

THE HARIBANSA,

AN EPIIC POEM,

WRITTEN BY

THE CELEBRATED VEDA VYASA RISHI.

EDITED AND CAREFULLY COLLATED WITH THE BEST MANUSCRIPTS IN THE LIBRARY OF THE
SANSKRITA COLLEGE OF CALCUTTA, BY MAICHANDRA SIROMANI, PANDIT OF THE
COLLEGE, AND RAMAGOVIND PANDIT TO THE ASIATIC SOCIETY,

AND

RAMADHARI NYAYA PANCHANAN;

AND

PUBLISHED BY THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

Calcutta:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS, CIRCULAR ROAD.

1890.

हरिवंशः

श्रीमन्महर्षिर्वेदव्यासविरचितखिलसंज्ञको हरिवंशः

गौडदेशोद्याया आसियाटिकाख्यसभाया अनुमत्यनुसारेण

कलिकाताम्बराजधान्या तन्मन्त्रालयासये

मुद्रितः

कृतपाठशाखाख्यपद्धितेन श्रीनिमार्चचन्द्रशिरोमणिना आसियाटिकाख्यसभाख्यपद्धितेन श्रीरामगोविन्दतर्करत्नेन
श्रीरामहरिव्यायपञ्चाननेनापि संग्रोधितम्

शकाब्दाः १७६१

ख० १८३८

श्रीमहाभारतं

॥ अथ खिलहरिवंशपर्व ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरैश्च नरोत्तमं । देवीं सरस्वतींश्चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

दैपायनैः ऋतुः सुतमप्रमेयं पुण्यं पवित्रमथ पापहरं शिवञ्च । यो भारतं समधिगच्छति वाच्यमानं किं तस्य पुष्कर
लैरभिषेचनेन ।

अर्थापराशरस्तुः सत्यवतीहर्यनन्दनो व्यासः । यस्यास्यकमलगलितं वाङ्मयममृतं गजत् पिवति ।
यो गोघ्नतं कष्टदृग्मयं ददाति विप्राय वेदविदुषे च वक्त्रश्रुताय । पुण्यां च भारतकथां शृणुयाच्च तदनुत्तमं फलं भवति
तच्च तस्य चैव ।

शताश्वमेधस्यैव पुण्यं चतुःसहस्रक शतकृतोऽथ । भवेदनन्तं हरिवंशदानाप्रकीर्तितं व्यासमहर्षिणा च ।
यदाजपेद्येन तुजस्तयात् दृष्टं फलं हस्तिरयेन चान्यत् । तत्तद्व्यते व्यासवचः प्रमाणं गीतञ्च वाल्मीकिमहर्षिणा च । ५
यो हरिवंशं श्रुति याथाविधिना महातपाः सपदि । स याति हरेः पदकमलं कमलं यथा मधुरो लुब्धः ।
पितामहाद्यं प्रसन्ति षष्ठं महर्षिमहर्ष्यविभूतिगुणं । नारायणस्यांशजमेकपुत्रं दैपायनं वेदमहानिधानं ।

आद्यं पृथोशानं पुरुङ्गतं पुरुष्टुतं । सुतमेकाक्षरं ब्रह्म व्याकाव्यकं सनातनं ।

अथच अथैव यद्विद्यं सदसत्परं । परावराणां स्रष्टारं पुराणं परमव्ययं ।

मङ्गल्यं च विष्णुं वरेण्यमनघं श्रुतिं । नमस्कृत्य हृषीकेशं पराशरगुरुं हरिं ।

नैमिषाक्षुलपतिः श्रौतकस्तु महाभुनिः । सैति पप्रच्छ धर्मात्मा सर्वशास्त्रविशारदं ।

॥ श्रौतश्चाथ ॥ सौते सुमहदाख्यानं भवता परिकीर्तितं । भारतानां च सर्वेषां पार्थिवानां तथैव च ।

देवानां स्वानाञ्च गन्धर्वैरगरक्षसां । दैत्यानामथ मिथ्यानां गुह्यकानां तथैव च ।

अथहुताकर्षाणि विक्रमा धर्मनिश्चयाः । विधिवाद्य कथायोगा जन्म चाग्र्यमनुत्तमं ।

कथितं भापुषं पुराणं सत्त्वण्या गिरा । मनःकर्षसुखं सैति श्रोणात्यमृतसन्धितं । १५

तच्च जन्म प्राणैः त्वयोक्तं श्रोतव्यं । न तु दृष्टव्यं स्वकानाञ्च तद्भवान्स्वकुमर्दति ।

॥ भौतिह्वा ॥ जनमेजयेन यत् पृष्टः श्रित्वा व्यासस्य धर्मवित् । तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि दृष्ट्वापि न वंशमादितः ।

श्रुत्वैतिहासं न्यूनं भारतानां स भारतः । जनमेजयो महाप्राज्ञो वैशम्पायनमब्रवीत् ।

यश्चाम धारयेत्ततः शृणुयाद्वाऽप्यभीष्टफलः । स्वयं धारयन् कृत्वा स्वर्गलोके मनीयते ।
अथान्नं कारणं यत्तत्स्थितं सदसदात्मकं । प्रधानं पुण्यं तस्मात्प्रार्थनं विज्ञानीश्वरः ।
तं वै विद्वि महाराज ब्रह्माणममितीजम् । सृष्टारं सर्वभूतानां नारायणपरायणं ।
अशङ्करासु मरुतसम्प्राप्तुमर्तिर्जज्ञिरे । भूतभेदाश्च भूतेभ्य इति सर्गः सनातनः ।
विसरावयवश्चैव यथाप्रथं ययाश्रुतः । श्रीमान् शृणु मया पूर्वैषां कीर्तिवर्द्धनः ।
धन्यं यशस्थं शत्रुघ्नं स्वर्गमायुःप्रवर्द्धनं । कीर्तनं स्मिरकीर्त्तिनां सर्वैः । पुण्यकर्मणः ।
स्मात्कल्याय तं कल्पः समग्रं शुचये शुचिः । आद्यष्टिर्वाहन्त्यानि भूतसर्गमनुजने ।
ततः स्वप्रभूर्भगवान् मिसृष्टुर्वविधाः प्रजाः । अप एव ससर्गादौ तासु बीजमवःसृजत् ।
आपो नारा इति प्राक्ता आपो वै नरसूयवः । अयनं तस्य ताः पूर्व्यं तेन नारायणः स्रुतः ।
हिरण्यवर्णमभवत्तदण्डमुदकेस्थं । तत्र जज्ञे स्वयं ब्रह्मा स्वयम्भूरिति नः श्रुतं ।
हिरण्यवर्णो भगवानुचित्वा परिवत्सरं । तदण्डमकोटिद्वयं दिवं भुजमयापि च ।
तथाः शकल्योर्मध्ये आकाशमसृजत्प्रभुः । अपु पारिव्रतां पृथ्वीं दिशश्च दशधा दधे ।
तत्र कालं मनो वाचं कामं क्रोधमथो रतिं । समर्णं सृष्टिं तद्रूपां सृष्टुमिच्छन् प्रजापती ।
मरीचिमश्चज्जिरमं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुं । वसिष्ठश्च महातेजाः सोऽसृजत्सप्त मानसान् ।
सप्त ब्रह्माण इत्येते पुण्ये निश्चयं गताः । नारायणत्सकानां वै सप्तानां ब्रह्मजानां ।
ततोऽसृजत्पुनर्ब्रह्मा रुद्रं रोषात्मसम्भवं । सनत्कुमारश्च विभुं पूर्वैषामपि पूर्वजं ।
समैति जनयन्ति स्म प्रजा रुद्रश्च भारतः । स्कन्दः सनत्कुमारश्च तेजः संक्षिप्य तिष्ठतः ।
तेषां सप्त मशवंशा दिव्या देवगणान्वितः । जियावन्तः प्रजावन्तो महर्षिभिरलङ्कृता ।
विद्युतोऽग्निमेधाश्च रोहितेन्द्रधनूंश्च । वर्यामि च ससर्गादौ पर्वत्यश्च समर्णं ।
अथोऽर्कं भामानि निर्माणे यज्ञमिह्रये । साध्योत्तरयजन्देव निधेयमनुशुश्रूव ।
उत्पावदानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे । आपवस्य प्रजासर्गं सृजतो हि प्रजापतः ।

सृज्यमानाः प्रजा नैव विवर्द्धन्ते यदा तदा । दिधा कृत्वात्मनो देहमर्द्धेन पुनर्वोऽभवत् ।
 अर्द्धेन नारी तस्यां स सृज्यते विविधाः प्रजाः । दिवश्च पृथिवीश्चैव महिषा व्याप्य तिष्ठतः । ५०
 विराजमसृजद्विष्णुः सोऽसृजत्पुरुषं विराट् । पुरुषं तं मनं विद्धि तदै मन्वन्तरं सप्त ।
 द्वितीयं मानसस्यैवं मनोरन्तरमन्यते । स वैराजः प्रजासर्गं ससृज्यं पुरुषः प्रभुः ।
 नारायणविसर्गः स प्रजासत्त्वाप्ययोनिजाः । आयुष्मान् कीर्त्तिमान्मन्यः प्रजावांश्च भवेन्नरः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशप्रबन्धे आदिसर्गकथने प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स दृष्ट्वा तु प्रजास्त्रैवमापवो वै प्रजापतिः । सोमे वै पुरुषः पत्नीं शतरूपामयोनिजां ।
 आपवस्य महिषा तु दिवमावृत्य तिष्ठतः । धर्म्यैव महाराज शतरूपा व्यजायत । ५५
 सा तु वर्षायुतं तस्मात्तपः परमदुस्तरं । भर्त्तारं दीप्ततपसं पुरुषं प्रत्यपद्यत ।
 स वै स्वादभ्युत्थात् पुनर्वो मनुवन्त्यते । तस्यैकसप्ततियुगं मन्वन्तरमिहोच्यते ।
 वैराजात्पुरुषाद्दोरं शतरूपा व्यजायत । प्रियव्रतोत्तानपादौ वीरात्कान्वा व्यजायत ।
 कान्वा नाम महाबाहो कर्दमस्य प्रजापतेः । कन्यापुलाञ्च चत्वारः सस्राट् कुत्रिविराट् प्रभुः ।
 प्रियव्रतं समासाद्य पतिं सा जनिषत् सुतान् । उत्तानपादं जपाच्च पुत्रमग्निः प्रजापतिः । ६०
 उत्तानपादाच्चतुरः सूतृता सुषुवे सुतान् । धर्म्यस्य कन्या मुञ्जोणो सूतृता नाम विश्रुता ।
 उत्पन्ना वाजिमधेन ध्रुवस्य जननी शुभा । ध्रुवश्च कीर्त्तिमन्तश्च आयुष्मान् वसुन्धरा ।
 उत्तानपादिऽजनयत्सूतृतायां प्रजापतिः । भ्रुवो वरुणहस्ताणि बीजि दिव्याणि भारत ।
 तपस्वये महाराज प्रार्थयन् सुमहद्ययः । तन्मै शृणा इदौ प्रोतः स्नानमात्मसमं प्रभुः ।
 अचलश्चैव पुरतः सप्तरीणां प्रजापतिः । तस्याभिमानाद्बह्विष्य महिमानं निरोत्स्य च । ६५
 देवामुराणामाचार्यः श्लोकमयशनाजौ । अहोऽस्य तपसो वीर्यमहो अतमहोऽङ्गुनं ।
 यमद्य पुरतः कृत्वा भुवं सप्तपथैः स्थिताः । तस्मात् स्निष्टिश्च भव्यश्च भुवाच्च भुर्व्यजायत ।
 स्निष्टेराधन्त मुष्काया पञ्च पुत्त्रानकल्पशान् । रिपुं रिपुश्चयं रिपुं वृकतं वृकतेजसं ।
 रिपोराधन्त वृहती चाकुषं सर्वतेजसं । अजोऽनन्त पुष्करिण्यां वीरण्यां चाकुषो मनं ।
 प्रजापतेरात्मजायामरक्ष्यम् महात्मनः । मनोरजापन्त दश नङ्गलायां महाजयः । ७०
 कन्यया भरतश्रेष्ठ वैराजस्य प्रजापतेः । ऊरुः पूरुः शतयुक्ता तपस्वी सत्यवाक्कविः ।
 अग्निपुत्रितिराचक्षुः सुयुक्तेत्यमी नव । अभिमन्युश्च दशमो नङ्गजायाः महाजयः ।
 ऊरुराजतपत् पुत्त्रान् षडाग्नेयी महाप्रभान् । अङ्गं सुमनसं स्त्रिं क्रतुमङ्गिरसं गर्ध ।
 अङ्गः सुनीयकन्यायां वेनमेकं व्यजायत । अरक्षरेण वेनस्य प्रकोपः सुमहानभूत् ।
 प्रजाधैर्यवधेऽयास्य ममन्युर्दक्षिणं करं । वेनस्य पाणौ मयिो सम्भूय महानृतिः । ७५
 तं दृष्ट्वा मुग्धः प्राञ्जले वै मुदिताः प्रजाः । करिष्यति महतेजा ययश्च प्राण्यो महत् ।
 स धन्वा कवची जातः कराज्ज्वलनसस्त्रिभः । पृथुर्धन्यस्तदा चिमां ररक्ष सप्तपूरुषजः ।

राजसूयाभिविक्तानामाद्यः स वसुधाधिपः । तस्माच्चेव समुत्पन्नौ विपुलौ सूतमागधौ ।
 तेनेयं गौर्यहाराज दुग्धा ब्रह्मणि भारत । प्रजानां वृत्तिकामेव देवैः सर्पिर्गणैः सह ।
 पित्रभिर्हानवैश्चैव गन्धर्वैः साक्षरोगणैः । सर्पैः पुण्ड्रजनैश्चैव वीरुद्धिः पर्वतैस्तथा ।
 तेषु तेषु तु पात्रेषु दुग्धमाणा बसुन्धरा । प्रादाद्यथेष्टितं कीरं तेन प्राणानधारयन् ।
 पृथुपुत्रौ तु धर्मज्ञौ जज्ञातेऽन्तर्द्विपालिनौ । शिखण्डिनौ हविर्हानमन्तर्हानाद्वाजायत ।
 हविर्हानात् षडग्रेयो धिषणाऽजनयस्तृताम् । प्राचीनवर्हिर्भगवान् शुक्लं गधं क्षण्यं ब्रजजिनैः ।
 प्राचीनवर्हिर्भगवान् महानासोत्प्रापतिः । हविर्हानास्महाराज येन संवर्द्धिताः प्रजाः ।
 प्राचीनयाः कुशास्तस्य पृथिव्यां जनमेजय । प्राचीनवर्हिर्भगवान् पृथिवीतलचारिणः ।
 समुद्रतनयायान् कृतदारोऽभवत्प्रभुः । महत्तलमघः पारि सर्वपायां महोपतिः ।
 सर्वपां धत्तसामुद्रौ दश प्राचीनवर्हिषः । सर्वान् प्रचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारगान् ।
 अपृथग्धर्मचरणान्तेऽतप्यन्त महत्तपः । दशवर्षसहस्राणि समुद्रमलिलेक्षयाः ।
 तपश्चरन्तु पृथिवीं प्रचेतःसु महोरुहाः । अरत्तमाणाभावद्बुधैर्भूवाय प्रजाक्षयः ।
 प्रत्याहताः प्रजाः सर्व्याश्चाक्षुषस्थान्तरे मनोः । नाशकस्मादतो वातुं वृतं खमभवद्भुमैः ।
 दशवर्षसहस्राणि न श्रेष्ठेष्टितुं प्रजाः । तदुपश्रुत्य तपसा युक्ताः सर्व्ये प्रचेतसः ।
 मुखेभ्यो वायुमग्निश्च ससृजुर्जातमन्यवः । उन्मूलानय तान् हत्वा वृकान् वायुरशेषयत् ।
 तानग्निरदहद्द्वार एवमासीद्भुमक्षयः । द्रुमक्षयमयो बुद्ध्वा किञ्चिच्छिष्टेषु शश्विषु ।
 उपगम्यामवीदेतानद्य सोमः प्रजापतीन् । कोपं यच्छत राजानः सर्व्ये प्राचीनवर्हिषः ।
 वृक्षशूल्या कृता पृथ्वी ब्रान्धेतामग्निमादतौ । रजभूता च कन्येयं वृक्षाणां वरवर्णिनी ।
 भवित्यं जानता तत्त्वं वृता मर्षेण वै मया । मारिषा नाम कन्येयं वृक्षाणामिति निर्दिष्टा ।
 भार्या वोऽस्तु महाभागाः सोमवंशविर्वर्द्धिनो । युष्माकं तेजयोऽर्द्धेन मम चार्द्धेन तेजसः ।
 अश्वामुत्पत्यते पुत्रो दक्षो नाम प्रजापतिः । स हमां दग्धभूयिष्ठां युष्मत्तेजोमयेन वै ।
 अग्निनाऽग्निमो भूत्वा प्रजाः संवर्द्धयिष्यति । ततः सोमस्य वचनाज्जगृह्णते प्रचेतसः ।
 संहृत्य कोपं वृत्रेभ्यः पत्नीं धर्म्येण मारिषां । मारिषायां ततस्ते तु मनसा गर्भमादधुः ।
 दशमस्तु प्रचेतोभ्यो मारिषायां प्रजापतिः । दक्षो जज्ञे महातेजाः सोमस्याग्नेन भारत ।
 पुत्रानुत्पादयामास सोमवंशविर्वर्द्धनान् । अचरांस्य चरांस्यैव द्विपदेऽथ चतुष्पदः ।
 स सृष्ट्वा मनसा दक्षः पञ्चादण्यसृजत् स्त्रियः । ददौ स दश धर्म्याय कश्यपाय त्रयोदश ।
 शिष्टाः सोमाय रात्रेऽथ मन्त्रवाक्या ददौ प्रभुः । तामु देवाः खगा गावो नागा दितिजदानवाः ।
 गन्धर्वाक्षरमस्यैव जज्ञिरेऽन्यास्य जातयः । ततः प्रभृति राजेन्द्र प्रजा मैथुनसन्धवाः ।
 सङ्कल्पाद्दर्शनात् स्पर्शात्पूज्यैर्वा प्राच्यते प्रजाः ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ देवानां दानवानाञ्च गन्धर्वैरगरत्तमां । सम्भवः कथितः पूज्यं दक्षस्य च महात्मनः ।

अङ्गुष्ठान्नाशो जातो दक्षः प्रोक्तस्तथाऽनघ । वाक्काङ्क्षान्नाशो येन तस्य पत्नी व्यज्जयत ।

कथं प्राचेतसं न पुनर्लेभे महातपाः । एतस्मै संशयं विप्र सन्मगाख्यातुमर्हसि ।

दौहित्र्यैव सोमस्य कथं सप्रसूताकृतः ।

११०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उत्पत्तिश्च निरोधश्च नित्यौ भूतेषु पार्थिव । अथोऽयं न मुञ्चति विद्वांस्यैव ये जनाः ।

युगे युगे भवन्त्येते सर्वे दृष्टादृशो जृपाः । पुनर्यैव निरुध्यन्ते विद्वांसश्च न मुञ्चति ।

नैवैवं कानिश्चमयेषां पूर्व्यान्वीक्ष्यन्नाभिप । तप एव गरीयोऽभूत्प्रभावस्यैव कारणं ।

हमां विस्मृष्टं दक्षस्य यो विज्ञात्स्वराचरां । प्रजावानाद्युत्सर्गैः स्वर्गलोके महीयते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि प्रजासर्गे दक्षोत्पत्तिकथने द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ देवानां दानागमाश्च गन्धर्वैः रमरक्षसां । उत्पत्तिं विसरेणैव वैशम्पायन कीर्तय । १११

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रजाः सृजेति व्यादिष्टः पूर्व्यं दक्षः सत्यधुवा । जया यसर्वं भूतानि तथा ब्रह्म महीयते ।

मनसा चैव भूतानि पूर्वमेवाऽज्जगत्प्रभुः । अशीन् देवान् सगन्धर्वानसुरानथ राक्षसान् ।

यत्प्रभूतपिशाचाश्च वयःपशुमरोरुपान् । यदाऽस्य तासु मानसो न स्ववर्द्धन्त वै प्रजाः ।

तदा सञ्जय धर्मात्मा प्रजार्चनोः प्रजापतिः । स मैथुनेन धर्मैव विश्ववृत्तिविधाः प्रजाः ।

असिक्तो मावहतु पत्नीं वीरकस्य प्रजापतेः । सुतां सुवपसा युक्तां महतीं लोकधारिणीं । ११२

अथ पुत्तसदृशाणि वैरक्षां पञ्च वीर्यवान् । असिक्तां जनया प्राप्त दक्ष एव प्रजापतिः ।

तांसु दृष्ट्वा महाभागान् सर्ववर्द्धयिषून् प्रजाः । देवर्षिः भिषगवादो नारदः प्राक्प्रोदिदं ।

नाशाय वचनं तेषां प्रापायैवात्प्रमत्तया । सं काश्वरः सुतं वीरं परमेष्ठो व्यजीजनत् ।

दक्षस्य वै दुहितरि दक्षप्रापमयाकुनिः । पूर्व्यं स हि समुत्पन्नो नारदः परमेष्ठिना ।

असिक्तामथ वैरक्षां भूयो देवर्षिवन्तमः । तं भूयो जनयामास पितेव मुनिपुङ्गव । ११३

तेन दक्षस्य पुत्रा वै हर्ष्यसा इति विभुताः । कर्माद्यैर्नाशिताः सर्वे विधिना च न संशयः ।

तस्योद्यतस्तदा दक्षो नाशायामितचिकमः । ब्रह्मर्षीन् पुरतः कृत्वा याचितः परमेष्ठिना ।

ततोऽभिषन्तिं चक्रे वै दक्षस्य परमेष्ठिना । कन्यायां नारदो मङ्गलं तव पुत्रो भवेदिति ।

ततो दक्षः सुतां प्रादाग्निर्यो वै परमेष्ठिने । स तस्यां नारदो बभूव दक्षप्रापमयाकुनिः ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं विनाशिताः पुत्रा नारदेन महर्षिणा । प्रजापतेर्द्विजश्रेष्ठ श्रोतुमिच्छामि तत्पतः । ११४

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दक्षस्य पुत्रा हर्ष्यसा विवर्द्धयिषवः प्रजाः । समागता महावीर्या नारदस्तानुवाच ह ।

वलिशो वत यूयं वै नास्मा जानीथ वै भुवः । प्रमाथं स्रष्टुकामा वै प्रजाः प्राचेतसात्मजाः ।

अम्लरुद्धमधस्यैव कथं सत्पथ्य वै प्रजाः । ते तु तदचनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्वतो दिशः ।

अद्यापि न निवर्त्तन्ति समुद्रेभ्य रवाफगाः । हर्ष्यसेव्यस्य नष्टेषु दक्षः प्राचेतसः पुनः ।

वैरक्षामिव पुत्राणां सङ्कलमसृजत्प्रभुः । विवर्द्धयिषवो तु ब्रह्मसाक्षाः प्रजास्तदा । ११५

पूर्व्याकं वचनं तात नारदेनैव बोदिताः । अथान्यमूषुते सर्वे सन्मगाह महामुनिः ।

भ्रातृणां पदवीं ज्ञातुं गन्तव्यं नाथ संशयः । ज्ञात्वा प्रमाणं पृथ्वाश्च सुखं सन्त्यामहे प्रजाः ।
 एकायाः स्वस्वमनसा यथावदनुपूर्व्यशः । तेषु तेनैव मार्गेण प्रयाताः सर्वतो दिशं ।
 अद्यापि न निवर्त्तन्ते समुद्रेभ्य इवापगाः । नष्टेषु श्वलाश्वेषु दशः कुट्टेऽश्वीदशः ।
 नारदं नाशमेहीति गर्भवासं वसेति च । तदा प्रभृतिवै भ्राता भ्रातुरन्वेष्टणे नृप । १०
 प्रयातो नश्यति सिप्रं तस्य कार्यं विपश्चिता । तांश्चैव नष्टान् विज्ञात्वा पुत्रान् दशः प्रजापतिः ।
 षष्टिं ततोऽसृजत्कन्यां वैरण्यामिति नः श्रुतं । तास्तदा प्रतिजग्राह भार्गवैर्यं कश्यपः प्रभुः ।
 सोमो धर्मश्च कौरव्य तथैवान्वे महर्षयः । ददौ च दश धर्माय कश्यपाय चयोदश ।
 सप्तविंशतिं श्रीमाञ्चतस्रोऽरिष्टनेमिने । द्वे चैव वज्रपुत्राय द्वे चैवाङ्गिरसे तथा ।
 उं ह्यग्रास्याथ विदुषे तार्या नामानि मे शृणु । अगन्वती वसुधांसी लम्बा भानुर्धनवती । ११
 सङ्ख्या च रुक्मिणी च साध्या विश्वा च भारत । धर्मपत्न्या दश त्वेतास्तास्वपत्न्या नि मे शृणु ।
 विश्वेदेवास्तु विश्वाद्याः साध्या साध्यान् व्यजायत । मरुतस्त्या मरुतन्तो वसोस्तु वसवस्तथा ।
 भानोस्तु भानवस्तात रुक्मिणीस्तु रुक्मिणीः । लम्बायाश्चैव श्लोऽथ नागवोधी च यामिजा ।
 प्रथिवीविपथं सर्वमरुन्धत्या व्यजायत । सङ्ख्यायास्तु सर्वमात्मा जज्ञे सङ्ख्या एव हि ।
 नागवीर्याश्च जामिन्या वृषस्तस्य व्यजायत । या राजन् सोमपत्न्यस्तु दशः प्राचेतसो ददौ । १२
 सर्व्या नक्षत्राण्यस्ता ज्योतिषे परिकीर्त्तिताः । ये त्वन्ये स्थातिमन्तो वै देवा ज्योतिःपुरोगमाः ।
 वसेवाऽष्टौ सनाख्यातास्तेषां वक्ष्यामि विसरं । आपो भुवश्च सोमश्च धरत्येवानिलानलौ ।
 प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवो नामभिः स्मृताः । आपश्च पुष्पो वैतण्ड्यः श्रमः ज्ञानो मुनिरस्य ।
 भुवश्च पुष्पो भगवान् कालो लोकप्रकाशनः । सोमश्च भगवान् वर्षा वर्षस्त्री येन जायते ।
 धरश्च पुष्पोऽत्रिंशो जलवृष्यवहस्ताया । मनोहरायाः शिशिरः प्राणोऽथ रमणस्ताया । १३
 अनिलस्तु शिवा भार्या सस्याः पुष्पो मनोजवः । अविष्णोः गतिश्चैव द्वौ पुत्रावनिलस्तु तु ।
 अग्निपुत्रः कुमारस्तु शरस्तामे त्रिधा धृतः । तस्य श्रावो विज्ञातश्च नैगमेयश्च पृष्ठजः ।
 अपथं कृत्तिकानान्तु कार्तिकेय इति स्मृतः । स्कन्दः सनत्कुमारश्च सृष्टः पादेन तेजसा ।
 प्रत्यूषश्च विदुः पुनस्तृप्तिं नाकाऽथ देवलं । द्वौ पुष्पो देवस्तस्यापि सनावनौ तपस्विनौ ।
 वृहस्पतेस्तु भगिनी वरक्षी ब्रह्मवादिनी । योगविद्धा जगत्कृत्तमसक्ता विचचार ह । १४
 प्रभासश्च च भार्या ना वसुनामष्टमस्य च । विश्वकर्मा महाभागो यस्यां जज्ञे प्रजापतिः ।
 कर्त्ता श्रित्यसहस्राणां त्रिदशानाश्च वर्द्धकिः । भूषणानाश्च सर्व्यंशं कर्त्ताः श्रित्यवताम्बरः ।
 यः सर्व्यांशं विमानानि देवतानां चकार ह । मनुयास्त्रोपजोर्वन्ति यस्य श्रित्यं महात्मनः ।
 सुरभो कश्यपाद्रुद्रादिकाश्च विनिर्मिते । महादेवप्रपादेन तपसा भाविता वनी ।
 अश्वकपादहिर्गर्भस्तथा रुद्राश्च भारत । तेषु चैवात्मजः श्रीमान् विश्वकर्पो महायज्ञाः । १५
 हरश्च वज्ररूपश्च व्यम्बकस्यापराजिनः । वृषाकपिश्च बभ्रुश्च कपर्दी रैवतस्तथा ।

मृगयाधस्य वर्षस्य कपाली च विभाव्यते । एकादशैते कविता वृद्धास्त्रिभुवनेश्वराः ।
 शतं त्वेवं समाख्यातं कृद्वाणाममितीजशः । पुराणे भरतमेष्ठ वैर्याप्ताः सचराचराः ।
 लोका भरतशार्ङ्गल कक्षपक्ष निबोध मे । अदिनिर्दितिर्हनुसैव अरिष्टा सुरसा खया ।
 सुरभिर्विमता चैव तासां कोधवशा वरा । कद्रुर्मुनिश्च राजेन्द्र तास्यपद्यानि मे शृणु । १९०
 पूर्वमन्वन्तरे तात द्वादशावन्तसुरोत्तमाः । तुषिता नाम तेऽन्योन्यमूर्ध्वैवसन्तेऽन्तरे ।
 उपस्थितेऽतिपशमस्यालुषस्मान्तरे मनोः । क्षितायै सर्वलोकाणां समागम्य परस्परं ।
 आगच्छत द्रुतं देवा अदितिं सम्प्रविशन्त वै । मन्वन्तरे प्रसूयामस्तस्यः श्रेयो भविष्यति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु ते सर्वे चालुषस्यान्तरे मनोः । मारीचात्कक्षपाष्णातासो दित्या दक्षकन्यया ।

तत्र शक्य विष्णुश्च जज्ञाते पुनरेव च । अर्यमा चैव धाता च लघा पूषा च भारतः । १९१
 विवस्वान् सविता चैव मित्रो वरुण एव च । शंभो भगवन्तितेजा आदित्या द्वादशस्यताः ।
 चालुषस्यान्तरे पूर्वमासन् ते तुषिताः सुराः । वैवस्वतेऽन्तरे ते वै आदित्या द्वादशस्यताः ।
 सप्तविंशतिः याः प्रोक्ताः सोमपपत्न्या महाव्रताः । तासामपद्यान्यभवन् दीप्तान्यमितेजसां ।
 अरिष्टनेमिपत्नीनामपद्यानीह प्रोक्तानि । वज्रपुत्रस्य विदुषस्ततो विद्युतः स्यताः ।
 प्रत्यङ्गिरमजाः श्रेष्ठा चोषो ब्रह्मर्षिसत्तताः । छत्रास्यस्य तु देवर्षेर्देवप्रहरणाः सुताः । १९२
 एते युगमहस्रान्ते जायन्ते पुनरेव च । सर्वदेवगणास्तत्र यत्किञ्चन कामजाः ।
 तेषामपि च राजेन्द्र निरोधात्पतितमन्यते । यथा सूर्यस्य गगने उदयास्तमवाविह ।
 एवं देवनिकायांस्तैः सञ्जवन्ति युगे युगे । दित्याः पुत्रदयं जग्रे कक्ष आदिति नः सुतं ।
 हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षश्च वीर्यवान् । चिन्तिका चाभवत्कन्या विप्रचित्तेः परिपद्यः ।
 ऐहिकेया इति ख्याता यस्याः पुत्रा महाबलाः । गणेश सह राजेन्द्र दशबाह्वस्यमन्यते । १९३
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोऽप्य सप्तस्रजः । अमंख्याता महाबाहो हिरण्यकशिपोः शृणु ।
 हिरण्यकशिपोः पुत्रास्तत्वारः प्रचितौजसः । अमुद्गादस्य द्वादश प्रजादस्यैव वीर्यवान् ।
 संद्गादस्य चतुर्योऽभूत् द्वादपुत्रो ह्रदस्तथा । संद्गादपुत्रः सुन्दस्य निमुन्दस्यैव तावुभौ ।
 ह्रदस्य पुत्रो ह्यायुर्ध्वै शिविः कालसायैव च । विरोचनस्य प्राज्ञादिव्यैलिजग्रे विरोचनात् ।
 वसेः पुत्रशतन्वामीदाणव्येष्ठं नराधिप । धृतराष्ट्रस्य सूर्यस्य चन्द्रमाखेन्द्रतापनः । १९४
 कुम्भनाभो गर्हभासः कुक्षिरित्येवमादयः । वाणसोपामतिबलो ज्येष्ठः पश्यपतिप्रियः ।
 पुराकल्पे हि वाणिज प्रसाधोमार्पतिं प्रभुं । पार्श्वतिः विहरिष्यामि इत्येवं वाचिता वरः ।
 वाणस्य चेन्द्रमनो लोहित्यामुदपद्यत । गणस्तथा सुरा राजन् शतबाह्वसमन्विताः ।
 हिरण्याक्षमुताः पञ्च विंशतिः सुमहाबलाः । शङ्करः ब्रह्मनिश्चैव भूतसन्तापनस्तथा ।
 महानाभश्च विक्रान्तः कालकाभस्तथैव च । अभवन् दनुपुत्राश्च शतं तीव्रपराक्रमाः । १९५
 तपस्विनो महावीर्याः प्राधान्येन निबोध तान् । द्रिमूर्द्धाः शकुनिश्चैव तथा शकुशिराः प्रभुः ।

शङ्खकर्णो विराधश्च गवेष्टो दुम्भुभिस्तथा । अयोमुखः शम्बरश्च कपिलो वामनस्तथा ।
 मरीचिर्जघवांसैव दगा गर्गशिरा दृक् । विबोभणश्च केतुश्च केतुवोर्यश्चतुष्टयै ।
 इन्द्रजित्सर्वजिज्ञैव वज्रनाभस्तथैव च । महानाभश्च विक्रान्तः कालनाभस्तथैव च ।
 एकचक्रो महाबाहुस्तारकश्च महाबलः । वैशानरः पुलोमा च विद्रावणमहाशिराः । १००
 खभानुष्टपर्व्या च तुङ्गणश्च महासुरः । सृष्ट्यैव निचन्द्रश्च ऊर्ध्वनाभो महागिरिः ।
 असिलोमा च कर्षा च शठश्च बलको मदः । तथा गगनमूर्द्धा च कुक्षनाभो महासुरः ।
 प्रमदो मयश्च कुपयो हृद्यग्रीवश्च वीर्यवान् । वैद्यपः सविह्वलः सुपयोऽथ हरारहौ ।
 हिरण्यकशिपुश्चैव शतमायश्च शम्बरः । शरभः शलभश्चैव विप्रचित्तिश्च वीर्यवान् ।
 एते सर्वे दनोः पुत्राः कश्यपादभिजज्ञिरे । विप्रचित्तिप्रधानास्ते दानवाः सुमहाबलाः । १०१
 एतेषां यदपत्यन्तु न तच्छक्यं नराधिप । प्रसंख्यातं महीपाल दुष्प्रपैः क्षमनन्तकं ।
 खभानोस्तु प्रभा कन्या पुलोखस्तु सुतात्रयं । उपदानवी हृद्यशिराः शर्किष्ठा वाघर्षव्यंकी ।
 पुलोमा कालका चैव वैशानरमुते उभे । बहूपत्ये महावीर्ये मारीचेस्तु परिग्रहः ।
 तथाः पुत्रसहस्राणि पट्टिं दानवनन्दनान् । चतुर्दशशतानन्यान् हिरण्यपुरवासिनः ।
 मारीचिर्जनयामास महता तपसाऽन्वितः । पुलोमाः कालकेयाश्च दानवास्ते महाबलाः । १०२
 अबध्या देवतानाञ्च हिरण्यपुरवासिनः । कृताः पितामहेनाज्ञौ निहताः स्वयंवाचिना ।
 प्रभाया नङ्गपुत्रः पुत्रः सृष्ट्यश्च शचीसुतः । पूर्वाजोऽथ शर्किष्ठा दुष्प्रलम्भुपदानवी ।
 ततोऽपरे महावीर्या दानवास्ततिदारुणाः । सिंहिकायामथोत्पन्ना विप्रचित्तेः सुतास्तथा ।
 दौत्यदानवसंयोगाज्जातास्तोत्रपराक्रमाः । भैक्षिकेया इति ख्यतास्तथोदत्र महाबलाः ।
 व्यंशः शल्यश्च बलिनौ नभश्चैव महाबलः । वातापिर्नमुचिश्चैव इल्ललः खल्लमस्तथा । १०३
 आश्लिको नरकश्चैव कालनाभस्तथैव च । राजर्ज्येष्ठस्तु तेषां वै सूर्यचन्द्रप्रमर्दनः ।
 शुक्रः पोतरणश्चैव वज्रनाभश्च वीर्यवान् । मूकश्चैव तुङ्गणश्च ब्रह्मपुत्रौ बभूवतुः ।
 मारीचः सुन्दपुत्रश्च ताडकायां व्यजायत । एते वै दानवाः श्रेष्ठा दनुवंशविवर्द्धनाः ।
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च व्रतशोऽथ सहस्रतः । संह्रादश्च तु दैत्यश्च निव्रातकवचाः कुले ।
 समुत्पन्नाः सुमहता तपसा भावितात्मनः । तिष्ठः क्रोव्यः सुतास्तेषां मण्डिमयः निवासिनां । १०४
 तेऽप्यबध्याश्च देवानामर्जुनेन निपातिताः । घट् सुताः सुमहासत्त्वास्त्रास्त्रायाः परिकीर्तिताः ।
 काकी श्येनो च भासो च मुण्डोऽथ शुचि गृध्रिका । काकी काकानजनयदुलूको प्रत्युलूककान् ।
 श्येनो श्येमास्तथा भासो भासान् गृध्रांश्च गृध्रपि । शुचिरौदकान् पक्षिगणान् मुण्डोऽथ तु परन्तप ।
 अश्वानुद्गान् गर्हमांश्च तासां वंशः प्रकीर्तितः । विनतायान्तु पुत्रौ दावर्णो गरुडस्तथा ।
 मुपर्णः पतगश्चेष्टा दारुणः स्तेन कर्मणा । सुरसायाः सहस्रान्तु सर्पाणामभितौजसां । १०५
 अनेकशिरसां तात खेचराणां महात्मनां । काद्रवेयाश्च बलिनः सहस्रमभितौजसः ।

मुपर्ववशगा नागा जहिरऽनेकमस्तकाः । तेषां प्रधानाः सततं शेषवासुकिनस्तकाः ।
 ऐरावतो महापद्मः कम्बलाशतरावभौ । एलापनस्तया शङ्खः कर्कोटकधनञ्जयो ।
 महानीलमहाकर्णौ धतराश्वबलाहकौ । कुहरः पुष्पदंष्ट्रश्च दुर्मुखः सुमुखस्तथा ।
 शङ्खश्च शङ्खपालश्च कपिलो वामनस्तथा । नङ्गवः शङ्खरोमा च मणिरित्येवमादयः । १९०
 तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च गरुडेन निपातिताः । चतुर्दशसहस्राणि क्रूराणामुरगाग्निना ।
 गणं क्रोधवशं विद्धि तस्य सर्व्वे च दंष्ट्रिणः । खलजाः पक्षिणोऽस्त्राश्च धरायाः प्रसवाः स्मृताः ।
 गास्तु वै जनयामास सुरभिर्महिषास्तथा । दूरा दृष्टस्तथा वस्तीस्त्राणुजातीश्च सर्व्वजः ।
 खशा तु यत्तरचांसि मुनिरप्सरस्तथा । अरिष्टा तु महासत्त्वान् गन्धर्व्वानमितौजसः ।
 एते कश्यपदायादाः कीर्त्तिताः स्त्राणुजङ्गमाः । तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च ब्रतशोऽय सहस्रजः । १९१
 एष मन्वन्तरे तात भर्गः स्वारोचिषे स्मृतः । वैवस्वते तु महति वारुणे वितते क्रतौ ।
 जुह्वानस्य ब्रह्मणेनैव प्रजासर्गं दृष्टोऽप्यने । पूर्वं यत्र तु ब्रह्मर्षिर्न्ययान् सप्त मानसान् ।
 पुत्रत्वे कल्पयामास स्वयमेव पितामहः । ततो विविधे देवानां दैत्यानाञ्चैव भारत ।
 दितिर्विष्मट्पुत्रा वै तोषयामास कश्यपं । तां कश्यपः प्रसन्नात्मा सच्चाराधितस्तथा ।
 वरेण च्छन्दयामास सा च वज्रे वरं तदा । पुत्रमिन्द्रश्चार्धाय समर्थमितिौजसं । १९२
 स च तस्यै वरं प्रादात्पर्यितः सुनहातपाः । दत्त्वा च वामयथो मारोचस्तामभाषत ।
 भविष्यति सुतस्तेऽथ यथेनं धारयिष्यसि । इन्द्रं सुतो निहन्ता ते गर्भं वै शरदां शतं ।
 यदि धारयसे शौचतत्परा ब्रतमास्थिता । तथेयमिहो भर्त्ता तया देव्या महातया ।
 धारयामास गर्भंस्तु पुत्रिः सा वसुधाधिप । ततोऽभ्युपगमादित्या गर्भमाधाय कश्यपः ।
 रोचयत्यै गणश्रेष्ठं देवानामितिौजसां । तेजः संकश्य दुर्द्धर्षमवध्यममरैरपि । १९३
 जगाम पर्व्वताथैव तपसे संशितव्रतः । तस्यास्यैवान्तरप्रेषुरभवत्पाकशालिनः ।
 ऊने वर्षशते चास्या ददर्शान्तरमच्युतः । अकृत्वा पादयोः शौचं दितिः शयनमाविशत् ।
 निद्राश्चाकारयामास तस्याः कुक्षिं प्रविश्य सः । वज्रपाणिस्ततो गर्भं सप्तधा तं न्य कृन्तत् ।
 स पाचमानो वज्रण गर्भंस्तु प्रहरोद ह । मारोदोरिति तं शक्रः पुनः पुनरयाब्रवीत् ।
 मोऽभवत्सप्तधा गर्भस्तमिन्द्रो रूषितः पुनः । एकैकं सप्तधा चक्रे वज्रेणैवारिकर्षणः । १९४
 मरुतो नाम देवास्तै बभूवुर्भरतर्षभ । यथैवैकं सचवता तथैव मरुतोऽभवन् ।
 देवा एकोनपञ्चाशत् महाया वज्रपाणिनः । तेषामेवं प्रवृद्धानां भूतानां जनमेजय ।
 रोचयन् वै गणश्रेष्ठं देवानामितिौजसां । निकथेषु निकथेषु हरिः प्रादात्प्रजापतिं ।
 क्रमशस्तानि राज्यानि पृथुपूर्व्वणि भारत । स हरिः पुरुषो वीरः कृष्णो जिष्णुः प्रजापतिः
 पर्व्वन्वस्तपनो व्यक्तस्तस्य सर्व्वमिदं जगत् । भूतसर्गमिमं सस्य कृ जानतो भरतर्षभ । १९५

मरुताश्च शुभं जन्म प्रदत्तवः पठतोऽपि वा । नाटुन्तिभयमस्तीह परलोकभयं कुतः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि मारुतोत्पात्तकथने तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

॥ वैशम्पयन उवाच ॥ अमिषिष्याधिराज्ये तु वृष्टुं वैश्वं पितामहः । ततः क्रमेण राज्यानि व्यादेष्टुमुपचक्रम ।

दिजाणां वीरधाक्षैव नक्षत्रगृहयोस्तथा । यज्ञानां तपसाश्चैव सोमं राज्येऽभ्यवेचयत् ।

अपान्ता वरुणं राज्ये राश्यां वैश्रवणं प्रभुं । दृहस्यन्तिक्तु विमेषां ददावाङ्गिरसं पतिं ।

भृगूनामधिपश्चैव काव्यं राज्येऽभ्यवेचयत् । आदित्यानां तथा विष्णुं वसूनामथ पावकं ।

११०

प्रजापतीनां दक्षन्तु मरुतामय वासवं । दैत्यानां दानवानाञ्च भृशदमसिौजसं ।

वैवस्वतं पितृणाञ्च यमं राज्येऽभ्यवेचयत् । यक्षाणां राक्षसानाञ्च पार्थिवानां तथैव च ।

सर्वभूतपिशाचानां गिरीशं शुक्लपाणिनं । गैलाणां हिमवन्तश्च नदीनामथ सागरं ।

नारायणन्तु साध्यानां रुद्राणां वृषभध्वजं । विप्रचित्तिन्तु राजानं दानवानामथारिम् ।

गन्धानां मरुताश्चैव भूतानामश्नीरिणं । शब्दाकाशवताश्चैव वायुं बलवताम्बरं ।

११५

सागराणां नदानाञ्च मेघानां वर्धितस्तथा । गन्धर्वाणामधिपतिं चक्रे चित्ररथं विभुं ।

नागानां वासुकिं चक्रे सर्पाणामथ तक्षकं । मर्त्येषां दक्षिणां श्रेष्ठं राजानमथवेचयत् ।

धारणान्तु राजानमैरावतमयादिशत् । उच्चैःश्रवसमथानां गरुडं च पयस्विणं ।

मृगणामथ शार्दूलं गोवृषन्तु गवामपि । वनस्पतीनां राजानं सुकमेवादिशत् प्रभुं ।

गन्धर्वाणामथैव कामदेवं तथा प्रभुं । अक्षुण्णामथ मासानां दिवसानां तथैव च ।

१२०

पक्षाणाञ्च पक्षाणश्च मुहूर्तैर्नतिथिपर्वणं । कलाकाष्ठाप्रमाणानां स्मृतीरयनयोस्तथा ।

गणितस्याथ योगस्य चक्रे सम्बन्धं प्रभुं । एवं विभज्य राज्यानि क्रमेण स पितामहः ।

दिशापासांनथ ततः स्नापयामास भारत । पूर्वस्यां दिशि पुच्छन्तु वैराजस्य प्रजापतेः ।

दिशापालं सुधन्वानं राजानं सोऽभ्यवेचयत् । दक्षिणस्यां महात्मानं कर्दमस्य प्रजापतेः ।

पुत्रं शङ्खप्रदं नाम राजानं सोऽभ्यवेचयत् । पश्चिमायां दिशि तथा रजसः पुच्छमच्युतं ।

१२५

केतुमन्तं महात्मानं राजानं सोऽभ्यवेचयत् । तथा हिरण्यरोमाणं पर्जन्यस्य प्रजापतेः ।

उदीच्यां दिशि दुर्धनं राजानं सोऽभ्यवेचयत् । तैरिथं वृथिवो सर्वाः सप्तदीपा सप्ततना ।

यथाप्रदेशमद्यापि धर्मैर्न परिपाळ्यते । राजसूयाभिषिक्तस्तु वृष्टुरेभिर्नराधिपैः ।

त्रेददृष्टेन विधिना राजराज्यं नराधिप । ततो मन्वन्तरेऽतीति चाक्षुषेऽमिततेजसि ।

वैवस्वताय मनवे ब्रह्मा राज्यमयादिशत् । तस्य विस्तरमाख्यास्ये मनोर्ध्वैवस्वतस्य ह ।

१३०

तवानुकूल्याद्भजिन् यदि शुश्रूषमेऽनेघ । मरुह्येतदधिष्ठानं पुराणे परिनिष्ठितं ।

धन्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्गवासकरं शुभं ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ विस्तरेण वृथार्जस्य वैशम्पयन कीर्तय । यथा महात्माना तेन दुग्धा चैवं वसुधरा ।

यथा च पितृभिर्दुग्धा यथा देवैर्ययविभिः । यथा देवैश्च नागैश्च यथा यक्षैर्यथा क्रुमेः ।

यथा ग्रैलेः पिशाचैश्च गन्धर्वैश्च द्विजोत्तमैः । राक्षसैश्च महायक्षैर्यथा दुग्धा वसुधरा ।

१५

तेषां पात्रविशेषांश्च वैशम्पायन कीर्तय । वसुधाम् चौरविशेषांश्च दोग्धारक्षानुपूर्व्यशः ।

यस्याश्च कारणात् पाणिमैत्र्यस्य मयितः पुरा । क्रुद्धैर्महर्षिभिस्तान् कारणं तच्च कीर्तय ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि पृथग्वैत्र्यस्य विस्तरं । एकाग्रः प्रयतैश्च शृणुष्व जनमेजय ।

नाश्रुचेः सुद्रमनसो नाश्रिष्यावाग्रताय वा । कीर्तयेयमहं राजन् कृतज्ञायाहिताय वा ।

स्वर्गं यशस्यमायुष्यं धन्यं वेदैश्च सन्धितं । रक्षस्यस्त्वपिभिः प्रोक्तं शृणु राजन् यथातथं ।

१६

यद्येनं कथयेन्नित्यं पृथग्वैत्र्यस्य विस्तरं । ब्राह्मणेभ्यो नमस्कृत्य न स शेषितः कृताकृतैः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पृथुपाक्ष्याचि चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आसीदुर्ध्वस्य गोप्ता वै पूर्वमविसमः प्रभुः । चचिवंशमनुपकस्य ह्यो नाम प्रजापतिः ।

तस्य पुत्रोऽभवदेनो नात्यर्थं धर्मकोविदः । जातो मृत्युमुतासां वै मुनोद्यायां प्रजापतिः ।

स मातामहदोषेण तेन कालात्मजात्मजः । स्रधर्षान् पृष्ठतः कृत्वा कामाक्षेभ्यस्त्वर्त्तत ।

मर्यादां स्थापयामास धर्मोपेतां स पार्थिवः । वेदधर्मानतिक्रम्य सोऽधर्षानिरतोऽभवत् ।

१७

निःस्त्राध्यायवषट्कारास्तस्मात् राजनि प्रावति । प्रावर्त्तस्य पपुः सोमं जतं यज्ञेषु देवताः ।

न यद्यथं न होतव्यमिति तस्य प्रजापतेः । आसीत् प्रतिज्ञा क्रूरं च विनाशे प्रत्युपस्थिते ।

अश्रुमिव्यस्य यष्टा च यज्ञस्येति कुक्कुदश्च । मयि यज्ञा विधातव्या मयि होतव्यमित्यपि ।

तमतिक्रान्तमर्यादमाददानमवाप्स्यतं । ऊर्ध्वधर्मैर्धयः सर्वे मरोचिप्रमुखास्तदा ।

वयं दीवां प्रवेत्स्यामः श्वत्सरगणान् बह्वन् । अर्धं न कुरु मा वेन नैष धर्मः सनातनः ।

१८

अन्वयेऽचे प्रस्तुतस्त्वं प्रजापतिरश्वं यः । प्रजस्य पालयिष्येहमिति ते समयः कृतः ।

तांस्तथा ब्रुवतः सर्वान् मर्षान्निब्रवीत्तदा । वेनः प्रहस्य दुर्भ्यद्विरिममर्थमनर्थवित् ।

॥ तेन उवाच ॥ स्मृष्टा धर्मस्य कष्टान्यः श्रोतव्यं कस्य वा मया । श्रुतवोर्यतपःसत्यैर्मया वा कः समो भुवि ।

प्रभवं सर्वभूतानां धर्मोपाशु विप्रेषतः । संमूढा न विदुः न भवन्तो मामचेतसः ।

दृष्ट्वन् द्रष्टव्यं पृथिवीं प्रावयेथं जलैस्तथा । द्यां भुवं चैव रुन्धेयं नाचकार्या विचारणा ।

१९

यदा न शक्यते मोहादबलेपाच पार्थिवः । अनुमेतुं तदा वेनस्ततः क्रुद्धा महर्षयः ।

निशृण्वन् तं महात्मानो विस्फुरन्तं महाबलं । ततोऽस्य मयमूर्त्तौ ममन्युर्जातमन्यवः ।

तस्मिंस्तु मथ्यमाने वै राज्ञ जरौ विजग्निवान् । ब्रह्मोऽतिमाचः पुरुषः कृष्णश्चाति नभूव ह ।

स भोतः प्राञ्जलिर्भूत्वा स्मितवान् जनमेजय । तमचिर्विक्रं न दृष्ट्वा निपीदेत्यब्रवीत्तदा ।

निषादवंशकर्त्ताऽभौ बभूव वदताम्बर । धीवरानसृजञापि वेनकल्पवसम्भ्रान् ।

२०

ये चान्ये विन्ध्यनिक्षयास्तुखारास्तुनुरास्तथा । धूर्ध्वरुचयस्ततः शिद्धिं तान् वेनवसम्भ्रान् ।

ततः पुनर्धर्मात्मानः पाणि वेनस्य दक्षिणं । अरणीमिव संरन्धा ममन्युर्जातमन्यवः ।

पृथुक्षमासमुत्तमौ कराज्जलनसन्निभः । दीप्यमानः स्ववपुषा साक्षादग्निरिव ज्वलन् ।
 स धन्वी कवची जातः पृथुरेव महायन्त्राः । आद्यमाजगवं नाम धनुर्गृह्य महाशरं ।
 शरांश्च दिव्यान् रक्षार्थं कवचञ्च महाप्रभं । तस्मिन् जातोऽयं भूतानि संप्रहृष्टानि सर्व्वशः । ११९
 समपितुर्गोहाराज वेनश्च चिदिवं यथौ । समुत्पन्नेन कौरव्य सत्पुत्रेण महात्मना ।
 जातः स पुनरप्याद्य पुत्राणो नरकान्तदा । तं समुद्राश्च मयश्च रत्नान्यादाय सर्व्वशः ।
 तोयानि च भिवेकार्थं सर्व्व एवोपतस्त्रिरे । पितामहश्च भगवान् देवैराङ्गिरसैः सह ।
 स्थावराणि च भूतानि जङ्गमानि च सर्व्वशः । समागत्य तदा वैन्यमभ्यविञ्चकराधिपः ।
 महता राजराज्येन प्रजापालं महाद्युतिं । सोऽभिविक्रो महातेजा विधिवद्दर्शकोविदैः । १२०
 आदिराज्ये तदा राज्ञां पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् । पित्राऽपरस्मितास्तस्य प्रजासौगमुरश्मिताः ।
 अनुरागात्ततस्तस्य नाम राजेत्यजायत । आपस्तस्यस्मिरे तस्य समुद्रमभियास्यतः ।
 पर्व्वताश्च ददर्शानि ध्वजभङ्गश्च नाभवत् । अकृष्टपण्ड्यः पृथिवी मिथ्यत्यन्त्रानि चिन्तया ।
 गर्व्वकामदुष्ठा गावः पुटके पुटके मधु । एतस्मिन्नेव काले तु यज्ञे पैतामहे शुभे ।
 सूतः सूत्यां समुत्पन्नः सौत्योऽहनि महामतिः । तस्मिन्नेव महायज्ञे जज्ञे प्रज्ञोऽयं मागधः । १२१
 पृथोः स्तवार्थं तौ तत्र समाहूतौ मुरर्षिभिः । तावूचुश्चरयः सर्व्वे स्तूयतामेव पार्थिवः ।
 कर्मैन्दुरूपं वा पात्रश्चायं नराधिपः । तावूचुस्तदा सर्व्वज्ञानुजीन् सूतमागधौ ।
 आवां देवानृषीन् चैव प्रीणयावः स्वकर्मभिः । न चास्य विद्वै कर्म न तथास्तुतव यशः ।
 सोऽत्र येनास्य कृत्याव राक्षसजस्त्रिनो द्विजाः । अविभिक्षौ नियुक्तौ तु भविष्यैः स्तूयतामिति ।
 यानि कर्माणि कृतवान् पृथुः पश्यान्महाबलः । सत्यवाग्दानशीलोऽयं सत्यमन्त्रो नरेश्वरः । १२२
 श्रीमन् जैत्रः समाशीलो विक्रान्तो दृष्टशासनः । धर्म्यश्च कृतज्ञश्च दयावान् प्रियभाषणः ।
 मान्यमानयिता दण्डा ब्रह्मण्यः सत्यमङ्गरः । श्रमः शान्तश्च निरतो व्यवहारस्थितो नृपः ।
 ततः प्रभृति लोकेषु सवेषु जनभोजय । आशीर्वादाः प्रयुज्यन्ते सूतमागधवन्दिभिः ।
 तयोः कृतान्ते सुप्रीतः पृथुः प्राशान्नजेश्वरः । अनूपदेशं सूताय मगधं मागधाय च ।
 तं दृष्ट्वा परमप्रीताः प्रजाः प्राङ्मूर्धपर्य्यः । उत्तानामेष वो दाता भविष्यति नराधिपः । १२३
 ततो वैन्यं महाराज प्रजाः समभिदुदुवुः । त्वं नो दृष्टं विधत्सेति महर्षिवचनात्तदा ।
 सोऽभिद्रुतः प्रजाभिस्तु प्रजाहितचकीर्षया । धनुर्गृह्य पृथक्कांश्च पृथिवीमार्दयद्वली ।
 ततो वैन्यमयात् वस्ता गोर्भूत्वा प्राद्वन्मही । तौ पृथुर्जनरादाय द्रवक्तीमन्धवावत ।
 सा लोकान् ब्रह्मलोकादीन् गत्वा वैन्यमयान्तदा । प्रददर्शयतो वैन्यं प्रगृह्योतशरासनं ।
 ज्वलद्भिर्निशितैर्बाणैर्दीप्तैजसमच्युतं । महायोगं महात्मानं दूर्द्धर्ममरैरपि । १२४
 अलभन्ती तु सा ज्ञाणं वैन्यमेवावपद्यत । कृताञ्जलिपुटोऽगत्वा पूज्या लोकैस्त्रिभिस्तादा ।
 उवाच सैनं नाधर्म्यं स्त्रीवधं कर्तुमर्हसि । कथं धारयिता आसि प्रजा राजन् मया विना ।

मयि लोकाः खिता राजन् मयेदं धार्यते जगत् । महिनामे विनश्येषुः प्रजाः पार्थिव विद्धि तत् ।

न मामर्हसि हन्तुं वै मेघस्तेलं चिकीर्षसि । प्रजानां पृथिवीपाल प्रष्टुं चेदं वचो मम ।

उपायतः समारम्भाः सर्वे सिद्ध्यन्त्युपक्रमाः । उपायं पश्य येन त्वं धारयेथाः प्रजा नृप ।

२५

हत्वाऽपि मां न शक्तस्व प्रजा धारयितुं नृप । अनुभूता भविष्यामि यच्छ कोपं महाद्युते ।

अवध्यास स्थितः प्राकृष्टिर्गोनिगतेष्वपि । सत्पुंषु पृथिवीपाल न धर्मं त्यक्तुमर्हसि ।

एवं नृजिह्वं वाक्यं श्रुत्वा राजा महामनाः । कोपं निगृह्य धर्म्यात्मा वसुधामिदमवधीत् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पृथुपाख्याने पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ पृथुवाच ॥ एकस्मिन् यथा यो हन्तादात्मनो वा परस्व वा । बह्वन्यै प्राणिनां ऽर्थैर्न भवेत्तस्यैव पातकं ।

सुखमेधन्ति बहवो यस्मिन् निहते सति । तस्मिन् हते नास्ति भद्रे पातकस्योपपातकं ।

२६

एकस्मिन् यत्र निधनं प्रापिते दुष्टकारिणि । बह्वनां भवति क्षेमं तत्र पुण्यप्रदो बधः ।

सोऽहं प्रजानि मितं त्वां हनिष्यामि वसुन्धरे । यदि मे वचनं नाद्य करिष्यसि जगद्धितं ।

त्वां निहत्याद्य वाणेन मच्छासनपराङ्मुखीं । आत्मानं प्रथयित्वाऽहं प्रजा धारयिता स्वधं ।

सा त्वं शासनमास्थाय मम धर्मभृताम्बर । संजीवय प्रजाः सर्वाः समर्यां ह्यसि धारणे ।

दुहितृत्वञ्च मे गच्छ तत् एवमहं शरं । नियच्छेयं त्वदधार्थमुद्यतं घोरदर्शनं ।

२७

॥ वसुन्धरोवाच ॥ सर्वभेतदहं वीर विधास्यामि न भंशयः । उपायतः समारम्भाः सर्वे सिद्ध्यन्त्युपक्रमाः ।

उपायं पश्य येन त्वं धारयेथाः प्रजा इमाः । वत्सन्तु मम तं पश्य तरेयं येन वत्सला ।

समासु कुरु सर्वत्र त्वं मां धर्मभृताम्बर । यथाऽभिस्यन्दमानं मे शीरं सर्वत्र भावयेत् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत उत्सारयामास शैलान् शतसहस्रशः । धनुष्कोत्या तदा वैश्वसेन शैला विवर्द्धिताः ।

पृथुर्वैश्वस्तदा चक्रे महीं राजा समां ततः । मन्वन्तरेष्वर्तोतेषु विषमासीद्वसुन्धरा ।

२८

स्वभावेनाभवन् ह्यस्या समानि विषमाणि च । चाक्षुषस्यान्तरे पूर्वमासीदेवं तदा किल ।

न हि पूर्वविषर्गे वै विषमे पृथिवीतले । प्रविभागः पुराणाश्च यामाणां वा तदाऽभवत् ।

न शस्यानि न गोरवा न कृषिर्न वणिक्पयः । नैव सत्यानृतं तत्र न लोभो न च मत्सरः ।

वैश्वस्तेऽन्तरे चास्मिन् साम्प्रते समुपस्थिते । वैश्यात् प्रभृति राजेन्द्र सर्वस्यैतस्य सम्भवः ।

यत्र यत्र समन्वस्था भूमेरासीत्तदाऽनघ । तत्र तत्र प्रजाः सर्वा निवासं समरोचयन् ।

२९

आहारः फलमूलानि प्रजानामभवत्तदा । कृच्छ्रेण महता युक्त इत्येवमनुशुश्रुम ।

स कल्पयित्वा वत्सन्तु मनुं स्वायम्भुवं प्रभुं । स्वपापौ पुरुषव्याघ्र दुदोह पृथिवीं ततः ।

शस्याजातानि सर्वाणि पृथुर्वैश्वः प्रतापवान् । तेनास्त्रेण प्रजालात वर्तन्तेऽद्यापि सर्वशः ।

अपिभिः श्रूयते चाऽपि पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । वत्सः सोभोऽभवत्तेषां दोग्धा चाङ्गिरसः सुतः ।

वृहस्पतिर्भृङ्गतिजाः पांच कन्दांसि भारत । वीरमासीदनुपमन्तयेर्ब्रह्मा च शश्वतं ।

३०

ततः पुनर्देवगणैः पुरन्दरपुरोगमैः । काञ्चन पाचमादाद्य दुग्धेयं श्रूयते मही ।

वत्सस्तु मन्वन्तानासोद्दोग्धा तु सविता प्रभुः । शीरमूर्ध्वस्करश्चैव वर्त्तन्ते येन देवताः ।
 पितृभिः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । राजतं पाचमादाय सुधाममितविक्रमैः ।
 यमो वैवस्वतसोषामासीदस्यः प्रतापवान् । अमलकसामवद्दोग्धा कासो लोकोपकालनः ।
 नागैश्च श्रूयते दुग्धा वत्सं कृत्वा तु तत्तक्रं । अलावं पाचमादाय विषं शीरं मरीचकम् ।
 तेषामैरावतो दोग्धा छतराजः प्रतापवान् । नानानां भरतश्रेष्ठ सर्पाणाञ्च महीपते ।
 तेनैव वर्त्तयन्त्युषा महाकाया विषोन्मथाः । तदाहारास्तदाचारास्तदीयास्तदपाकधाः ।
 असुरैः श्रूयते चापि पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । आचयं पाचमादाय मायां ब्रह्मनिर्वर्द्धिणीं ।
 विरोचनस्तु प्राज्ञादिर्व्यस्यसोषामभूत्तदा । अलिक् द्विमूर्द्धा दैत्यानां मधुर्दोग्धा महाबलः ।
 तथैते माययाऽद्यापि सर्वे मायाविनोऽसुराः । वर्त्तयन्त्यमितप्रज्ञास्तदेवाममितं बलं ।
 यज्ञैश्च श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । आमपात्रे महाराज पुराऽन्तर्हानमकथं ।
 वत्सं वैश्रवणं कृत्वा यज्ञैः पुष्पजनैस्तदा । दोग्धा रजतनाभस्तु पिता मणिवरस्य वः ।
 यक्षात्मजो महतेजास्त्रिर्दिवः सुमहातपाः । तेन ते वर्त्तयन्तीति परमर्षिह्वाच च ।
 राक्षसैश्च पिशाचैश्च पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । त्रायं कपास्तमादाय प्रजा भोक्तुं नराधिप ।
 दोग्धा रजतनाभस्तु तेषामासीत् कुरुदह । वत्सः सुमासी कौरव्य शीरं दधिरमेव च ।
 तेन शीरेण यक्षाश्च राक्षसाश्चामरोपमाः । वर्त्तयन्ति पिशाचाश्च भूतसङ्घास्तथैव च ।
 पद्मपात्रे पुनर्दुग्धा गन्धर्वैः सः सूरारण्यैः । वत्सं चिचरयं कृत्वा शुचीन् गन्धाक्षरर्षभ ।
 तेषाञ्च मुहुरिष्यासीद्दोग्धा भरतसत्तम । गन्धर्व्वराजोऽतिबलो महात्मा सूर्य्यवज्जिभः ।
 शैलैश्च श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । श्रावधीर्वै मूर्त्तिमतीरजानि विविधानि च ।
 वत्सस्तु हिमवानासीन्महर्दोग्धा महागिरिः । पाचन्तु शैलमेवासीत्तेन शैलाः प्रतिष्ठिताः ।
 वीरर्द्धिः श्रूयते राजन् पुनर्दुग्धा वसुन्धरा । पालाशं पाचमादाय किञ्चिद्दग्धप्ररोहणं ।
 दुर्दोहं पुष्पिनः सालो वत्सः स्रवोऽभवत्तदा । सेयं धात्रो विधात्रो च पावनी च वसुन्धरा ।
 चराचरस्य सर्वस्य प्रतिष्ठा योनिरिव च । सर्वकामदुग्धा दुग्धा सर्वशस्यप्ररोहिणी ।
 आसीद्विद्यं समुद्रान्ता मेदिनीति परिश्रुता । मधुकैटभयाः कृत्वा मेदसाऽभिपरिश्रुता ।
 तेनेयं मेदिनी देवी प्रोच्यते ब्रह्मवादिभिः । ततोऽभ्युपगमाद्राज्ञः पृथोर्व्यन्यस्य भारत ।
 दृष्टित्वमनुप्राप्ता देवी पृथ्वीति प्रोच्यते । पृथुना प्रविभक्ता च शोधिता च वसुन्धरा ।
 शस्याकरवती स्फीता पुरपत्तनमालिनी । श्वेप्रभावा वैन्यः स राजासीद्वाजसन्तमः ।
 नमस्यश्चैव पूज्यश्च भूतपाभैरसंशयः । ब्राह्मणैश्च महाभागैर्व्येदवेदाङ्गपारगैः ।
 पृथुरेव नमस्कृत्यै ब्राह्मणैः शनातनः । पार्थिवैश्च महाभागैः पार्थिवत्वमभ्युभिः ।
 आदिराजो नमस्कृत्यैः पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् । योभैरवैश्च विकानैः प्राप्तुकामैर्व्ययं यधि ।
 पृथुरेव नमस्कृत्यै योधानां प्रथमो नृपः । यो हि योद्वा रणे धाति कौर्त्तयित्वा पृथुं नृपं ।

२३

२५०

४८५

२५५

४००

स क्षीररूपान् संयामान् केनो तरति कीर्त्तिमान् । वैधैरपि च विनाद्यैः पञ्चदन्तिविधायिभिः ।

पृथुरेव नमस्कार्यैः दुर्निदाता महायन्त्राः । तथैव शूद्रैः शूद्रभिस्त्रिवर्णपरिचारिभिः ।

पृथुरेव नमस्कार्यैः श्रेयः परमभोषुभिः । एते वाद्यविशेषाश्च देवधारः क्षीरमेव च ।

पात्राणि च मयोक्तानि किञ्चूयो वर्णयामि ते ।

५०६

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पृथुपाख्याने पृथिवीदोहे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ मन्वन्तराणि सर्वाणि विलारेण तपोधन । तेषां पूर्वविद्वद्विद्व वैशम्पायन कीर्त्तय ।

थावन्तो मनवश्चैव थावन्तं कालमेव च । मन्वन्तरमहं ब्रह्मन् भोक्तुमिच्छामि तत्ततः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न शक्यो विलारस्तात वक्तुं वर्धशतैरपि । मन्वन्तराणां कौरव्य संक्षेपं त्वेव मे शृणु ।

स्वायम्भुवो मनुस्तात मनुः स्वारोचिषस्ताथा । औत्तमिस्तामवश्चैव रैवतस्त्रासुवस्ताथा ।

वैवस्वतस्तु कौरव्य संप्रतो मनुहन्ते । सार्वभृष्टु मनुस्तात भौत्यो रौच्यस्तथैव च ।

५१०

तथैव मेऽसावर्षास्त्रारो मनवः स्युताः । अतोता वर्त्तमानाश्च तथैवानागताश्च ये ।

कीर्त्तिता मनःस्तात मथैते तु चयास्तुतं । ऋषीस्त्रिंशं प्रवक्ष्यामि पुञ्जान् देवगणांस्तथा ।

मरीचिरचिर्भगवानङ्गिराः पुलहः कतुः । पुलस्त्यश्च वशिष्ठश्च सप्तैते ब्रह्मणः सुताः ।

उत्तरस्थां दिशि तथा राजन् सप्तर्षयः स्युताः । यामा नाम तथा देवास्त्रासन् स्वायम्भुवेऽन्तरे ।

आग्नीध्रस्याग्निषाऊश्च मेधा मेधातिथिर्व्यसुः । ज्योतिष्मान् धुतिमान् हव्यः सवनः पुत्र एव च ।

५१५

मनोः स्वायम्भुवश्चैते दश पुत्रा मनोजयः । एतन्ने प्रथमं राजन् मन्वन्तरमुदाहृतं ।

और्व्या वशिष्ठपुत्रश्च सत्यः काश्यप एव च । प्राणो वृद्धस्तथैव दन्तो निख्यवनस्तथा ।

एते महर्षयस्तात वायुप्रोक्ता महाव्रताः । देवाश्च तुषिता नाम स्युताः स्वारोचिषेऽन्तरे ।

हविर्भः सुकृतिर्ज्योतिरापोमूर्तिरयस्मयः । प्रथितश्च नभस्तथ नभ ऊर्जस्तथैव च ।

स्वारोचिषश्च पुञ्जास्तं मनोस्तात महात्मनः । कीर्त्तिताः पृथिवीपाल महावीर्यपराक्रमाः ।

५२०

द्वितीयमेतत्कथितं तव मन्वन्तरं मया । इदं तृतीयं वक्ष्यामि तस्मिन्नाध नराधिप ।

वशिष्ठपुत्राः सप्तसन् वशिष्ठादिति विभ्रुताः । हिरण्यगर्भस्तु सुता ऊर्जा नाम सुतेजसः ।

अथयोऽन मया प्रोक्ताः कीर्त्यमानास्त्रिंशो तान् । औत्तमेयान् महाराज दश पुञ्जान् मनोरमान् ।

इव ऊर्जस्तनूज्जंश्च मधुर्माधव एव च । शूचिः शूक्रः सहस्रैव नभस्तो नभ एव च ।

भानवस्तत्र देवाश्च मन्वन्तरमुदाहृतं । मन्वन्तरं चतुर्थं ते कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु ।

५२५

काव्यः पृथुस्तथैवाग्निर्जन्मर्धमा च भारत । कपोवानकपो रंश्च तत्र सप्तर्षयोऽपरे ।

पुराणे कीर्त्तितास्तात पुञ्जाः पौत्राश्च भारत । सत्या देवगणाश्चैव ताममस्यान्तरे मनोः ।

पुंजाश्चैव प्रवक्ष्यामि तामवस्था मनोर्नृप । धुतिस्तपसाः सुतपास्तपोमूलस्तपोधनः ।

तपोरतिरक्त्वापस्तम्भो धन्वो परन्तपः । ताममस्य भनैरिते दश पुत्रा महाबलाः ।

वायुप्रोक्ता महाराज पञ्चमं तदनन्तरं । वेदेवाऊर्ध्वदुभश्च मुनिर्भेदशिरास्तथा ।

५३०

हिरण्यरोमा पर्जन्य ऊर्जवाजस्य सोमजः । सत्यमेव सत्याऽनेय एते सप्तर्षयोऽपरे ।
 देवास्त्राभूतजमस्तथा प्रकृतयोऽपरे । पारिप्लवस्य रैभ्यस्य मनोरन्तरमुच्यते ।
 अथ पुत्रानिमांस्तस्य निबोध गदतो मम । धृतिमान्मथ्यो युक्तस्तत्त्वदर्शी निरुत्सुकः ।
 अरण्यस्य प्रकाशस्य निर्वोदः सत्यवान् कृती । रेवतस्य मनोः पुत्राः पञ्चमश्चेतदनरं ।
 षष्ठं ते सम्प्रवक्ष्यामि तन्निबोध नराधिप । भृगुर्जभा विवस्वतां सुधामा विरजःसया ।
 अतिनामा सहिष्णुश्च सन्नेते तु महर्षयः । चाक्षुषस्यान्तरे तात मनोर्द्वानिमान् प्रष्टु ।
 आप्यः प्रभूता अश्विनः पृथुकाश्च दिवौकसः । लेखा नाम महाराज पञ्च देवगणाः क्षुमाः ।
 अश्विर्द्विरसः पुत्रा महात्मानो महीजसः । नाङ्गलेया महाराज दश पुत्रास्तु विभुताः ।
 ऊरुप्रभुतयो राजन् षष्ठं मन्वन्तरं स्मृतं । अचिर्विशिष्टो भगवान् कश्यपस्य महानृषिः ।
 गौतमस्य भरद्वाजो विश्वामित्रस्तथैव च । तथैव पुत्रो भगवानृषीकस्य महात्मनः ।
 सप्तमो जमदग्निश्च अथः साम्प्रता दिवि । साध्या इन्द्राश्च विंशे च वंशं महत्तसया ।
 आदित्याद्याश्विनौ चैव देवौ वैवस्वतौ स्मृतौ । मनोर्ध्ववस्वतश्चेति वर्तन्ते साम्प्रतेऽन्तरे ।
 इच्छाकुप्रमुखाश्चैव दश पुत्रा महात्मनः । एतेषां कीर्तितामान् महर्षीणां महौजसां ।
 राजन् पुत्राश्च यौक्ताश्च दिक्षु सर्वेभ्यः भारत । मन्वन्तरेषु सर्वेषु प्राग्देवं सप्त सप्तकाः ।
 स्थिता लोकत्रयवर्षार्थं लोकधरं कृणाय च । मन्वन्तरे व्यतिक्रान्ते चलारः सप्तका गणाः ।
 कृत्वा कर्म दिवं धान्ति ब्रह्मलोकमनामयं । ततोऽन्ये तपसा युक्ताः स्वानं तत्पूरयन्धुत ।
 अतीता वर्तमानाश्च क्रमेणैतेन भारत । एतान्स्मृत्वा नि कौरव्य सप्तातीतानि भारत ।
 मन्वन्तराणि षट् चापि निबोधानागतानि मे । सावर्णा मनवस्तात पञ्च तंश्च निबोध मे ।
 एको वैवस्वतस्तेषां चलारश्च प्रजापतेः । परमेष्ठिसुतास्तात मेरुसावर्णितां गताः ।
 इक्ष्वाक्ये हि दौहित्राः प्रियायास्तनया नृप । महान्तस्तपसा युक्ता मेरुपट्टे महीजसः ।
 इक्षुः प्राजापतेः पुत्रो रौच्यो नाम मनुः स्मृतः । भूयाश्चोत्पादितो देवां भौत्यो नाम इक्षुः सुतः ।
 अनागताश्च स्मरते स्मृता दिवि महर्षयः । मनोरन्तरमासाश्च सावर्णैरिह तान् प्रष्टु ।
 रामो व्यासस्तथाऽनेयो दीप्तिमानिति विभुतः । भारद्वाजस्तथा द्रौणिरश्वत्थामा महाधुतिः ।
 गौगमस्त्यात्मजश्चैव भरद्वाजो गौतमः । कौशिको गालवश्चैव हरः काश्यप एव च ।
 एते सप्त महात्मानो भविष्या मुनिसत्तमाः । ब्रह्मणः सदृशाश्चेति धन्याः सप्तर्षयः स्मृताः ।
 अभिजात्याऽथ तपसा मन्वन्त्याकरणैस्तथा । ब्रह्मलोकप्रतिष्ठास्तु स्मृता ब्रह्मर्षयोऽमलाः ।
 भूतभव्यभवद्भानं बुद्ध्या चैव च ये स्मृतं । तपसा तु प्रसिद्धा ये सङ्गताः प्रविचिन्तकाः ।
 मन्वन्त्याकरणैस्तस्यैश्वर्यास्तर्जयश्च ये । एतान् भार्यान्वितो ज्ञात्वा भैडिकानि च नाम च ।
 स्मरते सप्तभिस्त्रैव गुणैः सप्तर्षयः स्मृताः । दीर्घाण्डवो नैमिहत ईश्वरा दीर्घचक्षुः ।
 बुद्ध्या प्रत्यक्षधर्माणां गोत्रप्रवर्तकास्तथा । ज्ञातादिषु युगास्त्रेषु सर्वेभ्यः पुनः पुनः ।

प्रावर्तयन्ति ते वर्षानामन्तर्मासैव कर्मणः । सप्तर्षयो महाभागाः सत्यधर्मपरायणाः ।
 तेषाञ्चैवान्वयोत्पन्ना जायन्तो ह पुनः पुनः । मन्त्रमाद्यैककर्त्तारो धर्मं प्रशिक्षिते तथा ।
 यस्याश्च वरदाः सप्त परेश एव प्राणिनाः । तस्याश्च काशो न ऋषयः प्रमादस्तुविभागे ।
 एते सप्तर्विकीर्द्दो व्याख्यातसे मया नृप । सावर्णस्य मनोः पुत्रान् भविष्यान् शृणु सन्तम ।
 वरीयांश्चावरीयांश्च संमते । धृतिमान्सुः । हरिष्पुरार्थो धृष्ट्या वाजः सुमतिरेव च ।
 सावर्णस्य मनोः पुत्रा भविष्या दश भारत । प्रथमं मेघसावर्णान् प्रवक्ष्यामि मुनीन् शृणु ।
 मेधातिथिसु पौलस्त्यो वसुः काश्यप एव च । ज्योतिषान् भार्गवश्चैव युतिमान्जिरास्तथा ।
 सवर्णश्चैव वासिष्ठ आच्यो ह्यथवाहनः । पौलस्त्यः सत्य इत्येते मुनयो रौहितेऽन्तरे ।
 देवतानां गणास्तत्र चय एव नराधिप । दशपुत्रस्य पुत्रास्तौ रौहितस्य प्रजापतेः ।
 मनोः पुत्रो धृष्टकेतुः पञ्चहोत्रो निराकृतिः । पुषुः अत्र भूरिधामा ऋषीकोऽष्टहो गयः ।
 प्रथमस्य तु सावर्णस्य पुत्रा महीजयः । दशमे तस्य पर्याये द्वितीयस्यान्तरे मनोः ।
 हविषान् पौलस्त्यश्चैव सुकृतिश्चैव भार्गवः । आपो मूर्त्तिस्तथाऽच्यो वासिष्ठस्तथाऽहमः ।
 पौलस्त्यः प्रामतिश्चैव नभोगश्चैव काश्यपः । अज्जिरा नभसः सत्यः सप्तैव परमर्षयः ।
 देवतानां गणौ द्वौ तौ ऋषिमन्त्राश्च ये स्मृताः । मनोः सुतोत्तमौजाश्च कुनिवृक्षश्च वीर्यवान् ।
 व्रतानीको निरामित्रो वृषसेनो गयद्रथः । भूरिधुनः सुवर्षाश्च दश लेन मनोः सुताः ।
 एकादशे तु पर्याये तृतीयस्यान्तरे मनोः । तस्य सप्त ऋषीणां पि कीर्त्यमानास्त्रिबोध मे ।
 हविषान् काश्यपस्यापि हविषान् वसु भार्गवः । तरुणश्च तथाच्यो वासिष्ठस्तनयस्तथा ।
 अज्जिराद्योऽधिष्ठातृ पौलस्त्यो निखरस्तथा । पुलस्त्यश्चाग्निजेनाश्च भाष्याः सप्त महर्षयः ।
 ब्रह्मणस्तु सुता देवा गणास्तोषो ऋषयः स्मृताः । सम्मर्त्तनः शृङ्गर्षो च देवानोक्तः पुलस्त्यः ।
 केमधन्वा दृढायुश्च आदर्शः पण्डको मनः । सावर्णस्य तु पुत्रा वै तृतीयस्य नव स्मृताः ।
 चतुर्थस्य तु सावर्णस्योऽपि सप्त निबोध मे । युतिर्वासिष्ठपुत्रश्च आच्यः सुतपास्तथा ।
 अज्जिरास्तपधो मूर्त्तिस्तपस्वी काश्यपस्तथा । तपोन्नयश्च पौलस्त्यः पौलस्त्य तपो रविः ।
 भार्गवः सप्तमस्तोषां विष्णुस्तथा धृतिः । पञ्च देवगणाः प्रोक्ता मानवा ब्रह्मणश्च ते ।
 देववायुरहरश्च देवश्रेष्ठो विदूरथः । मित्रवान्मित्रदेवश्च मित्रसेनश्च मित्रहन् ।
 मित्रवाहः सुवर्षाश्च द्वादशस्य मनोः सुताः । अथोद्देशेऽयं पर्याये भाष्ये मन्त्रान्तरे मनोः ।
 अज्जिराश्चैव धृतिमान् पौलस्त्यो ह्यपस्त्य यः । पौलस्त्यस्तत्तद्वर्गं च भार्गवश्च निरस्तुतः ।
 निष्ठाकपस्तथाच्यो निर्वोहः काश्यपस्तथा । सुतपाश्चैव वासिष्ठः सप्तैते तु महर्षयः ।
 ऋष एव गणाः प्रोक्ता देवतानां स्तयश्चुवा । अथोद्देशस्य पुत्रास्तौ विष्णोश्चैव द्वयः सुताः ।
 चित्रसेनो मित्रिचश्च नभो धर्महन्तो हृतः । सुनेनः कालवृद्धिश्च सुतपा निर्भयो दृढः ।
 रौच्यश्चैते मनोः पुत्रा अन्तरे तु त्रयोदशे । चतुर्दशेऽयं पर्याये भौत्यश्चैवान्तरे मनोः ।

अग्निभः कायस्यैव पौलस्त्येव भार्गवस्यथा । भार्गवो ज्ञप्तिवाजश्च शुचिराज्जिरसस्तथा ।

युक्तस्यैव तथात्रियः शुक्रो वाञ्छिष्ठ एव च । अजितः पौलस्त्यैव अग्न्याः सप्तर्वयश्च ते ।

एतेषां कथ्यमुत्थाय कीर्त्तनात् सुखमेधते । यथाशुभ्रोति समुद्राद्युष्मांश्च भवेत्तथा ।

अतीतानागतानां वै महर्षीणां सदा नरः । देवतानां गणाः प्रोक्ताः पञ्च वै भरतर्षभ ।

तरङ्गभीरुर्वप्रश्च तरङ्गानुप एव च । अभिमानी प्रवीणश्च जिष्णुः संक्रन्दनस्तथा ।

॥४॥

तेजस्वी सबलस्यैव भौत्यस्येते मनोः सुताः । भौत्यस्यैवाधिकारे तु पूर्णे कल्पस्तु पूर्यते ।

इत्येते नामतोऽतीता मनवः कीर्त्तिता मया । तैरियं पृथिवी तात समुद्रान्ता वपस्मया ।

पूर्णं युगसहस्रान्तु परिपात्वा नराधिप । प्रजाभिस्तैव तपसा संचार्यसेषु नित्यशः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि मनुवर्णने सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ मन्वन्तरस्य संस्थानं युगानाञ्च महामते । ब्रह्मणोऽङ्गः प्रमाणञ्च वक्तुमर्हसि मे द्विज ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अक्षोराचं भजेत् सुख्यौ मानवं सौ किकं परं । तमुपादाय गणनां प्रष्टुं संख्यामरिन्दम । ॥ १ ॥

निर्मपैः पञ्चदशभिः काठा विंशन्तु ताः कला । विंशत्कलो मुहूर्त्तस्तु विंशता तैर्बर्णीषिणः ।

अक्षोराचमिति प्राङ्मुखस्तुर्यगतिं नृप । विभवेण तु सर्वेषु अक्षोराचञ्च स्मृत्यशः ।

अक्षोराचाः पञ्च दश पञ्च इत्यभिज्ञव्दितः । पथौ द्वौ तु स्मृता मासौ द्वौ मासावृतुत्तुच्यते ।

अब्दं द्वायनमुक्तान्तु अयनं चतुर्भिस्त्रिभिः । दक्षिणक्षेत्रात्तस्यैव संख्यातत्त्वविशारदेः ।

मानेनानेन यो मासः पञ्चदशमन्वितः । पितृणां तदक्षोराचमिति कालविदो विदुः ।

॥५॥

कृष्णपक्षस्तु सप्तोषां शुक्लपक्षस्तु शर्वरी । कृष्णपक्षे त्वहःशतं पितृणां वर्त्तते नृप ।

मानुषेण तु मानेन यो वै संवत्सरः स्मृतः । देवानां तदक्षोराचं दिवा चैशेत्तराचनं ।

दक्षिणायनं स्मृता रात्रिः प्राञ्जलत्वायकौविदैः । दिव्यमब्दं दशगुणमक्षोराचं मनोः स्मृतं ।

अक्षोराचं दशगुणं मानवः पञ्च उच्यते । पक्षा दशगुणो मासो मासेर्द्वादशभिर्गुणैः ।

चतुर्धनूनां संप्रोक्तः प्राञ्जलत्वायर्द्दशभिः । चतुर्चयेण त्वयनं तद्द्वेनैव वत्सवः ।

॥६॥

स्वार्थ्येव मरुत्साणि वर्षाणान्तु कृतं युगं । तावच्छती भवेत्सन्ध्या सन्ध्याग्रश्च तथा नृप ।

शोणं वर्षसहस्राणि चेता स्मात् परिमाणतः । तस्याश्च चित्रती सन्ध्या सन्ध्याग्रश्च तथाऽपरः ।

तथा वर्षसहस्रे द्वे द्वापरं परिकीर्त्तितं । तस्यापि द्विजती सन्ध्या सन्ध्याग्रश्च तथाऽविधः ।

कलिर्वर्षमरुत्तन्तु संख्यातोऽत्र मनीषिभिः । तस्यापि त्रितिका सन्ध्या सन्ध्याग्रश्चैव तद्विधः ।

एषा द्वादशमार्हस्त्री युगसंख्या प्रकीर्त्तिता । दिव्येनानेन मानेन युगसंख्या निबोध मे ।

॥७॥

कृतं चेता द्वापरञ्च कलिस्यैव चतुर्युगं । युगं तदेकसप्तत्या गणितं नृपसप्तम ।

मन्वन्तरमिति प्रोक्तं संख्यातार्थविशारदेः । अदनद्यापि तत्प्रोक्तं द्वेऽयने दक्षिणोत्तरे ।

मनुः प्रसीयते ह्यत्र समाप्तेऽध्यायने प्रभो । ततोऽपरो मनुः कालमेतावत्कं भवत्युत ।

समतोतंषु राजेन्द्र प्रोक्तः संवत्सरः स वै । तदेव चायुतं प्रोक्तं मुनिना तत्त्वदर्शिना ।

महापरादहः प्रोक्तं कल्पयेति च कथ्यते । सहस्रयुगपर्यन्ता या निशा प्रोच्यते कुक्षेः ।

५१०

निमज्जत्यसु घञोर्भी सन्नैलवनकामना । तस्मिन् युगसहस्रे तु पूर्णे भरतवत्तम ।

ब्राह्मे दिवसपर्यन्ते कल्पो निःशेष उच्यते । युगानि सप्ततिष्ठानि सायाणि कथितानि ते ।

कृतचेतानियुक्तानि मनोरम्भरमुच्यते । चतुर्ह्रस्वे मनवः कीर्त्तिताः कीर्त्तिवर्जनाः ।

वेदेषु सपुराणेषु सर्वेषु प्रभविष्णवः । प्रजानां पतयो राजन् धन्यमेवाह कोत्तम ।

मन्वन्तरेषु संहाराः संहारान्तेषु सन्ध्याः । न प्रवक्ष्यन्मन्त्रोवां वै वक्तुं वर्धवन्तैरपि ।

५११

विसर्गस्य प्रजानाञ्च संहारस्य च भारत । मन्वन्तरेषु संहाराः श्रूयन्ते भरतवत्तम ।

संश्रवास्तत्र तिष्ठन्ति देवा ब्रह्मर्षिभिः सह । तपसा ब्रह्मर्ष्येषु भुतेन च समन्विताः ।

पूर्णे युगसहस्रे तु कल्पो निःशेष उच्यते । तत्र सर्व्वाणि भूतानि दग्धान्यद्विदित्येवमवा ।

ब्रह्माणमपतः कल्पा सहादित्यगर्भविभो । प्रविशन्ति सुरश्रेष्ठ हरिं नारायणं प्रभुं ।

यः खट्वा सर्वभूतानां कल्पान्तेषु पुनः पुनः । श्रव्यक्तः श्राव्यो देवसास्य सर्वमिदं जगत् ।

५१२

तत्र संवर्त्तते राशिः सकलैकार्थवे तदा । नारायणो दधे निद्रां ब्राह्मं वर्धयस्सकं ।

तावन्तमितिकालस्य रात्रिरत्यभिब्रूहिता । निद्रायोगमनुप्राप्नो यस्यां ज्ञेते पितामहः ।

सा च रात्रिरपक्रान्ता सहस्रयुगपर्यया । तदा प्रबुद्धो भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।

पुनः सिद्धयया युक्तः सर्गाय निदधे मनः । शैव स्यतिः पुराणियं तद्भुतं तद्विचेष्टितं ।

देवसानानि तान्येवं केवलस्य विपर्ययं । ततो दग्धानि भूतानि सर्व्वास्त्रादित्यरक्षिभिः ।

५१३

देवर्षियुगन्धर्वपिशाचोरगराक्षसाः । जायन्ते च पुनस्तात युगे भरतवत्तम ।

यथर्त्ताष्टतुलिकाणि मानास्पाणि पर्यये । दृष्टवन्ते तानि तान्येव तथा ब्राह्मीषु राशिषु ।

निष्कमिता प्रजाकारः प्रजापतिरसंशयं । ये च वै मानुषा देवाः सर्वे येव महर्षयः ।

ते सङ्गताः शुद्धसङ्गाः शशङ्कस्य विसर्गतः । न भवन्ति पुनस्तात युगे भरतवत्तम ।

तत्सर्वं कमयोगेण कालसङ्क्रान्तिभागवित् । सहस्रयुगसङ्क्रान्तं कल्पा दिवसमोश्वरः ।

५१४

रात्रिं युग सहस्रान्तं कल्पा च भगवान्निभुः । संहारत्यय भूतानि सृजते च पुनः पुनः ।

व्यक्राव्यक्तो महादेवो हरिर्नारायणः प्रभुः । तस्य ते कोत्तयिष्यामि मनोर्भैवस्तस्य वै ।

निर्गमं भरतश्रेष्ठ साम्प्रतस्य महाद्युते । दृष्ट्वावंशप्रसङ्गेन कथ्यमानं पुरातनं ।

घञोत्पन्ना महाहता स हरिर्दृष्टिबुधैः प्रभुः । सर्व्वासुरविनाशाय सर्वलोकहिताय च ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि मन्वन्तरानुकीर्त्तने अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विवस्वान् कश्यपास्त्र्यम्बो दाक्षायणामरिन्दम । तस्य भार्याऽभवत्संज्ञा त्वङ्गी देवो विवस्वतः ।

५१५

सुरेणुरिति विख्याता त्रिषु लोकेषु भामिनो । सा वै भार्या भगवतो मार्तण्डस्य महात्मनः ।

भट्टेकपेण नातुश्चद्रूपधैबनशालिनौ । संज्ञा नाम सुतपसा सुदीप्तेन समन्विता ।

आदित्यस्य हि तद्रूपमण्डलस्य तु तेजसः । गात्रेषु परिदग्धं वै न तिकात्ममिवामवत् ।

न खल्वयं मृतोऽप्यस्य इति चेद्वादभाषत । अज्ञानात्कश्यपस्तस्मात्प्राप्तस्य इति चोच्यते ।
 तेजस्यभ्यधिकं तात नित्यमेव विवस्वतः । येनातितापयन्मासं शोन् लोकान् कश्यपात्मजः । ११०
 चोष्णपत्यानि कौरव्य संज्ञायां तपताम्बरः । आदित्यो जनयामास कन्यां दौ च प्रजापती ।
 सविर्वैवस्वतः पूर्व्यं आग्नेदेवः प्रजापतिः । यमस्य यमुना चैव यमजौ संभवूवतुः ।
 श्यामवर्णस्तु तद्रूपं संज्ञां कृष्ट्वा विवस्वतः । अथरन्तो तु स्त्रां कायां सवर्णां निर्भमे ततः ।
 मायामयी तु सा संज्ञा तस्याम्हाया समुत्पिता । प्राञ्जलिः प्रणता भूत्वा ष्वाया संज्ञां गरेक्षर ।
 सवाच किं मया कार्यं कथयस्व शुचिस्मिन् । स्मिताऽस्मि तव निर्देशे प्राधि मे वरवर्णिनि । १११
 ॥ संज्ञावाच ॥ अहं यास्यामि भद्रन्ते स्ममेव भवनं पितुः । तथेह भवने मद्यं वसत्यं निर्भेकारथा ।
 इमौ च बालकौ मद्यं कन्या येयं मुमधमा । संभाव्यासो न चाख्येयमिदं भगवते कश्चित् ।
 ॥ ष्वायोवाच ॥ आकश्यद्गणादेवि आशापात्रैव कश्चित् । आस्थास्यामि मतं तुभ्यं गच्छ देवि यथासुखं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ समादिश्य सवर्णान्तु तथेत्युक्ता तथा च सा । लघुः समीपमगमद्भोजितेव तपस्विनी ।
 पितुः समीपगा सा तु पित्रा निर्भस्मिता तदा । भर्तुः समीपं गच्छेति नियुक्ता च पुनः पुनः । ११२
 अगच्छद्दुवता भूत्वा ष्वाय रूपमनिन्दिता । कुरुनयोत्तरान् गत्वा दृष्टान्यथ चचार ह ।
 द्वितीयायान्तु संज्ञायौ संज्ञेयमिति चिन्तयन् । आदित्यो जनयामास पुत्रमात्मसमं तदा ।
 पूर्व्यजस्य मनोस्तात श्रद्धोऽयमिति प्रभुः । मनुरेवाभवस्त्राया मावर्ण इति चोच्यते ।
 द्वितीयो यः सुतस्तस्याः स विज्ञेयः शनैश्चरः । संज्ञा तु पार्थिवो तात स्वस्य पुत्रस्य वै तदा ।
 चकाराभ्यधिकं स्नेहं न तथा पूर्व्यजेषु वै । मनुस्तस्याश्चमन्तस्तु यमस्तस्या न चक्षमे । ११३
 तां स रोषाच्च बाल्याश्च भाविनोऽर्थस्य गौरवात् । पदा सन्तर्क्ययामास संज्ञां वैवस्वतो यमः ।
 तं शशाप ततः क्रोधात्सार्वभौमो नृप । चरणः पततामेष तवेति भृशदुःखिता ।
 यमस्तु तत्पितुः सर्व्वं प्राञ्जलिः प्रत्यवेदयत् । भृशं शापमथोदिशः संज्ञावाक्यैर्विवेजितः ।
 शापोऽयं विनिवर्त्तत स प्राह पितरं तदा । माया स्नेहेन सर्व्वेषु वर्त्तितव्यं सुतेषु वै ।
 भेद्यमस्मानपाहाय यवीयांसं बुभूषति । तस्या मयोद्यतः पादो न तु देहे निपातितः । ११४
 बाल्यादा यदि वा मोक्षान्तद्भवान् सन्तुमर्हति । यस्मात्ते पूजनीयाऽहं लङ्घिताऽस्मि त्वया सुत ।
 तस्मात्तवैष चरणः पतियति न संशयः । शप्नोऽहमस्मि लोकेश जनन्या तपतां वर ।
 तव प्रसादाच्चरणो न पतेश्चम गोपते ।
 ॥ विवस्वानुवाच ॥ असंशयं महत् पुत्र भविष्यत्यत्र कारणं । येन तामाविष्टत् क्रोधा धर्षणं सत्यवादिनं ।
 अशक्नोमन्यथाकर्तुं मया मातृवचसाव । क्षमयो मांसमादाय यावन्नि धरणीतलं । ११५
 तव पादात्प्रहाप्राश्र्य ततस्त्वम्याश्रये सुखं । कृतमेवं वचसायं मातुसाव भविष्यति ।
 शापस्य परिहारेण त्वस्य चातो भविष्यति । आदित्योऽथाब्रवीत् संज्ञां किमर्थं तनयेषु वै ।
 तुल्येभ्योभ्यधिकस्नेहः क्रियतेऽति पुनः पुनः । सा तत् परिहरन्ती तु नाचक्षते विवस्वते ।

आत्मानं च यमायाय वैष्णवायकथयन्त । श्रीं जगन्नाथो मन्त्रमायाय कथयन्त ।
 मूर्ध्नि च जगत् समीतिमते तु यः । ततः सर्वं यमायायकथये विवक्षते ।
 विवक्षानय तच्छ्रुत्वा कुङ्कुमहारमण्यमात् । लब्ध्वा तु तं यमान्वाचमर्चयित्वा विभासयति ।
 निर्दग्धकामं रोषेण यामयाम्नाय वै तदा ।
 ॥ लब्ध्वा वाच ॥ तत्कालेन यमायिदमिदं रूपं न ज्ञेयते । यमायनी च तत् चेष्टा वने चरति प्रादक्षे ।
 ब्रह्मा हि तां भवायकां आर्यां द्रुमचारिणी । नित्यं तपसाभिरतां वडवारूपधारिणी ।
 पर्णाचारां कथां दीनां वटिकां ब्रह्मचारिणी । वसिष्ठपरिहृतां काकुत्थां वसिष्ठोनिव ।
 आर्यां योगवसोपेतां योगमायाय वै तदा । यमकुङ्कुमं ते देव वरि यामय तपसा ।
 रूपं निवर्तयाम्यस्य तव कामनरिभ्यः । रूपं शिवस्य साधोतिर्यगुद्धं वनं न वै ।
 तेनैव यमूतो देवो रूपेण तु विभासयः । तस्मात्तदुः स वै वाक्यं वड मेने प्रजापतिः ।
 यमकुङ्कुमं तवायैव लब्ध्वा रूपविद्वधे । ततोऽभ्युपगमात्तदा मार्गपञ्चकं विवक्षतः ।
 भूमिमाराय तमेजः ज्ञातयायाय भारत । ततो निर्भासितं रूपं तेजसा यं हतेन वै ।
 कामात् कामातरं द्रुमविकीं द्रुमे तदा । मुखे निर्मलितं रूपं तव देवस्य मोक्षते ।
 ततः प्रभृति देवस्य मुखमासीत् सोहितं । मुखरागन्तु यत् पूर्वं मार्गपञ्चकं मुखचतुर्तं ।
 आदित्या दादमैवेह संभूता मुखयश्वाः । धाताऽर्यमा च मित्रस्य वरुणोऽग्रे भगवता ।
 इन्द्रो विवक्षान् पूषा च धर्म्यो दक्षमस्य । ततस्तदा ततो विश्वरजस्यो जगन्मयः ।
 रूपं लेभे ततो देवो ब्रह्मादित्यान् स देवजान् । गन्धैः पुष्पैरक्षरैर्भासता मुकुटेन च ।
 एवं संपूजयामास लब्ध्वा वाक्यमुवाच ह । गच्छ देव निजां आर्यां कुङ्कुमरति सौत्तरान् ।
 वडवारूपमास्त्राय वने चरति प्रादक्षे । स तथा रूपमास्त्राय स्त्रीं आर्यां द्रुमलोकाया ।
 ददर्श योगमायाय स्त्रीं आर्यां वडवां ततः । अधृष्टां सर्वभूतार्तां तपसा नियमेन च ।
 वडवावपुषा राजंश्वरमीमकुतोभवां । सोऽस्य रूपेण भगवांस्त्रीं मुखे यमभावयत् ।
 मैथुनाय विचेष्टन्तीं यरपूषवमस्यया । सा तज्जिरवमज्जुं नायिकायां विवक्षतः ।
 देवो तस्यामजायेतामस्मिन् भिन्नान्नरैः । नासम्यैव दक्षस्य कृतो दावविभाविति ।
 मार्गपञ्चकात्मजावेतावष्टमस्य प्रजापतेः । तान् रूपेण कामेन दर्शयामास भास्करः ।
 सा तु ब्रह्मैव भर्तारं तुतोष जगमेजय । यमस्य कर्षणा तेन श्रमं पीडितमानवः ।
 धर्म्येण रक्षयामास धर्मराज-दमाः प्रजाः । स लेभे कर्षणा तेन द्रुमेन परमश्रुतिः ।
 पितृणामभिपत्यस्य लोकपालमेव च । मनुः प्रजापतिस्त्रासोत् सार्वर्षः स तदोच्यते ।
 भाव्यः सोऽनागते तस्मिन् मनुः सार्वर्षिकेऽक्षरैः । मेरुद्वे तयो वीरमहापि चरति प्रभुः ।
 भ्रातः ब्रह्मेस्वरसाय यदस्य मुबलश्रवान् । नासतो यो यमास्त्रातोः सर्वे यो तो बभूवतुः ।
 संवेतोऽपि तथा राजजयार्तां ज्ञानिदेऽभवत् । लब्ध्वा तु तेजसा तेन विमोक्षकमकलयत् ।

तदप्रतिहतं युद्धे दानवान्निचलीर्षवा । यवोचसो तु वाऽप्यासीदसौ कन्या चक्रिणी ।
 अभवत् सा हरिश्चेष्टा यमुना लोकभाषिणी । मगुरित्युच्यते लोके बावर्ष्य इति चोच्यते । ११
 द्वितीयो यः सुतस्तस्य मनोभर्ता ब्रह्मेश्वरः । यद्वर्षं च तु लोके वै सर्वलोकामिपूजितं ।
 य इदं जन्म देवानां शृणुयाद्वाऽपि धारयेत् । आपदः च विमुच्येत प्राप्नुयाच्च महद्ययः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि वैद्यसतोत्पत्तिकथने नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥
 ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ मनोवैवस्वतस्यासन् पुत्रा वै नव तप्तमाः । दद्यात्कुक्षेव नाभागे हृणुः त्रयीतिरेव च ।
 गरिष्ठांशुशुषडासौ भाषागारिष्ट्यस्तमाः । ककुवश्च हृषभश्च नैते भरतवर्मा ।
 अकरोत् पुत्रकामस्य मगुरिष्टिं प्रजापतिः । मित्रावरुणयोस्तात पूर्वमेव विज्ञास्यते । १२
 अमुत्पत्तेषु नवसु पुत्त्रेभ्योऽपि भारत । तस्यान्तु वर्त्तमानाद्यामिच्छां भरतसत्तम ।
 मित्रावरुणयोर्भ्यो मगुराकृतिमाकरोत् । आकृत्यां ह्ययमात्रायां देवमन्त्र्यमानवाः ।
 तद्विष्टं परमो जम्भुर्नवस्य तपोधवाः । चक्षोऽस्य तपसो वीर्यमग्रे सुतमहोऽकृतं ।
 तच्च दिव्याम्बरधरा दिव्याभरणभूषिता । दिव्यसंहनना चैव इडा जडो इति कुतिः ।
 तामिस्रोद्येव शेषावच मगुर्दक्षधरकदा । अगुणस्तस्य मां भद्रे तमिस्रा प्रत्युवाच ह । १३
 धर्म्युक्तमिदं वाक्यं पुत्रकामं प्रजापतिं ।
 ॥ इतोवाच ॥ मित्रावरुणयोर्भ्यो जाताऽस्मि वदताम्बर । तयोः सकाशं यास्यामि न मां धर्मो हतोऽवधीत् ।
 येकमुक्त्वा मनुं देवं मित्रावरुणयोः रिता । गन्वाऽस्मिन् वरारोहा प्राणसिर्वाक्षमवधीत् ।
 चक्षोऽस्मिन् युवयोर्जाता देवौ किं करवाणि वं । मनुष्या चाहमुक्त्वा वै अगुणस्तस्य मांमिति ।
 तां तथावादिनो बाधोमिच्छां धर्मपरावशां । मित्रश्च वरुणश्चोभायूचतुर्थं निबोध तत । १४
 अनेन तव धर्म्ये प्रसयेव इमेन च । यत्नेन चैव सुखोऽपि प्रीतौ शो वरवर्षिणि ।
 आवयोस्मं महाभागे ज्ञातिं कर्न्वति ज्ञास्यसि । मनोवैवस्वतः पुत्रस्तमेव च भविष्यसि ।
 सुयुक्त इति विख्यातस्त्रिषु लोकेषु लोभने । जगत्त्रिषो धर्म्यधीरो मनोवैवस्वतः ।
 निवृत्ता वा तु तच्छ्रुत्वा गच्छन्ती पितृरत्निकं । बुधेनान्तरमावाच तेषुनाथोपमन्विता ।
 योमपुत्रादुधाद्रजस्तस्यां जडो पुकुरवाः । जननिना सुतं वा तमिस्रा सुयुक्तो गता । १५
 सुयुक्तश्च तु दायदास्तयः परमधार्मिकाः । उत्कलश्च नवमेव विजताश्च भारत ।
 उत्कलस्योत्कला राजन् विजताश्च पश्चिमा । दिक् पूर्वोऽभरतमेव गच्छतु तथा पुरी ।
 प्रविष्टे तु मनौ तात दिवाकरहरिन्दन । द्रवधा तद्भूतं कलमकरोत् प्रविशिमिमं ।
 यूपारुहता च पृथिवी कक्षेयं यवनाकरा । दद्यात्कुक्षेव दायदा मन्त्रदेवमज्ञातवान् ।
 कन्याभावात् सुयुक्तो नैव युष्मदक्षिणवान् । वरिष्ठवचनात्प्रोत् प्रतिष्ठाने महात्मनः । १६
 प्रतिष्ठा धर्मराजस्य सुयुक्तस्य कुरुदह । तत् पुकुरवसे प्रादाद्वाक्यं प्राण महःवशः ।
 सुयुक्तः कारयामास प्रतिष्ठाने नृपकिंशं । हृणुकुक्ष्यान्तरोवश्च दण्डक्रेति ते च वः ।

यक्षकार महात्मा वै दक्षकारकमुत्तमम् । वने तप्तोक्तवित्प्राप्ते तापवानाममुत्तमम् ।
 तत्र प्रतिष्ठमानस्य नरः पापान् प्रमुच्यते । सुयुक्तस्य दिवं यान ऐशमत्यास भारत ।
 मानवेयो महाराज क्षीर्बुधोर्लक्षवैद्युतः । धृतवान् च दशोर्ध्वं सुयुक्तस्येति विभुतः ।
 नरिभ्यतः ब्रह्माः पुत्रा नामागच्छतु भारत । जम्बरीयोऽभवत् पुत्रः पार्श्ववर्धभवत्तमः ।
 धृष्ट्यासु धार्मिकं कर्त्तव्यं दृष्टे बभूव ह । श्रयतिर्लक्ष्मिपुत्रं त्रायीदामर्त्तं नाम विभुतः ।
 पुत्रः कन्या सुकन्याख्या वा पत्नी चवन्मस्य ह । चानर्त्तस्य तु दद्याद्देवो नाम महाद्युतिः ।
 चानर्त्तविपयस्याधोऽपुरी तस्य कुञ्जस्यो । रेवत्य रेवतः पुत्रः ककुक्षी नाम धार्मिकः ।
 ज्येष्ठः पुत्रव्रतस्यासीद्गार्ग्यं प्राप्य कुञ्जस्यो । स कथावहितः मुला गान्धर्व्यं ब्रह्मणोऽन्तिके ।
 मुञ्जर्त्तभूतं देवस्य गतं बभूवुर्गं प्रभो । आजगाम ध्रुवैवाय स्त्रीं पुरीं चादैवदृतां ।
 कृतां दारवतीं नाम्ना बभूवारां मनोरमां । भोजनदृष्ट्यन्धकैर्गुप्तां वासुदेवपुरोगमैः ।
 ततश्चद्रौतो ज्ञात्वा यथातत्त्वमरिन्दम । कन्या तां बलदेवाय सुव्रतां नाम रेवतीं ।
 दत्त्वा जगाम शिखरं मेरीकापसि संवितः । रेमे रामोऽपि धर्मात्मा रेवत्या वहितः सुखी ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि ऐशोत्पत्तौ दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
 ॥ जन्मेजय उवाच ॥ कथं बभूवुगे काले समतीते द्विजात्तम । न जरा रेवतीं प्राप्ता रेवतं वा ककुक्षिर्न ।
 मेवं गतस्य वा तस्य श्रयतिः सन्ति कथं । क्षिता प्रथित्यामद्यापि मोहमिच्छामि तत्त्वतः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न जरा क्षुत्पिपासा वा न मृत्युर्भरतर्षभ । अतुल्यं न भवति ब्रह्मलोकं सदाऽनघ ।
 ककुक्षिणस्य तं लोकं रेवतस्य गतस्य ह । जना पृथग्गतेषु तावदेवैः सा कुञ्जस्यो ।
 तस्य भ्रातृव्रतस्यासीद्धार्ष्णिकस्य महात्मनः । तद्व्यमानं रेवोभिर्दिशः प्राङ्मदक्ष्युत ।
 विद्रुतस्य तु राजेन्द्र तस्य भ्रातृव्रतस्य वै । तेषाम्नेते भवाक्रान्ताः कलिवासाश्च तत्र ह ।
 जम्बवायस्य सुपदासाश्च तत्र विश्रान्ति । जेवानेति महाराज श्रावीता इति विभुताः ।
 क्षत्रिया भरतज्येष्ठ दिक्षु चर्मासु विभुताः । सर्वशः पर्वतगणान् प्रविष्टाः कुहनन्दन ।
 नाभागारिष्टपुत्रौ द्वौ वैश्या ब्राह्मणतौ नतौ । कक्षस्य तु कारुणाः क्षत्रिया सुहृदुर्धदाः ।
 प्रथमो द्विषधित्वा तु गुरोर्गां जन्मेजय । शपाच्छूत्रत्वमापयो नव ते परिकीर्तिताः ।
 वैवस्वतस्य तनया मनोर्वै भरतर्षभ । सुव्रतस्य मनोः पुत्र दत्ताकुरभवत्ततः ।
 तस्य पुत्रव्रतस्यासीद्विष्णोर्भूरिदक्षिणं । तेषां ज्येष्ठो विभुक्तिस्तु विभुक्तिवाद्योचतां ।
 प्राज्ञः परमधर्मज्ञः सोऽयोध्याविपतिः प्रभुः । बभूविप्रमुखास्तस्य पुत्राः पञ्चाशदुत्तमाः ।
 उत्तरापथदेशस्था रक्षितारो विश्रान्ति । चत्वारिंशदक्षष्टौ च दक्षिणस्थां तथा दिशि ।
 वज्रान्तिप्रमुखास्तान्ये रक्षितारो विश्रान्ति । दत्ताकुरु विभुक्तिं वै शत्रुकाधामयादिशत ।
 भोजमानस्य आहूयै जगं जलाजहावत । आहूकर्मणि चोद्विष्टमकते आहूकर्मणि ।
 भवदित्वा शत्रं तात ब्रह्मदो जगर्षा गतः । दत्ताकुरा पत्न्यसौ वाशिष्ठवचनात् प्रभुः ।

१०

११

१२

१३

१४

१५

इच्छां वीक्ष्यते तात ब्रह्मादस्यैवावयत् । ब्रह्मादस्य तु दायादः ककुत्स्थो नाम वीर्यवान् ।

इन्द्रस्य दृष्टभूतस्य ककुत्स्थोऽजयतासुरान् । पूर्वमासीदके युद्धे ककुत्स्थस्तेन स हतः ।

अनेनासौ ककुत्स्थस्य पृथुरासेनसः क्षुभः । विह्वरास्यः प्रथोः पुनस्तस्यादार्षस्तजायत ।

आर्क्षस्य दुवनासस्तु आवसतोस्य चात्माजः । जज्ञे आवसतो राजा आवसो येन निश्चिता ।

१७०

आवसस्य तु दायादो वृषदस्यो महोपतिः । कुवसास्यः सुतस्यस्य राक्षो परमधार्मिकः ।

यः स धुम्भवाद्राजा धुम्भमारत्नमागतः ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ धुम्भोर्मधमहं ब्रह्मन् भोतुमिच्छामि तत्ततः । यदर्थं कुवसास्यः स धुम्भमारत्नमागतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कुवसास्यस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनां । सर्वे विद्यासु निष्ठाता बलवन्तो दुरासदाः ।

सभुवर्जार्चिकाः सर्वे यज्जानो भूरिदक्षिणाः । कुवसास्यं पिता राज्ये वृषदस्यो न्ययोजयत् ।

१७१

पुत्रपञ्चाशतिप्रसीदुर्गन् राजा समाविभक्तः । तमुत्तमोऽयं विप्रर्षिः प्रयानं प्रत्यवारयत् ।

॥ उत्तम उवाच ॥ भवता रक्षणं कार्यं तत्तावत् कर्तुमर्हसि । निरदिश्यस्यस्यर्तुं न हि शक्नोमि पार्थिव ।

ममाग्रमसमीपे वैशमेषु महधन्वसु । समुद्रो वायुकापूर्णोऽज्जानक इति सुतः ।

देवतानामवधस्य महाकायो महाबलः । अन्तर्भूमिगतस्तान् वायुकान्तार्हितो महान् ।

राक्षसस्य मधोः पुत्रो धुम्भुर्नाम महासुरः । श्रेते लोकविनाशाय तप आस्त्राय दारुणं ।

१७२

धन्वतरस्य पर्याप्ते स निशार्थं विमुञ्चति । यदा तदा भूयसति समैलवनज्जानता ।

तस्य निशार्थवातेन रज उद्धूयते महत् । आदित्यपथमावृत्य सप्ताहं भूमिकम्पनं ।

सविस्फुल्लिङ्गं साङ्कारं सधूममतिदारुणं । तेन तात न शक्नोमि तस्मिन् स्थातुं स आश्रमे ।

तं मारय महाकायं लोकानां हितकाम्यया । लोकैः सुखा भवन्त्यस्य तस्मिन् विनिहते त्वया ।

न हि तस्य बधायैकः समर्थः पृथिवीपते । विष्णुना च वरो दत्तो मया पूर्णयुगेऽनघ ।

१७३

यस्तं महासुरं रौद्रं हनिष्यति महाबलं । तस्य त्वं वरदानेन तेज आयासयिष्यसि ।

न हि धुम्भुर्ब्रह्मतेजास्तेजसाऽज्येन शक्यते । निर्दग्धं पृथिवीपाल दिव्यवर्षशतैरपि ।

वीर्यं हि मुमहत्तस्य देवैरपि दुरासदं । स एवमुक्तो राजर्विहृतस्तेन महात्मना ।

कुवसास्यं सुतं प्रादात्तस्मिन् धुम्भुनिवर्धणे ।

॥ वृषदस्य उवाच ॥ भगवन् न्यस्तत्रस्तोऽहमयम्पु तनयो मम । भविष्यति दिजमेष्ठ धुम्भुमारो न संशयः ।

१७४

स तं आदिश्य तनयं राजर्विर्दुम्भुमारये । अगास पर्यन्तायेव तपसे संश्रितव्रतः ।

कुवसास्यस्तु पुत्राणां श्रेतेन सह पार्थिवः । प्रासादुतकृषदितो धुम्भोस्तस्य निवर्धणे ।

तमाविशत्तदा विष्णुस्तेजसा भगवान् प्रभुः । उत्तमस्य निमोमादे लोकानां हितकाम्यया ।

तस्मिन् प्रयाते दुर्द्धर्षे दिवि ब्रह्मो महानभूत् । एव श्रीमानब्रह्मोऽयं धुम्भुमारो भविष्यति ।

दिव्यैर्वायैश्च तं देवाः समन्तात् समवाकिरन् । देवदुन्दुभयसैव प्रणेदुर्भरतर्वभ ।

१७५

स गत्वा जयतो मेघस्तनयेः सह वीर्यवान् । समुद्रं खानयामास वायुकापूर्णमवधं ।

नारायणेन कौरव्य नैजसाध्यायितस्तदा । स बभूव महतिजा भूयो बलवन्मनितः ।
 तस्य पुत्रैः खनद्विष बालकान्मरितस्तदा । धुन्धुरासादितो राजन् दिशमातृत्य पश्चिमा ।
 मुखे अग्निना क्रोधात्लोकानुद्वर्णयन्निव । वारि सुखाव वेगेन महोदधिरिवोदधे ।
 सोमस्य भरतमेष्ठ धारोर्ध्वकलिलं मद्यत् । तस्य पुत्रव्रतं दग्धं त्रिभिर्हनुना रक्षसा ।
 ततः स राजा कौरव्य राक्षसं तं महाबलं । आसवाद महतिजा धुन्धु धुन्धुनिर्वहणः ।
 तस्य वारिमथं वेगमपिवत् स नराधिपः । योगे योगेन वज्रिञ्च शमयामास वारिणा ।
 निहत्य तं महाकायं बलेनोदकराक्षं । उतङ्कं दग्धयामास कृतकर्मा नराधिपः ।
 उतङ्कस्य वरं प्रादान्तस्मै राज्ञे महात्मने । तस्याक्षयं ददौ वित्तं शत्रुभिरुपराजयं ।
 धर्मै रतिञ्च सततं स्वर्गं वासं तथाऽक्षयं । पुत्राणाञ्चालयान् लोकान् स्वर्गेषु रक्षसा हताः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेपुहरिवंशे हरिवंशपर्वणि धुन्धुबधे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य पुत्रास्तत्रयः शिष्टा दृढाश्च ज्येष्ठ उच्यन्ते । चन्द्राश्वकपिलाश्चैव तु कुभारी द्वौ कनोचसौ ।

धौन्धमारिर्दृढाश्च हर्ष्यश्वस्तस्य चात्मजः । हर्ष्यश्वस्य निकुम्भोऽभूत् क्षत्रधर्मरतः सदा ।
 संहताश्चौ निकुम्भस्य पुत्रौ रणविशारदः । अष्टशश्वत्तशश्चौ तु संतहाससुतौ नृप ।
 तस्य ह्रैमवती कन्या सती माता द्रुपदती । विख्याता त्रिषु लोकेषु पुत्रस्यास्याः प्रमेनजित ।
 लेभे प्रमेनजिह्वार्थ्या गौरीं नाम पतिव्रताम् । अभिव्रता तु सा भर्ता नदो वै बाह्वादाऽभवत् ।
 तस्याः पुत्रो महानामोत् युवनाशौ महीपतिः । माभ्याता युवनाशस्य त्रिलोकविजयो सुतः ।
 तस्य चैत्ररथो भार्या शशविन्दोः सुताऽभवत् । माध्वो विन्दुमती नाम रूपेणामहृशो भुवि ।
 पतिव्रता च ज्येष्ठा च भ्रातृणामद्युतस्य सा । तस्यामुत्पादयामास माभ्याता द्वौ सुतौ नृप ।
 पुरुकुत्सश्च धर्मशं मुचुकुन्दश्च धार्मिकं । पुरुकुत्समुतस्त्रासीत्तस्य दुर्महोपतिः ।
 मर्षदायामथोत्पन्नः सम्भूतस्तस्य चात्मजः । सम्भूतस्य च दायादः मुधन्वा नाम पार्थिवः ।
 मुधन्वनः सुतस्यासीत्त्रिधन्वा रिपुमर्दनः । राजस्त्रिधर्मणस्यासीद्विदांस्त्रय्यारुणः सुतः ।
 तस्य सत्यव्रतो नाम कुमारोऽभून्महाबलः । पाणिग्रहणमन्त्राणां विघ्नं चक्रे स दुर्मतिः ।
 येन भार्या हता पूर्व्यं हतोदाहा परस्य वै । बाल्यात्कामाक्ष मोहाच्च संहर्षाच्चापलेन च ।
 जहार कामात्कन्यां स कस्यचित्पुरवामिनः । अधर्मशङ्कुना तेन राजा चय्यात्कृतोऽत्यजत् ।
 अप्रध्वंसेति वज्रेणा वदन् क्रोधममन्वितः । पितरं सोऽब्रवीत्युक्तः क्व गच्छामीति वै मुक्तः ।
 पिता च तमथोवाच स्वपाकैः सह वर्त्तय । नाहं पुत्रेण पुत्रार्थी त्वयाऽद्य कुलपांसव ।
 दत्युक्तः स निराक्रामन्नगरादचनात्पितुः । न च तं वारयामास वज्रिष्ठो भगवानृषिः ।
 स तु रत्यव्रतस्त्रात श्रपाकावशयान्तिके । पित्रा त्यक्तोऽवमदीरः पिताऽप्यस्य वनं ययौ ।
 ततस्तस्मिन् विषये नावर्षत्पाकशालनः । समा द्वादश राजेन्द्र तेनाधर्म्येण वै तदा ।
 दारास्तु तस्य विषये विद्यामित्रो महातपाः । संन्यस्य सागरानूपे चचार विपुलं तपः ।

तस्य पत्नी गले बद्धा मध्यं पुत्रमौरसं । श्रेष्ठस्य भरपार्थिव्यं व्यकीर्णोद्गातेन वै ।
 तन्तु बद्धं गले बद्धा विक्रयार्थं नृपात्मजः । महर्षिपुत्रं धर्म्यात्मा भोजयामास भारत ।
 सत्यव्रतो महाबाहुर्भरणस्तस्य चाकरोत् । विश्वामित्रस्य तुष्ट्यर्थमनुकम्पार्थमेव च ।
 सोऽभवद्बालवो नाम गले बन्ध्यान्महातपाः । महर्षिः कौशिकस्तात तेन वीरेण मोक्षितः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि गालवोत्पत्तौ द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सत्यव्रतस्तु भत्ता च क्षपया च प्रतिज्ञया । विश्वामित्रकलत्रं तदभार विनये स्थितः ।

०२०

हत्वा स्तृगान् वराहांश्च महिषांश्च वनेचरान् । विश्वामित्राश्रमाभाये मांसं हृष्टे बभूव सः ।
 उपोऽशुभ्रतमाख्याय दीक्षां द्वादशवार्षिकीं । पितुर्निर्दोषादवहत्तस्मिन् वनगते नृपे ।
 अयोध्यास्यैव राष्ट्रं च तथैवान्तःपुरं मुनिः । शब्दोपाध्यायसम्बन्धाद्विशिष्टः पर्यरक्षत ।
 सत्यव्रतस्तु बाल्यादैर्भावितोऽर्थस्य वा बलात् । वशिष्ठेऽभ्यधिकं सन्तु धारयामास नित्यदा ।
 पित्रा हितं तदा राज्यान्ध्रज्यमानं स्वमात्मजं । न वारयामास मुनिर्व्यशिष्टः कारणेन ह ।
 पाणिग्रहणमन्वाप्तां निष्ठां स्थापयामि पदे । न च सत्यव्रतस्तस्माद्भूतवान् सप्तमे पदे ।
 जानन्धर्म्यान् वशिष्ठस्तु न मां ज्ञातीति भारत । सत्यव्रतस्तदा रीषं वशिष्ठे मनसाऽकरोत् ।
 गुणबुद्ध्या तु भगवान् वशिष्ठः कृतज्ञं स्तुतवा । न च सत्यव्रतस्तस्य तमुपाशुभ्रमन्यत ।
 तस्मिन्प्रतिपद्यते यः पितुराशीश्वहात्मनः । तेन द्वादशवर्षाणि जावन्तं वाक्यात्मनः ।
 तेन विदानीं वहता दीक्षाम्नां दुर्षहं भुवि । कुलस्य निष्कृतिस्तात हाता सा वै भवेदिति ।
 न तं वशिष्ठो भगवान् पित्रा त्यक्तं व्यवारयत् । अभिवेक्ष्य स्यहं पुत्रमस्येत्येवं मतिर्भुजे ।
 स तु द्वादशवर्षाणि तां दीक्षामुदहन् बली । अविच्छिन्ने मांसे तु वशिष्ठस्य महात्मनः ।
 सर्वकामदुष्यान्द्वाग्रीं ददर्श स नृपात्मजः । तां वै क्रोधाच्च मोहाच्च अमात्रैव लुब्धार्हितः ।
 दशधर्म्यगता राजा जघान जनमेजय । मत्तः प्रमत्त उन्मत्तः सान्तः क्रुद्धो कुभुक्षितः ।
 स्वरमाणस्य भीरुस्य लुब्धः कामी च ते दश । तच्च मांसं स्वयस्यैव विश्वामित्रस्य चाक्षयाम् ।

०२१

भोजयामास तच्छ्रुत्वा वशिष्ठोऽप्यस्य शुक्रधु । क्रुद्धस्तु भगवान्वाक्यमिदमाह नृपात्मजं ।
 ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ पातयेथमहं क्रूर तव शत्रुमसंशयं । यद्दि ते दाविमौ शत्रून् न स्मृतौ वै पुनः क्षतौ ।
 पितृश्रावणपरितोषेण गुरोर्दोषग्रीवधेन च । अप्रोक्षितोपयोगाच्च निविधत्से व्यतिक्रमः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं शौण्डेयस्य शत्रून् तानि बद्ध्वा महातपाः । निशङ्करिति होवाच निशङ्कुलेन स स्मृतः ।

विश्वामित्रस्तु दाराणामागतो भरणे क्षते । स तु तस्मै वरं प्रादान्मुनिः प्रोतस्त्रिशङ्कवे ।
 दन्त्यमानो वरेणाय वरं बभूव नृपात्मजः । सन्नरीरो व्रजे स्वर्गमित्येवं याचितो वरः ।
 अनादृष्टिभये तस्मिन् गते द्वादशवार्षिके । पित्र्यभिविष्य राज्ये तु याजयामास तं मुनिः ।
 मिषतां देवतानाञ्च वशिष्ठस्य च कौशिकः । सन्नरीरं तदा तन्तु दिवसरोपयत्प्रभुः ।
 तस्य सत्यरथा नाम पत्नी कैकयवंशजा । कुमारं जनयामास हरिश्चन्द्रमकल्यणं ।

०२२

य वै राजा हरिसुव्रतश्चैव इति कृतः । आहर्ता रामसूक्तस्य सञ्जादिति च विवृतः ।
 हरिसुव्रतस्य पुत्रोऽभूद्भोहितो नाम कीर्त्यमान् । येनैदं रोहितपुरं कारितं रात्रिचिह्नये ।
 कृत्वा राज्यं स राजर्षिः पालयित्वा तथा भजाः । संवाराधारतो ज्ञात्वा दिग्भ्यस्तुष्टिर्नन्ददौ ।
 हरितो रोहितस्थाय चक्षुर्भारित उच्यते । विजयस्य सुदेवस्य चक्षुपुत्रौ बभूवतुः ।
 जेता वृत्तस्य सर्वस्य विजयसेन इत्यतः । वृत्तकलानवस्थाया राजा धर्मोद्योगोविदः ।
 वृत्तकस्य वृत्तः पुत्रो वृत्ताहः कृत्य जज्ञिषान् । शकैर्धनकाम्येभ्यः पारदैः पङ्कवैः सह ।
 हैहयास्तालजङ्घास्य निरस्यन्ति क्व तं गृधं । नात्यर्थं धार्मिकतात स हि धर्मयुगेऽभवत् ।
 सगरस्तु सुतो बाहोज्ञेयं सह गणेन सः । शौर्व्याससमसावाद्य भार्गवेषाभिरक्षितः ।
 आग्नेयमस्तं सन्ध्या च भार्गवास्तगरो नृपः । जिगाय वृथिवीं हला तालजङ्घान् सचैहयान् ।
 शक्रानां पङ्कवानाञ्च धर्मं निरवदच्युतः । क्षत्रियाणां कुलमेष्ट पारदानां च धर्मवित् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशधर्म्यणि निम्नकुपरिते त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं स सगरो जतो गरीषेव सहाच्युतः । किमर्थञ्च शक्रादीनां क्षत्रियाणां महैर्जना ।
 धर्मं कुलोचितं कुट्टे राजा निरवदच्युतः । एतन्मे सर्वमाचक्ष्व विशरेण तपोधन ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बाहोर्ध्वनिगतात त्वं राव्यमभूत्किल । हैहयैस्तालजङ्घास्य शक्रैः साङ्गैः विश्रान्यते ।
 यवनाः पारदाश्चैव काम्योजाः पङ्कवाः खन्नाः । एते ह्यपि गणाः पञ्च हैहयार्थं पराक्रमन् ।
 चतराज्यसदा राजा स वै बाहुर्वनं यद्यौ । पत्न्या चामुगतो दुःखो वने प्राणानवाहयत् ।
 पत्नी तु यादवी तस्य सगर्भा वृष्टतोऽन्वगात् । सपत्न्या तु गरीषस्यै दत्तः पूर्वमभूत्किल ।
 सा तु भर्तुश्चित्तां कृत्वा वने तामधरोहत । शौर्व्यासां भार्गवस्तात काव्यास्तमवारयत् ।
 तस्याश्रमे च तं गर्भे गरीषेव सहाच्युत । अजायत महाबाहुं सगरं नाम पार्थिवं ।
 शौर्व्यस्तु जातकर्षादि तस्य कृत्वा महात्मनः । अध्याप्य वेदानखिलांस्ततोऽर्च्यं प्रत्यपादयत् ।
 आग्नेयम्पु महाबाहुं गरीषेव दुःसहं । स तेनास्त्रबलेनाजौ बलेन च समन्वितः ।
 हैहयाञ्जिघांसान् कुट्टे वृष्टः पश्यन्निव । आजहार च लोकेषु कीर्त्तिं कीर्त्तिमताम्बरः ।
 ततः शक्रान् सयवनान् काम्योजान् पारदांश्च यथा । पङ्कवांश्चैव निःशेषान् कर्तुं व्यवसितः किल ।
 ते बध्यमाना वीरेण सगरेण महात्मना । वशिष्ठं व्रतं गत्वा प्रणिपेतुर्मानोबिषं ।
 वशिष्ठस्तथ तान् दृष्ट्वा समयेन महाच्युतिः । सगरं वारयामास तेषां दत्त्वाऽभयम्सदा ।
 सगरः स्नाम्प्रतिज्ञाञ्च गुरोर्वाक्यं निश्चय्य च । धर्मं जघान तेषां यैर्वैशान्यं चकार ह ।
 अर्द्धं शक्रानां शिरशो मुण्डयित्वा व्यसर्जयत् । यवनाणां शिरः सर्वं काम्योजानां तथैव च ।
 पारदा मुक्तकेशाश्च पङ्कवाः क्षत्रधारिणः । निःस्त्राध्यायवष्टकाराः कृतासेन महात्मना ।
 शक्रा यवनकाम्योजाः पारदाः पङ्कवास्तथा । कौलिपर्वाः समक्षिषा दार्भाक्षीणाः सकेरलाः ।
 सर्व्ये ते क्षत्रियास्तात धर्मलोकां निराकृतः । वशिष्ठवचसाऽऽश्रित्य सगरेण महात्मनः ।

खशांस्तुखारांश्चालांश्च मद्रान् किष्किन्धकांस्तथा । कोन्तलांश्च तथा वज्रान् शालान् कीरूणकांस्तथा ।

स धर्मविजयो राजा विजित्येमां वसुधरां । अग्रे प्रचारयामास वाजिमधाय दीक्षितः ।

७८५

तस्य चारयतः सोऽयः समुद्रे पूर्व्वदक्षिणे । वेलासमीपेऽपहतो भूमिश्चैव प्रवेक्षितः ।

स तं देशं तदा पुत्रैः स्नानयामास पार्थिवः । अमेदुले तदा तत्र खन्यमाने महार्णवे ।

तमादिदेवं पुरुषं हरिं कृष्णं प्रजापतिं । विष्णुं कपिलरूपेण स्वपन्नं पुरुषोत्तमं ।

तस्य चक्षुःसमुत्थेन तेजसा प्रतिबुध्यतः । दग्धास्ते वै महाराज चत्वारस्त्ववशेषिताः ।

वर्हकृतुः सुकृतुश्च तथा धर्मरथो नृपः । शूरः पञ्चजनो नाम तस्य वंशकरा नृप ।

७८६

प्रादाश्च तस्मै भगवान् हरिर्नारायणो वरः । अक्षयं वंशमिच्छाकोः कीर्त्तिं स्थापयन्निवर्त्तिनीं ।

पुत्रं समुद्रश्च विभुः स्वर्गे वासन्त्याऽक्षयं । पुत्राणां चाक्षयान् लोकान् तस्य ये चक्षुषा रणाः ।

समुद्रस्यार्घ्यमादाय वन्द्ये तं महोपतिं । सागरत्वञ्च लेभे स कर्मणा तेन तस्य वै ।

तच्चाश्रमं धिक् सोऽयं समुद्रादुपलब्धवान् । आजहारान्ममेधानां श्रुतं स सुमहायशाः ।

पुत्राणाञ्च सहस्राणि पट्टिस्तास्तेति नः श्रुतं ।

७८७

इति श्रीमहाभारते त्रिलोके हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि सगरोत्पत्तिचरितकथने चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ सगरस्यात्मजा वीराः कथं जाता महात्मनः । विकान्ताः पट्टिषाहस्ता विधिना केन वा दिज ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ६ भार्य्ये सगरस्यास्तां तपसा दग्धकिल्बिषे । ज्येष्ठा विदर्भद्वहिता केशिनी नाम विद्युता ।

कनीयसी तु महती पत्नी परमधर्म्णिणी । अरिष्टनेमिद्वहिता रूपेणाप्रतिमा भुवि ।

श्रौर्ध्वस्ताभ्यां वरं प्रादान्निबोध जनाधिप । पट्टिं पुत्रसहस्राणि गृह्णत्वैका तपस्विनी ।

एकं वंशधरं लेका यथेष्टं वरयत्विति । तत्रैका जगद्दे पुत्रान् लुब्धः शूरान् बह्वंस्तथा ।

७८८

एकं वंशधरं लेका तथेत्याह महामुनिः । केशिन्यसूत सगरादसमञ्जसमात्मज ।

राजा पञ्चजनो नाम बभूव स महाबलः । इतरा सुपुत्रे तुल्यो वीजपूर्णमिति श्रुतिः ।

तत्र पट्टिमहस्राणि गर्भास्ते तिलसंमिताः । सम्भूवुर्यथाकालं वटधुश्च यथाक्रमं ।

धृतपूर्णं कुम्भेषु तान् गर्भान्निदधे पिता । धात्रीसैकैकशः पादान्तावतीरेव पोषणे ।

ततो दशसु मन्त्रेषु समुत्तद्युर्धयासुखं । कुमारस्ते यथाकालं सगरप्रीतिवर्द्धनाः ।

७८९

पट्टिः पुत्रसहस्राणि तस्यैवमभवन्नृप । गर्भादस्तावमध्यादे जातानि पृथिवोपते ।

तेषां नारायणं तेजः प्रविष्टानां महात्मानां । एकः पञ्चजनो नाम पुत्रो राजा बभूव ह ।

सुतः पञ्चजनस्यामोदंशुमाश्राम वीर्यवान् । दोलीपस्तनयस्तस्य खट्वाङ्ग इति विभुतः ।

येन स्वर्गोद्दिहागत्य मुहूर्त्तं प्राप्य जीवितं । तथोऽनुसन्विता लोका बुद्ध्या सत्येन चानघ ।

दोलीपस्य तु दायादो महाराजो भगीरथः । यः स गङ्गां हरिश्चैष्टामवातारयत प्रभुः ।

७९०

कीर्त्तिमान् स महाभागः शकतुश्च पराक्रमः । समुद्रमानयन्नैनां दुहित्वलेन कथ्यमान् ।

तस्माद्भागोरथो गङ्गां कश्यते वंशचिन्तकैः । भगीरथसुतो राजा श्रुत इत्यभिविभुतः ।

नाभागस्तु अनुत्थासीत्युतः परमधार्मिकः। अन्तरोष्ठस्तु नाभागिः सिन्धुद्वीपपिताऽभवत्।
 अयुताजितु दायादः सिन्धुद्वीपस्य वीर्यवान्। अयुताजितुस्तस्यासीदुत्तमपुत्रो महाशयः।
 दिव्याचक्षुदयश्चो वै राजा नलसखी नली। अतपर्थसुतस्यः सीदार्त्तपर्विर्बोहोपतिः।
 सुदासस्य तनयो राजा दम्भसखीऽभवत्। सुदासस्य सुतस्यासीदोदासो नाम पार्थिवः।
 ख्यातः कल्याणपादे। वै नाका मित्रवर्धोऽभवत्। कल्याणपादस्य सुतः सर्वकर्षोति विभुतः।
 अमरस्य पुत्रोऽभूद्विभुतः सर्वकर्षणः। अमरस्य सुतो निम्नो निम्नपुत्रो बभूवुः।
 अममिनो रघुस्यैव पार्थिववर्धमसत्तमो। अममिवसुतो राजा विद्वान् दुर्लभोऽभवत्।
 दिलीपस्य तनयस्य रामस्य प्रपितामहः। दीर्घबाहुर्दिलीपस्य रघुमौल्याऽभवत्सुतः।
 अयोध्यायां महाराजो रघुरासीत्प्रहासकः। अग्रस्तु रघुतो जज्ञे अग्राह्यरथोऽभवत्।
 रामो दशरथाक्षश्चै धर्मात्मा सुप्रहासकः। रामस्य तनये जज्ञे कुमार इत्यभिपुत्रः।
 अतिथिस्तु कुशाक्षश्चै निषधस्य चात्मजः। निषधस्य ननः पुत्रो नभः पुत्रो नलस्य तु।
 नभस्य पुष्करिकस्य खेमधन्वा ततः गतः। खेमधन्वपुत्रस्यासीद्देवानोक्तः प्रतापवान्।
 आसीदहीनगुर्नाम देवानो तात्मजः प्रभुः। अहीनोःस्तु दायादः सुप्रभुः नाम पार्थिवः।
 सुधन्वनः सुतस्यैव ततो जज्ञे नलो नृप। उक्तो नाम स धर्मात्मा ननुतो बभूव ह।
 वज्रनाभः सुतस्य उक्तस्य च महात्मनः। शङ्खस्तस्य सुतो विद्वान् व्युषिताश्च इति श्रुतः।
 पुष्यस्य सुतो विद्वानर्थविद्विस्तु तस्युतः। सुदर्शनः सुतस्य अग्निवर्णः सुदर्शनात्।
 अग्निवर्धुतः शोषः शोषस्य तु मरुः सुतः। मरुस्तु योगमाख्याय कलापद्वीपमाश्रितः।
 तस्यासीद्विभुतवतः पुत्रो राजा वृहद्वलः। नलो दावेव विख्यातो पराणे भरतर्धभ।
 बोरभेनात्मजस्यैव यथेष्टाकुकुलोदहः। इत्याकुबंधप्रभवाः प्राधान्येनेह कीर्तिताः।
 एते विवस्वतो वंशे राजानोऽमिततेश्वरः। पठन् सत्यगिर्भां सृष्टिमादित्यस्य विवस्वतः।
 आङ्गदेवस्य देवस्य प्रजानां पुष्टिदस्य च। प्रजावानेति सायुज्यमादित्यस्य विवस्वतः।
 विपाधा विरजास्यैव आयुष्मांस्य भवत्युत।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि आदित्यवंशानुकीर्त्तने पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं वै आङ्गदेवत्वमादित्यस्य विवस्वतः। ओतुमिच्छामि विप्राग्र आङ्गस्य च परं विधिं। ॥ १५ ॥

पितृणामादिर्गणं क एते पितरः सृताः। एवञ्च श्रुतमस्माभिः कथ्यमानं विजातिभिः।

सर्वं स्यात् पितरोऽप्येका देवानामपि देवताः। इति वेदविदः प्राञ्जरेतदिच्छामि वेदितुं।

ये च तेषां गणाः प्रोक्ता यच्च तेषां परं वचं। यथा च कृतमस्माभिः आङ्गं प्रीणाति वै पितृन्।

प्रोताश्च पितरो ये च भ्रैयसा योजयन्ति हि। एवं वेदितुमिच्छामि पितृणां सर्वमुत्तमं।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्थं ते कथयिष्यामि पितृणां सर्वमुत्तमं। यथा च कृतमस्माभिः आङ्गं प्रीणाति वै पितृन्। ॥ १६ ॥

प्रोताश्च पितरो ये स्य भ्रैयसा योजयन्ति हि। मार्कण्डेयैव कथितं भोक्ताय परिष्ठुते।

अष्टच्छुभराजो हि भरतस्य गतं पुरा । एवमेव पुरा प्रत्रं चत्वा त्वं परिपृच्छसि ।

तत्तेऽनुब्रूया वक्ष्यामि भीमलोदाहृतं यथा । गीतं समत्कुमारेण भार्कण्डेनाथ प्रच्छते ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ पुष्टिकामेन धर्मश्च कथं पुष्टिरवाप्यते । एतद्दे आतुनिष्काभि किं कुर्वाणो न भोषति ।

॥ भीम उवाच ॥ आहूः प्रोणाति हि पितृन् सर्वकामफलैस्तु यः । तत्परः प्रपतः आहूी प्रेत्य चेह च मेहते ।

पितरो धर्मकामस्य प्रजाकामस्य च प्रजा । युष्टिकामस्य पुष्टिश्च प्रयच्छन्ति युधिष्ठिर ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ वर्त्तन्ते पितरः स्वर्गे केषाञ्चिन्नरके पुनः । प्राणिनां नियतं क्षुप्तं कर्मणं फलमुच्यते ।

आह्वानि चैव कुर्वन्ति फलकामाः सदा नराः । अभिसन्धाय पितरं पितुश्च पितरं तथा ।

पितुः पितामहश्चैव त्रिषु पिष्टेषु तिष्ठति । तानि आह्वानि दत्तानि कथं न च्छन्ति वै पितृन् ।

कथञ्च शक्नोते दातुं निरयस्थाः फलं पुनः । के वा ते पितरोऽन्ये सा कान् यजामो वयं पुनः ।

देवा अपि पितृन् स्वर्गे यजन्तीति च नः श्रुतं । एतदिच्छास्यहं भ्रातुं विसारेण महाद्युते ।

स भवान् कथयस्व तं कथाम्भितनुद्विगमन् । यथा दत्तं पितृणां वै तारणायैह कल्पते ।

॥ भीम उवाच ॥ अत्र ते वर्त्तयिष्यामि यथाश्रुतमरिन्दम । ये च ते पितरोऽन्ये सा वान् यजामो वयं पुनः ।

पित्रा मम पुरा गीतं लोकान्तरगतं न वै । आहूकाले मम पितुर्ध्याया पिण्डः समुद्यतः ।

तं पिता मम हस्तेन भित्त्वा भूमिमया चत । हस्ताभरणपूर्णं केयूराभरितेन च ।

रक्ताङ्गुलितलेनाथ यथा दृष्टः पुरा मया । नैष कल्पविधिर्दृष्ट इति निश्चित्य चाप्यहं ।

कुशेवैव तथा पिण्डं दत्तवानविचारयन् । ततः पिता मे सुप्रीतो वाचा मधुरया तदा ।

उवाच भरतश्रेष्ठ प्रीयमाणो मयाऽनघ । त्वया दायादवानस्मि कृतार्थोऽमुत्र चेह च ।

मत्पुत्रेण त्वया पुत्र धर्मज्ञेन विपश्चिता । मया तु तव जिज्ञासा प्रयत्नेषा दृढव्रत ।

व्यवस्थानञ्च धर्मेषु कर्तुं लोकांस्तु नानघ । यथा चतुर्थं धर्मस्य रक्षिता लभते फलं ।

पापस्य हि तथा मूढः फलं प्राप्नोत्यरक्षिता । प्रमाणं यद्वि कुरुते धर्माचार्येषु पार्थिवः ।

प्रजासादनवर्त्तन्ते प्रमाणाचरितं सदा । त्वया च भरतश्रेष्ठ वेदधर्माश्च शाश्वताः ।

कृताः प्रमाणं प्रीतिश्च मम निर्वर्त्तिताऽतुला । तस्मात्तवाहं सुप्रीतः प्रीत्या वरमनुत्तमं ।

ददामि ते प्रतीच्छ त्वं त्रिषु लोकेषु दुर्लभं । न ते प्रभविता मृत्युर्यावज्जीवितुमिच्छति ।

त्वत्तोऽभ्यनुज्ञा सम्प्राप्य मृत्युः प्रभविता तव । किं वा ते प्रार्थितं भूया ददामि वरमुत्तमं ।

तद्वहि भरतश्रेष्ठ यस्मै मनसि वर्त्तते । इत्युक्त्वन्तन्ममहमभिवाद्य कृतान्मलिः ।

अन्यं कृतकृत्योऽहं प्रमत्ते लपि सत्तम । यदि त्वनुग्रहं भूयस्वतोऽर्हामि महाद्युते ।

प्रश्रमिच्छाम्यहं किञ्चिद्वाहृतं भवता स्वयं । स मामुवाच धर्मात्मा ब्रूहि भीम यद्विच्छसि ।

केतोऽस्मै संशयनात् यस्यां पृच्छामि भारत । अष्टच्छं तमहं तातं तवान्तरहितमेव च ।

गतं सुकृतिनां लोकं कौतूहलसमन्वितः ।

॥ भीम उवाच ॥ श्रूयन्ते पितरो देवा देवानामपि देवताः । देवाश्च पितरोऽन्ये वा कान् यजामो वयं पुनः ।

कथञ्च दत्तमस्माभिः शार्ङ्गं श्रीलाह्यस्यो पितृभूम् । लोकान्तरगतांस्तान् किञ्चु आहूय वा फलम् ।
कामं यजन्ति स्म लोकान् वै सदैव नरदानवाः । सद्यश्चरन्त्येवार्थान् सक्तिश्चरन्त्येवार्थान् ।
अथ मे संशयस्तोमः कातृदलमनो वि च । तद्गृहि मम धर्मज्ञ संशयो ह्यसि मे मतः ।
एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य भीष्मस्त्रिवाच वै पिता ।

८८५

॥ शान्तनुर्वाच ॥ सङ्क्षेपेणैव ते वक्ष्ये यन्मै पृच्छन्ति भारत । पितरस्य यथाहूताः फलं दत्तस्य चानव ।
पितृणां कारणं शार्ङ्गं शृणु सर्वं समाहितः । आदिदेवकुलास्तान् पितरो विवि देवताः ।
तान् यजन्ति स्म वै लोकाः सदैव नरदानवाः । सद्यश्चरन्त्येवार्थान् सक्तिश्चरन्त्येवार्थान् ।
आप्यायितास्तु ते शार्ङ्गैः पुनराप्याययन्ति च । जगत्तु देवगन्धर्वमिति ब्रह्मानुशासनम् ।
तान् यजस्व महाभाग शार्ङ्गैरग्निरक्षितः । ते ते त्रैयो विधास्यन्ति सर्वकामफलप्रदाः ।
तथैवाराध्यमानास्ते नामगोचानुकीर्तनैः । अस्मान् आप्याययिष्यन्ति स्वर्गं ज्ञानपि भारत ।
मार्कण्डेयस्तु ते शेषमेतत्सर्वं प्रवक्ष्यामि । एष वै पितृभक्तस्य विदितात्मा च भारत ।

८८६

उपस्थितस्तु शार्ङ्गेऽद्य ममैवानुवाच वै । एनं पृच्छं महाभागमित्युक्त्वाऽन्तरधीयत ।
दति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितृकल्पे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥
॥ भीष्म उवाच ॥ ततोऽहं तस्य वचनान्मार्कण्डेयं समाहितः । प्रश्नं तमेवानुपृच्छं यन्मै पृष्टः पुरा पिता ।
स मामुवाच धर्मात्मा मार्कण्डेयो महातपाः । भीष्म वक्ष्यामि कात्स्न्येन शुश्रूषुः प्रयतो भव ।
अहं पितृप्रसादाद्दोर्धाद्युत्तमवाप्तवान् । पितृमत्तैव लब्धस्य प्राप्तेः परमं यशः ।
सोऽहं युगस्य पर्यन्ते बज्रवर्षवृक्षिके । अधिरुद्रा गिरिं मेरं तपोऽतप्यं सुदुश्चरं ।
ततः कदाचित्पृच्छामि दिवं प्रश्नात् त्वेजसः । विमानमश्नमायान्तमुत्तरेण गिरेस्तदा ।
तस्मिन् विमाने पर्यङ्कं ज्वलितादित्यवर्षं । अपश्यं तत्र चैवाहं शयानं दीप्तनेजसं ।
अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषमग्रावक्षिन्मिवाहितं । सोऽहं तस्मै नमस्कृत्य प्रणम्य शिरसा विभुं ।
सन्निविष्टं विमानस्य पाद्यार्घ्याभ्यामपूजयं । अपृच्छञ्चैव दुर्द्विषं विद्याम त्वां कथं विभो ।
तपोवीर्यात् समुत्पन्नं नारायणगुणात्मकं । दैवतं ह्यसि देवानामिति मे वर्तते मतः ।
स मामुवाच धर्मात्मा स्मयमान इवानघ । न ते तपः सुचरितं येन मां नावबुध्यसे ।
क्षणेनैव प्रमाणं स विभ्रदन्त्यदनुत्तमं । रूपेण च पुमांस्तादृग्दृष्टपूर्वो न मे कश्चित् ।

८८७

८८८

॥ सनत्कुमार उवाच ॥ विद्धि मां ब्रह्मणः पुत्रं मानसमूर्ध्वजं विभो । तपोवीर्यात्समुत्पन्नं नारायणगुणात्मकं ।
सनत्कुमार इति यः श्रुतो वेदेषु वै पुरा । सोऽस्मि भार्गव भद्रन्ते कं कामं करवाणि ते ।
ये लब्धे ब्रह्मणः पुत्रा यवीर्यासस्तु ते मनः । आतरः सप्त दुर्द्धर्षास्तेषां वंशः प्रतिष्ठिताः ।
ऋतुर्ध्वशिष्टः पुलहः पुलस्त्योऽचिन्त्याऽङ्गिराः । मरीचिश्च तथा विद्वान् देवगन्धर्वमेविताः ।
चीन् लोकान् धारयन्तीमे देवदानवपूजिताः । वयन्तु यतिधर्माणः संशोच्यात्मानमात्मनि ।
प्रजा धर्मज्ञः कामश्च व्यवहाय महाभुजे । यथात्यस्यस्यैवाहं कुमार इति विद्धि मां ।

८८९

८९०

तस्मात्सन्तुष्टमारेति नामैतन्म प्रतिष्ठितं । मङ्गल्यते तपस्वीर्णमम दर्शनकाङ्क्षया ।
 एष दृष्टोऽस्मि भवता कं कामं करवाणि ते । इत्युक्तवन्तं तमहं प्रत्यवाचं सनातनं ।
 अनुज्ञातो भगवता प्रीयमाणेन भारते । ततोऽहमेतमर्थं वै तमष्टच्छं सनातनं ।
 पृष्टः पितॄणां मर्गश्च फलं आहूय चानघ । चिच्छेद संशयं भीष्म स च देवेश्वरो मम ।
 म मा मुवाच धर्मात्मा कथान्ते बह्वर्षिके । रमे त्वयाऽहं विप्रश्नेष्टुं सर्वं यथातथं ।
 देवानसृजत ब्रह्मा मां यक्ष्यन्तीति भार्गव । तमुक्त्युज्ज तदात्मानमयजंस्ते फलार्थिनः ।
 ते शप्ता ब्रह्मणा मूढा नष्टभङ्गा दिवौकसः । न स्म किञ्चिदिजानन्ति ततो लोकौऽयमुत्पन्न ।
 ते भूयः प्रणताः शप्ताः प्रायाचन्त पितामहं । अनुग्रहाय लोकानां ततस्तानमवीदिभुः ।
 प्रायश्चित्तस्रग्ध्वं वै व्यभिचारो हि वः कृतः । पुत्राश्च परिष्टच्छर्ध्वं ततो ज्ञानमवाप्स्यथ ।
 प्रायश्चित्तक्रियार्थेन पुत्रान् पप्रच्छुराचवत् । तेभ्यस्ते प्रयतात्मानः ब्रह्मसुखमयास्तदा ।
 प्रायश्चित्तानि धर्मज्ञा वाक्पुनःकर्षजानि वै । शंसन्ति कुशला नित्यं चतुर्भ्यामपि नित्यशः ।
 प्रायश्चित्तार्थतत्त्वज्ञा सन्ध्वंश्चा दिवौकसः । गन्धतां पुत्रका एवं पुत्रैस्तथास्ते तदा ।
 अभिशस्तास्तु वै देवाः पुत्रवाक्येन तेन वै । पितामहमुपागच्छन् संशयच्छेदनाय वै ।
 ततस्तानमवीद्वैधो यूयं वै ब्रह्मवादिनः । तस्माद्यदुक्ता यूयं तैस्तत्तया न तदन्यथा ।
 यूयं शरीरकर्तारस्तेषां देवा भविष्यथ । ते तु ज्ञानप्रदातारः पितरो वो न संशयः ।
 अन्योन्यं पितरो यूयं ते चैवेति न संशयः । देवाश्च पितरश्चैव तद्व्यध्वं दिवौकसः ।
 ततस्ते पुनरागत्य पुत्रानुसुद्विषौकसः । ब्रह्मणा क्रिञ्चसन्देहाः प्रीतिमन्तः परस्परं ।
 यूयं वै पितरोऽस्माकं धैर्यं प्रतिबोधिताः । धर्मज्ञाः कस्य वः कामः को वरो वः प्रदीयतां ।
 यदुक्तं चैव युष्माभिस्तत्तथा न तदन्यथा । उक्ता यदत्र युष्माभिः पुत्रका इति वै वचं ।
 तस्माद्भवन्तः पितरो भविष्यथ न संशयः । योऽनिष्टा च पितृन् आहूः क्रियाः काश्चित्करिष्यति ।
 राजसा दानवा नागाः फलं प्राप्स्यन्ति तस्य तत् । आहूँराप्यायितास्तपि पितरः सोममथयं ।
 आप्याप्यमाना युष्माभिर्बर्हचिष्यन्ति नित्यदा । आहूँराप्यायितः सोमो लोकानाप्याययिष्यति ।
 समुद्रपर्वतवर्गं जङ्गमाजङ्गमैर्हतं । आहूँनि पुष्टिकामास्तथे करिष्यन्ति मानवाः ।
 तेभ्यः पुष्टिं प्रप्तां चैव दास्यन्ति पितरः सदा । आहूँ ये च प्रदास्यन्ति चीन् पिण्डात्कामगोचतः ।
 सर्व्वं वर्त्तमानांस्तान् पितरः सपितामहाः । भावयिष्यन्ति सततं आहूँदानेन तपिताः ।
 एवमाज्ञायितं पूर्वं ब्रह्मणा परमेष्ठिना । इति तद्वचनं सत्यं भवत्यस्य दिवौकसः ।
 पुत्राश्च पितरश्चैव वचं सर्व्वं परस्परं ।
 ॥ सन्तुष्टमार उवाच ॥ त एते पितरो देवा देवाश्च पितरस्तथा । अन्योन्यं पितरो ज्ञेते देवाश्च पितरश्च ह ।
 इति श्रीमहाभारते ब्रह्मविष्णु हरिवंशे हरिवंशपर्व्वणि पितृकल्पे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ इत्युक्तोऽहं भगवता देवदेवेन भास्वता । सन्तुष्टमारेण पुनः पृष्टवान् देवमथयं ।

८५

८१५

८९०

८९५

सन्देहममरोष्ठ भगवन्मरिन्दम । निबोध तेभ्य गोप्य निखिलं सर्वमादितः ।
 क्रियन्तो वै पित्रगणाः कलिन् लोकं प्रतिष्ठिताः । वर्त्तन्ते देवप्रवरा देवानां सोमवर्द्धनाः ।
 ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ सन्नैते यजतां श्रेष्ठ क्षत्रं पित्रगणाः स्मृताः । चत्वारो मूर्तिमन्तश्च त्रयलोषाममूर्तयः ।
 तेषां लोकं विसर्गश्च कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु । प्रभावश्च महत्त्वश्च विस्तरेण तपोधन ।
 धर्ममूर्तिधरास्तोषां त्रयो ये परमा गणाः । तेषां नामानि लोकाश्च कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु ।
 लोकाः सनातना नाम यत्र तिष्ठन्ति मास्वराः । समूर्तयः पित्रगणास्तै वै पुत्राः प्रजापतेः ।
 विराजश्च दिजश्रेष्ठ वैराजा इति विष्णुताः । यजन्ति तान् देवगणा विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 एते वै योगविभ्रष्टा लोकान् प्राप्य सनातनान् । पुनर्युगसहस्रान्ते जायन्ते ब्रह्मावादिनः ।
 ते तां प्राप्य स्मृतिभूयः साङ्गयोगमनुसमं । दान्ति योगगतिं सिद्धाः पुनरावृत्तिदुर्बला ।
 एते स्तुः पितरस्तात योगिनां योगवर्द्धनाः । आप्याययन्ति ये पूर्वं सोमं योगबलेन वै ।
 तस्माच्छ्राद्धानि देयानि योगिनास्तु विधेयतः । एव वै प्रथमः कल्पः सोमपाणां महात्मनां ।
 एतेषां मानवी कन्या भेना नाम महागिरिः । पत्नी हिमवतः श्रेष्ठा यस्या भेनाक उच्यते ।
 भेनाकस्य सुतः श्रीमान् क्रौञ्चो नाम महागिरिः । पर्वतप्रवरः पुत्रो मानारजसमन्वितः ।
 तिस्रः कन्यास्तु भेनायां जनयामास शैलराट् । अपर्णामेकपर्णाश्च ततोथामेकपाटला ।
 तपस्यरन्ध्रः समहदुखरं देवदानवैः । लोकान् सन्तापयामासुस्तासिन्धुः स्थापुत्रजमान् ।
 आहारमेकपर्णेन एकपर्णा समाचरत् । पाटलापुष्पमेकश्च आधधवेकपाटला ।
 एका तत्र निराहरा तां माता प्रत्यवेधयत् । उमा इति निषेधन्ती मातृस्त्रेण दुःखिता ।
 सा तथोक्ता तदा माता देवो दुखरचारिणी । उभेदेवाभवत् स्थाता त्रिषु लोकेषु सुन्दरी ।
 तथैव नास्मात्तेनेह विष्णुता योगधर्मेण । एतन्नु त्रिकुमारीकं जगत्स्थास्यति भागव ।
 तपःशरीरास्ताः सर्वोत्तिष्ठो योगवसान्विताः । सर्वैश्च ब्रह्मादिन्यः सर्वैश्चैवेर्द्धरेतसः ।
 उमा तासां वरिष्ठा च श्रेष्ठा च वरवर्णिनी । महायोगवलोपेता महादेवमुपस्थिता ।
 असितस्यैकपर्णा तु देवस्य महात्मनः । पत्नी इत्ता महाब्रह्मन् योगाचार्याय धीमते ।
 जैमोपव्याय तु तथा विद्धि तामेकपाटलां । एते चापि महाभागे योगाचार्यावुपस्थिते ।
 लोकाः सोमपदा नाम मरोचेर्यत्र वै सुताः । पितरो यत्र वर्त्तन्ते देवास्तान् भावयन्त्युत ।
 अग्निस्ताता इति स्थाताः सर्वे एवामितौजसः । एतेषां मानवी कन्या अश्वेदा नाम निषगा ।
 अश्वेदं नाम विख्यातं शरो यस्याः समुत्प्लवं । तथान दृष्टपूर्वस्य पितरस्यैकदाचन ।
 अयमूर्त्तानय पितृन् सा इदंश्च इच्छिक्वता । सन्धूता मानवस्तोषां पितृन् स्त्राभिजानतो ।
 मोडिता तेन दुःखेन बभूव वरवर्णिनी । सा दृष्ट्वा पितरं वने वसुं नामान्तरिचय ।
 अमावसुमिति स्थातमाथोः पुत्रं यशस्विनं । अद्रिकापुरमा युक्तं विमानेऽभिष्टितं दिवि ।
 सा तेन व्यभिचारेण नवः कामरूपिणी । पितरं प्रार्थयित्वाऽन्यं योगभ्रष्टा पपात ह ।

त्रीण्यष्टादिमानानि पतमाना दिव्यश्रुता । चरन्तेऽप्यप्रमाणानि साऽप्यश्रुतेषु तान् पितॄन् ।
 मुमुक्षानपरिव्यक्तानग्नीमन्निववाहितान् । वायध्वमित्युवाचात्ता पतन्तो तानवाक्मिराः ।
 तैस्तप्ता सा तु माभैषीरिति व्योम्नि व्यवस्थिता । ततः प्रसादयामास तान् पितॄन् दीनया गिरा ।
 ऊचुस्ते पितरः कन्या भट्टैश्चर्या व्यतिक्रमात् । भट्टैश्चर्या स्वरूपेण पतसि त्वं शुचिस्मिते ।
 यैः क्रियन्ते हि कर्माणि शरीरे दिवि देवतैः । तैरेव तत्कर्माफलं प्राप्नुवन्तीह देवताः ।
 मद्यः फलन्ति कर्माणि देवते प्रेत्य मानुषे । तस्यात्पत्यपसः पुत्रि प्रेत्येदं प्राप्स्यसे फलं ।
 इत्युक्त्वा पितॄभिः सा तु पितॄन्प्रसादयत्सकान् । ध्यात्वा प्रसादं ते चक्रुस्तस्याः सर्वेऽनुकम्पया ।
 अवगम्यभविनं ज्ञात्वा तेऽर्थमूचस्ततश्च तां । अस्मै राज्ञो वधोः कन्या त्वमपत्यमविव्यसि ।
 उत्पन्नस्य पृथिव्यान् मानुषेषु महात्मनः । कन्या च भूत्वा लोकान् स्थान् पुनः प्राव्यसि दुर्धृमाण् ।
 पराशरस्य दायादं त्वं विप्रं जनयिष्यसि । स वेदमेकं ब्रह्मर्षिस्तुङ्गं विभजिष्यति ।
 महाभियस्य पुत्रौ दौ श्रान्तनोः कीर्तिवर्द्धनौ । विचित्रवीर्यं धर्मशं तथा चित्ताङ्गदं विभुं ।
 एतानुत्पाद्य पुत्रास्त्वं पुनर्लोकानवाप्स्यसि । व्यतिक्रमात् पितॄणाञ्च जन्म प्राप्स्यसि कुत्सितं ।
 अथैव राज्ञः कन्या त्वमद्रिकायां भविष्यसि । अष्टाविंशे भवित्री त्वं दापरे मत्स्ययोगिजा ।
 स्वमुक्त्वा तु दास्येयी जाता सत्यवती तदा । मत्स्ययोगी समुत्पन्ना राज्ञस्तस्य वधोः मुता ।
 वैभ्राजा नाम ते लोका दिवि भान्ति मुदर्शनाः । यत्र वर्हिषदो नाम पितरो दिवि विमुताः ।
 तान् वै देवगणाः सर्वे यच्चगन्धर्वराक्षसाः । नागाः सर्पाः सुपर्णाश्च भावयन्त्यभितौजसः ।
 एते पुत्रा महात्मानः पुत्रास्तस्य प्रजापतेः । महात्मानो महाभागस्तेजोयुक्तास्तपस्विनः ।
 एतेषां मानसी कन्या पीवरी नाम विमुता । योगा च योगपत्नी च योगमाता तथैव च ।
 भवित्री दापरे प्राप्य युगे धर्मश्रुताम्बरा । पराशरकुलोद्भूतः शुक्रो नाम महातपाः ।
 भविष्यति युगे तन्निम्नमहायोगी दिजर्धभः । व्यासादरण्यां सम्भूतो विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ।
 स तस्यां पितृकन्यायां पीवरीयां जनयिष्यति । कन्यां पुत्रांश्च चतुरो योगाचार्यान्महाबलान् ।
 क्षणां गौरं प्रभुं शम्भुं कर्मां कन्यान्तथैव च । ब्रह्मदत्तस्य जननीं महिषीं त्वणुदस्य च ।
 एतानुत्पाद्य धर्मात्मा योगाचार्यान्महाव्रतान् । श्रुत्वा स्वजनकाङ्क्षान् व्यासादमितबुद्धिमान् ।
 महायोगी ततो गन्ता पुनरावर्तिनीं गतिं । यत्तत्पदमनुदिग्नमयं ब्रह्म ब्राह्मते ।
 अमूर्त्तिमन्तः पितरो धर्ममूर्त्तिधरा मुने । कथा यन्नेयमुत्पन्ना तृष्यन्मककुलान्वया ।
 मुक्ता नाम पितरो वशिष्ठस्य प्रजापतेः । निरता दिवि लोकेषु ज्योतिर्भावेषु भासुराः ।
 सर्वकाममभट्टेषु द्विजास्त्वान् भावयन्त्युत । तेषां वै मानसी कन्या गौर्नाम्ना दिवि विमुता ।
 तत्रैव वंशे या दत्ता शुक्रस्य महिषी प्रिया । एकशृङ्गेति विख्याता साध्यानां कीर्तिवर्द्धनी ।
 मरीचिगर्भोऽसौलोकान् समाश्रित्य व्यवस्थिताः । ये त्वयाङ्गिरसः पुत्राः साध्वैः श्ववर्द्धिताः पुरा ।
 तान् लक्ष्मियगणास्ततः भावयन्ति फलार्थिनः । ए तेषां मानसी कन्या यज्ञोदा नाम विमुता ।

११०

१११

११२

११३

११४

११५

पत्नी वा विप्रमहतः क्षुधा वै दृढशर्षपः । राजर्वेर्जननी अपि दिलीपस्य महात्मनः ।
यस्य यज्ञे पुरा गीता गाथाः प्रीतैर्कहरिभिः । तदा देवयुगे तात वाजिमेघे महात्मने ।
अग्नेर्नमः तथा मुक्ता शशिस्तस्य महात्मनः । दिलीपं यजमानं ये पश्यन्ति सुसमाहिताः ।
सत्यवन्तं महात्मानं तेषु स्वर्गजितो नराः । सुसधा नाम पितरः कर्हमस्य प्रजापतेः ।
समुत्पन्नास्तु पुलस्त्याश्चात्मनो दिग्वंशाः । लोकेषु दिवि वर्त्तन्ते कामगेषु विहङ्गमाः ।
तास्तु वैश्वगणास्तात भावयन्ति फलार्थिनः । तेषां वै मानसी कन्या विरजा नाम विश्रुता ।
यथातेर्जननी ब्रह्मप्रदिवी मज्जयस्व । यद्य एते गणाः प्रोक्तास्तुर्थेभ्यो निबोध मे ।
उत्पन्ना ये स्वधायान्तु सोमया वै कवेः सुताः । हिरण्यगर्भस्य मुताः शुद्धास्तान् भावयन्त्युत ।
मानसा नाम ते लोका यत्र तिष्ठन्ति ते दिवि । तेषां वै मानसी कन्या नर्कदा हरिताम्बरा ।
या भावयति भूतानि दक्षिणापथगामिनी । पुद्गुस्तस्य वा पत्नी त्रसदस्त्रोर्जनस्यपि ।
तेषामथाभ्युपगमात्मनस्तात युगे युगे । प्रवर्त्तयति आह्वानि नष्टे धर्मे प्रजापतिः ।
पितृणामादिर्गते तु सर्वेषां दिग्वन्तम । तस्मादेनं स्वधर्मेण आहू देवं वदन्ति वै ।
सर्वेषां राजते पात्रमय वा रजतान्वितं । दत्तं स्वधां पुरोधाय आहू प्रीणाति वै पितृन् ।
सोमस्याप्यायनं कृत्वा वस्त्रैर्वैवस्वतस्तु च । उद्गतायनमप्यग्रावन्त्यभावेऽप्यु वा पुनः ।
पितृन् प्रीणाति यो भक्ता पितरः प्रीययन्ति तं । यच्छन्ति पितरः पुष्टिं प्रजासु विपुलास्तथा ।
स्वर्गमारोग्यमेवाथ यदन्यदपि चेष्टितं । देवकाभ्यादपि मुने पितृकार्यं विप्रियते ।
देवतामां हि पितरः पूर्वमाथायनं स्युतं । शीघ्रप्रसादा लोकोधा लोकाप्यायनं परं ।
स्त्रियप्रसादास्तु भद्रा तान् नमस्तस्य भार्गव । पितृभक्तोऽपि विप्रर्षे मङ्गलस्य विव्रवतः ।
श्रेयसो ऽथ विधास्यामि प्रत्यक्षं कुरु तत् स्वयं । चतुर्द्विषं सविज्ञानं प्रदिशामि च तेऽनघ ।
गतिमेतामप्रमत्तो मार्कण्डेय निश्रामय । न हि योगगतिर्दिव्या पितृणास्तु परा गतिः ।
त्वदिधेनापि सिद्धेन दृश्यते मांसचक्षुषा । स एवमुक्ता देवेशो मामुपस्थितमयतः ।
चतुर्दत्ता सविज्ञानं देवानामपि दुर्लभं । जगाम गतिमिष्टां वै हितोयोऽग्निरिव ज्वलन् ।
तन्निबोध कुरुश्रेष्ठ यन्मया लोचिषामितं । प्रसादान्तस्य देवस्य दुर्ज्ञेयं भुवि मानुषैः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेण हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितृकल्पे अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥
॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ आसन् पूर्वयुगे तात भरद्वाजात्मजा द्विजाः । योगधर्ममनुप्राप्य भट्टा दुश्चरितेन वै ।
अपभ्रंशमनुप्राप्ता योगधर्मोपचारिकः । महतः वरसः परे मानसस्य विभञ्जिताः ।
तमेवार्थमनुधातो नष्टमप्सिवमोहिताः । अप्राप्य योगं सर्वं स्र संयुक्ताः काक्षधर्मका ।
ततस्तो योगविभट्टा हेषु सुचिरोविताः । जाताः कौशिकदायादाः कुरुक्षेत्रे नरवशा ।
हिंसया विहरिष्यन्तो धर्मं वितृष्णतेन वै । ततस्तो पुनरायान्ति भट्टाः प्राप्स्यन्ति कुम्भिता ।
तेषां पितृप्रसादेन पूर्वजातिव्रतेन च । स्मृतिस्त्यक्त्यते प्राप्य तान्तां जातिं जुगुप्सिता ।

८८

८८९

१०००

१००१

१०१०

१०११

ते धर्मचारिणो नित्यं भविष्यन्ति समाहिताः । ब्रह्मस्य प्रतिपद्यन्ति ततो भूयः स्वकर्म्मभिः ।

ततश्च योगं प्राप्स्यन्ति पूर्वजातिक्रान्तं पुनः । भूयः सिद्धिमनुप्राप्ताः स्वानं प्राप्स्यन्ति ज्ञास्यते ।

१९९

एवं धर्मं च ते बुद्धिर्भविष्यति पुनः पुनः । योगधर्मो च निरतः प्राप्स्येति सिद्धिमुत्तमां ।

योगो हि दुर्लभो नित्यमल्पप्रभैः कदाचन । सन्त्याऽपि नात्रयन्येन व्यसनैः कटुतामिताः ।

अधर्मैरेव वर्त्तन्ते अर्हयन्ते गुरुनपि । दास्यन्ते न तयाद्यानि रक्षन्ति शरणागतान् ।

नावगच्छन्ति कृपणास्त्राद्यन्ते न धनोपमा । युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टाः स्वकर्मसु ।

ध्यानाध्ययनयुक्ताश्च मनःशान्तगर्वविणः । नोपभोगरता नित्यं न मोक्षमधुमक्षणाः ।

१९९

न कामपरमा नित्यं न विप्रोत्सादिनस्तथा । नानासंस्कृत्यामृता नालक्ष्योपहृतास्तथा ।

नात्यन्तमनसंभक्ता गोष्ठीस्वनिरतास्तथा । प्राप्नुवन्ति नरा योगं योगो हि दुर्लभो भुवि ।

प्रशान्ताश्च जितक्रोधा मानाश्च हारवर्जिताः । कल्याणभाजनं ये तु ते भवन्ति एतव्रताः ।

एवं विधास्तु ते तात ब्राह्मणा ज्ञातव्यं तदा । स्मरन्ति ह्यात्मनो दोषं प्रसादं कृतमेव तु ।

ध्यानाध्ययनयुक्ताश्च शान्ते वर्त्तन्ति संस्थिताः । शान्तिनो परमाभावाद् लभन्ते नात्र संशयः ।

१९९

तस्मान्ममपि धर्मज्ञ योगधर्मपरो भव । योगधर्मो च निरतः प्राप्स्येति सिद्धिमुत्तमां ।

योगधर्माद्धि धर्मज्ञ न धर्मोऽस्ति विशेषवान् । हरिष्टः सर्वधर्माणां ते समाचर भार्गव ।

कालस्य परिमाणेन सन्त्याहारो जितेन्द्रियः । तत्परः प्रयतः श्रद्धो योगधर्ममवाप्स्यसि ।

इत्युक्त्वा भगवान् देवस्तैवान्तरधीयत । अष्टादशैव वर्षाणि त्वेकाहमिव मेऽभवत् ।

उपासतस्तं देवेशं वर्षाण्यष्टादशैव मे । प्रसादात्तस्य देवस्य न म्लानिरभवत्तदा ।

१९९

न क्षुत्पिपसौ कालं वा प्रत्यजानं तदा जगध । पश्चाच्छिष्यसकाशान् कालः संविदितो मया ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितृकृत्ये ऊनविंशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ तस्मिन्नर्हन्ति देवे वसन्तास्तस्य वै विभोः । चतुर्दिव्यं सविज्ञानं प्रादुरासीत्तदा मम ।

ततोऽहं तानपश्यं वै ब्राह्मणान् कौशिकात्मजान् । आपगेय कुरुक्षेत्रे यानुवाच विभुर्धम ।

ब्रह्मदत्तोऽभवद्राजा यत्सर्वं सप्तमो दिजः । पितृवर्त्तीति विख्यातो नाम्ना श्रीलेन कर्मणा ।

शुक्रस्य कन्या कृत्वी ते जनयामास पार्थिव । अणुहात पार्थिवश्रेष्ठात् काम्पिष्ये नगरोत्तमे ।

१९९

॥ भीष्म उवाच ॥ यथोवाच महाभागो मार्कण्डेयो महातपाः । तस्य वंशमहं राजन् कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अणुहः कस्य वै पुत्रः कस्मिन् काले बभूव ह । राजा धर्मभृतां श्रेष्ठो यस्य पुत्त्रो महायुवाः ।

ब्रह्मदत्तो नरपतिः किंवीर्यः स बभूव ह । कथञ्च सप्तमस्त्वं स बभूव नराधिपः ।

न ह्यल्पवीर्योऽयं शुक्रो भगवान् लोकपूजितः । कन्यां प्रदद्याद्वैराग्यात्मा कृत्वी कीर्त्तिमतीं प्रभुः ।

एतदिच्छास्यहं श्रोतुं विस्तरेण महायुते । ब्रह्मदत्तस्य चरितं तद्वान् वक्तुमर्हति ।

१९९

यथा च वर्त्तमानो संसारेषु दिजातयः । मार्कण्डेयेन कथितास्तद्वान् प्रब्रवीतु मे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ प्रतीपस्य तु राजर्षेस्तस्य कालो नराधिपः । पितामहस्य मे राजन् बभूवेति मया श्रुतं ।

ब्रह्मदत्तो महाभागो योग्यो राजर्षिर्जनमः । सप्तमः सर्वभूतानां सर्वभूतहिते रतः ।
 सखा स गाक्षवो यश्च योगात्मा तथैव शत्रुकोऽभवत् । आत्यन्तरेषु सर्वेषु सहायाः सर्वे एव ते ।
 कष्टदरीकश्च योगात्मा तथैव शत्रुकोऽभवत् । आत्यन्तरेषु सर्वेषु सहायाः सर्वे एव ते ।
 सप्तजातिषु सतैव बभूवुरभिजैः । अथैवाय महाभागो शार्ङ्गखेयो महातपाः ।
 तस्य वंशमहं राजम् कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु । ब्रह्मदत्तस्य पौराणं पौरवस्य महात्मनः ।
 दृष्टव्यस्तस्य दायादः सुहोत्रो नाम धार्मिकः । सुहोत्रस्यापि दायादो ह्यसौ नाम बभूव ह ।
 तेनेदं निर्वर्तितं पूर्वं हस्तिनापुरमुत्तमं । हस्तिनस्यापि दायादास्तस्य परमधार्मिकाः ।
 अजमोढो द्विमोढश्च पुरमीडश्चैव च । अजमोढस्य धूमिन्यां जज्ञे दृष्टदिपुर्नृप ।
 दृष्टदृष्टमुष्टदृष्टयोः पुण्ड्रस्य महायज्ञाः । दृष्टदृष्ट्यैति विख्यातो राजा परमधार्मिकः ।
 सत्यजितस्य तनयो विद्युजितस्य चात्मजः । पुत्रो विद्युजितस्यापि सेनजित् प्रथिवीपतिः ।
 पुत्राः सेनजितस्य संस्रवारो लोकस्रजाताः । रुचिरः सेतकेतुश्च महिषारक्षथैव च ।
 वत्ससावन्तको राजा यस्यैते परिवत्सकाः । रुचिरस्य तु दायादः पृथुवेषो महाव्रजाः ।
 पृथुवेषस्य पारस्य पाराक्षीषोऽय जज्ञिवान् । नोपस्यैकग्रतं तात पुत्राणामनितो वरा ।
 महारथानां राजेन्द्र शूराणां बाहुशालिनः । नोपा इति समाख्याता राजानः सर्वे एव ते ।
 तेषां वंशकरो राजा नोपानां कीर्त्तयिष्ये । काम्पिल्ये समरो नाम स चेष्टसमरोऽभवत् ।
 समरस्य परः पारः सदस्य इति ते त्रयः । पुत्राः परमधर्मज्ञाः पारपुत्रः पृथुर्भौ ।
 पृथोस्तु सुकृता नाम सुकृतेनेह कर्मणा । जज्ञे सर्वगुणोपेतो विभ्राजस्तस्य चात्मजः ।
 विभ्राजस्तु तु पुत्रोऽभूदपुत्रो नाम पार्थिवः । बभौ शूकस्य जामाता क्लीभर्त्ता महायज्ञाः ।
 मुनोऽणुहस्य राजर्षिर्ब्रह्मदत्तोऽभवत् प्रभुः । योगात्मा तस्य तनयो विष्वक्सेनः परन्तपः ।
 विभ्राजः पुनराजातः स्रुतेनेह कर्मणा । ब्रह्मदत्तस्य पुत्रोऽन्यः सर्वसेन इति श्रुतः ।
 अक्षुषो तस्य निर्भिक्षे पविष्ठा पूजनीयया । सुचिरोपितया राजन् ब्रह्मदत्तस्य वेष्यनि ।
 अथास्य पुत्रस्त्वपरो ब्रह्मदत्तस्य जज्ञिवान् । विष्वक्सेन इति ख्यातो महाबलपराक्रमः ।
 विष्वक्सेनस्य पुत्रोऽभूदपुत्रो नामोपपतिः । भस्माटोऽस्य कुमारोऽभूद्वाधेयेन हतः पुरा ।
 दण्डसेनात्मजः शूरो महात्मा कुलवर्द्धनः । भस्माटपुत्रो दुर्मुहिरभवत् युधिष्ठिर ।
 स तेषामभवद्वाजा नोपानामन्तको नृपः । जयायुधेन यक्षार्थे सर्वं नोपा विनाशिताः ।
 जयायुधो मरोक्षिको मया विनिश्चितो युधि । दर्पाश्रितो दर्पेदधिः सततज्ञानये रतः ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ जयायुधः कस्य सुतः कश्चिन् वंशे स जज्ञिवान् । किमर्थमेव भवता निहतस्तद्भवो हि मे ।

॥ भीष्म उवाच ॥ अजमोढस्य दायादो विद्वान् राजा सवीर्यः । धृतिमांसास्य पुत्रस्तु तस्य सत्यधृतिः सुतः । १०५

जज्ञे सत्यधृतेः पुत्रो दृढनेमिः श्लाघ्यवान् । दृढनेमिसुतस्यापि सुधर्मा नाम पार्थिवः ।

चासौ तु सुधर्मणः पुत्रः सर्वभौमस्य प्रसेधरः । सर्वभौम इति ख्यातः शक्तिशालिनादिभुः ।

तस्यान्ववाये महति महान् पौरवन्दनः । महत्तयापि पुनस्तु राजा रुक्मरथः स्मृतः ।
 पुत्रो रुक्मरथस्यापि सुपाशो नाम पार्श्विवः । सुपाशतनयस्यापि सुमतिर्नाम धार्मिकः ।
 सुमतेरपि धर्मात्मा सत्यनिर्णम वीर्यवान् । तस्य वै वञ्जतेः पुत्रः कृतो नाम महाबलः । १०८०
 शिष्यो हिरण्यनाभस्य कौशन्धस्य महात्मनः । चतुर्विंशतिधा तेन सप्राच्याः सामबन्दिताः ।
 स्मृतास्ते प्राच्यसामानः कर्णयो नाम सामगाः । कर्तिव्यायुधः सोऽय वीरः पौरवन्दनः ।
 बभूव येन विकस्य पृथक् पितामहः । नीपो नाम महातेजाः पञ्चालाधिपतिर्हतः ।
 उपायुधस्य दायादः सेभ्या नाम महायशाः । सेभ्यात् सुवीरो नृपतिः सुवीरान्तु नृपक्षयः ।
 नृपक्षयाद्दृश्य इत्येते पौरवाः स्मृताः । स चायुपायुधस्तात दुर्भुङ्क्षिरभञ्जनाः । १०८१
 प्रहृष्टचक्रा बलवान्नोपान्तकरणो महान् । स दर्पपूर्णो हत्वाजो नोपानत्यास पार्श्विवान् ।
 पितर्युपरते मङ्गं श्रावयामास क्लिप्तं । माममात्यैः परितृतं श्रयानं धरणीतले ।
 उपायुधस्य राजेन्द्र दूतोऽभ्येत्य वचोऽब्रवीत् । अद्य त्वं जननीं भोज्य गन्धकासीं यशस्विनीं ।
 स्वीरक्षे मम भार्यार्ये प्रयच्छ कुरुनन्दन । एवं राज्यञ्च ते स्वीतं धनानि च न संशयः ।
 प्रदास्यामि यथाकाममहं वै रत्नभागभुवि । मम प्रवृत्तिर्न चक्रं निगम्येहं सुदुर्जयं । १०८२
 शत्रवो विद्रुमयाजो दर्शनादेव भारत । राष्ट्रस्यैकसि चेत्स्वस्ति प्राणानां वा कुलस्य वा ।
 शासने मम तिष्ठस्व न हि ते शान्तिरन्यथा । अथः प्रसारशयने शयामसेन चोदितः ।
 दूतान्निर्हितमेतदेव वाक्यमग्निशिखापमं । ततोऽहं तस्य दुर्भुङ्क्षेर्विज्ञाय मनमच्युत ।
 आश्चापय वै संगामे सेनाध्यक्षं सर्वशः । विचित्रवीर्यं बालञ्च मदुपाश्रयमेव च ।
 दृष्ट्वा क्रोधपरोनात्मा युद्धार्थं मनो दधे । निवृत्तीतस्तदाऽहं तैः सचिवैर्कन्यकोविदैः । १०८३
 अलिभिर्देवकन्यैश्च सुवृद्धिश्चार्थदर्शिभिः । स्निग्धैश्च शास्त्रविद्भिश्च संयुगस्य निवर्तने ।
 कारणं श्रावितस्यास्मि युक्तरूपं तदाऽनघ ।

॥ मन्त्रिण ऊचुः ॥ प्रहृष्टचक्रः पापोऽयौ त्वद्याग्रेऽचगतः प्रभो । न चैषः प्रथमः कन्यो युद्धं नाम कदाचन ।
 ते वयं सामपूर्वं वै दानं भेदन्त्यैव च । प्रयोज्यामस्ततः शूद्धो देवतान्यभिवाद्य च ।
 शतस्वस्त्ययनो विभ्रज्ज्वाऽग्नीमार्थं च दिजान् । ब्राह्मणैरभ्युज्जातः प्रयास्यसि जयाय वै । १०८४
 अस्तपि न प्रयोज्यामि न प्रवेष्ट्यस्य सङ्गरः । अग्रेऽपि वर्त्तमानेन दृष्टानामिति शासनं ।
 सामदानादिभिः पूर्वंमपि भेदेन वा ततः । तं हनिष्यसि विकस्य शम्बरं मच्चवानिव ।
 प्राज्ञानां वचनं काले दृष्टानाञ्च विव्रेषतः । श्रोतव्यमिति तच्छ्रुत्वा निवृत्तोऽस्मि नराधिप ।
 ततस्तैः स क्रमः सर्वः प्रयुक्तः शास्त्रकोविदैः । तस्मिन् काले कुरुश्रेष्ठ कर्षं चारब्धमुत्तमं ।
 स मामादिभिरप्यादावुपायैः प्राज्ञचिन्तितैः । अनुनोयमानो दुर्बुद्धिरनुनेतुं न शक्यते । १०८५
 प्रहृत्तन्तस्य तच्छक्रमधर्षणिरतस्तस्य वै । परदाराभिक्षावेण सद्यस्तात निवर्त्तितं ।
 न त्वहं तस्य जाने तस्मिन् चक्रमुत्तमं । इतं स्मरुष्येऽहं तन्तु पूर्वं सङ्गिष्य निन्दितं ।

कृतश्रीचः शरी चापो रथी निष्कस्य वै पुरात् । कृतस्यस्यनो विप्रेः प्रायोधवमर्षं रिपुं ।

ततः संसर्गमागत्य बलेनास्यबलेन च । ब्रह्ममुक्तास्यसुहृद् देवासुरमिवाभवत् ।

स मयाऽस्त्यप्रतापेन निर्हृग्यो रथजूर्द्धनि । पयातामिमुखः शूरस्वका प्राणनरिन्दम ।

१११०

एतस्मिन्नस्तरे तात कामिण्यात् पृषतोऽभ्ययात् । हते नोपेक्षरे चैव हते चोपायधे नृपे ।

अहिच्छत्रं स्वर्कं राज्यं पित्र्यं प्राप महाधुतिः । द्रुपदस्य पिता राजस्यमैवानुमेत तदा ।

ततोऽभूद्रुपदो राजा द्रोणस्येन निराकृतः । ततोऽर्जुनेन तरसा निर्जित्य द्रुपदं रणे ।

अहिच्छत्रं सकामिण्यं द्रोणायाद्यापवर्जितं । प्रतिगृह्य ततो द्रोण उभयं जयताम्बरः ।

कामिण्यं द्रुपदायैव प्रायच्छदिदं । तव । एव ते द्रुपदस्यादौ ब्रह्मदत्तस्य चैव ह ।

१११५

वंशः कार्त्तिकेन वै प्रोक्तो नोपेक्षोपायधस्य च ।

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ किमर्थं ब्रह्मदत्तस्य पूजनीया शकुन्तिका । अभ्यञ्जकार गौत्रेण ज्येष्ठं पुत्रं पुरा विभो ।

चिरोपिता गृहे चापि किमर्थं ज्येष्ठस्य तस्य सा । चकार विप्रिषमिदं तस्य राक्षो महात्मनः ।

पूजनीया च कावाऽसौ किं सख्यं तेन चैव ह । एतयोः संग्रथं हिन्यि सर्व्वमृक्ता यथातथं ।

॥ भीष्म उवाच ॥ गृष्टु सख्यै महाराज यथावृत्तमभूत् पुरा । ब्रह्मदत्तस्य भवने तस्मिन्निधौ युधिष्ठिर ।

१११०

काचिच्छकुन्तिका राजन् ब्रह्मदत्तस्य वै सखी । श्रितिपत्ता ग्राणशिराः श्रितिपृष्ठा मितोदरी ।

सखी सा ब्रह्मदत्तस्य सुदृढं बद्धधौ हृदा । तस्याः कुलायमभवद्गृहे तस्य नरोत्तम ।

सा सदाऽहनि निर्यात्य तस्य राक्षो गृहेऽन्तमात् । चचारास्मैऽधितोरेषु पत्न्येषु सरः सु च ।

नदीपर्व्वतकुक्षेषु वनेषूपवनेषु च । प्रफुल्लेषु तडामेषु कक्षारेषु सुगन्धिषु ।

कुम्भोदोत्पलकिञ्चल्कामुरभीकृतवायुषु । हंसमारसघटेषु कारण्डव्रतेषु च ।

१११५

चरित्वा तेषु सा राज्ञिभिः कामिण्यामागमत् । नृपतेर्भवनं प्राप्य ब्रह्मदत्तस्य धीमतः ।

राज्ञा तेन सदा राजन् कथायोगं चकार सा । आसुर्याणि च दृष्टानि यानि कृतानि कर्मणि च ।

चरित्वा विविधान्देशान् कथयामास तानि सा । कदाचित्तस्य नृपतेर्ब्रह्मदत्तस्य कैरव ।

पुत्रोऽभूद्राजगार्हूल सर्व्वसेनेति विश्रुतः । पूजनीयाऽपि सा तस्मिन् प्रसूताऽऽत्मयापि च ।

तस्मिन्निधौ पुरा श्लोकं न कालात् प्रास्वुत्तदा । स्फुटितो मांसपिण्डस्तु बाहुपादास्यसंयुतः ।

१११०

बभूवक्लृप्तकुर्क्षिना बभूव प्रथिवीपते । चक्षुष्मानयभृत्पञ्चादोषत्पकोत्थितस्य ह ।

अथ सा पूजनीया वै राजपुत्रस्यपुत्रयोः । तुल्यकोशात् प्रीतिमती दिवसे दिवसेऽभवत् ।

आजहार सदा सायं चक्षुःऽष्टतफलदयं । अष्टतस्मादसदृशं सर्व्वसेनतनूजयोः ।

स बालो ब्रह्मदत्तस्य पूजनीयासुतस्य ह । ते फले भक्षयित्वा च पृथुको तौ मुदा युतौ ।

अभूतां नित्यमेवेह स्वादेतां तौ च ते फले । तस्यां गतायामथ च पूज्यां वै सदाऽहनि ।

१११५

शिष्टाया चटकेनाथ धानो तन्नु शिष्टं नृप । तेन प्रकीडयामास ब्रह्मदत्तात्मजं सदा ।

मीडान्तामहस्य तदा पूजनीयाकृतासतः । कीडता राजपुत्रेण कदाचिच्चटकः स तु ।

निवृत्तः कथरायां विप्रना दृक्पुष्टिः । दुर्जयपुष्टिः राजपुष्टिः कथरायां विप्रना ।
 तन्म पञ्चत्वमापन्नं व्याप्तास्यं वाक्कातिनं । कथरायां विप्रना दृक्पुष्टिः कथरायां विप्रना ।
 धार्मि तस्य जगर्हं तां तदाऽमुपगमो नृपः । तदाऽमुपगमो नृपः कथरायां विप्रना ।
 पूजनीयाऽपि तत्कालं गृहीत्वा तु कथरायां । कथरायां विप्रना दृक्पुष्टिः कथरायां विप्रना ।
 अथापश्यत्तदागम्य गृहे तस्मिन्वाधिपः । पञ्चभूतपरित्यागे श्रावं तं स्वतन्मूषं ।
 मुमोह दृष्ट्वा तं पुत्रं पुनः संज्ञामवाक्यम् । लभ्यंश्चा च वा राजन् विस्मयाप तपःपुत्रो ।
 ॥ पूजनीयोवाच ॥ ननु त्वमागतं पुत्रं वाश्रमो परिचर्यसि । कुर्वन्वाटुचहस्ताणि अत्यन्तकृत्वा मिरा ।
 व्यादितास्यः सुधान्तस्य पोतेनास्तेन पुत्रम् । शोकेन तास्तुना पुत्रं कथमद्य न सर्वसि ।
 पञ्चाभ्याश्च परित्यज्य ननु वाश्रमं चाप्यहं । पोषीकृच्छीति वाश्रमं त्वामद्य न गृणामि किं ।
 मनोरथो यस्तु मम पश्येयं पुत्रकं तदा । व्याप्तास्यं वारि याचनं स्फुरत्पुत्रं ममागतः ।
 स मे मनोरथो भगवत्यपि पञ्चत्वमागतः । विस्मयेन वज्रविधं राजानमद्य साऽब्रवीत् ।
 ननु मूर्खः भिषिकस्त्वं धर्मं वेत्सि सनातनं । अयं कथमात्मन सुतं धाव्या चतितवानसि ।
 स्वपुत्रेण समाकृत्य सतिषाधमं शंस मे । न च नूनं अता तेऽभूदियमाङ्गिरसी मुनिः ।
 ब्रह्मणगतः सुधान्तस्य अनुमिषाणुपद्रुतः । चिरोपितस्य स्वग्रहे पातव्यः सर्वतो भवेत् ।
 अपालयस्वरो दाति कुम्भोपाकमसंश्रयं । कथमस्य हविर्द्वा गृह्णन्ति पितरः स्वधा ।
 श्वमुक्ता महाराज द्रवधर्मगता सती । शोकार्ता तस्य वाक्कास्यं चतुषो निर्भिर्भेद सा ।
 कराभ्यां राजपुत्रस्य ततस्तस्मिन्नुत्प्लुतः । कृत्वा चान्धं नृपसुतस्युत्प्लुतः ततोऽम्बरं ।
 अयं राजा सुतं दृष्ट्वा पूजनीयामुवाच ह । विप्रोक्ता भव कस्यापि कृतस्ते भोह श्रेयसः ।
 गतशोका निवर्त्तस्व अत्रार्थं सख्यमस्तु ते । पुरेव ससि भद्रन्ते निवर्त्तस्व रमस्य च ।
 पुत्रपोडाहवशापि न कोपः परमस्त्वयि । ममासि ससि भद्रन्ते कर्त्तव्यस्य कृतं त्वया ।
 ॥ पूजनीयोवाच ॥ आत्मोपन्येन जानामि पुत्रस्तेन तवाप्यहं । न चाहं वदामि क्वामि तव पुत्रमप्यनुधे ।
 कृत्वा वै राजगार्हस्तं त्वद्गृहे कृतकिल्बिषा । नायाः सापुत्रमोगिता इमाः प्रष्टु मयेरिताः ।
 कुम्भश्च कुद्रेश्च कुराजानं कुम्भश्च । कुपुत्रश्च कुमार्थः च दूरतः परिवर्ज्येत् ।
 कुम्भश्च भौहदं नासि कुमार्थोऽधो कुतो रमिः । कुतः पिष्टः कुपुत्रे तु नासि सत्यं कुराजनि ।
 कुम्भश्च क विप्रमः कुद्रेश्च नैव जोष्यते । कुराजनि भयं नित्यं कुपुत्रे सर्वतोऽसुखं ।
 अपकारिणि विस्मये भः करोति नराधमः । अनाथो दुर्बलो यदस्य विरं स तु जीवति ।
 न विप्रभेदविप्रस्ते विप्रस्ते नातिविप्रस्येत् । विप्रबाह्वधमप्यसं मूलान्यपि निष्कन्ति ।
 राजभेदविपु विप्रस्यं गर्भसङ्करितेषु च । यः करोति नरो मूढो न चिरं स तु जीवति ।
 अभ्युत्थति प्राण नरः प्रावारः कोटको यथा । स विनश्यत्यसन्देहमाहवमुग्रना नृप ।
 अपि मारुदभविम गात्रं संलीय मुद्रिमात् । अरिर्नाशयते नित्यं यथा वह्नी महाद्रुमं ।

सदुरात्रः कसो भूमा कसो संकोचते रिपुः । कसोऽहं ह्यहं ह्यहं पद्माक्षानि कसमि ।

अत्रैव समं कसो मुनीनामजो हरिः । अजानं नमुनिं वसुधैव कोनेन पार्श्वे ।

सुते मत्तं प्रमत्तं वा चातकानि रिपुं नरः । विषे च कसिन्ना वाऽपि कसोऽप्ययं जायया ।

११०

न च मेवं प्रकुर्वन्ति पुनरेवमवाचराः । चातकानि कसून् हि कुलेनामुपमा नृप ।

अपुत्रेणमृषात्वेवं मेयमग्रेषु भूमिषु । पुनर्वर्द्धते वंभूष तस्मात्त्रेयं न मेवसेत् ।

हसते जल्पते वेदो ह्युपाये च भुञ्जते । एकावनक्षारोऽहति स्मरते तच्च किमपि ।

कसो कस्यकस्यापि विषयेऽहं कसो न हि । पुत्रीमानं जघानाजो जामातां सन् व्रतकतुः ।

निघाथ मनमा वैरं प्रियं वकीह यो नरः । उपसर्पेत् तं प्राज्ञः कुरङ्ग इव सुभक्तं ।

१११

न चासन्नेन वलाभ्यं स्वैरेवर्द्धते रिपो । पातयेत्तं वभूक्षं हि नदीरथ इव द्रुमं ।

अमिवादुक्षतिं प्राप्य नोक्तोऽस्मीति बिभेदेत् । तस्मात् प्रायोक्तं नश्येत् प्रावार इव कीटकः ।

इत्येता उग्रभोगीता माया धार्ढ्या विपश्चिता । कुर्वन्ता चास्मरचां वै नरेण पृथिवीपते ।

मया च किमपि तुभ्यं प्रबुद्धमतिदाह्यं । पुत्रमभ्यं प्रकुर्वन्त्या तस्माज्जो विषये त्वयि ।

एवमुक्त्वा प्रदुष्टाव तदाकाशे पतङ्गिनो । इत्येतन्ने मयाख्यातं पुराभूतमिदं नृप ।

११२

ब्रह्मदत्तस्य राजेन्द्र यदुक्तं पूजनीयया । आहूह्य हृच्छे यथाः युधिष्ठिर महामते ।

अतस्ते वर्षाण्येऽहमितिहासं पुरातनं । गीतं सनत्कुमारेण मः कण्ठेऽयाच हृच्छते ।

आहूह्य फलमुद्दिश्य निघतं सुहृत्तस्य च । तन्निबोध महाराज सप्तजातिषु भारत ।

सगालवस्य चरितं कण्टरीकस्य चैव हि । ब्रह्मदत्तकृत्यानां योगिनां ब्रह्मचारिणां ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशप्रवर्णने पूजनीयोपाख्येने विंशतितमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ आहू प्रतिष्ठितो लोकः आहूऽयोगः प्रवर्तते । हन्त ते वर्त्तयिष्यामि आहूह्य फलमुत्तमं ।

११३

ब्रह्मदत्तं यत्प्राप्तं सप्तजातिषु भारत । तत एव हि धर्मस्य बुद्धिर्निर्गते प्रभैः ।

पीडयाऽप्यथ धर्मस्य कृते आहू पुराऽनघ । यत्प्राप्तं ब्राह्मणैः पूर्वं तन्निबोध महामते ।

ततोऽहं तानधर्मिष्ठान् कुर्वन्ने पितृव्रतान् । सनत्कुमारनिर्दिष्टानपश्ये सप्त वै द्विजान् ।

दित्येन सचुपा तेन यानुवाच पुरा विभुः । वाग्दुष्टः क्रोधनो हिंस्रः पिशुनः कविरेव च ।

खलुमः पितृवर्त्ती च नामभिः कर्त्तव्यमिहा । कैविकस्य सुनासात् श्रिया गर्गस्य भारत ।

११४

पितृयुपरते सर्वे व्रतवत्सदाऽभवन् । निधोगान्ते गुरोः स्य गां दोग्ध्रीं समकालयन् ।

समानवर्त्तः कः किं सर्वे व्याघागतां तदा । तेषां पथि सुधासूतां वात्यानां हास्य भारत ।

मूरा बुद्धिः समभवन्तां गां वै हिंसितुं तदा । तान् कविः खलुमस्यैव चाचेतां नेति वै तदा ।

न चाशक्यन्त ताभ्यां ते तदा वारयितुं द्विजाः । पितृवर्त्ती तु यक्षेयां नित्यं आहूह्यैको द्विजः ।

स सर्वानमवीकृत्य तन्कोपाहूयै समाहितः । यद्यवश्यं प्रहन्तव्यं पितृमुद्दिश्य साध्विमां ।

११५

प्रकुर्वीमहि गां सम्भक्त्यै एव समाहिताः । एवमेवाऽपि गौर्हृषीं प्राप्यते नाच संशयः ।

पितृमथ्यर्थं धर्मैष माधर्म्यो मे भविष्यति । तथेत्युक्त्वा तु ते सर्वे प्रोक्षयिष्या च नाम्नातः ।
 पितृभ्यः कल्पयिष्यामपायुष्यन्त भारत । उपयुष्य च गां सर्वे गुरोस्त्वय्यवेदयन् ।
 ब्राह्मणेन हता धेनुर्मोक्षाय प्रतिव्यज्ज्ञतां । आर्ज्यवात् स तु वत्सं ते प्रतिव्यस्य वै दिवः ।
 मिथोपचर्य्य ते तन्म गुरुमन्यायतो हि जाः । कालेन वनमुष्यन्त सर्व्य दवायुवः कथे । १२०
 ते वै कूरतया हिंसा अगार्य्यमाङ्गुरी तथा । उपा हिंसाविहाराश्च सप्तामाचनन् षोढराः ।
 लुब्धकस्यात्मजास्तान् वनयन्तो मनोविषः । पितृमथ्यर्थं धर्मैष प्रोक्षयिष्या च नाम्नात् ।
 क्षतिप्रत्यवमर्षस्य तेषां जात्यन्तरेऽभवत् । आता व्याधा दद्यात्तेषु सप्त धर्मविवक्षणाः ।
 स्वधर्मनिरताः सर्व्ये लोभानृतविवर्जिताः । तावन्नाशं प्रकुर्वन्ति यावता प्राणधारणं ।
 भ्रष्टं ध्यानपराः कालमनुधाद्यन्ति कर्म तत् । नामधेयानि चाप्येवमिमन्यावन् विज्ञान्यते ।
 निर्वैरो निर्द्वेषाः क्षान्ता निर्द्वन्द्वः क्षतिरेव च । वैद्यसो मातृवर्त्ता च व्याधाः परमधार्मिकाः ।
 तैरेवमुपैतैस्तान् हिंसाधर्मपरैः वदा । माता च पूजिता हृद्वा पिता च परितोषितः ।
 यदा माता पिता चैव संयुजौ कालधर्मका । तदा धर्मवि ते त्यक्ता वने प्राणानवाहयन् ।
 श्रुमेन कर्मणा तेन जाता जातिस्मरान्मृगाः । आकान्त्याश्च वैश्या रम्ये कालक्षरे गिरौ ।
 उन्मुखा गिरिविचरः सप्तधर्मो विलोचनः । पण्डितो वनरो नादी नामतस्तोऽभवन्मृगाः । १२१
 तमेवायमनुधात्यो जातिस्मरणसम्भवं । आसन् वनेचरा दान्ता निर्द्वन्दा निष्परिग्रहाः ।
 ते सर्व्ये श्रुभकर्षाणः सधर्माणो वनेचराः । योगधर्ममनुधात्यो विहरन्ति का तत्र च ।
 मर्हं साध्यजुः प्राणान् सप्तविहारास्तपस्विनः । तेषां मर्हं साधयतो पदस्त्राणानि भारत ।
 तथेवाद्यापि दृश्यन्ते गिरौ कालक्षरे नृप । कर्मणा तेन ते तात श्रुभेनाश्रुमवर्जिताः ।
 श्रुभाञ्जुभतरां धीनि चक्रवाक्यमागतः । श्रुभे देहि वरदीपे वत्सायन् देवलोकाः । १२२
 त्यक्त्वा महचरोधर्मै मुनयो धर्मचारिणः । सुमनः सुचिवाक् बुद्धः पञ्चमन्त्रिर्द्वन्द्ववः ।
 सुनेवस्य सतन्त्रस्य शकुना नामतः स्मृताः । पञ्चमः पश्चिमश्च सप्तमस्तिस्रसायत ।
 षष्ठस्य कच्छरीकोऽभूद्ब्रह्मदत्तस्य सप्तमः । तेषाम्बु तपसा तेन सप्तजातिस्तमेव वै ।
 योगस्य चाभिनिर्द्वेष्टा प्रतिभावाच्च श्रीभजान् । पूर्व्यजातिषु यद्वृक्षं कुतो गुरुकुलेषु वै ।
 तथैवावस्थिता बुद्धिः संशारेष्वपि वर्त्ततां । ते ब्रह्मचारिणः सर्व्ये विद्वन्नाः सप्तधर्मादिवः । १२३
 योगधर्ममनुधात्यो विहरन्ति का तत्र च । तेवान्तश्च विद्वद्भ्यां चरतां ब्रह्मचारिणः ।
 गोपानामोचरो राजा विभ्राजः पौरवान्यथः । विभ्राजमानो वपुषा प्रभावेण कल्पितः ।
 श्रीमान्नामः पुरहृतो वने तत् प्रविष्टश्च । सप्तमस्तिस्रसायतं स्पृहयामास तं नृप ।
 दृष्ट्वायान्मं शिरोपेतं भवेयमहमोद्भूतः । यद्यसि सुकृतं किञ्चित्तपो वा निषमोऽपि वा ।
 विष्णो ह्यस्युपवासेन तपसा निष्कलेन च । १२४
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितृकर्म्ये दशविंशोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ततस्तद्वत्प्राप्तोऽहं नृपतुः सचचारिणो । आयां ते सचिवैः सचचारिणः प्रियचित्तैर्विप्री ।

तथेत्युक्त्वा तु तस्यावीक्ष्य ह्येनात्मिका मनिः । एवमेव सर्वं यत्तुः सुचिवाक् तन्मभावत ।

यस्मात् कामप्रधानां योनिर्धर्मस्यैव । एवं वरं प्रार्थयन् तस्मादात्मं निबोध मे ।

राजा त्वं भविता तात कामिनेऽप्यसंशयः । भविष्यतः कथायां च दाविमौ सचिवौ तव ।

ब्रह्मा तानभिभाष्य चत्वारस्तुरस्रमाः । तांस्त्रीमभीक्ष्णो राज्ञं व्यभिचारमधर्षितान् ।

११९०

ब्रह्माः खगास्तयको तु योगभट्टा विवित्तः । तानवाचन् चतुरस्रयको सचचारिणः ।

तेषां प्रसादं यत्करो सचैवान् सुमनाऽमवीत् । सर्वेषामेव वचनात् प्रसादादुत्तमात्तया ।

अन्तवान् भविता ब्राह्मो पुष्पाकं नाम संशयः । इतस्तुताश्च मातुषं प्राप्य योगमवाप्नुत ।

सर्वेष्वनन्तरं स्तनकोऽयं भविष्यति । पितृप्रसादेऽस्माभिरस्य प्राप्तः कृतेन वै ।

गोः प्रोचयित्वा धर्मैश्च पितृभ्य उपकृतता । अस्माकं ज्ञानवैयोगः सर्वेषां योगसाधनः ।

११९१

इमंश्च वाक्यमन्तर्भोजकोऽहमुदाहृतं । पुरश्चानरितं मुक्त्वा ततो योगमवाप्नुय ।

इति श्रीमहाभारते श्लोकेषु हरिवंशे चरितप्रसङ्गे पितृकल्पे दाविमौऽध्यायः ॥ २२ ॥

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ते योगधर्मनिरताः सप्त मानवचारिणः । यस्मात्तर्भेऽरविन्दायः वीरगर्भः सुबोधनः ।

चरविन्दुः सुविन्दुश्च वैमर्गश्च वृत्तमः । बाह्यमनसाः सततं शरीराद्युपशोधयन् ।

राजा विभाजमानश्च ययुषा तद्वर्गं तदा । चचारानां पुरश्चतो मन्दनं मध्यानिव ।

य तानपश्यन् सचरान् योगधर्मात्मकाक्षुषः । निर्मोहाश्च तमेवाऽमनुष्याश्च पुरं ययौ ।

११९२

अणुधो नाम तस्मात्कोटं पुनः परमधर्मिकः । सचुधर्मरतिर्निस्तमश्च योऽध्यगमत् पदं ।

प्रादात् कन्यां शुक्लवर्णं स्त्रीं पूजितकथं । सत्यवीक्षणवीतिनां योगधर्मरतां तदा ।

या सुहृष्टा पुरा भीष्मं पितृकन्या मनीषिणी । सप्तकुमारैश्च तदा यत्किंचो मम शोभना ।

सत्यधर्मभतां मेढा दुर्मिष्टिवा सतात्मनिः । योगः च योगमयी च योगमता तथैव च ।

यथा ते कश्चित् पूर्णं चित्तमेषु वै मया । विभाजस्तुवं राज्ये आपयित्वा वरेभ्यः ॥

११९३

यामश्च पौरान् प्रीतास्मा आकाशान् सखिवाच्य च । प्राचात् सरसपद्मं च तं ते सचचारिणः ।

य वै तत्र निराहारोऽस्य भवो मया तदा । तदा कानां सचरकोपे सरसस्य पार्थिवः ।

तथा सद्यश्च चासीत् तेषां सततमयं वै । पुत्रार्थं प्राप्य योगेन युज्येन्निति भारत ।

कन्याऽभिषिञ्चन् तपसा मन्त्रां च समन्वितः । महातपाः च विभाजो विरराभ्यऽनुमानिव ।

ततो विभाजितं तेन वैभ्रातं नाम तद्वर्गं । सरसश्च कुपयेत् वैभ्राजमिति विमुक्तं ।

११९४

यत्र ते ब्रह्मना राज्ञं सत्पारी योगधर्मिकः । योगभट्टास्तयस्यैव देहन्वा सन्तोऽभवन् ।

कामिनेऽनगरे ते तु महाइन्द्रपरीक्षमाः । जाताः सप्त महात्मानः सर्वे विगतकलहाः ।

ज्ञानध्यानतपःपूता ब्रह्मदेहाङ्गवारगाः । सतिमनोऽन सत्पारस्तयश्च परिमोहिताः ।

सततस्तपःपुष्पाङ्गे महाइन्द्रोऽनस्यमाः । यथा स्नातोत् परिभावे सद्यश्चः पुनर्विनिर्गतः ।

बिभ्रदर्शी सुनेचक्ष तथा वाधयवक्षयोः । जातो योनिषदाद्यादौ वेदवेदाङ्गपारणो ॥ ११५ ॥
 सखादौ ब्रह्मदत्तस्य पूर्वजातिवहोविता । पाञ्चाक्षः पाञ्चिकस्तत्र कच्छरीकस्तथाऽपरः ।
 पाञ्चालो वज्रचस्यासीदाचार्यत्वं चकार च । दिवेदः कच्छरीकस्तु चन्द्रोमोऽध्वर्युरेव च ।
 सर्व्वसत्त्वतस्तु राजासीदयुहात्मजः । पाञ्चाक्षकच्छरीकाभ्यां तस्य सत्त्वमनूतदा ।
 ते याम्यधर्मानिरताः कामस्य वशवर्त्तिनः । पूर्व्वजातिकृतेनायन् धर्मकामार्थकोविदाः ।
 अणुवस्तु नृपश्रेष्ठो ब्रह्मदत्तमकच्छवं । अभिविच्य तदा राज्ये परां गतिमवाप्तवान् ॥ ११६ ॥
 ब्रह्मदत्तस्य भार्या तु देवस्यैवात्मजाऽभवत् । सञ्जितस्य हि दुर्द्धो सञ्जतिर्नाम नामनः ।
 तामेकभावनमर्षां लेभे कन्यामनुत्तमां । सञ्जतिं सञ्जतिमतीं देवसाद्योनधर्षिणीं ।
 पञ्चमः पाञ्चिकस्तत्र सप्तजातिपु भारत । वष्टस्तु कच्छरीकोऽभूद्ब्रह्मदत्तस्तु सप्तमः ।
 श्रेष्ठा विहङ्गमा ये वै काम्ये सप्तचारिणः । ते जाताः श्रीचयकुले सुदरिद्रे सहोदराः
 धृतिमान् सुमना विदोस्तत्त्वदर्शी च नामतः । वेदाध्ययनसम्यक्साक्षलारम्बिद्ब्रह्मदर्शिनः ॥ ११७ ॥
 तेषां संवत्सयोत्पत्त्या पूर्व्वजातिकृता तदा । ते योगधर्मनिरताः प्रस्थिताः सर्व्व एव हि ।
 आत्मस्य पितरं तात पिता तानब्रवीत्तदा । अधर्म एव युष्माकं यन्मां त्यक्त्वा गमिष्यथ ।
 दारिद्र्यमनपाकृत्य पुत्रार्थीत्यैव पुष्कलान् । शूद्रश्रूषामप्रबुध्यैव कथं वै गन्तुमर्हथ ।
 ते तमूचुर्द्विजाः सर्व्वे पितरं पुनरेव च । करिष्यामो विधानन्ते येन त्वं वर्ज्यसि हि ।
 इमं लोकं महार्थं त्वं राजानं सप्तमन्विष्यं । आवयेथाः समागत्य ब्रह्मदत्तमकच्छवं ॥ ११८ ॥
 य ते दास्यति प्रीतात्मा यामान् भोगांश्च पुष्कलान् । कामानभ्युत्थितान् सर्व्वान् गच्छ तात अवेष्टितं ।
 यतावदुक्ता ते सर्व्वे पूजयित्वा च तं गुरुं । योगधर्ममनुप्राप्य परां निर्दृष्टिमाचक्षुः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु रघुवंशे हरिवंशपर्य्यणि पितृकृत्ये त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ ब्रह्मदत्तस्य तनयः स वैभ्राजस्तत्राथत । योगात्मा तपसा युक्तो श्रियक्त्वेन इति स्मृतः ।
 कदाचिद्ब्रह्मदत्तः स भार्गव्या सहितो वने । विजहार प्रहृष्टात्मा यथा श्रय्या व्रतकतुः ।
 ततः पिपीलिककृतं शूश्राव स नराधिप । कामिनो कामिनस्तस्य याचतः कोप्यतो मृगं ॥ ११९ ॥
 श्रुत्वा तु याच्यमानो तां कुह्नां सृष्ट्वां पिपीलिको । ब्रह्मदत्तो महाहासमकक्षादेव आचक्षत् ।
 ततः सा सञ्जतिर्दीना ब्रीडितेवाभवत्तदा । निराहारा वज्रतिथं सभूव वरवर्णिनी ।
 प्रसाद्यमाना भर्ता सा तमुवाच शूचिश्चिता । त्वया ज्वहसिता राजन् नाहं जीवितुमुक्ते
 स तत्कारणमाचख्यौ न च सा अहधाति तत् । उवाच चैनं कुपिता नैव भावोऽस्ति मानुषे ।
 को वै पिपीलिककृतं मानुषो वेत्तुमर्हति । अन्ते देवप्रसादादा पूर्वंजातिकृतेन वा ।
 तपोवलेन वा राजन् विद्यया वा नराधिप । यद्यप्येव प्रभावस्ते सर्व्वसत्त्वतस्तथा ।
 यथाऽहमेतज्जानीये तथा प्रत्याययस्व मां । प्राणानहं परित्यज्ये राजन् सत्येन ते व्रते ।
 नक्तस्या वचनं श्रुत्वा महिष्याः पशवं प्रभुः । स राजा परमापको देवश्रेष्ठं प्रपद्यत ।

शरणं सर्वभूतेषां भगवता शरणार्थं प्रभुः । समाहितो निरन्तरः प्रप्रायेण नमस्कृतम् ॥ १२८५ ॥
 ददर्श दर्शनं राजा देव-नगरत्वं प्रभुः । उवाच कैव-ल्यवतः सर्वभूतगुणधराः ॥ १२८६ ॥
 ब्रह्मदत्त प्रभाते मे कल्याणं समवाप्स्यसि । रज्जुना भगवान् देवस्यैवास्मरन्धीमतः ॥ १२८७ ॥
 चतुर्णाम् पिता योऽसौ ब्रह्मकाशं महात्मनः । लोकं वीरभीत्य पुत्रेभ्यः क्षतहस्तं हवामवत् ॥ १२८८ ॥
 स राजानमथान्विच्छन् ब्रह्ममग्निमभ्युतम् । न ददर्शान्तरं किञ्चित् लोकं आवसितुं तदा ॥ १२८९ ॥
 अथ राजा शिरःश्रुतिः कम्पा नारायणाक्षरं । प्रविवेच्य पुरं प्रीतो नयमावह्य काष्ठमम् ॥ १२९० ॥
 तस्य रश्मीन् प्रत्यगृह्णन् कण्टरीकोटिदिवर्धनः । चामरध्वजगङ्गादि वाभस्यः समवाहिपत्नः ॥ १२९१ ॥
 ददमन्तरमित्येवं ततः स ब्राह्मणसदृशः । आवधानेन राजानं लोकं ते वचिवा च तौ ॥ १२९२ ॥
 सप्त व्याधा दशार्णेषु मृगाः कालस्यरे गिरौ । चक्रवाका शरद्वीपे शंखाः सरसि मानवी ॥ १२९३ ॥
 तेऽभिजाताः कुतश्चेन्ने ब्राह्मणा बह्व्यारणाः । प्रक्षिता दूरमध्वानं खड्गे तेभ्योऽवरोदध ॥ १२९४ ॥
 तच्छ्रुत्वा मोहमगमद्ब्रह्मदत्तो नराधिपः । सचिवश्चास्य पाञ्चाङ्गः कण्टरीकलथैव च ॥ १२९५ ॥
 खलारश्मिप्रतोदैः तौ पतितव्यजनावृजौ । दृष्ट्वा बभूवुरखलाः पौरास्य सुहृदस्तथा ॥ १२९६ ॥
 मुहुर्नमेव राजा स सप्त ताभ्यां रथे स्थितः । प्रतिलम्ब्य ततः संज्ञां प्रत्यागच्छदरिन्दम ॥ १२९७ ॥
 ततस्तौ तत् सरः स्मृत्वा योगस्तम्पलम्ब्य च । ब्राह्मणं विपुलैरर्थैर्भोगैश्च समधीजयन् ॥ १२९८ ॥
 अभिविच्य खराज्ये तु विष्वक्सेनमरिन्दमम् । जगत्तम ब्रह्मदत्तोऽप्य सदारो वनमेव ह ॥ १२९९ ॥
 अथ तं सन्निधिर्धरा देवलस्य सुता तदा । उवाच परमप्रीता योगाद्वनगतं नृप ॥ १३०० ॥
 जानन्त्या ते महाराज पिपीलिकस्ततश्चतां । चोदितः क्रोधमुद्दिश्य सक्तः कामेषु वै मया ॥ १३०१ ॥
 इतो वयं गमिष्यामे गतिमिष्टामनुत्तमां । तव चान्तर्हितो योगस्ततः संस्मारितो मया ॥ १३०२ ॥
 स राजा परमप्रीतः पत्न्याः श्रुत्वा वचसादा । प्राप्य योगं वनादेव गतिं प्राप सुदुर्लभां ॥ १३०३ ॥
 कण्टरीकोटिपथं धर्मात्मा साङ्गयोगमनुत्तमम् । प्राप्य योगगतिं चिह्नो विशुद्धः स्नेह कर्षणा ॥ १३०४ ॥
 क्रमं प्रणीय पाञ्चाङ्गः शिकामुत्पाद्य केवलम् । योगाचार्यगतिं प्राप यशसाग्यं महानयाः ॥ १३०५ ॥
 एवमेतत् पुराट्टनं मम प्रत्यक्षमभ्युतम् । तद्धारयस्य माज्जेय श्रेयसा योग्यसे ततः ॥ १३०६ ॥
 ये चान्ये धारयिष्यन्ति तेषां चरितमुत्तमम् । तिर्यग्भोगिषु ते जातु न भविष्यन्ति कश्चिद्वित् ॥ १३०७ ॥
 श्रुत्वा चेदमुपाख्यानं महार्थं महतां गतिं । योगधर्मो हृदि सदा परिवर्तते भारत ॥ १३०८ ॥
 स तेनैवानुबन्धेन कदाचिन्नमते श्रमं । ततो योगगतिं याति सिद्धानां भुवि दुर्लभां ॥ १३०९ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमेतत् पुरा गीतं मार्कण्डेयेन भीमता । आङ्गस्य फलमुद्दिश्य सोमस्याप्याचमय वै ॥ १३१० ॥
 सोमो हि भगवान् देवो लोकस्थाप्यायनं परं । दृष्ट्विषंश्चमसङ्गेन तस्य वंशं निबोध मे ॥ १३११ ॥
 इति श्रीमहाभारते खिले बु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितृकथे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ १३१२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ िता सोमस्य वै राजान् जज्ञेऽन्निर्भगवानृषिः । ब्रह्मणो मानवात् पूज्यं प्रजासर्गं विधत्ततः ॥ १३१३ ॥
 तत्राग्निः सर्वभूतानां तस्यैः स्नानमर्थवृत्तः । कर्मणा मनसा वाचाः शुभान्येव चचार सः ॥ १३१४ ॥

हरिश्चन्द्रः सर्वभूतेषु धर्मात्मा संशितमतः । काष्ठकुशजिलाभूत ऊर्ध्ववाज्रर्षेहायुतिः ।
 अमृतरं नाम तपो येन तप्तं महत् पुरा । योषिर्वर्षसहस्राणि दिव्यान्नेति ह नः श्रुतं ।
 तत्रोर्ध्वरेतसस्तस्य स्त्रितस्त्रानिमिषस्तु । सोमसं तनुरापदे महासप्तस्य भारत । १११६
 ऊर्ध्वमाचक्रमे तस्य सोमसं भाषितात्मनः । नेत्राभ्यां वारि सुखाय दशधा सोतयन् दिशः ।
 तं गर्भविधिना वृष्टा दश देव्यो दधुस्तदा । समेद्य धारयामासुर्न च ताः समशक्रुवन् ।
 स ताभ्यः सहधैवाद्य दिग्भ्यो गर्भः प्रभान्तिः । पपात भासयन् लोकान् श्रोतांशुः सर्वभावकः ।
 यदा न धारणे ब्रह्मास्तस्य गर्भस्य ता दिशः । ततस्ताभिः सहैवाशु निपपात वसुध्वरां ।
 पतितं सोममालोक्य ब्रह्मा लोकपितामहः । रथमारोपयामास लोकानां हितकाम्यया । १११७
 स त्रिवेदमयस्तात धर्मात्मा सत्यवक्त्ररः । युक्तो वाजिसहस्रेण रितेनेति हि नः श्रुतं ।
 तस्मिन्निपतिते देवाः पुन्ये ऽग्नेः परमात्मनि । तृष्टुर्ब्रह्मणः पुत्रा मानवाः सप्त ये श्रुताः ।
 तथैवाङ्गिरसस्तत्र भृगोरेवात्मजैः सह । अग्निर्यजुर्भिः सामभिरथर्व्याङ्गिरश्चैरपि ।
 तस्य संस्तुयमानस्य तेजः सोमस्य भासतः । आप्यायमानं लोकैस्त्रोन् भासयामास सर्वतः ।
 स तेन रथमुख्येन सागरान्तां वसुध्वरां । निःसप्तकत्वा ऽतियशस्वकाराभिप्रदविशं । १११८
 तस्य यज्ञावितं तेजः पृथिवीमन्वपद्यत । श्रोषध्यस्ताः समुत्पन्नास्तेजसा प्रज्वलन्त्यत ।
 ताभिर्ह्यर्थास्तथो लोकाः प्रजास्यैव चतुर्विधाः । पेट्टा हि भगवान् सोमो जगतो जगतीपते ।
 स सञ्जतेजा भगवान् संस्तवैस्तैश्च कर्मानिः । तपसेपिमहाभाग पद्मानां दत्ततोर्दश ।
 हिरण्यवर्णा या देव्यो धारयन्मात्मना जगत् । विधित्वाशामभूदेवः प्रख्यातः स्त्रेन कर्मणा ।
 ततस्तथैव ददौ राज्यं ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः । वीजैवधोमं विप्राणामपाञ्च जनमेजय ।
 गोभिरपिक्तो महाराज राजराज्येन राजराट् । चीन् लोकान् भासयामास स्वभासा भासताम्बरः ।
 सप्तविंशतिरिन्द्रेस्तु दाक्षायिष्ठो महाव्रताः । ददौ प्राचेतसो दक्षो नक्षत्राणोति था विदुः ।
 स तत् प्राप्य महद्वाज्यं सोमः सोमवताम्बरः । समाजङ्गे राजसूयं सहस्रशतदक्षिणं ।
 श्रोताऽस्य भगवान्त्रिरध्वर्युरभवद्भृगुः । हिरण्यगर्भस्योद्गाता ब्रह्मा ब्रह्मत्वमीयिवान् ।
 सदस्यस्तत्र भगवान् हरिर्नारायणः प्रभुः । समत्कुमारप्रमुखैराद्यैर्ब्रह्मर्षिभिर्हृतः । १११९
 दक्षिणामददत् सोमस्त्रोन् लोकानिति नः श्रुतं । तेभ्यो ब्रह्मर्षिमुख्येभ्यः सदस्येभ्यश्च भारत ।
 ते मिनो च कुष्ठस्यैव श्रुतिः पुष्टिः प्रभावसुः । कीर्तिर्धृतिश्च कृष्णोश्च नव देव्यः सिधेविरै ।
 प्राप्तावश्च यमयथः सर्वदेवर्षिपूजितः । विरराजाधिराजेन्द्रो दशधा भासयन् दिशः ।
 तस्य तत् प्राप्य दृष्ट्वापमैयर्थ्यम्विषंस्रुतं । विबभ्राम मतिस्तात विनयादमथाहता ।
 दृष्टव्यतेः स वै भार्थो तारां नाम यशस्विनीं । जहारातरसा सर्वानवमत्याङ्गिरःसुतान् । ११२०
 स दास्यमानो देवैश्च तथा देवर्षिभिः सह । नैव व्यसर्ज्य तारां तस्माद्याङ्गिरसे तदा ।
 स भरव्यस्तास्तस्मिन् देवाचार्यो दृष्टव्यतिः । उग्रमास्तस्य जगत् पाण्डिमङ्गिरसस्तदा ।

स हि शिष्यो महातेजाः पितुः पूर्वेण दृश्यते । तेन केचन भगवान् दृष्टव्यो दृश्यते ।

पार्श्वयोः अभवद्वेयः प्रष्टव्योऽभवद्वेयः । तेन जज्ञिरे । माम परमात्मा महात्मना ।

उद्दिश्य देवान् कष्टं येनैवा जज्ञितं यज्ञः । तच्च तद्युद्धमभवत् प्रज्ञातं नादकाक्षयं ।

१२४

देवानां दानवानाञ्च लोकवधकरं महत् । तच्च जिह्वास्तु ये देवास्तु वितासैव भारत ।

ब्रह्माणं शरणं जग्मुरादिदेवं सनातनं । ततो निवार्योऽग्रमसं तं नैव दृष्टुं शक्नुवन् ।

ददावज्जिरे तारां स्वधमेव पितामहः । तामन्तःप्रसवां दृष्ट्वा तारां प्राह दृश्यते ।

मदोद्यायां न ते योमौ गर्भा धार्यः कायज्ञम । अयोनापुत्सजन्तं वै कुमारं दस्युहन्तम् ।

दधीकास्तम्भमासाद्य जलमन्त्रिव पावकं । जातमात्रः स भगवान् देवानामधिपदपुः ।

१२५

ततः संशयमापन्नस्तारामूषुः सुरोत्तमाः सत्यं ब्रूहि मुनः कस्य सोमस्याय दृश्यते ।

दृष्टव्यमाना यदा देवैर्माह सा साध्वमाधुषा । तदा तां शत्रुमारब्धः कुमारो दस्युहन्तमः ।

तं निवार्य ततो ब्रह्मा तारां पप्रच्छ संशयं । यदत्र तथ्यं तद्ब्रूहि तारे कस्य मुनो धृष्टं ।

सा प्राञ्जलिस्त्वपेदं ब्रह्माणं वरदं जनेः । सोमस्येति महात्मानं कुमारं दस्युहन्तम् ।

तं मूर्ध्नाप्राप्य तनयं सोमो धाता प्रजापतिः । मुध इत्यकरोत्साम स्वस्य पुत्रस्य धीमतः ।

१२६

प्रतिकूलस्य गणेषु समभ्युत्तिष्ठते बुधः । उत्पद्यमानस्य तदा पुत्रं वै राजपुत्रिका ।

तस्यापत्यं महाराजो बभूवैकः पुरुरवाः । उर्व्यां जज्ञिरे यस्य पुत्राः सप्त महात्मनः ।

प्रसङ्गं धर्षितस्तत्र सोमो वै राजयक्ष्मणः । ततो यक्षाभिभूतस्तु सोमः प्रकीलमण्डलः ।

जगाम शरणायाय पितरं सोऽजिमेव च । तस्य तत् पापघमनं चकाराचिकीर्षातपाः ।

स राजयक्ष्मणा मुक्तः श्रिया जज्वाल चर्यशः । एतत् सोमस्य वै जगत् कीर्णितं कीर्णिवर्द्धनं ।

१२७

वंशमस्य महाराज कीर्त्यमानमतः शृणु । धन्यमारोग्यमायुष्यं पुण्यं सङ्कल्पसाधके ।

सोमस्य जन्म श्रुत्वा पापेभ्यो विप्रमुच्यते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्यन्ति सोमोत्पत्तिकथने पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बुधस्य तु महाराज विद्वान् पुत्रः पुरुरवाः । तेजस्वी दानशीलश्च यश्च विपुलदक्षिणः ।

ब्रह्मवादी पराक्रान्तः शत्रुभिर्विधि दुर्जयः । आहर्ता चाग्निहोत्रस्य यज्ञानाञ्च महोपतिः ।

सत्यवादी पुण्यमतिः काम्यः संवृतमैशुनः । अतीव त्रिषु लोकेषु यशसाऽप्रतिमसदा ।

१२८

तं ब्रह्मवादिनं क्षन्तं धर्षाञ्च सत्यवादिनं । उर्व्यां वरयामास हिला मानं यशस्विनी ।

तया सहावमद्राजा दश वर्षाणि पञ्च च । पञ्च षट् सप्त चाष्टौ च दश चाष्टौ च भारत ।

वने चैत्ररथे रथे तथा मन्दाकिनीतटे । जलकार्यां विशालायां नन्दने च वनोत्तमे ।

उत्तरान् स कुक्कुन् प्राप्य मनेरथकलङ्कमान् । गन्धमादनशदेषु मेरुशृङ्गे तथोत्तरे ।

एतेषु वनमुखेषु धुरैराचरितेषु च । उर्व्यां रात्रौ रात्रौ परमया मुदा ।

१२९

देशे पुण्यतमे चैव महर्षिभिरभिष्टुते । राज्यं च कारयामास प्रयागेऽष्टिवीपतिः ।

तस्य पुत्रा बभूवुस्ते सप्त देवसुतोपमाः । दिवि जाता महात्मान आयुर्द्धीमानमावसुः ।
विश्वायुश्चैव धर्मात्मा श्रुतायुश्च तथाऽपरः । दृढायुश्च वनायुश्च शतायुश्चैर्व्यशीसुताः ।
॥ जनमेजय उवाच ॥ गन्धर्व्योऽर्जुनो देवी राजानं मानुषं कथं । देवानुकृष्य संप्राप्ता तन्मे ब्रूहि वञ्छयुत ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ब्रह्मवापाभिभूता सा मानुषं समपद्यत । ऐलन्तु सा वरारोहा समयात् समुपस्थिता । ११०५
आत्मनः शपमोक्षार्थं समर्थं सा चकार ह । अनग्नदर्शनस्यैव सकामायाश्च मैथुनं ।
द्वौ मेघौ शयनाभ्यासे तदा बह्वौ च तिष्ठतः । घृतमात्रा तथाहारः कालमेकन्तु पार्थिव ।
यद्येष समयो राजन् यावत् कालश्च ते दृढः । तावत् कालन्तु वक्ष्यामि कृतः समय एव नः ।
तस्यासं समर्थं सर्व्वं स राजा समपालयत् । एवं सा वसते तत्र पुङ्गवसि भाविनी ।
वर्षाण्येकानपष्टिन्तु तस्मै शपमोक्षिता । उर्व्वशं मानुषस्याया गन्धर्व्याश्चिन्तयाऽन्विताः । ११०६
॥ गन्धर्व्या ऊचुः ॥ चिन्तयध्वं महाभागा यथा सा तु वराङ्गना । समागच्छेत् पुनर्देवानुर्व्वशी स्वर्गभूषणं ।
ततो विश्वावसुर्नाम तत्राह वदताम्बरः । मया तु समयस्ताभ्यां क्रियमाणः श्रुतः पुरा ।
व्युत्क्रान्तममयं सा वै राजानं त्यक्ष्यते यथा । तदहं वेद्यशेषेण यथा भेत्यत्यसौ नृपः ।
समहायो गमिष्यामि युष्माकं कार्य्यसिद्धये । एवमुक्त्वा गतस्तत्र प्रतिष्ठानं महायशः ।
निशायामय चागम्य मेघमेकं जहार यः । मातृहर्त्तते सा तु नेषयोस्त्राहृहासिनी । ११०७
गन्धर्व्यागमनं श्रुत्वा शपान्तश्च यशस्विनी । राजानमब्रवीन्तत्र पुत्रो मे ऽहियतेति सा ।
एवमुक्त्वा विनिश्चित्य नम्रो मेघोदतिष्ठत । नम्रं मां द्रक्ष्यते देवी समयो वितथो भवेत् ।
ततो भूयस्तु गन्धर्व्या द्वितीयं मेघमाजङ्गुः । द्वितीये तु हते मेघे ऐलं देव्यश्रुवीदिदं ।
पुत्रो मे ह्रियते राजञ्जनायाथा इव प्रेम्भा । एवमुक्त्वा दोत्याय नम्रो राजा प्रधावितः ।
मेघयोः पदमन्विच्छन् गन्धर्व्यैर्विधुदण्डय । उत्पादितः सुमहती ययौ तद्भवम् महत् । ११०८
प्रकाशितं वै सहसा ततो नम्रमवैक्षत । नम्रं दृष्ट्वा तिरोभूता साऽपराः कामरूपिणी ।
तिरोभूतास्तु तां दृष्ट्वा गन्धर्व्या जगमन्दिवं । उत्सृष्टावुरणा दृष्ट्वा राजा गृह्यागते गृहं ।
अपश्यन्नुर्व्वशी तत्र विललाप सुदुःखितः । चचार शृङ्खीष्वापि मार्गमाण इतस्ततः ।
अथापश्यत् स तां राजा कुरुक्षेत्रे महाबलः । श्रुतोर्ये पुष्करिण्यां चैव तस्यां समाश्रुतां ।
क्रोडन्तीमपराभिश्च पद्मभिः सह शोभनां । तां क्रोडन्तीं ततो दृष्ट्वा विललाप सुदुःखितः । ११०९
सा चापि तत्र तं दृष्ट्वा राजानमविकूरतः । उर्व्वशी ताः सखीः ग्राह्य स एव पुङ्गवोत्तमः ।
यस्मिन्नहमवात्सं वै दर्शयामास तं नृपं । समाविष्टास्तु ताः सर्वाः पुनरेव नराधिप ।
जाये शे तिष्ठ मनसि सगरे वचसि तिष्ठ ह । एवमादीनि सूक्तानि परस्परमवाधत ।
उर्व्वशी चाब्रवीदेतं सगर्भाऽहं तथा विभो । संवत्सरात् कुमारालो भविष्यति न संशयः ।
निशामेकाश्च नृपते निवत्स्यसि मया सह । ब्रह्मो जगाम राजाऽथ ह्यपुं सुमहायशः । १११०
गते संवत्सरे भूय उर्व्वशी पुनरागमत् । उज्जितश्च तथा सार्द्धमेकरात्रं महायशः ।

सर्व्वेष्टयाप्रवीदैस्तं गन्धर्व्वा वरदास्तव । तान् दृष्टीव्य महाराज मूहि चैतांस्त्वमेव हि ।
 दृष्टीव्य समतां राजन् गन्धर्व्वाणां महात्मानां । तथेत्युक्त्वा वरं वने गन्धर्व्वास्त तदाऽस्त्विति ।
 पूरयित्वाऽग्निना खालीं गन्धर्व्वा हि तमब्रुवन् । अनेनेष्ट्वा च लोकान् नः प्राप्स्यसित्वं वराधिप ।
 तानादाय कुमारान्स्तु नगराद्योपचक्रमे । निविद्याग्निमरण्ये तु सपत्नस्तु गृहं ययौ ।
 अभ्येत्याग्निन्तु नापश्यदस्यत्वं तत्र दृष्टवान् । ब्रमोजातन्तु तं दृष्ट्वा असत्यं विस्मितस्ततः ।
 गन्धर्व्वेभ्यस्तदाऽग्रंसदग्निनाञ्च ततस्तु सः । सुत्वा तमर्च्यमखिलमरणीन्तु समादिशन् ।
 अश्वत्यादरणीं कृत्वा मयित्वाऽग्निं यथाविधि । मयित्वाऽग्निं विधा कृत्वा अचजत च वराधिपः ।
 दृष्ट्वा यज्ञैर्व्व्यज्रविधैर्गतस्तेषां सलोकतां । गन्धर्व्वेभ्यो वरं लब्ध्वा चैताग्निं समकारयत् ।
 यकोऽग्निः पूर्व्वमेवासौदैलस्तेतामकारयत् । एवं प्रभावो राजासौदैलस्तु पुरुषोत्तम ।
 देवेषु पुण्यतमे चैव महर्षिभिरभिष्टुते । राज्यं स कारयामास प्रयागे पृथिवीपतिः ।
 उत्तरे जाह्नवीतीरे प्रतिष्ठाने महावज्राः ।

१५५

१५६

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्य्यणि ऐलोत्पत्तिकथने षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ऐलपुत्रा बभूवुस्ते सप्त देवसुतोपमाः । दिवि जाता महात्मान आयुर्द्धीमानमावसुः ।
 विश्वायुषैव धर्मात्मा श्रुतायुस्तथाऽपरः । दृढायुश्च वनायुश्च श्रुतायुसोर्व्व्येष्टीसुताः ।
 आमावसीस्तु दायादो भीमो राजाऽय नम्रजित् । श्रीमान् भीमस्य दायादो राजासीत् काश्वनप्रभः ।
 विहंसु काश्वनस्यापि सुहोत्रोऽभून्महाबलः । सौहेचिरभवञ्चक्रुः केचिन्या गर्भसंभवः ।
 आजह्रे यो महासत्रं सर्व्वमेधं महामखं । पतिलोभेन यं गङ्गा पतित्वेऽभिससार ह ।
 नेच्छतः स्नाययामास तस्य गङ्गाऽय तत्सदः । स तथा स्नावितं दृष्ट्वा यज्ञघातं समन्ततः ।
 सौहेचिरब्रवीद्गङ्गां कुट्टो भरतसन्तम । एष ते विफलं यत्नं पिवन्नस्यः करोम्यहं ।
 अस्य गङ्गेऽवलेपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि । राजर्षिणा ततः पीता गङ्गा दृष्ट्वा महर्षयः ।
 उपनिन्यूषेहाभागां दुहितृत्वेन जाह्नवी । धुवनास्यस्य पुत्रीन्तु कावेरीं जङ्गुरावहन् ।
 धुवनास्यस्य शपेन गङ्गाङ्गेन विनिर्गमे । कावेरीं सरितां श्रेष्ठां जङ्गोर्भाष्यामनिन्दितां ।
 जङ्गुस्तु दधितं पुत्रं सुसहं नाम धार्मिकं । कावेर्यां जनयामास अजकलास्तथात्मजः ।
 अजकस्तु दायादो बलाकास्यो महीपतिः । बभूव मृगयाशीलः कुशस्तस्यात्मजोऽभवत् ।
 कुशपुत्रा बभूवर्हि चत्वारो देववर्षसः । कुशिकः कुशनाभस्तु कुशान्ते मूर्त्तिमांस्तथा ।
 पङ्कजैः सह सत्कृष्टो राजा वनचरैस्तदा । कुशिकस्तु तपस्तेपे पुत्रमिन्द्रसमं विभुः ।
 लभेयमिति तं शक्रस्त्रासादभ्येत्य जह्निवान् । पूर्वे वर्षसहस्रे वै तन्तु शक्रो अपश्यत् ।
 अत्युपतपसं दृष्ट्वा सहस्राक्षः पुरन्दरः । समर्थः पुण्यजनने स्ममेवांशमवासयत् ।
 पुत्रत्वे कल्पयामास स देवेभ्यः सुरोत्तमः । स गाधिरभवद्वाजा मजवान् कौशिकः खयं ।
 पौरकुत्सभवद्गार्था गाधिरास्त्रामजायत । माधेः कन्या महाभागा नास्ती सत्त्ववती शुभा ।

१५७

१५८

१५९

१६०

तां गाधिर्भृगुपुत्राय चक्षुकोय ददौ प्रभुः । तस्याः प्रीतोऽभवद्भर्ता भार्गवो भृगुनन्दनः ।
 पुत्रार्थं कल्पयामास चक्षुःकोयैव च । उवाचाङ्गय तां भर्ता चक्षुको भार्गवस्तदा ।
 उपयोऽज्यसुरयं तथा माचा त्वयं तव । तस्यां जनिष्यते पुत्रो दीप्तिमान् क्षत्रियधर्मः ।
 अजेयः क्षत्रियैर्लोकैः क्षत्रियधर्ममसूदनः । तवापि पुत्रं कक्षाणि दृष्टिमन्तं तपोधनम् ।
 शमात्मकं दिजग्मेहं चरुरेष विधास्यति । एवमुक्त्वा तु तां भार्याचक्षुको भृगुनन्दनः ।
 तपस्यभिरतो नित्यमरणं प्रविवेश ह । गाधिः सदारुणस्तदा चक्षुकोऽजममभगात् ।
 तीर्थयात्राप्रसङ्गेन सुतां द्रष्टुं नरेभ्यः । चरुद्वयं गृहीत्वा तदूषेः सत्यवती तदा ।
 चरुमादाय ध्येन सा तु माचे न्यवेदयत् । माता ध्यत्यस्य देवेन दुहिते स्वं चक्षुः ददौ ।
 तस्यास्यरुमयाज्ञानादात्मसंस्पर्शं चकार ह । अथ सत्यवती गर्भं क्षत्रियान्तकरं तदा ।
 धारयामास दीप्तेन वपुषा घोरदर्शनं । ताम्बुकोकसतो दृष्ट्वा योगेनाभ्यनुसृत्य च ।
 मामब्रवीद्विजग्मेहः स्वं भार्या वरवर्णिनी । माचाऽसि वक्षिता भद्रे चरुवत्पासहेतुना ।
 जनिष्यति हि पुत्रस्तं क्रूरकर्माऽतिदारुणः । भ्राता जनिष्यते चापि ब्रह्मभूतस्योपधनः ।
 बिम्बं हि ब्रह्मा तपसा मया तस्मिन् समर्पितं । एवमुक्त्वा महाभागा भर्ता सत्यवती तदा ।
 शमादयामास पतिं पुत्रो मे नेदृशो भवेत् । ब्राह्मणापसदस्त्वत्त इत्युक्तो मुनिर्ब्रवीत ।
 नच सङ्कल्पितः कामो मया भद्रे तयाऽस्त्विति । उपकर्मा भवेत् पुत्रः पितृभ्यामुष्य कारणात् ।
 पुनः सत्यवती वाक्यमेवमुक्ताऽब्रवीदिदं । इच्छन् लोकानपि मुने सृजेयाः किं पुनः सुतं ।
 शमात्मकमृजुं त्वं मे पुत्रं दातुमिहार्हसि । काममेवंविधः पौत्रो मम स्वः सव च प्रभो ।
 यद्यन्यथा न शक्यं वै कर्तुमेतद्विजोत्तम । ततः प्रसादमकरोत्स तस्यास्यमो बलात् ।
 भद्रे नास्ति विशेषो मे पौत्रे च वरवर्णिनि । तथा यथोक्तं वचनं तथा भद्रे भविष्यति ।
 ततः सत्यवती पुत्रं जनयामास भार्गवं । तपस्यभिरतं दान्तं जमदग्निं शमात्मकं ।
 भृगोः सत्त्विविपर्यासे रौद्रवैष्णवयोः पुरा । यत्रनादैष्णवेऽद्यांशे जमदग्निर्जायत ।
 सा हि सत्यवती पुण्या सत्यधर्मपरायणा । कौशिकीति समाख्याता प्रवृत्तेयं महानदी ।
 इत्थाकुवंशप्रभवो रेणुर्नाम मराधिपः । तस्य कन्या महाभागा कामलो नाम रेणुका ।
 रेणुकायान्तु कामलयां तपोविद्यासमन्विताः । आर्क्षीको जनयामास जामदग्न्यं सुदारुणं ।
 मर्यादिविद्यान्तं श्रेष्ठं धनुर्ध्वदस्य पारगं । रामं क्षत्रियहन्तारं प्रदीपमिव पावकं ।
 आर्यस्यैवम्बुकोकस्य सत्यवत्यां महायशाः । जमदग्निसपोवीर्याख्यञ्च ब्रह्मविदान्वरः ।
 मध्यमस्य शुनः शफः शुनः पुच्छः कनिष्ठकः । विश्वामित्रस्तु दायादं गाधिः कुशिकनन्दनः ।
 जनयामास पुत्रस्तु तपोविद्याशमात्मकं । प्राप्य ब्रह्मविषमतां योऽयं सप्तर्षितां गतः ।
 विश्वामित्रस्तु धर्मात्मा नास्ति विश्वरथः स्मृतः । जज्ञे भृगुप्रसादेन कौशिकार्द्रशर्वङ्गः ।
 विश्वामित्रस्य च सुता देवरातादयः स्मृताः । विख्यातास्त्रिषु लोकेषु तेषां नामानि मे शृणु ।

१७२५

१७३०

१७३५

१७४०

१७४५

१७५०

देवमयाः कतिश्चैव यस्मात् कात्यायनाः स्मृताः । शाखावत्यां हरिण्यासो रेवोर्जस्यैव रघुमान् ।

साङ्गुतिर्गोत्रवस्यैव मुद्रस्येति विमुताः । मधुञ्जन्दा जयस्यैव देवस्य तथाऽष्टकः ।

कच्छपो हरितस्यैव विश्वामित्रस्य ते सुताः । तेषां स्मृतानि गोत्राणि कौशिकानां महात्मनां ।

पाणिनो बभ्रवस्यैव ध्यामण्यास्यस्यैव च । पार्थिवा देवरातास्य शाखावत्यायनवास्वताः ।

कोहिता यामदूतास्य तथा कारीवधः स्मृताः । सौमताः कौशिका राजस्ययाऽन्ये येऽन्धवाचनाः ।

१४१५

देवता रणवस्यैव ध्यामण्यास्यमर्षणाः । सौदुम्नरा क्षामिण्यातासारकायनचुमुसाः ।

शाखावत्या हरिण्यासः साङ्गुत्या गात्रवास्या । नारायणिनरस्यान्यो विश्वामित्रस्य धीमदः ।

क्षत्र्यन्तरविवाद्यास्य कौशिका बहवः स्मृताः । पौरवस्य महाराजः प्रहर्षः कौशिकस्य च ।

सम्प्लेऽप्यस्य वंशेऽस्मिन् मङ्गलकस्य विमुतः । विश्वामित्रात्मजानां तु इजुनः श्रेकोऽभजः स्मृतः ।

भार्गवः कौशिकत्वं हि प्राप्तः स मुनिवक्त्रमः । विश्वामित्रस्य पुत्रस्तु इजुनः श्रेकोऽभवत् किञ्च ।

१४१६

हरिदस्यस्य यज्ञे तु पश्यन्ने विनियोजितः । देवैर्हंसः इजुनः श्रेको विश्वामित्राण्य वै पुनः ।

देवैर्हंसः स वै यस्माद्देवरातस्ततोऽभवत् । देवरातादयः सप्त विश्वामित्रस्य वै स्मृताः ।

दुवहतीसुतस्यापि विश्वामित्रास्तथाऽष्टकः । अष्टकस्य सुतो सौहिः प्रोक्तो जङ्गमणो मया ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वंशमायोर्षोहात्मनः ।

रति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि अमावस्यपञ्चमीर्त्तमे सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आद्योः पुत्रास्तथा पञ्च सर्वे वीरा महारथाः । क्षर्मानुतनयायाश्च प्रभायां जज्ञिरे वृष ।

१४१७

मज्जवः प्रथमं यज्ञे वृद्धशर्मा ततः परं । रम्भो रजिरनेनास्य त्रिषु लोकेषु विमुताः ।

रजिः पुत्रशतानीह जनयामास पञ्च वै । राजेयमिति विश्वातं क्षत्रिमिन्द्रमयावहं ।

यत्र देवासुरे युद्धे सगुपेडिसुदारणे । देवास्त्रैवासुरास्त्रैव पितामहमयाव्रवन् ।

आवयोर्भगवन् युद्धे को विजेता भविष्यति । ब्रूहि नः सर्वभूतेश्च शत्रुमिच्छाम ते वचः ।

॥ ब्रह्मवाच ॥ येषामर्थाय संग्रामे रजिरान्तायुधः प्रभुः । योऽस्म्यते ते विजेष्यन्ति सोऽन सोऽकास्त्राञ्च संशयः ।

१४१८

यतो रजिर्धृतिस्तत्र श्रीस्य तत्र यतो धृतिः । यतो धृतिस्तत्र श्रीस्यैव धर्मस्तत्र जयस्तथा ।

ते देवदानवः प्रीता देवेनोक्ता रजिर्जये । अभ्ययुर्जयमिच्छन्तो वृक्षानास्त्रं मरध्वं ।

स हि क्षर्मानुदौहिचः प्रभायां समपद्यत । राजा परमतेजस्वी सोमवंशविवर्द्धनः ।

ते वृष्टमनसः सर्वे रजिदैतेचदेवताः । ऊचुरस्त्रमयाय त्वं मरुदाण वरकार्मुकं ।

अथोवाच रजिस्तत्र तथैवै देवदैत्ययोः । अर्थज्ञः स्मार्थमुद्दिश्य यज्ञः क्षत्र्य प्रकाशयन् ।

१४१९

॥ रजिर्ववाच ॥ यदि दैत्यगणान् सर्वान् जित्वा वीर्येण वासव । इन्द्रो भवानि धर्मेश ततो यात्यामि संयुगे ।

देवाः प्रथमतो भूयः प्रतीयुर्हृष्टमानसाः । एवं सद्येष्टं नृपते कामः सम्पद्यतां तव ।

श्रुत्वा सुरगणानां वाक्यं राजा रजिस्तदा । पप्रच्छासुरमुख्यास्त यथा देवानपृच्छत ।

दानवा दर्पपूर्णास्तु स्मार्थमेवावगम्य ह । प्रत्यूचुस्तं नृपवरं वाभिमानमिदं वचः ।

अस्माकमिन्द्रः प्रज्ञादां यस्माद्यं विजयामहे । अस्मिन्सु समये राजसिद्धिषा राजसत्तमः । १४८०
 स तथेति ब्रुवंस्व देवैरप्यभिषेदितः । भविष्यतीशो जितैव देवैरुक्तस्तु पार्थिवः ।
 जघान दानवान् सर्वान् येऽनथा वक्ष्यपाणिनः । स विप्रमृष्टां देवानां परमश्रोः अर्थं वशी ।
 निहत्य दानवान् सर्वानाजहार रजिः प्रभुः । ततो रजिं महावीर्यं देवैः सद्यः शतकतुः ।
 रजेः पुच्छोऽहमित्युक्ता पुनरिवाश्वीरुचः । इन्द्रोऽपि तात देवानां सर्वेषां नात्र संशयः ।
 यस्याहमिन्द्रः पुच्छोऽस्मात्तिं यास्यामि कर्मभिः । शतकतुवचः श्रुत्वा वञ्चितस्तेन मायया । १४८१
 तथेत्येवाश्वीरुजाः प्रीयमाणः शतकतुः । तस्मिन्सु देवसदृशं दिवं प्राप्तं महीपती ।
 दायाद्यमिन्द्रादाजहुराचारान्नया रजेः । पञ्च पुत्रशतान्यस्य तदैः स्थानं शतकतोः ।
 समाकामन् वज्रधा खग्लोकं विपिष्टपं । ततो वज्रतिथे काले समतीति महाबलं ।
 हतराज्योऽश्वीरुको हतभागो वृहस्पतिः ।
 ॥ इन्द्र उवाच ॥ वदरीफलमात्रं वै पुराडाग्रं विधत्स्व मे । नृक्षीरं येन तिष्ठेयं तेजसाप्यायितः सदा । १४८२
 ब्रह्मन् कृशोऽहं विमना हतराज्यो हताशनः । हतौजा दुर्मूलो मूढो रजेः पुच्छैः कृतः प्रभो ।
 ॥ वृहस्पतिरुवाच ॥ यद्येवं चोदितः ब्रह्म तया स्थां पूर्वमेव हि । नाभविष्यत् त्वन्निघार्थमकर्त्तव्यं ममानघ ।
 प्रयतिष्यामि देवेन्द्र त्वन्निघार्थं न संशयः । यथा भागश्च राज्यश्च न चिरात् प्रतिप्लव्यसे ।
 तथा तात करिष्यामि मा तेभूद्विह्वलं भयः । ततः कर्म चकारास्य तेजसो वर्द्धनं तदा ।
 तेपासु बद्धिमंमोहमकरोद्भुजसत्तमः । नास्तिवादार्थश्चास्त्वं हि धर्मविद्वेषणं परं । १४८३
 परमं तर्कशास्त्राणामसतां तन्मनोनुगं । न हि धर्मप्रधानानां रोचते तत् कथान्तरे ।
 एतद्वृहस्पतिकृते शास्त्रं श्रुत्वाऽन्यथेतसः । पूर्वोक्तधर्मशास्त्राणामभवन् द्वेषिणः सदा ।
 प्रचक्रुर्नाथरहितं तन्मनं बहुभेनिरे । तेनाधर्म्येण ते पापाः सर्वे एव कथं गताः ।
 त्रैलोक्यराज्यं शक्रस्तु प्राप्य दुष्प्रापमेव च । वृहस्पतिप्रसादादैः परां निर्दृष्टिमभ्यगात् ।
 ते सदा तु सुमंमूढा रागोन्मत्ता विधर्मिणः । ब्रह्मादिवस्य संवृत्ता हतवीर्यपराक्रमाः । १४८४
 तेता लेभे सुरैश्चर्यमिन्द्रः स्थानं तथोत्तमं । इत्वा रजिसुतान् सर्वान् कामक्रोधपरायणान् ।
 य इदं श्यावन् स्थानात् प्रतिष्ठास्य शतकतोः । शृणुयाद्भारथ्येदाऽपि न स दौरात्ममाप्नुयात् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे रहिवंशपर्वणि आयुर्वेदानुकीर्त्तने अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ रम्भोऽनपत्य आसीच्च वंशं वक्ष्याम्यनेन सः । अनेन सः सुतो राजा प्रतिचक्षी महायशः ।
 प्रतिचक्ष्यसुतस्यापि सृक्षयो नाम विभुतः । सृक्षयस्य जयः पुत्रो विजयस्यस्य चात्मजः ।
 विजयस्य कृतिः पुत्रस्यस्य चर्यन्तः सुतः । चर्यन्तः सुतो राजा सद्यदेवः प्रतापवान् । १४८५
 सद्यदेवस्य धर्मात्मा नदीन इति विभुतः । नदीनस्य जयस्येना जयस्येनस्य संकृतिः ।
 संकृतेरपि धर्मात्मा कृत्तधर्मा महायशः । अनेन सः समाख्याताः कृत्तवृद्धस्य मे शृणु ।
 कृत्तवृद्धात्मजस्य सुनहोचो महायशः । सुनहोचस्य दायादास्तयः परमधार्मिकाः ।

काशः प्रसस्य द्रोणेन तदा शस्त्रमहः प्रभुः । पुनो शस्त्रमहकापि द्रुपदो बभूवौ नकाः ।

ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैव वैश्याः शूद्राश्चैव च । ब्रह्मात्मनश्चाप्येवैकानयन्तस्य कार्यकः ।

१४२*

काश्यस्य काश्यः पुनो राजा द्रोणतपास्तथा । धन्वस्तु द्रोणतपसो धन्वात् धन्वन्तरिः सुतः ।

तपसोऽन्ते सुमहता जातो धन्वस्य भीमतः । पुनर्धन्वन्तरिर्द्वौ मानुवेवैव जज्ञिवान् ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कार्यं धन्वन्तरिर्द्वौ मानुवेवैव जज्ञिवान् । एतदेदितुमिच्छामि तयो जूहि यथातथं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धन्वन्तरेः कश्चिदुत्थं जूयता भरतर्षभ । स यज्जुतः समुद्रान् मन्थमानोऽमृतं पुरा ।

उत्पन्नः कलसात् पूर्वं सर्वतस्तु जिघा स्रुतः । स यज्जुतः सिद्धिकार्यं हि विष्णुं दृष्ट्वा हि तस्मिन् ।

१४३*

अजस्तमिति होवाच तस्मादज्ञस्तु स ह्यतः । अजः प्रोवाच विष्णुं वै तमयोऽस्मि तव प्रभो ।

विधत्स्व भागं स्थानञ्च मम लोकेश्वरेश्वर । एवमुक्तः स दृष्ट्वा वै तत्त्वं प्रोवाच तं प्रभुः ।

कृतो यज्ञविभागो हि यज्ञिवैर्हि सुरैः पुरा । देवेषु विनियुक्तस्य विधिहोतृं मर्चयिभिः ।

न प्रक्षमपशोमो वै तुभ्यं कर्तुं कदाचन । अर्घ्याभूतोऽसि देवानां पुत्रस्त्वं हि महीश्वरः ।

द्वितीयायान्तु संभूत्या लोके ज्ञ्यातिं गमिष्यति । अणिमादिस्य ते सिद्धिर्गर्भस्तस्य भविष्यति ।

१४४*

तैवैव तं शरीरेण देवत्वं प्राप्स्यसे प्रभो । चरन्मैर्भर्तैर्जयैर्यज्जन्ति त्वां दिजातयः ।

अष्टधा त्वं पुनर्यैवमायुर्वेदं विधास्यसि । अवश्यं भावी ह्यर्थोऽयं प्राग्दृष्टस्तज्जयोनिना ।

द्वितीयं द्वापरं प्राप्य भविता त्वं न संशयः । इमं तस्मै वरं दत्त्वा विष्णुरन्तर्हं पुनः ।

द्वितीये द्वापरे प्राप्तो सौमहोनिः स काशिराट् । पुत्रकामस्तपक्षेपे धन्वा द्रोणं महत्तदा ।

प्रपद्ये देवतां तान्नुया मे पुत्रं प्रदास्यति । अजं देवं स पुत्रार्थं तदाराधितवाक्यपः ।

१४५*

ततस्तुष्टः स भगवानजः प्रोवाच तं नृपं । यदिच्छसि वरं जूहि तप्ते दास्यामि सुमत ।

॥ नृप उवाच ॥ भगवन् यदि तुष्टस्त्वं पुनो मे ज्ञ्यातिमान् भव । तथेति समनुज्ञाय तत्रैवान्तरधीयत ।

तस्य गेहे समुत्पन्नो देवो धन्वन्तरिस्तदा । काशिराजो महाराजः सर्वरोगप्रणाशनः ।

आयुर्वेदं भरद्वाजात् प्राप्तेह सभिवक्त्रियं । तमष्टधा पुनर्यस्य त्रिव्येभ्यः प्रत्यपादयत् ।

धन्वन्तरेस्तु तमयः केतुमिति विभुतः । अथ केतुमतः पुनो वीरो भीमरथः ह्यतः ।

१४६*

पुनो भीमरथस्यापि दिवो दास्यः प्रजेश्वरः । दिवोदासस्तु धर्मात्मा वाराणस्तथिपोऽभवत् ।

एतस्मिन्नेव काले तु पुरीं वाराणस्यो नृप । शून्या निवेशयामास चेमको नाम राक्षसः ।

शप्ता हि सा मतिमता निकुञ्जेन महात्मना । शून्या वर्षसहस्रं वै भविषीति न संशयः ।

तस्यान्तु व्रजमात्रायां द्विषोदासः प्रजेश्वरः । विषयान्ते पुरीं रम्यां गोमत्यां संन्यवेशयत् ।

भद्रश्रेष्ठस्य पूर्व्यन्तु पुरो वाराणस्यो ह्यभून् । भद्रश्रेष्ठस्तु पुत्राणां व्रतमुत्तमधन्विनां ।

१४७*

हत्वा निवेशयामास दिवोदासो नराधिपः । भद्रश्रेष्ठस्तु तद्राज्यं हतं येन वलीयसा ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ वाराणसो निकुञ्जेन किमर्थं व्रजवान् प्रभुः । निकुञ्जः कस्य धर्मात्मा सिद्धिधेव व्रजाप यः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दिवोदासस्तु राजर्निर्गरीं प्राप्य पार्ष्णिबः । वसति सा महातेजाः स्फोतायान्तु नराधिपः ।

एतस्मिन्नेव काले तु कृतदारो महेश्वरः । देव्याः स प्रियकामस्तु न्यवस्यत्पुत्रात्मिके ।
 देवाश्चया पार्षदा ये लभिरूपास्तपोधनाः । पूर्व्यान्मैत्रपदेशैश्च तोषयन्ति स्म पार्षतेति ॥ ११५ ॥
 ज्ञयते वै महादेवो भेना नैव प्रहस्यति । जुगुप्सत्यमकृतां वै देवीं देवं तथैव सा ।
 सपार्षदस्तनाचारस्तव भर्ता महेश्वरः । हरिद्रः सर्वदेवाभ्यो शीलं तस्मिन् वर्तते ।
 माता तथोक्ता वरदा स्त्रीस्त्वभावाच्च कुक्षे । स्मितं कृत्वा तु वरदा भवपार्षदमयागमत् ।
 विवर्णवदना देवो महादेवमभाषत । नेह वत्स्याम्यहं देव नय मां स्वं निवेशनं ।
 तथा कर्तुं महादेवः सर्वान् लोकानवैक्षत । वार्धार्थं रोचयामास पृथिव्यां कुरुनन्दन । ११६ ॥
 वाराणस्यां महादेवः विद्विजेन महेश्वरः । शिवोदाधेन तां ज्ञात्वा निविष्टा नगरी भवः ।
 पार्थे तिष्ठन्तमाह्वय निकुम्भमिदमब्रवीत् । राक्षसेषु पुरीं गत्वा शून्या वाराणसीं कुरुः ।
 मृदुनैवाभ्युपाथेन अतिवीर्यः स पार्थिवः । ततो गत्वा निकुम्भस्तु पुरीं वाराणसीं तदा ।
 स्वप्ने निदर्शयामास कण्डुकं नाम नापितं । ज्येष्ठेऽहं करिष्यामि स्नानं मे रचयामास ।
 मद्रूपं प्रतिमां कृत्वा नगव्यान्ने तथैव च । ततः स्वप्ने यथोद्दिष्टं सर्वं कारितवान्नुव । ११७ ॥
 पुरीद्वारे तु विशाण्य राजानञ्च यथाविधि । पूजाञ्च महतीन्तन नियमेन प्रयोजयत् ।
 गन्धैश्च धूपमाल्यैश्च प्रोक्षणीयैस्तथैव च । अक्षपानप्रयोगैश्च अत्यद्भुतमिवाभवत् ।
 एवं सम्पूज्यते तत्र नित्यमेव गणेश्वरः । ततो वरसहस्रान् नगव्यां सम्प्रयच्छति ।
 पुत्तान्हरिण्यमायुश्च सर्वान् कामांस्तथैव च । राक्षस्तु महिषो जेष्ठा सुयशा नाम विमुक्ता ।
 पुत्तार्थमागता देवो माञ्जो राज्ञा प्रचेदितः । पूजान् विपुलां कृत्वा देवो पुत्तमयाचत । ११८ ॥
 पुनः पुनरयागत्य वज्रशः पुत्तकारणात् । न प्रयच्छति पुत्तं हि निकुम्भः कारणेन हि ।
 राजा तु यदि नः क्रुध्यत्कार्यमिद्विस्तृतो भवेत् । अथ दीर्घेण कालेन क्रोधा राजानमविशत् ।
 भूत एष महाद्वारि नागराणां प्रयच्छति । प्रीतो वरान् वै शतशो मम किं न प्रयच्छति ।
 मामकैः पूज्यते नित्यं नगव्यां मे सदैव हि । विश्वापितो मयाऽत्यर्थं देव्या मे पुत्तकारणात् ।
 न ददति च पुत्तं मे कृतज्ञः क्व हेतुना । ततो नार्हति सत्कारं मत्सकाशाद्विशेषतः । ११९ ॥
 तस्मात्तु नाशयिष्यामि स्नानमस्य दुरात्मनः । एवं स तु विनिश्चित्य दुरात्मा राजकिंक्षिपी ।
 स्नानं गणपतेस्तस्य नाशयामास दुर्म्भतिः । भग्नमायतनं दृष्ट्वा राजानमग्नपत प्रभुः ।
 यस्मादन्पराधस्य तस्य स्नानं विनाशितं । पुरी शून्या तथाऽकस्मात्तव नूनं भविष्यति ।
 ततस्तेन तु शपेन शून्या वाराणसी तदा । शस्त्रा पुरीं निकुम्भस्तु महादेवमयागमत् ।
 अकस्माच्च पुरी सा तु विद्रुता सर्वतो दिशं । तस्यां पूर्या ततो देवो निर्वर्त्ते पदमात्मनः । १२० ॥
 रमते तत्र वै देवो रममाणो गिरेः सुतो । न रतिं तत्र वै देवो ज्ञातेन गृहविस्मयात् ।
 वक्ष्याम्येव न पूर्यान्तु देवो देवमयाऽब्रवीत् ।
 ॥ देव उवाच ॥ नार्हं वेष्ट विमोक्ष्यामि अविमुक्तं हि मे गृहं । नार्हं तत्र गमिष्यामि गच्छ देवि गृहं प्रति ।

प्रहस्योवाच भगवांस्तुत्यन्मन्त्रिपुराणतः । तस्मान्नद्विमुक्तं हि प्रोक्तं देवेन वै सर्वम् ।
 एवं वाराणसी शप्ता अभिमुक्तस्य कीर्तितं । अस्मिन् वसति वै देवः सर्वदेवनमस्कृतः । १५५०
 युगेषु त्रिषु धर्मात्मा सद्य देव्या मनेश्वरः । अन्तर्हानं कसौ याति तत्पुरं हि महात्मनः ।
 अन्तर्हिते पुरे तस्मिन् पुरी तु वसते पुनः । एवं वाराणसी शप्ता निवेशं पुनरागतः ।
 भद्रश्रेष्ठस्य पुत्रस्तु दुर्द्धो नाम विद्युतः । दिवोदासेन बाधेति घृणया च विधर्मितः ।
 हेहयस्य तु दायाद्यं कृतवान् वै महीपतिः । आज्ञे पितृदायाद्यं दिवोदासव्रतं वलात् ।
 भद्रश्रेष्ठस्य पुत्रेण दुर्द्धेन महात्मना । वैरस्यान्तं मकाराण्यस्त्रिधेयं विधिसृता । १५५५
 दिवोदासाद्वृणदत्यां वीरो जज्ञे प्रतर्ह्यनः । तेन पुत्रेण बाधेन प्रव्रतं तस्य वै पुनः ।
 प्रतर्ह्यस्य पुत्रो दौ वत्सभर्मा सुविभ्रुतो । वत्सपुत्रस्त्वर्षकस्तु सञ्जितस्तस्य चात्मजः ।
 अर्चकः काशिराजस्तु ब्रह्मणः सत्यसङ्गरः । अर्चकं प्रति राजर्षिर्लोको गीतः पुरातनैः ।
 षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं वर्षव्रतानि च । युवा रूपेण सम्यक् आसीत् काशिकुलोदहः ।
 लोपामुद्राप्रसादने परमायुरवाप सः । तस्यासीत् सुमहद्भ्राज्यं रूपयौवनशालिनः । १५६०
 शापस्थाने महाबाहुर्हत्वा जेमकराक्षसं । रम्या निवेशयामास पुरीं वाराणसीं पुनः ।
 सञ्जतेरपि दायादः सुनीयो नाम धार्मिकः । सुनीयस्य तु दायादः जेत्या नाम महायशः ।
 जेमस्य केतुमान् पुत्रः सुकेतुस्तस्य चात्मजः । सुकेतुतनयस्यापि धर्मकेतुरिति श्रुतः ।
 धर्मकेतोश्च दायादः सत्यकेतुर्म्हहारयः । सत्यकेतुस्तस्यापि विभुर्नाम प्रजेश्वरः ।
 सुविभुस्तु विभोः पुत्रः सुकुमारश्च तन्मतुः । सुकुमारस्य पुत्रस्तु धृष्टकेतुः सुधार्मिकः । १५६५
 धृष्टकेतोश्च दायादो वेणुहोत्रः प्रजेश्वरः । वेणुहोत्रस्तस्यापि भर्गो नाम प्रजेश्वरः ।
 वत्सस्य वत्सभूमिस्तु भृगुभूमिस्तु भार्गवात् । एते त्वङ्गिरसः पुत्रा जाता वंशेऽथ भार्गवे ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याश्चैव पुत्राः सहस्रशः । इत्येते काश्यपः प्रोक्ता नृपस्य निषाध च ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि ऊनविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उत्पन्नाः पित्रकन्यायां विरजायां महौजसः । नृपस्य तु दायादाः षड्विंशोपमतेजसः ।

यतिर्यथातिः भयातिरायातिः पार्श्विकोभवः । मुयातिः षष्ठसेवां वै ययातिः पार्थिवोऽभवत् । १५७०

यतिर्ज्यैष्ठस्तु तेषां वै ययातिस्तु ततः परं । ककुत्स्थकन्यां गां नाम जेमे परमधार्मिकः ।

यतिस्तु भोजमास्थाय ब्रह्मभूतोऽभवन्मुनिः । तेषां ययातिः पञ्चानां विजित्य बसुधामिमां ।

देवयानीमुशनसः सुतां भार्यामवाप सः । शर्षिष्ठामासुरीक्षैव तनयां वृषपर्वणः ।

यदुश्च तुर्व्वसुक्षैव देवयानी यजायत । द्रुक्षुश्चाणुश्च पूरुश्च शर्षिष्ठा वार्षपर्वणी ।

तस्मै शक्रो ददौ प्रीतो रथं परमभास्वरं । अशङ्कं काश्चनं दिव्यं दिव्यैः परमवाजिभिः । १५७५

युक्तं भनोजवैः शुभैर्येन कार्यं समुदहत् । स तेन रथमुखेन वज्रावेणोजयन्मर्षिः ।

ययातिर्युधि दुर्द्धेयस्तथा देवान् सवासवान् । स रथः पौरवाण्यस्तु सर्व्ववामभवत्तदा ।

यावन्तु वसुधाया वै कौरवाज्यमभेजयात् । कुरोः पुत्रस्य राजेन्द्र राक्षः पारिवर्तितः ॥
 जगाम स रथो नाशं प्रापाद्वायस्य भीमतः । गर्भस्य हि सुतं नाशं स राजा जनमेजयः ॥
 वाक्कुरं हिंसायां स ब्रह्महत्यामवाप सः । स सोदृगन्तो राजर्षिः परिधावन्निजात् ॥ १११०
 पौरजानपदेत्यन्तो न लेभे शर्मा कर्हिचित् । ततः स दुःस्वप्नतो नाशभर्तुर्विदं कथित् ॥
 दम्भेन शौनके राजा शरपं प्रत्यपद्यत । व्याजयायास चेन्मृतः शौनको जनमेजयः ॥
 अश्वमेधेन राजानं पाचनार्थं द्विजोत्तमः । स सोदृगन्तो व्यनक्तस्त्वावष्टयमेव ॥
 स च दिव्यो रथो राजन् वयोव्येदिपतेक्षदा । दत्तः ब्रह्मेण तुष्टेन लेभे तस्माद्बृहद्रथः ॥
 वृहद्रथात् क्रमेणैव प्रप्ता वाहद्रथं नृपं । ततो हत्वा जरासन्धं भीमस्तु रथमुत्तम ॥ १११५
 प्रददौ वासुदेवाय प्रीत्या कौरवनन्दन । सप्तद्वीपांश्चयातिसु जिला पृथ्वीं ससगरां ॥
 व्यभजत् पञ्चधा राजा पुत्राणां नाज्जवत्सदा । द्विषि दक्षिणपूर्वस्थां तुर्व्यसुं मतिमाश्रुपः ॥
 प्रतीच्यामुत्तरस्याञ्च द्रुपुश्चाप्यनुञ्च नाज्जवः । द्विषि पूर्वोत्तरस्यान्तु यदुं श्रेष्ठं न्यथोजयत् ॥
 मध्ये पूरुञ्च राजानमभ्यविश्रुत् स नाज्जवः । तैरिषं पृथिवीं सखीं सप्तद्वीपां सपत्नना ॥
 यथाप्रदेशमद्यापि धर्म्येण परिपाक्यते । प्रजाक्षेपां पुरस्तात्तु वक्ष्यामि नृपवत्तम ॥ ११२०
 धर्म्यस्य प्रवृत्ताः स पञ्चभिः पुरुषर्षभैः । जरावानभवद्राजा भारमावेश्य बन्धुषु ॥
 निजिप्रशस्तः पृथिवीं निरीक्ष्य पृथिवीपतिः । प्रीतिमानभवद्राजा यथातिरपराजितः ॥
 एवं विभज्य पृथिवीं यथातिर्षदुमव्रवीत् । जरा मे प्रतिगृह्णीष्व पुत्र कृत्वात्तरणे वै ॥
 तदणस्तव रूपेण चरयेयं पृथिवीमिमं । जरां त्वयि समाधाय तं यदुः प्रत्युवाच ह ॥
 अग्निर्द्विष्टा मया भिक्षा ब्राह्मणस्य प्रतिश्रुता । अनपाक्यतां तां राजस्य गृह्णीष्यामि ते जरा ॥ ११२५
 जरायां बहवो देवाः पानभोजनकारिताः । तस्माज्जरां न ते राजन् ग्रहीतुमहमृष्ये ॥
 सन्ति ते बहवः पुत्रा मत्तः प्रियतरा नृप । प्रतिग्रहीतुं धर्म्यं पुत्रमन्यं वृणोष्व वै ॥
 स एवमुक्त्वा यदना राजा कोपममन्वितः । उवाच वदतां श्रेष्ठो यथातिर्गृह्यन् सुतं ॥
 क आश्रमसावान्योऽस्ति को वा धर्मो विधोयते । मामनादृत्य दुर्वृद्धे यदहं तव दैत्रिकः ॥
 एवमुक्त्वा यदुं तात शशापैर्न स मन्यमान् । अराज्या ते प्रजा मूढ भविवीति नराधिप ॥ ११३०
 स तुर्व्वसुञ्च द्रुपुश्चाप्यनुञ्च भरतर्षभ । श्वमेवाव्रवीद्राजा प्रत्याख्यातस्तु तैरपि ॥
 शशाप तानपि क्रुद्धो यथातिरपराजितः । यथा ते कथितं पूर्व्वं मयाराजर्षिवत्तम ॥
 एवं शशाप सुतान् सखींश्चतुरः पूर्व्वपूर्व्वजान् । तद्वे वचनं राजा पूरुमयाह भारत ॥
 तदणस्तव रूपेण चरयेयं पृथिवीमिमं । जरां त्वयि समाधाय त्वं पूरो यदि मन्यसे ॥
 स जरां प्रतिजग्राह पितुः पुरुः प्रतापवान् । यथातिरपि रूपेण पूरोः पर्य्यं चरन्मही ॥ ११३५
 स मार्गमाणः कामानामन्त भरतवत्तम । विशाच्या सहितो रेमे वने चैव चरये प्रभुः ॥
 यदा त्वत्पुत्रः कामानां भोगेषु च नराधिपः । तदा पूरोः सकाशाद्देखां जरां प्रत्यपद्यत ॥

तत्र गाथा महाराज इत्यु गीता यथात्मना । बाभिः प्रहारात् कानान् सर्वमेऽङ्गानि कूर्कयन् ।

न जातु कामः कामानामुपभोगेन क्षामति । हविषा क्षामवर्त्तये भूय एवामिवर्त्तते ।

यत् पृथिव्या त्रीहयवं हरिर्ष पञ्चवः स्त्रियः । नाकमेकस्य तत् सर्वमिति क्लृप्ता न मुह्यति ।

११७

यदा भावस्य कुरुते सर्वभूतेषु पापकम् । कर्षणा मगवा वात्रा मल्ल कल्पयते तदा ।

यदाऽन्वेभ्यो न विभेति यदा चास्त्राज निष्पति । यदा मेच्छति न देहि मल्ल कल्पयते तदा ।

या दुस्त्वया दुर्बलतिभिर्वा न जीर्व्येति जीर्व्यतः । योऽप्यै प्राणान्तिक्षो रोगसां हृष्टां त्यजतः सुखं ।

जीर्व्येति जीर्व्यतः केशा दन्ता जीर्व्येति जीर्व्यतः । धनाशा जीविताशा च जीर्व्येतोऽपि न जीर्व्येति ।

यच्च कामसुखं लोके यच्च दिवं महत्सुखं । हृष्टाश्चयसुखस्यैते गार्हतः योऽहं कक्षा ।

११८

एवमुक्त्वा स राजर्षिः सदारः प्राविशद्वनम् । कालेन महता चापि चक्षार विपुलं तपः ।

भृगुतुङ्गं तपस्वींश्च तपसाऽग्ने महावृष्टाः । चनन्नं देवमृत्सृज्य सदारः स्वर्गमाप्तवान् ।

तस्य वंशे महाराज पञ्च राजर्षियत्नमाः । यैर्वंशा इत्येवो यन्मा सूर्यसेव गभस्तिभिः ।

यदेतुष्टु पृष्टु राजर्षिवंशं राजर्षियत्नतम् । यच्च नारायणो जज्ञे हरिर्हृष्टिमुल्लेखः ।

स्त्वयः प्रजावानाद्युक्तान् कीर्त्तयामास भोजकरः । यथातेस्वरितं पुण्यं पठन् इत्युक्त्वा राधिव ।

११९

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि यथातिचरिते विंशतस्रोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ पुरोर्वंशमहं जगन् भोतुमिच्छामि तत्पतः । क्रुद्धोऽस्मान्निर्धदोऽस्यैव तुर्व्यधेय इत्यक् इत्यक् ।

हृष्टिः प्रप्रसङ्गेन स्ववंशं पूर्वमेव हि । विस्तरेणानुपूर्व्या च तद्वान् वक्तुमर्हति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इष्टु पुरोर्वंशराज वंशमुत्तमैषास्व । विस्तरेणानुपूर्व्या च यच्च जातोऽपि पार्थिव ।

हन्त ते कीर्त्तयिष्यामि पुरोर्वंशमनुत्तमम् । क्रुद्धोऽस्मान्निर्धदोऽस्यैव तुर्व्यधेय नराधिप ।

पुरोः पुत्रो महावीर्यो राजासीज्जनमेजयः । प्रचिन्वास्तु सुतस्तस्य यः प्राचीमजयहिंशं ।

१२०

प्रचिन्वतः प्रवीरोऽभून्मनकुलस्तस्य चात्मजः । राजा चाभयदो नाम मनसोरभवत् सुतः ।

तथैवाभयदस्यासीत् सुधन्वा नाम पार्थिवः । सुधन्वो बभूवुः सन्पतिस्तस्य चात्मजः ।

सन्पतिस्तु रहस्यातो रौद्रास्यस्तस्य वै सुतः । रौद्रास्यस्तस्य वृताश्वो वै द्रुमाश्वरश्च सुमवः ।

अचेयुः प्रथमसोऽयं कर्कशेयुस्तथैव च । कचेयुः स्त्रिष्टलेयुश्च सप्ततेयुस्तथैव च ।

दशार्थेयुर्जलेयुश्च स्त्रिष्टलेयुश्च महाबलः । वननिष्ठो वनेयुश्च पुनिकाश दश स्त्रियः ।

१२१

रुद्रा इन्द्राश्च भद्राश्च मल्लदा मल्लदा तथा । स्वसदा चैव राजेन्द्र मल्लदा सुरवाऽपि च ।

तथा गोचपलाश्च क्षीरजकुटाश्च ता दश । अविर्जातोऽचिर्वंशे तु तार्का मर्त्ता प्रभाकरः ।

रुद्रायां जनयामास सुतं शोभं यज्ञस्त्रियं । स्वर्त्तनुना हन्ते सूर्ये पतमाने दिवो मर्त्ता ।

ततोऽभिभूते लोके च प्राप्ता येन प्रवर्त्तिता । क्षति तेऽस्ति ति शोभो वै पतमानो दिवाकरः ।

यच्चनः तस्य विप्रवर्त्तयपाते दिवो मर्त्ता । अचिन्नेष्टानि गोचाणि यज्ञकार महातपाः ।

१२२

यज्ञेयचेर्जुनस्यैव देवैर्यस्य प्रवर्त्तितं । स ताम् जनयामास पुनिकाशं यनामकान् ।

दृष्ट्वा पुनश्चास्वास्त्यपद्ये रतान् सदा । ते तु गोचकरा राजभूषणो वदेपारणाः ।
 कस्यावेया इतिस्थाताः किन्मन्त्रिधनवर्जिताः । कवेयोक्तनयास्त्वासंस्तय एव महारथाः ।
 सभानरस्यस्तपश्च परमन्वुत्तयैव च । सभानरस्य पुनस्तु विद्वान् कालानलो मृगः ।
 कालानलस्य धर्मज्ञः सञ्जयो नाम वै सुतः । सञ्जयस्याभवत् पुत्रो वीरो राजा पुरस्त्रयः । १९०
 जनमेजयो महाराज पुरस्त्रयस्तुतोऽभवत् । जनमेजयस्य राजर्षिर्धर्महास्त्रोऽभवत् सुतः ।
 देवेषु च परिज्ञातः प्रतिष्ठितयज्ञा भुवि । महामना नाम सुतो महाशालस्य धार्मिकः ।
 जग्रे वीरः सुरगणैः पूजितः सुमहामनाः । महामनास्तु पुत्रो दौ जनयामास भारत ।
 उग्रोनरस्य धर्मज्ञः तितिनुस्य महाबलं । उग्रोनरस्य पत्न्यस्तु पञ्च राजर्षिर्विश्रमाः ।
 नृगा कर्मिर्नवा दर्भ्या पञ्चमी च दृष्टदती । उग्रोनरस्य पुत्रास्तु पञ्च तास्तु कुलोद्भवाः । १९१
 तपसा चैव महता जाता दृष्टस्य सात्मजाः । नृगायान्तु नृगः पुत्रः कृत्वा कर्मिरजायत ।
 नवाद्यास्तु नवः पुत्रो दर्भ्यायाः सुव्रतोऽभवत् । दृष्टदत्यास्तु संजग्रे शिविरौग्रोनरो मृगः ।
 शिवेस्तु शिवयस्तात यैधेयास्तु नृगस्य ह । नवस्य नवराष्ट्रस्तु कमेस्तु कर्मिणा पुरी ।
 सुव्रतस्य तथाऽम्नाठाश्विपुत्रान् निबाध मे । शिवेस्तु शिवयः पुत्रास्तु त्वारो लोकाविभ्रताः ।
 दृष्टदर्भः सुवीरस्य कैकेयो मद्रकस्तया । तेषां जनपदा स्कीताः कैकेया मद्रकास्तया । १९२
 दृष्टदर्भाः सुवीरस्य तितिरोस्तु प्रजाः शृणु । तैतिष्ठिवोऽभवद्वाजा पूर्व्वस्थां दिशि भारत ।
 जषद्रथो महाराज फेनस्तस्य सुतोऽभवत् । फेनास्तु सुतया जग्रे सुतः सुतपसो बलिः ।
 जातो मानुषयोनौ तु स राजा काञ्चनपुत्रिभिः । महःयोगी स तु बलिर्बभूव नृपतिः पुरा ।
 पुनर्नित्यादयामास पञ्च वंशकरान् भुवि । अङ्गः प्रथमतो जग्रे वङ्गः मुकुतास्तयैव च ।
 पुष्टः कलिङ्गस्य तथा बालेयं क्षत्रमुच्यते । बालेया ब्राह्मणस्यैवा तस्य वंशकरा भुवि । १९३
 वसेस्तु ब्रह्मणा दत्तो वरः प्रीतेन भारत । महायोगित्वमायुश्च कल्पस्य परिमाणतः ।
 संयामे सायज्येयत्वं धर्मं चैव प्रधानता । बौलीक्यदर्शनञ्चापि प्राधान्यं प्रसवे तथा ।
 बलो चाप्रतिमत्वं वै धर्मतेत्तार्थदर्शनं । चतुरो निघ्नतान् वर्णान् स्रज् स्थापयितेति ह ।
 रत्युक्तो विभुना राजा बलिः शान्तिं परां ययौ । तस्मै ते तनयाः सर्वे सेत्तजा मुनिपुङ्गवात् ।
 मन्मूता दीर्घतपसः सुदेष्णायां महौजसः । बलिस्तानभिपियोह पञ्च पुत्रानकल्पावन् । १९४
 कृतार्थः सोऽपि योगात्मा योगमाश्रित्य स प्रभुः । अथृष्यः सर्वभूतानां कालापेक्षो चरन्मृगिः ।
 कालेन महता राजन्स्रज् स्नानमुपागमत् । तेषां जनपदाः पञ्च अङ्गा वङ्गाः सङ्कुलकाः ।
 कलिङ्गाः पुष्टकास्तैव प्रजास्तङ्गस्य मे शृणु । अङ्गपुत्रो महानासीद्वाज्जिह्वा दधिवाहनः ।
 दधिवाहनपुत्रस्तु राजा दिविरयोऽभवत् । पुत्रो दिविरयस्यायोऽकृतुस्तपराक्रमः ।
 विद्वान्धर्मरथो नाम तस्य चिवरथः सुतः । तेन धर्मरथेन य तथा विष्णुपदे गिरौ । १९५
 यजता सद्यः शक्रेण सोमः पीतो महात्मना । अथ चिवरथस्य पिपुत्सो दशरथोऽभवत् ।

कीमपाद इति ख्याता यथा ज्ञाना सुताऽभवत् । तस्य दाक्षर्यिर्विरसतुरङ्गा महाबलाः ।
 सत्यशृङ्गप्रसादेन जने सुखविहङ्गेन । चतुरङ्गस्य पुत्रस्य शृङ्गाश्चरति स्मृतः ।
 शृङ्गाश्चरुता राजा कन्या नाम महाबलाः । कन्यास्तु पुरो कन्या या मास्मिन्भवत् पुरा ।
 पूर्वभद्रप्रसादेन हर्ष्यन्तेऽस्य सुताऽभवत् । ततो वैभाष्यकिसस्य वारणं ब्रह्मवारणं । १०००
 श्वतारयामास महीं मन्मैर्वाहनमुत्तमं । हर्ष्यन्त्यस्तु दायादो राजा भद्ररथः स्मृतः ।
 पुत्रो भद्ररथस्यासीदुत्कर्षा प्रजेवरः । दृष्टदर्भः सुतस्य यस्याज्जिह्व दृष्टमनाः ।
 दृष्टमनास्तु राजेन्द्र जनयामास वै सुतं । नास्मा जयद्रथं वीरं यस्माद्दृष्टरोधा नृपः ।
 आसीद्दृष्टरथस्यापि विमज्जिज्जमेजय । दायादस्य कर्णस्य विकर्णस्य चात्मजः ।
 तस्य पुत्रव्रतन्यासीदङ्गानां सुखविहङ्गेन । दृष्टदर्भसुतो यस्तु राजा नास्मा दृष्टमनाः । १००१
 तस्य पत्नीद्वयस्यासीद्वैतेत्यस्यते शृङ्गे । यशोदेवी च सत्या च ताभ्यां वंशस्तु विद्यते ।
 जयद्रथस्य राजेन्द्र यशोदेव्यां व्यजायत । ब्रह्माक्षसोत्तरः सत्यां विजयो नाम विद्युतः ।
 विजयस्य हतिः पुत्रस्य पुत्रो हतव्रतः । हतव्रतस्य पुत्रस्तु सत्यकर्षा महाबलाः ।
 सत्यकर्षसुतस्यापि सुतस्तधिरथस्तु वै । यः कर्षं प्रतिजयाह तेन कर्षस्तु स्मृतजः ।
 एतदः कथितं सर्वं कर्षं प्रति महाबलं । कर्षस्य दृष्टयेनस्तु दृष्टस्य चात्मजः स्मृतः । १००२
 एतेषां वंशजाः सर्वे राजानः कीर्तिता मया । सत्यव्रता महात्मानः प्रजावन्तो महारथाः ।
 श्वचेयोस्तु महाराज भौजान्यतनयस्तु वै । शृङ्ग वंशमनुशोके यत्र याताऽसि पार्थिव ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि कथेषुवंशानुकीर्तने एकविंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्धधृष्यस्तु राजर्षिर्धृष्यैकराट् सुतः । श्वचेयोर्जलना नाम भार्या वै ब्रह्मकात्मजा ।
 तस्यां देव्यां स राजर्षिर्धृष्येतिनारी महीपतिः । मतिनारयुतास्त्रासंस्तयः परमधर्षिकाः । १००३
 तंदुरासः प्रतिरथः सुबाहुश्चैव धार्षिकः । गौरी कन्या च विख्याता मान्धातुजननी तया ।
 हर्ष्ये वेदविज्ञाश्च ब्रह्मण्याः सत्यवादिनः । सर्वे कृतास्त्रा बलिनः सर्वे युद्धविशारदाः ।
 पुत्रः प्रतिरथस्यासीत् कस्तुः समभवन्नुपः । मेधातिथिः सुतस्य यस्मात् कस्तोभवद्भिजः ।
 रत्निनी नाम यस्यासीत् कन्या वै जनमेजय । ब्रह्मवादिन्यधिरात्री च तं सुखामभ्यगच्छत ।
 तं धोः मुरोधा राजर्षिर्धृष्येनेनः प्रतापवान् । ब्रह्मवादी पराक्रान्तस्तस्य भार्यापदानवी । १००४
 उपदानवी सुतान् जेभे चतुरस्रैस्त्रिकात्मजान् । दुश्शन्तमथ सुश्रान्तं प्रवीरमनघन्तया ।
 दुश्शन्तस्तु दायादो भरतो नाम वीर्यवान् । स सर्व्वदमनो नाम नागायुतबलो महान् ।
 चक्रवर्ती सुतो ऽग्रे दुश्शन्तस्य महात्मानः । ब्रह्मन्तकार्या भरतो यस्या नास्मा स्त्र भारताः ।
 दुश्शन्तं प्रति राजानं बाहुबाचावरीरिणी । माता भस्मा पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः ।
 भरस्तु पुत्रं दुश्शन्त माज्जमंश्याः ब्रह्मन्तक्षां । रेतोधाः पुत्र उज्जयति नरदेव समक्षयात् । १००५
 तस्यास्य धाता गर्भस्य बल्यमाह ब्रह्मन्तक्षा । भरतस्य विनष्टेषु तनयेषु महीपतेः ।

मातृणां नातृ केषिण मया ते कथितं यथा । दृष्टव्यतेरङ्गिरसः पुत्रो राज्ञश्चामुनिः ।
 सक्रान्तो भरद्वाजो मरुद्भिः छतुर्भिर्विभुः । अश्विदोदाहरन्तीमं भरद्वाजस्तु धीमतः ।
 धर्ममक्रमणश्चापि मरुद्भिर्भरताय वै । अथाजयद्भरद्वाजो मरुद्भिः छतुर्भिर्हि ते ।
 धूर्जन्तु वितये तस्य छते वै पुञ्जजम्बुनि । ततोऽयं वितयो नाम भरद्वाजात् सुतोऽभवत् । १०९
 ततोऽयं वितये जाते भरतस्तु दिवं ययौ । वितयश्चाभिविष्टाय भरद्वाजो वनं ययौ ।
 य चापि वितयः पुत्रान् जनयामास पञ्च वै । सुशोचश्च सुहोतारं मयं जगं तथैव च ।
 कपिलश्च महात्मन् सुहोत्रश्च सुतदयं । काशकश्च महासत्त्वश्च या गृह्यमतिर्नृपः ।
 तथा गृह्यमनोः पुत्रा ब्राह्मणाः क्षत्रिया विश्वः । काशेक्षु काशेयोरान्न पुत्रो दोषैतपास्तथा । ११०
 बभूव दोषैतपश्चो विद्वान् धन्वन्नरिः सुतः । धन्वन्नरेस्तु तमयः केतुमानिति विवृतः ।
 अथ केतुमतः पुत्रो विद्वान् भीमरथः स्मृतः । दिवोदास इति ख्यातः सर्वरसः प्रसाधनः ।
 एतस्मिन्नेव काले तु पुरीं वाराणशीं नृपः । शून्यां निवेशयामास सेमको नाम राज्ञयः ।
 ज्ञप्ता हि सा मतिमता निकुन्नेन महात्मना । शून्या वर्षमसृष्टं वै भवितीति नराधिप ।
 तस्यान्तु ज्ञप्तमात्रायां दिवोदासः प्रजेश्वरः । विषयान्ते पुरीं रम्यां गीमत्वा संन्यवेशयत् ।
 भद्रश्रेष्ठस्य पुत्राणां ज्ञतमुत्तमधन्विनां । हत्वा निवेशयामास दिवोदासः प्रजेश्वरः । १११
 दिवोदासस्य पुत्रस्तु वीरो राजा प्रतर्हणः । प्रतर्हणस्य पुत्रो देवो वसो भार्गव एव च ।
 असर्को राजपुत्रस्तु राजा सप्ततिमान् भुवि । दैत्यस्य तु दायादं हतवान् वै महीपतिः ।
 आञ्जु पितृदायाद्यं दिवोदासहन्तं वनात् । भद्रश्रेष्ठस्य पुत्रेण दुर्हमेन महात्मना ।
 दिवोदासेन बालेति धृताया स विप्रश्चितः । अष्टारथो नाम नृपः सुनो भीमरथस्य वै ।
 तेन पुत्रेषु बालेषु प्रवृत्ते तस्य भारत । वैरस्यान्तं महाराज क्षत्रियेण विधिक्षता । ११२
 असर्कः काशिराजस्तु महात्मा सत्यवज्ररः । षष्टिं वर्षमसृष्टं हि षष्टिं वर्षं जतामि च ।
 तस्यासीत् सुमहद्भ्राज्यं कुरयैव नृपतिभिः । युवा कथेन सत्यं आसोत् काशिकुलोदहः ।
 लोपायमुद्राप्रसादेन परमाद्युर्वाप सः । वयसोऽनो महाबाहुर्देवा सेमकराक्षयं ।
 रम्यां निवेशयामास पुरीं वाराणशीं नृपः । असर्कस्तु दायादः सेमको नाम पार्थिवः ।
 सुनीथस्य तु दायादः सेमो नाम महावज्राः । सेमस्य केतुमान् पुत्रो वर्षकेतुस्त्रयीऽभवत् । ११३
 वर्षकेतोस्तु दायादो विभूर्नाम प्रजेश्वरः । आनर्कस्तु विभोः पुत्रः सुकुमारस्ततोऽभवत् ।
 सुकुमारस्य पुत्रस्तु सत्यकेतुमर्षारथः । सुतऽभवत्प्राज्ञातजा राजा परमजार्थिकः ।
 वसस्य वसभूमिस्तु भार्गवभूमिस्तु भार्गवात् । एते त्वङ्गिरसः पुत्रा जता वंशेऽव भार्गवे ।
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्च भरतवर्षे । सुहोत्रस्य दृष्टत् पुत्रो दृष्टतस्तानवाक्षयः ।
 अजमीढो दिभीठस्य पुत्रीठस्य वीर्यवान् । अजमीठस्य पत्न्यस्तु निखो वै यज्ञसाङ्गिनाः । ११४
 नीलो च केबिनी चैव धूमिनी च वराङ्गना । अजमीठस्य केबिनी जज्ञे जज्ञः प्रतापवान् ।

आज्ञे यो महासत्त्वं सर्वमेवं महात्मनः । यतिकोमेन यं गङ्गा पतिं तऽभिवसार्हः ।
 मेच्छतः श्रावयामास तस्य गङ्गाऽथ तत्सदः । तत्तथा श्रुतिं दृष्ट्वा यशवादं समन्ततः ।
 जङ्गरण्यवद्विज्ञां कुट्टे भरतसन्तमः । एष ते विभु लोकेषु संविष्यापः पिबाम्यहं ।
 अथ गङ्गेऽवलोपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि । ततः पीतां महात्मानो दृष्ट्वा गङ्गां महर्षयः ।
 उपनिन्युर्वाहाभागां दुहित्वेन जाह्नवीं । युवनायस्य पुत्रीन् कावेरीं जङ्गरावहत् ।
 गङ्गाशपेन देहाह्वं यस्याः पश्चात्पदीकृतं । जम्बोदरं दयितः पुत्रो अजको नाम वीर्यवान् ।
 अजकस्य तु दायादो बलाकासो महीपतिः । बभूव मृगयाशीलः कुशिकस्य चात्मजः ।
 पद्मैवः सह संयुक्ते राजा वनचरैस्तदा । कुशिकस्तु तपस्व्ये पुत्रमिन्द्रसमप्रभं ।
 लभेत्पुत्रमिति तं शकस्वासादभ्येत्य जज्ञिवान् । स गाधिरभवद्वाजा मघवान् कौशिकः स्वयं ।
 विश्वामित्रस्तु गाधेयो राजा विश्वरथस्तदा । विश्वकद्विभजिष्वेव तया सत्यवतो नृप ।
 अचोकाज्जमदग्निस्तु सत्यवत्यामजायत । विश्वामित्रस्य तु सुता देवरातादयः स्मृताः ।
 प्रत्यातः स्त्रिषु लोकेषु तेषां नामानि मे शृणु । देवशत्रुः कतिशैव यस्मात् कात्यायनाः स्मृताः ।
 शालावत्या हिरण्यलो रेणोज्ज्वलेऽथ रेणुमान् । बाह्व्या गालवो राजन् मौड्गल्येति विश्रुताः ।
 तेषां स्य तानि गोत्राणि कौशिकानां महात्मनः । पाणिनो वभ्रवश्चैव ध्यानजयास्तथैव च ।
 पार्थिवो देवराताश्च शाकल्यश्च नौश्रवाः । सौहित्या यामदूताश्च तथा कारीषथः स्मृताः ।
 विश्रुताः कौशिका राजस्तयाऽप्ये येनैवायनाः । अथ यत्परिविवाद्याश्च कौशिका बहवः स्मृताः ।
 पौरवस्य महाराज ब्रह्मर्षेः कौशिकस्य च । समन्तो ज्ञास्य वंशेऽस्मिन् ब्रह्मचलस्य विश्रुतः ।
 विश्वामित्रात्मजानान्तु शूनः प्रफोऽयमः स्मृतः । भार्गवः कौशिकत्वं हि प्राप्तः स मुनिपुङ्गवः ।
 देवरातादयश्चान्ये विश्वामित्रस्य वै सुताः । दृशदतीभुतश्चापि विश्वामित्रात्तयाष्टकः ।
 अष्टकस्य सुतो सौहिः प्रोक्तो जङ्गुगणो मया । आजमीढोऽपरी वंशः श्रूयतां भरतर्षभ ।
 अजमीढास्तु नीलिन्यां सुशान्तिरुदपद्यत । पुरुजातिः सुशान्तेषु वाङ्मायः पुरुजातितः ।
 वाङ्मायतनयाः पञ्च बभूवुरभिरापमाः । मुद्गलाः सञ्जयश्चैव राजा दृढदिपुस्तया ।
 यवीनरस्य विक्रान्तः कर्मिलाश्चस्य पञ्चमः । पद्मैते रक्षणायास्तं देशानामितिनः श्रुं ।
 पञ्चानां विद्धि पाञ्चालान् स्त्रीतेजसपदैवतान् । अलं संरक्षणे तेषां पञ्चाला इति विश्रुताः ।
 मुद्गलस्य तु दायादो मौड्गल्यः सुमहायशाः । सर्व एते महात्मानः क्षत्रियेता जितयः ।
 एते क्षत्रियः पथं संजिताः काण्वमुद्गलाः । मौड्गल्यस्य सुतो ज्येष्ठो ब्रह्मर्षिः सुमहायशाः ।
 इन्द्रमिना यतो गर्भं वभ्रसं प्रत्यपद्यत । वभ्रस्त्रास्मिद्युनं जज्ञे मेनकायामिति श्रुतिः ।
 दिवोदासस्य राजर्षिरहस्या च यशस्विनी । शरवतश्च दायादमहत्या समसूयत ।
 शतानन्दमृषिज्येष्ठं तस्यापि सुमहायशाः । पुत्रः सत्यधृतिर्नाम धनुर्वेदस्य पारगः ।
 तस्य सत्यधृतेरेतो दृष्ट्वाऽप्युरसमयतः । अवस्कल शरस्वमे मिथुनं समपद्यत ।

कपथा तस्य जयाहृ शान्तनुर्दृगं गतः । कपः स्रुतः स वै तस्माद्भौतमी च कपी तथा ।
 एते शारदताः प्रोक्ता एते ते गौतमाः स्रुताः । अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि दिवोदासस्य सन्ततिं ।
 दिवोदासस्य दायादो ब्रह्मर्षिर्नित्रयुर्मृपः । मैत्रायणो ततः सोमो मैत्रेयास्तु ततः स्रुताः ।
 एते वै मंश्रिताः पक्षं क्षत्रोपेतास्तु भार्गवाः । आसीत् पञ्चजनः पुत्रः सञ्जयस्य महात्मनः । १७८०
 भुतः पञ्चजनस्यापि सोमदत्तो महोपतिः । सोमदत्तस्य दायादः सहदेवो महायशः ।
 सहदेवस्तु अपि सोमको नाम पार्थिवः । अजमोढात् पुनर्जातः क्षीणे वंशे तु सोमकः ।
 सोमकस्य भुता जन्मर्यस्य पुत्रश्चतं बभौ । तेषां धर्मोयान् प्रवर्तते द्रुपदस्य पिता प्रभुः ।
 धृष्टद्युम्नः सुतस्य धृष्टकेतुस्य तत्पुत्रः । आजमीढाः स्रुता स्ते महात्मानस्तु सोमकाः ।
 पुत्राणामजमोढस्य सोमकत्वं महात्मनः । महिषी त्वजमीढस्य धूमिनी पुत्रगृह्णिनी । १७८५
 तृतीया तव पूर्व्वेषां जननी प्रथिवोपते । सा तु पुत्रार्थिनो देवो व्रतचर्यासमन्विता ।
 तेषे वर्धायुतं तप्ता तपः परमदुस्तरं । ऊत्थाऽग्नीन् विधिवत् सा तु पवित्रमितभोजना ।
 अग्निहोत्रकुशेव सुव्याप जनमेजय । धूमिन्या स तथा देव्या त्वजमीढः समीयिवान् ।
 अक्षं सञ्जयामास धूसर्व्वमुदर्शनं । अक्षत् समरणो जज्ञे कुरुः संवरणात्तथा ।
 यः प्रथागादतिकस्य कुरुक्षेत्रस्य कार ह । पुण्यश्च रमणीयश्च पुण्यश्रद्धां नैवेदितं । १७९०
 तस्यान्वयायः सुमहान् यस्य नाष्वा स्य कौरवाः । कुरोस्तु पुत्रास्तत्वारः सुधन्वा सुधनुस्तथा ।
 परिचिचि महाबाहुः प्रवरश्चारिमेजयः । सुधन्वनस्तु दायादः सुहोचो मतिमान् स्रुतः ।
 अथवन्तस्य पुत्रस्तु राजन् धर्मार्थकोविदः । अथवन्तः क्षतयज्ञस्तु दृष्टा यज्ञैः स धर्मवित् ।
 विश्रुतं जनयामास पुत्रमिन्द्रसमं नृपः । सैद्योपरिचरं वीरं वसुं नाप्रान्तरिचरं ।
 सैद्योपरिचराजज्ञे गिरिका सप्त मानवान् । महारथो मगधराट् विभुनो यो दृहद्रथः । १७९५
 प्रत्यग्रहः क्षत्रस्यैव यमाज्जर्मणिवाहनं । मारुतस्य यदुक्षैव मत्स्यकालो च सप्तमः ।
 दृहद्रथस्य दायादः क्षत्रियो नाम विश्रुतः । कुशाग्रस्यात्मजो विद्वान्दृवभो नाम वीर्यवान् ।
 वृषभस्यापि दायादः पुष्पवाक्त्राम धार्मिकः । दायादस्य विक्रान्तो राजा सत्यहितः स्रुतः ।
 तस्य पुत्रः स धर्मात्मा नाष्वा ऊर्जस्तु जज्ञिवान् । ऊर्जस्य सश्वः पुत्रो यस्य यज्ञे स वीर्यवान् ।
 शकले दे स वै जातो जरथा सन्धितः स तु । जरथा सन्धिता यस्माप्स्यरासन्धस्ततः स्रुतः । १८००
 सर्व्वक्षत्रस्य जेताऽसौ जरामन्त्रो महाबलः । जरामन्त्रस्य पुत्रो वै सहदेवः प्रतापवान् ।
 सहदेवात्मजः श्रीमानुदापुः स महायशः । उदापर्जनयामास पुत्रं परमधार्मिकं ।
 श्रुतशर्मति नामानं मगधान् योऽवसत् प्रभुः । परित्तितस्तु दायादो धार्मिको जनमेजयः ।
 जनमेजयस्य दायादास्तथ एव महारथाः । श्रुतमेजयसेनौ च भीमसेनस्य नामतः ।
 एते सर्व्वे महाभागा विक्रान्ता बलशालिनः । जनमेजयस्य पुत्रौ तु सुरथो मतिमान् तथा । १८०५
 मुरथस्य तु विक्रान्तः पुंसां जेष्ठ विदूरथः । विदूरथस्य दायादः अक्ष एव महारथः ।

द्वितीयः स बभौ राजा जाका तेनैव विभुतः । हाहौ तव वंशेऽस्मिन् हावेव च परिकृतौ ।

भोमसेनास्त्रयो राजन् हौ चापि जनमेजयौ । खलस्य च द्वितीयस्य भोमसेनेऽभवत् सुतः ।

प्रतीपो भीमसेनान्तु प्रतीपस्य तु श्रान्तनुः । देवापिर्व्याह्निकस्यैव च य एव महारथाः ।

श्रान्तनोः प्रसवस्त्रेय यत्र जातोऽसि पार्थिव । बाह्निकस्य तु राज्यं वै सप्तवाङ्मं नरेश्वर ।

१८०

बाह्निकस्य सुतस्यैव सोमदन्तो महायज्ञाः । जज्ञिरे सोमदन्तान् भूरिभूरिभवाः ब्रह्मः ।

उपाध्यायस्तु देवानां देवापिरभवन्मनिः । अयमस्य कृतः पुत्र इष्टस्त्रासीन्महात्मनः ।

श्रान्तनुस्त्वभवद्राजा कौरवाणां धुरन्धरः । श्रान्तनोः संप्रवक्ष्यामि यत्र जातोऽसि पार्थिव ।

गाङ्गं देवव्रतं नाम पुत्रं सोऽजनयत् प्रभुः । स तु भीष्म इति ख्यातः कौरवाणां पितामहः ।

काली विचित्रवीर्यस्तु जनयामास भारत । श्रान्तनोर्द्वयितं पुत्रं धर्मोत्तमानमकल्मषं ।

१८१

कृष्णोदपायनस्यैव लेने वैचित्रवीर्यके । धृतराष्ट्रस्य पाण्डुस्य विदुरस्याप्यजीजनत् ।

धृतराष्ट्रस्तु गान्धार्यौ पूजानजनयच्छतं । तेषां दुर्योधनः श्रेष्ठः सर्वेषामेव स प्रभुः ।

पाण्डोर्द्वनञ्जयः पुत्रः सौमद्रस्तस्य चात्मजः । अभिमन्योः परिश्विस्तु पिता तव जनेश्वर ।

यस्य ते पौरवो वंशो यत्र जातोऽसि पार्थिव । तुर्व्यस्यैव प्रवक्ष्यामि द्रुपदस्यानोर्यदेस्तथा ।

तुर्व्यस्य सुतो वज्रिर्भोभानुस्तस्य चात्मजः । गोभानोस्तु सुतो राजा नृपैसानुरपराजितः ।

१८२

करन्धमस्तु त्रैसानोर्गहनस्तस्य चात्मजः । अन्धस्याविशितो राजा मरुतः कथितस्तव ।

अनपत्योऽभवद्राजा यज्जा विपुलदक्षिणः । दुहित्वा सम्पत्ता नाम तस्यासीत् पृथिवीपते ।

दक्षिणार्थे तु सा दत्ता सम्पत्ताय महात्मने । दुष्मन्तं पौरवस्यापि लेभे पुत्रमकल्मषं ।

एवं ययतिः शपेन जरासंक्रमणे तदा । पौरवं तुर्व्यस्यैवैवः प्रविवेक्ष नृपोत्तम ।

दुष्मन्तस्य तु दायादः कस्त्यमः प्रजेश्वरः । कस्त्यामादयाक्रीडश्चलारस्तस्य चात्मजः ।

१८३

पाण्ड्यास्य केरलस्यैव कोलसोलस्य पार्थिवः । तेषां जनपदाः स्क्रोताः पाण्ड्यासोलाः सकेरलाः ।

द्रुपदस्य तनयौ राजन् वभुः सेतुस्य पार्थिवः । अङ्गारः सेतुपुत्रस्य मरुतां पतिरुच्यते ।

यौवनास्येन समरे कृष्णेण निहतो बली । युद्धं सुमहदस्यासीन्मासान् परिचतुर्दश ।

अङ्गरस्य तुदायादौ गान्धारो नाम पार्थिवः । ख्यायते यस्य नाम्ना वै गान्धारविषयो महान् ।

गान्धारदेशजास्यैव तुरगा बाजिगान्धराः । अनोस्तु पुत्रो धर्मोऽभूत्तस्तस्यात्मजोऽभवत् ।

१८४

घृतात्तु दुदुहो अश्वे प्रचेतास्तस्य चात्मजः । प्रचेतसः सुचेतास्तु कीर्तिता ह्यनयो मया ।

यदोर्ध्वं प्रवक्ष्यामि ज्योत्स्नोत्तमतेजसः । विशरेणानुपूर्व्या च गदतो मे निबोध तं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पूर्ववंशानुकीर्तने द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बभूवुस्तु यदोः पुत्राः पञ्च देवसुतोपमाः । सहस्रदः पयोदस्य कोष्ठा नीलोऽस्त्रिकस्तथा ।

सहस्रदस्य दायादस्तस्यः परमधार्मिकाः । दैहयस्य हयस्यैव राजा वेणुहयस्तथा ।

दैहयस्याभवत् पुत्रो धर्मनेत्र इति श्रुतः । धर्मनेत्रस्य कार्त्तिकस्तु सहस्रस्तस्य चात्मजः ।

१८५

साहस्रती नाम पुरी तेन राज्ञा निवेशिता । साहस्रस्य तु दायादो महिषाकाम पार्यिव ।

माहिषती नाम पुरी धेनुराज्ञा निवेशिता । आसीन्महिषतः पुत्रो भद्रश्रेष्ठः प्रतापवान् ।

वाराणस्यधिपो राजा कथितः पूर्वमेव तु । भद्रश्रेष्ठस्य दायादो दुर्दमे नाम विभुतः ।

दुर्दमस्य सुतो राजा कनको नाम नामतः । कनकस्य तु दायादास्यतारो लोकविभुताः ।

कृतवीर्याः कृतौजाश्च कृतवर्षा तथैव च । कृतार्जिस्तु सन्तुर्व्योभूतः कृतवीर्या इत्युक्तः ।

१८१०

यः स बाहुमहस्तेन सप्तदीपेश्वरोऽभवत् । जिगाय पृथिवीमेको रयेनादित्यवर्षया ।

महि वर्षायुतं तस्मा तपः परमदुस्तरं । दत्तमाराधयामास कार्त्तवीर्योऽनिसम्भवं ।

तस्मै दत्तो वरान् प्रादाच्चतुरो भूरितेजसः । पूर्व्वं बाहुसहस्रान् प्रार्थितं सुमहद्वरं ।

अधर्म्मो धीयमानस्य मङ्गिस्तत्र निवारणं । उग्रेण पृथिवीं जित्वा धर्म्मोऽप्येवानुरञ्जन् ।

संग्रामान् सुबहून् जित्वा हत्वा चारीन् सहस्रशः । संग्रामे वर्त्तमानस्य बधश्चाभ्यधिकाङ्क्षे ।

१८११

तस्य बाहुसहस्रान् युधतः क्रिञ्च भारत । योगायोगेश्वरस्यैव प्रादुर्भवति मायया ।

तेनेयं पृथिवी सर्व्वा सप्तदीपा सपर्व्वता । सप्तमुद्रा सप्तनगरा उग्रेण विधिना जिता ।

तेन सप्तमुद्रोपेषु सप्त यज्ञशतानि वै । प्राप्तानि विधिना राज्ञा श्रुयन्ते जनमेजय ।

सर्व्वे यज्ञा महाबाहो सहस्रशतदक्षिणाः । सर्व्वे काश्वनयूपाश्च सर्व्वे काश्वनवेदयः ।

सर्व्वे देवैर्महाराज विमानस्यैरलङ्कृताः । गन्धर्व्वैरप्सरोभिश्च नित्यमेवोपशोभिताः ।

१८१२

यस्य यज्ञे जगौ गाथा गन्धर्व्वो नारदस्तथा । वरी दासात्मजा विद्वान्महिषा तस्य विंशतः ।

॥ नारद उवाच ॥ न नूनं कार्त्तवीर्य्यस्य गतिं यास्यन्ति पार्यिवाः । यज्ञैर्दानैस्तपोभिर्व्व्यं विक्रमेण श्रुतेन वा ।

स हि सप्तमुद्रोपेषु चर्म्मोऽखट्ठी शरासक्तो । रथो दीपाननुचरन् ध्यागो मंदूग्यते नृभिः ।

अनष्टद्रव्यतापैव न शोको न च विभ्रमः । प्रभावेण महाराजः प्रजा धर्म्मोऽनुरक्तः ।

पञ्चाशोतिमहस्त्राणि वर्षाणां वै नराधिपः । स सर्व्वरत्नभाक् सखाट् सक्वर्त्ती बभूव ह ।

१८१३

स एव पशुपालोऽभूत् क्षेत्रपालः स एव च । स एव वृष्णा पर्जन्यो योगिलादक्ष्युर्नोऽभवत् ।

स वै बाहुसहस्तेन व्याघातकठिनत्वचा । भाति रश्मिमहस्तेन शरदीव च भास्वरः ।

स हि नागान्मनुष्येषु माहिषात्मो महाद्युतिः । कर्कोटकसुतान् जित्वा पृथ्वीं तस्य न्यवेशयत् ।

स वै वेगं समुद्रस्य पाट्टकालेऽम्बुजवणः । क्रीडन्नेव भुजोद्भिर्म्म प्रतिस्तीतश्चकार ह ।

लुण्ठिता क्रोडता तेन फेनसमदाममालिनी । चलदुर्म्मिसहस्तेन चक्रित्वाभ्येति गर्भेश ।

१८१४

तस्य बाहुसहस्तेन जुम्भमाणे महोदधौ । भयान्जिलीना निसेष्टाः पातालस्था महासुगः ।

शूर्णीकृतमहावीर्यं चलन्म्रीनमहातिमं । मारुताविहृफेनैः समारुच्योऽभदुःसहं ।

प्रावर्त्तयन्तदा राजा सहस्तेन च बाहुना । देवासुरसमाविष्टः शीरोऽदमिव मन्दरः ।

मन्दरशोभनकिला अमृतोत्पादश्चक्रितः । चक्षुषोऽप्यतिताभोता भीमो दृष्ट्वा नृपोत्तमं ।

सता निसलमूर्द्धनो बभूवसे महोरगाः । सायाङ्गे कदलीवर्षे कल्पितास्तस्य बाधुना ।

१८१५

स वै बद्धा धनुर्धोभिदक्षिणं पक्षभिः शरैः । सहेम मोहयित्वा तु सवर्षं रावणं बध्नात् ।
 निर्विजितैव समानीय माहिषायां बबन्ध तं । मुक्ता तु बद्धं पौलस्त्यं रावणकवचमुनेन तु ।
 ततो गत्वा पुलस्त्यक्षसंभूतं दहृषे स्वयं । मुमोच रथः पौलस्त्यं पुलस्त्येनानुयाचितः ।
 यस्य बाहुसहस्रस्य बभूव व्यातकक्षनः । युगान्तो त्वमुदसीव स्फुटतो ह्यग्रेनेरिव ।
 अहो वत स्वधे वीर्यं भार्गवस्य यदविक्रमत् । राक्षो बाहुसहस्रन्तु हैमं तालवनं यथा । १८०
 हविनेन कदाचित् स भित्तिस्त्रिभानुना । स भिषामददहीरः सप्तदोषान् विभावधोः
 पुराणि यामघोषांश्च विषयांश्चैव सर्वशः । जम्बाल तस्य सर्माणि चित्रभानुर्द्दिधक्षया ।
 स तस्य दृष्टेः प्रभावेण महात्मनः । ददाह कार्त्तवीर्यस्य शैलांश्चैव वनानि च ।
 स हून्यमाश्रमं रम्यं वरुणस्यात्मजस्य वै । ददाह वनवद्भीतस्त्रिभानुः सहैहयः ।
 यं स्नेहं वरुणः पुनं पुरा भास्वन्मुत्तमं । वशिष्ठं नाम स मुनिः ख्यात आपव इत्युत । १८१
 यत्रापवन्तु तं क्रोधाच्छतवानर्जुनं प्रभुः । यस्मात्स वर्जितमिदं वनं ते मम हैहय ।
 तस्मान्नि दुस्करं कर्म कृतमन्यो हनिष्यति । रामो नाम महाबाहुर्जामदग्न्यः प्रतापवान् ।
 हित्वा बाहुसहस्रं ते प्रमथ्य तरसा बली । तपस्वी ब्राह्मणस्य त्वां बधिष्यति स भार्गवः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अगदहृष्यता यस्य बभूवामिचकर्षण । प्रभावेण गेरुस्य प्रजा धर्मेण रक्षतः ।
 रामाक्षतोऽस्य मृत्तुर्वै तस्य शपाकमुनेर्नृप । वरक्षीय कौरव्य स्वयमेव वृतः पुरा । १८२
 तस्य पुत्रव्रतस्यासन् पञ्च शेषा महात्मनः । कृतास्त्रा बलिनः शूराधर्मात्मानो यशस्विनः ।
 शूरसेनस्य शूरस्य धृष्याकः कृष्ण एव च । जयध्वजस्य नास्तीदावनेषा नृपतिर्बहान् ।
 कार्त्तवीर्यस्य तनया वीर्यवन्तो महाबलाः । जयध्वजस्य पुत्रस्तु तालजङ्घो महाबलः ।
 तस्य पुत्राः शतं ख्यातास्तालजङ्घा इति श्रुताः । तेषां कुले महाराज हैहयः नो महात्मनः ।
 वीतिहोत्राः सुजाताश्च भोजाश्चावल्लयः स्मृताः । तौण्डिकेराश्च विख्यातास्तालजङ्घास्तथैव च । १८३
 भरताश्च सुजात्याश्च बज्रनाम्नानुकीर्तिताः । वृषप्रभृतयो राजन् यादवः पुण्ड्रकर्णिकः ।
 वृषो वंशधरस्तत्र तस्य पुत्रोऽभवत्प्रभुः । मधोः पुत्रशतं त्वासीदृषणस्तस्य वंशकृत् ।
 वृषणादृषण्यः सर्वे मधोस्तु माधवाः स्मृताः । यादवा यदुना चाये निरुच्यन्ते च हैहयाः ।
 न तस्य वित्तनाशोऽस्ति नष्टं प्रतिलभेच्च सः । कार्त्तवीर्यस्य यो जन्म कथयेदिह नित्यशः ।
 एते यथातिपुत्राणां पञ्चवंशं विशास्यते । कीर्त्तिता लोकवीराणां ये लोकान् धारयन्ति वै । १८४
 भूतानीव महाराज पञ्च स्थावरजङ्गमान् । मुक्ता पञ्चविशगैश्च राजा धर्मायैकोविहः ।
 वशी भवति पश्यानामात्मजानां तथेश्वरः । समेतपञ्चवरांश्चैव दुर्लभानिह लौकिकान् ।
 आद्युः कीर्त्तिं तथा पुत्रानैश्वर्यं भूमिमेव च । धारणाच्छ्रवणाच्चैव पञ्च वर्गस्य भारत ।
 क्रोष्टोस्तु शृणु राक्षस वंशमुत्तमपौरुषं । यदोर्ध्वधरस्याय यज्जनः पुण्ड्रकर्णिकः ।

क्रोष्टुवन् हि भुलेमं सर्वपापैः प्रमुच्यते । यस्यान्ववायनो विष्णुर्हरिर्दृष्टिस्तुकोदकः । १८५
 इति श्रीमहाभारते खिलेष्टु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गान्धारी चैव माद्री च क्रोष्टोर्भाष्यं बभूवतुः । गान्धारी जनयामास अश्वमेधं महाबलं ।
 माद्री युधाजितं पुत्रं ततोऽन्यं देवमोदुषं । तेषां वंशस्थिधामनो दृष्ट्वोर्मां कुलवर्द्धनः ।
 माद्रीः पुत्रौ तु जज्ञाते स्मृतौ दृष्ट्वान्वकावभौ । जज्ञाते तनयौ दृष्ट्वेः शफल्कश्चिकस्तथा ।
 शफल्कस्तु महाराज धर्मोत्तमो यत्र वर्जते । नास्ति व्याधिभयं तत्र नावर्षभयमद्युत ।
 कदाचित् काशिराजस्य विभोर्भरतसन्तमः । श्रीणि वर्षाणि विषये नावर्षत् पाकयासनः । १८६
 स तत्र वामयामास शफल्कं परमार्चितं । शफल्कपरिवर्त्ते च वर्षं हरिवाहनः ।
 शफल्कः काशिराजस्य सुतां भार्यामविन्दत । गान्दिनो नाम सा गास्तु ददौ विप्रेषु नित्यतः ।
 यामातुस्तदस्याः तु बह्वन् वर्षगणान् किल । निवसन्तो न वै जज्ञे गर्भेष्वां तां पिताऽप्रवीत् ।
 जायस्तु श्रीं भद्रन्ते किमर्थमिह तिष्ठसि । प्रोवाच येन गर्भेष्वा कन्या गास्तु दिने दिने ।
 यदि दद्यां ततो जाये पितरं प्रत्युवाच ह । तथेत्युक्त्वा च तां चास्याः पिता काममपूरयत् । १८७
 दाता यस्याः च वीरस्य श्रुतवानतिथिप्रियः । अक्रूरः सुपुत्रे तस्मात् शतकादुरिदविषः ।
 उपमङ्गलयाभङ्गुर्मुदरस्वारिमेजयः । अविनिपत्योपेक्षः शत्रुघ्नोऽयारिमर्दनः ।
 धर्मधृग्यतिधर्मा च मृष्टप्रमोजान्तकस्तथा । आवाहप्रतिवाहौ च सुन्दरौ च वराङ्गना ।
 अक्रूरणोपमेनायां सुगात्र्यां कुलनन्दन । प्रमेणसोपदेवस्य जज्ञाते देववर्षस्यै ।
 चिकस्त्याभवन् पुत्राः प्रद्युर्विष्टयुरेव च । अश्वघोषोऽश्वबाहुश्च सुपार्श्वकृगवेषणौ । १८८
 हरिष्टमेनिरसस्य सुधर्मा धर्ममस्तथा । सुवाङ्मूर्ध्निवाङ्मूर्ध्नि शत्रुघ्नोऽश्वघोषे स्त्रियौ ।
 अश्वक्रां जनयामास शूरं वै देवमोदुपः । महिष्यां जशिरं शूराद्भोज्यायां पुत्रश्च दम्भ ।
 वसुदेवो महाबाहुः पूर्वमानकदुन्दुभिः । जज्ञे यस्य प्रसूतस्य दुन्दुभः प्राणदन् दिवि ।
 आनकानाञ्च संष्टादः सुमहानभवद्दिवि । पपात पुष्यवर्षश्च शूरस्य भवने महत् ।
 मनुज्यलोके कृत्त्रेऽपि रूपे नास्ति समो भुवि । यस्यासीत् पुत्राग्रस्य कान्तिश्रुतमवो यथा । १८९
 देवभागस्ततो जज्ञे तथा देवश्रवाः पुनः । अनाष्टिः कनवको वसुवानथ मृच्छिमः ।
 श्यामः शमीको गण्डूषः पञ्च चास्य वराङ्गनाः । प्रद्युकोर्त्तिः प्रथा चैव श्रुतदेवा श्रुतश्रवा ।
 राजाधिदेवो च तथा पक्षेता वीरसातरः । प्रथां दुहितरं वमे कुन्तिस्तां कुलनन्दन ।
 शूरः पूष्याय रुद्राय कुन्तिभोजाय तां ददौ । तस्मात् कुन्तोतिश्रित्याता कुन्तिभोजान्मजा प्रथा ।
 अमृतस्य श्रुतदेवायां जगृजः सुपुत्रे सुतः । श्रुतश्रवाणां चैवस्य शिशुपासो महाबलः । १९०
 हरिष्ठाकशिपुर्गोऽसौ दैत्यराजोऽभवत् पुरा । प्रद्युकोर्त्तान् सञ्चक्षे तनयो दृष्ट्वाशेषः ।
 कर्कषाधिपतिर्धौ दम्भवक्रो महाबलः । प्रथा दुहितरं चको कुन्तितां पाण्डुरावहत् ।

बलां च धर्मविद्राजा धर्मोपदेशे सुचिह्निरः । श्रीमन्नैकाद्या वातादिनाश्च धनद्वयः ।

लोकप्रतिरथो वीरः शक्तुस्तपराजसः । सनमिवाश्विनिर्जने कनिष्ठदृष्टिर्नन्दकात् ।

शैलेयः सत्यकथासुतं युयुधानस्य सात्विकः । चक्रवो देवभागस्य महाभागः सुतोऽभवत् ।

१२५

पण्डितानां परं प्राज्ञहोवन्महामुखः । अश्वत्थः प्राप्तवान् पुत्रमनाधुर्विचक्षिणं ।

निनर्तशत्रुं शत्रुघ्नं देवशत्रुं ज्ञायायत । अतदेवाप्रजातस्तु नैषादिक्यः प्रतिश्रुतः ।

शकलेशो महाराज निवादैः परिवर्द्धितः । बलावते तपसाप्य वसुदेवः प्रतापवान् ।

अङ्गिरैर्देवा सुतं वीरं शौरिः शौचिकमौरवः । गण्डूषाद्य तपसाप्य विश्वकर्सेना ददौ सुतान् ।

साहदेव्यं सुसाहस्यं पञ्चालं कृतकथणं । अश्वमेधेण यो वीरो नावर्तत कदाचन ।

१२६

रौक्मिण्येवो महाबाहुः कनीयान् भरतर्षभ । वायसानां सहस्राणि यं धामं पृष्ठतोऽन्वयः ।

चारुमायनि योऽस्मांश्चाहदेव्यं हतानि तु । तन्निजसन्निपालस्य सुतो कनककल तु ।

वीरसायनस्यैव वीरो तावथ गच्छिमा । श्यामपुत्रः शमीकसु शमीको राव्यमावहत ।

जुगुप्सुमानो भोजत्मा राजसूयमवाप यः । अजातशत्रुः शत्रूणां जज्ञे तस्य विनाशनः ।

वसुदेवसुतान् वीरान् कीर्त्तयिष्यामि तच्छृणु । वृष्णस्त्रिविधमेवन्तु वज्रशालं मजौजवं ।

१२७

धारयन् विपुलं वंशं नानर्थैरिह युज्यते ।

इति श्रीमद्भारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ याः पत्न्यो वसुदेवस्य सतुर्हृदं वराकुलाः । पौरवो रोहिणी नाम मदिरापि तथा धरा ।

वैशाखी च तथा भद्रा सुनाको चैव पञ्चमी । सहदेवा शान्तिदेवा सन्देवा देवरक्षिता ।

वृकदेव्युपदेवी च देवकी चैव सप्तमी । सुतनुवंजवा चैव दे एते परिचारिके ।

पौरवो रोहिणी नाम बाह्योक्तस्यात्मजाऽभवत् । ज्येष्ठा पत्नी महाराज दयितामकदुन्दुभेः ।

१२८

लेभे ज्येष्ठं सुतं रामं शरणं ब्रूमेव च । दुर्हसं दमनं शत्रुं पिण्डारकमुग्रोत्तरं ।

चित्रा नाम कुमारीस्तु रोहिणीतनया दम्भ । चित्रा सुभद्रेति पुनर्विख्याता कुहनन्दन ।

वसुदेवाच्च देवक्या जज्ञे शौरिर्वाहायशाः । रामाच्च निशठो जज्ञे रेवत्यां दयितः सुतः ।

सुभद्रायां रथी पार्थादभिमन्युरजायत । अक्रूरात् काशिकन्यायां सत्यकेतुरजायत ।

वसुदेवस्य भार्यासु महाभागसु सप्तसु । ये पुत्रा जज्ञिरे शूरा नामतस्तान्निबोध मे ।

१२९

भोजस्य विजयस्यैव शान्तिदेवासुतावुभौ । वृकदेवः सुदेवायां गदस्यास्तौ सुतावुभौ ।

अगावहं महात्मानं वृकदेवी व्यजायत । कन्या चिगर्भराजस्य भर्ता वै शिशिरायणः ।

जिज्ञासां पौरुषे चको न चक्षन्नेऽद्य पौरुषे । कृष्णायसमप्रख्या वर्षे द्वादशमे तथा ।

मिथ्याभिक्षो गार्ग्यस्तु मनुनाभिसमीरितः । गोपकन्यामुपादाय भैरुनायोपचक्रमे ।

गोपाली तपसुराजस्य गोपक्रीवेष्टधारिणी । धारयामास गार्ग्यस्य गर्भं दुर्हरमश्रुत ।

१३०

मानुष्यां गार्ग्यभार्यायां नियोगाच्छूलपाणिनः । स कालयवनो नाम जज्ञे राजा महाबलः ।

तृणपूर्णाङ्गकायास्तमवहन् वाजिनो रणे । अपुनस्त स राज्ञस्तु वदधेऽन्तःपुरे त्रिऽऽ ।
 यवनस्य महाराज स कालयवनोऽभवत् । स सुहृत्कामि नृपतिः पथेऽप्यङ्घ्रिजोत्तमान् ।
 तृण्यन्धककुलं तस्य नारदोऽप्ययद्विभुः । अथैषिष्ठा तु वैन्यस्य मयुरामभ्यान्तदा ।
 दूतं सम्प्रेषयामास तृण्यन्धकनिवेशनं । ततो तृण्यन्धकाः कृष्णं पुरस्तस्य महामतिं ।
 समेता मन्त्रयामासुर्यवनस्य भक्षान्तदा । कृत्वा च निरुथं सर्वे पलायनमरोचयन् ।
 विहाय मयुरां रम्यां मानयन्तः पिपाकिनं । कुब्रजकीं द्वारवतीं निवेशयितुमीश्वरः ।
 इति कृष्णस्य तन्नेदं चः शुचिर्निधतेन्द्रियः । पथेऽसु आवयेद्विद्वाननृपः सुमुखी भवेत् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

॥ दैवत्यायन उवाच ॥ कौण्डिनेयवत् पुत्रो तृजिनीवान्नक्षाययाः । वार्जिनोऽतमिच्छन्ति स्थाहिं स्थाहाहताम्बरं ।

स्वाहेः पुत्रोऽभवद्वाजा उषकुन्तदताम्बरः । महाकृतुमिरोजे यो विविधैर्भूरिदक्षिणैः ।
 ततः प्रसूतिमिच्छन् वै उषकुः सोऽग्रमात्मनं । जज्ञे चित्ररथस्य पुत्रः कर्षभिरन्वितः ।
 आसी वैरयित्रीरे यज्वा विपुलदक्षिणः । ब्रह्मविन्दुः परं दूतं राजर्षीणामनुष्ठितः ।
 दृष्टुमवाः दृष्टुमवाः राजासीच्छब्रविन्दुजः । ब्रह्मन्ति च पुराणज्ञाः पार्थिवसमुत्तरं ।
 अमन्तरं मुषष्टस्तु मुयज्ञतनयोऽभवत् । उषन् यो यज्ञमखिलं स्वधर्ममुपताम्बरः ।
 श्रिमेपुरभवत् पुत्र उषतः शत्रुतापनः । मन्त्रस्य तनयो राजर्षिर्भवत्पुत्रः ।
 मन्त्रोऽलभत ज्येष्ठं सुतं कल्पलवर्धिवं । चचार विपुलं धर्मममर्षात् प्रेत्यभागिनि ।

शतप्रसूतिमिच्छन्ति सुतं कल्पलवर्धिवः । बभूव रक्षकवचः शतप्रसवतः सुतः ।
 निहत्य रक्षकवचः शतं कवचिनां रणे । धन्विनां निशितैर्बाणैरवाप त्रिष्टमुत्तमः ।
 जज्ञेऽथ रक्षकवचात् पराजित् परवीरहा । जज्ञिरे पञ्च पुत्रास्तु महावीर्याः पराजितः ।
 रक्षोषुः दृष्टुमवाः ज्यामघः पालितो हरिः । पालितश्च हरिश्चैव विदेहेश्वरः पिता ददौ ।
 रक्षोषुरभवद्वाजा दृष्टुमवाः मन्त्रयात् । तान् प्रजाजितो राज्याज्यामघोऽवसदाश्रमे ।
 प्रजान्तास्याप्रजान्ताश्च ब्राह्मणैश्चावबोधितः । जगाम धनुरादाय देशमन्य ध्वजी रथी ।
 नर्षदा कृष्णेकाकी मेकलां नृत्तिकावतीं । अक्षवन्तं गिरिं जिता शुक्तिमत्यामुवाच सः ।
 ज्यामघस्याभवद्वाज्यां प्रेया बलवती सती । अपुतोऽपिच राजा स तान् भाव्यामविन्दत् ।
 तस्यामीदृजयो युद्धे तच्च कन्यामवाप सः । भाव्यामुवाच सन्तस्तः क्षुत्रेति स जनेश्वरः ।
 एतच्छ्रुत्वा ब्रवीद्देवी कस्य चेयं क्षुत्रेति वै । अत्रवीत्तदुपश्रुत्य ज्यामघो राजमन्त्रमः ।
 यत्ने जनिष्यते पुत्रस्तस्य भाव्यापदानवो । उरोरु तपसा तस्याः कन्यायाः स ज्ञानायत ।
 पुत्रं विदर्भं सुभगा प्रेया परिणता सती । राजपुत्र्यान् विद्वांषो क्षपाथो जयकौशिकौ ।
 पश्चाद्विदर्भोऽजयच्छूरो रणविहारदौ । भीमो विदर्भस्य सुतः कुन्तिशक्त्यात्मनोऽभवत् ।
 कुन्तिष्टेष्टः सुतो जज्ञे रणष्टष्टः प्रतापवान् । दृष्टुमवाजिरे शूरास्त्रयः परमधारिकाः ।

आवन्तस्य दशार्चस्य नक्षो विषहरस्य यः । दशार्चस्य सुतो व्योमा व्योमो जीमूत उच्यते ।
जीमूतपुत्रो रुक्मिणस्य भोमरथः सुतः । अथ भोमरथस्यासौ पुत्रो नवरथस्य यः ।
तस्य चासीद्दशरथः प्रकुण्डस्य चातमनः । तस्मात् करवः कारवर्हिर्देवरातोऽभवत्पुत्रः ।
देवरातोऽभवत्तस्य देववर्हिर्देवरातोऽभवत्पुत्रः । देववर्हिर्देवरातोऽभवत्पुत्रः ।
मधुना वंशजद्राजा मधुर्वधुरवागपि । मधुर्वधुर्देवरातोऽभवत्पुत्रः ।
मधुर्वधुर्देवरातोऽभवत्पुत्रः । मधुर्वधुर्देवरातोऽभवत्पुत्रः ।
सत्त्वान् सर्वगुणोपेतः सत्त्वान् कोर्त्तिवर्द्धनः । इमां विद्वहिं विज्ञाय ज्ञानमस्य महात्मनः ।
युज्यते परमप्रीत्या प्रजावांस्य भवेत्तथा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सत्त्वान् सत्त्वमन्त्रान् कौशल्या सुषुप्ते सुतान् । भजिन् भजमानस्य दिव्यं देवावृधं नृपं ।

अन्धकस्य महाबाहुं दृष्ट्वा स्य यदुनन्दनं । तेषां विमर्शाश्चकारो विस्तरिजेह तान् शृणु ।

भजमानस्य सत्त्वान् वाद्यकाथोपवाद्याका । आस्तां भार्ये तयोस्तस्मात् जज्ञिरे बहवः सुताः ।

कमिष्य क्रमणैव धृष्ट्याः शूरः पुरञ्जयः । एते वाद्यकसत्त्वान् भजमानादिजज्ञिरे ।

अयुताजितं सहस्राजितं शताजितं दायकः । उपवाद्यकसत्त्वान् भजमानादिजज्ञिरे ।

यज्वा देवावृधो राजा चचार विपुलं तपः । पुत्रः सर्वगुणोपेतो मम स्यादिति निश्चितः ।

संयुज्यात्मानमेवमुपार्णाश्रया जलं स्पृशत् । सदोपस्पृशतस्तस्य चकार प्रियमापगा ।

चिन्तयाभिपरीता सा जगामैकविनिश्चयं । कस्याणत्याश्रयतेस्तस्य सा निश्चिन्तामा ।

माध्यगच्छत तां नारी ब्रह्ममेवंविधः सुतः । जायेत्तस्मात् स्वयं गत्वा भवाम्यस्य सहस्रता ।

अथ भूत्वा कुमारी सा विभ्रती परमं वपुः । वरधामास नृपतिं तान्नियेष च स प्रभुः ।

तस्मात्तपश्च गमंश्च तेजस्विनमुदारधीः । अथ सा दशमे मासि सुषुप्ते हरिताम्वरा ।

पुत्रं सर्वगुणोपेतं वभूव देवावृधोऽप्यात् । अथ वंशे पुराणज्ञा गायन्तीति परिश्रुतं ।

गुणान्देवावृधस्य कोर्त्तयन्तो महात्मनः । यथैवापि तथा दूरादपश्याम तथाऽस्मिकात् ।

वभूवः श्रेष्ठो मनव्यानां देवैर्देवावृधः समः । षष्टिषु षट् च पुत्राः सहस्राणि च सप्त च ।

एतेऽमृतत्वं संप्राप्ता वभूव देवावृधोऽपि । यज्वा दानपतिर्विद्वान् ब्रह्मस्य सुदृढायुधः ।

तस्यान्ववायः सुमहान् भोज्या ये मार्त्तिकावताः । अन्धकात् काश्यपद्विषा चतुरोऽलभतात्मजान् ।

कुसुरं भजमानस्य शमं कम्पस्यदर्शितं । कुसुरस्य सुतो धृष्टद्युम्नस्तु तनयकाका ।

कपोतरौमा तस्याय तैत्तिरिखानयोऽभवत् । जज्ञे पुनर्वसुस्योदभिनिष पुनर्वसोः ।

तथा वै पुनर्मियुनं बभूवाभिजितः किक्ष । आञ्जकस्योदकी येव स्यातो ज्ञातिमतां वरौ ।

इमांशोदाहरन्त्यन मायाः प्रति तमाञ्जकं । सन्तेन परिवारेण किञ्चरप्रतिभो महान् ।

अशीतिवर्षाणां युक्त आञ्जकः प्रथमं जज्ञेत् । नापुन्यमजाजनरो नावत्स्यतायुधः ।

नाश्रुद्वयं नायका यो भोजममिति प्रजेत् । पूर्वकां हि नि नामानां भोजनं प्रवक्तुः क्विन् । २००
 सोपासनामकर्षाणां ध्वजिनां समन्वयिनां । रथानां सेवकोपाणां सहकारिणं दैवतं तु ।
 रौप्यकाष्ठनककाणां सहकारिणं विवर्ति । तावन्नेव सहकारिणं सुतरसां तथा हिनि ।
 अभूमिपालान् भोजान् खानातिष्ठत् किङ्किणीकिनः । आङ्गकीर्त्यावन्तिभ्यः स्वार्थं हदुरन्धकाः ।
 आङ्गकस्य तु काश्यायां दौ पुत्रौ सन्भूवतुः । देवक्योपसेनस्य देवमर्भमावुभौ ।
 देवकस्याभवन् पुत्रास्त्वारस्त्रिदशोपमाः । देवानुपदेवस्य सन्देवो देवरचितः । २०१
 कुमार्यः सप्त चास्यासन् वसुदेवाय ता ददौ । देवको ज्ञानिदेवा च सन्देवा देवरचिता ।
 रुक्मेशुपदेवौ च सुनाबी चैव सप्तमी । गोपसेनस्य सुतासोपां कंसस्य पूर्वजः ।
 न्योधास्य सुनामा च कङ्कः शङ्खुः सुभूषणः । राजपासोऽयं सुतमुरनाधृष्टिस्तु पुष्टिमान् ।
 तेषां स्वसारः पञ्चासन् कंसा कंसवती तथा । सुतमूरादपासो च कङ्का चैव वराङ्गना ।
 उपसेनः सहापत्यो व्याख्यातः कुकुरोद्भवः । कुकुराणांमिन् वंशं धारयन्मिताजेषां । २०२
 आत्मनो विपुलं वंशं प्रकाशानामुपाकरः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि अष्टविंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भजमानस्य पुत्रोऽयं रथमुख्यो विकूरयः । राजाधिदेवः प्रहूरस्तु विकूरयमुतोऽभवत् ।

राजाधिदेवस्य सुता जज्ञिरं वीर्यवत्तराः । दत्तातिदत्तौ बलिनौ शोकायः सेतवाहनः ।
 समी च दत्तशर्मा च दत्तशत्रुश्च शत्रुजित् । सवणा च अविष्टा च स्वसारौ सन्भूवतुः । २०३
 समीपुत्रः प्रतिचक्षः प्रतिचक्षस्य चात्मजः । स्वयं भोजः स्वयं भोजाङ्गदिकः सन्भूव ह ।
 तस्य पुत्रा बभूवुर्हि सर्वे भोमपराक्रमाः । कृतवर्माऽयजसेषां प्रतपन्ता तु मध्यमः ।
 देवर्षेऽङ्गवनास्य भिषजैतरणस्य च । सुदत्तस्यातिदत्तस्य कामदा कामदत्तिका ।
 देवान् दत्तको नाम पुत्रः कम्बलवर्धिवः । असमौजाः सुतस्य नासमौजाश्च तावुभौ ।
 अजातपुत्राय सुतान् प्रददावसमौजधे । सुदंष्ट्रश्च सचाक्षश्च क्षणमित्यन्धकास्त्रयः ।
 गात्रारी चैव माद्री च कोटोर्भाष्ये बभूवतुः । गात्रारी जनयामास अगमिचं महाबलं । २०४
 माद्री युधाजितं पुत्रं ततो वै देवमीडुवं । अगमिचमित्राणां जेतारमपराजितं ।
 अगमिचमुतो निम्नो निम्नस्य दौ बभूवतुः । प्रसेनस्याय सत्राजिष्कत्रसेनजितावुभौ ।
 प्रसेनो दारवत्यान् निविशन्त्या महाभारिणं । दिव्यं स्वामन्तकं नाम समुद्रादुपलब्धवान् ।
 तस्य सत्राजिनः सूर्यः सखा प्राणसमोऽभवत् । स कदाचिन्निशापाये रथेन रथिनां वरः । २०५
 तोयं कुलमुपसृष्टमुपस्थातुं ययौ हरिं । तस्थोपतिष्ठतः सूर्ये विवस्वानप्रतः स्थितः ।
 अस्पृष्टमूर्तिर्भगवांस्तेजोमण्डलवान् प्रभुः । अथ राजा विवस्वानमुवाच स्थितमपतः ।
 यथैव क्वाकिं प्रशमिं वद । त्वां ज्योतिषा पते । तेजोमण्डलिनं देवं तथैव पुरतः स्थितं ।
 को विप्रोऽस्ति मे त्वत्तः सख्येनोपगतस्य वै । इतच्छ्रुत्वा च भगवान्कणिरात्रं स्वामन्तकं ।

स्वकष्टादकुप्यन्ममकापी मयावान् विभुः । ततो विपश्यन् तं ददर्श नृपतिराह ।
 प्रीतिमानय तं दृष्ट्वा मुक्तमैकं ज्ञातवान् कथां । तन्ममिप्रक्षितं भूयो विवक्षन्तं स वचजित् । १५०
 सोकानुद्गासयस्तेतान् येन तं वततः प्रभो । तदेतन्ममिप्रक्षितं मे भगवान् दातुमर्हसि ।
 ततः स्वमन्त्रकर्मणि दण्डाक्षय्यं भास्वरः । स तमावध्यं वगरीं प्रविशन्नमहीयतः ।
 तं जनाः पथेधावन्त सूर्योऽर्धं मण्डलीनि ह । कां पुरीं च विचित्राच राजा तन्नाः पुरं तथा ।
 तत् प्रसेनजिते दिव्यं मणिप्रक्षितं स्वमन्त्रकं । इदौ आने नरपतिः प्रेषणा वचजित्तमम् ।
 स मणिः स्यन्दते इक्ष्वाकुमन्त्रकनिवेशने । भास्वरवीं च वक्ष्येयां न च व्याधिभयं क्वभूत् । १५१
 लिप्ताक्षक प्रसेनात्तु मणिप्रक्षितं स्वमन्त्रकं । मोविन्दो न च तं खेमे ज्ञेयोऽपि न जहार सः ।
 कदाचिन्मृगयां यातः प्रसेनक्षेत्रे भूषितः । स्वमन्त्रकज्ञते सिंहादधं प्राप वनेचरात् ।
 अयं सिंहं प्रधावन्तमृगराजा महाबलः । निहत्य मणिप्रक्षितं तदादाय विस्मयाविभक्तम् ।
 ततो वृण्वन्मन्त्रकः कण्ठं प्रसेनवधकारणात् । प्राच्यां तां मर्षेर्बुद्ध्या सर्वं एव श्रमक्षिरे ।
 स शङ्कमानो धर्मात्मा न कारो तस्य कर्मणः । आहरित्ये मणिमिति प्रतिज्ञाय वनं ययौ । १५२
 यत्र प्रसेनो मृगयामचरन्तश्च चायद्य । प्रसेनस्य पदं दृष्ट्वा पुरुषैराप्रकारिभिः ।
 स्ववचनं गिरिवरं विन्ध्यस्य गिरिमुत्तमं । अन्वेययन् परिभ्रान्तः स ददर्श महाजनः ।
 सायं हतं प्रसेनन्तु नाविन्दत च तन्मणिं । अथ सिंहः प्रसेनस्य शरोरस्याविकूरतः ।
 स्वक्षेपे निहतो दृष्टः पदैर्धैर्यस्य सूचितः । पदैर्क्षैरनिवाचाय गुहामृगस्य माधवः ।
 महत्पृथ्विले वाणीं शृण्वान् प्रमदेरितो । धात्र्या कुमारमादाय सुतं जाम्बवतो नृप । १५३
 क्रीडापथग्या मणिना मा रोदीरित्यचेरितो ।
 ॥ धात्र्युवाच ॥ सिंहः प्रसेनमवधीन् सिंहो जाम्बवता इतः । सुकुमारक मा रोदीरित्य होष स्वमन्त्रकः ।
 व्यक्तीकृतस्य शब्दः स तूष्णींश्चापि विलं ययौ । प्रविश्य तत्र भगवांस्तमृगविलसमक्षया ।
 स्थापयित्वा विस्मद्वारि यदून् लाङ्गुलिना सह । शार्ङ्गधन्वा विलक्षन्तु जाम्बवन्तं ददर्श ह ।
 द्युधे वासुदेवस्तु विलो जाम्बवता सह । बाहुभ्यामेव गोविन्दो दिवसानेकविंशतिम् । १५४
 प्रविष्टे तु विलं कृण्वे वासुदेवपुरःसराः । पुरीं कारवतोमेत्य हतं कण्ठं न्यवेदयन् ।
 वासुदेवस्तु निर्जित्य जाम्बवन्तं महाबलं । खेमे जाम्बवतो कन्यामृगराजस्य सम्भतां ।
 मणिं स्वमन्त्रकधैव जपाहात्मविशुद्धये । अनुमोयर्षराजन्तु निर्धयो च ततो विलात् ।
 उपायाद्वारकां कृण्वे स विना तैः पुरःसरैः । एवं स मणिमाहृत्य विज्ञेयात्मानमच्युतः ।
 ददौ सव्रजिते तं वै सर्वथाप्यतर्कवदि । एवं मिथ्याभिज्ञसेन कृण्वेनामिषमतिना । १५५
 आत्मा विशेषितः यापादिनिर्जित्य स्वमन्त्रकं । सव्रजितो दत्तं लासन् भार्याकांशं शतं सुताः ।
 ख्यातिमन्त्रस्तयत्वं भां भङ्गकारस्तु पूर्वजः । शीरो वातपतिदैव उग्रस्त्रार्वास्तथैव च ।
 कुमार्यश्चापि तिस्रि नै दिक्षु ख्याता नराधिप । शङ्खभामोत्तमा स्त्रोशं प्रतिनी च दृढमता ।

तथा प्रस्थापिनी चैव भार्याः कृष्णाश्च ता ददौ । सभासो भङ्गकारास्तु वारिचस्य जरेऽप्यसौ ॥ १०८ ॥
 जज्ञाते गुह्यसम्पदौ विश्रुतौ रूपसम्पदा । माश्राः पुनस्तु जज्ञेऽयं दृष्टिः पुनो युधामाता ॥ १०९ ॥
 जज्ञाते तनयौ पुत्रेः सप्तस्तस्त्रिचक्रतया । सप्तकः काशिराजस्य सुतो भार्यामभिन्दत ॥ ११० ॥
 गान्दिनो नाम तस्याथ गाः सदा प्रददौ पिता । तस्यां जज्ञे महाबाहुः श्रुतवानिति विद्युतः ॥ १११ ॥
 अकूरोऽयं सभाभागो यज्ञा विपुलदक्षिणः । उपमङ्गुलाया मङ्गुर्मुदरचारिमईनः ॥ ११२ ॥
 निरिक्षिपत्तथोपैवः शत्रुघ्नो चारिमेजयः । धर्मस्यैव धर्मो यः स भूमो ज्ञानस्य सदा ॥ ११३ ॥
 आवाहप्रतिवाहौ च सुन्दरो च वराङ्गना । विभ्रुता शान्तमहिषी कन्या चास्य वसुभरा ॥ ११४ ॥
 रूपयौवनसम्पन्ना सर्वसत्त्वमनोहरा । अकुरेणोऽयमेत्यान्तु सुतो दौ सुहृन्न्दन ॥ ११५ ॥
 सुदेवस्योपदेवस्य जज्ञाते देववर्चसौ । चित्रकस्याभवन् पुत्राः पृथुर्विष्टयुरेव च ॥ ११६ ॥
 असुमेनोऽश्वबाहुः सुपार्श्वकगवेषधौ । अरिष्टनेमस्य सुता धर्मोऽधर्मोऽपि देव च ॥ ११७ ॥
 सुबाहुर्बलबाहुश्च अविष्टमवशो स्त्रियौ । इमां मिथ्याभिप्रक्षिं यः कृष्णस्य समुदाहृतौ ॥ ११८ ॥
 वेदं मिथ्याभिशापास्तं न स्पृशन्ति कदाचन ॥ ११९ ॥
 इति श्री महाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि ऊनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यत्तत् सञ्जाजिते कृष्णो मणिरत्नं स्रमन्तकं । अदास्तद्धारयामास वभ्रवे शतधन्वना ।
 सदा हि प्रार्थयामास सत्यभामामनिन्दितां । अकूरोऽन्तरमन्त्रिष्कृष्णश्चैव स्रमन्तकं ।
 सञ्जाजितं ततो हत्वा शतधन्वा महाबलः । रात्रौ तं मणिमादाय ततोऽकूराय दत्तवान् ॥ १२० ॥
 अकूरस्तु तदा राजमादाय भरतर्षभ । समयं कारयाञ्चक्रे नावेद्योऽहं त्ययेत्युत ।
 वयमभ्युपगच्छामः कृष्णेन त्वां प्रार्थितं । समाद्य दारकां सर्व्यो वभ्रे तिष्ठत्यसंशयं ॥ १२१ ॥
 हते पितरि दुःखार्ता सत्यभामा मनस्विनी । प्रययौ रथमारुह्य नगरं वारणावतं ।
 सत्यभामा तु तदृत्तं भोजस्य शतधन्वनः । भर्तुर्निवेद्य दुःखार्तां पार्श्वस्थाऽभूष्णवर्चयत् ॥ १२२ ॥
 पाण्डवानान् दुग्धानां हरिः कृत्वोदकक्रियां । कुसार्थं चापि पाण्डूनां न्यबोजयत् सात्यकिं ।
 ततस्त्वरितमागम्य दारकां मधुसूदनः । पूष्यजं हस्तिनं श्रोतानिदं वचनमब्रवीत् ॥ १२३ ॥
 इतः प्रमेनः सिंहेन सञ्जाजिह्वतधन्वना । स्रमन्तकः स मङ्गामो तस्य प्रभुरहं विभो ॥ १२४ ॥
 तदारोह रथं शीघ्रं भोजं हत्वा महारथं । स्रमन्तको महाबाहो अस्माकं स भविष्यति ।
 ततः प्रवृत्ते दुर्द्धं तुमुत्तं भोजवृष्णयोः । शतधन्वा ततोऽकूरं सर्वतो दिशमैवत ॥ १२५ ॥
 संरथ्यौ तावभौ दृष्ट्वा तत्र भोजजनाईनौ । शक्तोऽपि शायोऽहं किमकूरो नाम्नपद्यत ॥ १२६ ॥
 अपयाने ततो बुद्धिं भोजस्यकं भवार्हितः । योजनानां शतं सायं वडवा प्रत्यपद्यत ॥ १२७ ॥
 विख्याता हृदया नाम शतयोऽनगामिनी । भोजस्य वडवा राजन् यथा कृष्णमयोधयत् ॥ १२८ ॥
 शीघ्रं जवेन हृदयामध्वनः शतयोजने । दृष्ट्वा रथस्य स्त्रां दृष्ट्वा शतधन्वानमाईवत् ॥ १२९ ॥
 ततस्तस्या ज्ञायास्तु अनात खेदाच्च भारत । खमुत्पेतुरथप्राणाः कृष्णो राममयाव्रवीत् ॥ १३० ॥

तिष्ठेत् न मया वाचिः दुष्टोऽपि यथा ज्ञातः । पद्मां गत्वा हरिश्चासि मणिरत्नं कलमत्तकं ।

पद्मामिव ततो गत्वा कलमत्तकमभ्युतः । मिथिसामभिः राक्षन् जघान परममन्त्रिः ।

कलमत्तकं नापश्यद्गत्वा भोजं महावर्चः । विदुस्तस्मान्नीत् कर्णं रत्नं देहीनि क्षाम्पुत्री ।

नाक्षीति कृष्णः प्रोवाच ततो रामो दधानितः । धिक्कृत्यपूर्वमवकात् प्रत्युवाच जनार्दनः ।

भ्रातृत्वाभर्षयान्नेष स्वसि तेऽष्टमकान्वहं । कर्णं न मे दारकथा न मया न च वृत्तिभिः ।

प्रविवेच ततो रामो मिथिसामरिमह्यः । सर्वकामैरुपहृतैर्मिथिलेनाभिपूजितः ।

यत्तस्मिन्नेव काले तु वधुर्नैतिमताम्बरः । नानावृत्तान् कृत्वा सर्वानामहार निरर्गलान् ।

दीक्षामयं च कवचं रथार्थं प्रविवेच ह । कलमत्तकले प्राप्नो गार्होपुत्रो महावशाः ।

अथ रत्नानि चान्यानि धनानि विविधानि च । षष्टि वर्षाणि धर्मात्मा यज्ञेभ्येव न्ययोजयत् ।

अकूरयशा इति ते स्नातास्तस्य महात्मनः । वस्त्रजदक्षिणाः सर्वे सर्वकामप्रदायिनः ।

अथ दुर्व्याधिनो राजा गत्वा च मिथिलां प्रभुः । गदाशिलां ततो दिव्यां वस्त्रभद्रादवाप्तवान् ।

प्रसाद्य तु तदा रामो वृष्णान्वकलेहारयैः । आनीतो दारकामेव कृष्णेन च महात्मना ।

अकूरस्त्वन्वकैः सार्द्धं मया यात् पुनर्वर्षभ । इत्वा सञ्जातं युद्धे सहवन्तु महावर्चः ।

ज्ञातिभेदभयात् कृष्णस्तमुपैक्षितवांसाया । अपयति तथाऽकूरं नावर्त पाकशासनः ।

अनाद्युष्या तदा राक्षसभवत बहुधा कर्णः । ततः प्रसादयामासुरकूरं कुकुरान्वकाः ।

पुनर्दारीर्षीं प्राप्ते तस्मिन्नापतौ ततः । प्रवर्ध सहस्राक्षः कले जलनिधेस्ततः ।

कन्याश्च वासुदेवस्य स्वसारं वीजवपतां । अकूरः प्रददौ धीमान् प्रीत्यर्थं क्षुद्रनन्दन ।

अथ विज्ञाय योगेन कृष्णो वभ्रुगतं मणिं । सभामभ्यगतं प्राह तमकूरं जनार्दनः ।

यत्तद्रत्नं मणिवरं तव हस्तगतं विभो । तत् प्रसक्तस्व मानार्हं मयि मानार्थकं कथाः ।

षष्टिवर्षगते काले यद्गोवो भूयमानच । स संकटोऽसक्तत् प्राप्तस्तदा कासात्यथो महान् ।

स ततः कृष्णवचनात् सर्वसात्मनसंसदि । प्रददौ तन्मणिं वभ्रुल्लेभेन महामतिः ।

ततस्तमार्हवप्राप्ते वभ्रोर्हस्तादरिन्दमः । ददौ वृष्टमनाः कृष्णस्तं मणिं वभ्रवे पुनः ।

स कृष्णहस्तात् संप्राप्य मणिरत्नं कलमत्तकं । आबध गान्दिनीपुत्रो विरराजांशुमानिव ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ४० ॥

॥ जलमेज य उवाच ॥ प्रादुर्भावं पुराणेषु विष्णोरमिततेजसः । सतां कथयतामेव वाराह इति नः श्रुतं ।

न जाने तस्य चरितं न विधिं न च विचारं । न कर्मगुणसन्तानं न हेतुं न मनीषितं ।

किमात्मको वराहः स का मूर्तिः का च देवता । किमाचारप्रभावो वा किं वा तेन तदा कृतं ।

यश्चार्थं समवेतानां मिषताश्च द्विजकलां । महावराहचरितं कृष्णदैपायनेरितं ।

यच्च नारायणो गच्छन् वाराहस्यमाश्रितः । ईदृथा गां समुद्रस्यामुष्णहारारिखदनः ।

विष्णुरेषैव कर्षाणि सर्वाणि रिपुघातिनः । श्रोतुमिच्छाम्यब्रवेण हरैः कृष्णस्य धीमतः ।

कर्माणामानुपूर्व्या च प्रादुर्भावाच्च ये विभोः । आचार्यप्रकृतिर्माह्वो तासु व्याख्यातुमर्हति ।

कथञ्च भगवान् निष्णुः सुरेश्वरिपुस्तदनः । वसुदेवकुले धीमान् वासुदेवमनागतः ।

अमरैरावृतं पुण्यं पुष्पलङ्घिरकृतं । देवलोकां समुत्सृज्य मर्त्यलोकमिदमगतः ।

देवमानुषयोनौता भूर्भुवःप्रभवो विभुः । किमर्थं दिव्यमात्मानं मानुषे संन्योजयत् ।

१२४०

यस्यैवं वर्तयत्येको मानुषाणामनामयं । मानुषे स कथं बुद्धिं चक्रे चकश्चतस्वरः ।

गोपायनं यः कुरुते जगतः सार्वभौमिकं । स कथं गां गतो विष्णुर्गोपलभनमत् प्रभुः ।

महाभूतानि भूतात्मा यो हृधार चकार च । श्रीगर्भः स कथं गर्भे स्त्रिया भूचरया धृतः ।

येन लोकान् क्रमैर्जित्वा विभिल्लोलिदञ्जया । स्नापिता जगते मार्गास्त्रिवर्गप्रभवास्तथाः ।

योऽन्तकाशे जगत् पोत्वा कृत्वा तोयमयं वपुः । लोकमेकार्थ्यं चक्रे दृष्ट्वादृश्येन वर्त्मना ।

१२४१

यः पुराणे पुराणात्मा वाराहं रूपमाश्रितः । विषाकापेण वसुधामुज्जहारारिसूदनः ।

यः पुरा पुरुङ्गताये वैलोक्यमिदमव्ययं । ददौ जित्वा वसुमतो सुराणां सुरवसनम् ।

येन धैर्यं वपुः कृत्वा द्विधा कृत्वा च तत् पुनः । पूर्व्यदैत्यो महावीर्यो हरिश्चक्रप्रपूरितः ।

यः पुरा ह्यनलो भूत्वा श्रेष्ठः सर्वर्षको विभुः । पाताललोऽर्षेवगतं पपौ तोयमयहरिः ।

सहस्रशिरसं ब्रह्मन् सहस्रारं सहस्रदं । सहस्रचरणं देवं यमाङ्गवै सुमे सुमे ।

१२४२

नाभ्यारण्या समुत्पन्नं यस्य पैतामहं गृहं । एकार्णवगते काले तत्पङ्कजमपङ्कजं ।

येन ते निहता दैत्याः संयामे तारकामये । सर्वदेवमयं कृत्वा सर्वायुधधरं वपुः ।

गरुडस्येन चोत्सृक्तः कालमेनिर्निपातितः । निर्जितस्य महादैत्यस्तारकस्य महासुरः ।

उत्तरान्ते समुद्रस्य चोरोदस्याह्वेतादधेः । यः शंते ब्राह्मणं योगमास्त्राय तिमिरं महत् ।

सुरारणी गर्भमधस्त दिव्यं तपः प्रकर्षादिति पुरा यं । शक्रश्च यो दैत्यगणावच्छुं गर्भविधनेन शङ्खशकार ।

१२४३

पदानि यो लोकमयानि कृत्वा चकार दैत्यान् सलिलाश्रयस्थान् । कृत्वा च देवांस्त्रिदिवस्य देवांश्चक्रे सुरेशं त्रिदशाधिपत्ये ।

पात्राणि दक्षिणां दोषां चमसोत्सृज्यमानि च । गार्हपत्याश्च विधिना चन्वाहार्यैश्च कर्माणां ।

अग्निमाहवनीयश्च वेदोक्षैव कुशं सुवं । प्रोक्षणोऽयं भुवक्षैव आवक्ष्यं तथैव च ।

आवास्त्रीणि च यस्यैव ह्ययक्यप्रदानास्ते । हव्यादांश्च सुरांश्चक्रे कव्यादांश्च पितृनपि ।

भागार्थे मन्त्रविधिना यस्यैव यशस्कर्मणि । यूपान् समित् सुवं सोममार्द्रांश्च समिधस्तथा ।

१२४४

यज्ञियाणि च द्रव्याणि यज्ञांश्च सचयानलान् । सदस्यान् यजमानांश्च मेधादींश्च कर्तृत्तमान् ।

विषभाजं पुरा सर्वं पारमेष्ठेन कर्मणा । युगानुरूपं यः कृत्वा लोकाननुपरिक्रमात् ।

चणा लवाश्च काष्ठाश्च कलाश्चैकाग्रमेव च । मुहूर्त्तान्तिथेया मासाः पक्षाः संवत्सरास्तथा ।

चतवः कालयोगाश्च प्रमाणं निविधं त्रिषु । आयुः क्षेत्राण्युपस्थो लक्षणं रूपसौष्टवं ।

अथैव वर्णस्तयोः लोकान्तेविधं पावकात्मकम् । वैकाश्यं चोपि कर्माणि त्रयोऽपासास्तयो गुणाः ।

१२४५

सृष्टः लोकस्तयोऽनन्ता येनानन्तेन वर्त्मना । सर्वभूतगणाः सृष्टाः सर्वभूतमुद्यात्माकाः ।

नृणामिन्द्रिषुर्ज्यैष धीमिग रमते च यः । नतमनिर्गो यो मेता सर्वत्र जननीश्वरः ।
 यो गतिर्द्वैयुक्तानामगतिः पापकर्मणः । चातुर्वर्ण्यक प्रभवश्चातुर्वर्ण्यस्य रक्षिता ।
 चातुर्विधस्य यो वेत्ता चातुरागम्यैश्वर्यः । दिगन्तरी नभो भूमिरापो वायुर्विभावसु ।
 यश्चक्रत्यैवोर्ज्यैः तिर्योगोन्नतः सदात्मकः । यः परं भूयते ज्यैतिर्यः परं भूयते तमः । ११२०
 यः परं प्राञ्चरपरं यः परः परमात्मनः । नारायणपरा वेदा नारायणपराः क्रियाः ।
 नारायणपरो धर्मो नारायणपरा मतिः । नारायणपरं सर्वं नारायणपरं तपः ।
 नारायणपरो मोक्षो नारायणपरं परं । आदित्यादिस्य यो दिव्यो यश्च दैत्यात्मको विभुः ।
 युगान्तेत्यन्तको यश्च यश्च लोकान्कान्तकः । धेतुर्द्यौः लोकसेतुर्ना मेधं यो मेधकर्षणं ।
 वेद्यो यो वेदविदुषां यः प्रभुः प्रमवात्मना । सोमभूतस्य सौम्याणामग्निभूतोऽग्निवर्त्मना । ११२५
 मनुष्याणां मनीभूतस्योभूतस्य पक्षिणां । विनयो नृपकृत्तानां तेजसेनस्त्रिणामपि ।
 सर्गाणां सर्गकारस्य लोकसेतुरनुत्तमः । विपद्यो विपद्याहाणां गतिर्गतिमत्तमपि ।
 आकाशप्रभवो वायुर्व्यापुप्राणो ज्ञातात्मनः । देवा ज्ञातात्मप्राणाः प्राणोऽग्निर्बुधस्तदनः ।
 रसादौ शोणितं ज्ञातं शोणिताकांशमुच्यते । मांसासु मेदसो जन्म मेदसोऽस्त्रि निरुच्यते ।
 अस्थौ मज्जा समभवन्माजातः शुक्रसन्निवः । शुक्राद्गर्भः समभवद्भ्रूयुक्तेन कर्मणा । ११३०
 तत्रापः प्रथमो भागः स सौम्यो रात्रिरुच्यते । गर्भोऽसमश्नोऽग्निर्यो द्वितीये रात्रिरुच्यते ।
 शुक्रं सोमात्मकं विद्यादार्त्तव पावकात्मकं । भावा रसात्मकास्तेषां वीर्यञ्च शनिपावकौ ।
 कफवर्गोऽभवद्भुक्तं पित्तवर्गे च शोणितं । कफस्य हृदयं स्थानं पित्तं नाभ्यां प्रतिष्ठितं ।
 देहस्य मध्ये हृदयं स्थानं तन्मनसः स्मृतं । नाभिकोष्ठान्तरं यस्तु तत्र देवो ज्ञातात्मनः ।
 मनः प्रजापतिर्ज्ञेयः कफः सोमो विभाव्यते । पित्तमग्निः सूर्यो ह्येवमग्नीषोमात्मकं जगत् । ११३५
 एवं प्रवर्त्तते गर्भे वृद्धितेऽप्युदसन्निभे । वायुः प्रवेशनं चक्रे सङ्गतः परमात्मना ।
 ततोऽङ्गानि विश्रजति बिभर्त्ति परिवर्त्तयन् । स पञ्चधा शरीरस्थो भिद्यते वृद्धयन् पुनः ।
 प्राणोऽपानः समानस्य उदानो व्यान एव च । प्राणोऽस्य प्रथमं स्थानं वृद्धयन् परिवर्द्धते ।
 अपानः पश्चिमं कायमुदानोऽङ्गैः शरीरिणः । व्यानो व्यापक्यते येन समानः सञ्चिवर्त्तते ।
 भूतावाप्सितस्तस्य आयतेन्द्रियगोचरा । पृथिवी वायुराकाशमापो ज्यैतिश्च पञ्चमं । ११४०
 तस्मिन्नि यनिविष्टानि खं खं योऽं प्रचक्रिरे । पार्थिवं देहमाज्जन्तु प्राणात्मानश्च साहृतं ।
 क्षिप्रप्राणाश्रयोनीनि जलात् छावः प्रवर्त्तते । ज्यैतिश्च कुक्षेज आत्मा तेषां यन्मृ मनः स्मृतं ।
 धामास्य विषयाश्चैव यस्य वीर्यान्तर्धर्त्तताः । इत्येतान् पुरुषः सर्वान् सृजन् लोकान् सनातनान् ।
 नैधनेऽस्मिन् कथं लोके सरत्वं विष्णुरागतः । एष मे संशयो ब्रह्मक्षेत्र मे विस्मयो महान् ।
 कथं गतिर्गतिमत प्रापन्नो मानुषीं तनुं । भूतो मे स्तस्य वंशस्य सर्वेषाञ्चैव सन्धवः । ११४५
 श्रोतुमिच्छामि विष्णोस्तु कृष्णोनास्तु यथाक्रमं । आस्यथै परमं विष्णुर्देवैर्देवैश्च कथ्यते ।

विष्णोस्तत्पत्निमास्रथै ममाचक्ष महाभुने । एतदाख्यंमाख्यानं कथयस्व सुखावहं ।

प्रख्यातवत्सवोर्यस्य विष्णोरमिततेजसः । कर्षणाख्यंभूतस्य विष्णोस्तत्पत्निमोक्षयतां ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रभ्रभारो महांक्षात लघोक्तः श्राद्धं धर्मनि । यथाशक्ति प्रवक्ष्यामि श्रूयतां वैष्णवं वक्त्रः ।

विष्णोः प्रभावश्रवणे दिव्या ते मतिरुत्थिता । हन्त विष्णोः प्रवृत्तिं त्वं शृणु दिव्या मयेरिता ।

१२००

महत्साध्यं महत्साधं महत्सचरणञ्च यं । महत्सशिरसं देवं महत्सकरमव्ययं ।

महत्सबाहुं भास्वानं महत्समुकुटं प्रभुं । महत्सदं महत्सादिं महत्सभुजमव्ययं ।

हवमं सवनद्यैव हव्यं होतारमेव च । पात्राणि च पवित्राणि वेदो दीक्षां च दं क्षुवं ।

सुकुशोमसुपंभुवं प्रोक्षणो दक्षिणायनं । अन्वर्थ्यै सामगं विप्रं सदस्यं सदनं तथा ।

यूपं समित्सुवं दर्व्यीं चमसोलूखलानि च । प्रार्थ्यं च यज्ञभूमिञ्च होतारं चयनञ्च यत् ।

१२०१

रहस्यानि प्रमाणानि चराणि स्थावराणि च । प्रायश्चित्तानि चार्थ्यञ्च स्त्रिष्टिलानि कुशाक्षया ।

मन्त्रं यज्ञवह्नं वज्रं भागं भागवहञ्च यत् । अग्नेभुजं सोमभुजं ऊतार्थिवमुदायुधं ।

आहुर्व्येदविदो विप्रा यं यज्ञे श्राप्तं विभुं । तस्य विष्णोः सुरेजस्य श्रीवत्साङ्गस्य धीमतः ।

प्रादुर्भावश्चक्षुराणि समतीतान्यनेकशः । भूयस्यैव भविव्यन्तीत्येवमाह प्रजापतिः ।

यत् प्रवृत्तिमिमहाराज पुण्यां दिव्यां कथां शृणु । यदर्थं भगवान् विष्णुर्वसुदेवकुले ऽभवत् ।

१२०२

तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि शृणु सर्वमशेषतः । वासुदेवस्य माहात्म्यं चरितञ्च महाद्युतेः ।

हितार्थं मुरभर्त्यानां लोकानां प्रभवाय च । ब्रह्मज्ञः सर्वभूतात्मा प्रादुर्भवति कार्यतः ।

प्रादुर्भावांश्च वक्ष्यामि पुण्यान्दिव्यान् गुणैर्युतान् । श्रुचिः प्रयतवान् भूत्वा निबोध जनमेजय ।

इदं पुराणं परमं पुण्यं वेदैश्च सन्धितं । हन्त ते कथयिष्यामि विष्णोर्दिव्यां कथां शृणु ।

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत । धर्मसंस्थापनार्थाय तदा सम्भवति प्रभुः ।

१२०३

तस्य श्रेका महाराज मूर्तिर्भवति सत्तमा । नित्यं दिविष्ठा या राजंस्तपस्वरति दुस्वरं ।

द्वितीया चास्य शयने निद्रायोगमुपाययौ । प्रजासंहारसर्गार्थं किमप्यात्मविचिन्तकं ।

सुप्ता युगमहर्षं यः प्रादुर्भवति कार्यतः । पूर्णं वर्षवहस्ये तु देवदेवी जगत्प्रभुः ।

पितामहो लोकपालाश्चन्द्रादित्यौ हुताशनः । ब्रह्मा च कपिलस्यैव परमेष्ठी तथैव च ।

देवाः सप्तर्षयस्यैव व्यमकश्च महाचक्राः । वायुः समुद्राः शैलाश्च तस्य देहे समाश्रिताः ।

१२०४

मनस्कमारस्य महानुभावो मनुर्गोदात्मा भगवान् प्रजाकरः । पुराणदेवोऽयं पुराणि चक्रे प्रदीप्तवैशानरतुल्यतेजाः ।

येन चार्णवमथैस्त्रा नष्टे स्थावरजङ्गमे । नष्टे देवासुरगणे प्रमथोरगराक्षसे ।

योऽहोकोमो दुराधर्षो दानैश्च मधुकैटभौ । हतौ प्रभवता तेन तयोर्दन्ताभितं वरं ।

पुरा कमलनाभस्य स्वपनः सागराश्च । पुष्करेणस्य सम्भूता देवाः सर्पिणः पुरा ।

मरुत पीष्करो नाम प्रादुर्भावा महात्मनः । पुराणं कथ्यते यत्र वेदश्रुतिसमाहितं ।

१२०५

वराहस्य अतिसुखः प्रादुर्भावो महात्मानः । यत्र विष्णुः सुरवेष्टो वाराहं रूपमाकृतः ।
 महीं सागरपर्यन्तां स्रगैलवनकाननां । वेदप्रदो यूपदङ्कः कतु हस्तं स्थितीमुखः ।
 अग्निजिह्वोः दर्भरोमा ब्रह्मश्रीर्षो महातपाः । चरोरात्रे कणोद्विषो वेदाङ्गमुतिभूषणः ।
 आञ्जनायः श्रुतुष्टः सामघोषस्तनो महान् । धर्मोपसमयः श्रीमान् कर्णविक्रमवत्क्रियः ।
 प्रायश्चित्तनखो घोरः पशुजानुर्धराभुजः । उद्गात्रन्मोः होमलिङ्गः फलवोजमहोषधिः ।
 वाष्पनरात्मा वेदस्त्रिभुक्तः श्रीमशोषितः । वेदोक्तन्मो हविर्गन्मो हव्यकृत्यातिवेगवान् ।
 प्राञ्जशकायो धृतिमाशानादीनाभिरर्चितः । दक्षिणहृदयो योगो महावचनयो महान् ।
 उपाकर्षोऽष्टचक्रः प्रवर्गवर्तभूषणः । नानाचन्द्रेणमतिपथो गुह्योपनिषदासनः ।
 कथापन्नोसहायो वै मेरुद्वन्द्वो हवोऽकृतः । महीं सागरपर्यन्तां स्रगैलवनकाननां ।
 एकार्णवजलो मश्रमेकार्णवगतः प्रभुः । दंष्ट्रया मां समुद्रुत्थ लोकाणां हितकाम्बया ।
 सहस्रश्रीर्षो लोकादिस्कारं प्रथिवीं पुनः । एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भूतक्षितारिण्या ।
 उद्धृता प्रथिवी देवी सागराम्बुधरा पुरा । वाराह एव कथितो नारसिंहमतः शृणु ।
 यत्र भूत्वा मृगेन्द्रेण हिरण्यकशिपुर्धृतः । पुरा कृतयुगे राजन् सुरारिर्बलदर्पितः ।
 दैत्यानामादिपुरुषस्कारं तप उत्तमं । दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
 जलोपवासस्तथासीत् स्थानमौनदृढव्रतः । ततः श्रमदमाभ्याश्च ब्रह्मचर्येण चानघ ।
 ब्रह्मा प्रीतमनास्तस्य तपसा निधमेन च । तं वै स्तवभूभगवान् स्तवमागम्य भूपते ।
 विमानेनार्कवर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता । आदित्यैर्वसुभिः साध्यैर्भरद्वाजैर्देवतैः सह ।
 रुद्रेर्विश्वसहायैश्च यवराजसकिन्नरैः । दिशाभिर्विदिशाभिश्च नदीभिः सागरैस्तथा ।
 जलनैश्च मुहूर्तैश्च खेचरैश्च महाघैः । देवर्षिभिस्तपोवृद्धैः सिद्धैः सप्तर्षिभिस्तथा ।
 राजर्षिभिः पुण्यतमैर्गृध्रैर्भरदारोगणैः । चराचरगुरुः श्रीमान् वृतः सर्वैः सुरैस्तथा ।
 ब्रह्मा वेदविदां श्रेष्ठो दैत्यं वचनमब्रवीत् । प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसाग्नेन सुव्रत ।
 वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ।

२२०

२२१

२२२

२२३

॥ हिरण्यकशिपुस्त्वय्य ॥ न देवासुरगन्धर्वा न यजोरगराक्षसाः । न मानवाः पिशाचा वा हन्युर्भा देवसत्तम ।
 स्वयं वा न मां प्रापैः क्रुद्धा लोकपितामह । अप्रेयस्तपसा युक्ता वरमेवं वृणोऽम्बहं ।
 न शस्त्रेण न चास्त्रेण गिरिणा पादपेन वा । न शुष्केण न चार्द्धेण स्यान्न चान्येन मे वधः ।
 पाणिप्रहारैरेकेन शंस्यत्य बलवाचनं । यो मां नाशयितुं शक्तः स मे मृत्युर्न संशयः ।
 भवेयमहमेवार्कः सोमो वायुर्ज्जताशनः । सलिलश्चान्तरोक्षश्च जलचाणि दिशो दश ।
 अहं क्रोधश्च कामश्च वरुणो वासवो यमः । धनदश्च धनाध्यक्षो यवः किंपुरुषाधिपः ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ एतं दिव्या वरास्तात मया दत्तास्तबाहुताः । सर्वान् कामानिमांस्तात प्राप्नुष्वि त्वं न संशयः ।
 एवमुक्त्वा तु भगवान् जगामाकाशमेव तु । वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितं ।

२२४

२२५

श्रुत्वा चैव वरं तच्च दत्तं कमलयोगिना । ततो देवास्य नागास्य गन्धर्वानुनयसदृशः ।

वरप्रदानं मुनेव पितामहमुपस्थिताः । विभुं विशापयामासुर्देवा इन्द्रपुरोगमाः ।

॥ देवा ऊचुः ॥ वरेणामेव भगवन् बाधिव्यति स मेऽसुरः । तत् प्रबोदस्य भगवन् बधोऽप्यस्य विचिन्वती ।

भगवन् सर्वभूतानां स्वयम्भूरादिकदिभुः । सहा च हयकथानामव्यक्तप्रकृतिर्भुवः ।

ततो लोकहितं वाक्यं श्रुत्वा देवः प्रजापतिः । प्रोवाच भगवान् वाक्यं सर्वान्देवगणान्सदा ।

१२१०

॥ ब्रह्मोवाच ॥ अवश्यं चिदब्रह्मणो प्राप्तव्यं तपसः फलम् । तपसोऽग्नेऽस्य भगवान् बध्मं विष्णुः कथयिष्यति ।

एतच्छ्रुत्वा मुराः सर्वे बाष्पं पङ्कजजम्बनः । स्वानि स्वानानि दिव्यानि जम्बुसौ वै मुदायुताः ।

लब्धमात्रे वरे चापि सर्व्याः सोऽबाधत प्रजाः । हिरण्यकशिपुर्देत्यो वरदानेन दर्पितः ।

आश्रमेषु महाभागान्मुनीन् वै संश्रितव्रतान् । सत्यधर्मरतान्दान्तान् पुरा धर्षितवांस्तु सः ।

देवास्त्रिभुवनस्यास्य पराजित्य महाबलः । त्रैलोक्यं वशमानोऽथ स्वर्गेऽवसद्व्यासुरः ।

३७६३

यदा वरुणदोष्मन्तो न्यवमहानवो दिवि । यज्ञियान् कृतवान् दैत्यान् देवांश्चैवाप्ययज्ञियान् ।

आदित्याश्च तथा रुद्रा विश्वे च वसवस्तथा । शरणं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्न हान्तम् ।

वेदयज्ञमयं ब्रह्मा ब्रह्मादेवं सनातनं । भूतं भयं भविष्यञ्च प्रभुं लोकममकृतं ।

नारायणं विभं देवं शरणं शरणं गताः ।

॥ देवा ऊचुः ॥ वायस्य नोऽहं देवेश हिरण्यकशिपीर्भयात् । त्वं हि नः परमो देवस्त्वं हि नः परमो गुरुः ।

५५३७

सं हि नः परमो धाता ब्रह्मादीनां सुरेश्वर । उत्कृष्टाभ्युपवास्य शत्रुपक्षयामह ।

उत्थाय दितिवंशस्य शरणं त्वं भवाम्यहम् ।

॥ विष्णुह्वाच ॥ भयं त्यजध्वममरा अभयं वो ददाम्यहं । तथैव त्रिदिवं देवाः प्रतिपत्स्य मा चिरं ।

एष त्वं सगणं दैत्यं वरदानेन दर्पितं । अवध्यममरेद्भाणां दानवेन्द्रं निहन्त्यहं ।

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा स भगवान् विस्मज्य चिदशेषराम् । सभां हिरण्यकशिपोर्जंगम हरिरीश्वरः ।

२२३५

नरस्य कृत्वा हृतं मिह स्या हृतं तथा । नारसिंहेन वपुषा पाणिं संस्पृश्य पाणिना ।

जीमूतघनसद्भाषो जीमूतघननिखनः। जीमूतघनदीप्तौजा जीमूत इव वेगवान्।

दैत्यं सोऽतिबलं दृप्तं दृप्तघातुलविक्रमं । दृष्टैर्दैत्यगणैर्गुप्तं हतवानेकपाणिना ।

नृसिंह एष कथितो भूयोऽयं वामनो ऽपरः । यच्च वामनमाश्रित्य रूपं दैत्यविनाशनं ।

बलेर्बलवतो जग्ने बलिना विष्णुना पुरा । विक्रमैस्त्रिभिरशोभ्याः शोभितास्ते महासुराः ।

विप्रचिन्तिः शिविः ब्रह्मुरयः ब्रह्मलयेव च । अयःशिरा अमशिरा हयग्रीवस्य वीर्यवान् ।

वंगवान् केतुमानुयः सोयव्यधो महामुरः । पुष्करः पुष्कलस्यैव माश्वामपतिरेव च ।

महादीऽम्बुजिगाः कुम्भाः मंद्वादी गगनप्रियः । अनुह्रादी हरिहरो वराहः संहरो रुजः ।

प्ररभः प्ररभस्यैव कुपनः कोपनः क्रयः । दृष्टकोर्निर्भयहाजिह्वः प्रदक्षेण महास्वनः ।

दोर्धजिह्वाऽर्कनयनो मृदुवापो मृदुप्रियः । वायुर्गन्धिष्ठो नम्रपिः शम्भरो विशरो महात् ।

५२८५

चन्द्रहन्ता क्रोधहन्ता क्रोधवर्द्धन इव च । काकहन्ता काककेशव इव । क्रोधो विरोचनः ।
 गविष्ठश्च वरिष्ठश्च प्रसन्नमनस्कामुभौ । इन्द्रावपनवातापी कोटुमान् वल्लर्ध्वतः ।
 त्रिस्रोता पुत्रोमा च बाष्पकः प्रमदी मरुः । खड्गमः शालवदनः करालः क्रौञ्चिकः वरः ।
 एकाक्षश्चन्द्रहा राज्ञः संहारी मृदुरक्षणः । अतस्त्रौणकहस्ताश्च तथा परिचपाणवः ।
 अश्वघन्तायुधोपेता भिन्दिपासायुधस्तथा । शूलोक्कुलकहस्ताश्च परमधधरास्तथा ।
 पात्रमङ्गरहस्ताश्च तथा मृगपाणवः । महाक्रिशाप्रहरणाः शूलहस्ताश्च दानवाः ।
 नानाप्रहरणा घोरा नानावेशा महाजवाः । कुर्वन्कुटवक्त्राश्च काकोलूकमुखास्तथा ।
 खरोद्भवदनाश्चैव वराहवदनास्तथा । भीमा मन्तरवक्त्राश्च केतुवक्त्राश्च दानवाः ।
 आशुर्दुर्गवक्त्राश्च घोरा दृक्मुखास्तथा । मार्भारवक्त्रवक्त्राश्च महावक्त्रास्तथापरे ।
 नक्रमेधाननाः शूरा गोत्राविमर्दिधाननाः । गोत्रावक्त्रकवक्त्राश्च क्रौञ्चवक्त्राश्च दानवाः ।
 गहडाक्षाः खड्गमुखा मयूरवदनास्तथा । गजेन्द्रचर्मवसनास्तथा कृष्णाजिनाम्बराः ।
 चीरसंघृतगात्राश्च तथा वल्गुलवासवः । उष्णोष्णिगो मुकुटिनस्तथा कुण्डलिनो ऽसुराः ।
 कवचिनो लम्बशिखाः कम्पपीवाः सुवर्चसः । नानावेशधरा दैत्या नानामास्त्रानुलेपनाः ।
 स्त्रान्यायुधानि संगृह्य प्रदीपानीव तेजसा । क्रममाणं हृषीकेशमुवावर्त्तन्त सर्वशः ।
 प्रमथ्य सर्वान्त्रैतेषाम् पादहस्ततलेस्ततः । रूपं कृत्वा महाभीमं महाराशु स मेदिनीं ।
 तस्य विक्रमतो भूमेस्त्वष्टादित्यौ सनात्तरे । नभः प्रक्रममाणस्य नाभ्यां किल समास्थितौ ।
 परमाक्रममाणस्य जानुदेशे यवस्थितौ । विष्णोरतुलवोर्यस्त्रवदन्नेवं दिजातयः ।
 हत्वा स मेदिनीं कृत्वा हत्वा चासुरपुङ्गवान् । ददौ शक्राय विदिवं विष्णुर्व्यसवताम्बरः ।
 एष ते वामेना नाम प्रादुर्भावे महात्मनः । वेदविद्विद्विजैरेतत् कथ्यते वैश्वं यशः ।
 भुवि भूतात्मनी विष्णोः प्रादुर्भावे महात्मनः । दत्तात्रेय इति ख्यातः कृपया परया युतः ।
 तेन नष्टेषु देवेषु प्रक्रियासु मन्त्रेषु च । चातुर्वर्ण्यं च संकीर्णं धर्मं श्रियिलताङ्गते ।
 अभिवर्द्धति चाधर्मैः सत्ये नष्टे ऽनुते स्थिते । प्रजासु शौर्यमानासु धर्मं चाकुलताङ्गते ।
 सत्यज्ञाः सक्रिया वेदाः प्रत्यगोता वि तेन वै । चातुर्वर्ण्यमवहोर्णं कृतं तेन महात्मना ।
 तेन हरेधराजस्य कार्तवीर्यस्य धीमतः । वरदेन वरो दत्तो दत्तात्रेयेण धीमता ।
 एतद्वाङ्मयं यत्ते तत्ते मम कृते नृप । व्रतानि दत्त बाह्वर्णा भविष्यन्ति नवश्रवणः ।
 पालयिष्यसि कृत्वाश्च वसुधां वसुधेश्वर । दुर्निरीक्ष्योऽरिष्टन्धानां युद्धसाधु भविष्यसि ।
 एष ते वैष्णवः श्रीमान् प्रादुर्भावोद्भूतः शुभः । कथितो वै महाराज यथाश्रुतमरिन्दम ।
 भूयस्य जामदग्न्येवि प्रादुर्भावे महात्मनः । यत्र वाङ्मयवक्ष्येण निश्चितं दुर्भुयं रणे ।
 रामोऽर्जुनमनीकस्य सद्यः नृपतिं प्रभुः । रथस्थं पार्थिवं रामः पातयिष्यामि नृपति ।
 धर्षयिष्या यथाकामं क्रोधमानस्य मेघवत् । कृत्वा वाङ्मयवक्ष्येण चिच्छेद भृगुनन्दनः ।

५१८०

५१८५

५१९०

५१९५

५१९९

५१९५

परश्वधेन दोष्टेन ज्ञातिभिः सहितस्तथैव । कोणां क्षत्रियकोटीभिर्बलमन्त्रभूषणा ।
 त्रिःसप्तलक्षः प्रयिवो तेन निःक्षत्रिया कृता । कृत्वा निःक्षत्रियाश्चैव भार्गवः सुमहाबलः ।
 सर्वपापविनाशाय वाजिमेधेन चेष्टवान् । तस्मिन् यज्ञे महादाने दक्षिणां भृगुनन्दनः ।
 मारीचाय ददौ प्रीतः काश्यपाय वसुन्धरां । वाह्यांस्तुरगान् शुभ्रावचक्षु रथिनाम्बरः ।
 हिरण्यमलयं धनूर्गजान् महामनाः । ददौ तस्मिन्नाहायज्ञे वाजिमेधे महाधनः । २३२०
 अद्यापि च हितार्थाय लोकानां भृगुनन्दनः । चरमाणक्षयो दीप्तं जामदग्न्यः पुनः प्रभुः ।
 तिष्ठते देववक्त्रो मास्मसेन्द्रे पर्यन्तोत्तमे । एष विष्णोः सुरेशस्य श्रीवत्साङ्गस्य धीमतः ।
 जामदग्न्य इति ख्यातः प्रादुर्भावो महात्मनः । चतुर्विधे युगे चापि विश्वामित्रपुरःसरः ।
 राज्ञो दशरथस्याथ पुत्रः पद्मदलेक्षणः । कृत्वात्मानं महाबाहुस्तुर्द्धा प्रभुरीश्वरः ।
 जाके राम इति ख्यातस्तेजसा भास्करोपमः । प्रसादनार्थं लोकस्य रक्षसां निपहाय च । २३२१
 धर्मस्य च विदुःस्यै जज्ञे तत्र प्रतापवान् । तमप्याहुर्गन्धर्वं सर्वभूतपतेस्तनुं ।
 तस्मै दत्तानि शस्त्राणि विश्वामित्रेण धीमता । बभार्थं देवशत्रूणां दुर्द्धेर्षाणि सुरैरपि ।
 यज्ञविघ्नकरो येन मुनीनां भावितात्मना । मारीचस्य सुबाहुस्य बालेन बलिनाम्बरः ।
 निहतौ च निराशौ च कृतौ तेन महात्मना । वर्त्तमाने मखे येन जनकस्य महात्मनः ।
 भग्नं माहेश्वरं चापं क्रीडता लोलया पुरा । यः समाः सर्वधर्मज्ञस्तुर्द्धा वनेऽवसत् । २३२२
 लक्ष्मणानुचरो रामः सर्वभूतहिते रतः । कृपिणो यस्य पार्श्वस्था सीतेति प्रथिता जनैः ।
 पूर्वैश्चित्तलाद्या लक्ष्मीर्भर्त्सारमनुगच्छति । चतुर्द्धा वने तस्मा तपो वर्षाणि राक्षसः ।
 जनस्थाने वसन् कार्यं चिदज्ञानं चकार ह । सीतायाः पदमन्त्रिक्कन् लक्ष्मणानुचरो विभुः ।
 विराधस्य कबन्धस्य राक्षसौ भीमविक्रमौ । जघान पृथगप्याशौ गन्धर्वौ प्रापविक्रतौ ।

ऊताश्रनाकौशतडिद्वानामैः प्रतप्तजाम्बूनश्चित्रपुष्पैः । महेश्वज्ज्वाग्नितुल्यशरैः शरैः शरीरेषु विधाजितो बलात् । २३२३

सुयोवस्य कृते येन वानरेन्द्रो महाबलः । बालो विनिहतो युद्धे सुयोवसाभिषेचितः ।
 देवाभिरगणानां वैद्यराजसपक्षिणां । यथावर्धं राक्षसेन्द्रं रावणं युद्धदुर्धरं ।
 गुप्तं राक्षसकोटीभिर्बलाच्छानचयोपमं । चैलोक्यद्रावणं क्रूरं दुराचारं महाबलं ।
 दुर्जयं दुर्द्धरं दृढं प्रशादूलसमविक्रमं । दुगिरीक्ष्यं सुरगणे वरदानमे दर्पितं ।
 महाभयमङ्कां महाकायं महाबलं । तमागच्छारिणं पैलस्त्वं युधिदुर्जयं । २३२४
 मन्त्राष्टपुत्रमन्त्रिचं समैर्ध्वं क्रूरनिश्चयं । रावणं निजघामाजौ रामो भूतपतिः पुरा ।
 मधोस्य तनयो दुष्टो लवलो नाम राक्षसः । हतो मधुवने भीमो वरदत्तो महाशूरः ।
 समरे युद्धशौण्डेन तथाप्येऽपि च राक्षसाः । एतानि कृत्वा कर्माणि रामो धर्मैश्चताम्बरः ।
 दशाश्वमेधान् जाकृत्वा नाजहार निरर्गलान् । नाश्रुयन्ताशुभा वाचो नाकुलो मादतो बवौ ।
 न विनाहरणस्याधीद्रे राज्यं प्रशासति । पर्य्यदेवस्य विधवा नामायाश्चाभवन् क्षत्रिः । २३२५

सर्वमासीत्तदा दाम्ने रामे राज्यं प्रशासति । न प्राणिनां भवन्नासीज्जलानिर्जलविषातनं ।
 न च सा दृष्टा बालानां प्रेतकर्माणि कुर्वते । ब्रह्म पर्यचरत् क्षत्रं विशः सत्समनुव्रताः ।
 शूद्राश्चैव हि वर्षांस्त्र्योन् शूद्रपुत्रपुत्रपुत्राः । भार्याः नात्यचरुर्ज्ञाता भार्याः नात्यचरत् पतिं ।
 सर्वमासीज्जगदान्ते निर्हृत्पुरभवन्मही । राम एकोऽभवद्भूता रामः पालयिताऽभवत् ।
 सहस्रपुत्रिणस्यासंस्तथा वर्षसहस्रिणः । अरोगाः प्राणिनश्चासन्माने राज्यं प्रशासति । ११४
 देवतानाम्प्रवीणाश्च मानुषाणाञ्च सर्वज्ञः । श्रुत्यैवा समवायोऽभूद्रामे राज्यं प्रशासति ।
 गायत्र्याप्यत्र गायन्ति ये पुराणविदो जनाः । रामे निबद्धास्तत्त्वार्था महात्त्वतस्तस्य धीमतः ।
 श्यामो युवा लोहितोऽसौ दीप्तलो मितभावसः । आजानुवाजः सुमुखः सिंहस्तन्धो महाभुजः ।
 दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च । अयोध्याकामयोध्यायां रामो राज्यमकारयत् ।
 अक्षयामययुषां घोषो ज्वाधोपस्य महात्मनः । अशुष्कलोऽभवद्भ्रात्रे दीपतो भुञ्जतामिति । ११५
 सत्त्ववान् गुणसम्पन्नो दीप्यमानः स्तुतेजसा । अतिसूर्यैश्च सन्तुष्ट रामो दाशरच्चरिभैः ।
 दैजे क्रतुव्रतैः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणैः । हित्वाऽयोध्यां दिवं यातो राक्षसः सुमहाबलः ।
 एवमेव महाबाहुरिच्छाकुलकुलनन्दनः । रावणं सगणं हत्वा दिवमाचक्रमे प्रभुः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अपरः केचनस्त्रायं प्रादुर्भावी महात्मनः । विख्यातो माधुरे कस्य सर्वलोकहिताय वै ।
 यत्र ब्रह्मस्य मेन्द्रस्य कंसं द्विविदमेव च । अरिष्टं दृष्ट्वं केषां पूतनां दैत्यदारिकां । ११६
 नागं कुवलयधीर्धं चालुरं मुष्टिकं तथा । दैत्यान्मानुषदेहस्थान् सुदयामाच वीर्यवान् ।
 द्विषं बाहुसहस्रं वाणस्थाहुतकर्षणः । नरकस्य हतः सख्यै यवनस्य महाबलः ।
 हतानि च महीपाणां सर्वैरजानि तेजसा । दुराचाराश्च निहताः पार्थिवा ये महीतले ।
 नवमे द्वापरे विष्णोरष्टाविंशे पुराभवत् । वेदेव्यासस्तथा जम्भे जातृकर्णपुरः सरः ।
 एको वेदस्तद्वृद्धो तु हतसेन महात्मना । जनितो भारते वंशः सत्यवत्याः सुतेन च । ११७
 एते लोकहितायैव प्रादुर्भावा महात्मनः । अतोताः कथिता राजन् कथ्यन्ते चाप्यनागताः ।
 कल्की विष्णुयुगा नाम सन्मलयामको दिजः । सर्वलोकहितार्थाय भूयस्योत्पत्स्यते प्रभुः ।
 दशमो भाव्यसम्पन्नो याज्ञवल्क्यपुरःसरः । अयधित्वा च तान् सर्वान् भाविनाऽर्थेन चोदितान् ।
 गङ्गाधमुनयोर्ध्वे निष्ठा प्राप्स्यति सानुगः । ततः कुले ज्यतोते तु सामान्ये सहस्रेनिके ।
 भूपृथ्व्यश्च प्रमृष्टेषु तदा त्वप्रगहाः प्रजाः । अखेन निर्गते सैव हत्वा चान्योन्यमाहवे । ११८
 परस्परहतस्तस्य निराक्रन्दाः सुदुःखिताः । एवं कष्टमनुप्राप्ताः कलिसन्ध्याशके तदा ।
 प्रजाः सर्वं प्रयाच्यन्ति सार्द्धं कलिद्युगेन ह । शोषे कलिद्युगे तस्मिंस्ततः कृतद्युगं पुनः ।
 प्रवर्त्यते यथान्यायं ह भावादेव नान्यथा । एते चान्ये च बहवो दिव्या दिव्यगणैर्युताः ।
 प्रादुर्भावाः पुराणेषु गीयन्ते ब्रह्मवादिभिः । यत्र देवा विमुञ्चन्ते प्रादुर्भावानुकीर्तने ।
 पुराणं वर्तते यत्र वेदकुतिसमाहितं । एतदुद्देशमात्रेण प्रादुर्भावानुकीर्तनं । ११९

कीर्त्तितं कीर्त्तनोयस्य सर्वलोकरुरोः प्रभोः । प्रीयन्ते पितरस्तस्य प्रादुर्भावात्कीर्त्तनात् ।
विष्णोरभितवोऽयस्य वदन्त्येवं दिजातयः ।

एतास्तु योगेश्वरयोगमायाः श्रुत्वा विमुञ्चेन नरस्तु पापैः । सङ्गं सङ्गिं विपुलांश्च भोगान् प्राप्नोति दीर्घं भगवत्प्रसादात् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्यन्ते द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ विश्वं शृणु मे विष्णोर्हरितस्तु कृते युगे । वैकुण्ठतस्तु देवेषु कृत्वा लं मानुषे युगे ।

हंशरत्नं हि तन्मैदं कर्षणां गच्छतां गतिं । संप्रत्यतीतां भाव्यास्तु शृणु राजन् यथातथं ।

१९००

अथोक्ता व्यक्तलिङ्गस्तौ य एव भगवान् प्रभुः । नारायणो ज्ञाननात्मा प्रभवोऽव्यय एव च ।

एव नारायणो भूत्वा हरिरासीत् कृते युगे । ब्रह्मा प्रकृत्यसोमस्य धर्मः शृङ्गो वृक्षस्थितिः ।

अदितेरपि पुत्रत्वमेव यः दत्तमन्दनः । एव विष्णुरिति स्मृत इन्द्रादवरजोऽभवत् ।

प्रसादजं ह्यस्य विभोरादित्याः पुत्रजन्म तत् । बधार्थं कुरञ्चनूपं देत्यदानवरत्नं ।

प्रधानात्मा पुरा ह्येव ब्रह्मायमखजत् प्रभुः । सोऽखजत् पूर्वपुत्रः प्रजाकल्पे प्रजापतेन ।

१९०५

ते तन्मानात्मनस्तत्र ब्रह्मवैश्वानरानुत्तमान् । तेभ्योऽभवत्प्रजापत्यो ब्रह्मा ब्रह्मा शस्यते ।

एतदास्यैभूतन्तु विष्णोः कर्मानुकीर्त्तनं । कीर्त्तनोयस्य लोकेषु कीर्त्तमानं निबोध मे ।

कृते कृत्ववधे तात वर्त्तमाने कृते युगे । आसीत्तैलोक्यविख्यातः संपाससारकामयः ।

तत्र स्य दानवा घोराः सर्वे संपामदर्शिताः । ज्ञानि देवगणान् सर्वान् सयसोरमराक्षसान् ।

ते बध्यमाना विमुखाः क्षीणप्रहरण रणे । चातारं मनसा जम्बुद्वं नारायणं प्रभुं ।

५९८

एतस्मिन्मन्त्रे मेघाः निर्व्याणाङ्गारवर्षसः । सर्कवज्रघट्टगणं कादयामासुरस्मरं ।

चलद्विद्युद्गणानिह्ना घोरा निर्द्वादकारिणः । तेऽन्योन्यवेगाभिहताः प्रववुः सप्त माहताः ।

दीप्तोत्थाशनीपातैर्वज्रवेगानिलानिलैः । रराव घोरीदत्पातैर्द्वाजमानमिवाम्बरं ।

पेतुस्तस्मात्सहस्राणि पेतुराकाशगान्धपि । न्युज्जानि च विमानानि प्रपतन्मुत्पतन्ति च ।

चतुर्थ्युगान्तपर्याये लोकानां यद्द्वयं भवेत् । तादृशान्येव रूपानि तस्मिन्नुत्पातदर्शने ।

१९१५

तमसा निष्प्रभं सन्धे न प्राज्ञायत किञ्चन । तिमिरोच्चपरिचिप्ता न रेजुस्य दिशो दश ।

निशेव रूपिणी काली कालमेघावगुण्डिता । घोर्ण भात्यनिभूनाकां घोरेण तमसा कृता ।

ताम् जगैषाम् गतिमिराम् दोर्भा संक्षिप्य च प्रभुः । वपुः सन्दर्शयामास दिव्यं कृष्णवपुर्हरिः ।

सलाहकाश्चनमिभं वलाहकतनूद्वयं । तेजसा वपुषा चैव कृष्णं कृष्णमिवाचलं ।

दीप्तपीताम्बरधरं तप्तकाञ्चनभूषणं । भूषाभ्युद्योतवपुषं युगान्ताग्निनिवोत्थितं ।

१९२०

चतुर्दिगुणपीनांशं किरीटच्छमूर्द्ध्वं । चामोकरकराकरैरायुधैर्यशोभितं ।

चन्द्रार्ककिरणघातं गिरिकूटमिवोच्छ्रितं । मन्दकानन्दितकरं मरामोविषधारिणं ।

प्रतिचितं हलोदरं शङ्खचक्रगदाधरं । विष्णुवैशं समामूलं श्रोतुवं शार्ङ्गवृद्धिषं ।

सर्वशस्त्रसंयुक्ते सुपर्षध्वजशोभिते । चन्द्रार्कचक्रचिते मन्दराबधूतान्तरे ।

अनन्तरस्मिंस्तुते दुर्द्वेमेवकूबरे । तारकाचिचकुमुदे पद्मनक्षत्रवन्धुरे ।
 भयेत्यभयदं ध्यायि देवा दैत्यपराजिताः । ददृशुस्ते स्मितं देवं दिव्यलोकमये रये ।
 ते कृताञ्जलयः सर्वे देवाः सकपरोममाः । जलशब्दं पुरस्कृत्य शरणं शरणकृताः ।
 य तेषां ता गिरः श्रुत्वा विष्णुर्दक्षितदैवतः । मनश्चक्रे विनाशाय दानवानां महामृधे ।
 आकाशे तु स्थिता विष्णुः क्षीतमे पुरक्षीतमः । उवाच देवताः सर्वैः सप्रतिज्ञमिदं वचः ।
 ज्ञानिं ब्रजत भद्रं वो मामेष्ट महताङ्गणाः । जिता मे दानवाः सर्वे चैलोक्ये प्रतिवृत्तता ।
 ते तस्मै सत्यसन्धस्य विष्णोर्वाक्पते तो विताः । देवाः प्रीतिं परां जग्मुः प्राप्येवामृतमुत्तमं ।
 ततस्तमः संद्विष्टमे विनेष्टुञ्ज कञ्जाहकाः । प्रवृत्तं श्रिया वाताः प्रसन्नाश्च दिशो दृष्ट ।
 ज्योतीषि च प्रभावन्ति चन्द्रशुक्रः प्रदक्षिणं । प्रदीप्तानिच तेजोसि चक्रुरकं प्रदक्षिणं ।
 न विषयं यहाशुक्रः प्रसेदुस्त्रापि विन्धवः । गौरजस्त्वा बभूवुर्भागा नाकमार्गोदयस्तथः ।
 यथाध्वमूजः सरितो न रि चक्षुभरैर्ऽर्धेवाः । शूभा भूतेन्द्रियणा नराणामन्तरात्मसु ।
 महर्षयो वीतशोका वेदानुबैरधो यत । यज्ञेषु च हविःस्त्रादु शिवमप्राप्ति पावकः ।
 प्रवृत्तधर्माः संवृत्ता लोका मुदिनमानसाः । प्रोत्था परमया युक्ता देवदेवस्य भूपते ।
 जिष्णोर्दत्तप्रतिज्ञस्य अत्वारिनिधने गिरं ।

२३१

२३२

२३३

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंश-ध्वजि विचलारिञ्चोऽध्यायः ॥ ४२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽभयं विष्णुमयं श्रुत्वा दैत्यदानवाः । उद्योगं परमशुक्रमुद्बुध्य युधि दुर्जयाः ।
 मयस्तु काञ्चनमयं विमलान्तरमध्यमं । चतुश्चक्रं मुष्पिलं मुकण्डितमहायुधं ।
 किङ्किणोजालनिर्घोषं दोषिचर्मपरिष्कृतं । खचितं रत्नमालैश्च हेमजालैश्च भूषितं ।
 ईशामृगगणकीर्णं पञ्चभिस्तु विराजितं । दिव्यास्त्रतुलोरधरं पयोधरनिनादितं ।
 स्वचक्रं ध्वजवरं धूर्त्य स्रूपस्रमगभोपमं । गदापरिचसन्मुखं मूर्तिमन्तमिवाकीर्णं ।
 हेमकेयूरवलयं स्वर्णमण्डलकूबरं । वपताकध्वजोदयं वादित्यमिव मन्दरं ।
 गजेन्द्राब्धेः दृश्यदृश्यं सन्मकेश्वरवर्षभं । युक्तमृगसदृशेण सद्यस्मान्मुदनादितं ।
 दीप्तमाकाशगन्धिव्यं रथं पररथाक्षयं । अत्यतिष्ठङ्गणाकाङ्क्षी मेवं दीप्त इवांशुमान् ।
 तारस्तु क्रोशविलारमाययं वायसध्वजं । त्रैलोक्यकरसमाकीर्णं नीलाश्वनचयोपमं ।
 काशलोद्वाहचरणं लीहेशायुगकूबरं । तिमिरोद्गारकिरणं गर्जन्तमिव तोषदं ।
 लोहजालेन महता सगवाक्षेण दंशितं । चायसैः परिचैः शूलैः सेवणोद्यैश्च सेतुभिः ।
 प्रायैः पात्रैश्च विततैरवसक्तैश्च मुद्गरैः । शोभितं चायनोद्यैश्च तोमरैः सपरश्वधैः ।
 स्रजतं दिवतां हेतोर्दितोद्यमिव मन्दरं । युक्तं करसदृशेण योऽध्वारोद्धृत्वा नमः ।
 विरोचनस्तु संकुट्टा गदापाणिरवस्थितः । प्रमुखे तस्मै वैजयन्ता दीप्तवृद्ध इवाचलः ।
 युक्तं हयसदृशेण हयपीवस्तु दानवः । सान्दर्भं वाचयामास सपत्नानीकमर्दनं ।

२३४

२३५

२३६

व्यायतं ब्रह्माहम् धनुर्विस्कारयन्महत् । वराहः प्रमुखे तस्यौ सावरीह इवाचलः ।
 सरस्तु विकरन्तर्पन्निवाभ्यां रोपणं जलं । स्फुरद्दन्तोष्ठवदनः शंभोऽभ्यकाञ्चत । २४४
 लघ्वा लघ्वाद्ग्रहयं यानमास्थाय दानवः । शूद्रितो दानवैर्धूहैः परिचक्षाम वीर्यवान् ।
 त्रिप्रचित्तिसुतः श्वेतः श्वेतकुण्डलभूषणः । श्वेतशैलप्रतीकाग्रो युद्धायाभिमुखः स्मितः ।
 अरिष्टो बलिपुत्रस्तु बरिष्ठोऽद्रिप्रियायुधः । युद्धायाभिमुखस्तस्यौ धराधर इवाचलः ।
 किशोरस्त्वतिवर्षात् किशोर इव चोदितः । अभवद्दैत्यैर्न्यस्य मध्ये रविरिवोदितः ।
 लम्बस्तु लम्बमेघाभ प्रसम्भाम्बरभूषणः । दैत्यव्यूहगतो भाति सनीहार इवांशुमान् । २४५
 स्वर्भानुर्वकयोधो च दशनौष्ठेषाद्युधः । हर्षंस्तिष्ठति दैत्यानां प्रमुखे सुमहायुधः ।
 अन्धे हयगता भान्ति नः गस्कन्धेषु चापरं । विह्वलागतास्त्रान्ये वराहैरेषु चापरं ।
 केचित् खरोद्भयातारः केचितोद्यद्वाहनाः । नानापक्षिगतास्त्रान्ये केचित् पवनशङ्खिनः ।
 पत्तिनस्त्वपरे दैत्या भीषणा विह्वताननाः । एकपादा द्विपादाश्च नर्दन्तो युद्धकाङ्क्षिणः ।
 प्रखेलमाना बहवः स्फोटयन्तश्च ते भुजान् । दृप्तग्राहूलनिर्घोषा मेदुर्दानवपुङ्गवाः । २४६
 ते गदापरिघैर्गोधर्मव्याघ्रमालिनः । बाहुभिः परिचाकारैस्तर्ज्ययानि स्रज् देवताः ।
 प्राधैः पाशैश्च खड्गैश्च तोमराकुशपट्टिभिः । चिकोबुक्षे शतघ्नोभिः श्रितधारैश्च मुद्गरैः ।
 गण्डशैलैश्च शंलैश्च परिघैश्चोत्तमायुधैः । चक्रैश्च दैत्यप्रवरासुरानन्दितं बलं ।
 एवं दानवधैर्न्यस्तत् सर्वं युद्धमदोत्कटं । देवताभिमुखं तस्यौ मेघानोकमिवोद्धतं ।

नदद्भुतं दैत्यसहस्रगाढं वाक्प्रतितापाम्बुदशैलकल्पं । बलं रणायाम्युदयादुदोर्ध्वं युधत्स्योत्थाननिवावभासे । २४७

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि चतुस्रत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुतस्तौ दैत्यैर्न्यस्य विकरस्तात विग्रहे । सुराणां सर्वधैर्न्यस्य वैष्णवं विसरं शृणु ।

आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च महाबलौ । सवसाः सानुगाश्चैव सख्यस्तान् यथाक्रमं ।

पुरुभूतस्तु पुरतो लोकपालः सहस्रदृक् । ग्रामणीः सर्वदेवानामाहरोह सुरदिपं ।

सव्ये चास्य रथः पार्श्वे पश्चिमवरवेगवान् । सुषारक्षकचरणो ह्रस्ववज्रपरिष्कृतः ।

दैवगन्धर्भयशोषैरनुयातः सहस्रशः । दीप्तिमद्भिः सदस्यैश्च महर्षिभिरभिष्टुतः । २४८

वज्रविस्फूर्जितोद्धूतैर्विद्युदिद्राद्युधार्पितैः । गुप्ता बलाहकगणैः पर्वतैरिव कामगैः ।

यमाकूटः स भगवान् पृथ्वीं मलयान् जगत् । हविर्हूने स गायन्ति विप्रा मखमुखे स्मिताः ।

भर्गो शक्रानुयानेषु देवतृर्थनिनादिषु । सेन्द्रं यमुपनृत्यन्ति शतशोऽप्यश्वरोमणाः ।

केतुना वंशराजेन आजमानो यथा रविः । युक्ता हयसहस्रेण मगामाहतरं हवा ।

स स्यन्दनवगे भाति युक्ता मातलिना तदा । कस्तुरः परिकृतो मेघभास्करस्यैव तेजसा । २४९

यमस्तु दण्डमुदस्य कालयुक्तश्च मुद्गरं । तस्यौ सुरगणानोके दैत्यान्नादेन भीषयन् ।

चतुर्भिः सागरैर्गुप्ता ललिच्छद्भिश्च पद्मगैः । शङ्खमुक्ताङ्गदधरो विभ्रनोयमयं वपुः ।

कालपात्रान् संयुज्ज हव्यैः शशिचरोपमैः । काशीरितजलोद्गारैः कुर्वन् जीलाः सहस्रशः ।
 पाण्डुरोद्भूतवसनः प्रवालहरिचिराधरः । मणिष्णामोत्तमवपुर्धारीत्तमविभूषितः ।
 वरुणः पाण्डुराभ्यो देवानां कल तस्मिन् । सुहृद्वेलाभिलषन् भिन्नवेल इवार्णवः ।
 यक्षराक्षसेभ्यो गुह्यकानां गह्वरपि । मणिष्णामोत्तमवपुः कुर्वेत् नरवाहनः ।
 युक्तश्च ब्रह्मपद्माभ्यां निधीनामधिपः प्रभुः । देवो विनीश्वरः श्रीमान् गदापाणिरदृश्यत ।
 विमानयोधो धनदो विमानं पुष्पके स्मितः । स राजराजः शुशुभे युद्धार्थं नरवाहनः ।
 मेघमणः शिवसखः साक्षादिव शिवः स्वयं । दैत्यस्य संमुखे देवः स्मितवान् समरोत्सुकः ।
 पूर्णं पञ्चं सहस्राक्षः पिष्टरामस्तु दक्षिणं । वरुणः पश्चिमं पञ्चमुत्तरं नरवाहनः ।
 चतुर्थेऽङ्गुष्ठे चत्वारो लोकपाला बलीकटाः । स्वासु दिक्स्थभ्यश्च न वै तस्य देवबलस्य ते ।
 सूर्यः सप्ताश्वयुक्तेन रथेनाम्बरगामिना । क्रिया जात्यन्तमानेन दीप्यमानैश्च रश्मिभिः ।
 उदयास्तमयचक्षेण मेघपर्वतगामिना । त्रिदिवहारचित्रेण तपता लोकमन्त्रयं ।
 सहस्ररश्मियुक्तेन भ्राजमानेन तेजसा । रराज मध्ये देवानां द्वादशात्मा दिनेश्वरः ।
 सोमः श्वेतहृद्ये भाति स्वाम्नेन शीतरश्मिवान् । हिमतोषप्रपूर्णाभिर्माभिराञ्जययन् जगत् ।
 तम्रवद्योनामगतं शिशिरांशुं दिनेश्वरं । गजच्छायाङ्किततनुं नैजस्य तमसः स्वयं ।
 ध्योतिषामोत्तरं द्यौश्च रसानां रसदं प्रभुः । शेषधीनां परिवाणान्निधानममृतस्य च ।
 जगतः प्रथमं भागं द्यौश्च शीतमर्थं रसं । ददृशुर्द्वानवाः सोमं हिमप्रहरणं स्मितं ।
 यः प्राणः सर्वभूतानां पञ्चधा भिद्यते नृषु । सप्तस्त्वन्वगतो लोकलोन्मोहधर चराचरान् ।
 यमाञ्जुरश्वेयन्तारं ब्रह्मप्रभवमोत्तरं । सप्तस्वरगता यस्य धोनिर्नीतिरुदोर्ध्वते ।
 यं वदन्त्युत्तमं भूतं यं वदन्त्यश्वरोरिणं । यमाञ्जुराकाशगमं शीघ्रं ब्रह्मयोनिनं ।
 स वायुः सर्वभूतायुद्धूतस्तेन तिजसा । ववौ प्रव्यययन्दैत्यान् प्रतिलोमः स तोयदः ।
 मरुतो देवगन्धर्वा विद्याधरगणैः सह । चिकीडुरश्मिभिः शुभ्रैर्निधुनैः पञ्चगैरिव ।
 सुजम्तः सर्पपतयस्तीक्ष्णं रोषमर्थं विषं । शरभूताः सुरेन्द्राणां सेवार्थान्मुखा दिवि ।
 पर्वतास्तु शिलाशृङ्गाः शतशोऽप्युपादधैः । उपतस्तुः सुरगणान् प्रहर्षु दानवं बलं ।
 यः स देवो हृषीकेशः पद्मनाभस्त्रिविक्रमः । कण्ववर्त्मा युगान्तामो विश्वस्य जगतः प्रभुः ।
 समुद्रयोनिर्यधुहा हव्यभुक् कतुसङ्गतः । भूरापो बीम भूतात्मा ब्रमः शान्तिकरीऽरिहा ।
 जगद्योनिर्जगदीजो जगद्गुरुद्वारधीः । सोऽर्धमग्निमिवोद्यन्तमुद्यन्तोत्तमतेजसं ।
 हरिश्चममरानोके चक्रवृत्तनदाधरः । सपरीवेशमुद्यन्तं सवितुर्धनुस्तं यथा ।
 सद्योनालम्ब्य महतीं सर्वोत्सुगविनाशिनो । करेण काशीं महतीं ब्रह्मकालप्रदो गर्दो ।
 श्रेष्ठभुजैः प्रदीप्तानि भुजगारिध्वजः प्रभुः । दधारायुधजालानि जालादोनि महायथाः ।
 स कथयस्यात्प्रभवं द्विजं भुजगभोजनं । पञ्चनाभिकसम्पत्ते गगनचोऽभयं स्वर्गं ।

२०१६

२४७०

२४७१

२४७२

२४७३

२४७४

भुजंगेण वदने निविष्टेन विराजितं । अमृतारम्भनिर्भक्तं मन्दराद्रिभिवोष्णितं ।
 देवासुरविमर्देषु शतशो दृष्टविक्रमं । महोन्नेषामृतस्वार्थं वज्रेण कृतलक्षणं ।
 निविष्टं सृष्टिनक्षेत्रे तप्तकुण्डलभूषणं । विचित्रपत्रवसनं धातुमन्तमिवाचलं । २४८
 स्फोटक्रोडावलम्बेन श्रीताण्डुलसमेतजसा । भोगिभोगावसन्नेन मथिरत्नेन भासता ।
 पलाश्यास्त्रपत्राभ्यां क्वादयन्तश्च लीलया । युगान्ते सेन्द्रपापाभ्यां नोयदाभ्यामिवाभरं ।
 नीललोहितपीताभिः पताकाभिरलङ्कृतं । केतुवेशप्रतिच्छन्नं महाकायनिकेतनं ।
 अरुणाबरजं श्रीमानाहरोह रणे हरिः । सुवर्धं स्नेह वपुषा सुपर्धं खेचरोत्तमं ।
 तमन्वयुर्देवगणा मुनयश्च समाहिताः । गोभिः परममन्त्राभिसुष्टुवुख गदाधरं । २४९
 तदैश्वर्यमभ्यर्च्य वैवस्वतपुरःसरं । वारिराजपरिचिप्तं देवराजविराजितं ।
 चन्द्रप्रभाभिर्विमलं युद्धमत्सरवेगितं । पवनावद्वनिर्घोषं सम्प्रदीप्तज्जताशनं ।
 विष्णोर्जिष्णोः सहिष्णोश्च भ्राजिष्णोस्तेजसा दृतं । बलं बलवदुद्धूतं युद्धाय समवर्त्तत ।
 स्वस्वस्तु दैत्येभ्य इति स्वस्त्यवाङ्मुरा जगौ । स्वस्वस्तु दैत्येभ्य इति उग्रना वाक्यमब्रवीत् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ताभ्यां बलाभ्यां संजज्ञे तुमुलो विपक्षस्तदा । असुराणां सुराणाञ्च परस्परजयैविणां । २५०
 दानवा दैवतैः सार्द्धं नानाप्रहरणोद्यताः । समीयुर्युध्यमाना वै पर्वता इव पर्वतैः ।
 तत्सुरासुरसंयुक्तं युद्धमत्यद्भुतं क्लृप्तम् । धर्माधर्मण संयुक्तं दर्पेण विनयेन च ।
 ततो रयैः प्रज्वलितैर्वहनैश्च प्रचोदितैः । उत्पतद्भिश्च गगनं सविहसैः समन्ततः ।
 विस्फियमाणैर्भूमणैः प्रेक्षमाणैश्च धातुकैः । चापैर्विस्फार्यमाणैश्च पात्यमानैश्च मुद्गरैः ।
 तद्युद्धमभवद्द्वारं देवदानवमङ्गलं । जगतस्त्रासजननं युगसम्पत्तौकोपमं । २५१
 स्वहस्तमुक्तैः परिधैः क्षिप्रमुक्तैश्च पर्वतैः । दानवाः समरे जगद्देवानिन्द्रपुरोगमान् ।
 ते बध्यमाना बलिभिर्दानवैर्जितकाश्रिभिः । विप्रलम्बमो देवा जम्पुरास्तिं परां मृधे ।
 तेऽस्त्रजालैः प्रमथिताः परिधैर्भग्नमस्तकाः । भिन्नोरस्का इति सृतेर्वमूर्त्तं प्रलैर्बद्ध ।
 सन्दिताः पाशजालैश्च निष्प्रयत्नाः सुराः कृताः । प्रविष्टा दानवो मायां न श्रेकुस्तौ विचेष्टितुं ।
 संस्तम्भितमिवाभगति निष्प्राणसदृशकृति । बलं सुराणामसुरैर्निप्रयत्नायुधं कृतं । २५२
 मायापाशान् विकर्षय कृन्दन् वज्रेण ताञ्छुरान् । शक्रो दैत्यबलं घोरं विवेश बललोचनः ।
 स दैत्यान् प्रमथे हत्वा तद्दानवबलं महतम् । तामथेनास्त्रजालेन तमोभूतमयाकरोत् ।
 तेऽन्यान्यस्त्रावबुध्यन्त देवा वा दानवास्तथा । घोरेण तमसा विष्टाः पुरुहूतस्य तेजसा ।
 मायापाशैर्विमुक्ताश्च यत्नवन्तः सुरोत्तमाः । वपूंषि दत्तमङ्गानां तमोभूतान्यपातयन् ।
 अवत्रन्ता विमंशान् तमसा मोलवर्षसः । पेतुस्तै दानवगणास्त्रिजगत्पकाद्वाचलाः । २५३
 दैत्यानां तद्वमोभूतमन्त्रकारमहाजवं । प्रविष्टं बलमुत्तलं तमोभूतमिवाबभौ ।

अथामृज्याहामाथां मयसां तानवीं दहन् । अगान्ते लोकदहनीं वृष्टमौर्ध्वं वस्त्रिणा ।
 सा ददाह तमः सौम्यं मायामयविकल्पिता । दैत्याद्यादित्यवपुषः सद्य उक्तस्युराहवे ।
 मायामौर्ध्वं समासाद्य दह्यमाना दिवौक्तवः । मेजिरे चन्द्रविषयं शीतांशुसलिलं ब्रूद् ।
 ते दह्यमाना शौर्ध्वेण तेजसा अद्यतेजसः । शशसुर्मन्त्रिणं देवाः सन्तप्ताः शरप्रेषिकः । १५१५
 सन्तप्ते मायया भैरवे दह्यमाने च दानवैः । सोदितो देवराजो मरुतो वाक्यमब्रवीत् ।
 ॥ वरुण उवाच ॥ पुरा ब्रह्मविंशः शक तपस्तेषु सुदारुणं । ऊर्ध्वः पूर्य स तेजसो मदृशो ब्रह्मणो गुणैः ।
 तं तपसमिवादित्यं तपसा जगद्व्ययं । उपतस्युर्ध्वमिगणा देवा देवर्षिभिः सह ।
 शिरण्यकश्चिपुसैव दानवो दानवेश्वरः । अर्धं विश्वापयामास पुरा परमतेजसं ।
 ते तमूचुर्ब्रह्मर्षयो वचनं धर्मसंहितं । अर्धवशेषु भगवंत्स्मिन्मूलमिदं कुलं । १५१६
 एकस्वमनपत्यसु गोत्रं यस्मानुवर्त्तते । कौमारं व्रतमास्याय क्षेत्रमेवानुवर्त्तते ।
 बह्विनि त्रिप्रगोत्राणि मुनीनां भावितात्मनां । एकदेहानि तिष्ठन्ति विभक्तानि त्रिणा प्रजाः ।
 कुलेषूच्चन्नभूतेषु तेषु गोत्रास्ति कारणं । भवांश्च तपसा श्रेष्ठः प्रजोपतिसमद्युतिः ।
 तत् प्रवर्त्तस्व वंशाय वद्धं चात्मानमात्मना । त्वमाधत्स्वोर्ध्वितं तेजो द्वितीयां कुरु वै तपुं ।
 स एवमक्तो मुनिभिर्गुणैर्निर्गमसि ताडितः । जगर्हं तानृषिगणान् वचनस्यैवमब्रवीत् । १५१७
 यथायं श्राव्यो धर्मो मुनीनां विहितः पुरा । अर्धं हि सेवतां कर्म वन्यमूखफलामिनां ।
 ब्रह्मर्ष्यो नौ प्रसूतस्य ब्राह्मणस्यात्मवर्त्तनः । ब्रह्मचर्यं सुचरितं ब्रह्माणमपि चालयेत् ।
 द्विजानां वृत्तयस्तिष्ठो ये गृहस्थमवाप्तिनः । अस्त्राकन्तु वने वृत्तिर्वन्याश्रमनिवासिनां ।
 अवभृत्त्या वायुभृत्त्याश्च इन्द्रोऽसूक्ष्मसिंहासया । अन्नकुट्टा निरशना द्रव्यस्य तपास्य ये ।
 एते तपसि तिष्ठन्तो व्रतैरपि सुदुश्चरैः । ब्रह्मचर्यं पुरस्कृत्य प्रार्थयन्ते परां गतिं । १५१८
 ब्रह्मचर्या ब्राह्मणस्य ब्राह्मणत्वं विधीयते । एवमाहुः परे लोके ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ।
 ब्रह्मचर्यं स्थितं धैर्यं ब्रह्मचर्यं स्थितं तपः । ये स्त्रिणा ब्रह्मचर्येषु ब्राह्मणस्ते दिवि स्थिताः ।
 नास्ति योगं विना सिद्धिं नास्ति सिद्धिं विना यशः । नास्ति लोके यशोमूलब्रह्मचर्यात् परं तपः ।
 सन्निर्यत्नेन्द्रियग्रामं भूतपापस्य पञ्चकं । ब्रह्मचर्यं समाधत्ते किमतः परमं तपः ।
 अयोगे क्रोधरक्षणमसङ्कल्पे व्रतक्रिया । अन्नब्रह्मचर्यं चर्या च वयः स्यादक्षयं स्थितं । १५१९
 क दाराः कच संयोगः कच भावविपर्ययः । यथेयं ब्रह्मणा मृष्टा मनसा मानसो प्रजा ।
 यद्यस्ति तपसो वीर्यं युष्माकममितात्मनां । सृजन्ध्वं मानसान् पुत्रान् प्रजापत्येन कर्मणा ।
 मनसा निर्भिता योनिराधातव्या तपस्विना । नदारयोगो वीजत्वा व्रतयुक्तं तपस्विना ।
 यदिदं लुप्तधर्मार्थं युष्माभिरपि निर्भयैः । व्याघ्रतं बहिरत्ययमसङ्घिरिव मे प्रतं ।
 अपूर्वज्ञानरात्मानमेव हत्वा मनोमयं । दारयोगं विना स त्वे पुत्रमात्मतनूकहं । १५२०
 एवमात्मानमात्मा मे द्वितीयं जनयिष्यति । वन्देनानेन विधिना दिव्यचक्रमिव प्रजाः ।

ऊर्ध्वंस्तु तपसा विष्टो निवेश्यार्हं ज्ञातवान् । ममभ्युक्तेन दर्भेण सुतस्य प्रभवारविणं ।
 तस्योक्तं सहसा भिक्षा ज्ञात्वासाक्षी निरिन्धनः । जगतीं दहनाकाङ्क्षो पुनोऽग्निः समपद्यत ।
 ऊर्ध्वंस्थां विनिर्भेद्य श्रौर्ध्वनाक्षान्तकोऽनलः । दिग्बलिव सोकांक्षोन् जज्ञे परमकोपनः ।
 उत्पन्नमात्रसोवाच पितरं दीप्तया निरा । सुधा मे वर्तते तात मज्जुष्ये त्यजस्व मां ।
 त्रिदिवारोहिभिर्ज्वलैर्ज्वलमानो दिग्गो दध । निर्दहन् सर्वभूतानि बभूधे सोऽनलकोऽनलः ।
 एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा सर्वलोकहितः प्रभुः । आजगाम मुनिर्वच व्यस्रजत् पुन्नमुत्तमं ।
 स ददर्शोत्तमूर्ध्वस्य दीप्यमानं सुताग्निना । श्रौर्ध्वकोपाग्निसन्तप्तान् लोकांश्च स्वपिभिः सह ।
 तमुवाच ततो ब्रह्मा मुनिमूर्ध्वं सभाजयन् । पुनैह धार्यतां तेजो लोकानां क्रियतां दद्या ।
 अस्यापत्यस्य ते विप्र करिष्ये सङ्गमुत्तमं । निवारं तस्य दास्यामि प्राज्ञानं चान्द्रतोपमं ।
 तथमेतन्नाम वचः शृणु त्वं वदताम्बर ।

२५३३

२५३०

॥ ऊर्ध्वं उवाच ॥ धन्योऽस्यनुष्टहीतोऽस्मि यस्य मे भगवान्निष्ठाः । मतिमेतां ददातीह परममुपहाय वै ।
 प्रभावशाले सम्प्राप्ते काङ्क्षितये समागमे । भगवन्सर्पितः पुनः कैर्हयैः प्राप्स्यते सुखं ।
 कुच वास्य निवासः स्याद्भोजनञ्च किमात्मकं । विधास्यति भवानस्य कीर्यतुल्यं महोजयः ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ वज्रवामुखोऽस्य वसतिः समुद्रास्ये भविष्यति । मम योनिर्ज्वलं विष्टं तच्च तोयमयं वपुः ।
 तचायमात्मा निरतः पिवन् बारिमयं हविः । तद्भविष्यत् पुनश्च विष्टजान्यासयश्च तत् ।
 ततो युगान्ते भूतानामेष चाहश्च सुव्रत । सहितौ विचरिष्यावो निष्पराणकरावुभौ ।
 यथोऽग्निरनलकाले तु सखिसाथी मया कृतः । दहनः सर्वभूतानां सदेवासुररक्षसां ।
 एवमस्त्विति सोऽप्यग्निः संतृप्तत्वात्मण्डलः । प्रविशेत्तर्पणमुखां निश्चिय पितरि प्रभो ।
 प्रतियातस्यतो ब्रह्मा ते च सर्वे महर्षयः । श्रौर्ध्वेऽस्त्राग्नेः प्रभावज्ञाः स्वां स्वां गतिमपाश्रिताः ।
 हरिण्यकशिपुर्दृष्ट्वा तदहृतमपूजयत् । ऊर्ध्वं प्रणतसर्जोऽग्नौ वाक्यं श्लेहमुवाच ह ।
 ॥ हरिण्यकशिपुर्वाच ॥ भगवन्नहृतमिदं निर्वृत्तं लोकसाक्षिकं । तपसा ते मुनिश्रेष्ठ परितुष्टः पितामहः ।
 अहन्तु तव पुत्रस्य तव चैव महाव्रत । श्रुत्य इत्यवगम्यः साधोऽस्मि यदि कर्मणा ।
 तव वश्यत्वमापन्नस्तथैवाराधने रतः । सोदेयश्च मुनिश्रेष्ठ तवैव स्यात् पराजयः ।
 ॥ ऊर्ध्वं उवाच ॥ धन्योऽस्यनुष्टहीतोऽसि यस्य तेऽहं गुरुर्भूतः । नास्ति ते मत्प्रसादेन भयमद्यैह सुव्रत ।
 इमाश्च मायां गच्छन्त्येव मम पुत्रेण निर्भिताः । निरिन्धनामग्निमयो दुस्पर्धव्यौ पावकौरपि ।
 एषा ते स्वस्य वंशस्य वंशगारिविनिपद्ये । रक्षिष्यन्त्यात्मपक्षञ्च परञ्च प्रहरिष्यति ।
 एवमस्त्विति संतृप्त्य प्रणम्य मुनिपुङ्गव । जगाम चिदिवं बहः कृतार्थो दाकवेधरः ।
 मैषा दुर्ध्विषसा माया देवैरपि दुराचरा । श्रौर्ध्वेण निर्भिता पुन्यै पावकेनोर्ध्वसूचना ।
 तस्मिन्नु व्युत्थिते दैत्ये निर्ध्व्यैवा न संशयः । ज्ञाप्यो ज्ञायाः पुरा दत्तः खट्वा यैमव तेजसा ।
 यद्येषा प्रतिहन्मया कर्त्तव्यश्च भवान् सुखी । दीप्यतां मे सखा शक्र तोषयोनिर्निर्वाकरः ।

२५३४

२५३१

२५३२

तेनाहं सहितः सञ्जे यादोमिष्य समाहितः । मायामेतां हनिष्यामि तन्मवादास्य संशयः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्यं षट्षत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमस्त्विति संवृष्टः प्रकस्मिदमवर्द्धनः । सन्दिदेशायतः सोमं युद्धाय शिशिरायुधं ।

॥ अत्र उवाच ॥ गच्छ सोम सहायत्वं कुरु पात्रधरस्य वै । असुराणां विनाशाय जयार्थं दिवौकसां ।

तमप्रतिमवीर्यस्य ज्योतिषाज्ञेश्वरेश्वरः । तन्मयं सर्वलोकानां रघुं रघुविदो विदुः ।

९५८

अथ दृष्ट्वा तवाव्यक्ते सगरस्येव मण्डले । परिवर्त्तस्व होरापं कालं जगति योजयन् ।

लोकच्छायामयं सञ्ज तवाङ्गे प्रशंसन्ति । न विदुः सोम देवास्य ये च नमस्योगिनः ।

तमादित्यपथादूर्ध्वं ज्योतिषाज्ञोपरि स्थितः । तमः प्रोत्सार्थं सहसा भासयस्व खिलं जगत् ।

श्वेतः सुहृन्मज्जितैर्ज्योतिषामभिपः प्रसी । अमृदन् कालयोगात्मा द्रव्यो यज्ञरसोऽव्ययः ।

९५९

आवधोमः क्रियायोनिरुन्धेयोनिरनुष्णभाक् । श्रोतांशुरमृताधारस्यपलः श्वेतवाहनः ।

त्वं कान्तिः कान्तवपुषां त्वं सोमः सोमपायिनां । सोमस्त्वं सर्वलोकानां तिमिरघ्नस्त्वमृषराट् ।

तद्गच्छ त्वं सहानेन वस्त्रेण वक्त्रिणा । शमयस्व असुरीं मायां यथा दृष्ट्वा म संयुगे ।

॥ सोम उवाच ॥ यस्यां वदसि युद्धार्थं देवराज वरप्रद । एष वर्षामि शिशिरं दैत्यमायापकर्षणं ।

एतामश्चोतनिर्दग्धान पश्यस्व हिमवेष्टितान् । विमानान् विमदंश्चैव दानवांसु महामृधे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो हिमकरैः कृष्टाः सवाय्या हिमवृष्टयः । वेष्टयन्ति स्म तान् घोरान् दैत्यान्मेव गणा इव ।

९६०

तो पाशशृङ्गान्धुरौ वस्त्रेण्डू महाहवे । जगत्तुर्हिमपातैश्च पाशपातैश्च दानवान् ।

दावन्मुनाथौ समरे तौ पाशहिमयोधिनौ । मृधे चेतुरन्ध्रेभिः कुम्भविब महार्णवी ।

ताभ्यामाश्रावितं सैन्यं तद्दानवमदृश्यत । जगत्सम्बर्त्तकाश्चोदैः प्रवृष्टैरिव संवृतं ।

तावुद्यतांशुपाभौ तु जगद्गुरुवृणावुभौ । शमयामासुतुर्मायां देवौ तां दैत्यनिर्मितां ।

श्रोतांशुजालनिर्दग्धाः पाशैश्च सन्दिता मृधे । न श्रेकुस्तुतुं दैत्या शिशिरस्का इवाग्रयः ।

९६१

श्रोतांशुनिहतोऽसौ तु पेतुर्दैत्या त्रिमार्हिताः । हिमश्रावितसर्वाङ्गा निहन्नाश्च इवाग्रयः ।

तेषां दिवि दैत्यानां विपरीतप्रभाणि च । विमानानि विचित्राणि पतन्ति स्मोत्पतन्ति च ।

तान् पाशहस्तपथितांश्चादितान् श्रोतरश्मिना । मृधो ददर्श मायावी दानवान् दिवि दानवः ।

स शिलाजालविततां गण्डशैलाहहासिनीं । पादयोत्कटकूटार्था कन्दराकोर्णकामनां ।

भिह्वयाव्रगणाकीर्णौ नदनीं दैत्ययूयपैः । ईशामृगगणाकीर्णौ पवनाचूर्णितद्रुमां ।

९६२

निर्भितां स्लेम पुच्छेण क्रौञ्चेन दिवि कामगां । प्रथितां पार्वतीं मायां सञ्ज स समन्ततः ।

सा सञ्जैः शिखार्षैः प्रपतन्निष पादपैः । निजज्ञे देवसङ्गं सान्द्रानवांश्चाप्यजोवयत् ।

मैत्राकरौ वारुणौ च मायेऽनर्हसतुस्ततः । अस्त्रभिस्त्रायसचनैः कीर्णौ देवगणा रणे ।

साश्वसङ्गातविषमा द्रुमपर्वतसङ्कटा । अभवद्दोरसञ्चारा श्रियौ पर्वतैरिव ।

गानादतोऽस्मिन्निः कश्चिच्छिषावृष्णाप्यताडितः । नानिह दृष्ट्वा द्रुमगणैर्देवोऽदृश्यत संयुगे ।

९६३

तदपभ्रष्टधनं भग्नप्रहरणविलं । निष्प्रयत्नं सुराजीकं वर्जयित्वा गदाधरं ।
 स हि द्युद्वगतः श्रीमानोशो न स्म व्यकम्पत । सहिष्णुत्वाज्जगत् स्वामी न चुकोध गदाधरः ।
 कालशः कालमेघाभः सैमन्तकालमाहने । देवासुरविमर्दं स द्रष्टुकामो जनार्दनः ।
 ततो भगवता दिष्टैः रणे पावकमारुतौ । मायाया मयस्तथाः प्रवृद्धायाः जमाय वै ।
 ततः प्रवृत्तावन्योन्यं प्रहृष्टौ ज्वालेवेगिनौ । चोदितौ विष्णुवाक्येन तां मया मयकथतां । १११५
 ताभ्यामद्भान्तमेघाभ्यां प्रवृद्धाभ्यां महासूधे । दग्धा सा पार्वती माया भस्मीभूता नमस्र ह ।
 सोऽनिलोनलमयुकः सोऽनलशानिलाकुलः । दैत्यसेनां ददहतुर्गुणानेष्विव भूर्ध्वितौ ।
 वायुः प्रधावितस्तत्र पश्चादग्निश्च मारुतात् । चरतुर्दामवानीके क्रोडज्जावनिलानलौ ।
 भस्मावयवभूतेषु प्रपतत्स पतत्स च । दानवानां विमानेषु कृतकर्षणि पावके ।
 वातस्कन्धापविद्धेषु विमानेषु समन्ततः । मायाबधे विनिवृत्ते स्तूयमाने गदाधरे । १११६
 निष्प्रयत्नं दैत्येषु कैलाके मुक्तबन्धने । संप्रहृष्टेषु देवेषु साधु साध्विति सर्वशः ।
 जये दशशताक्षस्य मयस्य च पराजये । दिक्षु सर्वाम् शुद्धाम् प्रवृत्ते धर्मसंसारे ।
 अपावृते चन्द्रपथे अयनस्थे दिवाकरे । प्रकृतिस्थेषु लोकेषु त्रिषु चारित्रवन्धुषु ।
 अभिन्नबन्धनेऽस्यैव स्तूयमाने कृताशने । यज्ञभागिषु देवेषु स्वर्गार्थं दर्शयत्सु च ।
 लोकपालेषु सर्वेषु दिक्षु मंदानवर्त्तिषु । भावे तपमि शुद्धानामभावे पापकर्म्मिणां । १११७
 देवपथे प्रमुदिते दैत्यपथे पराजिते । त्रिपादविग्रहे धर्मे अधर्मोपादविग्रहे ।
 अपावृतमहादारे वर्त्तमाने च सत्पथे । स्वधर्मस्थेषु वर्जेषु लोकेऽस्मिन्नाश्रमेषु च ।
 प्रजारक्षणेऽप्येव आज्जनेषु राजसु । गीयमानासु गाथासु देवसंस्तवनादिषु ।
 प्रशान्तकल्पे लोके ज्ञाने तममि दारुणे । अग्निमारुतयोस्तस्मिन् वृत्ते संपादकर्मणि ।
 तन्मया विमला लोकास्त्राभ्यां जयकृतप्रियाः । पूर्वदेवभये श्रुत्वा मारुताऽग्निकृतं महत् । १११८
 कालनेमिरितिस्थातो दानवः प्रत्यदृश्यत । भास्कराकारमुकुटः शिञ्जिताङ्गदभूषणः ।
 मन्दराचलमङ्काशो महारजतसंवृतः । शतप्रहरणोदयः शतवाहुः शताननः ।
 शतशोर्ध्वः स्थितः श्रीमान् शतशृङ्ग इवाचलः । कले महति संवृद्धे निदाघ इव पावकः ।
 धूस्रकेशो हरितश्मश्रुर्दृष्टान्नोष्ठपटाननः । वैलोक्यान्तरविस्तारो नामयन् वपुषा तिति ।
 बाहुमस्तूलयन् व्योम क्षिपन् पद्भ्यां महोधरान् । ईरयन्मूलनिवाभैर्दृष्टिमनो बलाहकान् । १११९
 तिर्यगाद्यतरकाक्षं मन्दरोदयवर्धनं । दिधलन्तमिवाद्यान् सर्वान् देवगणान्मूढे ।
 तर्जयन्ते सुरगणान् स्नादयन्ते दिशो दश । संवत्सकाले त्वपि दूषं सृष्ट्युमिवोत्थिनं ।
 कुतलेनेऽक्यवता विपलाङ्गुलिपर्वणा । माण्ड्याभरणपूरेण किञ्चिच्चलितवर्ष्मणा ।
 चक्षुरेन गजमेन दक्षिणेन वपुष्मता । दानवान् देवनिहतानुक्तिष्ठध्वमिति श्रुत्वा ।
 समरे कालनेमिं तं दिष्टतां कालनेमिनं । वीरानि स्म मराः सर्वे भयवित्तावलोचनाः । ११२०

ते स वीरानि भूतानि क्रमन्तं कालनेमिनं । त्रिविक्रमं विक्रमन्तं नारायणमिवापरं ।
 सोऽस्य नम्रमयं पादं माहताक्षुर्षिताम्बरः । प्राक्कामदमुरो युद्धे चास्यन् सर्वदेवताः ।
 समयेनामुरेन्द्रेण परिभक्तः क्रमन् रणे । कालनेमिर्बभौ दैत्यः सविष्णुरिव मन्दरः ।
 अथ विव्यथिरे देवाः सर्वे सेन्द्रपुरोगमाः । दृष्ट्वा कालमिवायान्तं कालनेमिं भयावहं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि सप्ततत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दानवांस्तान् पृथिव्युः कालनेमिर्माहसुरः । व्यवर्द्धनं महतीं ज्ञापाने जलदे यथा ।

२८५

ते चैकोनान्तरगतं दृष्ट्वा ते दानवेश्वराः । उत्तसुरपरिश्रान्ताः प्राप्येवास्तनमुत्तमं ।
 ते वीतभयसंचासा मयतारपुरोगमाः । तारकामयसंपाने सततं जितकाशिनः ।
 रेजुराधोधनगता दानवा युद्धदुर्गताः । अस्त्रमभ्यस्ततां तेषां व्यूहांसु परिधावतां ।
 प्रेक्षतास्त्राभवत् प्रीतिर्दानवं कालनेमिनं । ये तु तत्र मयस्त्रासनं मुखा युद्धविशारदाः ।
 तेऽपि सर्वे भयं त्यक्त्वा दृष्ट्वा येऽहमुपस्थिताः । मयस्त्रारो वराहस्य हयगोवस्य वीर्यवान् ।
 विप्रचित्सितः श्वेतः खरस्त्रनाभभावपि । अरिष्टो बलिपुल्लस्य किशोरोऽष्टौ तथैव च ।
 स्वर्भानुशामरप्रख्ये । वक्रयोधो महासुरः । एते चास्त्रविदः सर्वे सर्वे तर्पांसु संस्थिताः ।
 दानवाः कृतिनो जग्मः कालनेमिनमुत्तमं । ते गदाभिश्च गुर्वीभिश्चकैश्च सपरश्वधैः ।
 कालकलैश्च मुषलैः क्षेपणीयैश्च मुद्गरैः । अश्वभिश्चाहमङ्काशैर्गण्डैश्च दंशितैः ।
 पट्टिभैर्भिन्दिपालैश्च परिचैस्त्राज्जनायुधैः । घातनीभिश्च गुर्वीभिः शतघ्नोभिश्चायैव च ।
 सुगैर्यन्त्रैश्च निर्भुनैर्गलेष्वायताङ्गितैः । दार्भिसायतपोनाथैः पाशैः प्राक्षैश्च मूर्च्छितैः ।
 सैर्पेलैश्चामनैश्च विमर्षिण्यैश्च सायकैः । वज्रैः प्रहरणीयैश्च दीप्यमानैश्च तोमैरैः ।
 विकोपैश्च सिभिलीकैः शूलैश्च शितनिर्भलैः । ते वै सन्दोषमनसः संग्रहोतोत्तमायुधाः ।
 कालनेमिं पुरस्कृत्य तस्युः संधाममुद्धृत् । सा दीप्तशस्त्रप्रवरा दैत्यानां रुरुचे चमूः ।
 शौर्निमीलितनखचा सघनेवाम्बुदागुमे । देवतानामपि चमूश्चमुदे शक्रपालिता ।
 दीप्ताशोतोष्णरूपेण चन्द्रभास्करवर्चसा । वायुवेगवती शैल्या तारागणपताकिनी ।
 तोयदाविद्धवसना घहनचक्रहासिनी । धमेन्द्रवह्नैर्गुप्ता धनदेन च धीमता ।
 सम्प्रदीप्ताग्निपवना नारायणपरायणा । सा समुद्रौघसदृशी दिव्या देवमहाचमूः ।
 रराजास्त्रवती भीमा यक्षगन्धर्वशासिनी । तयोश्चम्बोक्तदानोन्तु बभूव स समागतः ।
 श्वावाष्टयिभ्योः संयोगे यथा स्याद्युगपर्थये । तद्युद्धमभवद्दोरं देवदानवसङ्कुलं ।
 समापराक्रममयं दर्पस्य विनयस्य च । निश्चक्रमुर्व्यसाभ्यान्तु ताभ्यां भीमाः सुरासुराः ।
 पूर्वापराभ्यां संरम्भाः सागराभ्यामिवाम्बुदाः । ताभ्यां बलाभ्यां संवृष्टास्ते देवदानवाः ।
 दनाभ्यां पर्वतीयभ्यां पुष्पिताभ्यां यथा गजाः । समाहन्यस्तादा भेरोः सङ्क्रान्दभुस्य नैकशः ।
 य शब्देऽथां भुवक्षैव दिशश्च समपूरयत् । आघाततलनिर्घोषो धनुषामपि निस्त्रजः ।

२८६

२८७

२८८

२८९

दुन्दुभीनाश्च नदतां दैत्यान्तर्दधुः स्त्रजाः । तेऽन्योन्यमभिसम्पेतुः पातयन्तः परस्परं ।
 बभञ्जुर्वाज्रभिर्वा दून् दन्धमन्ये युयुत्सवः । देवताश्चाभुजन् घोरान् परिचांसोन्तमायसान् ।
 ससृजुराजौ निस्त्रिंशान् गदा गुर्वींश्च दानवाः । गदानिपातेर्भग्नान्ना वाणैश्च शकलोक्तताः ।
 परिपेतुर्भृशं केचित् न्युज्जाः केचित् ससर्जरे । ततोरथैः सतुरगैर्विमानैश्चाद्भुताभिः ।
 संपेतुस्तु सुभरश्वा रोषादन्योन्यमाहवे । सर्वकर्तमानाः समरे निवर्त्तन्तस्तथापरैः ।
 रथा रथैर्न्यवृधन्त पदाताश्च पदातिभिः । तेषां रथानां तुमुलः स शब्दः शब्दवाहिनां ।
 बभूवाथ प्रसक्तानां नभसीव पयोमुषां । बभञ्जिरे रथान् केचित् केचित् संवृदिता रथैः ।
 सखाधर्मेकं संप्राप्य न श्रेकुश्चलितुं रथाः । अन्योऽन्यं समरेऽन्ये तु दोर्भ्यामुत्थिष्य दर्पिताः ।
 संप्रादमानाभरणा जघ्रुस्तत्रासिचर्षिणः । अस्तैरन्ये विनिर्भिन्ना वमूरक्तं हता युधि ।
 क्षरन्त्यलानां सदृशा जलदानां समागमे । तदस्त्यस्त्यग्रचितं शिरोतच्छिन्नगदाविलं ।
 देवदानवसंचुम्भं सकुलं युद्धमाबभौ । तद्दानवमहामेघं देवायुधतडितप्रभं ।
 अन्योऽन्यवाणवर्धन्त युद्धदुर्दिनमाबभौ । एतस्मिन्नसरे क्रुद्धः कालने मिर्झासुरः ।
 श्ववर्द्धत समुद्रैः पृथ्यमाण इवाम्बुदः । तस्य विद्युच्छलापीडाः प्रदीप्ताश्चनिर्वर्षिणः ।
 गात्राक्षगश्चिरप्रस्थादिनित्यतुर्वलासकाः । कोष्ठाग्निश्चसतस्तस्य भुभेदस्तेदवर्षिणः ।
 साग्निनित्येषपवनाश्रुलाग्निश्चेत्तरर्षिणः । तिर्यगूर्द्धश्च गगणे वटधुस्तस्य बाहवः ।
 पञ्चास्याः क्षणवपुषो लोलिह्वान् द्वारिगाः । सोऽस्तजालैर्बभ्रुविधैर्दुर्नुभिः परिघैरपि ।
 दिव्यमाकाशमावधे पर्वतैरुच्छ्रितैरिव । सोऽनिजोद्धूतवसनस्तस्यौ संग्राममूर्द्धनि ।
 सन्ध्यातपयस्तशिखः साक्षान्नेहरिवाचसलः । ऊरुवेगपरिचितैः शूलशृङ्गायपादपैः ।
 अपातयद्देवगणान् वज्रेणैव महागिरीन् । बाहुभिः शस्तनिस्त्रिंशैश्चिभ्यश्चिरोरसः ।
 न श्रेकुश्चलितुं देवाः कालनेमिहता युधि । मुष्टिभिर्निहताः केचित् केचित् विदलीकृताः ।
 यत्नगन्धर्वपतयः पेतुः सह महोरगैः । तेन विनासिता देवाः समरे कालनेमिना ।
 न श्रेकुर्थ्यद्वन्तोऽपि यत्नं कर्तुं विचेतसः । तेन शक्रः सहस्राक्षः सन्दिनः शरबन्धनैः ।
 शैरावतगतः सङ्घो चलितुं न शक्नाक ह । निर्जलाभोदसदृशो निर्जलार्णवसप्रभः ।
 निर्व्यापारः कृतस्तेन विप्राशो वरुणो मृधे । रणे वैश्रवणस्तेन परिघैः कालरूपिभिः ।
 विलपन् लोकपालोऽश्वत्थामजितो धनदः क्रिया । धमः सर्वहरस्तेन मृत्युप्रहणो रणे ।
 याम्यामवस्थाममरोनीतः स्वां दिशमाविशत् । स लोकपालाग्निजित्वा कृत्वा तेषाञ्च कथं तत् ।
 दिक्षु सर्व्यासु देशं स्वं चतुर्द्धा विदधे तदा । स नक्षत्रपथं गत्वा दिव्यं स्वर्गानुदर्शितं ।
 जहार सङ्घो सोमस्य यथास्य विषयं महत् । चालयामास दोष्तांस्तु स्वर्गद्वारात् सभास्करं ।
 सायनश्चास्य विषयं जहार दिनकर्षं च । सोऽग्निं देवमुखे दृष्ट्वा चकारात्ममुखे श्रयं ।
 बाधुश्च तरसा जित्वा चकारात्मवशानुगं । स समुद्रात् समानीय सर्व्याश्च सरितो बलात् ।

२१००

२१०१

२१०२

२१०३

२१०४

२१०५

चकारात्मवशे वीर्यादेवभूताश्च चिन्धवः । अपः स वज्रगाः कृत्वा दिविजा वाक् भूनिजाः ।
 स्थापयामास जगतीं सुगुप्तां धरणीधरैः । स क्षयभूरिवाभाति महाभूतपतिर्नृणां ।
 सर्वलोकमयी दैत्यः सर्वलोकभवावहः । स लोकपालैकवपुसन्सूर्य्यभास्वान् ।
 पावकानिलवह्नातो रराज युधि दानवः । पारमेष्ठे स्मितं स्थाने लोकानां प्रभवायवे ।
 तं तुष्टुर्दैत्यगणा देवा इव पितामह ।

इति श्री महाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणिषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पञ्च तं नाभ्यवर्तन्त विपरीतेन कर्मणा । वेदा धर्मैः कृत्वा सत्यं श्रीस नारायणाग्रया ।

स तेषामनुपस्थानात् सकोपो दानवेश्वरः । वैष्णवं पदमन्विच्छन् ययौ नारायणान्तिकां ।

स ददर्श सुपर्णस्य शङ्खचक्रगदाधरं । दानवानां विनाशाय भ्रामयन्तं गदां शूभ्राम् ।

यजलाभोद्गच्छन् विभुत्पद्मशयासयं । स्नादन् सर्वपचाब्धं त्रिस्त्रिंशं काश्यपं खगं ।

बृह्मा दैत्यविनाशाय रणे मुखमिव स्मितं । दानवी विष्णुमन्त्रोक्तं वभावे लुब्धमानवः ।

अयं स रिपुरस्माकं पूर्वेषां दानवविंशः । सर्वेषां वासिनश्चैव मध्येर्वै नैटभक्ष च ।

अयं सविद्यहोऽस्माकमसाम्भः किल कथ्यते । येन नः सद्युगेऽप्यहवो दानवा हताः ।

अयं स निर्घृषो युद्धे स्त्रीबाहवधकारकः । येन दानवमारोषां सीमन्तोद्भरणं कृतं ।

अयं स विष्णुर्देवानां वैकुण्ठस्य दिवौकसः । अमनो भोगिनामपु स्वयम्भूस्व स्वयम्भुवः ।

अयं स नाथो देवानामस्माकं विप्रिये स्मितः । अस्मा कोपेन महता हिरण्यकशिपुर्हृतः ।

अस्मा क्वायामपाश्रित्य देवा मखमुखे स्मिताः । आश्रयं महर्षिभिर्हृतमश्रुवन्ति विधा ऊतं ।

अयं नो निधने हेतुः सर्वेषां देवतद्विवां । अस्मा चक्रं प्रविष्टानि कुलान्यस्माकमाहवे ।

अयं स किल युद्धेषु सुरार्थे त्यक्तजीवितः । सवितुलेजसा युक्तं चक्रं विपति शत्रुषु ।

अयं स कालो दैत्यानां कालभूते मयि स्मिते । अतिक्रान्तस्य कालस्य फलं प्राप्स्यति दुर्मतिः ।

दिष्टेदानीं समक्षं मे विश्वरूपे समागतः । अद्य महावृत्तिरिष्येष्टो भामिव प्रणमिष्यति ।

यास्याम्यपचितिं दिक्षा पूर्वेषामद्य संयुगे । इमं नारायणं हत्वा दानवानां भयावहं ।

क्षिप्रमेव बधिष्यामि रणे नारायणाग्रयान् । आत्यन्तरगतोऽप्येव मृधे बाधति दानवान् ।

शषोऽनन्तः पुरा भूत्वा पद्मनाभ इति स्मृतः । जघानैकार्णवे चोरे तावुभौ मधुकैटभौ ।

विनिवेश्य स्मके जरो निहतौ दानवेश्वरौ । दिधा भूतं वपुः कृत्वा सिंहद्वै नरवंक्षितं ।

पितरं मे जघानैको हिण्णकशिपुं पुरा । शूभं गर्भमधुनैवमदितिर्ह्वतारणिः ।

यज्ञकाले बलेभ्यो वै कृत्वा वामनरूपतां । चीन् लोकानाजहारैव क्रममाणस्त्रिभिः क्रमैः ।

भूधस्त्रिदानीं समरे सम्प्राप्ते तारकामये । मया सह समागत्य सह देवैर्विनङ्गयति ।

स एवमुक्त्वा नङ्गधा क्षिप्रनारायणं रणे । वाग्निरप्रतिरूपाभिर्युद्धमेवाभ्यरोचयत् ।

विष्यमाणोऽपुरेष्टेन न चुकोप गदाधरः । समानलेन महता सस्मितं वाक्यमब्रवीत् ।

अन्यं दर्पवत्तं दैत्यं स्मिरमक्रोधं बलं । हतस्त्वं दर्पजैर्दैतैः क्षमां योऽतीत्य भाषसे ।
 अधमस्त्वं मम मतो धिगेतस्तव वाग्बलं । न तत्र पुरुषाः सन्ति यत्र गर्जन्ति घोषितः ।
 अत्रं त्वां दैत्यं पश्यामि पूर्वैषां मार्गगामिनं । प्रजापतिकृतं सेतुं को भिक्षा स्खलिमान् व्रजेत् ।
 अद्य त्वां नाशयिष्यामि देवव्याघातकारिणं । स्वेषु स्वेषु च स्थानेषु स्थापयिष्यामि देवताः ।

॥ वैशम्पयन उवाच ॥ एवं ब्रुवति वाक्यन्तु मृधे श्रीवत्सधरिणि । जहास दानवः क्रोधाद्भुस्तोषको च साधुधाम् ।

स बाहुशतमुद्यम्य सर्वास्तगृहणं रणे । क्रोधाद्भिगुणरक्ताक्षो विष्णुं वक्ष्यताडयत् ।
 दानवाद्यापि समरे मयतारपुरोगमाः । उद्य ॥ युधनिस्त्रिंशो दृष्ट्वा विष्णुमभिद्रवन् ।
 न ताद्यामानोऽतिबलैर्दैतैः सर्व्यायुधैश्चनैः । न चचाल हरिर्द्युद्वेकस्य मान इवाचलः ।
 मसक्तस्य मुपर्णैः कालनेमो महासुरः । सर्वप्राणेन महतीं गदामुद्यम्य बाहुभिः ।
 मुभाच्च ज्वलितो घोरं संरन्ध्रे गरुडोपरि । कर्माणां तेन दैत्यस्य विष्णुर्विस्मयमगतः ।
 येन तस्य मुपर्णस्य पातिता मूर्ध्नि सा गदा । तदागमत्पदा भूमिं पक्षी व्यथितविग्रहः ।
 मुपर्णं व्यथितं दृष्ट्वा क्षतश्च वपुरात्मनः । क्रोधात् संरक्तनयनो वैकुण्ठस्य कनाददे ।
 व्यवर्द्धत च व्रगेन मुपर्णेन समं प्रभुः । भुजास्यास्य व्यवर्द्धन्त व्याप्नुवन्तो दिशो दश ।
 सदिशः प्रदिशश्चैव खञ्ज गाञ्च प्रपूरयन् । ववर्धेऽयं पुनर्लोकान् कान्तुकाम इवौजसा ।
 तं जयाय सुरेन्द्राणां वर्द्धम न नमस्तनो । श्लषयः सह गन्धर्वैस्तुष्टुवृषधूसूदनं ।

मद्यां किरितेन निग्वन् साभ्रमस्वरमस्वरैः । पङ्क्त्यामाकस्य वसुधां दिशः प्रच्छाद्य बाहुभिः ।
 सूर्यस्य रस्मितुल्याभं सस्मरन्गरुचयं । दीप्ताग्निदृशं घोरं दर्शनीयं सुदर्शनं ।
 मुपर्णेनमिपथ्यन्तं वज्रनाभं भयावहं । मंदोऽस्त्रिमज्जरुधिरैर्दिग्धं दानवसम्भवैः ।
 अदितोयं प्रहारं पृथग्पथ्यन्तमण्डलं । खगदाममालाविततं कामगं कामरूपेण ।
 स्वयं स्वयम्भवा मृष्टं भयदं सर्व्वविदिषां । महर्षिरीषैराविष्टं नित्यमाहवर्षितं ।

जेपणाद्यस्य मुच्यन्ति लोकाः सस्याणुजङ्गमाः । क्रव्यादानि च भूतानि तृप्तिं यान्ति महामृधे ।
 तमप्रतिमकर्माणि समानं सूर्य्यवर्चसा । चक्रमुद्यम्य समरे क्रोधदीप्तो गदाधरः ।
 समुष्णं दानवं तेजः समरे स्वेन तेजसा । चिच्छेद बाहूश्चक्रेण श्रीधरः कालनेमिनः ।
 तच्च वज्रगतं घोरं साग्निचूर्णादृहामिवै । तस्य दैत्यस्य चक्रेण प्रममाय बलाद्धरिः ।
 मच्छिन्नाबाहुर्विशिराः प्राकस्यत न दानवः । कबन्धोऽवस्थितः सङ्ख्ये विशाख इव पादपः ।

म वितत्य महापथौ बाथोः हत्वा समं जवं । उरसा पातयामास गरुडः कालनेमिनं ।
 म तस्य देहा विमुखा विशाखः स्वात् परिभ्रमन् । निपपात दिवत्यक्ता चोभयन्धरणीतलं ।
 तस्मिन्निपतिं दैत्यै देवाः सर्षिणस्तदा । साधु साध्विति वैकुण्ठं समेताः प्रत्यपूजयन् ।
 अपरे ये तु दैत्या वैद्युद्वे दृष्टपराक्रमाः । ते सर्व्वे बाहुभिर्यात्रा न शंकुश्लितुं रणे ।
 कोऽस्य ते शेषे जग्राह कांसित्कण्ठेन्यपोडयत् । पाटयन् कस्यचिदङ्गं मध्ये कांसिदथायहीत् ।

ते गदाचक्रनिर्देग्धा गतसत्त्वा गतासवः । गगणाद्गुह्यसर्वाङ्गा निपेतुर्हरणीतली ।
 तेषु सर्वेषु दैत्येषु हतेषु पुरुषोत्तमः । तस्यैव प्रकप्रियं कृत्वा कृतकर्मा गदाधरः ।
 तस्मिन् विमर्हे निर्दृष्टे संशयि तारकामये । तं देशमाजगामाग्रं ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 सर्वे ब्रह्मर्षिभिः सार्द्धं गन्धर्वैः साक्षरोगणैः । देवदेवो हरिं देवं पूजयन् वाक्यमब्रवीत् ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ कृतं देव महत्कर्म सुराणां ब्रह्ममुद्भूतं । बध्नानेन दैत्यानां वयश्च परितोषिताः ।
 योऽयं हतस्त्वद्या विष्णो कालनेमी महासुरः । त्वमेकोऽस्य मृधे हन्ता नान्यः कश्चन विद्यते ।
 एष देवान् परिभवन् लोकांश्च सचराचरान् । क्षयीणां कदनं कृत्वा मामपि प्रतिगर्जति ।
 तदनेन तवेधिण परितुष्टोऽस्मि कर्मणा । यदयं कालतुल्याभः कालनेमी त्वया हतः ।
 तदा गच्छस्व भद्रं ते गच्छाम दिवमुत्तमं । ब्रह्मर्षयस्त्वां तच्छ्रुत्वा प्रतोचन्ते सदोगताः ।
 अहं महर्षयश्चैव तत्र त्वां वदताम्बर । अर्चयिष्याम विधिवद्भोभिर्दिव्याभिरच्युतः ।
 किञ्चाहं तव दास्यामि वरं वरभृताम्बर । सुरेष्वपिमदैत्येषु वराणां वरदो भवान् ।
 निर्धातयैतर्ल्लोकं स्फोटं निहतकण्टकं । तस्मिन्नेव मृधे विष्णो शक्राय सुमहात्मने ।
 एवमुक्तो भगवता ब्रह्मणा हरिरव्ययः । देवान् शक्रमुखान् सर्वानुवाच शुभया गिरा ।
 ॥ विष्णु उवाच ॥ श्रूयतां चिदशाः सर्वे यावन्तो वै समागता । अवणावहितैर्देवैः पुरस्कृत्य पुरन्दरं ।
 अस्मिन् सभरे सर्वे कालनेमिमुखा हताः । दानवा विक्रमेपेताः शक्रादपि महत्तराः ।
 तस्मात्प्रहति संक्रन्दे दावेव तु विनिःसृतौ । वैरोचनिश्च दैत्येन्द्रः स्वर्भानुश्च महायहः ।
 तदिष्टां भजतां शक्रो दिशं वरुण एव च । यास्यां यमः पालयतामुत्तराञ्च धनाधिपः ।
 ऋतुः सह गतो योगं काले चरतु चन्द्रमाः । अर्धं हृतुमुखं सूर्यो भजतामथनैः सह ।
 आज्यभागाः प्रवर्त्तन्तां सद्यश्चैरभिपूजिताः । ह्यन्तामग्नयो विप्रैर्वेदैर्दृष्टेन कर्मणा ।
 देवाश्च बलिहोमेन स्वाध्यायेन महर्षयः । आङ्गेन पितरश्चैव तप्तिं यान्तु यथासुखं ।
 वायुश्चरतु मार्गस्थस्त्रिधा दीप्यतु पावकः । चथो वर्णाश्च लोकाः स्तौत्तर्पयन्वात्मजैर्गुणैः ।
 क्रतवः संप्रवर्त्तन्तां दीक्षणीयैर्हिजातिभिः । दक्षिणायोपवर्त्तन्तां यथार्थं सचयाजिनां ।
 गाश्च सूर्यो रमान् सोमो वायुः प्राणश्च प्राणिषु । तर्पयन्तः प्रवर्त्तन्तां शिवैः सौम्यैश्च कर्षाभिः ।
 यथावदानुपूर्व्येण महेन्द्र बलिलोद्गताः । त्रैलोक्यमातरः सर्वाः सागरं यान्तु सिन्धवः ।
 दैत्यभ्यस्त्यज्यतां भीतिः शान्तिं व्रजत देवताः । खसि वोऽस्तु गमिष्यामि ब्रह्मलोकं सनातनं ।
 स्वर्गहृते स्वर्गलोके वा संशयामे वा विशेषतः । विस्मयो हि न कर्त्तव्यो नित्यं सुद्रा हि दानवाः ।
 किद्रेषु प्रहरन्त्येते भैतेषां संस्थितिर्ध्रुवा । सौम्यानामृजुभावानां भवताञ्चार्जवा मतिः ।
 अहन्तु दुष्टभावानां युष्मासु सुदुरात्मनां । असम्यक्वर्त्तमानानां मोहं दास्यामि देवताः ।
 यदा च सुदुराचर्यं दानवेभ्यो भयं भवेत् । तदा समुपगम्याग्रं विधास्ये वसतोऽभयं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा सुरगणान् विष्णुः सत्यपराक्रमः । जगाम ब्रह्मणा सार्द्धं ब्रह्मलोकं महावशात् ॥

एतदाश्चर्यमभवत् संशये तारकामये । दानवानाश्च विष्णोश्च यन्मा त्वं परिपृच्छसि ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि ऊनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ ब्रह्मणा देवदेवेन साङ्ख्यं सलिलयोनिना ब्रह्मलोकं गतो ब्रह्मन् वैकुण्ठः किं प्रकारेण । १०८०

किमयंश्चादिदेवेन नीतः सलिलयोनिना । विष्णुर्देवत्वबधे वृत्ते देवैश्च कृतसत्क्रियः ।

ब्रह्मलोके च किं स्थानं कं वा योगमुपास्त सः । कं वा दधार नियमं स विभुभूतभावनः ।

कथं तस्यामतस्तत्र विभुं जगदिदं महत् । श्रियमाप्नोति विपुलां सुरासुरनराशितां ।

कथं स्तपति घर्मान् बुध्यते जलदक्षये । कथञ्च ब्रह्मलोकस्ते धुरं वहति सौकिनीं ।

चरितं तस्य विप्रेन्द्र दिव्यं भगवतो विधिं । विस्तरेण यथातत्त्वं सर्वमिच्छामि वेदितुं । १०८५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रष्टुं नारायणस्यादौ प्रवृत्तिं विस्तरेण तु । ब्रह्मलोकं यथा गत्वा ब्रह्मणा सह मोदते ।

कामं तस्य गतिः सुखा देवैरपि दुरासदा । यच्च वक्ष्याम्यहं राज्ञस्तन्मे निगदतः प्रष्टुम् ।

एष लोकमयो देवा लोकाश्चैतन्मयास्तयः । एष देवमयश्चैव देवाश्चैतन्मया दिवि ।

अस्य पारं न पश्यन्ति बहवः पारचिन्तकाः । एष पारं परञ्चैव लोकानां वेद माधवः ।

अस्य देवान्भकारस्य मार्गितयस्य देवतैः । प्रष्टुं वै यत्तदा वृत्ते ब्रह्मलोके पुरातनम् । १०९०

स गत्वा ब्रह्मणो लोकं दृष्ट्वा पैतामहं पदं । ववन्दे तानृषीन् सर्वान् विष्णुरार्पणं कर्मणा ।

सोऽग्निं प्राकृत्वने दृष्ट्वा ऋयमानं महर्षिभिः । अवन्दत महतेजाः कृत्वा पौर्वाहिकीं क्रियां ।

स ददर्श मखेष्वाज्यैरिज्यमानं महर्षिभिः । भागं यज्ञियमग्राहं स्वदेहमपरं स्थितं ।

अभिवाद्याभिवाद्यानामृषीणां ब्रह्मवर्चसां । परिचक्राम सोऽपिनेया ब्रह्मलोकं समातनम् ।

स ददर्शोऽश्रितान् यूपान्शवालाघविभूषितान् । मखेषु च ब्रह्मर्षिभिः शतशः कृतस्तक्षणान् । १०९५

आव्यधूमं समात्राय प्रष्टवन् वेदान् हिजेरितान् । यज्ञैरिज्यन्मात्मानं परंस्तत्र चचार ह ।

ऊचुस्सामृषयो देवाः सदस्याः सदसि स्थिताः । अर्घ्यं दत्तभुजाः सर्वे पविचान्तरपाणयः ।

देवेषु वर्त्तते यदे सर्वं तद्धि जनाईनात् । यत् प्रवृत्तश्च देवेभ्यस्तद्धि मधुसूदनात् ।

अग्नीषोममयं लोकं यं विदुर्विदुषो जनाः । तं सोममग्निं लोकश्च वेद विष्णुं पितामहः ।

सोराशया दधि भवेद्भ्रूः सर्पिर्यथा भवेत् । मथ्यमानेषु भूतेषु तथा लोका जनाईनात् । ११००

यथेष्टिथैश्च भूतैश्च परमात्माभिधीयते । तथा देवैश्च वंदैश्च लोकैश्च विदितो हरिः ।

यथा भूतेष्टियावाग्निर्विहिता भुवि देहिना । तथा प्राणेश्वरावाग्निर्देवानां दिवि वैष्णवी ।

मन्त्रिणां सचक्रलदुः पवित्रं परमात्मवान् । लोकतन्त्रकरो ह्येष मन्त्रैर्मन्त्र इवाच्यते ।

॥ अथय ऊचुः ॥ स्वागतं ते सुरश्रेष्ठ पद्मानभ महाद्युते । इदं यज्ञियमातिथ्यं मन्त्रतः प्रतिमृच्छतां ।

त्वमस्य यज्ञपूतस्य पात्रं पादस्य पावनः । अतिथिस्त्वं हि मन्त्रेणातः स्वदृष्टः परमो मतः । ११०५

त्वयि योद्धुं गते विष्णो न प्रावर्त्तन्त नः क्रियाः । अवैष्णवस्य यज्ञस्य न हि कर्म विधीयते ।

मदक्षिणस्य यज्ञस्य त्वत्प्रसूतिः फलं लभेत् । अद्यात्मानमिहास्माभिरिज्यमानं निरोक्षे ।

श्वमस्त्विति तान् विप्रान् भगवान् प्रतिपूजयन् । मुमुदे ब्रह्मलोकस्यो ब्रह्मो हि पितामहः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे रत्नवंशपर्वणि पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥
 ॥ दैवमायन उवाच ॥ ऋषिभिः पूजितस्यैव विवेकं हरिवीश्वरः । पौराणं गुह्यमदनं दिव्यं नारायणाश्रयं ।
 स तद्विवेकं दृष्टात्मा तानामस्य सदागतान् । प्रणम्य चादिदेवाय ब्रह्मणे पद्मयोगये । २७९०
 स्नेन नास्मां परिज्ञातं स तस्माराधनाश्रमं । प्रविशन्नेव भगवानायुधानि व्यसर्जयत् ।
 स तत्राम्बुपतिप्रख्यं ददर्शालयमात्मनः । स्वधिष्ठितं देवगणैः शाश्वतैश्च महर्षिभिः ।
 समर्पकान्मुद्रापेतं नववस्थानसङ्कुलं । तिमिरौघपरिलिप्तमप्रधूयं सुरासुरैः ।
 न तत्र विषये वाचोर्नन्दोर्नापि विवस्वतः । वपुषा पद्मनाभस्य स देशस्तेजसा दृतः ।
 स तत्र प्रविशन्नेव जटाभारं समुदहन् । सहस्रशीर्षो भूत्वा च शयनाद्योपचक्रमे । २८१५
 लोकानामन्तकालज्ञा काली नयनशालिनी । उपतस्थे महात्मानं मित्रा तं कालरूपिणी ।
 स शिष्ये शयने दिव्ये समुद्राग्नौदशीतले । हरिरेकार्षेयैस्तेन ब्रतेन त्रतिमात्मरः ।
 तं शयानं महात्मानं भवाय जगतः प्रभुं । उपासाञ्चक्रिरे विष्णुं देवाः सर्षगणास्तथा ।
 तस्य सुप्तस्य शुश्रुभे नाभिमध्यात् समुत्थितं । आद्यं तस्यासनं पद्मं ब्रह्मणः सूर्यसन्निभं ।
 सहस्रपत्रवर्णाङ्गं सुकुमारं सुपुष्पितं । ब्रह्मसूत्रोद्यतकरः स्वपन्नेव महामुनिः । २८३०
 श्रावर्त्तयति लोकानां सर्वेषां कालपर्ययं । निश्चेत्तस्य वदनास्मिन्नासपवनेरिताः ।
 प्रजानां पङ्क्तयो ह्योषैर्नश्यन्त्युत्पतन्ति च । ते सृष्टाः प्राणिनामोघा विभक्ता ब्रह्मणा स्वयं ।
 चतुर्द्धा स्वां गतिं जग्मुः कृतान्तोक्तेन कर्षणा । न तं वेदे स्वयं ब्रह्मा नापि ब्रह्मर्षयोऽप्यथाः ।
 विष्णुं निद्रामयं योगं प्रविष्टं तमसा दृतं । ते तु ब्रह्मर्षयः सर्वे पितामहपुरोगमाः ।
 न विदुस्तं कश्चित् सुप्तं कश्चिदाभीनमामने । जागर्त्तं कोऽत्र कः श्रुते कस्य सुप्तस्य नेङ्गते । २८४५
 को भोगवान् को द्युतिमान् कृष्णात् कृष्णतरस्य कः । विमृषन्ति स्म तं देवा दिव्याभिरुपपत्तिभिः ।
 न चैनं श्रेकुरन्वेष्टुं कर्षते जन्मतोऽपि वा । गाथाभिरुत्पतिष्ठाभिर्ये तस्य चरितं विदुः ।
 पुराणास्तं पुराणेषु ऋषयः संप्रवृत्तते । श्रूयते चास्य चरितं वेदेष्वपि पुरातनं ।
 महापुराणात् प्रसूति परं तस्य न विद्यते । यस्यास्य देवदेवस्य चरितं सुप्रभावजं ।
 ते नेमाः श्रुतयो व्याप्ता लौकिक्यो देवजाश्च याः । भवकाले भवत्येष भूतानां भूतभावनः । २८६०
 दानवानामभावाय जागर्त्तं मधुसूदनः । यदैवं वीक्षितुं देवा न श्रेकुः सुप्तमव्ययं ।
 ततः स्वपिति सर्वान्ते जागर्त्तं जलदक्षये । तस्मिन् सुप्ते न वर्त्तन्ते मन्त्रपूताः क्रतुक्रियाः ।
 स हि यज्ञाश्च वेदाश्च यज्ञाङ्गानि च सर्वशः । या हि यज्ञगतिः प्रोक्ता स एष पुरुषोत्तमः ।
 शरत्प्रवृत्तयश्चो हि जागर्त्तं मधुसूदनः । तदिदं वार्षिकं चक्रं धारयत्यमुदेश्वरः ।
 वैष्णवं कर्षं कुर्वान् सुप्ते विष्णौ पुरन्दरः । या श्लेषा गङ्गरी माया निद्रेति जगति स्थिता । २८७५
 साऽकस्माद्दृषिणी घोर कालरात्रिर्काशीक्षिता । तस्यास्तनसमोदारा निद्रा दिवसनाशिनी ।

जीविताईहरा ना तु सर्वप्राणभूता भुवि । नैतया कसिदाविष्टो जृम्भमासो मुञ्जर्जुनः ।

शक्रः प्रमदितुं वेगं मञ्जुशिव महाशवे । अस्त्रजा भुवि मर्त्यानां अमजा वा कथञ्चन ।

सैषा भवति मर्त्यस्य निद्रा सर्वस्य लौकिकी । स्वप्नान्ते कीयते श्लेषा प्रायशो भुवि देहिनां ।

मृत्युकाले च भूतानां प्राणान् लययते भृशं । देवेष्वपि दधारैनां नान्यो नारायणादृतो ।

१८५

मखी सर्वहरस्यैषा पाप्मा विष्णोः शरीरजा । सैषा नारायणमुखे दृष्टा कमललोचना ।

लोकानन्येन कालेन भजते भूतमोहिनी । एवमेवा हितार्थाय लोकानां कृष्णवर्त्मना ।

प्रियते पेत्रीया हि पत्येव हि पतिव्रता । स तथा निद्रया क्लृप्तस्मिन्नारायणाश्रमे ।

शेते स्म भगवान् विष्णुर्बौद्धयन् जगदव्ययः । तस्य वर्षसहस्राणि शयानस्य महात्मनः ।

जग्मुः कृतयुगस्यैव त्रेता चैव युगोत्तमं । स तु द्वापरपर्यन्ते दृष्टा लोकान् सुदुःखितान् ।

१८६

प्राबुध्यत महतेजाः स्वयमानो महर्षिभिः ।

॥ श्लेष उवाच ॥ जहोहि निद्रां सहजां भुक्तपूर्वामिव सजं । इमे ते ब्रह्मणा साई देवा दर्शनकाङ्क्षिणः ।

इमे ते प्रह्लाविहामो ब्रह्मसंस्तववादिनः । वर्द्धयन्ते ऋषीकेश श्लेषयः संश्रितव्रताः ।

एतेषामात्मभूतानां भूतानामात्मभावन । शृणु विष्णोः शुभा वाचा भूयोमात्मनिलाभसां ।

इमं त्वां मम मनयः सहिता मुनिमण्डलैः । स्तुवन्ति देव दिव्याभिर्गेयाभिर्गीर्भिरञ्जया ।

१८७

उत्तिष्ठ शतपञ्चाक्ष पद्मानभ महद्युते । कारणं किञ्चिदुत्पन्नं देवानां कार्यगौरवात् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स संलिय जगत् सर्वं तिमिरैर्घांविदारयन् । उदतिष्ठ हृषीकेशः श्रिया परमया ज्वलन् ।

स ददर्श सुरान् सर्वान् समेतान् सपितामहान् । विवचून् क्षुभितान्स्यैव जगत्पथे समागतान् ।

तान्वाच हर्षिर्देवान्निद्राविश्रान्तलोचनः । तत्त्वदृष्टार्थया वाचा धर्महेतुर्थयुक्तया ।

॥ विष्णुरुवाच ॥ कुतो वो विपद्देवाः कुतो वो भयमागतं । कस्य वा केन वा कार्यं किं वा मयि न वर्त्तते ।

१८८

न खल्वकुशलं लोके वर्त्तते दानवोत्थितं । नृणामायासजननं शीघ्रमिच्छामि वेदितुं ।

एष ब्रह्मविदो मध्ये विहाय शयनोत्तमं । शिवाय भवतामर्थे स्थितः किं करवाणि व ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा विष्णुर्गदितं ब्रह्मा लोकपितामहः । उवाच परमं वाक्यं चितं सर्वदिबौकसां ।

नानि किञ्चिद्भयं विष्णोः सुराणामसुरान्तक । येषां भवानभयदः कर्णधारो रणे रणे ।

शक्ते जयति देवेषु त्वयि चारिनिस्तदने । धर्मं प्रयतमानानां दानवानां कुतो भयं ।

१८९

मत्स्य धर्मं च निरतान्मानवान् विगतज्वरान् । नाकालधर्माणां मृत्युः शक्नोति प्रसमोचितुं ।

भानवानाश्च पतयः पार्थिवो वै परस्परं । षड्भागमुपयुञ्जाना न भेदं कुर्वन्ते मिथः ।

ते प्रजानां शुभकराः करद्वैरविगर्हिताः । आकरैर्विप्रयुक्तार्थाः कोपमापूरयन्त्युत ।

स्फीतान् जनपदान् खान् खान् पालयन्तः समापराः । अतीक्ष्णदण्डाश्चतुरो वर्णान् जुगुप्सुञ्जया ।

मोहेजनीया भूतानां सचिवैः साधुपूजिताः । चतुरङ्गैर्वैश्वदेवैः षड्भागमुपभुञ्जते ।

१९०

धनुर्वेदपराः सर्वे सर्वे वेदेषु निष्ठिताः । यजन्ते च यथाकालं यज्ञैर्विपुलादक्षिणैः ।
 वेदानधोऽप्यदिशभिर्षाद्वर्णिन् ब्रह्मचर्यया । आर्द्धैर्वैश्वेन्यं शतशतार्थयन्ति पितामहान् ।
 तेषामविदितं किञ्चिल्लिपु लोकोषु विद्यते । वैदिकं लौकिकञ्चैव धर्मशास्त्रोक्तमेव च ।
 ते परापरदृष्टार्था महर्विषमतेजसः । भूयः कृतयुगं कर्तुं मुत्सहन्ते नराधिपाः ।
 तेषामेव प्रभावेण शिवं वर्षति वासवः । यथार्थं च ववृषाता विरजस्का दिशो दश । १८८०
 निरुत्पाता च वसुधा सुप्रचाराश्च वै यहाः । चक्रमाश्च सनत्तवः सौम्यहरति योगतः ।
 अनुलोमकरः सूर्योऽयमे दे चचार ह । हव्येऽथ विविधैस्तप्तः शुभगन्धो ज्ञताशनः ।
 एवं सन्त्यक् प्रवृत्तेषु निमित्तेषु मखादिषु । तर्पयत्सु महो कृत्स्नां नृणां कालभयं कुतः ।
 तेषां ज्वलितकीर्त्तीनामन्योन्यमनुवर्तिनां । राज्ञां बलैर्व्यलवतां पीयते वसुधातले ।
 सेयं भारपरिश्रान्ता पीड्यमाना नराधिपैः । प्रथिव्यं समनुप्राप्ता नौरिवास्यविक्रवा । १८८१
 युगान्तसदृशं रूपं त्रैलोक्यलितबन्धनं । जलोत्पोडाकुलम्वेदं दर्शयन्तो मुहुर्भुङ्क्षुः ।
 कलिधाणां वपुर्भिस्तेजसा च बलेन च । नृणाञ्च राद्वैर्विशोर्णैः श्रान्त्यतीव वसुधरा ।
 पुरे पुरे नरपतिः कोटिष्वैर्बलैर्हृतः । राद्वै राद्वै च बहवो यामाः शतसहस्रशः ।
 भूमिपानां सहस्रैश्च तेषाञ्च बलिनां बलैः । यामायुताद्वैराद्वैश्च भूमिर्निर्वन्दमागता ।
 सेयं निरामयं ज्ञात्वा निसेष्टं कालमपतः । प्राप्ता तवालयं विष्णो भगंश्चास्याः परा गतिः । १८८२
 कर्मभूमिरिहस्थानां भूमिरेषा व्यधाङ्गता । यथा न सोदेत्तत् कुर्व्याज्जगद्येषा हि ज्ञास्यती ।
 यस्या हि पीडने देशो महान् स्थान्मधुसूदन । क्रियालोपय भूतानां दूषितश्च जगद्भवेत् ।
 श्रान्त्येते व्यक्तमेवैषा पार्थिवैश्च प्रपीडिता । सहजां या चमां त्यक्त्वा चलत्वमचला गता ।
 यदस्याः श्रुतवन्तः स्म तस्यापि भवता श्रुतं । भारावतरणार्थं हि मन्त्रयामस्त्वया सह ।
 सत्पथे हि स्थिताः सर्वे राजानो राज्यवर्द्धनाः । नराणाञ्च त्रयो वर्षा ब्राह्मणाननुयायिनः । १८८३
 सर्वे सत्यमयं वाक्यं वर्णा धर्मपरास्तथा । सर्वे वेदपरा विप्राः सर्वे विप्रपरा नराः ।
 एवं जगति वर्तन्ते मनुष्या धर्मकारणात् । यथा धर्मबधो न स्यात्तथा मन्त्रः प्रवर्त्यतां ।
 सतां गतिरियं नान्या धर्मस्त्वस्याः सुसाधनं । राज्ञाञ्चैव बधः कार्यो धरणा भारनिर्णये ।
 तदागच्छ महाभाग सह वै मन्त्रकारणात् । ब्रजामो भेरुशिखरं पुरस्कृत्य वसुधरा ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बाढमित्येव सह तैर्दुर्हिनाम्भोदनिस्रगः । प्रतस्थे दुर्हिनाकारः सदुर्दिन इवाचलः । १८८४
 समुक्तामणिविद्योतं सचन्द्राम्भोदवर्षधं । सजटामण्डलं कृत्स्नं विभ्रत् कृष्णवपुर्हरिः ।
 स चाक्षोरमि विस्फोर्णे रोमाञ्चोद्गतराजिमान् । शीवस्यो राजते श्रीमान् स्रगदयमुखाक्षितः ।
 पीते वसानो वसने लोकाणां गुरुरव्ययः । हरिः सोऽभवदालक्ष्यः ससन्ध्याभ्र इवाचलः ।
 तं ब्रजन्तं सुपर्णेन पद्मयोगितामनं । अनुजग्मुः सुराः सर्वे तद्गतासक्तचक्षुषः ।

नातिदीर्घेण कालेन ते गत्वा रत्नपथं । इदं शुद्धं वतास्तत्र स्नां सभां कामरूपिणीं । १८९
 भेराः शिखरविन्द्यां संसृतां सूर्यवर्षसा । काञ्चनसम्भरचितां वसुवैदूर्यतोरणां ।
 मनेनिर्मोणचित्राकां विमानशतमालिनीं । रत्नजालान्तरवतीं कामर्गा रत्नभूषिता ।
 कुण्डलसमाकीर्णा सर्व्वक्तुकुसुमात्कटां । देवमायाधरां दिव्यां निर्मितां विश्वकर्षणा ।
 तां हृष्टमनसः सर्व्वं यथास्थानं यथाविधि । यथानिवेशं विदशा विविशुस्तां सभां शुभा ।
 ते निपेदुयं योक्तेषु विमानेष्वसनेषु च । भद्रासनेषु पोठेषु कुशेष्वस्त्ररेणुषु च । १९०
 ततः प्रभञ्जना वायुमञ्जुणा साधु बोधितः । सा शब्द इति सर्व्वं प्रचक्रामाद्य तां सभां ।
 निःशब्दस्मिते तस्मिन् ममाज्जिद्विषयकसां । बभाषे धरणी वाक्खेदात् वरुणभाषिणी ।
 ॥ धरण्युवाच ॥ त्वया धार्या ह्यहं देव त्वया वै धार्यते जगत् । त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं विभर्षि च ।
 यत्त्वया धार्यते किञ्चित्तेजसा च बलेन च । ततस्तव प्रसादेन मया पश्चात्तु धार्यते ।
 तया धृतं धारयामि नाधृतं धारयाम्यहं । न हि तद्विद्यते भूयं यत्त्वया न तु धार्यते । १९१
 तमेव कुरुष्वे वीर नारायण युगे युगे । महाभारावतरणं जगते हितकाम्यया ।
 तवैव तेजसा क्रान्ता रसातलतलं गता । नायस्व मां सुरश्रेष्ठ तवैव शरणं गतं ।
 दामवैः पीद्यमानाहं रात्रौ च दुरात्मभिः । त्वामेव शरणं नित्यमुपयास्ये सनातनं ।
 तावन्नेस्मि भयं भूयेया यावन्न त्वां ककुप्सिमं । शरणं यामि मनसा शतशोऽय सहस्रशः ।
 अहमादौ पुराणस्य भञ्जिता पद्मयोनिना । मास्य कृत्वा कृतौ पूर्णं मृत्पथौ दौ महासुरौ । १९२
 कर्णस्तोभवा दौ हि विष्णोरस्य महात्मनः । महार्णवे प्रसूतः काष्ठकुक्ष्यमनौ स्थितौ ।
 तौ विवेश स्वयं वायुमञ्जुणा साधु बोधितः । तौ दिवं पश्चादयन्तौ तु ववृधाते महासुरौ ।
 वायुप्राणौ तु तौ गृह्य ब्रह्मा परिमृषच्छनैः । एकं मृदुतरं मेने कठिनं वेद चापरं ।
 नामनी तु तयोश्चक्रं सवितुः सलिलोद्भवः । मृदुस्त्वयं मधुर्नाम कठिनः कैटभोऽभवत् ।
 तौ दैत्यौ कृतनामानौ चेरतुर्ध्वजदपितौ । सर्व्वमेकार्णवं लोकं युद्धक्रामौ सुनिर्भयौ । १९३
 तावागतौ मालोक्य ब्रह्मा लोकपितामहः । एकार्णवास्तु निचये तत्रैवान्तरधीयत् ।
 स पद्मं पद्मनाभस्य आभिममथात् समुत्थिते । रोचयामास वसतिं गुह्यं ब्रह्मा चतुर्भुजः ।
 तावुभौ जलगर्भस्थौ नारायणपितामहौ । बहून् वर्दगणानप्यु शयानौ न चकम्पतुः ।
 अय दीर्घस्य कालस्य तावुभौ मधुकैटभौ । आजशतुस्तमुद्देशं यत्र ब्रह्मा व्यवस्थितः ।
 दृष्ट्वा तावसुरौ घोरौ महाकायौ दुरासदौ । ब्रह्मणा ताडितौ विष्णुः पद्मनालेन वै पुरा । १९४
 उन्मथताग्रं शयनात् पद्मनाभो महाद्युतिः । तद्युद्धमभवद्द्वारं तयोस्तस्य च वै तदा ।
 एकार्णवं तदा लोके चैलोक्त्ये जलतां गते । तदाभूत्तुमुत्तं युद्धं वर्धमङ्गावहं हृजः ।
 न च तावसुरौ युद्धे तदाश्रममवापतुः । अय दीर्घस्य कालस्य तौ दैत्यौ युद्धदुष्मदौ ।
 ऊचतुः प्रीतमनसौ देवं नारायणं प्रभुं । प्रीतौ खलव युद्धेन साध्यस्व मृत्युरावयोः ।

आवां जहि न यत्रोर्ध्वं बलिलेन परिमुता । इतो च तव पुनर्त्नं प्राप्नुयाव सुरोत्तम ।
 यो ह्यावां युधि निर्जेता तस्यावां विहितो युतो । स तु मृग्य मृधे दोषी दैतौ समभिपीडयत् ।
 जम्भतुर्निधनश्चापि तावुभौ मधुकैटभौ । तौ इतो चायुतो तोये वपुर्धामेकताङ्गतौ ।
 मेदो मुमुक्षुर्द्वैतौ मथ्यमानौ जलोर्ध्वभिः । मेदसा तच्छलं व्याप्तं ताभ्यामर्नद्धे ततः ।
 नारायणस्य भगवानसृजत् स पुनः प्रजाः । दैत्ययोर्मेदसा कृष्णा मेदिनोति ततः स्रता ।
 प्रभावात् पद्मनाभस्य शश्वती जगती कृता । वराहेण पुरा भूत्वा मार्कण्डेयस्य पश्यतः ।
 विषाणेनाहमेकेन तोयमथात् समुद्रता । इताहं कर्मता भूयसादा युष्माकमगतः ।
 बलेः सकाशादैत्यस्य विष्णुना प्रभविष्णुना । साम्प्रतं खिद्यमानाहं एतमेव गदाधरं ।
 अनाथा जगतो नाथं शरण्यं शरणकृता । अग्निः सुवर्णस्य गुरुर्गवां सूर्यो गुरुः स्रतः ।
 नक्षत्राणां गुरुः सोमो मम नारायणो गुरुः । यदहं धारयाम्येका जगत्स्यावरजङ्गमं ।
 मया धृतं धारयंत सर्वमेतद्गदाधरः । जामदग्न्येन रामेण भारावतरणेच्छया ।
 रोषास्त्रिःसप्तशतोऽहं क्षत्त्रियैर्विप्रयोजिता । सास्त्रि वेद्यां ममारोष्य तर्पिता नृपशोणितैः ।
 भर्गवेण पितुः आद्वे कश्यपाय निवेदिता । मांसमेदोऽस्त्रिदुर्गन्धा दिग्धा क्षत्त्रियशोणितैः ।
 रजस्तुलेव द्युवतिः कश्यपं समुपस्थिता । स मां ब्रह्मर्षिरप्याह किमुर्ध्वं त्वमवाङ्मुखो ।
 वोः पत्नी भर्तृमदं धारयन्ती विषोदसि । साहं विज्ञापितवती कश्यपं लोकभावनं ।
 पतयो नो हता ब्रह्मन् भर्गवेण महात्मना । साहं विहीना विक्रान्तैः क्षत्त्रियैः शस्त्रवृत्तिभिः ।
 विधवा शून्यनगरा न धारयितुमर्हसि । तन्मह्यं दीयतां भर्ता भगवंस्तत्समेनृपः ।
 रक्षेन् सप्रामनगरं यो मां सागरमालिनीं । स श्रुत्वा भगवान्वाक्यं वाढमित्यब्रवीत् प्रभुः ।
 ततो मां मानवेन्द्राय मनवे संप्रदत्तवान् । सा मनुप्रभवं पुण्यं प्राणेष्व्वाकुकुलं महत् ।
 त्रिपुलेनास्मि कालेन पार्थिवात् पार्थिवंगता । एवं दत्तास्मि मनवे मानवेन्द्राय धोमते ।
 भुक्ता राजसहस्रेभ्यु महर्षिकुलमन्त्रवैः । बहवः क्षत्त्रियाः शूरा मां जित्वा दिवमाश्रिताः ।
 ते स्म कः सवशं प्राप्य मध्येव प्रलयंगताः । मत्कृते विग्रहा लोके वृत्ता वर्त्तन्त एव च ।
 क्षत्त्रियाणां बलवतां संयामेस्वनिवर्तिनां । एतद्युष्मतप्रवृत्तेन दैवेन परिणाम्यता ।
 जगद्धितार्थं कुरुत राज्ञां हेतुं रणक्षये । यद्यस्मि मयि कारुण्यं भारश्चेत्यित्यकारणात् ।
 एकश्चकधरः श्रीमानभयं मे प्रयच्छतु । यमहं भारसन्तप्ता संप्राप्ता शरणार्थिनो ।
 भारा यद्यवरोत्तम्योविष्णुरेष ब्रवीतु मां ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि धरणीवाक्ये त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा प्रथिवीवाक्यं सर्वैरेव दिवौकसः । तदर्थकृत्यं सञ्चित्य पितामहमयाम्बुवत् ।

भगवन् क्रियतामस्याः प्रथिव्या भारसञ्चतिः । शरीरकर्त्ता लोकानां त्वं हि लोकसमुद्भवः ।

यत् कर्त्तव्यं मेहरेण यमेन वरुणेन वा । यदा कार्यं धर्मज्ञेन स्वयं नारायणेन वा ।

यदा चन्द्रमसा कार्यं भास्करेणानिलेन वा । आदित्यैर्यसुभिर्ध्यापि रुद्रेभ्यो लोकभावनैः ।
 अश्विभ्यो वा सुराभ्याभ्यो वा धैर्यैर्वा चिदिवालयैः । वृहस्पत्युग्रनोभ्यो वा कासेन कलिनापि वा ।
 महेश्वरेण वा ब्रह्मन् विशाखेन गुहेन वा । बलराजसगन्धर्वैश्चारणैश्च महोरगैः ।
 पर्वतैः शैलमुख्यैर्वा सागरैर्वा महोर्षिभिः । गङ्गामुखोभिर्द्विधाभिः सरिद्धिर्वा सुरेश्वर ।
 विप्रमाज्ञापय विभो कथमंत्रः प्रयुज्यतां । अदिते पार्थिव कार्यं कार्यं पार्थिवविपश्च ।
 कथमंशावतरणं कुर्वः सर्वं पितामह । अन्तरोत्तमता ये च प्रथिष्यां ये च पार्थिवाः ।
 सदस्यानाञ्च विप्राणां पार्थिवाणां कुक्षेषु च । अथोनिजाद्यैव तनूः सृजाम जगतीतले ।
 मुराणामेकाध्याणां युलेतन्निश्चितं महत् । दैवैः परितुतः प्राह वाक्यं लोकपितामहः ।
 रोचते मे सुरश्रेष्ठा युष्माकमपि निश्चयः । सृजन् स्वर्गरोरांस्तजमात्मसमान् भुवि ।
 सर्व एव सुरश्रेष्ठस्तोजभिरवरोहत । भावयन्तो भुवं देवो लब्ध्वा चिभुवनत्रयं ।
 पार्थिवे भारती वंशे पूर्वमेव विजानता । पृथिव्यां सम्भवमिदं मृत्युतां यन्मया कृतं ।
 समुद्रोऽहं पुरा पूर्व्यं बेलामासाद्य पश्चिमां । आसे साङ्गे तनूजेन काश्यपेन महात्मना ।
 कथाभिः पूर्व्यं कृताभिर्लोककृत्तानुगाभिः । इतस्तु तैश्च बहूभिः पुराणप्रभैर्गुणैः ।
 कुर्वन्तस्तु कथासाक्षाः समुद्रः सह गङ्गाया । समोऽयमाजगामाशु युक्तस्तोयदमारुतैः ।
 सर्वोर्षो विषमां कुर्वन् गतिं वेगतरङ्गिणो । आदोगणश्चित्रेण सङ्कल्लोयवाससा ।
 ब्रह्मन्मकामलतनूः प्रबालमणिभूषणः । युक्तश्चन्द्रमसा पूर्णः साभ्रगम्भीरनिखनः ।
 यमां परिभवन्नेव स्वां बेलामत्यतिक्रमत् । क्रेदयामास चपलैर्लोचनैरभ्युविक्ष्वदैः ।
 तच्च देवं व्यवसितः समुद्रो हि ममाहितुं । उक्तः संबन्धया वाचा शान्तोऽसीति ततो मया ।
 शान्तोऽसीत्युक्तमात्रस्तु तनून् सागरो गतः । संवृतेऽर्थितरङ्गैः चक्षिणो राजश्रिया ज्वलन् ।
 भूयश्चैव मया शप्तः समुद्रः सह गङ्गाया । सकारणां मतिं कृत्वा युष्माकं हितकाम्यया ।
 यस्मात्सं राजतुल्येन वपुषा समुपस्थितः । गच्छार्णवं महीपालो राजैव त्वं भविष्यसि ।
 तत्रापि महर्जां लीलां धारयन् स्वेन तेजसा । भविष्यसि नृणां भर्ता भरताणां तुलोद्बहः ।
 शान्तोऽसीति मया कस्यं यथासि तनुतां गतः । सुतमर्थश्रवा लोकं शान्तनूत्वं भविष्यसि ।
 इदमप्यायतापाङ्गो गङ्गा सर्वोद्ग्राभना । रूपिणो वै सरिश्चेष्टा तत्र त्वामपि बाधयति ।
 एवमुक्तस्तु मां क्षुब्धः सोऽभिगम्यार्णवोऽब्रवीत् । मां प्रभो देव देवानां किमर्थं शप्तवानसि ।
 अहं तव विधेयात्मा तत्कृतस्त्वत्परायणः । अन्नपोऽसदृशैर्वाक्यैरात्माजं मां किमात्मना ।
 भगवंस्त्वत्प्रसादेन वेगात् पर्वणि वर्द्धितः । यद्यहं कलितो ब्रह्मन् लोकां देवो ममात्मनः ।
 क्षिप्तमिः पवनेनाङ्घ्रिः स्पृष्टो बधसि पर्वणि । अत्र मे भगवन् किञ्च विज्ञते प्रापकारणं ।
 उद्धूतैश्च महावतैः प्रष्टुं बलवैकः । पर्वणां चेतुःशतैश्च त्रिभिः कुक्षोऽस्मि कारणैः ।
 एवं यद्यपराधोऽहं कारौस्त्वत्प्रवर्त्तितैः । अन्तुमहंसि मे ब्रह्मन् प्रापोऽयं विनिवर्त्ततां ।

१८९

१८९०

१८९५

१८९०

१८९५

१८९०

एवं मयि निरासत्वे प्रापत्किञ्चित्कृतां गते । कारुण्यं कुरु देवेभ्यः प्रमाणं यद्यवेक्ष्ये ।
 अस्यासु देव गङ्गाया माङ्गलायास्तवाङ्गया । महीवसमदोषायाः प्रसादं कर्तुमर्हसि । १८८
 तमहं सन्त्यया वाचा महापर्वमयाजुष । अकारणं देवाणां यस्तं प्रापानिलेगतिं ।
 भ्रान्तिं व्रज न भेतव्यं प्रसक्तोऽस्मि महेदधे । प्रापेऽस्मिन् हरितां नाय भविष्यं वृणु कारणं ।
 तद्गच्छ भारते वंशे स्वदेहं स्नेह तेजसा । आचक्ष्व हरितां नाय त्यक्तोऽहं सागरीं तनुं ।
 महेदधे महीपालस्तत्र राजमित्रा दृढः । पालयंस्तुरो वर्षावस्थेव सलिलेश्वर ।
 दयस्व तां हरिच्छ्रेष्ठा विभ्रती मानुषीं तनुं । तत्कारुण्यमणोयाजो गङ्गा परिहरिष्यति । १८९
 अनया सह जाङ्गया मोदमानो ममाङ्गया । इमं सलिलसंक्षेपं विक्रिष्यसि सागर ।
 स्वरथायैव कर्तव्यं त्वेदं मम शासनं । प्राजापत्येन विधिना गङ्गाया सह सागर ।
 वसवः प्रच्युताः स्वर्गात् प्रविष्टाश्च रसातलं । तेषामुत्पादनायैव मया त्वं विनियोजितः ।
 अष्टौ तान् जाङ्गवी गर्भानपत्यार्ये दधात्वियं । विभावसोस्तुत्यगुणान् सुराणां प्रीतिवर्द्धनान् ।
 उत्पाद्य ते वसुन्धीषं कृत्वा कुहकुलं महत् । प्रवेक्ष्यसि तनुं त्यक्त्वा पुनः सागर सागरीं । १९०
 एवमेतस्याया पूर्व्वं हितार्थं वः सुरोत्तमाः । भविष्यं पश्यता भारं पृथिव्याः पार्थिवात्मकं ।
 तदेव श्रान्तोर्व्यंशः पृथिव्यां रोपितो मया । वसवो यत्र गङ्गायामुत्पत्स्यास्त्रिदिवौकसः ।
 अद्यापि भुवि गाङ्गेयस्तत्रैव वसुरष्टमः । सन्नेमे वसवः प्राप्ताः स एकः परिलम्बने ।
 जटालिकायां द्वितीयायां द्वितीया श्रान्तोऽस्तनुः । विशिचवीर्यां द्युतिमानासीद्वाजा प्रतापवान् ।
 वैशिचवीर्यां दावेतौ पार्थिवौ भुवि साम्प्रतं । पाण्डुश्च धृतराष्ट्रश्च विख्यातौ पुरुषर्षभौ । १९१
 तत्र पाण्डोः मिथ्या पुष्टे हे भार्य्ये यौवनस्थिते । शुभे कुन्तो च माद्री च देवयोषोपमे भुवि ।
 धृतराष्ट्रस्य राज्ञस्तु भार्य्यैका तुल्यरूपिणी । गान्धारी भुवि विख्याता नित्यं भर्तृव्रते स्थिता ।
 तत्र वंशा विभज्यन्तां विपक्षाः पक्ष एव च । पुत्राणां हि तयो रज्ञोर्भविता विपक्षो महान् ।
 तेषां विमर्हे दायाद्ये नृपाणां भविता जयः । द्युगान्तप्रतिमद्यैव भविष्यति महद्भयं ।
 सबलेषु नरेन्द्रेषु श्रातयत्स्वितरेतरं । विभक्तपुरराष्ट्रौषा नितिः त्रैयिक्यमेत्यति । १९२
 द्वापरस्य द्युगस्थान्ते मया दृष्टं पुरातनम् । कथं चास्मन्नि ब्रह्मेण पार्थिवाः सद्यः बाह्वयैः ।
 तत्रावशिष्टान् मनुजान् सुप्तास्त्रिभिः विधेतवः । धव्यन्तो ब्रह्मरक्ष्यंशः पावकेनास्त्रतेजसा ।
 अन्तकप्रतिभे तस्मिज्जिह्वते क्रूरकर्षणि । समाप्तमिदमाख्यानं द्वितीयं द्वापरं द्युगं ।
 महेश्वरं प्रोपसृते ततो माहेश्वरं द्युगं । तिस्र्यं प्रवत्स्यंते पश्चाद्युगं दारुणदर्शनम् ।
 अर्धसंप्रायपुरुषं सत्यधर्मपरिग्रहं । उत्सवसत्यसंयोगं वर्द्धितानृतसञ्चयं । १९३
 महेश्वरं कुमारश्च द्वौ च देवौ समरक्षिताः । भविष्यन्ति नराः सर्वे लोकेन ह्यविरायुवः ।
 तदेष निर्णयः प्रोक्तः पृथिव्यां पार्थिवात्मकः । संशयवतरणं सर्वे सुराः कुरुत मा हरिं ।
 धर्मसंशोऽथ कुन्तो वै माङ्गाश्च विनियुज्यतां । विपक्षस्य कलिमूलं गान्धात्रीं विनियुज्यतां ।

रुतैः पञ्चैर्भवेयन्ति राजानः कालोदिताः । जातरागाः प्रथियर्थे सर्वे संगमलालभाः ।

गन्धर्व्यं वसुधतां स्त्रां योनिं लोकधारिणं । सुष्टोऽयं नैष्ठिको राज्ञःसुपायो लोकविभुनः ।

२०५

श्रुत्वा पितामहवचः सा जगाम यथागतं । पृथिवी सह कालेन बधाय पृथिवीक्षितां ।

देवानोदयद्वङ्गा निगृह्यै सुरद्विषां । नरश्चैव पुराणर्षिं शेषश्च धरणीधरं ।

मनक्कुमारं साध्यांश्च देवानग्निपुरोगमान् । वरुणश्चैव सूर्यैव सूर्याचन्द्रमभौ तथा ।

गन्धर्वापरमेश्वैव रुद्रान्विश्वामयाश्विनौ । ततोऽज्ञानवर्गिनं देवाः सर्वैरवावतारयन् ।

यथा ते कथितं पूर्वमंशावतरणे मया । अयेनिजा योनिजाश्च ते देवाः पृथिवीतले ।

२०६

दैत्यदानवचक्षुराः संभूताः पुरुषेश्वराः । चीरिकावृक्षमङ्गाशा वज्रसंहननास्तथा ।

नागायुतबलाः केचित् केचिदोघबलान्विताः । गदापरिघशक्तौनां सहाः परिघबाहवः ।

गिरिगुह्यप्रहर्तारः सर्वे परिघयोधिनः । दृष्टिवंशं समुत्पन्नाः शतशोऽथ सहस्रशः ।

कुरुवंशे च ये देवाः पञ्चालेषु च पार्थिवाः । याजकानां समृद्धानां ब्राह्मणानाञ्च योनिषु ।

२०७

सर्वास्वज्ञा महेष्वासा वेदव्रतपरायणाः । सर्वैर्द्विगुणसम्पन्ना यज्वानः पुण्ड्रकर्णजः ।

आचालयेयुः शैलान्मे कुङ्का भिन्धुर्म्हतीतलं । उत्पतेयुरयाकाशं सोमयेयुर्महादधि ।

एवमादिश्य तान् ब्रह्मा भूतभव्यभवत्प्रभुः । नारायणे समावेश्य लोकान् शान्तिमुपागमत् ।

भूयः शृणु यथाविष्णुर्वतीर्णो महीतलं । प्रजानां वै हितार्थाय प्रभुः प्राणधनेश्वरः ।

ययातिवंशजस्याथ वसुदेवस्य धीमतः । कुले पूज्ययशःकर्मा जज्ञे नारायणः प्रभुः ।

इतिश्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि देवानामंशावतरणे चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृतकार्यं गते काले जगत्याश्च ययालयं, जंशावतरणे तु ते सुराणां भारतेकुले ।

२०८

भागेऽवतीर्णो धर्मस्य शक्रस्य पवनस्य च । अश्विनोर्द्वेवनिपजोर्भागौ वै भास्करस्य च ।

पूर्वमेवाविनिगते भागे देवपुरोधसः । वसुनामष्टमे भागे प्रागेव धरणीं गते ।

मृत्योर्भागे विनिगते कलेर्भागे तथैव च । भागे सोमस्य च तथा वरुणस्य च गाङ्गते ।

शङ्करस्य गते भागे मित्रस्य धनदस्य च । गन्धर्व्यारण्यलाणां भार्गवेषु गतेष्वपि ।

भागैर्व्येतपु गगणाङ्गतेषु धरणीतलं । तिष्ठन्मारायणस्यैव नारदः प्रत्यदृश्यत ।

२०९

ज्वलिताग्निप्रतीकाशो बालार्कमदृशेक्षणः । मव्यापवृत्तं विपुलं जटामण्डलमुद्बहन् ।

चन्द्रांशुशुक्लं वसने वसानो ह्यक्षभूषणः । वीणां गृहीत्वा महतीं कवाचक्रां सखीमिव ।

हृष्णाजिनोत्तरामङ्गो ह्यभयशोषवीतवान् । दण्डो कमण्डलुधरः साक्षाच्छक्र इवापरः ।

भेत्ता जगति गुह्यानां विग्रहाणां गुहापमः । महर्षिविग्रहसिन्धुर्बिदान् गान्धर्व्यैवेदवित् ।

वैरकलिकिलो विभो ब्राह्मः कलिरिवापरः । देवगन्धर्व्यलोकानामादिक्रान्ता मुनिः परः ।

२१०

गाता चतुर्णां वेदानां उद्गाता प्रथमर्त्विजः । स नारदोऽथ विप्रर्षिर्ब्रह्मलोकचरोऽव्ययः ।

स्थितो देवमभामध्ये संरब्धो विष्णुमब्रवीत् । अंशावतरणं विष्णो यद्विदं विदधैः कृतं ।

क्षयाद्यष्टिवीक्षानां सर्वमेतदकारणं । अदेतत् पाश्चिं ललं कृतं त्वयि दिवोश्चर ।
 न नारायणयुक्तोऽयं कार्यार्थः प्रतिभाति मे । न युक्तं जानता देव त्वया तत्त्वार्थदर्शना ।
 देवदेव पृथिव्येयं प्रयोक्तुं कार्यमीदृशं । त्वं हि चतुष्पतो चतुः स्नायः प्रभवतो अमः ।
 श्रेष्ठोयोगवतो यामी गतिर्गतिमतामपि । देवभागान्गतान्दृष्ट्वा किं त्वं सर्वपापगो विभुः ।
 वसुन्धरायाः सत्कार्यमंशं स्वं नानुयुञ्जसे । त्वया सनाथा देवांशास्त्रन्मयास्त्वत्प्रवेदिताः ।
 जगत्यां समरिच्छन्ति कार्यकार्यान्तरङ्गताः । तदहं त्वया विष्णो प्राप्नः सुरसभामिमं ।
 तव सत्त्वादनाथार्थं शृणु चायत्न कारणं । ये त्वया निहता दैत्याः संग्रामोत्तरकामये ।
 तेषां शृणु गतिं विष्णो ये गताः पृथिवीतलं । पुरो पृथिव्या मुदिता मथुरा नाम विश्रुता ।
 निविष्टा यमुनातीरे स्तोता जनपदायुता । मधुर्नाम महानासोत् दानवो युधि दुर्जयः ।
 चासनः सर्वभूतानां बलेन महताऽन्वितः । तस्य तत्र महद्ग्रासीन्महापादपङ्कजं ।
 घोरं मधुवनं नाम यथासौ न्यवसत् पुरा । तस्य पुत्रो महानासोत्त्ववर्णा नाम दानवः ।
 चासनः सर्वभूतानां बले महति तस्थिवान् । स तत्र दानवः क्रीडन्वर्षपूगाननेकशः ।
 सदैवतगणलोकांनुदासयति दर्शितः । अयोध्यायामयोध्यायां रामे दाशरथौ स्थिते ।
 राज्यं शासति धर्मज्ञो राक्षसानां भयावहे । स दानवो बलश्लाघो घोरं वनमुपाश्रितः ।
 प्रेषयामास रामाय दूतं परुषवादिनं । विषयासन्नभूतो हि तव रामरिपुस्य सः ।
 न च सामन्तमिच्छन्ति राजानो बलशालिनं । राज्ञा राजव्रतस्थेन प्रजानां शूभमिच्छता ।
 जेतव्या रिपवः सर्वे स्कीर्तं विषयमिच्छता । अभिवेकार्द्रकेशेन राज्ञा रञ्जनकाम्यया ।
 जेतव्यामोन्निषाण्यादौ तज्जये हि भ्रुवो जयः । सम्यक् वर्त्तितुकामस्य विशेषेण महोपते ।
 नयानामुपदेशेन नास्ति लोकसमो गुरुः । व्यसनेषु जघन्यस्य धर्ममध्यस्य धीमतः ।
 बलज्येष्ठस्य नृपतेर्नास्ति सामन्तजं भयं । प्रवृद्धैर्हन्यते सर्वः सहजैरिन्द्रियारिभिः ।
 अमित्राणां प्रियकरैर्मोहैरधृतिरोश्चरः । यत्त्वया श्रोतुं मेहात् सबलो रावणो हतः ।
 नैतदौपधिकं मन्ये महत्तत् कर्म कृत्स्नितं । वनवासप्रवृत्तेन यत्त्वया व्रतशालिना ।
 प्रहृतं राक्षसे नीचे नैव दृष्टः सतां विधिः । सतामकोधजा धर्मोः शूभं नयति मद्गतिं ।
 यत्त्वया निहता मोहाद्वृषिताश्चाश्रमैकशः । स एव रावणो धन्यो यत्त्वया व्रतचरिणा ।
 स्त्रीनिमित्ते हतो युद्धे याम्यान्मर्षानवेक्षता । यदि ते स हतः सेह्य दुर्भुद्धिरजितेन्द्रियः ।
 युध्यस्वाद्य मया साङ्गं मृधे यद्यसि बोर्यवान् । तस्य दूतस्य तच्छ्रुत्वा भाषितं कृत्वादिनः ।
 धैर्यादसन्नान्नवपुः सस्मितं राक्षसोऽब्रवीत् । अशदेतत्त्वया दूत भाषितं तस्य गौरवात् ।
 यन्मां चिपसि दोषेण वेदात्मानमञ्जुं सुस्मितं । यद्यहं सत्ये मूढो यदि वा रावणो हतः ।
 यदि वा मे हता भार्या तत्र का परिदेवना । न वाक्प्राप्तेन दुष्यन्ति साधवः सत्ये स्थिताः ।
 जागर्त्ति च यथा देवः सदा सत्स्मितरेषु च । कृतं दूतेन यत् कार्यं गच्छ त्वं दूत माचिरं ।

नात्माप्राधिपु नोचेपु प्रहरन्तोह मदिधाः । अयं ममानुजो भ्राता शत्रुघ्नः शत्रुतापनः ।
 तस्य दैत्यस्य दुर्बुद्धेष्टधे प्रतिकरिष्यति । एवमुक्तः स दूतस्तु ययौ सौमित्रिणा सह ।
 अमृतातो नरन्ध्रेण राक्षसेण महात्मना । स श्रोत्रयानः संग्रामक्षदा मधुवनं महत् ।
 चक्रे निवेशं सौमित्रिर्वनान्ते युद्धक्षालयः । ततो दूतस्य वचनान् स दैत्यः क्रोधमूर्च्छितः ।
 जघन्ये तदनं कृत्वा युद्धायाभिमुखे स्थितः । तद्युद्धमभवद्द्वारं सौमित्रेर्हानवस्य च ।
 उभयोर्द्वन्द्वरथाः शूरयोरणमूर्द्धनि । तां शरैः साधुनिष्ठितैरन्योन्यमभिजग्नतुः ।
 न च तां युद्धवैमुख्यं अमं वायुपजग्नतुः । अथ सौमित्रिणा वाणैः पीडितो दानवो युधि ।
 ततः स शूलरहितः पर्यहीयत दानवः । स गृह्णीताऽकुशश्चैव देवैर्हन्तवरं रणे ।
 कर्पणं सर्वभूतानां लवणो विननाद ह । शिरोधरायां जग्राह सोऽकुशेन चकर्व च ।
 प्रवेशयितुमारब्धो लवणो राक्षवानुजं । स रुक्मात्मकमुद्यस्य शत्रुघ्नः खड्गमुत्तमं ।
 अकुशश्चैव चिच्छेद दैत्यस्य च शिरो महत् । स हत्वा दानवं सङ्को सौमित्रिर्भिरनन्दनः ।
 तदनं तस्य दैत्यस्य चिच्छेदास्त्रेण बुद्धिमान् । कृत्वा वनञ्च सौमित्रिर्निवेशं सोऽभ्यरोचयत् ।
 भवाद्य तस्य देशस्य पूर्वाः परमधर्मावित् । तस्मिन्मधुवनस्थाने मथुरा नाम सा पुरी ।
 शत्रुघ्नेण पुरा स्मृता हत्वा तं दानवं रणे । सा पुरी परमोदारा सुवप्रदारतोरणा ।
 स्फीता राष्ट्रममाकीर्णा मष्टद्वभवनकुला । उद्यानवनसञ्जला सुधीमा सुप्रतिष्ठिता ।
 प्राशुप्राकारसम्पन्ना परिखर्गलमेखला । चयाहालककेयूरा प्रासादवरकुण्डला ।
 मुमृष्टतदारमुखी चत्वरैर्द्वारहासिनी । अरोगवीरपुरुषा हस्त्यश्वरथमङ्गला ।
 अर्द्धचन्द्रप्रतीकाशा यमुनातीरशोभिता । पुष्पापणवती दुर्गा रत्नसङ्ख्यगर्विता ।
 सेत्राणि सम्यवन्यस्यां काले देवस्य वर्षति । नवनारीसमुदिता सा पुरी स्म प्रकाशते ।
 निविष्टविषयश्चैव शूरमेनततोऽभवत् । तस्यां पुण्यां महावीर्या राजा भोजकुलोद्भवः ।
 उग्रमेन इति ख्यातिः महामेनपराक्रमः । तस्य पुत्रत्वमापन्नो योऽसौ विष्णो लया हतः ।
 कालनेमिर्षहदैत्यः संयामे तारकामये । कंसो नाम विशालासो भोजवंशविवर्द्धनः ।
 राजा प्रियव्या विख्यातः सिंहविस्मृष्टविक्रमः । राक्षसं भयङ्करो घोरः शङ्कनीयो महोत्थितः ।
 भयदः सर्वभूतानां मत्पयादाश्चताकृतः । दारुणाभिनिवेशेन दारुणेनान्तरात्मना ।
 युक्तेनैव दर्पेण प्रजानां रोमहर्षणः । न राजधर्माभिरतो नात्मपक्षमुखावहः ।
 नात्मायाज्यप्रियकरश्चण्डः करहृदि सरा । स कंसस्तत्र संभूतो यस्तो युद्धे पराजितः ।
 कष्याद् बाधते लोकानामुरेणान्तरात्मना । योऽयमसौ हयविक्रान्तो हयपीव इति स्मृतः ।
 केशो नाम हयो जातः कंसस्यैव जघन्यजः । स दुष्टो हंसितपटुः केशरी किरवयहः ।
 वृन्दावने वमयेंको नृणां मांसानि भक्षयन् । अरिष्टो बलिपुत्रस्तु ककुद्भी वृषरूपवान् ।
 गवामरित्वमापन्नः कामरूपो महासुरः । रिष्टो नाम दितेः पुत्रो बरिष्टो दानवेषु यः ।

३०८३

३०८०

३०८५

३१००

३१०५

३११०

कुक्षरत्वमगादैत्यः कंसस्यैव स बाह्वनः । सन्तो नामेति विख्यातो योऽसौ दैत्येषु द्वादशः ।
 प्रसन्नो नाम भूत्वाऽसौ बटं भाण्डो रमाश्रितः । खर इत्युच्यते दैत्यो धेनुकः सोऽधुरोक्तमः ।
 घोरस्तालवनं दैत्यश्चरत्युत्सादयन् प्रजाः । वराहश्च किशोरश्च यौ तौ दानवसत्तमौ ।
 मल्लौ रत्नगतौ तत्र जातौ चाणूरमुष्टिकौ । यौ तौ मयश्च तारश्च दानवौ दानवान्मक ।
 प्राग्ज्योतिषे तौ भौमस्य नरकस्य पुरे रतौ । एते दैत्या विनिहतास्त्वया विष्णो निराकृताः ।
 मानवीं तनुमास्याय बाधनो भुवि मानवान् । तत्कथादेविणः सर्वे तद्भक्तान् प्रप्ति मानवान् ।
 तव प्रसादात्तेषां वै दानवानां कथो भवेत् । त्वत्तस्यै विभ्यति दिवि त्वत्तो विभ्यति सागरे ।
 पृथिव्यां विभ्यति त्वत्तो नान्यतस्तु कदाचन । दुर्भ्यस्तस्य हतस्यापि त्वया नान्येन शोधर ।
 द्विचक्षुतस्य दैत्यस्य गतिर्भवति मेदिनी । व्युत्थितस्य तु मेदिन्यां हतस्य नृशरीरिणः ।
 दुर्लभं स्वर्गगमनं त्वयि जायति बाधय । तदा गच्छ स्वयं विष्णो गच्छाम पृथिवीतलं ।
 दानवानां विनाशाय विद्वज्जात्मानमात्मना । मूर्खयो हि तवाव्यक्ता दृष्ट्यादृष्ट्याः सुरोत्तमैः ।
 तासु सृष्टास्त्वया देवाः मन्त्रविद्यन्ति भूतले । तवावतरणे विष्णो कंसः स न भविष्यति ।
 सेव्यते स च कार्यार्थो यस्मार्थे भूमिरागता । त्वं भारते कार्यगुरुस्त्वच्चतुस्त्वं पराधनः ।
 तदा गच्छ हृषीकेश चितौ ताम् जहि दानवान् ।

१११४

१११०

१११५

इतिश्रोमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि नारदवाक्ये पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा सखितमधुसूदनः । प्रत्युवाच शुभं वाक्यं देवानां प्रभुरीश्वरः ।
 जैलोक्यस्य हितार्थाय यन्मां वदसि नारद । तस्य सम्यक्प्रवृत्तस्य श्रूयतामुत्तरं वचः ।
 विदिता देहिनी जाता मयैति भुवि दानवाः । याञ्च यस्तनुमास्याय दैत्यः पुष्यति विषहं ।
 जानामि कंसं सम्भूतमुपधेनसुतं भुवि । केशिनश्चैव जानामि दैत्यं तुरगरूपिणं ।
 नागं कुवलययापीडं मल्लौ चाणूरमुष्टिकौ । अरिष्टश्चैव जानामि दैत्यं दृढभरूपिणं ।
 विदिता मे खरश्चैव प्रसन्नस्य महासुरः । सा च मे विदिता विप्र पूनमा दुहिता वल्लः ।
 कालियश्चापि जानामि यमुनाद्वगोचरं । वैनतेयभयाद्यस्तु यमुनाद्वदमाविशत् ।
 विदिता मे जरासन्धः स्थिता मूर्ध्नि महीलिता । प्राग्ज्योतिषपुरे चापि नरकं साधु तर्कये ।
 मानुषे पार्थिवे लोके मानुषत्वमुपागतं । बाणश्च श्रेष्ठितपुरे गृहप्रतिभतेजसं ।
 द्रुपं बाह्वसहस्रेण देवैरपि सुदुर्जयं । मय्यामकाश्च जानामि भारतीं महतीं धुरं ।
 तच्च सर्वं विजानामि यथा चास्त्वन्ति तेनृपाः । कथो भुवि मया दृष्टः शकल्लोके च सत्क्रिया ।
 तेषां पुरुषदेहानामपरावृत्तिवर्त्तिनां । संप्रवेक्ष्याम्यहं योगमात्मनश्चापरस्य च ।
 संप्राप्य मानुषं लोकं मानुषत्वमुपागतः । कंसादींस्तान् सर्वान् बधिष्यामि महाबुरान ।
 तेन तेन विधानेन येन यः शान्तिमश्नति । अनुप्रविश्य योगिन तास्मा हि मतयो मया ।
 शमीषां हि सुरेन्द्राणां हन्तव्या रिपवो युधि । जगत्यर्थे कृतो योऽयमंशात्सर्गो महात्मभिः ।

१११०

१११५

१११५

सुन्दरपिङ्गवश्चैव त्रिभुवनमते मम । विनिश्चयो हि प्रागेव नारदार्थं कृतो मया ।
निशमं तत्र मे ब्रह्मा विदधातु पितामहः । यत्र देवे यथा जातो येन वेश्मेन वा वसन् ।
तानहं ममैव हन्ता तस्मै ब्रूहि पितामह ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ नारायणेनं विद्वार्थमुपायं शृणु मे विभो । भुवि यस्ते जनयिता जननी च भविष्यति ।

२१८

यत्र त्वस्र महाबाहो जातः कुलकरो भुवि । यादवानां महदंशमखिलं धारयिष्यसि ।
तांशुसुगन् समस्ताद्य वंशं कृत्वात्मनो महत् । स्यापयिष्यमि मर्यादां यथा तस्मै निशमय ।

पुनरिह कश्यपो विष्णो वरुणस्य महात्मनः । जहार यज्ञिया गा वै पयोदासु महामखे ।

अदितिः मृगमिश्रैव द्वे भार्ये कश्यपस्य तु । प्रदोयमाना गास्तासु नैऋतां वरुणस्य तु ।

ततो मां वरुणोऽप्येत्य प्रणम्य शिरसा नतः । उवाच भगवन् गावो गुरुणा मे हता इति ।

२१९

कृतकार्योऽपि गास्तात नानुजानाति मे गुरुः । अन्ववर्त्तत भार्ये द्वे अदितिं सुरभीं ततः ।

मम ता क्षालया गावो दिव्याः कामदुघाः प्रभो । चरन्ति सागरान् सर्वाञ्चिताः स्वेन तेजसा ।

कस्ता धर्षयितुं शक्नो मम गाः कश्यपावृते । अक्षयं याः चरन्त्याग्ने पयो देवास्तोपमं ।

प्रभुर्वा व्यथितो ब्रह्मन् गुरुर्वा यदि वेतरः । तया नियम्याः सर्वैर्वैलं हि नः परमा गतिः ।

यदि प्रभवतो दण्डो लोके कार्यमजानतां । न विद्यते लोकगुरो नामते लोकवेतवः ।

२२०

यथा वाऽस्तु तथा वाऽस्तु कर्त्तव्ये भगवान् प्रभुः । मम गावः प्रदोयन्तां ततो गताऽस्मि सागरं ।

आत्मा मम हि ता गावो या गावः सत्वमख्यं । लोकानां त्वत्प्रवृत्तानामेकं गोब्राह्मणं स्मृतं ।

चातव्याः प्रथमं गावस्त्वातास्तायन्ति ता द्विजान् । गोब्राह्मणपरिचारे परिचरन्तं जगद्भवेत् ।

इत्यम्बुपतिना प्रोक्तो वरुणेनाहमच्युत । गवां कारणतत्त्वज्ञः कश्यपो नापमत्सृजं ।

येनांशेन हता गावः कश्यपेन महात्मना । स तेनांशेन जगतीं गत्वा गोपत्वमेव्यति ।

२२१

या च सा सुरभिर्नाम अदितिश्च सुरारणो । उभे ते तस्य वै भार्ये सह तेनैव आस्यतः ।

ताभ्यां महं भ गोपत्वे कश्यपो भुवि रंस्यते । तदस्य कश्यपस्याशसेजसा कश्यपोपमः ।

वसुदेव इति ख्यातो गोषु तिष्ठति भूतले । गिरिर्गोवर्द्धनो नाम मथुरायास्त्वदूरतः ।

तत्राभौ गोम्बभिरतः कंसस्य क्रूरदायकः । तस्य भार्याइत्यज्ञैव अदितिः सुरभिलया ।

देवकी रोहिणी चैव वसुदेवस्य धीमतः । तत्रावतर लोकानां भवाय मधुसूदन ।

२२२

जयाशोभ्यचैनस्तेते वर्द्धयन्ति दिवौकसः । आत्मानमात्मना हि त्वमवतार्य महोत्तले ।

देवकी रोहिणीश्चैव गर्भाभ्यां परितोषय । तत्र त्वं शिशुरेवादौ गोपालकतलचक्षुः ।

वर्द्धयस्व महाबाहो पुनरैविक्रमे यथा । कादयित्वा भूमात्मानं मायया गोवत्पथा ।

गोपकन्यामहस्माणि रमयंस्वर मेदिनीं । गासु ते रक्षता विष्णो वनानि परिधावतः ।

वनमालापरिनिधन्या इत्यन्ति ते वपुः । विष्णो पशुपलाशाच्च गोपालवर्मतिष्ठते ।

२२३

बाले त्वयि महाबाहो लोको बालत्वमेव्यति । तद्भक्ताः पुण्डरीकाक्ष तव चित्तवशानुगाः ।

गोषु गोपा भविष्यन्ति सहायाः सततमव । वने चारयन्तो गांसु गोष्ठेषु परिधावतः ।
भज्यन्तो यमुनायान् रुतिमाप्स्यन्ति ते भृशं । जीवितं वसुदेवस्य भविष्यति सुजीवितं ।
यस्त्वया तात इत्युक्तः स पुनरिति वक्ष्यति । अथवा कस्य पुनरितं गच्छेद्यः कस्यपादृते ।
का वा धारयितुं शक्ता विष्णो नामदिति विना । योगेनात्मसमयेन गच्छ त्वं विजयाय वै ।
वयमप्यासयान् खान् खान् गच्छामो मधुसूदन ।

११०५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तु देशाननुज्ञाय विविके त्रिदिवालये । जगाम विष्णुः सन्देशं वीरोदस्योत्तरं दिशं ।

तत्रैव पार्ष्वतो नाम गुहा मेरोः सुदुर्गमा । बिम्बिस्तस्यैव विक्रान्तैर्मित्थं पर्वसु पूजिता ।

पुराणं तत्र विन्यस्य देहं हरिद्वारधीः । आत्मानं योजयामास वसुदेवगृहे प्रभुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे हरिवंशपर्वणि पितामहवाक्ये षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ समाप्तश्चेद् हरिवंशपर्व ॥

॥ अथ विष्णुपर्व ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ज्ञात्वा विष्णुं चितिगतं भागांश्च त्रिदिवौकशं । विनाशशंखो कंसस्य नारदो मथुरां ययौ । ११००

त्रिपिष्टपादापतितो मथुरोपवने स्थितः । प्रेषयामास कंसस्य दूतं स मुनिपुङ्गवः ।

स दूतः कथयामास मुनेरागमनं नृपे । स नारदस्य गमनं श्रुत्वा त्वरितविक्रमः ।

निर्जगामासुरः कंसः स्वपुत्र्याः पद्मसोचनः । स ददर्शातिथिं स्नाथं देवर्षिं वीतकल्मषं ।

तेजसा ज्वलनाकारं वपुषा सूर्यवर्चसं । सोऽभिवारुषेयं तस्मै पूजाश्रुते यथाविधि ।

आसनञ्चाग्निवर्णाभं विमज्ज्योपजहार वै । निषसादासमे तस्मिन् स वै शक्रसखो मुनिः ।

११०५

उवाच चोपसेमस्य सुतं परमकोपनं । पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्मणा ।

गते त्वेवं मम वचः श्रूयतां गृह्यताञ्च तत् । अनुसृत्य दिवो लोकानहं ब्रह्मपुरोगमान् ।

गतः सूर्यसखं तात विपुलं मेरुपर्वतं । स नन्दनवनक्षेत्रे दृष्ट्वा चैवरथं वनं ।

आसुतं मे सुतोर्थासु सरित्सु सह दैवतैः । दिव्या त्रिधारा दृष्ट्वा मे गङ्गा त्रिपथगामिनो ।

स्मरणादेव सर्व्वेवामहं या विभेदिनी । उपसृष्टस्य तीर्थेषु दिव्येषु च यथाक्रमं ।

११००

दृष्टं मे ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितं । देवगन्धर्व्वनिर्घोषैरप्यरोभिश्च नादितं ।

सोऽहं कदाचिद्देवानां समाजे मेरुमूर्ध्वनि । संगृह्य वीणां संसक्तमगच्छं ब्रह्मणः सभां ।

सोऽहं तत्र सितोष्णोवास्त्रानारजविभूषितान् । दिव्यासनगतान्देवानपश्यं सपितामहान् ।

तत्र मन्त्रयतामेवं देवतानां मया श्रुतः । भवतः सानुगस्थेह बधोपायः सुदारुणः ।

तत्रैषा देवकी या ते मथुरायां पितृव्यसा । योऽस्या गर्भोऽष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति ।

११०५

देवानां स हि सर्व्वसं त्रिदिवस्य गतिस्रः सः । परं रहस्यं देवानां स ते मृत्युर्भविष्यति ।

परतोऽपि परस्त्रोषां स्वयभूय दिवौकश । ततस्तो तन्महद्भूतं दिव्यञ्च कथयाम्यहं ।

स्नाथस्य स हि ते शत्रुर्भूतपुण्यस्य तं स्मर । यजस्र क्रियतां कंस देवस्या गर्भहन्तने ।

एषा मे त्वङ्गता प्रीतिरित्यर्थश्चाहमागतः । भुव्यन्तां सर्वकामार्थोः क्षति तेऽस्य ब्रह्मावर्धं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा नारदे याते तस्य वाक्यं विचिन्तयन् । जज्ञासोऽप्येकतः कथं प्रकाशदशनक्षिरं । १२००

प्रीवाच सस्मितस्यैव स भृशानघतः स्थितान् । चाक्षः खलु स सर्वेषु नारदीनां विशारदः ।

नारदं भोषयितुं शक्यो देवैरपि सवासवैः । आश्वत्थः ब्रह्मणो वा प्रमत्तो मत्त एव वा ।

योऽहं दोर्भ्यामुदाराभ्यां लोभयेयं धरामिमां । कोऽस्ति यो मानुषे लोके मां लोभयितुमुत्सहेत् ।

अथप्रभृति भूतानामहं देवानुवर्तिनां । नृपचिपशुसङ्गानां करोमि कदनं महत् ।

आज्ञाप्यतां हयः केशो प्रलम्बो धेनुकक्षया । अरिष्टो हृषभश्चैव पूतना कालियकथा । १२०१

अटध्वं पृथिवीं कृत्वा यथेष्टं कामरूपिणः । प्रहरध्वश्च सर्वेषु धेऽस्माकं पञ्चदूषकाः ।

गर्भस्थानामपि गतिर्विज्ञेया भुवि देहिनां । नारदेन हि गर्भेभ्यो भयम्भः समुदाहृतं ।

भवन्तोऽपि यथाकामं भोदन्तां विगतज्वराः । मासु वो नायमाश्रित्य नास्ति देवकृतं भयं ।

स तु केलिकिलो विप्रो भेदशीलस्य नारदः । सुस्निह्यमपि लोकेषु भेदयन्नभने रतिं ।

कण्डूयमानः सततं लोकानटति चक्षलः । जह्यानो नरेन्द्राणां तन्वीर्भिरापि चैव ह । १२०२

एवं स विलपन्नेव वाष्पावेषे तु केवलं । विवेक भवने कंभो दक्षमनिन चैतसा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नारदागमने केशवाक्ष्ये सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ योऽज्ञापयत शंरभ्यः सचिवानात्मनो हिताम् । यत्ता भवत सर्वे वै देवक्या गर्भकृत्तमे ।

प्रथमादेव हन्त्या गर्भाले सर्वे एव तु । मूलादेव हि हन्तव्यः सोऽनर्थो यत्र शंरभ्यः ।

देवकी च गृहे गुप्ता प्रच्छन्नमभिरक्षिता । खैरक्षरतु विलम्बा गर्भकाले च रक्ष्यतां ।

मासाश्च पुष्पमासादीन् गणयन्तु मम स्त्रियः । परिष्ठाभे हि गर्भस्य प्रेवं ज्ञात्वा महैव यं । १२०३

वसुदेवस्य शंरभ्यः स्तोमनायासु भूमिषु । अपमत्तैर्मम हितैरावावहनि चैव ह ।

स्तोभिर्व्यवहारैश्चैव वक्तव्यं न च कारणं । एष मानुयको यतो मानुःरेव साधते ।

अयतां येन देवं हि मदधौ प्रतिहन्यते । मन्त्रयानैः सुविहितैरौषधैश्च सुयोजितैः ।

यमेन चानुकूल्येन दैवमयनलोभ्यते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं स यत्नवान् केशो देवक्या गर्भकृत्तमे । भयेन मन्त्रयामास सुतार्थो नारदात् स वै । १२०४

एवं श्रुत्वा प्रथमं पैकंसस्यः गृहसंज्ञितं । अन्तर्ह्मणगतो विष्णुस्त्रिन्तयामास वीर्यवान् ।

मन्त्रेमान्देवकोगर्भान् भोजयन्तो बधियति । अष्टमे च मया गर्भे कार्यसाधनमात्मनः ।

तस्य चिन्तयतस्त्वैवं पातालमगमन्ममः । यत्र ते गर्भशयनाः षड्गर्भा नाम दानवाः ।

विक्रान्तवपुः दीप्ताक्षोऽमृतप्राश्नोपमाः । अमरप्रतिमाः सर्वे पुत्रा वै कालनेमिनः ।

तेऽयं कं वै परित्यज्य क्षिरप्यक्षत्रिपुं पुरा । उपासाक्षकिरे दैत्याः पुरा लोकपित्तमहं । १२०५

तप्यमानारूपलोभं जटामण्डलधारिणः । तेषां प्रीतोऽभवद्भङ्गा षड्गर्भानां वरं ददौ ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ भो भो दानवर्षाईकाक्षपसाऽहं सुतोषितः । जूत यो यत्नः कामस्तस्य ते ते ददास्वहं ।

ते तु सर्वे समानार्था देव्या ब्रह्माणमनुवन् । यदि नो भगवान् प्रीतो होयते नो वरी वरः ।
 अथवाः स्याम भगवन्देवतैः समहोरागैः । आपन्नहरकेवापि नियतैः परमर्षिभिः ।
 यत्नगन्धर्वपतिभिः सिद्धचारणभानवैः । माभूदधी नो भगवन् इदं यदि नो वरं ।
 तानुवाच ततो ब्रह्मा सुप्रीतिमान्तरात्मना । भवद्भिर्देविदं श्रोतं सर्वमेतद्भवत्यति ।
 षड्गर्भाणां वरं कृत्वा स्वयम्भूस्त्रिदिवङ्गतः । ततो हिरण्यकाशपुः सरोषो गन्धमववीत् ।
 मामुत्सृज्य वरो यस्मादृतो वः पद्मसम्भवतः । तस्मादस्माजितः सेवः शत्रुभूतांस्त्वयान्वहं ।
 षड्गर्भा इति योऽयं वः ब्रह्मः पित्रा विवर्द्धितः । स एव नो गर्भगतान् पिता सर्वान् वधियति ।
 षडेव देवकीगर्भे षड्गर्भा वै महासुराः । भविष्यन् ततः कंसो गर्भस्थान् नो वधियति ।

२१२०

२१२१

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगामास ततो विष्णुः पातालं पञ्च तेऽसुराः । षड्गर्भाः संयुताः सन्निजले गर्भेऽष्टह्रस्वाः ।

स ददर्श जले सुप्तान् षड्गर्भान् गर्भसंस्थितान् । निद्रया कालरूपिणा सर्वानन्तर्हितानिव ।
 क्षप्रकृपेण तेषां वै विष्णुर्देवान्प्राविशत् । प्राणेश्वरांश्च निष्कृष्य निद्रायै प्रददौ तदा ।
 ताश्चोवाच ततो निद्रां विष्णुः सत्यपराक्रमः । गच्छ निद्रे मयोत्सृष्टा देवकीभवान्निकं ।
 इमान् प्राणेश्वरान् गृह्य षड्गर्भान्काम देहिमः । षट्सु गर्भेषु देवक्या भोजयस्व यथाक्रमं ।
 जातित्वेतेषु गर्भेषु नीतेषु च यमस्यं । कंसस्य विफले यत्ने देवक्याः सफले अने ।
 प्रसादं ते करिष्यामि मतप्रभावसमं भुवि । येन सर्वस्य लोकस्य देवि देवो भविष्यति ।
 सप्तमो देवकीगर्भो योऽहं योऽसौ ममायजः । स संक्रामयितव्यो सप्तमे मासि रोहिणीं ।
 सङ्कर्षणानु गर्भस्य स तु सङ्कर्षणे शुभा । भविष्यत्यपजो भ्राता मम प्रीतः शुद्धश्रेणः ।
 पतिनो देवकीगर्भः सप्तमोऽयं भयादिति । अष्टमे मासि गर्भस्य कंसो यत्नं करिष्यति ।
 या तु सा मन्दगोपस्य वसुदेवानुगम्य वै । यज्ञोदा नाम भद्रस्ते भार्या गोपकुलोदहा ।
 तस्यास्त्वं नवमो गर्भः कुलेऽस्माकं भविष्यसि । जवन्त्यामेव संजाता कृष्णरत्नस्य वै तियौ ।
 अहन्वभिजिते धीमे निशाया यौवने स्थिते । अङ्गुरात्रे करिष्यामि गर्भमोक्षं यया मुखं ।
 अष्टमस्य तु मासस्य जातावावां ततः समं । प्राप्स्यावो गर्भवत्यासं प्राप्ते कंसस्य शासने ।
 अहं यज्ञोदां यास्यामि त्वं देवि भग देवकी । आवसीर्गर्भवत्यासात् कंसो गच्छतु मूढतां ।
 ततस्त्वं गृह्य चरणे शिखायां निरसिष्यति । निरक्षमाना गगने स्थानं प्राप्स्यसि शान्तम् ।
 मच्छवीषदृशी कृष्णा सङ्कर्षणसमानना । विभ्रती विपुलौ बाह्व मम बाह्वपमौ दिवि ।
 चिशिखं शूलमुद्यम्य खड्गश्च कनकसहं । पाणीञ्च पूर्णौ मधुनः पङ्कजश्च सुनिर्गन्धं ।
 शीलकौशिकसम्प्रीता पीतेनोत्तरवासवा । ब्रह्मिस्त्रिप्रकाशेन हरिणोरसि राजता ।
 दिव्यकुण्डलपूर्णभां अवशाभ्यां विभूषिता । इन्दोः सपत्नभूतेन त्वं मुखेन विराजता ।
 मुकुटेन विपिचेण केसरवन्धेन शोभिता । भुजगाभैर्भुजैर्मैर्मैर्भुवयन्ती दिशो दृश ।
 भजंन शिखिवर्धेण उच्छ्रितेन विराजता । अङ्गजेन मयूराणां अङ्गदेन च भासता ।

२०५५

२१२०

२१२१

कीर्णा भूतगणैर्धारेमंस्त्रिदशानुवर्त्तिनी । कौमारं व्रतमाख्याय त्रिदिवं त्वं गमिष्यसि ।
 तत्र त्वां शतदृक शक्रो मत्प्रदिष्टेन कर्षणा । अभिवेकेण दिव्येन देवतैः सह योष्यसे ।
 तत्रैव त्वां भगिन्यर्थे गृहीष्यति स वासवः । कुशिकस्य तु गोत्रेण कौशिकी त्वं भविष्यसि ।
 म ते विन्ध्य नगश्रेष्ठे स्थानं दास्यति शाश्वतं । ततः स्थानसहस्रेण पृथिवीं प्रोभयिष्यसि ।
 तत्र शुभ्रनिग्रहो दौ दानवौ नगचारिणौ । मास्य कृत्वा मनसितौ सानुगौ नाशयिष्यसि ।
 वैश्रोक्ताचारिणी सा त्वं भुवि सत्योपयाचना । चरिष्यसि महाभागे वरदा कामरूपिणी ।
 हतानुयाजा भूतैस्त्वं नित्यां मांसबलिप्रिया । तिथौ नवम्यां पूजां त्वं प्राप्स्यसे स पशुक्रियां ।
 ये च त्वां मत्प्रभावज्ञा प्रणमिष्यन्ति मानवाः । न तेषां दुर्लभं किञ्चित् पुच्छतो धनतोऽपि वा ।
 कान्तारेष्ववसन्तानां भग्नानाञ्च महार्णवे । दक्षुभिर्व्या निरुद्धानां त्वं गतिः परमा नृणां ।
 त्वां सोष्यति तु यो भक्त्या सर्वनामेन वै शुभे । तस्याहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि भारावतरणे निद्रासम्बिद्धानो नामाष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आर्यास्त्वां प्रवक्ष्यामि यद्योक्तम्बिभिः पुरा । नारायणो नमस्यामि देवीं त्रिभुवनेश्वरीं ।

त्वं सिद्धिः श्रोतृतिः कोर्त्तिर्ब्रह्मिण्या सत्यतिर्भतिः । सन्ध्या रात्रिः प्रभा निद्रा कालरात्रिस्तमेव च ।

आर्या कात्यायनी देवी कौशिकी ब्रह्मचारिणी । जननी सिद्धसेनस्य उपचारो महातपाः ।

जया च विजया चैव तुष्टिः पुष्टिः समा दया । ज्येष्ठा यमस्य भगिनी नीलकण्ठयवासिनी ।

वज्ररूपा विरूपा च अनेकविधरूपिणी । विरूपाक्षी विशालाक्षी भक्तानां परिरक्षणी ।

पर्वताग्रेषु घोरैषु नदीषु च गुहासु च । वसति त्वं महादेवि वनेषूपवनेषु च ।

श्वरैर्व्यर्च्यैरेव पुलिन्दैश्च सुपूजिता । मयूरपञ्चजिनी लोकान् क्रापसि सर्वशः ।

कुक्षुट्टेष्वागलैर्भैरवैः सिंहैश्चाग्नेः समाकुला । घण्टानिनादवज्रला विन्ध्ये वसति सर्वदा ।

त्रिशूलपर्द्विशूरा चन्द्रसूर्यपताकिनी । नवमो कृष्णपक्षस्य शुक्लपक्षैकादशी तथा ।

भगिनी बलदेवस्य रजनी कलहप्रिया । आवासः सर्वभूतानां निष्ठा च परमा गतिः ।

नन्दगोपभृता चैव देवी तमपराजिता । चौरवासाः सुवासाश्च रौद्री सन्ध्या तमेव च ।

प्रकीर्णकेशी मृत्युय सुराभांसबलिप्रिया । लङ्कोरलक्ष्मीरूपेण दानवानां बधाय च ।

शक्तिनी चामि वेदानां माता भूतगणस्य च । अन्तर्व्येदेषु यज्ञानामृत्विजाश्चैव दर्शना ।

सधोणां धर्मबुद्धिस्त्वं देवानामदितोति च । कर्षकाणाञ्च सीतेति भूतानां धरणीति च ।

सिद्धिश्च देवि यात्राणां वेला त्वं सागरस्य च । यक्षाणां प्रथमा यक्षी नागानां सुरसेति च ।

कन्यानां ब्रह्मचर्या त्वं सौभाग्यं प्रमदासु च । ब्रह्मवादिन्यथो दीक्षा ब्रह्मा च परमा तथा ।

ज्योतिषां त्वं प्रभा देवि नक्षत्राणाञ्च रोहिणी । राजदारेषु दुर्गेषु नदीनां सङ्गमेषु च ।

पूर्णे च पूर्णिमाचन्द्रे कृत्तिवासा इति स्थिता । सरस्वती च बाल्योके स्मृतिर्देवायने तथा ।

ज्योतिषां धर्मबुद्धिस्त्वं देवानां मानसी तथा । सुरादेवोति भूतेषु स्वयसे त्वं सकर्षभिः ।

इन्द्रस्य सारदृष्टिस्तं सहस्रनयनेति च । तापशामास्य देवी लमरणीयामिष्टिभिः ।
 कुधा च सर्वभूतानां कृतिस्तस्य दिवीकथां । स्नात्वा तुष्टिर्हेतिष्वैव वसूनां त्वं वसुमती ।
 आशा चासि मनुष्याणां तुष्टिस्तु कृतकर्मणां । दिशस्य विदिशस्यैव तथा ह्यग्निशिखा प्रभा ।
 ब्रह्मणी पूतना च त्वं रेवती च सुदक्षणा । मित्रा च सर्वभूतानां मोहनी क्षत्रिया तथा ।
 विधानां ब्रह्मविद्या च तमोद्धारो वषट् तथा । नारीणां पार्वती त्वान्तु पौराणां स्वययाऽनुवन् ।
 अहमन्त्यैकभर्तृणां प्रजापतिवचो यथा । भेदो विवादशीलानां तमिन्द्राणोति विमुक्ता ।
 त्वया व्याप्तमिदं सर्वं जगत् स्थावरजङ्गमं । संप्रभेषु च सर्वेषु वङ्गप्रज्जलिते तथा ।
 नदीतीरेषु चौरेषु वनेषु च गुहासु च । प्रवासे राजबन्धे च ब्रह्मणाञ्च प्रमदं मे ।
 प्राणान्त्येषु सर्वेषु त्वं हि रक्षा न संशयः । त्वयि मे हृदयं देवि त्वयि बुद्धिर्मानस्ययि ।
 रक्ष मां सर्वपापेभ्यः प्रसादं कर्तुं न ईषि । दमं देव्याः स्तावं पुण्यमितिहाससमन्वितं ।
 यः पठेत् प्रातस्तथाय शुचिः प्रयतमानसः । त्रिभिस्तु काङ्क्षितं मासैः फलं वै संप्रयच्छति ।
 षण्मासान् पठते यस्तु काङ्क्षितञ्च लभेत सः । अर्चिता नवभिर्मासैर्द्व्यष्ट्युक्तुः प्रयच्छति ।
 संवत्सरेण सिद्धिस्तु यथाकामं प्रयच्छति । सत्यञ्च ब्रह्मचर्यञ्च देपायनवचो यथा ।
 मृणां बन्धं बध्ने चौरं पुत्रणाञ्च धनचञ्च । व्याधिमृत्युभयज्ञैव पूजिता श्रमयिष्यसि ।
 मोहयित्वा च तं कंसमेका त्वं भोक्तुमे जगत् । अहमप्यात्मनो वृत्तिं विधास्ये गोषु गोपवत् ।
 स्त्रष्टुद्भयं तथा चैव करिष्ये कंसगोपतां । एवं तान्त्तु समादिश्य गतेऽन्मर्द्धानमीश्वरः ।
 सा चापि तं नमस्कृत्य तथाऽस्त्रिति विनिश्चिता ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि खप्रगर्भविधाने आर्यास्तवे जनवष्टितमाऽध्यायः ॥ ५८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृते गर्भविधाने तु देवकी देवतेऽपमा । जपाह सप्त तान् गर्भान् यथावत् समुदाहृतान् ।

यत्पुर्णान् निःसृतान् कंसस्तान् जघान शिलातले । आपन्नं सप्तमं गर्भं सा निनायाथ रोहिणीं ।
 सार्द्धैरात्रे स्मितं गर्भं पातयन्ती रजस्तला । निद्रया सहस्राविष्टा पपात धरणीतले ।
 सा खप्रमिव तं दृष्ट्वा स्नेहं गर्भं गर्भमादधत् । अपश्यन्ती च तं गर्भं मूढत्वं व्यथिताऽभवत् ।
 तामाह निद्रा सन्निद्रा नैवे तमसि रोहिणी । रोहिणीमिव सोमस्य वसुदेवस्य धीमतः ।
 कर्षणेनास्य गर्भस्य खगर्भोऽवितस्त्य वै । सङ्कर्षणो नाम शुभे तव पुत्रो भविष्यति ।
 सा तं पुत्रमथाप्यैव दृष्ट्वा किञ्चिदवास्तुबो । विवेश रोहिणी वेश्म सुप्रभा रोहिणी यथा ।
 तस्य गर्भस्य मार्गेण गर्भमाधत्त देवकी । यदर्थं सप्त ते गर्भाः कंसेन विनिपातिताः ।
 तन्मु गर्भं प्रयत्नेन ररक्तुस्तस्य रक्षिणः । स तत्र गर्भवसतौ वसत्यात्मैश्च यथा हरिः ।
 यथोदाऽपि सभं धत्त गर्भं तदहरेव तु । विष्णोः शरीरजां निद्रां विष्णोर्निर्द्वैशकारिणीं ।
 गर्भकाले त्वसंपूर्णे अष्टमे मासि ते स्त्रियै । देवकी च यथोदा च सुपुत्राते सभं तदा ।
 यामेव रजनीं विष्णुपर्वणे वृष्णिकुले प्रभुः । तामेव रजनीं कन्यां यथोदाऽपि व्यजायत ।

नन्दगोपस्य भार्यका वसुदेवस्य चापरा । तुल्यकालं हि गर्भस्थैः यशोदा देवकी तथा ।
 देवकाजनयद्विष्णुं यशोदा तान् कन्यकां । मुहूर्त्तैर्भिजिते प्राप्ते सार्द्धं रात्रे चिम्बुषिते ।
 सागराः समकम्पन्त चेलुस्त धरणीधराः । ज्वलन्त्याग्नयः ज्वाला जायमाने जगार्दने ।
 शिवाः संप्रवृत्ताः प्रशान्तमभवद्भुजः । ज्योतीर्विस्तृताश्चान्त जायमाने जगार्दने ।
 अभिजिज्ञाम नक्षत्रं जयन्ती नाम शर्वरी । मुहूर्त्तौ विजयो नाम यत्र जातो जगार्दने ।
 श्रव्यक्तः श्राव्यतः कृष्णो हरिर्नारायणः प्रभुः । जायते भगवांस्तत्र मयनेर्महियन् जगत् ।
 अनाहता दुन्दुभयो देवानां प्राणदंस्तदा । आकाशात् पुष्पवर्षेण वर्षं चिदश्वरः ।
 गोभिर्मङ्गल्युक्ताभिः सुवस्त्रैः मधुसूदनं । मरुधयः सगन्धर्व्या उपतस्थुः सहासुराः ।
 जायमाने ह्योकेष्वे प्रहृष्टमभवज्जगत् । दम्भश्च चिदश्वैः सार्द्धं तुष्टाव मधुसूदनं ।
 वसुदेवस्तु तं रात्रौ जातं पुत्रमधोक्षजं । श्रोतृलक्षणं दृष्ट्वा द्युतं दिव्यैश्च लक्षणैः ।
 उवाच वसुदेवस्तं रूपं संहर वै प्रभो । भीतोऽहं देव कंसस्य तस्मादेवं वदाम्यहं ।
 मम पुत्रा हतास्तेन तव ज्येष्ठाऽम्बुजेन ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वसुदेवस्य श्रुत्वा रूपं संहरदभ्युतः । अनुज्ञाप्य पितृत्वेन नन्दगोपमृष्टं नय ।
 वसुदेवस्तु संगृह्य दारकं क्षिप्रमेव च । यशोदाया गृहं रात्रौ विवेश सुतवत्सलः ।
 यशोदायास्त्वविज्ञातस्तत्र निक्षिप्य दारकं । गृहीत्वा दारिकां ताञ्च देवकीप्रयत्ने न्यसत् ।
 परिवर्त्तते हते ताभ्यां गर्भाभ्यां भयविक्रवः । वसुदेवः कृतार्थो वै निर्जगाम निवेशनात् ।
 उद्यमेनमुतायाय कंसायानकदुन्दुभिः । निवेदयामास तदा कन्यां तां वरवर्षिणीं ।
 तच्छ्रुत्वा ललितः कंषो रक्षिभिः सह वेगितः । आजगाम गृहद्वारं वसुदेवस्य वीर्यवान् ।
 स तत्र ललितं दारि किं जातमिति चात्रवीत् । दीयतां शीघ्रमित्येवं वाग्निः समभितर्जयन् ।
 ततो हाहाकृताः सर्व्वा देवकीभवने स्तियः । उवाच देवकी दीना बाष्पविक्रवया गिरा ।
 दारिका पुत्र जातेति कंसं समभियाचतो । श्रीमन्नो मे हताः सप्त पुत्र गर्भास्तथा विभो ।
 दारिकेयं हतैवैषा पश्यस्व यदि मन्यसे । दृष्ट्वा कंसस्तु तां कन्यामकथ्यत मुदा द्युतः ।
 हतैवैषा यदा कन्या जातेत्युक्ता दृशामतिः । सा गर्भप्रयत्नकृष्टा गर्भाम्बुक्षिप्तमूर्द्धजा ।
 कंसस्य पुरतो न्यस्ता पृथिव्यां पृथिवीसमा । पादे तां गृह्य पुरुषः समाविध्वावधूय च ।
 उद्यच्छिखं सहसा शिलायां समपीययत् । सावधूता शिलापृष्ठे निष्पिष्टा दिवमुत्पतत् ।
 हिला गर्भतनुं सा तु सहसा मुक्तमूर्द्धजा । जगामाकाशमाविश्य दिव्यस्रगनुलेपना ।
 कन्यैव चाभवत् सा तु दिव्या देवैरभिष्टुता । नोलपोताम्बरधरा गजकुम्भोपमस्तनी ।
 रथविशोर्गजघना चन्द्रवक्त्रा चतुर्भुजा । विद्युद्विस्फुटवर्णाभा बालार्कचदृशिण्या ।
 पयोधरस्त्रनवती मण्ड्येव मपयोधरा । सा वै निशि तमोयस्ते सर्व्वभूतगणकुले ।
 नृत्यती दसती चैव विपरीतेन भासती । विशयसि गता रौद्री पयौ पानमनुत्तमं ।

११५

११६

११७

११८

११९

१२०

जहास च महाहासं कंसस्य हविताऽजवोत् । कंसं कंथात्मना जहाय यदर्हं चातितां त्वया ।
 सहसा च समुत्थित्य विष्णोयामभिपोषिता । तच्छास्त्रवान्तकालेऽहं कथमावक्ष्यं ब्रुवा ।
 पाटयित्वा करैर्हृदमुखां पाश्यामि शोभितं । एवमुक्त्वा बभौ चोरं सा यथेष्टेन वर्त्मना ।
 खं सा देवालयं देवीं वगणां विचचार ह । सा कन्धा ववृधे तत्र वृष्णिसन्निधिं पूजिता ।
 पुत्रवत् पाश्यामाना सा देवदेवाश्च तादा । विद्धि यैनामघोषाश्चामंशः देवीं प्रजापतेः ।
 एकानंशं योगकन्यां रक्षार्थं केवलस्य च । तां वै सर्वे सुमनसः पूजयन्ति सा यादवाः ।
 देवीञ्च दिव्यवपुषं लब्ध्वाः संरक्षितो यथा । तस्यां गतायां कंसस्य तां मेने मृत्युमात्मनः ।
 विविक्ते देवकीस्यैव शोभितः समभावत ।

११५०

॥ कंस उवाच ॥ पितृव्यसः कृतो यत्कृतवर्गं गर्भा हता मया । अत्र एवान्यतो देवि मम मृत्युहपस्थितः ।
 नैराश्रयेन कृतो यत्नः स्वजने प्रवृत्तं मया । देवं पुरुषकारेण न चातिक्रान्तवानहं ।
 त्यज गर्भगतां चिन्तां सन्नापि पुत्रजं त्यज । हेतुभूतस्त्वहं तेषां सति कालविपर्यये ।
 काल एव नृणां शत्रुः कालस्य परिणामकः । कालो नयति सर्वं वै हेतुभूतास्य मदिधाः ।
 आगमिष्यन्ति वै देवि सशभाभानुपद्रवाः । इदंनु कष्टं यच्छत्रुः कर्त्ताऽहमिति मन्यते ।
 माकर्षीः पुत्रजं चिन्तां विष्णोषं शोकजं त्यज । एवं प्राया नृणां योनिर्नास्ति कालस्य संस्थितिः ।
 पतन्निपादयोर्मूर्ध्ना पुत्रवत्सव देवकि । मङ्गतस्त्वज्ज्वातां रोषो जानात्यपकृतं त्वयि ।
 इत्युक्तवन्तं कंसं सा देवकी वाक्यमाददे । शत्रुपूर्णमुखी दीना भर्त्सारमभिवोक्ती ।
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ वत्सेति कंसं मातेव जल्पती ।

११५१

११५२

॥ देवकुवाच ॥ ममापतो हता गर्भा ये त्वया कालरूपिणा । कारणं तत्र वै पुत्रं कृतान्तो ह्यन कारणं ।
 गर्भकलनमेतन्मो सहनीयं त्वया कृतं । पादयोः पतता मूर्ध्ना स्वस्य कर्म जुगुप्सता ।
 गर्भे च नियतो मृत्युर्व्याख्येऽपि न निवर्त्तते । युवा पिमृत्सोर्व्यग्रः सखिरो मृत एव च ।
 कालपकमिदं सर्वं हेतुभूतस्त्वमेव तु । अजाते दर्शनं नास्ति यथा नास्ति तथैव सः ।
 जातोऽप्यजाततां याति विधाया यत्र मीयते । तद्वच्छ पुत्र मा ते भूयद्भूतं मनुकारणं ।
 मृत्युनाऽपहते पूर्व्यं श्रेष्ठः हेतुः प्रवर्त्तते । विधिना पूर्व्यदृष्टेन प्रजासर्गेण तत्ततः ।
 मातापित्रोस्तु कार्येण जन्मतस्तृपपद्यते । निग्रम्य देवकीवाक्यं स कंसः खं निवेशनं ।
 प्रविवेकं सुसंरम्भो दक्षमानेन चेतसा । कृत्ये प्रतिहते दीनो जगाम विमना क्षुब्धं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि श्रीकृष्णजन्मनि षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

११५३

११५४

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्राप्तेव वसुदेवस्तु ब्रजेऽश्रुश्राव रोधिणीं । प्रजातां पुत्रमेवोप चक्ष्वात् क्रान्तरानमे ।
 स क्रन्दगोपं त्वरितः प्रोवाच श्रुभया गिरा । गच्छानया सह त्वं वै ब्रजमेव यशोदया ।
 तत्रैवा दारकौ गत्वा जातकर्मादिभिर्गुणैः । योजयित्वा ब्रजे तातसंज्ञं ह्य यथासुखं ।
 रौहिणेयश्च मे पुत्रं परिरच शिशुं ब्रजे । अहं वाच्यो भविष्यामि पितृपतेषु पुत्रिणां ।

योऽहमेकस्य पुत्रस्य न पश्यामि शिशोर्युधं । द्विजते हि वलात् प्रज्ञा प्राज्ञस्यापि सती मम ।
 अस्माद्भि मे भयं कंमालिर्धृणादे शिशोर्युधे । यथा च रौद्रिणेयं नन्दगोप ममात्मनः ।
 गोपावस्य शिशुं तात तस्मान्मेवी तथा कुरु । विघ्ना हि बहवो लोके बालानुष्ठासयन्ति च ।
 स च पुत्रो मम आद्यान् कनीषाद्याप्यर्थं तव । उभापि सनं नास्ति निरोक्ष्य यथासुखं ।
 वर्द्धमानावुभावतौ समानवयसौ यथा । शोभेतां गोत्रजी तस्मिन्नन्दगोप तथा कुरु ।

११०४

वाक्यं केलिकिलः सर्व्यो वाक्ये मुह्यति मानुषः । वाक्ये चण्डतमः सर्व्यस्तत्र यज्ञपरो भव ।
 न च वृन्दावने कार्यो गवां जेषः कदाचन । तत्र वासे तु भेतव्यं केचिनः पापदर्शिनः ।
 मरीच्यपेभ्यः कीटैभ्यः प्रकुनोभ्यस्तथैव च । गोष्ठेषु गोभ्यो वसिष्ठो रक्ष्यो ते द्वाविमौ शिशू ।
 नन्दगोप गता रात्रिः शोचयानो ब्रजान्वितः । दमे त्वां तरयन्तीव पथिषुः सद्यद्विषाः ।
 रक्षस्य वसुदेवेन सोऽनुज्ञातो महात्मना । यानं यशोदया सार्द्धमाकरोह मुदा युतः ।
 कुमारस्कन्धवाद्यायां शिविकायां समाहितः । संवेद्ययामास शिशुं शिविकायां महामतिः ।
 जगाम च विविक्तेन शीतलानिलसर्पिणा । बह्मदकेन मार्गेन यमुनातीरगमिना ।
 स ददर्श शूभे देशे गोवर्द्धनवनेपगे । यमुनातीरसम्पदं शीतमास्तसेवितं ।

११०५

विगतस्थापदं रम्यं लतागुल्मसमाकुलं । गोभिक्षुणविलग्नाभिः स्तब्धमतीभिरधकृतं ।
 समप्रचारश्च गवां समतीर्यजलाश्रयं । वृषाणां स्कन्धघातैश्च विषाणोद्दृष्टपादपं ।
 भावामिपादानुसृतं श्येनैश्चामिषट्पुभिः । शृगालमृगसिंहैश्च वशमेदार्शिभर्तृतं ।
 शार्दूलशब्दाभिरुतं नानापल्लिसमाकुलं । स्वादुल्लसफलं रम्यं पर्याप्तलणसंस्तरं ।
 गोव्रजं गोरुतशिवं गोपनारीभिरावृतं । हस्मारवैश्च वत्सानां सर्व्वतः कृतनिलनं ।
 शकटावर्त्तविपुलं कण्टकीवाटसङ्कुलं । पर्य्येनैव्यावृतं वन्यैर्वृहद्भिः पतितैर्द्रुमैः ।
 यत्सानां रोपितैः कोलैर्हामभिश्च विभूषितं । करोषाकीर्णवसुधं कटं च्छस्त्रकुटीमठं ।
 ज्येष्ठं प्रचारवज्रलं दृष्टपुष्टजनावृतं । दामनोप्रायवज्रलं गर्गरीङ्गारनिलनं ।

११०६

तक्रनिस्त्रावज्रलं दधिमण्डाद्रंष्टनिकं । मन्यानबलधोद्गारैर्गोपीनां जनितखनं ।
 काकपक्षधरैश्चालैर्गोपालैः क्रीडनाकुलं । सार्गलदारगोवाटं मध्ये गोक्षानसङ्कुलं ।
 सर्पिषा पथ्यमग्नेन सुरभीलतमारुतं । नीलपीताम्बराभिश्च तरुणीभिरलङ्कृतं ।
 वन्यपुष्पावतंमभिर्गोपकन्याभिरावृतं । शिरसा धृतकुम्भाभिर्व्यङ्गैरपस्तानाम्बरैः ।
 यमुनातीरमार्गेण वल्लहारीभिरावृतं । स तत्र प्रविशन् दृष्टो गोव्रजं गोपनादितं ।
 प्रत्युद्गतो गोपवृद्धैः स्त्रीभिर्व्यूहभिरिव च । निवेशं रोचयामास परिवर्त्तै सुखाश्रये ।
 मा यत्र रौद्रिणी देवी वसुदेवसुखावहा । तत्र तं बाह्यसूर्याभं लक्ष्णं गूढं न्यवेशयत् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि गोव्रजजनमने एकषष्ठोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

११०७

११०८

११०९

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्र तस्यासतः कालः सुमहानत्यवर्त्तत । गोव्रजे नन्दगोपस्य बभूवन् प्रकुर्व्वन्तः ।

दारकां कृतनामानां बहुधाते सुखं तौ । श्लोः सकर्षको नाम कनीषात् कण्ठ एव च ।

मेधकृष्यास्तु कण्ठोऽभूद्दानरगतो हरिः । अयं कृतमवा मध्ये सामरस्य इवानुदः ।

२५५

अकटस्तत्तुः सुप्तं कदाचित् कर्षयद्दिनी । यशोदा तं समुत्पुष्य जगाम यमुनां नदीं ।

शिशुलीलां ततः कुर्वन् स हस्तचरौ चिपन् । दरोद मधुरं कण्ठः पादादूर्ध्वं प्रसारयन् ।

स तत्रैकेन पादेन अकटं पर्यवर्त्तयत् । न्युक्तं पयोधराकाङ्क्षो चकार च दरोद च ।

एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता यशोदा ग्रीष्मविक्रमा । साता प्रसवदिग्बाह्वी बहुवस्त्रेव सारभी ।

सा ददर्श विपर्यस्तं अकटं बाधुना विना । हाहेति कृत्वा त्वरितं दारकं जगद्देतदा ।

२५६

न सा सुबोध तत् केन अकटं परिवर्त्तितं । स्तस्मिन्ने दारकस्थेति प्रोता भोता च साऽभवत् ।

किन्तु वक्ष्यति ते तात पिता परमकोपनः । तस्य धः अकटे सुप्ते अकण्ठात्तु विलोडिते ।

किं मे खानेन दुःखानं नद्यास्तु गमनेन किं । पर्यस्तो अकटे तात यत्नां पश्यान्वपाहृतं ।

एतस्मिन्नन्तरे गोभिराजगाम वनेचरः । काषाद्ये वाससो विभ्रन्नन्दगीपो व्रजान्तिके ।

स ददर्श विपर्यस्तं भिन्नभाण्डघटीघटं । अपास्तधूर्त्विभ्रमाचं अकटं चक्रभौक्षिनं ।

२५७

भोतस्त्वरितमागम्य सहसा सा मुक्षोचनः । अपि मे स्तस्मिन् पुजायेत्यसद्वचनं गृह्ण ।

पितृन्तं स्नानमालोक्य पुत्रं स्तस्मिन्ऽब्रवीत् पुनः । दृष्टयुद्धं विना केन पर्यस्तं अकटं मम ।

प्रत्युवाच यशोदा तं भोता गद्गदभाषिणी । न हि जानाम्यहं केन अकटं भुवि पातितं ।

अहं गता नदीमार्थं चैलप्रसाजनार्थिनी । आगता च विपर्यस्तमपश्ये अकटं भुवि ।

तयोः कथयतीरेवममुवंस्तच्च दारकाः । अनेन शिशुना यानमेतत् पादेन पातितं ।

२५८

अस्माभिः सन्ततद्विष दृष्टमेतद्यदृच्छया । आश्चर्यमिति ते सर्वे विस्मयोत्फुल्लोचनाः ।

स्ते स्थाने अकटस्याय चक्रन्त्यमकारयन् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुचर्यायां अकटभङ्गे द्विपट्टोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कस्यचित्तथ कास्तस्यशकुनीवैश्वधारिको । धात्री कंसस्य भोजस्य पूतनेति परिश्रुता ।

पूतना नाम शकुनी घोरा प्राणिमयङ्करी । आजगामार्द्धरात्रि वै पक्षौ क्रोधोद्भिधुनी ।

ततोऽर्द्धरात्रसमये पूतना प्रत्यदृश्यत । व्याघ्रमक्षीरनिर्घोषा व्याहरन्ती पुनः पुनः ।

२५९

निलिक्षे अकटाद्ये सा प्रस्रवीत्योऽर्धवर्षिकी । ददौ स्नानं सा कृष्णाय तस्मिन् सुप्तजने निशि ।

तस्याः स्नानं पयो कृष्णः प्राणैः सह ननाद च । क्षिप्तकनी सा सहसा पपात शकुनी भुवि ।

तेन शब्देन विस्मस्तास्तौ मुबुधरे जनाः । स नन्दगीपो गोपास्तु यशोदा च सुविक्रवा ।

ते तामपश्यन् पतितां विशङ्गां विपथोधरां । पूतनां पतितां भूमा वज्रेणैवावहारिता ।

इदं किमिति सन्मखाः कस्यदेकस्य चेत्पि । नन्दगीपं पुरस्कृत्य गोपास्तु पर्यवारयन् ।

२६०

प्राध्वगच्छन् च तदा चेतुं तत्र कदाचन । आश्चर्यमाश्चर्यमिति ब्रुवन्तोऽनुचयुर्देहान् ।

शतेषु तेषु गोपेषु विस्मितेषु यथागृहे । यशोदां नन्दगीपस्तु पप्रच्छागतसंभ्रमः ।

कोऽयं विधिर्न जानामि विस्मयो मे महानयं । पुत्रस्य मे भयं भीरु भीरुत्वं समुपागतं ।
 यशोदा तन्मयीज्ञीता नार्थं जानामि किं निन्दं । दारकेण सहायेन सुप्ता शब्देन बोधिता ।
 यशोदायामजानन्त्यां नन्दगोपः सबाण्डवः । कंसान्नयं चकारोयं विस्मयस्तु जगाम ह ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुपत्यायां पूतनाबधे विवृतोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ काले गच्छति तौ सोम्यौ दारकौ क्षतनामकौ । कृष्णः सङ्कर्षणसोमौ रिक्तिषौ समपद्यतां ।

तान्योन्यगतौ बालौ बाष्पादेवैकताङ्गतौ । एकमूर्त्तिधरौ कानौ बालचन्द्रार्कवर्धनौ ।
 एकनिर्माणनिर्द्युतावैकशय्यासनाग्रनौ । एकवेशधरावेकं पुत्रमावौ शिशुव्रतं ।
 एककार्यान्तरगतवैकदेहौ द्विधाक्षतौ । एककार्यौ महावीर्यावैकस्य शिशुताङ्गतौ ।
 एकप्रमाणौ लोकानां देववृत्तात्मजानुवौ । कृत्स्नस्य जगतो गोपौ संवृत्तौ गोपदारकौ ।
 अन्योन्यव्यतिषक्ताभिः कोडाभिरभिघाभितौ । अन्योन्यकिरणयसौ चन्द्रसूर्याविशाम्बरौ ।
 विसर्पेणौ तु सर्वत्र सर्पभोगभुजावभौ । रेजतुः पांशुदिग्धाङ्गौ दृप्तौ कलभकाविव ।
 कचिद्भस्मप्रदिग्धङ्गौ करीपप्रोक्षितौ कचित् । तौ तत्र पर्यधावेतां कुमारविव पावकौ ।
 कचिज्जानुभिरुदृष्टैः सर्पमाणौ विरेजतुः । कोडनौ वत्सशालासु शङ्खदिग्धाङ्गमूर्द्धङ्गौ ।
 गुणुभाते त्रिया जुष्टावागन्दजननौ पितुः । जमस्य विप्रकुर्व्यौषौ विहसन्तौ कचित् कचित् ।
 तौ तत्र कौतूहलिनौ मूर्द्धजयाकुलेवणौ । रेजतुश्चन्द्रवदनौ दारकौ सुकुमारकौ ।
 अतिप्रसन्नौ तौ दृष्ट्वा सर्वत्रजविचारिणौ । नाशकसौ वारयितुं नन्दगोपः सुदुर्दैवौ ।
 ततौ यशोदा संकुट्टा कृष्णं कमललोचनं । आनाय्य शकटोमूले भर्त्सयन्ती पुनः पुनः ।
 दास्या चैवोदरे बद्धा प्रत्यबन्धदुलूलले । यदि शक्नोषि गच्छेति तमुक्त्वा कर्ष्य साऽकरोत् ।
 ययायान्तु यशोदायां निर्जगाम ततोऽङ्गणात् । शिशुलोकां ततः कुर्वन् सर्वं विस्मापयन् व्रजं ।
 सोऽङ्गणाभिः सृतः कृष्णः कर्षमाण उलूललं । यमलाभ्यां प्रवृत्ताभ्यामर्जुनाभ्यां निवारितः ।
 मध्यासिद्धकाम तथैः शिशुः कर्षन्लूललं । तप्तस्य कर्षतो बद्धं तिर्यग्गतमुलूललं ।
 लभ्यं ताभ्यां समूलाभ्यामर्जुनाभ्याश्चकर्ष सः । तावर्जुनद्वौ तु व्रजं सद्योपयाचनौ ।
 समूलविटपौ भग्नौ स च मध्ये जहाम वै । निदर्शनार्थं गोपानां दिव्यं स्त्रवसमास्थितः ।
 तद्दाम तस्य बालस्य प्रभावादभवहृष्टं । यमुनातीरमार्गस्था गोप्यस्तं दृष्टुः शिशुं ।
 कन्दन्यो विस्मयन्त्यस्य यशोदानिकटं ययुः । तास्तु संभ्रान्तवदना यशोदामपूरज्जनाः ।
 एष्ट्यागच्छ यशोदे त्वं संभ्रान्तं किं विलम्बसे । यो तावर्जुनद्वौ तु व्रजं सद्योपयाचनौ ।
 पुत्रस्योपरि तावेतौ पतितौ ते महोरहौ । दृढेन दास्या तथैव बद्धौ वत्स इवोदरे ।
 जहाय दृष्टयोर्मध्ये तव पुत्रः स बालकः । उल्लिख्य गच्छ कुर्वेधे मूढे पण्डितमानिनि ।
 पुत्रमानय जीवन्मुक्तं स्मृत्युमुखादिव । सा भीता सहस्रतियाय साहाकारं प्रकुर्व्यते ।
 तं देशमगमय च पातितौ तौ महाद्रुमौ । ददर्श सा तथोर्ध्वे द्रुमयोरात्मजं शिशुं ।

दाक्षा निवद्धमुदरे कर्षमासमुत्सृज्य । सगोपीगोपवृद्धस्य ससुवा च व्रजसादा ।
 पर्यगच्छत तद्गृहं गोपेषु मरुद्वृत्तं । जलमुत्सृज्य साक्षात्कामं गोपा वनविचारिणः ।
 केनेनो पातितौ वृक्षौ घोषस्यासतनोपमौ । विना वार्तं विना वर्षं विदुः प्रगतं विना ।
 विना हस्तिकृतं दोषं केनेनो पातितौ द्रुमौ । अशो वत न शोभेते विमूखावर्जुनाविमौ ।
 भूमाविमौ निपतितौ वितोषौ जलदाविव । यदीमौ घोषरचितौ घोषकल्याणकारिणौ ।
 नन्दगोप प्रसन्नौ ते द्रुमविवं मतावपि । यदाभ्यो दारको मुक्तो विमूखाभ्यामविकृतः ।
 सौत्यातिकमिदं घोषं ततोयं वर्त्तते त्विह । पूतनाया विनाशश्च द्रुमयोः प्रकटश्च यः ।
 अस्मिन् स्थाने निवासोऽयं घोषस्यास्य सुख्यते । उत्पाता ह्यत्र दृश्यन्ते कथयन्तो न शोभनं ।
 नन्दगोपस्तु यद्यस्य मुक्ता कृष्णमलूखलात् । निवेश्य चाङ्गे सुचिरं मृतं पुनरिवागतं ।
 नादृत्यत् प्रेक्षमाणो वै कृष्णं कमललोचनं । ततो यमोदां गर्हन् वै नन्दनोपो विशेष ह ।
 स च गोपजनः सर्वो व्रजमेव जगाम ह । स च तेनैव नास्मा तु कृष्णे वै दामवन्धनात् ।
 घोषे दामोदर इति गोपीभिः परिगोयते । एतदाश्चर्यभूतं हि बालस्यासौ हि चेष्टितं ।
 कृष्णस्य भरतश्रेष्ठ घोषे निवसतस्तदा ।

२१६

२४३०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुपत्यायां यमसाक्यजुनभक्ते चतुःषष्टोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं तौ बाल्यमुत्तोरौ कृष्णसङ्कर्षणवुभौ । तस्मिन्नेव व्रजस्थाने सप्तवर्षौ बभूवतुः ।

२४३१

नीलपोताम्बरधरौ पीतश्वेतानुलेपनौ । बभूवतुर्लक्षपाक्षौ काकपक्षधरावुभौ ।
 पर्णवाद्यं नृत्तिसुखं वाद्ययनौ वराननौ । शुश्रुभते वनगतौ त्रिशोर्धाविव पक्ष्मणौ ।
 मथूराङ्गजकर्णौ तौ पञ्चवापोऽभारिणौ । वनमास्त्राकुलोदरस्यौ द्रुमपाताविवोद्भूतौ ।
 अरविन्दलतापीडौ रज्जुस्रक्षोपवीतनौ । सन्निकषतुम्भकरकौ गोपवेषुप्रवादेकौ ।
 कश्चिद्वृक्षन्तावन्योन्यं क्रीडमानौ कश्चित् कश्चित् । पर्णत्रय्यासु संसृतौ कश्चिन्निद्रान्तरैषिणौ ।
 एवं वत्सान् पालयन्तौ शोभयन्ता महावनं । सञ्चर्यन्ते रमन्तौ स किशोराविव चञ्चलौ ।
 अथ दामोदरः श्रीमान् सङ्कर्षणमभाषत । आर्य्यं नास्मिन्ने व्रजं गोपालैः सह क्रीडितुं ।
 अवगीतमिदं सर्वमावाभ्यां भक्तकामनं । प्रक्षोण्णतणकाष्ठस्य गोपैर्भक्षितपादपं ।
 अनीभूतानि धान्यासन् काननानि वनानि च । तान्याकाशनिकाशानि दृश्यन्ते स यथासुखं ।
 गोवाटेषु च ये वृक्षाः परितृप्तार्गलेषु च । सर्वे गोष्ठाग्निषु गताः कथमस्यवर्षसः ।
 सन्निकषानि धान्यासन् काष्ठानि च तणानि च । तानि दूरावल्लटासु मार्गितव्यानि भूमिषु ।
 अरण्यमिदमन्तोदमन्त्यकर्षं निराश्रयं । अन्वेषितव्यविमानं दाहणं विरलद्रुमं ।
 अकर्षणेषु वृक्षेषु क्षितविप्रक्षितद्विजं । संवासस्यास्य महतो जनेनोत्सहितद्रुमं ।
 निरानन्दं निरास्वादं निश्रयोजनमाहृतं । निर्भिन्नमिदं द्रुमं निर्व्यञ्जनमिवावर्णं ।
 विक्रीयमायैः काष्ठैश्च ब्राह्मैश्च वनस्थलेः । उत्सृज्यस्त्वदृष्टौ घोषोऽयं नगरायते ।

२४३०

२४३५

२४३९

द्वैतानां भूषणं शेषो घोषाणां भूषणं वनं । वनानां भूषणं गावस्तासां च परा गतिः ।
 तस्मादन्त्यद्वयं यावः प्रत्ययवसेत्तमं । दृक्कान्तमुपभुक्तानि मोक्षं नावस्तुतानि वै ।
 तस्माद्वनं नवतृणं गच्छन्तु धनिनो ब्रजः । न द्वारवन्नावरणा न गृहक्षेत्रिकक्षया ।
 प्रशस्तौ हि ब्रजा लोके यथा वै चक्रचारिणः । ब्रह्मन्मूषेषु तेभ्येव जातं काररक्षणम् ।
 न तृणं भुङ्क्ते गावो नापि तत् पथवे दितं । खलोप्रायास्तु रन्धास्तु नवास्तु वनराजिषु ।
 चरावः सहिता गोभिः क्षिप्रं बंधाक्षतां ब्रजः । भूयते हि वनं रत्नं पर्याप्ततृणवृक्षधं ।
 नाका दृन्दावनं नाम स्नादुत्तमलोदकं । अग्निशिकण्डकवनं सर्वैर्धनगुणैर्भुतं ।
 कदम्बपादपप्रार्थं यमुनातीरसंभितं । क्षिप्रघ्नोतानिकवनं सर्वैर्धननिक्षयं द्रुमं ।
 गोपीनां मुखसञ्चारि चारुचिचवनाम्बरं । तत्र गोवर्द्धनो नाम नातिदूरे गिरिर्बहान् ।
 आनते दीर्घशिखरी नन्दनस्यैव मन्दरः । मध्ये चाक्ष महाप्राखो न्यपेधो योजनोच्छ्रितः ।
 भस्मोरो नाम शुशुभे नोक्षमेव द्रवाम्बरे । मध्येन चाक्ष कालिन्दी सोमन्तमिव कुर्मतो ।
 प्रधाता नन्दनस्यैव नक्षिणी सरिताम्बरः । तत्र गोवर्द्धनस्यैव भस्मोरश्च वनस्थितिः ।
 कालिन्दीश्च नदीं रम्यां द्रष्टव्यावसरतः सुखं । तत्रार्थं वसतां चोपस्यन्त्यानां निर्गुणं वनं ।
 सन्नासयाव भद्रान्ने किञ्चिदुत्पाद्य कारणं । एवं कश्चयतस्तस्य वासुदेवस्य धीमताः ।
 प्रादुर्भूयः प्रतप्तो रक्तमांसवसाग्रजाः । घोरान्निधतस्तस्य स्तनमूर्च्छजास्तदा ।
 विनिष्पेतुर्भयकराः सर्वशः प्रतप्तो वृकाः । वृकाभिष्यतितान्दृष्ट्वा गोषु बलैर्बल्यो नृपः ।
 गोपीषु च यथाकामं ब्रजे चासौऽभवत्प्रहान् । ते वृकाः पञ्चवङ्गाश्च दशवङ्गास्तथाऽपरे ।
 त्रिशद्विंशतिवङ्गाश्च प्रतप्तवङ्गाश्च शूराः । निसेरस्तस्य गावेष्वः शीवत्प्रतप्तसङ्घाः ।
 हृष्यन्त्य हृष्यवदना गोपानां भयकारिणः । भययद्भिश्च तैर्धनैर्लोक्यासयद्भिश्च गोव्रजं ।
 निशि बालान् हरद्भिश्च वृकैरस्तासते ब्रजः । न वनं प्रपद्यते गन्तुं न च गाः परिरक्षितुं ।
 न वनात् किञ्चिदाहर्तुं न चावतरितुमर्हते । यस्यां क्षुब्धमनसो गतास्तस्मिन्वने वसन् ।
 एवं वृकैरदीर्घैश्च व्याघ्रतुष्यपराक्रमैः । ब्रजो निष्पन्द्येष्टः स एकस्मान्चरः क्षतः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि त्रिंशदध्यायां वृकदर्शने पञ्चषष्ठोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं वृकांस्य तान्दृष्ट्वा वर्द्धमानान् दुरासदान् । बल्लोपुर्वोऽथ चोषेधै समक्षोऽभ्यवसत्तदा ।

स्यानेनेह नः कार्यं वज्रामोऽन्यथावदनं । यच्चिवच्च सुखोत्पन्नगवाक्षैव सुखावहं ।

अथैव किञ्चिरेण स ब्रजामः सह गोधनैः । यावद्वृकैर्बन्धं चोरं न नः सर्वो ब्रजो जनेन ।

एषां धूसारुणाङ्गानां दंष्ट्रिणां नखकर्षिणां । वृकाणां हृष्यवङ्गाणां विभीमो निशि गर्भ्यतां ।

मम पुत्रो मम भ्राता मम बन्धोऽथ गोधनम् । वृकैर्बन्धोपादितेभ्येवं क्रन्दन्ति स गृहे गृहे ।

तासां रुदिनशब्देन गवां दम्भारवेण च । ब्रजस्योत्थापनं चकुर्वीषवृङ्गाः समागताः ।

तेऽहं मतमथाज्ञाय गन्तुं दृन्दावनं वनं । ब्रजस्य च निवासस्य गवाक्षैव हिताय च ।

वृन्दावननिवेशाय तान् जुषा कृतनिश्चयान् । नन्दनोपौ वृषदास्ये वृषसतिरिवाहरे ।
 अथैव निश्चयप्राप्तिर्यदि गन्तव्यमेव नः । शीघ्रमाश्वासतां शेषः वज्रोमयत मा चिरं ।
 ततोऽवधुसत तदा घोषे तन्नाह्वयैर्जनैः । शीघ्रं गावः प्रकाशयन्तां भाष्यं समभिरौघतां ।
 वसथूयानि काशयन्तां सुषयन्तां शकटानि च । वृन्दावनमितिः खानाजिनेशाय च गम्यतां ।
 तच्छ्रुत्वा नन्दगोपस्य वचनं श्राधु भाषितं । उदतिष्ठद्वजः स्वर्गः शीघ्रं गमनसाक्षयः ।
 प्रयाद्युत्तिष्ठ गच्छामः किं श्रेये वाचि योजय । उन्निष्ठति प्रजे तस्मिन्नावीत कोलाहलो मयाम् ।
 उन्निष्ठमानः शुश्रूभे शकटोत्तमस्तु वः । आशेषोपमहाघोषो घोषः सागरघोषवान् ।
 गोपीनां गर्गरोभिश्च मूर्ध्नि चोत्तंसितैर्घटैः । निष्पपात प्रजात् पङ्क्तिं सारपङ्क्तिरिवाम्बरात् ।
 नीलपीतारुणैस्तां वङ्गेरयस्तान्धरेः । शकचापायते पङ्क्तिर्गोपीनां मार्गगामिनी ।
 दामनोदामभारैश्च केचित् क्षायावलाभिभिः । गोपा मार्गगता भानि सावरोहा इव कुमाः ।
 स प्रजो प्रजतां भाति शकटोत्तम भासता । पोतैः पवनविस्त्रितैर्नैष्यतङ्गिरिवार्णवः ।
 क्षणेन तद्वज्रस्नानमोरिणं समपश्यत । इव्यावचवनिर्हृतं कोर्ये वायसमच्छलैः ।
 ततः क्रमेण घोषः स प्रसीत वृन्दावनं महत् । निवेशं विपुलं यके गवाक्षेव हिताय च ।
 शकटावर्तपर्यन्तश्चन्द्रार्द्धाकारसंक्षितं । मध्ये योजनविस्तरं तावद्विगुणमायतं ।
 कण्टकोभिः प्रवृद्धाभिलया कण्टकितैर्द्रुमैः । निखातोऽङ्गितत्राखायैरभिगुप्तं समन्ततः ।
 मन्वेरारोप्यमाणैश्च मन्ववृक्षानुकषणैः । शङ्खैः प्रकाशमानाभिर्गर्गरीभिः समन्ततः ।
 कोलेरारोप्यमाणैश्च दामनोपाप्रपात्रितैः । सन्धनीयघटैश्चापि शकटैः परिवर्जितैः ।
 नियोगाशैरासत्तैर्गर्गरोत्सन्धमूर्ध्नुषु । कादन्त्यैः प्रकोपैश्च कटैश्च तद्वज्रद्वटैः ।
 आखाविटङ्गेष्टशाणां क्रियमापैरितस्ततः । शोध्यमानैर्गवां खानैः क्षाप्यमानैर्दलूखलैः ।
 प्राक्षुखैः सिध्यमानैश्च बन्दोपल्लिख पावकैः । सवस्वसर्षपाक्षरणैः पर्यङ्केषावरोपितैः ।
 तोयमुत्तारयन्तीभिः प्रेक्षन्तीभिश्च तद्वनं । आखाश्चार्धमाकाभिर्गोपीभिश्च समन्ततः ।
 ध्रुवभिः स्थाविरैश्चैव गोपैर्व्यसकरैश्चैव । विप्रसङ्गिः कुठारैश्च काष्ठान्यपि तरुणपि ।
 तद्वज्रस्नानमधिकं शुभ्रमे काननासृतं । रत्नं वननिवेशं वै स्नादुमूलफलोदकं ।
 तासु कामदुषा गावः सर्वपक्षितं वनं । वृन्दावनमनुप्राप्ता नन्दनोपमकाननं ।
 पूर्यमेव तु क्षण्येन गवां वै हितकारिणा । श्रिवेन मनसा दृष्टं तद्वनं वनचारिणा ।
 पश्चिमैऽपि ततो हले चर्ममाद्ये निरामये । वर्धन्तीवान्नृतं देवे तृषंतव स्वरङ्गत ।
 न तत्र वत्साः खीदन्ति न गावो नैवरेजनाः । यत्र तिष्ठति लोकानां हिताय मधुसूदनः ।
 तासु गावः च घोषस्य स च सङ्घर्षयो ध्रुवा । क्षण्येन विहितं वासं तमश्वासत निर्दृताः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वृन्दावनप्रवेशे षट्षष्टोऽध्यायः ॥ ६६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तौ तु वृन्दावनं प्रसीत वसुदेवसुताम्बुना । चेतुर्ध्वंशधूयानि चारयन्तो सुरूपिणौ ।

१५२०

१५२५

१५२९

१५३६

१५४०

१५४६

पूज्यैः चर्यममयद्योस्तत्र वने सुखं । क्रीडतोः सह गोपाकैर्यमुनाद्यावगाहनोः ।
 ततः प्रादुर्बुधप्राप्ता मनसः कामदीपनी । प्रववर्षुर्हमेषाः शक्रापाङ्गिनोदराः ।
 बभूवादृशेनः सुखी भूमिद्यादृशेनसुखं । महता मेघवातेन नवतोषानुकर्षिणा ।
 संमार्जिततला भूमिर्धौवनस्त्रेव लक्ष्यते । नववर्षावसिक्तानि शक्रगोपाकुलानि च ।
 गृह्णन्वाग्निमर्गाणि वनानि प्रचक्राग्रिरे । नृत्यद्यापारकालस्य मयूराणां कलापिनां ।
 मदरक्ताः प्रपृप्तास्तु केकाः पटुरवास्तथा । नवप्रादृषि कान्तानां वटपदाहारदासिनी ।
 योवनस्य कदम्बानां नवाभैर्भोजते वयुः । चासिते कुटजैः पुष्पैः कदम्बैर्व्यासितं वनं ।
 चासितं जलदेहस्य तोविता च वसुन्धरा । सन्तप्ता भास्करकरैर्भितप्ता दवाग्निना ।
 जलैर्व्यलाहकोत्प्लुष्टैरुच्छ्रमन्तोऽप्यध्वताः । महावातममुद्धूतं महामेघगणार्पितं ।
 मही महाराजपुरैस्तुल्यमापद्यते नभः । क्वचित् कन्दलहायाकां शिलीन्नाभरणं क्वचित् ।
 संप्रदीप्तमिवाभाति फुल्लनीपद्रुमं वनं । रेन्नेय पयसा सिक्तं मास्तेन नवीकृतं ।
 पार्थिवं गन्धमाघाय लोकः सुभितमानवः । दृप्तमारङ्गनादेन दर्दुरव्याहनेन च ।
 नवैश्च शिविविकुटैरवकीर्षा वसुन्धरा । भ्रमसूर्पमहावर्णा वर्षप्राप्तमहारथाः ।
 हरण्यक्षोरजान् कृष्णान् विशारं धाम्नि निष्कगाः । सन्तप्तासारनिर्धन्वाः क्षिप्तपञ्चोत्तरच्छदाः ।
 न त्वर्जन्ति नगायाणि श्रान्ता इव पतन्निपः । तोयगम्भीरलम्बेषु प्रस्त्रवस्तु नदस्तु च ।
 उदरेषु नवाभ्राणां मज्जातोव दिवाकरः । महीरुहैरत्यतितैः सलिलोत्पीडसङ्कुला ।
 अन्धेय्यमार्गा वसुधा भाति शादलमालिनी । वज्रैरेवावहत्यां नगानां नगशालिनां ।
 क्षोताभिः परिकृत्तानि पतन्ति शिखराच्छधः । पतता मेघवर्षेण यथा निष्कागुमारिणा ।
 पर्वतोद्गोर्णमुक्तेन पूर्यन्ते वनराजयः । हृष्टोच्छ्रितमुखा वन्या मेघनादानुसारिणः ।
 भाग्यतिष्ठत्या मातङ्गा गाङ्गता इव तोयदाः । प्रादुष्टप्रवृत्तिं संदृश्य दृष्ट्वा चाम्बुधरान् जनान् ।
 रौहिणेयो मिथः काले कृष्णं वचनमब्रवीत् । पश्य कृष्ण जनान् कृष्णान् बलाकाङ्गदभूषणान् ।
 गगने तव गाचाणां वर्षचौरा निवोत्थितान् । तव निद्राकरः कालस्तव गाचोपमं नभः ।
 त्वमिवाद्यातवसतिं चन्द्रो वपति वार्षिकी । एतस्मीलाम्बदृश्यामं नीलोत्पलदलप्रभं ।
 संप्राप्ते दुर्दिने काले दुर्दिनमिति वै नभः । पश्य कृष्ण जलोदयैः कृष्णैरुद्दयितैर्जनैः ।
 गोवर्द्धनो यथा रम्यो भाति गोवर्द्धनी गिरिः । पतितेनाम्बसा क्षीते समन्तास्तददर्पिताः ।
 भ्राजन्ते कृष्णसारङ्गाः काननेषु मदान्विताः । एतान्यम्बुप्रहृष्टानि हरितानि मृदूनि च ।
 हृष्टानि व्रतपञ्चासपञ्चैर्गह्विनि मेदिनी । चरकसालां शैलानां वनानाञ्च जनगमे ।
 सप्तस्थानाश्च सोमानीं न लक्ष्योर्थतिरिच्यते । शीघ्रवातसमुद्धूताः प्रोषितौसुक्काकारिणः ।
 दामोदरोद्दामरवाः प्रागवन्धं यान्ति तोयदाः । हरे हर्ष्यस्वचायेन विवर्षेण निविक्रम ।
 विवाण्यजेन रचितं तवेदं मध्यमं पदं । नभस्त्रे च नभश्चक्षुर्न भास्त्रेव चरन्नभः ।

१५५०

१५५५

१५६०

१५६५

१५७०

१५७५

मेघैः शीततपकरैः विरमिरिव रश्मिकान् । आवाहयिष्योः शैर्भः सततं प्रतीतः क्षतः ।
 अथवाच्छिखधारीभैः समुद्रैः समैर्बभौः । नीपाक्षैर्नन्दमानां प्रथिष्यं वातवृष्टयः ।
 गन्धैः कोलाहला वानि वाता मदचदीपनाः । संप्रवृत्तमहावयैः सम्मानमिवामुदे ।
 भात्यग्राधमपर्यन्तं सवागरमिवाम्बरं । धारानिर्घोषनाराचं विद्युत्कवचवर्षिणं ।
 शक्रचापाद्युधवरं युद्धसज्जमिवाम्बरं । त्रैलोक्याच्च वनामाच्च द्रुमाणाच्च वरानम ।
 प्रतिच्छन्नानि भासन्ते शिखराणि वनैर्बभौः । गजामीकैरिवाकीर्णैः सखिसोद्गारिभिर्घनैः ।
 वर्षेसाक्ष्यतां वाति गमयं शानरथा वै । समुद्रोद्भूतिजनना लोलशादलकम्पिनः ।
 शीताः सप्रवदुहामाः कर्कशा वानि मादताः । निशासु सुप्तपद्मासु मुक्ततोयासु तोषद्वैः ।
 मग्नसूर्यस्य नभसो न विमानि दिवो द्रष्टुं । चेतनं पुष्करं कौशेः कुधाशानिः समन्ततः ।
 न घृणीनां न रम्याणां विशेवं वानि हृष्टयः । चर्चदोषपरित्यक्तं मेघभीमातिभूषितं ।
 पश्य वृन्दावनं लब्ध्वा वनक्षेत्रयं यथा । एवं प्रावृत्तुषान् सर्वान् श्रीमान् लब्ध्वा हूयैः ।
 कथयन्नेव बलवान् ब्रजमेव जगाम ह । तौ रामयन्तावन्त्येभ्यं लब्ध्वा वृद्धैर्गणैः ।
 तत्कालं शान्तिभिः सार्द्धैश्चैरतुस्तन्महावनं ।
 इति श्रीमहाभारते शिवेसु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रावृत्तुषैर्न सप्तवटोऽध्यायः ॥ १७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कदाचिन्नु तदा लब्ध्वा विना सङ्घर्षेण वै । चचार महानवरं कामरूपी वरानमः ।
 काकपक्षधरः श्रीमान् यशामः पद्मदलेवणः । श्रीवन्धेनोरसि युतः प्रशाङ्क इव लब्ध्वा ।
 साङ्गदेनापपादेन पद्मजोद्भिन्नवर्षसा । सकुमाराभितामोषं ज्ञानविकान्तगामिना ।
 पीते प्रीतिकरे नृणां पद्मकिञ्चलपत्रिभे । सुखे वसानो वसने सचन्द्र इव तोषदः ।
 वत्सव्यापारयुक्तभ्यां व्यथाभ्यां दण्डरज्जुभिः । भुजाभ्यां साधुवृत्ताभ्यां पूजिताभ्यां सदाऽभरैः ।
 सदृशं पुण्डरीकस्य गन्धेन कमलस्य च । रराज तस्य तद्वाक्ये हरिवैष्टपुटं मुखं ।
 शिखाभिसंस्थ मुक्ताभीरराज मुखपद्मजं । दृष्टं वटपदपङ्कतीभिर्धया स्नात् पद्मदण्डजं ।
 तस्यार्जुनकदम्बाद्या गोपकन्दलमाक्षिणो । रराज माला शिरसि नक्षत्राणि यथा दिवि ।
 स तथा मालया वीरः प्रहृष्टमे सर्वपुष्पवा । मेघकालान्मुद्रश्यामी नभस्य इव भूर्तिमान् ।
 एकैनामलपत्रेण कण्ठसुखावलम्बिना । रराज वरिषपत्रेण मन्दमादतकम्पिना ।
 कचिद्वायुन कचित् कोटसङ्ख्यैश्च कचित् कचित् । पक्षेवाद्यं सुतिसुखं वादयंश्च कचिदने ।
 गोपवैष्णुं मुमधुरं कामान्तमपि वादयन् । प्रह्लादनार्थेण गवां कचिदनगते युवा ।
 गोकुलेऽमुधरश्यामस्यचार सुतिमान् प्रभुः । रेमे च तत्र रम्यासु चित्रासु वनराजिषु ।
 मयूरवरघुटासु मदनोद्दीपनीषु च । मेघनादप्रतिव्यूहैर्नादितासु समन्ततः ।
 श्रादलच्छन्मार्गेषु शिखिभिः भस्त्रासु च । कन्दलामलदन्तीषु खवन्तीषु गवैर्जलैः ।
 क्रैश्नराजैः गवैर्गन्धैर्बदनिशसितोपमैः । चभीष्टा निशसन्तीषु योऽशिक्षिव समन्ततः ।

सेव्यमानो नवेऽर्थातद्रुमसङ्घातनिःसृतैः । तामु कृणो मुदं लेभे सौम्यासु वनराजिषु ।
 स कदाचिदने तस्मिन् गोभिः सह परिभ्रमन् । ददर्श विपुलोदपं प्राशिनं प्राशिनाम्बरं ।
 स्मितं धरण्या मेघाभं निविडं पचनक्षयैः । गगनाद्द्वैष्ण्विताकारं पवनभोगधारिणं ।
 नीलचित्राङ्गवर्णैश्च सेवितं वज्रभिर्दिशैः । फलैः प्रबालैश्च घनं वेङ्गचाक्षुषनोपमं ।
 भवनाकारविटपं लतापुष्पसुमण्डितं । विशालमूलावततं पवनाभोदधारिणं ।
 आधिपत्यमिवान्येषां तस्य देशस्य प्राशिनं । कुर्व्याणं शुभकर्माणं निरावर्धं निरातपं ।
 न्योपधे पर्वतायामं भाण्डोरं नाम नामतः । बृष्टा तत्र मतिश्चक्रे निवासाय तदा प्रभुः ।
 स तत्र वयसा तुल्यैर्व्यसपालैः सहानघः । रमे वै दिवसं कृष्णः पुरा स्वर्गगतो यथा ।
 तं क्रीडमानं गोपालाः कृष्णं भाण्डोरवासिनं । रमयन्ति स्म बहवो वन्यैः क्रीडनकैसरा ।
 अन्ये स्म परिगद्यन्ति गोपा मुदितमानसाः । गोपालाः कृष्णमेवान्ये गायन्ति स्म रतिप्रियाः ।
 तेषां स गायतामेव वादयामास वीर्यवान् । पर्णवाद्यान्तरे वेणुं तुम्बोवीणाञ्च तत्र च ।
 कदाचिच्चारयन्नेव गाः स गोवृषभेक्षणः । जगाम यमुनातीरं लतासङ्घृतपादपं ।
 तरङ्गापाङ्गकुटिलां वारिस्पर्शमुखानिलां । ताञ्च पश्योत्पलवतीं ददर्श यमुनां नदीं ।
 जलजैः प्राणिभिः कोणैः जलजैर्भूषितां गुणैः । जलजैः कुसुमैश्चिन्तां जलजैर्हरितोदकां ।
 मृतीर्थां स्नादुसलिलां हृदिनीं वेगगामिनीं । तोयकालोद्भूतैर्व्यगैरवनामितपादपां ।
 हंसकारण्डबोहुं हंसारसैश्च निनादितां । अन्योन्यमिद्युनैश्चैव सेवितां मिथुनेचरैः ।
 प्रस्थितस्नेतचरणां पुलिनश्रोणिमण्डलां । आवर्तनाभिगम्भीरां पङ्करोमामुरञ्जितां ।
 तटच्छेदोदरां कामां तरङ्गचिवलीधरां । चक्रवाकस्तनतटीं तीरपाशायताननां ।
 फेनप्रकटदधनां प्रसक्तां हंसहामिनीं । रुचिरोत्पलदनौशीं नतभ्रूं जलजेवणां ।
 हृददीर्घललाटान्तां कान्तशैवलमूर्द्धजां । दीर्घस्रोतायतभुजामाभोगम्रवणायतां ।
 कारण्डवाक्त्रण्डलिनीं श्रीमत्पङ्कजलोचनां । काशपुष्पमयं वासे वसानां हंसलक्षणां ।
 तटजामरणोपेतां भीननिर्मलमेखलां । पारिप्लवन्नवचोमां सारसारावनूपुरां ।
 श्वषनकानुलिप्ताङ्गां कूर्चलक्षणभूषितां । निपानशपदापोतां नृभिः पीतपयोधरां ।
 आपदोच्छिष्टसलिलामाश्रमस्थानसङ्कुलां । तां समुद्रस्य महिषीं वीक्षमाणः समन्ततः ।
 चक्षार रुचिरं कृष्णो यमुनामुपशोभयन् । ताञ्चरन् स नदीं श्रेष्ठां ददर्श द्रुमुत्तमं ।
 दीर्घं योजनविस्तारं दुस्तरं चिदगैरपि । गम्भीरमशोभजलं निष्कल्पमिव सागरं ।
 तोयजैः आपदैस्तप्तं प्रभूत्यं तोयचरैः खगैः । अगाधनाम्नसा पूर्णं मेघपूर्णमिवाम्बरं ।
 दुःखोपसर्धं तीरेषु ससर्पैर्विपुलैर्विलैः । विषारणिभयस्याग्नेध्रुमेन परिवेष्टितं ।
 अभोज्यं तद् पशूनां च अपेयञ्च जलार्थिनां । उपभोगैः परित्यक्तं सङ्निक्षिपवणार्थिभिः ।
 आकाशादप्यसञ्चार्यं खगेराकाशगोचरैः । दृशेऽपि पतत्स्वप्सु जलान्तामिव तेजसा ।

यमनाथोत्पन्नं वारं तीरेष्वपि दुरासदं । निवानसेन चोरोऽप्यन्तःप्रविशितोदधौ ।
 मज्जसोत्तरतस्तत्र कोत्रमात्रे निराश्रये । तं दृष्ट्वा विमलामास कण्ठो वै विपुलं हृदं ।
 अग्राधं योतमानस्य कण्ठेऽहं समुद्रहृदं । अस्मिन् च काश्चितो नाम मोक्षार्थमप्येषमः ।
 उरगाधिपतिः साक्षाद्देवयति दाहकः । उल्लस्य सागरे वारं यो मया विदितः पुरा ।
 भयात् पतनराजस्य सुपुण्योत्तरगाग्निः । तेनेयं दूषिता स्यात् यमुना सागरज्जला ।
 भयाद्देवोत्तरगतेर्नार्यं देवो निवेद्यते । तदिदं दाहकाकारमरुतं कण्ठमादध ।
 सावरोहद्रुमं चोर् क्रीडं मानासताद्रुमेः । रक्षितं सर्वराजस्य सचिवैर्मनचारिभिः ।
 वनं निर्ध्वंयथाकारं विवाकमिव दुस्तुभं । तेराज्ञकारिभिर्निर्ध्वं सन्तः परिरक्षितं ।
 प्रेक्षासमिन्निष्ठापि दृष्टैः सुपुलताकुलैः । कर्तव्यमार्गो भ्राजते द्रव्यान् तटावुमे ।
 तदस्य सर्वराजस्य कर्तव्यो निपद्यो मया । अथेयं सरिदभ्योदा भवोऽह्वजलाश्रया ।
 प्रजोपभोग्या च द्रुमा नागे वै दमिते मया । सर्वे च सुखसञ्चारा सर्वतोर्ध्वसुखान्मया ।
 एतदर्थं ह्यहो मे प्रजेऽस्मिन् गोपजन्त च । अनीषामुपयस्यानां निपद्यार्थं दुरात्मना ।
 एतं कदम्बमारुह्य तदेव त्रिशूलोत्तया । विनिपत्य हृदं चोरे दमयिष्यामि काश्चित् ।
 एवं कृते बाह्वीर्ध्वं लोके ख्यातिं कुर्यादिति ।

१५०

१५५

१५६

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि त्रिशूलपर्यायो काश्चित्प्रददर्शने अष्टषष्टोऽध्यायः ॥ ६८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ योऽपसत्य नदीतोर् वज्रा परिकरं दृढं । आरोहयत्पलः कण्ठः कदम्बखिलं मुदा ।
 दृष्ट्वाः कदम्बखिलराजस्यमासोऽमुदाहृतिः । हृदमथोऽकरोऽहं निपतसम्बुजेषु ।
 स कण्ठेनाभिपतता बोभितो यमुनाहृदः । सम्प्रापिष्यत वेगेन भिद्यमान इवाम्बुदः ।
 तेन शब्देन संकुम्भं तत्सुपंभवनं महत् । उदतिष्ठज्जलात् सर्पो रोषपथ्याकुलेक्षणः ।
 स चोरगर्पतिः क्रुद्धो मेघरात्रिसमप्रभः । ततो रत्नान्नयनः कालियः समदृश्यत ।
 पद्मास्यः पावकोऽस्त्रासस्यलज्जिह्वाऽनलाननः । पृथुभिः पद्मभिर्घोरैः शिरोभिः परिवारितः ।
 पूरयित्वा हृदं सर्वं भोगेनानसवर्चसा । स्फुरन्निव स रोषेण ज्वलन्निव च तेजसा ।
 क्रोधेन तज्जलं तस्य सर्वं द्रुतमिवाभवत् । प्रतिक्षोतश्च भीतेव जगाम यमुना नदी ।
 तस्य क्रोधाग्निपूर्णेभ्यो वज्रोभ्योऽभूच्च मासतः । दृष्ट्वा कण्ठं हृदगतं क्रोडनं त्रिशूलोत्तया ।
 सधूमाः पद्मगेन्द्रस्य मुखाक्षिप्तेरर्षिणः । सज्जता तेन रोषाग्निं समीपे तीरणा क्रुमाः ।
 सपेन भस्मसाक्षीता युगान्तप्रतिमेव वै । तस्य पुष्पास्य दारास्य भ्रष्टास्यान्ये मक्षोरगाः ।
 यमनः पावकं घोरं वज्रोभ्यो विषयस्त्वं । सधूमं सज्जगेन्द्रास्ते निष्येतुरमितौजसः ।
 प्रवेक्षितश्च तेः सर्पैः स कण्ठो भोगवन्धनं । निर्ध्वंयथाकारस्तस्यै गिरिरिवाचलः ।
 अदृश्यन्दृश्येसीदृष्टिर्निषोत्पदीकजलावलीः । ते कण्ठं सर्वपतयो न ममार च बोध्यवान् ।
 एतस्मिन्क्षणे भीता गोपाकाः सर्वे एव ते । क्रन्दमाना मज्जं जम्बुद्वीप्यर्धविप्राया निरा ।

१५५

१५६

१५७

॥ गोपा ऊचुः ॥ एष मोहकृतः कृष्णो मग्नो वै काश्चिदेव हृदे । भक्ष्यते सर्पराजेन तदागच्छत का र्चिरं ।
 नन्दगोपाय वै क्षिप्रं वक्ताय निवेद्यतां । एष ते कथ्यते पुनः सर्वेष्वपि महाब्रूहे ।
 नन्दगोपस्तु तच्छ्रुत्वा वक्तापतोपमं वचः । आर्त्तः क्षणितकिञ्चाननसं वगाज ब्रूदोत्तमं ।
 मया लघुवती वृद्धः स च सङ्कर्षणो पुनः । चाक्रोष्टं यजनेभ्यश्च जलार्थं समपागमत् ।
 नन्दगोपादयो गोपास्तु सर्वे बाकुलोचनाः । हाहाकारं प्रकुर्वन्तस्तस्मिन्निरे इह स्व वै ।
 ब्रूहिता विस्मिताश्चैव शोकात्तापसा पुनः पुनः । केचित्तु पुन हाहेति हाभिगित्यपरे पुनः ।
 अपरे हा हताः स्मेति रुदरुर्भृङ्गदुःखिताः । स्त्रियश्चैव यशोदां तां हा हताऽसीति पुनुब्रूः ।
 या पश्यसि प्रियं पुत्त्रं सर्पराजवशं गतं । सन्दिशते सर्वभागेन कृष्णमाणं यथा स्वर्गम् ।
 अश्वमारमयं नूनं हृदये तेऽभिलक्ष्यते । पुत्त्रं कथमिमं दृष्ट्वा यशोदे नावदोर्ध्वधे ।
 दुःखितं वत पश्यामो नन्दगोपं ब्रूहान्तिके । न्यक्त पुत्रमुखं दृष्टिं निक्षेपतमिव क्षितं ।
 यशोदामनुगच्छन्त्यः सर्पावाकर्मिणो ब्रूहं । प्रविशामो न यास्यामः सर्वा दामोदरं विना ।
 दिवसः को विना सूर्यो विवा चन्द्रेण का निशा । विना छवेण का गावो विना कृषेण को जगः ।
 विना कृष्णं न यास्यामो विवस्वा इव धेनवः । तासां दिक्षपितं श्रुत्वा तेषाञ्च जगत्प्रवाणिनां ।
 विलापं नन्दगोपस्य यशोदारुदितं तथा । एकभावशरीरञ्च एकदेशं द्विधाकृतः ।
 सकृज्जलं संकुट्टे बभाषे कृष्णमम्ययं । कृष्ण कृष्ण महाबाहो गोपानां नन्दिबहुन ।
 दस्यतामेष वै क्षिप्रं सर्पराजो विषायुधः । इमे नो बान्धवास्मात्तां मत्ता मानुवं विभो ।
 परिदेवन्ति करुणं सर्वे मानुषबुद्धयः । तच्छ्रुत्वा रौहिणेयस्य वाक्यं संज्ञासमीरितं ।
 विक्रीद्यास्काटयद्वाहं भिक्षा तं भागवन्धनं । तस्य पद्मो सम्राजस्य भोगराशिं जडोत्थितं ।
 शिरःसु कृष्णो जगद्ग स्वहस्तेनावनास्य च । तस्मादरोह सहसा मध्यमं तन्महाक्षिरः ।
 सोऽस्य मूर्द्ध्नि स्थितः कृष्णो जगत्तं हस्तिराज्जदः । स्वयमानः स कृष्णेन सान्ममूर्द्धा भुजङ्गमः ।
 आस्थिः सरुधिराङ्गारैः कातरो वाक्प्रममवोत् । अविद्यानामया कृष्णं रोषोऽयं सम्प्रदर्शितः ।
 दमितोऽहं हतविधो वज्रगते बरानन । तदाज्ञापय किं कुर्यां सदारापत्यबान्धवः ।
 कस्य वा दश्यतां यामि जीवितं मे प्रदीयतां । पञ्चमूर्द्धान्तं दृष्ट्वा सर्वं सर्पारिकेतनः ।
 अकुट्ट एव भगवान् प्रत्युवाचोरगेश्वरं । तवास्मिन् यमनातोये नैव स्थानं ददाम्यहं ।
 गच्छ पावजलं सर्वं समर्थः सहबान्धवः । यद्येह भूयो दृष्टेत क्षणं वा यदि वा जले ।
 तव मृत्युस्तनूजा वा क्षिप्रं वध्यः स मे भवेत् । शिवस्वाहा जलकामस्तु तच्छ मच्छ महापर्व ।
 स्थाने लिङ्गं भवेद्दीपस्तवान्तकरणो महान् । मत्पदानि च ते सर्वं दृष्ट्वा मूर्द्धसु सागरे ।
 गरुडः पञ्जरिपुस्तथि न प्रहरिष्यति । गृह्य मूर्द्धा वचस्तस्य कृष्णस्फोरमपुङ्गवः ।
 पश्यतामेष गोपानां जगत्मादर्शनं ब्रूहत् । निश्चितं तु गते सर्वे कृष्णमुत्तार्त्तं विहितं ।
 विस्मिताऽऽद्युर्गोपाश्चकुषेव प्रददिवन् । ऊचुस्स सर्वे सुप्रीता नन्दगोप वनेवराः ।

२१००

२१०१

२१०२

२१०३

२१०४

२१०५

ततः प्रहृष्टास्ते सर्वे गोपा वनविचारिणः । वीतशोकभयायासाश्चक्षुर्यन्ते स्म ते वनम् ।
 ततः मुखं प्रकीर्णाम् गोपा नमिन्त्रविक्रमौ । क्रुमपक्षीसमे काला यथाहौ नौ निषेदतुः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शिशुपत्यायां धेनुकपधे वनतितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ तौ जातद्वयौ तु वसुदेवमुतावभौ । तत्तालवनमुसृज्य भूयो भण्डीरमजितौ ।
 चारयन्तौ विष्टङ्गानि गोधनानि शूभानमौ । स्फोटन्नव्यप्रकटानि वीर्यमौघा वनानि च ।
 खेडयन्तौ प्रगायन्तौ विचरन्तौ च पादपान् । नामभिर्व्याहरन्तौ च सवत्सा गाः परन्तपौ ।
 नियोगपाशैरासक्तौ स्तब्धार्था शूभमलक्ष्यौ । वनमालाकुक्षोरस्तौ बालशूद्राविवर्षभौ ।
 मुवर्षाश्चनूर्णाभ्यामन्योन्यसदृशान्तरौ । महेन्द्रायुधधंसकौ ब्रह्मकृष्णाविवानुदे ।
 कुशायककुमानाश्च कर्णपूरमनोरमौ । वनमार्गेषु कुम्भाक्षौ वन्यवेष्टधरावभौ ।
 गोवर्द्धनस्थानुचरौ वने शानुचरौ च तौ । चेरतुलोकविह्वलाभिः क्रोडाभिरपरजितौ ।
 तावेव मानवौ दोषा वनमौ मुरपूजितौ । तज्जातिगुणयुक्ताभिः क्रोडाभिरतुर्कम ।
 तौ तु भण्डीरमूर्धिते काले क्रोडानुवर्तिनौ । प्राप्ता परमशाखायां न्यायोधं त्रिखिनाम्बरं ।
 तत्र पण्डोलिकाभिश्च युद्धमार्गविशारदौ । अश्वभिः सेपलीयैश्च व्यायामं कुरुतः स्म तौ ।
 युद्धमार्गैश्च विविधैर्गोपालैः सहितावभौ । मुदितौ सिंहविक्रमौ यथाकामं विचरेतुः ।
 तथोरमयतोरवं तत्क्षिपुर्गुरोत्तमः । प्रसन्नोऽभ्यागमत्तत्र क्षिप्रान्वेषी तयोत्सदा ।
 गोपालवेत्रमास्त्राय वन्यपुष्पविभूषितः । लोभयानः स्म तौ वीरौ हासैः क्रोडनकैस्सदा ।
 सोऽवगाहत निःशङ्कलोषा मध्यममानुषः । मानुवं वपुरास्त्राय प्रसन्नो दानवोत्तमः ।
 प्रकीर्जितास्तु ते सर्वे सह तेनामराणि । गोपालवपुषं गोपा मन्यमानाः स्वबान्धवं ।
 च तु क्षिप्रान्तरप्रेषुः प्रसन्नो गोपताम्रतः । दृष्टिं परिदधे कृष्णे रौहिणेये च दारुणी ।
 अविमृष्टं ततो मत्ता कृष्णमद्भुतविक्रमं । रौहिणेयवधे यत्नमकरोद्दानवोत्तमः ।
 हरिणा क्रोडितं नाम बालक्रोडनकं ततः । प्रकीर्जितास्तु ते दम्भमुत्पैतुर्गुणपत्तदा ।
 कृष्णः श्रीदामवर्हितः पुङ्खे गोपसूनुना । सङ्कर्षणस्तु सुतवान् प्रसन्नेन सहानुच ।
 गोपालाक्षपरे दन्दं गोपालैरपरैः सह । प्रभुता लङ्घयन्तौ वै अन्योन्यं लघुविक्रमाः ।
 श्रीदामं लज्जयन् कृष्णः प्रसन्नं रौहिणीसुतः । गोपालैः कृष्णपक्षीधैर्गोपालाक्षपरे जितः ।
 ते वाहयन्तस्सैन्येन्यं संहरातुं सहसा क्रुताः । भाण्डीरस्कन्धमुद्दिश्य मर्षादां पुराणमनम् ।
 सङ्कर्षणम् स्कन्धेन श्रीशमुष्णिग्य दानवः । क्रुतं जगाम विमुक्तः सचक्र इव तोषदः ।
 सभारमवर्षाक्षरौहिणेयस्य धीमतः । बह्वर्धे मुनहाकाशः ब्रह्माकान्त इवानुदः ।
 स भाण्डीरवटप्रस्थं क्षिप्रान्वजगिरिप्रभं । खं वपुर्दधेयामांश्च प्रसन्नो दानवोत्तमः ।
 पञ्चसप्तशतैर्न मुकुटेनार्कवर्षेण । दीपमानाननो देवः सूर्याकान्त इवानुदः ।
 नृपाननो महायोवः सुमहान्नकोपमः । रौद्रः ब्रह्मटक्काक्षी नामधंहरचर्चिर्हौ ।

१८७

१८८

१८९

१९०

१९१

सगदामलम्भाभरणः प्रसन्नान्तरभूषणः । धीरं प्रसन्नः प्रसन्नी तोयकस्य दवाभुदः ।
 स जहरेव वेगेव रौहिणेयं महासुरः । सागरोपश्रवगतं कल्लं लोकमिवान्तकः ।
 द्विप्रसादः प्रसन्नेन स तु सङ्घर्षको बभौ । उल्लभान् दवाकात्रे कालमेवेन चक्रमत् ।
 स बन्धिरधर्मिणात्मानं मेने सङ्घर्षकदा । दैत्यस्तन्वगतः सोमान् कृष्णवेदमुवाच ह ।
 द्विप्रेऽहं कृष्ण दैत्येन पर्जन्योदयवर्षिणा । दर्शयित्वा सुमहतीं मायां मानुवरूपिणी ।
 कथमस्य मया कार्यं शासनं दुष्टयेतस्यः । प्रसन्नस्य प्रहृष्टस्य दर्पाद्भिगुणवर्षस्यः ।
 तमाह सस्मितं कृष्णः साक्षा र्धर्षकमेव वै । अभिज्ञो रौहिणेयस्य दृत्तस्य च वल्लस्य च ।
 अहोऽयं मानुषो भावो व्यक्तमेवानुपास्यते । यस्मै जगदयं गुह्यं गुह्याद्गुह्यतरङ्गतः ।
 स्मर नारायणात्मानं लोकानां त्वं विपर्यये । अवगच्छात्मात्मानं समुद्राणां समामये ।
 पुरातनानां देवानां ब्रह्मणः सलिलस्य च । आत्मवृत्तप्रवृत्तस्य संसाराद्यस्य वै बभुः ।
 शिरः खं ते जलं मूर्तिः जमा भूदृक्नो मुखं । वायुर्होकायुक्कृष्णो मनः स्रष्टा ह्यभूत्तव ।
 सहस्रास्यः सहस्राङ्गः सहस्रचरणवणः । सहस्रपद्मनाभस्मै सहस्रांशुभरोऽरिहा ।
 यत्त्वया दर्शितं लोके तत् पश्यन्ति दिवौकसः । यत्त्वया नोक्तपूर्वम् हि कस्तद्वेषुमहति ।
 यदेदित्यं लोकेऽभिंस्तत्तथा समुदाहृतं । विदितं यत्तत्रैकस्य देवा अपि न तद्विदुः ।
 आत्माजं ते वपुर्योनि न पश्यन्त्यात्मवक्त्रं । यत्तु ते क्वचिमे रूपं तदर्चयन्ति दिवौकसः ।
 देवैर्न दृष्टयान्तस्ते तेनानन्त इति स्मृतः । त्वं हि सृष्ट्वा महानिकः सृष्ट्वैरपि दुरासदः ।
 त्वय्यज जगतः स्तम्भे शाश्वतो जगतो स्थिता । असृष्टा प्राणिनां योनिर्धरयत्यखिलं जगत् ।
 चतुःसागरभोगस्वं चातुर्वर्ष्यविभागवित् । चतुर्थमेवो लोकानां चातुर्होचक्राग्रतः ।
 यथाऽहमपि लोकानां तथा त्वं तच्च मे मतं । उभविक्रमरौरौ स्त्रो जगदर्थे द्विधा कृतौ ।
 अहं वा शाश्वतः कृष्णस्वं वा श्रेयः पुरातनः । स्वबलेन भवान् पूर्णस्यैलोक्यान्तरदर्शनः ।
 लोकानां शाश्वतो देवस्वं हि श्रेयः सप्त तनः । आसद्योर्द्वैहमात्रेण द्विधेदं धार्यते जगत् ।
 अहं यः स भवानेव यस्मै योऽहं सनातनः । द्वावेव विदितौ ह्यावामेकदेहौ महाबलौ ।
 तदास्ते मूढवत् किं त्वं बलेन जहि दानवं । मूर्द्धि देवरिपुं देव वक्त्रकल्पेन मुष्टिना ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ संस्मारितः स कृष्णेन रौहिणेयः पुरातनः । स बलेन तदा पूर्णस्यैलोक्यान्तरधारिणः ।
 ततः प्रसन्नं दुर्धरं मुबद्धेन महाभुजः । मुष्टिना वक्त्रकल्पेन मूर्द्धि सैनमतारुहत् ।
 तस्थोत्तमाङ्गं स्त्रे काये विकपारं विवेकः । ज्ञानुभ्याश्च जतः श्रुते गताहर्हान्मोक्षतमः ।
 जगत्यो विप्रकीर्णस्य तस्य देहमभूत्तदा । प्रसन्नस्यान्तरस्थस्य मेघखेयं त्रिदीर्घतः ।
 तस्य भ्रमोत्तमाङ्गस्य देहात् कृष्णवः शोणितः । बलु गैरिकसंयुक्तं शैलशृङ्गादिवोदकं ।
 तं निहत्य प्रसन्नस्तु संहृत्य वक्त्रमात्मनः । पर्यव्यजत वै कृष्ण रौहिणेयः प्रतापवान् ।
 तत्तु कृष्णस्य गोपाय दिविडास्य दिवौकसः । तुल्यगुणिते दैत्ये जघाघ्रीभिर्महाबलं ।

वक्षेनायं ततो दैत्यो वासेनात्तिष्ठकर्षणा । वक्षदेवेति नामास्य देवैरुक्तं दिवि स्थिते ।
 वक्षन्तु वक्षदेवस्य तदा भुवि जना विदुः । कर्षजं निवृत्ते दैत्ये देवैरपि दुरासदे ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि त्रिष्टुप्चर्यायां प्रसन्नवक्षे एकवृत्ततोऽध्यायः ॥ ७१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तयोः प्रवृत्तयोरेवं कृष्णस्य च वक्षस्य च । वने विहरतोऽर्षासौ व्यतिघातो क्व वार्षिकौ ।

ब्रह्ममाज्जप्रतप्तौ तु ब्रजे शुश्रुवतुकादा । प्राप्तं ब्रह्ममर्षं वीरौ गोपांसोऽसुवसाकसान् ।
 कौतूहलादिदं वार्ष्यं कृष्णः प्रोवाच तत्र तान् । कोऽयं ब्रह्ममर्षो नाम येन वो र्षं आगतः ।
 तत्र दृढतमस्त्रेको गोपो वार्ष्यमुवाच ह । श्रूयतां तात ब्रह्मस्य यदर्थं ध्वज इच्छते ।

देवानामोश्वरः शक्रो मेघानाह्वारिस्तदन । तस्य चायं महः कृष्ण लोकनायक्य ब्राह्मणः ।
 तेन सञ्चोदिता मेघास्तस्य चायुधभूषिताः । तस्यैवाह्वाकराः श्रव्यं जनयन्ति नवाम्भुभिः ।
 मेघस्य पथसो दाता पुरुद्वतः पुरन्दरः । संप्रदृष्टः स भगवान् प्रीणयत्यस्त्रिंशं जगत् ।

तेन सन्पादितं श्रव्यं वयमन्ये च देहिमः । वर्त्तयामोपयुञ्जामासुर्धामसु देवताः ।
 देवे वर्धन्ति लोकैः स्मिंस्ततः श्रव्यं प्रवर्द्धते । पृथिव्यां तर्पितायान्तु सासृतं सञ्च्यते जगत् ।
 क्षीरवत्यस्त्रिंशो गावो वक्षवत्यश्च निर्हृताः । तेन संवर्द्धितास्तात तूष्णेः पुष्टाः सपुङ्गवाः ।

नाशस्य नातृणा भूमिर्न बुभुक्षादिर्हि जनः । दृश्यते यच्च दृश्यन्ते दृष्टिमन्यो बलाहकाः ।
 दुदोहं सवितुर्गां वै शक्रो दिव्याः पथस्तलाः । ताः सरन्ति नवं क्षीरं मेघं मेघैश्चधारितं ।
 वायोरितन्मु मेघेषु करोति कदमं महत् । जवेनावर्ज्यतस्त्रैव गर्जन्तीति जना विदुः ।

तस्य चैवाह्वामनास्य वायुयुक्त्रैर्मन्त्राहकैः । वज्राशनिधमाः ब्रह्माः श्रूयन्तेऽजमभेदिनः ।
 तस्मात्सं वज्रनिष्पेषैर्विमुञ्चति नभोगतैः । वज्रभिः कामगैर्मैत्रैः शक्रो भृत्यैरिवेश्वरः ।
 कचिदुद्दिनवद्भुजैः कचिच्छिन्नाभ्रवज्रभिः । कचिद्विस्मासनाकारैः कचिच्छीकरवर्षभिः ।

मण्डयतीव देवेभ्यो विष्णुमेवं नभोजनैः । कचिच्छीकरमूकत्वं कुर्मद्विगंगणे जनैः ।
 एवमेतत्पयो दुग्धं गोभिः सृज्यस्य ब्राह्मणैः । पर्जन्यः सृज्यभूतानां भवाय भुवि वर्धति ।
 यस्मात् प्रादृडित्यं कृष्ण ब्रह्मस्य भुवि भाविनी । तस्मात् प्रादृषि राजानः सर्वे शक्रं मुदा युताः ।

महैः सुरैश्चमर्षन्ति वयमन्ये च मानवाः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि त्रिष्टुप्चर्यायां शेषवाक्ये द्विवृत्ततोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गोपदृष्टस्य वचनं श्रुत्वा शक्रपरिपथे । प्रभावशोऽपि ब्रह्मस्य वार्ष्यं दामोदराऽजवीत् ।
 वयं वनचरा गोपाः सदा गोधनजीविनः । गावोऽस्माद्देवतं विद्धि गिरयस्य वनानि च ।
 कर्षकाणां क्षुधितृणिः पथं विपणिजीविनां । गावोऽस्माकं परा दृप्तिरेतस्त्रैविद्यमुच्यते ।

विद्यया यया यया युक्तस्य सा देवतं परं । सैव पूज्याऽर्चनीया च सैव तस्मिन्पकारिणी ।
 धोऽन्यस्य फलमश्रानः करोत्यन्यस्य सत्क्रियां । दावमर्थौ स लभते प्रेत्य चेह च मानवः ।
 कृष्यन्ता प्रथिता क्षीमा क्षीमन्तां श्रूयते वनं । वनान्ता गिरयः सर्वे सा चास्माकं गतिर्भुक्ता ।

मूयन्ने गिरयस्यापि वनेऽस्मिन् कान्त्यपिचः । प्रविश्य तासां सननो रमन्ने खेषु यामुषु ।
 भूत्वा केशरिषः शिंहा व्याघ्राश्च मखिनाम्बराः । वनाधि कानि रक्षन्ति चास्यन्तो वनार्च्छदः ।
 यदा चेवां विकुर्वन्ति ते वनास्यधीविनः । ज्ञानि तानेव दुर्दृष्टान् पौरुषादेन कर्मणा । १८१
 मन्मथश्च परा विप्राः सीतायश्चाश्च कर्षकाः । गिरियश्चा वयं गोप्ता रज्ज्वाऽस्माभिर्गिरिर्वने ।
 तन्महा रोचते गोपा गिरियश्चः प्रवर्त्यतां । कर्म कला सुखं खाने पादपेऽयथ वा गिरौ ।
 तत्र हत्वा पशून् मेषान् वितत्यावतने शूभे । सर्वेषां वयं सन्देहः क्रियतां किं विचार्यते ।
 तं शरत्कुसुमापोडाः परिवार्यं प्रदक्षिणं । गावो गिरिवरं सन्धासतो यान्मुपगर्धनं ।
 प्राप्ता किलेयं हि गवां स्नादुतोयद्वया गृधैः । शरत्प्रमुदिता रम्भा गतमेव जलाश्रया । १८२
 प्रियकैः पुष्पितैर्गौरं श्यामं बाणसनैः कश्चित् । कठोरदन्तमाभाति निर्धसूरदन्तं वनं ।
 विजला विमला व्योषि विवलाका विविधुतः । विवर्तन्ने जलधरा विदन्ता इव कुक्षराः ।
 पटुना मेषवातेन गवतोयानुकर्षिणः । पर्णोत्करचनाः सर्वाः प्रसादं यानि निष्कृताः ।
 सितवर्षांस्त्वदोष्णीषं हंसचामरदीजितं । पूर्णचन्द्रामलकच्छत्रं चाभिवेकप्रियाम्बरं ।
 हंभेर्विचक्षितानोव समुत्कृष्टानि चारुवैः । सर्वाणि तनुतां यानि जलानि जलदक्षयैः । १८३
 चक्रवाकस्तनटाः पुलिनभोगिमण्डलाः । हंससलहृदाश्विन्यः पतिं यानि समुद्रगाः ।
 कुमुदोत्पलमदकं ताराभिस्त्रिचमम्बरं । सममभुत्पलायनीव शर्मरोम्बितरेतरं ।
 मत्तकौशावधुष्टेषु कलसापकपाष्ठेषु । निर्दृष्टरमणीयेषु वनेषु रमते ममः ।
 पुष्करिण्यस्तडागानि वायस्य विक्रोत्पलाः । केदाराः सरितश्चैव सरांसि च श्रिता ज्वलन् ।
 पङ्कजानि च तासां चित्याऽन्यानि सितान्यपि । उत्पलानि च नीलानि भेजिरे वारिजां श्रियं । १८४
 मदं जङ्गः सितपाङ्गा मन्दं वटधिरैर्गिलाः । अभवद्भ्रमाकाशमभूच्च निभतोऽर्धवैः ।
 चतुर्पथ्यायश्रियैर्लैलनृत्यसमुत्थितैः । मधूराङ्गद्वैभूमिर्बुद्धमेवैव लक्ष्यते ।
 सुपङ्कमलिनैस्तोरैः काशपुष्पकताकुलैः । हंससारसविन्यासैर्व्यमुना साऽतिशोभना ।
 काशपक्षेषु शब्देषु केदारेषु वनेषु च । श्लादा जलजादाश्च मत्ता विह्वलुः खगाः ।
 चित्रिचूर्णानि जलदा जलेन जलदागमे । तानि शयानि बालानि कठिनलङ्घनानि वै । १८५
 त्याक्ता मेघमयं वासः शरद्गुणविदीपितः । एष वै विमले व्योमि हृष्टो वसति चन्द्रमाः ।
 क्षीरिणो दिगुणं गावः प्रमत्ता दिगुणं हृषाः । वनानां दिगुणा लक्ष्मीः शक्यैर्गुणवती महो ।
 व्योतीषि घनमुक्तानि पद्मवांस्त जलानि च । मर्गांसि च मनुष्याणां प्रह्लादमुपयानि वै ।
 अक्षत सविता व्योमि निर्मूर्को जलदैर्भृशं । शरत्प्रज्वलितं तेजसी हृत्तरश्मिर्विश्रापयन् ।
 नीराजयिता येन्यानि प्रयानि विजिगीषवः । अन्योन्यरात्राभिमुखाः पार्थिवाः पृथिवीक्षितः । १८६
 बन्धुजीवाभिताशाश्च बहूपकृष्टनीषु च । ममस्तिष्ठति कामासु पिचासु वनराजिषु ।
 वनेषु च विराजन्ते पादेषा वनजोभिनः । अलनाः सप्तपर्णाश्च कोविदाराश्च पुष्पिताः ।

दधमाहा निकुम्भाय प्रियकाः स्वर्णकालाद्याः । सुमराः पेषिकाश्चैव क्लेदित्यस्य समन्ततः ।

अजेषु च विभेदेषु गर्गराङ्गारहासिषु । अरत्प्रकाशयोषेव गोष्ठेष्वाटति रूपिणो ।

मूमे त्रिदशभूयिष्ठं मेघकालमुखापितं । पतस्त्रिकेतनं देवं बोधयन्ति दिशोकसः ।

९८५

अरद्येवं मग्नस्याद्यां प्राप्तायां प्रावृषः क्षये । नीलचक्रार्कवर्णस्य रवितं वज्रमिदंजैः ।

फलैः प्रबालैश्च घनमिन्द्रचापघनोपमं । भवनाकारविटपं सतापरममण्डितं ।

विशालमूलावततं पवनाभोगधारिणं । अर्चयामो गिरिं देवं गाक्ष्यैव सविशेषतः ।

सावतंमैर्बिषाणैश्च वर्षापोढेभ्यः दंशितैः । घण्टाभिश्च प्रलम्बाभिः पुष्पैः शारदकैस्तथा ।

शिवाय गावः पूज्यन्तां गिरिचक्षुः प्रवर्त्यतां । पूज्यतां चिदग्रैः शक्रो गिरिरत्नाभिरिज्यतां ।

९८६

गोयज्ञं कारयिष्यामि बलादेव न संशयः । यद्यपि मयि वः प्रीतिर्यदि वा मुहुरेव यथं ।

गावो हि पूज्याः सततं सर्वेषां नात्र संशयः । स्यात्तु साक्षा भवेत् प्रीतिर्भवतां वै भवाय च ।

एतन्मम वचस्तथ्यं क्रियतामविचारितं ।

इति श्रीमहाभारते विलेपु चरित्रे विष्णुपर्वणि शरदर्पणे त्रिपत्ततोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दामोदरवचः श्रुत्वा हृष्टासौ गोषु जीविनः । तदागम्य नमस्त्रानां प्रत्यूचरविशङ्कया ।

तवैषा बाल महतो गोपानां हर्षवर्द्धनो । प्रीणयत्येव नः सर्वान् बुद्धिर्बुद्धिकरो गवां ।

९८७

त्वं गतिस्त्वं रतिश्चैव त्वं वेत्ता त्वं परायणं । भयेष्वभयदस्त्वन्नस्त्वमेव सुहृदां सुहृत् ।

त्वत्कृते कृष्णघोषोऽयं घोमो मुदितगोकुलः । हृष्टो बभूव शान्तारिर्यया स्वर्गगतस्तथा ।

जन्मप्रवृत्तिर्दिव्येन विक्रान्तैर्भुवि दुष्करैः । वेद्व्याचाभिमानाच्च विस्मिन्ना न भर्मासि नः ।

बलेन च पराङ्मनो यशसा विक्रमेण च । उत्तमस्त्वस्य मर्त्येषु देवेष्वन्य पुनन्दरः ।

प्रतापेन च तीक्ष्णेन दोष्टा पूर्णतयाऽपि च । उत्तमस्त्वस्य मर्त्येषु देवेष्वन्य दिवाकरः ।

९८८

कान्ध्या लक्ष्म्या प्रसादेन वदनेन स्मितेन च । उत्तमस्त्वस्य मर्त्येषु देवेष्वन्य निशाकरः ।

बलेन वपुषा चैव बाल्येन चरितेन च । स्यात्ते शक्तिधरस्तुत्या न तु कश्चन मानुषः ।

यत्नयाऽभिहितं वाक्यं गिरियज्ञं प्रति प्रभो । कस्तलह्वयितुं शक्तो बलाभिव महोदधेः ।

स्थितः शकमहस्तात श्रीमान् गिरिमहस्तथं । तत्प्रणेतोऽद्य गोपानां गवां हेतोः प्रवर्त्यतां ।

भाजनान्युपकल्प्यन्तां पयसः पेशलानि च । कुम्भाश्च विनिवेश्यन्तामुदपानेषु शोभनाः ।

९८९

पूर्यन्तां पयसा नद्यो द्रोणश्च विपुलायताः । भक्ष्यं भोज्यं पयश्च तत्सर्वमपनीयतां ।

भाजनानि च मांसस्य न्यस्यन्तामोदनं च । विराचयैव सन्देशः सर्वेषोपस्य गृह्णातां ।

विशम्यन्ताश्च पशवो भोज्या ये महिषादयः । प्रवर्त्यताश्च यशोऽयं सर्वोपसुसङ्कुलः ।

आनन्दजननो घोषो महान्मुदितगोकुलः । त्वय्यप्रणादघोषैश्च वृषभाणाञ्च गर्जितैः ।

हम्भारवैश्च वत्सानां गोपानां हर्षवर्द्धनः । दधिहृदः शरावर्तः पयःकुल्यासमावृतः ।

९९०

मांसराशिप्र कृताद्याः प्रकाशोदनपर्वतः । संप्रावर्तते यज्ञः स गिरीर्गोभिः समाकुलः ।

तुष्टगोपगणाकीर्णो गोपनारीमनोहरः । अद्याभिष्टुतपर्व्यन्ते पर्याप्ति यज्ञसंविधौ ।
यज्ञं गिरेस्त्रियौ यौग्ये चकुरौपा दिव्यैः सह । यजनान्ते तदक्षन्तु तत्पयो दधि चोत्तमं ।
मांसञ्च मायया कृष्णो गिरिभूला समश्रुते । तर्पिताद्यापि विप्राग्यास्तुष्टाः सन्पूर्णभोजनाः ।
उत्तमस्युः प्रीतमनसः स्वस्ति वाच्य यथासुखं । भुक्त्वा चावभृथे कृष्णः पयः पीत्वा च कामतः ।
संतृप्तोऽस्मीति दिव्येन रूपेण प्रजहास वै । तं गोपाः पर्व्यताकारं दिव्यस्नगनुलेपनं ।
गिरिमूर्ध्नि स्थितं दृष्ट्वा कृष्णं जम्बुः प्रधानतः । भगवानपि तेनैव रूपेणाच्छादितः प्रभुः ।
सह तैः प्रणतो गोपैर्व्वन्द्यात्मानमात्मना । तमूर्चुर्भिक्षिता गोपा देवं गिरिवरे स्थितं ।
भगवंस्त्वदृशे युक्ता दासाः किं कुर्म किङ्कराः । स उवाच ततो गोपान् गिरिप्रभवया गिरा ।
अद्यप्रवृत्तिं याज्याऽहं गोषु यद्यस्ति वो दया । अहं वः प्रथमो देवः सर्वकामकरः शुभः ।
मम प्रभावाच्च गवामयुतान्युपभोक्ष्यथ । शिवस्य वो भविष्यामि मङ्गलानां वने वने ।
रंख्येऽहं सह युष्माभिर्यथा दिवि गतस्तथा । ये चेमे प्रथिता गोपा नन्दगोपपुरोगमाः ।
एषां प्रीतः प्रयच्छामि गोपानां विपलं धनं । पर्याप्नुवन्तु क्षिप्रं मां गावो वत्ससमाकुलाः ।
एवं मम परा प्रीतिर्भविष्यति न संशयः । ततो नीराजनार्यैवै हृन्दशो गोकुलानि च ।
परिभ्रुगिरिवरं सट्टपाणि समन्ततः । ता गावः प्रद्रुता वृष्टाः सापोडस्तवकाङ्गदाः ।
सस्तगापीडशृङ्गायाः शतशोऽथ सहस्रशः । अनुजम्बुश्च गोपालाः कालयन्तो धनानि च ।
भक्तिच्छेदानुलिप्ताङ्गा रक्तपीतासिताम्बराः । मयूरचित्राङ्गदिनो भुजैः प्रहरणावृतैः ।
मयूरचित्रपत्रैस्तु केशबन्धैः सुयोजितैः । बभ्राजुरधिकं गोपाः समवाथे तदाऽद्भुते ।
अन्ये दृष्टानारुहर्जन्त्यन्ति क्षीपरे मुदा । गोपालास्तूपरे गा वै जट्टज्वेगगामिनः ।
अस्मिन् पर्यायनिर्व्वृत्ते गवां नीराजनोत्सवे । अन्तर्द्धानं जगामाशु तेन देहेन सोऽचलः ।
कृष्णाऽपि गोपसहितो विवेश प्रजमेव ह । गिरियज्ञप्रवृत्तेन तेनासुर्येण विस्मिताः ।
गोपाः सवालवृद्धा वै तुष्टुर्बोधुस्तदने ।

१८०१

१८००

१८०५

१८०६

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गिरियज्ञप्रवर्त्तने चतुःसप्ततोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ महे प्रतिहते शक्रः सक्रोधस्त्रिदशेश्वरः । संवर्त्तकं नाम गणं तीयदानामथाब्रवीत् ।

भो बलाहकमातङ्गाः श्रूयन्तां मम भाषितं । यदि वो मत्प्रियं कार्यं राजभक्तिपुरस्कृतं ।
एते हृन्दावनगता दानोदरपरायणाः । नन्दगोपादयो गोपा विद्विषन्ति ममोत्सवं ।
आजीवो यः परस्तेषां गोपत्वञ्च यतः स्मृतं । ता गावः सप्तरात्रेण पीयन्तां दृष्टिमारुतैः ।
ऐरावतगतस्याहं स्वयमेवाह्म दाक्षिणं । स्वस्थानि दृष्टिवातश्च वज्राग्निममस्मृतं ।
भवद्विषयश्चार्थेण चरता माहतेन च । इतास्ताः सप्रजा गावस्त्वत्सन्ति भुवि जीवितं ।
एवमाज्ञापयामास सर्वान् स जलदान् प्रभुः । प्रत्याहते त्रैलोक्येन ज्ञासने पाकशासनः ।
ततस्ते जलदाः कृष्णा घोरनादा भयावहाः । आकाशं क्लादयामासुः सर्वतः पर्व्यतोपमाः ।

१८०५

१८०६

विद्युत्सन्नातजननाः शक्रचःपविमुक्ताः । निमिराहतमाकाशं चक्रुस्तज्जलदासतः ।
 गजा इवान्ये संसृताः केचिन्मकरवर्षवः । नागा इवान्ये गणेषु चेतर्जलदुपप्लवाः ।
 तेऽन्यान्यवपुषा बहू नागधूषाचुतोपमाः । दुर्दिनं विपुलं चक्रुश्चादयन्तो नभसालं ।
 नृक्षानागहस्ताणां वंशनाक्षैश्च चर्चयन् । धाराभिस्तुक्तरूपाभिर्बहुवृक्षैश्च बलाहकाः ।
 समुद्रं मेनिरे तद्वि खमाकण्डं नृचक्षुषः । दुर्मिणाश्चमपर्वन्ममगाधं दुर्दिनं महत् ।
 मैवापतन्मै खगमा दद्रुवुर्नृगजातयः । पर्वताभेषु मेघेषु खे नदस्तु समन्ततः ।
 महस्र्यैर्नृगजैर्मैघैर्नभसि दारुणैः । अतिवृष्टेन लोकस्य विरूपमभवदपुः ।
 मेघैर्घैर्निप्रभाकारमवृक्षयहतारकं । चन्द्रसूर्याश्चरहितं खं बभूवतिनिप्रभं ।
 वारिणा मेघमुक्तेन मुच्यमानेन चासकृत् । आबभौ सर्वतस्तत्र भूमिसौचमयी यथा ।
 विनन्दुर्वर्हिणस्तत्र लोककान्तरताः खगाः । विष्टुर्दिं निष्कगा आताः स्रवगाः संस्रवं गताः ।
 गर्जितेन च मेघानां पर्जन्यनिगदेन च । तर्जितामोव कम्पन्ते दणानि तरुभिः सह ।
 प्राप्तिऽन्तकालो लोकानां व्यक्तमेकार्षवा मघा । इति गोपगणा वाक्यं व्याचष्टन्ति भयार्दिताः ।
 तेनोत्पाताम्बुवर्षेण गावो विप्रहता भृशं । हस्तारवैः क्रन्दमाना न चेलुस्तस्मिन्तोपमाः ।
 निष्कम्पसकथिचरणा निप्रयजस्तुराननाः । हृष्टरोमार्द्रतनवः कामकुक्षिपयोधराः ।
 काश्चित् प्राणान् जञ्जः आन्ता निवेदुः काश्चिदातुराः । काश्चित् सवत्याः पतिता गावः शीकरवैजिताः ।
 काश्चिदाकस्य कोठेन वत्सालिष्ठन्ति मानरः । विमुखाः आत्मसकथस्य निराचाराः कृशीदराः ।
 पेतुरार्त्ता वेपमाना गावो वर्षपराजिताः । वत्सास्त्रान्मुखका बाला दामोदरमुखाः स्त्रिताः ।
 चाक्षीति वदन्तैर्दमैः कृष्णमूचुरिवादिताः । गवां तत्कदम्बं दृष्ट्वा दुर्दिनागमजं महत् ।
 गोपांश्चामन्ननिधनान् कृष्णः कोपं समादधे । स चिन्तयित्वा संरञ्ज्यो दृष्टोपायो मयेति च ।
 आत्मानमात्माना वाक्यमिदमूचे प्रियंवदः । अद्याहमिममुत्पाप्य सकाननवनं गिरिं ।
 कल्पयेयं गवां स्थानं वर्षत्राणाद्य दुर्द्वरं । अयं धृतो मया शैलः पृथ्वीमृहमिवापरं ।
 चास्यते सप्रजा गा वै मदस्यस्य भविष्यति । एवं संश्रित्यधित्वा तु कृष्णः सत्यपराक्रमः ।
 बाह्नेभ्यश्च दंष्ट्रिभ्यश्च समोपेतं महीधरं । दोर्भ्यामुत्पाटयामास कृष्णो गिरिरिवापरः ।
 स धृतः सङ्गतो मेघैर्गिरिः सख्येन पाणिना । गृहभावज्जुतस्तत्र गुहाकारेण वर्षाणा ।
 भूमेरुत्पाप्यमानस्य तस्य शैलस्य सानुषु । शिलाः प्रशिथिलाश्चेलुर्निपेतुश्च सपादपाः ।
 शिखरैर्धूर्णमानैश्च शीर्यमाणैश्च सर्वतः । विष्टुतैश्चाकृतैः शृङ्गैरगमः खगमोऽभवत् ।
 चलाप्रस्रवणैः पार्श्वे मेघैर्घैरेकताङ्गितैः । भिद्यमानाश्चानिचयसुखाल धरणीधरः ।
 न मेघानां प्रवृष्टानां न शैलस्याम्बुवर्षिणः । न विदुस्तो जना रूपं वायोस्तस्य च गर्जितः ।
 मेघैश्च शैलभक्त्या नैर्जलप्रस्रवणार्पितैः । मिश्रीकृत इवाभाति गिरिरुहामवर्चमान् ।
 आभुतोऽयं गिरिः पञ्चैरिति विद्याधरोरगाः । गन्धर्वाश्चुरस्यैव वाचोऽमुच्यन्त सर्वतः ।

१८१

१८२

१८३

१८४

१८५

१८६

स हस्ततलन्विषो मुक्तमूलः क्षोण्णसात् । रोतीर्निर्मर्तयामास काञ्चनाम्बरान्मतीः ।
 कानिचिच्छिद्यमानो यच्छिद्यमानं कानिचित् । गिरिर्मेघप्रवृष्टाणि तस्य वृक्षानि चामवन् ।
 गिरिणा कम्पमानेन कम्पितानाञ्च शालिनां । पुष्पमुखावचं भूमौ व्यशीर्यन्त समन्ततः ।
 निःसृताः पृथुमूर्ङ्गाः क्षणिकार्द्धविभूषिताः । दिग्विजयतः कुङ्कुमाः खेचराः खे समन्ततः ।
 आसिं कम्पुः खगगणा वर्षेण च भवेण च । उत्पन्नेत्यस्य गणसात् पुनः पेतुरवाप्नुवाः ।
 रेसुसारापिताः सिंहाः सजला इव तोषदाः । गर्गरा इव मण्डनो नेदुः ब्राह्मणपुङ्गवाः ।
 विषमैश्च समीभूतैः समैश्चात्मनदुर्गमैः । व्यावृत्तदेहः स गिरिरम्य एवोपलक्ष्यते ।
 अतिवृष्टस्य तैर्मैधैलस्य रूपं बभूव ह । सन्मितस्यैव वद्रेण निपुरस्य विशासयि ।
 बाहुदण्डेन कृष्णस्य विधृतं सुमहत्तदा । नीलाभ्रपटलच्छन्नं तद्गिरिच्छन्नमावभौ ।
 स्वप्रायमानो जलदैर्निमोलितगुहामुखः । बाह्वपधने कृष्णस्य प्रसन्न इव खे गिरिः ।
 निर्विहङ्गुरैर्वृक्षैर्निर्मयूरुतैर्वनैः । निरालम्ब इवाभाति स गिरिः खचरैर्वृतः ।
 पर्यत्क्षेपूर्मनैश्च प्रचलद्भिश्च भ्रानुभिः । सञ्चराणीव शैलस्य वनानि शिखराणि च ।
 उत्तमाङ्गुगतास्तस्य जेवाः पवनवाहनाः । तथ्यमाणा महेच्छेण तोयं मुमुचुरक्षयं ।
 स लम्बमानः कृष्णस्य भुजाये सञ्चनो गिरिः । चक्राकूट इवाभाति देशो नृपतिपीडितः ।
 स मेघनिचयस्तस्यैव गिरिर्न परिवार्य्य ह । पुरं पुरस्कृत्य यथा स्कीतो जनपदो महान् ।
 निवेश्य तं करे शैलं तुल्ययिवा च सस्मितं । प्रोवाच गोप्ता गोपानां प्रजापतिरिव स्थितः ।
 एतद्देवैरसम्भायं दिव्येन विधिना मया । कृतं गिरिष्टवं गोपा निवातशरणं गवां ।
 क्षिप्रं विशन्तु यूथानि गवामिह हि ज्ञान्तये । निवातेषु च देशेषु निवसन्तु यथासुखं ।
 यथाश्रेष्ठं यथायुयं यथासारं यथासुखं । विभञ्जतामयं देशः कृतं वर्षनिवारणं ।
 शैलात्पाटनभूरेषा महती निर्भीता मया । शैलाकामयुस्तद्वत्ते रक्षितुं किं पुनर्ब्रजं ।
 ततः किलकिलाशब्दे गर्भं हस्मारवैः सह । गोपानां तुमुलो जज्ञे मेघनादस्य वाह्वनः ।
 प्रविशन्ति ततो गावो गोपैर्यूथप्रकम्पिताः । तस्य शैलस्य विपुलं विमलं गङ्गरोदरं ।
 कृष्णोऽपि मूले शैलस्य शैलस्तान्म इवोच्छ्रितः । दधारैकेन हस्तेन शैलं प्रियमिव निधियं ।
 ततो ब्रजस्य भाङ्गानि युक्तानि प्रकटानि च । विविधवर्षभोतानि तद्गृहं गिगिर्निर्भितं ।
 अतिदैवन्तु कृष्णस्य दृष्ट्वा तत् कर्त्तुं वञ्चयत् । मिथ्याप्रतिज्ञो जलदान् वारयामास वै विभुः ।
 सप्तरात्रे तु निवृत्ते भरण्यां विगतोत्सवे । जगाम संवृतो मेघैर्वृक्षदा स्वर्गमेव च ।
 निवृत्ते सप्तरात्रे तु तिथिं स्कन्ने व्रतकतौ । गताब्दे विमले व्याप्ति दिवसे दीप्तभास्करे ।
 गावस्तेनैव मार्गेण परिजम्पुर्गतम्रमाः । स्तब्धं स्थानं गतो घोषः प्रत्ययात् पुनरेव सः ।
 कृष्णोऽपि तं गिरिश्रेष्ठं स्वे स्थाने स्थावरात्प्रवान् । प्रीतो निवेद्यामास भुवाय वरदो विभुः ।
 इति श्रीमहाभारते शिखरे हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोवर्द्धनधारणे पञ्चसप्ततीज्यायः ॥ ७५ ॥

२८२५

२८२६

२८२७

२८२८

२८२९

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ धृतं गोवर्द्धनं दृष्ट्वा परिचातश्च गोकुलं । कृष्णस्य दर्शनं ब्रह्मो रोचयामास विस्मितः ।

२८९*

स निर्जम्बामुदाकारं मत्तं मदजलोक्तिं । आरुह्यौरावतं नागमाजगाम महीतलं ।

स ददर्शोपविष्टं वै गोवर्द्धनशिलातले । कृष्णमस्तिष्ठकर्मणं पुरुङ्गतः पुरन्दरः ।

तं वीक्ष्य बासं महता तेजसा दीप्तमव्ययं । गोपवेशधरं विष्णुं प्रीतिं लेभे पुरन्दरः ।

तं माम्बुजलदश्यामं कृष्णं श्रीवत्सलचलं । पर्याप्तनयनः शक्रः सर्वैर्भवेत्तदैक ।

दृष्ट्वा चैनं श्रिया गुष्टं मर्त्यलोकेऽमरोपमं । सुपविष्टं शिलापृष्ठे शक्रः स प्रीडितोऽभवत् ।

२९०*

तस्योपविष्टस्य मुखं पलाभ्यां पक्षिपुङ्गवः । अन्तर्ह्यानगतम्हार्था चकारोरगभोजनः ।

तं विविक्ते वनगतं लोकवृत्तान्ततत्परं । उपतस्थे गजं हित्वा कृष्णं वक्त्रनिःसृदनः ।

स समीपगतस्तस्य दिव्यस्त्रनुलेपनः । रराज देवराजो वै वज्रपूर्णकरः प्रभुः ।

किरोटेनार्केतुस्थेन विद्युदुद्योतकारिणा । कुण्डलाभ्यां सवज्राभ्यां सततं शोभिताननः ।

सहस्रपत्रकान्तेन देहभूषणकारिणा । पञ्चस्तवकलमेन हारेणोरमि भूषितः ।

२९१*

हृदिमाणः सहस्रेण नेत्राणां कामरूपिणः । त्रिदशाष्टापनोत्थेन मेघनिर्घोषघोषिणः ।

अथ दिव्येन मधुरं व्याजहार स्वरैः तं । कृष्ण कृष्ण महाबाहो भ्रातॄणां नन्दिवर्द्धन ।

अतिदैवं कृतं कर्म त्वया प्रीतिमता गवां । मयोत्सृष्टेषु मेघेषु युगान्तावर्त्तकारिषु ।

यत्प्रथा रक्षिता गावस्तेनास्मि परितोषितः । स्वायम्भुवेन योगेन यस्यायं पथितोत्तमः ।

धृतो वेम्बवदाकाशे को ज्ञेतेन न विस्मयेत् । प्रतिषिद्धे मम महे मयेयं हवितेन वै ।

२९२*

अतिदृष्टिः कृता कृष्ण गवां वै साप्तरात्रिकी । सा त्वया प्रतिषिद्धेयं मेघदृष्टिर्दुरासदा ।

देवैः सदानवगणैर्दुर्निर्व्याथा मयि स्थिते । अहो मे सुप्रियं कृष्ण यत्त्वं मानुषदेहवान् ।

समपं वेषावं तेजो विनिगूहसि रोषितः । साधितं देवतानां हि मन्येऽहं कार्यमव्ययं ।

त्वयि मानुष्यमापन्ने युक्ते चैवं स्वतेजसा । सेव्यते वीर कार्यार्थो न किञ्चित् परिहास्यते ।

देवानां पद्मवाञ्छेता सर्वकार्यपुरोगमः । एकस्त्वमसि देवानां लोकानाञ्च समातनः ।

२९३*

द्वितीयं मानुषयामि धुरं यत्ने समुदहेत् । यथा हि पुङ्गवः श्रेष्ठो मग्ने धुरि नियुज्यते ।

एवं त्वमसि देवानां मग्नानां दिजवाहनः । तच्छरीरगतं कृष्ण जगत्प्रकरणं त्विदं ।

ब्रह्मणा साधु निर्दिष्टं धातुभ्य इव काश्चन । स्वयं स्वयम्भूर्भगवान् बुद्ध्याऽथ वयसाऽपि वा ।

न त्वानुगन्तुं शक्नोति पङ्कजुत्तमतिं यथा । स्थाणुभ्यो हिमवान् श्रेष्ठो हृदानां वरुणाक्षयः ।

गरुडान् पक्षिणां श्रेष्ठो देवानाञ्च भवान् वरः । अपामधस्तालोको वै तस्योपरि महीधराः ।

२९४*

नागानामुपरिष्टाद्भूः पृथिव्युत्तरं मानुषाः । मनुष्यलोकादूर्ध्वं नु खगानां गतिरुच्यते ।

आकाशस्थोपरि रविर्दारं स्वर्गस्य भानुमान् । देवलोकाः परस्तास्मादिमानङ्गमनो महान् ।

यन्नाहं कृष्ण देवानामैश्वरे विनिहितः पदे । स्वर्गादूर्ध्वं ब्रह्मलोको महर्विण्णपूजितः ।

तत्र सोमगतिश्चैव ज्योतिषाञ्च महात्मानां । तस्योपरि गवां लोकः साध्यास्तं पालयन्ति ह ।

य हि सर्वगतः कृष्ण महाकाशगतो महान् । उपर्युपरि सर्वापि गतिस्तव तथोमयी ।
 यां न विप्र बर्षं बर्षं दृष्ट्वा नोऽपि प्रितामहं । लोकास्त्रयो दुष्कृतिनां गणलोकस्तु दाहकः ।
 दृष्ट्वीकर्षणीयानां येन सर्वस्य कर्मणः । समक्षिराष्ट्रं विवशो ब्राह्मणो तुल्यदृष्टिनां ।
 गतिः समदमाद्यानां स्वर्गः सुकृतकर्षणं । माझे अपि युक्तानां मङ्गलोकः परा गतिः ।
 गवामेव तु गोलोको दुरारोहो हि सा गतिः । य तु लोकस्तथा कृष्ण सीदमानः कृतात्मना ।
 धृतो धृतिमता वीर निघ्नतोपद्रवं गवां । तदर्थं समनुप्राप्नो मवां वाक्येन धीरितः ।
 ब्रह्मणस्य महाभाग गौरवान्नव ज्ञानस्य । अहं भूतपतिः कृष्ण देवराजः पुरन्दरः ।
 अदितेर्गर्भपर्याये पूर्वजस्य पुरातनः । तेजस्येजस्विनस्यैव यत्ने दर्शितवानहं ।
 मेघरूपेण तत्सर्वं चक्षुमर्हसि मे विभो । एवं ज्ञानमग्नाः कृष्ण स्वेन सौम्येन तेजसा ।
 ब्रह्मणः प्रष्टुं मे वाक्यं गवांस्य गणविक्रमः । आह त्वां भगवान् ब्रह्मा गावसाकाशगा दिवि ।
 कर्मभिर्योषिता दिव्यैस्तव संरक्षणदिभिः । भवता रक्षिता लोका गोलोकस्तु महानथं ।
 यदयं पुङ्गवैः सार्द्धं वर्द्धामः प्रसवैस्तथा । कर्मकाम पुङ्गवैर्वाञ्छैर्ष्येन हविषा सुरान् ।
 त्रियं ब्रह्मप्रवृत्तेन तर्पयिष्यामि कामदाः । तदस्माकं गुरुत्वं हि प्राणदस्य महाबल ।
 अद्यप्रभृति नो राजा त्वमिहो वै भव प्रभो । तस्यास्य काङ्क्षनैः पूर्णैर्दिव्यस्य पश्यो घटैः ।
 एभिरद्याभिषिच्यस्व मया ह्यसावनामितैः । अहं किलेहो देवानां लङ्गवानिन्द्रताङ्गनः ।
 गोविन्द इति लोकास्त्रां सोऽस्यन्ति भुवि ज्ञातः । ममोपरि यद्येन्द्रत्वं स्थापितो गोभिरीश्वरः ।
 जपेन्द्र इति कृष्ण त्वां गास्यन्ति दिवि देवताः । ये चेमे वार्षिका मायासत्त्वरो विहिता मम ।
 एवामर्द्धं प्रयच्छामि श्रतस्काशस्तु पश्चिमं । अद्यप्रभृति माधो देव गास्यन्ति मम मानवाः ।
 वर्षार्द्धं च ध्वजो मह्यं ततः पूजामवाप्स्यसि । ममात्मप्रभवं दर्पं तदा त्यज्यन्ति वर्षिणः ।
 अल्पनादमदास्यैव ये चान्ये मेघनादिनः । ज्ञानिं सर्वे गमिष्यन्ति मम कालविचारिणः ।
 निशकुचरितामाश्रमगच्छे विचरिष्यति । सहस्ररश्मिरादित्यस्तापयन् स्वेन तेजसा ।
 ततः शरदि युक्तायां मौनकामेषु वर्षिषु । याचमाने खगे तोयं विभुतेषु मुतेषु च ।
 हंससारसपूर्णेषु नदीनां पुलिनेषु च । मत्तक्रौञ्चप्रणदिषु मत्तेषु वृषभेषु च ।
 गोषु चैव प्रहृष्टास्तु चरन्तीषु पयो बभ्रु । निवृत्तेषु च मेघेषु निर्यात्य जगतो जलं ।
 आकाशे शस्त्रसङ्काशे हंसेषु विचरन्तु च । जातपद्मेषु तोयेषु बापेषु च सरःसु च ।
 तडागेषु च कान्तेषु तोयेषु विमलेषु च । कलमावगतापास्तु पङ्कजोदरपङ्क्तिषु ।
 मधुसूक्तं सलिलारम्भं कुर्वन्तीषु नदीषु च । सुसस्त्रावास्तु सीमायां मनोहर्यां मुनेरपि ।
 दृष्ट्विथां पृथुराष्ट्रायां रस्यथां वर्षर्षिकथे । श्रीमस्तु पङ्क्तिमार्गेषु फलवस्तु तृणेषु च ।
 ह्युत्तमस्तु च देशेषु प्रवृत्तेषु मन्त्रेषु च । ततः प्रवर्त्येते पुण्या श्रतः सुप्तास्त्विति त्वयि ।
 लोकेऽस्मिन् कृष्ण निखिले यद्यैव हिदिवे तथा । नरास्त्रास्यैव मास्यैव ध्वजाकारास्तु यष्टिषु ।

महेन्द्राद्युपेन्द्रश्च पूजयन्तु महीतले । ये चावधोः क्षिरे दूने महेन्द्रेऽपेन्द्र संक्षिते ।
 मानवाः प्रणमिष्यन्ति तेषां नास्त्वनयामनः । ततः ब्रह्मस्तु तान् गृह्यन् घटान् दिक्षपयोधरान् ।
 अभिषेकेण गोविन्दं योजयामासुः शोभयितुम् । इष्ट्वाऽभिषिञ्चमानं तं गावस्ताः सह दूषयैः ।
 सन्तैः प्रसवसंयुक्तैः सिषिचुः कृष्णमव्ययं । मेघाश्च दिवि मुक्ताभिः सान्द्रताभिः समन्ततः ।
 सिषिचुस्तथाधाराभिः सिञ्चमानं तमव्ययं । वनस्ततोर्गाः सर्वेषां सुखावेन्दुनिभं पवः ।
 वर्षं पुष्पवर्षं च नेदुस्तु र्थ्याणि चान्वरे । सुवन्ति मुनयः सर्वे वायिर्गन्धपरायणाः ।
 एकार्षेयविविक्तश्च दधार वसुधा वपुः । प्रसादं सागरा जम्भुर्व्युर्व्वीता जगद्धिताः ।
 मार्गक्षो विवभौ भानुः सोमो नक्षत्रसंयुतः । ईतयः प्रशमं जम्भुर्जम्भुर्निर्व्वैरितां नृपाः ।
 प्रवालपत्रशवलाः पुष्पवल्गश्च पादपाः । मदं प्रसुक्षुवर्गानां यातास्तोषं वने मृगाः ।
 अलङ्कृता गावश्चैर्धातुभिर्भानि पर्णताः । देवलोकोपमो लोकस्ततोऽमृततरुषैरिव ।
 आसीत् कृष्णमभिषेके हि दिव्यः स्वर्गरसोक्षितः । अभिषिञ्चन्तु तं गोभिः शक्रो गोविन्दमव्ययं ।
 दिव्यमाश्रामरधरं देवदेवोऽब्रवीदिदं । एष ते प्रथमः कृष्ण नियोगो गोषु यः कृतः ।
 अयतामपरश्चापि ममागमनकारणं । सिधं संसाध्यतां कंसः केशो च तुरगाधमः ।
 अरिष्टश्च सदाऽरिष्टो राजराज्यं ततः कुरु । पितृष्वसरि जातसे ममाग्रोऽहमिव क्षितः ।
 य ते रक्ष्यश्च मान्यश्च सख्ये च विनियुज्यतां । त्वया ह्यनुगृहीतः स तव हृत्सानुवर्त्तकः ।
 त्वदग्रे वर्त्तमानश्च प्राप्स्यते विपुलं यशः । भारतस्य च वंशस्य च हरिष्ठो धनुर्द्धरः ।
 भविष्यत्यनुरूपश्च त्वदृते न च रंक्षते । भारतं त्वयि चायत्तं तस्मिंश्च पुरुषोत्तमे ।
 उभाभ्यामपि संयोगे यास्यन्ति निधनं नृपाः । प्रतिज्ञातश्च मे कृष्ण च्छविमध्ये सुरेषु च ।
 मम पुत्रोऽर्जुनो नाम सृष्टः कुन्त्या कुलोद्भवः । सोऽस्त्राणां पारतन्त्र्यः श्रेष्ठश्चापनिर्गर्धो ।
 तं प्रवेक्ष्यन्ति वै सर्वे राजानः शस्त्रबोधिनः । अवैरिणोस्तु शूराणां राज्ञां संपादयोधिनां ।
 सैकः क्षत्रियधर्मेण योजयिष्यति मृत्युना । तस्यास्त्रचरितं मार्गं धनुषो स्नायवश्च च ।
 नानुयास्यन्ति राजानो देवा वा त्वां विना प्रभो । स ते बन्धुः सहायश्च संपादयेत् भविष्यति ।
 तस्य योगो विधातव्यस्त्वया गोविन्द मत्कृते । द्रष्टव्यः स यथाऽहं वै त्वया मान्यश्च नित्यशः ।
 ज्ञाता त्वमेव लोकानामर्जुनश्च न नित्यशः । त्वया च नित्यं संरक्ष्य आहवेषु महत्सु च ।
 रक्षितस्य त्वया तस्य न मृत्युः प्रभविष्यति । अर्जुनं विद्धि मां कृष्ण माक्षैवात्मानमात्मना ।
 आत्मा तेऽहं यथा शशत्तथैव तव सोऽर्जुनः । त्वया लोकानिमान् जित्वा बले हं क्षात्रिभिः क्रमैः ।
 देवतानां कृतो राजा पुरा श्रेष्ठकमादहं । त्वाञ्च सत्यमर्थं ज्ञात्वा सत्येष्टं सत्यविक्रमं ।
 सर्वयोगोत्पत्य देवा वै योजयन्ति रिपुबन्धे । सोऽर्जुनो नाम मे पुत्रः पितृक्षे भगिनीसुतः ।
 इह भौवादमायातु भूला सहचरस्त्वय । तस्य ते युध्यतः कृष्ण स्त्रे स्नानेऽद्य गृहेऽपि वा ।
 वीरव्या पुङ्गवनेव धूः सदा रणमूर्द्धनि । कंसं विनिहतं कृष्ण त्वया भाव्यर्थदर्शिना ।

४०२०

४०२५

४०३०

४०३५

४०४०

४०४५

अभितर्क्षन् महद्युद्धं भविक्रान्तिमहोक्षितां । तत्र तेषां वृद्धीराजानिमानुवर्त्तयन् ॥
 विजयस्त्राज्योन्मो भोक्ता यज्ञया तस्य योऽक्षयः । इत्येके कृष्ण कामन्वेन कर्त्तुमर्हसि भाषितं ।
 यद्यहं ते सुराद्यैव वक्ष्यामि यममनुत । ब्रह्मण्य वचनं श्रुत्वा कृष्णो गोविन्दताम्रतः ।
 प्रीतेन मनसा युक्तं प्रतिवाक्यं जगाद ह । प्रीतोऽस्मि दर्शनादेव तव ब्रह्म ब्रवीमहे ।
 यत्नयाऽभिहितस्तेहं न किञ्चित् परिहास्यते । आनामि भवतो भावं आनाम्बर्जुनसम्भवं ।
 जाने पितृव्यवारस्य पाण्डोर्हस्तं महात्मनः । युधिष्ठिरस्य जानामि कुमारं धर्मनिर्भितं ।
 भीमसेनस्य जानामि बायोः सन्तानजं सुतं । अश्वत्थामास्य जानामि स्रष्टुं पुत्रद्वयं शुभं ।
 नकुलं सहदेवस्य माद्रोऽकुचिगतावभौ । कान्तिनक्षत्राणि जानामि सवितुः प्रथमं सुतं ।
 पितृव्यवरि कर्णं वै प्रसूतं सूतताम्रतः । धार्तराष्ट्रस्य मे सर्वे विदिता वृद्धकाक्षिणः ।
 पाण्डोरुपरमस्यैव ग्रापाग्रनिनिपातजं । तद्गच्छ चिदिवं ब्रह्म सुखाय चिदिवौकस्यं ।
 नार्जुनस्य रिपुः कश्चिन्नामपि प्रभविव्यति । अर्जुनार्थं तान् सर्वान् पाण्डवानस्तान् युधि ।
 कुन्था निर्यातयिष्यामि निवृत्ते भारते स्मृधे । यत्र वक्ष्यति मां ब्रह्म तन्मूजस्तव सोऽर्जुनः ।
 भृत्यवत्कत्करिष्यामि तव स्नेहेन यन्मृतः । सत्यसन्धस्य तच्छ्रुत्वा प्रियं प्रीतस्य भाषितं ।
 कृष्णस्य साक्षात्तिदिवं जगाम निदग्नेश्वरः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोविन्दाभिवेके षट्सप्ततोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गते ब्रह्मे ततः कृष्णः पूज्यमानो ब्रजालयैः । गोवर्द्धनधरः श्रीमान् जगाम ब्रजमेव ह ।

तन्नु दृष्ट्वाः स्म नन्दन्ति ज्ञातयस्य सहोषिताः । धन्याः सोऽनुगृहीताः स्म त्वदुत्तेन नयेन च ।

गावो वर्षभयात्तीर्णा वधं तीर्णा महाभयात् । तव प्रसादाद्गोविन्द देवतुल्यपराक्रम ।

अमानुषाणि कर्माणि पश्यामस्तव गोपते । भारणेनास्त्र शैलस्य विद्वस्त्वां कृष्ण देवतं ।

कस्त्वं भवसि रुद्राणां महतां वा महाबल । वस्त्वनां वा किमर्थं वसुदेवः पिता तव ।

बलस्य बाल्ये क्रीडा च जन्म चास्मानु गर्हितं । कृष्ण दिव्या च ते चेष्टा ब्रह्मतानि मनांसि नः ।

किमर्थं गोपवेशेन रमसेऽस्मासु गर्हितं । लोकपालोपमस्यैव मास्त्वं किं परिरचसि ।

देवो वा दानवो वा त्वं यद्यो गन्धर्व्यं स्रव वा । अस्माकं बान्धवो जातो योऽसि सोऽसि नमोऽस्तु ते ।

केनचिद्यदि कार्येण वसवोह यदृच्छया । वयं तवानुगाः सर्वे भवन्तं व्रणवृताः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गोपानां वचनं श्रुत्वा कृष्णः पद्मनिभेक्षणः । प्रत्युवाच स्मितं कृत्वा ज्ञातींस्तान् समुपा
 गतान् ।

मन्यन्ते मां यथा सर्वे भवन्तो भीमविक्रमाः । तथाऽहं नावगन्तव्यः सज्जातीयोऽस्मि बान्धवः ।

यदि तवश्यं श्रोतव्यं काव्यः स प्रतिपाद्यतां । ततो भवन्तः श्रोतव्यं मासु द्रक्ष्यन्ति तत्पतः ।

यद्यहं भवतो ज्ञातव्यो बान्धवो देवप्रभः । परिज्ञानेन किं कार्यं यद्येवोऽनुयक्षो मम ।

श्वभुक्तास्ततो गोपा वसुदेवसुतेन वै । बद्धमौमा दिशः सर्वा भोजिरे पिहितानगाः ।

कृष्णस्य यौवनं दृष्ट्वा निमिषं चन्द्रमसो नवम् । शारदीयं निशां रम्यां मनस्यके रतिम्व्रति ।
 स करोषाञ्जरागासु व्रजस्थसु वीर्यवान् । दृष्ट्वां जातदर्पाणां सुहृानि समयोजयत् ।
 गोपासांश्च बलोदयान् योधयामास वीर्यवान् । वने स वीरो गार्ह्यैव जयाश्च याचवद्विभुः ।
 युवतीर्गोपकन्यासु रात्रौ सङ्गास्य कालवित् । कैशोरकं मानयन् स ह ताभिर्ममोद ह ।
 तास्य वदनं कान्तं कान्ता गोपस्त्रियो निमिष । पिवन्ति नयनाभेपिर्गोपज्ञं शशिनं यथा ।
 हरितालाद्रूपीतेन सकीर्षयेन वाससा । वसानो भद्रवसनं कृष्णः कान्ततरोऽभवत् ।
 स बद्धाङ्गदन्तिर्यहश्चिनया वनमालया । शोभमानो हि गोविन्दः शोभयामास तं व्रजं ।
 नाम दामोदरेत्येवं गोपकन्यास्तदाऽब्रुवन् । विचित्रं चरितं येषां दृष्ट्वा तत्तस्य भावतः ।
 तास्तं पयोधरोत्तानैरुरोभिः समपीडयन् । भामितासैश्च वदनैर्निरैक्यन्त बराङ्गनाः ।
 ता वार्यमाणाः पितृभिर्भ्रातृभिर्भ्रातृभिर्यथा । कृष्णं गोपाङ्गना रात्रौ मृगयन्ते रतिप्रियाः ।
 तास्तु पङ्क्तीकृताः सर्व्या रमयन्ति मनोरमं । गायन्त्यः कृष्णचरितं दन्द्शो गोपकन्यकाः ।
 कृष्णलीलानुकारिण्यः कृष्णप्रणिहितेक्षणाः । कृष्णस्य गतिगामिन्यस्तारुण्यस्ता बराङ्गनाः ।
 वनेषु तालहस्तायैः कुङ्कुमयस्यायाऽपराः । चैर्व्यै चरितं तस्य कृष्णस्य व्रजयोषितः ।
 तास्य नृत्यं गीतञ्च विलासस्मितवीचिन्तं । मुदिताश्चानुकुर्वन्त्यः क्रोडन्यो व्रजयोषितः ।
 भावमिच्छन्त्यमधुरं गायन्त्यस्ता बराङ्गनाः । व्रजं गताः सुखं चैर्दामोदरपरायणाः ।
 करोषपांश्चैर्दामोदराङ्गनाः कृष्णमनुवन्निरे । रमयन्त्यो यथा नागं सम्प्रमत्तं करेणवः ।
 तनन्या भावविकचैर्नैत्रैः प्रहसिताननाः । पिवन्त्यहस्ता वनिताः कृष्णं कृष्णमृगेक्षणाः ।
 मुखमस्यास्त्रमङ्गांश्च तृषिता गोपकन्यकाः । रत्यन्तरगता रात्रौ पिवन्ति रतिसालसाः ।
 शङ्केति कुर्वन्तस्तस्य प्रवृष्टास्ता बराङ्गनाः । जटुर्जनिः स्रुतां वारिणं साक्षा दामोदरेरिता ।
 तामां यथितमीमन्ता रतिश्रान्ध्याकुलीकृताः । चारु विशंसिरे केशाः कुचापे गोपयोषिता ।
 एवं स कृष्णो गोपीनां चक्रबालैरलङ्कृतः । शारदीषु सचन्द्रासु निशासु मुमुदे सुखो ।
 रतिश्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वृक्षीशक्रोडने सप्तपत्तनोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रदेशोर्द्ध्वं कदाचित्तु कृष्णे रतिपरायणे । चासयन् समदो गोष्ठानरिष्टः प्रत्यदृश्यत ।

निज्वाणाङ्गारमेषाभस्तोत्तण्टङ्गेऽर्कलोचनः । सुरतीक्ष्णायचरणः कालः काल इवापरः ।
 जेष्मिहानः सनिष्येवं जिह्वयौष्ठ पुनः पुनः । गर्विताविह्वलाङ्गुलः कठिनस्कन्धवन्धनः ।
 ककुदाददर्शनकषाणं प्रमाणदुरतिक्रमः । शकृन्मूत्रोपलिप्ताङ्गो गवामुदज्जो भृशं ।
 महाकटिः स्थूलमुखो गूढजानुर्बाहोदरः । विषाणावस्त्रातगतिजम्बता कण्ठश्चर्मणा ।
 गवारुद्वेषु चपलस्तरुघाताङ्किताननः । युद्धसम्यविषाणाघो द्विषद्वेषभंसद्वनः ।
 श्रिष्टो नम हि गवामरिष्टो दारुणाकृतिः । दैत्यो वृषभरूपेण गोष्ठान् विपरिधावति ।
 पातयन् स गवां गर्भान् कुप्री गच्छत्यनार्तवः । भजमानस्य चपलो गृहोः स प्रचचार ह ।

शृङ्गप्रहरणो रौद्रः प्रहरन् गोषु दुर्दमः । गोष्ठेषु न रतिं केमे विना दुर्दम गोष्ठयः ।
 स तत्र गांस्तु सततं बाधमानो मदोत्कटः । चकार निर्दयं गोष्ठं निर्मलमिष्टपुङ्गवं ।
 एतस्मिन्नेव काले तु गा वै कृष्णसमीपगाः । चासयामास दुष्टात्मा वैवस्वतपथे स्मितः ।
 शेनान्निरिवाभ्योदो नर्दमानो महावृषः । तमायानं महाकायं नर्दमानं महावृषं । ११९०
 तासन्नन्वेन तं कृष्णः सिंहनादैश्च मोहयन् । अभ्यधावत गोविन्दो दैत्यं तवभक्षपिणं ।
 स कृष्णं गोष्ठयो दृष्ट्वा दृष्ट्वात्माभूकलोचनः । रोषितस्तासन्नन्वेन युद्धाकाङ्क्षी नर्द ह ।
 तमापतन्तं दुष्टं दृष्ट्वा वृषभक्षपिणं । तस्मात् स्थानाच्च व्यचलत् कृष्णो गिरिरिवाचलः ।
 स कुपो वृषभो दृष्टिं प्रविधाध धृताननः । कृष्णस्य निधनाकाङ्क्षो तूर्णमभ्युत्थपात ह ।
 तमापतन्तं वेगेन प्रतिजघाह दुर्द्वरं । कृष्णः कृष्णाक्षननिभं वृषं प्रतिवृषोपमः । ११९१
 स संसक्तस्तु कृष्णेन वृषेणेव महावृषः । मुमोच वल्लभं फेनं नक्षतोऽथ सन्नद्धवत् ।
 तावन्मोन्वावहृद्वाङ्मो युद्धे कृष्णवृषावुभौ । रेजतुर्भयसमये संसक्तविष तोषदौ ।
 तस्य दर्पणं हत्वा कृत्वा शृङ्गान्तरे पदं । सोऽपीडयदरिष्टस्य कष्टं क्षिप्तमिवान्नरं ।
 शृङ्गच्छास्य पुनः सव्यमुत्पास्य यमदण्डवत् । तेनैव प्राहरदक्षे स ममार वृषो हतः ।
 स भिन्नशृङ्गो भग्नस्थो भग्नस्कन्धश्च दानवः । पपात बधिरोद्गारी सान्नुधार इवान्मुदः । ११९२
 गोविन्देन हतं दृष्ट्वा हतं वृषभदानवं । साधु साध्विति भूतानि तत्कर्मस्वाभितुष्टुवः ।
 स सोपेष्ट्रे वृषं हत्वा कालाचक्रे निशामुखे । अरविन्दभगवन् पुनरेव रराम ह ।
 ते तु गोष्ठयः सर्वे कृष्णं कमललोचनं । उपासाञ्जलिरे वृष्टाः स्वर्गे शक्तमिवामराः ।
 इति श्रीमहाभारते शिखेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अरिष्टवधे अष्टसप्ततोऽध्यायः ॥ ७८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णं व्रजगते श्रुत्वा वर्द्धमानभिवानलं । उद्देगमगमत् कंसः ब्रह्ममानसतो भयं ।
 धूतनायां हतायाश्च कालिये च पराजिते । धेनुर्के प्रसन्नं नीते प्रसन्ने च निपातिते । ११९३
 धृते गोवर्द्धने प्रेक्षे विफले शकशासने । गोषु जातासु च तथा स्पृहणीयेन कर्मणा ।
 ककुप्तिनि हते ऽरिष्टे गोपेषु मुदितेषु । दृश्यमाने विनाशे च सखिलष्टे महाभये ।
 वृक्षयोः कर्षणेनापि शकटस्य तथैव च । अचिन्त्यं कर्म तच्छ्रुत्वा वर्द्धमानेषु ब्रजेषु ।
 प्राप्नारिष्टमिवात्मानं मेने स मथुरेश्वरः । विसृष्टेन्द्रियभूतात्मा गतासुप्रतिमो बभौ ।
 ततो ज्ञातीन् समानास्य पितरश्चोपश्रासन् । निशि क्षिमितमूकायां मथुरायां जनाधिपः । ११९४
 बसुदेवश्च देवाभं कङ्कसाङ्गय यादवं । सत्यं के दासकश्चैव कङ्कावरजमेव च ।
 भोजं वैतरणश्चैव विकट्रुक्ष महाबलं । भयेसखश्च राजानं विष्टुष्टुं प्रयुज्जितं ।
 बभूव दानपतिश्चैव क्षतवर्ध्यापमेव च । भूरितेजसमोभ्यं भूरिश्रवसमेव च ।
 एतान् स यादवान् सर्वाङ्गाभास्य शृणुतेति च । उद्यमेनसुतो राजा प्रोवाच मथुरेश्वरः ।
 भवन्तः सर्वेकार्यज्ञाः सर्वे वेदेषु निष्ठिताः । न्यायवृत्तान्तकुशलास्त्रिवर्गस्य प्रवर्तकाः । ११९५

कर्णव्यानास्य कर्णारो लोकस्य विबोधोपमाः । पर्वता इव निष्कम्पा दृष्टे महति तक्षुषः ।
 अदभ्युत्तमयः सर्वे सर्वे गुरुकुलोचिताः । राजमन्त्रधराः सर्वे सर्वे अनुविपारणाः ।
 यज्ञः प्रदीपा लोकानां वेदायैव विवक्ष्यः । आश्रमाणां निवर्गज्ञा वर्षाणां क्रमपरमाः ।
 प्रवक्तारः सुनिधमा नेतारो नयदन्विताः । भेत्तारः परराज्ञाणां नातारः प्ररक्षार्थिनाः ।
 एवमसत्चारिणैः श्रीमद्भिदितोदितैः । सौरव्यगुह्यहीता आह्वयज्ञिः किं पुनर्नदी ।
 अघोषामिव वो वृत्तं प्रभासो महतामिव । इन्द्राणामिव नः कोषो दोषिर्गिरिबानिव ।
 व्यावृत्तमानस्य मधुवृद्धिः पुष्पकोर्लिभिः । धृतं यदुत्तुलं मोरैर्भूतसं पर्वतैरिव ।
 एवं भवत्यु धुक्तेषु मम पितानुवर्त्तिषु । वर्द्धमानो ममानर्थो भवद्भिः किमुपेक्षितः ।
 एष कृष्ण इति ख्यातो मन्दगोपसुतो ब्रजे । वर्द्धमान इवाग्निर्दो मूलं नः परिरक्षति ।
 अजमात्यस्य शून्यस्य चारान्वस्य समैव तु । कारणाद्यमन्दगोपस्य स सुतो गोपितो मृष्टे ।
 उपेक्षित इव व्याधिः पूर्यमाण इवाग्न्यधिः । मन्दस्य इवोष्णानो स दुरात्मा विवर्द्धते ।
 तस्य नाहं गतिं जाने न शोभं न पराक्रमं । मन्दगोपस्य भवने जातस्याहृतकर्षणः ।
 किं तद्भूतं समुद्भूतं देवापाद्यं न विद्महे । अतिदेवैरमानुषैः कर्ष्यभिः सोऽग्न्युभयते ।
 पूतना ब्रह्मणी गच्छेत्त्रिशुनोत्तानवाधिना । सानपापेष्पुना पीता प्रायैः स च दुरासदा ।
 यमुनाया इदं नागः कालियो दमितस्तथा । रघातलचरो नीतः कषेणाद्वर्जनं ब्रूदात् ।
 मन्दगोपसुतो धीर्गं कृत्वा च पुनरुत्थितः । धेनुकलाकश्चिरात्पातितो जीवितं विना ।
 प्रसन्नं यं मृष्टे देवा न ब्रेकुरभिवर्त्तितुं । वासेन मुष्टिनैकेन स हतः प्राकृतो यथा ।
 वासवस्योत्सवं भङ्गुं वर्षं वासवरोषणं । निर्जित्य गोमृष्टहार्थाय धृतो गोवर्द्धनो गिरिः ।
 इतस्त्वरिष्टो बलवान् विश्वरूप्य कृतो ब्रजे । अवालो बाह्यमास्त्राय रमते त्रिशुलीसया ।
 प्रबन्धः कर्षणाभेद्य तस्य गोव्रजवासिनः । सखिहृष्टं भयक्षेप कोव्रिणो मम च भुवं ।
 भूतपूर्वस्य मे मृत्युः स नूनं पौर्ण्यदेहिकः । युद्धाकाङ्क्षो स च यथा तिष्ठतोऽहं ममागतः ।
 कस्य गोपत्वमशुभं मानुषं प्राप्य दुर्लभं । कस्य च देवप्रभावेण क्रीडितव्यं ब्रजे मम ।
 अश्वो नीचेन वपुषा स्फादयित्वात्मनो वपुः । कोऽप्येष रमते देवः अस्मानस्य इवानलः ।
 श्रूयते हि पुरा विष्णुः सुराणां कारणात्तरे । वामनेन तु रूपेण जहार वृथिवीमिमं ।
 कृत्वा केसरिणो रूपं धिष्णुना प्रभविष्णुना । इतो हिरण्यकशिपुर्हानवानां पितामहः ।
 अचिन्त्यं रूपमास्त्राय येतत्रैलस्य मूर्द्धनि । भवेन आविता दैत्याः पुरा तन्निपुणं व्रता ।
 आलितो गुरुपुत्रज भार्गवोऽङ्गिरसेन वै । प्रविष्टो दार्दुरीं माधामनावृष्टिस्त्रकार ह ।
 अगस्तः शाश्वतो देवः सहस्रशिरसोऽव्ययः । वाराहं रूपमास्त्राय प्रोष्णहारः शैवाक्षर्यं ।
 अमृते निर्जिते पूर्ये विष्णुः स्त्रीरूपमास्थितः । सुराणामसुराणाञ्च युद्धक्षमे सुदारुणे ।
 अमृतार्थे पुरा चापि देवदैत्यसमागमे । दधार मन्दरं विष्णुरङ्गुपार दनि श्रुतिः ।

४१७

४१८

४१९

४२०

४२१

४२२

येन वामनमाकाशं निष्कृष्टं कुरुः । विभिः कनैः श्रीलोकान् नन्दार निर्विकल्पकः ।
 चतुर्धा तेजसो भागं कृत्वा द्वात्रिंशद्विधः । स एव रामसंज्ञो वै रावणं कायवधकम् ।
 एवमेव निष्ठाया वै तत्तद्रूपमुपागतः । सम्भवत्कालमेव कार्यं सुराणामर्थसिद्धये ।
 तदेव नूनं विष्णुर्वा प्रकीर्तयामहतामतिः । मत्वाधनेकया प्रातो नारदो मया वदुक्तम् ।
 अथ मे श्रुते बुद्धिर्बुधदेवं प्रति पुनः । अथ बुद्धिर्विभेजेन वचं कातरतमं गताः ।
 अहं हि शङ्करवने नारदेन समीपतः । द्वितीयं वद हि मां विप्रः पुनरेवाश्रयीदधः ।
 यत्कथाऽनुष्ठितो यत्नः कंस गर्भकृते महात्मा । वसुदेवेन ते रात्रौ मत्कार्यं विष्णुवीक्षणं ।
 दारिका या त्वया रात्रौ विद्यायां कंसं मारिता । तां प्रजोदासुतां विद्वि कृष्णश्च वसुदेवम् ।
 रात्रौ व्यावर्त्तितावेतौ गर्भौ तव वधाय वै । वसुदेवेन सन्ध्याय निषकृष्येण वसुधः ।
 सा तु कन्या यजोदाया विन्ध्य पर्यङ्कमगमे । कृत्वा द्युभानिमुखा दौ दानवौ वगचारिणौ ।
 कृताभिषेका वरदा भूतसङ्गनिवेदिता । चरन्ते दक्षुभिर्द्यौरैर्यथापश्युर्वक्षिमिया ।
 सुराभिप्रेतपूर्णाभ्यां कुब्जाभ्यामुपजोभिता । मधुराङ्गमर्चयेच्च वरं भारैर्बिभूषिता ।
 दृप्तकुक्षुटसखाद् वनं वायव्यादितं । ज्ञानयुधैश्च संपूर्णमविरुद्धैश्च पक्षिभिः ।
 सिंहव्याघ्रवराहाणां नादेन प्रतिनादितं । वृषगन्धोरनिविडं कान्तारैः चरन्तो वृतं ।
 दिव्यभृङ्गारचमरैरादर्भैश्च विभूषितं । देवदूतैर्निनादेष जगत्तः प्रतिनादितं ।
 खानं तस्या मगे विन्ध्य निर्वर्त्तितं स्नेहं तेजसा । रिपूणां पावजननी नित्यं तत्र मगेरमे ।
 वसते परमप्रीता दैवतैरभिपूजिता । यत्कथं नन्दगोपस्य कृष्ण इत्युच्यते सुतः ।
 अथ मे नारदः प्राह सुमहत् कार्यकारणं । द्वितीयो वसुदेवाद्भि वासुदेवो भविष्यति ।
 स हि ते सहजो मृत्युर्वात्मवत् भविष्यति । स एव वासुदेवो वै वसुदेवसुतो बली ।
 बान्धवो धर्मतो मया वदयेनात्मको रिपुः । यथा हि वाचसो मूर्द्धि पद्मां यस्यावनिष्ठते ।
 नेचे तुदति तक्षैव वज्रोन्मिवगर्हिना । वसुदेवस्यैवायं सपुत्रज्ञानिवात्मवः ।
 क्षिणन्ति मम मूल्यानि भुङ्क्ते च मम पार्श्वतः । भूषयत्याऽपि सन्तार्या गोवधः क्रीवधोऽपि वा ।
 न कृतज्ञस्य लोकोऽस्ति बान्धवस्य विज्ञेयतः । पतितानुगतं मार्गजिवेत्यचिरेण सः ।
 यः कृतज्ञोऽनुबन्धेन प्रीतिं वहति दास्यतां । नरकाश्रुतितः पन्था गन्तव्यत्वेन दास्यतः ।
 अपापे पापवदयो यः पापमनुतिष्ठति । अहं वा सज्जनप्राप्यः स वा साक्ष्यतरः सुतः ।
 नियमैर्गुणवृत्तेन त्वया बान्धवकाम्यया । वक्षिमां कलत्रे चोरे वधमर्हन्ति वीरधः ।
 पुङ्गव्युररमे ते तु सहार्त्तानि महावने । बान्धवानामपि तथा भेदकाशे समुत्थिते ।
 वधने योऽन्तरप्रेषुः सङ्गो यदि जेतव्यः । कालक्षयं हि विनाशाय मया पुष्टो विज्ञायता ।
 वसुदेव कुलस्यास्य यन्निरोधयेत्तत्र । समर्प्य वैरजीसस्य महा पापमतिः व्रतः ।
 क्षान्ने पदुकुक्षं मूढ प्रोचन्मोक्षं त्वया कृतं । वसुदेव त्वया वृद्धो यन्मया त्वं पुरस्कृतः ।

४१०

४१०५

४१००

४१०५

४१००

४१०५

येनेन शिरसा दृष्टो नैव सर्वव्रती भवेत् । यस्तु बुद्धिः परित्याग्य स वै दृष्टतरी मृषा ।
 तस्य कर्कशजीवस्य बुद्ध्या च न वञ्चयतः । केवलं वक्ता दृष्टो वक्ता श्रद्धां तोषहः ।
 किञ्च त्वं बाधु जानीषे वसुदेव दृष्टमाने । हने कंथे मम सुतो मधुरां पाण्डविकनि ।
 क्षिप्रान्तरं दृष्टादृष्टो मिथ्या श्रौतश्चिचारितः । जिजीविषुर्न स ह्यस्ति यो वै तिष्ठेन्नमापतः ।
 प्रवर्तुकामो विचक्षे यस्त्वं दृष्टेन चेतसा । तस्मै प्रतिकरिष्येऽहं पुत्रयोस्तव पश्यतः ।
 न मे दृष्टवधः कश्चिद्विजानीवध एव च । हतपूर्वः करिष्ये वा विप्रेषेण तु बान्धवै-
 दह त्वं जातसंदृष्टो मम पिता विवर्द्धितः । पितृव्यसुखं मे भर्ता यदूनां प्रथमो मुहः ।
 कुले महति विख्यातः प्रथिते चकवर्तिनां । गुण्यर्थं पूजितः सन्निर्यदुभिर्दुर्गवुद्धिभिः ।
 किं करिष्यामहे सर्वे सत्सु वक्तव्यताङ्गताः । यदूनां यूयमुत्थास्य यस्तु ते हतमोदुहं ।
 मदधो वा जयो वाऽथ वसुदेवस्य दुर्गवैः । सत्सु यास्वन्नि पुरुषा यदूनामिवगुच्छिताः ।
 तया हि मदधोपायं तर्कयानेन वै मृधे । अविद्यायां कृतं कर्म वाच्यास्य यादवाः कृताः ।
 अत्रान्यं वैरमुत्पन्नं मम कृष्यस्य चोभयोः । ज्ञानिमेकतरे ज्ञानिं गते यास्वन्नि यादवाः ।
 गच्छन्त्यं दानपतिः क्षिप्रमागयितुं व्रजात् । मन्दगोपस्य गोपांस्य करदात्मन श्रवणात् ।
 वाच्यास्य मन्दगोपो वै करमादाय वार्षिकं । शीघ्रमामप्यङ्गं गंगरं गोपैः सर्वैः समन्वितः ।
 कृष्णसङ्कर्षणो यैव वसुदेवमुतावुभौ । द्रष्टुमिच्छति वै कथं समृद्धः सपरोक्षितः ।
 एतौ युद्धविदो रणे कालनिर्माणयोधिना । दृढप्रतिकृती यैव शृणोमि आचतोद्यमौ ।
 अस्माकमपि मत्सौ द्वौ सज्जौ युद्धलतोद्यमौ । ताभ्यां सह नियतोत्थेयौ तौ युद्धकुशलावुभौ ।
 द्रष्टव्यौ च मयाऽवश्यं बालौ तावमरोपमौ । पितृव्यसुतो बोरौ व्रजवाधौ वनेचरौ ।
 वक्तव्यस्य व्रजे तस्मिन् समीपे व्रजवासिनां । राजा धनुर्मुखं नाम कारयिष्यति वै मुखौ ।
 सन्निकृष्टे व्रजासूत्र निवसन्तु यथासुखं । जनस्यामन्वितस्तर्धे यया स्यात् सर्वमव्ययं ।
 पयसः सर्पिषश्चैव दध्ना दधुन्तरस्य च । यथाकामं प्रदानाय भोज्याभिन्नयणाथ च ।
 अक्रूर गच्छ शीघ्रं त्वं तावानय ममाज्ञया । सङ्कर्षणस्य कृष्यस्य द्रष्टुं कौतूहलं हि मे ।
 तयोरारागमने प्रीतिः परा मम कृता भवेत् । दृष्ट्वा तु तौ महावीर्या तद्दिधास्त्राणि यद्वितं ।
 स्यात्साम वाक्यं श्रुत्वा मम तौ परिभाषितं । नागच्छेतां यथाकालं निरास्त्रावपि तौ मया ।
 सान्त्वमेव तु बाष्लेषु प्रधानं प्रथमो नयः । मधुरेष्वेव तौ मत्सौ स्वयमेवानथाशु वै ।
 अक्रूर कुरु मे प्रीतिमेतां परमदुर्लभां । यदि वा नोपजन्तोऽपि वसुदेवेन सुव्रत ।
 तथा कर्त्तव्यमेतद्वि यथा तावागमिष्यतः । एवमाकुशमानस्य वसुदेवो वसुपमः ।
 सागराकारमात्मानं निष्कल्पमधारयत् । बाक्कलैस्तुष्टमानस्य कंसेनादर्शवर्जिना ।
 क्षतां मन्त्रिभ्यः सन्धाय नोत्तरं प्रत्यपद्यत । ये तु तं ददृशुस्तत्र क्षिप्यमानमवेकव्रतः ।
 धिग्धिगित्यमकृते वै शनैकचुरवाङ्मुखाः । अक्रूरस्य महातेजो जगन्दिन्येन चक्षुषा ।

८२००

८२०१

८२०२

८२०३

८२०४

८२०५

जलं दृष्ट्वैव त्वयितः प्रेषितः प्रीतिमानभूत् । तन्निशेव मुहूर्ते तु मधुरावाः च निर्वयौ ।

प्रीतिमान् पुण्डरीकाक्षं द्रष्टुं शक्नुवन्ति ।

इति श्रीमहाभारते विष्णुवर्णने अक्षरप्रस्तावने जगन्नाथोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

॥ त्रैलोक्यायन उवाच ॥ चित्तं यदुदयं दृष्ट्वा त्वमे ते यदुपगताः । निरीक्ष्य जगत्तान् त्वमेवैतानिरे तं गतायुषं ।

अन्धस्त्वन्निद्रमना धैर्याद्विक्रान्तं वचः । मोक्षाय वदतां मेऽहः समाजे कंसमोजसः ।

अस्माद्यो वदतः पुत्र तवाक्षं वाक्परिमलः । अयतो गर्हितः सङ्घर्षान्धवेण विभवेनः ।

४२१५

अथादवो यदि भवान् द्रष्टुं तावद्यदुच्छवे । न हि त्वा यादवा वीर वक्तात् कुर्वन्ति यादवं ।

अस्माद्या वृण्वतः पुत्र येषां लमनुवाचिता । दृष्ट्वाकुर्वन्मो राजा विनिवृत्तः स्ववन्धकत् ।

भोजो वा यादवो वाऽसि कंसो वाऽसि यथा तथा । सद्यज्जे त्रिरस्तात जटी मुष्ट्याऽपि वा भव ।

अपयसेनस्वयं मोक्षो योऽस्माकं कुलवासनः । दुर्ज्यातोयेन येन लमोदुभो जनितः सुतः ।

न चात्मेना गुणांस्तात प्रवदन्ति मनोविषयः । परेषोक्ता गुणा गौण्यं यान्ति सर्वार्थवचिताः ।

४२१६

प्रथिव्या यदुब्रवीऽथं निन्दनीयो महीक्षिता । वाक्कः कुलान्तकन्यूढो येषां लमनुवाचिता ।

एतैरसाधुभिर्भ्याकौस्त्वया सन्धिति भाषितैः । न चाखवसितं कार्यमात्मा च विद्वतः क्षतः ।

गुरोरनवलितस्य मान्दस्य महतामपि । वेदयं कः द्रुमं मन्येद्विज्जोव वधं कृतं ।

मान्दस्यैवाभिगम्याच्च दृष्ट्वास्तात यथाऽग्रयः । क्रोधो हि तेषां प्रदहेलोकानन्तर्गतानपि ।

बुधेन तात दानेन नित्यमभ्युत्थितात्मना । भर्त्सक गतिरन्वेष्टा मस्यस्य गतिरप्यस्य ।

४२१७

केवलं त्वन्नु दर्पेण दृष्ट्वानग्रिमार्निह । वाचा तुदधि मर्षेष्ठा अमन्तोक्ता यथाजतिः ।

वसुदेवश्च पुनार्थे यदिदं परिगर्हसि । तत्र मिथ्याप्रस्तावने निन्दामि कृपणं वचः ।

दाहणेऽपि पिता पुत्रे नैव दाहयतां प्रजेत् । पुनार्थे ह्यापदः कष्टाः पितरः प्राप्नुवन्ति च ।

कादितो वसुदेवेन यदि पुत्रः त्रिशुः पुरा । मन्यसे यद्यकर्त्तव्यं तत्पृच्छ पितरं स्वकं ।

गर्हता वसुदेवश्च यदुब्रवीच्च निन्दता । तया यादवपुत्राणां वैरजं विवमर्जितं ।

४२१८

अकर्त्तव्यं यदि कृतं वसुदेवेन पुत्रजं । किमर्थमुपसेवेन त्रिशुस्त्वं न विनाशितः ।

पुत्राक्षो नरकान् पुत्रो यस्माज्जातिं फिहन् सदा । तस्माद्भवन्ति पुत्रेति पुत्रं धर्मविशे जनाः ।

जात्या हि यादवः कृष्णः स च सङ्कर्षणो युवा । तस्मापि विद्वतस्ताभ्यां जातवैरेण सेतया ।

उद्धृताभीह सर्वेषां यदूनां हृदयानि वै । वसुदेवे त्वाधिशिरो वसुदेवे च कोपिते ।

कृष्णे च भवतो देवो वसुदेवविनर्हस्तात् । प्रवन्ति सेमानि भयं निमित्तान्यशिवानि ते ।

४२१९

सर्पाणां दर्शनं तीक्ष्णं स्फुरानाच्च निशाचये । पुण्या वैधव्यशंसीनि कारणैरनुमी महे ।

एष घोरो यदः स्यातिमस्त्रिखलं कोमभक्षिभिः । वक्रमङ्गारकस्यके चिवावां घोरदर्शनः ।

बुधेन पश्चिमा सन्ध्या स्यात्ता घोरैष तेजसा । वैशानरपथे द्रुमो ह्यतिचारश्चचार च ।

केतुना धूमकेतोस्तु न उवाचि च सेतस्य । भरण्यादीनि भिक्षानि मानयान्ति निशाकरं ।

प्राक्सन्ध्यापरिचयस्ता ताभिर्भीषति भास्करं । शिवा भक्षानास्त्रिकस्य निन्दासाङ्गारवर्षिणी । ४९१
 उभे सन्ध्ये पुरी घोरा पर्येति बह्व वाहता । उक्तानिर्घातनादेन पपात धरणीतले ।
 चलत्यपर्वणि मही गिरीणां शिखराणि च । प्रतिक्रान्तं व्रजन्त्येते व्याहरन्तो मृगद्विजाः ।
 यस्तः स्वर्भान्गना सूर्यो दिवा नक्तमजायत । धूमोत्पातेर्हिंशे व्याप्ताः शुष्काश्चनिवमाहताः ।
 प्रसवन्ति घना रक्तं साश्वनिलानयिजनः । चलिताः देवताः स्थानात्यजानि विहगा नयान् ।
 यानि राजविनाशाय देवज्ञाः कथयन्ति ह । तानि सर्व्याणि पश्यामो निमित्तान्यशुभानि वै । ४९२
 त्वद्यापि स्वजनदेवी राजधर्मपराङ्मुखः । अनिमित्तागतक्रोधः सन्निकृष्टमथो ह्यसि ।
 यस्त्वं देवोपमं दृष्ट्वं वसुदेवं वसूपमं । मोहात् क्षिपसि दुर्बुद्धे कुतस्ते शान्तिरात्मनः ।
 त्वद्गता यो हि नः स्नेहः सन्ध्यामोऽद्य तं वयं । अहितं त्वस्य वंशस्य न त्वां वयमुपास्महे ।
 स हि दानपतिर्द्वन्द्वो यो द्रव्यति वने गतं । पुण्डरीकपलाशाच्च कृष्णमङ्गिकृष्टकारिणं ।
 क्रुद्धमुभो ह्ययं वंशा यदूनां तत्कृते कृतः । कृष्णो ज्ञातोऽयं समानास्य स सन्धानं करिष्यति । ४९३
 शान्तमेव तवानेन वसुदेवेन धीमता । कालसम्पन्नविज्ञानो ब्रूहि त्वं यद्यदिच्छसि ।
 मद्भाक्पुत्रोऽसौ कंस वसुदेवमहायवान् । गच्छ कृष्णस्य निलयं प्रीतिस्तो तेन रक्षतां ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अन्धकवाक्ये अश्रोतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्धकस्य वचः श्रुत्वा कंसः संरक्तलोचनः । न किञ्चिदब्रवीत् कोषाद्विवेश स्वं निवेशनं ।
 ते तु सर्वे यथावेश्म यादवाः श्रुतविसाराः । जम्बूद्वीपदिगन्तव्यः केष्वैकैर्वापि नः ।
 अकूरोऽपि यथाज्ञप्तः कृष्णदर्शनलालसः । जगाम रथमुख्येन मनसस्तुत्यागामिना । ४९४
 कृष्णस्यापि निमित्तानि शुभान्यङ्गगतानि वै । पितृतुल्येन शंसन्ति बान्धवेन समागमं ।
 प्रागेव तु नरेन्द्रेण मायुरेणोपसेविना । केशिनः प्रेषिता दूतो बधायोपेन्द्रकारणात् ।
 स तु दूतः श्रुत्वा केशो क्रोशकरो नृणां । दृन्दावनगते गोपान् बाधते स दुरासदः ।
 मानुषं मांसमश्रानः क्रुद्धो दृष्टपराक्रमः । दुर्दान्तो वाजिदैत्योऽभावकरोत् कदनं महत् ।
 निघ्नन् गा वै मगोपालान् गवां पिबितभोजनः । उद्धामः कामचारी च स केशो निरवग्रहः । ४९५
 तदरण्यं शशानामं मृणामस्त्रिभिरावृतं । यचास्ते स हि दुष्टात्मा केशो तुरगदानवः ।
 खुरैर्हारयते भूमिं वेगेनारुजते द्रुमान् । हेषितैः स्पृष्टैः वायुं मुतैर्लङ्घयते नभः ।
 अतिप्रदुद्धो मत्तश्च दुष्टाशो वनगोचरः । प्रकम्पितघटो रौद्रः कंसस्य चरितानुगः ।
 ईर्ष्यां तद्वनं सर्व्वं तनामोत् पापकारिणः । कृतं तुरगदैत्येन सर्व्वान् गोपान् जिघांसता ।
 तेन दुष्टप्रचारेण दूषितं तद्वनं महत् । न नृभिर्गोधनैश्चापि सेव्यते वनवृत्तिभिः । ४९६
 निःसन्धातः कृतः पन्थास्तेन तद्विषयाश्रितः । मदाक्षलितहृत्तेन नृमांसान्यश्रता भृशं ।
 नृशब्दानुसरः क्रुद्धः स कदाचिद्दिनागमे । जगाम घोषसंवासे चोदितः कालधर्मिणा ।
 तं दृष्ट्वा दुद्रुवगोपाः स्त्रियस्य शिशुभिः सह । क्रन्दमाना जगन्नाथं कृष्णं नायमवाश्रिताः ।

तांशं हृदितशब्देन गोपाणां क्रन्दितेन च । दन्ताऽमचक्षुः कृष्णो वै केशिनं सोऽभिदुह्ये ।
 केशो चायुद्धतपीवः प्रकाशदशनेक्षणः । ह्येनायो जवोदयो गोविन्दाभिमुखो यथै ।
 तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य केशिनं हृद्यदानव । प्रत्युष्णगाम गोविन्दसोयदः शस्त्रिनं यथा ।
 केशिनस्तु तमभ्यासे दृष्ट्वा कृष्णमवस्थितं । मनुष्यबुद्धयो गोपाः कृष्णमूर्धुर्हितैषिणः ।
 कृष्ण तात न खल्वेष सहसा ते हृद्याधमः । उपसर्गो भवान् बालः पापक्षेप दुरासदः ।
 एष कंसस्य सहजः प्राणस्तात वदिसुरः । उत्तमश्च हृद्येन्द्राणां दानवोऽप्रतिमो युधि ।
 चासनः परसेन्यानां तुरगाणां महाबलः । अर्बुदः सर्वभूतानां प्रथमः पापकर्षण ।
 गोपाणां तद्वचः श्रुत्वा वदतां मधुसूदनः । केशिना सह युद्धाय मतिस्तुकोऽरिस्तदनः ।
 ततः सव्यं दक्षिणश्च मण्डलानि परिभ्रमन् । पद्मानुभाभां स हृद्यः क्रोधेनाहजते द्रुमान् ।
 मुखे लम्पशटे चास्य स्कन्धे केशघनावृते । बलया भूतरङ्गाभाः सुसुतः क्रोधजं जलं ।
 सफेनं वक्त्रजक्षैव ववर्ष रजसावृतं । हिमकल्ले यथा खोनि गोहारमिव चन्द्रमाः ।
 गोविन्दमरविन्दांश्च हेषितोद्गारशीकरैः । सफेनैर्व्यङ्गिनिर्गणैः प्रोक्षयामास भारत ।
 खुरोद्भूतावसक्तेन मधुकवोदपाण्डुना । रजसा स हृद्यः कृष्णं चकारारुणमूर्द्धजं ।
 भुतावलितापादस्तु तत्तमायो धरां खुरैः । दन्तान् निर्दृशमानस्तु केशी कृष्णमुपाद्रवत ।
 स संसक्तस्तु कृष्णेन केशी तुरगसन्तमः । पूर्वभाभ्याश्चरणभ्यां वै कृष्णं वल्लयताडयत ।
 पुनः पुनश्च स बली प्राहिणोत्पार्श्वतः खुरान् । कृष्णस्य दानवो घोरं प्रहारमभितौजसः ।
 वक्त्रेण चास्य घोरेण तीक्ष्णदंष्ट्रायुधेन वै । अदृशद्वाङ्गशिखरं कृष्णस्य रुषितो हृद्यः ।
 स सन्निकेशरशटः कृष्णेन सक्त सङ्गतः । रराज केशी भेधेन संयुक्तः ख दवांशुमान् ।
 उरसास्योरसा हन्तुमियेष बलवान् हृद्यः । वेगेन वासुदेवस्य क्रोधाद्दिगुणविक्रमः ।
 तस्योत्प्लिक्तस्य बलवान् कृष्णोऽप्यमितविक्रमः । बाहुमाभेगिर्न कृत्वा मुखे कुट्टः समादधत ।
 स तं बाहुमशक्तो वै खादितुं मेत्तुमेव वा । दशनैर्मूलनिर्मुक्तैः सफेनं रुधिरं वमन् ।
 विपाटिताभ्यामोष्ठाभ्यां कटाभ्यां विदलीकृतः । अचिणो विकृते चक्रे विस्तृते मुक्तबन्धने ।
 निरस्तहनुराविष्टः श्रेणिताक्तविलोचनः । उत्कर्णो नष्टचेतास्तु स केशी बह्वेष्टत ।
 उत्पतन्मसकृत् पादैः शकृन्मूवं समसृजन् । खिलारूरोमा आन्तस्तु निर्यत्नचरणोऽभवत् ।
 केशिवक्त्रविलग्नस्तु कृष्णबाहुरग्राभत । व्याभुग्न इव वर्षान्ते चन्द्रार्द्धकिरणैर्षणः ।
 केशी च कृष्णसंसक्तः आन्तगात्रो व्यरीचत । प्रभातावनतश्चन्द्रः आन्तो मेरुमिवाश्रितः ।
 तस्य कृष्णभुजोद्भूताः केशिनो दशना मुखात् । पेतुः शरदि निस्त्रोयाः सिताभ्रावयवा इव ।
 स तु केशो शृङ्ग आन्तः कृष्णेनाक्लिष्टकर्षणा । स्वभुजं स्थापयतं कृत्वा पाटितो बलवन्तदा ।
 स पाटितो भुजेनाजौ कृष्णेन विलताननः । केशी नदन्मरुतादं दानवो व्यथितस्तदा ।

५९८

५९९

६००

६०१

६०२

६०३

विचूर्णमानः सुसाजो मुखान्धिरमुदमन् । भ्रष्टं व्यङ्गीकृतवपुर्निकृताङ्गं दवाचलः ।
 व्यादितास्यो महारौद्रः सोऽसुरः कृष्णबाहुना । निपपात यथा कृतो नामो द्विविदलोक्तः ।
 बाहुना कृतदेहस्य केशिनो रूपमावभौ । पशोरिव महाघोरं निहतस्य पिनाकिना । ४१९०
 द्विपादपुष्कष्टाङ्गं श्रवणैकक्षिणाक्षिके । केशिनस्ये हि धाभूते वै त्वङ्गे रेजतुः क्षितौ ।
 केशिदन्ततसापि कृष्णस्य शूशूमे भुजः । दृष्ट्वा सास दवारस्ये गजेन्द्रदन्तनाद्धिनः ।
 तं हत्वा केशिभं युद्धे कम्पयित्वा च भागशः । कृष्णः पद्मपलाशाद्यो हंसस्तत्रैव तस्मिन्वान् ।
 तं हतं केशिनं दृष्ट्वा गोपा गोपक्षियस्ताया । बभूवर्ष्यदिताः सर्वे हतविज्रा हतकृमाः ।
 दामोदरस्तु श्रीमन्तं यथास्नानं यथावयः । अभ्यनन्दन् प्रियैर्बोकोः पूजयन्तः पुनः पुनः । ४१९१
 ॥ गोपा ऊचुः ॥ अशे तात कृतं कर्म हतोऽयं लोककष्टकः । दैत्यः क्षितिचरः कृष्ण इत्यस्यैव समाश्रितः ।
 कृतं दृन्दावनं स्येयं स्येयं नृमृगपक्षिणः । ज्ञता पापर्मिमं तात केशिनं ह्यदामवम् ।
 हता मे। बहवो गोपा गावो वस्तेषु वसुक्ताः । नैके चान्ये जनपदा हतानेन दुरात्मना ।
 एष सर्वसर्पकं कर्तुमुद्यतः किल पापकृत् । नृलोकं निर्नरं कृत्वा चर्तुकर्मि यथासुखे ।
 नैतस्य प्रमुखे स्थातुं कश्चिच्छक्तो जिजीविषुः । अपि देवसमूहेषु किं पुनः पृथिवीतले । ४१९२

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथाहान्निहितो विप्रो नारदः खगमो मुनिः । प्रीतोऽस्मि विष्णो देवेति कृष्ण कृष्णसि शाश्वतीत् ।

यदिदं दुष्करं कर्म कृतं केशिजिघांसया । त्वय्येव केवलं धुक्तं चिदिवे व्यम्बकेऽपि वा ।
 अहं युद्धेऽसुकृतात त्वद्गतेनाम्नरात्मना । ददं नरहयं युद्धं द्रष्टुं खर्गादिहागतः ।
 पूतमनिधनादीनि कर्ष्याणि तव दृष्टवान् । अहं त्वनेन गोविन्द कर्षणा परितोषितः ।
 हयादस्मान्महेन्द्रोऽपि विभेति बलसूदनः । कर्ष्याणाञ्च वपुर्घोरं केशिनो दृष्टचेतसः । ४१९३
 यत्तथा पाटितं देहं भुजेनायतपर्वणा । एषोऽस्य मृत्युरन्ताय विहितो विन्ययोगिना ।
 यस्मात्तथा हतः केशी तस्मान्मन्त्रावनेन प्रहृष्टः । केशवो नाम नासा त्वं स्वातो लोके ाविव्यसि ।
 सख्यस्तु भवतो लोके साधु धाम्यहमाशुगः । कृत्यशेषञ्च ते कार्यं शक्यस्त्वमसि मा चिरम् ।
 त्वयि कार्यान्तरगते नरा इव दिवौकसः । विडम्बयन्तः क्रोडन्ति स्त्रीलां त्वद्वसमाश्रिताः ।
 अभ्यासे वर्तन्तं कालो भारतस्याहवोदधेः । हस्तप्राप्तानि युद्धानि राशौ चिद्विवाग्निनाम् । ४१९४
 पन्थानः शोधिता योऽस्मि विमानरोहिणाऽध्वगाः । अवकाशा विभज्यन्ते शक्यलोके महोचिताः ।
 उधमेनसुते शान्ते पदस्थे त्वयि केशव । अभितक्षाम्यहङ्कं भविष्यति महीचिताः ।
 त्वाद्याप्रतिमकर्षाणं संश्रयिष्यन्ति पाण्डवाः । भेदकाले नरेन्द्राणां पक्षपाहो भविष्यति ।
 त्वयि राजासनस्य हि राजश्रियमनुत्तमा । शूभं त्वच्छान्तिं राजानस्त्वत्प्रभावाच्च संश्रयः ।
 एष मे कृष्ण सन्देशः श्रुतिभिः स्थातिभ्यति । देवतानां दिविष्ठानां जगतसु जगत्पते । ४१९५
 दृष्टं मे भवतः कर्म दृष्ट्वासि मया प्रभो । केषं भूयः सन्नेष्यामि साधिते साधयाम्बहम् ।

एवमुक्त्वा तु स तदा नारदः खं जगाम ह । नारदस्य वचः श्रुत्वा देवसङ्गीतयोगिनः ।

गोपान् कृष्णः समानास्य विवेकं ब्रजमेव ह ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि केचित्तुषे एकाशीतीत्यायः ॥ ८१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अयासं गच्छति तदा मन्दरस्यो दिवाकरे । सन्धारकतले व्योमि ब्रजराजे पाप्मुन्यखले ।

गीडलेषु विरुद्धेषु सत्सु प्रादुष्कृताग्निषु । रंघनमः संवृतासु दिक्षु सर्वासु सर्वशः ।

घोषवासिषु सुप्तेषु वासनीषु शिवासु च । नक्तक्षरेषु चट्टेषु पित्रिनामिवकाङ्क्षिषु ।

ब्रह्मगोपाङ्गयामोदे प्रदोषे ऽभ्यासतस्करे । अधिभयणैकायां प्राप्तायां गृहमेधिनां ।

वन्यैर्वैखानसेनैर्हयमाने जताग्रने । उपाहृतासु वै गोषु दुःखमानासु च ब्रजे ।

असकृद्वाहरन्तीषु बहुवत्सासु धेनुषु । प्रकीर्णदामनोक्तेषु मास्यैवाङ्गयत्सु च ।

घनिनादेषु गोपेषु काव्यमाने च गोधने । कारीषेषु प्रकृतेषु दीप्यमानेषु सर्वशः ।

काष्ठभारानतस्कन्धैर्गैरैरभ्यागतैस्तदा । किञ्चिदभ्युत्थिते सोमे मन्दरस्यो विराजति ।

हृषदिगाहमानायां रजन्यां दिवसैर्गते । प्राप्ते दिनव्युपरमे प्रवृत्ते चणदामुखे ।

भास्करे तेजसि गते सौम्ये तेजस्युपस्थिते । अग्निश्चात्राकुले काले सौम्येन्दौ प्रत्युपस्थिते ।

अग्नीषोमात्मके सन्धौ वर्त्तमाने जगन्धये । पश्चिमेनाग्निदीप्तेन पूर्व्वेणोत्तरवर्चसा ।

दग्धाङ्गसदृशे व्योमि किञ्चिन्नारागणाकुले । वयोभिर्व्योसमुग्रतां बभूविस्य समागमं ।

शंसद्भिः स्यन्दनेनाग्नौ प्राप्ते दानपतिर्भजं । प्रविशन्नेव पप्रच्छ सान्निध्यं केजवत्स सः ।

रौहिणेयस्य चाक्षूरो नन्दगोपस्य चासकृत् । स नन्दगोपस्य गृहं वासाय वसुदीपमः ।

अवतीर्य ततो द्यानात् प्रविवेश महाबलः । हर्षपूर्णं वक्त्रेण सान्नुनेनेष चैव ह ।

प्रविशन्नेव च हारिर्ददर्श दोहने गवां । वत्समध्ये स्थितं कृष्णं मवत्समिव गोवृषं ।

स तं हर्षपरीतेन वचसा गद्गदेन च । एहि केशव तातेति व्याजहार स धर्मवित् ।

उत्तानशायिनं दृष्ट्वा पुनर्दृष्ट्वा श्रियाऽन्वितं । अव्यक्तयौवनं कृष्णमकूरः प्रशंसं स ह ।

अयं स पुण्डरीकाक्षः सिंहशाङ्खलविक्रमः । सम्पूर्णजलमेघाभः पर्वतप्रचराकृतिः ।

मृधेयधर्षणीयेन सश्रोवत्सेन वचसा । द्विषन्निधनदत्ताभ्यां भुजाभ्यां बाधु भूवितः ।

मूर्त्तिमान् स रक्षसात्मा जगतोऽग्र्यस्य भाजनं । गोपवेशधरो विष्णुर्दद्याद्यतनूरुहः ।

किरोटलाञ्जनेनापि शिरसाः कृत्रवर्चसा । कुण्डलोत्तमयोग्याभ्यां अवकाभ्यां विशेषतः ।

हारार्धेण च पीनेन सुविस्तीर्णेन वचसा । दाभ्यां भुजाभ्यां दीर्घाभ्यां वृत्ताभ्यामुपशोभितः ।

स्त्रीषहस्रोपचर्येण वपुषा मन्मथाधिना । पीते वसानो वसने सोऽयं विष्णुः सनातनः ।

धरण्यामयभूताभ्याश्चरणाभ्यामरिन्दनः । वैष्णवाक्रान्तिभूताभ्यां भुवि पद्भ्यां व्यवस्थितः ।

रुचिराग्र्यकरसास्य श्रुकोचित इवेच्छते । द्वितीय उद्यतस्यापि गदासंयोगमिच्छति ।

अवतीर्णो भवायेह प्रथमं पदमात्मनः । शोभतेऽद्य भुवि श्रेष्ठस्त्रिदशानां धुरन्धरः ।

अथ भविष्ये दृष्टो वै भविष्यकुक्षसैनैः । गोपातो यादवं वंशं क्षीणं विस्तारयिष्यति ।
 तेजसा यादवाद्यास्त्य शतशोऽय सहस्रशः । वंशमापूरयिष्यन्ति क्षीणा इव मर्शकम् ।
 अथैव शासने सर्व्यं जगत् स्यात्यति शान्तम् । निहतामित्रसामन्तां सन्तीं कृतयुगे यथा ।
 अयमास्याथ वसुधां स्थापयित्वा जगदग्रे । राज्ञां भविष्यत्युपरि न च राजा भविष्यति ।
 मृतं त्रिभिः क्रमैर्जिता यथाऽनेन कृतः प्रभुः । पुरा पुरन्दरो राजा देवतानां त्रिपिष्टपे । ४९८०
 तथैव वसुधां जिता जितपूर्व्या त्रिभिः क्रमैः । स्थापयिष्यति राजानमुपलेन न संशयः ।
 प्रमृष्टैरैराधोऽयं प्रप्रेष्य बज्रभिः श्रुतः । ब्राह्मणैर्ब्रह्मवैदक्ष्यं पुराणोऽयं हि गोयते ।
 स्पृष्ट्वाणो यो हि लोकस्य भविष्यति च केशवः । तथा ह्यस्योत्थिता बुद्धिर्मानुष्यमुपजीवितुं ।
 अहन्वस्याद्य वसतिं पूजयिष्ये यथाविधि । विष्णुत्वं मनसा चैव पूजयिष्यामि मन्त्रवित् ।
 यद्य जातिपरिश्रामं प्रादुर्भावाच्च वै नृषु । अनामुषं वेष्टि चैनं ये चान्या दिव्यचक्षुषः । ४९८१
 सोऽहं कृष्णं वै राज्ञौ संमन्य विदितात्मना । सत्तानेन गमिष्यामि सत्रजो यदि मंस्यते ।
 एवं बज्रविधं कृष्णं दृष्ट्वा हेतुर्थकारणैः । विवेश नन्दगोपस्य कृष्णेन सह संसदं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अक्रूरागमने द्वावीतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स नन्दगोपस्य गृहं प्रविष्टः सह केशवः । गोपदृष्ट्वा न सज्जानो य प्रोवाचास्मितदक्षिणः ।
 कृष्णश्चैवागवौ प्रोतो रौरुषेभेन सङ्गतं । नमः पुरीं मथुरां तात गमिष्यामः सुखाय न ।
 यात्यन्ति च त्रजाः सर्व्यं सगोकुलपरिग्रहाः । कंसाश्चया समुचितं करमादाथ वार्षिकं । ४९८२
 वयश्चैव प्रगन्तारो रथमारुह्य संगताः । समृद्धस्तत्र कंसस्य भविष्यति धनुर्बहः ।
 तं द्रक्ष्यथ समृद्धश्च स्वजनैश्च समेक्ष्यथः । पितरं वसुदेवश्च सततं दुःखभाजनं ।
 दोनं पुत्रवधश्रानं युवामथ समेक्ष्यथः । सततं पोष्यमानश्च कंसेनागुभबुद्धिना ।
 दशान्ते शोधितं दृष्ट्वं दुःखैः शिथिलतां गतं । कंसस्य भयसम्पन्नत्वं भवद्वा न विना कृतं ।
 दक्षमानं दिवारात्रौ भोक्तेनान्तरात्मना । ताञ्च द्रक्ष्यथ गोविन्द पुत्रैरसुदिनस्ततः । ४९८३
 देवकीं देवसङ्काशां सोदन्तीं विहतप्रभां । पुत्रशोकेन शूयन्तीं त्वद्गर्भपरायणां ।
 विधोगदुःखमन्ततां विवत्सामिव शैरभां । उपप्लुतेचक्षणां दीनां नित्यं मलिनवासधं ।
 स्वर्भानुवदनप्रसां शशाङ्कस्य प्रभामिव । त्वद्गर्भपरां नित्यं तवागमन ताङ्गिणीं ।
 तत्प्रवृत्तेन शोकेन सोदन्तीं वै तपस्विनीं । तत्प्रलापेभ्यः कुशलां लया बाण्ये विधोजितां ।
 अरुपद्मा तव विभो वत्सलास्येन्दुवर्षसः । यदि त्वां जनयित्वा सा देवकी तात तप्यते । ४९८४
 अपत्यार्योऽत्र कलस्या वरं क्षोवानपत्यता । एकः शोको हि नारीणामपुत्राणां विधोयते ।
 सपुत्रा त्वफले पुत्रे धिक् प्रजातेन तप्यते । त्वन्तु शक्यमः पुत्रो यस्यास्त्वसदृशो गुणैः ।
 परेषामप्यभयदो न सा शोषितुमर्हति । दृष्ट्वै तवाद्यपितरौ परभृत्यत्वमागतौ ।
 तत्कृतं भर्तृतां नित्यं कंसेनादीर्घदर्शिना । यदि ते देवकी मान्या प्रथिवी वात्मधारिणी ।

तां शोकसलिले मग्नानुसारन्तिमहेश्वि । तत्र दृष्टं प्रियसुतं वसुदेवं सुदुःखिते ।
 पुत्रयोगेन संयोज्य कृष्ण धर्ममवाप्स्यति । यथा नागः सुदुर्दृष्टो दमितो यमुनाद्वदे ।
 विमूलस्य कृतः शैलो यथा वै भूधरकृपा । हर्षोत्थितस्य बलवानरिष्टो विनिपातितः ।
 परप्राणहरः केशो दुष्टात्मा च ह्यसौ हतः । एतेनैव प्रथमेन दृष्ट्वा बुद्धस्य दुःखितौ ।
 यथा धर्ममवाप्नोषि तत् कृष्ण परिचिन्वतां । निर्भयमानो वैदृष्टः पिता ते कंससंचरि ।
 ते सर्वे चक्रश्रूणि नेषेदुःखान्निता मृगं । गर्भोत्पन्ननादीनि दुःखानि सुबद्धनि वा ।
 माता ते देवकी कृष्ण कंसस्य सहते ऽवत्र । मातापितृभ्यां सर्वेषां जातेन तनयेन वै ।
 पश्यं वै प्रतिकर्तव्यं यथा योगमुदाकृतं । एवं ते कुर्वतः कृष्ण मातापिभोरनुग्रहं ।
 परित्यजेतां तौ शोकं स्थाप्य धर्मक्षेत्रातुल्यः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णस्य विदितार्थो वै तमाशामितदक्षिणं । वाडमित्येव तेजस्वी न च चुकोध कोशवः ।
 ते च गोपाः समागत्य नन्दगोपपुरःसराः । अक्रूरवचनं श्रुत्वा सञ्जलुः कंसप्रासनात् ।
 गमनाय च ते सज्जा बभूवर्जवायिनः । सज्जसोपायनं कृत्वा गोपदृष्ट्वाः प्रतस्त्रिरे ।
 करञ्जाननुहः सर्पिर्मर्दिषांशोपनायिकान् । यथासारं यथायथमपानीय पयोधृतं ।
 तं सज्जयित्वा कंसस्य करक्षोपायनानि च । ते सर्वे गोपपतयो गमनाद्योपतस्त्रिरे ।
 अक्रूरस्य कयाभिस्तु सह कृष्णेन जायतः । रौहिणेयहतोयस्य निम्ना वा व्यत्यवर्त्तत ।
 ततः प्रभाते विमले पक्षिस्थाहारसंकुले । नैत्राकरे रश्मिजाले चणदाचयमंहते ।
 नःस्थस्यसंसोर्णे पथ्यसे ज्योतिषां गणे । प्रत्युषपवनासारैः क्षीदिते धरणीतले ।
 क्षीणाकारासु तारासु सुप्तनिश्चिन्तिभासु च । नैत्रमन्तर्द्धीरूपमुदगच्छद्दिवाकरः ।
 शीतांशुः शान्तकिरणो निष्प्रभः समपद्यत । एको नाश्रयते रूपमेको वर्द्धयते वपुः ।
 गोभिः समवकीर्णसु व्रजनिर्घाणभूमिषु । मन्थनावर्त्तपूर्येषु गर्गरेषु नदसु च ।
 दामभिर्यन्ममानेषु वल्लेषु तरुणेषु च । गोपैरापूर्यमाणसु क्षोपरग्यासु सर्व्वशः ।
 तत्रैव गुह्यं भाण्डं शकटारोपितं वज्र । त्रिगताः पृष्ठतः कृत्वा जमुः स्खन्दनशहनाः ।
 कृष्णोऽय रौहिणेयस्य स चैवामितदक्षिणः । चयो रथगता जम्बुसिलोकपतयो यथा ।
 अयाह कृष्णमक्रूरो यमुनातीरमाश्रितः । स्खन्दनं तात रत्नस्य यत्नस्य कुहं वाजिषु ।
 हृयेभ्यो यवसं दत्त्वा हृयभाण्डे रथे तथा । प्रगाढं यत्नमादाय चणं तात प्रतीच मां ।
 यमुनाया इदं क्षिप्रं सोत्स्यामि भुजगेधरं । द्विर्भोगवतैर्जनैः सर्व्वलोकप्रभुं यतः ।
 गुह्यं भागवतं देवं सर्व्वलोकस्य भावनं । श्रीमतस्तत्सिक्कमूर्द्धानं प्रणमिष्यामि भोगिनं ।
 सद्यश्चाग्रिमं देवमनन्तं कीदृशवासधं । धर्मदेवस्य तस्यास्याचक्षिपं प्रभविष्यति ।
 सर्व्वं तदद्वयप्रत्यमशिक्ष्यस्वमरो यथा । स्तस्त्रिकायतनं दृष्ट्वा द्विजिह्वं श्रीविभूषितं ।
 समाजस्य सर्व्वपां शान्त्यर्थं वै भविष्यति । आस्तां मां समुदीचनौ भवनौ सङ्गतावभौ ।

निवृत्तो भुजगेन्द्रस्य यावदस्मि हृदोत्तमान् । तमाह कृष्णः संहृष्टो गच्छ धर्मिष्ठ माचिरं ।
 आवां खलु न शक्नो खल्वया होनावुपासितुं । स हृदे यमुनायास्तु ममज्जानितदक्षिणः ।
 रसातले स ददृशे नागलोकमिमं यथा । तस्य मध्ये सहस्रास्यं हेमतालोलिखितध्वजं ।
 आङ्गुलामकहस्ताय मुषलापाश्रितोदरं । अस्मिताम्बरसंवीतं पाण्डुरं पाण्डुरासनं ।
 कुण्डलैकधरं मत्तं सुप्रमम्बुरहेक्षणं । भोगोत्करासने शुभ्रे स्नेह देहेन प्रोभिते ।
 आसीनं खलिकाभ्याश्च वरार्चभा मधोधरं । किञ्चित्सव्यापटुत्वेन मौलिना हेमचूलिना ।
 जातरूपमयैः पद्मैर्बालया प्लवत्तलसं । रक्तचन्दनदिग्धाङ्गं दीर्घबाहुमरिन्दमं ।
 पद्मानभं सिताभ्रभं भामिर्जलितवर्चसं । ददर्श भोगिनां नायमेकमेकार्णवेश्वरं ।
 पूज्यमानं दिजिह्वैर्ध्यासुकिप्रमुखैः प्रभुं । कम्बलाश्वतरौ नागौ तौ चामरकरावुभौ ।
 आधीज्येतां तं देवं धर्मासनगतं प्रभुं । तस्याभ्यासगता भाति वासुकिः पद्मगेश्वरः ।
 वृत्तोऽन्यैः सचिवैः सैर्षैः कर्कोटकुरःसरैः । तं घटैः काञ्चनैर्दिव्यैः पद्मजोद्गतमस्तकैः ।
 राजानं स्थापयामासुः स्नातमेकार्णवान्मुनिः । तस्योत्सृज्य घनश्यामं श्रीवत्साञ्छादितोरसं ।
 पीताम्बरधरं त्रिणु स्रपविष्टं ददर्श ह । अपरश्चैव सोमेन तुल्यसंहननं प्रभुं ।
 सङ्कर्षणमिवासीनं तं दिव्यं विष्टरं विना । स कृष्ण तत्र तरसा व्याहर्त्तुमुपचक्रमे ।
 तस्य संलम्बयामास वाक्यं कृष्णः स्वतेजसा । सोऽनुभूय भुजङ्गानां तं भागवतमथयं ।
 उदतिष्ठ पुनस्तोयात् विस्मितोऽनितदक्षिणः । स तौ रयस्यावासिनौ तत्रैव बलकेशवौ ।
 निरीक्षमाणवन्योन्यं ददर्शाहुतकपिणौ । अयामञ्जत् पुनस्तत्र तदाऽकूरः कुत्त्रहलात् ।
 दृश्यते यत्र देवोऽसौ नीलवासाः सिताननः । तथैव सोनमुखः सहस्रास्य ररस्य वै ।
 ददर्श कृष्णमकूरः पूज्यमानं तदा प्रभुं । भूयश्च सहस्रोत्थाय तन्मन्त्रं सहसा वदन् ।
 रथं तेनैव मार्गेण जगामाभितदक्षिणः । तमाह केशवो वृष्टः स्थितमकूरमागतं ।
 कीदृशं नागलोकस्य वृत्तं भागवते हृदे । चिरन्तु भवता कालं व्यावेपेण विलम्बितं ।
 मन्ये दृष्टं त्वयाश्रयं हृदयं ते यथाऽचलं । प्रत्युवाच स तं कृष्णमाश्रय्यै भवता विना ।
 किं भविष्यति लोकेषु स्यावरेषु चरेषु च । तत्राश्रय्यं मया दृष्टं कृष्ण यद्विदुर्लभं ।
 तदिहापि यथा तत्र पश्यामि च रमामि च । सङ्गतस्यास्मि लोकानामाश्रय्यैरेह कपिणा ।
 अतः परतरं कृष्ण नाश्रय्यं द्रष्टुमुत्सहे । तदागच्छ गमिष्यामः कंसराजपुरीं प्रभो ।
 यावत्काशं प्रजत्येष दिवसान्ते दिवाकरः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अकूरस्य नागलोकदर्शनं व्यशीतोऽध्यायः ॥ ८३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तु युक्ता रथवरमाह्वयामितदक्षिणः । कृष्णेन सार्द्धं संप्रायात्तथा सङ्कर्षणेन च ।
 आसन्नाद पुरीं रम्यां मधुरां कंसपालितां । विविशुस्तौ पुरीं रम्यां काले रक्तदिवाकरे ।
 तौ तु हस्तभवनं वीरौ कृष्णसङ्कर्षणावनौ । प्रवेशितौ बुद्धिमता आकूरेणाकृतं जघा ।

तावाह बरवर्णोभौ भीतो दानपतिस्तदा । ताम्रव्या तान् गमने बभूवुः पृथगे स्तुता ।
 युवयोर्हं कृते दृष्टः कंसैव च निरक्षते । भर्त्सते च दिवाराधौ नेह स्नातव्यमित्यपि ।
 तद्युवाभ्यां हि कर्त्तव्यं पित्र्यं सुखमुत्तमं । यथा सुखमवाप्नोति तद्वि कार्यं हिताश्रितं ।
 तमुवाच ततः कृष्णो यास्यावावामतर्कितौ । प्रेक्षन्तौ मथुरां वीर राजमार्गं च धार्मिकम् ।
 तस्यैव तु गृहं साधो गच्छावौ यदि मन्यसे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनुमिष्टौ च तौ वीरौ प्रसूतौ प्रेक्षकावुभौ । आलानाभ्यामिवोन्मुक्तौ कुञ्जरो युद्धकाङ्क्षिणौ ।

तौ तु मार्गगतं दृष्ट्वा रजकं रङ्गकारकं । अथाचेतां ततस्तानि वांशंसि स्मिराणि वै ।
 रजकः स तु तौ प्राह युवां कस्य वनेचरौ । राशौ वांशंसि चो भौर्वाद्याचेतां निर्भयावुभौ ।
 अहं कंसस्य वांशंसि नानादेशभवानि वै । कामरागाणि शतशो रञ्जयामि विभेषतः ।
 युवां कस्य वने जातौ मृगैः सह विवर्द्धितौ । जातरागाविदं दृष्ट्वा रक्तमाच्छादनं बद्ध ।
 अहो वां जीवितं त्यक्तं यौ भवन्ताविहागतौ । मूर्खौ प्राकृतविज्ञानौ वाचो वाचितुमिच्छयः ।
 तस्मै चुकोध वै कृष्णो रजकायात्पमेधसे । प्राप्तारिष्टाय मूर्खाय सृजते वाङ्मयं विषं ।
 तलेनाश्रनिकर्षेण स तं मूर्खं न्यताडयत् । स गतासुः पपातोर्वी रजको व्यसमस्तकः ।
 तं हतं परिदेवन्त्या भार्यास्तस्य विचक्रुः । स्मरितं मुक्तकेशस्य जग्मुः कंसमिवेश्वरम् ।
 तावयुभौ सुवसभौ जग्मुस्तुर्लोककारणात् । वीर्यौ मास्त्रापणानां वै गन्धाघातौ दिपाविष ।
 गुणको नाम तच्चाभोत् मास्त्रवृत्तिः प्रियंवदः । प्रभूतमास्त्रापणवान् लक्ष्मीवान् प्रियदर्शनः ।
 तं कृष्णः श्रुत्वा वाचा मास्त्रार्थमभिसूयत् । देहोत्पुवाच तत्कालं मास्त्राकारमक्रातरं ।
 ताभ्यां प्रीतो ददौ मास्त्रं प्रभूतं मास्त्रजीवकः । भवतोः स्मिदश्चेति प्रोवाच प्रियदर्शनः ।
 प्रीतस्तु ममसा कृष्णो गुणकाय वरं ददौ । श्रीस्त्रं मत्सम्भवा सौम्य धनौ चैरभिवर्त्सते ।
 स लब्ध्वा वरमय्यग्रे मास्त्रवृत्तिरधोमुखः । कृष्णस्य पतितो मूर्खः प्रतिजपाह तं वरं ।
 यथाविभाविति तदा स मेने मास्त्रजीवजः । स मृगं भयसंविशो नेत्तरं प्रत्यपद्यत ।
 वसुदेवसुतो तौ च राजमार्गगतावुभौ । कुर्वां ददुश्चतुर्भूयः सानुलेपनभाजनां ।
 तामाह कृष्णः कुर्वेति कसेदमनुलेपनं । नयस्यम्बजपचाक्षि क्षिप्रमाख्यातुमर्हसि ।
 सा स्मितावेक्षणी भूत्वा प्रत्युवाचास्त्रजेवणं । कृष्णं जलदगम्भोरं विद्युत्कुटिलगामिनि ।
 राक्षः स्नागृहं यानि तद्गुहाणानुलेपनं । स्थिताऽस्त्यागच्छ भद्रं ते हृदयस्यासि मे प्रियः ।
 कुतस्यागम्यते सौम्य यस्यां लं नावबुध्यसे । महाराजस्य दयितां नियुक्तमनुलेपने ।
 तामुवाच हसन्ती नु कृष्णः कुक्काः सवस्त्रिता । आवधोर्गाचसदृशं दीयतामनुलेपनं ।
 वर्यं हि देशातिथयो मन्त्राः प्राप्तां बरानने । द्रष्टुं धनुर्बर्हं दिव्यं राष्ट्रस्यैव महर्द्धिमत् ।
 प्रत्युवाचाय सा कृष्णं प्रियेऽसि मम दर्शने । राजार्हभित्तमय्यग्रे तद्गुहाणानुलेपनं ।
 तामुभावनुलिप्ताङ्गौ चारुगाधौ विरेजतुः । तीर्थगौ पद्मदिग्धाङ्गौ यमुनानी यथा ह्यौ ।

तासु कुक्षां स्त्रोत्रोर्ध्वे शृङ्गुक्ष्णोपाणिना । शनैः सन्तोडयामास कृष्णो लीलाविधानवित् ।
 सा तु भवा स्यदुं मग्नं स्थायताङ्गो शृङ्गिस्त्रिता । जहाधोऽक्षतनतोऽक्षमुपट्टिलता यथा । ४५८५
 प्रणयाद्यापि कृष्णं सा बभावे मनकाश्रिनी । क यास्यसि मया हङ्गः कामा तिष्ठ गृह्णाण मां ।
 तौ जातर्थावन्त्योऽन्यं सतलाक्षेपमव्ययौ । वीक्षमाणो प्रहसितौ कुक्षायाः सुतविसरौ ।
 कृष्णस्तु कुक्षां कामार्त्तां सस्मितं विसर्ज्य ह । ततस्तौ कुक्षाया मुक्तौ प्रविष्टौ राजसंसदं ।
 तावभौ ब्रजमन्दैर्वा गोपवेशविभूषितौ । गूढवेष्टाननौ भूला प्रविष्टौ नृपवेश्य तत् ।
 धनुःशालाङ्गतौ तौ तु बालावपरितर्कितौ । हिमवदनसंभूतौ सिंहविव बलीकटौ । ४५९०
 दिदृक्षु तौ महस्तत्र धनुरायोगभूषितं । पप्रच्छतुस्तौ वीरावायुभागारिकं तदा ।
 भोः कंसधनुषां पाल श्रूयतामावयोर्व्वयः । कतरन्तद्वनुः सौम्य महीऽयं यस्य वर्त्तते ।
 आयोगभूतं कंसस्य दर्शयस्व यदीच्छसि । स तयोर्दर्शयामास तद्वनुः सन्मपन्निभं ।
 अमारोप्यममश्रेष्ठं देवैरपि सवासवैः । तद्गृहीत्वा ततः कृष्णस्तुलयामास वीर्यवान् ।
 दोर्भा कमलपत्रावः प्रहृष्टेनान्तरात्मना । तुल्यित्वा यथाकामं तद्वनुर्द्वैत्यपूजितं । ४५९५
 आरोपयामास बली नामयामास चासकृत् । आनाम्यमाणं कृष्णेन प्रहृष्टोदरगोपमं ।
 दिधाभूतमभून्मध्यं धनुरायोगभूषितं । भङ्क्ता तु तद्वनुःश्रेष्ठं कृष्णस्वरितविक्रमः ।
 निश्चकाम महविगः स च संकर्षणो युवा । धनुषो भङ्गनादेन वायुनिर्घोषकारिण ।
 चचालान्तःपुरं सर्व्वं दिशश्चैव पुपरिरे । स त्वायुधागारमरो भीतस्वरितविक्रमः ।
 समीपं नृपतेर्गत्वा काकोच्छ्रायोऽभ्यभाषत । श्रूयतां मम विज्ञाप्यभाष्यर्थं धनुषो गृहे । ४६००
 निर्वृत्तमस्मिन् काले सज्जगतः संभ्रमोपभं । नरो कस्यापि सहितौ शिखाविततमूर्द्धजौ ।
 नीलपाताम्बरधरो पोतश्वेतानुलेपनौ । तावन्तःपुरमञ्जातौ प्रविष्टौ कामवेशिनौ ।
 देवपुत्रोपमौ वीरौ बालाविव जनाशनौ । स्थितौ धनुर्गृहे भौन्या सहसा खादिवागतौ ।
 मया दृष्टौ परिव्यक्तं रुचिराच्छादनसज्जौ । तथोरेकस्तु पद्मावः श्यामः पोताम्बरसज्जः ।
 कथां तद्वनूरक्षं दुर्गोष्ठं देवतैरपि । तत् स बालो महाचापं बलाद्यन्ममिवायसं । ४६०५
 आरोपयित्वा वेगेन नामयामास लीलया । आकृत्यमाणं तन्नेन विवाणं बाहुशालिना ।
 मुष्टिर्देशेन कूजित्वा दिधाभूतमभज्यत । ततः प्रचलिता भूमिर्न प्रभाति च भास्करः ।
 धनुषो भङ्गनादेन भ्रमतीव नभसालं । तदद्भुतमहं दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ।
 भयाद्भयदं शत्रूणां तर्हिहास्यातुमागतः । न जानामि महाराज कौ तावन्नितविक्रमौ ।
 एकः कैलासमङ्गाश्र एकोऽञ्जनगिरिप्रभः । स तु तच्छापरत्नानु भङ्क्ता सन्ममिव द्विपः । ४६१०
 निष्पयातानिलगतिः सानुगोऽमितविक्रमः । स धनुस्तद्विधाकृत्वा न जनि कापि निर्गतः ।
 शुल्वैवं धनुषो भङ्गं कंभो विदितवितरः । विस्मयायुधपालं वै प्रविशेष्ट गृहोत्तमं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुःसर्गणि धनुर्भङ्गचतुरशीतोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स चिन्तयित्वा धनुषो भङ्गं भोजविवर्द्धनः । बभूव विमना राज्ञा चिन्तयन् भृशदुःखितः ।

कथं बालो विगतभीरवमन्य महाबलं । प्रेक्षमाणस्तु पुरुषैर्दुर्गुर्भक्ता विनिर्गतः ।

यस्यार्थं दारुणं कर्त्तुं कृत्वा लोकविगर्हितं । पितृव्यस्तात्मजान् भोतः षडैवाहं न्यपीयथं ।

१५२३

दैवं पुरुषकारेण न शक्यमतिवर्त्तितुं । नारदोक्तानु वचनं नूनं मन्त्रमुपस्थितं ।

एवं राजा विचिन्त्याथ निष्काम्य स गृहोत्तमात् । प्रेक्षागारं जगामाशु मञ्जानामवलोककः ।

स दृष्ट्वा सर्वनिर्युक्तं प्रेक्षागारं नृपोत्तमः । श्रेणीनां दृढसंयुक्तैर्धनुषाटैर्निरन्तरं ।

उत्तरागारयुक्ताभिर्वज्रभीमिर्बिभूषितं । कुटीभिश्च प्रदुक्ताभिरेकलक्षैश्च भूषितं ।

सर्वतः सारनिर्युक्तं स्थायतं सुप्रतिष्ठितं । उदयाक्षिष्टमुत्तिष्ठ मञ्जारोहणमुत्तमं ।

५५२०

नृपासनपरिधिं सञ्चारपथसदुलं । क्वचं तद्देहिकाभिश्च मानवौघभरतमं ।

स दृष्ट्वा भूषितं रङ्गमाज्ञापयत् बुद्धिमान् । सः सचिचाः समाख्याञ्च सपताकालयैव च ।

सुवासिता वृषभान्त उपनीतोत्तरच्छदाः । क्रियन्तां मञ्जवाटाश्च बडभ्यो बोधयस्तथा ।

रङ्गवाटे करीषस्य कल्पन्तां राशयोऽव्ययाः । घण्टातोरणशोभाश्च बलयस्यानुरूपतः ।

स्थापन्तां सुनिखाताश्च पानकुम्भा यथाक्रमं । उद्भारसहाः सर्वे सकाञ्चनघटोत्तराः ।

५५२५

बलयस्योपकल्पन्तां कथायास्यैव कुम्भशः । प्रान्तिकाश्च निमज्जन्तां श्रेष्ठश्च सपुरोगमाः ।

आज्ञा च देया मन्त्रानां प्रेक्षकाणां तथैव च । समाजे मञ्जशोभाश्च कल्पन्तां सूपकल्पिताः ।

एवमाज्ञाय राजा स समाजविधिमुत्तमं । समाजवाटाभिष्कम्य विवेश स्वं निवेशनं ।

आह्वानं तत्र सञ्जके तस्य मन्त्रद्वयस्य वै । चाणूरस्याप्रमेयस्य मुष्टिकस्य तथैव च ।

तौ मल्लौ सुमहावीर्यौ बलिभौ बाहुशालिनौ । कंसस्याज्ञां पुरस्कृत्य हृष्टौ विविशतुस्तदा ।

५५३०

तौ समीपगतौ दृष्ट्वा मल्लौ जगति विभ्रुतौ । उवाच कंसो नृपतिः शोपन्यासमिदं वचः ।

भवन्तौ मम विख्यातौ मल्लौ वीरध्वजोचितौ । पूजितौ च यथान्यायं सत्कारार्हौ विशेषतः ।

तन्मन्त्रो यदि सत्काराः स्मर्यन्ते सुकृतानि वा । कर्त्तव्यं मे मद्भक्त्यैर्भवद्भ्यां स्वेन तेजसा ।

यावेतौ मम संवृद्धौ प्रजे गोपालकावुभौ । सङ्कर्षणश्च कृष्णश्च बालावपि जितश्रमौ ।

एतौ रङ्गगतौ युद्धे युध्यमानौ वनेचरौ । निपातानन्तरं शीघ्रं हन्तव्यौ नात्र संशयः ।

५५३५

बालाविभौ चपलकावक्रियाविति सर्वथा । नावज्ञा तत्र कर्त्तव्या कर्त्तव्यो यत्न एव हि ।

ताभ्यां युधि निरस्ताभ्यां गोपाभ्यां रङ्गवन्निधौ । आयत्याञ्च तदाले च श्रेयो मम भविष्यति ।

नृपतेः स्नेहसंयुक्तैर्वचोभिर्बुद्धमानसौ । ऊचतुर्दुर्गुर्भक्तौ मल्लौ चाणूरमुष्टिकौ ।

यद्यावयोस्तौ प्रमुखे स्थास्येते गोपकिष्किभौ । हतावित्यवगम्यतौ प्रेतरूपैः तपस्विनौ ।

यद्यावां प्रतिपोक्येते तावद्विष्टपरिभ्रुतौ । आवाभ्यां रोषयुक्ताभ्यां प्रमुखे तौ वनौकसौ ।

५५४०

एवं वाग्विषममुत्सृज्य तावुभौ मन्त्रपुङ्गवौ । अनुज्ञातौ नरेन्द्रस्य स्वगृहं प्रतिजग्मतुः ।

महामात्रं ततः कंसो बभाषे हस्तिजीविनं । हस्ती कुवकायापीडः समाजद्वारं तिष्ठतु ।

बलवान्मदलोत्साहस्यपलः क्रोधनो मृषु । दामोत्कटकटक्षत्रः प्रतिवारणवारणः ।
 स सद्योदयितयस्य तावद्दिश्य वनौकसी । वसुदेवसुतो गोपौ यथा स्यातां मताशुषी ।
 त्वया चैव गजेन्द्रेण यदि तो गोषु जीविनौ । भवेतां घातितौ रज्जे न पश्येयं मदीकटौ ।
 ततस्तौ पातितौ दृष्ट्वा वसुदेवः सबाण्डवः । ह्रिन्नमूलो निराश्रमः सभायौ विनम्रिष्यति ।
 ये चेमे यादवा मूर्खाः सर्वे कृष्णपरायणाः । ते नम्रिष्यन्ति शिखाया दृष्ट्वा कृष्णं निपातितं ।
 एतौ हत्वा गजेन्द्रेण मल्लैर्व्या स्त्रयमेव वान पुरीं निघादवां कृत्वा विचरिष्यान्वहं सुखी ।
 पिताऽपि मे परित्यक्तो यादवानां कुलोदहः । श्रेयाश्च मे परित्यक्ता यादवा कृष्णपक्षिणः ।
 न चाहमुपसेनेन जातः किल सुतार्थिना । मानुषेणात्पवीर्येण यथा मामाह नारदः ।

॥ महामात्र उवाच ॥ कथमुक्तं नारदेन राजन् देवर्षिणा पुरा । आश्चर्यमेतत् कथितं त्वत् : श्रुतमरिन्दम ।

कथमन्येन जातस्त्वमुपसेनात् पितुर्विना । तव माता कथं राजन् कृतं कर्णेदमोदृशं ।
 अन्याऽपि प्राकृता नारी न कुर्यात्तु जुगुप्सितं । वित्तरं श्रोतुमिच्छामि ह्यत्र कैतूहलं हि मे ।
 ॥ कंस उवाच ॥ यथा कथितवान्प्रियो महर्षिर्नारदः प्रभुः । तथाऽहं सम्प्रवक्ष्यामि यदि ते श्रवणे मतिः ।
 आगतः शक्रमदनात् स वै शक्रमखो मुनिः । चन्द्राग्रदण्डवसनो जटामण्डलमुदहन ।
 कृष्णाजिनोत्तरीयेण वस्त्रयशोपवीतवान् । दण्डो कमण्डलुधरः प्रजापतिरिवापरः ।
 गाता चतुर्णां वेदानां विद्वान् गन्धर्व्ववेदवित् । स नारदेऽथ देवर्षिर्ब्रह्मलोकचरोऽप्ययः ।
 तमागतमृषिं दृष्ट्वा पूजयित्वा यथाविधि । पाद्यार्घमासनं दत्त्वा सम्प्रवेशोपविश्य च ।
 मुखोपविष्टोऽथ मुनिः पृष्ट्वा च कुशलं मम । उवाच मे प्रीतमना देवर्षिर्भवितात्मवान् ।
 पूजितोऽहं त्वया वीर विधिदृष्टेन कर्कषा । इदमेकं मम वचः श्रूयतां प्रतिश्रुत्वा ।
 गतोऽहं देवसदनं शौवर्णे मेरुपर्व्वते । सोऽहं कदाचिदेवानां समाने मेरुमूर्धनि ।
 तत्र मन्त्रयतामेव देवतानां मया श्रुतः । भवतः सानुगस्येह वर्धोपायः सुदारणः ।
 तत्रैव देवकीगर्भो विष्णुर्लोकममङ्कृतः । योऽस्या गर्भेऽष्टमः कंस स ते मृत्युर्भविष्यति ।
 देवानां स तु सर्व्वस्त्रं चिदिवस्य गतिश्च सः । परं रक्षस्व देवानां स ते मृत्युर्भविष्यति ।
 यत्नय कियतां कंस गर्भाणां पातनं प्रति । नावज्ञा रिपवे कार्य्या दुर्भले स्वजनेऽपि वा ।
 न चाहमुपसेनेन पिता तव महाबल । द्रुमिलो नाम तेजस्वी सौभक्ष पतिर्हर्मितः ।
 श्रुत्वाऽहं तदवसत्स्य किञ्चिद्रेषसमन्वितः । भूयोऽहं कथं ब्रह्मन् द्रुमिलो नाम दानवः ।
 मम माता कथं तस्य ब्रूहि विप्र समागमः । एतद्विष्णुस्यैव भोतुं विस्तरेण तपोधन ।
 ॥ नारद उवाच ॥ हन्ता ते वर्त्तयिष्यामि शृणु राजन् वचार्थतः । द्रुमिलस्य च माता ते संवादश्च समागमं ।
 मुयामुनं नाम गिरिं तव माता रजस्तला । प्रेषितुं सञ्चिता स्त्रीभिर्गता वन इदृहलान् ।
 सा तत्र रमणीयेषु रुचिरद्रुमशालेषु । चत्वार जगद्भृतेषु कन्दरेषु नदीषु च ।
 किन्नरीकृतमधुराः प्रतिश्रुत्याऽभिनदिताः । शृण्वती कामजननीर्वाचः श्रोत्रमुखावहाः ।

वर्षणाञ्चैव विरुतं खगानाञ्च विकूजितं । अमोक्षमभिष्टुतमनी क्षोभयं वा धरोचयत् ।
 एतस्मिन्ननरे वायुर्वनराजिनिःसृतः । इयः कुसुमगन्धाब्जो ववौ मन्त्रप्रबोधनः ।
 द्विरेफाभरणाञ्चैव कदम्बा वायुघटिताः । मुमुचुर्गन्धमधिकं वनतासारमूर्च्छिताः ।
 केचनराः पुष्पवर्षेण वटुचूर्णदबोधनाः । नीपा दीपा द्रवामान्ति पुष्पकर्षिकधारिणः ।
 मही नवतृणच्छाया शक्रगोपविभूषिता । यौवनस्त्रेव वनिता वन्दधारात्सवं वपुः ।
 अथ यौभपतिः श्रीमान् द्रुमिलो नाम दानवः । भविष्यद्द्वैवयोगेन विधाया यच्च नीयते ।
 कामगेन रथेनाशु तदुत्तरादित्यवर्षसा । यदुच्छ्रया गतस्तच्च सुयामुनदिदृशया ।
 विशायसा कामगेन मनसोऽप्याश्रुनामिना । स तं प्राप्य पर्वतेऽङ्गं क्षवतीर्य रथोत्तमात् ।
 पर्वतोत्तमापवने न्यस्य रथं पररथाह्वेन । उभौ तौ स्तवसहितौ चेरतुर्नगमूर्ध्वनि ।
 ततो बह्वन्यपश्येतां कामनानि वनानि च । सर्वसुगुणसम्पन्ने नन्दनस्त्रेव कामने ।
 चेरतुर्नगशृङ्गेषु कन्दरेषु नदीषु च । नानाधातुपिण्डैश्च शृङ्गेर्व्यञ्जमिदञ्चितैः ।
 नानावर्णैर्विचित्रैश्च काञ्चनाञ्जनराजैः । नानाकुसुमगन्धाब्जाजानासम्पन्नैर्युतान् ।
 नानादिजगणोद्गुष्टाजानापुष्पफलद्रुमान् । नानौषधिसमायुक्तानुविमिश्रानुर्वेवितान् ।
 विशाधरान् किमुत्तवानुचवानरराक्षसान् । सिंहां व्याघ्रान् वराहान् महिषाञ्जरभाञ्जगान् ।
 समराञ्चमराञ्च द्यून्मातङ्गान् चक्षराक्षसान् । एवं बहुविधान् पश्यन्सरमणो नमोत्तमं ।
 दूराद्दर्शं नृपतिर्दिवौ सुरसुतोपमां । क्रोडमानां सखीभिश्च पुष्पञ्चैव प्रचिन्तितौ ।
 ततस्सरन्तौ सुश्रेणीं सखीभिः सह संवृतां । दृष्ट्वा यौभपतिर्दूराद्विदधन् स्तनमवधीत् ।
 कस्येयं मृगशावालो वनान्तरविचारिणी । रूपौदार्यनुषोपेता मन्त्रावस्य रतिर्यथा ।
 शचीव पुरुहूतस्य उतासो वा तिलोत्तमा । नारायणोऽहं निर्भिद्य सम्भूता वरवर्णिनी ।
 ऐलस्य दयिता देवी योषिद्व्रजं किमुर्वशी । क्षीरार्णवे मन्त्रमाने सुरामुरगणैः सह ।
 मन्थानं मन्दरं कृत्वा अमृतार्थेति नः श्रुतं । ततोऽमृतात् समुत्तस्यौ देवौ श्रीलोकभाविनी ।
 नारायणाङ्गललिता किं श्रीरेषा वरानना । नीलमेघान्तरगता स्रोतस्तीवाचिरप्रभा ।
 तथा योषिद्व्रणाश्वे रूपं प्रथोतयदनं । शचीव सुकुमाराङ्गो सुप्रभेन्दुनिभाभवा ।
 दृष्ट्वा रूपमनिन्दाञ्ज्वा विभ्रान्तो व्याकुलेन्द्रियः । कामस्य वज्रमापन्नो मनो विह्वलतीव मे ।
 शृङ्गे कलन्ति मेऽङ्गानि कुसुमायुधपायकाः । भिन्ना इदि वराः पञ्च निर्दहन्तीव मे तनुं ।
 इच्छामिद्विष्यद्भूयति आश्वसित दवानसः । कस्यमस्य भवेत् कार्यं व्रमार्थं मन्त्रायाग्निना ।
 केनोपायेन किं कुर्यां भजेन्मां मत्तकाग्निनी । एवं बह्वञ्जलिनामो गोपलस्य च दानवः ।
 स्तनमाह मुहूर्तं तं तिष्ठ शैरमिहानघ । सद्यं यास्मिन्ति तां द्रष्टुं कस्ययमिति सुन्दरी ।
 प्रतोक्षमाणसिष्ठस्य यावदागमनं मम । मुक्ता तु वचनं स्तनसंवाऽस्मिन्ति च सोऽम्रवीत् ।
 एवमुक्त्वा दानवैश्चो गजनाथ मनो हृद्ये । इच्छामासिदृशदयो दृष्ट्वा तामपितेजसां ।

वार्युपसृग्य बलवान् ध्यानदेवान् चिन्तयत् । मुहूर्त्तं ध्यातमात्रे तु दृष्टं ज्ञानबलान्नतः ।
 उपसेनस्य पत्नीति ज्ञात्वा हर्षमवाप सः । उपसेनस्य वै रूपं कृत्वा स्वं परिवर्त्य च ।
 उपामर्षकाहावाङ्गः प्रमथं दानवेश्वरः । स्मयमानश्च शनकैर्जयाहामितवीर्यवान् ।
 उपसेनस्य रूपेण मातरं ते व्यधर्षयत् । सा पतिस्त्रिगुहदया भावेनोपसर्प तं ।
 शङ्किता चाभवत् पश्यात्तस्य गौरवदर्शनात् । सा तमावेत्यिता भीता न त्वं मम पतिर्भुवं ।
 कस्य त्वं विवृताचारो घेनास्मि मस्मिनीकृता । एकपत्नीमतमिदं मम संदूषितं त्वया ।
 पत्युर्नैव रूपमाख्याय नोच नोचेन कर्मणा । किं मां वक्ष्यन्ति कृषिता बान्धवाः कुलपांसवो ।
 जुगृप्सता च वक्ष्यामि पतिपत्नैर्विराजता । धिक् त्वामीदृशमवानं दुष्कूलं व्युत्थितेन्द्रियं ।
 अविद्यास्यमनार्यश्च परदारभिमर्षणं । स तामाह प्रसज्यन्तीं क्षिप्तः क्रोधेन दावयः ।
 अहं वै द्रुमिलो नाम भौमस्य पतिरुज्जितः । किं मां क्षिपसि रोषेण मूढे पण्डितमानसि ।
 मानुषं पतिमाश्रित्य नोचं मृत्युवशे स्थितं । व्यभिचाराच्च दुष्यन्ति स्त्रियः स्त्रीमानगर्विते ।
 न ज्ञासां नियता बुद्धिर्मानुषीणां विशेषतः । शूयन्ते हि स्त्रियो बह्वो व्यभिचारव्यतिक्रमैः ।
 प्रसूता देवमदृशान् पुत्रानमितविक्रमान् । अतीव हि त्वं स्त्रीलोके पतिधर्माती सती ।
 शुद्धा केशान् विधुष्यन्ती भाषसे यद्यदिच्छसि । कस्य त्वमिति यच्चाहं त्वयोक्तो मत्तकाग्निनि ।
 कंसस्तस्माद्रूपध्वंसी तव पुत्रो भविष्यति । सा मरौषा पुनर्भूत्वा निन्दन्ती तस्य तं वरं ।
 उवाच व्यथिता देवी दानवं छृष्टवादिनं । धिक् ते वृत्तं सुदुर्वृत्तं यः सर्व्वः निन्दसि स्त्रियः ।
 सन्ति स्त्रियो नीचवृत्ताः सन्ति चैव पतिव्रताः । यास्त्वैकपत्न्यः शूयन्ते ऽरुन्धतीप्रमखाः स्त्रियः ।
 याभिर्धृताः प्रजाः सर्व्वः लोकाश्चैव कुलाधम । यस्त्वया मम पुत्रो वै दत्तो वृत्तविनाशनः ।
 न मे बह्वमस्त्वैव प्रहृष्टो चापि यदुच्यसे । उत्पत्यति पुमास्त्रोच पतिवशे ममावययः ।
 भविष्यति स ते मृत्युर्यस्य दत्तस्त्वया सुतः । द्रुमिलस्त्वैवमुक्तस्तु जगामाकाशमेव तु ।
 तिनैव रयमुग्येन दिव्येनाकाशगमिना । जगाम च पुरीं दीना माता तदहरेव ते ।
 स एवमुक्ता भगवान्मरुदो भुनिसत्तमः । दीप्यमानस्तपोवीर्यात् साक्षादग्निरिव ज्वलन् ।
 वज्रक्रीवाद्यमातन्वन् सप्तस्वरविमूर्च्छनात् । गायत्रौ लक्ष्म्योद्योश्च जगाम ब्रह्मणोऽन्तिकं ।
 प्रहृष्टोऽहं महामात्र निबोध वचनं मम । तस्यश्चोक्तं नारदेन पैकालक्षेण धीमता ।
 अहं बलेन वीर्येण मदेन च नयेरं च । प्रभावेणैव शौर्येण तेजसा विक्रमेण च ।
 सत्येन चैव दानेन नान्योऽस्ति सदृशः पुमान् । विदित्वा सूर्यमात्मानं वचनं अदृधाम्बहं ।
 ज्येष्ठोऽहं सुतस्त्वैवमुपसेनस्य हस्तिप । मातापितृभ्यां सन्त्यक्तः स्थितोऽहं स्वेन तेजसा ।
 उभाभ्याश्चैव विदित्वा बान्धवैश्च विशेषतः । एतानपि हनिष्यामि हत्वा वनचरावुभौ ।
 तद्गच्छ गजमारुह्य शङ्खुश्रमांसेतमरः । स्थितो भव महामात्र समाजहारि माचिरं ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुपर्व्वे हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि कंसवाक्ये पञ्चाशीतोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

४१५

४२०

४२५

४२९

४३४

४३९

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्मिन्महनि निर्दुते द्वितीये समुपस्थिते । आपूर्यत महारङ्गः पौरैर्युद्धदिदृक्षुभिः ।
 स चित्राष्टस्त्रिचरणः शार्ङ्गलङ्कारवेदिकः । सगवाक्षाङ्गुचन्द्रश्च तल्लोत्तमभूषितः ।
 प्राङ्मुखैश्चारुनिर्युक्तैश्चास्त्रदामावर्तसितैः । अलङ्कृतैर्विराजद्भिः शारदैरिव तायदैः ।
 मञ्चागारैः सुनिर्युक्तैर्युद्धैश्च सुविभूषितैः । समाजवाटः शुशुभे समेषां च द्वाणवः ।
 स्वर्णार्धद्रव्ययुक्ताभिः पताकाभिर्निरन्तरं । श्रेणीनाञ्च गणानाञ्च मञ्चा भान्द्यचलोपमाः ।
 अन्तःपुरगतानाञ्च प्रेक्षागाराण्यनेकशः । रेजुः काञ्चनचित्राणि रत्नज्वालाकुलानि च ।
 तानि रत्नौघकृतानि समानप्रयुक्ताणि च । रेजुर्ज्वलिकाचैपैः सपत्नी इव खे नगाः ।
 तत्र चामरहामैश्च भूषणानाञ्च शिञ्जितैः । मणीनाञ्च वरार्हाणां विचित्राश्चेत्तरश्चिवः ।
 गणिकानां पृथक्पृथक् शृभैराक्षरणात्मरैः । शोभिता वारमुखाभिर्विमानप्रतिभैरजसः ।
 तत्रासनानि मुख्यानि पर्यङ्काश्च हिरण्ययाः । प्रकीर्णाश्च कुथाचित्राः सपुष्पस्तवकैर्दृताः ।
 शैवर्णाः पानकुम्भाश्च पानभूम्भश्च शोभिताः । फलावदंशपूर्णश्च चाङ्गैर्यैः पानयोजिताः ।
 अन्ये च मञ्चा बहवः काष्ठमस्ययन्त्रमाः । रेजुः प्रस्तरणान्त्वन शतशोऽप्य सहस्रशः ।
 उत्तरागारिकाश्चान्ये सुस्मज्जालावलोकिनः । स्त्रीणां प्रेक्षागृहा भान्ति राजहंसा इवाम्बरैः ।
 प्राङ्मुखैश्चारुनिर्युक्तैः मेरुशृङ्गसमप्रभः । रत्नपवनभिस्तम्भैश्चारुनिर्युक्तैश्चोभितः ।
 प्रेक्षागारः स कंसस्य प्रचकाशेऽधिकं श्रिया । शोभितो मात्स्यदामौघैर्निवासकृतसल्लयः ।
 तस्मिन्महानाजनाकोर्णे जगैश्च प्रतिगदिते । समाजवाटे संस्तम्भे कल्पमानार्णवप्रभे ।
 राजा कुवलयपोडः समाजदारि कुम्भरः । तिष्ठत्विति समाज्ञाय प्रेक्षागरमुपाययौ ।
 स शुक्ले वाससी विभ्रक्तेऽत्यजनचामरः । शुशुभे श्वेतमुकुटः श्वेताद्रात्रिव चन्द्रमाः ।
 तस्य सिंहासनस्यस्य सुखालीनस्य धीमतः । रूपमप्रतिमं दृष्ट्वा पौराः प्रोचुर्जयः श्रियः ।
 ततः प्रविविशुर्ध्वजा रङ्गमावलिताम्बराः । निस्त्रय्य भागशः कलाः प्रविश्य बलशालिनः ।
 तत्सुख्यं निनादेन स्वेडितास्कोटितेन च । वसुदेवसुतौ हतौ रङ्गद्वारमुपस्थितौ ।
 तावापतन्तौ क्षुरितौ प्रतिविद्धौ वराग्नौ । तेन मत्सेन नागेन चोद्यमानेन वै शृङ्गं ।
 स मत्स्यहस्तौ दृष्टात्मा कृत्वा कुण्डलिनं करं । चकार चोदितो यत्नं निहन्तुं बलकेश्वरौ ।
 ततः प्रहसितः कृष्णस्ताप्यमानो गजेन वै । कंसस्य तस्य तथैव जगर्ह सुदुरात्मनः ।
 स्वरते खलु कंसोऽयं गन्तुं वैरस्तमचयं । यो मामनेन नागेन प्रधर्षयितुमिच्छति ।
 सन्निकृष्टे ततो नागे गर्जमाने यथा घने । सहस्रोत्पत्य गोविन्दश्चक्रे तालखनं प्रभुः ।
 स्वेडितः स्कोटितरवः कृत्वा नागस्य सोऽपतः । करं सशीकरं तस्य प्रतिजग्राह वल्लभा ।
 विषाणान्तरगो भूत्वा पुनश्चरणमध्यगः । बबाधे तं गजं कृत्वा पवनलोचयद् यया ।
 स हस्तायादिभिक्षात्नो विषाणायाश्च दन्तिनः । विमुक्तः पादमध्यश्च कृत्वा दिग्मयोधयत् ।
 सोऽतिकायस्तु ममूढो हन्तुं कृष्णमशक्रुवन् । गजः स्वेज्ज्वलितगन्धेषु मथ्यमानो रराञ्च ह ।

पपात भूमौ जानुभ्यां दृग्गताभ्यां तुतोद् च । मदं सुखाव रोषाच्च घर्षापाये यथा घनः ।
 कृष्णस्तु तेन नागेन क्रोडित्वा शिष्टं लोचय । निधनाय मतिश्चक्रे कंसदिष्टेन चेतसा ।
 स तस्य प्रमुखे पादं कृत्वा कुम्भादनन्तरं । दोर्भ्यां विषाणमुत्पात्त्वा तेनैव प्राहरत्तदा ।
 स तेन वज्रकण्ठेन खेन दन्तेन कुञ्जरः । हन्यमानः शङ्कन्मूर्ध्नि मुनीशानां रराव ह ।
 कृष्णजम्बेरिताङ्गस्य कुञ्जरस्यार्त्तचेतसः । कटाभ्यामति सुखाव वेगवद्भूरि शोणितं ।
 लाङ्गूलद्वयास्य वेगेन निश्चकर्ष हस्तयुधः । शैलपृष्ठाङ्कसंलीनं वैजतेय द्वोरगं ।
 तेनैव गजदन्तेन हृत्थो हत्वा तु कुञ्जरं । जघनैकप्रहारेण गजरोहणमुत्पन्नं ।
 शोर्त्तनादं महत् कृत्वा विदमो दन्तिनाम्बरः । पपात समहामात्रो वज्रभिन्न इवाचलः ।
 ततस्तौ तु गजाङ्गानि प्रगृह्य रणकर्षणौ । गजस्य पादरक्षांश्च जघ्नतुः पुरुषर्षभौ ।
 तांश्च हत्वा विविशतुर्ध्वं रङ्गस्य तावुभौ । नामत्यावशिनौ स्वर्गादवतोर्णविवेक्षया ।
 वृष्यन्धकाश्च भोजाश्च ददृशुर्व्यनमालिनौ । स्फोटितोत्कृष्टनादेन बाह्वोरारोह्योऽपि तेन च ।
 भिंहनादैश्च तालैश्च हर्षयामासतुर्जनं । तौ दृष्ट्वा भोजराजस्तु विप्रसादं वृथामतिः ।
 पौराणामनुरागश्च हर्षश्चालस्य भारत । तं हत्वा पुण्डरीकाक्षो नदन्तं दन्तिनाम्बरं ।
 श्रवतीर्णोऽणवाकारं समाजं सद्यः पूर्णजः ।

४१५

४१६

४१७

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कुवलयापीडबधे षडशीतेऽध्यायः ॥ ८६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रविशन्तस्तु वेगेन मारुतावलिताम्बरं । पूर्वजं पुरतः कृत्वा कृष्णं कमललोचनं ।
 गजदन्तकृतोत्प्लव सुभुजं देवकीपुत्रं । लोलाकृताङ्गं वारं मदेन हविरेण च ।
 वल्लामानं यथा सिद्धं व्यूहमानं यथा घनं । बाहुशब्दप्रहारेण चालयन्तं वसुन्धरौ ।
 श्रेयसेनः समालोक्य दन्तिदन्तोद्यतायुधं । कृष्णं शूरायस्समुखः सरोपं समुदैक्षत ।
 भुजामक्तेन शृङ्गुभे गजदन्तेन केशवः । चन्द्रार्द्धविम्बसंस्तौ यथैकस्त्रिखरो गिरिः ।
 वल्लामाने तु गोविन्दे स कृत्स्नो रङ्गसागरः । जनौ च प्रतिनादेन पूर्यमाण इवावभौ ।
 ततः क्रोधातितामलः कंसः परमकोपनः । चाणूरमादिश्रयुक्ते कृष्णस्य भुमहावलं ।
 अभ्रमलस्य निक्षिप्तं मुष्टिकस्य महावलं । बलदेवाय सकोधो दिदेशास्त्रिचघोपमं ।
 कंभेनापि समाश्रयचाणूरः पूर्वमेव तु । योद्धव्यं सह कृष्णेन त्वया यज्जवतेति वै ।
 स रोषेण तु चाणूरः कषापीकृतलोचनः । अभ्यवर्त्तत युद्धार्थमपां पूर्णो यथा घनः ।
 अवयुष्टे समाजे तु निःशब्दस्तिमिते जने । यादवास्तत्र संहिता इदं वचनमब्रुवन् ।
 बाहुयुद्धमिदं रङ्गे सप्राश्रिकमकातरं । क्रियावलसमाश्रितमशक्तं निश्चितं पुरा ।
 अस्तिशपि अमो निधं विनेयः कालदर्शिभिः । करीवेण च मलस्य सततं सन्निवा स्यता ।
 स्थितो भूमिगतश्चैव यथा मार्गतः स्थितः । निवृष्यतस्य पर्यायः प्राश्रिकैः समुदाहृतः ।
 बालो वा यदि वा मयः क्षणो वा स्वविरोऽपि वा । बलस्यो वा स्थितो रङ्गे ज्ञेयः कषाप्करेण वै ।

४१८

४१९

वलतस्य क्रियातस्य बाहुयुद्धविधिर्युधि । निपातानन्तरं किञ्चित् कर्तव्यं कदाचन ।
 तदिदं प्रसूतं रज्जे युद्धं कृष्णान्नमन्त्रयोः । बालः कृष्णो महान्नमः कथं न स्याद्विचारणा ।
 ततः किलकिलाशब्दः समाजे समवर्तत । प्रावृत्तात च गोविन्दो बाक्यश्चेदमुवाच ह ।
 अहं बालो महान्नमो वपुषा पर्यतोपमः । युद्धं ममानेन सह रोचते बाहुशालिना ।
 युद्धव्यतिक्रमः कश्चिन्न भविष्यति मत्कृतः । न ह्यहं बाहुयोधानां दूषयिष्यामि यन्मतं ।
 योऽयं करोषधर्मस्य तोयधर्मस्य रज्ज्वजः । कषायस्य च संभर्गः समयो ह्येव कल्पितः ।
 संयमः स्थिरता श्रैष्ठ्यं व्याघामः सत्क्रिया बलं । रज्जे च नियता बिद्धिरेतद्युद्धविदां मतं ।
 यदयं बाहुयुद्धं वै सर्वैरं कर्तुमुद्यतः । अथ वै निग्रहः कार्यस्त्रोषयिष्याम्यहं जगत् ।
 कर्तव्येषु प्रसूतोऽयं चाणूरो नाम नामतः । बाहुयोधो शरीरेण कर्मभिश्चाथ चिन्तयतां ।
 एतेन सहवो मत्सा निपातानन्तरं हताः । रज्ज्वप्रतापक्रान्तेन मत्समार्गस्य दूषितः ।
 शस्त्रसिद्धिस्तु योधानां संघामे शस्त्रयोधिनां । रज्जे सिद्धिस्तु मत्सनां प्रतिमत्सनिपातजा ।
 रणे विजयमानस्य कीर्तिर्भवति श्राव्यते । हतस्यापि रणेऽश्वेनैककण्ठं विधीयते ।
 रणे क्षुभयतः सिद्धिर्हन्तस्त्रेह प्रतोऽपि वा । सा हि प्राणान्तिको यात्रा महद्भिः साधुपूजिता ।
 अथन्तु मार्गो वलतः क्रियातस्य विनिःसृतः । मृतस्य रज्जे कः स्वर्गो जयतो वा कुतो रतिः ।
 ये तु केचित् स्वदोषेण राज्ञः पण्डितमानिनः । प्रतापार्थं हता मत्सा मल्लवन्तुर्बधो हि सः ।
 एवं सञ्जल्पतस्तस्य ताभ्यां युद्धं सुदारुणं । उभाभ्यामभवद्द्वारं वारणाभ्यां यथा वने ।
 कृतप्रतिकृतैस्त्रिर्वाङ्गभिस्य सकङ्कटैः । सन्निपातावधूतैश्च प्रमाथोन्मथनैस्तथा ।
 तावुभावपि संक्षिप्तौ यथा शैलमथौ तथा । क्षेपणैर्कुट्टिभिश्चैव वराहोद्धूतनिःस्त्रेनैः ।
 कीलैर्नैः सन्निपातैश्च प्रसृष्टाभिसथैश्च । शस्त्रकानक्षपातैश्च पादोद्धूतैश्च दारुणैः ।
 जानुभिश्चास्त्रनिर्घोषैः शिरोभ्याश्चावचङ्कितैः । तद्युद्धमभवद्द्वारमश्वत्थं बाहुतेजसा ।
 बाहुप्राणेन शूराणां समाजोत्सवसञ्निधौ । अरव्यत जनः सर्वैः सोऽकुट्टनिनदोत्थितः ।
 साधुवांसां मध्येषु चोषयन्त्यपरे जनाः । ततः प्रस्त्रिस्तवदनः कृष्णप्रणिहितैरणः ।
 न्यवारयत त्वर्थेण कंसः सत्येन पाणिना । प्रतिपिङ्गेषु त्वर्थेषु मृदङ्गादिषु तेषु वै ।
 खे सङ्गतान्यवाद्यन्त देवत्वार्थाख्येनकशः । युध्यमाने हृषीकेशे पुण्डरीकनिभेक्षणे ।
 खद्यमेन प्रवाद्यन्त त्वर्थेणोपास्य सर्वैश्च । अन्तर्हानगता देवा विमानैः कामरूपिणः ।
 चेरन्मिन्धाधरैः सार्द्धं कृष्णस्य जयकाङ्क्षिणः । जयस्य कृष्ण चाणूरं दानवं मल्लरूपिणं ।
 इति सप्तर्षयः सर्वे अचसुचैव नभोगताः । चाणूरेण चिरं कालं कीडिता देवकीसुतः ।
 वलमाहारयः मास कंसस्त्राभावदर्शिवान् । ततस्तस्मात् वसुधा मत्सास्यैव जुघूर्णिर ।
 मुकुटाचापि कंसस्य पपात मणिहस्तमः । दोर्मोमानस्य कृष्णस्य चाणूरं पूर्णजोनिनं ।
 प्राहरन्कुट्टिना मूर्ध्नि वलसाहस्य जानुना । निःसृतो चाक्षुर्धरे तस्य नेत्रे सबन्धने ।

४७५

४७६

४७७

४७८

४७९

४८०

तापनीयं यथा घण्टं कञ्चोपरि विलम्बिते । पपात स तुरङ्गस्य मध्ये निःसृतलोचनः ।
 चाणूरे विगतप्राणा जीवितान्ते महीतले । देहेन तस्य मलस्य चाणूरस्य गतायुषः ।
 मस्त्रिरुद्धो महारथः स जैलेनेव लक्ष्यते । रौहिणेयो हते तस्मिंश्चाणूरे बलदर्पिते ।
 जयाह् मुष्टिकं रङ्गे कृष्णस्तोषलकं पुनः । मस्त्रिपाते तु तौ मसौ प्रथमे क्रोधमूर्च्छितौ ।
 भर्मेयातां रामकृष्णौ कालस्य वशवर्त्तिनौ । निर्घातावनतो भूत्वा रङ्गमध्ये ववल्वातुः ।
 कृष्णस्तोषलमुद्यम्य गिरिकूटोपमं बलौ । भ्रामत्विया व्रतगुणं निष्पिपेष महीतले ।
 तस्य कृष्णाभिपन्नस्य पण्डितस्य बलोद्यमः । मुखाद्रुधिरमत्यर्थमुञ्जगाम मुमूर्षतः ।
 सङ्कर्षणस्तु सचिरं योधयित्वा महाबलः । अन्नमन्नं महामन्नो मण्डुजानि व्यदर्शयत् ।
 मुष्टिनैकेन तेजसो साशनिसनयिद्वुना । शिरस्यभ्यहनद्गोरो वज्रेणैव महागिरिं ।
 स निष्पतितमस्त्रिका विस्फलनयनाननः । पपात निहतस्तेन ततो नादो महानभूत् ।
 अन्नतापस्तकौ हत्वा कृष्णसङ्कर्षणावुभौ । क्रोधमंरक्तनयनौ रङ्गमध्ये ववल्वातुः ।
 समाजवाटो निम्नग्नः सोऽभवद्ग्रीमदर्शनः । अन्ने तदा महामन्त्रे मुष्टिके च निपातिते ।
 ये च सम्प्रसृज्जा गोपा नन्दगोपपुरोगमाः । भयञ्चोभितमव्याङ्गाः सर्वे तत्रावतस्त्रिरे ।
 हर्षजं वारि नेत्राभ्यां वर्षमाणा प्रवेपती । प्रसवोत्पीडिता कृष्णं देवको समुदैक्षत ।
 कृष्णदर्शनमुक्तेन वाव्येणाकलितेक्षणः । वसुदेवो जरां त्यक्त्वा स्निहेन तरुणायते ।
 वारमुखाश्च ताः सर्वाः कृष्णस्य मुखपङ्कजं । पपुर्हि नेत्रभ्रमरैर्निर्मेषान्तरगामिभिः ।
 कंसस्याथ मुखस्त्रेदो भ्रूमिदान्तरगोचरः । अवभट्रावनिर्ध्यासः कृष्णमन्दर्शनेरितः ।
 केशवायामधूमेन रावणिश्चास्वाहिना । दीप्तमन्तर्गतं तस्य हृदयं माननाग्निना ।
 तस्य प्रस्फुरतीदृश्य स्त्रिंशालिकतलस्य वै । कंसवक्त्रस्य रोषेण रक्तसूर्यायते वपुः ।
 क्रोधरक्ताग्निवाक्त्रस्य प्रसृताः स्त्रेदविन्दवः । यथा रविकरस्पृष्टा वृचावग्यायविन्दवः ।
 सोऽश्वापयत संक्रुद्धः पुरुषान् व्यायतान् बहून् । गोपावैतौ समाजौघान्निष्क्रान्तेतां वनेचरौ ।
 नैवैतौ द्रष्टुमिच्छामि विहृतौ पापदर्शनौ । गोपानामपि मे राज्ये न कश्चित् स्यातुमर्हति ।
 नन्दगोपस्य दुर्मेधाः पापंश्चभिरतो मम । आद्यधैर्निगडाकारैर्लोहपाशैर्निर्भट्टकतां ।
 वसुदेवस्य दुष्टतो नित्यमङ्गचरो मम । अट्टहास्येण दण्डेन क्षिप्रमधीव ब्राम्हणां ।
 ये चमे प्राकृता गोपा दामोदरपरायणाः । ह्रियन्तां गावस्तेषां यन्नास्ति वसु किञ्चन ।
 एवमाश्वापयानं तं कंसं परुषभाषिणं । ददर्शायस्तनयनः कृष्णः सत्यपराक्रमः ।
 क्षिप्ते पितरि चुक्रोध नन्दगोपे च केशवः । ज्ञातीनाञ्च व्यथा दृष्ट्वा विभञ्जाश्चैव देवकीं ।
 स मित्ते इव वेगेन केशवो जातविक्रमः । आरुह्यकुर्महामाजः कंसमाश्रायमंघ्रतः ।
 रङ्गमध्यादुत्पपात कृष्णः कंससमन्तिके । असज्जदायुनाक्षितो यथा खल्लो घनाधनः ।
 ददर्शुर्न हि तं सर्वे रङ्गमध्यादवप्लुतं । किवलं कंसपार्श्वे दृष्टुः परवासिनः ।

४२१

४०५

४०६

४०७

४०८

४०९

सोऽपि कंसस्तदायुक्तः परीतः कालधर्षणा । आकाशादिव गोविन्दे मेने तवागतं विभुं ।
 स कृष्णनायकं हत्वा बाहुं परिघसन्निभं । मूर्ध्निषु परामृष्टः कंसो वै रङ्गसंसदि ।
 मुकुटस्थापतस्तस्य काञ्चना वज्रभूषितः । शिरसस्तत्र कृष्णेन परामृष्टस्य पाणिना ।
 स हस्तयुक्तकेशस्य कंसो भिर्यज्जितां गतः । तथैव च विहंसूढो विकृतः समपद्यत ।
 निगृहीतस्य केशेषु गतासुरिव निश्चसन् । न शशाक मुखं द्रष्टुं कंसः कृष्णस्य वै तदा ।
 विकुण्डलाभ्यां कर्णाभ्यां ह्रिन्नहारेण वक्षसा । प्रलम्बाभ्याश्च बाहुभ्यां गात्रैर्विस्मृतभूषणैः ।
 भ्रंसितेनोत्तरीयेण सहसा चलिताननः । चेष्टमानः समाचिपः कंसः कृष्णेन तेजसा ।
 चकर्ष च महारङ्गे मञ्जान्निकम्य केशवः । केशेषु तं बलाद्बद्ध कंसं क्रोधाहताङ्गतं ।
 हृद्यमाणः स कृष्णेन भोजराजो महाद्युतिः । समाज्जाटे परिवर्तं देहकृष्टाञ्जकार ह ।
 समज्जाटे विक्रीड्य विह्वल्य च गतायुषं । कृष्णो विस्पर्जयामास कंसदेहमदूरतः ।
 धरण्यां मृदितः शिथ्य कंसदेहः सुखोचितः । क्रमेण विपरीतेन पांशुभिः परुषीकृतः ।
 तस्य तद्ददनं ध्यामं सुप्ताच्च मुकुटं विना । न विभाति विपर्यस्तं विपलाशं यथाऽम्बुजं ।
 अमंयामे हतःकंसः स वाजैरपरिणतः । कण्ठग्रहाभिरस्तासुर्वीरमार्गाभिराकृतः ।
 तस्य देहे प्रकाशन्ते सहसा केशवार्पिताः । भासच्छेदघनाः सर्वे नखाया जीवितच्छिदः ।
 तं हत्वा पुण्डरीकाक्षः प्रहर्षाद्दिगुणप्रभः । ववन्दे वसुदेवस्य पादौ निहतकण्ठकः ।
 मातुस्य शिरसा पादौ निषोद्य यदुमन्दनः । साऽसिञ्चत् प्रस्रवोत्पोडैः कृष्णमानन्दनिःसृतैः ।
 यादवांश्चैव तान् सर्वान् यथाशान् यथावयः । पप्रच्छ कुशलं कृष्णो दीप्यमानः स्वतेजसा ।
 बलदेवोऽपि धर्मात्मा कंसभ्रातरमूर्च्छितं । बाहुभ्यामेव तरसा सुनामानमपोययन् ।
 तौ जितारौ जितक्रोधा चिरविप्रोषितौ ब्रजे । स्तपितुर्भवन् वीरौ जग्मतुर्हृष्टमानवौ ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कंसवधे सप्ताशीतोऽध्यायः ॥ ८७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भर्तारं पतितं दृष्ट्वा लोणपुष्पमिव ग्रहं । कंसपत्न्या हतं कंसं समन्तात् पर्व्यवारयन् ।
 तं महोद्ययने सुप्तं चिन्तिनाथं गतायुषं । भार्याः स्म दृष्ट्वा क्रोशन्ति मृग्यो मृगपतिं यथा ।
 हा हताः स्म महाबाहो हताशा हतबान्धवाः । वीरपत्न्या हते वीरं त्वयि वीरव्रतप्रिये ।
 इमामवस्थां पश्यन्त्यः पश्यिमां तव नैष्ठिकीं । रूपं राजशार्दूलं विलपामः सबान्धवाः ।
 क्लिन्नमूलाः स्म संतृप्ताः परित्यक्तास्त्वया विभो । त्वयि पञ्चत्वमापन्ने नायेऽस्माकं महाबले ।
 को नः कोपपरीताङ्गी रतिसंसर्गलालसाः । लता इव विचेष्टन्तोः शयनोयानि नैश्चति ।
 इदमेतद्दृष्ट्वा सौम्य हृद्यनिश्वासमारुतं । दहत्यर्को मुखं कान्तं निस्तोयमित्र पङ्कजं ।
 इमे ते श्रवणे शून्ये न शोभन्ते विकुण्डले । शिरोधरायां संक्षोभे सततं कुण्डलप्रिय ।
 क ते स मुकुटो वीर सर्व्वरत्नविभूषितः । अत्यर्थं शिरसो लक्ष्मीं यो दधाराकंसप्रभः ।
 अनेन हि क्लेशेण तवान्तःपुरशोभिना । कथं दीनेन कर्त्तव्यं त्वयि लोकाक्षरं गति ।

५१६३

५१७०

५१७५

५१८०

५१८५

ननु नाम स्त्रियः साध्व्यः प्रियभोगेष्ववस्थिताः । पतीनामपरित्याज्यास्तानु मल्लज्य गच्छसि । ४०८०
 अहो कालो महावीर्यो येन पर्यायकर्षण । कालतुल्यः सपत्न्यां तं विप्रमपनीयसे ।
 वरं दुःखेष्वनुविताः सुखेष्वेव त्वयैधिताः । वस्त्रास विभवा नाथ कथं कार्पण्यमाश्रिताः ।
 स्त्रीणाञ्चारिचलुभ्यानां पतिरेकः परा गतिः । तं हि नः सा गतिश्चिह्ना कृतान्तेन वस्तीवशा ।
 वैधव्येनः भिभूताः स्म शोकसन्तप्तमानसाः । अहो कृतान्तस्य वरं गन्तव्यं सर्वजन्तुभिः ।
 रोदितव्ये भ्रुवे मग्नाः क गच्छामस्त्वया विना । सह त्वया गतः कालस्तदङ्गे क्रीडितं गतं । ४०८५
 क्षणेनाद्य विहीनाः स्म अन्तिता हि नृणां गतिः । अहो वत विपत्ताः स्म विपत्ते त्वयि मानद ।
 एकदुष्कृतकारिण्यः सर्व्या वैधव्यलक्षणाः । त्वया स्वर्गप्रतिच्छन्दैर्लक्षिताः स्म रतिप्रियाः ।
 त्वयि कामवशाः सर्व्याः स मल्लज्य क गच्छसि । अस्माकं त्वमनायागां नाथो ह्यवि सुरापम ।
 आशां विलपमानानां कुररीणामिव प्रभो । प्रतिवाक्यं जगन्नाथ दातुमर्हसि मानद । ४०९०
 एवमार्चकलनस्य शान्त्यमनेषु बन्धुषु । गमनं ते महाराज दारुणं प्रतिभाति नः ।
 नूनं कालतराः काल परलोकं वरस्त्रियः । यतस्त्वं प्रस्थितो वीर विहायेमं गृहे जनं ।
 किञ्च ते कर्तुणा वीर भार्यास्त्रेतासु भूरिषु । शार्त्तनादं वदन्तोषु यक्षेहाद्यावदुध्यसे ।
 अहो निष्कर्षणा यात्रा नराणामौर्ध्वदेहिनी । यत् परित्यज्य दारान् स्त्राञ्जिरपेक्षा व्रजन्ति ह ।
 अपतितं खलु श्रेयो न तु शूरः स्त्रियाः पतिः । स्वर्गस्त्रीणां प्रियाः शूरलोकोपामपि च ताः प्रियाः । ४०९५
 अहो विप्रमदृश्येन नयता त्वां रणप्रियं । प्रहृतं नः कृतान्तेन सर्वसामन्तरात्मसु ।
 हत्वा जरासन्धबलं जित्वा यचांस्य संयुगे । कथं मानुषमात्रेण हतस्त्वं जगतीपते ।
 दृष्ट्वा मय गङ्गायां कृत्वा सायकविपहं । अमर्त्यैरजितो युद्धे मर्त्येनासि कथं हतः ।
 त्वया भागरमबोर्भ्य विबोभ्य शरवृष्टिभिः । रत्नसर्वस्वहरणं जित्वा पात्रधरं कृतं ।
 त्वया पौरजनस्यार्थे मन्दं वर्धति वासवे । सायकैर्जलदान् भित्त्वा बलाद्भयं प्रवर्तितं ।
 प्रतापावताः सर्वे तव तिष्ठन्ति पार्थिवाः । प्रेषयन्तो वरार्हाणि रत्नान्याच्छादयन्ति च । ४१००
 तथैवं देवकल्पस्य दृष्टवीर्यस्य वचुभिः । कथं प्राणान्निकंघोरमोदृवं भयमागतं ।
 प्राप्ताः स्त्रो विधावाश्रयं त्वयि नाथे निपातिते । अप्रमत्ताः प्रमत्तेन कृतान्तेन निराकृताः ।
 यथैवं नाथ गन्तव्यं यदि वा विस्मृता वधं । वाक्प्राप्तेषापि यामोति वक्तव्ये कः परिग्रमः ।
 प्रसीद नाथ भीताः स्म पादौ ते याम मूर्द्धभिः । असं दूरप्रवासेन निवर्त्त मथुराधिप ।
 अहो वीर कथं श्रेष्ठे निषस्रस्तृणपाशुषु । शयानस्य धि ते भूमौ कक्षाकोदिजने वपुः । ४१०५
 केन मुत्तप्रहारेऽयं दन्तोऽस्माकमतर्कितः । प्रहृतं केन सर्वसु नारीज्वलं सुदारुणं ।
 रुदितानुशयो नार्था जीवन्याः परिदेवनं । किं वयं सति गन्तव्ये सह भर्त्ता वदामहे ।
 एतस्मिन्मरे दीना कंसमाता प्रवेपतो । क मे वस्यः क मे पुत्र इति रोददती वृथां ।
 याऽपश्यन्निहतं पुत्रं निप्रभं शशिनं वध्या । वदयेनावहीर्षेण शान्त्यसः सा पुनः पुनः ।

पुनं समभिवोचन्ती सा कम्पऽसीनि काञ्चनी । कुवासासार्जनादेन विलसाय हरौ हृत् ।
 सा तस्य वदनं दीपयन्त्युपलब्धुर्गुणो । कृत्वा पुनैति कारुण्यं विलसापार्श्वं गिरा ।
 पुनः प्रहसन्ते युक्तज्ञातीनां जम्बुवर्द्धन । किमिदं लभितं वत्स प्रस्थानं कृतवानसि ।
 प्रसन्नश्चासि विवृतो किं पुनः नियमं विना । वत्स नैवेदिषा भूमौ घेरते कृतलक्षणाः ।
 रावणेन पुरा गीतः श्लोकोऽयं साधुस्मृतः । बलव्येष्टेन लोकस्य राक्षसानां समानमे ।
 एवमूर्जितवीर्यस्य ममामरविद्यानिनः । सान्त्वयेन्मो भयं घोरं दुर्मिवायं भविष्यति ।
 तथैव ज्ञातिलुब्धस्य मम पुत्रस्य धीमतः । ज्ञातिभ्यो भवमुत्पन्नं शरीरान्तकरं महत् ।
 सा पतिं नृपतिं वृद्धमुपसिन्धुं विचेतसं । उग्रश्च रुदती वाक्यं विवक्षा हरिणी यथा ।
 एल्लोहि राजन् इन्द्रात्कृत्वा पश्य पुनं जनेश्वरं । ज्ञायानं वीरशयने वज्राहतमिवाचलं ।
 अथ कुर्वीमहाराज निर्याणषट्श्रीं क्रिधा । प्रेतत्वमुपपन्नस्य गतस्य यमसादनं ।
 वीरभोज्यानि राज्यानि वयस्यापि पराजिताः । नक्त्य विद्याप्यन्ते हृणः कंसमत्कारकारणात् ।
 मरणान्तानि वैराणि ज्ञाने ज्ञानिर्भविष्यति । प्रेतकार्याणि कार्याणि मृतः किमपराध्यति ।
 एवमुक्त्वा पतिं भोजं केशानाख्यं दुःखिता । पुत्रस्य मुखमीचन्तो विलसापैव सा भृशं ।
 इमास्ते किं करिष्यन्ति भार्या राजन् सुखोपिताः । त्वां पतिं सुपतिं प्राप्य सा विपन्नमनोरथाः ।
 इमं ते पितरं वृद्धं हृणस्य वयश्र्वाभिनं । कायं द्रष्टव्यमिन्द्राख्यन्तं कामारसलिलं यथा ।
 अहं ते जननो पुत्र किमर्थं नाभिभाषसे । प्रसन्नो दीर्घमध्वानं परित्यज्य प्रियं जनं ।
 अहो वीराख्यभाग्यायाः कृतान्तेनानिर्वर्तिना । आक्रिष्य मम मन्दाबा गोचरे नयकोविदः ।
 दानमानगृहीतानि हस्तेन्येतानि ते गुणैः । रुदन्ति तव मृत्यानां कुलानि कुलयूथप ।
 उत्तिष्ठ नृपशार्दूल दीर्घबाहो महाबल । चाहि दोनं जनं सर्वं पुरमन्तापुरं तथा ।
 एवं विलपतीमान् कंसस्त्रीणां सुविलसं । जगामासं दिनकरः सन्ध्यारागेण रञ्जितः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कंसस्त्रीविलापे अष्टाशीतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उपसेनसु हृणस्य समीपं दुःखितो यथौ । पुत्रशोकाभिसन्तप्तो विषपीत इव स्वस्रजम् ।

स ददर्श गृहे हृणं यादवैः परिवारितं । पञ्चानुतापाश्रायन्तं कंसस्य निधनाविलं ।
 कंसमारीप्रलापांश्च श्रुत्वा सकलजान् बहून् । गर्हमाणं तथात्मानं तस्मिन् यादवंसेव हि ।
 अहो मयाऽतिशालेन नवरोषानुवर्तिना । वैधव्यं स्त्रीसहस्राणां कंसस्यास्य कृते कृतं ।
 कारुण्यं खलु नारीषु प्राकृतस्यापि जायते । एवमानं रुदन्तीषु मया भर्तारि पातिते ।
 परिदेवितमात्रेण शोकः खलु विधीयते । कृतान्तस्थानभिज्ञानां स्त्रीणां कारुण्यसम्भवः ।
 कंसस्य निधनः श्रेयान् प्रागेवाभिमतो मम । मत्तानुजेजनीयस्य पापेभ्योभिरतस्य च ।
 शोके पतितवृत्तस्य परवृत्त्याख्यमेधसः । अक्रिष्टं मरणं श्रेयो न विद्विष्टस्य जीवितं ।
 कंसः पापस्त्रियैव साधुनामप्यस्यतः । धिक्कृत्यपतितस्यैव जीविते तस्य का दया ।

स्मर्ते तपोभृतां वासः फलं पुण्यस्य कर्मणः । इहापि यत्रसा जन्मसावक्षीरेव धार्यते ।
 यदि क्षुर्निर्दिता लोकाः स्युः स्वकर्मपरायणाः । नरा धर्मप्रवृत्ताश्च न राक्षसाननयः क्षुभेत् । ७८०
 निघर्षे दृष्टवृत्तानां कृतान्तः कुर्वते बधं । दृष्टधर्मैः लोकेषु कर्मस्य पारलौकिकं ।
 अतीव देवा रक्षन्ति नरं धर्मपरायणं । कर्त्तारः सुलभा लोके दुष्कृतस्य हि कर्मणः ।
 हतः सोऽयं मया कंसः साध्वितदवगम्यतां । मूलच्छेदः कृतसाक्ष्य विपरीतस्य कर्मणः ।
 तदेव सान्त्वयतां सर्व्यः शोकार्त्तः प्रमदाजनः । पौरास्य पुण्यैः श्रेष्ठस्य सान्त्वयतां सर्व्य एव हि ।
 एवं भवति गोविन्दे विवेकावलक्षणः । उपसर्गे यदून् शृङ्ग पुञ्जकिल्बिषवद्भितः । ७८१
 स कृष्णं पुण्डरीकाक्षमुवाच यदुसंसदि । बाष्पमन्दिग्धया वाचा दीनया सज्जमानया ।
 पुत्रो नियातितः क्रोधो मोतो याम्यां दिशं रिपुः । स्वधर्मोधिगता कीर्त्तिर्नाम विभावितं भुवि ।
 स्थापितं सक्तु माहात्म्यं शङ्किता रिपवः कृताः । स्थापितो यादवोऽंगो गर्व्यताः सुहृदः कृताः ।
 मामस्तेषु नरेन्द्रेषु प्रतापस्ते प्रकाशितः । मित्राणि त्वां भजिष्यन्ति संश्रयिष्यन्ति पार्थिवः ।
 प्रकृतयोऽनुयास्यन्ति स्थायिन्ति च द्विजातयः । सन्धिविग्रहमुखास्त्रां प्रणमिष्यन्ति मन्त्रिणः । ७८२
 इत्यमरयथंपूर्णं पदातिगणमकुलं । प्रतिशृङ्गाण कृष्णदं कंसस्य बलमव्ययं ।
 धनं धान्यस्य यत्किञ्चिद्द्रव्याभ्याम्प्रादनाणि च । प्रतोऽङ्गन्तु नियुक्ता वै तदीयाः कृष्ण पूरुषाः ।
 स्थियो हिरण्यं यानानि यथान्यदसु किञ्चन । एवं सुविरहिते शीगे पर्याप्ते कृष्ण विग्रहे ।
 प्रतिष्ठितायां मेदिन्यां यदूनां शत्रुसूदन । त्वंगतिस्त्रागतिश्चैव यदूनां यदुनन्दन ।
 शृणुस्व भुवतां वीर क्षपणामिदं वचः । अस्य तत्कोपदग्धस्य कंसस्याशुभकर्मणः । ७८३
 तव प्रसादाङ्गोविन्द प्रेतकार्यं क्रियेत ह । तस्य कृत्वा नरेन्द्रस्य विपन्नसौख्यं देहिकं ।
 सङ्क्रोऽहं सभाभ्यस्य चरिष्यामि मृगैः सह । प्रेतसत्कारमात्रेण कृते बान्धवकर्मणि ।
 आनृणं लौकिकं कृष्ण गताः किल भवन्ति ह । अस्याग्निं पश्चिमं कृत्वा चित्तस्थाने विधानतः ।
 तेयप्रदानमात्रेण कंसस्यामृषामाश्रुयां । एतस्मै कृष्ण विद्यायं क्षेष्टोऽयं मयि युज्यतां ।
 मग्निं तु मुगतिं तव कृणुणः पश्चिमां क्रियां । एतच्छ्रुत्वा वचसास्य कृष्णः परमविप्रितः । ७८४
 प्र्युवाचोपसर्गे वै सान्त्वयपूर्वमिदं वचः । कालयुक्तमिदं तात त्वयैतत् प्रतिभाषितं ।
 सदृशं राजशार्दूलं वृत्तस्य च कुलस्य च । यत्त्वमेवंविधं श्रूये गतेऽर्थे दुरतिक्रमे ।
 प्राप्स्यते नृपमन्कारं कंसः प्रेतगतेऽपि सन् । कुक्षे महति ते जन्म वेद्यं विदितवानसि ।
 कथं न क्षायते तात नियतिर्दुरतिक्रमा । स्थावराणाञ्च भूतानां जङ्गमानाञ्च पार्थिव ।
 पूर्वजन्मकृतं कर्म कालेन परिपण्यते । श्रुतवक्तोऽर्थवन्तस्य दातारः प्रियदर्शनाः । ७८५
 ब्रह्मणा नयमम्यन्ता दीनानुपहकारिणः । लोकपालसमास्तात महेन्द्रसज्जिविक्रमाः ।
 क्षितिपालाः कृतान्तेन नोद्यन्ते नृपसत्तम । धार्मिकाः सर्व्यभावज्ञाः प्रजापालनतत्पराः ।
 कृतधर्मरता दान्ताः कालेन निधनं गताः । क्षयमेव कृतं कर्म शूभं वा यदि वा अशूभं ।

प्राप्तकालस्य तत् सर्वं दृष्ट्वा सख्यं देहिनिः । एषा कलार्हिता माया दुर्मिष्टेया सुरैरपि ।
यथाऽयं मुञ्चते सोमो यच्च कर्मेव कारणं । कालेनाभिहतः कंसः पूर्वकर्मप्ररोदितः ।
न ह्यहं कारणं तत्र कालः कथं च कारणं । सुख्येवोभयं तान् कृत्वा खावरजङ्गमं ।
कालेन निधनं गत्वा कालेनैव च जायते । कालस्य सर्वभूतानां निराहप्रपद्ये रतः ।
तस्मात् सर्वेऽपि भूतानि कालस्य वशगानि वै । हृदयेऽप्येव दग्धस्य स्त्रोतोऽव वराधिप ।
नाहं वै कारणं तत्र कालस्य च तु कारणं । अथवाऽहं भविष्यामि कारणं नाच संशयः ।
परायणपरः कालः किं करिष्यत्यकारणः । कालस्य वशवान्माजन् दुर्मिष्टेया हि सः गतिः ।
परावरविशेषज्ञा यां यानि समदर्शिनः । गतिं कालस्य ये सिद्धा मोक्षतत्त्वज्ञ परमाः ।
ब्रवोमि यदहं तात तदनुकीयतां वचः । न हि राज्येन मे कार्यं नाप्यहं नृप काङ्क्षितः ।
न चापि राज्यलुप्तेन मया कंसो निपातितः । किन्तु लोकहितार्थाय कोत्स्येऽहं सुतस्त्वव ।
व्यङ्गभूतः कुलस्यास्य सामगो विनिपातितः । अहं स एव गोमर्धे गोपैः सह बनेष्वरः ।
प्रीतिमान् विचरिष्यामि कामचारो यथा गजः । एतावच्छतभोऽप्येवं सद्येमेतद्ब्रवोमि ते ।
न मे कार्यं नृपलेन विज्ञायं क्रियतामिदं । भवावाजाऽस्य मान्यो मे यदूनामपणीः प्रभुः ।
विजयायाभिषिञ्च्यस्व स्वराज्ये राजवत्तम । यदि ते मन्त्रियं कार्यं यदि वा नास्ति ते व्यथा ।
मया निःसृष्टं राज्यं कं चिराय प्रतिगृह्यतां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं नोत्तरं प्रत्यभाषत । श्रोत्रिताधोमुखं तनुं राजानं यदुधसहि ।
अभिषेकेण गोविन्दो योजयामास धर्मवित् । स बह्वसुकुटः श्रीमानुपसेनो महीपतिः ।
चकार सह हृष्येण कंसस्य निधनक्रियां । तं सर्वे यादवा मुख्या राजानं हृण्यप्रासनात् ।
अनुजग्मुः पुनीमार्गे देवा दत्तं व्रतकतुं । रजन्यान्तु निवृत्तायां ततः सुख्ये विराजति ।
पश्चिमं कंससत्कारं चक्रुस्ते यदुपपन्नाः । त्रिविक्रामयारोष्य कंसदेहं यथाक्रमं ।
नैष्ठिकेन विधानेन चक्रुस्ते तस्य सत्क्रियां । स नीतो यमुनातीरमुत्तरं नृपतेः सुतः ।
शक्तस्तस्य यथान्यायं नैधनेन चिताग्निना । तथैव आतरङ्गास्य सुनामार्गं महाभुजं ।
सत्कारं लक्षयामासुः सह हृष्येण यादवाः । ताभ्यान्ते सलिलक्षकृष्टपथ्यन्वकपुरोगमाः ।
अस्यद्यद्यपि प्रेतेभ्यो भाषमाणाः पुनः पुनः । तथोक्ते सलिलं दत्त्वा यादवा दीनमानसाः ।
पुरस्कृत्योपसेनं वै विविशुर्भयुरां पुरीं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कंससत्कारे उपसेनाभिषेके जननवतोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स हृष्यस्त्वव वलवाचौहिणेधेन सङ्गतः । मथुरां यादवाकोर्षां पुरीं तां सुखमावसत् ।
प्राप्तधौवनदेहस्य युक्तो राजश्रियाऽन्वजन् । चकार मथुरां वीरः सरज्जाकरभूषणः ।
कस्यचित्स्य कालः स हि तो रामकेशधौ । गुहं सान्दीपनिं काश्यपमन्त्रिपुरवासिनं ।
धनवैदिकीर्षार्थमुभौ तावभिजग्मतुः । निवेशे गोत्रं स्वाध्यायमाचारेणाभ्यसङ्कृतौ ।

शुभ्रं निरहङ्कारावुभौ रामजगद्गौ । प्रतिजपाह तौ काश्यो विद्याः प्रादाच्च केवलाः ।
 तौ च श्रुतिधरौ वीरौ यथावत् प्रत्यपद्यतां । अशोराचैश्चतुःषष्टा साङ्गं वेदमधोद्यतां ।
 चतुष्पादं धनुर्वेदं शस्त्रयामं संस्यद्वं । अचिरैव कालेन गुरुत्वावभ्यञ्जयत् । ४८१*
 प्रतीतात्मानुभौ मेधां चिन्तयित्वा तथोर्गुः । मेने तावागतौ वीरौ देवौ सङ्गदिवाकरो ।
 ददर्श च महात्मानावुभौ तावपि पर्वसु । पूजयन्तौ महादेवं साक्षाद्विष्णुप्रवक्षिन् ।
 गुरुं मीन्दीपनिं कृष्णः कृतकृत्योऽभ्यभाषत । गुर्वर्थं किं ददानोति रामेण सह भारत ।
 तयोः प्रभावं स ज्ञात्वा गुरुः प्रोवाच हृष्टवत् । पुत्रमिच्छाम्यहं दत्तं योऽमृतोऽखण्डमसि ।
 पुत्र एको हि मे जातः स चापि तिमिना हतः । प्रभासे तीर्थयात्रायां तमेव पुनरानय । ४८२*
 तथेत्येवाब्रवीत् कृष्णो रामस्यानुमते स्थितः । गत्वा समुद्रे तेजस्वी विवेशान्तर्जलं हरिः ।
 समुद्रः प्राञ्जलिभूत्वा दर्शयामास तन्तदा । तमाह कृष्णः काशौ भो पुत्रः सान्दीपनेरिति ।
 समुद्रः प्रत्युवाचेदं दैत्यः पञ्चजनो महान् । तिमिरूपेण तं बालं यस्तवानिति भारत ।
 स पञ्चजनमासाद्य जघान पुरुषोत्तमः । न चासमाद तं बालं गुरुपुत्रं तदाऽच्युतः ।
 स तु पञ्चजने हत्वा शङ्खं लेभे जनार्दनः । यः स देवमनुष्येषु पाञ्चजन्य इति श्रुतः । ४८३*
 ततो वैवस्वतं देवं गतः स पुरुषोत्तमः । ततो यमोऽप्युपागम्य ववन्दे च गदाधरं ।
 किमागमनकृत्यन्ते किङ्करोमोति चाब्रवीत् । तमुवाचाय गोविन्दा गुरुपुत्रः प्रदीयतां ।
 श्रुत्वा न तदत्रो युद्धमकरोत् सुमहत्तदा । ततो वैवस्वतं देवं निर्वर्ज्य पुरुषोत्तमः ।
 आभसाद च तं बालं गुरुपुत्रं तदाऽच्युतः । आनिनाय गुरोः पुत्रं चिरनष्टं धमलयात् ।
 ततः सान्दीपनेः पुत्रः प्रसादादमितौजसः । दीर्घकालगतः प्रेतः पुनरामोऽश्चरोरवान् । ४८४*
 तदशक्नोच्चिन्त्य दृष्ट्वा सुमहदङ्गुलं । सर्वेषामेव भूतानां विस्मयः समजायत ।
 स गुरोः पुत्रमादाय पाञ्चजन्यस्य माधवः । रत्नानि च महार्हाणि पुनरायाज्यगत्प्रभुः ।
 राक्षसैस्तत्र रत्नानि महार्हाणि बह्वनि च । आनाय्य वेदयामास गुरवे वासवानुजः ।
 गदापरिघयुद्धेषु सर्वस्त्रेषु च तावुभौ । अचिरात्कुल्यतां प्राप्तौ सर्वलोके धनुस्ततां ।
 ततः सान्दीपनेः पुत्रं तद्रूपवयसं तथा । प्रादात् कृष्णः प्रतीतात्मा सह रत्नैरुदारधीः । ४८५*
 चिरनष्टेन पुत्रेण काश्यः सान्दीपनिस्तदा । समेत्य मुमुदे राजन् पूजयन्मकेश्वरौ ।
 कृतास्त्रौ तावयौ वीरौ गुरुमामन्त्र सुव्रतौ । आयातौ मथुरां भूयो वसुदेवसुतावुभौ ।
 ततः प्रत्युद्युः सर्वे यादवा यदुनन्दनी । सबला हृष्टमनसः उग्रसेनपुरोगमाः ।
 श्रेष्ठाः प्रकृतयश्चैव मन्त्रिणः सपुरोहिताः । सबालहृष्टयुवतिः पुरी समभिवर्त्तत ।
 नन्दितव्याऽप्यवाचन्त तुष्टुवन् जनार्दनं । रथ्याः पताकामालिन्यो भ्राजन्ते स्म समन्ततः । ४८६*
 प्रहृष्टमुदितं सर्वमन्तःपुरमशोभत । गोविन्दागमनेऽत्यर्थं यथैवेहमहे तथा ।
 मुदिताश्चायगायन्त राजमार्गेषु गायनाः । स्ववाग्भिः प्रथिता गावाः यादवानां प्रियङ्कराः ।

गोविन्दराभौ सन्प्रतौ भ्रातरौ लोकविश्रुतौ । स्वपरे निर्भयाः सर्वे क्रोडध्वं सह बान्धवैः ।
 न तत्र कश्चिद्दीनो वा मलिनो वा विचेतनः । मथुरायामभूद्राजन् गोविन्दे समुपस्थिते ।
 वयांसि बाधुवाक्यानि प्रहृष्टा गोहृद्यदिपाः । नरनारोगणाः सर्वे भेजिरे मनसः सुखं ।
 शिवाश्च वाताः प्रवर्तुर्विरजस्का दिशो दश । देवतानि च हृष्टानि सर्वैस्त्वायतरेषु च ।
 यानि लिङ्गानि लोकस्य बभूवुः कृतघ्ने पुरा । तानि सर्वाण्यदृश्यन्त पुरीं प्रप्तिं जनार्दने ।
 ततः काले शिवे पुण्ये स्थन्दनेनारिमर्दनः । हरियुक्तेन गोविन्दे विवेश मथुरां पुरीं ।
 विशन्तं मथुरां रम्यां तमुपेन्द्रमरिन्दमं । अनुजम्पुर्वदुगणाः शक्रं देवगणा इव ।
 वसुदेवस्य भवन्ततस्तौ यदुपेन्द्रनौ । प्रविष्टौ हृष्टवदनौ चन्द्रादित्याविवाचलं ।
 परेण तेजसोपेतौ रवीन्द्राविव कपिणौ । तावायुधानि विन्यस्य गृहे खे खैरचारिणौ ।
 मुमुदाते यदुबरी वसुदेवसुतावुभौ । उद्यानेषु विचित्रेषु फलपुष्पावनामिषु ।
 चेरतुः सुमहात्मनौ यादवैः परिवारितौ । रैवतस्य समीपे तु मरित्सु विमलान् च ।
 पद्मपत्रमस्तुङ्गासु कारण्डव्युतासु च । एवं तावेकनिर्झाणौ मथुरायां शुभाननौ ।
 उपसेनानुगौ भूत्वा किञ्चित् कालमयोषतुः ।

४८४

४८५

४८६

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कृष्णप्रत्यागमने नवतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स कृष्णस्तत्र बलवान् रौहिणेयेन सङ्गतः । मथुरां यादवाकीर्णौ पुरीं तां सुव्रमावसत ।

प्रातर्पौवनदेहस्तु युक्तौ राजश्रिया विभुः । चत्वार मथुरां वीरः सवनाकरभूषणं ।
 कस्यचित्तस्य कालस्य राजा राजगृहेश्वरः । शुश्राव निहतं कंसं दृष्ट्वाभ्यां महीपतिः ।
 ततो नातिचिरात् कालाञ्जरासन्धः प्रतापवान् । आजगाम षडङ्गेन बलेन महता वृतः ।
 जिघांसुर्हि यदून् क्रुद्धः कंसस्यापचितिं स्मरन् । अस्तिः प्राप्तिश्च नास्तीति मागधस्य सुते नृप ।
 जरामन्धस्य कल्याणौ पीनश्रेणिपयोधरे । उभे कंसस्य ते भार्ये प्रादादार्हद्रयो नृपः ।
 स ताभ्यां मुमुदे राजा बज्रा पितरमाज्जकं । समाश्रित्य जरामन्धमनादृत्य च यादवान् ।
 शूरसेनेश्वरो राजा यथा ते बज्रशः श्रुतः । शान्तिकार्यार्थं शिष्टार्थमुपसेनहिते रतः ।
 वसुदेवोऽभवदित्यं कंसो न मष्टवे च तं । रामकृष्णौ व्यपाश्रित्य हते कंसे दुरात्मनि ।
 उपसेनोऽभवद्राजा भोजकृष्णस्य कैर्हतः । दृष्ट्वाभ्यां जरामन्धः प्रियाभ्यां बलवान्नृपः ।
 चोदितो वीरपत्नीभ्यामुपायान्मथुरां ततः । कृत्वा सर्वमभ्युद्योगं क्रोधादग्निमो ज्वलन् ।
 प्रतापवानता ये च जरामन्धस्य पार्थिवाः । मित्राणि ज्ञातयश्चैव संयुक्ताः सुहृदस्तथा ।
 तमेवानुययुः सर्वे सैन्यैः समुदितैर्हताः । महेस्वासा महावीर्या जरामन्धप्रियैर्विषणः ।
 काङ्क्षो दन्तवक्रस्य चेदिराजस्य वीर्यवान् । कलिङ्गाधिपतिश्चैव पौण्ड्रस्य बलिनाम्बरः ।
 आकृतिः कैशिकश्चैव भोजकस्य नराधिपः । पुत्रस्य भोजकस्यापि रुक्मी मुख्या धनुर्भृता ।
 वासुदेवाङ्गनाभ्यां चः स्पर्द्धन्ते स महाहवे । वेणुदारिः श्रुतर्व्या च कायश्चैवांशुमानपि ।

४८७

४८८

४८९

अङ्गराजस्य बलवान् वज्रानामधिपस्तथा । कौशल्याः काशिराजस्य दशर्षाधिपतिस्तथा ।

सुहृत्स्यस्य विक्रान्तो विदेहाधिपतिस्तथा । मद्राराजस्य बलवं स्तिगर्तानामयस्यरः ।

शास्त्रराजस्य विक्रान्तो दरदस्य महाबलः । यवनाधिपतिश्चैव भगदत्तस्य वीर्यवान् ।

मौवीरराजः पृथ्वीपाण्डस्य बलिनाम्बरः । गन्धारराजः सुबलान्नग्नजिह्व महाबलः ।

४८०

कश्मीरराजो गान्धर्वो दरदाधिपतिर्नृपः । दुर्ध्याधनः दयश्चैव धार्तराष्ट्रा महाबलाः ।

एते चान्ये च राजानो बलवन्तो महारथाः । तमन्वयुष्मिरामन्धं विदिषन्तो जनार्दन ।

ते प्रहरेभनान् विश्य प्रभूतयवमन्वनान् । ऊषुः संरुध्य मथुरां पुरस्कृत्य बलं तदा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मथुरोपपदे जरामन्धोद्योगे एकत्रवतोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मथुरोपपदे मत्वा निविष्टास्तान्मराधिपान् । अपश्यन् पृष्णयः सर्वे पुरस्कृत्य जनार्दन ।

ततो हृष्टमनाः कृष्णो रामं वचनमब्रवीत् । स्वरते खलु कार्य्यार्थो देवतानां न संशयः ।

४८१

यथाऽयं मन्त्रिकृष्टो हि जरामन्धो नराधिपः । सत्यन्तो हि ध्वजाद्याणि रथानां वातरंहसां ।

एतान् शशिकन्यानि नृपाणां विजिगीषतां । कृत्राण्यर्थं विराजन्ते प्रोष्णितानि मितानि च ।

अर्हो नृपयोदया विमला क्लृप्तपङ्क्तयः । अभिवर्तन्ति नः शुभ्रा यथा खे हंसपङ्क्तयः ।

काले खलु नृपः प्राप्नो जरामन्धो महीपतिः । आवयोर्दुष्टनिकषः प्रथमः समरातिथिः ।

आर्यं तिष्ठान् सहितावनुप्राप्ते महीपतौ । युद्धाग्भः प्रयाग्नयो बलन्तावत् विमृश्यातां ।

४८२

एवमुक्त्वा ततः कृष्णः भुस्यः संयामलालसः । जरामन्धमभिप्रेष्य सुकारं बलदर्शनं ।

वीक्षमाणस्य तान् सर्वान्वृषान् यदुबरोऽव्ययः । आत्मनैवात्मना वाक्यमुवाच हृदि मन्त्रवित् ।

इमं ते प्रथिवोपालाः पारिव्ये वर्त्मनि स्थिताः । ये त्रिनाशं नानि यन्ति शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।

प्राचितान् खल्विमान्मन्ये मृत्युना नृपपुङ्गव न् । स्वर्गगामोर्ति चाप्येषां वपूंषि प्रचकाशिरै ।

स्यान् भारपरिश्रान्ता वसुधेयं दिवङ्गता । एषां नृपतिमुख्यानां बलौघैरभिपीडिता ।

४८३

भूमिर्निगन्तारा च ये बलराष्ट्राभिमन्तता । खल्वेन खलु कालेन विवर्तं प्रथिवीतलं ।

अविध्यति नरेन्द्राधैः शतशो विनिपातितैः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जरामन्धस्ततः क्रुद्धः प्रभुः सर्वमहीक्षितां । नराधिपसहस्रौघैरनुयातो महाद्युतिः ।

व्यायतादगतुरगैः भादिभिः सुमसाहितैः । रथैः संयामिकैर्युक्तैरसङ्गगतिभिः कचित् ।

हंसकौर्महाघर्षद्व्यारणैर्वाग्निदेवभिः । महाभावात्तमाकूटैः कल्पितैरणकाविदैः ।

४८४

स्माकूटैः भादिभिर्युक्तैः प्रेङ्खमानैः प्रवर्णातैः । बाजिभिर्षोषसङ्काशैः प्रवह्निरिव पर्वतैः ।

गङ्गाधरोदयैः पत्तिभिर्वलिताम्बरैः । सहस्रमङ्गलान्युक्तैस्तत्पतङ्गिरीवारगैः ।

एवं चतुर्विधैः सैन्यैः कम्पमानैरिवाम्बुदैः । नृपोऽभियातो बलवान् जरामन्धो धृतव्रतः ।

स रथैर्षोषनिर्घोषैर्गजैश्च मदशिक्षितैः । हेषमाणैश्च तुरगैः खड्गमानैश्च पत्तिभिः ।

नादयामो दिशः सर्वास्तस्याः पृथ्यां वनानि च । स राजा सागराकारः ससैन्यः प्रत्यदृश्यत ।

४८५

तद्वलं पृथिवीशानां दूतयोधजनाकुलं । खेडितास्काटितरवैर्बैचनैर्मिवाबभौ ।
 रथैः पवनसम्पत्तैर्गजैश्च जलदोपमैः । तुरगैश्च जवोपेतैः पक्षिभिः खगमोपमैः ।
 विभिन्नं सर्वतो भाति मत्तद्विपरयाकुलं । चर्यान्ते सागरगतं यथाभ्रपटलं तथा ।
 सबलास्ते महीपाला जरासन्धपुरोगमाः । परिवार्य पुरां सर्वे निवेशायोपचक्रमुः ।
 बभौ तस्य निविष्टस्य बलश्रीः शिविरस्य वै । शुक्लपथ्यन्तपूर्णस्य यथा रूपं गहोदधेः ।
 वीतरात्रे ततः काले समुत्तस्थुर्बहोचितः । आरोहणार्थं पुर्यास्ते समीयुर्धुङ्खलालसाः ।
 समवायीकृताः सर्वे यमुनामनु ते नृपाः । निविष्टा मन्त्रयामासुर्धुङ्खलाले कुतूहलात् ।
 तेषां स तुमुखाः शब्दः शुश्रुवे पृथिवीक्षितां । युगान्ते भिद्यमानानां सागराणामिव स्वनः ।
 तेषां सकञ्चुकोष्णीषाः स्वविरा वेत्तपाणयः । चेरुर्षा शब्द इत्येवं ब्रुवन्तो राजशासनात् ।
 तस्य रूपं बलस्यामोन्निःशब्दस्तिमितस्य वै । लीनमीनभुजङ्गस्य निःशब्दस्य ययोदधेः ।
 निःशब्दस्तिमिते तस्मिन् योगादिव महार्णवे । जरासन्धो महद्वाक्यं वृक्षस्यतिरिवाददे ।
 शीघ्रं समभिवर्त्तन्तो बलानि पृथिवीक्षितां । सर्वतो नगरीं सेयं जनैर्धैः परिवार्यतां ।
 अश्वयन्ताणि युज्यन्तो क्षेपणीयाश्च मुद्गराः । कार्था भूमिसमा सर्वा जनैर्धैश्च परिभृता ।
 ऊर्ध्वेक्ष्यपि निवाह्यन्तां प्रामा वै तोमरास्तथा । दार्यताश्चैव टङ्कैर्धैः खनिचैश्च पुरीं द्रुतं ।
 नृपाश्च युद्धमार्गज्ञा विन्यस्त्यामदूरतः । अश्वप्रभृति सैनैर्धैः पुरीरोधः प्रवर्त्ततां ।
 यावदेतौ रणे गोपौ वसुदेवसुताबुभौ । सङ्कर्षणश्च लृणश्च घातयामि श्रितैः शरैः ।
 आकाशमपि टङ्कैर्धैर्निःस्पृतां यथा भवेत् । मयाऽनुश्लिष्टास्तिष्ठन्तु पुरीभूमिषु भूमिषाः ।
 तेषु तेष्ववकाशेषु शीघ्रमारुह्यतां पुरी । मद्रः कलिङ्गाधिपतिश्चेकितानः सवाङ्किरुः ।
 कश्मीरराजो गोमर्दः करूपाधिपतिस्तथा । द्रुमः किम्पूरुषश्चैव पर्वतायो ह्यनामयः ।
 नगर्थाः पश्चिमं द्वारं शीघ्रमारोधयन्त्विति । पौरवो वेणुदारिश्च वैदर्भः सोमकस्तथा ।
 रुक्मो च भोजार्धपतिः सूर्याक्षश्च समालवः । विन्दानुविन्दावावन्धौ दन्तवक्रश्च वीर्यवान् ।
 कागलिः पुरुमित्रश्च विराटश्च महीपतिः । कौशाभ्यां मालवश्चैव शतधन्वा विदूरथः ।
 भूरिश्रवास्त्रिगर्त्तश्च बाणः पञ्चनदस्तथा । उत्तरं नगरद्वारमेते दुर्गमहा नृपाः ।
 आरुह्य चाभिमर्दन्तां वज्रप्रतिमगौरवाः । उल्लूकः कैतवेयश्च वीरश्चांशुमतः सुतः ।
 एकलथ्यो वृहत्क्षत्रः सत्तर्धर्मा जयद्रथः । उत्तमौजाश्च शल्यश्च कैरवाः कैकयास्तथा ।
 वैदिशो वामदेवश्च सकेतश्च शिनीपतिः । पूर्वं नगरनिर्धूमेतेष्वायत्तमस्तु नः ।
 दारयन्तोऽभिधावन्तु वाता इव बलाहकान् । अरुह्य दरदस्यैव चेदिराजश्च वीर्यवान् ।
 दक्षिणं नगरद्वारं पालयामः सुदक्षिताः । एवमेवा पुरीं क्षिप्रं समन्तादेष्टिता बभौ ।
 वज्रावपातविषमं प्राप्नोतु तुमुलं भयं । गदिनो ये गदाभिस्ते परिधैः परिघायुधाः ।
 अपरे विविधैः शस्त्रैर्दारयन्तु पुरीमिमां । अथैव नगरीं क्षेपा विषमोत्थयमहटा ।

५००

५०१

५०२

५०३

५०४

५०५

कार्यो भूमिसमा सर्वो भवद्भिर्भुधाधिपैः । चतुरङ्गं बलं व्यूह्य जरासन्धो व्यवस्थितः ।
 अथाभ्युद्यद्गन् कुरुः सह सर्वैर्नराधिपैः । प्रतिजग्मुर्दशाहीनं व्यूढानोकाः प्रहारिणः ।
 तद्युद्धमभवद्द्वारं तेषां देवामुरोपमं । अल्पानां बहुभिः सार्द्धं व्यतिवक्तव्यद्विषं ।
 नगरान्निःसृतौ दृष्ट्वा वसुदेवसुतावुभौ । कुभितं नृबराणोक्तं वसुसंमूढवाहनं ।
 रथस्थौ दंष्ट्रितौ चैव चेरतुस्तत्र यादवौ । मकराविव संरन्ध्रौ समुद्रसोभणावुभौ । ५०२०
 तयोः प्रयुध्यतोः संक्षिप्तमतिरामीदृतात्मनोः । आयुधानां पुराणानामादानकृतलक्षण ।
 ततः खान्निष्यतन्ति स्म दिव्यान्याह्वयमंश्वरे । खल्लिहानानि दीप्तानि महानि सुकुटानि च ।
 कव्यादैरनुयातानि मूर्त्तिमन्ति वृहन्ति च । दक्षितान्याह्वये भोक्तुं नृपमांसानि वै शृशं ।
 दिव्यस्रग्दामधारीणि त्रामयन्ति च खेचरान् । प्रभया भासमानानि पतमानानि चाम्बरात् ।
 हलं संवर्त्तकं नाम भौनन्दं मुषलं तथा । धनुषां प्रवरं शार्ङ्गं गदा कैमोदको तथा । ५०२५
 चत्वार्येतानि तेजोमि शिष्यप्रचरणानि च । ताभ्यां समवकीर्णानि यादवाभ्यां महामृधे ।
 जग्राह प्रथमं रामो ललामप्रतिमं हलं । सर्पन्तमिव सर्पेन्द्रं दिव्यमालाकुलं मृधे ।
 भौनन्दश्च ततः श्रीमार्त्तिरानन्दकरं द्विषां । सव्येन सात्वतां श्रेष्ठो जग्राह मुषलोत्तमं ।
 दर्शनोपसृज्य लोकेषु धनुर्जलदनिस्तनं । नास्मा शार्ङ्गमिति ख्यातं कृष्णे जग्राह वोर्ध्ववान् ।
 द्वैर्निर्गदितार्थस्य गदा तस्यापरे करे । निक्षिप्ता कुमुदावस्य नास्मा कैमोदकोति सा । ५०३०
 तौ सप्रहरणौ वीरौ साक्षाद्विष्णोस्तनूपभौ । समरे रामगोविन्दौ रिपून्तान् प्रत्ययुध्यतां ।
 सायुधप्रग्रहे वीरौ तावन्त्यान्यमयावुभौ । पूर्वजानुजमंजौ तौ रामगोविन्दलक्ष्णौ ।
 द्विषत्सु प्रतिकुर्वाणौ पराक्रान्तौ तयेश्वरौ । विचेरतुर्यथा देवौ वसुदेवसुतावुभौ ।
 हलमुद्यम्य रामस्तु सर्पेन्द्रमिव कोपितं । चचार समरं वीरौ द्विषतामन्तकौ यथा । ५०३५
 विकर्षन्वयवृन्दानि लक्ष्मिणां महात्मनां । चकार रोपं सफलं नागेषु च हयेषु च ।
 कुञ्जरान् लाङ्गुलाक्षिप्तान् मुषलाक्षेपताडितान् । रामो विराजन् समरे निर्गमन्त्य यथाऽल्लाम् ।
 ते बध्यमाना रामेण रणे लक्ष्मिषुङ्गवाः । जरासन्धान्तिकं भीताः सजरात् प्रतिजग्मिरे ।
 तानुवाच जरासन्धः लक्षधर्मैः व्यवस्थितः । धिगेतां लक्षवृत्तिं वः समरे कातरात्मनां ।
 परावृत्तस्य समरे विरथस्य पलायतः । भ्रूणहत्यामिवामह्यां प्रवदन्ति मनोविणः ।
 भीताः कम्पान्निवर्त्तध्वं धिगेतां लक्षवृत्तितां । निघ्नं सर्वं निवर्त्तध्वं मम वाक्येन चोदिताः । ५०४०
 अथवा तिष्ठत रथैः प्रेक्षकाः समवस्थिताः । यावदेतौ रणे गोपौ प्रेषयामि यमकथं ।
 ततस्तं लक्ष्मिणाः सर्वे रजासन्धेन चोदिताः । सृजन्तः शरजालानि हृष्टा घोडैः व्यवस्थिताः ।
 ते हयैः काञ्चनापीडैर्यैश्चासुदनादिभिः । नागैश्चाश्वैः दशरथैश्चैव हामाचप्रचोदितैः ।
 सतनुजाः सनिस्त्रिंशाः सपताकायुधध्वजाः । खारोपितधनुश्चन्तः सत्क्षणीराः सतोमराः ।
 सक्कन्तोऽर्धधनः सर्वे चारुचामरवोजिताः । रणे तेऽधिगता रेजुः स्यन्दनस्था महीक्षिताः । ५०४५

ते युद्धरागाद्रयिनो व्यग्राहन् युधाम्बराः । गदाभिस्त्रैव गुर्वीभिः क्षेपणीयैश्च मुनैः ।
 एतस्मिन्नन्तरे तत्र देवानां नन्दिवर्द्धनः । सुपर्णध्वजमास्त्राय कृष्णस्तु रथमुत्तमं ।
 तदाऽभ्ययाप्स्वरामन्त्रं श्रुतैर्विद्याध चाष्टभिः । सारथिश्चास्य विद्याध पञ्चभिर्निश्चितैः श्रुतैः ।
 जघान तुरंगांश्चाजौ यतमानस्य वीर्यवान् । तं कृष्णगतमास्त्राय चित्रसेनो महारथः ।
 सेनानीः कैशिकस्यैव कृष्णं विविधतुः श्रुतैः । विभिर्विव्याध संसक्तं बलदेवश्च कैशिक । १०१
 बलदेवो धनुस्त्राय भस्मेनाजौ द्विधाऽकरोत् । जवेनाभ्यर्द्धयन्नापि तानरीन् शरवृष्टिभिः ।
 वज्रभिर्भृङ्गधा वीरः समन्तात्स्वर्णभूषणैः । तं चित्रसेनः संरन्ध्रो विद्याध नवभिः श्रुतैः ।
 कैशिकः पञ्चभिश्चापि जरासन्धस्य सप्तभिः । विभिस्त्रिभिश्च नाराचैस्तान् विभेद जनार्दनः ।
 पञ्चभिः पञ्चभिस्त्रैव बलदेवः श्रुतैः श्रुतैः । रथेऽश्वस्यैव चिच्छेद चित्रसेनस्य वीर्यवान् ।
 बलदेवो धनुस्त्राय भस्मेनास्य द्विधाऽकरोत् । स क्लिप्तधन्वा विरथो गदामादाय वीर्यवान् । १०२
 अभ्यद्रवत् सुसंरन्ध्रो जिघांसुर्भुषलायुधं । सिद्धस्तस्तु नाराचं चित्रसेनवधेशिषः ।
 धनुश्चिच्छेद रामस्य जरासन्धो महाबलः । गदया चाजघानास्त्रान् क्रोधात् स मगधेश्वरः ।
 रामश्चाभ्यद्रवद्दीरो जरासन्धो महाबलः । आदाय भुषलं रामो जरासन्धमुपाद्रवत् ।
 तयोस्तद्युद्धमभवत् परस्परवधेशिषोः । चित्रसेनस्तु संसक्तं दृष्ट्वा रामेण मागधं ।
 रथमन्यं समारुह्य जरासन्धमवारयत् । ततो बलेन महता गजानोकेन चाप्यय । १०३
 उभयोरन्तरे ताभ्यां सङ्कुलं समपद्यत् । ततः सैन्येन महता जरासन्धोऽभिमन्त्रितः ।
 रामकृष्णायगान् भोजानामसाद महाबलः । ततः प्रलुभितस्त्रैव सागरस्य महास्वनः ।
 प्रादुर्बभूव तुमुलः सेनयोः उभयोरपि । वेणुमेरोमृदङ्गानां शङ्खानाञ्च सदस्रजः ।
 उभयोः सेनयो राज्ञ् प्रादुरासीन्महास्वनः । खेडितास्फोटितोत्कुष्टैस्तुमुलः सर्वतोऽभवत् ।
 उत्पपात रजश्चापि खुरमेभिसमुद्धतं । समुद्यतमहाशस्त्राः प्रमृहीतशराशनाः । १०४
 अन्योन्यमभिगर्जन्तः शूरास्तत्रावतस्थिरे । रथिनः सादिनस्यैव पत्तयश्च सहस्रजः ।
 गजाश्चाचलसङ्काशाः सन्निपेतुः समन्ततः । स सम्प्रहारस्तुमुलस्त्यक्ता प्राणानवर्तत ।
 वृष्णिभिः सह योधानां जरासन्धस्य दारुणः । ततः श्निरनाष्टृष्टिर्विभुर्विष्टयुराङ्गकः ।
 बलदेवं पुरस्कृत्य सैन्यस्यार्द्धेन दंशिताः । दक्षिणं पक्षमासेदुः शत्रुसैन्यस्य भारत ।
 पालितं चेदिराजेन जरासन्धेन च प्रभो । उदीच्यैश्च महावीर्यैः शस्त्रशालादिभिर्नृपैः । १०५
 सृजन्तः शरवर्षाणि समभित्यक्तजीविताः । अगवहः पृथुः कङ्कः शतद्युम्भो विदूरथः ।
 हृषीकेशं पुरस्कृत्य सैन्यस्यार्द्धेन दंशिताः । भोजकेणाभिगुप्तस्य रुक्मिणा च महात्मना ।
 देवकेनापि राजेन्द्र तथा मद्रेश्वरेण च । प्राच्यैश्च दक्षिणायैश्च गुप्तं वीर्यवत्सन्धितैः ।
 तेषाञ्च युद्धमभवत् समभित्यक्तजीवितं । शस्त्रवृष्टिप्रासबाणोघान् सृजतामशनिस्वनं ।
 सात्यकिश्चित्रकः श्यामो युयुधानश्च वीर्यवान् । राजाधिदेवो मृदरः शकलश्च महारथः । १०६

सत्राजिज्ञिषमेमस्य बलेन महता वृताः । बृहस्य पचं ते सर्वं प्रतीयुर्दिपतां मृधे ।

बृहस्याङ्गं समामेदुर्ध्वदरेणाभिरक्षितं । राजभिस्तपि बभ्रुभिर्विष्णुदारिमुखैः सह ।

प्रतीयन्त्यस्य बलोदगैर्दूर्ध्वार्त्तराष्ट्रैश्च पालितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मथुरारोधे दिनवतोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो युद्धानि दृष्टोनां बभूवुः सुमहान्वपि । मागधस्य महामात्रैर्नृपेक्षैवानुयायिभिः ।

रुक्मिणा वासुदेवस्य भोक्त्रकेणाद्रकस्य च । काथेन वसुदेवस्य कौशिकस्य च बभ्रुणा ।

४९०

गदेन चेदिराजस्य दन्तवकस्य शम्भुना । तथाऽन्यैर्दृष्टिर्वीराणां नृपाणाञ्च महात्मनां ।

युद्धमाभीतु मभैरन्यानां नृपैर्भरतसत्तम । अहानि पञ्च चैकञ्च षट् सप्ताष्टौ च दारुणं ।

गौर्गजा ह्यैरश्याः पादाताश्च पदातिभिः । रथैरया विभिन्नाश्च योधा युयुधिरे ततः ।

जरासन्धस्य नृपतिरानेनाभीतु समागमः । महेन्द्रस्यैव वृत्रेण दारुणो रोमहर्षणः ।

अत्रैव्य रुक्मिणो दृष्ट्वा रुक्मिणं न व्योययत् । ज्वलताकौशुमङ्काशानाश्रोविषविशोपमान् ।

४९१

वारयामास कृष्णे वे शरांतस्य तु शिखया । अथैतां सुमहानामोद्धूलोच्चानां परिचयः ।

उभयोः सैन्येराजन्मं समागोष्ठितकर्दृतः । कवचाग्नि समुत्तस्युः सुबहूनि समन्ततः ।

तस्मिन् विनर्दं यो गतो मङ्ग्या टुत्तिकराणि च । रथो रामो जरासन्धं शरैराश्रोविशोपमेः ।

अ वृण्वत्रभ्यथादीरस्तञ्च राजा समागधः । अभ्यद्रवत वगेन स्यन्दनेनाग्रुगामिना ।

अथान्यं विविधैरस्त्रैर्वृद्धा विद्ध विमेरतुः । तौ क्षीणशस्त्रैः विरथौ हताश्रौ हसारथौ ।

४९२

गदे गृह्योवा विकान्तवन्त्यन्यतनिधावतां । कण्ठपन्नैः सुबहोर्गो तावद्यतमहागदैः ।

ददृशतां महात्मनौ गिरी सशिखराविव । व्युपरमन्त युद्धानि पथ्यतां तौ महाभुजौ ।

संगन्धवमिधावतौ गदायुद्धेषु विश्रुतौ । उतौ तौ परमाचार्य्यौ लोके ख्यातौ महाबलौ ।

सत्तविव गजौ युद्धे तावन्त्योन्यमगुध्यतां । ततो देवाः संगन्धर्व्वः सिद्धाश्च परमवयः ।

समन्ततयास्तरसः समाजग्मुः महस्त्रजः । तद्देवयतगन्धर्व्वमर्हर्षिभिरलङ्कृतं ।

४९३

ग्रुग्रुमेऽभ्यधिकं राजन् दिवं ज्योतिर्गणैरिव । अभिदृष्ट्वा रामं तु जरासन्धो महाबलः ।

सव्यं मण्डलमाश्रित्य बलदेवस्तु दक्षिणं । प्राहरेतां ततोऽन्योन्यं गदायुद्धशिखरदौ ।

दन्ताभ्यामिव मातङ्गा नादयन्तौ दिशो दश । गराणिवातो रामस्य ग्रुग्रुवैः शनिनिखनः ।

जरासन्धस्य चरणे पर्वतस्यैव दीर्य्यतः । न स्म कण्ठयते रामं जरासन्धकरच्युतः ।

गदा गदाभूतो श्रेष्ठं विन्ध्यं गिरिमिवानिलः । रामस्य तु गदविभं वीर्य्यात् स मगधेश्वरः ।

४९४

संहे धैर्य्येण महता शिलया च व्यपोहयत् । एवं तौ तत्र संगामे विशरन्तौ महाबलौ ।

मण्डलानि विचिन्वाणि विवेरतुररिन्दभौ । व्यायच्छन्तौ चिरं कालं परिश्रान्तौ च तस्थतुः ।

समाश्रय्य मुहूर्तान्तु पुनरन्यान्यमग्नतां । एवं तौ योधमुत्तौ तु समं युयुधतुश्चिरं ।

न च तौ युद्धवैमुख्यमुभावैव प्रजग्मतुः । अथापश्यद्गदायुद्धे विभेधं तस्य वीर्य्यवान् ।

रामः क्रुद्धो गदां त्यक्त्वा जघाह मुशलोत्तमं । तमुद्यन्तदा दृष्ट्वा मुषलं घोरदर्शनं ।
 अमेघं बलदेवं क्रुद्धेन तु महारणे । ततोऽन्तरोवे वागासीत् सुखरा लोक्तमतिष्ठो ।
 उवाच बलदेवं तं समुद्यन्तहायुधं । न त्वया राम बधोऽयमलं खेदेन मागधे ।
 विहृतोऽस्य मया मृत्युस्तस्मात् साधु व्युपायम् । अचिरैवैव कालेन प्राणं त्यज्यति मागधः ।
 जरासन्धस्तच्छ्रुत्वा विमनाः समपद्यत । न प्रजह्रे ततस्तस्मिन् पुनरेव हलायुधः ।
 तौ व्युपायमतां युद्धे वृष्णयज्ञे च पारिवाः । प्रशान्तमभवद्युद्धं तेषामेवं सुदाहृतं ।
 दीर्घकालं महाराज निव्रतामिदरेतरं । पराजिते त्वपक्रान्ते जरासन्धे महोपतौ ।
 अस्तं याति दिनकरे नानुससुसादा निशि । समानीय स्वकं सैन्यं लज्जलला महाबलाः ।
 पुरीं प्रविशद्दृष्ट्वाः केशवेनाभिपालिताः । खाद्युतान्यायुधान्येव ताव्येवाकृद्भृशदा ।
 जरासन्धोऽपि नृपतिर्विमनाः स्वं पुरं ययौ । राजानश्चानुगा येऽस्य स्वरः श्रुत्वा ते ययुः ।
 जरासन्धन्ते जित्वा मेमिरे मेव निर्जितं । वृष्णयः कुरुशार्दूल राजा ह्यतिबलः स वै ।
 दश चाष्टौ च संयामान् जरासन्धस्य यादवाः । ददुर्न चैनं समरे हन्तुं श्रेकुर्माहारयाः ।
 अशौहिणश्च तस्यासन् विंशतिर्भरतर्षभ । जरासन्धस्य नृपतेस्तदर्थं याः समगताः ।
 अन्यत्वादभिभूतास्तु वृष्णये भरतर्षभ । वार्हद्रयेन राजेन्द्र राजभिः सहितेन वै ।
 जित्वा तु मागधं सङ्घे जरासन्धं महोपतिं । विहरति स सुखिनो वृष्णमंशा महारयाः ।

४१५

४१६

४१७

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुर्वर्णि मयुरारोधे जरासन्धपयाने त्रिनंताऽध्यायः ॥ ६३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स कृष्णस्तत्र बलवान् रौहिणेयेन सङ्गतः । मयुरां यादवाकीर्णा पुरीं तां सुवभावसत् ।

४१८

प्राप्तयौवनदेहस्तु युक्तो राजश्रिया प्रभुः । चचार मयुरां प्रीतः सवनाकरभूषणः ।
 कस्यचित्त्य कालस्य राजा राजगृहेभ्यः । सस्मार निहतं कर्म जरासन्धः प्रतापवान् ।
 युद्धाद्योद्योजितो भूयो दुहितृभ्यां महोपतिः । दश सप्त च संयामान् जरासन्धस्य यादवाः ।
 ददुर्न चैनं समरे हन्तुं श्रेकुर्माहारयाः । ततो मगधराट् श्रीमंस्तुरङ्गबलान्वितः ।
 भूयोऽष्टादशमं कर्तुं संयानं सममारभत । वैलक्ष्यात् पुनरेवौ राजा राजगृहेभ्यः ।
 जरासन्धो बली श्रीमान् पाकशामनवस्त्रिभः । स साधनेन महता पाकशामनविक्रमः ।
 कृष्णस्य बधमन्विच्छन् भूयो वै संन्यवर्त्तत । तं श्रुत्वा सहिताः सर्वे निवृत्तं मगधेश्वरं ।
 यादवा मन्त्रयामासुर्जरासन्धमथार्हिताः । ततः प्राह महातेजा विहङ्गुर्नयकेविदः ।
 कृष्णं कमलपत्राक्षमुपसेनस्य प्रहृतः । शूयनां तात गोविन्द कुलस्यास्य समङ्गतः ।
 शूयताभिधास्यामि प्रःप्रकालमर्धं तृप । दुःकञ्चैस्त्वान्यसे साधो करिष्यमि वयो मम ।
 यादवस्यास्य वंशस्य समङ्गवममेवतः । यथा मे कथितं पृष्ठे व्यनेन विदितः त्वनां ।
 अशौद्राजा मनोर्व्यो श्रीतान्त्रिः कुसम्भवः । हर्ष्यति विख्यातो महेन्द्रसमविक्रमः ।
 तस्याशौद्रिता भार्या मनेर्द्वैयस्य वै सुता । देवो मधुपानो नम यथा देवो शचो तथा ।

४१९

४२०

सा यौवनगुणोपेता रूपेणाप्रतिमा भुवि । मनोरथकरी राज्ञः प्राप्तेभ्योऽपि गरीयसी ।
 वनजाक्षी रतिप्रख्या सुशोणी कामरूपिणी । एकपत्नीव्रतधरा खेचरी रोहिणी यथा । ६१३
 सा तमिस्त्राकुशादूर्ध्वं कामयामास कामिनी । स कदाचिन्नरश्रेष्ठो भ्रात्रा ज्येष्ठेन माधव ।
 राज्याश्रितो विश्वस्तः सोऽयोध्यां संपरित्यजत् । स तदाऽल्पपरीवारः प्रियया सहितो वने ।
 रेमे स हितकालज्ञः प्रियया कमलेक्षणः । भ्रात्रा विनिकृतं राज्यात् प्रोवाच कमलेक्षणा ।
 एष्ट्वागच्छ नृपश्रेष्ठ त्वज्जगत्कृतां स्पृहां । गच्छावः सहितौ वीर मधोर्ध्वमपितुर्गृहं ।
 रम्यं मधुवनं नाम कामपुष्पफलद्रुमं । सहितौ तत्र रंस्यावो यथा दिवि गतौ तथा । ६१४
 पितुर्भौ दयितस्त्वं हि मातुश्च मम पार्थिव । मत्प्रियत्वात् प्रियतरो भ्रातुश्च लवणस्थ मे ।
 रंस्यावस्ताव सहितौ राज्यस्थाविव कामगौ । तत्र गत्वा नरश्रेष्ठ अप्सराविव नन्दने ।
 भद्रं न विहरिष्यामि यथा देवपुरे तथा । तं त्यजाम् महाराज भ्रातरन्तेऽभिमानिनं ।
 आवयोर्द्वेषिणं नित्यं मत्सं राज्यमदेन वै । धिगिमं गर्हितं वासं मृत्यवच्च पराश्रयं ।
 गच्छावः सहितौ वीर पितुर्भौ भवन्तिकं । तस्य सम्यक् प्रवृत्तस्य पूर्वजं भ्रातरम्प्रति । ६१५
 कामात्सस्य नरेन्द्रस्य पत्न्यास्तद्रूपे वचः । ततो मधुपुरं राजा हर्ष्यशः स जगाम ह ।
 भार्यया सह कामिन्या कामो पुरुषपुङ्गवः । मधुना दानवेन्द्रेण स साक्षा समुदाहृतः ।
 स्वागतं वत्स हर्ष्यशः प्रोतोऽस्मि तव दर्शनात् । यदेतन्मम राज्यं वै सर्वं मधुवनं विना ।
 ददाणि तव राजेन्द्र वामस्य प्रतिगृह्यतां । वनेऽस्मिन् लवणश्चैव सहायस्ते भविष्यति ।
 अमित्रनिग्रहे चैव कर्णधारत्वमेष्यति । पालयनं शुभं राष्ट्रं समुद्रानूपभूषितं । ६१६
 गोमस्तद्धं श्रिया जुष्टमाभोगप्रायमानुषं । तत्र ते वसतस्तात दुर्गं गिरिपुरं महत् ।
 भविता पार्थिववाचसः सुराङ्गविषयो महान् । अनूपविषयश्चैव समुद्रान्ते निरामयः ।
 आनत्तं नाम तं राष्ट्रं भविष्यत्यायतं महत् । तद्भविष्यमहं मन्ये कालयोगेन पार्थिव ।
 अध्यास्यतां यथाकालं पार्थिवं वृत्तमुत्तमं । दद्यातामपि वंशस्ते समेष्यति च यादवं ।
 अनुवंशश्च वंशस्ते भोमस्य भविता किल । एष मे विभवस्तात तवेमं विषयोत्तमं । ६१७
 दत्त्वा द्याम्यामि तपमे सागरं वरुणालयं । कवणेन समायुक्तस्त्वमिमं विषयोत्तमं ।
 पालयस्वाखिलं तात स्वस्य वंशस्य वृद्धये । वाढमित्येव हर्ष्यशः प्रतिजगाम तत्पुरं ।
 स च दैत्यस्तपोवामं जगाम वरुणालयं । हर्ष्यशश्च महातेजा दिव्ये गिरिबरोत्तमे ।
 निवेशयामास पुरं वासार्थममरोपमः । आनर्त्तं नाम तद्भ्राष्ट्रं सुराष्ट्रं गोधनायुतं ।
 अचिरं गैव कालेन समृद्धं प्रत्यपद्यत । अनूपविषयश्चैव वेलावनविभूषितं । ६१८
 निविष्टं लेवशस्त्राणां प्राकारयामसंकुलं । शशास स नृपः स्फोटं तद्भ्राष्ट्रं राष्ट्रवर्द्धने ।
 राजधर्मेण यशसः प्रजानां नन्दिवर्द्धनः । तस्य सम्यक्प्रचारेण हर्ष्यशस्य महात्मनः ।
 व्यवर्द्धत तदसौभ्यं राष्ट्रं राष्ट्रगुणैर्युतं । स हि राजा स्थितो राज्ये राजवृत्तेन शोभितः ।

प्राप्नः कुलोचितां लक्ष्मीं दृष्टेन च नयेन च । तस्यैवं सुप्रवृत्तस्य पुत्रकामस्य धीमतः ।
 मधुमत्यां सुतो जज्ञे यदुर्नाम महायशाः । सोऽवर्द्धत महातेजा यदुर्दुम्भिलक्षणः ।
 राजलक्षणसम्पन्नः संपन्नैर्दुरतिक्रमः । यथाऽस्य पूर्वकी राजा पूरुः स सुमहायशाः ।
 स एक एव तस्यासीत् पुत्रः परमशोभनः । जन्मिन्तः पृथिवीभर्ता हर्ष्यस्य महात्मनः ।
 दशवर्षसहस्राणि स कृत्वा राज्यमव्ययं । जगाम त्रिदिवं राजा धर्मेणास्मिन्तो भुवि ।
 ततो यदुरदीनात्मा प्रजाभिस्तन्भविष्यत । पितर्युपरते श्रीमान् क्रमेणार्क इवोदितः ।
 ब्रह्मास चेमां वसुधां प्रजान्मभयतस्करां । यदुरिन्द्रप्रतीकाशो नृपो येन स्या यादवाः ।
 स कदाचिन्नृपस्यै जलक्रीडां महोदधौ । दारैः सह गुणोदारैः सतार इव चक्रमाः ।
 स तत्र सहसा क्षिप्तितोर्धुः सागराभ्यसि । धूमवर्णेन नृपतिः सर्वराजेन वीर्यशान् ।
 सोऽप्यलव्यत वेगेन जले सर्वपरं महत् । मणिस्तम्भगृहद्वारं मुक्तादामविभूषितं ।
 कीर्णं शङ्खकुलैः शुभैरङ्गरागिभिभूषितं । प्रबालाङ्गुरपत्राक्षैः पादपैरुपशोभितं ।
 कीर्णं पद्मगन्धार्यैः समुद्रैर्दरचारिभिः । स्वर्णेन मध्ये भास्वनं स्वस्तिकेनन्दुवर्षसा ।
 स तं ददर्श राजेन्द्रो विमले सागराभ्यसि । पद्मगेन्द्रपरं तोये जगत्यामिव निर्व्वितं ।
 स्वस्थैव पुरे तत्र प्राविश्यत नृपो यदुः । अगारं तोयदाकारं पूर्णं सर्ववधूगैः ।
 तस्य दत्तं मणिमयं जलजं परमासनं । स्वासीर्णं पद्मपत्रैश्च पद्मसूत्रैश्चरुदं ।
 तमासीनं नृपं तत्र परमे पद्मगासने । द्विजिह्वपतिरव्ययो धूमवर्णोऽभ्यभाषत ।
 पिता ते स्वर्गतिं प्राप्नः कृत्वा वंशमिमं महत् । भवन्तं तेजसा युक्तमुत्पाद्य वसुधाधिपं ।
 यादवो नाम वंशोऽयं त्वन्मात्रा वसुधाधिप । पित्रा ते मङ्गलार्थाय स्थापितः पार्थिवाकरः ।
 वंशे चास्मिन्नाविभो देवानां तनयाऽव्ययाः । श्वदीणामुरगाणाञ्च उत्पत्त्यन्ते नृपानिजाः ।
 एता मम सुताः पञ्च कुमार्यो वृत्तसम्पताः । उत्पन्ना यौवनाश्रय भगिन्या नृपसत्तम ।
 प्रतीच्छेमाः स्वधर्मेण प्राजापत्येन कर्षणा । वरञ्च ते प्रदास्यामि वरार्हस्त्वं मतो मम ।
 भौमाश्च कौकुराश्चैव भोजाश्चान्यकयादवाः । दाशार्हा वृष्णयज्ञेति ख्यातिं चास्यन्ति सप्त ते ।
 स तस्मै धूमवर्णे वै कन्याः कन्याप्रते स्थिताः । जलपूर्णं योगेन ददाविन्द्रसमाय वै ।
 वरञ्चास्मै ददौ प्रीतः स वै पद्मगपुङ्गवः । आवयन् कन्यकाः सर्व्वा यथाक्रममदीनवत् ।
 एतासु ते सुताः पञ्च सुतासु मम मानद । उत्पत्त्यन्ते पितुर्लोजा मातुर्लैव समाश्रिताः ।
 अस्मत्समयनद्वयस्य सलिलाभ्यन्तरेचराः । तव वंशे भविष्यन्ति पार्थिवाः कामरूपिणः ।
 स वरं कन्यकाश्चैव लब्ध्वा यद्वरस्तदा । उदतिष्ठत वेगेन सलिलाचक्रमा इव ।
 स पञ्चकन्यामभ्यस्यो ददृशे तत्र पार्थिवः । पञ्चतारेण संयुक्तो नक्षत्रेणैव चक्रमाः ।
 स तदन्तःपुरं सर्व्वं ददर्श नृपसत्तमः । वैवाहिकेन वेशेन दिव्यस्नगनुलेपनः ।

ममाश्वास्य च ताः सर्व्याः सपत्नीः पावकोपमाः । जगाम स्वपुरं राजा प्रीत्या परमया युतः ।

स्वपुरन्तु ततो राजा गत्वा वै रमतं भृशं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि विकट्रुवाक्ये चतुर्मेवतोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

॥ विकट्रुवाच ॥ स तामु नागकन्यामु कालेन महता नृपः । जनयामास विकान्तान् पञ्च पुत्रान् कुलोदहान् ।

४९५

मुचुकुन्दं महाबाहुं पद्मवर्णं तथैव च । माधवं सारमञ्जैव हरितञ्जैव पार्थिवं ।

यतान् पञ्च सुताञ्चाजा पञ्चभूतोपमान् भुवि । ईक्षमाणो नृपः प्रीतिं जगामातुलविक्रमः ।

ते प्राप्त्रवयमः सर्व्वे स्थिताः पञ्च यथाऽद्रुधः । तेजिता बलदर्पाभ्यामूचुः पितरमयतः ।

तात रुक्ताः स्म वयमा बले महति संस्थिताः । क्षिप्रमाक्षप्रमिच्छामः किं कुर्यास्त्वव शासनान् ।

स तामृतपतिशर्दूलः शार्दूलानित्र वेगितान् । प्रीत्या परमया प्राह सुतान् वीर्य्यकुटूहलान् ।

४९६

विन्ध्यर्क्षवन्तावभितो द्वे पृथ्वी पर्व्वताश्रयं । निवेशयतु यत्नेन मुचुकुन्दः सुतो मम ।

महास्यं स्यापरि पुरीं दक्षिणां दिगमाश्रितां । पद्मवर्णोऽपि मे पुत्रो निवेशयतु माचिरं ।

तत्रैव परतः कान्तं देशं चप्यकभूषिते । सारसो मे पुरं रम्यं निवेशयतु पुत्रकः ।

हरितोऽयं महाबाहुः सागरं मल्लोदरे । दीपं पन्नगराजस्य सुतो मे पालयिष्यति ।

माधवोऽपि महाबाहुर्ज्यैष्ठः श्रेष्ठश्च धर्म्ववित् । यौवराज्येन संयुक्तः स्वपुरं पालयिष्यति ।

४९७

सर्व्वे नृपश्चित्रं प्राप्ता अभिषिक्ताः सचामराः । पित्राऽनुशिष्टास्त्वारां लोकपालोपमा नृपाः ।

स्वं स्वं निवेशनं सर्व्वे भर्जिरे नृपस तमाः । पुरस्थानानि रम्याणि स्तृणयन्ता ययाक्रमं ।

मुचुकुन्दस्य राजर्षिर्विन्ध्यमध्ये स्थरोत्तत । स्वस्थानं नर्मदातीरे दारुणोपलमङ्कटे ।

स तु तं शोभयामास विविक्षञ्च चकार ह । सेतुञ्जैव समसृजे परित्राश्रामितोदकाः ।

स्थापयामास भागेषु देवतायतमान्यपि । रथ्यावीथोर्नृणां मार्गांश्चलराणि वनानि च ।

४९८

स तां पुरीं धनवतीं पुनरुत्तपुरीप्रभं । नातिदीर्घेण कालेन चकार नृपसत्तमः ।

गोभिर्द्वेनेन धान्येन सम्पूर्णं ध्वजमालिनीं । नाम चास्याः शुभसूक्तं निर्मितं स्त्रिन तेजसा ।

तस्याः पृथ्वा नृपश्चेष्टो देवश्चेष्टपराक्रमः । महाश्मशानावतो यथेयं विन्ध्यमानुगा ।

माहिष्यतो नाम पुरी प्रकाशमपयास्यति । उभयोर्विन्ध्यर्क्षयोः पादे नगयोस्तां महापुरीं ।

मध्ये निवेशयामास अत्रिया परमया युतां । पुरिकां नाम धर्मात्मा पुरीं देवपुरीप्रभं ।

४९९

उद्यानशतमम्बाधां समृद्धापणचलरां । च्छरतोऽभितथैव तारे तत्र निरामये ।

निर्मिता मा पुरी राज्ञा पुरिका नाम नामतः । स ते द्वे विपुले पृथ्वा देवपुत्र्युपरे शुभे ।

पालयामास धर्मात्मा राजधर्मेण वीर्य्यवान् । पद्मवर्णोऽपि राजर्षिः समृष्टश्चे पुरोत्तमं ।

चकार नद्या वंषायास्तीरे तरुलताकुले । विषयस्यान्यतां ज्ञात्वा सम्पूर्णं राष्ट्रमेव च ।

निवेशयामास नृपः सवप्रप्रायमुत्तमं । पद्मावतं जनपदं करवीरञ्च तत्पुरं ।

५००

निर्मितं पद्मवर्णेन प्राजापत्येन कर्षणा । सारसेनापि विहितं रस्यं क्रौञ्चपुरं महत् ।
 रस्यकाशोकवज्रं विपुलं ताक्षकृतिकं । वनवासोति विख्यातः स्कीतो जगदो महान् ।
 पुरस्य तस्य तु श्रीमान् द्रुमैः सर्व्वर्त्तकैरुतः । हरितोऽपि समुद्रस्य दीपं समभिपालयत् ।
 रत्नसङ्घयसम्पूर्णं गतरीजनमनोहरं । तस्य दाशा जले मग्ना मङ्गुरा नाम विश्रुताः ।
 ये हरन्ति सदा शङ्खान् समुद्रोदरचारिणः । तस्यापरे दाशगणाः प्रबालान् जलसम्भवान् ।
 मन्त्रिभ्यन्ति सदा युक्ता जातरूपस्य भौक्तिकं । जलजानि च रत्नानि निषादास्तस्य मानवाः ।
 प्रचिन्वन्तोऽण्वे युक्ता नौभिः संयानगामिनः । सत्यमांसेन ते सर्व्वे वर्त्तन्ते स्म सदा नराः ।
 गृह्णन्तः सर्व्वरत्नानि रत्नदोपनिवासिनः । ते संयानगतैर्द्रवैर्व्वणिजो दूरगामिनः ।
 हरितं तर्पयन्त्येकं यथैव धनदं तथा । एवमिच्छाकुर्व्वंशाद्वि यदुर्व्वेशो विनिःसृतः ।
 चतुर्द्धा यदुपत्तैस्तु चतुर्भिर्भक्षते पुनः । स यदुर्द्धाधवे राज्यं विस्त्रज्य यदुपप्लवं ।
 त्रिपिष्टपं गतो राजा देहं त्यक्त्वा महीतले । बभूव माधवसुतः सत्त्वतो नाम वीर्यवान् ।
 सत्त्वतस्तगुणोपेतो राजा राजगुणे स्थितः । सत्त्वतस्य सुतो राजा भीमो नाम महानभूत् ।
 येन भीमाः सुसंयुक्ताः सत्त्वतात् सत्त्वताः स्मृताः । राज्यस्य तु नृपे तस्मिन्नामे राज्यं प्रशासति ।
 शत्रुघ्नो लवणे हत्वा चिच्छेद स मधोर्व्वनं । तस्मिन्मधुवने स्थाने पुरोञ्च मधुगामिनाम् ।
 निवेशयामास विभुः मुनिवान्निर्व्वह्मणः । पृथ्याये चैव रामस्य भरतस्य तथैव च ।
 मुनिवामुतयोश्चैव प्राप्तयोर्विष्णवं पदं । भीमेनेयं पुरी तेन राज्यममन्त्रकारणात् ।
 स्ववंशे स्थापिता पूर्वं स्वयमभ्यामिता तथा । ततः कुशे स्थिते राज्ये लवे तु युवराजनि ।
 अन्धको नाम भीमस्य सुतो राज्यमकारयत् । अन्धकस्य सुतो जज्ञे रैवतो नाम पार्थिवः ।
 अतोऽपि रैवताज्जज्ञे रस्ये पर्व्वतमूर्द्धनि । ततो रैवत उत्पन्नः पर्व्वतः मागरान्तिके ।
 नास्मा रैवतको नाम भूमौ भूमिधरः स्मृतः । रैवतस्यात्मजो राजा त्रियगर्भो महायशः ।
 बभूव पृथिवीपालः पृथिव्यां प्रथितः प्रभुः । तस्य तिसृषु भार्यासु दिव्यरूपामु केशवः ।
 चत्वारो जज्ञिरे पुत्रा लोकपालोपमाः प्रभुभाः । वसुध्वंभुः सुषेणश्च सभाक्षश्चैव वीर्यवान् ।
 • यदुप्रवीरः प्रख्याता लोकपाला इवापरे । तैरयं यादवो वंशः पार्थिवैर्व्वज्रलोक्तः ।
 यस्मिन्ते कृष्ण लोकेष्टाः सुप्रजाताः प्रजेश्वराः । वसोस्तु कुन्तिविषये वसुदेवः सुतो विभुः ।
 ततः संजनयामास सुप्रभे द्वे च दारिके । कुन्तीश्च पाण्डिर्ब्रह्मिणी देवतामित्रभूचरा ।
 भार्याश्च दम्भघोषस्य चेदिराजस्य सुप्रभा । एष ते स्वस्य वंशस्य प्रभवः परिकीर्तितः ।
 श्रुतो मया पुरा कृष्ण कृष्णद्वैपायनान्तिकात् । त्वं त्विदानीं प्रनष्टोऽस्मिन् वंशे वंशस्तत्सम्बर ।
 स्वयम्भूरिव सम्प्रान्नो भवायास्त्वय्यथाय च । न तु त्वां पौरमात्रेण शक्ता गूहयितुं वनं ।
 देवगुह्येष्वपि भवान् सर्व्वज्ञः सर्व्वभावनः । शक्रश्चामि जरासन्धं नृपं नाशयितुं विभो ।
 त्वद्विद्विगशगाः सर्व्वे वयं योधप्रते स्मिताः । जरासन्धस्तु बलवान्मृपाणां मूर्ध्नि तिष्ठति ।

५२३

५२४

५२५

५२६

५२७

५२८

अप्रमेयबलस्यैव वयञ्च कृत्रसाधनाः । न चेयमेकाहमपि पुरीरोधं सहिष्यति ।
 कृत्रभक्त्यन्तमनामा दूर्गैरपरिनिष्ठिता । असंस्कृताम्बुपरिखा द्वाराहयन्त्रवर्जिता ।
 वप्रप्राकारमार्गेषु कर्तव्या बहुविधतरा । संस्कर्तव्यायुधागारा योक्तव्या चेष्टकाचयैः ।
 कंसस्य बलभोग्यत्वान्नाभिगुप्ता पुरा जनैः । सद्यो निपतिते कंसे राज्ये ऽस्माकं नवीदधे ।
 पुरोप्रत्यगरोधेयस्य रोधं विप्रसहिष्यति । बलसम्पदं भग्नस्य कथ्यमाणं परेण ह । ४२१५
 अन्तर्गम्यमिदं राष्ट्रं जनैः सह विनङ्क्ष्यति । यादवानां विरोधेन ये जिता राज्यकामुकैः ।
 ते सर्वे दैधर्मास्त्विन्नि यत्कर्म तदिधीयतां । वचनीया भविष्यामो नृपाणां नृपकारणात् ।
 जरासन्धभयार्त्तानां द्रवतां राष्ट्रसंभ्रमे । आर्त्ता वक्ष्यन्ति नः सर्वे हृद्यमानाः पुरेजनाः ।
 यादवानां विरोधेन विनष्टाः स्त्रियः केचन । एतन्मम मतं कृष्ण विसृज्यात् समुदाहृतं ।
 त्वम्बुविज्ञापितः सर्वं न पुनः संप्रबोधितः । यदत्र नः क्षमं कृष्ण तत् स्त्रैरं संविधीयतां । ४२१७
 त्वमस्य नेता धैर्यस्य वधं त्वच्छासने स्थिताः । त्वमूलस्य विरोधोऽयं रक्षास्मान्नात्मना सह ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि विकट्रुवाक्ये पञ्चमवतोऽध्यायः ॥ ८५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विकट्रेः सादृशः श्रुत्वा वसुदेवो महायशाः । परितुष्टेन मनसा वचनञ्चेदमब्रवीत् ।
 राजषाङ्गुण्यवक्ता वै राजमन्त्रार्थतत्त्ववित् । स तत्त्वञ्च हितस्यैव हृष्टोक्तं किल धीमता ।
 भाषिता राजधर्म्याश्च सत्याश्च जगता हिताः । एतच्छ्रुत्वा पितुर्वाक्यं विकट्रेः सह महात्मनः ।
 वाक्यमुत्तरमेकाधो बभाषे पुरुषोत्तमः । ब्रुवतां वः श्रुतं वाक्यं हेतुतः क्रमतस्तथा । ४२१९
 न्यायतः शास्त्रतस्यैव देवज्ञानपश्यतां । श्रूयतामुत्तरं वाक्यं श्रुत्वा च प्रतिगृह्यतां ।
 मयेन व्यवहर्त्तव्यं पार्थिवेन यथाक्रमं । सन्निधौ विग्रहस्यैव ध्यानमासनमेव च ।
 द्वेधीभावं संश्रयञ्च पाङ्गुण्यञ्चिन्त्येत् सदा । बलिनः सन्निकर्षे तु न स्वेयं गण्डितेन वै ।
 अपक्रामेद्वि कालज्ञः समर्थो युद्धमाचरेत् । अहं तावत् सहाय्येण मुहूर्त्तैर्ऽस्मिन् प्रकाशिते ।
 जीवितार्थागमिष्यामि शक्तिमन्पुण्यशक्तवत् । ततः सङ्घाचलयुतं सहाय्येणाहमन्वयं । ४२२०
 आत्मद्वितीयः श्रीमन्तं प्रवेक्ष्य दक्षिणापथं । करवीरपुरञ्चैव रम्यं क्रौञ्चपुरं तथा ।
 द्रुह्यावस्तत्र सहितौ गोमन्त्रञ्च नगोत्तमं । आवयोगर्मनं श्रुत्वा जितकाशी स पार्थिवः ।
 अप्रविश्य पुरीं दर्पादनभारं करिष्यति । ततः सङ्घवनेष्वेव जरामन्त्रोऽनुयास्यति ।
 आवयोर्यहणे चैव नृपतिः प्रयतिष्यति । एषा नः श्रेयसी यात्रा भविष्यति कुलस्य वै । ४२२१
 पौराणामथ पुर्याश्च देशस्य च सुखावहा । न च शत्रुपरिभ्रंशे राजानो विजिगीषवः ।
 परराष्ट्रेषु मृष्यन्ति मृधे शत्रुक्षयं विना । एवमुक्त्वा तु तौ वीरौ कृष्णमङ्गुर्धणावुभौ ।
 प्रपेदतुरसंभ्रान्तौ दक्षिणौ दक्षिणापथं । तौ तु राजाणि शतशस्त्ररन्तौ कामरूपिणौ ।
 दक्षिणौ दिशमास्याय चेतुर्धार्गौ सुखे । सङ्घपृष्ठेभ्य रम्येभ्य मोदमानावुभौ तथा ।
 दक्षिणापथगौ वीरावध्वानं संपेदतुः । तौ तु सन्त्येन कालेन सङ्घाचलविभूषितं ।

करवीरपुरं प्राप्ता स्ववंशजविभूषितं । तौ तच्च गत्वा वेण्णया नद्यास्तोरान्तमाश्रितं ।
 आसेदतुः प्ररोहाक्षं न्ययोधं तरुपुङ्गवं । अधस्तात्तस्य वृक्षस्य मुनिं दीप्ततपोधनं ।
 अंसावसक्तपरशुं जटावक्त्रलधारिणं । भौरमग्निशिखाकारं तेजसा भास्करोपमं ।
 क्षत्रान्तकरमसोभ्यं उपशान्तमिवाणवं । न्यस्तसंकुचितपाधानं काले क्षतज्जताशनं ।
 किञ्चन त्रिषवणाभोभिराद्यं देवगुरुं यथा । सवसां धेनुकां श्वेतां होमधुक्कामदेहनां ।
 क्षीरारणीं कर्षमाणं महेश्वरिगिरिगोचरं । ददर्शतुसौ सहितावपरिश्रान्तमख्यं ।
 भार्गवं राममासीनं मन्दरस्थं यथा रविं । न्यायतसौ तु तं दृष्ट्वा पादमूले कृताञ्जली ।
 वसुदेवमुतौ वीरौ सधिष्यद्याविव पावकौ । कृष्णस्तम्बशिखाईलमुवाच वदताम्बरः ।
 अह्ने मधुरया वाचा लोकदृष्टान्तकोविदः । भगवन् जामदग्न्यं त्वामवगच्छामि भार्गवं ।
 रामं मुनीनामृपमं क्षत्रियाणां कुलान्तकं । त्वया सायकवेगेन क्षिप्तो भार्गव सागरः ।
 इषुपातेन नगरं छतं सूर्पारकं त्वया । धनुःपञ्चशतायामभिषुपञ्चशतोद्यतं ।
 सञ्ज्ञस्य च निकुञ्जेषु स्फोटो जनपदो महात् । अतिक्रम्योदधेर्वेलामपरान्ते निवेशितः ।
 त्वया तत् कार्त्तवीर्यस्य सहस्रभुजकाननं । किञ्च परशुमैकेन स्मरता निधनं पितुः ।
 इयमद्यापि रुधिरैः क्षत्रियाणां क्षतलिषां । खिग्धा त्वत्परशुत्सृष्टैर्जातपङ्का वसुन्धरा ।
 रैणुक्यं विजाने त्वां क्षितौ क्षत्रियरोषणं । परशुप्रग्रहे युक्तं यथैवेह रणे तथा ।
 तदिच्छावस्त्वया विप्र कश्चिदर्थमुपश्रुतं । उत्तरञ्च श्रुतार्थेन प्रत्युक्तमविशङ्कया ।
 आवां तौ माधुरौ ब्रह्मन् यमुनातीरवासिनौ । यादवौ स्तौ मुनिश्रेष्ठ यदि ते श्रुतिमागता ।
 वसुदेवो यदुश्रेष्ठः पिता नौ हि धृतव्रतः । जन्मप्रभृति चैवावां ब्रजेष्वेव नियोजितौ ।
 तौ स्वः कंसभयात्तत्र शङ्कितौ परिवर्द्धितौ । वयस्य प्रथमं प्राप्ता मधुराञ्च प्रवेशितौ ।
 तावावां व्युत्थितं हत्वा समाजे कंसभोजसा । पितरं तत्र तस्यैव स्थापयित्वा जनेश्वरं ।
 स्वमेव कर्ष्य चारुभ्यौ गवां व्यापारकारकौ । अयावयोः पुरं रोहृं जरामन्धो व्यवस्थितः ।
 भंगमान् सुबद्धन् कृत्वा लब्धलक्ष्यावपि स्वयं । ततः स्वपुररक्षार्थं प्रजानाञ्च धृतव्रत ।
 अकृतास्त्वावनुद्योगौ कर्त्तव्यबलसाधनौ । अरथौ पत्तिकौ युद्धे निलम्बौ निरायुधौ ।
 जरामन्धोद्यमभयात् पुराहूवेव निःसृतौ । उभावावामनुप्राप्तौ मुनिश्रेष्ठ तवान्तिकं ।
 आवयोर्धन्वमात्रेण कर्त्तुमर्हसि सत्क्रियां । श्रुत्वैतद्भार्गवो रामस्तयोर्वाक्यमनिन्दितं ।
 रैणुक्यः प्रतिवचो धर्मसंहितमब्रवीत् । अपरान्तादहं कृष्ण सम्प्रतीहागतः प्रभो ।
 एक एव विना शिष्यैर्युवयोर्धन्वकारणात् । विदितो मे ब्रजे वासस्तव पद्मशिमेक्षण ।
 दानवानां बधस्यापि कंसस्य च दुरात्मनः । विग्रहञ्च जरामन्धे विदित्वा पुरुषोत्तम ।
 तव सभ्राटकस्यैह सम्प्रान्नोऽस्मि यरानन । जाने, त्वां कृष्ण गोप्तारं जगतः प्रभुमख्यं ।
 देवकार्यार्थमिदं यमवासे बाह्यताङ्गतं । न त्वया ऽविदितं किञ्चित्क्षिपु लोकेषु विद्यते ।

५८०

५९५

५९००

५९०५

५९१०

५९१५

तथापि भक्तिमन्त्रेण शृणु वक्ष्यामि ते वचः । पूर्वजैस्तव गोविन्द पूर्व्यं पुरमिदं कृतं । ५१९०
 करवीरपुरं नाम राष्ट्रसैव निवेशितं । पुरेऽस्मिन्नृपतिः कृष्ण वासुदेवो महायशः ।
 शृणु गाल इति विख्यातो नित्यं परमकोपनः । नृपेण तेन गोविन्द स्ववंशप्रभवा नृपाः ।
 दायादा निहताः सर्वे वीरदेधानुयायिना । अहङ्कारपरो नित्यमजितात्माऽतिमत्सरी ।
 राज्यैश्वर्यमदाविष्टः पुच्छेऽपि च दारुणः । तस्मै ह भवतः स्थानं रोचते मे नरोत्तम ।
 करवीरपुरे घोरं नित्यं पार्थिवदूषितं । श्रूयतां कथयिष्यामि यत्रोभौ शत्रुबाधजौ । ५१९१
 जरासन्धं बलादयं यत्रोभौ बाधयिष्यतः । तीर्त्वा वेणुमिमं पुष्पां नदीमयैव सङ्गताः ।
 विपयान्ते निवेशाय गिरिं गच्छाम दुर्गमं । रम्यं यज्ञगिरिं नाम मन्त्रस्य प्रहृष्टं गिरिं ।
 निवासं मांसभक्षणां चौराणां घोरकर्मणां । नानाद्रुमलतायुक्तं चित्रं पुष्पितपादपं ।
 प्रोच्य तत्र निशामेकां खट्वाङ्गीं नाम निम्नगां । भद्रान्ते सन्निविष्टा मो निक्षोपलभूषणां ।
 गङ्गाप्रपातप्रतिमां सस्तासु महतो गिरेः । तस्याः प्रपातं द्रव्यामस्तापसारणभूषणं । ५१९२
 अमानकामान्मानाहानं गत्वा तान् धरणीधरान् । द्रव्यामस्तत्र तान् विप्रान् शास्यते वै तपोधनान् ।
 तां तीर्त्वा निम्नगां तत्र तां दृष्ट्वा तपोधनान् । रम्यं कौञ्चपुरं नाम गमिष्यामः पुरोत्तमं ।
 वंशजस्तत्र ते राजा कृष्ण धर्मरतः सदा । महाकर्पिर्गतिं ख्यातो वनस्यास्य जनाधिपः ।
 तमदृष्ट्वैव राजानं निवासाय गतेऽहनि । तीर्थमानडुहं नाम गमिष्यामः सनातनं ।
 ततश्च्युता गमिष्यामः सन्त्रस्य विवरे गिरिं । गोमन्तमिति विख्यातं नैकशृङ्गविभूषितं । ५१९३
 खगतैकमहाशृङ्गं दुरारोहं खगैरपि । विश्रामभूतं देवानां ज्योतिर्भिरिव भृष्टं ।
 मोपानभूतं स्वर्गस्य गणणाद्विमोक्षितं । तं विमानावतरणं गिरिं मेहमिवापरं ।
 तस्यान्तमे महाशृङ्गे भास्वनौ देवर्क्षिणौ । उदयास्तमये स्वर्यं सोमश्च ज्योतिषां पतिं ।
 उर्मिमन्तं समुद्रश्च मपारदीपभूषणं । प्रेक्षमाणौ सुखं तत्र नगायै विश्रिष्यथः ।
 शृङ्गस्थौ तस्य शैलस्य गोमन्तस्य वनेऽचरौ । दुर्गयुद्धेन बाधन्तौ जरासन्धं विजेष्यथः । ५१९४
 तत्र शैलगतौ दृष्ट्वा भवनौ युद्धदुर्खदौ । अशक्तः शैलयुद्धे वै जरासन्धो भविष्यति ।
 भवद्भ्यामपि युद्धे तु प्रवृत्ते तत्र दारुणे । आयुधैः सह संयोगं पश्यामि न चिरादिव ।
 भंगामसु महान् कृष्ण निर्दिष्टस्तत्र दैवतैः । यदूनां पार्थिवानाञ्च मांसशोणितकर्मसु ।
 तत्र चक्रे हलसैव गदः कामोदकीन्तया । सैनन्दं मुषलसैव वैष्णवान्यायुधानि च ।
 दर्शयिष्यन्ति भंगामं पास्यन्ति च महीवितां । हृदिरं कालयुक्तानां वपुर्मिः कालमन्त्रिभैः । ५१९५
 स चक्रमुषलो नाम भंगामः कृष्ण विभुतः । दैवतैरिह निर्दिष्टः कालस्यादेशमञ्जितः ।
 तत्र ते कृष्ण भंगामं सुव्यक्तं वैष्णवं वपुः । द्रव्यन्ति रिपवः सर्वे सुरासु सुरभावन ।
 तां भजसु गदो कृष्ण चक्रश्च चिरविस्मृतं । भजसु स्नेह रूपेण सुराणां विजयाय वै ।
 बलशायं हलं घोरं मुषलश्चारिभर्दनं । बधाय सुरशङ्खं भजतां लोकभावनः ।

एव ते प्रथमः कृष्ण संघामो भुवि पार्थिवैः । इथिव्यर्थे समाख्यातो भारवतरणे सुरैः ।
 आयुधावाप्तिरत्रैव वपुषो वैष्णवस्य च । लक्ष्म्याश्च तेजस्यैव व्यूहानाञ्च विदारणं ।
 ततः प्रभृति संघामो धरण्यां शस्त्रभूषितः । भविष्यति ततः कृष्ण भारतं नाम वैश्वम् ।
 तद्गच्छ कृष्ण शैलेन्द्रं गोमन्तान् गगोत्तमं । जरासन्धो मध्ये चापि विजयेहामुपस्थितः ।
 जरासन्धे निमित्तानि शंसन्ति समपस्थितं । इदं चैवाहृतप्रस्थं होमधेन्वाः पथोऽमृतं ।
 पीत्वा गच्छत भद्रं वो मयाहिष्टेन वर्तमाना ।

१८४

१८५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि परशुरामवाक्ये षष्ठ्यध्यायः ॥ ६६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तन्तु धेन्वाः पथः पीत्वा बलदर्पसमन्वितौ । ततस्तौ रामसहितौ प्रस्थितौ यदुपप्लवौ ।
 गोमन्तं पर्वतं द्रष्टुं मत्तनागेन्द्रगामिनौ । जामदग्न्यप्रदिष्टेन मार्गेण वदताम्बरौ ।
 जामदग्न्यहृतोयास्तौ त्रयस्त्रय इवाग्रयः । शोभयन्ति स्म पन्थानं त्रिदिवं त्रिदशा इव ।
 ते चाध्वविधिना सर्व्ये ततो वै दिवसक्रमात् । गोमन्तमचलं प्राप्ता मन्दरं त्रिदशा इव ।
 लताचारुविचित्रञ्च नामाद्रुमविभूषितं । गन्धागुरुपिण्डाङ्गं चित्रं चित्रैर्महोरमैः ।
 दिरेफगणसङ्कोर्णं शिलासङ्कटपादपं । मत्तवर्हिणनिर्घोषेनादितं मेघनादिभिः ।
 गगणालमृगशिरं जलदासकपादपं । मत्तद्विपविषाणायपरिघृष्टोपलाङ्कितं ।
 कृजङ्गिष्ठाण्डजगणैः समन्तात् प्रतिनादितं । दरीप्रपाताम्बरवैष्णवं शालपल्लवैः ।
 नीलाश्लक्ष्मचयमङ्गुलैर्बन्धुवैः यथा नभः । धातुनिस्त्रावदिग्धाङ्गं सानुप्रस्तवभूषितं ।
 कीर्णं सुरगणैः कान्तैर्मृगैः कान्तैः कामगं । उच्छ्रितं सुविशालाद्यं समूलान्मुपरिखतं ।
 सकाननदरीप्रस्थं श्वेताभ्रगणभूषितं । पनसासातकाघैः घैर्बन्धुवैर्न चन्दनैः ।
 तमालैः लावनयुतं मरिचकुपमंकुलं । पिप्पलीवल्लोकिलं चित्रमिद्रुपादपैः ।
 द्रुमैः शङ्करमानाञ्च सर्व्वतः प्रतिशोभितं । प्रांशुसालवनेर्गुप्तं वज्रचित्रवनेर्युतं ।
 सर्ज्जनिम्बार्जुनवनं पाटलीकुलमङ्गुलं । हित्तालैश्च तमालैश्च पुष्पागैश्चापशोभितं ।
 जलेषु जलजैर्बन्धुवैः स्थलेषु स्थलजैरपि । पङ्कजैर्द्रुमपण्डैश्च सर्व्वतः प्रतिभूषितं ।
 जम्बूजम्बूजवृक्षाणां कद्रुकन्दलभूषितं । चम्पकाशोकवङ्गलं विल्वतिन्दुकशोभितं ।
 कुटजैर्नागपुष्पैश्च समन्तादुपशोभितं । नागयूयसमाकीर्णं मृगसङ्घातशोभितं ।
 सिद्धचारुणरजोभिः सेवितप्रस्तरान्तरं । विद्याधरगणैर्नित्यमनुकीर्णं शिलातलं ।
 सिंहशार्ङ्गलसम्पादैः सततं प्रतिनादितं । सेवितं वारिधाराभिस्तृणपादैश्च शोभितं ।
 स्तुतं त्रिदशगर्भम्बरपराभिरलङ्कृतं । वनस्पतीनां दिव्यानां पुष्पैश्चावशेषितं ।
 शक्रवज्राप्रहाराणामनभिज्ञं कदाचन । द्वावाग्निभयनिर्मुक्तं देवतामुखसंश्रयं ।
 प्रपातप्रभावाभिश्च वरिद्धिरुपशोभितं । जलशैवलशृङ्गोभिरुन्मिषन्तमिव त्रिया ।
 काननैराननाकारैर्विशेषद्विरिव श्रियं । खलोभिर्मृगवोद्योभिः कान्ताभिरुपशोभितं ।

१८६

१८७

१८८

१८९

पार्श्वरूपलक्ष्मार्पणैर्धैरिव त्रिभूषिते । पादपङ्कजभूमौभिः सपुष्पाभिः समन्ततः ।
 मण्डितं वनराजीभिः प्रमदाभिः पतिं यथा । दरीभिः सुन्दरीभिश्च कन्दरीभिस्तथैव च । ५२८०
 तेषु तत्त्ववकाशेषु मदारमिव शोभितं । आषधीदोषप्रशिक्षरं वानप्रस्थनिषेवितं ।
 जातरूपैर्वनेऽङ्गैः कृत्रिमैरिव भूषितं । मूलेन सुविशालेन शिरसाऽभ्युष्कृतेन च ।
 प्रथिवीमन्तरीयञ्च ग्राहयन्मिव स्थितं । ते तमासाश्च गोमन्तं रम्यं भूमिधरोत्तमं ।
 रुचिरं रुरुचुः सर्वे वामायाभरसन्निभाः । रुरुङ्गस्ते गिरिवरं खमूर्द्धमिव पक्षिणः । ५२८१
 अभ्रज्जमाना वेगेन वैनतेयपराक्रमाः । ते तु तस्योत्तमं शृङ्गमारुढास्त्रिदशा इव ।
 अगारं रुचिरं चक्रुस्सन्मना निर्वृतापमे । निविष्टौ यादवौ दृष्ट्वा जामदग्न्या महामुनिः ।
 रामोऽभिमतमक्रियमाप्रष्टुमुपचक्रम । कृष्ण यास्यास्यहं तात पुरं सूर्पारकं विभो ।
 युत्थानांभि वैमुख्यं शेषां दानवैरपि । प्राप्तवानस्मि यां प्रीतिं मार्गानुगमनादपि ।
 मा मे कृष्णानुगृह्णाति शरीरमिदमव्ययं । इदं तत् स्थानमुद्दिष्टं यत्रायुधसमागमः ।
 युवयोर्विहितो देवैः समयः साम्प्रदायिकः । देवानां मुख्य वैकुण्ठं विष्णो देवैरभिष्टुत । ५२८२
 कृष्ण सर्वस्य लोकस्य शृणु मे नैष्ठिकं वचः । यदिदं प्रसृतं कर्म त्वया गोविन्द लौकिकं ।
 मानुषाणां हितार्थाय साधु मानुषदेहिना । तस्यायं प्रथमः कल्पः कालेन तु नियोजितः ।
 जगमन्त्येनैव सार्द्धं भगनि ममपस्थिते । तत्रायुधबलञ्चैव रूपञ्च रणकर्क्षणं ।
 स्वयमेवात्मना कृष्ण आत्मानं भविष्यत्स्व ह । सक्रोद्यतकरं दृष्ट्वा त्वां गदापाणिमाञ्जवे ।
 चतुर्दिगुणपीनांभं विभेदपि शतक्रतुः । अथ प्रभृति ते यात्रा स्वर्गाक्ता समुपस्थिता । ५२८३
 प्रथित्याममरार्थं च कीर्त्ययञ्च सताम्बर । वैनतेयस्य चाङ्गानं वाहनञ्चजकर्षणि ।
 कुरु शीघ्रं महाबाहो गोविन्द वदताम्बर । युद्धकामा नृपतयस्त्रिदिवाभिमखोद्यताः ।
 धार्तराष्ट्रस्य वगगान्तिष्ठन्ति रणवृत्तयः । राज्ञां निधनदृष्टार्था वैधव्येनाधिवासिताः ।
 रक्तवर्णीधरा चैवं वसुधा त्वां प्रतीक्षते । मयहं कृष्ण नचचं संक्षिप्यारिविमर्दन ।
 त्वयि कान्त्यमापन्नं युद्धं च समुपस्थिते । त्वरस्व कृष्ण युद्धाय दानवानां बधाय च । ५२८४
 स्वर्गाय च नरेन्द्राणां देवतानां सुखाय च । कृत्स्नोऽहं त्वया कृष्ण लौकैश्चैव सहामरैः ।
 त्वया सत्कृतकंपन येनाहं सत्कृतः स्वयं । साधयामि महाबाहो भवतः कार्यमिद्धये ।
 स्मर्त्तव्यस्तत्र तत्राहं यत्र युद्धं भवेत् मदा । इत्युक्त्वा जामदग्न्यस्तु कृष्णमक्रियकारिणं ।
 जयार्थिणा वर्जयित्वा जजामाभीप्सितां दिशं ।

इति श्रीमहाभारतं खिलं पृष्ट्व हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोमन्तारोहणे सप्तमवतारोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जामदग्न्ये गते रामे तौ यादवकुलोद्भवा । गोमन्तप्रशिक्षरं रम्ये चेरतुः कामरूपिणौ । ५२८५

वनमालाकुलो रम्यो नीलपीताम्बरावुभौ । नीलशेखरपुष्पान्तौ गगणास्थाविवान्भुदौ ।

तौ शैलधातुदिग्धाङ्गौ युवानौ शिखरे स्थितौ । चेरतुस्तत्र कान्तेषु बभूवु रतिलासकौ ।

उदयन्त निरीक्षन्तौ शशिनं ज्योतिषाम्बरं । उदयास्तमने चैव ग्रहाणां भास्वताम्बरं ।
 अथ सङ्कर्षणः श्रीमान् विना हृष्येन वीर्यवान् । चचार तस्य शिखरे नगस्य नगसङ्क्रमः ।
 स फल्गुस्य कदम्बस्य प्रच्छाद्ये निषसाद ह । वायुना मदगन्धेन वीज्यमानः मुखेन वै ।
 तस्य तेजानिलौघेन सेव्यमानस्य तत्र वै । मद्यसंस्पर्शजो गन्धः संस्पृशन् घ्राणमागतः ।
 दृष्ट्वा चैनं विविशाशु वारुणीप्रभवा तदा । शुशोष च मुखं तस्य मत्तस्त्रेवापरेऽहनि ।
 स्मारितः स पुरावृत्तममृतप्राशनं विभुः । द्रष्टुं तस्मिन् मदिरास्त्रेण तत्सं तस्मै च ।
 तस्य प्रावृष्टि फल्गुस्य यदम्भो जलदोऽग्नितं । तत्कोटरस्य मदिरा संजायत मनोहरा ।
 तान्नु दृष्ट्वाभिभूतात्मा पिवन्मार्त्तं इवासकृत् । मदाच्च चलिताकारः समजायत स प्रभुः ।
 तस्य मत्तस्य वदनं किञ्चिच्चलितलोचनं । धूर्णिताकारमभवत्करत्कालेन्दुसप्रभं ।
 कदम्बकोटरे जाता माता कदम्बरीति सा । वारुणी रूपिणी तत्र देवानाममृतारणी ।
 कादम्बरीमदकलं विदित्वा दृष्ट्वापूर्वजं । तिस्रस्त्रिदशनाय्यस्तमुपतस्थुः प्रियम्नदाः ।
 मदिरा रूपिणी भूत्वा कान्तिस्य शशिनः प्रियाः । श्रीस्य देवो वरिष्ठा स्त्री स्वयमेवाम्बुजध्वजा ।
 साञ्जलिप्रगहा देवो रौहिणेयमुपस्थिता । वारुण्यात्महितं वाक्यमुवाच मदविक्रवं ।
 बलं जयस्व दैत्यानां बलदेव दिवीश्वर । अहन्ते दयिता कान्ता वारुणी समुपस्थिता ।
 त्वामेवान्तरहितं श्रुत्वा शाश्वतं वडवामुखे । क्षीणपुण्येव वसुधां पथ्येमि विमलानन ।
 पुष्पचक्रानुलम्बेषु केशरेषूपवितं मया । अतिमुक्तं चाक्षीभ्यपुष्पस्तवकवतसु च ।
 साऽहं कदम्बमालीना भेषकाले सुखप्रिया । द्रष्टुं मार्गमाणा त्वां स्नेह रूपेण च्छादिता ।
 साऽस्मि पूर्णेन योगेन यथैवामृतमन्यने । समीपं प्रेषिता पित्रा वरुणेन तवानघ ।
 सा यथैवार्णवगता तथैव वडवामुखे । त्वयोपभोक्तुमिच्छामि सन्ध्यातस्त्वं हि मे गुरुः ।
 न त्वाऽनन्त परित्यज्ये भर्त्सिताऽपि त्वयाऽनघ । नाहं त्वया विना लोकानुत्सहे देव सेवितुं ।
 मदिरानन्तरं कान्तिः सङ्कर्षणमुपस्थिता । मदेन गलितश्रोणी किञ्चिदाधूर्णितेक्षणा ।
 प्रेवाच प्रणता साऽथ बह्वाञ्जलिपुटा मती । जयपूर्व्येऽयोगेन सन्ध्यातं योगमिच्छती ।
 अहञ्छास्त्रादपि गुरुं सहस्रशिरसं प्रभुं । स्तैर्गुणैरनुरक्ता त्वां यथा च मदिरा तथा ।
 श्रीस्य पद्मालया देवो निधेया वैष्णवीरसि । रौहिणेयैरसि शुभा मासेवामलतां गता ।
 सा मालाममलं गृह्णा बलशिरसि दंशिता । पद्मस्य पद्महस्ता वै सङ्कर्षणमष्टाश्रयीत् ।
 राम रामाभिरामस्त्वं वारुण्या समलङ्कृतः । कान्ता मया च देवेश सङ्गतसङ्गमा यथा ।
 दयस्व ते मया मौलिहङ्कृता वरुणालयात् । मध्ये शीर्षं सहस्रस्य द्याते भानुरिवावभौ ।
 जातरूपमयस्यैकं कण्डलं वज्रभूषितं । आदिपद्मस्य पद्माल दिव्यं श्रवणभूषणं ।
 कौशेयानि च नीलानि समुद्रार्क्षि भावन । हारस्य पीनतरलः समुद्राभ्यन्तरोषितः ।
 देवेमां प्रतिगृह्णीष्व पौरुषी भूषणक्रिणी । समयस्ते महाबाहो भूषणानामसङ्क्रिया ।

५४१०

५४१५

५४२०

५४२५

५४३०

५४३५

संगृह्य तमलङ्कारं तासु तिस्रः सुरस्त्रियः । इन्द्रो मे बलदेवो हि शारदेन्दुसम्प्रभः ।
 स समागत्य कृष्णेन सज्जलाऽश्वोदवर्षसा । मुदं लेभे ह्यतिशुभां सहस्रकः शशो यथा ।
 ताभ्यामुभाभ्यां संलापे वर्णमाने गृहे यथा । वेनतेयो नभोऽध्वानमभिसक्तम वेगितः ।
 संगममुत्सृज्यो देवप्रहरणाद्धितः । देवतानां जयन्तापी दिव्यस्रगनुलेनः ।
 सुप्तस्य शयने दिव्ये क्षीरोदे वरुणाक्षये । विष्णोः किरीटं दैत्येन हतं वैरोचनेन वै ।
 तदर्थं तेन संघामः कृता गुर्व्यर्धमोजसा । किरीटार्थं समुद्रस्य मध्ये दैत्यगणैः सह ।
 मोलयित्वा किरीटान्तु वैष्णवं पतताम्बरः । व्यत्यक्तमत वेगेन गगणं देवतालयं ।
 स ददर्श गुहं शैले विष्णुं कार्यान्तरागतं । तेन क्रोडावलम्बेन किरीटेन विराजता ।
 स दृष्ट्वा मानुषं विष्णुं शैलराजश्चिरोगतं । प्रकाशवेशनिर्मुक्तं विमौलिमिव मानुषं ।
 अभिज्ञास्य भावानां गह्वरान् पतताम्बरः । चिच्छेप खगते मौलिं विष्णोः शिरसि हृष्टवत् ।
 उपेक्षमूर्द्ध्नि सौमैलिरपि नृणां दवापतत् । शिरसः स्नाननिर्मुक्ता कृष्णधैवाश्रयेभयत् ।
 यथैव मेरुशिखरे भानुर्ध्वान्दिने तथा । वेनतेयप्रयोगेण विदित्वा मौलिमागतं ।
 कृष्णः प्रहृष्टवदने रामं वचनमब्रवीत् । त्वरते खलु कार्यार्थो देवतानां न संशयः ।
 यथेयमावयोः शैले संघामरचना कृता । वैरोचनेन सुप्तस्य मम मौलिर्बहिर्दधौ ।
 शक्रस्य सदृशं रूपं दिव्यमास्त्राय सागरात् । यावद्वपेण यो नीत आनीतोऽसौ गह्वरतः ।
 सुवर्कं मन्त्रिगृहः स जरासन्धो नराधिपः । लक्ष्मणे च ध्वजाघाणि रथानां वातरं हसं ।
 एतानि विजिगीषुणा शक्तिरूपानि भूभृतां । कृचाप्यार्यं विराजन्ते दर्शितानि चितानि च ।
 अहो नृपयोदधा विमलान्कचपङ्क्तयः । अभ्यवर्त्तन्त नः इन्द्रा यथा खे हंसपङ्क्तयः ।
 अहो सौविमलाभाणां शस्त्राणां विमलानन । प्रभाभास्करभामिश्रास्त्ररन्तोव दिशो दश ।
 एतानि नूनं समरे पार्थिवैरायुधानि च । त्रिपानि विनश्चिन्ति मयि सर्वानि संधुगे ।
 काले खलु नृपः प्राप्नो जरासन्धो महीपतिः । आवयोर्युद्धनिकषः प्रथमः समरातिथिः ।
 आर्यं तिष्ठाव महीतौ न खल्वनागते नृपे । युद्धारम्भः प्रयोज्यो बलं तावद्विस्तृतम् ।
 एवमुक्त्वा ततः कृष्णः स्वस्थः संघामलालसः । जरासन्धबधप्रणुस्रकार बलदर्शनं ।
 वीरमाणस्य तान् सर्वान्मृपान् सदुबरोऽव्ययः । आत्मानमन्तानोवाच यत्पुण्यं दिवि मन्त्रितं ।
 इमे ते पृथिवीपालाः पार्थिवे वर्त्तन्ति स्थिताः । ये विनाशं गमिष्यन्ति आस्त्रदृष्टेन कर्षणा ।
 प्रोक्षितान् खल्विमाश्रये मृत्युना नृपसत्तमान् । स्वर्गगामानि चायेषां वपूषि प्रचकाशिर ।
 स्थाने भारपविश्रान्ता वसुधेयं दिवङ्मता । एषा नृपतिर्विहानां बलौचैरभिपोडिता ।
 मही निरन्तरा चयं बलराज्ञाभिसन्तता । अन्त्येन खलु कालेन विविकं पृथिवीतलं ।
 भविष्यति नरन्दैर्घैराकोणं नभस्तलं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि जरासन्धाभिषेकने अष्टमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जरासन्धसातः प्राप्नो नृपः सर्वमहीक्षिता । नराधिपैर्व्यलघुतैरनुयातो महाघुतिः ।
 व्याघतोदघतुरगैर्विस्फुर्यमानाङ्गितैः । रथैः बाणामिकैर्धुक्तरसङ्गमतिभिः क्वचित् ।
 हेमकवैर्बाणघण्टैर्वारणैर्वीरिदोषमैः । मन्त्रामाचोत्तमाहूतैः कल्पितैरणवलितैः ।
 स्त्राहूतैः सादिभिर्युक्तैः प्रेङ्गमानैः प्रवल्गितैः । वाजिभिर्बाणसङ्काशैः सर्वाङ्गरिव पक्षिभिः ।
 खड्गचर्मबलोदघैः पत्तिभिर्व्यलिनाम्बरैः । सप्तसप्तैर्विभुनैस्तपतद्गिरिवोरगैः ।
 एवञ्चतुर्विधैः सैन्यैः प्रचलद्गिरिबान्धवैः । नृपोऽभिघातो बलवान् जरासन्धो धृतव्रतः ।
 स रथैर्नैमिनिर्घोषैर्गजैश्च मदश्छितः । रथैर्द्विधापि तुरगैः स्फोटितायैश्च पत्तिभिः ।
 सन्नादयन् दिशः सर्वा सर्वैश्चैव गुहाश्रयात् । स राजा सागराकारः सधैर्यः प्रत्यदृश्यत ।
 तद्वलं वृथिविशानां दृप्तयोधजनाकुलं । स्फोटितास्फोटितरवं मेघसैन्यनिवाहमौ ।
 रथैः पवनसम्पातैर्गजैश्च जलदोषमैः । तुरगैश्च बिताभ्रमैः पत्तिभिश्चापि दंशितैः ।
 व्यामिश्रं तद्वलं भाति पत्तिद्विपरयाकुलं । चर्मोन्मो सागरमत्तं यथाभ्रपटलं तथा ।
 बललासे महोपाला जरासन्धपुरोगमाः । परिवार्य गिरिं सर्वे निवेद्याश्च प्रचक्रिरे ।
 बभौ तस्य निविष्टस्य बलजीः शिविरस्य वै । प्रुक्ते पर्वणि पूर्णस्य यथा रूपं महादधेः ।
 वीतरात्रेऽथ काले तु नृपासे कृतकौतुकाः । आरोहणार्थं श्रौत्वा समेता युद्धशालसाः ।
 समवाद्योक्ताः सर्वे गिरिप्रस्थेषु ते नृपाः । निविष्टा मन्त्रयामासुर्द्युक्कालकृद्बलाः ।
 एषाम् तु मुलः शब्दः शुभ्रवे वृथिवीक्षिता । युगान्ते भिद्यमानानां सागराणां यथा स्वनः ।
 तेषां सकृदुक्तोऽष्टोत्थाः स्वविरा वेषवाण यः । चेत्सर्वा शब्द इत्येवं ब्रुवन्तो राजशासनात् ।
 तस्य रूपं बलस्यासीन्निःशब्दस्तिमितस्य वै । स्तनीमनीमघस्यैव निःशब्दस्य महोदधेः ।
 तस्मिन् स्तिमितनिःशब्दे योगादिव महार्णवे । जरासन्धो वृहदाक्षं वृहत्सतिरिवाद्दे ।
 शीघ्रं समभिवर्त्तन्तो बलानो ह महोक्षिता । सर्वतः पर्वतस्यायं बलैषैः परिवार्यतां ।
 अश्वयन्त्राणि युज्यन्ता चेपणीयाश्च मुहुराः । ऊर्ध्वं चापि प्रवाह्यन्तां प्रासा वै तोमराणि च ।
 ऊर्ध्वं प्रक्षेपणार्थाय वृहद्वानि च लक्षूनि च । ब्रह्मपातविघातानि क्रियन्तामासु शिन्धिभिः ।
 शूराणां युध्यमानानां प्रमत्तानां परस्परं । यथा न पतते बाहस्यथा शीघ्रं विधोयतां ।
 दार्यतामेष टह्नायैः खनिषैश्च नगोत्तमः । नृपाश्च युद्धमार्गज्ञा विन्यसन्तामदूरतः ।
 अद्यप्रभृति सैन्यैर्गैः गिरिरोधः प्रवर्त्ततां । यावदेतौ पातयामो वसुदेवसुतावभौ ।
 अचलोऽयं शिलाघोनिः क्रियतां निखलाह्वजः । आकाशमपि वाणैर्वैर्निःसम्पातं विधोयतां ।
 मयाऽनुश्रितास्तिष्ठन् गिरिभूमिषु भूमिपाः । तेषु तेजस्वकाशेषु शीघ्रमावृण्वतां गिरिः ।
 मद्रः कलिङ्गाधिपतिर्होतानः सवाङ्मिहः । कम्पोररजो मोनर्हः कर्कवाधिपतिस्तथा ।
 द्रुमः क्षिप्रुषश्चैव पार्ष्वतीयाश्च मासवाः । पर्वतस्यापरं पार्श्वं क्षिप्रमारोहयन्त्वमौ ।
 पौरवो वेणुदारिश्च वैदर्भः सोमकस्तथा । दम्भो च भोजाधिपतिः सूर्याक्षश्चैव मासवः ।

॥ १७० ॥

॥ १७१ ॥

॥ १७२ ॥

॥ १७३ ॥

॥ १७४ ॥

॥ १७५ ॥

पञ्चालानामधिपतिर्द्रुपदश्च नराधिपः । विन्दानुविन्दावावन्त्यो दन्तवक्रश्च वीर्यवान् ।
 क्राणलिः पुनर्मित्रश्च विराटश्च महीपतिः । कौशाग्र्यो मालवश्चैव शतधन्वा विदूरथः ।
 भूरिश्रवास्त्रिगर्तश्च वाणः पञ्चनदस्तथा । उत्तरं पर्वतोद्देशमेते दुर्गमहा नृपाः ।
 आरौहन्तु विमर्द्दन्तो वज्रप्रतिमगौरवाः । उलूकः कैतवेधश्च वीरस्यांशुमतः सुतः । ५५००
 एकलव्यो दृढालश्च क्षत्रधर्मो जयद्रथः । उत्तमोजास्तथा ब्राह्मः कैरलेयश्च कौशिकः ।
 वैदिशो वामदेवश्च सुकेतुश्चापि वीर्यवान् । पूर्वं पर्वतनिर्धूतमेतेष्वायत्तमस्तु नः ।
 दारयन्तोऽभिधावन्तु वाता इव बलाहकान् । अहश्च द्रवदस्यैव चेदिराजश्च सङ्गताः ।
 दक्षिणं शैलनिचयं दारयिष्याम दंशिताः । एवमेव गिरिः क्षिप्रं समन्ताद्देष्टो बलैः
 वज्रप्रपातविषमं प्राप्नोतु कदनं महत् । गदिनो ये गदामिक्षे परिघैः परिघायुधाः । ५५०५
 अपरं विविधैः शस्त्रैर्दारयन्तु नगोत्तमं । एष भूमिधरोऽधैव विषमोच्चशिलाक्षितः ।
 कार्यो भूमिसमः सर्वो भवद्भिर्व्यसुधाधिपैः । जरासन्धवचः श्रुत्वा पार्थिवेषु च शासनं ।
 गोमन्तं वेष्टयामासुः सागराः पृथिवीमिव । उवाच राजा चेदीनां देवानां मघवानिव ।
 किन्ना युद्धेन दुर्गेऽस्मिन् गोमन्ते च नगोत्तमे । दुरारोहोच्चशिखरः प्रांशुपादपसङ्कटः ।
 कौष्ठस्तृणश्च बज्रभिः परिवार्य समन्ततः । अधैवादीप्यतां क्षिप्रमलमन्येन कर्षणा । ५५१०
 क्षत्तियाः कुमुमारा हि रणे सायकयोविनः । न युक्ताः पर्वतराहे नियोक्तुं पादयोधिगः ।
 न नाम प्रतिबन्धेन न चावस्कन्दकर्षणा । शक्य एव गिरिस्तात देवैर्यभिर्मर्द्दि ।
 दुर्गयुद्धे क्रमः श्रेयासोऽधुयुक्तेन पार्थिवाः । भक्तोदकंभनक्षोणाः पात्यन्ते गिरिसंश्रिताः ।
 ययं बहव इत्येवं मायेषु निपुणा नयः । यादवो नाबमन्तव्यौ दावण्येनौ रणे क्षितौ ।
 अविज्ञातबलावन्तौ श्रूयन्ते देवभक्षितौ । कर्मभिस्त्वपरां विद्म बालावतिबलान्वितौ । ५५१५
 दुष्कराणीह कर्माणि हतवन्तौ यदुत्तमौ । शुष्ककौष्ठस्तृणैर्वैश्वं सर्वतः पर्वतोत्तमं ।
 अग्निना दीपयिष्यामो दह्येतां गतंचतनौ । यदि चेन्निक्रमिष्येते दक्षमानावितोऽन्तिकं ।
 समेत्य पातयिष्यामस्य व्येते जीवितं ततः । वाक्यमेतत्तु रुच्ये सबलानां महीचिन्तां ।
 यदुक्तचेदिराजेन नृपाणां हितशंसिता । ततः काष्ठैस्तृणैर्वैश्वैः शुष्कशाखैश्च पादपैः ।
 उपादीप्यत शैलेन्द्रः सूर्यपादैरिवाम्बुदः । ददुस्ते सर्वतस्त्वेष्टं पावकं तच्च पार्थिवाः । ५५२०
 यथोद्देशं यथावातं शैलस्य लघुविक्रमाः । स वायूद्वीपितो वज्रिहस्त्यपात समन्ततः ।
 मधुमज्जालमालाभिर्भूमिभिः खं दीपयन्निव । सोऽनलः पवनायुक्तः काष्ठसञ्चयमूलवान् ।
 ददाह शैलं श्रीमन्तं गोमन्तं कान्तपादपं । स दह्यमानः शैलेन्द्रो ममोच्च विपुलाः शिलाः ।
 शतशः शतधा भूत्वा महोष्माकारदर्शनाः । स चित्रभानुः शैलेन्द्रो भाभिर्भानुरिवाम्बुदं ।
 आलिङ्ग्यतीव विभ्रत समन्तादर्चिरुद्धतः । धातुभिः पञ्चमानैश्च ज्वलद्भिश्चैव पादपैः । ५५२५
 उद्गमन्तस्त्रापदो रौति तुयमान इवाद्गिराट् । प्रतप्तो दह्यमानस्तु स शैलः क्षणवर्त्मना ।

रीतीनिवर्त्तयामास काञ्चनाञ्जनराजतीः । वज्रिना दीपिताङ्गाऽगि गिरिर्मातिविराजते ।

धूम्रान्धकाराङ्गुतनर्षजमान इवाम्बुदे । विस्मिष्टोपलसङ्घातः कर्कशाङ्गारवर्षणः ।

गिरिर्भात्यनलोद्गारैरुल्काट्टिष्टिरिवाम्बुदः । प्रपातप्रसवेच्छित्तो धूमसम्पङ्क्तिर्नोदरः ।

सगिरिर्भस्मतां यातो युगान्ताग्निहर्तापमः । विक्रवास्तस्य पार्श्वेभ्यः सर्पा दग्धाहूदेहिनः ।

१४१०

असक्तः पृथुमूर्ध्नो निखेत्तरशिवेक्षणः । उत्पत्योपत्य गगणात् पुनः पेतुरवाङ्मुखाः ।

रेसुर्द्वेजिताः शिंशाः शार्ङ्गलाञ्छानलाविलाः । मुमुक्षुः पादपाशैव दाहनिर्धामजे जलं ।

वशावृङ्गतिर्वातो भस्माङ्गाराभिपिङ्गलः । धूमच्छाया च गगणे दर्पिताभोददर्शना ।

तज्यमानमहासन्निविद्गैः श्वापदैरपि । गिरिर्वैकल्यमायाति प्रागभ्यात् कृष्णवर्त्तनः ।

स मुमोच शिलाः शैलस्यलोदयश्लोचयः । वज्रोण पुच्छतस्य यथा स्याद्धारितलया ।

१४११

आदीप्य तन्मु शैलेन्द्रं चलिषा ब्यूहदंशिताः । अर्द्धकोशमपक्रान्ताः पावकेनाभितापिताः ।

दक्षमाने नगश्रेष्ठे शौर्यमाणे महाद्रुमे । धूमभारैरनालव्ये मूले शिथिलताङ्गते ।

सरोषं हि तदा रामो वचनं केशिसूदनं । बभाषे पद्मपत्राक्षं स साक्षान्मधुसूदनं ।

दक्षतेऽयं गिरिस्तात समानुशिखरद्रुमः । आत्रयोः कृष्ण वैरेष वैरिभिर्वसुधाधिपैः ।

पश्य कृष्णानलोष्णानां सधूमानां समन्ततः । वनानां विरसन्तोऽनगाभ्यासे खगोत्तमाः ।

१४१२

अयं यद्यावयोरर्थे गोमन्तस्तात दक्षते । अयशस्यमिदं लोके कौलोनञ्च भविष्यति ।

तदस्यानृण्यहेतोर्हि नगस्य नगसन्निभ । क्षत्तिपान्निहनिष्यामि दोभ्यामेव नृणांम्बर ।

एते ते क्षत्तिवाः सर्वे गिरिमादीप्य दंशिताः । रथिनस्तात दृश्यन्ते यथादिशं युयुक्षुः ।

एवमुक्त्वा गिरिः शृङ्गाश्वोऽष्टङ्गादिवोडुराट् । निपपात बलः श्रीमान् वनमालाधरो युवा ।

कादम्बरोमदक्षोवो नोलवासाः सितप्रभः । स शारदेन्दुमङ्गाशो वनमालाक्षितोदरः ।

१४१३

कान्तैककुण्डलधरश्चासौ सिरवाङ्मुखः । निपपात नरेन्द्राणां मध्ये कोशवपुर्भोजः ।

अवमुने ततो रामे कृष्णः कृष्णाम्बुदोपमः । गोमन्तशिखराच्छ्रीमानामुतोऽमितविक्रमः ।

ततः सम्प्रीडयामास पद्मां गिरिवरं हरिः । स पीडितो गिरिक्षेन निर्धमज्ज समन्ततः ।

जलाकुलोपलसत्र प्रसृतो हिरदेः यथा । स तेन वारिणा वज्रितत्त्वपातप्रशमं गतः ।

कल्पान्ते वारिधाराभिर्भेषजासैरिवांशुमान् । शिंहारसितनिर्घोषः पीतवासा घनाकृतिः ।

१४१४

किरीटमूर्ध्ना शैम्यास्थः पुण्डरीकनिभेक्षणः । श्रीवसवकाः सुमुखः सहस्राक्षमद्युतिः ।

रामादनन्तरं कृष्णः मुतो वै वीर्यवांस्ततः । ताभ्यामवमुताभ्याश्च चरणैः पीडितो गिरिः ।

मुमोच सलिलात्पीडं तोषपावकशक्तये । सलिलात्पीडनं दृष्ट्वा पार्थिवा भयमात्रिजन ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि गोमन्तदाहे नवनवतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तौ नगादामुतौ दृष्ट्वा वसुदेवसुतामुभौ । कृष्णं नरवरानोकं सर्व्यं समूढवाहनं ।

बाह्वप्रहरणौ तौ तु घेरतुस्तत्र थादवौ । मकराखिब संरज्यौ समुद्रकोभणामुभौ ।

१४१५

ताभ्यां मृधे प्रविष्टाभ्यां यादवाभ्यां मतिस्त्रभूत् । आयुधानां पुराणानामादानकृतलवणा ।
 ततोऽम्बरतलाद्भूयः पतन्ति स्म महात्मनोः । मध्ये राजसहस्रस्य समरप्रतिकर्षिणोः ।
 यानि वै मायुरे युद्धे प्राप्तान्याहवशोभिनाः । तान्यम्बरात् पतन्ति स्म दिव्यान्याहवसंज्ञवे ।
 केलिहानानि दीप्तानि दीप्ताग्निमद्भानि वै । निविष्य यानि तत्रैव तानि प्राप्ता तु यादवौ ।
 क्रव्यादैरनयातानि मूर्त्तिमन्ति दृहन्ति च । तृषितान्याहवे भोक्तुं नृपमांसानि सर्व्वशः ।
 दिव्यस्त्रदामधारीणि त्रासयन्तीव खेचरान् । प्रभया भासमानानि दंशितानि दिशो दश ।
 हलं मन्वर्त्तकं नाम सैनन्दं मुषलं तथा । चक्रं सुदर्शनं नाम गदां कौमोदकीं तथा ।
 चत्वार्य्येतानि तेजोभि विष्णुप्रहरणानि वै । ताभ्यां समवतीर्णानि यादवाभ्यां महामृधे ।
 जयाह प्रथमं रामो हलमप्रतिनं रणे । सर्पन्तमिव सर्पेन्द्रं दिव्यमालाकुलं महत् ।
 मध्येन सात्त्वतां श्रेष्ठो जयाह मुषलोत्तमं । सैनन्दं नाम बलवाशिरानन्दकरं दिशः ।
 दर्शनीयश्च स्त्रोकेषु चक्रमादित्यवर्चभं । नाम्ना सुदर्शनं नाम प्रीतो जयाह केशवः ।
 देवैर्निगदितार्थस्य गदा तस्याः परे करे । निषक्ता कुमुदाक्षस्य नाम्ना कौमोदकीति सा ।
 तौ सप्रहरणौ वीरौ साक्षाद्विष्णुनृपभौ । समरे रामगेविन्दौ रिपूंस्तान् प्रत्ययुध्यतां ।
 सायुधप्रयुजौ वीरौ तावत्यान्यमयावुभौ । पूर्व्वजानुजमंजौ तौ रामगेविन्दलवणौ ।
 समरेऽप्रतिक्रिपौ तौ विष्णुरेको दिधाकृतः । दिपत्सु प्रतिकर्त्तृणां पराक्रान्तौ यथेश्वरौ ।
 हलमुद्यम्य रामस्तु सर्पेन्द्रमिव कोपितं । चत्वार समरे वीरौ दिशतामन्तकोपमाः ।
 विकर्षयत्युन्दामि जल्लियाणां महात्मनो । चक्रारं राधं सफलं नागेषु च हयेषु च ।
 कुक्षरान् लाङ्गलान्स्त्रिप्राङ्मुषलाक्षेपताडितान् । रामोऽतिरामः समरे निर्भमस्य यथाऽवलान् ।
 ते बध्यमाना रामेण समरे जल्लियर्षभाः । जरासन्धान्तिकं भीता विरथाः प्रतिजग्मिरे ।
 तामुवाच जरासन्धः जल्लियर्षभः । धिगेतां जल्लिस्तं वः समरे कातरात्मनां ।
 पराक्रान्तस्य समरे विरयस्य पलायतः । भूणहत्यामिवाभङ्गां प्रवदन्ति मनाविणः ।
 पत्तिनो भुवि चैकस्य गोपस्थान्यवलीयसः । भीताः किं विनिषर्त्तध्वं धिगेतां जल्लिस्तितां ।
 क्षिप्रं समभिवर्त्तध्वं मम वाक्येन चोदिताः । अथवा तिष्ठत रथैः प्रेषकाः समवस्थिताः ।
 यावदेतौ रणे गोपौ प्रेषयामि यमवयं । ततस्ते यत्त्रियाः सर्व्वे जरासन्धेन चोदिताः ।
 क्षिपन्तः शरजालानि चष्टा योद्धुमपस्थिताः । ते हयैः काञ्चनापोडैरर्थैश्चैवेन्दुसप्रभैः ।
 नागैश्चाभ्यादसङ्काशैश्चामात्रप्रचोदितैः । सतनुवाः सनिस्त्रिंशाः सायुधावरणास्त्रराः ।
 स्वारोपितधनुष्मन्तः सट्ठणोराः सभायकाः । सक्त्रोत्सिधिनः सर्व्वे चारुचामरवोजिताः ।
 रणावनिगता रेजुः स्यन्दनस्था महोत्तितः । तौ युद्धरङ्गापतितौ विगाहनौ युधाम्बरो ।
 वसुदेवसुगौ वीरौ युयुत्सू प्रत्यदृश्यतां । तद्युद्धमभवत्तत्र तयोस्तेषाञ्च भङ्गवे ।
 सायकोत्सर्गबभूव गदाभिर्घातदारुणं । ततः शरसहस्राणि प्रतीक्षन्तौ रणैविणौ ।

५५०

५५५

५५०

५५५

५५०

५५५

तस्यतुयोधमुखौ तावभितृष्टोपयाऽचलौ । गदाभिधैव गूर्वाभिः सेपकोपैश्च मुहुरैः ।
 अर्धमानौ महेष्वासौ यादवौ न चकम्पतुः । ततः कृष्णोऽम्बुदाकारः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 व्यवर्द्धत महातेजा वातयुक्तो यथाऽनलः । स चक्रेणार्कतुल्येन दीपमानेन तेजसा ।
 चिच्छेद समरे वीरो नृगजाश्चमहारथान् । गदानिपातनिहता साङ्गलाकटमूर्तयः ।
 न श्रेकुस्ते रणे स्थातुं पार्थिवा नष्टचेतसः । चक्रधारानिहतानि विचित्राणि महीक्षिताः ।
 रथयूथानि भग्नानि न श्रेकुस्सहितुं रणे । मुषलाक्षेपभग्नश्च कुञ्जराः षष्टिहायनाः ।
 घना इव घनापाय भग्नदन्ता विचक्रुर्गुः । चक्रानलज्वालहताः सादिनः सपदातयः ।
 पेतुः परासवस्तत्र यथा वज्रहतास्तथा । चक्रलाङ्गलनिर्दग्धं तस्मै न्यं विदली कृतं ।
 युगान्तोपहतप्रख्यं सर्वं पतितमावभौ । आक्रोडभूमिं दिव्यानामायुधानां वपुष्मतां ।
 वैष्णवानां नृपास्ते तु द्रष्टुमप्यबलीयसः । केचिद्रथाः संमृदिताः केचिन्निहतपार्थिवाः ।
 भग्नैकचक्रास्त्वपरे विशोर्णा धरणीतले । तस्मिन् विप्रघने घोरं चक्रलाङ्गलसंज्ञवे ।
 दारुणानि प्रवृत्तानि रञ्जस्यौत्पातिकानि च । आर्त्तानां कूजमानानां पाटितानाञ्च काष्ठवत् ।
 अन्तो न शक्नोतेऽन्वेष्टुं मृनागरयवाजिनां । अपातितनरेन्द्रा सा रुधिराद्रा रणक्षितिः ।
 योषेव चन्दनाद्राङ्गी भैरवा प्रतिभाति वै । नरकेशस्त्रिमञ्जान्तैः सादितानाञ्च दन्तिनां ।
 रुधिरौघास्रवस्तत्र च्छादयामास मेदिनीं । तस्मिन्महाभोषणे नरवाहनमङ्गये ।
 शिवानामश्वैः शब्देर्नादिते घोरदर्शने । आर्त्तस्तनितसन्नादे रुधिरास्त्रुदाकुले ।
 अन्तकाक्रान्तसदृशे नागदेहैः समावृते । अराक्षैर्नृभिर्व्याधैस्तुरगैश्चावदारितैः ।
 कङ्कैश्च बलगृध्रैश्च नादितप्रतिनादिते । निपाते पृथिवीशानां मृत्युमाधारणे रणे ।
 कृष्णः शत्रुबन्धं कर्तुं चचारान्तकदर्शनः । युगान्तार्कप्रभश्चक्रं कालोक्षैवायसोङ्गदां ।
 गृह्य सैन्यावनिगता बभाषे केशवो नृपान् । किञ्च युध्यत वै शूरा हत्यश्वरथभंयुताः ।
 किमिदं गम्यते शूराः कृतास्त्रा दूढनिश्चयाः । अहं सपूर्वजः सङ्क्षो पदातिः प्रमुखे स्थितः ।
 अद्भुतदोषेण रणे भवन्तो येन पालिताः । स इदानीं जरासन्धः किमर्थं नाभिवर्त्तते ।
 एवमुक्ते तु नृपतिर्हृदो नाम वीर्यवान् । रामं हलायोपभुजं प्रत्ययात् सैन्यमध्यग ।
 बभाषे स तु तासांस्त्र्यमुवाणनिव सेवनी । एधोहि राम युध्यस्व मया सार्द्धमरिन्दम ।
 तत्र युद्धं तयोराभोद्रामश्च दरदस्य च । मृधे लोकवरिष्ठाभ्यां कुञ्जराभ्यामिवैजसा ।
 योजयित्वा ततः स्कन्धे रामो दरदमाहवे । बलेन बलिनां श्रेष्ठो मुषलेनावपोथयत् ।
 स्वकायगतमूर्च्छा वै मुषलेनावपोथितः । पपात दरदो नभौ दारिताह्ने इवाचलः ।
 रामेण निहते तस्मिन् दरदे राजसत्तमे । जरासन्धस्य राज्ञस्तु रामेणासौत् समागमः ।
 महेन्द्रस्त्रेव दृष्टेण दारुणो लोमहर्षणः । गदे गृहीत्वा विक्रान्तावन्यान्यमभ्यधावतां ।
 कम्पयन्तौ भुवं वीरौ तावुद्यतमहागदौ । ददृशुस्त महात्मानौ गिरी सन्निखराविव ।

५५८०

५५८५

५५९०

५५९५

५५९९

५६०५

व्युपारमन्त युद्धानि प्रेक्षां पुरुषर्षभौ । संरन्ध्राविव धावनौ गदायुद्धेषु विभुतौ ।
 तावुभौ परमाचार्यौ लोकोऽस्मात्तौ महाबलौ । मत्ताविव महानागावभ्यान् समधावतां ।
 ततो देवाः मगधस्थाः सिद्धाश्च परमर्षयः । यत्तावत्पारसस्तत्र समाजग्मः सहस्रशः ।
 तद्देवयत्नगन्धर्वमहर्षिभिरलङ्घृतं । शुशुभेऽभ्यधिकं राजन्ममो ज्योतिर्नैरिव ।
 अभिद्रुद्राव रामन्तु जरासन्धो नराधिपः । सख्यं मण्डलमाश्रित्य बलदेवस्तु दक्षिणं ।
 तावन्वान्यं प्रजहति गदायुद्धविशारदौ । दन्ताभ्यामिव मातङ्गैः नादयन्तौ दिवो दश ।
 गदानिपातो रामस्य शुश्रुवेऽग्निनिस्स्रजः । जरासन्धस्य चरणे पर्वतस्येव दीर्घतः ।
 न स्म कल्पयते रामं जरासन्धकरच्युता । गदा गदाभ्रतां श्रेष्ठं विन्ध्यं गिरिमिवानिलः ।
 रामस्य तु गदविगं राजा स मगधेश्वरः । सेहं धैर्येण महता श्रितया च व्यपेक्षयत् ।
 ततोऽन्तरीवे वागासीत् सुखरा लोकमाक्षिणी । न तया राम बध्योऽयमलं खेदेन मागधे ।
 विहितोऽस्य मया मृत्युस्तस्मात् बाधु व्युपारम । अचिरैरेव कालेन प्राणांस्त्यज्यति मागधः ।
 जरासन्धस्य तच्छ्रुत्वा विमनाः समपद्यत । न प्राहरत्ततस्ततो पुनरेव हलायुधः ।
 दीर्घकालं महाराज निज्जतामितरेतरं । पराजिते त्वपकान्ते जरासन्धे महीपतौ ।
 विविक्तमभवत् मेन्यं परावृत्तमहारथं । ते नृपास्त्योदितैर्भागीः स्रन्दन्मस्तुरगैस्तथा ।
 दुद्रुवुर्भूतिमममो व्याघ्राघाता मृगा इव । तन्नरेन्द्रः परित्यक्तं भग्नदर्पैर्माहारथैः ।
 घोरं क्रव्यादबज्जलं घोरमायोधनं बभौ । द्रवस्तु रथमुखेषु चेदिराजो महाद्युतिः ।
 स्मृत्वा यादवसन्धन्वं लुण्ठमेवान्ववर्त्तत । वृतः कारुषमेन्येन चेदिमेन्येन चानघ ।
 समन्धकामो गोविन्दमेवमाह स चेदिराट् । अहं पितृध्वसुर्भर्त्ता तव यादवनन्दन ।
 मयन्धामुपाटनस्त्वं हि मे दयितः प्रभो । उक्तश्चैव मया राजा जरासन्धोऽप्युपेतनः ।
 लुण्ठादिरम दुर्बुद्धे विपद्वाट्टणकर्म्मणि । तरेषोऽद्य मया त्यक्तो मम वाक्यस्य दूषकः ।
 भग्नो युधि जरासन्धस्तथा द्रवति मानुजः । निर्वैरश्चैव संयाति स्वपुरं प्रथिवोपतिः ।
 तथैव भूयोऽप्यपरं दर्शयिष्यति किञ्चिदं । तदिमां सन्ध्याशु त्वं महो हतनराकुलां ।
 क्रव्यादगणमंकीर्णां भवितव्याममानुषैः । करवोरपुरं वीर गच्छाम सबलानुगाः ।
 शृगालं वासुदेवं वै द्रक्ष्यामस्तत्र पार्थिवं । इमौ रथबरावग्नौ युवयोः कारितौ मया ।
 योजितौ शीघ्रतुरगौ खड्गचक्रासकूवरौ । शीघ्रमारुह भद्रन्ते बलदेवसहायवान् ।
 लरामः करवोरस्थं द्रष्टुं तं वसुधाधिपं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पितृव्यरूपतेर्वाक्यं श्रुत्वा चेदिपतेस्तदा । वाक्यं दृष्टमनाः लब्ध्वा जगद् जगती गुरुः ।
 अहो सयुद्धाभिरतौ देशकालोचितौ तया । बान्धवप्रतिरूपेण संसिक्तौ वचनान्मुना ।
 देशकालविशिष्टस्य हितस्य मधुरस्य च । वाक्यस्य दुर्लभा लोको वक्तारश्चेदिसत्तम ।
 चेदिराजमनाथो स्तः भृशतौ तव दर्शनात् । नावयोः किञ्चिदप्राप्यं ययोस्त्वं बन्धुरोदृष्टः ।

१४२०

१४२५

१४२९

१४३३

१४३७

१४४१

जरासन्धस्य निधनं ये चान्ये तत्समा नृपाः । पुर्याप्तौ तत्सनाथैः स्त्रः कर्तुंश्चेदिकुलोदहः ।
यदूनां प्रथमो बन्धुस्त्वं हि सर्वमहीक्षितां । अतः प्रभृति संयामान् द्रव्येषु चेदिसत्तमः ।
चाकं भौषलमित्येवं संयामं रणवृत्तयः । कथयिष्यन्ति लोकेऽस्मिन् ये धरिष्यन्ति पार्थिवाः ।
राज्ञां पराजयं युद्धे गोमन्तेऽचलसत्तमे । अथवाद्धारणाच्च स्त्रगंलोकं व्रजन्ति ते ।
तद्गच्छाम महाराज करवीरं पुरोत्तमं । लयोद्दिष्टेन मार्गेण चेदिराज शिवाय वै । ५१०
ते स्यन्दनगताः सर्वे पवनोत्पातिभिर्ह्वयैः । भेजिरे दीर्घमध्वानं मूर्त्तिमन्त द्वाग्नयः ।
ते त्रिरात्रोषिताः प्राप्ताः करवीरं पुरोत्तमं । शिवाय च शिखे देशे निविष्टास्त्रिदशोपमाः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणे करवीरपुराभिगमने शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तानागतान् विदित्वाऽथ शृगालो युद्धदुर्धदः । पुरस्य ध्वषणं मत्वा निर्जगामेन्द्र विक्रमः ।
रथेनादित्यवर्णेन भास्वता रणगामिना । आयुधप्रतिपूर्णेन नेमिनिर्घोषहासिना ।
मन्दराचलकन्त्येन चित्राभरणभूषिणा । अलव्यसायकैस्तृणैः पूर्णेनार्णवघोषिणा । ५११
हय्यंशेनाशृगतिनाऽसक्तेन शिखरेष्वपि । हेमकूवरगर्भेण दृढाक्षिणाभिघोभिना ।
सुबन्धुरेण दीप्तेन पतविवररंहसा । खगतनेव शक्रस्य हय्यंशेन रथाद्रिणा ।
सावित्रे नियमं पूर्णं यं ददौ सविता स्त्रयं । आदित्यरश्मिभिरिव रश्मिभिर्यो नियच्छते ।
तेन स्यन्दनमुखेन द्विषत्यन्दनघातिना । स शृगालोऽभ्ययात् कृष्णं शलभः पावकं यथा ।
चापपाणिः सुतीक्ष्णेषुः कवची हेममालिकः । शितप्राक्शणैःपणोपः पावकाकारलोचनः । ५१२
मुकुटमूर्त्त्यौचापलं विलिपन्दुःसहं धनुः । निर्व्वमन् रेषां वायुं मानलज्वालमण्डलं ।
भाभिर्भूषणपङ्क्तौनां दोषो मेहरिवाचलः । रथस्य इव शैलेन्द्रः शृगालः प्रत्यदृश्यत ।
तस्थारमितशब्देन रथगेमिस्त्रिणेन च । गुरुत्वेन च नाम्यन्तो चचालोर्व्वी यया पुरा ।
तमापतन्तं श्रीमन्तं मूर्त्तिमन्तमिवाचलं । शृगालं लोकपालाभं दृष्ट्वा कृष्णो न विव्यथे ।
शृगालश्चापि संरम्भः स्यन्दनेनाशृगामिना । समीपे वासुदेवस्य युयुत्सुः प्रत्यदृश्यत । ५१३
वासुदेवं स्थितं दृष्ट्वा शृगालो युद्धलालसः । अभिदुद्राव वेगेन मेघराशिरिवाचलं ।
वासुदेवः स्मितं कृत्वा प्रतियुद्धाय तस्त्रिवाण् । तद्युद्धमभवत्ताभ्यां समरे घोरदर्शनं ।
उभाभ्यामपि सत्ताभ्यां कुञ्जराभ्यां यथा वने । शृगालस्त्रिशीत् कृष्णं समरे समुपस्थितं ।
युद्धरागेण तेजस्वी मोहाच्चलितगौरवः । गोमन्ते युद्धमार्गे वै यत्तया कृष्णं चेष्टितं । ५१४
अनायकानां मूर्खाणां नृपाणां दुर्बलं बलं । स मे सुविदितः कृष्णः क्षत्रियाणां पराजयः ।
कृपणानामसत्त्वानामबुद्धीनां रणोत्सवं । तिष्ठेदानीं यथाकामं स्थितोऽहं पार्थिवे पदे ।
क्षयास्थस्य मया रुद्धो रणेऽपि निष्ठितः । न चाहमेकं सबलो युक्तस्त्वा योद्धुमाहवे ।
अहमेकस्त्वमथेको द्वौ युध्वाव रणे स्थितौ । किं जनेन निरक्षेपं त्वं वाऽहं वा रणे स्थितः ।
इते मयि त्वमथेको वासुदेवो भविष्यमि । धर्मयुद्धेन निधनं प्रयात्वेकतरो रणे ।

लोकेऽस्मिन् वासुदेवोऽहं भविष्यामि हते त्वयि । शृङ्गालस्य वृक्षः श्रुत्वा वासुदेवः समापरः ।
 दृष्टतः प्रहरस्वेति तमुक्त्वा चक्रमाददे । ततः सायकजालानि शृङ्गालः क्रोधमूर्च्छितः ।
 चित्तेप कृष्णे घोरानि युद्धाय लघुविक्रमः । शस्त्राणि चानि चान्यानि भुवलाद्यानि संयुगे ।
 पातयामास गोविन्दे स शृङ्गालः प्रतापवान् । शृङ्गालप्रहितैरस्त्रैः पावकजालमालिभिः ।
 निर्द्वयाभिहतः कृष्णः स्मितो गिरिरिवाचलः । सोऽस्त्रप्रहाराभिहतः किञ्चिद्भ्रूवक्षमन्वितः ।
 चक्रमुद्यम्य गोविन्दः शृङ्गालोरसि चाविपत् । तं रथस्थं प्रमाणस्थं शृङ्गालं युद्धदुर्ध्वदं ।
 जघाम समरे चक्रं जातदर्पं महाबलं । निहत्य समरे शूरं शृङ्गालं युद्धकामुकं ।
 ततः सुदर्शनं चक्रं पुनरायाजुरोः करं । चक्रेणोरसि निर्भिन्नः स गतासुरगैतासवः ।
 पपात चतज्जघाघो शृङ्गालोऽद्भिरिवाहतः । निशम्य तं निपतितं वज्रपातांदिवाचलं ।
 तस्य कैम्यान्यपययुर्ब्रह्मनांसि हते नृपे । केचित् प्रविश्य नगरं कम्पलाभिहता भृशं ।
 रुद्रदुर्दुःखमन्त्रा भर्तृशोकाभिपीडिताः । केचित्तपव घोचनः स्फुरन्तः सुप्रतापिनः च ।
 पतितं भूमिपं भूमौ न त्यजन्ति स्म दुःखिताः । ततो मेघनिनादेन स्फुरेणारिविमर्दनः ।
 कृष्णः कमलपत्रलो जगानामभयं ददौ । चक्रोचितेन हस्तेन राजताङ्गुलिपञ्चेन ।
 न भेतव्यं न भेतव्यमिति तानभ्यभाषत । नास्य पापस्य दोषेण निरासाधकरं जनं ।
 घातयिष्यामि समरे नेदं शूरव्रतं भृशं । अश्रुपूर्णमुखा दीनाः क्रन्दमाना भृशं तदा ।
 पतितोऽयं शृङ्गालश्च भृष्टः संलीनमानसः । ते स्म पश्यन्ति पतितं धरण्यां धरणीपतिं ।
 चक्रनिर्द्धारितोरस्कं भिन्नशृङ्गमिवाचलं । विलपन्ति स्म समरे सचिवाः सप्रजा भृशं ।
 सास्त्रपातिलणा दीनाः शोकस्य वशमागताः । तेषां रुदितशब्देन पौराणां विविधैः स्वरैः ।
 महिष्यस्तस्य निष्येतः सपुत्रा रुदिताननाः । तास्तं निपतितं दृष्ट्वा स्नायुं भूमिपतिं पतिं ।
 स्नानानारुज्य करजम्भशालीः पर्यदेवयन् । उरालुरसिजोऽसौ शिरोजान्याकुलान्यपि ।
 निर्द्वयं ताडयन्त्यस्ता विस्तरं रुद्रदुःस्त्रियः । तस्मैरसि सुदुःखात्तां मृदितक्लिन्नलोचनाः ।
 पेतुर्द्ध्वभुजाः सर्वथा कृत्तमूला लता इव । तासां बाष्पाम्बुपूर्णानि नेत्राणि नृपयोषिता ।
 वारिविप्रहतानीव पङ्कजानि चक्राश्रिते । ताः पतिं पतितं भूमौ रुदन्या रुदि ताडिताः ।
 लालयमानाः कृष्णं योषितः पर्यदेवयन् । पुत्रश्चास्य पुरस्कृत्य बालं प्रसुतलोचनं ।
 शक्रदेवं पितुः पार्श्वे दिगुणं रुद्रदुःस्त्रियः । अथन्ते वीर विक्रान्तो बालः पुत्रो न पण्डितः ।
 त्वदिहीनः कथमयं पदे स्थास्यति पैतृके । कथमेकपदे त्यक्त्वा गतोऽस्यन्तः परं परं ।
 अतृप्तास्तव भोक्तव्यानां किं कुर्म्य विधवा वयं । तस्य पद्मावती नाम सहिषी प्रमदोन्मत्ता ।
 पुत्रमता सुतं गृह्य वासुदेवमुपस्थिता । यस्म्यया पातितो वीर रणप्रेक्षितं कर्मणा ।
 तस्य प्रेतगतस्यायं पुत्रस्त्वं शरणं गतः । यदि त्वां प्रणमेतासौ कुर्व्यादां शासनं तव ।
 नायमेकप्रहारिण जनस्तप्येत दारुणं । यदि कुर्व्यादयं मूढस्त्वयि बान्धवकं विधिं ।

५१५

५१६

५१७

५१८

५१९

५२०

नैवं परीतः कृपणः सेवेन भरणीतं । अयमस्य विपक्षस्य बान्धवस्य तवागमः ।
 सन्ततीरक्षतां वीर पुनः पुन इवात्मजः । तस्मात्तद्वचनं कृत्वा सन्निध्या यदुमन्धः ।
 मृदुपूर्वमिदं वाक्यमुवाच वदताम्बरः । राजपति मतो रोषः सहायेन दुरात्मना ।
 प्रकृतिस्त्वा वधं जाता देवि सैवास्मि बान्धवः । रोषो मे विगतः सन्धिं तव वाक्यैरकिण्विभैः ।
 योऽयं पुनः शृणुयात्स्य ममायिष्य न संशयः । अभयज्ञाभिषेकञ्च दद्याम्यस्य सुखाय वै ।
 आह्वयन्तां प्रकृतयः पुरोधो मन्त्रिणस्तथा । वितृपैतामहे राज्ये तव पुत्रोऽभिविच्यतां ।
 ततः प्रकृतयः सर्व्याः पुरोधो मन्त्रिणस्तथा । अभिवेकार्यमाज्यमूर्ध्वं च तो रामकोशवै ।
 ततः सिंहासनस्थं तं राजपुत्रं जनार्दनः । अभियेकेण दिव्येन ध्यानयामास वीर्यवान् ।
 अभिविच्य शृणुयात्स्य करवीरपुरे सुतं । कृष्णदादहरेवाशु प्रख्यानमभरोचयत् ।
 रथेन हरियुक्तेन तेन युद्धाज्यं तेन वै । कोशवः प्रसिद्धोऽध्वानं वृद्धा चिदिवं यथा ।
 शक्रदेवोऽपि धर्मात्मा सह मात्रा परन्तपः । सबासकृद्भुवतिर्गुण्याः प्राकृतयस्तथा ।
 शिविकायामथारोप्य शृणुयात्सं युद्धदुर्गदं । सहिता दूरमार्गेण पश्चिमाभिमुखा ययुः ।
 नैधनेन विधानेन चक्रुस्तस्य सत्क्रियाः । सत्कारं कारयामासुः पितृणां पारलौकिकं ।
 उद्दिष्टोद्दिश्य राजानं श्राद्धं कृत्वा सहस्रतः । ततस्तो सलिलं दत्त्वा नामगोपादिकोत्तमैः ।
 पितर्युपरते चोरशोकसम्प्रिप्तानवः । क्लोदकं तदा राजा प्रविशेश पुरोक्तमं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शृणुयात्सवधे एकाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तौ तु सल्येन कालेन पञ्चरात्रोपितौ पथि । दमघोषेण सङ्गत्य लेकरात्रोपितौ ततः ।
 जग्मतुः सहितौ वीरौ मुदा परमथा युतौ । नगरीं मथुरां प्राप्ता वसुदेवसुतावुभौ ।
 ततः प्रत्युद्धताः सर्व्ये यादवा यदुमन्धनौ । सबला हृष्टमनस उपसेनपुरोगमाः ।
 श्रेष्ठः प्रकृतयश्चैव मन्त्रिणश्च यथोदिताः । सबासकृद्भावाश्चैव पुरी समभिवर्त्तत ।
 नन्दित्वर्याण्यवायन् स्रज्येतां पुनपोक्तमौ । रथ्याः श्पताकामालिन्या भासन्ति स्म समस्ततः ।
 हृष्टप्रमुदिता सर्व्या पुरी परमशोभिता । आत्रेयायोरागमने यथैवेन्द्रमहं तथा ।
 मुदितास्तत्र गायन्ति राजमार्गेषु गायनाः । स्ववागीर्ष्यज्जला गाथा यादवानां प्रियह्वराः ।
 गोविन्दराभौ संप्राप्तौ भ्रातरौ लोकविरुतौ । स्नेहपुरे निर्भयाः सर्व्ये क्रीडन्त्ये यादवाः सुखं ।
 न तत्र कश्चिद्दीनो वा मलिनो वा विचेतनः । मथुरायामभूत् कश्चिद्रामकृष्णसमागमे ।
 वधांसि साधुवाक्यानि प्रहृष्टा गोहृद्यदिपाः । नरनारीगणश्चैव भोजिरे मानसं सुखं ।
 शिवाश्च प्रववुर्ध्वता विरजस्तां दिशो दश । देवतानि च सर्व्याणि हृष्टान्यायतनेष्वपि ।
 यानि लिङ्गानि लोकस्य वृत्तानोहं कृते युगे । तानि सर्व्याण्युच्यन्त तपोरागमने तदा ।
 ततः काले शिवे पुण्ये चन्दनेनारिमर्दनौ । हरियुक्तेन तौ वीरौ प्रविष्टौ मथुरां पुरीं ।
 प्रिविश्वं पुरीं रम्यां गोविन्दं राममेव च । अनुजमूर्धदुग्णाः शक्रं देवगणा इव ।

५०५

५१०

५१५

५१५

५१५

वसुदेवस्य भवनं पितृभो यदुनन्दनौ । प्रविष्टौ हृष्टवदनौ चन्द्रादित्याविवाचले ।
 ततस्तौ वसुदेवस्य पादौ समभिवाद्य च । उपसेनन्तु राजानमन्यांश्च यदुपप्लवान् । १०२
 यथान्यायं पूजयित्वा तौ सर्वैश्चाभिनन्दितौ । जग्मतुर्हृष्टमनसौ मातुरेव निवेशनं ।
 तत्रायुधानि विन्यस्य गृहे स्वे स्वेरचारिणौ । मुमुदाते यदुबरी वसुदेवमतावुभौ ।
 एवं तावैर्कनिष्काणौ मथुरायां श्रुभाननौ । उपसेनानुगौ भूत्वा कश्चित् कालं विधेरतुः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मथुराप्रत्यागमने द्वाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०२ ॥
 ॥ वंशस्यायन उवाच । कस्यचित्तय कालस्य स्मृत्वा गोपेषु सौहृदं । जगामैको व्रजं रामः कृष्णस्यानुमते स्थितः ।
 स गतस्तत्र रम्याणि ददर्श विपुलानि वै । भुङ्क्तपूर्वाण्यरण्यनि सरांसि सुरभीणि च । १००
 स प्रविष्टस्तु वेगेन न व्रजं कृष्णपूर्वजः । वन्येन रमणीयेन वेशेनालङ्कृतः प्रभुः ।
 स तानभाषत प्रीत्या यथापूर्वमरिन्दमः । गोपांस्तेनैव विधिना यथान्यायं यथावयः ।
 तथैव प्राह तान् सर्वान्स्तथा च परिहर्षयन् । तथैव सह गोपौभिर्देजयन्मधुराः कथाः ।
 तमूचुः स्थविरा गोपाः प्रियं मधुरभाषिणः । रामं रमयतां श्रेष्ठं प्रवामात् पुनरागतं ।
 स्वागतं ते महाबाहो यदूनां कुलनन्दन । अद्य स्म निर्धृतान्तात यत्त्वं पश्यामहे वयं । १०१
 प्रीताश्चैव वयं वीर यत्त्वं पुनरिहागतः । विख्यातस्त्रिषु लोकेषु रामः शत्रुभयङ्करः ।
 वर्ज्जनीया वयं नूनं तया यादवनन्दन । अथवा प्राणिनस्तात रमन्ते जन्मभूमिषु ।
 त्रिदशानां वयं मान्या ध्रुवमधामलानन । ये स्म दृष्टास्त्वया तात काङ्क्षमाणास्तवागमं ।
 दिष्ट्वा ते निहता मन्दाः कंसस्य विनिपातितः । उपसेनोऽभिषिक्तश्च माहात्म्येनात्मजेन वै ।
 समुद्रं च श्रुताऽस्माभिरितिमिना सह विग्रहः । गोमन्ते च श्रुतोऽस्माभिः चक्षिधेः सह विग्रहः । १०२
 द्रुपदस्य बधश्चैव जरामन्यपराजयः । तच्चायुधावतरणं श्रुतं नः परमाहवे ।
 बधश्चैव शृगालस्य करवीरपुरोत्तमे । तत्सुतस्याभिषेकश्च नागराणाञ्च सान्त्वनं ।
 मथुरायां प्रवेशस्तु कीर्त्तनीयः सुरोत्तमैः । प्रतिष्ठिता च वसुधा पार्थिवाश्च वशीकृताः ।
 तव चागमनं दृष्ट्वा मभाग्याः स्म यया पुरा । तेन स्म परितुष्टा वै हर्षिताश्च सबान्धवाः । १०३
 प्रत्युवाच ततो रामः सर्वान्स्थानभितः स्थितान् । यादवेत्यपि सर्वेषु भवन्तो मम बान्धवाः ।
 इहावयागतं बान्धमिह चैवावधारतं । भवद्विर्व्यङ्गिताश्चैव यास्यामो विक्रियां कथं ।
 गृहेषु भवतां भुङ्क्त गावश्च परिरक्षिताः । अस्माकं बान्धवाः सर्वे भवन्तो बह्वसौहृदाः ।
 भ्रुवत्येवं ययातन्वे गोपमध्ये हलायुध । संहृष्टवदना भूया बभूवुर्गोपप्रेषितः ।
 ततो वनान्तरगतो रेमे रामो महाबलः । एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ते रामाय विदितात्मने ।
 गोपालैर्देशकालज्ञैरुपानीयत वारुणी । सोऽपिवत् पाण्डुराभ्यामस्तत्काशं ज्ञातिभिर्धृतः । १०४
 वनान्तरगतो रामः पालं मदसमोरणं । उपनिन्युस्ततस्तस्मै वन्यानि विविधानि च ।
 प्रत्यग्रमणोयानि पुष्पाणि च पल्लवानि च । मेध्याश्च विविधान् गन्धान् भक्ष्याश्च हृदयङ्गमान् ।

सद्यो हतानि पद्मानि विकचान्युत्पलानि च । शिरसा चारुकेनेन किञ्चिदावृत्तमौलिना ।
 श्रवणैकावलम्बेन कुण्डलेन विराजता । चन्दमार्द्रेण पीनेन वनमासावलम्बिता ।
 विषभावरसा रामः कैलासेनैव मन्दरः । नीले वसानो वसने प्रत्यपजलदप्रभे ।
 रराज वपुषा शुभ्रस्तिमिरौघे यथा शशी । लाङ्गुलेनावसक्तेन भुजगाभोगवर्तिना ।
 तथा भुजायस्त्रिष्टेन मुषलेन च भासता । स मत्तो बलिनां श्रेष्ठो रराजाघूर्णिताननः ।
 शैशिरीषु विद्यामासु यथा खेदालसः शशी । रामस्तु यमुनामाह स्वातुमिच्छे महानदि ।
 एहि मामभिगच्छ त्वं रूपिणी सागरङ्गमे । सङ्कर्षणस्य मत्तेकां भारतीं परिभूय सा ।
 नाभ्यवर्त्तत तं देशं स्त्रीस्वभावेन मोहिता । ततस्तुकोध बलवायामो मदसमीरितः ।
 चकार स हले हले कर्षणधोमुखं बली । तस्यामुपरि भेदिन्यां पेतुस्तामरसस्रजः ।
 मुमुचुः पुष्पकौपेय पुष्परेणवरुणं जलं । स हलेनानतायेण कूले गृह्य महानदीं ।
 चकर्ष यमुनां रामो व्युत्थितः वनितामिव । सा विह्वलजलस्रोता इदं प्रस्थितवच्चया ।
 व्यावर्त्तत नदी भीता हलमार्गानुसारिणी । लाङ्गुलादिष्टमार्गा सा वेगगा वक्रगामिनी ।
 सङ्कर्षणभयवत्सा योषधाकुलताङ्गता । पुलिनश्रेणिविमोक्षो मृदितैस्त्रोयताडितैः ।
 फेनमेखलसु चैव स्थिन्नैस्तीरान्तगामिनी । तरङ्गविषमापीडा चक्रवाकोन्मुखस्तनी ।
 वेगगम्भीरवकाङ्क्षी चत्तमीनविभूषणा । सितहंसचण्णपाङ्गी काञ्चचौमोञ्जिताम्बरा ।
 तीरजोद्धृतकेशान्ता जसस्वलितगामिनी । लाङ्गुलोत्थितपाङ्गी सुभिता सागरङ्गमा ।
 मत्तेव कुटिलापाङ्गी राजमार्गेण गच्छती । कथ्यते सा सा वेगेन स्रोतस्वलितगामिनी ।
 उन्मार्गानीतमार्गा सा येन हृन्दावनं वनं । हृन्दावनस्य मध्येन सा नीता यमुना नदी ।
 रोरूयमाणेव खगैरन्विता तोयवासिभिः । सा यदा समनुक्रान्ता नदी हृन्दावनं वनं ।
 तदा स्त्रीरूपिणी भूत्वा यमुना राममवबोत् । प्रसीद नाथ भीताऽस्मि प्रतिलेभेन कर्मणा ।
 विपरीतमिदं रूपं तोयञ्च मम जायते । अथत्यहं नदीमध्ये रौहिणेय त्वया कृता ।
 कर्षणेन महाबाहो स्वमार्गव्यभिचारिणी । प्राप्तो भो सागरे नूनं सपत्न्या वेगगर्विताः ।
 फेनहाहैर्हंसिभ्यन्ति तोयव्यावृत्तगामिनी । प्रसादं कुरु मे वीर याचे त्वां कृष्णपूर्व्वज ।
 सुप्रसन्नमना नित्यं भवस्व त्वं सुरोत्तम । कर्षणायुधकृष्टाऽस्मि रोषोऽयं विनिवर्त्यतां ।
 गच्छामि चरणौ मूढा तवाहं लाङ्गुलायुध । मार्गमादिष्टमिच्छामि क्व गच्छामि महाभुज ।
 प्रणामावनतां दृष्ट्वा यमुनां लाङ्गुलायुधः । प्रत्युवाचार्णववधूं मदक्लान्तमिदं वचः ।
 लाङ्गुलादिष्टमार्गा त्वमिमं मे प्रियदर्शने । देशमम्बप्रदानेन प्रावयस्वात्तिलं शुभे ।
 श्व ते सुभु सन्देशः कथितः सागरङ्गने । शान्तिं व्रज महाभागे गम्यताञ्च ययामुखं ।
 लोका हि यावत् स्वस्थान्ति तावन्तिष्ठतु मे यशः । यमुनाकर्षणं दृष्ट्वा सर्व्वे ते व्रजवाग्निनः ।
 साधु साध्विति रामाय प्रणामञ्चक्रिरे तदा । तां विस्मज्य महावेगां तांश्च सर्व्वान् वनैकवः ।

५७६

५७७

५७८

५७९

५८०

५८१

ततः सन्निवृत्त मनसा ब्रह्मा निश्चित्यैव च । पुनः प्रतिजगामाह मधुरां रोहिणीसुतः ।

स गत्वा मधुरां रामो भवने मधुसूदनं । परिवर्त्तमानं दृष्ट्वा पृथिव्यां सारमवयत् ।

तथैवाध्वन्यवेशेन सौपत्येनाजनाईनं । प्रत्ययवममालेन वक्साऽतिविराजता ।

१०३

स दृष्ट्वा तर्णमायान्तं रामं काङ्क्षलधारिणं । सहस्रोत्थाय गोविन्दः प्रददावाप्तमोक्षम् ।

उपविष्टं ततो रामं पप्रच्छ कुशलं ब्रजे । बान्धवेषु च सर्वेषु गोषु चैव जनाईनः ।

प्रत्युवाच ततो रामो भ्रातरं साधुभाषिणं । सर्वत्र कुशलं कृष्ण येषां कुशलमिच्छसि ।

तत्प्रत्योर्विचिन्तार्याः पौराण्यो ज्ञानवन् कथाः । वसुदेवायतः पुष्पा रामकोशवयोस्तदा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि यमुनाकर्मणि त्वधिकशतोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता लोकप्रावृत्तिका नराः । सकाद्युधरदं सर्वे लोकपाकटरोपमं ।

१००

तेष्वात्ययिकशंभोषु लोकप्रावृत्तिकेखिह । कृतसंज्ञा यदुश्रेष्ठाः समेताः कृष्णसंभदि ।

समागतेषु सर्वेषु यदुमुख्येषु संभदि । प्रावृत्तिका नराः प्राजः पार्थिवात्स्यधिकं वक्ताः ।

जनाईन नरेन्द्राणां पार्थिवानां समागमः । शशंसुर्दक्षिणात्यानां मुमहानित्यनेकशः ।

त्वरितास्तत्र गच्छन्ति नानाजमपदेश्वराः । कुण्डिने पुण्डरीकाक्ष भोजपुत्रस्तत्रासनात् ।

प्रकाशं स कथास्तत्र श्रूयन्ते मनुजैरिताः । रुक्मिणी किल नाभा स्तो रुक्मिणः प्रथिता स्वभा ।

१०१

भावो स्वयम्बरस्तत्र तस्याः किल जनाईनः । इत्यर्थमेते नृबरा गच्छन्ति सबलानुगाः ।

तस्यास्त्रैलोक्यमन्द्यास्तुतोयेऽहनि यादव । रुक्मभूषणभूषिण्या भविष्यति स्वयम्बरः ।

राज्ञां तत्र समेतानां हस्तधरयगामिनां । द्रव्यामः शतशस्तत्र वृन्दानि च महात्मनां ।

सिंहशार्ङ्गलदरपाणां मत्तद्विरदगामिनां । सदा युद्धप्रियाणां हि परस्परमभविषां ।

जयाय शीघ्रं त्वरिता बलौघेन समन्विताः । निरुद्धाः प्रथिवीपालाः किमेकान्तचरा वयं ।

१०२

निरुद्धा भविष्यामो गच्छामो यदुत्तमम् । अलैतत् केशवो वाक्यं यदि शस्त्रमिवापितं ।

निर्जंगाम यदुश्रेष्ठा यदूनां सहितो बलिः । यादवास्तु बलोदयाः सर्वे संधामलास्तथाः ।

निर्ययुः स्यन्दनैर्द्वैत्यैर्गर्वितास्त्रिदशा इव । बलायेण नियुक्तेन हरिरोमानसस्मितः ।

चक्रोद्यतकरः कृष्णो गदापाणिर्यरोचत । सादवासापरं तत्र वासुदेवानुयायिनः ।

रथैरादित्यमङ्गाभिः क्लृप्तिप्रतिनादितैः । उपसेनानु गोविन्दः प्राह निश्चितदर्शनः ।

१०३

तिष्ठत्तं वृषभार्जुन भ्रात्रा मे सहितोऽनघ । क्षत्रिया निकतिभङ्गाः शास्त्रज्ञान्त्रिदशिनः ।

पुरीं प्रून्यामिमां वीर जयन्तैः पीडयन्ति नः । अस्माकं ब्रह्मिताः सर्वे जरासन्धवसानुगाः ।

मोदन्ते मुखमस्तत्र देवलोकं यथाऽमराः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तदचनं श्रुत्वा भोजराजो महायथाः । कृष्णं क्लेशेन विकृतं वभावे वचनान्मृतं ।

कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां गन्धर्वद्वजं । शूयतां यदहं लघु वच्छामि रिपुसूदन ।

१०४

तथा विहीनाः सर्वे स न शक्ताः सुखमासिद्धं । पुरेऽस्मिन् विषयान्तेना यतिहीना इव क्षिणः ।

त्वत्समाया वयं तात तदाऽज्जलमाश्रिताः । विभीमो न नरेन्द्राणो वेङ्गलाणामपि मानद ।
विजयाय यदुश्रेष्ठ यत्र यत्र गमिष्यसि । तत्र ते बह्वितीऽस्माभिर्गच्छेया यादवर्षभ ।
तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा सस्मितं देवकीसुतः । अथेष्टं भवतामस्य तथा कर्त्ताऽस्यसंश्रयं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि मन्त्रोदाहरणे चतुरधिकशतोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु कृष्णो हि जगामाशु रथेन वै । भीष्मकस्य गृहे प्राप्नो लोहितायति भास्करे । १८९

प्राप्ते राजसभां तु शिविराकीर्णभूतले । रङ्गं सुतिपुलं दृष्ट्वा राज्ञीं तनुमाविशत् ।
विचासनायै भूपानां प्रकाशार्थं पुरातनं । मनसा चिन्तयामास वैनतेयं महाबलं ।
ततस्त्रिस्तोत्रमात्रं विदित्वा विनतात्मजः । सुखलक्ष्यं यपुः कृत्वा निजिल्ले केशवान्निके ।
तस्य पक्षिपातेन पवनोद्भूतकारिणा । कल्पिता मनुजाः सर्वे न्युक्ताः स पातिता भुवि ।
शिरोभिः पतिताः सर्वे प्राविपन्त यथोरगाः । तान् पक्षिपतितान्दृष्ट्वा कृष्णो गिरिरिवाचलः । १९०

स तदा पचवातेन मेने पतगसत्तमं । ददर्श गच्छं प्राप्तं दिव्यसगुणलेपनं ।
पचवातेन पृथिवीच्छालयन् मुञ्च्युर्मुहुः । पृष्ठामनैः प्रहरणैर्लेलिच्छाद्गिरिवोरगैः ।
वैष्णवं हस्तसंक्षेपं नाम्यमानमवाप्नुतं । चरणाभ्यां प्रकुर्यन्तं पाण्डुरं भोगिनाम्बरं ।
ह्रस्वचैरुपचितं धातुमन्तमिवाचलं । अमृतारम्भहर्तारं विजिह्वेद्रग्निमाशनं ।
चासनं दैत्यसंघानां बाहनं ध्वजलक्षणं । तं दृष्ट्वा मध्वजं प्राप्तं सचिवं मान्धराधिकं । १९१
धृतिमन्तं गह्वरान्नं जगाद् मधुसूदनः । दृष्ट्वा परमसंहृष्टः स्मितं देहमिवापरं ।
तुल्यसामर्थ्या वाचा गह्वरान्नमुपस्थितं ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ स्वागतं खचरश्रेष्ठ सुरसेनारिमर्दन । विनताश्चदयानन्द स्वागतं केशवप्रिय ।

अत्र पचरथश्रेष्ठ कैशिकस्य निवेशनं । वयन्तचैव गत्वाऽथ प्रतीक्षामः खचम्बरं ।
राज्ञां तत्र समेतानां हस्तधरयगामिनां । द्रव्यामः शतशस्तत्र समेतानां महात्मनां । १९२
एवमुक्त्वा महाबाहुवैनतेयं महाबलं । जगामाथ पुरीं कृष्णः कैशिकस्य महात्मनः ।
वैनतेयस्यः श्रीमान् यादवैश्च महारथैः । विदर्भनगरीं प्राप्ते कृष्णो देवकिनन्दने ।
चष्टाः प्रमुदिताः सर्वे निवासाद्योपचक्रुः । सर्वे शस्त्रायुधधरा राजानो बलशालिनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतौ कश्चैव काले तु राजा नयविशारदः । कैशिकस्तत उत्थाय प्रहृष्टेनाम्नरात्मना ।

अर्थमाचमनीं दत्त्वा स राजा कैशिकः स्वयं । सतकृत्य विधिवत् कृष्णं स्वपुरं संन्यवेशयत् । १९३
पूर्वमेव तु कृष्णाय कारितं दिव्यमन्दिरं । विवेश सभलः श्रीमान् कैलासं शङ्करो यथा ।
स्थानपानादिरक्षौघैरर्चितो वासवाकुजः । सुखेनैवोपितः कृष्णस्यैव राज्ञो निवेशने ।
पूजितो बज्रमानेन लोहपूर्णैश्चेतसा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि हस्तिनापुरवर्षे पञ्चाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते कृष्णमागतं दृष्ट्वा वैनतेयसहायुतं । बभूवुश्चिन्तयाविष्टाः सर्वे नृपतिस्तमाः ।

ते समेत्य गता राजन् राजानो भीमश्रिताः । मन्त्रपुर्मन्त्रकुशला नीतिशास्त्रार्थवित्तमाः ।

५८५

भीमकस्य सभां गत्वा रक्षां हेमपरिष्कृतां । सिंहासनेषु चित्रेषु विचित्रास्त्राणेषु च ।

निषेदस्य नृपवरा देवा देवसभामिव । तेषां मध्ये महाबाहुर्ज्जरासन्धो महाबलः ।

बभूवे सुमहातेजा देवान् विश्वेश्वरो यथा ।

॥ जरासन्ध उवाच ॥ श्रूयतां भो नृपश्रेष्ठा भीमकस्य महामतिः । कथ्यमानं यथा बुद्ध्या वचनं वदताम्बराः ।

योऽभौ कृष्ण इति ख्यातो वसुदेवसुतो बली । नैनतेयसहायेन संप्राप्तः कुण्डिनं त्विह ।

५८६

कन्यहेतोर्ब्रह्महातेजा यादवैरभिमंडितः । अवश्यं कुरुते यत्नं कन्यावर्त्तिर्यथा भवेत् ।

यद्वचः कारणं कार्यं सुनयोपेतवद्धितं । कुरुष्व नृपशार्दूलो विनिश्चित्य बलाबलं ।

पदातिनौ महावीर्यौ वसुदेवसुताबुभौ । नैनतेयं विना तस्मिन् गोमन्ते पर्वतोत्तमे ।

यत् कृतं मुमहृद्द्वारं भवद्भिर्विदितं महत् । कृष्णस्य यादवैश्चैव भोजान्धकमहारथैः ।

समेत्य युध्यमानस्य कीदृशो विग्रहो भवेत् । कन्यार्थं यतमानेन गरुडस्थेन विष्णुना ।

५८७

कः स्थास्यति रणे तस्मिन् अपि शक्रः सुरैः सह । पुरा एकान्वे घोरे श्रूयते मेदिनी त्वियं ।

पातालस्य तन्ने मग्ना विष्णुना प्रभविष्णुना । वाराहं रूपमास्थाय उद्धृता जगदादिना ।

हिरण्यलम्पु दैत्येन्द्रो वाराहणे निपातितः । हिरण्यकशिपुश्चैव महाबलपराक्रमः ।

अबध्याऽमरदैत्यानामृपिगन्धर्व्यक्षत्रैः । यत्नराक्षसनागानां नाकाश्च नाविनिस्थले ।

न चाभ्यन्तराव्यङ्गानं शुष्केणाद्र्कमेव च । अबध्यस्तिष्ठु लोकेषु दैत्येन्द्रो ह्यपराजितः ।

५८८

नारमिहेन रूपेण निहतो विष्णुना पुरा । वामनेन तु रूपेण कश्यपस्यात्मजो बली ।

अदित्या गर्भसंभूतो वल्लिर्बद्धोऽसुरोत्तमः । सत्यरज्जुभयैः पाशैः कृतः पातालसंश्रयः ।

कार्तवीर्यो महावीर्यः सहस्रभुजविग्रहः । दत्तात्रेयप्रसादेन मत्ता वरमदेन च ।

जामदग्न्या महातेजा रेणुकागर्भसन्धः । जेताद्वापरयोः सन्धौ रामः शस्त्रभृताम्बरः ।

पर्शुना वज्रकल्पेन सप्तदोषेश्वरो नृपः । निहतो विष्णुना भूयश्कररूपेण वैहयः ।

५८९

इत्याकुरुतसंभूतो रामो दाशरथिः पुरा । चिलोकजयिनं वीरं रावणं वै न्यपातयत् ।

पुरा कृतयुगे विष्णुः संगमे तारकामये । षोडशार्द्धभुजो भूत्वा गरुडस्थो हि वीर्यवान् ।

निजघानासुरान् युद्धे वरदानेन दर्शितान् । कालनेमिश्च दैत्येन्द्रं देवतानां भयप्रदं ।

सहस्रकिरणभेन चक्रेण न्यहनयुधि । महायोगबलेनाजौ विश्वरूपेण विष्णुना ।

अनेन प्राप्तकालास्ते निहता बहवोऽसुराः । वने वनचरा दैत्या मह बलपराक्रमाः ।

५९०

निहता बालभविन प्रलम्भारिष्टधनुकाः । शकुनिं केशिनश्चैव यमनार्जुनकावपि ।

मागं कुवलयपोडं चानूरं मुष्टिकस्तथा । कंसश्च बलिनां श्रेष्ठं सगणं देवकीसुतः ।

न्यहनङ्गे पर्वशेन कीडमानो हि केशवः । श्वमादीनि दिव्यानि च्छास्त्ररूपाणि विष्णुना ।

कृतानि तच्च तत्रैव भायया प्रभविष्णुना । तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि भवतां हितकाम्यया ।

तं मन्ये कोश्रवं विष्णुं सुराद्यसमुरान्तकं । नारायणं जगदीनिं पुराणं पुरुषं भुवं ।
खट्वारं सर्वभूतानां क्षात्राव्यक्तं स्मृतम् । अष्टयं सर्वभूतानां सर्वलोकनमस्कृतं ।
अनादिमध्यनिधनं करमकरमध्ययं । स्वयम्भुवमजं स्वाणुमज्यं सचराचरैः ।
त्रिविक्रमं त्रिलोकेशं त्रिदशेन्द्रारिनाशनं । इति मे निश्चला बुद्धिर्जातोऽयं मधुरामधि ।
कुले महति वै राज्ञां विपुले चक्रवर्तिनां । कथमन्यस्य पुंससु गरुडस्यान्ताहना भवेत् ।
विशेषेण तु कन्यार्थे विक्रमस्ये जगद्भने । कः क्षास्यति पुमानद्य गरुडस्याधतो बली ।
स्वयंवरकृतोनाथो विष्णुः स्वयमिहागतः । विष्णोरागमने चैव महान्दोषः प्रकीर्तितः ।
भवद्भिरनुचितैश्च कथितं यदनन्तरं ।

१८००

१८०५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं विब्रुवमाणस्तु मगधानां जनेश्वरं । सुनीयोऽथ महाप्रज्ञो वचनस्यैदमब्रवीत् ।
॥ सुनीथ उवाच ॥ सम्यगाह महाबाहुर्भोगधाधिपतिर्नृपः । समचं नरदेवानां यथा वृत्तं महाहवे ।

गोमन्ते रामकृष्णाभ्यां कृतं कर्म सुदुष्करं । गजाश्वरथसम्भाधा पत्तिष्वजसमाकुला ।
निर्दग्धा महतो सेना चक्रलाङ्गलवज्जिना । तेनायं मागधः श्रोमाननागतमचिन्तयत् ।

१८१०

भुवने राजसेनायामनुसृत्य सुदारुणं । पदात्यार्युध्यतोस्तत्र बलकोशवयोर्युधि ।
दुर्निवार्यतरैर्घातैरभवदाहिनीवधः । विदितं वः सुपर्णस्य आगतस्य नृपोत्तमाः ।

पक्षवेगानिलोद्धूता बभ्रुमृगणचराः । समुद्राः कुम्भिताः सर्वे चचालाद्भिर्बही मुञ्चः ।
वयस्य सर्वे सन्तस्ताः किमुप्यातेति विह्वलाः । यदा सशस्त्रा युध्येत आकूटः केशवः खगे ।

१८१५

कथमस्मद्विधैः शक्यं प्रतिष्ठातुं रणाजिरे । राज्ञां स्वयंवरो नाम सुमहान् हर्षवर्द्धनः ।
कृतो नरवरैराधैर्यशोधर्म्यस्य वै विधिः । इदन्तु कुण्डिनगरमासाद्य मनुजेश्वरैः ।

पुनरेवैष्यते नूनं महापुरुषविग्रहः । यदि सा वरयेदन्यं राज्ञां मध्ये नृपात्मजा ।
कृष्णस्य भुजयोर्वीर्यं कः पुमान् प्रसहियति । बिष्णापितस्तु दोषोऽयं स्वयंवरमहोत्सवे ।

तदर्थमागतः कृष्णो वयञ्चैव नराधिपाः । कृष्णस्यागमनस्यैव नृपाणामपि गर्हितं ।
कन्याहेतोर्नरेन्द्राणां यथा वदति मागधः ।

१८२०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रूक्मिणीस्वयंवरे सुनीथवाक्ये षडधिकतमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्ते वचने सुनीथेन महात्मना । ककुषाधिपतिर्वीरो दन्तवक्रोऽभ्यभाषत ।

॥ दन्तवक्र उवाच ॥ यदुक्तं मागधेन्द्रेण सुनीथेन नराधिपाः । युक्तपूर्वमिदं मन्ये यदस्माकं वचो हितं ।

न च विदेपणेनाहं न बाहुरारवादिना । न चात्मविजिगीषुना दूषयामि वचोऽमृतम् ।

वाक्यार्णवं महागाधं मीतिशास्त्रार्थवृंहितं । क एष निखिलं वक्तुं शक्नो वै राजसंसदि ।

१८२५

किन्त्यनुस्मरणां हि यद्वयोमि शृणुष्व मे । आगतो वासुदेवेति किमाश्चर्यं नराधिपाः ।

यथामता वयं सर्वे तथा कृष्ण इहागतः । किमत्र दोषो गौष्ठा वा कन्याहेतोः समागताः ।

यदस्माभिः समेतैव कृतं गोमन्तरोधनं । तत्र युद्धकृतं दोषं कथं वः कर्तुमर्हय ।

वनवासं स्थितौ वीरौ कंसव्यामोहहेतुना । देवर्षिवचनाद्भ्रातृमन्दान्नतटे स्थितौ ।
 तावाहय बधार्थाय उभौ रामजनाह्नौ । नागेनोद्दोषितौ वीरौ हतनागौ विवेक्षितौ । ५८१
 ततः स्वकीयमाश्रित्य निहतौ रङ्गसागरे । गतासुरिव चासीनौ मयुरेशः सहानुगः ।
 किमत्र विहितो द्रोघो येनास्माभिर्यथोधिकैः । उपरोधपरा राज्ञो वयं सर्वे समागताः ।
 सेनातिबलमासौक्य वित्रलौ रामकेशवौ । पुरं बलं समुत्सृज्य गोमन्तं पर्वतं गतौ ।
 तत्रापि गतमस्माभिर्हनुं समरयोधिभिः । अप्राप्तयौवनाभ्याम् पदाताभ्यां रणाजिरे ।
 रथाश्चमरनागेन तत्र वै विग्रहः कृतः । कृतोपरोधं शैलः स क्षत्तधर्मण दीपितः । ५८२
 दावाग्निमुखमाविश्य स्तौतो यत्न तपस्विनौ । विनीत इति मन्यामः सर्वे क्षत्रियपुङ्गवाः ।
 प्रतियुद्धं करोत्येवं दूषयाम जनार्दन । यत्र यत्र प्रयास्यामो वयं तत्र भवेत् कलिः ।
 प्रीत्यर्थं प्रयतिष्यामः कृष्णेन सह भूमिपाः । इदं कुण्डिपुरं कृष्णो नागतः कलिहेतुना ।
 कन्यानिमित्तागमने कस्य युद्धं प्रयच्छति । मर्त्येऽस्मिन् पुरुषेन्द्रेऽसौ न कश्चित् प्राकृतो नरः ।
 देवलोके च देवेशः प्रवरः पुरुषोत्तमः । देवानामपि कर्त्ताऽसौ लोकानाञ्च विशेषतः । ५८३
 न देवे वालिशो बुद्धिर्न चेष्टा न हि मत्सरः । न स्तब्धो न क्रोधो नार्त्तः प्रणतार्त्तिहरः सदा ।
 एष विष्णुः प्रभुर्देवो देवानामपि दैवतं । आगतो गरुडेनेह च्छद्मप्राकाशहेतुना ।
 न सेनामहिता याति कृष्णः शत्रुविनाशने । इमां यात्रां त्रिज नोर्ध्वं प्रीत्यर्थं ह्यागतो हरिः ।
 महितो यादवेन्द्रेण भोजवृण्ण्यन्वकैरिह । अघ्ननाचमनीं दत्त्वा आतिथ्यञ्च नराधिपाः ।
 करिष्यामो वयं सर्वे केशवाय महात्मने । एवं सन्धानतः कृत्वा कृष्णेन सहिता वयं । ५८४
 वमामो विगतोदगा निर्भया विगतत्वरः । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा दन्तवक्त्रस्य धीमतः ।
 शाल्यः प्रवदतां श्रेष्ठस्तानुवाच नराधिपान् ।
 ॥ शाल्य उवाच ॥ किं भयेनास्य नः सर्वे न्यस्तशस्त्रा भवामहे । सन्धानकरणे हेतोः कृष्णस्य भयकम्पिताः ।
 परस्त्वैनं किं कार्यं विनिन्द्य बलमात्मनः । नैव धर्मो न रेन्द्राणां चाक्षधर्मो च तिष्ठतां ।
 महत्सु राजवंशेषु संभूताः कुलवर्द्धनाः । तेषां कापुरुषा बुद्धिः कथं भवितुमर्हति । ५८५
 अहं जानामि वै कृष्णमादिदेवं सनातनं । प्रभुं सर्वामरेन्द्राणां नारायणपरायणं ।
 वैकुण्ठमजयं लोकं चराचरगुरुं हरिं । सम्भूतं देवकीगर्भे विष्णुं लोकनमस्कृतं ।
 कंसराजबधार्थाय भारवतरणाय च । अस्माकञ्च विनाशाय लोकसंरक्षणाय च ।
 भृंगवतरणे कृतं जाने विष्णोर्विषेष्टितं । संशममतुलं कृत्वा विष्णुना सह भूमिपाः ।
 चक्रानलज्वालिर्दग्धा बाह्यामो यमसादनं । तत्र जानामि राजेश्वरः कालेनायुःस्यो भवेत् । ५८६
 नाकाले विद्यते कश्चित् प्राप्ते काले न जीवति । एवं विनिश्चयं बुद्ध्या न कुर्व्यात् कस्यचिद्द्वयं ।
 स एव भगवान् विष्णुरालोक्य तपसः सधं । निहन्ता दितिजे द्राणां यथाकालेन योगवित् ।
 वालं वैरीचनिधैव बद्धाऽवधं महाबलं । कृतज्ञान्देवदेवो वै पातालतलसवासिनं ।

एवमादीनि चान्यानि किण्वेष्टेष्टानि वै नृपाः । तस्मादद्युक्तं भवतां विपहार्ये विचाररथं ।
न च संगमहेतोर्हि कृष्णस्नागमनं त्विह । घस्य वा तस्या वा कन्या वरयिष्यति तस्य सा ।
किमत्र विग्रहो राज्ञां प्रीतिर्भवति वै भुवं ।

५८४०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कथयमानानां नृपाणां बुद्धिश्चालिनां । न किञ्चिदब्रवीद्राजा भीष्मकः पुत्रकारणात् ।
महावीर्यमदोस्तिस्रं भार्गवास्त्राभिरक्षितं । रणे प्रचण्डातिरथं विचिन्त्य मनसा सुतं ।
कृष्णं न सहते नित्यं पुत्रो वै बलदरपितः । नित्याभिमानी च रणे न विभेति च कस्यचित् ।

५८४१

कृष्णस्य भुजवोर्येण ह्रियते नात्र संग्रयः । भविष्यति ततो युद्धं महापुरुषविग्रहं ।
देवो वैवाभिमानी च कुतो जीवति मे सुतः । जीवितं नात्र पश्यामि मम पुत्रस्य केशवात् ।
कन्याहेतोः सुतं ज्येष्ठं पित्र्याणं नन्दिबद्धमं । कारयिष्ये कथं युद्धं पुत्रेण सह केशवं ।

न च नारायणं देवं वरमिच्छति ह्यस्मान् । मूढभावमदोक्तनः संगमेष्वनिर्लक्षकः ।
मियतं भस्मसाधति तूल्गराश्रियेष्टाऽनले । करवीरेश्वरः शूरः प्रह्लादस्त्रिचयोधिना ।
क्षणेन भस्मसाध्नीतः केशवेन बलीयसा । हृन्दावने वसन् श्रीमान् केशवे बलिनाम्बरः ।

५८४२

उद्धृत्यैकेन हस्तेन सन्नाहं हृतवान् गिरिं । दुष्करं कर्ष्यं संकृत्य मनः सोदति मे शृङ्गं ।
इन्द्रस्तु स्वयमागम्य देवतैः सह हृत्तहा । अभिविद्याब्रवीत् कृष्णमुपेन्द्रेति शचीपतिः ।
यथा च दमितो नागः कालियो यमुनाह्वे । विषाग्निज्वलितो घोरः कालान्तकसमप्रभः ।

केशो चैव महावीर्यो दानवो ह्यविग्रहः । निहतो वासुदेवेन देवैरपि दुरासदः ।
सान्दीपनिमुतश्चैव चिरनष्टं हि सागरे । कृष्णः पञ्चजनं हत्वा चानयद्यममन्दिरात् ।
गोमन्ते सुमहद्युद्धं बह्वभिश्चैव तावुभौ । कृत्वा विचासजननं गजाश्वरथसंकुलं ।

५८४३

गजेन गजहृन्दानि रथेन रथयोधिनाः । खादिनस्याश्वयोधेन चरणेन पदातिनः ।
जघ्नतु सौ महावीर्यो वसुदेवसुतावुभौ । न देवामुरगन्धर्व्यः । न यक्षोरगराक्षसाः ।
न नागा न च दैत्येन्द्रा न पिशाचा न गुह्यकाः । कृतवन्तस्तथा घोरं गजाश्वरथसंकुलं ।

५८४४

तमनुष्मृत्य संगमं शृङ्गं सोदति मे मनः । न मया श्रुतपूर्वो वा दृष्टपूर्वः कुतोऽपि वा ।
तादृशो भुवि मर्त्योऽन्यो वासुदेवात् सुरोत्तमात् । सम्यगाह महाबाहुर्दन्तवक्रो महाद्युतिः ।
सान्त्वयित्वा महावीर्यं संविधास्याम यत् क्षमं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति सञ्चिन्त्य मनसा बलाबलविनिश्चयं । गमनाय मतिस्तुक्ते प्रसादयितुमच्युतं ।

चिन्त्यमानो नरेभ्यश्च बह्वभिर्नः शालिभिः । सूतमागधवन्दिभ्यो वेधितस्तुतिमङ्गलैः ।

प्रभातायां रजन्यान्तु कृतपूर्व्याङ्किकक्रियाः । उपविष्टा नृपाः सर्वे स्त्रेषु विश्रामयेक्ष्मसु ।

५८४५

ये विस्मृष्टाश्च वै राजनव्दिर्नायां नराधिपैः । तैरागम्य स्वराज्ये रहो गत्वा निवेदिनः ।

श्रुत्वा कृष्णाभिषेक्युः केचिद्वृष्टा नराधिपाः । केचिद्दीनतरा भीता उदसोनास्तयाऽपरे ।

विधा प्रमिक्षा सा संना नरनागाश्चालिनी । महार्णव इव क्षुब्धा अभिषेकेषु चालिता ।

नृपाणां भेदमानोक्त्य भीष्मको राजसत्तमः । व्यतिक्रममधिन्यस्य कृतं नृपतिना स्वयं ।
विचिन्त्य मनसा राजा दृष्टमानेन चेतसा । जगाम नरदेवानां समाजे प्रतिबोधितुं । ॥ १०७ ॥
एतस्मिन्नन्तरं दूताः सम्प्राप्ताः कैशिकान्तिकात् । लेखमुद्धृत्य शिरसा विविशुश्च नृपार्णवं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दक्षिणोत्तराक्षरं समारम्भकमतेऽध्यायः ॥ १०७ ॥
॥ जग्मेजय उवाच ॥ हत्वा कंसं महावीर्य्यं देवैरपि दुरासदं । नाभिषिक्तः स्वयं राज्ये नृपविष्टो नृपामने ।
कन्यार्थं चागतः कृष्णस्तत्रापि न कृतातिथिः । अमानमतुलं प्राप्य ज्ञानवान् केन हेतुना ।
विनतायाः सुतस्यैव महाबलपराक्रमः । स चापि क्षमया युक्तः कारणं किमपेक्षितः ।
एतदाख्याहि भगवन् परं कौतूहलं हि मे । ॥ १०८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विदर्भनगरीं प्राप्ते वैनतेये सहाच्युते । मनसा चिन्तयामास वामुदेवाद्य कैशिकः ।
दृष्ट्वाश्चर्य्यं हि नः सर्वान् ध्रुवं पापक्षयो भवेत् । विशुद्धभावः कृष्णस्य आवयोर्यद्वृत्ततत्त्वतः ।
अतः पात्रतरः कोऽन्यस्त्रिषु लोकेषु विद्यते । कृष्णात् कमलपत्रावाहैव देवाज्जनाद्गतात् ।
तस्यावां किं प्रदास्यावद्यातिथ्यकारणेन ह । पात्रमासाद्य वै राजन् यथा धर्मो न लुप्यते ।
एवमन्योन्यमधिन्य भ्रातरौ कथकैशिकौ । स्वराज्यं दातुकामौ तौ जग्मतुः केशवान्तिकं । ॥ १०९ ॥
देवमासाद्य तौ वीरौ विदर्भनगराधिपौ । ऊचतुस्तौ महात्मानौ प्रणम्य शिरसा हरिं ।
अद्यावां सफलं जन्म अद्यावां प्रथितं ययः । अद्यावां पितरस्तृप्ता देव त्वयि गृहागते ।
चासमं व्यजनं कनं ध्वजं सिंहासनं बलं । स्फोटकोषा पुरी चैव आवाभ्यां सहितं तव ।
उपेन्द्रस्त्वं महाबाहो देवेन्द्रेणाभिषिक्तवान् । आवाभिह तु राज्ये त्वामभिषिक्ताव वै प्रभो ।
आवयोर्यत् कृतं कार्यं वज्रभिः पार्यिवैरपि । शक्यते नान्यथा कर्तुं जरासन्धेन वा स्वयं । ॥ ११० ॥
शत्रुत्वे मागधो राजा जरासन्धो महाद्युतिः । कथान्ते भुवते राजनृपाणानभयप्रदः ।
सिंहासनमन्यथास्य पुरश्चास्य न विद्यते । कथं राजसमाजेऽस्मिन्नास्यते देवकीसुतः ।
कृष्णोऽपि सुमहावीर्य्यो ह्यभिमानो महाद्युतिः । न चागमिष्यते चास्मिन् कन्यार्थं च स्वयंवरं ।
पार्यिवैरपि विष्टेषु स्त्रेषु सिंहासनेषु वै । कथमास्यति नीचेषु आसनेषु महाद्युतिः ।
इति मच्चिन्त्यमानस्तु मुखाऽसौ भीष्मको नृपः । आवयोः सह संमन्य विप्रहोषप्रमार्थिना । ॥ १११ ॥
तव विश्रामहेतोर्हि कारितेदं गृहोत्तमं । देवानामपि देवोऽयि सर्वलोकनमस्कृतः ।
मानुषे मर्त्यलोकेऽस्मिन्नाजिन्द्रत्वं समाचर । समाजे मानुषेन्द्राणां माभूदासनसङ्कटं ।
विदर्भनगरे तेषां राजेन्द्रत्वं समाचर । आस्यतामासने शुभे न्यः प्रभति महाद्युते ।
अधिरास्यात्मनात्मानं विविद्वृष्टेन कर्मणा । यथा गमिष्यन्ति नृपाः करिष्ये देवप्रासनात् ।
एवमुक्त्वा सुरश्रेष्ठं प्रणिपत्य कृतास्त्रस्तो । प्रेषयामासतुर्वीरैः रङ्गमध्ये नृपैर्हृतैः । ॥ ११२ ॥
देवदूतस्य वचनं यथोक्तं वज्रपाणिना । लिखित्वा सुमहातेजाः कैशिकः प्राह प्रासनं ।
॥ कैशिक उवाच ॥ विदिमं वो नृपाः सर्वे वैनतेयसहाच्युतः । आगताऽतिथिरूपेण विदर्भनगरीं हरिः ।

प्राप्तामलोक्य पौत्रोऽयमिति सञ्चिन्त्य भूपतिः । प्रददौ वासुदेवाय स्वराज्यं धर्महेतुना ।
 इदमासनमास्मेति भावा मे सोदिते ततः । वागुवाचाशरीरेण केनापि श्यामचारिणा ।
 ॥ देवदूत उवाच ॥ न युक्तमभयं दातुं त्वयासीनं नराधिप । इदमस्यासनं दिव्यं सर्वरत्नविभूषितं । १०००
 जाम्बूनदमयं दिव्यं रचितं त्रिसकर्मणा । प्रेषितं देवराजेन सिंहलवणलक्षितं ।
 अत्रोपविष्टं देवेशं चराचरनमस्कृतं । अभिविष्टाय राजेन्द्रं वज्रभिः पार्थिवैः सह ।
 आगताः कुण्डिनगरे कन्याहेतोर्नराधिपाः । नागमिष्यति यः कश्चित् सोऽस्य बन्धो भविष्यति ।
 इमे चैवाष्टकक्षत्रा निधोनार्मसंभवाः । अथवा राजराजस्य धनेशस्य महात्मनः ।
 दिव्याः काञ्चनरत्नाद्या दिव्याभरणयोनयः । राजेन्द्रस्याभिषेकार्यमागच्छन्ति नृपैर्हताः । १००५
 एष शक्तस्य सन्देशः कथितो मे नराधिपाः । लोकेनाङ्ग्य तान् सर्वानभिषिञ्चत केशवं ।
 ॥ कैशिक उवाच ॥ इति सञ्चिन्त्य स्वस्त्रोऽसौ देवदूतो गतो दिवं । दत्त्वासनञ्च कृष्णाय बालार्कसदृशप्रभं ।
 तेनाहञ्चोदयिष्यामि भवन्तो ये समागताः । दुर्निवार्यतरं घोरं शक्तेन स्वयमोरितं ।
 युष्माभिर्हंशेन युक्तमद्भुतं भुवि दुर्लभं । कलशैरभिषिञ्चन्तं स्वयमेव नमस्तत्नात् ।
 दृष्ट्वास्वयं हि नः सर्वे प्रभं पापजयो भवत् । स्वपणेन च कृष्णाय देवदेवाय विष्णवे । १०१०
 आगच्छध्वं नृपभेष्टा न भयं कर्तुमर्हय । आवयोः कृतसन्धानो युष्मदर्थे जनार्दनः ।
 सर्वेषां मनुजैर्नाणां न वैरं कुरुते हरिः । विशुद्धभावः कृष्णस्य आसद्योर्दृष्टतत्त्वतः ।
 मागधस्य विशेषेण न वैरं हृदि दृश्यते । यदत्र कारणं कार्यं तद्भवद्विर्विचिन्त्यतां ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं सञ्चिन्त्यमानास्तु नृपाः प्रापभयार्हिताः । भूयः शुश्रुवुराजेन्द्र राजानः सर्व एव ते ।
 मेघगम्भीरनादेन स्वरेणापूरयज्जम्भः । वागुवाचाशरीरेण देवराजस्य शासनात् । १०१५
 ॥ चित्राङ्गद उवाच ॥ त्रैलोक्याधिपतिः शक्रः प्रजापालनहेतुना । आह्वापयति युष्माकं नृपाणां हितकाम्यया ।
 न युक्तं वसतान्योन्यं कृष्णेन सह वैरिणा । वसध्वं प्रीतिमुत्पाद्य स्वराज्येषु नराधिपाः ।
 प्रणतार्त्तिहरः कृष्णः प्रतिसेनान्तकोऽनलः । अनेन सह संप्रीत्या मोदध्वं विगतज्वराः ।
 मानुषाणां नृपा देवा नृपाणां देवताः सुराः । सुराणां देवतं शक्रः शक्रस्यापि जनार्दनः ।
 एष विष्णुः प्रभुर्देवो देवानामपि देवतं । जितोऽयं मानुषे लोके नररूपेण केशवः । १०२०
 अजेयः सर्वलोकेषु देवदानवमानवैः । कार्त्तिकेयसहायस्य अपि शूलधरस्य च ।
 तस्मै देवातिदेवाय केशवाय महात्मने । अभिविष्ट्य सुरैः साङ्गं किमिच्छेयमतः परं ।
 न चाधिकारो देवानां राजेन्द्रस्याभिषेचने । तेनाहं नाभिषिञ्चामि सर्वलोकनमस्कृतं ।
 नृपाणामधिकारोऽयं राजेन्द्रस्याभिषेचने । गत्वा यूथं विदर्भाणां कथकैशिकयोः सह ।
 सञ्चिन्त्य विधिवद्वेन कुरुध्वं नृपसप्तमाः । प्रीतिसन्धानकालोऽयमिति सञ्चिन्त्य वासवः । १०२५
 बोधनार्थं विशष्टोऽहं युष्माकं मनुजेश्वराः । विदर्भनगरे कृष्णः आवितोऽस्याधिवासनं ।
 राजेन्द्रत्वाभिषेकार्ये राजानौ कथकैशिकौ । तयोः साङ्गं नृपभेष्टाः कृत्वा सुमहदुत्सवं ।

अभिषेकेण सत्कृत्य प्रतिगृह्य स्वदक्षिणां । आगमिष्यथ संवृष्टाः पुनरेव स्वयंवरं ।
 जरासन्धः सुनीथस्य हृच्छवांस्य महारथः । शाल्वः सौभपतिश्चैव चत्वारो राजवत्समाः ।
 रज्जुस्थायून्महेतोर्हि तिष्ठन्निवृत्तं च पार्थिवाः । ६०२
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाज्ञां सुरेशस्य श्रुत्वा चित्राङ्गदेरितां । गमनाय मतिश्चक्रुः सर्वे एव नृपोत्तमाः ।
 अनुज्ञाता नरेन्द्रेण जरासन्धेन धीमता । भीष्मकं पुरतः कृत्वा प्रयाताः स्वबलैर्दृताः ।
 भीष्मकस्य महाबाहुः स्वबलेन समन्वितः । जगाम पार्थिवैः सार्द्धं दृष्टमानेन चेतसा ।
 यत्र कृपेण महाबाहुः कैशिकस्य निवेशने । दूरादेव प्रकाशन्ती पताका ध्वजमालिनी ।
 शुभा देवसभा रम्या स्नानहेतोरिहागता । दिव्यरत्नप्रभाकीर्णा दिव्यध्वजसमाकुला । ६०४
 दिव्याम्बरपताकाद्या दिव्याभरणभूषिता । दिव्यस्त्रग्दामकलिला दिव्यगन्धाधिवाषिता ।
 विमानयानैः श्रीमद्भिः समन्तात् परिवारिता । दिव्यास्त्ररोगणास्तत्र ननृतुश्च समन्ततः ।
 गन्धर्व्यः मुनयश्चैव किन्नराश्च समन्ततः । उपगायन्ति देवेशमम्बरान्तरमाश्रिताः ।
 सुवल्गि मुनयः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः । देवदुन्दुभयश्चैव स्वयमेवानन्दन्दिवि ।
 पञ्चयानिममुत्थानि गन्धर्वून्पुन्यमकशः । समन्तात् पात्यमानानि आकाशस्थैर्हि वैवैकशैः । ६०६
 स्वयमागम्य राजेन्द्र देवैः सह शचीपतिः । विमानवरमारुह्य सप्रकाशं म्रितोऽम्बरे ।
 अष्टभिलोकपालैस्तु स्वदिग्भागेषु संस्थितैः । उपगायद्भिर्नृत्यद्भिः सुवल्गिश्च समन्ततः ।
 श्रुत्वा सुतमुत्तमं तदं सर्वं एव नराधिपाः । विस्मयोत्पुङ्गवयना विविशुस्ते सभां शुभमां ।
 कैशिकस्य महानेजा उपगम्य नराधिपान् । प्रवेशयामास बलीं प्रतिपूज्य यथाविधि ।
 निवेदिते सुरश्रेष्ठ पार्थिवानां समागमे । निर्जगाम हरिः श्रीमान् सर्वमङ्गलपूजितः । ६०८
 ततोऽम्बरस्याम्ने दिव्याः कलशास्त्रैलकण्ठिनः । सहकारसमायुक्ता ववर्षुर्जलदा इव ।
 दिव्यकाञ्चनरत्नैर्घौर्हिव्यपुष्पममन्वितैः । गन्धर्वून्विमिश्रैश्च राजेन्द्रस्याभिषेचने ।
 यथोक्तविधिपूर्व्वेण मोऽभिषिच्य जनार्दनं । दोषयित्वा नरेन्द्राणां दिव्यैराभरणैः शुभैः ।
 दिव्याम्बरविचित्रैश्च दिव्यमाल्यानुलेपनैः । सत्कृत्य विधिवद्वाङ्मासुपविष्टो जनार्दनः ।
 शुभे देवसभादेशे स्नानहेतोरिहागते । उपास्यमानो यदुभिविदभैश्च नराधिपैः । ६१०
 दैनन्तयश्च बलवान् कामरूपी नराकृतिः । दक्षिणं पक्षमाश्रित्य आसनस्थो बभूव ह ।
 कथकैश्चिकौ तौ वीरौ वामपार्श्वे स्त्रियावने । उपविष्टौ महात्मानौ देवस्थानुमते नृपौ ।
 तथैव वामपार्श्वे तु वृष्यन्धकमहारथाः । सात्यकिप्रमुखो वीरा उपविष्टा महारथाः ।
 भास्करप्रतिभे दिव्ये दिव्यास्त्ररक्षणसंवृते । सुखोपविष्टं श्रीमन्तं देवा इव शचीपतिं ।
 सचिवैः आविताः पूर्णं प्रविष्टास्ते नराधिपाः । ययार्चये तु संपूज्य राजानः सर्वे एव ते । ६१४
 सुखोपविष्टास्ते स्वेष्ट आसनेषु नराधिपाः । कैशिकस्तु महाप्राज्ञः सर्वज्ञास्त्रार्थविचमः ।
 पूजयित्वा यथान्यायमुवाच वदताम्बरः ।

॥ कैशिक उवाच ॥ अविज्ञाना नृपाः सर्वे मानुषोऽयमिति प्रभो । भवन्तमुपहन्ना देव तान् चक्षुर्महसि ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ न मे वैरो निवसते एकाहमपि कैशिक । विशेषेण नरेन्द्राणां क्षान्ते धर्मो व्यवस्थिताः ।

योद्धव्यमिति धर्मोऽपि पराङ्मुखे । तेषां किं हेतुना कोपः कर्त्तव्यस्त्ववनीश्वराः ।

१०९

यद्भूतं तदतिक्रान्ते ये मृतास्तै दिवङ्गताः । एष धर्मो नृलोकेऽस्मिन् जायन्ति च सिध्यन्ति च ।

तस्माद्देशोऽयं भवतां मृताणां वै नराधिपाः । सन्त्यं भवताऽस्माकं वीतवैरा भवन्तु वै ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा नरेन्द्रास्त्वान्धास्य मधुसूदनः । कैशिकस्य मुखं वीक्ष्य विरराम महाश्रुतिः ।

एतस्मिन्नेव काले तु भीष्मको नयकोविदः । पूजयित्वा यथान्यायमुवाच वदताम्बरः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुधर्मणि हस्तिनाक्षेत्रे नृपाश्वासने अष्टाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

॥ भीष्मक उवाच ॥ पुत्रो मे बालभावेन भगिनीं दातुमिच्छति । स्वयंवरे नरेन्द्राणां न चाहं दातुमशक्ते ।

११०

अतोऽव तस्य बालत्वं दातुं नेच्छेन्नतिकर्म । एका त्वेकं समलोक्य वरचिञ्चति मे मतिः ।

अतस्त्वाऽहं प्रसादिष्ये पुत्रदुर्नयहेतुना । प्रसादं कुरु देवेश चक्षुर्महसि मे प्रभो ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ बालभावेन पुत्रस्ते चालितो नृपमण्डलं । यदा वै भवति प्रौढः कोदुश्चे विनयो भवेत् ।

सूर्येन्दुमदृशान् लोकांस्तपसापार्जितश्रियः । लोकैऽस्मिन्नरदेवानां महाकुलसमुद्भवान् ।

एकस्यापि नृपस्यापि मोक्षायो वितथं वदेत् । न स तिष्ठति लोकैऽस्मिन्निर्द्वेष्टेष्टवर्जितः ।

१११

एष धर्मो नरेन्द्राणामिति मे विदितं प्रभो । लोकधर्मं पुरस्कृत्य पुरा गीतं स्वयम्भुवा ।

कथं तव सुतस्त्वेषाम्यतो मनुजेश्वर । वक्तुमर्हति राजेन्द्र वितथं राजसंसदि ।

तादृशं रङ्गमण्डलं कारयंस्तनयस्त्वव । कथं त्वया ह्यविज्ञात इति मे संशयो महान् ।

आगतानां नरेन्द्राणामनलार्कन्दुवर्चसां । यथार्हेण तु संपूज्य आतिथ्यं कृतवानसि ।

रथाश्वनरनागानां विमर्दमतुलं तथा । कथं न ज्ञातवासाजंस्तव पुत्रस्य चेष्टितं ।

११२

विषादो नो भवेदत्र चतुरङ्गबलागमात् । कथं न ज्ञायमे राजश्रुति मे बुद्धिसंशयः ।

समागमनभवेह प्रायेण न हितम्भव । अतो न कृतमातिथ्यमपाचाय नराधिप ।

पात्रेभ्यो दीयतां कन्या सामपास्य नराधिप । समागमनदोषेण कथं कन्यां न दास्यसे ।

कन्याविघ्नं प्रकुर्व्वाणो नरके परिपश्यते । इति मन्त्रादिभिर्गीतं धर्मविद्विन्नैरोत्तमैः ।

अतोऽयं न प्रविष्टोऽहं रङ्गमध्ये विश्राम्यते । विदित्वा न कृतमातिथ्यं नरदेव तवालयं ।

११३

ह्रियाऽभिभूतो राजेन्द्र प्रार्थितोऽहं नराधिप । विदर्भनगरे राजन् बलविश्रामहेतुना ।

आवाभ्यां कृतमातिथ्यं कैशिकस्य प्रियातिथिः । उचितौ च यथा स्त्री पुरा गच्छकेभ्यौ ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाजुवमाणं तं कृष्णं वाम्यक्षचोदितं । सत्त्ववागम्यनासिथ्य शर्मिणोऽग्निरिव ज्वलन् ।

॥ भीष्मक उवाच ॥ प्रसीद देवर्षोऽपि मर्त्यलोकेऽपि पाहि मां । अज्ञानतमसाविष्टं ज्ञानचक्षुःप्रदो भव ।

मनुष्ये मांसचक्षुष्टात् न सम्यग्निदिता वधं । न प्रविध्यन्ति कार्याणि कुर्व्वाणामविचारणात् ।

११४

भवन्तं शरणं प्राप्य देवानामपि दैवतं । सम्यग्भवतु मे दृष्टिः संपत्स्वस्त्यु च मे क्रियाः ।

अनिव्यक्तमपि क्रियां नयोपेतां विचक्षणाः । फलदां हि प्रकुर्वन्ति महासेनापतिर्था ।
 भवन्तं शरणं प्राप्य नातिबाधति मे भयं । यन्मया चिन्तितं कार्यं तद्ववान् श्रोतुमर्हति ।
 न दातुमिच्छे कन्यायाः पार्थिवेभ्यः स्वयंवरा । प्रसादं कुरु देवेश न कोपं कर्तुमर्हसि ।
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ वचनेन किमुक्तेन त्वया राजन्महामते । स्वकन्यां द्वाक्षसे नेति कोऽत्र नेता तवानघ । ६०९
 मा देशीति न चाख्यं ददस्विति न मे वचः । हस्त्रिणा दिव्यभूर्त्तित्वं सम्यग्ने कारणं मम ।
 मेरुकुटे पुरा देवैः कृत्वा स्त्रावतारणं । तदा विस्मृता पूर्वे ओर्गच्छति पतिना सह ।
 मानुष्यं कुण्डिनगरे भोजकस्याङ्गनोदरे । जायेस्व विपुलश्राणि प्रत्यवेक्षस्व केशवं ।
 तेनाहं वः प्रवक्ष्यामि राजप्रकृतकं वचः । श्रुत्वा स्वयं विनिश्चित्य यदुक्तं तत् करिष्यसि ।
 हस्त्रिणा नाम तं कन्या न सा प्राकृतमानुषी । श्रीरेषा मद्भावाक्येन जाता केनापि हेतुना । ६१०
 न च सा मनुजैराणां स्वयम्बरविधिचमा । एका लेकाय दातव्या इति धर्मव्यवस्थितिः ।
 न च तां प्रकृते राजसत्त्वीं दातुं स्वयंवरे । सदृशं वरमालोक्य दातुमर्हसि धर्मतः ।
 श्रोतोऽयं वैमतेयोऽयं विघ्नकारणहेतुना । आगतः कुण्डिनगरे देवराजेन चोदितः ।
 अहस्यैवागतो राशो द्रष्टुमात्रो महोत्सवः । ताञ्च कन्यां वरारोहं पद्मेन रहितां श्रियं ।
 चान्त्यमिति यत् प्रोक्तं त्वया राजन् ममेष्टतः । युक्तपूर्वमहं मन्ये कलुषाय न पार्थिव । ६११
 पूर्वमेव मया चान्तं येनास्मि विषये तव । आगतः सौम्यरूपेण तेनैव चान्तवान् प्रभो ।
 चान्तेषु गुणबाहुल्यं दोषापहरणं समा । कथमस्मदिधे राजन् कलुषो वसते हृदि ।
 कुलजे सत्त्वमन्ये धर्मज्ञे सत्यवादिनि । मादृशे च कथं राजन् कलुषो वसते हृदि ।
 चान्तोऽयमिति मन्त्रं यस्मिनया सहागतं । न त्वहं येनया साङ्गं यालामि रिपुवाहिनो ।
 अचान्तशरिरेनार्यां यास्यामि द्विजवाहने । स्थितः सन्नैकपद्माशान्यायुधानि करैर्धृतः । ६१२
 मान्योऽस्माकश्च त्वं राजन् वयसा च पितामहः । पालयस्व पुरीं सम्यक् पुत्रेषु पितृवदशः ।
 कलुषो नाम राजेन्द्र वधेत् कापुरुषेषु वै । शूरेषु शूद्रभविषु कलुषो वसते कथं ।
 जानीध्वं मो सतां वृत्तं पुत्रेषु पितृवदशं । आवधोरपि राजानौ विदर्भनगराधिपौ ।
 श्रान्तिश्रुत्वास्माकं स्वराज्यं दत्तवानुभौ । तेन दानफलनाश दश पूर्वे दिवङ्गताः ।
 भविष्याद्यैव राजेन्द्र पुत्रपौत्रा दशावराः । तेऽपि तथैव यास्यन्ति देवलोकं नराधिपाः । ६१३
 अनयोः सुचिरं काशं भुङ्क्ता राज्यमकण्टकं । यद्याभिलाषं मोक्षस्य सुखं चाश्नन्ति निर्दृतिं ।
 नरेन्द्राश्च महाभगा योऽभिवेचितुमागताः । कालेन तेऽपि यास्यन्ति देवलोकं त्रिपिटपं ।
 क्षतिं वोऽस्तु गमिष्यामि वैमतेयसहायवान् । नगरं मधुरां रम्यां भोजराजेन पालितां ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु राजानं भीष्मकं यदुपपन्नवः । राशस्यैवमुपामस्य वैदर्भाभ्यां विशेषतः ।
 सभात्रिकस्य देवेशो जगाम रथमनिकं । ततः स दृष्ट्वा राजर्षिर्भीष्मकः किल केशवं । ६१४
 ते च सर्वे महोपाक्षा विधत्स्व दनाभवन् । आद्यं स्नायन्नुवं रूपं सुरासुरमस्कृतं ।

सहस्रपात्सहस्राक्षं सहस्रभुजविग्रहं । सहस्रशिरसं देवं सहस्रमकुटोज्ज्वलं ।
दिव्यमात्मामरधरं दिव्यगन्धानुलेपनं । दिव्याभरणसंयुक्तं दिव्यानेकौघतायुधं ।
कृष्णं रक्तारविन्दार्चं चन्द्रसूर्यौघसौचनं । दृष्ट्वा स राजा राजेन्द्रं प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ।
वाङ्मनः कायसंयुक्तं लोतुमारम्भांसदा ।

११०

॥ भोग्नक उवाच ॥ देवदेव नमस्तुभ्यमगदिनिधमाय वै । शाश्वतायादिदेवाय नारायण परायण ।
स्वयम्भुजाय विश्वाय स्वाखे वेधसाय च । पद्मनाभाय जटिने दण्डिने पिङ्गलाय च ।
हंसप्रभाय हंसाय चक्रूपाय वै नमः । वैकुण्ठाय नमस्तस्मै अग्राय परमात्मने ।
सदमङ्गावयुकाय पुराणपुरुषाय च । पुरुषोत्तमाय मुक्ताय निर्गुणाय नमोऽस्तु ते ।

१११

वरदो भव मे नित्यं लङ्काय सुरीक्ष्म । लोकनाथ सदा नाथ विष्णुस्त्वं विदितात्मकः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं स्तुत्वा महादेवं नृपाणांमयो नृपः । महार्हमणिमुक्ताभिर्वस्त्रैर्दूर्य्यहासिनं ।
ज्ञातकुम्भस्य निचयं कृष्णाय प्रददौ नृपः । पुनस्तस्मै नमस्कारं वैनतेये महाबले ।

॥ भोग्नक उवाच ॥ नमस्तस्मै खगेन्द्राय मनोमत्तरंरहमे । कानरूपाय दिव्याय काश्यपाय च वै नमः ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति संवेपतःस्तुत्वा सत्कृत्य वरभूषणैः । ततो विपर्जन्यामास कृष्णं लोकनमस्कृतं ।

११२

अनुजग्मर्नृपाश्चैव प्रस्थितं वासवानुजं । प्रतिष्ठञ्च स स्फारं नृपानामव्य वीर्यवान् ।
जगाम मयुरां कृष्णो द्योतयन् वै शिशो दश । वैनतेयं पुरस्कृत्य सौम्यरूपं खगोत्तमं ।
महता रथद्वन्द्वेन परिवार्य समन्ततः । भरोपटहनादेन शङ्खशब्दवरेण च ।

दृंहितेन च नागानां हयानां हृषितेन च । सिंहनादेन शूराणां रथनेमिसन्नेन च ।
तुमुलः सुमहानासीन्महामेघरवोपमः । गते कृष्णे महावीर्ये आदाय परमामनं ।

११३

सभाभादाय देवाय प्रययुस्त्रिदिवालयं । महता चतुरङ्गेण बलेन परिवारिताः ।
क्रोशमात्रमनुब्रज्य अनुज्ञाते जगद्ने । प्रययुस्ते नृपाः सर्वे पुनरेव स्वयंवरं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि कृष्णभिषेके नवाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रयाते वसुदेवपुत्रे नराधिपा भूषणभूषिताङ्गाः । सभां समाजग्मुः सुरेन्द्रकन्याः प्रबोधनार्थं गम
नोत्सुकास्ते ।

सभागतान् सोमरविप्रकः शान् सुलोपविष्टान् रुचिरःमनेषु । समीक्ष्य राजा सुनयार्थवदो जगाद वाक्यं नरराजभिर्हः ।

स्वयम्बरकृतो दीपो विदितो वो नराधिपाः । वलन्त्यो मम वृद्धस्य दुर्नयस्य फलोदयः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाभास्य तान् सर्वान् सत्कृत्य च ययविधि । ततो विपर्जन्यामास नृपांस्तान्मथदेवज्ञान् । ११४

पूर्वपश्चिमभांश्चैव उत्तरापथिकानपि । तेषु सर्वे महेश्वासाः प्रहृष्टमनसो नृपाः ।

ययार्क्षिण च संपूज्य जग्मुस्ते नरपुङ्गवाः । जरासन्धः सुनीयश्च दन्तवक्रश्च वीर्यवान् ।

शाक्यः सौमपतिश्चैव महाकूर्मश्च पार्श्विणः । कायकौऽपि कन्यकाश्च नयाः प्रवरवंशजाः ।

वेणुदारिश्च राजर्षिः कश्यपोरधिपतिस्तथा । एते राज्ये च वलन्त्यो देविशपथिका नृपाः ।

शेतुकामा रक्षोवाक्यं स्थिता वै भीष्मकान्तिके । तान् वै समीक्ष्य राजेन्द्रः स राजा भीष्मको बली ।

११५

स्नेहपूर्णेन मनसा स्थितांस्तानवनीश्वरान् । विवर्गमहितं हृत्पुण्ड्रं पशुणात्कृतं शुभं ।

उवाच नयसम्यग्रं स्निग्धगभीरया गिरा ।

॥ भीष्मक उवाच ॥ भवतामवनीशानां समालोक्य नयान्वितं । वचनं व्याहृतं श्रुत्वा कृतोऽहं कार्यमोदुषं ।

सद्भिर्भवद्भिः कल्येयं वयं नित्यापराधिनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु राजा स भीष्मको नयकोविदः । उवाच सुतमुद्दिश्य वचनं राजपुंसदि ।

११५

॥ भीष्मक उवाच ॥ पुत्रस्य चेष्टामालोक्य वासाकुलितचेतनः । मन्ये बालानिमान् लोकान् स एकः पुरुषः प्रभुः ।

कीर्तिः कीर्तिमतां श्रेष्ठे यशस्य विपुलं तथा । स्थापितं भुवि मर्त्येऽस्मिन् स्वबाहुबलभूषितं ।

धन्या खलु महाभागा देवकी योषिताम्बरा । पुच्छं चिभुवनश्रेष्ठं धृत्वा गर्भेण केशवं ।

हृत्पुण्ड्रं कमलपत्राक्षं श्रीपद्मममराक्षितं । स्नेहपूर्णश्रुनेवाभ्यामोक्षते मुखपद्मजं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं लालप्यमानन् राजानं राजसंघदि । उवाच हृत्पुण्ड्रया वाचा शास्त्रराजो महाश्रुतिः ।

११५

॥ शास्त्र उवाच ॥ अलं खेदेन राजेन्द्र सुतार्थमरिमर्द्दन । कश्चिदस्य रणे राजन्भवं जयपराजयौ ।

नियता गतिर्नैर्त्यानामेष धर्माः सनातनः । बलकेशवद्योरन्यस्तृतीयः कः पुमानिह ।

रणे यो धयितुं शक्नुतैव पुत्रं महाबलं । रथातिरथद्वन्द्वानामेक एव रणाजिरे ।

रिपून् बाधयितुं शक्नोति धनुर्गृह्य महाभुजः । भार्गवास्त्वं महागैर्द्रं देवैरपि दुरासदं ।

सृजतो बाहुवैद्यैश्च कः पुमान् प्रसदियति । अयन्तु पुरुषः कृष्णो ह्यनादिनिधनोऽव्ययः ।

११५

तं विजिता न लोकोऽस्मिन्नपि शून्यधराः स्वयं । तव पुत्रो महाप्रज्ञः सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।

विदित्वा देवमीशानं न यो धयति केशवं । अस्ति तस्य रणे जेता यवनाधिपतिर्नृपः ।

स कालयवतो नाम अर्बुदः केशवस्य च । तस्मा सुदारुणं धीरं तपः परमदुश्चरं ।

रुद्रमाराधयामास दादृशाश्चान्यथोऽश्मनः । पुत्रक मेघ मुनिना तोष्य रुद्रात् सुगी दृताः ।

माथुराणामबध्योऽसौ भवेदिति च शङ्करात् । एवमस्त्विति रुद्रोऽपि प्रददौ मुनये सुतं ।

११५

एवं मार्गस्य तनयः श्रीमासुद्रवरोद्भवः । माथुराणामबध्योऽसौ मथुरायां विशेषतः ।

कृष्णोऽपि बलवानेष माथुरे जातवानथं । स जेयति रणे कृष्णं मथुरायां समागतः ।

मन्यध्वं यदि वो युक्तां नृपा वाचं मयेरितां । विस्मजध्वं तत्र दूतं यवनेन्द्रपुत्रं प्रति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा भौमपतेर्वाक्यं सर्वे ते नृपसत्तमाः । कुर्वन् दत्तश्रुत्वा हृष्टाः शास्त्रराजं महाबलं ।

स तेषां वचनं श्रुत्वा जरासन्धो महीपतिः । बभूव विममा राजन् ब्रह्मणे वचनं स्मरन् ।

११५

॥ जरासन्ध उवाच ॥ मां समाश्रित्य पूर्वेऽस्मिन् नृपमयार्हिताः । प्राप्नुवन्ति हन्ते राज्यं सस्ययसस्वाह्वनं ।

दक्षः कृष्णोऽयं भूपैः परमं श्रेयहेतुमा । कन्येव स्वपतिदेवादन्यं रतिराधणा ।

अहं सुसलवदैवमशक्यं विनिवर्त्तितुं । यदहं कृष्णभीतोऽन्ये संश्रयामि बलाधिकं ।

नूनं योगविज्ञोऽहं कारयिष्ये पराश्रयं । श्रेयो हि मरणं मङ्गं न चान्यं संश्रये नृपाः ।

कृष्णो वा बलदेवो वा यो वाऽन्वो वा नरोऽपरः । चत्वारं प्रतिबोत्सामि यथा ब्रह्मप्रचोदितः ।

११५

एष मे निश्चयो बुद्धेरपि पुनश्चतः । अतोऽन्यथा न शक्नोऽहं कर्तुं परममाश्रयं ।

भवतां साधुदत्तानामावाधं न कश्चेति सः । तेन दूतं प्रदास्यामि नृपाणां रक्षणाय वै ।

योममार्गेण यातव्यं यथा कृष्णो न बाधते । गच्छन्मनुचिन्तयैव प्रेषयध्वं नृपोन्मत्ताः ।

अयं सौमपतिः श्रीमाननन्तार्केन्दुसप्रभः । रथेनादित्यवर्णेन प्रयाति स्वपुरं बली ।

यवनेन्द्रो यथाऽभ्येति नरेन्द्राणां समागमं । वचनञ्च यथाऽस्माकं दूत्येन कृष्णविपद्ये ।

११६

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुनरेवात्रवीर्राजा सौमस्य पतिमूर्जितं । गच्छ सर्वेनरेन्द्राणां साहाय्यं कुरु मानद ।

यवनेन्द्रो यथा याति यथा कृष्णं विजेष्यति । यथा वयन्तु तुष्यामस्तथा नीतिर्विधीयतां ।

एवं मन्दिश्य तान् सर्वान् भोक्तुं पूज्य धर्मतः । प्रययौ स्वपुरं राजा स्नेह भैरवेन संवृतः ।

शान्तोऽपि नृपतिश्चेष्टस्तांश्च संपूज्य वीर्यवान् । जगामाकाशमार्गेण रथेनानिस्तगामिना ।

तेऽपि सर्वे मद्योपासा दक्षिणापयगामिनः । अमुञ्ज्य जरामन्धं गताः स्वनगरेषु वै ।

११७

भोक्तुः सहपुत्रेण तावुमौ चिन्त्य दुर्भयं । गृहे विविशतुर्द्विने कृष्णमेवानुचिन्तयन् ।

रक्षिणी विदिता साध्वी स्वयंवरनिवर्तनं । कृष्णस्यागमने हेतोर्नृपाणां दोषदर्शनं ।

गत्वा तु सा सखीमध्ये उवाच प्रोडितानना । न चान्येषां नरेन्द्राणां पत्नी भवितुमुच्यते ।

कृष्णात् कमलपत्रावात् सत्यमेतद्वचो मम ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रक्षिणीस्वयंवरे दशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यवनानां बलोदग्रः स कालयवमो नृपः । बभूव राजा धर्मैव रक्षिता पुरवासिनां ।

११८

विवर्गविदितप्रज्ञः षड्गुणानुपजीवकः । त्यक्तव्यमनममूढो गुणैश्चभिरतः सदा ।

श्रुतिमान्धर्मशीलश्च सत्यवादी जितेन्द्रियः । सांघातिकविधिज्ञश्च दुर्गलाभानुसारिणः ।

शूरोऽप्रतिबलश्चैव मन्त्रिप्रवरसेवकः । सुखासीनः सभं रम्यां सचिवैः परिवारितः ।

उपास्यमानो यवनैरात्मविक्रिर्विपश्चितैः । विविधाश्च कथा दिव्याः कथ्यन्तः परस्परं ।

एतस्मिन्नेव काले तु दिव्यगन्धर्वोऽनिलः । प्रववौ मदनबोधसस्य वै सुखशोतलः ।

११९

किंस्त्रिदित्येकमनसः सभायां ये समागताः । उत्फुल्लनयनाः सर्वे राजा वैवावसोक्त्य सः ।

अपश्यत रथं दिव्यमायान्तं भास्करोपमं । ज्ञातकुक्षमधैर्द्विचैरथात्रैरुपशोभितं ।

दिव्यरत्नप्रभाकोणं दिव्यध्वजपताकिनं । उद्यन्तं दिव्यतुरगैर्मणे मारुत रंजितैः ।

चन्द्रभास्करविम्बानि हृत्वा जाम्बूनदं शुभं । रश्मितं विश्वकर्मेण वैयाघ्रवरभूषणैः ।

रिपूणां चासज्जनं मित्राणां हर्षवर्द्धनं । दक्षिणात्यादुपायान्तं रथं पररथावृतं ।

१२०

तत्रोपविष्टं श्रीमान्तं सौमस्य पतिमूर्जितं । दृष्ट्वा परमसंहृष्टस्त्वायार्थपाथेति चावहत् ।

उवाच यवनेन्द्रस्य मन्त्री प्रवदताम्बरः । तत्रोत्थाय महाबाहुः स्वयमेव नृपासनात् ।

प्रत्युद्गम्यार्थमादाय रथावतरणे स्थितः । शान्तोऽपि सुमहतेजा दृष्ट्वा राजानमागतं ।

मुदा परमया युक्तः शक्रप्रतिमतेजसं । अवतीर्य सुविस्मयेनैक एव रथोत्तमात् ।

विवेश परमप्रीतो मित्रदर्शनलालसः । दृष्ट्वाऽर्घ्यमुद्यतं राजा स शाल्मो राजसन्तमः ।

६१४

उवाच सन्नय्या वाचा नार्घ्याहोऽस्मि महामते । दूतोऽहं मनुजैश्चाणो सकाशाद्भवतोऽन्तिके ।

प्रेषितो बज्रभिः सार्द्धं जरामन्धेन धीमता । तेन मन्ये महाराज नार्घ्याहोऽस्मीति राजसु ।

॥ कालयवन उवाच ॥ जानाम्यहं महाबाहो दूत्येन त्वामिहागतं । सहितं नादेवानां प्रेषितं मागधेन वै ।

तेन त्वामर्षये राजन् विशेषेण महायुते । अर्घ्यपाद्यादिमत्कारैरासनेन यथाविधि ।

भवत्यभ्यर्क्षिते राज्ञा सर्वेषामर्चनं भवेत् । मानिते तत्र राजेन्द्र सर्वेषां मानितश्चेत् ।

६१६

आस्थतामामने दिव्ये मया सार्द्धं नरेश्वर ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हस्तालिङ्गनकं कृत्वा पृष्ट्वा च कुशलामयं । मुखोपविष्टौ सहितौ शुभे सिंहासने नृपौ ।

॥ कालयवन उवाच ॥ तद्दृष्ट्वा बलमाश्रित्य वयं सर्वे नराधिपाः । वसामो विगतोदिग्धा देवा इव शचीपति ।

किमसाध्यं भवेदस्य येनाभिः प्रेषितो मयि । वरं मय्यं वचस्तस्य किमाज्ञापयति प्रभु ।

करिष्ये वचनं तस्य अपि कथं सुदुष्करं ।

६१८

॥ शाल्म उवाच ॥ यथा वदति राजेन्द्र मगधाधिपतिर्नृपः । तथाऽहं संप्रवक्ष्यामि श्रूयतां यवनाधिप ।

॥ जरामन्ध उवाच ॥ जातोऽयं जगदाबाधो कृष्णः परमदुर्जयः । विदित्वा तस्य दुर्वृत्तमहं हन्तुं समुद्यतः ।

पार्थिवैर्बलभिः सार्द्धं ममप्रबलवाहनैः । उपरुध्य महासैन्यैर्गौमन्तमचलोत्तमं ।

चेदिराजस्य वचनं महार्थं श्रुतवानहं । तदा तयोर्विनाशाय ऊताशमनयोजयं ।

ज्वलाश्रतमहस्वाक्यं युगान्ताग्निममप्रभं । दृष्ट्वा रामो गिरेः शृङ्गादासुतो हेमतालघृक् ।

६२०

विनिष्पद्य महासैन्यां मय्ये सागरसन्निभाम् । आजघान दुराधर्षो नराशयदन्तिनः ।

मर्षन्तामिव सर्वेन्द्रं विचित्राकृत्य लाङ्गलं । नरनागाश्ववृन्दानि मुषलेनावरोधयत् ।

गजेन गजमास्त्राक्य रथेन रथयोधिनं । हथेन च हयरोहान् दातेन पदान्तिनं ।

समरे स महातेजा नृपार्कशतमकुले । विचरन् विविधान्मार्गान् दिनान्ते भास्करो यथा ।

रामादनन्तरं कृष्णः प्रगृह्णाकंसमप्रभं । चक्रं चक्रेतो श्रेष्ठः सिंहः लुद्रमृगं यथा ।

६२२

प्रविचान्य महावीर्यः पादत्रयेण तं गिरिं । शत्रुभैर्ये पपातोऽथैर्यदुवीरः प्रतापवान् ।

प्रनृत्यन्निव शैलेऽसौ तोयधाराभिधेचितः । घूर्णमानो विवेशोर्वीं निर्व्राण्य च ऊताशनं ।

आदीप्यमानां क्रिस्त्रादवमुत्थ जनाईनः । जघान वाहिनीं राजशुक्रव्येण पाणिना ।

विचित्रं विपुलं चक्रं गदापातादनन्तरं । नरनागाश्ववृन्दानि मुषलेन व्यचूर्णयत् ।

कौधानिलममृदूतचक्रलाङ्गलवक्रिणा । निर्दग्धा महतो सेना नरेन्द्राकामिपालिता ।

६२४

नरनागाश्वकलिलं पत्तिध्वजसमाकुलं । रथानोकं पदाताभ्यां क्षणेन विरलीकृतं ।

सेनां प्रभङ्गाभान्नेत्र्य चकानलमयार्दितां । महता रथवृन्देन परिवार्य समन्ततः ।

तत्राहं युष्टमानस्तु भ्राताऽस्य बलहा बली । स्त्रितो ममाघतः शूरो गदागणिर्हलायुधः ।

दादशशौचिणीहंता प्रभिक्ष इव केशरी । हलं सौमन्दमुत्सृज्य गदया जामताञ्जयत् ।
 वज्रपातनिभंवेगं पातयित्वा समोपरि । भूयः प्रहर्षकामो मां वैशाखेनास्त्रितो महीं ।
 वैशाखं स्नानमासाद्य गुहः कौक्षं यथा पुरा । तथा मां दीर्घनेत्राभ्यामोक्ते निर्दहस्त्रिव ।
 तादृगूपं समालोक्य बलदेवं रणजिरे । जीवितार्थी नृलोकेऽस्मिन् कः पुमान् स्थातुमर्हति ।
 गृहीत्वा स गदां भीमां कालदण्डमिवोद्यतां । कालाङ्गुणेन निर्दृतां स्त्रित एवापतो मम ।
 ततो जलदमम्भोरस्त्ररेषांपूरयन्ममः । बागुवाचाशरीरेण स्त्रयं लोकपितामहः ।
 प्रहर्षतोऽन न ते राम न बभ्योऽयं तवानघ । कल्पितोऽस्य बधस्यान्यादिरमस्य हलायुध ।
 श्रुत्वाऽहं तेन वाक्येन चिन्ताविष्टा निवर्त्तितः । सर्वप्राणहरं घोरं ब्रह्मणा स्त्रयमीरितं ।
 मीनाहं वः प्रवक्ष्यामि नृपाणां हितकाम्यया । श्रुत्वा तच्चैव राजेन्द्र कर्तुमर्हसि मदघः ।
 तपसोपेण महता पुत्रार्थी तोष्य शङ्करं । प्राप्तवान् देवदेवात्सामबन्धं माथुरैर्ज्यैः ।

१११

११२

महामुनिश्चायसचूर्णमश्रयक्षुपास्त्रितो दादशबाधिकं व्रतं । सुरासुरैः संस्तुतपादमर्षयन् स लम्बवानोऽस्त्रितकामसम्पदं ।
 तपोबलाद्वाग्देमुनेर्षाहात्मनो वरप्रभावाच्छकलेन्दुमौलिनः । भवन्तमासाद्य जनार्दनो हिमं विलीयत आस्कररश्मिना यथा ।
 यतस्त्र राज्ञां वचनप्रचोदितो ब्रजस्त्र यात्रां विजयाय केशवे । प्रमथ्य राष्ट्रं मथुराञ्च मेनया निहत्य कृष्णं प्रथयस्त्रैव यशः ।
 माथुरो वासुदेवोऽयं बलदेवश्च बान्धवः । तौ विजयेषु संगमे गत्वा तां मथुरापुरीं ।
 ॥ शाल्व उवाच ॥ इत्येवं नरपतिभास्करप्रगीतं वाक्यन्ते कथितमिदं क्षितं नृपाणां । तत्सर्वं सह सचिवैर्विन्द्य बुद्ध्या यद्युक्तं

कुर्वन्मनुजैश्च आत्मनेष्टं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शाल्ववाक्ये एकादशाधिकशतोऽध्यायः ॥ १११ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कथयमानं तं शाल्वराजं नृपाक्षया । उवाच परमप्रोतो यवनाधिपतिर्नृपः ।
 ॥ कालयवन उवाच ॥ धन्योऽस्यनुगृहीतोऽस्मि सफलं जीवितञ्च मे । कृष्णविग्रहहेतोर्यन्त्रियुक्तो बह्मभिरनृपैः ।
 दुर्क्ययस्त्रिषु लोकेषु सुरासुरगणैरपि । तस्य निग्रहहेतोर्स्वामवधार्य जयाश्रितं ।
 प्रहृष्टैराजसिंहैस्त्रैरवधार्यो जयो मम । तेषां बागम्बुवर्षेण विजयो मे भविष्यति ।
 करिष्ये वचनं तेषां नृपाणां मम चोदितं । पराजयोऽपि राजेन्द्र जयेन सदृशो मम ।
 अथैव तियिमलत्रं मूह्यं तत्क्षरणं शुभं । यास्यामि मथुरां राजन् विजितुं केशवं रणे ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाभाष्य राजानं सौभस्य पतिमूर्त्तितं । सत्कृत्य च ययान्यायं महाहर्मणिभूषणैः ।
 ब्राह्मणेभ्यो ददौ विंशं सिद्धादेशाय वै नृपः । पुरोहिताय राजेन्द्र बह्मशः प्रददौ धनं ।
 ऊत्वाऽग्निं विधिवद्वाजा कृतकौतुकमङ्गलः । प्रस्थानं कृतवान् सम्यग्जेतुकामो जनार्दनं ।
 शाल्वोऽपि भरतश्रेष्ठ कृतार्थो हृष्टमानसः । यवनेन्द्रं परिच्छिज्य जगाम स्वं पुरं नृपः ।

११३

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिणीसंख्यतरे कालयवनागमने दादशधिकशतोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ विदर्भनगराद्याते शक्रतुल्यपराक्रमे । किमर्थं गरुडो नीतः किञ्च कर्म संचार सः ।
 न चारुरोह भगवान् वेनतेयं महाबलं । एतन्मे संशयं ब्रह्मन् ब्रूहि तत्त्वं महामुने ।

११४

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इतः राजन् सुपर्णेन कृतं कर्मातिमानुवं । विश्वकर्मासाधने वैनतेये महाद्युतो ।
 अर्धप्राप्ते तु नगरं मयुरां मयुस्तदने । मन्वा चिन्तायामास जैतथो महामतिः ।
 यदुक्तं देवदेवेन नृपाणामगतः प्रभो । यास्यामि मयुरां रम्भां भोजराजेन पाक्षितां ।
 इति तद्वचनस्थान्ते गमिष्येति विचिन्तयन् । कृताञ्चलिपटुः शोभान् प्रणिपत्याब्रवीददं ।
 ॥ गह्व उवाच ॥ देव यास्यामि नगरं रैवतस्य कुशस्त्री । रैवतश्च गिरिं रम्भं नन्दनप्रतिमं महत् । १११
 रत्नोदासितां रम्भां शैलोद्धतटाश्रितां । वृक्षगुल्मलताकोशीं पुष्परेणुविभूषितां ।
 गजेन्द्रभुजगाकीर्णां वृक्षवानरसेवितां । वराहमहिषाक्रान्तां मृगयूथैरनेकशः ।
 तां समन्तात् समालोक्य वासार्थं ते समाचमं । यदि स्याद्भवते रम्भा प्रशस्ता नगरावलिः ।
 कण्टकोद्धरणं कृत्वा श्वागमिष्ये तवान्तिकं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं विज्ञाय देवेशं प्रणिपत्य जनार्दनं । जगाम पतमेन्द्रो वै पश्चिमाभिमुखो बली । ११२
 कृष्णोऽपि यदुभिः सार्द्धं विवेश मयुरां इभौ । स्वैरिण्य उग्रसेनस्य नागराश्चैव सर्वशः ।
 प्रत्यङ्मुखार्चयन् कृष्णं प्रहृष्टजनसङ्घलं ।
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ श्रुत्वाऽभिषिक्तं राजेन्द्रं बह्वभिर्विमुधाधिपैः । किं चकार महाबाहुर्यथेनो महीपतिः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वाऽभिषिक्तं राजेन्द्रं बह्वभिर्विमुधाधिपैः । दम्भेण कृतवन्धानं दूतं चित्राङ्गदं कृतं ।
 एकैके नृपतेर्भागं शतमाहस्यमस्मितं । राजेन्द्रेऽर्च्युदं दत्तं मानवेषु च वै दम्भ । ११३
 ये तत्र समनुप्राप्ता न रिक्तास्ति गृहं गताः । शङ्कां यादवरूपेण प्रददौ हरिचिन्तितं ।
 एवं निधिपतिः श्रीमान्दैवतैरनुमोदितः । इति श्रुत्वाऽर्थिकजनाल्लोकप्रावृत्तिकाश्चरात् ।
 चकार महतीं पूजां देवतायतनेषु वै । वसुदेवस्य भवने तोरणोभयपार्श्वतः ।
 गटानां नृत्यगेथानि वाद्यानि च समन्ततः । पताकाध्वजमालाढ्यां कारयामास वै नृपः ।
 कंसराजस्य तु सभां विचित्राभरतुप्रभं । पताका विविधाकारा दापयामास भोजराट् । ११४
 तोरणं गोपुरश्चैव सुधापङ्कविलेपनं । कारयामास राजेन्द्र राजेन्द्रस्यासनालथं ।
 पताका वनमालाढ्याः पूर्णकुम्भाः समन्ततः । राजमार्गेषु राजेन्द्र चन्दोगादकशेचिताः ।
 वस्त्रास्तरणकं राजा दापयामास भूतले । धूपं पार्श्वोभये चैव चन्दनागुरुगुग्गुलैः ।
 गुडं मर्जरमक्षैव दक्षामात्रं ततस्ततः । वृद्धस्त्रीजनसंघास्य गायन्ति स्तुतिमङ्गलं ।
 अर्घं कृत्वा प्रतीचके स्त्रेषु स्थानेषु योषितः । एवं कृत्वा पुरानन्दमुपेनसु बुद्धिमान् । ११५
 वसुदेवगृहं गत्वा प्रियाख्यानं निवेश च । रामेण सह संमन्य निर्गते राधमन्तिकं ।
 तस्मिन्नेवान्तरे राजञ्चङ्कणधनिरभून्नहान् । पाञ्चजन्यस्य चिह्नं श्रुत्वा मयुरवाभिजः ।
 त्विथा बालाश्च वृद्धाश्च स्तुतमागधवन्दिनः । विनिर्धयुर्ब्रह्मिणां राज्ञं कृत्वाऽग्रतो नृप ।
 अर्घ्यं पाद्यं पुरस्कृत्य उग्रसेनोऽय धीमतः । दृष्टिपन्नानमासाद्य उग्रसेनो महीपतिः ।
 अवतीर्थ रथाङ्कुभात्पादमार्गेण चाब्रजत् । दृष्ट्वासीनं रथे रम्ये दिव्यरत्नविभूषिते । ११६

अङ्गेष्वभरणेष्वेव दिव्यरत्नप्रभाभिः । वनमासोरथं दिव्यं तपन्तमिव भास्करं ।
 चामरं व्यजनं ह्यथ खगेन्द्रध्वजमुच्चृतं । राजलक्षणसम्पन्नमासत्रार्कमिवोज्ज्वलं ।
 श्रियाऽभिभूतं देवेभ्यं सुनिरीक्ष्यतरं हरिं । दृष्ट्वा च राजा राजेन्द्र हर्षगद्गदया गिरा ।
 वभाषे पुण्डरीकाक्षं रामं बलनिस्तुदनं । रथेन न मया गन्तुं युक्तपूर्व्वेति चिन्तय वै ।
 अवतीर्णो महाभाग गच्छ त्वं खन्दमेन च । विष्णुना च्छस्त्ररूपेण गतेयं मथुरापुरी ।
 अत्र प्रकाशितात्मानं देवेभ्यं वै नृपार्णवे । तमहं क्षोतुमिच्छामि सर्व्वभावेन केचन ।
 प्रत्युवाच महतेजा राजानं कृष्णपूर्व्वजः । न युक्तं नृपते क्षोतुं प्रजन्तं देवसत्तमं ।
 विनास्तोत्रेण सन्मुखस्तव राजन् जनाद्देवः । तुष्टस्य स्तुतिना किमे दर्शनेन तव स्तुतिः ।
 राजेन्द्रत्वमनुप्राप्य आगतस्तव वेश्मनि । न त्वया स्तुतवान् राजन् दिव्यैः स्तोत्रैरमानुषैः ।
 एवमानुवमाणौ तौ सम्प्राप्तौ केशवान्तिकं । अर्घ्योत्तमभुजं दृष्ट्वा स्थापयित्वा रथोत्तमं ।
 उवाच वदतां श्रेष्ठ उपशेने सराधिपं । यन्मया ह्यभिविक्तस्त्वं मयुरेशो भव त्विति ।
 न युक्तमन्यथाकर्त्तुं मथुराधिपते स्वयं । अर्घ्यमाचमनोश्चैव पाद्यञ्चाप्य निवेदितं ।
 न दातुमर्हसे राजभेष मे मनसः प्रियः । तत्राभिप्रायं विज्ञाय ब्रवीमि नृपते वचः ।
 त्वमेव माथुरो राजा नान्यथा कर्त्तुमर्हसि । स्थानं भागश्च नृपते दास्यामि तव दक्षिणां ।
 यथा नृपाणां सर्व्वेषां तथा ते स्थापितोऽग्रतः । शतसाहस्रिको भागो वस्त्राभरणवर्जितः ।
 आरुह्य स्वयं शृङ्गे चामोकरविभूषितं । चामरं व्यजनं ह्यथ ध्वजश्च मथुरेश्वर ।
 दिव्याभरणसंयुक्तं मुकुटं भास्करप्रभं । धारयस्व महाभाग पालयस्व पुरीमिमाम् ।
 पुस्तपौतैः परितृतो मथुरां प्रतिपालय । जित्सारिगणसंघांस्त्वं भोजवेद्यं प्रवर्द्धय ।
 देवदेवाद्यनन्ताय शीरिणे वज्रपाणिना । प्रेषितं देवराजेन दिव्याभरणमम्बरं ।
 माथुराणाञ्च सर्व्वेषां भागा दीमारिका दश । सूतमागधवन्दोगामैकैकस्य सहस्रिकं ।
 दृष्ट्वा स्त्रोजनसंघानां गणिकानां व्रतं व्रतं । नृपेण सद्यः तिष्ठन्ति विकटप्रमुखाश्च ये ।
 दशसाहस्रिको भागलेपां धात्रा प्रकल्पितः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं संपूज्य राजेन्द्रं माथुराणां वसूत्तमैः । कृत्वा सुमहदानन्दं मथुरां मधुसूदनः ।
 दिव्याभरणमाल्यैश्च दिव्याम्बरविलपनैः । दीप्यमानः समन्ताच्च देवैरिव चिपिष्टपे ।
 भेरीपटहनादेन शङ्खदुन्दुभिनिस्स्रनैः । वृंहितेन च नागानां हयानां हेषितेन च ।
 सिंहनादैश्च शूराणां रथनेमिस्त्रेण च । तुमुलः सुमहामासीत्तादो मेघरवोपमः ।
 वन्दिभिः स्तव्यमानश्च नमस्तुकरपि प्रजाः । दत्त्वा दानमनन्तञ्च न यथै विस्मयं हरिः ।
 स्वभावोन्नतभावत्वादृष्टपूर्व्वस्ततोऽधिकं । अनहङ्कारभावाच्च विस्मयं न जगाम ह ।
 दीप्यमानं स्वपुष्प आद्यान्तं भास्करप्रभं । दृष्ट्वा मथुरासिन्धो नमस्तुक्तः पदे पदे ।
 एष नारायणः श्रीमान् चोराण्यवनिकेतनः । नागपथ्यङ्गमुत्सृज्याजगाम मथुरां पुरीं ।

११९३

११९४

११९५

११९६

११९७

११९८

बद्धा बलिं महावीर्यं दृज्यं त्रिदशैरपि । शक्राय प्रददौ राज्यं चैलोक्यं वज्रपाणये ।
 हत्वा दैत्यगणान् सर्वान् कंसश्च बलिनाम्बरं । भोजराजाय मथुरां दत्त्वा केशिनिहृदयः ।
 नाभिपिक्तः स्वयं राज्यं नोपविष्टो नृपासने । राजेन्द्रत्वमभीष्टान् वै मथुरामन्वपालयत् ।
 श्वमन्योन्यमंजनं श्रुत्वा पुरनिवासिना । सूतमागधवन्दीनामिदमचूर्णणा गिरः ।
 किं वा शक्यामहे वक्तुं गणानान्ते गुणोदधे । मानुषेणैकजिह्वेन प्रभावोत्साहसम्भवान् । १११५
 सहस्रभोगी नागेश्वरः कदाचिद्देवबुद्धिमान् । दिसहस्रेण जिह्वेन वासुकिः प्रथयिष्यति ।
 किन्त्वद्भुतमिदं लोके मानवेन्द्रेषु भूतले । न भूतं न भविष्यच्च शक्रादासनमागतं ।
 सभावतरणश्चैव कलसैरागतं स्वयं । न श्रुतं न च द्रष्टुं वो तेम मन्यामहेऽद्भुतं ।
 धन्या देवो महाभागा देवकी योषिताम्बरा । भवन्तं त्रिदशश्रेष्ठं धृत्वा गर्भेण केशवं ।
 इति मंजन्पमानानां प्रहसन्तो प्रयगौरितं । उद्यमेनं पुरस्कृत्य भ्रातरौ रामकेशवौ । १११६
 प्राकारदारि सम्प्राप्तावर्धयामास वै तदा । अर्धमाचमनीं दत्त्वा पाद्यं पाद्येति चाब्रवीत् ।
 उद्यमेनस्ततो धीमान् केशवस्य रथागतः । प्रणम्य शिरसा कृष्णं रयमारुह्य वीर्यवान् ।
 घनवत्तोयधारेण ववर्ध कनकाम्बुभिः । धनैर्धैर्वर्धमाणस्तु संप्राप्तः पितृवेश्मनि ।
 मथुराधिपतिः श्रीमानुवाच मधुसूदनः । राजेन्द्रत्वमनुप्राप्य युक्तं मे पितृवेश्मनि ।
 स्थापितुं देवराजेन दत्तं मिहामनं प्रभो । नेष्यामि मथुरेशस्य सभां भुजबलास्त्रिंतां । १११७
 प्रसादयिष्ये भगवन् न कोपं कर्तुमर्हसि । देवकी वसुदेवस्य रोहिणी च विशाख्यते ।
 न किञ्चित्कारणे शक्ता हर्षविक्रमोद्दिताः । कंसमाता ततो राजघर्षयामास केशवं ।
 नानादिदेशजानीतं कंभेनोपास्त्रिंतां धनं । देशकालं समालोक्य पादपद्मे निवेदितं ।
 उद्यमेनं समाह्वय उवाच सत्तण्या गिरा ।
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ न चाहं मथुराकाङ्क्षी न मया वित्तकाम्यया । घातितौ तव पुत्रौ तौ कालेन निधनङ्गतौ । १११८
 यजस्व विविधान् यज्ञान् ददस्व विपुलं धनं । जयस्व रिपुमेनाञ्च मम बाहुबलाश्रयात् ।
 त्यज स्वगतसन्तापं कंसनाशोद्भवं भयं । मयस्व वित्तनिषधं मया दत्तं पुनस्तव ।
 इति प्रष्टास्य राजानं कृष्णोऽथ हलिना सह । प्रविवेश ततः श्रीमान्मातापिनोर्यदन्तिकं ।
 आनन्दपरिपूर्णाभ्यां हृदयाभ्यां महाबलौ । पितृमात्रोर्हि पादान् वै नमस्कृतुरानतौ ।
 तस्मिन्नुद्भूते नगरी मथुरा न बभूव सा । स्वर्गलोकं परित्यज्यावतोर्णैवामरावतौ । १११९
 वसुदेवस्य भवनं समीप्य पुरवाभिनिः । मनसा चिन्तयामासुर्देवलोकं न भूतलं ।
 विस्मज्य मथुरेशम्बु महिषीसहितं नृपं । भवनं वसुदेवस्य प्रविश्य बलकेशवौ ।
 न्यस्तशस्त्रावभौ वीरौ तस्मत्तुः स्त्रैरचारिणौ । ततः कृताङ्गिकौ भूत्वा सुखासीनौ कयान्तरे ।
 एतस्मिन्नेव काले तु महोत्पातो बभूव ह । सभ्रमुश्च घनाकाशे चेलुशावनिपर्वताः ।
 समुद्राः लुभिताः सर्वे विभ्रान्ता भोगिनाम्बराः । कम्पिता यादवाः सर्वे न्युज्याश्च पतिता भुवि । ११२०

तान् सन्निपतितान् दृष्ट्वा रामकृष्णौ तु निश्चयो । महता पञ्चवातेन विज्ञातौ पतमोत्तमम् ।
 ददर्श समनुप्राप्तं दिव्यकनकमुत्तमम् । प्रपन्नमग्निं तान्धां सोम्यरूपी कृतात्मनः ।
 तं दृष्ट्वा समनुप्राप्तं सचिबं सात्त्वराधिकं । प्रतिमन्तं गच्छन्तं अगाद मधुसूदनः ।
 स्नागते खचरश्रेष्ठ सुरसेनारिमर्द्दन । विनताहृदयानन्द स्नागते केशवप्रिय ।
 तमुवाच ततः कृष्णः स्मितं देहमिवापरं । तुल्यसामर्थ्या वाचा आसीनं विनतात्मजं । १११
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ यास्यामः पतगश्रेष्ठ भोजस्थानः पुरं महत् । तत्र गत्वा सुखासीना मन्त्रधामो मनोगतं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रविष्टौ तौ महावीर्यौ बलदेवजनाईनौ । वैनतेयदतीयेन गुह्यं मन्त्रममन्त्रयन् ।
 अश्वेष्टोऽसौ क्षतोऽस्माकं सुमहत्त्व रिपोर्व्यसं । क्षतः सैन्येन महता महद्भिस्त्रय नराधिपैः ।
 बज्रलानि च सैन्यानि हन्तुं वर्षव्रतैरपि । न ब्रह्म्यामः स्वयं नेतुं जरासन्धस्य वारिणिं ।
 अतोऽयं वैनतेय त्वां ब्रवीमि मथुरां पुरीं । बसतोरावयोः श्रेयो न भवेदिति मे मतिः । ११२
 ॥ गरुड उवाच ॥ देवदेवं नमस्कृत्वा गतोऽहं भवतोऽन्तिकान् । वासार्थमीक्षितुं भूमिं तव देव कुञ्जस्थलीं ।
 गत्वाऽहं खे समस्तान् य समन्तादवसोक्तान् । दृष्ट्वा वै विबुधश्रेष्ठ पुरस्त्रयणपूजितान् ।
 सागरानूपविपलां प्रागुदकज्वलीतलां । सर्वतोदधिमथ्यस्थामभेद्यान्निर्देशैरपि ।
 सर्व्वरत्नाकरवतीं सर्व्वकामफलद्रुमां । सर्व्वर्षकुसुमाकोणीं सर्व्वतः सुमनोहरां ।
 सर्व्वोत्सवाधिवासां सर्व्वकामगुणैर्युतां । नरनारीगणाकोणीं नित्यामोदविवर्द्धिनीं । ११३
 प्राकारपरिखेपितां गोपुराङ्गालमालिनीं । विविचयत्वरपथां विपुलदारतोरणां ।
 ध्वजगणैर्विचित्राङ्गां हेमप्राकारश्रीमितां । नरनागाश्वकलिलां रथनेमिस्त्रिभुवनां ।
 नानादिग्देशजाकोणीं दिव्यपुष्पफलद्रुमां । पताकाध्वजमालाङ्गां महाभवनमालिनीं ।
 भीषणीं रिपुसंहानां मित्राणां हर्षवर्द्धनीं । मनुजैर्नाधिवासैर्भ्यो विविष्टां नगरोत्तमां ।
 रैवतश्च गिरिश्रेष्ठं कुरु देव सुरासयं । मन्दनप्रतिमं दिव्यं पुरद्वारस्य भूषणं । ११४
 कारयस्त्राधिवासन्ते तत्र गत्वा सुरोत्तम । कुमारानां प्रचारश्च सुरमण्यो भविष्यति ।
 नास्त्रा दारवती नाम त्रिषु लोकेषु विस्तृता । भविष्यति पुरी रम्या ब्रह्मस्यैवामरावती ।
 यदि स्यात् संवृता भूमिं प्रदास्यति महोदधिः । यथेष्टं विविधं कृत्वा विम्वकर्मा रचिष्यति ।
 मणिमुक्ताप्रवालैश्च वज्रवैद्यैर्व्यसप्रभैः । त्र्यम्बेरभिप्राययुतेर्द्वारलैस्त्रिलोकजैः ।
 दिव्यस्तम्भसमाकोर्षां स्वर्गं देवसभोपमान् । जाम्बूनदमयान् शुभ्रान् सर्व्वरत्नविभूषितान् । ११५
 दिव्यध्वजपताकाङ्गान् देवकिशरपालितान् । चन्द्रसूर्य्यप्रभाकोर्षां प्रासादान् कारय प्रभो ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं कृत्वा तु संजयं वैनतेयोऽयं केशवं । प्रपन्नमग्निं तान्धां निषवाद् कृतात्मनः ।
 कृष्णोऽपि रामसहितो विचिन्त्य हितमीरितं । प्रकाशं कर्त्तुंकामस्य विद्वज्य विनतात्मजं ।
 यत्कृत्य विधिवद्भ्राजन् महादेवरभूषणैः । मोदेते सुखिनो तत्र देवलोकं यथाऽमरैः ।
 तस्य तदचनं श्रुत्वा भोजराजो महाबलः । कृष्णं चेहेन विद्वज्जम्भवाचे वचनामृतं । ११६

॥ उद्यमेन उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां नन्दिवर्द्धन । शूयतां यदृक्षं त्वाऽद्य बन्धामि विपुस्तदन ।

त्वया विहीनः सर्वे स्म न शक्ताः सुखमासितुं । पुरेऽस्मिन् विषयान्ते वा पतिहीना हव स्त्रियः ।

त्वत्सनाया वयन्तान् त्वदाज्जबलमाश्रिताः । विभो नो न नन्द्राणां मेन्द्राणामपि मानद ।

विजयाय यदुश्रेष्ठ यच्च यच्च गमिष्यसि । तच्च त्वं सहितोऽस्माभिर्गच्छेया यादवर्षभ ।

तस्य राज्ञो वचः श्रुत्वा सस्मितं देवकीसुतः । यथेष्टं भवतामद्य तथा कर्त्ताऽस्म्यसंशयं ।

११८

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिणीसखंवरे मन्त्रोदाहरणे त्रयोदशाधिकश्रुतीऽध्यायः ॥ ११३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कस्यचित्त्वय कालस्य सभ्यांस्त्वाम् यदुसंसदि । नभाषे पुष्करिकोवा हेतुमदाक्यमुत्तमं ।

यादवानामिधं भूमिर्भयुरा राजवर्द्धिनो । वयश्चैवैह सभूता ब्रजे च परिवर्द्धिताः ।

तत्त्विदानीं गतं दुःखं श्रवणं पराजिताः । मृषेषु जनितं वैरं जरासन्धेन विवहः ।

वाहनानि च नः सन्ति पादातस्त्राध्यनन्तकं । रत्नानि च विचित्राणि मित्राणि सुवह्मणि च ।

इयञ्च माधुरो भूमिरन्या गम्या परस्य तु । दृष्टिस्त्रापि पराऽस्माकं बलतो निवृत्तस्तथा ।

११९

कुमारकोट्यो याद्येमाः पदातीनां गणाश्च ये । एषामपोह वषातां संमर्हमुपलक्ष्ये ।

तन्मह्यं रोचतेऽन्यत्र निवासो यदुपुङ्गवाः । पुरीं निवेशयिष्यामि मम तत्त्वत्तुमर्हथ ।

एतद्यधुनकुलं वो समाभिप्रायजं वचः । भवाय भवतां काले मथोक्तं यदुसंसदि ।

तमूचुर्यादवाः सर्वे प्रहृष्टमनसताः । साध्यतां यदभिप्रेतं जनस्यास्य भवाय च ।

ततः समन्त्रयामासुर्दृष्ट्वाऽपि मन्त्रमुत्तमं । अवधोऽप्यौ नृपोऽस्माकं सुप्रहृष्ट रिपोर्व्यजे ।

१२०

ततः सैन्यव्यष्ट्यापि महानिह नराधिपैः । बल्लजानि च सैन्यानि हन्तुं वर्षशतैरपि ।

न शक्यमां ह्यतस्तेषामपयानेऽभवन्मतिः । एतस्मिन्काले राजा स कालयवनस्तदा ।

सैन्येन तदिधैवैव मयुरामभ्युपागमत् । ततो जरासन्धबलं दुर्धिवार्थं महन्तदा ।

ते कालयवनश्चैव श्रुत्वंदं प्रतिपेदिरे । केशवः पुनरेवाह यादवान् सत्यसङ्गराज ।

अथैव दिवसः पुण्यो निर्यात सबलानुगाः । ततो निष्क्रमुः सर्वे यादवाः कृष्णशायनात् ।

१२१

ओषा इव समुद्रस्य बलौघप्रतिनादिताः । संयुज्यते कलत्राणि वसुदेवपुरोगमाः ।

सुमन्त्रैर्गैर्जैश्चैतैरथैरथैश्च दंष्ट्रिताः । आहत्य दुन्दुभोः सर्वे सधनशान्तिवाञ्छवाः ।

निर्ययुर्यादवाः सर्वे मयुरामपहाय वै । स्थान्दमैः काञ्चनापीडैश्चैतैश्च वरवारणैः ।

एतद्भुतेषु तुरगैः कशापाणिष्वप्योदितैः । स्त्राणि स्त्राणि बलयाणि शोभयन्तः प्रकषिपः ।

प्रत्यङ्मुखो ययुर्ग्रेष्टा दृष्ट्वाऽपि भरतर्षभ । ततो मुखतराः सर्वे यादवा रणशोभिनाः ।

१२२

अनीकायाणि कर्षन्तो वामुदेवपुरोगमाः । ते स्त्रा गानास्तानि च नारिकेलानैश्चुतं ।

कीर्णं नागगणैः कान्तैः केतकीषण्डमण्डितं । पुष्पागतालीबल्लकं द्राक्षावनयनं कल्पितम् ।

अनूपं मिन्तुराजस्य प्रपेदुर्यदुपुङ्गवाः । ते तच्च रमणीयेषु विषयेषु मुक्ताभिधाः ।

सुमुदुर्यादवाः सर्वे देवाः स्वर्गगता यथा । पुरवास्तु विचिन्त्यन् स कृष्णस्तु परवीरहा ।

ददर्श विपुलं देशं सागरानूपजोभितं । बाह्वनां दिनस्यैव विकृतातामस्तुतिकं ।
 पुरलक्षणसम्पन्नं कृतास्तु इतिव श्रिया । सागरानिलसंधीतं सागराम्बुनिवेधितं ।
 क्षिपयं सिन्धुराजस्य शोभितं पुरलक्ष्मीः । तत्र रैवतको नाम पर्वतो नातिदूरतः ।
 मन्दरोदारशिखरः सर्वतोऽभिविराजते । तत्रैकलक्षसंवासी द्रोणिमाध्युषितश्चिरं ।
 प्रभूतपुष्पोपेतः सर्वैरत्नसमाकुलः । विशारभूमिलक्षैश्च तस्य राज्ञः सुनिर्भिता ।
 माता दारवती नाम स्वयताष्टापदोपमा । केशवेन मतिस्तत्र पुण्यं विनिवेशिता ।
 निवेशं तत्र नैयानां रोचयन्ति स्म यादवाः । ते रक्तसूर्ये दिवसे तत्र यादवपुङ्गवाः ।
 सेनापालास्तु सप्तकुलम्बावारनिवेशनं । भुवाय तत्र न्यवसत् केशवः सह यादवैः ।
 देशे पुरनिवेशाय स यदुप्रबरी बिभुः । तस्यास्तु विविधं नाम वास्तुनि च गदायजः ।
 निर्णमे पुरुषश्रेष्ठे मनसा यादवोत्तमः । एवं दारवतीक्षेत्रे पुरी प्राप्य सवान्भवाः ।
 मुखिनो न्यवसवाजन् स्तर्गे देवगणा इव । कृष्णोऽपि कालयवनं ज्ञात्वा केशिनिसूदनः ।
 जरासन्धभयाच्चैव पुरीं दारवतीं ययौ ।

६४१८

६४१९

६४२०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दारवतीप्रयाणे चतुर्दशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११४ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ भगवन् श्रोतुमिच्छामि विलारेण तपोधन । चरितं वासुदेवस्य यदुश्रेष्ठस्य धीमतः ।
 किमर्थंश्च परित्यज्य मथुरां मधुसूदनः । मध्यदेशस्य ककुद् धाम लक्ष्म्याश्च केवलं ।
 शृङ्गं पृथिव्याः स्वाख्यं प्रभूतधनधान्यवत् । आर्याणां जनभूयिष्ठमधिष्ठानवरोत्तमं ।
 अयुर्द्वेनैव दाशार्हस्त्यक्तवान् द्विजसन्तम । स कालयवनश्चापि किं कृष्णे प्रत्यपद्यत ।
 दारकाश्च समाश्रित्य वारिदुर्गां जनार्दनः । किञ्चकार महाबाहुर्नृपः पादो गगनाः ।
 किञ्चोर्ध्वः कालयवनः केन जातस्य वीर्यवान् । यमसङ्घं समालक्ष्य व्यपयातो जनार्दनः ।

६४२१

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णो नामन्धकानाञ्च गुरुगार्ग्यो महातपाः । ब्रह्मचारी पुरा भूत्वा स स्म दारान् स विन्दति ।

तथा हि वर्त्तमानं तमूर्द्धरेतसमव्ययं । श्यालोऽभिज्ञस्तवान् गार्ग्यमपमानति राजनि ।
 सोऽभिज्ञस्तदा राजसगरे लजितस्तथे । लिपुः पुत्रं ततो गत्वा तपस्तेषु सुदारुणं ।
 ततो दादशवर्षाणि भोऽयसूर्जमभलयत् । आराधयन् महादेवमचिन्त्यं शूलपाणिनं ।
 रुद्रस्तस्य वरं प्रादात्समर्थं युधि निपते । कृष्णो नामन्धकानाञ्च सर्वतोऽजामयं सुतं ।
 ततः शूत्राव तं राजा यवनाधिपतिर्धरं । पुत्रप्रसवञ्च देशदपुत्रः पुत्रकामिता ।
 स तमानाय नृपतिः सान्त्वजित्वा द्विजर्षभ । बोधमध्ये स्त्रियं राजा गोपस्त्रीषु समास्रजत् ।
 गोपालो लक्ष्मरास्तत्र गोपस्त्रीवेष्टधारिणी । धारयामास गार्ग्यस्य गर्भं दुर्द्धरमच्युत ।
 मानुष्यां गार्ग्यभार्याधां निषेनाञ्जूलपालिनः । स कालयवनो नाम जज्ञे शूरो महाबलः ।
 अपुत्रस्तथा राजस्तु वरुधेऽन्तःपुरे शिशुः । तस्मिन्पुरते राजन् स कालयवनो नृपः ।
 युद्धाभिकामो नृपतिः पश्यंश्च द्रुजोत्तमान् । कृष्णसन्धककुलस्य नारदेन निवेदितं ।

६४२२

६४२३

विज्ञाय वरदानम् नारदात्मधुसूदनः । उपप्रेषत तेजसी वर्द्धनं यवनेषु तं ।
 स विदुः । यदा राजा यवनां महाबलः । तत एव नृपा षोडशः संश्रितानुययुस्ताः । ६४०
 अकामुसारा दरदाः पारदास्तपुषाः स्वभाः । पङ्कवाः प्रतप्तस्ये षोडशैर्मवतास्तथा ।
 स तैः परितुष्टो राजा दस्युभिः प्रलभैरिव । नानावेद्याद्युधैर्भूमैर्मथुरामभ्यवर्तत ।
 गजवाजिखरोद्वाणामयुतैरर्जुदैरपि । वृथिवीं कम्पयामास सैन्येन महता द्रुतः ।
 रेणुना सूर्यमार्गान् समवच्छाद्य पार्थिवः । मूचेण प्रकृता चैव सैन्येन ससृजे नदीं ।
 अग्राद्वज्रकृतं राशेर्निःसृता वै यतो नृप । ततोऽस्यज्जहादित्येवं नाम तस्मा बभूव ह । ६४१
 तत्सैन्यं महदायादै श्रुत्वा दृष्ट्यन्धकापणीः । वसुदेवः समानाय ज्ञातीनिदमुवाच ह ।
 इदं समुत्थितं घोरं दृष्ट्यन्धकभयं महत् । अवध्यस्यापि नः प्रकुर्वन् रदानातिपाकिनः ।
 सामादयोऽभ्युपायास्य विहितास्तेऽस्य सर्मथः । मत्तो मदबलाभ्यान् युद्धमेव चिकीर्षति ।
 एतावानिह वामस्य कथितो नारदेन मे । जरामन्धस्य नो राजा नित्यमेव न मृज्यते ।
 तथाऽन्ये वृथिवीपाला दृष्टिचक्रप्रतापिताः । केचित् कंसवधायापि विरक्तास्तद्रता भृपाः । ६४२
 समाश्रित्य जरामन्धमस्त्रा निष्कान्तिं बाधितुं । बहवो ज्ञातयश्चैव यदूनां निहता नृपैः ।
 विवर्द्धितं न शक्यामः पुरेऽस्मिन्निति केचनः । अपथानि मतिं कृत्वा दूतं तस्यै ससर्ज ह ।
 ततः कुम्भे महासर्पं भिक्षाञ्जनसथोपमं । घोरमाश्रीविषं कृष्णं कृष्णः प्रासेपयन्तदा ।
 ततस्तं मुद्रयित्वा तु खट्वेनाभ्यहारयत् । निदर्शनार्थं भोविन्दो भोषयामास तं नृप ।
 स दूतः काश्यपवने दर्शयामास तं घटं । कालसर्पोपमः कृष्ण इत्युक्त्वा भरतवर्भ । ६४३
 तत्कालयवना बुद्धा चासन् यादवैः कृतं । पिपीलिकाः मां चच्छांतां पूरयामास तं घटं ।
 स सर्पो बज्रभिक्षीस्तेणः सर्मथस्यैः पिपीलिकैः । भक्ष्यमाणः क्लिष्टाङ्गेषु भस्मीभूतोऽभवत्तदा ।
 तं मुद्रयित्वा तु घटं तथैव यवनाधिपः । प्रेषयामास कृष्णाय बाहुल्यमुपवर्षयन् ।
 वसुदेवस्तु तं दृष्ट्वा निहतं योगमात्मनः । उत्सृज्य मथुरामाग्रे द्वारकामभिजयिवान् ।
 वैरस्यान्तं विधिंस्तु वामदेवो महायथाः । निवेद्य द्वारकां राजन् दृष्ट्वा नान्नास्य चैव ह । ६४४
 पदातिः पुरुषव्याघ्रो बाहुप्रहरणस्तदा । आजगाम महायोगो मथुरां मधुसूदनः ।
 तं दृष्ट्वा निर्धेया दृष्टः स कालयवना वृषा । प्रेषापूर्वञ्च कृष्णोऽपि निश्चकाम महाबलः ।
 अथाप्यगच्छद्भोविन्दं जिघृक्षुर्धवनेश्वरः । न चैनमशकद्राजा यहीतुं योगधर्म्मिणं ।
 मान्धातुस्तु सुतो राजा मुचुकुन्दो महायथाः । पुरा देवामुरे युद्धे कृतकर्मा महाबलः ।
 वरेण चन्द्रितो देवैर्निद्रामेव गृहीतवान् । आनास्य तस्य वागेन तदा प्रादुरभूत्कल । ६४५
 प्रसुप्तं बोधयेद्यो मां तं दत्तेयमहं सुराः । चक्षुषा कोपदीप्तेनैवेवमाह पुनः पुनः ।
 एवमस्त्विति तं शक उवाच चिद्वैः सह । स मुरैरभ्यनुज्ञात आदिराजमुपागमत् ।
 स पर्वतगुहां काश्चित्प्रविश्य श्रमकर्धितः । सुम्बाप कालभेतं वै यावत् कृष्णस्य दर्शनं ।

तत्सर्वं वासुदेवस्य नारदेन निवेदितं । वरदानञ्च देवेभ्यस्तेजसस्य च भूपते ।
 कृणोऽनुगम्यमानञ्च तेन क्षिप्त्वेन शकुषा । तां मुक्तां मुचुकुन्दस्य प्रविवेश विनीतः । ४१३०
 शिरःस्थानि तु राजर्षेर्मुचुकुन्दस्य केचन । सन्दर्शनपथं त्यक्त्वा तस्यैव बुद्धिमताम्बरः ।
 अमुप्रविश्य यवनो ददर्श पृथिवीपतिं । स तं मुनिं कृतान्ताभमाससाद मुदुर्भूतिः ।
 वासुदेवन्तु तं मत्वा घट्टयामास पार्थिवं । पादेनात्मविनाशाय ब्रह्मभः पावकं यथा ।
 मुचुकुन्दस्तु राजर्षिः पादस्पर्शप्रबोधितः । शुकोप निद्राच्छेदेन पादस्पर्शेन तेन च ।
 स संसृष्ट्य वरं शक्रादवैवत तमपतः । स दृष्टमाचः कुट्टेन संप्रजज्वाल सव्यतः । ४१३५
 ददाह पावकालन्तु शुष्कं टुक्मिवाग्निः । क्षणेन कालयवनं नेत्रनेत्रोर्विनिर्गतः ।
 तं वासुदेवः श्रीमन्तं चिरमुनिं नराधिपं । कृतकार्योऽग्रीवोऽहोमानिदं वचनमुत्तमं ।
 राजंश्चिरप्रसूतोऽसि कथितो नारदेन मे । कृतं मे मुमहत्कार्यं खलितेऽस्तु ब्रजाम्यहं ।
 वासुदेवमयालक्ष्य राजा कृष्णं प्रमाणतः । परिहृष्टं युगं मेने कालेन महता तदा ।
 उवाच राजा गोविन्दं को भवान् किमिहागतः । कञ्च कालं प्रसूतोऽसि यदि जानासि कथं न । ४१४०
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ सोमवंशाङ्गवो राजा यद्यातिनाम जातयः । तस्य पुत्रो यदुर्व्वेष्टश्चत्वारोऽस्य यवोयसः ।
 यदुर्व्वेष्टे समुत्पन्नं वसुदेवात्मजं विभो । वासुदेवं विजानीहि नृपते मामिहागतं ।
 चेतायुगे प्रसूतोऽसि विदितो मेऽसि नारदात् । इदं कलियुगं विद्धि किमन्यत्करवाणि ते ।
 मम शत्रुत्वया दग्धा देवदत्तवरो नृप । अबध्यो यो मया सङ्घो भवेद्वर्षशतैरपि ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तः स तु क्षण्येन निर्व्वर्णगम गुह्यमस्मात् । अन्योयमानः क्षण्येन कृतकार्येण धीमता । ४१४५
 ततो ददर्श पृथिवीमावृतां ह्रस्वकैर्नरैः । अन्योऽसौ हरिर्नृपस्यैरन्तर्ध्वपरक्रभैः ।
 परेणाधिष्ठितश्चैव राज्यं केवलमात्मनः । प्रीत्या विस्मज्य गोविन्दं प्रविवेश महावनं ।
 हिमवन्तमगाङ्गाया तपसे धृतमानसः । ततः स तप आस्थाय विनिर्भाञ्च कलिवरं ।
 आरुरोह दिवं राजा कर्माभिः स्तैर्व्विजितां शुभैः । वासुदेवोऽपि धर्मात्मा उपायेन महामनाः ।
 घातयित्वात्मनः शत्रुं तत्सैन्यं प्रत्यपद्यत । प्रभूतरथहस्त्यसर्व्वशस्त्रायुधभञ्जं । ४१५०
 आदायोपयथौ धीमोस्तत्सैन्यं निहतैश्चरं ।
 निवेदयामास नराधिपे तदा तदयमेने प्रतिपूर्णमानसः । जनार्दने दारवतीञ्च तां पुनीमशोभयसेन धनेन भूरिणा ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि कालयवनबधे पञ्चदशधिकप्रतोलोऽध्यायः ॥ ११५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रभाते विमले भास्करेऽभ्युदिते तदा । कृतजयो ह्यशोकेशो वनान्ते निषणाद् ह ।
 परिचक्राम ते देशं दुर्गस्थानदिदृक्षया । उपतस्थुः कुलप्राग्या यादवा यदुनन्दनं ।
 रोहिण्यामहनि श्रेष्ठे खस्त्रिवाञ्च द्विजोत्तमः । पुष्पाह्वोषविपुलैर्दुर्गस्थारभवान् क्रियां । ४१५५
 ततः पङ्कजपत्रो यादवान् कोशिशूदनः । प्रोवाच वदतां श्रेष्ठो देवान् वृत्रिपुर्व्वया ।
 कल्पितेयं मया भूमिः पश्यन्ध्वं देवसङ्घवत् । नाम चास्त्राः कृतं पुर्याः ख्यातिं यदुपपासति ।

इत्थं द्धारवतो नाम पृथिव्यां निर्मिता मया । भविष्यति पुरी रम्या शक्रस्त्रेवामरावती ।
 तान्यवास्याः कारयिष्ये चिह्नान्यायतनानि च । चत्वारान् राजमार्गांश्च समानन्तःपुराणि च ।
 देवा इवात्र मोदन्ता भवन्ता विरक्तज्वराः । बाधमाना रिपून्पुनानुपसेनपुरोगमाः । (११०)
 गृह्यन्तां गृह्णास्वनि कार्य्यन्तां त्रिकचत्वरः । मोयन्तां राजमार्गांश्च प्राकारस्य च या गतिः ।
 प्रैष्यन्तां शिल्पिमुख्या वै नियुक्ता वेग्नकर्म्मसु । नियुज्यन्ताञ्च देशेषु प्रैष्यकर्म्मकरा जनाः ।
 एवमुक्तास्तु यदवा गृहर्म्मग्रहतत्परा । यथानिवेशं संहृष्टाश्चकुर्वास्तु परियहं ।
 सूत्रहस्तास्ततो मानं चकुर्यादवपुङ्गवाः । पुण्येऽहनि महाराज दिजातोन् प्रतिपूज्य च ।
 वास्तुदैवतकर्म्माणि विधिनाऽकारयन्ततः । स्वपतीनथ गोविन्दस्तत्रेवाच महामतिः । (१११)
 अस्मदर्थे सुविहितं क्रियतामत्र मन्दिरं । विभक्तचत्वरपथं मुनिविष्टेष्टदैवतं ।
 ते तथेति महाबाहुमुक्ता स्वपतयस्तदा । दुर्गकर्म्माणि सञ्चारानुपलभ्य यथाविधि ।
 यथान्यायं निर्मामिरे द्धारणायायतनानि च । स्थानानि विदधुस्तस्यां ब्रह्मादीनां यथाक्रमं ।
 अपामग्नौ सुरेशस्य दृषदोस्तूखलस्य च । चातुर्दैवानि चत्वारि द्दाराणि विदधुश्च ते ।
 गृह्णात्वमैत्रं भस्माटं पुष्पदन्तं तथैव च । तेषु वेग्नसु युक्तेषु यादवेषु महात्मसु । (११२)
 पुर्याः चिप्रं प्रवेशार्थं चिन्तयामास माधवः । तस्य दैवोत्थिता बुद्धिर्विमला त्रिप्रकारिणी ।
 पुर्याः सा वै प्रियकरी यदूनामभिवर्द्धिनी । शिल्पिमुख्यस्तु देवानां प्रजापतिमुतः प्रभुः ।
 विश्वकर्म्मा स्वमत्या वै पुरां संस्थापयिष्यति । मनसा समनुधाय तस्यागमनकारणात् ।
 विदशाभिमुखः कृष्णे विविके समपद्यत । तस्मिन्नेव ततः काले शिल्पाचार्य्या महामतिः ।
 विश्वकर्म्मा सुरश्रेष्ठः कृष्णस्य प्रमुखे स्थितः । (११३)
 ॥ विश्वकर्म्मावाच ॥ शक्रेण प्रेषितः चिप्रं तव विष्णोऽष्टतत्रत । किङ्करः समनुमात्रः शासनं किं करोमि ते ।
 यथा प्रभुः स देवेशस्त्यम्भकश्च यथाऽव्ययः । तथा त्वं देव मान्योऽसि विभ्रेषो नास्ति वः प्रभो ।
 त्रैलोक्याज्ञापिकां वाचमुत्सृज्यस्व महाभुज । एषोऽस्मि परितुष्टार्थः किं करोमि प्रशाधि मां ।
 श्रुत्वा विनीतं तदाक्यं केशवो विश्वकर्म्मणः । प्रत्युवाच यदुश्रेष्ठः कंसारिरतुलं वचः ।
 श्रुतार्थो देवगुह्यस्य भवान् यत्र वयं स्थिताः । अवश्यं त्विह कर्त्तव्यं सदनं मे सुरोत्तम । (११४)
 तदियं पूः प्रकाशार्थं निवेश्या मम सुव्रत । मत्प्रभावानुरूपैश्च गृहैश्चैवं समन्ततः ।
 उत्तमा च पृथिव्यां स्यात् यथा स्वर्गेऽमरावती । तथेयं हि त्वया कार्या शक्ता स्मि महामते ।
 मम स्थानमिदं कार्य्यं यथैव त्रिदिवे तथा । मर्त्याः पश्यन्तु मे लक्ष्मीं पुर्यां यदुकुलस्य च ।
 एवमुक्तस्ततः प्राह विश्वकर्म्मा मतीश्वरः । कृष्णमक्षिष्टकर्म्माणं देवामित्रविनाशनं ।
 मर्त्यमेतत् करिष्यामि यत्त्वयाऽभिहितं प्रभो । पुरीं त्वयं जनस्यास्य न पर्याप्ता भविष्यति । (११५)
 भविष्यति च वित्तीर्णा वृद्धिरस्याः सुशोभना । चत्वारः सागरा ज्ञास्यां विचरिष्यन्ति रूपिणः ।
 यदीच्छेत् सागरः किञ्चिदुत्सृज्यमिह तोयराट् । ततः स्नायतलवष्णा पुरीं स्यात् पुरुषोत्तम ।

एवमुक्तस्ततः कृष्णः प्रागेव कृतनिश्चयः । सागरं सरितां नायमुवाच वदताम्बरः ।
 समुद्रं दश च द्वे च धोजनानि जलाशये । प्रतिसेह्यतामात्मा यद्यस्ति मयि मान्यता ।
 अवकाशे लया दत्ते पुरीयं मामकं बलं । पर्याप्तविशयारामा समग्रं विषद्विद्यति । ५११०
 ततः कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा नदनदीपतिः । समारुतेन योगेन उत्समर्जं जलाशयं ।
 विश्वकर्मा ततः प्रीतः पुर्यां संदृश्य वास्तु तत् । गोविन्दे चैव सन्मानं सागरः कृतवांस्तदा ।
 विश्वकर्मा ततः कृष्णमुवाच यदुनन्दनं । अद्यप्रभृति गोविन्द सर्वं समभिरोहत ।
 मनसा निश्चिता चेयं मया पूः प्रबरा विभो । अचिरेणैव कालेन गृहसंवाधमालिनी ।
 भविष्यति पुरी रम्या सुदारा प्राग्युतोरणा । चयाह्वालककेयूरा पृथिव्यां ककुदोपमा । ५१११
 अन्तःपुरश्च कृष्णस्य परिचर्यालभं महत् । चक्रार तस्यां पुर्यां वै देशे त्रिदशपूजिते ।
 ततः सा निश्चिता कान्ता पुरी द्वारवती तदा । मानसेन प्रयत्नेन वैष्णवी विश्वकर्माणा ।
 विधानविहितद्वारा प्राकारवरशोभिता । परिखाचयसंगुप्ता साह्रप्राकारनोरणा ।
 कान्तनारीनरगणा वर्णिग्निरूपशोभिता । नानापण्यममाकीर्णा गगणादिव गाङ्गता ।
 प्रपावापोप्रसन्नादैरुद्यानैरुपशोभिता । समन्ततः संवृताङ्गी वनितेवायतेक्षणा । ५११२
 भट्टद्वचत्वरवती वेष्मोत्तमघनाचिता । रथ्याकोटिमहसाङ्गा शूभ्रराजपथेक्षरा ।
 भूषयन्ती समुद्रं सा स्वर्गमिन्द्रपुरी यथा । पृथिव्यां सर्वरत्नानामेका निचयशालिनी ।
 सुराणामपि सुतेषां सामन्तलोभकारिणी । अप्रकाशं तदाकाशं प्रासादैरभिकुर्वती ।
 पृथिव्यां पृथुराद्यां जनैश्चप्रतिनादिता । आघैश्च वारिराजस्य शिशिरीकृतमाहता ।
 अनूपोपवनैः कान्तैः कान्ता जनमनोरमा । सतारका द्यौरिव सा द्वारका प्रत्यराजत । ५११३
 प्राकारेणार्कवर्णेन शातकौम्भेन संवृता । हिरण्यप्रतिपूर्णेयं गृहेर्गम्भीरनिखनैः ।
 शूभ्रमेघप्रतोकाग्रैर्दारैः भौधैश्च शोभिता । कचित् कचिदुदयायैरुपावृत्तमहापथा ।
 तामावसत् पुरीं कृष्णः सर्वथादवनन्दनः । अभिप्रेतजनाकीर्णं सोमः खमिव भाषयन् ।
 विश्वकर्माकृतां दिव्यां रत्नजालममाकुलां । विश्वकर्मा च तां कृत्वा पुरीं शक्रपुरीमिव ।
 जगाम त्रिदिवं देवो गोविन्देनाभिपूजितः । भूयस्तु बुद्धिरभवत् कृष्णस्य विदितात्मनः । ५११४
 जनानिमान् धनौघैस्तु तर्पयेयमहं यदि । स वैश्रवणसंसिद्धिं निधोनामुत्तमं निधिं ।
 शङ्खमाकलयतेपिन्ध्रे मिथि स्वभवने विभुः । स शङ्खः केशवाङ्गानं जाला हि निधिराट् स्वय ।
 आजगाम समीपं वै तस्य द्वारवतीपतेः । स शङ्खः प्राञ्जलिभूत्वा विनयादवनीं गतः ।
 कृष्णं विज्ञापयामास यथा वैश्रवणं तथा । भगवन् किं मया कार्यं मुराणां वित्तरक्षिणा ।
 नियोजय महाबाहो यन्मया कार्यमच्युत । तमुवाच ह्यधोऽक्षः शङ्खं गुह्यकमुत्तमं । ५११५
 जना येऽस्मिन् कृशधनास्तान्धनेनाभिपूरय । नेच्छाम्यनशितं द्रष्टुं लाभं मलिनमेव वा ।
 देहीति चैव याचन्तं नगर्यां निर्द्धनं नरं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शिरसा शसनं गृह्य निधिराट् केशवस्य च । निधीनाज्ञापयामास दारवत्यां गृहे गृहे ।

धनौघैरभिवर्षन् चक्रुः सर्व्वं तथा च ते । नाधनो विद्यते तत्र होनभाग्योऽपि यो नरः ।

दारवत्यां पुरि पुरा केशवस्य महात्मनः । चकार वायोर कृतं भूयस्य पुण्योत्तम ।

६५०

तत्रस्थ एव भगवान् यादवानो प्रियङ्करः । प्राण्येनिसु भूतानामुपतस्थे गदाधरं ।

एकमासीन्मेकान्तो देवगुह्यधरं प्रभुं । किं मया देव कर्त्तव्यं सर्व्वमेनाशुगामिना ।

यथैव दूतो देवानां तथैवास्मि तवानघ । तमुवाच ततः कृष्णो रहस्यं पुरुषो हरिः ।

मारुतं जगतः प्राणं रूपिणं समुपस्थितं । गच्छ मारुत देवेशमनुमान्य सहामरैः ।

सभां सुधर्म्मामादाय वैविध्यस्त्वमिहानघ । यादवा धार्मिका ह्येते विक्रान्ताश्च सहस्रशः ।

६५१

तस्यां विशेष्युरंते हि न तु या कृत्रिमा भवेत् । या ह्यस्यथा सभा रम्या कामगा कामरूपिणी ।

सा दृष्ट्वा धारयेत् सर्व्वान् यथैव त्रिदशांस्तथा । बंगृह्य वचनं तस्य कृष्णस्याक्रिष्टकर्मणः ।

वायुरात्मोपमगतिर्जगाम त्रिदिवालयं । सोऽनुमान्य मुरान् सर्व्वान् कृष्णवाक्यं निवेद्य च ।

सभां सुधर्म्मामादाय पुनरायान्महीतलं । सुधर्म्मेण सुधर्म्मान्तो कृष्णायाक्रिष्टकर्मणे ।

देवो देवसभां दत्त्वा वायुरन्तरधीयत । दारवत्यास्तु सा मध्ये केशवेन निवेशिता ।

६५२

सुधर्म्मा यदुमुस्थानां देवानां त्रिदिवे यया । एवं स दिव्यैर्भौमैश्च जलजैश्चाव्ययो हरिः ।

द्रव्यैरलङ्करोति स्म पुनर्गं स्नां प्रमदामिव । मर्यादाथैव सञ्चक्रे श्रेणीश्च प्रकृतोत्तथा ।

बलाध्यक्षांश्च युक्तांश्च प्रकृतोत्तथाथैव च । उग्रमेनं नरपतिं काश्यप्यपि पुरोहितं ।

मेनापतिमनाष्टुष्टं विक्रुं मन्त्रिपुङ्गवं । यादवानां कुलकरान् स्वविरान्दश्च तत्र वै ।

स्नापयामास मतिमान् सर्व्वकार्य्येष्वनन्तरान् । रथेष्वतिरयो यन्ता दारुकः केशवस्य वै ।

६५३

योधमुख्यश्च योधानां प्रवरः सात्यकिः कृतः । विधानमेवं कृत्वा स कृष्णः पुर्यामनिन्दितः ।

मुमुदे यदुभिः सार्द्धं लोकस्तथा महीतले । रेवतस्थाय कन्याश्च रेवतीं शीलमन्मतां ।

प्राप्तवान् बलदेवस्तु कृष्णस्यानुमते तदा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि दारवतीनिर्भाणे षोडशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु जरामन्धः प्रतापवान् । नृपानुद्योजयामास चेदिराजप्रियेष्णया

सुतया भोजकस्याय रुक्मिण्यां रुक्मभूषणः । शिशुपालस्य नृपतेर्विवाहो भविता किल ।

६५४

दन्तवकस्य तनयं सुवक्त्रममितौजसं । सहस्राक्षममं युद्धे मायाशतविशारदं ।

पौण्ड्रस्य वासुदेवस्य तथा पुत्रं महाबलं । सुदेवं वीर्य्यसम्पन्नं पृथगर्चौहिलोपतिं ।

एकलव्यस्य पुत्रश्च वीर्य्यवन्तं बलान्वितं । पुत्रश्च पाण्डुराजस्य कलिङ्गाधिपतिं तथा ।

कृतवैरश्च कृष्णेन वेणुदारिं नराधिपं । श्वश्रुमन्तं तथा काश्यं श्रुतव्याणश्च भारत ।

निर्वृत्तशत्रुं कालिङ्गं गान्धाराधिपतिं तथा । पटुसञ्च महावीर्य्यं कौशाख्याधिपमेव च ।

६५५

पटुसञ्च महावीर्य्यं काश्याधिपतिमेव च ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कस्मिन् देवे नृपो जज्ञे रुक्मो वेदविदाम्बरः । कस्यान्वयाय द्युतिमान् सभूतो दिजघत्तम ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ राजर्षीर्षादवस्थासोदिदर्भो नाम वै सुतः । विन्ध्यस्य दक्षिणे पार्श्वे विदर्भोऽथ न्यवेशयत् ।

काः कैशिकमुखाश्च पुत्रास्तस्य महात्मनः । बभूवुर्वीर्यसम्पन्नाः प्रथमंशकरा नृपाः ।

तस्यान्वयाय भीमस्य जज्ञिरे वृष्णयो नृप । ऋषस्य त्वंशुमान् वंशे कैशिकस्य तु भोन्नकः ।

११८

हिरण्यरेमित्याज्यं दाक्षिणात्येश्वरं जनाः । अगस्त्यगुप्तामाशां यः कुण्डिनस्योऽन्वशास्तृपः ।

रुक्मो तस्याभवत् पुत्रो रुक्मिणी च विश्राम्यते । रुक्मो त्वत्ताणि दिव्याणि द्रुमात् प्राप महाबलः ।

जामदग्न्यात्तथा रामाद्वाङ्ममलमवाप्तवान् । प्रास्यर्द्धत स कृष्णेन मित्यमहुतकर्षण ।

रुक्मिणी त्वभवद्वाजन् रूपेणाप्रतिमा मुवि । अकमे वासुदेवसां अवादेव महामतिः ।

स तथा चाभिलषितः अवादेव जनार्दनः । तेजो वीर्यवलोपेतः स मे भर्ता भवेदिति ।

११९

तां ददौ न च कृष्णाय रुक्मो देवान्महाबलः । याचमानाय कंसस्य देख्योऽसाविति चिन्तयन् ।

चैद्यस्थार्ये सुनोयस्य जरासन्धो महाबलः । वरयामास तां राजा भोन्नकं भीमदंशनं ।

चेदिराजस्य हि वसोरासोत् पुत्रो वृहद्रथः । मगधेषु पुरा येन निर्जितः स गिरिभ्रजः ।

तस्यान्वयाय संजज्ञे जरासन्धो महाबलः । वसोरेव तदा वंशे दमघोषोऽपि चेदिराट् ।

दमघोषस्य पुत्रास्तु पञ्च भीमपराक्रमाः । भगिन्यां वसुदेवस्य श्रुतश्रवसि जज्ञिरे ।

१२०

शिष्टपासो दशपीवो रैम्भोऽष्टोपदिशो बली । सर्वस्तु कुशला वीरा वीर्यवान्मो महाबलाः ।

ज्ञातेः समानवंशस्य सुनोयः प्रददौ सुतं । जरासन्धस्तु सुतवद्दर्शनं जुगोप च ।

जरासन्धं पुरस्कृत्य वृष्णिशत्रुं महाबलं । कृतान्यागांसि सैधेन वृष्णीनां तत्प्रियैषिणा ।

जामाता त्वभवत्तस्य कंसस्तस्मिन् हते युधि । कृष्णार्यै वैरमभवत् जरासन्धस्य वृष्णिभिः ।

भोन्नकं वरयामास सुनोयार्यं तु रुक्मिणीं । तां ददौ भोन्नकस्यापि शिष्टपासाय वीर्यवान् ।

१२१

ततस्तैश्चमुपादाय जरासन्धो नराधिपः । यथौ विदर्भो महितो दन्तवकेण यायिना ।

अनुयातस्य पौष्ट्रेण वासुदेवेन धीमता । अङ्गवङ्गकलिङ्गानामोत्तरस्य महाबलः ।

मानयिष्यस्य तान् रुक्मो प्रत्यङ्गस्य नराधिपान् । परया पूजयेत्तांस्तान्निनाय पुरीं प्रति ।

पितृभ्यः प्रियार्थेन रामकृष्णावुभावपि । प्रथयुर्दृष्टायसान्वे रथैस्तत्र बलान्विताः ।

ऋषकैशिकभर्त्ता तान् प्रतिगृह्य यथाविधि । पूजयामास पूजार्हान् वदिसैव न्यवेशयत् ।

१२२

शो भाविनि विवाहे तु रुक्मिणीं निर्यथै वहिः । चतुर्थजा रथेनेह देवतायतनं शुभा ।

इन्द्राणोमर्षयिष्यन्ती कृतकौतुकमङ्गला । दीपमानेन वपुषा बलेन महता हृता ।

तां ददर्श ततः कृष्णो लक्ष्मीं साक्षादिव स्मितां । रूपेणार्येण सम्यक्तां देवतायतनान्तिके ।

वज्रैरिव शिखां दीप्तां मायां भूमिगतामिव । प्रथिवीमिव गम्भीरामुत्थितां प्रथिवीतल्लताम् ।

मरीचिमिव मोमस्य शैल्यां स्त्रीविषयां भुवि । ओमिवाग्रां विनापद्मं भविष्यां श्रीमहायिनीं ।

१२३

कृष्णेन मनसा दृष्टां दुर्निरोच्चां सुरैरपि । श्यामावदातां क्षासीनां प्रयुक्तार्थायतेषणां ।

तामौहमयनापाङ्गीं पूर्णचक्रनिभाननां । तामृतङ्गनखीं मुमुं नीलकुक्षितखूर्द्धां ।
 अत्यर्थं रूपतः कान्तां पीनशोषिपयोधरां । तोत्तुण्डकैः समैर्ह्रतैः प्रभासद्विरलक्ष्मणां ।
 अनन्यां प्रमदां लोके रूपेण यशसा श्रिया । रुक्मिणीं रूपिणीं देवीं पाण्डुरसौमवासिनीं ।
 तां दृष्ट्वा वदधे कामः कृष्णस्य प्रियदर्शनां । हविषेवानलस्यार्चिर्मानसस्य । समादधत् । ६१०
 रामेण सह रुक्मस्य केशवस्तु महाबलः । तत्प्रभायेऽकरोदुद्धिं दृष्टिभ्यः प्रणिधाय च ।
 कृतं तु देवकार्यं तां निष्कमन्तो मुरालयात् । उग्रस्य सहसा कृष्णः स्वं निनाय रथोत्तमं ।
 दृष्टमुत्पाप्य रामोऽपि जघानापततः परान् । समनङ्गान्त दाशार्हास्तदाश्रितास्तु सर्वश्रवः ।
 ते रथैर्विविधाकारैः समुष्कृतमहाध्वजैः । वाजिभिर्वारणैश्चैव परिवन्तुर्हस्तायुधं ।
 आदाय रुक्मिणीं कृष्णो जगामाशु पुरीं प्रति । रामे भारं समासञ्च युयुधाने च वीर्यवान् । ६११
 अक्रूरे विप्रयौ चापि गदे च कृतवर्म्माणि । चक्रदेवे सुदेवे च सारथे च महाबले ।
 निवृत्तशत्रौ विक्रान्ते भङ्गकारे विदूरथे । उपमेनात्मजे कङ्के शतयुगे च केशवः ।
 राजाधिदेवं मृदुरं प्रमेने चिचके तथा । अरिदान्ते दृष्टदुर्गे स्फल्के सत्यके प्रयौ ।
 दृष्ट्यन्धकेषु चान्येषु मुख्येषु मधुसूदनः । गुरुमासञ्च तं भारं ययौ दारवतीं प्रति ।
 दन्तवक्रो जरासन्धः शिशुपालश्च वीर्यवान् । सन्नद्धा नियुयुः कुट्टा जिवांसन्तो जनार्दन । ६१२
 अङ्गवङ्गकलिङ्गैश्च सार्द्धं पौण्ड्रैश्च वीर्यवान् । निर्ययौ चेदिराजस्तु भ्रातृभिः स महारथैः ।
 तान् प्रत्यगृह्णन् संरम्भा दृष्टिबीरा महारथाः । सङ्कर्षणं पुरस्कृत्य वासवं मरुतो घषा ।
 आपतन्तं हि वेगेन जरासन्धं महाबलं । पङ्क्तिर्विव्याध नाराचैर्युधानो महावृधे ।
 अक्रूरे दन्तवङ्गस्तु विव्याध नवभिः शरैः । तं प्रत्यविध्यत् कारुवो वाणैर्ह्यभिराशुगैः ।
 विप्रयुः शिशुपालश्च शरैर्विव्याध सप्तभिः । अष्टभिः प्रत्यविध्यन्तं शिशुपालः प्रतापवान् । ६१३
 गवेषणस्तु पैद्यन्तु पङ्क्तिर्विव्याध मार्गणैः । अतिदन्तस्तथाऽष्टाभिर्दृष्टदुर्गे तु पञ्चभिः ।
 प्रतिविव्याध तांश्चैवः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः । जघानामांस्तुभिर्मनु चतुरो विप्रयोः शरैः ।
 दृष्टदुर्गस्य भवेन शिरश्चिच्छेद वीर्यवान् । गवेषणस्य सूतश्च प्राहिणोद्यमसादनं ।
 हतायन्तु रथं त्यक्त्वा विप्रयुः सुमहाबलः । आरुरोह रथं चिमं दृष्टदुर्गस्य वीर्यवान् ।
 विप्रयोः सारथिश्चैव गवेषणरथं द्रुतं । आरुह्य जवनानशः क्षियन्तुमुपचक्रमे । ६१४
 ते कुट्टाः शरवर्षेण सुभीर्यं समवाकिरन् । नृत्यन्तं रथमार्गेषु चापहताः कल्पापिनः ।
 चक्रदेवो दन्तवक्रं बिभेदोरमि पत्रिणा । पटुसं पञ्चभिश्चापि विव्याध युधि मार्गणैः ।
 ताम्ना स विद्धो दशभिर्बाणैश्चार्त्तातिगैः शितैः । ततो बली चक्रदेवं बिभेद दशभिः शरैः ।
 पञ्चभिश्चापि विव्याध स विकूरादिदूरथं । विदूरथोऽपि तं पङ्क्तिर्विव्याधाजौ शितैः शरैः ।
 त्रिंशता प्रत्यविध्यन्तं बली वाणैर्बहाबलं । कृतवर्मा बिभेदाजौ राजपुत्रं विभिः शरैः । ६१५
 न्यहनन्त सारथिश्चास्य ध्वजश्चिच्छेद चोष्णितं । प्रतिविव्याध तं कुट्टः पौण्ड्रः पङ्क्तिः शिलीमुखैः ।

धनुश्चिच्छेद तत्तस्य भस्मेन कृतवर्षणः । निवृत्तशत्रुः कालिङ्गं विव्याध नवभिः श्रैः ।
 तामरेणोसदेशे तं निर्बिभेद कलिङ्गजः । गजेनामाद्य कक्षसु गजमङ्गस्य वीर्यवान् ।
 तामरेण जघानाङ्गं बिभेदाङ्गस्य तं श्रैः । चित्रकस्य सप्तकास्य सत्यकस्य महाबलः ।
 कलिङ्गस्य तदाऽनीकं नाराचैर्विभिदुः श्रितैः । निच्छेद न द्रुमेणजौ वङ्गराजस्य कृष्णरं । ६१९
 जघान रामः संकुट्टो वङ्गराजस्य संयुगे । तं हत्वा रथमारुह्य धनुरादाय वीर्यवान् ।
 सङ्कर्षणो जघानोपैर्नाराचैः कैशिकान् बहून् । पङ्क्तिर्निहत्य कारुवान् महोष्मासन् स वीर्यवान् ।
 शतं जघान संकुट्टो मागधानां महाबलः । निहत्य तान्महाबाहुर्जरासन्धं ततोऽभ्ययात् ।
 तमापतन्तं विव्याध नाराचैर्शोणधस्त्रिभिः । तं बिभेदाष्टभिः कुट्टो नाराचैर्भुवलायुधः ।
 चिच्छेद चास्य भस्मेन ध्वजं हेमपरिष्कृतं । तद्युद्धमभवद्देवं तेषां देवासुरोपमं । ६२०
 सृजतां शरवर्षाण निघ्नतामितरंतरं । गजैर्गजाः सुसंकुट्टाः सज्जितेभ्यः सहस्रशः ।
 रथैरथास्य संरम्भाः सादिभिश्चापि सादिनः । पदातयः पदातीनां शक्तिवर्ष्माभिप्राणयः ।
 हिन्दन्त्योक्तमाङ्गानि विचेर्युधि ते प्रयक् । असोनां पात्यमानानां कवचेषु महास्त्रिनः ।
 शराणां पततां शब्दः पक्षिणामिव शृणुवे । भेरोश्शङ्खमृदङ्गानां वेणूनाञ्च मृधे ध्वनिं ।
 जगूह घोषः शस्त्राणां व्याघोषस्य महात्मनां । ६२१
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिणीहरणे सप्तदशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णेन द्वियमाणां वै रुक्मो श्रुत्वा तु रुक्मिणीं । प्रतिज्ञामकरोत् कुट्टः समसं भीष्मकस्य तु ।
 अहत्वा युधि गोविन्दमनानोद्य च रुक्मिणीं । कुण्डिनं न प्रवेक्ष्यामि सत्यमेतद्भवोमि ते ।
 आस्ताद्य स रथं वीरः समुद्रयायुधध्वजं । जनेन प्रययौ कुट्टो बलेन महता दृतः ।
 तमन्वयुर्नृपाश्चैव दक्षिणापथवासिनः । काथोऽशुमान् श्रुतव्त्वा च वेणुदारिस्य वीर्यवान् ।
 भीष्मकस्य सुतासान्ये स्यन्दनैरयिनाम्बराः । कथकैश्चिकमुखास्य सन्धे एव महारथाः । ६२२
 ते गत्वा दूरमध्वानं सरितं नन्ददामनु । गोविन्दं ददृशुः कुट्टाः सचैव प्रियया स्थितं ।
 अवस्थाप्य च तत्सैन्यं रुक्मो मदबलाश्रितः । चिकीर्षन् दैरथं युद्धमभ्ययान्मधुसूदनं ।
 स विव्याध सतुःषष्ट्या गोविन्दं निशितैः श्रैः । तं प्रत्यविध्यत्सप्तत्या वाणैर्युधि जनाईनः ।
 यतमानस्य चिच्छेद ध्वजस्यास्य महाबलः । जहार च शिरः कायात्सारथेस्तस्य वीर्यवान् ।
 तं कच्छुगतमाश्रय परिवन्तुर्जनाईनं । दक्षिणापथा जिघांसन्तो राजानः सर्वे एव हि ।
 तं संशुमान्महाबाहुर्विव्याध नवभिः श्रैः । श्रुतव्त्वां पञ्चभिः कुट्टो वेणुदारिस्य सप्तभिः ।
 ततोऽशुमानं गोविन्दो बिभेदारस्य वीर्यवान् । निषसाद रथोपस्थे व्यथितः स नराधिपः ।
 श्रुतव्त्वेण जघानाश्वसतुर्भिसतुरं श्रैः । वेणुदारिर्ध्वजं कृत्वा भुजं विव्याध दक्षिणं ।
 तथैव च श्रुतव्त्वां श्रैर्विव्याध सप्तभिः । शिशिषे च ध्वजं कान्तो न्यसीदन्न बाधाम्निनः ।

कथकैशिकमुख्यास्तै रथवशेन सर्वशः । मुञ्चन्तः शरवर्षाणि वामदेवं ततोऽभ्यसुः ।
 वाणैर्वाणांसु चिच्छेद तेषां युधि जगद्भनः । जघान चैषां संरज्यो बलमानांसु तान् परान् ।
 पुनरन्याश्रितुःपश्चा निजघान शितैः शरैः । कुट्टानापततो वीरानाद्रवसि महाबलः ।
 विद्रुतं स्वबलं दृष्ट्वा रुक्मो क्रोधप्रशङ्कतः । पञ्चभिर्निशितैर्वाणैर्विव्याधारसि केशवं ।
 सारथिश्चास्य विव्याध सायकैर्निशितैस्त्रिभिः । आजघान ध्वजश्चास्य शरैरानतपर्वणा ।
 केशवश्चापि तं पश्चा कुट्टो विव्याध मार्गणैः । धनुस्त्रिच्छेद चापस्य धतमानस्य रुक्मिणः ।
 अयान्यद्गुनरादाय रुक्मो कृष्णजिघांसया । प्रादुशकार स तथा दिव्यान्यस्त्राणि वीर्यवान् ।
 अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य तस्य कृष्णो महाबलः । पुनस्त्रिच्छेद चापस्य रथेऽश्व विभिः शरैः ।
 स स्त्रिच्छपत्वा विरथः खड्गमादाय चर्च च । उत्पपात रथाक्षीरो गरुत्मानिव वीर्यवान् ।
 तस्याभिपततः खड्गं चिच्छेद युधि केशवः । नाराचैस्त्रिभिराकुट्टो विभेदेनमथीरसि ।
 स पपात महाबाहुर्वसुधामनुनादयन् । विश्वो मूर्च्छितो राजा वज्रेणैव हतो गिरिः ।
 तांसु राज्ञः शरैः सर्वान् पुनर्विव्याध केशवः । रुक्मिणं व्ययितं दृष्ट्वा व्यद्रवंतो नराधिपाः ।
 विचेष्टमानं भूमौ तं भ्रातरं वोक्ष्य रुक्मिणी । पादधोर्यपतङ्गकुम्भोत्कीर्णितकाङ्क्षिणी ।
 तामुत्थाप्य परिवक्ष्य सान्त्वयामास केशवः । अभयं रुक्मिणे दत्त्वा प्रथयौ स्त्रौ पुरीं ततः ।
 दृष्ट्वापि जरामर्त्यं जित्वा तांसापि पार्थिवान् । प्रययुर्दारकां वृष्टाः पुरस्कृत्य हलायुधं ।
 प्रयाते पुण्डरीकाक्षे श्रुतर्वाऽभ्येत्य संयुगे । रुक्मिणं रथमारोप्य प्रथयौ स्वपुत्रं ततः ।
 अनामोय स्वमारक्तु रुक्मो वीर्यमदान्वितः । होनप्रतिज्ञो नैच्छत् स प्रवेष्टुं कुण्डिनं पुरं ।
 विदर्भेषु च वासार्थं निर्वर्तमान्यत् पुरं मरुत् । तद्भोजकटमित्येवं बभूव भुवि विश्रुतं ।
 तत्रैजमा भरातेजा दक्षिणां शिशमन्वगात् । भोजकः कुण्डिने चैव राजावास महाभुजः ।
 दारकाश्चापि सम्प्राप्ते रामे दृष्ट्वाबलान्विते । रुक्मिण्याः केशवः पाणिं अयाह विधिवत् प्रभुः ।
 ततः सह तथा रमे प्रियया प्रीयमाणया । सीतयेव पुरा रामः पौलोम्येव पुरन्दरः ।
 सा हि तस्याभवज्ज्येष्ठा पत्नी कृष्णस्य भाविनी । पतिव्रता गुणोपेता कण्ठशूलगुणान्विता ।
 तस्यामुत्पादयामास पुत्रान्दश महारथान् । चारुदेव्यं सुदेव्यञ्च प्रद्युम्नञ्च महाबलं ।
 सुधेणं चारुगुप्तञ्च चारुबाहुञ्च वीर्यवान् । चारुविन्दं सुचारुञ्च भद्रचारुन्तथैव च ।
 चारुञ्च बलिनां श्रेष्ठं सुतां चारुमतीं तथा । धर्मार्थकुशलक्षेत्रे तु कृतास्त्रा पुङ्गवर्षदाः ।
 मरिषोः मत्त कल्याणी सीतोऽन्या मधुसूदनः । उपयेमे महाबाहुर्गुणोपेताः सुलोङ्गताः ।
 कालिन्दी मित्रविन्दाश्च सत्यां मयजितौ तथा । सुतां जाम्बवतश्चापि रोहिणीं कामरूपिणीं ।
 मद्राजमताश्चापि सुशीलां भद्रलोचनां । साचाजितौ सत्यभाभां लक्ष्मणां जालहस्तिनीं ।
 प्रैत्यस्य च सुतां तन्वीं रूपेणापूरुषां समं । स्त्रीवहस्याणि चान्यानि षोडशातुल्यविक्रमः ।

२२९

२३०

२३१

२३२

२३३

२३४

उपयेमे हृषीकेशः सर्वो भेजे च ताः समं । परार्द्रावस्ताभरणाः कामैः सर्वैः समन्विताः ।

जज्ञिरे तस्य पुत्रास्तु तासु वीराः सहस्रशः । सर्वस्वकुशलाः सर्वे बलवन्तो महारथाः ।

६०८

यज्वानः पुण्यकर्माणां महाभागा महाबलाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिणीहरणे अष्टादशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः काले व्यतीते तु रुक्मो महति वीर्यवान् । द्रुहितुः कारयामास स्वयंवरमरिन्दमः ।

तत्राहता हि राजानो राजपुत्रास्तु रुक्मिणा । समाजगम्यर्षाहोव्या नानादिभ्यः श्रियाऽन्विताः ।

तत्राजगाम प्रद्युम्नः कुमारैरपरैर्हतः । सा हि तच्छकमे कन्या स च तां शुभलोचनां ।

शुभाङ्गी नाम वैदर्भी कान्तिद्युतिसमन्विता । पृथिव्यामभवत् ख्याता रुक्मिणस्तनया तदा ।

६०९

उपविष्टेषु सर्वेषु पार्थिवेषु महात्मसु । वैदर्भीं वरयामास प्रद्युम्नमरिसूदनं ।

स हि सर्वस्वकुशलः सिंहसंहननो युवा । रूपेणाप्रतिमो लोके केशवस्तात्मजोऽभवत् ।

वयोरूपगुणोपेता राजपुत्री च साऽभवत् । नारायणोक्तेन्द्रसेना जातकामा च तं प्रति ।

वृत्ते स्वयंवरं जग्मुराजानः स्वपुत्राणि ते । उपादाय तु वैदर्भीं प्रद्युम्नो दारकां ययौ ।

स तस्यां जनयामास देवगर्भापमं सुतं । अनिरुद्धमिति ख्यातं कर्षणाऽप्रतिमं भुवि ।

६१०

धनुर्वेदे च वेदे च नीतिशास्त्रे च पारंगं । अभवत्स धदा राजन्ननिरुद्धो वयोऽन्वितः ।

तदाऽस्य रुक्मिणः पौत्रां रुक्मिणीं रुक्मसन्निभाम् । पत्युर्यं वरयामास नाम्ना रुक्मवतीति सा ।

अनिरुद्धं गुणैर्दान्तं कृतवर्द्धनृपसूतः । प्रीत्या च रौक्मिणेयस्य रुक्मिणाश्चायुषपहात् ।

स्पृष्टमानोऽपि क्षणेन वैरं तदपहाय सः । ददानीत्यब्रवीद्राजा प्रीतिमान् जनमेजय ।

केशवः सह रुक्मिण्या पुत्रैः सङ्कर्षणेन च । अन्यैश्च वृष्णिभिः सार्द्धं विदर्भान् सबलो ययौ ।

६११

संयुक्ता ज्ञातयस्यैव रुक्मिणः सुहृदश्च ये । आहता रुक्मिणा तेऽपि तत्राजगमन्नेराधिपाः ।

शुभे तिथौ महाराज नचचे चाभिपूजिते । विवाहः सोऽनिरुद्धस्य बभूव परमोत्सवः ।

पाणौ गृह्णीते वैदर्भ्यास्तनिरुद्धेन भारत । वैदर्भ्यादवानास्तु बभूव परमोत्सवः ।

रेमिरे वृष्णयस्तत्र पूज्यमाना ययाऽमराः । अथाश्वक्रानामधिपो वेणुदारिरुदारधीः ।

आर्चः श्रुत्वो चाणूरः कायसैवांशुमानपि । जयत्सेनः कलिङ्गानामधिपस्तु महाबलः ।

६१२

पाण्ड्याश्च नृपतिः श्रीमानृषिकाधिपतिस्तथा । एते संमन्य राजानो दाक्षिणात्या महर्द्धयः ।

अभिगम्याब्रुवन् सर्वे रुक्मिणं रहसि प्रभुं । भवानक्षेषु कुशलो वयञ्चापि रिरंसवः ।

प्रियद्युतस्तु रामोऽसावेकस्मिन्पुणोऽपि च । ते भवन्तं पुरस्कृत्य जेतुमिच्छाम ते वयं ।

इत्युक्त्वा रोचयामास रुक्मो ह्युतं महारथः । ते शुभां काञ्चनसभां कुसुमैर्भूषिताजिरां ।

सभां तां विविशुर्दृष्ट्वाः सिक्काञ्चन्दनवारिणा । तां प्रविश्य ततः सर्वे शुभसङ्गनुरूपमाः ।

६१३

सौवर्ण्यवासनेष्वासञ्चक्रिरे विजिगीषवः । आहता बलभद्रस्तु कितवैरक्षकोविदैः ।

वाढमित्यब्रवीद्दृष्टः सह दीव्याम् पश्यतां । निकत्या तं जिगीषन्तो दाक्षिणात्या नराधिपाः ।

मणिमुक्तामूर्धनि तत्रानिन्युः सहस्रशः । ततः प्रावर्त्तत द्यूतं तेषां तद्रतिनाशनं ।
 कलहाद्यामदं धेरं दुर्मतीनां क्षयावहं । निष्काणान्तु सहस्राणि सुवर्णस्य दद्यादितः ।
 रुक्मिणा सह मयाते बलदेवो ग्लहं ददौ । तं जिगाय ततो रुक्मो यतमानं महाबलं । १०१
 तावदेवापरं भूयो बलदेवं जिगाय सः । अमरुज्जीवमानस्तु रुक्मिणा केशवायजः ।
 मुवर्णकोटीर्जयाह ग्लहं तस्य महाबलः । जितमिथिव दृष्टेऽय तमाङ्गतिरभाषत ।
 स्याधमानस्य चित्तोप प्रहसन्मुक्तायुधं । अविद्यो दुर्बलः श्रीमान् हिरण्यममितं मया ।
 अजंया बलदेवोऽयमवत्यूते पराजितः । कलिङ्गराजस्तच्छ्रुत्वा प्रजहास भृशं तदा ।
 दन्तान् प्रदर्शयन् दृष्टस्तवाकुक्ष्यद्वस्त्रायुधः । रुक्मिणस्तद्वचः श्रुत्वा पराजयनिमित्तजं । १०२
 निगृह्यमानस्तीक्ष्णभिर्भ्याग्भिर्भाञ्जकमनुना । रोषमहारयामास जितरोषोऽपि धर्षयित् ।
 संकुद्धो धर्षणा प्राप्य रोहिणेया महाबलः । धैर्यान्मनः संनियम्य ततो वचनमब्रवीत् ।
 दशकोटिमहस्त्राणि ग्लह एको ममापरः । एतं संपरिगृह्णोव पातयाच्चान्द्राधिप ।
 कृष्णाचान् लोहिताक्षांश्च देशेऽस्मिंस्त्वधिपांशुले । इत्येवमाकृयामास रुक्मिणं रोहिणोमुतः ।
 अनुक्ता वचनं किञ्चिदाढमित्यब्रवीत् पुनः । अत्रान् रुक्मो तदा दृष्टः पातयामास पार्थिवः । १०३
 चातुरते तु निरुत्ते निर्जितः स नराधिपः । बलदेवेन धर्मेण नेत्युवाच ततो बलं ।
 धैर्यान्मनः संनियम्य न म किञ्चिदुवाच ह । बलदेवं ततो रुक्मो मया जितमिति स्मयन् ।
 बलदेवस्तु तच्छ्रुत्वा जिह्वाकांक्षं नराधिपात् । भूयः क्रोधमवाविष्टो नेत्तरं व्यजहार ह ।
 ततो गम्भीरनिर्घोषा वाग्वाचाशरीरिणी । बलदेवस्य तं क्रोधं वर्द्धयन्तो महात्मनः ।
 सत्यमाह बलः श्रीमान्धर्मेणैव पराजितः । अनुक्ताऽपि ततः किञ्चित् प्राप्नो भवति कर्मणा । १०४
 मनसा समनुज्ञातं तत् स्यादित्यवगम्यतां । इति श्रुत्वा वचः सत्यमन्तरोवात् सुभाषितं ।
 सङ्कर्षणस्तदेत्याय भौवर्णेनारुणा बली । जघानाष्टापदेनैव प्रमथ्य यदुपप्लवः ।
 रुक्मिणा भ्रातरं ज्येष्ठं निधियेष महोत्तले । विवादे कुपितो रामः खेन्नारं क्रूरभाषिणं ।
 ततोऽपहत्य संकुद्धः कलिङ्गाधिपतेरपि । दन्तान् बभञ्ज संरम्भात् प्रोत्सनाद् च दिहवत् ।
 खड्गमुद्यम्य तोषापि चासयामास पार्थिवान् । स्तम्भं सभायाः सैवार्धमुत्पाद्य बलितान्तरः । १०५
 गजेन्द्र इव तं स्तम्भं कर्षन् सङ्कर्षणस्ततः । निर्जगाम सभादारात्सासयन् क्रयकैश्चिकान् ।
 रुक्मिणं निकृतिप्रभं स हत्वा यादवर्षभः । विवास्य द्विषतः सर्वान् सिंहः क्षुद्रमृगानिव ।
 जगाम शिरिवं रामः स्तम्भे स्वजनावृतः । न्यवेद्यत कृष्णाय तच्च सर्वं यथाऽभवत् ।
 नोवाच न तदा किञ्चित् कृष्णो रामं महाद्युतिः । रुक्मिणी च ततः श्रुत्वा निहतं भ्रातरं प्रियं ।
 निगृह्य च तदात्मानं क्रोधाद्भ्रूणवत्तथैव । न हतो वामुदेवेन यः पूर्वम् परवीरचा । १०६
 स रामकरमुक्तेन निहतो चूतमण्डले । अष्टापदेन बलशायजा वज्रधरोपमः ।
 तस्मिन् हतो महावीर्ये नृपते भोषकात्मजे । द्रुमभार्गवतुल्ये वै द्रुमभार्गवश्रिते ।

कृतौ च युद्धकुशलं नित्ययाजिनि पातिते । वृष्णयज्ञाभकाशेव सर्वे विमनसोऽभवन् ।
 एतत्ते सर्वमाख्यातं रुक्मिणी निधनं मया । वैरस्य च समुत्थानं वृष्णि भर्तृर्त्तम ।
 वृष्णयोऽपि महाराज धनान्यादाय सर्वशः । रामकृष्णौ समाश्रित्य ययुर्द्वारवतीं पुरीं । ५०३
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि रुक्मिण्यधे जनविश्वतश्चिकित्सातोऽध्यायः ॥ ११८ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव तु विप्रैर्बलदेवस्य धीमतः । माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि शेषस्य धरणीधृतः ।
 अतीव बलदेवन्तं तेजोराशिमनिर्जितं । कथयन्ति महात्मानो ये पुराणविदो जनाः ।
 तस्य कर्माण्यहं विप्र श्रोतुमिच्छामि तत्ततः । अनन्तं यं विदुर्भागमादिदेवं महैजम् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुराणे नागराजोऽसौ कथ्यते धरणीधरः । शेषस्तेजोनिधिः श्रीमानकम्पः पुरुषोत्तमः ।
 योगाचार्यो महावीर्यो वेदमन्त्रमुखो बलौ । जरासन्धं गदायुद्धे जितवान् यो न चावधीत् । ५०४
 बहवस्यैव राजानः प्रथित्योऽप्रथिवोपते । अन्वयुर्भागधं सर्वं ते चापि विजिता रणे ।
 नागायुतबलप्राणो भीमो भीमपराक्रमः । असकृद्वलदेवेन बाहुयुद्धे विनिर्जितः ।
 दुर्योधनस्य कन्यान्तु हरमाणो न्यगृह्यत । शम्भो जाम्बवतोपुच्छो नगरे नागमाकृत्ये ।
 राजभिः सर्वतो रुद्धो हरमाणो बलात् किल । तमपश्यत्य संरुद्धमाजगाम हलायुधः ।
 रामस्तस्य तु मोहायमागतो नालभच्च तं । ततश्चुकोध बलवान्द्रुतश्चाकरोत्सहत् । ५०५
 अनिवार्यमभेद्यश्च शिष्यमप्रतिमं बलौ । लाङ्गुलास्त्रं समुद्यम्य ब्रह्मदण्डाभिमन्त्रितं ।
 प्राकारवप्रे विस्यस्य पुरस्य स महाद्युतिः । प्रचेष्टुमैच्छद्भगायां नगरं कौरवस्य तत् ।
 तदा घूर्णितमालत्स्य पुरं दुर्योधनो नृपः । शम्भं निर्यातयामास सभार्यं तस्य धीमतः ।
 ददौ शिष्यं तदात्मानं रामस्य सुमहात्मनः । गदायुद्धे कुरुपतिं शिष्यं जघाह तच्च सः ।
 ततः प्रस्थति राजेन्द्र पुरमेतद्विघूर्णितं । आवर्जितमिवाभाति गङ्गामभिमुखं नृप । ५०६
 इदमित्युद्धतं कर्मा रामस्य प्रथितं भुवि । भण्डोरे कथ्यते राजन् यत् कृतं शौरिणा पुरा ।
 भलम्भं मुष्टिनैकेन यज्जघान हलायुधः । धेनुकश्च महाकायं विलेप नगमूर्ध्नि ।
 स गतासुः पपातोर्व्यां दैत्यो गर्दभरूपधक ।
 ज्वलणज्वलगमा महानदी द्रुतजलवेगतस्त्रुगामिनी । नगरमभिमुखो यदा कृता हलविष्टता यमुना यमलसा ।
 बलदेवस्य माहात्म्यमेतत्ते कथितं मया । अनन्तस्याप्रमेयस्य शेषस्य सुमहात्मनः । ५०७

इति पुरुषवरस्य शौरिणे बज्रविधुसुतममन्यदेव च । यदकथितमिहाद्य कर्म ते तदुपलभस्य पुराणवित्तरात् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि बलदेवमाहात्म्यकथने विश्वतश्चिकित्सातोऽध्यायः ॥ १२० ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रत्येय द्वारकां विष्णुर्हते रुक्मिणि वीर्यवान् । अकरोद्यन्महाबाहुलक्ष्मो वद महामुने ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स तैष्ठितः पुरीं गत्वा सर्वैर्यादवनन्दनः । द्वारकां भगवान् कृष्णः प्रत्यवैत वीर्यवान् ।

प्रत्यपद्यत रत्नानि विविधानि बह्विनि च । ययार्हं पुण्डुरोकाशो मेरुत्तान् प्रत्यवारयत् ।

तत्र विघ्नं चरन्ति स्म दैतेवाः सह दानवैः । तान् जघान महाबाहुर्धरदत्ताष्टासुरान् । ५०८

विघ्नश्चास्याकरोत्तत्र नरको नाम दानवः । चासनः सुरसंघानां देवराजस्त्रिभुवनम् ।
 स भूमौ मुत्तिलिङ्गस्थः सर्वदेवाभिधाधिता । मानुषाणांष्टवीणाञ्च प्रतीपमकरोत्तदा ।
 त्वष्टुर्दहितरं भौमः कशेरुमगमत्तदा । गजरूपेण जयाह रुचिराङ्गो चतुर्दशी ।
 प्रमथ्य तां वरारोहां नरको वाक्त्रमगमत्तदा । नष्टशोकभयो मोहात् प्राग्ज्योतिषपतितदा ।
 यानि देवमनुष्येषु रत्नानि विविधानि च । विभर्त्ति च मही कृत्स्ना सागरेषु च यदसु । १७५
 अद्यप्रभृति तानीह सहिताः सर्वेनैर्धृताः । समैवोपाहरिष्यन्ति दैत्याश्च सह दानवैः ।
 एवमुक्त्वा तु वस्त्राणि रत्नानि विविधानि च । सञ्जहार तदा भौमस्तच्च नाधिचकार सः ।
 गन्धर्व्वाणाञ्च याः कन्या जहार नरको बली । याश्च देवमनुष्याणां सप्त चाप्सरसां गणाः ।
 चतुर्दशमहस्याणि सैकविंशच्छतानि च । एकवेणीधराः सर्वाः सतां मार्गमनुव्रताः ।
 तामां पुरश्चरं भौमाऽकारयन्मणिपर्वतं । अलकायामद्रीमात्मानुरोः खविषयं प्रति । १७६
 ताश्च प्राग्ज्योतिषपतिं मुनेशैव दशात्मजाः । नैर्ऋताश्च यथा मुख्याः पालयन्त उपासते ।
 स एष तमसः पारं वरदत्तो महासुरः । न चासुरगणैः सर्वैः सहितैः कर्त्तुं तत् पुरा ।
 कृतपूर्वम् महाघोरं यदकार्षीन्महासुरः । अदितिं धर्षयामास कुण्डलायं महासुरः ।
 धं मही मुपुवे देवी यस्य प्राग्ज्योतिषं पुरं । द्वारपालाश्च चलारस्तस्यामन् युद्धदुर्म्भदाः ।
 हयग्रीवो निमन्दश्च वीरः पञ्चनदसाया । मरुः पुत्रसहस्रैश्च वरदत्तोऽसुरो महान् । १७७
 आदिवयानमावृत्य पत्न्यां समुपस्थिताः । विवासनाः सुहृतिनां विकृपैराक्षमैः सह ।
 तद्वाधार्थं महाबाहुः शङ्खचक्रगदामिभृत् । जातो वृष्णिषु देवस्यो वसुदेवाज्जनाईनः ।
 तस्याथ पुरुषेन्द्रस्य लोके प्रयिततेजसः । निवासे द्वारकादेशेऽस्मिन् पायादुपपादिता ।
 अतीव हि पुरो रम्या द्वारका वासवत्तयात् । महार्णवपरिचिता पञ्चपर्वतशोभिता ।
 तस्यां देवपुराभायां सभा काञ्चनतारणा । सा दाशार्हीति विख्याता योजनायामविस्त्रुता । १७८
 तत्र वृष्यन्धकाः सर्वे रामकृष्णपुरोगमाः । कोकयात्रामिमां कृत्वा परिरक्त आसते ।
 तत्रामीनेषु सर्वेषु कदाचिद्भरतर्षभ । दिव्यगन्धो वक्रो वायुः पुष्पवर्धं एपात च ।
 ततः किलकिलाशब्दः प्रभाजालाभिमन्वृतः । मुहूर्त्तमन्मरीचेऽभूत्ततो भूमौ प्रतिष्ठितः ।
 मध्ये तु तेजसस्तस्य पाण्डुरं गजमास्थितः । वृत्तो देवगणैः सर्वैर्वासवः प्रत्यदृश्यत ।
 रामकृष्णौ च राजा च वृष्यन्धकगणैः सह । प्रत्युद्ययुष्महात्मानं पूजयन्तः सुरेश्वर । १७९
 सोऽवतीर्थे गजात्तूर्णं परित्यज्य जनाईनं । सख्येण सख्यदेवश्च तच्च राजानमाहुर्त्तं ।
 वृष्णीनन्यान् सख्ये च यथाकालं यथावथः । पूजितो रामकृष्णाभ्यामाविशेन सभां शुभाम् ।
 तत्रामीनोऽभ्यलङ्घ्य सभान्तां स सुरेश्वरः । अर्घ्यादिसमुदाचारं प्रत्यगृह्णाद्यथाविधि ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नरकपदे एकविंशत्यधिकश्रुतोऽध्यायः ॥ १२१ ॥
 ॥ वैशम्पादन उवाच ॥ अथोवाच महातेजा वासवो वासवानुजं । सान्त्वपूर्वम् करोषास्व संस्पृश्य वदनं शुभम् ।

देवकीनन्दन वचः शृणु मे मधुसूदन । येन ताऽभिगतोऽक्षय्य कार्येषामिषकर्मणः ।

१८९

नैर्द्यतो नरको नाम ब्रह्मणे वरदपितः । अदित्याः कुण्डलो मोहाब्जहार दितिनन्दनः ।

देवानां विप्रिये नित्यमृषीणाञ्च व वर्तते । तव चैवान्तरमेवो जसि तं पापपूरुषं ।

अप्यं त्वं गरुडस्य प्रापयिष्यति कामगः । कामवीर्याऽतितेजस्वी वैनतेषोऽन्तरोत्तमः ।

अवध्यः सर्वभूतानां भौमः स नरकोऽमरः । निरुदयित्वा तं पापं विप्रमागन्मुमर्षि ।

इत्युक्तः पुण्डरीकाक्षो देवराजेन केशवः । प्रतिजज्ञे महाबाह्वर्जरक्त्य निवर्षणं ।

१९०

ततः सहैव शक्रो ब्रह्मचक्रगदासिभृन् । प्रतक्ष्य गरुडेनाथ सत्यभामासहायवान् ।

क्रमेण सप्तस्कन्धान् स मारुतानां स वासवः । पश्यतां यदुसिंहानामूर्द्धमाचक्रमे बली ।

वारणेभ्यः शक्रो गरुडस्यो जगार्हन् । प्रकाशते चिदूरत्वात् सूर्याचक्रमस्यविभ ।

अयान्तरोक्षे गन्धर्वैरप्युरोभिश्च केशवः । स्त्रियमानोऽयं शक्रश्च क्रमेणान्तरधीयत ।

समाधयेतिकर्तव्यं वासवो विनुधाधिपः । स्वमेव भवनं प्रायात् क्षणः प्राग्ज्योतिषे प्रति ।

१९१

पचानिहन्तो वायुः प्रनिलोमं ववैः तदा । ततो भोमरवैर्बैभ्वैश्चमृगणेश्वराः ।

क्षणेन समनुप्राप्तो दिवमाकाशमेव वै । दूरादेव च तान्दृष्ट्वा प्रययौ यत्र ते स्थिताः ।

अपश्यत् पर्वतदारि हस्तेश्वरयवाहनं । कुरान्तान् भौरवान् पाशान् घट्टयत्स्रान्ददर्श वः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गरुडस्योपरि श्रीमान् शङ्खचक्रगदामिभृत् । विभ्रजोन्माम्बुदाकारं पोतवासास्तुभुजः ।

वनमालाकुलीरस्तः श्रीवत्सेन्दुनिभोरवः । किरोटमूर्द्धां सूर्याभः सविद्युदिव चन्द्रमाः ।

१९२

ज्याविकूजमहाशब्दः श्रूयतेऽग्ननिस्त्रिनः । ज्ञात्वा च दानवः सर्वं स्वयं विष्णुरिहागतः ।

क्रोधाद्बुधिरक्ताक्षो मरुः कालान्तकप्रभः । अभ्यधावत वेगेन शक्तिं गृह्णन् महासुरः ।

चिक्षेप स महाशक्तिं वज्रकाञ्चनभूषितां । तामःपतन्तीं शक्तिं स महोक्तां ज्वलितामिव ।

समाधत्त शरश्चैकं रुक्मपुङ्गुं जगार्हन् । द्विधाऽच्छिनत् सुरप्रेण वामुदेवः स वीर्यवान् ।

शक्तिं चिक्षेद तत्राधौ विद्युत्पुञ्ज इव ज्वलन् । पुनस्तु क्रोधरक्ताक्षो मरुर्गृह्णन् महागदां ।

१९३

इन्द्राग्निरिवेन्द्रेण विस्फुट इव निस्त्रिनः । आकर्षपूर्णक्षिपेप अर्द्धचन्द्रं सुरोत्तमः ।

मध्यदेशे तु चिक्षेद गदां तां रुक्मभूषितां । पुनश्चिक्षेद भस्मेन दानवस्य शिरो रणे ।

संजिह्वय पाशान् सर्वान्सागन्तुः हत्वा सबान्धवं । सोऽग्रासयोगवान् हत्वा नरकस्य महाबलान् ।

शिलाभञ्जानतिक्रम्य भगवान् देवकीसुतः । अपश्यद्दहनं सैव निमुन्दस्व महाबलं ।

हयपीवञ्च दितिं तयाऽन्यांश्चित्रयौधिनः । रोधयामास तन्मार्गं स्वधैर्येन महाबलः ।

१९४

निमुन्दो बलिनां भेठो रथमात्स्य सत्वरः । अयाह कार्यकं दिव्यं रथमष्टं दुरासदं ।

विव्याध दशभिर्ज्योतेर्निमुन्दो मधुसूदनः । केशवस्यापि सप्तत्या विव्याध निहितैः शरैः ।

अप्राप्तः सान्तरोक्षे तावद्दारांश्चिक्षेद साधवः । ते सर्वे धैरिकाः कृष्णं समन्तात् पर्यवारयन् ।

शरजालेन महता ऋष्यमानः सुरोत्तमः । दृष्ट्वा तन्महानवान् सर्वान् सकोधो मधुसूदनः ।

ततो दिव्येन चास्त्रेण पार्श्वेन जगार्हन् । महता शरवर्षेण वारधामास तद्वलम् । १८१०
 पद्मपद्मशरस्त्रेषु एकैकेषु च ताम् बद्धन् । पार्श्वेन्यस्या प्रभावेण सर्वान्मर्त्यसताञ्जयत् ।
 दुद्रुवभयविवस्ता भग्नास्तो दानवा रणे । स्वयैवं विद्रुतं दृष्ट्वा निश्चकाम पुनर्द्विषे ।
 विसृज्य शरवर्षाणि प्लादयामास कोशवं । न विभाति रणे सूर्यो नापि क्षोम हिमो दृश ।
 शरैः सज्ज्यादयामास निमुन्दो गुरुध्वजं । सावित्रं नाम दिव्यास्त्रं जगद्गुरुषोक्तमः ।
 तेन वाणेन ताम् वाणांश्चिच्छेद मधुसूदनः । वाणैर्वाणास्तु सर्वाश्च तत्र कृण्वो महाबलः । १८११
 कृचमेकेन वाणेन रथेऽप्यष्ट चिभिः शरैः । पुनश्चिच्छेद तान्मृगंश्चतुर्भिस्तुः शरैः ।
 मारयिं पद्मनिर्वाणैर्ध्वजमेकेन चिच्छेदे । शरैकैण पुनः कृण्वः सुतीक्ष्णेन त्रितेन वै ।
 शिरश्चिच्छेद भस्त्रेण निमुन्दस्य सुरोत्तमः । निमुन्दं पतितं दृष्ट्वा हयग्रीवः प्रतापवान् ।
 शिवां प्रगृह्य महतीं तालवामास दानवः । आविध्य सहस्रं मुक्तः शिलां शैलसमप्रभः ।
 गृहीत्वा दिव्यपार्श्वेन्यमस्त्रमस्त्रविदारम्बरः । दिव्यास्त्रेण शिवां विष्णुः सप्तधा कृतवांस्तदा । १८१२
 तदिदार्थं महश्चास्य पातयामास भूतले । ततस्तैः शार्ङ्गनिशुंकेर्गानावपैर्महाशरैः ।
 यथा देवासुरं युद्धमभवद्भरतर्षभ । नानाप्रहरणाकीर्णं तथा घोरमवर्तत ।
 गुरुदृष्टो महाबाहुर्नजघान महासुरान् । महालाङ्गुलनिर्मिनाः शरखड्गनिपातिताः ।
 विमिश्रार्हानवाः सर्वे समामास जगार्हन् । केचिच्चकामिना दग्धा दानवाः पेतुरन्वरात । १८१३
 सन्निकर्षगताः केचिद्गतासु विकृताननाः । असृजन् शरवर्षाणि दृष्टिमन्त्र इवाम्बुदाः ।
 विकृताङ्गाऽसुराः सर्वे कृष्णवायप्रपीडिताः । शोणितान्नास्य दृश्यन्ते पुष्पिता इव किंशुकाः ।
 यद्भवत् सुविवस्ता भग्नास्त्रास्त्रिवयोधिनः । पुनस्तु क्रोधरक्तालो वायुवेगेन दानवः ।
 दशधामोष्कृतं दृष्ट्वा समारुह्य बलवति । दृक्मृत्पाशवेगेन प्रगृह्य तमधावत ।
 चिजेप मुमहादृष्टं शिचया तु घनाकृतिः । दृक्वेगानिलोद्भूतः शुश्रुवे मुमहास्त्रजः ।
 ततः शरसहस्रेण लरमाणो जगार्हन् । नैकधा तस्य चिच्छेद चित्रभक्तिनिभाकृतिं । १८१४
 पुनश्चैकेन वाणेन हयग्रीवस्य चोरसि । विव्याध स्तनयोर्ध्वं साधको ज्वलनप्रभः ।
 विवेश सोऽतिवेगेन हृदि भिन्ना विनिर्गतः । यः सहस्रं समास्त्रैकः सर्वान्देवानयोधयत् ।
 तं जघान महाघोरं हयग्रीवं महाबलं । अपारेतत्वा दुर्गुणैः सर्वथादवनन्दनः ।
 मध्ये लोहितगङ्गास्य भगवान्देवकीसुतः । शौदकायां विरूपाक्षं पाश्र्वाभेन पुरुषोत्तमः ।
 अष्टौ शतसहस्राणि दानवानां परम्वरः । निहत्य पुरुषव्याघ्रः प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् । १८१५
 हत्वा पञ्चनदं नाम नरकस्य महाधुरं । ततः प्राग्ज्योतिषं नाम दीपमानमिव क्षिया ।
 पुरमासादयामास तत्र युद्धमभून्नवत् । ततः प्राधापयच्छार्ङ्गं पाश्र्वाभेन महाबलः ।
 शुश्रुवे स महाशब्दः सर्वर्षाणि नदी यथा । मूयते त्रिषु लोकेषु लोभमग्नोरनिस्त्रजः ।
 तं श्रुत्वा नरकस्यापि क्रोधघोरकलोचनः । कोहयकादृशं युक्तं विनश्यप्रतिभं रथं ।

रत्नकाञ्चनचिवाद्यं वेदिकाभोगमिश्रं । अक्षध्वजेन महताकाङ्क्षेन विराजितं ।

१२८

हेमदण्डपताकाद्यं वैदूर्यमणिकुवरं । सुकमलसहस्रेण रथं पररथादजं ।

लोहशालैश्च सज्जं चित्रभक्तिविराजितं । रथमध्यगतो वीरः सवन्ध इव भास्करः ।

मानाप्रहरणाकोपै रथं हेमपरिष्कृतं ।

वज्रं तथोरम्बुदमिश्रवर्णयानद्रुमुक्तामनतुल्यतेजाः । किरोटमूर्द्धाऽर्कप्रतापनाभः कर्णौ तथा कुण्डलयोर्मलभौ ।

धूम्रवर्णा महाकाया रक्ताद्या विरुताननाः । मानाकवचिनः सर्वे दैत्यदानवराक्षसाः ।

१२९

खड्गचर्मधराः केचित् केचिसूषीरसंयुताः । शक्तिहस्तास्तथा केचिच्छूलहस्तास्तथाऽपरे ।

गजवाधिरथौघैश्च चालयन्तश्च मेदिनीं । निर्धनुर्नगराच्छूराः सुसज्जः प्रहारिणः ।

उतो दैत्यगणैः सार्द्धं नरकः काक्षसज्जिभः । भेरीशृङ्गमृदङ्गानां पणवानां सहस्रजः ।

वाद्यमानं स शुश्राव जोमूतनिनदोपमं । चतः कृष्णस्ततो गत्वा सर्वे ते विरुताननाः ।

परिवार्य गुरुत्मानं सर्वैर्युधैस्त सज्जताः । महता ह्लादयामासुः शरवर्षेण सैनिकाः ।

१३०

शक्तिशूलगदाप्राशंसोमरान् सायकान् बहून् । आकाशं ह्लादयामः सुविमुद्यन्तः सहस्रजः ।

कृष्णः कृष्णाम्बुदाकारः शार्ङ्गं गृह्य धनुस्ततः । विस्फार्य सुमहत्पापं धनुर्जलदनिखनं ।

व्यसृजच्छरवर्षाणि दानवानां जनाह्नयः । शरवर्षेण तत् सैन्यं व्यद्रवन्तु महाहवात् ।

तद्युद्धमभवद्दोरं घोररूपेण रक्षसा । भग्न्यूहास्त ते सर्वे कृष्णबाणप्रपीडिताः ।

केचिच्छिन्नभुजश्चैव क्षिप्रयोवाशिराननाः । केचिच्छर्ङ्गैर्द्विधाभिन्नाः केचिदाणार्द्धितोरयः ।

१३१

केचिद्विधाकृताः शक्त्या गजान्धरयवाहनाः । केचित् कोमोदकोभिन्नाः शृङ्गशक्तिविदारिताः ।

एवं विधेयिता सर्वा गजान्धरयवाहिनी । तत्रासीन्नरकेणास्त्य युद्धं परमदारुणं ।

यत् समामेन वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु । चासनः सुरसंघानां नरकः पुद्गलोत्तमं ।

योधयामास तेजस्वी मधुवन्धुसुदनं । क्रोधरक्तान्तमयमो नरकः काक्षसज्जिभः ।

जयाह् कार्मुकं वीरः शक्रचापमिवोच्छ्रितं । ततोऽर्ककिरणप्रख्यं वार्यं जयाह् केशवः ।

१३२

दिव्येनास्त्रेण समरे पूरयामास तं रथं । उल्लमास्त्रं महापातं मुमोच नरको बली ।

वज्रविस्फूर्जिताकारमायान्तं बोध्य केशवः । विश्वेदेवास्त्रं महाभागशक्रेण पुरुषोत्तमः ।

व्यहनन् सारथिह्वास्त्य श्रैकेण जनाह्नयः । सरथं सध्वजं सायं जघाम दशभिः शरैः ।

तनुचक्षेव विश्वेदे शरेण मधुसूदनः । ततो विमुक्तकवचः संप्लेव तनुर्धया ।

हताशो विरथो वीरो वितनुचक्ष दानवः । जयाह् विमलज्वालं लोहभारार्पितं दृढं ।

१३३

आविध्य सहसा मुक्तं शूलमिन्द्राग्निप्रभं । तदापतन्तु संप्लेव्यं शूलं हेमपरिष्कृतं ।

द्विधाक्षिज्जं तुरमेण कृष्णोन्मादुतकर्मणा । तद्युद्धमभवद्दोरं घोररूपेण रक्षसा ।

उल्लमास्त्रं महापातं नरकेण महात्मनः । मुहुर्नीं योधयामास नरकं मधुसूदनः ।

अथैष्यत्सुक्रेण प्रदीप्तेनाकरोद्बिधा । चक्रद्विधाकृतं तस्य शरीरमपतद्बुवि ।

विभक्तं ककचेनेव गिरिः शृङ्गं दिधाकृतं । हृष्यमासाद्य देविर्नगमासक्तविर्बाहुमान् ।

१२२

चक्रोऽस्मिन्नकृत्ताङ्गमुत्तमं पतितं रथे । वक्ष्येऽपि विनिर्भक्तं यथा नैरिक्तपर्वतं ।

भूमिस्तु पतितं पुत्रं निरीक्ष्यादाय कुण्डले । उपातिष्ठत गोविन्दं वचनक्षेदमब्रवीत् ।

इत्तस्त्वयैव गोविन्द त्वयैव विनिपातितः । यथेच्छसि तथा क्रीड वासकोऽनकैरिव ।

इमे ते कुण्डले देव प्रजासंख्यानपालय ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नरकबधे द्वाविंशत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निहत्य नरकं भौमं वासवोपमबिक्रमः । वासवावरजो विष्णुर्दृष्ट्यं नरकालयं ।

१२३

अथार्थशृङ्गमासाद्य नरकस्य जगद्भनः । ददर्श धनमण्यं रत्नानि विविधानि च ।

मणिमुक्ताप्रवालस्य वैदूर्यस्य च सञ्चयं । मसारगत्वाकंकुटाक्षया वज्रस्य सञ्चयान् ।

जाम्बूनदमयान्यस्य घातकुम्भमयानि च । प्रदीप्तज्वलनाभानि शीतरश्मिनिभानि च ।

अथानानि महार्हाणि तथा सिंहासनानि च । शिरण्यदण्डं खचिरं शीतरश्मिसमप्रभं ।

ददर्श मुमह क्लृप्तं वर्षमाणमिवात्मुदं । जातरूपस्य शृङ्गस्य धाराः शतसहस्रजः ।

१२४

वरुणोदाहृतं पूर्णं नरकोकेति नः श्रुतं । यावदर्थं शृङ्गे दृष्टं नरकस्य धनं बभूव ।

न वै राक्ष्सा कुबेरेण न शक्येण धमेन वा । रत्नसन्निचयस्तादृक् दृष्टपूर्वम् । न च श्रुतः ।

भूते भौमे निमुन्दे च हयपीवे च दानवे । उपानिन्युत्ततस्तानि रत्नाण्यान्तःपुराणि च ।

दानवा हतशिष्टा ये कोषसञ्चयरचिणः । केशवाथ महार्हाणि यान्यर्हन्ति जगद्भनः ।

॥ दैत्या ऊचुः ॥ इमानि मणिरत्नानि विविधानि बभूवुः । भौमरूपास्त मातङ्गाः प्रवालविक्रताङ्गुलाः ।

१२५

हेमसूत्रमहाकक्षाश्चापतोमरशालिनः । खचिराभिः पताकाभिर्वसाना विविधाः कुयाः ।

ते च विंशतिमाहस्य दिक्षावच करेणवः । अष्टौ शतसहस्राणि देशजाश्वोत्तमा हयाः ।

गेषु चापि कृतो यावान् कामसूत्रजगद्भनः । तावतोः प्रापयिष्यामो वृष्यन्धकनिवेशनं ।

आविकानि च सुक्लाणि शयमान्वासनानि च । कामव्याहारिणश्चैव पचिणः प्रियदर्शनाः ।

चन्द्रनागुरुकाष्ठानि तथा कालोद्यकान्यपि । वसु यस्मिन् लोकेषु धर्मैषाधिगतस्तव ।

१२६

तत् सर्वं प्रापयिष्यामो वृष्यन्धकनिवेशनं । देवगन्धर्वरत्नानि पक्वमानास्त यदसु ।

तानि सर्वानि सन्तोह नरकस्य निवेशने ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतत् सर्वं हरीकेशः परित्यज्य परोक्ष्य च । शोचमारोहयामास दानवैर्द्वारको पुरीं ।

तत्तत्तद्वारुणं कृचं कृचमुत्थित्य माधवः । शिरण्यर्धं वर्षन्तमाहरोह विचङ्क्रमं ।

गरुडं पतगश्रेष्ठं मूर्त्तिमन्मणिवात्मुदं । ततोऽभ्यधाद्गिरिश्रेष्ठमभितो मणिपर्वतं ।

१२७

तत्र पुण्या ववर्वाता ह्यभवंद्यामलाः प्रभाः । मणोनां हेमवर्ष्णानामभिभूय दिवाकरं ।

तत्र वैदूर्यवर्णानि ददर्श मधुसूदनः । सतीरण्यपताकानि क्षाराणि शिखराणि च ।

विद्युद्भयितमेषाभः प्रवभौ मणिपर्वतः । हेमचित्रवितानैश्च प्रासादैरपशोभितः ।

तत्र ता हेमवर्णाभा ददर्श मधुसूदनः । गन्धर्वाक्षरमुखाणां प्रिया कुक्षितरङ्गा ।
 ददर्श विपुलश्रेणीः संहृदा गिरिकन्दरे । नरकेण समानीता रक्षमाणाः समन्ततः ।
 त्रिपिष्टपसमे देशे तिष्ठन्तीरपराजिताः । निवसन्त्या यथा देव्यः सुखिन्यः कामवर्जिताः ।
 परिवर्तुर्माहाबा इमेकत्रेणोधराः स्त्रियः । सर्वाः काषाद्यवायिन्यः सर्वाश्च नियतेन्द्रियाः ।
 व्रतेःपवासतन्त्रज्ञाः काङ्क्षन्त्यः कृष्णदर्शनं । समेत्य यदुर्विहस्य सर्वासुः स्त्रियोऽञ्जलीन् ।
 नरकं निहतं मत्वा मुञ्चैव महासुरं । हयग्रीवं निमुन्दस्य ताः कृष्णं पर्यवारयन् ।
 ये चास्मां रक्षिणे दृष्ट्वा दानवा बहुमन्दनः । कृताञ्जलिपुटाः सर्वे प्रणिपेतुर्ज्यैऽधिकाः ।
 तांश्च परमनारीणांस्त्वभाञ्च निरीक्ष्य तं । सर्वासामेव संकल्पः पतित्वेनाभक्तदा ।
 तस्य चन्द्रेणमं वक्त्रं समीक्ष्य मुदितोद्भियाः । सम्प्रहृष्टा महाबाहुनिदं वचनमब्रुवन् ।
 सत्यञ्च तत्पुरा वायुरिहास्मान् बाणमब्रवीत् । सर्वभूतमतश्च देवधिरपि नारदः ।
 विष्णुर्नारायणो देवः ब्रह्मचक्रगदासिद्धत् । स भौमं नरकं हत्वा भर्ता च भविताऽऽ वः ।
 मुप्रियं वत पश्यामिश्चिरश्रुतभरिन्दमं । दर्शनेन कृतार्था हि वधमस्य महात्मनः ।
 ततस्त्याः सान्त्वयामास प्रमदा वः सवानुजः । सर्वाः कमलपत्राक्षीर्ष्टाः प्रोवाच माधवः ।
 सान्त्वयित्वा यथाहेण समभाष्य च केशवः । यानैः किङ्करमयुक्तैस्त्वाह मधुसूदनः ।
 किङ्कराणां सहस्राणि रक्षसां वातरंक्षसां । शिविकां वहतां तत्र निर्घोषः सुमहानभूत् ।
 तस्य पर्वतमुख्यस्य शृङ्गं यत् परमार्चितं । विमलार्कैन्दुसंकाशं मणिकाञ्चनोरणं ।
 मणिकणमातङ्गं स्यात्सल्लग्नपादपं । श्राव्याऽमृगगणाकीर्णं सुप्रसारशिलातलं ।
 न्यङ्कुभिश्च वराहैश्च रुद्रभिश्च निषेवितं । सुप्रपातमहासानुं विचित्रशिखरद्रुमं ।
 अत्यद्भुतमचिन्त्यञ्च मृगहृन्दविभोदितं । जीवञ्जीवकसंघैश्च वर्हिभिश्च निनादितं ।
 तदत्यतिबलौ विष्णुर्द्वौभ्यामुत्पाद्य भास्वरं । आरोपयामास तदा गरुडे पवित्राम्बरं ।
 मणिपर्वतशृङ्गश्च सभार्यश्च जनार्दनं । उवाच लीलया पत्नी गरुडः पतताम्बरः ।
 सपञ्चमसर्विकेर्हर्षमाद्रिशिखरोपमः । दिलु सर्व्यासु संहृदं जनयामास पक्षिराट् ।
 आरुजन् पर्वताश्रयि पादपांश्च समाक्षिपन् । संजहार महाभ्राणं विजहार च कानिचित् ।
 विषयं समतिक्रम्य देवयोऽञ्जसुख्ययोः । यथैवातजवः पत्नी जनार्दनवशे स्थितः ।
 स मेरुं गिरिमासाद्य तैवगन्धर्वसेवितं । देवमद्यानि सर्वाणि ददर्श मधुसूदनः ।
 विविधां भरताञ्चैव साध्यानाञ्च नराधिप । आजमानान्यतिक्रामन्नक्षितोश्च परम्प ।
 प्राप्य पुण्यतमान् लोकान् देवलोकमरिन्दमः । शक्तस्य समामाद्य प्रविशेज जनार्दनः ।
 श्रवतीर्थं स ताच्छ्रुत्तु ददर्श चिदश्रधिपं । प्रोतसैवाभ्यनन्दनं देवराजः व्रतक्रतुः ।
 प्रदाय कुण्डले दिव्ये ववन्दे तमथाच्युतः । सभार्यो विबुधश्रेष्ठ नरश्रेष्ठो जनार्दनः ।
 कोऽर्चितो देवराजेन रत्नैश्च प्रतिपूजितः । सत्यभामा च पौलोम्या यथावदनिबन्दिता ।

वासवो वासुदेवश्च सहितौ जग्मतुस्ततः । अदित्या भवनं दिवं देवमातुर्महर्षिमतम् ।
 तत्रादितिमुपास्यन्तोमहरोमिः समन्ततः । ददृशान् महात्मानो महाभागा तपोऽन्विताः ।
 ततस्तौ कुण्डले दिव्ये प्रदायादितिमन्दनः । ववन्हे तौ त्रयोमर्त्ता मातरं स्त्रां पुरन्दरः ।
 जनाहंनं पुरस्कृत्य कर्ष्यं चैव ववन्हे तत् । अदितिक्षौ सुतौ प्रीत्या परिविव्याभिमन्या च ।
 आशीर्भिरमुकूलाभिरुभावयवदक्षदा । पौलोमी सत्यभामा च प्रीत्या परमया युते ।
 अग्न्यहोतां वराहाया देव्यास्तु चरणौ शुभौ । सा ते चाप्यवदत् प्रमणा देवमाता यशस्विनी ।
 यथावद्वसवीषैव जनाहंनमिदं वचः । अष्टम्यः सर्वभूतानामवच्छेद्य भविष्यति ।
 यथैव देवराजोऽयमजितो लोकपूजितः । तव चैवं वरारोहा नित्यं ह्य प्रियदर्शना ।
 सर्वलोकेषु विख्याता दिव्यगन्धमनोरमा । सत्यभामोत्तमा स्त्रोणां सुभगा स्त्रिरथैवमा ।
 जरां न थास्यन्ति वधूर्यावत्सं हृष्या मानुषः । एवमभ्यर्क्षितः हृष्या देवमाया महाबलः ।
 देवराजाभ्यनुज्ञातो रक्षैश्च प्रतिपूजितः । वैमतेषां समाकृत्य सहितः सत्यभामया ।
 देवाक्रोडं परिक्रामन् पूज्यमानः सुरर्षिभिः । स ददर्श महाबाहुराक्रोडं वासवस्य च ।
 दिव्यमभ्यर्क्षितं देवैः पारिजातं महाद्रुमं । नित्यपुष्पधरं हृद्यं पुष्पगन्धमनुत्तमं ।
 यमासाद्य जनः सर्वो जार्तिं स्मरति पौष्पिकीं । संरक्ष्यमाणं देवैस्तं प्रसङ्गामितविक्रमः ।
 उत्पात्यारोपयामास गच्छेत् तं महाद्रुमं । सोऽपश्यत् सत्यभामा च दिव्यमहूरक्षं गणं ।
 वृष्टतः सत्यभामा च दिव्ययोवाभिषीचिता । प्रायान्ततो दारवतीं वायुजुष्टेन वै पथा ।
 श्रुत्वा तद्देवराजस्तु कर्ष्यं हृष्यास्य वै तदा । अनुमते महाबाहुः कृतकर्मति चाश्रयित् ।
 संपूज्यमानस्त्रिदर्शैर्धर्माधिगणसंस्तुतः । प्रतस्थे दारकां कृष्णो देवलोकादरिन्दमः ।
 मोऽभिपत्य महाबाहुर्दीर्घमध्वानमल्पवत् । पूजितो देवराजो न ददृशे यादवीं पुरीं ।
 तथा कर्ष्यं महत् कृत्वा भगवान् वासवानुजः । उपायाहूय दारकां कृष्णः श्रोमान् गच्छत्वाहनः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नरकबधे त्रयोविंशतिश्चतुर्थाध्यायः ॥ १२३ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रादुर्भावे मुनिश्रेष्ठ मायुरे चरितं शुभं । दृष्ट्वान् वै नाधिगच्छामि त्वत्तिं हृष्यास्य धीमतः ।
 दारकायां निवसतः कृतदारस्य वज्रुणं । चरितं ब्रूहि हृष्यास्य सर्वं हि शिदितं तव ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जनमेजय कृष्णस्य कृतदारस्य भारत । निबोध चरितं चित्रं तस्मैव सदृशं प्रभोः ।
 प्राप्तदारो महातेजा वासुदेवः प्रतापवान् । रक्षिण्या सहितो देव्या ययौ रैवतकं नृपः ।
 उपवासावमानं हि रक्षिण्याः प्रतिपूजयन् । तर्पयिष्यन् स्वयं विप्रान् जगाम मधुसूदनः ।
 कुमारः प्रययुस्तत्र पुष्पा भ्रामर एव च । प्रेषिता वामदेवेन नारदस्त्राभ्यनुज्ञया ।
 षोडशस्तोमहस्ताणि जग्मुरेव च धीमतः । अग्न्या परमया राजन् विष्णोरेवानुरूपया ।
 ततस्तत्र दिग्जातोनां कामान् प्रादादधीक्षजः । अर्थिनां धर्मनित्यानां वन्दिनामिष्टदादिनां ।
 कक्षाणामगोवाणां महतां पुष्पकर्षणां । यौनिः श्रौतैश्च मौलैश्च शुद्धानां कुरुनन्दन ।

११३०

११३१

११३२

११३३

११३४

११३५

तर्पयित्वा दिजाम् कामैरिष्टैरिष्टः सतां हरिः । ज्ञातोन् सन्तर्पयामास यथाईश्वर्यवत्सलः ।
 उपवासावसानेऽथ भगवान् सविशेषतः । बभूवेने प्रियां भार्यां रुक्मिणीं भोजकात्मनां ।
 वसन्तस्तस्य कृष्णस्य सदारस्यामितैजसः । सुखासीनस्य रुक्मिण्या नारदोऽभ्यागमयतः ।
 आगतञ्चाप्रमेयात्मा मुनिमिन्द्रानुजसदा । ज्ञास्तदृष्टेन विधिना अर्चयामास कोश्रवः ।
 सोऽर्चिता वासुदेवेन मुनिरर्ह्यतमः सतां । पारिजाततरोः पुष्पं ददौ कृष्णाय भारत ।
 तद्वृक्षराजकुसुमं रुक्मिण्याः प्रददौ हरिः । पार्श्वस्था सा हि कृष्णस्य भोज्या नरवरऽभवत् ।
 प्रतिपद्यत ततः पुष्पं कामारणिरनिन्दिता । शिरस्यमलपत्राणां ददौ कृष्णोऽङ्गितानुगा ।
 त्रैलोक्यरूपसर्वस्वस्य नारायणमनोहरा । शूशुभे तेन पुष्पेण दिगुणं भैरवी तदा ।
 नारदस्यामुवाचाथ मुनिर्ब्रह्मसुतसदा । तवैवौपयिकं पुष्पमिदं देवि पतिव्रते ।
 अलङ्कृतं पुष्पमेतत् संवर्गान्तव सर्व्वया । अर्चयैव सतातेन त्वेवमेतत् पुष्पं छत्रे ।
 कल्याणगुणमम्यन्ने सततं सर्व्ववत्सले । अस्नानमेतत् सततं पुष्पं भवति कामिनि ।
 संवत्सरपरं कालं कालेभ्य गुणसम्पत्ते । दक्षितानपि गन्धांश्च ददाति वदताम्बरैः ।
 शीतोष्णौ चेषिते देवि पुष्पमेतत् प्रयच्छति । स्वत्यपि रसान्देवि मनसा काङ्क्षितान् वरान् ।
 सेव्यमानस्य सौभाग्यं ददाति वरवर्णिनि । स्वत्यपि तथा गन्धानोष्णितान् प्रीतिवर्द्धनान् ।
 यानि चान्यानि पुष्पाणि त्वं देव्यभिलषिष्यसि । कुसुमं वृक्षराजस्य तानि तानि प्रदास्यति ।
 एतदेव भगाधामं धर्मिष्ठे धर्मदं तथा । मतिं न चाशूभे धत्ते धार्यमाणं तथा शूभे ।
 अथदिच्छसि वर्णञ्च तत् सर्व्वं धारयिष्यति । स्नानं वाऽप्यय वा स्नूलं कन्दतप्तौ भविष्यति ।
 अनिष्टगन्धहरणमेतत् सद्गन्धवर्द्धनं । प्रदोषकर्षराजौ च करोति कमलैरण्णैः ।
 सन्तानकसञ्जो मालां पुष्पवस्त्रादि चाच्युतं । पुष्पमण्डपमुख्यानि चिन्तिते ते प्रदास्यति ।
 तुभन्वा वा पिपासा वा ग्लानिर्वाऽप्यय वा जरा । देववह्णारयन्यास्तैः स्नानेन भविष्यति ।
 अनुगोतानि गीतानिगाथाद्यपि च चिन्तिते । सुवादिचान् समधुरांसैवैव सवसन्तितान् ।
 पूर्णं संवत्सरे देवि पुष्पमेतत्तवान्निकात् । निवर्त्यते तद्वत्सरं समयेन प्रयास्यति ।
 कृतिरेवा हि भद्रन्ते पारिजातस्य सुव्रते । निसर्गतः सर्गहता सत्कारार्थेऽसुरद्विषां ।
 उमा देववरसेष्टा हिमाचलसुता सती । धारयेदोशरी नित्यं पुष्पाण्येतानि सुप्रभे ।
 अदितिश्च सपौलोमी महेश्वरसुरतारणी । सावित्री वेदमाता च श्रीश्च सर्व्वगुणोदिते ।
 देवपत्न्यस्तथैवान्या देवाश्च वसुदेवताः । संवत्सरपरः कालः सर्व्वेषान्तु न संशयः ।
 षोडशस्त्रीसहस्राणां मध्ये खल्वय वर्त्तसे । अद्येष्टां वासुदेवस्य वेदिनां भोजनान्दिनि ।
 सपत्यस्ते गुणोपैते सर्व्वैः सर्व्वेश्वरप्रिये । अत्रमानवसेकेन त्वया सिक्ताऽद्य भाविनि ।
 प्रकाशमय सौभाग्यमनिवार्य्य यश्च स ते । मन्दारकुसुमं दत्तं यत्ते मधुनिघातिना ।
 अथ सावाजितो देवो ज्ञास्यत्यश्वरवर्णिनी । सौभाग्याणां सदा वेत्ति यात्मानं मुभगा सती ।

४०००

४००१

४००२

४००३

४००४

४००५

शाम्भवाऽथ गान्धारी भार्याऽन्या महात्मनः । सौभाग्यार्थेद्यताकाङ्क्षामद्य मोक्ष्यन्ति निरुद्धाः ।

सौभाग्यैकरथो जैवस्तव देवस्य निःसृतः । मनोरथरथानां यः सहस्रेरपि दुर्जयः ।

अद्याहमवगच्छामि सर्वथा सर्वज्ञाभने । आत्मा दितोयः कृष्णस्य भोजे त्वमिति भाविनि ।

७०१

त्रैलोक्यगजसर्वस्वमददद्यन्तवाच्यतः । जीवितानिश्चयस्तेन त्वया प्राप्नो हरिप्रिये ।

नारदेनैवमुक्तान्तु तथ्यं वाक्यं नराधिप । तत्रस्थाः शृश्रुवुः श्रियाः प्रेषिताः सत्यभामया ।

देवीनाञ्च तथाऽन्यासां सपत्नीनां विश्रान्ते । दृष्ट्वा ताः सविशेषञ्च नारदेनाप्युदाहृतं ।

तच्च श्रुत्वा मुनिखिलं प्रेयाभिः स्तोत्रभावतः । प्रकाशोक्तमेवासीद्विष्णोरन्तःपुरे तदा ।

कर्णकर्णिततो देव्यः कौलोनमिव संवन्नः । मन्त्रयाञ्च किरि हृष्टा रुक्मिण्याऽतिगुणोदयं ।

७०२

अर्हति पुष्पमातेति ज्येष्ठेति च समागताः । प्रायेण प्रवदन्ति स्म हृष्टा दामोदरस्त्रियः ।

ममृषे न सपत्न्याश्च तत् सौभाग्यगुणोदयं । सत्यभामा प्रिया नित्यं विष्णोरतुलनेजसः ।

रूपधौवनसम्पन्ना सौभाग्येन च गर्विता । अभिमानवती देवी श्रुत्वाववन्नमागता ।

समुत्सृजन्ती वसनं सकृदुभयं गुचिस्मिता गुह्यतमैकमंगुलं । जघाह रोषाकुलितेन चेतसा वज्रैः शिखा श्रीरिव वर्द्धितानना ।

दन्दद्माना ज्वलनेन वर्द्धता श्रेयांसमुत्प्रेन गतप्रभेव । क्रोधान्विता क्रोधगृहं त्रिविक्रं विवेश तारेव घनं सतायं ।

७०३

बद्धा ललाटे ह्रिमश्चन्द्रगुह्यं दृक्पङ्कजं प्रियरोपचिह्नं । पर्यन्तदेशं सरसेन देवी लिलेप मा लोहितचन्दनेन ।

संस्मृत्य संस्मृत्य शिरः सरोपं प्रकल्पमाना समुरोपविष्टा । दीर्घपदाने शयनेऽननोप विभूषणाभ्येकनिषद्धवेणी ।

अकारणार्थेन विदग्धमाणा प्रेयाजनस्याभिजनाञ्चिताऽपि । विचूययामास कुम्भेयं मा निःश्वस्य निःश्वस्य नैवैतन्मूः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उपविष्टं मुनिं काला रुक्मिण्या सह केवचः । निश्चक्रामाप्रमयात्मा व्यपदेशेन सर्ववित् ।

जगाम त्वरितदेव सत्यभामाऽगृहं ममृत् । रम्ये रैवतकोद्दिष्टे निश्चितं विश्वकर्माण ।

७०४

अभिमानवतीं देवीं प्राणेभ्योऽपि गरीयसीं । जानन् साचाजितीं त्रिणुविवेश शनकैरिव ।

रुपितामित्रं तां देवीं खेहात् संकल्पयन्निव । भोतभीतः स शनकैर्विवेश यदुनन्दनः ।

दारुकं डारदेशे तु निष्ठेत्युक्ता विवेश ह । नारदस्त्रोपचारार्थं प्रयुक्तं विनियुज्य च ।

स ददर्श प्रियां दूरात् क्रोधागारगतां तदा । प्रेयासमध्यगतां क्रोधाग्निःश्वसन्तीं मुहूर्धुक्कः ।

करजागवल्लोढन्तु पङ्कजं मुखपङ्कजे । संक्षेपयित्वा निश्चस्य विहरन्ती पुनः पुनः ।

७०५

किञ्चिदाकुञ्चितगणेन चरणेन वसुधरां । कृत्वा शृङ्गेय घटनं निश्चमन्ती पुनः पुनः ।

करपद्मे पुनः सखे मुखपद्मं निवेद्य च । त्रिविक्रे चारुमन्त्राङ्गीं ध्यायन्तीं कमलेक्षणं ।

सरोपं चन्दनं गृह्णन् प्रेयाहस्तादनिन्दितां । प्रह्लादयित्वा हृदयं त्रिपत्नीं निर्दयं पुनः ।

पुनस्तथाय शयनात् पतन्तीञ्च पुनः पुनः । तास्मा ज्येष्ठास्तथाऽन्याश्च प्रियाया ददृशे हरिः ।

अवगण्य यदा वक्त्रमुपधाने न्यवेशयत् । इदमन्तरमित्येवं ततो मत्वा जनार्दनः ।

७०६

प्रेयाजनं संज्ञयाऽथ नाख्येयोऽस्मोति संज्ञयन् । स शङ्कितप्रचारश्च त्वरितोऽनतिकमभ्यधात् ।

यहाय व्यजनं चैव खिला स परिपार्यतः । शनैरवासृजदातं जहास शनकैरिव ।
 स पारिजातपुष्पस्य संस्पर्शेनानुवासितः । बभार भगवान् गन्धं दिव्यं मानुषदुर्लभं ।
 अत्यहुततमं गन्धं जिघ्रित्वा विस्मयान्विता । अपाटुणोन्मुखं सत्या किमेतदिति चात्रवीत् ।
 सोत्थिता पृष्ठतो देवमपश्यन्ती शूचिस्मिता । पर्येषच्छब्दथो प्रेया गन्धस्य प्रभवन्तदा ।
 ताः दृष्टास्व प्रभाषन्त्या जानुभिर्द्वरणीकृताः । अपोमुखस्यस्तस्यासुः कृताञ्जलिपुटास्तदा ।
 तदपूर्वमदृष्ट्वैव गन्धं मुञ्चति मेदिनी । कथमेकतरस्तस्या गन्धोऽयमिति तत् खलु ।
 किं चिदं स्यादिति च सा ह्यवेचन्ती समन्ततः । ददृशे कैशवं देवी सहसा लोकभावनं ।
 युज्यतीति ततो वाचमुक्त्वा सास्त्राविश्लेषण । अवसितेव रोषेण बभूव प्रणयान्विता ।
 सा प्रस्फुरितचर्चोष्ठी निःश्वसाधामुखी तदा । मुहुर्नमसितापाङ्गी तस्यावन्यमुखी शूभा ।
 निबध्य भुकुटीं वामां सम्यगुत्क्षिप्य लोचने । निवेश्य वदनं हस्ते शोभसोत्सवोद्भुरिं ।
 तस्याः सुस्ताव नेत्राभ्यां वारि प्रणयकोपजं । कुशेशयपलाशाभ्यामवश्यायजलं यथा ।
 समुत्पत्य जलं तत्र पतितं वदनाम्बुजात् । प्रतिजयाह पद्माक्षः कराभ्यामपि सत्वरः ।
 अथोरसि पतन्तोयं श्रोवत्साङ्कोऽभ्युज्ज्वलः । प्रियानयनजं देवः परिगृह्येदमब्रवीत् ।
 खवत्यसितपद्माक्षि किमिदं तवभाविनि । तोयं सुन्दरि नेत्राभ्यां पुष्कराभ्यामिवोदकं ।
 प्रभाते पूर्णचन्द्रस्य मध्याह्ने पङ्कजस्य च । विभर्त्ति तव किं वक्त्रं वपुर्धममनोहरं ।
 किमर्थं कौकुभं वाशो महारजनमेव च । नानुगृह्णासि सुश्राणि शूकं वाशोऽनुगृह्णते ।
 वासस्येते तवाभीष्टे महारजनकौकुमे । देवाभिगमनादूर्ध्वं शूकं नेष्टुं हि ते प्रिये ।
 किञ्चानाभरणं गात्रं सुगात्रि तव कथ्यतां । चित्रकस्थानमाक्रान्तं कस्माच्च वरवर्णिनि ।
 श्रुतेन तव पट्टेन वाससा प्रियदर्शने । ललाटं सेव्यते कस्माच्चन्दनेन सुगन्धिना ।
 सरसेनायतापाङ्गि कान्तेन च्छदयप्रिये । प्रभोपमहंकेनाथ कारणेनाननस्य च ।
 करोषि मम चात्यर्थं मनो ज्ञापयसि प्रिये । प्रसूतसुन्दरसः कपोलप्रणथी तव ।
 पत्रलेखासपङ्कजं प्राप्नो नातिविराजते । रत्नस्यारभरणैर्मुक्ता श्रेणिस्तो नातिशोभिता ।
 यद्गन्धचरहिता धैरिविव्यकशारदी । पूर्णचन्द्रसपत्नेन क्षेरेणाबद्धभाषिणा ।
 किमु नाभायसे माऽथ मुखेनोत्पलगन्धिना । अर्द्धाक्ष्णोऽपि हि तावन्मां किमर्थं न निरोचसे ।
 मुञ्चस्येव सनिश्यामं तोयमञ्जनदुर्हिमं । अलमिन्दीवरश्यामे रुदितेन मनस्विनि ।
 जलमञ्जनकल्लाषं मा भोखोराननदिषं । तदीयोऽहं यथा देवि ख्यातो जगति किङ्करः ।
 नाज्ञापयसि मां किं त्वं पुरेव वरवर्णिनि । किमकार्षमहं देवि विप्रियं तव भाविनि ।
 येनातिमात्रमात्मानमायासयसि सुन्दरि । मगसा कर्मणा वाचा न त्वामतिचराम्यहं ।
 सर्व्वथा सर्व्वदा सर्व्वं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते । बद्धमानो ममान्यासु क्लेशु सर्व्वज्ञशोभने ।
 खेदस्य बद्धमानस्य लम्बते ऽन्यासु नास्ति मे । नैव त्वां मदना जह्यामृतोऽपि मयि मासकः ।

७२०

७२१

७२०

७२५

७२०

७२५

इति मे निश्चितं विद्धि चितः सुरसुतोपमे । कमा गन्धश्च मेदिन्यां शब्दाश्चाश्वात्परं गुणाः ।
 भुवं पद्मजगर्भांमे त्वयि स्नेहस्तया मम । रुचिरशौ यथा दिव्या प्रभा चैव दिवाकरे ।
 कान्तिश्च शायती चन्द्रे स्नेहस्त्वयि तथा मम । एवंवादिनमात्मेष्टं सत्यभाभा जगद्गर्भे ।
 जनेतवाच नेत्राभ्यां प्रमृज्य सुभगा जलं । मदीयस्त्वमिति ह्यालोक्ष्य नित्यं ममः प्रभो । ७२०
 अथ साधारणस्नेहस्त्वमित्यवगतां ह्यहं । नाश्चास्तिवमहं पूर्वमनित्यं कालपर्ययं ।
 अथ लोकगतिं कृत्स्नामवगच्छामि न भुवां । अमृताया हितोयोऽयं जन्यहि मम सर्व्याया ।
 किमत्र बह्वनोक्तेन हृदयं वेत्ति तंऽप्युत । वाङ्मनमिव पश्यामि माधुर्यं संप्रयुज्यते ।
 मयि स्नेहश्च कृतकलवान्यत्र न कश्चिमः । अजुस्त्वभावां यो भक्ता सर्व्वेष्टा पुरुषोत्तम ।
 अवजानामि जानन्ते कैतवीं वृत्तिमास्थितः । एतावत् खलु पर्याप्तं दृष्टं द्रष्टव्यमथयं । ७२१
 श्रुतश्चाप्ययवा श्राव्यं दृष्टः स्नेहफलोदयः । यदि त्वहमनुयाङ्गा मामनुज्ञातुमर्हमि ।
 तपस्येऽहं परं कृत्वा निश्चयं पुरुषोत्तम । भर्तुंस्कन्देन नारीणां तपो वा व्रतकानि वा ।
 निष्फलं खलु यद्वर्तुंरस्कन्देन क्रियेत ह ।

इतीदमुक्त्वा पुनरेव शोभना मुमोच तोयं मयनोद्भवं सती । गृह्यथ पीतं हरिवासमः शुभा पटान्तमाधाय मुखे शुचिस्मिता ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे पञ्चविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारायणः सत्यभाभां पुनरेवाय भारत । प्रोवाच प्रणयात् कुट्टामभिमानवतीं सती । ७२०

॥ वासुदेव उवाच ॥ दहतीव ममाङ्गानि शोकः कमललोचने । किमु तत्कारणं येन त्वमेवमतिविक्रवा ।

शापिताऽसि मम प्रापैराचक्ष्वः नत्ययो यदि । श्रोतव्यं यदि भक्तेन भर्ता सर्व्वोद्गमने ।

ततः प्रोवाच भर्तारं मया सत्यजने स्थितं । वाष्पगद्गदया वाचा तयैवाधोमुखो स्थिता ।

त्वयैव ख्यापितं पुर्व्वं सौभाग्यं मम मानद । जगद्यमलपत्राद्य तत् ख्यातं कैश्विनाशन ।

शिरो वहामि चेष्टत्वात्तवाहं देव गर्विता । सर्व्वधोमन्त्रिणीनाञ्च स्पृहणीयाऽस्मि सर्व्वया । ७२१

साऽहमद्यावद्वास्यामि सपत्नीनां जनस्य च । इति प्रेयाभिराख्यातं श्रुत्वा तथ्यं ततस्ततः ।

यत् पारिजातकुसुमं दत्तवासात्तदस्तव । तत्किञ्चेष्टजने दत्तं त्वयाऽहं परिवर्द्धिता ।

रत्नातिशयदमेन तस्यामधिकः किल । स्नेहश्च बह्वमानश्च प्रकाशं गमितस्त्वया ।

तामनौषीतु संमचन्ते प्रियां स किल नारदः । तदश्रौवोश्च वृष्टस्त्वं प्रियायाः संततं किल ।

स्नातव्या यदि तावत् सा नारदेन तवायतः । दुर्भगोऽयं जनस्य किमर्थमनुशब्धितः । ७२२

प्रणयस्य रमं दत्त्वा पञ्चान्नापः प्रभो यदि । अनुशां मे प्रयच्छस्व तपस्वर्ण्णं प्रदीद मे ।

स्वप्नेनापि न दृष्टाऽहं श्रद्धयां पुष्करेक्षणे । यदन्येदेव निवृत्तमशौचं पश्यतस्तव ।

कामः कामन्तु तस्यैतन्मुनेरनुलतेजसः । अत्र मन्यन्तु मे देव शान्तिध्वं तत्र तत्र यत् ।

मानार्थं जीयते लोकैस्त्विहियुक्तावन्मि । तदेवं सति नेच्छामि जीवितुं मानवजिता ।

ममाभवद्यतो रत्ना भयमद्य ततो मम । सर्व्वतो रक्षते यो भो स भो नाद्याभिरक्षति । ७२३

हा गतिं कां गमिष्यामि त्यक्त्वा देव त्वया विभो । कुमुदतीगतां नूनं गतिं यास्यामि सङ्गता ।
 किमकार्षमहं मोहादोशराणां प्रियाम्रियं । प्रिया भूत्वाऽप्रिया भूता यद्दहं तव मानद ।
 वसन्तकुसुमैश्चित्रं मदा रैवतकं निर्गिरं । प्रिया भूत्वाऽप्रियाम्भूता कथं ब्रह्मास्त्रहं पुनः ।
 परपुष्टस्त्रेणैश्चित्रं पुष्पगन्धवहं श्रुचिं । कथं नामानिर्लभं देव्या श्रेयं दुर्भगा सती ।
 जलकोडां प्रवाह्य देव कृत्वा महोदधौ । कथं दौर्भाग्यमापन्ना पश्येयमपि सागरं ।
 साचाजिति प्रिया नान्या त्वयो भेऽस्तीति यद्वि मे । त्वमबोधः का तथातमय वा कः स्मरिष्यति ।
 यदद्राक्षोद्वि मे श्रुर्भुवज्जमानेन नन्दिने । अवज्ञातां त्वयाऽद्राक्षोन्मनं दौर्भाग्यकवितां ।
 किन्तु मूढेन ते प्रेम्णा सुखिग्धेनार्प मानद । यत् समाना जनेर्देवो मां न पश्यति निजदा ।
 नाहं त्वां कितवं धूर्तमज्ञाशिवमरिन्दम । अथ ज्ञातोऽसि तत्पक्षपक्षो जनवञ्चकः ।
 स्मरवर्णैर्जिताकारास्त्रिगूढादेव यजतः । पौर ज्ञातोऽसि तत्पक्ष वाङ्मात्रानधुरः शठः ।
 एवमीर्यावशं प्राप्ता देवी साचाजितो हरिः । अभिमानवतीं देवः सान्त्वपुष्पमयाज्जवोत् ।
 मैवं पश्यपक्षाशचि ममेश्वरि वद प्रिये । किमत्र वज्जनोक्तेन त्वदीयमवगच्छ मां ।
 तत् पारिजातकुसुमं तस्या देवि ममाद्यतः । नारदो मत्प्रियं कुर्वन् मुनिरक्लिष्टकथञ्जित ।
 दाक्षिणादुरोधाच्च दत्तवाचाच्च संश्रयः । प्रसीदैकापरार्धं मे मर्षयस्व श्रुचिस्त्रिते ।
 पारिजातस्य पुष्पाणि यदीच्छत्यतिकोपमे । तदा दाताऽस्मि सुभ्राणि सत्यमीतद्भवोमि ते ।
 स्वर्गादिहानयित्वा च पारिजातं द्रुमेश्वरं । गृहे ते स्थापयिष्यामि यावत्कालं त्वमिच्छसि ।
 एवमुक्त्वा तु हरिणा प्रोवाच हरिवक्त्रभा । यद्येवं स द्रुमः शक्य दहानयितुमद्युत ।
 मन्युरेव प्रमृष्टो हि भवेद्भङ्गगुणं मम । सीमन्तिनीनां सर्वसामधिक्रा स्यामबोधज ।
 तथाऽस्तु प्रथमः कल्प इति तां मधुसूदनः । प्रोवाचाप्रतिमो देवो जगतः प्रभववाच्ययः ।
 तथेत्युक्ते तु कृष्णेन तुतोष समितिञ्जय । सत्यभामा सतामिष्टा कंसनाशनवक्त्रभा ।
 ततः ज्ञातो जगन्नाथः सर्वोत्तमा सर्वभावनः । चकारावश्रयकं सर्वं सर्वकामप्रदः सतां ।
 दध्यां च नारदं देवो ध्यातो देवमुनिर्नृप । अभ्याजगाम स खाल्वा मुनिश्रेष्ठो महोदधौ ।
 तमागतं नरपते सतां गतिरधोत्तमः । सत्यया सह धर्मात्मा यथाविधिमपूजयत् ।
 पादौ प्रक्षालयाञ्चके मुनेः साचाजितो स्वयं । जलं देवः स्वयं कृष्णो भङ्गारेण ददौ तदा ।
 अथोपकल्पयामास सुखासीनाय केशवः । परमाद्यं स मुनये प्रयतात्मा जगद्गुरुः ।
 तल्लोककुरुः सत्कृत्य दत्तं मुनिहृदारधीः । सुभुजे वदतां श्रेष्ठः अद्वया परयाऽश्रितः ।
 उपसृष्ट्य तत्सुप्तः प्रददौ चाग्निषः प्रभोः । तासु प्रीतेन मनसा प्रतिजयाह केशवः ।
 ततः साचाजितो देवीं प्रशन्तां नारदोऽज्जवोत् । प्रसार्य दक्षिणं हस्तं मजलं जलजल्लक्ष्णं ।
 यथेदानीं तथैव त्वं भव देवि पतिव्रता । सविशेषं सुभगा भव मत्तपसा बलात् ।
 इत्युक्त्वा मुनिमुखेन सत्यभामा हरिप्रिया । उक्तव्या महता युक्ता हर्षेण तु नराधिप ।

३१९

३१९

३१९

३१९

३१९

३१९

कृष्णोऽभ्यनुज्ञां कौरव्य सन्धा मुनिवरात्तदा । सुभजे विद्यसं धीमानप्रमेयपराक्रमः ।
 ततस्त्वावश्यकं कृत्वा सत्यभामाऽपि भारत । अनुज्ञया तदा भर्तुर्विवेकान्मर्त्यं मुदा ।
 ततो विनिर्गता देवी कृष्णस्यैवाभ्यनुज्ञया । स्मिता पार्थे च कृष्णस्य नमस्कृत्वा महात्मने ।
 ततो मुहूर्त्तमासित्वा नारदः कृष्णमब्रवीत् । आष्टण्डे त्वां गमिष्यामि शकलोकमधोक्त्र ।
 तत्राद्यं देवमीशानं नमस्कृत्य महेश्वरं । गच्छन्ति देवगन्धर्व्यास्तथैवाप्सरसां गणाः । ७१२०
 मासि मासुचितं श्वेततमहेन्द्रसदने विभो । पूजार्थं देवदेवस्य गान्धर्व्यं नृत्यमेव च ।
 अन्तर्हितो देवदेवः सोमः सप्रबरो विभुः । पश्यत्यमरमुख्येण कृतं भक्त्याऽद्रिजातिना ।
 निमग्नितोऽहं पूर्वेद्युः पुष्पं दातुं महाद्युते । पारिजातस्य भद्रं ते तद्वराग्रे महात्मनः ।
 यदेतदाहृतं स्वर्गात्तवार्थंभो मया विभो । देवोपभोग्यमेतद्वि तद्वराजसमुद्भवं ।
 दृष्टः स दृष्टः सततं श्रद्धाः पुष्करलोचन । सौभाग्यमावहत्येव पूज्यमानोऽपि नित्यश्रः । ७१२१
 पुष्पं कर्तुं तदा दृष्टः पारिजातो महाद्रुमः । अदित्या धर्मनित्येन कश्यपेन महात्मना ।
 पुराऽदित्या महातेजासोषितः किल कश्यपः । वरेण च्छन्दयामास मारोचक्षपसो निधिः ।
 सोवाच सुभगा येन भवेयं मुनिवत्तम । खलुकृता कामतस्य सर्व्वरेव विभूषणैः ।
 ईक्षिः गीतनृत्यस्य भवेन्नाम तपोधन । कुमारो नित्यदा चैव भवेयं तपसां निधिः ।
 विरजाः शोकरहिता भवेयमपि नित्यदा । पतिभक्तिमतो चैव धर्मश्रोता तथैव च । ७१२२
 पारिजातं ततोऽस्माच्चोददित्याः प्रियकाम्यया । सर्व्वकामप्रदः पुष्पैराहृतं दिव्यगन्धदैः ।
 त्रिशङ्खं सर्व्वदा दृश्यं सर्व्वभूतमनोहरं । सर्व्वपुष्पाणि दृश्यन्ते तस्मिन्नेव महाद्रुमे ।
 इदं दृश्यास्य पुष्पाणि विभक्त्येकातिरूपिणी । बहुरूपाणि चाप्यन्या पद्मानि च तथाऽपरा ।
 मन्दरादपि वृक्षाश्च सारमुद्भूत्य कश्यपः । तस्मादेव तद्वृष्टः सर्व्वेषां ज्येष्ठतां गतः ।
 ततस्तत्र निवध्याय कश्यपं प्रददौ शुभा । अदितिर्ब्रह्म पुष्पायै सौभाग्यार्थं तथैव च । ७१२३
 निष्कयेण मया मुक्तः कश्यपस्तु तपोधनः । इन्द्रे दत्तस्तथेन्द्राणां सौभाग्यार्थं ततो मम ।
 सोमस्याप्यथ रोहिण्या च्छुद्धा च धनदक्षया । एवं सौभाग्यदेो वृक्षः पारिजातो न संशयः ।
 पारे जातो विष्णुपद्याः पारिजातेति शब्दितः । मन्दारपुष्पैर्धनुको मन्दारस्तोत्र कथ्यते ।
 कोऽप्ययं दाहुरित्याऊरजानन्तो यतो जनाः । कोविदार इति ख्यातस्तत्ततः स महातरुः ।
 मन्दारः कोविदारस्य पारिजातस्य नामभिः । स वृक्षो ज्ञायते दिव्यो यस्यैतत् कुसुमोत्तम । ७१२४
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे षड्विंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो जिगमिषुन्त च नारदं मुनिवत्तमं । प्रोवाच भगवान् विष्णुरप्रमेयपराक्रमः ।
 मरुतैर्धर्मतत्त्वज्ञ स्वर्गं गत्वा त्वयाऽनघ । दृष्ट्वा सदस्यान्देवस्य निपरप्लस्य धीमतः ।
 अनाज्ञया भद्रचलादिज्ञायः पाकशासनः । संवर्णयित्वा आत्तवं पौराणं वेत्ति यस्मिन् ।
 यमसाक्षीन्मुनिश्रेष्ठो भगवान् कश्यपस्तत् । पारिजातं पुराऽदित्याः प्रियार्थं धर्मवित्तमः ।

स पुण्यमतिशौभाग्यं ददाति तद्वत्तमः । तव दत्तं पुरा दानं व्रतेन तद्वत्तमे ।
 देवीभिर्हर्षेणित्याभिर्हर्षार्थममरोत्तम । दत्तं श्रुत्वाऽभिकाङ्क्षन्ति दातुं पत्न्यो मम प्रभो ।
 पुण्यार्थं दानधर्मार्थं मम प्रीत्यर्थमेव च । आनायय हारवतीं पारिजातं महाद्रुमं ।
 दत्ते दाने पुनः स्वर्गं तत्र तं नाययिष्यसि । प्रवाच्य एवं भगवान् बलभिद्भगवत्स्वया ।
 तथा तथा प्रयत्नश्च कार्या मुनिवर तथा । यथा तद्वरं दद्यात् पारिजातं सुरेश्वरः ।
 तत्र दूतगुणांस्तावत् पश्यामस्ते तपोधन । सम्भाष्या सर्व्वकृत्यानां सम्पद्धिं त्वयि मे मता ।
 एवं नारायणेनोक्तो नारदो भगवानृषिः । प्रहस्योवाच केशिप्रमिदं वाक्यं तपोधनः ।
 वाढमेवं प्रवक्ष्यामि यद्मुख्य सुरेश्वरं । न तु दास्यति देवेन्द्रः पारिजातं कथञ्चन ।
 मन्दरं पर्व्वतश्रेष्ठं दानवैस्तिदशैस्तथा । निक्षिप्य तोयधौ पूर्व्वं पारिजातः समाहृतः ।
 मन्दरं पर्व्वतश्रेष्ठं नयितुं प्रेषितः पुरा । पारिजातं हरेणापि लोककर्त्ता जनार्दन ।
 स्वयं विज्ञापितो गत्वा ततः शक्रेण शङ्करः । आकीडद्रुम उद्यमे शय्याः स्थादिति याचितः ।
 तथाऽस्त्विति वरो दत्तो महादेवेन ज्ञानघ । न च नीतः पारिजातो मन्दरं चित्रकन्दरं ।
 क्रोडावृषः स शय्येति व्यपदेशेन मोक्षितः । महेश्वरेण महाबाहो पारिजाततदः पुरा ।
 प्रियार्थमुभयाऽस्त्राक्षोत् पारिजातवनं हरः । गव्यूतिशतविक्षीर्णं मन्दरस्यैव कन्दरं ।
 न तत्र सूर्य्यभाः कृष्ण प्रविशन्ति नगोत्तमे । न चन्द्रस्य प्रभाः शोता नैव कृष्ण सदागतिः ।
 शीतोष्णे च्छन्दस्तत्र शैलपुत्रा भवन्ति हि । स्वयम्पुत्रं वनं तद्वि महादेवस्य तेजसा ।
 वर्ष्मयित्वा महादेवं सगणं यदुर्वद्धन । मास्मान्यस्तद्वनं दिव्यं न प्रयाति कथञ्चन ।
 सर्व्वान्ति तत्र वाष्पेय पारिजाताः समन्ततः । सर्व्वरत्नानि मुख्यानि मनसा काङ्क्षितानि वै ।
 गणास्तान्युपभुञ्जन्ति प्रवराणां महात्मनां । आज्ञया देवदेवस्य लोकनायस्य केशव ।
 पारिजाताद्भृगुणं फलं तेषां तथा वनं । अभिमानं प्रभास्यैव गुणा भूरिगुणास्तथा ।
 भूर्त्तमन्तश्च ते वृक्षाः सोमं देवं वृषध्वजं । उपतिष्ठन्ति सततं प्रवरैः सह केशव ।
 रौद्रेण तेजसा जुष्टा दुःखैर्हर्षिताः सुखान्विताः । तरवो मन्दरे ते हि दयिताः शैलकन्यया ।
 प्रिविशान्धको नाम घोरस्तत्र महाबलः । दैतेथो वरदानेन दर्पितः पापनिश्चयः ।
 स हतो देवदेवेन हरेणामिचघातिना । अबध्यः सर्व्वभूतानां वृत्राद्भृगुणं बली ।
 एवं दुःखेन ते देव पारिजातं प्रदास्यति । पुष्कराच सहस्राक्षः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ।
 सततं भहितो देव्याः शय्याः स हि वरद्रुमः । सर्व्वकामप्रदः कृष्ण तथेन्द्रस्यामितौजसः ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ मुने तेन कृतं साधु महादेवेन धीमता । यच्छोकारणं कृत्वा न नीतः स तदः पुरा ।
 स व्योष्ठः सर्व्वभूतानां लोककृतप्रभवोऽप्ययः । परावर्त्य्यस्य सवृंशं कृतशान्ति मतिः ।
 अहं यद्योयान्देवस्य सर्व्वथा बलघातिनः । स्नातनीयश्च भगवन् जयन्त इव सत्तम ।
 सर्व्वथा मगवांस्तावदुपायैश्चञ्चिकारैः । करोतु यत्तं प्रीत्यर्थं शक्नो ह्यसि तपोधन ।

७१२

७१५

७१६

७१८

७१९

७२०

मया मुने प्रतिज्ञातं पुण्यार्थं सत्यमामया । स्वर्गादिहानदिव्यामि पारिजातमिति प्रोता ।

७१५

मया तदनृतं शर्वं कथं कर्तुं तपोधन । नानृतं हि वचो विप्र प्रोक्तपूर्वं मयाऽनघ ।

मयि भग्नप्रतिज्ञे हि लोकानां संशयो भवेत् । यस्याया हि मुनिश्रेष्ठ लोका धर्मगुणान्विताः ।

परिधार्थाः स्थिता सर्वे स कथं ह्यनृतं वेदेत् ।

न देवगन्धर्वगणा न राक्षसा न चासुरा नैव च यक्षपन्नगाः । मम प्रतिज्ञामुपहन्तमुद्यताः सुखाय जीवन्ति विमं महा मुने ।

म पारिजातं यदि न प्रदास्यति प्रयाच्यमानो भवताऽमेरुश्वरः । ततः शचीव्यामृदितानुलोपने गदां विमोक्षामि पुरन्दरे रमि ।

७१६

इति प्रवाच्यो यदि मामपूर्वकं प्रयाच्यमानो न तत् प्रयच्छति । मुनिश्च यं मङ्गमनाय सर्व्वया त्वयाऽपि कार्य्यः खलु तत्र निश्चयः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हस्तिवेशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे सप्तविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारदोऽय मुनिर्गत्वा महेश्वरसदनं नृप । तां रात्रिमवसत्तत्र ददृशे च महोत्सवं ।

तत्रादित्या महात्मानो वसवश्च सुरोत्तमाः । राजर्षयश्च विदामः स्वर्गताः कर्षेभिः शुभैः ।

नागा यक्षाश्च मिथ्याश्च चारणाश्च तपोधनाः । ब्रह्मर्षयश्च शतशो देवर्षिमानस्तथा ।

सुपर्णाश्च महात्मानो मरुतश्च महाबलाः । दिवौकसां निकायाश्च शतशोऽन्ये समगताः ।

७१७

उपस्थपरि सर्व्वेषां सोमो देवो महेश्वरः । तस्यावसितविक्रान्तः सैर्गणैः परिव रितः

देवर्षिभिर्मूर्तिश्रेष्ठैः संवृतः सर्व्वभावनः । कल्पान्तरसहस्रेषु क्षयो येषां न विद्यते ।

यानर्चयन्ति सततं देवा देवेश्वरोपमाः । आत्मज्ञाः सत्यमन्याश्च ये च धर्मपथे स्थिताः ।

रुद्राश्च काश्यपा देवमक्षुपासन्त भारत । स्कन्दश्च भगवान् रौद्रीर्गङ्गा च सरिताम्बरा ।

अर्षिर्भ्रातृभ्यश्चैव भारिश्च वदताम्बराः । नेतारो देवदेवानामेने हि तपसाऽन्विताः ।

७१८

एताननुविधीयन्ते देवान्देवगणा नृप । धर्मनित्यास्तपोनित्याः सन्तः सन्मार्गमाश्रिताः ।

ये त्विमे मानुषा देवानर्चयन्ति शुभार्थिनः । तानर्चयन्ति ह्यमरास्तथा राजञ्जुभार्थिनः ।

पितृकृत्येषु देवानां संन्यासं येऽप्यनुष्ठिताः । स्वाध्यायवन्तः कौरव्य सततं धर्मचारिणः ।

गन्धर्वाधिपतिः श्रीमांस्तत्र चित्ररथो नृप । सपुत्रो वादयामास देववाद्यानि हृष्टवत् ।

ऊर्णाद्युच्चित्रमेनश्च द्वाहाङ्गहृश्च भारत । उम्बरस्तुम्बुश्चैव जगुरन्ये च पङ्कजान् ।

७१९

उर्व्वशी पूर्व्वचित्तिश्च हेमा रक्षा च भारत । हेमदन्ता घृताक्षो च सहजान्या तथैव च ।

जुजोष भगवान्देवस्तु पस्त्रानमात्मवान् । वृत्तेन तुष्टः शक्रस्य जगाम जगतो गतिः ।

गते भूतपत्नौ सर्व्वे नृपा जगुर्मर्यादागतं । महेश्वरार्चिता देवाः स्वानेव निलयान्गताः ।

ततः सर्व्वेषु योतपु सखासीनं पुरन्दरं । सदस्यैः स्वैः सहामोने नारदोऽभिययौ मुनिः ।

तमिन्द्रः पूजयामास समुत्थाय तपोधनं । दिदेश कुशगर्भश्च पीठमात्मासनोपनं ।

७२०

नारदोऽथ महातेजा महेन्द्रमिदमब्रवीत् । दूतोऽहममरश्रेष्ठ विष्णोरतुल्यतेजसः ।
 किञ्चित् कार्यं पुरस्कृत्य प्रेषितोऽहं महात्मना । आनर्त्तादान्तिहरणं तस्यैवानन्यतेजसः ।
 प्रीतिवाक्यानि हृद्यानि प्रयुज्य मुनये तदा । ततः प्रहृष्टो भगवानब्रवीत् पाकशासनः ।
 किमाह पुनरश्रेष्ठः शीघ्रमाधत्स्व मे मुने । चिरस्य खलु लक्षणेन संसृतोऽस्मि महात्मना ।
 प्रियवाक्यानि हृद्यानि ब्रूहि धर्ममृताम्बर ।

७२१५

॥ नारद उवाच ॥ मेहेन्द्रानुजं द्रष्टुं गतोऽहं भ्रातरं तव । दारकां पुरुषश्रेष्ठ काश्यपाणां यशस्करी ।
 तन्नु रैवतकेऽद्राक्षं तदासीनमरिन्दमे । रुक्मिण्या सहितं वीरमुभयेव वृषध्वजं ।
 पारिजातनरीः पुष्पं तस्य दत्तं मयाऽनघ । विष्णापनार्थं देवेश पद्मोनामस्तुतेजसः ।
 तद्वृष्ट्वा तस्य पत्न्यस्तु विष्णयं परमं ययुः । बह्वकामप्रदं पुष्पं वृक्षराजममुद्भवं ।

७२१६

शुणःस्तामां मया ख्यातास्तस्य पुष्पस्य मानद । सृष्टिश्च पारिजातस्य काश्यपेनातितेजसा ।
 अदित्या कश्यपो दत्तः पुष्पार्थश्च यथा मम । पुष्पदाक्षा वेष्टयित्वा कण्ठे पुष्पार्थमात्मवान् ।
 तच्च दत्तो यथा श्रद्धा देवास्तान्ये सुरेश्वर । निष्कश्य यथा दत्तः कश्यपाद्यैर्धर्महर्षिभिः ।
 तच्छ्रुत्वा तस्य पत्न्यका मत्यभामेति श्रुता । पुष्पकार्यं मनश्चक्रे दयिता ते यवोयमः ।
 तथा चाभ्यर्थितो भर्ता देव्या देवगणेश्वर । प्रतिजज्ञे स धर्मात्मा यवोयांस्तव मानद ।

७२१७

ततो मामुक्तवान्वीरो विष्णुर्धनवताम्बरः । यथावत् सुरमुख्येण ब्रूतः प्रष्टुं भावन ।
 लालनीयो यवोयांस्तु प्रणिपत्याच्युतोऽब्रवीत् । आनायय सुरश्रेष्ठ पारिजातं वरद्रुमं ।
 मनोरथोऽस्तु सफलो बध्वास्तेऽसुरनाशन । धर्मकृत्यं विशेषेण बध्वास्तेऽमरसत्तम ।
 अयं दुर्लभकल्याणो लोको लोकगणेश्वर । पश्यन्त्वमरकल्याणं मत्प्रपादः च मानुषाः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वामदेववचः श्रुत्वा महेन्द्रः कुरुनन्दन । नारदं वदतां श्रेष्ठमिदं वाक्यमयाब्रवीत् ।

७२१८

भजासनं दिजश्रेष्ठ श्रुतमुक्तं त्वया दिज । मन्देनं प्रतिदास्यामि विष्णोरतुल्यतेजसः ।
 आसीने नारदे शक्रो लब्धानुशोऽथ नारदात् । स्वमासनवरं भजे तस्यैव सदृशं विभो ।
 उपविष्टः सुरपतिरयोवाच तपोधनं । निरोक्ष्य स्ववस्त्रं वीर्यं पार्षदं वृत्रनाशनः ।

॥ इन्द्र उवाच ॥ महर्षे कुशलं पृष्ट्वा वक्तव्यस्ते जनार्दनः । वचनान्मम धर्मज्ञ सर्वभूतसुखावरः ।
 मदनन्तरमीशस्त्वं जगतां नात्र संशयः । तदीयः पारिजातश्च रत्नान्यन्य नि चाच्युत ।
 त्वन्नु भारवतरणं कर्तुं देव सक्षीं गतः । मानुष्यं सर्ववृत्तानामास्थितः कार्यमिद्वयं ।

७२१९

त्वयि तीर्णप्रतिष्ठे हि पुनः प्राप्ते त्रिपिटपं । पूरयिष्यामि बध्वास्ते दृष्टान् कामानर्थोत्तरम् ।
 न स्त्रीयाणि रत्नानि नयितव्यानि तेऽच्युत । स्तन्यार्थं मानुषं लोकमिति पूर्वकृता स्थितिः ।
 उक्तम्य हि स्थितिं देव प्रवर्त्तामि महाबल । यद्यहं किं प्रवक्ष्यामि प्रतापतिगणः प्रभ ।
 ब्रह्मणा सह पुत्रेण रूपैरिणे महात्मना । नियमाः सर्वकृत्यानां स्थापिता जगतो भूवाः ।
 प्रजापतिकृतं मार्गमपास्य जगतो मम । श्रुत्वा प्रजापतिर्हमिच्छामि मम मृतेऽभुः ।

७२२०

अस्माभिर्भिद्यमानन्तु मर्यादासेतुबन्धनं । भेत्यन्यश्रद्धिता दैत्या दैत्यपक्षास्तथाऽपरे ।
 स्त्रीनिमित्तमितो मोते पारिजाते द्रुमेभ्यः । स्वर्गैकधी भविष्यन्ति विमलस्त्रास्य मानद ।
 उपभोगा मानुष्याणां विहिता ये स्वयम्भुवा । तैस्तुभ्यस्तु मम भ्राता मम्यश्नन् कालपर्ययं ।
 इहऽपि तावन्निदिवे मम यः स्यात् परिग्रहः । निदिबस्थोऽपि तं कृष्यो नोपभोक्तुमिहार्हति ।
 ज्येष्ठव्याधिष्ठभोगाणां नाभिन्नः किं जगद्देवः । यतो धर्मं समस्तृष्य पापमेवानुवर्तते । ७२।६
 स्त्रीवशता स्थाप्यमाना कृष्णश्च हि महात्मनः । जगत्ययश्च यो गं जनयेदिति मे मतिः ।
 मानुष्यं मानुषे प्राप्नोति यदेतन्मधुसूदनः । कुर्व्यान्निर्वन्धनोऽयं यद्वाचा ज्येष्ठेन नारद ।
 स्वर्गैरन्नविलोपेन धर्षणा स्यात् परा मम । ज्ञातितो धर्षणा चैव विशेषणैव गर्हता ।
 धर्ममर्थश्च कामश्च क्रमेण मधुसूदनः । सेवलेष सतां धर्मान् स्थापितान् पश्यथोनिना ।
 महोत्सवं पारिजातं नारायण्यस्य हं यदि । पौलोमीमादितः कृत्वा को नु मां वृज्जमस्यते । ७२।७
 पारिजातं महोत्सवं दृष्ट्वा स्मृष्ट्वा च मानुषाः । स्वर्गार्थं नोद्यमिष्यन्ति दृष्ट्वा स्वर्गफलं क्षितौ ।
 पारिजातगुणान्मत्वा जुषन्ति यदि नारद । देवानां मानुषाणाञ्च न विशेषो भविष्यति ।
 तत्र यत् क्रियते कर्म इह तद्भुज्यते नरैः । स्वर्गार्थं न यतिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः ।
 सर्व्वरत्नवरः स्वर्गं पारिजातस्तपोधनः । भुज्यते यदि मर्त्यैः स सर्व्वमेकं जगद्भवेत् ।
 जज्ञैर्मर्त्या न यत्स्यन्ति सन्धस्वर्गफला भुवि । न पूर्त्ताणि प्रदास्यन्ति तुल्यत्वममरैर्गताः । ७२।८
 यज्ञैर्जप्याङ्गिकैश्चैव नित्यमायाययन्ति नः । मानुषाः स्वर्गमेष्वन्तः श्रद्धाधानास्तपोधन ।
 तत् सर्व्वं न करिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः । निस्तेजसा भविष्यामस्ते गतास्तद्विहीनताः ।
 इतः सुदृष्ट्वा शस्येस्ते जोवन्ति पुरुषा भुवि । आप्याययन्तस्तेऽप्यस्मान्दानैर्यज्ञैस्तथैव च ।
 न बुभुक्षा पिपासा वा बाधते मानुषान् यदि । रोगो जरा वा धर्मज्ञ मृत्युर्वा रतिरेव वा ।
 दौर्गन्ध्यं वाऽय वा घोरा इतयः कर्मवन्धवाः । किमुद्योगं करिष्यन्ति पारिजातगुणान्विताः । ७२।९
 सर्व्वया नयनं तत्र पारिजातस्य न क्षमं । इति वाच्यस्त्वया विप्र विष्णुरक्लिष्टकर्षकृत् ।
 यथा यथा च मे भ्राता तुष्येत द्विपदाम्बर । तथा तथा त्वया कार्य्यं कार्य्यं ममोतिमिच्छता ।
 हारांश्च मणिरत्नानि चन्दनान्यगुह्यणि च । वस्त्राणि च विचित्राणि वधूनां दारकां नय ।
 योग्यानि मर्त्यलोकाणां याददिच्छति केशवः । न स्वर्गपरिमोषन्तु कर्त्तुमर्हति केशवः ।
 दशानिरत्नानि यथेष्टितान्यर्धं बहूनि चित्राणि च भूषणानि । न पारिजातस्य कथञ्चन द्रुमं मुने प्रदास्यामि दिवौकसां
 प्रियं । ७२।१०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे इन्द्रवाक्ये अष्टाविंशत्यधिकशतेऽध्यायः ॥ १२८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ देवराजवचः श्रुत्वा नारदः कुरुनन्दन । प्रोवाच वाक्यं वाक्यज्ञो महात्मा धर्मवित्तमः ।

अवश्यमेव वक्तव्यं हितं वक्तुमिच्छदम् । मया तव महाबाहो वृज्जमानोऽस्मि मे तस्यि ।

उक्तो मया वासुदेवो जानता भवतो मतं । न दत्तः पारिजातो हि हरस्यापि त्वया पुरा ।

हेतवश्च मया तस्य दर्शिता भोः समासतः । न चावगतवान्देवः सत्यमेतद्वीमि ते ।
उपेन्द्रोऽहं महेन्द्रेण साक्ष्यमेषः सृष्टिं मां । उवाच पुण्डरीकाक्षस्तदगन्त रमेव च ।
पुनः पुनर्यथा चास्य हेतवो देव दर्शिताः । नैव मुद्गिश्च व्याहृता वृषणाग्रज तस्य वै ।
अपि चाप्युक्तवान्देवो वाक्यानि मधुसूदनः । प्रहस्य सुहृदमैष्टः शरीरमिव वासव ।
न देवगन्धर्वगणा न राक्षसा न चासुरा नैव च पक्षगोतमाः । मम प्रतिज्ञासर्वहनुमुद्यता मुने समर्थाः खलु भद्रमस्यु ते ।
स पारिजातं यदि न प्रदास्यति प्रयाचमानो भवताऽमरेश्वरः । ततः शचीत्याह्वयितानुत्प्रेषणे गदां विमोक्ष्यामि पुरन्दरो
रसि ।

उपेन्द्रस्य महेन्द्राय भ्रातुस्तौ निखयः परः । यदत्र मन्थये न्याय्यं संप्रधार्य सुहृदस्य तत् ।
तत्त्वं हितञ्च देवेश श्रूयतां वदतां मम । नयनं पारिजातस्य द्वारकां मम रीक्षते ।
नारदेनैवमुक्तस्तु प्रत्यस्मन्नदेहभृत् । रोषाविष्टो देवराजः सहस्राक्षोऽजवीदिदं ।
अनागमि मयि ज्येष्ठे सोदरे यदि केशवः । एवं प्रवृत्तः किं शक्यं कर्णमद्य तपोधन ।
बद्धमि प्रतिक्रामामि पुरा स कृतवाक्यमपि । कृणो नारद सीढानि भ्रातेति स मयाऽजव ।
खाण्डवे चार्क्युनरथं पुरा वाचयता सता । मदीया वारिता मेघाः शमयन्तोऽस्मिमुद्धतं ।
गोवर्द्धनं धारयता त्रिप्रिधस्य कृतं मम । तथा वृचवधे प्राप्ते साहाय्यार्थं वृत्तो मया ।
समोऽहमिति सर्वेषां भूतानामिति शोक्तवान् । स्वबाहुवलयमाश्रित्य वृत्रञ्च निहतो मया ।
देवासुरेषु प्राप्तेषु संघामेषु च नारद । युध्यतास्तेच्छया कृणो मुने सुविदितं तव ।
बज्रनाऽथ किमुक्तेन तस्मादिच्छा प्रवर्त्ततां । ज्ञातिभेदो न नः कार्यः साक्षी त्वं मम नारद ।
ममोरमि गदां मोक्तुं प्रोद्यतां यदि केशवः । अनुश्रव्याथ पौलोमीं गुणः क इह दृश्यते ।
उदवासं गतो धीमान् पिता नः कश्यपः प्रभुः । अदित्या सह मे माया तयोर्वाच्यमिदं भवेत् ।
अजितात्मा मम भ्राता रजसा तमसा वृतः । कामेन च स्त्रियो वाक्यादेवं मामुक्तवान् गुरुं ।
धृक् स्त्रियं सर्वथा विप्र धिपजो धिक् तमस्तथा । यथाधिक्रियवान् विष्णुरेवं मां स्त्रीजितो द्विज ।
न दृष्टं कश्यपकुलं व्यपदेश्यं महामुने । नैव दक्षकुलं दृष्टं मातुर्मे यत्र सम्भवः ।
न ज्येष्ठता न राजत्वं देवानां प्रतिमानितं । कामरागाभिभूतेन कृष्णेन खलु नारद ।
पुत्रदारसहस्रैर्हि भ्राताऽजव विजिज्यते । सदृत्तो ज्ञानमग्नय दति ब्रह्मा पुराऽजवीन् ।
नास्ति भ्रातृसमो बभ्रुराहाय्यं हतरो जनः । इति मामब्रवीन्भ्राता पिता चैव प्रजापतिः ।
सोदरेषु विशेषन्तु पिता मे कश्यपोऽब्रवीन् । दृष्टा नया विहृष्यन्ते दानवाः पापनिन्दयाः ।
काममेतच्च वक्तव्यं स्वयमात्मज्ञावाग्निदं । प्राप्तस्त्ववसरो विप्र यदिहाचोष्यते मया ।
धनुर्व्याथं मुनिश्रेष्ठ क्षिणाथां हि पुराऽजव । धन्वाभिरमराणां हि वरदानाग्नहामते ।
उत्कृत्तशिरसो विष्णोः पुरा देही धृतो मया । सन्धितश्च शिरो यत्नाच्छिर्ष्य रौद्रेण तेजसा ।
अहं विशिष्टो देवानामित्युक्ता पुनरच्युतः । धनुरारोप्य दर्पेण स्त्रितो नारद केशवः ।

किं मां पिता वा माता वा वक्ष्यतीति मया मुने । खेहेन विष्टं विज्योः शरीरं मुनिवत्तम ।
 येन्द्रं वैष्णवमथैव मुने भागमहं ददौ । यवीयासमहं प्रेम्णा लक्ष्णं पश्यामि नारद ।
 मंगामेषु प्रहर्तव्यं तेन पूष्यं तपोधन । राजा किलाहं समरे प्रहराम्यघतो भुवं । ७२९
 प्रादुर्भावेषु सर्वेषु स्वशरीरमिवानघ । यत्नाद्रक्ष्यामि धर्मं केशवं भक्तिमाश्रितं ।
 ददं भक्ता मदीयञ्च भवनं विष्णुना कृतं । उपर्युपरि लोकाणामधिकं भुवनं मुने ।
 श्रवमानः स च मया पृष्ठतः कथितं मुने । लालनीयो मया बाल इत्थेवं भ्रातृगौरवात् ।
 बालोऽयं मम पुत्रेति यवीयानिति नारद । पिता माता च गोविन्दो नातोव परिभाषितः ।
 दृष्ट्वा च जनन्यास्तु केशवः स विप्रपतः । वयं देव्या न सन्देहस्तत्र खेहोऽतिरिच्यते । ७३०
 सर्वज्ञो बलवान्पूरो मन्यमानयिता तथा । केशवेत्येव च ध्यानं यत्तद्विद्यतां मतं ।
 गच्छ नारद वक्तव्यः केशवो वचनान्मम । आहूतो न निवर्त्तयं समरं प्रति ब्रुचुमि ।
 यदीच्छसि तदागच्छ सद्यं ते यत्तमिच्छसि । प्रहरस्व च पूष्यं तं भार्याजित यथेच्छसि ।
 रथाङ्गेनाथ शार्ङ्गेण मदया नन्दकेन च । प्रहरास्व गच्छं दुदो भूत्वा जनार्दन ।
 प्रहते प्रहरिष्यामि यथाशक्त्या च केशव । अहो धिग्यदि मां खेहो विह्वलं न करिष्यति । ७३१
 थावन्न संग्रामगतो जितोऽहं चक्रपाणिना । पारिजातं न दास्यामि तावद्भो मुनिवत्तम ।
 मां समाकृत्यते व्येष्टं यवीयास्तु तपोधन । अहं तं सर्वथिव्यामि किमर्थं स्त्रोजितं हरिं ।
 अथैव गच्छ भगवन् दारकां लक्ष्मणालितां । विवादे संस्थितः सोऽद्य इति वाच्यस्त्वयाऽप्युतः ।
 पलाशपत्रार्द्धमपि लयाऽजितो न पारिजातस्य तव प्रदास्यति । इति प्रवाच्यो मधुसूदनस्त्वया वचो मदीयं स्मरता
 तपोधन ।

पुनः प्रवाच्यो भगवंस्त्वयाऽप्युतो मम प्रियार्थं खलु निर्विघ्नद्वितं । न मायया चर्तुमिहार्हसि द्रुमं सुयुद्धमेतास्तु धिगम्भ
 जिह्मतां । ७३२

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे दम्भवाक्ये जननिर्विघ्नदधिकश्रुतोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ महेन्द्रवचनं श्रुत्वा नारदो वदताम्बरः । विविक्ते देवराजानमिदं वचनमब्रवीत् ।

कामं प्रियाणि राजानो वक्तव्या नात्र संशयः । प्राप्तकालान्तु वक्तव्यं हितमप्रियमप्युत ।
 अनियुक्तपुरोभागो न स्यादिति वदन्ति हि । स लोकगतितत्त्वज्ञो नयविज्ञानकोविदः ।
 कार्यकार्थं समुत्पन्ने परिपृच्छति मां भवान् । यतस्ततः प्रवक्ष्यामि शृण्वतां यदि रोचते ।
 अयुक्तेनापि सुबुद्धो वक्तव्यं जानता हितं । न्याय्यञ्च प्राप्तकालञ्च पराभवमनिच्छता ।
 वक्तव्यं सर्वथा सङ्गरप्रियं वाऽपि यद्विदं । आनृण्यमेतत् खेदस्य सङ्गस्य विदितं पुरा ।
 श्रुते धर्मभग्नो च न शूद्रमृषति चाप्रिये । न प्रियं न हितं वाच्यं सङ्गिरेते विनिन्दिताः ।
 सर्वथा देव वक्तव्यं श्रूयतां शृण्वताम्बर । श्रुत्वा च कुर्व सर्वज्ञ मम श्रेयस्कारं वचः ।
 अन्योन्यभेदो भ्रातृणां सुबुद्धां वा बलान्तक । भवत्यानन्दकृदेव दिवतां नात्र संशयः ।

हितानुबन्धसहितं कार्यं ज्ञेयं सुरेश्वर । विपरीतस्तु तद्गङ्गा नित्यं बुद्धिमतां वर ।
 पञ्चान्तापकरं यत् स्यादारब्धं कार्यमीदृशं । आरभेन्नैव तद्विद्वानेष बुद्धिमतां नयः ।
 विपाकमस्य कार्यस्य नानुपश्यामि शोभनं । यदत्र कारणं देव निबोध विबुधाधिप ।
 य एको विष्णुमध्यास्ते प्रधानं जगतो हरिः । प्रकृताश्च यं परं सर्वं सेचन्तं वै विदुर्बुधाः ।
 तस्याव्यक्तस्य यो व्यक्ता भागः सर्वमवोद्भवः । तस्यात्मा प्रथमो देवो विष्णुः सर्वस्य धीमतः ।
 प्रकृताः प्रथमो भाग उमा देवो यशस्विनी । व्यक्तः सर्वमयो विष्णुः स्त्रीसंज्ञो लोकभावनः ।
 हस्तिष्णाद्याः स्त्रियस्तस्य व्यक्तत्वे प्रथमो गुणः । अन्यथा प्रकृतिर्देवो गुणदेवो महेश्वरः ।
 न विशेषोऽस्ति रुद्रस्य विष्णोश्चामरसक्तम् । गुणिनस्याव्ययायाश्च स दारप्रथमो गुणः ।
 नारायणो महातेजाः सर्वलोकभावनः । भोक्ता महेश्वरो देवः कर्त्ता विष्णुरधोवज्रः ।
 ब्रह्मा देवगणास्याये पञ्चान् सृष्टा महात्मना । महादेवेन देवेश प्रजापतिगणास्तथा ।
 एवं पुराणः पुरुषो विष्णुर्वेदेषु पद्यते । अचिन्त्यस्याप्रमेयस्य गुणेश्वरस्य परस्ताथा ।
 अदित्या तपसा विष्णुर्षाहात्पाराधितः पुरा । वरेण ऋन्दिता तेन परितुष्टेन चादितिः ।
 तयोक्तस्तत्तमं पुनर्मिच्छामीति सुरोत्तम । प्रणिपत्य च विज्ञाय नारायणमधोवज्रं ।
 तेनोक्ता भुवने नास्ति मत्तमः पुरुषोऽपरः । अग्नेन तु भविष्यामि पुनः खल्वहमेव ते ।
 स ज्ञातः सर्वलोकदेवो भ्राता तव सुरेश्वर । नारायणो महातेजा यमुपेन्द्रं प्रचक्षते ।
 इत्यमेष हरिर्देवः काश्यपसमुपागतः । तैत्तिरीयैर्विर्कुर्वते भूतभक्ष्यभवाव्ययः ।
 प्रादुर्भाव गतो देवो जगते हितकाम्यया । मायुरं जगतां नाथः कर्त्ता हर्ता च केदवः ।
 यथा पञ्चरूपिणः स्याद्वापः खेदेन मानद । तथा जगदिदं व्याप्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 ब्रह्मण्यदेवः सर्व्यात्मा तैत्तिरीयैर्विर्कुर्वते । जगत्पतिगुणो देवो वैकुण्ठः सर्वभावनः ।
 अतः समस्तदेवानां पूज्य एव च केदवः । पद्मनाभस्य भगवान् प्रजासर्गकरो विभुः ।
 अमनो धारणार्थस्य विभर्त्ति च महद्ययः । यज्ञ इत्यपि मङ्गिष्य कथ्यते वेदवादिभिः ।
 श्वेतः कृतयुगे देवो रक्तस्तेतायुगे तथा । द्वापरे च तथा पीतः कृष्णः कलियुगे विभुः ।
 अबधोत् स हिरण्यार्चं दिव्यरूपधरो हरिः । जज्ञे हिरण्यकशिपुं नरसिंहवपुर्हरिः ।
 दधाराम्भु निमज्जन्तोमेष देवो वसुन्धरा । वाराहं वपुराश्रित्य जगतो हितकाम्यया ।
 जिगाय जगतोच्चैव विष्णुर्वीरमनूपपृक् । बबन्ध च बलिं देवः श्रीमान् पञ्चगवन्धनैः ।
 देवदानवसम्भूतामकामयदपि श्रियं । त्वय्यनन्तः पुरा विष्णुर्द्वारामितविक्रमः ।
 सावज्ञेयं ततो धस्य तं न हन्ति जगद्गणः । अनीकेष्वपि वत्तन्तं व्रतमेतन्महात्मनः ।
 जज्ञे च दानवान्मुष्या देवानाञ्चैव ब्रह्मवः । तव प्रियार्थं गोविन्दा धर्मनित्यः शतां गतिः ।
 रामत्वमपि चावाप्य जज्ञे रावणमात्मवान् । भूत्वा कामगुणश्चैव जघान हिरदं हरिः ।
 इतः य जगतोऽद्यापि लोकं वसति मानुषे । उपेन्द्रो जगतो नाथः सर्वभूतोत्तमोत्तमः ।

७१५

७१६

७१७

७१८

७१९

७२०

जटो कृष्णाजिनो दण्डो दृष्टपूर्वम् । मया हरिः । दैतेषु चरन्दवस्तुष्वग्निरिवोद्धतः ।
 अद्राक्षमपि गोविन्दं दानवैर्कार्ष्णं जगत् । कुर्व्याम्यं दानवैर्हीनं जगतो हितकामया ।
 अवश्यं पारिजातमे नयिष्यति जनार्दनः । दारकांममरश्रेष्ठ नानृतं ते ब्रवीम्यहम् ।
 भ्रातृस्त्रहाभिभूतस्त्वं कृष्णो न प्रहरिष्यसि । नापि कृष्णस्त्वयि ज्येष्ठे प्रहरिष्यति वासव ।
 नैव चेच्छास्यसि भोक्तुं मया देव कथञ्चन । पृच्छ स्वं नयधर्मज्ञानं ये हितास्त्वव मन्त्रिणः ।
 नारदैनैवमुक्तस्तु महर्षेण जनमेजय । इदमुत्तरमीशोऽथ प्रत्युवाच जगद्गुरुं ।
 एवंविधप्रभावं त्वं कृष्णं वदसि यद्विज । एवमेतत् सुवज्रजः श्रुतं खलु मया मुने ।
 यतश्चैवंविधः कृष्णस्ततोऽहं तस्य तं तहं । न प्रयच्छाम्यदातव्यं सतां धर्ममनुस्मरन् ।
 महाप्रभावो नात्पार्यं ह्येदिति विचिन्तयन् । व्यवस्थितोऽहं भद्रमे मुने सर्व्वगुणोदितः ।
 महाप्रभावाः सततं भवन्ति हि सहिष्णवः । श्रोतारस्यैव सततं तृज्जुनां ज्ञानचक्षुषां ।
 महात्मा कारणेनान्यो कृष्णो धर्मभृताम्बरः । आत्रा ज्येष्ठेन धर्मज्ञो विरोधं गन्तुमर्हति ।
 यथैवमम मातुः स वर् व प्रादादधोक्षजः । तथैव तस्याः पुत्राणां ज्येष्ठतां सोढुमर्हति ।
 यथैवोपेन्द्रतां यातः स्वयमिच्छन् जनार्दनः । तथैव भ्रातुरिन्द्रस्य संमानं कर्त्तुमर्हति ।
 ज्यैष्ठ्यमेव तु देवेन नारदं किं पुरातने । अथेदानीमपीच्छेत् स ज्येष्ठोऽस्तु मधुसूदनः ।

मुनिश्चितं बलरिपुमीच्छ नारदो विचिन्वितस्तिदशवरेण धर्मवित् । यथौ पुरीं यदुदयभाभिरचितां कुशस्त्रलो धृतमति
 भ्रातृपोधनः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे त्रिंशदधिकश्रुतेऽध्यायः ॥ १३० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथेत्य दारकां रम्यां नारदो मुनिसत्तमः । ददर्श पुरुषश्रेष्ठं नारायणमरिन्दमम् ।

स्वयेकानि मुखामीनं सहितं सत्यभामया । विराजमानं वपुषा सर्व्वतेजोनिगामिना ।

तमेवार्थं महात्मानं चिन्तयन्तं दृढव्रतं । केवलं येजयन्तश्च वाक्यभावेण भामिनी ।

दृष्ट्वैव नारदं देवः प्रत्युक्तस्यावधोक्षजः । पूजयामास च तथा विधिदृष्टेन कर्मणा ।

सुखोपविष्टं विश्रान्तं प्रहस्य मधुसूदनः । कृतान्तं परिपप्रच्छ पारिजाततहं प्रति ।

अथोवाच मुनिः सर्व्वं विस्तरेण महात्माने । इन्द्रानुजायेन्द्रवाक्यं निखिलं जनमेजय ।

श्रुत्वा कृष्णस्तु तत्सर्व्वं नारदं वाक्यमब्रवीत् । अमरावतीं पुरीं यास्ये श्वोऽहं धर्मभृताम्बर ।

इत्युक्त्वा नारदैनैव सहितः सागरं ययौ । सन्दिदेश ततस्तत्र विविके नारदं हरिः ।

महेन्द्रभवनं गत्वा वद वाक्यं तपोधन । अभिवाद्य महात्मानं महाकादमरोत्तमं ।

न युद्धे प्रमुखे स्थातुमर्हसि त्वं मम प्रभो । पारिजातस्य नयने निश्चितं त्वमवेहि मां ।

एवमुक्तस्तु कृष्णेन नारदस्तिदिवं गतः । आचक्षते च कृष्णोक्तं देवेन्द्राध्यामिताजये ।

ततो दृहस्यतेः शक्रः शशांश वस्त्रनाशनः । श्रुत्वा दृहस्यतिश्चैदमुवाच कुहमन्दन ।

अहो धिक्नृक्षसदनं मयि याते शतक्रतो । दुर्नीतिमिदमारब्धं मन्त्रभेदो हि दारुणः ।

अनाख्याय कथं नाम भवता भुवनेश्वर । ममेतत् कृत्यमारब्धं देवकेनापि हेतुना ।
 अथवा भवितव्येन कर्मजेन प्रयुज्यते । जगदृचन्न न विधिः शक्यः समतिवर्त्तितुं ।
 सहैव तु कार्याणामारम्भो न प्रशस्यते । तदेतत् सहसारम्भं कार्यं दास्यति लाघवं । ०४११
 वृहस्पतिं महात्मानं महद्देवाद्यान्वीहचः । एवं गतेऽद्य यत् कार्यं तद्भवान् वक्तुमर्हति ।
 तमुवाचाय धर्मात्मा गतानागततत्त्ववित् । अधोमुखश्चिन्तयित्वा वृहस्पतिरुदारधीः ।
 यतस्स सह पुत्रेण योधयस्स जनार्दनं । तथा शक्रं करिष्यामि यथा न्याय्यं भविष्यति ।
 वृहस्पतिस्त्वैवमुक्ता वीरोदं सागरं गतः । आचष्ट चैव मुनये कश्यपाय महात्मने ।
 तच्छ्रुत्वा कश्यपः कुङ्क्षे वृहस्पतिमभाषत । अवर्ग्य भाव्यमेतद्भोः सर्वथा नात्र संशयः । ०४१२
 इच्छतः सदृशीं भार्यां महर्षेर्देवशर्मणः । अपथ्यानकृतो दोषः पतत्येष शतकृताः ।
 अस्य दोषस्य शान्त्यर्थमारब्धस्य मुने मया । उदवासः स दोषस्य प्राप्त एव सुदारुणः ।
 तद्गमिष्यामि माचाऽस्य महादित्या तपोधन । उभौ तौ वारयिष्यामि देवं संवदते यदि ।
 वृहस्पतिस्तु धर्मात्मा मारोचमिदमगवीत् । प्राप्तकालं त्वया तत्र भवितव्यं तपोधन ।
 तथेति कश्यपस्योक्ता सम्प्रस्थाप्य वृहस्पतिं । जगामार्चयितुं देवं रुद्रं भूतगणेश्वरं । ०४१३
 तत्र शैल्यं महात्मानमानन्दं वृषभध्वजं । वरार्थी कश्यपो धीमानदित्या सहितः प्रभुः ।
 तुष्टाव च तमोश्चानं मारोचः कश्यपस्तदा । वेदोक्तैः स्वकृतैश्चैव स्तवैः स्तव्यं जगद्गुरुं ।

कश्यप उवाच ॥ उरुक्रमं विश्वकर्माणमोशं जगत्स्त्रहारं धर्मदृश्यं वरेभ्यः । सर्वत्र त्वां प्रतिमद्वाम दिव्यं विश्वेश्वरं भगवन्तं नमस्ये ॥
 यो देवानामधिपः पापहर्ता ततं विश्वं येन जगन्महत्त्वात् । आपो गर्भो यस्य शुभा धरित्व्या विश्वेश्वरं तं शरणं प्रपद्ये ।
 शालावृकान् यो यतिरूपो निजग्रे दत्तानिन्द्रेण प्रणुदोऽह्नितानां । विरूपाक्षं सुदर्शनं पुण्यधानिं विश्वेश्वरं यामि मूर्ध्ना
 प्रपद्ये । ०४१४

भुङ्क्षे य एको विभुर्जगतो विश्वमग्र्या धावां धाम सुकतित्वाजं पृथ्वीः । पुष्यात् सभां महता शान्तिनेन सोमपानां मरो
 चिपानां वरिष्ठः ।
 अथर्वानं सुशिरसं भूतयोनिं कृतिनं धीरं दानवानाञ्च बाधं । यज्ञे हन्ते यज्ञियं संस्तुतं वै विश्वेश्वरं शरणं यामि देवं ।
 जगज्जालं त्रिततं यत्र विश्वं विश्वात्मानं प्रीतिदेवं गतानां । य ऊर्द्ध्वं रथनास्था यति विश्वेश्वरः स सुमना मे ऽस्तु
 नित्यं ।

अन्तश्चरं रोचनं चारुशाखं महाबलं धर्मेनेतारमोक्षं । महस्वनेनं शतवर्त्मानमयं महादेवं विश्वरूपं नमस्ये ॥
 शूचिं योगं श्रमनं शान्तपापं शर्व्वं शम्भुं शङ्करं भूतनाथं । धुरन्धरं गोपतिं चन्द्रचिह्नं रिषीकाणामयनं यामि मूर्ध्ना । ०४१५
 आशुः शिपाणं वृषभं वोस्वाणं कृतं धर्मं वितयं चाशु श्रेष्ठं । वसुध्वरं सप्तश्रीकं समं त्वां धृतरात्रं शून्तधरं प्रपद्ये ।
 अन्नन्तवीर्यं धृतराजोऽस्य यज्ञस्थेयं यजताञ्चाभिधाज्यं । हविर्भुजं भुवनानां सदैव ज्येष्ठं दिजं धर्मभूतं प्रपद्ये ।
 परं गुणेश्वरः प्रश्रिगर्भस्वरूपं यशःशूङ्गं व्यूहं कान्तरूपं । शूङ्गात्मानं पुरुषं सत्यधाम सक्काहं दुष्कृतीनां नमस्ये ।
 युक्तोद्धारं स्वशिरसं चारुकर्षं दृढव्रतं दृढधन्वानमाजं । शूरं वीर्यवान् धनुषोऽस्त्रातिरेकं पतिं पशूनां श्रमनं नमस्ये ॥

एको रातिद्यैव भूतं भविष्यं सर्व्वानितियीं हि जुषत्यरिभः । अरिन्नुदोऽदुत्तमः संविभागी विभाजको मां भगवान्
पातु देव ।

०१४१

य एको घनि जगतां त्रियसीशो य एकोऽदाम्बरुतां प्राणमग्न्यं । येनानृशंस्याज्जाशतं सामजुष्टं समाजुयात् सुशतो श्रेयसेऽय ।
ब्रह्माऽसृज्ज्वा भुवनोत्तमोत्तमं तृप्तां विद्वान् ब्राह्मणः पञ्चणस्य । स्मृतार मय्याहृतिस्त्रिं समघं समं पायादृग्व ऊरूपोऽरिहाङ्गैः ।
व्यञ्जनो जनेऽय विद्वान्मनयः सृष्टिः शम्भुः प्राणदः कृत्तिवासाः । रभो भुवः पवमानस्य भर्त्ता स सपत्नीशः शङ्करः सारधाता ।
व्यम्बकं पुष्टिदं वोन्नुवाणं धर्म्मं विप्राणां वरदं यज्वनाञ्च । वराहरं रणजैतारभीशं देवं देवानां शरणं यामि रुद्रं ।
आस्यं देवानामन्तर्कं दुष्कृतीनां चित्त्वसेमं वृत्रहं कर्म्मसाध्यं । भूतायने भूतपातिं गुह्यं गुह्यं देवं शरणं यामि रुद्रं । ०१४२
अनुद्धतं यज्ञकर्त्तारमन्तं मध्यस्थाद्यं यज्जगतां साम्बरूपं । देवव्रतेषु ब्रह्मधा गीतमोशमभिचिपिष्टपं शरणं यामि रुद्रं ।
महाजिनं व्रतिनं मेखलालं सुतोषणं क्रोधधनं विपापं । भूतं चैवञ्च गुणिनं वा कर्पाद्दिनं मतोऽस्मोशं वन्दनं वन्दनानां ।
देवं देवानां पावनं पावनानां कृतिं कृतोनां महतो महानां । शतात्मानं संस्तुतं गोपतीनां पतिं देवं शरणं यामि रुद्रं ।

अन्त्यरं पुरुषं गुह्यमग्नं प्रभास्वन्तं प्रणवं विप्रदोषं । हेतुं परं परमस्त्वारस्य शुभं देवं गुणिनं सन्नोऽस्मि ।

प्रसूतारुभयोर्न प्रसूतिश्च सुखाः पृथक् भूतेभ्यो न पृथक् चैव भूतः । स्वयम्भूतः पातु मां सर्व्वसादः प्रदः स्वादः समदः पातु
रक्षे ।

०१४३

आमस्यः सन्नतरः साधकानां श्रद्धावतां श्रद्धावृत्तिप्रणता । पतिर्गणानां मदतां सत्कृतीनां पायास्त्रेशः पूरणः पञ्चुणानां ।
अन्तर्व्वर्द्धिजिनानां निहन्ता स्वयं कर्त्ता भूतभावी विकुर्व्वन् । धृतायुधः सुश्रुतानामुत्तमौजाः प्रणुद्यान्ने वृजिनं देव
देवः ।

येनोद्धृतास्तेपरा मायिनो पै दग्धा घोरिण वितथान्ताः शरेण । महत् कुर्व्वन्तो वृजिनं देवतानां ज्यायानीशः पातु विश्वे
दधाता ।

भागोयसां भागमादातुमिच्छन्मखे दाक्षो येन कृत्तो ज्यधावत् । विद्वान् यज्ञस्यादिरयान्तः स देवः पायादीशो मां दक्ष्य
ज्ञानहेतुः ।

अन्यो धन्यः संस्तुतस्योत्तमश्च जगत् सृष्ट्वा योऽर्त्तिं सर्व्वानिगुह्यः । स मां मखप्रमुखे पातु नित्यं विचिन्वानः प्रथमः षड्
णानां ।

०१४४

गुणधैकात्म्यं यस्य देवस्य नित्यं संवाट्रेको यस्य भावात् प्रसूतः । गोप्ता गोपूणां सन्नक्षो दुष्कृतीनामाद्यो विश्वस्य बाधमानस्य
कुद्रः ।

धाक्षो यस्य हरिरग्नोऽय विश्वे ब्रह्मा पुनैः संहितश्च द्विजाश्च । पराभूता भुवनेशः स सोमो जुषत्वेव श्रेयसे साधुगोप्ता ।
यस्माद्भूतानां भूतिरनोऽय मध्य धृतिर्विभूतिः श्रुतिश्च रुद्रः । ग्रहाभिभूतस्य पुरुषस्येश्वरस्य महात्मानो मृडवेद्यस्य तस्य ।
यस्मिन्नादं शब्दकः सर्व्वमोशो भगाङ्गं यत्तद्गुमा सर्व्वधात्रो । नान्यत्तृतीयं जगतीहास्ति किञ्चिन्नहादेवात् सर्व्वधत्वेश्वरोऽयै ।

इति संस्तुयमानस्तु भगवान् वृषभध्वजः । दर्शयामास धर्म्मात्मा कस्यपं धर्म्मरुद्रं ।

०१४५

उवाच चैनं देशः प्रसन्नेनान्तरात्मना । जाने संस्तौषि कार्य्येण येन मां त्वं प्रजापते ।

इन्द्रोपेन्द्र महात्मानो देवौ प्रकृतिमेव्यतः । पारिजातान्तु धर्म्मात्मा नवियति वनः ।

उपधोता मेहन्त्रो हि मुनिना देवशर्माणा । अस्याकाङ्क्षत् पुरा भार्या तपोदीप्तस्य कम्पप ।

गम्यतां तत्र धर्मज्ञ दाचायण्या सहानया । अदित्या शक्रमदनं श्रेयस्ते पुत्रप्रेप्सुः ।

इति हरवचनं निशम्य विद्वान् कमलभवान्मज्जन्तुरप्रमेयः । विदशगणगुरुं प्रणम्य रुद्रं मुदितमनाः सुमनोःकसं जगाम । ०३११

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे महादेवस्तवने एकविंशदधिकश्रोताऽध्यायः ॥ १३१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ विष्णुर्माहतिजा मुहूर्ताभ्युदिते रवौ । मृगयाव्यपदेनेन ययौ रैवतकं गिरिं ।

आरोप्यैकरथे देवः सार्वभौमं शनिपुङ्गवं । प्रद्युम्नमुगच्छेति प्रोक्त्वा कुरूकुलोदहः ।

रैवतश्च गिरं देवो गत्वा दारुकमवतीत् । मदीयं रथमेतं त्वं गहाथेहैव दारुक ।

प्रतिपालय मां भौम्य दिनाङ्कश्चारयन् हरीन् । रथेनैव प्रष्टेहं दारकां सूतमत्तम ।

इति मन्दिष्य भगवानारुरोह जयोद्यतः । ताच्छैस सार्वभौमं धीमान्प्रमेयपराक्रमः । ०३१०

पृथयेन कौरव्य प्रद्युम्नः शत्रुसूदनः । आकाशगामिना राजन् पृष्ठतः कृष्णमश्वियात् ।

निभेषान्तरमन्त्रेण नन्दनं काननं हरिः । देवोद्यानं ययौ धीमान् पारिजातजिहीर्षया ।

ददर्श तत्र भगवान्देवयोधान्दुरासदान् । नानायुधधरान् वीरास्त्रन्दनस्थानघोषजः ।

तेषां सम्यग्यतमेव पारिजातं महाबलः । उत्पाय्यारोपयामास पारिजातं सतां गतिः ।

गरुडं पक्षिराजानमयत्नेनैव भारत । उपस्थितो विग्रहवान् पारिजातस्तु केशवं । ०३१२

सान्त्वितो वासुदेवेन पारिजातय भारत । उक्त्य तु त्व मा भैस्वं केशवेन महात्मना ।

तं प्रस्थितं तत् दृष्ट्वा पारिजातमबोध्यजः । अमरावतीं पुरीं श्रेष्ठां ततश्चक्रे प्रदक्षिणं ।

ते तु नन्दनगोप्तारः पारिजाता द्रुमात्तमः । ह्रियतीति महेन्द्राय गत्वा नृप शशंसिरे ।

अथैरावतमारुह्य निधेयौ पाकशासनः । जयन्तेन रथस्थेन पृष्ठतोऽनुगतः प्रभुः ।

पूर्वमभ्यागतं दारं केशवं शत्रुनाशनं । दृष्ट्वा वाच प्रवृत्तं भोः किमिदं मधुसूदन । ०३१३

प्रणम्य गरुडस्थोऽय केशवः शक्रमवतीत् । बध्वास्ते पुण्यकार्थाय नोयतेऽयं वरद्रुमः ।

तमुवाच ततः शक्रो भैवं पुष्करलोचन । अयोधयित्वा न तर्ह्ययितव्यस्त्वयाऽप्युत ।

प्रहरस्व महाबाहो प्रथमं मयि केशव । प्रतिज्ञा सफला तेऽस्तु मुञ्च कौभोदकीं मयि ।

ततः कृष्णः शरैस्तीक्ष्णैर्देवराजजोत्तमं । विभेदाशनिसङ्काशैः प्रहमस्त्रिव भारत ।

विव्याध गरुडं वज्रो दिव्यैः शरवरैस्तदा । वाणांश्च वाणैश्चिच्छेद केशवस्य तरस्त्रिनः । ०३१४

यान् यान्मुभोच देवदत्तांस्तान्चिच्छेद माधवः । माधवेन प्रमुक्तांश्च चिच्छेद बलवृचहा ।

माहेन्द्रस्य च शब्देन धनुषः कुरुनन्दन । शार्ङ्गस्य च निनादेन मुमुञ्चः स्वर्गवासिनः ।

तथोर्व्वर्त्तति संगमे गरुडस्य महाबलः । पारिजातं जयन्तोऽय हर्षुमभ्यगतद्वली ।

प्रद्युम्नमथ कंसप्री वारयेति तमवतीत् । ततस्तं वारयामास रौक्मिण्येयः प्रतापवान् । ०३१५

जयन्तो जयतां श्रेष्ठा रौक्मिण्येयमथपुभिः । सर्वगात्रेषु विहसन्नाजघान रथे स्थितः ।

रथस्य एव रथिनं कामस्तु कमलैक्षणः । ऐन्द्रिमभ्यर्दयामास वापैराशीविषोपैः ।

स सन्निपातस्तुमो बभूव कुरुनन्दन । जयन्तस्य च वीरस्य रौक्मिण्यस्य चोभयोः ।
 कृतप्रतिष्ठतश्चैव चक्रतुस्तौ महाबलौ । महेन्द्रोपेन्द्रतनयौ जगत्सुखस्तान्मरौ ।
 देवाश्च मुनयश्चैव ददृशुर्विस्मयान्विताः । तं संघामं महाघोरं सिद्धाश्चैव सचारणाः ।
 ततस्तु प्रबरो नाम देवदूतौ महाबलः । पारिजातं पुनर्हर्तुमियेष कुरुनन्दन । ७४८
 सखा स देवराजस्य महास्यविदरिन्दमः । अबधौ वरदानेन ब्रह्मणः कुरुनन्दन ।
 ब्राह्मणस्तपसा सिद्धो जम्बूदोपाद्भिर्गन्तः । स्वयत्तया नृपते यातः सखित्वं बलघातिना ।
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य लक्ष्यः सात्यकिमब्रवीत् । तत्रस्थ एव प्रबरं शरैर्व्यारय सात्यके ।
 न तत्र निर्हृद्यं वाणा भोक्तव्याः सात्यके लया । अस्य ब्राह्मणचापस्यं शोढय्य स्वस्त्यु सर्वथा ।
 ततः घण्टा रथेषूणां गरुडस्थं द्विजस्तदा । आजघान महाबाहोः सात्यकिं प्रबरो भृशं । ७४९
 शिनेभेता धनुस्तस्य विपतः सायकानृप । चिच्छेद पुरुषव्याघ्रा वचनञ्चेदमब्रवीत् ।
 ब्राह्मणे नाभिहन्तव्यस्तिष्ठ तिष्ठ स्ववर्त्मनि । अबधौ यादवानां हि स्वयराट्का अपि द्विजाः ।
 प्रबरस्तु प्रहस्येनमुवाच कुरुनन्दन । अलं क्षान्त्वा नृणां गूरु युध्य सर्व्वात्मना रणे ।
 जामदग्न्यस्य रामस्य शिष्योऽहमपि यादव । नामसः प्रबरो नाम सखा शक्रस्य धोमतः ।
 न देवा योद्धुमिच्छन्ति मन्यन्तो मधुसूदनं । आनृण्यं शौचदस्त्राहमद्य गन्ताऽस्मि माधव । ७५०
 ततस्तयोस्तदा गौडः संघामो वष्टुधे नृप । अस्त्रैर्दिव्यैर्नरव्याघ्र शिनेष्वदिजमुत्थयोः ।
 शौचश्चाल तदा राजन् युधिरास्य सहस्रशः । तस्मिन् वर्त्तन्ति संघामे नेपामनिमहात्माना ।
 नातिश्रियो रणे कार्ष्णिर्नैन्द्रमस्तुतान्मरं । ऐन्द्रिः कार्ष्णिं महात्मानं माघिने गूरुसम्भतं ।
 हन्त गृह् प्रतीच्छेति तापुभौ योधसन्तमौ । युयुधति नरश्रेष्ठ परस्परजयैषिणौ ।
 अथ शार्ङ्गायुधसुतं शचीपुत्रः प्रतापवान् । विभाष्याभ्यहनद्राजन् दिव्यनास्त्रेण सत्वरः । ७५१
 शोऽस्त्रं तदभिदीप्यन्तमापतन्तं शितैः शरैः । तस्तस्मै वाणजालेन तदद्भुतमिवाभवत् ।
 ततस्तद्दीप्यमानन्तु पपात रणमूर्ध्वनि । रौक्मिण्यस्य कौरव्य घोरं दानवमर्दनं ।
 तेनास्त्रेण रथो दग्धः प्रद्युम्नस्य महात्मानः । नादहन्तस्तु घोरं तं रौक्मिण्येयं जनाधिपः ।
 दहत्यग्निं न स्वल्पमिच्छुतेऽपि विशास्यते । दग्धाद्रयान्महाबाहुरौक्मिण्येयोऽपचक्रमे ।
 अथ नारायणसुतो विरथो रथिनाम्बरः । श्लिष्टो धनुस्त्राणाकाशे जयन्तमिदमब्रवीत् । ७५२
 महेन्द्रपुत्र दिव्यं त्वं यदस्त्रं मुक्तवानसि । नाहमीदृशरूपाणां शक्रो हन्तुं शतैरपि ।
 प्रथमं कुरु शिचाणां यत्नं मेऽद्य प्रदर्शय । नासि मेऽतिशयं कर्त्ता संघामेऽमरनन्दन ।
 आमोक्षे माध्वसं दृष्ट्वा रथस्थं त्वां हतायुधं । बिभेमि तव नेदानीं युद्धे दृष्टवलाऽबलः ।
 मनसा स्पृश्यतामेष पारिजामस्त्वया तत् । शक्यं न खलु हस्ताभ्यां प्रष्टव्यो यस्त्वया क्षम्ये ।
 रथो मायामयो दग्धस्त्वया यो ह्यस्त्रतेजसा । दैदृशानां सहस्राणि स्रष्टुं शक्नोऽस्मि माधवा । ७५३
 एवमुक्त्वा जयन्तस्तु कुमोचाक्षं महाबलः । तपसोत्पादितं तेन स्वयमेवातितेजसा ।

तत्रद्युक्षो महावेगं शरजालैरवारयत् । चत्वार्यस्ताणि दिव्यानि मुमोच चापराणि सः ।
 दिक्षु सर्वाम्बु रुरुधुस्तान्स्वाण्यथ भारत । रौक्मिणेयं महात्मानमन्तरोचे च पञ्चमं ।
 महोक्तामदृशान् वाणान्स्वाण्यमरसत्तमः । मुमोच यानि घोराणि प्रद्युम्नं प्रति सन्वतः ।
 तानि सर्वाणि वाणैर्धैः कार्ष्णिगस्ताण्यवारयत् । जयन्तश्चापैर्व्याध निशितैस्तदा । २५१९
 ततो नादः समुत्पद्येद्युचैः पुण्यकर्म्मभिः । दृष्ट्वा स्तेर्यश्च श्रेष्ठश्च प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
 प्रवरस्यापि वाणेन शितेन शनिपुङ्गवः । चिच्छेदस्वासनं वीरो हस्तावापञ्च भारत ।
 ततोऽन्यत्स तु जगद्दहन्तुः कृतमं । महेन्द्रदत्तं प्रवरो महाशनिमसन्तनं ।
 स तेन वीरो महता धनुषा विप्रसत्तमः । शराभ्युमोच विशिखानकरश्मिनिभांस्तदा ।
 चकर्त्त च धनुश्चित्रं शैनेयस्याभितौजसः । विर्याध सर्वगात्रेषु वाणैरपि च सात्यकिं । २५२०
 धनुरादाय शैनेयस्ततोऽन्यत् कुरुनन्दन । दृढं भारसहं धीमान् विशाध प्रवरं रणे ।
 उष्णकर्त्ततुरन्येन्यं वर्ष्मणो तौ शितैः शरैः । गात्रेभ्यश्चैव मांभानि मर्म्भभिर्द्भिः शरोक्तमैः ।
 अथापरेण वाणेन पुनरिस्वासनं दिधा । चिच्छेद प्रवरो वीरस्त्रिभस्त्रेणमताडयत् ।
 अन्यदिस्वासनं तन्तु यहीतुमनमं दिजः । गदया ताडयामास खेयया लघुहस्तवत् ।
 मोर्क्षं चर्म्भं च जगद्दहन्तुः प्रहसन्निव । न जगद्दहन्तुर्द्विमान् गदयाऽभिहतो मृगं । २५२१
 ततः शरशतान्येव मुमोच प्रवरस्तदा । विहस्तमिव विज्ञाय सत्यकं यदुनन्दनं ।
 प्रद्युम्नोऽस्य ददौ खड्गं निर्मालाकाशमन्त्रिभं । तस्य चिच्छेद भस्त्रेण निस्त्रिंशं प्रवरस्तदा ।
 तस्मिन्देशे पातयच्च प्रवरः प्रहसन्निव । व्यधमच्च तथा वर्ष्म शितैर्व्याधैरजिह्वैः ।
 आजघान च शतैरेनं हृदि विप्रो ननाद च । तं विह्वलमिव जाला पारिजातजिह्वीयया ।
 तार्क्ष्याभ्यामे रयमेव स तस्यैव प्रवरस्तदा । तं पलपुटवेगेन चित्तेप गरुडस्तदा । २५२२
 गव्यूतिमन्त्रां स रथः पपात च मुमोह च । तं जयन्तो निपत्याय पतितं ब्राह्मणं कृप ।
 समान्वाह्यस्य रयं शीघ्रं स्वमारोपितवांस्तदा । शैनेयमपि मुह्यन्तं पतन्तश्च मुह्यन्तुः ।
 आश्वासयानः प्रद्युम्नः पितृव्यं परिषस्त्रजे । न हि पत्युर्ग्रे हस्तेन सव्येन मधुसूदन ।
 नीरुजः स्पृष्ट्वा तन्तु सात्यकः समपद्यत । प्रद्युम्नो दक्षिणे पार्श्वे वामे तु शनिपुङ्गवः ।
 तस्वतुः पारिजातस्य युद्धशौण्डौ तु तावुभौ । जयन्तः प्रवरश्चैव रथेनैकेन भारत । २५२३
 सप्ततन्तौ महेन्द्रेण प्रहस्यन्तौ महात्माना । नामस्त्रमभिमन्त्र्य गरुडस्य कथञ्चन ।
 बलवानेष पततां राजा च विनतास्तुतः । दक्षिणे चैव सव्ये च पार्श्वे मम धृतायुधौ ।
 उभौ स्थितौ युध्यमानं मामेवेह प्रपश्यतां । एवमुक्तौ स्थितौ वीरौ ततः शक्रस्य पार्श्वयोः ।
 ददृशत युध्यमानौ देवराजजनाङ्गनौ । अथेन्द्रे गरुडं वाणैर्म्भहाशनिसमसन्तनैः ।
 दिव्याध सर्वगात्रेषु महास्त्रप्रभवैस्तदा । स तान् वाणाश्च गणयन् वैभतेयः प्रतापवान् । २५२४
 ससाराभिमुखो वीरः शक्रनागमरिन्दमः । उभौ तौ सहसा राजन् बलिनो गजपत्त्रिणौ ।

प्रयुद्धौ वीर्यमप्यत्रौ महाप्राणौ दुरासदौ । रदनैः पद्मगरिपुं करेण शिरसा तथा ।
 ऐरावणो गजपतिराजघान नदंस्तथा । ततो नखाङ्कुशैस्तौ हनतेयो बलीकृतः ।
 तथा पत्निपातैश्च शक्रनागमताडयत् । स मुहूर्त्तं महानाबौत् सखद्वौ गजपतिभ्योः ।
 विस्मापनीयो जगतः प्रेक्षितृणां भयावहः । मूर्ध्नि यैरावणं तार्क्ष्यस्ताडयामास भारत । २५३
 नखाङ्कुशकरालेन चरणेन महाबलः । संप्रहाराभिषन्ततः स पपात क्षिपिष्ठपात् ।
 पारिपात्रे गिरिश्रेष्ठे द्वीपेऽस्मिन् जनमेजय । पतन्ममपि तं शक्रो न मुमोच महाबलः ।
 कारुण्यादय मौहार्हात् पूर्व्याभ्युपगमादपि । कृष्णोऽप्यन्वागमन्नेन पृष्ठतः प्रभवाव्ययः ।
 पारिजातवता वीरो गरुडेन महाबलः । समुद्रपर्वते तस्यौ पारिपात्रे तु वृत्रहा ।
 ऐरावणे समाश्रिते संयामो ववृधे पुनः । शरैराशीविषप्रस्थैरस्त्रैश्च युक्तैः सुनेजितैः । २५४
 अन्येन्यं कुरुशार्दूल शक्रकेशवयोर्महान् । ततो वज्रायुधो वज्रमशनिश्च पुनः पुनः ।
 मुमोच गरुडे राजनैरावणरिपौ नृप । वज्राशनिनिपातांस्तान् खेहे शक्रस्य नागहा ।
 श्रवणां बलिनां श्रेष्ठो निषर्गेण तपोबलात् । मुमोच पक्ष्मकैकं मानयस्त्राशनिन्तदा ।
 वज्रश्च देवराजो वै भ्रातुः काश्यपसम्भ्रजः । आक्रान्तमाणस्तांश्चैव न्यमज्जसृपते गिरिः ।
 विवेश धरणीं राजन् शीर्थ्यमाणः समन्ततः । चुकृज वज्रनामेन कृत्वा स तु पर्वतः । २५५
 तमद्राक्षीत्ततः कृष्णः किञ्चिच्छेषमधोचक्रः । तं मुक्ताः गरुडेनाथ तस्यै देवो बिहायसि ।
 प्रयुज्यश्च तद्देवाश्च सर्वकृष्णोक्तभावनः । इतो द्वारवतीं गत्वा रथमानय मार्चिरं ।
 स दारुकं महाबाहो मत्तेजोबलमाश्रितः । वक्तव्यो बलमद्रश्च राजा च कुकुराधितः ।
 श्यो जितेन्द्रमागमिष्ये दारुकामिति मानद । तथेत्युक्त्वा तु धर्मोत्सा प्रद्युम्नः पितरं विभुः ।
 गत्वा यथोक्तमुक्त्वा च यादवेन्द्रबलावुभौ । नाडिकान्तरमात्रेण पुनस्तं देशमावधी । २५६
 दारुकेण समारुक्तं रथमास्थाय भारत ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे द्वाविंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तमारुह्य रथं कृष्णः पारिपात्रं गिरिं ययौ । यैरावणमास्थाय स्थितः सुरपतिः प्रभुः ।
 पारिपात्रे गिरिश्रेष्ठे दृष्ट्वायान्तं जनार्दनं । शाणपादसमो भूत्वा प्रविवेश वसुन्धरां ।
 प्रियार्थं वामुदेवस्य प्रभावो महात्मनः । तस्य प्रीतो हृषीकेशः पर्वतस्य जनाधिप ।
 ततः प्रयान्तं युद्धार्थमच्युतं कुरुनन्दन । स पारिजातो गरुडः पृष्ठतोऽनुययौ बली । २५७
 प्रद्युम्नः सात्यकिश्चापि गरुडस्यै महाबलौ । गतावुभौ रज्जुशर्यं पारिजातमरिन्दमौ ।
 ततोऽस्त्रमगमत्सूर्यः प्रवृत्ता रजनी नृप । उपस्थितं पुनर्युद्धं शक्रकेशवयोः प्रभो ।
 संप्रहारात्तं दृष्ट्वा विष्णुरैरावणं गजं । नातिक्रान्ते महातेजा देवराजानमब्रवीत् ।
 गरुडाभिहतः पूर्वज्जातिकृत्यो गजोत्तमः । ऐरावणो महाबाहो रात्रिञ्च समुपेक्ष्यते ।
 अः प्रभाते पुनः कामं प्रवर्त्तस्व यथेच्छसि । एवमस्त्विति कृष्णश्च देवराजोऽजदीन प्रभु । २५८

उवाच पुष्कराभ्यां देवराजः पुरन्दरः । ब्रजं गिरिमयं कृत्वा धर्मात्मा नृपसत्तम ।

ब्रह्मा तत्राजगामाय कश्यपस्य महागृहिः । अदितिश्चैव सर्वे च देवा मुनय एव च ।

धाया विश्वे च कौरव्य नासत्यावक्षिणौ तथा । आदित्याश्चैव रुद्राश्च बभूवुश्च जनेश्वर ।

नारायणश्च पुल्लेण सत्यकेन च भारत । सहोवास गिरौ रन्ध्रे पारिपात्रे प्रवृष्टवत् ।

यः स प्राणप्रमाणोऽस्य भक्त्या समभवन्नृप । वरं प्रादान्तस्तस्य पर्वतस्य सतां गतिः ।

७१.६

प्राणपाद इति ख्यातो भविष्यति महागिरौ । पुण्येनाङ्गैर्न तुल्यस्य पुण्यो हिमवतः शुभः ।

एवमेव च भूमिष्ठो भव पर्वतसत्तम । भेरुणा स्यर्द्धमानो हि वज्रचिचमृगायुतः ।

तथा दत्त्वा वरं तस्य पर्वतस्य तु केशवः । दक्षौ गङ्गां सरिच्छ्रेष्ठां नमस्कृत्वा वृषध्वजः ।

अथाययौ विष्णुपदौ स्मृता कृष्णेन भारत । संज्ज्ञ तां ततः कृष्णः स्नातस्तस्यामधोवजः ।

उदकञ्च गृह्णत्येषो विलम्ब्य हरिरययः । देवमावाहयामास रुद्रं सर्वेश्वरेश्वरं ।

७१.७

ततः प्राप्नो महादेवः सोमः स प्रबरो विभुः । तस्मादुत्तरि विलम्ब्य तथा गङ्गादकस्य च ।

तं पारिजातकुसुमैरुचयामास केशवः । तुष्टाव वामिनीश्रेष्ठं सर्वकर्त्तारभीक्षरं ।

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ रुद्रे देव त्वं रुदनाट्टावणाच्च रोक्यमाणो द्रावणाचातिदेवः । भक्तं भक्तानां वत्सलं वत्सजानां कीर्त्या

युङ्क्तेति त्वाऽद्य प्रभवाम्बन्तरेण ।

शाम्यारणानां त्वं पतिस्त्वं पशूनां ख्यातो देवः पशुपतिः सर्वकर्मा । नान्यस्तत्तः परमे देवदेव जगत्पतिः सुरवीरारिहन्ता ।

यस्मादिशो महताभीक्षराणां भवानाद्यः प्रीतिदः प्राणदश्च । तस्माद्भूत्वाभीक्षरं प्राङ्गरीशं सन्नो विदासः सर्वशास्त्रार्थ

तज्ज्ञाः ।

७१.८

भूतं यस्माज्जगदत्यन्तधोर तत्तोऽव्यक्तादचरादचरेण । तस्मात्त्वामाङ्गर्भव इत्येव भूतं सर्वेश्वराणां महतामत्युदारं ।

यस्माज्जितैरभिषिक्तोऽसि सर्वैर्देवासुरैः सर्वभूतैश्च देव । महेश्वरं विश्वकर्माणमऽजस्रं वै सर्वे तेन देवातिदेव ।

पूज्यो देवैः पूज्ये नित्यदा वै शशस्त्रैः काङ्क्षिभिर्वरदामेयवीर्यैः । तस्माद्विख्यातो भगवान्देवदेवः सतानिष्टः सर्वभूता

त्मभावी ।

भूमिचयाणां देव यस्मात् प्रणिष्टा पुनर्लोकानां भावनोऽभेयकीर्तिः । व्यम्बकेति प्रथमं तेन नाम तवाप्रमेयस्त्रिदशशक्त्या ।

शर्वः शत्रूणां शासनादप्रमेयस्तथा भूयः शासनाक्षयेण । सर्वव्यापित्वाच्छरत्वाच्च सङ्घिः शब्दस्थेयान् श्रीकराकार्य

तज्ज्ञाः ।

७१.९

सम्भक्तानां नित्यदा यत् करोमिदमं भ्रातृव्यान् यज्जनैषोऽमस्तान् । तस्माद्देव शङ्करोऽस्यप्रमेयः सङ्घिर्दुर्भेदः कथमे सर्वेश्वर ।

दक्षः प्रहारः कुलिशेन पूष्यं तवेयान् सुरराज्ञाऽतिवीर्य । कण्ठे नैत्यं तेन ते यत् प्रवृत्तं तस्मात्ख्यातस्सं गोलकण्ठेति कथ्यः ।

यस्मिन्नाङ्गं दक्षलोके भगङ्कं सर्वं सोमस्संस्त्वावरं जङ्गमश्च । प्राङ्गर्विप्रास्त्वां गुणिनं तत्प्राज्ञासायाविध्येषामभिक्तां लोकेश्वरां ।

वेदैर्गतां सा हि तत्त्वं प्रसूता यज्ञो दीक्षाणां योगिनां चातिरूपः । नात्यद्भुतं तत्समं देव भूतं भूतं भयं भवेत्वाय नाति ।

अहं ब्रह्मा कपिलोऽथाप्यमन्तः पुष्पाः सर्वे ब्रह्मणश्चातिवीराः । तत्तः सर्वे देवदेव प्रसूता एव सर्वेशः कारणात्मा

त्वमीश्वरः ।

७१.१०

इति वंशप्रथमानसु भगवान् गोतृपञ्चजः । प्रसार्य दक्षिणं हस्तं गोविन्दमिदमब्रवीत् ।
 मनोषितानामर्थानां प्राप्तिस्तु सुरोत्तम । पारिजातस्य हस्ताऽसि मा भूते मनसो व्यथा ।
 यदा मेनःकर्माश्रित्य तपस्समकरोः प्रभो । तदा दत्तं वरं कृष्ण संस्तव्य स्तैर्यमाग्रहि ।
 अबध्यस्त्वमेयस्य मत्तः पूरुतरस्तथा । भविताऽपीत्यबोचं यत्तत्तथा न तदन्यथा ।
 यः संस्तवेन मां कश्चित् सोऽथत्यमरसत्तम । त्वया कृतेन धर्मज्ञ धर्मभाक् स भविष्यति ।
 ममरे च जयं विष्णो प्राप्य पूजां तथोक्तमां । विल्लादकेश्वरो नाम भविताऽहमिहानघ ।
 देशे त्वया स्थापितो वै देव सिद्धोपयाचनः । दक्षलोपोषितो विद्वान् भक्तिमान्मम केशव ।
 विरावमीषितान् लोकान् गमिष्यति जनार्दन । अविन्ध्या नाम देशेऽस्मिन् गङ्गा चैव भविष्यति ।
 गङ्गास्नानममं स्नानं मन्त्रतो भविता तथा । षट्पुरं नाम नगरं दानवानां जनार्दन ।
 अत्रान्तर्द्वरणीदेशे तच्चाक्रम्य महाबलाः । एते हिंसा दुरात्मानो जगतो देव कष्टकाः ।
 कृष्णा वसन्ति गोविन्द मानावस्य महागिरिः । अबध्या देवदेवानां वरेण ब्रह्मणोऽनघ ।
 मानुषान्तरितस्तस्मात्त्वमेताञ्छहि केशव । एवमुक्ता महादेवस्तवैवान्तरधीयत ।
 परिरञ्ज्य महात्मानं वासुदेवं जनाधिप । ततो याते महादेवे प्रभातायां नराधिप ।
 तस्यां मिश्रायां गोविन्दे भूयः पर्वतमब्रवीत् । तवाधः पर्वतश्रेष्ठ निवसन्ति महासुराः ।
 ते निरुद्धा मया चात्र जगतो हितक्रास्यया । निर्गमिष्यन्ति ते नैव मया रुद्धा महाबलाः ।
 द्वारे निरुद्धे तत्रैव विनश्यन्ति ममाज्ञया । त्वयि सन्निहितश्चाहं भविष्यामि महागिरि ।
 अधिष्ठाय महाघोरान्निवस्यामि च पर्वत । आरोह्यत्युद्धवाङ्मयं यस्यां पर्वतसत्तम ।
 गोमहत्प्रदानस्य फलं प्राप्स्यति शायतं । तस्मैऽस्मभिस्तु प्रतिमां कारयित्वैह भक्तिनः ।
 शुश्रूषिष्यन्ति ये नित्यं मम यास्यन्ति ते गतिं । इति तं पर्वतं कृष्णो वरदोऽनुगृह्यतीतवान् ।
 तदाप्रभृतिदेवैश्च सन्निहितोऽप्युतः । पाषाणैः प्रतिमां तत्र कारयित्वा च कौरव ।
 शुश्रूषन्ति कृतात्मानो विष्णुनाकानिकाङ्क्षिणः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे त्रयस्त्रिंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो रथवरं कृष्णः समारुह्य महामगाः । विल्लादकेश्वरं देवं नमस्कृत्य ययौ नृप ।
 महेश्वमाङ्गयामास रथस्थो मधुसूदनः । सत्कृतं पुष्कराभ्यामे सर्वदेवगणैः सह ।
 ततः शक्रो जयन्तोऽथ हरिभिर्युक्तमुत्तमं । आरुरोह रथं देवः सर्वकामप्रदः सत्तां ।
 तथोरथस्थोयुर्ध्वमभवत् कुरुनन्दन । देवयोर्द्वयोर्गोम पारिजातकृते तदा ।
 ततर्द्धतरसा विष्णुर्वाणैः शत्रुबलाद्दैनः । सैन्यानि देवराजस्य वाणशैलैरजिह्वैः ।
 उपेन्द्रं न महेश्वरोऽथ नैव विष्णुः सुरेश्वरं । ताडयामासतुर्वीरो शस्त्रैः शक्तावपि प्रभो ।
 एकैकभयं दग्धमिहंश्च जनार्दनः । विव्याध विशिखैस्तौह्यैरसृगुभैर्जनेश्वर ।
 सैन्येन्यपि च देवेश्वरः शरैरमरसत्तमः । क्रादयामास राजेश्वर घोरैस्तान्निवन्तिनैः ।

७१०

७११

७१२

७१३

७१४

वशी वाणसहस्रैश्च कृष्यो मज्जमाकिरत् । मरुतश्च महातेजा बलमिद्वरिवाहन् ।
 भूमिष्ठाभ्यां रथाभ्यामनौ तदक्षः प्रचुदारयौ । युयुधाने महात्मानौ नारायणसुराधिपौ ।
 चकम्पे वसुधा कृत्वा नैर्जलस्त्रिव भारत । दिशां दासेन दिग्देशाः संवृताश्च समन्ततः ।
 चेलुर्गिरिवराक्षैश्च पेतुश्च शतशो द्रुमाः । पेतुश्च धरणीदृष्टे मर्त्या धर्मगुणान्विताः ।
 निर्घाताः शतशस्यैव पेतुस्तान् नराधिप । जङ्गलं हरितः सर्व्यः प्रतिलोतो विशास्यते ।
 विस्मयता वसुधैव पेतुस्तस्याश्च निग्रभाः । मुकुक्षुर्भूतगणा रथनादेन मोहिताः ।
 प्रज्ज्वल जले येन वज्रिर्जनपदेश्वर । युयुधुश्च ययैः बाह्वैः पहा नभसि सर्व्यतः ।
 ज्योतींषि शतशः पेतुः स्वर्गाश्च धरणीतले । दिशां गजाः संवृभिता नागाश्च धरणीतले ।
 गर्दभारुणसंस्थानैश्चिन्नाभैराटुतं नभः । विनदद्भिर्ह्यहारवैहत्यागोणितशर्विभिः ।
 न भूर्भूतैर्द्यौर्भूतैर्गगनं नरेन्द्रदृष्टभाभवत् । स्वस्थाने सुरवीरौ तु दृष्ट्वा यद्भूतगौ तदा ।
 जेपुर्भूतगणा मन्त्रान् जगतो हितकाम्यथा । ब्राह्मणाश्च महात्मानो व्यतिष्ठन्तेषु मलराः ।
 ततो ब्रह्मा महातेजाः कश्यपं वाक्यमब्रवीत् । गच्छ बध्वा महादित्या पुत्रौ वारय सुव्रत ।
 स तथेति तदा देवमुक्त्वा पद्मभवं मुनिः । जगाम रथमःरुद्ध तस्थौ नरवरान्तिके ।
 स्थितन्तु कश्यपं दृष्ट्वा महादित्या तदात्मरा । उभौ रथाभ्यां धरणीमवनीर्णौ महाबलौ ।
 न्यस्तशस्त्रौ तु तौ वीरौ बबन्दतुररिन्दमौ । पितरौ धर्मतत्त्वज्ञौ सर्वभूतहिते रतौ ।
 उभौ ग्रहाय हस्ताभ्यामदितिस्त्र्यब्रवीदक्षः । शशेःहराविवैवं किमन्यान्वे हन्तुमिच्छयः ।
 स्वल्पमयं पुरस्कृत्य प्रवृत्तमतिदारुणं । सदृशं नेति पश्यामि सर्व्यया मम पुत्रयोः ।
 श्रोतव्यं यदि मातुश्च पितुश्चैव प्रजापतेः । न्यस्तशस्त्रौ स्थितौ भूत्वा कुरुतं वचनं मम ।
 तथेत्युक्त्वा तु तौ देवौ स्नातुकामौ महाबलौ । गङ्गां जग्मतुरेवाद्य कथयन्तौ परस्परं ।
 ॥ शक्र उवाच ॥ त्वं प्रभुः कृष्ण लोकश्च राज्येऽहं स्थापितस्त्वया । स्थापयित्वा कथं नाम पुनर्यामममन्ये ।
 भ्रातृत्वमुपगम्यैव ज्येष्ठत्वं प्रतिपूज्य च । कथं कमलपत्रात् निर्वाणं कर्तुमर्हसि ।
 स्नात्वा तु जाङ्गवोतोद्ये पुनरभ्यागतौ नृप । यत्रादितिः कश्यपश्च महात्मानौ दृढज्रौ ।
 प्रियमङ्गमनं नाम तं देशं मुनयोऽब्रुवन् । यत्र तौ मज्जता चोभौ पितृभ्यां कर्मजज्ञौ ।
 ततः शक्रस्य कौरव्य दत्त्वा वाचाऽभयं तदा । यत्र देवगणाः सर्व्ये समेता धर्मचारिणः ।
 ततो यदुर्विमानैस्तु देवाः सर्व्ये त्रिपिष्टपं । ऋद्ध्या परमया युक्तास्तोषामेवानुकूपया ।
 कश्यपस्यादितिश्चैव तथा शक्रजनाह्नौ । विमानमेकमाह्वय गता राज्ञस्त्रिपिष्टपं ।
 ते शक्रसदनं प्राप्ता रथं सर्व्यगुणान्वितं । उपुरेकाश्च कौरव्य मुदिता धर्मचारिणः ।
 शची तु कश्यपं पत्न्या सहितं धर्मवत्सला । उपाचरन्महात्मानं सर्व्यभूतहिते रतं ।
 ततस्तस्यां प्रभातायां रजन्यामब्रवोद्वरि । अदितिर्दुर्धर्तस्त्वज्ञा सर्व्यभूतहितह्वरं ।
 उदेन्द्र दारकां गच्छ पारिजातं नयस्व च । बध्वाः संप्रापयस्व मे पुण्ड्रकं हृदयेषितं ।

०१११

०११०

०११२

०११३

०११४

०११५

पुण्यके सत्यया प्राप्तिं पुनरेव त्वया ततः । मन्दने पुरुषश्रेष्ठ स्थाप्यः स्थाने यद्योचिते । ७१४
 श्वमस्त्विति हृष्येन देवमाता यशस्विनी । उक्ता धर्मगुणैर्युक्ता नारदेन महात्मना ।
 ततोऽभिवाद्य पितरं मातरञ्च जगद्गुरुः । महेन्द्रं सह ब्रह्मा च प्रतप्ते द्वारकां प्रति ।
 ददौ हृष्याय पौलोमी नियोगात् कुन्तन्दन । सर्व्यासमेव कृष्णस्य भार्याणां धर्मचारिणी ।
 दिव्यानां सर्व्वरत्नानां वाससाञ्च मनस्विनी । नानारागविचित्राणां सदैवारजसामपि ।
 भार्याणाञ्च सहस्राणि यानि षोडश माधवे । प्रतिगृह्य महातेजाः प्रयथैा द्वारकां प्रति । ७१५
 संपूज्यमानो ह्यभैरः सुकर्मा पुण्यकर्म्मभिः । ससत्यकः सपुत्रश्च प्राप्तो रैवतकं गिरि ।
 स तत्र स्थापयित्वा तु पारिजातं वरद्रुमं । सत्यकं प्रेषयामास द्वारकां द्वारमालिनीं ।
 ॥ हृष्य उवाच ॥ पारिजातमिहानेतं महेन्द्रभवनात्प्रया । निवेदय महाबाहो भैमानां भैमवर्द्धन ।
 अथ द्वारवतीञ्चैव पारिजातं वरद्रुमं । प्रवेशयिष्ये नगरे श्रीभा प्रकियतां शुभा ।
 द्यूकः सत्यको गत्वा तयोक्ता पुनरागतः । कुमारैरपरैः सार्द्धं शाम्भुप्रभृतिभिः प्रभो । ७१६
 ततोऽयतः पारिजातमारोप्य मण्डे तदा । प्रयुक्तो द्वारकां रम्यं विवेश रथिनाम्बरः ।
 श्रैव्याद्यहययुक्तेन रथेनानुययौ हरिः । तस्मान् रथमुख्येन सत्यकः शाम्भु एव च ।
 ये तन्व्ये नृप वर्षाया धानैर्व्यज्जविधैस्तथा । ययुः प्रहृष्टास्तत् कर्म्म पूजयन्तो महात्मनः ।
 सत्यकादितरं श्रुत्वा यादवा नागरास्तथा । विस्मयं परमं जम्पुरप्रमेयस्य कर्म्माणा ।
 तं दिव्यकुसुमं वृचं दृष्ट्वा मर्त्यनिवासिनः । राजस्य तत्पृष्ट्वाः पश्यमाना महादयं । ७१७
 तदद्भुतमचिन्त्यञ्च मदकेलिकिलाण्डजं । वृक्षोत्तमं पश्यतां वै वृक्षानामगमज्जरा ।
 येऽन्धाः सचक्षुषः सर्व्वे सम्भवुः क्षणादिव । विरोगा रोगिण्यश्वासन् छात्वा गन्धं वनस्पतेः ।
 क्षपन्तः कोकिलाः श्वेताः श्रुत्वा मर्त्यनिवासिनः । बभूवुर्हृष्टमनसो ववन्दुश्च जगद्गुरुः ।
 नानाविधाभि वाद्यानि गेषानि मधुराणि च । शुश्रूवस्तस्य वृक्षस्य नातिदूरगता नराः ।
 योऽयं संकल्पयामास गन्धं इदं नरस्तदा । स तमेव समाजगौ पारिजातसमुद्भवं । ७१८
 ततः प्रविश्य रम्यान्तु द्वारकां यदुनन्दनः । मसुदेवं महात्मानं ददृशे देवकीनन्दा ।
 कुरुराधिपतिञ्चैव बलं भ्रातरमेव च । वृद्धांश्च यादवनन्यान् मानार्हानमरोपमान् ।
 विष्टञ्च तान् वै भगवाननादिनिधनोऽश्वतः । संपूज्य च यथान्यायं स्ममेव भवने गतः ।
 स सत्यभामया वासं विवेश मधुसूदनः । पारिजातं तद्विश्रेष्ठं यहाथ गदपूर्व्वजः ।
 सा देवो पूजयामास प्रहृष्टा वासवानुजं । प्रतिजयाह तच्चापि पारिजातं महाद्रुमं । ७१९
 मनीषितेन स तद्वरल्या भवति भारत । महत्त्वादासुदेवस्य तदद्भुतमभूत्सहत् ।
 कदाचिद्वारकां सर्व्वा प्रज्झाक्यति भारत । कदाचिद्वृक्षहार्थ्यस्तु भवत्यङ्गुष्ठसन्निभः ।
 ननन्द सत्या कौरव्य देवो प्राप्तमनोरथा । पुष्पकार्यञ्च सञ्चाराम् सञ्चर्त्तुमुपचक्रमे ।
 यानि द्रव्याणि कौरव्य जम्बुद्वीपे तु कानिचित् । योग्यानि तानि कृष्णेन संहृतानि महात्मना ।

मुनिं तदा संसृतवान् स नारदं जनार्दनः सव्यगुणोदितं वक्त्रे । प्रतिपहार्यं व्रतकस्य सत्यया धियोपदिष्टः च पुरन्दरा
मुनिः ।

७१५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुधर्मणि पारिजातहरणे चतुस्त्रिंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ कृष्णस्य कौरव्य ध्यातमात्रे तपोधनः । आजगाम मुनिश्रेष्ठो नारदो वदताम्बरः ।

तं पूजयित्वा विधिवदासुदेवो विश्राम्यते । प्रतिपहार्यं विधिवच्छ्रीमानभ्यनिमन्त्रयत् ।

ततः काले च संप्राप्ते स्नानं देवो महामुनिर्न संपूज्य माल्यैर्मन्त्रैश्च भोजयामास भारत ।

सर्वकामिकमन्त्राद्यं सर्वभूतकृद्व्ययः । सत्यया प्रियया साङ्गं प्रहृष्टेनात्तरात्मना ।

पुण्यदामावसज्जय कण्ठे कृष्णस्य भाविनो । बबन्ध कृष्णं सुभगा पारिजाते वनस्थितौ ।

७१६

अङ्गिर्द्ददौ नारदाय ततोऽनुज्ञाय केशवं । देवो धेनुचक्षुषश्च काञ्चनस्य च पर्वतं ।

हरिण्यरूपमिश्रश्च मणिरत्नयुतस्य च । तिलमिश्रस्य च तथा धान्यैरन्यैर्युतस्य च ।

प्रतिगृह्य तु तत् सर्वं नारदो मुनिवत्तमः । प्रहृष्टो वदतां श्रेष्ठो मुक्ता केशवमब्रवीत् ।

भोः केशव मदोयस्त्वमङ्गिर्द्ददौ नाऽसि सत्यया । स त्वं मामनुगच्छस्व कुरुष्व यद्व्योन्महं ।

प्रथमः कन्ध इत्येवमब्रवीत्सधुसूदनः । ब्रजन्तमनुवशाज नारदश्च जनार्दनः ।

७१७

परिहासान् बह्वविधान् कृत्वा मुनिवरस्ततः । तिष्ठस्व गङ्गामीत्युक्त्वा परिहासविचक्षणः ।

अपनीय ततः कण्ठात् पुण्यदामैर्नमब्रवीत् । कपिलां गां सवत्सां भो निष्कषार्थं प्रयच्छ मे ।

तिलकृष्णाजिनं सूर्यं प्रयच्छ त्वञ्च काञ्चनं । एषोऽत्र निष्कयः कृष्ण विहितो वृषकेतुना ।

तथेत्युक्त्वा हृषीकेशस्तथा चक्रे जनाधिप । उवाच तं मुनिश्रेष्ठं हसित्वा सधुसूदनः ।

वरं वरय धर्मज्ञ यस्मै नारद काङ्क्षितः । तव दाताऽस्मि धर्मज्ञ परा प्रीतिर्हि मे त्वयि ।

७१८

॥ नारद उवाच ॥ नित्यमेवासु मे प्रीतो भवान् विष्णोः सनातन । त्वत्प्रभावात् सान्नायकं ब्रजेयं ते महामते ।

अयोनिको भवेत्तस्य नारायण सताङ्गते । भवेयं ब्राह्मणस्यैव देवजात्यन्तरेष्वहं ।

एवमस्ति तं देवो विष्णुः प्रोवाच भारत । तुतोष च ततो धीमान्नारदो मुनिवत्तमः ।

षोडशस्तीसहस्राणि विष्णोरतुल्यतेजसः । निमन्त्रितानि कौरव्य सत्यया हरिकान्तया ।

तासां ददौ सन्निधौ गमेकैकं हरिवक्त्रभा । श्रद्धया यो वासुदेवस्य पुरा दत्तो नराधिप ।

७१९

पारिजातो वंशस्य ततः प्रवृत्ते तदा । आज्ञया वासुदेवस्य नारदेन महात्मना ।

निमन्त्रिता गणाः सर्वे केशवेन महात्मना । विभूतिं पारिजातस्य ददृशुः कुहनन्दन ।

पाण्डवांश्चानयामास सहैव प्रयया हरिः । द्रौपद्या च महातेजास्तथैव च सुभद्रया

श्रुतश्रवाञ्च ससुतां भोक्तां ससुतं तथा । अन्यामपि च कौरव्य मित्रसमन्विताम्भवान् ।

रेमे च सप्त पार्थिव फाल्गुनेन जनार्दनः । सान्नाः पुरो महातेजाः परमह्या वसकृप ।

७२०

शत्रुसरे ततो याते कैशिकाऽमरसन्निभः । पारिजातं पुनः स्वर्गमनयस्त्वर्थभावनः ।

तत्रादिति कश्यपश्च दृष्ट्वा स्वपितरौ प्रभुः । शक्रेण सहितो धीमानप्रमेयपराक्रमः ।

तमुवाचादितिस्रोता प्रणतं मनुसुद्धनं । सौमित्रमेव वा नित्यं भवत्यमरसत्तम ।
 मनोरथं मेनैवं त्वं पूरयस्व जगद्गनं । तथाऽस्मिन्त्यज्रवीत्कृष्णस्ततो मातरमात्मवान् ।
 आमन्त्रयित्वा पितरौ देवराजानमब्रवीत् । वासुदेवो महातेजाः कालप्राप्तमिदं वचः । ००१५
 महादेवेन देवेश सन्दिष्टोऽस्मि महात्मना । अन्तर्भूमितसे ऽवस्थानसुरान् प्रति मानद ।
 तदितो दशरात्रेण हन्ताऽहमसुरोक्तमान् । तत्रोपरिष्ठात् स्नातथं प्रवरेण महात्मना ।
 जयनेन च वीरेण दानवानां जिघांसया । एकोऽच मानसो देवो देवपूज्यतयाऽपरः ।
 अवध्याः किल देवैस्तं ब्रह्मणो वरदपिताः । अस्माभिः किल हन्तव्या मानुषत्वमुपागतैः ।
 तथेति कथं स हरिः प्रीतरूपस्तदाऽब्रवीत् । सस्वजातेऽय तौ देवावन्मोह्यं जनभोजय । ००१६
 ददौ किरीटं कृष्णाय शक्रोऽमृतममुद्धवं । प्रीतात्मा कुरुगार्दूलं कुण्डलद्वयमेव च ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे पञ्चविंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३५ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ पुण्ड्रकानां ममोत्पत्तिं कथयस्व तपोधन । दैपायनप्रादेन सर्व्वं हि विदितं तव ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उमया पुण्ड्रकविधिर्नरेन्द्रोत्पादितः पुरा । शृणु येन विधानेन लोके धर्मभृताम्बर ।
 स्वर्गास्त्रीने पारिजाते कृष्णेनाक्षिष्टकर्म्मणः । यथा द्वारवती धोमान्धारदो मुनिपत्तनः ।
 देवासुरे नृपश्रेष्ठ भंगाने समुत्पत्ते । षट्पूरस्व बधे घारे महादेवाज्ञयाऽप्य । ००१७
 कृष्णेन सहितं विभं नारदं धर्मवित्तमं । आसीनं परिपप्रच्छ रक्षिणी भैरवी नृप ।
 ततो जाम्बवती देवी सत्यभामा च भाविनी । गान्धारराजपुत्री च योगयुक्ता नराधिप ।
 देव्यश्च नृप कृष्णस्य वक्त्रोऽन्या वै समागताः । कुलशालगुणोपेता धर्मशोलाः पतिव्रताः ।
 ॥ रक्षिण्युवाच ॥ मुने धर्मभृतां श्रेष्ठ सर्व्वज्ञ वदताम्बर । उत्पत्तिं पुण्ड्रकानां त्वं वक्तुमर्हसि सुव्रत ।
 विधिश्च फलयोगश्च दानं कालं तथैव च । कौतूहलं नः परमं तच्छिन्धि दिपदाम्बर । ००१८
 ॥ नारद उवाच ॥ शृणु वैदर्भं धर्मज्ञ सपत्नीभिः सहानघे । पुण्ड्रकानां विधिः प्रोक्तो यथा देवि पुरी मया ।
 चक्षारोमा व्रतं देवो पुण्ड्रकार्थं शूचिव्रता । व्रतावसानेऽथ तथा सख्यो देवि निमग्निताः ।
 अदित्याद्याः सुताः सर्वा दक्षस्याक्षिष्टकर्म्मणः । पैलोमी च ब्रवी देवो ख्याता लोके पतिव्रता ।
 रक्षिणी च महाभागा सोमस्य दयिता सती । पात्न्यामो च तथा पूर्व्वा रेवती च विशास्मते ।
 तथा शतभिषा चैव मघा च कुरुनन्दन । एताभिर्हि महादेवो पूर्व्वमाराधिता सति । ००१९
 गङ्गा सरस्वती चैव चेलगङ्गा च निष्कया । तथा वैतरणी चैव गण्डकी चैव भारत ।
 अन्याश्च सर्गिता रम्या लोपासुद्रा च भारत । सत्यशान्दा जगद्देवि धारयन्ति हि ताः शृभाः ।
 शृभाश्च गरिनिन्द्यो वज्रिकन्याश्च सुव्रताः । स्वाहा चाग्निप्रिया देवो सावित्री च यशस्विनी ।
 अर्द्धः कुर्व्वेरकान्ता च जलेशमहिषी तथा । भार्या नितृपतेष्वेव वसुपत्न्यस्तथैव च ।
 श्रीर्द्धीर्धितस्ताराः कीर्त्तिराशा मेधा च सुव्रता । प्रीतिकर्त्तिश्च ख्यतिश्च सर्व्वानिश्च तपोधनाः । ००२०
 दिव्यः सत्यमथैवान्याः सर्व्वभूतक्षिते रताः । तांश्च व्रतावसाने च पूजास्त्रोऽम्बिका तथा ।

तिसरजमयं दत्त्वा पर्वतं सर्वधान्यवत् । वाचोभिर्बहुभिर्बुधैर्नारगैः सुमध्यमे ।

प्रतिगृह्य च तां पूजां दत्त्वा देव्या तपोधनाः । उपविष्टाः कथास्थिताः कुर्वन्त्यो भर्तृदेवते ।

पुण्यकार्यं कथास्तौषामासनं देवीं ब्रह्मसं ध्याः । विधिसु पुण्यकथाय सतीनां भर्तृदेवते ।

तामां मनेन साध्वीनां सर्व्याणां सोमनन्दिनी । पर्यृच्छन्तुमां देवीं पुण्यकानां विधिम्बरं ।

७७५

उमा तासां प्रियार्थन्तु पुण्यकान्त्ववीनदा । समस्तं मम वैदर्भिं सर्वभूतहिते रता ।

ममैव सोमया दत्तः स तदा रत्नपर्वतः । प्रतिगृह्य मया चैव कृतो ब्राह्मणसाङ्गमे ।

उमा लक्ष्म्यतीं साध्वीमामस्येदमभाषत । गृह्ण कल्याणि वक्ष्यामि सर्व्याभिः सहिता इमे ।

पुण्यकानां विधिं श्रुत्वा यथावदनुपूर्व्वम् । यथा देवि मया कृष्टः पुरा श्रेष्ठ विधिः प्रभुमे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि पारिजातहरणे पुण्यकविधौ षट्चिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

॥ उमावाच ॥ सर्वज्ञाहं यदा भर्तुः प्रसादेन प्रवृत्तिरिति । तदा पुरा मया कृष्टः पुण्यकानां विधिः प्रभुः ।

७७६

सनातनः पुण्यविधिरिति बुद्ध्याऽवगम्यतां । महादेवप्रसादेन मया कृष्टस्तत्त्वमिति ।

पुण्यकानि च सर्व्याणि चोर्णवत्पुण्यमिन्दिते । अनुज्ञया भगवतो भर्तुः सर्वस्य धोमतेः ।

सतीतं धर्मचरणं यस्या निष्ठमखण्डितं । पुण्यकानां विधिसस्याः पुराणे परिकीर्तितः ।

दानोपवासपुण्यानि मुक्ततान्यप्यरुन्धति । निष्कलान्त्वसतीनान्तु पुण्यकानि तथा प्रभुमे ।

या वक्ष्यन्ति भर्तारं योनिदुष्टा क्षयस्तियः । न तु तासां पुण्यफलमस्ति ता निरयङ्गमाः ।

७७७

साध्व्या जगद्धारयन्ति सुमीलाः पतिदेवताः । अनन्या धर्मनित्याश्च सतां पन्थानमाश्रिता ।

अवाग्दुष्टाः भौवदुक्ता धृतिमत्याः प्रभुव्रताः । सततं साधुवादिन्यो धारयन्ति जगत् खलु ।

व्याधितः पतितो वाऽपि दीनो वाऽपि कथञ्चन । न त्यक्त्यः स्त्रिया भर्ता धर्म एव सनातनः ।

अकार्यकारिणं वाऽपि पतितं वाऽपि निर्गुणं । स्त्री पतिनारयत्येव यथात्मानं शुभानने ।

योनिदुष्टे स्त्रिया नास्ति प्रायश्चित्तं हतैव सा । वाग्दुष्टे विहितं मङ्गिः प्रायश्चित्तं पुरातने ।

७७८

भर्तुश्चन्द्रेण कर्त्तव्यं व्रतकं सर्वदा स्त्रिया । उपवासोऽपि वा धन्ये काङ्क्षन्त्या मुक्तताङ्गतिं ।

कन्यान्तरसहस्रेषु न स्त्री सा लभते गतिं । तिर्थगैरानिसहस्रेषु पच्यते योनिविप्रवात् ।

यदि सा नाम मानुष्ये स्त्री लभेदसती सती । चाण्डालयोने दुर्मौद्या जायते कुक्कुराश्रया ।

भर्ता देवः सदा स्त्राणां मङ्गिर्दृष्टव्यो धने । यस्या हि तुल्यते भर्ता सा सती धर्मसारिणी ।

कौतूहलहृता नान्तु स्त्रीणां लोकौ न शोभनः । भर्तृयैव मना यासां सङ्गावेन व्यवस्थितं ।

७७९

कर्मणा मनसा वाचा पतिं नातिचरन्ति याः । तासां पुण्यफलं भैमि पुण्यकैः समुदाहृतं ।

पुण्यकानां विधिं कृतकमतः प्रवृत्ति शोभने । निबोध सह सर्व्याभिर्दृष्टो यस्तपसा मया ।

स्त्राः स्त्री प्रातस्तयाश्च पतिं विज्ञापयेत् सती । उपवासार्थमथ वा व्रतकार्यं धृतव्रते ।

अग्रुराभ्याश्च चरणौ सततं संनमस्य च । पश्चाद्यौ चाम्बरं पात्रं सकुशं साकृतं तथा ।

गोऽष्टङ्गं दक्षिणं सिन्धु प्रतिगृह्णोन् तज्जलं । ततो भर्तुः सती दद्यात् स्नातस्व प्रयत्नस्य च ।

७८०

आत्मनोऽपि निषेक्यं ततः शिरसि तज्जलं । चैलोक्ये सर्वतीर्थेषु स्नानमेतदुदाहृतं ।
 उपवासमेषु कर्त्तव्यमेतद्भिः व्रतकेषु च । स्नानमेतद्भिः सामान्यं स्त्रीणां पुंसाञ्च भवति ।
 अरुन्धति मया दृष्टं तपसा हरतेजसा । अश्रुविक्षुं ग्रथनमासनञ्च तथाविधं ।
 स्वयं प्रचालनञ्चापि पादयोरनुशब्दितं । अश्रुप्रपातो रोषश्च कलहश्च कृतः सति ।
 उपवासाद्गताच्चापि सद्यो भ्रंशयति स्त्रियः । शुक्लमेव सदा वाचः प्रशस्तञ्चन्द्रसम्भवे । ३०५
 अन्तरङ्गैरुक्तैश्च उपवासे व्रते तथा । पादकार्थं ह्यैः कार्यं सर्वदा व्रतके सति ।
 उपवासेऽपि च विधिरेष एव प्रकीर्तितः । प्रसादनञ्चाञ्जनञ्च गन्धान् सुममसलया ।
 व्रतके चोपवासे च नित्यमेव विवर्जयेत् । दन्तकाष्ठं शिरःस्नानमुदरार्त्तनमथापि च ।
 विवर्जितं मृदा सर्वं शौचार्थं न विधीयते । विष्णोस्तपफलैः शुद्धैः स्नानञ्चैव समाचरेत् ।
 प्रक्षालनं वै शिरसः सदा मृण्मिश्रितैर्जलैः । शिरभोऽभ्यञ्जनं भौम्ये नैव तावत् प्रशस्यते । ३०६
 पादयोर्न च गात्रस्य सौन्दर्येति स्थितिः स्मृता । गीथानमुद्रयानञ्च खरयानञ्च वर्जयेत् ।
 नग्नस्नानञ्च सततं न व्रते ह्युपवासके । नदीजलेन स्नानञ्च प्रशंसो भोमनन्दनि ।
 शुभे तडागवाण्यादौ विस्तीर्णं जलेर्जयेत् । गत्वा स्नानं प्रशस्तान्तु सदैव खलु सर्वथा ।
 अलाभे त्ववगृह्णा स्त्री घटस्नानं समाचरेत् । नवैश्च कुम्भैः स्नातव्यं विधिरेष सनातनः ।
 स्नानान्तु शिरभो दृष्टं मया दृष्टं तपोबिलात् । ३०७

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे पुण्यकविधौ सप्तत्रिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

॥ उभोवाच ॥ विधिनैतेन कृतस्तेन स्त्री सदा भर्तृदेवता । चरेत् संवत्सरं दान्ता घण्टासाक्षात्समेव वा ।
 स्त्रियो ह्यावाहयेत् साव्यैरेकादश समाधिना । स्वयञ्चैव विधिर्दृष्टो व्रतकानां मया शुभः ।
 अद्भिर्दद्यात् सतीः सर्व्वा या मूलव्रतिनी भवेत् । तासान्तु निष्कृत्यो देयः कालदेशानुरूपतः ।
 ततो मासान्तशुक्लस्य त्रितैः च नवमो तथा । आराधयित्वा कर्त्तव्यं व्रतकस्यापि वर्जनं ।
 उपवासमहोरात्रं चिरात्तस्यापि निश्चिता । आदौ चान्ते च कुर्वीत व्रतकस्य सुसिद्धये । ३०८
 क्षुरकैर्न ततो भर्तुरात्मनश्चैव कारयेत् । उत्सादनञ्च वपनं तस्मिन्महनि संसृतं ।
 ततो विवाहवत् स्नानं विहितं पुण्यके शुभे । मण्डनञ्चैव विहितं मास्यधारणमेव च ।
 कुम्भैश्च स्नायमानेन साध्वो भग्नमुदीरयेत् । भर्तृपादौ नमस्कृत्य मनसा वाऽथ वा गिरा ।

आपि देयं क्षीणां विश्वधास्यो दिव्या मदन्त्या धाः शङ्करा धर्मराव्याः । हिरण्यवर्णाः पावकाः शिवतमेन रश्मेन श्रेयसे
 मां जुषन्तु ।

अपामेष स्त्र्यो मन्त्रः सर्वत्रान्त्र मे प्रष्टुः । मन्त्राः पुराणविहिताः स्त्रीणां सर्वान्कृशोभने । ३०९
 शुभाऽथवा गुणिनी युक्तधर्मा भर्ता साकं कामदा स्त्री बरेष्वा । मा कर्मणा मनसा वाऽपि वाचा भर्तुर्भवेयं दधती स्याच्च
 वशगा ।

अपत्नीनामपि नित्यं भवेयं सुपुत्रा स्त्री सुभगा चारुहृपा । सत्यव्रतस्या गुणवादिनी च सर्व्वात्मना स्नामदरिद्रा भवेयं ।

पतिश्च मे स्यात् सुमुखा मत्प्रतीक्षो नित्यं मङ्गलः स्यान्ममतिर्बुद्धतिश्च । प्रीतिश्च नौ स्याच्चक्रवाकानुरूपा मनो विरागो न भवे साधुत्वं च स्यात् ।

लोकान् साध्वीनामुत्तमानां व्रजेयं चाभिः सर्वं धार्यते विश्वरूपं । उभे कुले वाः शुभाः पात्रयन्ति पितुर्भर्तुश्च पतिर्भक्त्यै धिताः सा ।

भूमिर्वायुर्जलमाकाशमग्निरन्तः क्षेत्रज्ञः प्रकृतिर्यौ महेश्वर । अहङ्कारश्च मम साक्ष्ये नियुक्ताः स्मरेयुर्वा मुनयो नित्यं च व्रतञ्च ।

चैरारम्भे देहिनां भौतिकोऽयं विधिः सत्त्वाद्यैर्भूतयुक्तैः सर्वोच्चैः । सन्त्येते मे साक्षिणः सर्ववत्सला व्रते चास्मिन्निश्चये चापि वृत्ते ।

चन्द्रादित्यौ पुण्यसाक्षी यमश्च दिशः सर्वो दश चात्मा च मेयं । सन्त्येते वै साक्षिणः सर्व एव व्रते चास्मिन्निश्चये चापि वृत्ते ।

मन्त्रैरेतैः पुराणोक्तैः सर्वद्रव्याभिमन्त्रणं । व्रतचर्याप्रभृति वै पुराणे समुदाहृतं ।

स्वात्माऽथ वासमी दद्यात् भर्तुः कर्त्ता स्वयं शुभे । अथात्मकर्त्तृत्वं न स्वाङ्कुभे विज्ञेयं केनचित् ।

वासोऽन्यदेव दद्याच्च येनं मुख्यं नवं शुचि । स्वकर्त्तृत्वं सूत्रतन्तु वाससा तेन मिश्रयेत् ।

ततो दिजे शुचिं दानं ज्ञानविज्ञानकोविदं । भोजयेच्च यथाशक्त्वा सह भक्तौ सुवश्यमे ।

ब्राह्मणस्यापि दातव्यं वासोयुग्मं महातरु । शय्या यानं गृहं धान्यं दासी दासस्तथैव च ।

अलङ्कारः शक्तिश्च रत्नपर्वण एव च । सर्वधान्यैः समुत्पिष्टास्त्रिभुवः सविशेषतः ।

वासोभिश्च प्रतिच्छिन्नो नानावैर्णेरुन्धति । हस्त्यश्वचक्रयक्षैव देया गौरिव वा ध्रुवं ।

लवणप्रतिमां दद्यात्तवनीतस्य चापरां । गुडस्य मधुनश्चैव सुवर्णस्य च शोभनां ।

तथैव सर्वगन्धानां रसानां पृथगेव च । तथा सुमनसां दद्याद्रुण्यसौडम्बरस्य च ।

फलानाञ्चैव सर्वेषां वाससामपि मन्दिनि । चित्रप्रतिकृतिश्चैव काष्ठस्य प्रतिमानया ।

शिलाप्रतिकृतिश्चैव दध्नाऽथ पथसस्तथा । सर्पिषा दूर्ध्वया चैव याज्ञान्यामयोपसृति ।

कालदेशानुरूपस्य देयं विभवतः सति । अल्पं वा बहुलं वाऽपि भर्तुश्चन्द्रेण सर्वदा ।

तिलपात्रं प्रदातव्यं न देयं न तु शोभने । गोस्त्ववश्यं प्रदातव्या कविला कांस्यमेव च ।

हृष्णाजिनश्च सुभगे सतिलं वाससाऽन्वितं । आदर्शश्चैव कूर्चश्च तथाऽजिनमनिन्दितं ।

एतद्वत्त्वा सर्वकामान् प्राप्तिं वरवर्धयति । पुरोधिका पुत्रवती सुभगा रूपभाविनी ।

मृष्टहस्ता धनाढ्या च स्त्री भवत्यमलक्षणा । इच्छया लभते चैव कन्या रूपगुणान्विताः ।

भवन्ति सुभगाश्चाक्षयश्चैव च पुरोधिकाः । पुत्रवत्यो धनाढ्याश्च शीलवत्यश्च नित्यरा ।

अरुन्धतिरुक्तं दानं मेधैतत् प्रथमं व्रतं । उमाव्रतिकमित्येवं स्थातं साम्तिकं स्मृतम् ।

एतदेवोक्तं स्त्रीणां व्रतं तस्मात् समाचरेत् । सर्वकामान् प्राप्तिं स्त्री दत्तैर्दनिन्दितैः ।

एतद्वत्कराव्ये च देवैर्वो वृषध्वजः । पुराऽभिषिञ्चे शैले प्रियार्थं मम सर्वकृतम् ।

व्रतकस्यावसःने तु देयं भोज्यञ्च नित्यदा । स्त्रीणां प्रदेयाः कामाश्च ब्रह्मणः कालदेशयोः ।

एकैकस्य प्रदातव्यं व्रतकं वरवर्णिनि । दद्यात्तां ब्राह्मणानान्तु देयमन्नं सदक्षिणं ।

पाचये तत्र दातव्यं व्रतके नान्यदिष्यते । नात्र प्राणिबधः कार्यः पुराणे नियता श्रुतिः ।

७८५

अथ द्वितीयं वक्ष्यामि व्रतकं सोमसम्भवे । महादेवप्रसादेन दृष्टवत्यस्मि यच्छुभे ।

सर्वाः पुत्रफला नार्यः सद्भिरेतदुदाहृतं । तस्मादर्चिषातो दद्यात् सपुत्रकरकान् शुभे ।

ज्येष्ठायादौ शुभे मासौ पुरोक्तं विधिमाचरेत् । अथवा ज्येष्ठमेवैकमाषाढं वा समाचरेत् ।

ततो मासद्वये पूर्णे मासे वा वरवर्णिनि । सपुत्रकरकान्दद्यात् फाणितप्रतिपूरितान् ।

सपिषः पयस्यैव दध्नाऽपि मधुनोऽनघे । जलस्य च तथा दद्यात् पूरयित्वा शुभस्थमे ।

७८६

एकस्मै ज्ञानवृद्धाय सुव्रताय जितात्मने । सपुत्रकरकान्दद्यात् यावन्तो मनसः प्रियाः ।

दृष्ट्वेदुहितरं चेद्धि स्त्रीणां कामकरं ततः । किञ्चिद्व्यं सुताकामा सुतां प्राप्नोत्यसंशयं ।

गौर्वाऽपि काश्चन वाऽपि दक्षिणार्थं प्रशस्यते । विप्रस्थाच्छादनं देयमवगच्छ शुचिस्मिन् ।

यज्ञोपवीतं व्रतके दद्यान्मारी शुचिव्रता । सपुत्रकरकानान्तु विधिनैवं विपश्चिता ।

अपत्याख्यानयोगेन ब्राह्मणेभ्यः शुचिव्रता । संवत्सरं सपूर्णं व्रतधर्मानुपालिनो ।

७८७

करकामपि दद्याच्च पूर्णं संवत्सरे शुभे । अमुञ्जया सदा भर्तुः सत्यवादिन्यहन्वति ।

सुवर्णसूत्रं विप्राय कौमुद्यां दातुमर्हति । यज्ञोपवीतं विप्रस्य व्रतकं सार्वकामिकं ।

यज्ञोपवीतं कनकं दक्षिणाञ्चापि शक्तिः । प्रयच्छतो सती स्त्री हि सर्वान् कामान् समश्नुते ।

नवं न भक्षयेत् किञ्चिन्नारो धान्यमथो फलं । पुष्यं वा नेपभुञ्जीत यावदेवं समाचरेत् ।

एकभक्तेन धर्मज्ञो पुण्यकं कर्तुमर्हति । ब्राह्मणाय ततो देयं भर्तुश्च तदनन्तरं ।

७८८

एवं संवत्सरं कृत्वा सुभगा रूपशालिनो । भवत्यविधवा चैव स्त्री धनाद्या तैश्च च ।

वार्त्ताकानि न खादेषा स्त्री पूर्णं परिवत्सरं । न सा पुत्रविनाशं हि पश्यतीत्यवगम्यतां ।

शाशकं मृगमांसञ्च नित्यमेव विवर्जयेत् । नाप्नोति मरणं नारो चाप्नोति पतिदेवतां ।

अन्तावू वर्जयेन्नारी तथैवात्पादिकामपि । कलम्बो काश्चन नाद्याद्या भर्तुः सुखमिच्छति ।

पूर्णं संवत्सरे दद्यादेकैकं शाकमादितः । सुदक्षिणा पुत्रवतो भवत्यपि पुरोधिका ।

७८९

स्वयं प्रचालयाना स्त्री स्वपादावेवमादितः । प्रतिष्ठां लभते नित्यमुदेगरहिता सती ।

दिवा सूर्यस्य मार्गेण वर्त्तयेत् स्त्री पतिव्रता । एवं संवत्सरं पूर्णं रात्रावन्नं विवर्जयेत् ।

सा जीवपुत्रा सुभगा भवत्यमरवर्णिनी । अधितिष्ठति सर्वान्स्य सपत्नीर्नात्र संशयः ।

पूर्णं संवत्सरे दद्यात् सौवर्णं सूर्य्यमुत्तमं । ब्राह्मणायाभिरूपाय दरिद्राय यशस्विने ।

फलानि चाथ पुष्याणि भक्ष्याण्यपि च सुव्रता । दद्यादनसमिक्ते चरितव्रतका तथा ।

७९०

अथ वाऽस्तंगते सूर्य्ये भुङ्क्ते स्त्री नियता सती । चन्द्रनक्षत्रपूतानि भोज्यानि वरवर्णिनि ।

सा दद्यात् काश्चनश्चन्द्रं नक्षत्राणि ग्रहानपि । अभिरूपाय विप्राय वासस्य लवणान्वितं ।

चन्द्रश्रीतलगात्री सा भवत्यमरवर्णिनी । सुभगा दर्शनीया च पुष्पवत्यपि भाविनी ।
 पौर्णमास्यान्तु सततं प्राप्ते सोमोदयेऽङ्गना । अर्थं दद्यात् सुभगां साकतं सकुञ्चं तथा ।
 यावत्कञ्च वलिं कुर्याद्दधिना सह संयुतं । एवं या कुरुते नित्यं सर्वान् कामानवाप्नुयात् । ७१५
 अद्भुता या तु नात्राति सूर्यं गारी पतिमता । दुर्दिने वाऽथ वा व्यभे सेष्टान् कामानवाप्नुते ।
 काञ्चनं शक्तिता दद्यात् सा विप्राय मनस्विनी । सुभगा दर्शनीया च भवत्यमरवर्णिनी ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे पारिजातहरणे पुष्पकविधौ अष्टाविंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥
 ॥ भगवत्युवाच ॥ निर्व्येष्ट्यं शरीरं धैर्यतैः पुष्पकैरपि । चतुर्भुजैः प्रवक्ष्यामि सदैवाभिर्भवेष्टु ।
 कृष्णाष्टमीं या लपति स्याद्वा मूलफलाग्रना । ब्राह्मणाधिकमन्नं सा दत्त्वा भर्तृदेवता ।
 शुक्रवत्सा शुभाचारा गुरुदेवतपूजिका । एवं संवत्सरं कृत्वा ततो दद्याद्भिजातये । ७१६
 गोवालरज्जुसकृतं चाभरञ्च ध्वजं तथा । दक्षिणापूर्वमिष्टाञ्च शक्त्वा वाऽपि शुचिब्रते ।
 ऊर्ध्वमन्तः खरालायाः श्राणिदेशावलम्बिनः । तस्या भवन्ति केशास्तु भक्तिमया हि भर्तृरि ।
 शिरो निर्व्येष्टुकामा तु गोमयेन धिरः सती । प्रवालयेन्मूलं कृत्वा पथसा श्रीफलैश्च ।
 गोमूत्रञ्च सदा प्राग्नेष्किरः खानञ्च मिश्रयेत् । कृष्णां चतुर्दशीमेतत् कर्त्तव्यं वरवर्णिनि ।
 भवत्यविधवा चैव सुभगा विज्वरा तथा । शिरोरेगैश्च नैवास्याः शरीरमभितप्यते । ७१७
 दर्शनीयं ललाटं या स्त्री काङ्क्षति शुचिस्मृते । तिर्यं प्रतिपदं नित्यं सा चपेदेकभोजना ।
 पथसा च तथाऽश्रियाद्यावत् संवत्सरो गतः । ब्राह्मणस्य तथा दद्यात् पङ्कं कृष्यप्रयं शुभं ।
 ललाटं रूपसम्पन्नं तेनाग्रात्यङ्गना सती । द्वितीयां स्त्री सदा धैर्ये भुवोरिच्छेत् सुकृपां ।
 अन्नन्तरोपवासेन शाकभक्ताग्रना सती । ततः संवत्सरे पूर्णं ब्राह्मणान् स्नान्ति वाचयेत् ।
 फलैः परिणतैः धैर्ये माषाणां दक्षिणापितैः । लवणेन च भद्रं घृतमात्रेण चानघे । ७१८
 भुवो विधाय सा दद्यान्मृगनाभिमध्ये शुभे । अवधौ रूपसम्पन्नाविष्कन्ती स्त्री सुमथने ।
 नक्षत्रे श्रवणे प्राप्ते भुवं भुञ्जीत यावत् । ततः संवत्सरे पूर्णं कर्षी दद्याद्भिरण्णयौ ।
 घृते प्रक्षिप्य विप्राय पथसा सहिते शुभे । नाशामिच्छेत्तल्लाटाणां मध्यमावधिवर्जिनां ।
 तिलगुल्फं सदा सिद्धेद्यावत् पुष्पेद्धि रक्षितः । अन्नन्तरोपवासेन सेक्यः खिलैः सदा । ७१९
 मष्मादादाय पुष्पाणि घृते प्रक्षिप्य दापयेत् । स्त्री भवेद्यमिति सा स्त्री काङ्क्षेद्वन्द्योद्गते ।
 अन्नन्तरोपवासेन पथसा वा घृतेन वा । ततः संवत्सरे पूर्णं पञ्चपत्राणि पण्डिता ।
 तथैवात्पक्षपाणि व्यसेत् शीरे शुचिस्मृते । प्रमानानि विप्राय ततो दद्यात् सती सति ।
 कृष्णसारसमानां स्त्री दत्त्वा भवति सा वै । इन्द्रेष्टो चारुपौ या स्त्री अर्थगुणान्विता ।
 सा सृष्टयेन च पिवेदुदकं वत्सरं सती । अयाचितेन भुञ्जीत नवम्यां धर्मभागिनी ।
 ततः संवत्सरे पूर्णं विद्रुमं दातुमर्हति । तेन विमलसामौहो स्त्री भवत्येव भोभने । ७२०
 सुभगा च वपुःपुष्पधनाद्या गोमती तथा । या चारुपाणिच्छेत् दन्तानमरवर्णिनि ।

शुक्लाष्टमीं न सा ऽश्रीयाद्भक्तदयमनिन्दिता । ततः संवत्सरे पूर्णे दद्याद्द्रौप्यमथान् शुभान् ।
 दन्तान् प्रतिपद्य धर्मज्ञे पयस्यतिगुणोदिते । तेन सा तिलपुष्पाभान् दन्तानाम्नेति या सती ।
 सौभाग्यमपि चाप्नोति सपुत्रत्वं तथा ऽनघे । सर्वमेव मुखं कान्तमिच्छेद्या रुचिराग्ने ।
 सा पौर्णमास्यान्प्रातु प्राप्ते चन्द्रादये शुभे । यावत्कं पयसा सिद्धं दत्त्वा विप्राय भाविनी ।
 ततः संवत्सरे पूर्णे चन्द्रं कथमयं शुभं । पद्मे फुल्लेऽभिसंन्यस्य ब्राह्मणं खल्लि वाचयेत् ।
 पूर्णचन्द्रमुखी तेन दानेन स्त्री शुभे भवेत् । स्तनाविष्कृति या नारी त्वणराजफलोपमौ ।
 अयाचितं दृश्यं सा नित्यमश्रीत वाग्यता । संवत्सरे ततः पूर्णे द्वे विष्णे काष्ठने शुभे ।
 सदक्षिणे ब्राह्मणाय प्रयच्छति धृतात्मने । सौभाग्यं परमाप्नोति बहून् पुत्रास्तथैव च ।
 सदाश्रितस्तीनी चैव भवत्यमरवर्णिनि । शतोदरत्वमन्विच्छेत् सपदेकाग्रभोजना ।
 पञ्चम्यां तु न भोक्तव्यमन्नं तोयेन नित्यदा । ततः संवत्सरे पूर्णे दद्याज्जातीलतां शुभे
 फुल्लं सदक्षिणं धन्ये ब्राह्मणाय धृतात्मने । हस्ताविष्कृति या नारी रूपयुक्तौ सुमध्यमे ।
 द्वादशीं सा सपत्न्यैव शकैः सर्वैरनिन्दितैः । संवत्सरे ततः पूर्णे पद्मे रौक्मे ददातु या ।
 ब्राह्मणायभिरूपाय तथा पद्मद्वयं शुभम् । श्रोणौ विशालामन्विच्छेत् स्त्री सपत्न्यैव सुव्रते ।
 त्रयोदशीमेकभक्तमश्रित्वैव ह्यायाचितं । ततः संवत्सरे पूर्णे सत्रणं संप्रयच्छतुं ।
 प्रजापतिमुखाकारं कृत्वा तत्र वराग्ने । काष्ठनं तत्र दातव्यं तदाकारस्य सर्वदा ।
 अश्वमेधं च धर्मज्ञा शनकैरवचूर्णयेत् । रत्नानि चैव पूर्णानि वासो रक्तञ्च दापयेत् ।
 तेन श्रोणीर्मभिमतां स्त्री सौम्ये प्रतिपद्यते । मधुरां वाचमिच्छन्ती वर्जयेत्स्वर्णं सती ।
 संवत्सरे वा मासं वा दापयेत्स्वर्णं ततः । सदक्षिणं ब्राह्मणाय परं माधुर्यमिच्छतो ।
 श्रुतवाक्याच्छतगुणं भवत्यमरवर्णिनी । गूढगुरुफणिरौ पादाविच्छेद्या सोमनन्दिनि ।
 षष्ठ्या षष्ठ्या वरारोहे भोक्तव्यः सलिलौदनः । अग्निर्वा ब्राह्मणे वाऽपि न स्पृष्टव्यः सदा पदा ।
 पदा चदा स्पृशेत्तच्च वन्देत् तपसाऽश्रिते । पादेन न च वै पादं प्रकालयितुमर्हति ।
 इतैर्नित्यं व्रतैर्युक्ता धर्मज्ञा पतिदेवता । कूर्मैः रुक्ममयौ दद्याद्ब्राह्मणाय पतिव्रता ।
 तौ वराय ब्राह्मणाय स्थापयित्वा घृते ऽनघे । पद्मे चाधोमुखे कृत्वा दद्याद्विप्राय नन्दिनि ।
 रक्तैर्द्रव्यैश्चिन्तयित्वा काष्ठनेन खल्लि कृते । सर्वमेव तु या गात्रमिच्छत्यतिमनेहरं ।
 चिरात् पुष्पकाले सा करोतु पतिदेवता । कौमुद्यामथ वाषाढ्यां माघ्यामाश्वयुजे तथा ।
 मातरं पितरश्चैव मयते ऽतिथिदैवतं । घृतञ्च नित्यं विप्रभ्या ददातु स्वर्णं तथा ।
 सर्वाङ्गं न्यरे चैव करोतु पतिदेवता । उपलेपञ्च धर्मज्ञा वलिकर्षं च मानिनि ।
 बाण्डुष्टा चैव सा शुभे भवत्यात्मार्थपण्डिता । पर्यश्रातु च मा किञ्चिदपि श्राकं यशस्विनि ।
 बलिं स्रजस्तथश्च परित्यजतु भाविनी ।

७-८५

७-८६

७-८७

७-८८

७-८९

७-९०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि पारिजातहरणे व्रतविधौ जनसत्वारिन्दधिकव्रतोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

॥ उमेवाच ॥ बान्धवान् सगुणानि ह्यन्यैकभक्तेन नित्यदा । सप्तमो सप्तमो नित्यं सपथेत्सो पतिव्रता ।

ततः संवत्सरे पूर्णे वृत्तं दद्याद्द्विरस्यं । सदक्षिणं ब्राह्मणाय शुभमस्तुमती भवेत् ।

करञ्जे दीपकं दद्यात् सदा या प्रमदावरे । पूर्णे संवत्सरे दद्यात् सावर्णे दीपकं ततः ।

रुद्धा सा स्त्री भवेद्गर्भरिष्टा पुत्रवती तथा । सपत्नीनामपि तथा दीपवज्ज्वलते शुभे ।

या शेषभोगिनो नित्यं नैव च स्यादहमुदा । न च स्याद्भ्रमना सौम्ये नित्यश्च पतिदेवता ।

0212

श्रीचान्विता च सततं न च रुखाभिभाषिणी । शृङ्गशृङ्गयोर्निधं शुङ्गानिरता सती ।

किं तस्या व्रतकैः कृत्यं किं वा स्यादुपवासकैः । या भर्तृदेवता नित्यं सत्यधर्मगुणान्विता ।

विधवा स्त्री तु या हि स्यादैवयोगात् सती सति । तस्या वक्ष्यामि वो धर्मः पुराणोक्तः सुमधमे ।

पतिं संकल्पयित्वा सा विप्रस्यं वाऽथ मृण्मयं । तस्य पूजां सदा कुर्यात्सतां धर्ममनुसरेत् ।

तत एवाभ्युज्जाञ्च नित्यं याचेत मुव्रता । व्रतके सापवासे च भोजने च विशेषतः ।

७८५०

भर्तृलोकान् व्रजत्येवं न चेदतिक्रमेत् पतिं । शाण्डिल्यो सूर्य्यवद्भाति सततं पतिदेवता ।

अथ प्रभृति सर्वेषां देवानाञ्चैव योषितः । इत्यन्ति पुण्यकविधिं पौराणे याः सनातनाः ।

मनिश्च नारदः कृत्स्नं पौराणं ज्ञास्यते विधिं । उपवासस्य धर्मात्मा व्रतकानां तथैव च ।

अदित्यापि भेन्द्राणी त्वञ्च सोमसुते वरे । प्रवर्त्तने पुण्यकानां व्रतकानाञ्च सर्व्वदा ।

कीर्त्तनीयाः सतीनां हि भविष्यथ गुणान्विताः । उपवासव्रतविधिं यथावदिह कृत्स्नम् ।

७५५

प्रादुर्भावेऽपि सर्वेषु भाव्यां विष्णोर्बाहात्मनः । ज्ञास्यन्ति पुण्यकविधिं नित्यमेव सनातनम् ।

विशेषधर्मो धर्माणां स्तोधर्मेषु प्रपद्यते । पतिभक्तिरदुष्टत्वमवाग्दुष्टत्वमेव च ।

॥ नारद उवाच ॥ स्वमुक्तास्तु ता देव्यो महादेव्या तपोधनाः । जग्मुर्हृष्टा महादेवो प्रणिपत्य हरप्रियां ।

अदितिर्व्रतकक्षके शृणु यद्वर्षसागिणी । उभात्रतविधिः सर्वः पूज्योद्दिष्टस्त्वया कृतः ।

पारिजाते निबध्नाथ मम दत्तस्तु कश्यपः । अदितिर्ब्रतकं चक्रे शृणु यद्वर्माचारिणो ।

49

उमाव्रतविधिः सर्व्वः पूर्व्वोद्दिष्टस्तथा कृतः । पाणिज्जाते निबध्नाथ मम दत्तस्तु कथ्यते ।

अदितिब्रतकं नाम तद्वत् सत्यभामया । तदेव व्रतकं दत्तं सावित्र्या धर्मनित्यया ।

तैरेव यत्तैः संस्कृतमिदं त्वभ्यधिकं कृतं । सन्ध्याकाले च संप्रोप्ते स्थाने स्थाने तथैव च ।

पूजं वा नमस्कृतो जपश्च दिगुणः स्मृतः । सावित्रीव्रतकं कृत्वा तथादिति व्रतं सती ।

भर्तः कुलं पितकुलमात्मानश्चैव तारयेत् । इन्द्राणी व्रतकक्षके तदेवैमं ययाविधि ।

০৫৫৬

रक्तमभ्यधिकं वासो भोजनस्यैव सानिधं । चतुर्थे दिवसे चापि पुण्यकार्यं विधिः स्मृतः ।

अहोरात्रोपवासस्य देयं कुम्भव्रतं तदा । गङ्गाया व्रतकं दत्तं तदेवैभं यमस्करि ।

स्नानमभ्यधिकं कार्यं प्रत्यूषस्यात्मनो जले । अन्यस्मिन् वा जले माघशुक्लपक्षे हरिप्रिये ।

एतद्गङ्गाप्रतं नाम सर्वकामप्रदं स्नानं । सप्त सप्त च सप्ताथ कुलानि हरिवन्धने ।

स्त्री तारयति धर्मं शा गङ्गाप्रतकचारिणी । देवं कुम्भबहसस्य गङ्गाया प्रतके शुभे ।

0900

तारणां पारणैश्चैव तद्गतं सार्वकामिकं । यमभार्या चकाराथ व्रतं यामरयं शुभं ।
 हेनस्ते तत्तु कर्तव्यमाकाशे हरिवक्त्रमे । दमानि चैव वाक्यानि ब्रूयादाकाशमास्थिता ।
 ज्ञाता शुचिममाचारा नमस्कृत्य पतिं शुभे । चराम्यहं यामरयं हिमं पृष्ठेन धारये ।
 पतिव्रता जीवपुत्रा भवेयश्च पुरोधिका । सपत्नीश्चाधितिष्ठेयं पत्येयश्चैव मा यमं ।
 सभर्तृपुत्रा जीवेयं चिरं सुसुखमेव च । पतिलोकश्च गच्छेयं भवेयं धनिनी तथा ।
 मुचंला मृष्टहस्ता च स्वजनेष्टा गुणान्विता । एवं कृत्वा ततो विप्रं मधुना स्मृतिं वाचयेत् ।
 तिलैरपि तथा कृष्यैः पायनेन तु भोजयेत् । एवं व्रतानि देवीभिः कृतान्यमरवर्णिनि ।
 महादेव्या पुरोक्तानि रुद्रपत्न्या हरिप्रिये । अहं ब्रवीमि तपसा मदोयेन समन्विताः ।
 सर्व्या द्रव्येषु पुण्यानि व्रतकानि तथैव च । पौराणान्युमया देव्या यानि दृष्टानि वै पुरा ।
 कल्याणगुणयुक्तानि पावनानि शुभानि च ।

३२५६

३२५७

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ रुक्मिणी व्रतकञ्चके दृष्ट्वा व्रतकविस्तरं । उमया वरदानेन दृष्ट्वा दिव्येन चतुषा ।
 उमाव्रतकवत्सर्वं वृषदानं तथाऽधिकं । रत्नमालाप्रदानञ्च तथाऽर्थं सार्वकामिकं ।
 तथा जाम्बवती चक्रे पुरोमाव्रतकं यथा । ददावभ्यधिकं मा तु रत्नद्वयं मनोहरं ।
 सत्या ददौ तथैवाथ पुरोमाव्रतकं यथा । पोतमभ्यधिकं वामनाया दत्तमुमाव्रते ।
 रोहिण्या चाथ फाल्गुन्या मघया च पुरातने । व्रतानि खलु दत्तानि बहूनि कुलनन्दने ।
 ददौ शतभिषा चैव व्रतकं पुण्यलक्षणं । येन नक्षत्रमुख्यत्वं जगाम कुरुनन्दन ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे पारिजते हरणे उमाव्रतके चत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४० ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ वैशम्पायन धर्माश्च व्यासश्चैव तपोधन । पारिजातस्य हरणे घटपुरं परिकीर्त्तितं ।
 निवासोऽसुरमुख्यानां दारुणानां तपोधन । तेषां बधं मुनिश्रेष्ठ कीर्त्तयस्वाम्यकस्य च ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ त्रिपुरे निहते वीरे रुद्रेण क्लिष्टकर्माणा । तत्रायुधाना बहवो बभूवुरसुरोत्तमाः ।
 शराग्निना न दग्धास्ते रुद्रेण त्रिपुरालयाः । षष्टिं शतमहस्ताणि न न्यूनाभ्यधिकानि तु ।
 ते ज्ञातिबन्धसम्प्राप्त्यकुर्वाराः पुरा तपः । जम्बूमार्गे सतामिष्टे महर्षिगणसेविते ।
 आदित्याभिमुखा वीराः सहस्राणां शतं समाः । वायुभवा नृपश्रेष्ठ सुवन्तः पद्ममध्वनं ।
 तेषामुदुम्बरं राजन् गण एकः समाश्रितः । दृवं तत्रावसन् वीरास्ते कुर्वन्तो महत्तपः ।
 कपित्थवृक्षमाश्रित्य केचित्त गोविताः पुरा । शृगालवाटीस्तपरे चैरुह्यं तथा तपः ।
 वटमूले तथा नेरुक्षपः कौरवनन्दन । अधोयन्तोऽपरे ब्रह्मा बटं गत्वाऽसुरात्मजाः ।
 तेषां तुष्टः प्रजाकर्त्ता नरदेव पितामहः । वरं दातुं सुरश्रेष्ठः प्राप्ते धर्माश्चैव ताम्बरः ।
 वरं वरयन्त्येकास्ते राजन् पद्मयोनिना । ते नेषुर्वरदानं तद्विषयस्तथैव विभुं ।
 इच्छन्तोऽपचित्तिं गन्तुं ज्ञातीनां कुरुनन्दन । तानुवाच ततो ब्रह्मा सर्वेश कुरुनन्दन ।
 विश्वस्य जगतः कर्तुः संहरन्त्य महात्मनः । कः शक्तोऽपचित्तिं गन्तुं माऽस्तु वोऽत्र दृष्टः श्रमः ।

३२५८

३२५९

३२६०

अनादिमथ्यनिधनः सोमो देवो महेश्वरः । तमस्तस्य सुखं स्वर्गं वस्तुमिच्छन्ति येऽसुराः ।
ते नेपुलत्र केचिन्तु दुरात्मानो महासुराः । अयेपुरपरे राजन्सुरा भव्यभावनाः ।
नेपुर्थं तु दुरात्मानस्तानुवाच पितामहः । वरयध्वं वरं वीरा रुद्रकोधमृतेऽसुराः ।
त ऊचुः सर्वदेवानामवध्याः स्वामहे विभो । पुराणि षट् च नो देव भवन्तर्कहीतले ।
सर्वकामसमृद्धार्थं षट्पुरं चास्तु नः प्रभो । वयस्य षट्पुरं गत्वा वत्स्याम च सुखं प्रभो ।
रुद्रादयं भयं न स्याद्येन नो ज्ञातयो हताः । निहतं त्रिपुरं दृष्ट्वा भीताः स्म तपसां निधि ।

॥ पितामह उवाच ॥ असुरा भवतावध्या देवानां शङ्करस्तु च । न बाधिस्य चेदिप्रान् सत्ययस्थान् सतां प्रियान् ।

विप्रोपघातं मोहाचेत् करिष्यथ कथञ्चन । नाशं यास्यथ विप्रा हि जगतः परमा गतिः ।
नारायणादो भेतव्यं कुर्वद्भिर्ब्रह्मणाहितं । सर्वभूतेषु भगवान् हितं धत्ते जगद्गणः ।
ते गता असुरा राजन् ब्रह्मणाऽथ विसर्जिताः । येऽपि भक्ता महादेवसुरा धर्मचारिणः ।
स्वयं हि दर्शनं तेषां ददौ त्रिपुरनाशनः । श्वेतं वृषभमारुह्य सोमः सप्रवरः प्रभुः ।
उवाच चेदं भगवानसुरान् स सताङ्गतिः । वैरमुत्सृज्य दम्भस्य हिंसाश्चासुरसत्तमाः ।
मामेव चाश्रितास्तस्माद्वरं साधु ददामि वः । यैर्दीक्षिताः स्य मुनिभिः सक्रियापरमैर्द्विजैः ।
सह तैर्गम्यतां स्वर्गः प्रीतोऽहं वः स्वकर्षणा । इह ये चैव वत्स्यन्ति तपसा ब्रह्मवादिनः ।
अपि कापित्यिकादृचे तेषां लोका यथा मम । इह मासान्तपलान्तौ यः करिष्यति मानवः ।
वानप्रस्थेन विधिना पूजयन्मां तपोधनः । वर्षाणान्तु महस्तस्य तपसा प्राप्यते फलं ।
कृत्वा त्रिरात्रं विधिवत्स्यते चेप्सितां गतिं । अर्कद्वीपे निवसतो द्विगुणं तद्भविष्यति ।
नोचे देशे च भद्रं वो वरमेतं ददाम्यहं । श्वेतवाहननामानं यस्य मां पूजयिष्यति ।
सर्वतो भयचित्तोऽपि गतिं स मम यास्यति । श्रौतुम्बरान् वाटमूलान् दिजान् कापित्यिकानपि ।
तथा शृगालवाटोयान्मर्मात्मानो बृढव्रतान् । मुनीन् ब्रह्मवाटोयान् सविशेषेण ये नराः ।
पूजयिष्यन्ति सततं ते यास्यन्तोप्सितां गतिं । इत्युक्त्वाऽथ महादेवो भगवान् श्वेतवाहनः ।
तैरेव सहितः सर्वैरुद्रलोकं जगाम वै । जम्भूमार्गं गमिष्यामि जम्भूमार्गं वसाम्यहं ।
एवं संकल्पयानोऽपि रुद्रलोकं महीयते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि षट्पुत्रसंघे एकचत्वारिंशदधिकश्रुतोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु चतुर्वेदः षडङ्गवित् । ब्राह्मणो याज्ञवल्क्यस्य शिष्यो धर्मगुणान्वितः ।

ब्रह्मदत्तेति विख्यातो विप्रो वाजसनेयिनां । असुभेधः कृतमेन वसुदेवस्य धोमतः ।
स सांवत्सरदीक्षायां दीक्षितः षट्पुरास्थे । आवर्त्तायाः शुभे तोरे मुनद्या मुनिजुष्टया ।
मखा च वसुदेवस्य महाध्यायो दिजोत्तमः । उपाध्यायश्च कौरव्य चोरहेतोर्ब्रह्मात्मनः ।
वसुदेवस्तत्र यातो देवक्या सहितः प्रभो । यजमानं षट्पुरस्थं यथा शक्यो दृश्यति ।
तत् सचं ब्रह्मदत्तस्य बह्वक्षं बह्वक्षिणं । उपासन् मुनिश्रेष्ठा महात्मानो बृढव्रतान् ।

व्यासोऽहं याज्ञवल्क्यश्च मुमुक्षुर्जमिनिस्तथा । धृतिमान् जाजलिष्वैव देवलायाश्च भारत ।
 चक्षुःश्रोत्ररूपया युक्तं वसुदेवस्य धीमतः । यनेक्षितान् हृदौ कामान् देवकी धर्मशरिणी ।
 वसुदेवप्रभावेण जगत्सृष्टुर्धर्माहीतले । तस्मिन् सचे वर्त्तमाने दैत्याः षट्पुरवासिनः ।
 निकुम्भाद्याः समागम्य तम्पुष्पर्वरदर्पिताः । कार्यार्ता यज्ञभागे नः सोमे पाश्वामहे वर्य ।
 कन्याश्च ब्रह्मदत्तो नो यजमानः प्रयच्छतु । बह्वः सन्धस्य कन्याश्च रूपवत्यो महात्मानः ।
 आह्वयताः प्रदातव्याः सर्वथैव हि नः श्रुतं । रत्नानि च ब्रह्मदत्तो विशिष्टानि ददातु नः ।
 अन्यथा न तु यष्टव्यं वयमाज्ञापयामहे । एतच्छ्रुत्वा ब्रह्मदत्तस्तानुवाच महासुरान् ।
 यज्ञभागे न विहितः पुराणे ऽसुरसत्तमाः । कथं सचे होमपानं ब्रह्मं दातुं मया हि वः ।
 शृञ्जतेह मुनिश्रेष्ठान् वेदभाष्यार्थकोविदान् । कन्या हि मम या देशस्तासु संकल्पिता मया ।
 अन्तर्वेद्यां प्रदातव्याः सदृशानाममंश्रयं । रत्नानि तु प्रयच्छामि सास्त्रेणाहं विचिन्त्यतां ।
 यस्माच्चैव प्रदास्यामि देवकीपुत्रमाश्रितः । निकुम्भाद्यास्तु रुषिताः पापाः षट्पुरवासिनः ।
 यज्ञवाटं विलुप्तपुङ्खुः कन्याश्च तास्तथा । तं दृष्ट्वा सत्प्रवृत्तन्तु दध्यावानकुरुन्मुनिः ।
 वासुदेवं महात्मानं बलभङ्गं गदं तथा । त्रिदित्वाऽयं ततः कृष्णः प्रद्युम्नमिदमब्रवीत् ।
 गच्छ कन्यापरिचापं कुरु पुत्राः शुभायया । यावद्यादाम्भैवेन षट्पुरं याम्यहं प्रभो ।
 स ययौ षट्पुरं वीरः पितुराज्ञाकरस्तदा । निमेषान्तरमात्रेण गत्वा कामो महाबलः ।
 कन्यास्ता मायया धीमानाजग्रे स महाबलः । मायामयीश्च कलाऽन्या न्यस्तवानुक्लिषीसुतः ।
 मा भैरिति च धर्मात्मा देवकीमुक्तवांस्तदा । मायामयो तु तां हृत्वा सुतास्तस्य दुरासदाः ।
 षट्पुरं विविशुर्दैत्याः परितुष्टा नराधिप । कर्ष्यं चाभ्यर्थ्येते तत्र विधिदृष्टेन कर्मणा ।
 यदिशिष्टं बह्वगुणं तदभूच्च नराधिप । एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता राजानस्तत्र भारत ।
 सचे निमग्नितयाः पूर्णं ब्रह्मरत्नेन धीमता । जरासन्धो दन्तवक्रः शिशुपालस्तथैव च ।
 पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च मासवास्तङ्गुणास्तथा । रुक्मो पैवाङ्गुतिथैव नीलो नार्मद एव च ।
 विन्दानुविन्दावावन्धौ शन्यः शकुनिरेव च । राजानश्चापरं वीरा महात्मानो दृढायुधाः ।
 आवासिता नातिदूरे षट्पुरस्य च भारत । तान्दृष्ट्वा नारदः श्रीमानचिन्तयदनिन्दितः ।
 स तस्य यादवानाञ्च भविष्यति समागमः । अत्र हेतुरयं युद्धे तस्मात्तत्प्रवृत्ताम्यहं ।
 एवं मञ्जुलदित्वा तु निकुम्भभवनं गतः । पूजितः स निकुम्भेन दानवैश्च तथाऽपरैः ।
 उपविष्टः स धर्मात्मा निकुम्भमिदमब्रवीत् । कथं प्रीधं यदुभिः कला खलैरिहास्यते ।
 यो ब्रह्मदत्तः स कृष्णः स हि तस्य विभुः सखा । शतानि पञ्च भार्याणां ब्रह्मदत्तस्य धीमतः ।
 आनीता वसुदेवस्य सुतस्य प्रियकाम्यया । शतदयं ब्राह्मणीनां राजन्यानां तथा शतं ।
 वैश्यानां शतमेकश्च शूद्राणां शतमेव च । ताभिः शुश्रूष्वितो धीमान्दुर्व्यासा धर्मवित्तमः ।
 तेन तासां वरो दत्तो मुनिना पुण्यकर्षणा । एकैकस्तनयो राजनेकैका दुहिता तथा ।

८००

८०१

८०२

८०३

८०४

८०५

रूपेणानुपमाः सर्वा वरदानेन धीमताः । कन्या भवन्ति तनयास्तस्यासुर पुनः पुनः ।

सङ्गमे सङ्गमे वीर भर्तृभिः श्रयणे सह । सर्वपुण्यमयं गन्धं सवन्ति च वराङ्गनाः ।

सर्वदा धौवने न्यस्ताः सर्वदाैव पतिमताः । सर्वा गुणैरसुरसं गीतनृगुणोदयं ।

जानन्ति सर्वा दैतय वरदानेन धीमताः । पुत्राश्च रूपसम्पन्नाः श्रावार्थकुशलास्तथा ।

स्त्रे स्त्रे स्थिता वर्षधर्मैः सदावदनुपूर्वशः । ताः कन्या भैरवमुखाणां दत्ताः प्रायेण धीमता ।

श्वश्रेष्ठं व्रतन्त्रेष्ठं यदानोतं किल तथा । तदर्थं यादवा वीर योधयिष्यन्ति सर्वथा ।

साहाय्यार्थं नु राजानो त्रियन्तां हेतुपूर्वकं । ब्रह्मदत्तसुतार्थं च राजानि विविधानि च ।

दीयन्तां भूमिपालानां साहाय्यार्थं महात्मनां । क्षातिर्ष्यं क्रियतांश्चैव ये समेष्यन्ति वै नृपाः ।

एवमुक्ते तथा चक्रुरसुरास्तेऽतिवृष्टवत् । लब्ध्वा पञ्चशतं कन्या रत्नानि विविधानि च ।

यथाहं नरेन्द्रेणा विभक्ता भक्तिवत्तथाः । श्वते पाण्डुसुतान् वीरान् वारिता नारदेन ते ।

निमेषान्तरमात्रेण तत्र गत्वा महात्मना । तुष्टैरसुरा द्युक्ता राजन् भूमिपसत्तमैः ।

सर्वाकामसन्तुष्टार्थैर्भवद्भिः खगमैः स्वयं । शर्चिताः स्त्रा ययान्याथं कर्त्तुं किं वः प्रयच्छतु ।

यत्नं नाश्रितपूर्वम् हि दिव्यैरेरिर्भवद्भिः । निजुग्मेऽथात्रोदृष्टः कर्त्तुं सुररिपुसदा ।

सम्कर्त्तयित्वा कत्तस्य माहात्म्यं सत्यमेव च । युद्धं मे रिपुभिः सार्द्धं भविष्यति नृशतृप्तमाः ।

साहाय्यं दातुमिच्छामो भवद्भिस्तत्र सर्वथा । एवमस्त्विति तानूचुः क्षत्रियाः क्षोणकल्पायाः ।

पाण्डवेयानृते वीरान् श्रुतार्थान्नारदादिभ्यो । क्षत्रियाः सन्निविष्टास्ते युद्धार्थं कुरुनन्दन ।

पत्न्यसु ब्रह्मदत्तस्य यज्ञवाटं गता अपि । कृष्णोऽपि सेनया सार्द्धमाययौ षट्पुरं विभुः ।

महादेवस्य वचनमुद्धृष्टमनसा नृप । स्थापयित्वा द्वारवत्यामाञ्जकं पार्थिवं तथा ।

स तथा सेनया सार्द्धं पौराणां हितकाम्यया । यज्ञवाटस्याविदूरे देवो निविविशे विभुः ।

देशे प्रवरकल्पाणे वसुदेवप्रचोदितः । दत्तगुल्माप्रतिसरं कृत्वा तं विधिवत् प्रभुः ।

प्रद्युम्नमटने श्रीमान् रत्नार्थं विनियुज्य वै ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि षट्पुरवधे द्वाचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मुहूर्त्तभ्युदिते सूर्ये जनचक्रुर्वि निमले । बलः कृष्णः सात्यकिश्च तार्क्ष्यं नारुहज्जुर्मुदा ।

बद्धगोधाङ्गलिवाणा दंशिता द्युद्धकाङ्क्षिणः । विन्मोदकेश्वरं देवं समस्तस्य मुरोत्तमं ।

आवर्त्ताया जले काला रुद्रेण वरदत्तया । गङ्गायाः कुरुक्षार्त्तल रुद्रवाक्येन पुण्याया ।

प्रद्युम्नमपे नैत्यस्य विधत्ति स्थाप्य मानदः । रत्नार्थं यज्ञवाटस्य पाण्डवान् विनियुज्य च ।

शेषा सेनां गृहाद्वारि भगवान् विनियुज्य च । जयन्तस्य सञ्चार प्रवरश्च सताङ्गतिः ।

तावापेतसुरेवाय स्त्रयश्चापश्यतं तदा । वियत्येव नियुक्तैः तैः प्रद्युम्न इव भारत ।

ततः कृष्णस्य वचनादाहता रणदुन्दुभिः । जलता मुरजाद्यैव वाद्यान्यपराणि च ।

मक्रो रचितो व्यूहः श्राम्भेन च गदेन च । शारणस्यैवैवैव भोजो वैतरणस्तथा ।

अनाष्टिश्च धर्मात्मा विष्टुः शृणुर्वच । कृतवर्मा युद्धेऽपि विचक्षुररिमर्दनः ।
 सनत्कुमारो धर्मात्मा चारुदण्यस्य भारत । अनिरुद्धसहायो तो वृष्टानोक्तं ररक्षतुः ।
 त्रिषा यादवसेना तु यूहमध्ये व्यवस्थिता । रथैरभ्यैर्नैर्नागैराकुला कुलवर्द्धनः ।
 षट्पुगादपि निष्क्रान्ता दानवा युद्धदुर्धदाः । आरुह्य मेघनादांश्च गर्दभानपि हस्तिनः ।
 मकराच्छिग्रुमारांश्च हयानपि च भारत । महिषानथ खड्गांश्च उड्गानपि च कच्छपान् ।
 एतैरेव रथैर्युक्ता विविधाद्युधपाणयः । किरोटपीठमुकुटैरङ्गदैरपि मण्डिताः ।
 नामर्दमानैर्विविधैस्त्र्यैर्नैर्मिस्त्रनाकुलैः । प्रभायमानैः शङ्खैश्च महानुदसमस्त्रिनैः ।
 तासामसुरसेनानां युज्यतोनां जनेश्वर । निकुम्भो निर्ययावपे देवानामित्र वामवः ।
 भूमिं द्याञ्च बटुधिरे दानवास्ते बलोत्कटाः । नदन्तो विविधास्त्रादान् खेडनश्च पुनः पुनः ।
 राजसेनाऽपि ध्वजता चेदिराजपुंगवगमा । असुराणां महायार्थं निश्चिता जनमेजय ।
 दुर्ध्याधनभ्रातृशतं चेदिराजानुगाणं । स्थितं रथैर्नरव्याघ्र गन्धर्व्वनगरैः पमैः ।
 कठिना नादिनो वीर द्रुपदस्यन्दनासया । रुक्मो सैवाङ्गुतिश्चैव तस्यतुर्निश्चितौ रणे ।
 तालवृक्षप्रतीकाशे धुम्पानौ धनुषी शूभे । शस्त्रश्च शकुनिसौभौ भगदत्तश्च पार्थिवः ।
 जरासन्धस्त्रिगर्त्तश्च विराटश्च सद्योत्तरः । युद्धार्यमुद्यत्ता वीरा निकुम्भाद्या जयैषिणः ।
 युयुत्समाना यदुभिर्देवैरिव महासुराः । ततो निकुम्भः समरे शरैराशीविधोपमैः ।
 ततर्हं समरे सेनां भैमानां भोमदर्शनां । सेनापतिरनाष्टिर्ष्वष्टौ तन्न यादवः ।
 ततर्हं घोरैर्वीणैश्चैस्त्रिपुङ्खैः शिलाशितैः । न रथोऽसुरमुख्यस्य ददृशे न च वाजिनः ।
 न ध्वजा न निकुम्भश्च सर्व्वं वाणाभिमंलितं । स परीत्य ततो वीरो निकुम्भो मायिनाम्बरः ।
 अक्षमयदनाधृष्टिं मायया भैमसत्तमं । स्तम्भयित्वानयद्वीरं गुहां षट्पुंरभंश्रितां ।
 रुद्धा चाभ्यगमद्वीरं मायया बलमाश्रितः । पुनरेव निकुम्भस्तु कृतवर्माणमाहव ।
 अनयश्चारुदण्यस्य भोजं वैतरणं तथा । सनत्कुमारमार्ह्यस्य तथैव निश्रुष्टोऽप्युक्तौ ।
 बह्वैवापरान् भोजान्मायाबलसमाश्रितः । न तस्य ददृशे देहो मायाच्छले जनेश्वर ।
 नयतो यादवान् घोरान् गुहां षट्पुंरभंश्रितां । तहृष्टा कदमं घोरं भैमानां भैमवर्द्धनः ।
 चुकोप भगवान् कृत्वा बलः सत्यक एव च । सविशेषं तथा कामः शान्भश्च परवीरहा ।
 अनिरुद्धश्च दुर्द्धो भैमाश्च बहवोऽपरे । ततः शङ्खायुधः शङ्खं कृत्वा सज्जं नरेश्वर ।
 दानवेषु प्रवृत्तेषु लण्ड्विव ऊताशनः । तं दृष्ट्वा दानवा देवमभिदुद्रुवुरीश्वरं ।
 शूलभाः कालपाशास्ताः प्रदीप्तमिव पावकं । समुच्छ्रिताः शतशोऽपि परिधांस्य सहस्रशः ।
 शूलानि चाग्निस्त्यानि प्रदीप्तांस्य परमधाम् । पर्व्वतायाणि वृक्षांश्च घोरान् विपुलाः शिलाः ।
 उच्छिष्य च गङ्गास्यन्तावधामपि हयानपि । नारायणाग्निशूलान् सर्व्वान्ददाह प्रहसन्निव ।
 बाणार्चिषा महातेजा जगद्धितकरो हरिः । शारदं वर्षणं यद्वद्वहद्वीर गवां पतिः ।

८०१

८०५

८०७

८०९

८१०

८१५

तदद्यदुदयः संहे वाणवर्धनरिन्दमः । न वेहिरे ऽमुरा बाणासारायणधनुस्तुतान् ।
 वयं पर्जन्यविहितं बालुकासेतवो यथा । न श्रेकुः प्रमुखे स्नातुं क्षणस्यामुरवसन्तमाः ।
 आदितास्तस्य मिहस्य दृषभा इव भारत । ते बध्यमानाः क्षणेन दिवमाचक्रमस्तदा ।
 जोविताशा वस्तुस्तु नारायणभयाहिताः । तानाकाशगतानैन्द्रिर्जयन्तः प्रवरस्तदा ।
 निजघ्नतुः शरैर्धैरैर्ज्वलनार्चिःसैनैः प्रभो । निपेतुरमुराणान्तु शिरांसि धरणीतले ।
 दण्डराजफलानोव मुक्तानि शिखराक्षरोः । निपेतुर्ब्राह्मणैश्च दैत्यानां वसुधातले ।
 कालेनोपहता वीर पञ्चवक्त्रा इवोरगाः । रौक्मिणेयस्ततः स्रष्टा घोरं मायामयीं गुहं ।
 अट्टशस्त्रिक्रमदोरः सत्तं प्रवेत्तुमुद्यतः । गदेन सह धक्कात्मा शरणेन शठेन च ।
 शस्त्रेण चापरेखापि पूर्य्य येन प्रवेष्टिताः । प्रमथ्य तरसा कथं यतन्तं रणमूर्द्धनि ।
 जगद् बलवान् कार्ष्णिः प्रहुरन्तं ततस्ततः । विनद्य च गुहं वीरो घेरां मायामयीं नृप ।
 दूर्योधनश्च राजानं विराटद्रुपदावपि । शकुनिश्चैव शल्यश्च नीलञ्चापि नदीमुत ।
 विन्दानुविन्दावावगैः जरासन्धश्च भारत । विगर्तन्मालवंशैव तामाद्यंश्च महाबलान् ।
 धृष्टद्युम्नादयश्चैव पाञ्चालानस्तत्रोविदन् । तत्राकृतिमुशचेः मातुलं रुक्मिणेव च ।
 शिशुपालश्च राजानं भगदत्तश्च भारत । सन्त्यजश्च गुह्यश्च मानयामि नराधिपः ।
 गुह्यामिमां घोररूपां ये न प्रवेपयामि वः । विलोदकेश्वरेणाहमाश्रितः शूरावपिना ।
 प्रचेष्टव्या नरेन्द्रसिं गृहायामिति धीमता । आश्रित्य शस्त्रेण मायां निजुक्तेः महाशरा ।
 प्रलिप्तान् यादवोऽस्यैव मोदयिष्यामि सर्वथा । इत्युक्त्वा शिशुपालस्तु राजवेनापतिस्तथा ।
 शरैस्ततर्हन्तान् भैमान् प्रद्युम्नं सविशेषतः । विलोदकेश्वरं देवं रौक्मिणेयो नमस्र च ।
 अरभन्नृपतिं बद्धुं शिशुपालं महाबलं । ततः पाशमहस्ताणि ग्रहाय प्रवरोक्ततः ।
 शैलादिरब्रवीद्वीरं रौक्मिणेयं महाबलं । विलोदकेश्वरो देवः प्राह त्वं यदुनन्दन ।
 सर्व्वं कुरु तथा राचावुक्तस्त्वं भो यथा मया । कन्यार्थं रत्नमुखास्तु बधानेमास्त्रराधिपान् ।
 पाशैस्त्वमेव मोक्तुश्च प्रमाणं यदुनन्दन । अमुरास्तु महाबाहो निश्रेयान् कर्तुमर्हसि ।
 एवमेव च वक्तव्यस्तथा वीर जनार्दनः । ततः स भगदत्तश्च शिशुपालश्च भूमिः ।
 आकृतिश्चैव रुक्मिणश्च श्रेयाश्चान्यास्त्रराधिपान् । बबन्ध हरदत्तैस्तैः पाशैस्तमयो र्धृक् ।
 मायामयीं गुह्याश्चैवाननयत् कुरुवर्द्धन । बद्धा च रौक्मिणेयोऽय निश्चमन्त इवोरगान् ।
 अग्निरुद्धश्चकाराय रत्नितारं स्वमात्मजं । तेषां निरवशेषेण बबन्ध यदुवर्द्धनः ।
 सेनापतेन च विधेयं कोपाध्यक्षांश्च भारत । हस्त्यश्वयवृन्दैश्च चकार च तयात्ममात ।
 अय्यः स तदः हन्तुं समानुद्यतः प्रभो । सन्नद्ध एव सोवाच ब्रह्मदत्तं द्विजोत्तम ।
 विस्मयं वर्त्ततां कर्म्म मा भैः पश्य धनञ्जय । न देवेभ्योनामुरेभ्यो नान्येभ्यो द्विजवत्तम ।

मयं हि विद्यते तस्य गोप्तारो यस्तु पाण्डवाः । न चाधुरैस्तव सुताः स्मृष्टाः खल्वपि तेजसा ।

दृष्ट्वाऽपि निरोक्ष्यैता मायया निहता मया ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि षट्पुत्रवधे निचत्वारिंशदधिकशतौऽध्यायः ॥ १४३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बहुषु भूमिपालेषु शत्रुनेषु विश्राभ्यते । आविवेशासुराश्चैव कथलं जनमेजय ।

दिशः प्रसक्तो वीरा बध्यमानाः समन्ततः । कृष्णानन्तप्रवृत्तिभिर्द्युभिर्द्युदुर्म्भदैः ।

८१९

निकुम्भस्तानथोवाच दृष्टो दानवसक्तमः । भित्त्वा प्रतिष्ठां किं मोहाद्गुथात्तां याय विह्वलाः ।

हीनप्रतिष्ठाः कामं लोकान् प्रयास्यथ पलायिताः । अगत्वापचितिं युद्धे ज्ञातीनां कृतनिश्चयाः ।

फलं जित्वैव भोक्तव्यं रिपून् समरकर्कशान् । हतेन चापि शूरेण बन्धव्यं विदिवे सुखं ।

पलायित्वा गृहं गत्वा कस्य द्रव्यं चे सुखं । दारान् वक्ष्यथ किञ्चापि धिक्किञ्च किं किञ्च लज्जय ।

एवमुक्ता निवृत्तास्तैः लज्जमाना नृपासुराः । दिग्गुणेन च वेगेन युयुधर्षदुर्मिः सह ।

८२०

जलस्य युद्धेऽप्यगङ्गां नानाप्रहरणैर्नृप । ये यान्ति यज्ञवाटन्तु तावन्निहन्ति धनञ्जय ।

यमौ भीमश्च राजा च धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । सां प्रयाताम् जघानैन्द्रिः प्रवरश्च दिगोत्तमः ।

अयासुरास्तु कृतोयाद्याः केशशैवलादृषा । चक्रकूर्मरथावर्त्ता गजैर्लानुशोभिनो ।

ध्वजकुन्तलश्च आ सानितोऽकृष्टशब्दिनी । गोविन्दशैलप्रभया भीरुचित्तप्रभायिनो ।

असृग्मुददर्फनाद्याः असिमतस्तनुरङ्गिणी । सुखाव शोणितनदो नदोव जलदागमे ।

८२०

तान्दृष्ट्वैव निकुम्भस्तु वद्धमानांश्च शाचवान् । इतान् सर्वान् सहायांश्च वीर्यादेवेत्यपात ह ।

स वारितो जयन्नेन प्रवरं च भारत । शरैः कुलिशशङ्खाग्रैर्निकुम्भैः रणकर्कशैः ।

सन्निवृत्त्य च दृष्ट्वाऽपि परिषेण दुरासदः । प्रवरं ताडयामास स पपात महीतले ।

शेन्द्रिस्तं पतितं भूमौ बाहुभ्यां परिषस्रजे । विदित्वा चैव सप्राणं हिलाऽसुरममिद्रुतः ।

अभिद्रुत्य निकुम्भश्च निस्त्रिंशेन जघान ह । परिषेणापि दैतेथो जयन्तं समताडयत् ।

८२१

तत्पतन्त्याचलङ्गावं निकुम्भश्चैन्द्रिणाहवे । स चिन्तयामास तदा बध्यमानो महासुरः ।

कृष्णान सह योद्धव्यं वैरिणा ज्ञातिघातिना । आमयामि किमात्मानमाचवे शक्यतुना ।

एवं स निश्चयं कृत्वा तच्चैवान्तरधीयत । जगाम चैव युद्धार्थं यत्र कृष्णो महाबलः ।

तं दृष्ट्वा रावणस्कन्धसास्थितो बलनाशनः । द्रष्टुमन्वागतो युद्धं जह्वे सह दैवतैः ।

साधु साध्विति पुत्रश्च परितुष्टश्च सखजे । प्रवरश्चापि धर्मोत्तमा सखजे मोहवर्जितः ।

८२२

देवदुन्दुभयश्चापि प्रणेदुर्म्भासवाङ्मया । जयमानं रणे दृष्ट्वा जयन्तं रणदुर्जयं ।

ददर्शाथ निकुम्भस्तु केशवं रणदुर्जयं । अर्जुनेन स्मितं सार्द्धं यज्ञवाटाविदूरतः ।

स नादं सुमहत् कृत्वा पश्चिराजमताडयत् । परिषेण मुषोरेण बलं मत्प्रकमेव च ।

नारायणश्चाङ्गुलश्च भीमश्चाथ युधिष्ठिरः । यमौ च वसुदेवश्च शान्तं कामश्च वीर्यवान् ।

5190

तुष्टुश्च महात्मानं वेदप्रोक्तैः क्षवैस्तथा । ततः प्रत्यागतप्राणो भगवान् केशवस्तदा ।

८१७५

हानवस्य पुनर्वीरानुद्यतौ समरं प्रति । वृषभाविष नईन्तौ गजाविष च भारत ।

शालावृकाविष कुहौ प्रहरन्तौ रेणात्कटौ । अथ हृष्यं तदोवाच नृप वागशरीरिणो ।

शक्रेण शमयस्त्रैर्न देवमाह्वयकण्ठकं । इतिहोवाच भगवान् देवो विष्णोदकेश्वरः ।

धर्मं यशस्य विपुलं प्राप्नुहि त्वं महाबल । तथेत्युक्त्वा नमस्कृत्वा लोकनाथं सताकृतिः ।

मुदंश्चनं मुमोचाय चक्रं दैत्यकुलानकं । तस्मिन्नुभयं चिच्छेद शिरः प्रवरकुण्डलं ।

८१७६

नारायणभुजोत्सृष्टं सूर्यमण्डलवर्चसं । तत् पपात शिरस्तस्य भूमौ ज्वलितकुण्डलं ।

मेघमत्तो मिरः प्रटङ्गाभयूर इव भूतसे । निकुम्भे निहते तस्मिन्देवो विष्णोदकेश्वरः ।

ततोऽपि च नरव्याघ्र जगत्तासकरे विभो । पपात पुष्पवृष्टिश्च शक्रसृष्टा तभस्मलात् ।

देवदम्बुभयश्चैव प्रणेदुररिमात्रम । जनन्द च जगत् कृतस्त्रं मुनयस्य विघेषतः ।

दैत्यकन्यासु भगवान् च दुग्धः शतप्रो ददौ । कृत्तियाणासु भगवान् सान्त्वयित्वा पुनः पुनः ।

८१७७

रत्नानि च विचित्राणि वासांसि प्रवराणि च । रथानां वाजियुक्ताणां घटसहस्राणि क्रेश्वरः ।

अददत् पाण्डवेभ्यः प्रीतात्मा गदपूर्वजः । तदेव चाय प्रवरं घटपुरं पुरवर्द्धनः ।

द्विजाय ब्रह्मदत्ताय ददौ तार्क्ष्यवरध्वजः । सत्रे समाप्ते च तदा शङ्खचक्रगदाधरः ।

विमर्शयित्वा तत्सत्त्वं पाण्डवांसु महाबलः । विष्णोदकेश्वरस्याय समाजमकरोत् प्रभुः ।

मांससूपशताकीर्णं ब्रह्मन् व्यञ्जनाकुलं । नियुङ्क्तुशलाश्लान् देवो मत्तप्रियस्तदा ।

८१७८

योधयित्वा ददौ भूरि वित्तं वस्त्राणि चात्मवान् । मातापितृभ्यो सहितो यदुभयस्य महाबलः ।

अभिवार्य ब्रह्मदत्तं ययौ द्वारवतीं पुर्णं । स विवेक पुर्णं रज्ज्वां वृष्टपृष्ठजनाकुला ।

पुष्पचित्रपथां वीरो वन्द्यमानो नरैः पथि । इमं यः घटपुरवधं विजयं चक्रपाणिनः ।

प्रटुणयादा पठेद्दर्शपि स युद्धे जयमाप्नुयात् । अपत्नो लभते पुलनधनो लभते धनं ।

व्याधितो मुच्यते रोगाद्वृद्धाण्यय बन्धनात् । इदं पुंसवर्णं प्रोक्तं गर्भाधानसु भारत ।

८१७९

आद्धेषु पठितं सम्यगव्यकरणं स्मृतं ।

इदममरवरस्य भारत प्रथितबलस्य जयं महात्मानः । सततमिह हि यः पठेन्नरः सुगतिमिति ब्रजते गतस्वरः ।

मणिकनकविचित्रपाणिपादो निरतिशयार्कगुणोऽरिहादिमध्यः । चतुर्दधिशयस्तुर्विधात्मा जयविजयतुल्यः सहस्रनामा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि घटपुरवधे चतुस्त्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ श्रुतोऽयं घटपुरवधा रम्यो मुनिवरोत्तम । पुरोक्तमन्वक्रवधं वैशम्पायन कोत्सय ।

मानुमत्यासु हरणं निकुम्भासु बधन्तया । प्रब्रूहि वदतां श्रेष्ठ परं कौतूहलं हि मे ।

८१८०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तेषु तेषु च दैत्येषु निहतेषु च विष्णुना । तपसा राधयामास मारीचं कश्यपं दितिः ।

तपसा कालयुक्तेन तथा शुश्रूषया मुनेः । आनुकूल्येन च तथा माधुर्येण च भारत ।

परितुष्टः कश्यपस्तु तामुवाच तपोधनां । परितुष्टोऽस्मि ते भद्रे वरं वरय सुजने ।

॥ दितिर्वाच ॥ उतपुलाऽस्मि भगवन् देवैर्द्वैर्धर्मताम्बर । अवध्यं पुत्रमिच्छामि देवैरमितविक्रमं ।

॥ कश्यप उवाच ॥ अबध्यस्य सुतो देवि दायायणि भवेदिति । देवानां संशयो नात्र कश्चित् कमललोचने । ८२५

देवदेवमृते रुद्रं तस्य न प्रभवाम्यहं । आत्मा ततस्ते पुत्रेण रक्षितयो हि सर्वथा ।

अन्नालभत तां देवीं कश्यपः सत्यवागय । अङ्गुष्ठोदरदेशे तु सा पुत्रं मुपुवे ततः ।

महत्सवाङ्गं कौरव्यं सहस्रशिरसं तथा । द्विसहस्रेक्षणस्यैव तावच्छरणमेव च ।

म व्रजत्यन्धवद्यस्मादग्न्याऽपि हि भारत । तमन्धकोऽयं जायेति प्रोचुस्तत्र निशचिनः ।

अबध्याऽस्मोति लोकान् स सर्वान् बाधति भारत । हरत्यपि च रत्नानि सर्वेषां तस्मिन् बलाश्रयात् । ८२६

वासयत्यात्मवीर्येण निगृह्यास्तरसां गणान् । स्वदेवैरनुवर्जितोऽत्यर्थं सर्वलोकभयङ्करः ।

परदारपहरणं पररत्नविलोपनं । चकार सततं मोहादन्धकः पापनिखयः ।

त्रैलोक्यविजयं कर्तुमद्यतः स तु भारत । सहायैरसुरैः सार्द्धं बहुभिः सर्वैर्धर्मिभिः ।

तं श्रुत्वा भगवान् शक्रः कश्यपं पितरं ब्रवीत् । अन्धकेनेदमारम्भमोदुशं मुनिवन्तम् ।

आज्ञापय विभो कार्यमस्माकं समनन्तरं । यवीयसः कथं नाम सोढव्यं स्यान्मुने मया । ८२७

दृष्टपुत्रे प्रहर्षयं कथं नाम मया विभो । दहात्रभवती कुर्यान्मन्युं मयि हते सुते ।

देवेन्द्रवचनं श्रुत्वा कश्यपोऽयाब्रवीन्मुनिः । वारयिष्यामि देवेन्द्र सर्वथा भद्रमस्तु ते ।

अन्धकं वारयामास दिव्या सह तु कश्यपः । त्रैलोक्यविजयादीर लक्ष्मणश्च भारत ।

वारितोऽपि स दुष्टात्मा बाध्यत्येव दिवौकसः । तैलैरुपायैर्दुष्टात्मा प्रमथ्य च तथा परान् ।

बभञ्च कानने वृक्षानुद्यानानि च दुर्धर्तिः । उच्चैःश्रवःसुतानस्यान् बलादयानयद्विवः । ८२९

नागान् दिशागजमुतान् दिव्यान्पि च भारत । बलाद्भूरति देवानां पश्यतां बलदर्पितः ।

देवानायाययत्येव ये यशैस्तपसा तथा । तेषाञ्चकार विध्वंसं दुष्टात्मा देवकण्ठकः ।

नेजुर्धनैस्त्वयो वर्णास्तोर्धनैव तपांस्तपि । अन्धकस्य भयाद्भ्राजन् सञ्जिविघ्नानि कुर्वतः ।

तस्मैच्छया वाति वायुरादित्यश्च तपत्युत । चन्द्रमाः बह्वनलजो दृश्यते नैव वा पुनः ।

न व्रजन्ति विमानानि विहायसि प्रभो प्रभो । अन्धकस्यातिघोरस्य बलदृप्तस्य दुर्धर्तेः । ८३१

निरोद्धारवष्टकारं जगदीर तदाऽभवत् । अन्धकस्यातिघोरस्य भयात् कुरुकुलोदहः ।

कुरुनथान्तरान् पापो द्वावयामास भारत । भद्रास्थान् कीतुमालांश्च जम्बुदीपांस्तथैव च ।

मानयन्ति च तं देवा द... दुरासदाः । भूतानि च तथाऽन्यानि समर्थान्यपि सर्वथा ।

स्त्वय्यो बध्यमानास्तु भमेताः स्त्रवादिनः । अचिन्तयस्त्वकस्य बधं धर्मैर्महताम्बर ।

तेषां दृष्ट्यतिर्धर्म्ये धीमानिदमयाब्रवीत् । नास्य रुद्रादृते मृत्युर्विद्यते च कश्चन । ८३३

तथा वरे दीयमाने कश्यपं नाभिश्चिन्तितं । नाहं रुद्रात् परिचतुं शक्नोम्येव धीमता ।

तमुपायं चिन्तयामः शर्वो येन सनातनः । जानीयात् सर्वभूतानि पोष्यमानानि शङ्करः ।

विदितार्था हि भगवानवश्यं जगतः प्रभुः । अशुप्रमार्जनं देवः करिष्यति सतां गतिः ।

मते हि देवदेवस्य भवस्य जमनो मुरैः । धमेऽयस्यो रचिकस्या मातृकासु विधेयतः ।

तेवयं नारदं सर्वं प्रथामः वरकं विजं । उपायं वेत्स्यते तत्र वयस्यो हि भवस्य सः ।

८२१५

वृहस्पतिवचः श्रुत्वा सर्वे तेऽथ तपोधनाः । आचार्यं नारदं प्रोक्तुं शक्येति स चोत्तमान् ।

अपि स्य त्रु यातेषु यत्कार्थं नारदो मुनिः । विचार्य मनसा विद्वानिति कार्यं स वृष्टवान् ।

स देवदेवं भगवान् द्रष्टुं मुनिरयाचयौ । मन्दारवनमगच्छौ स च नित्यं वृषध्वजः ।

स तत्र रजनीमेकामुशिता मुनिवत्सलः । मन्दारार्या वने रम्ये दयितः शूलपाणिनः ।

आजगाम पुनः स्वर्गं कम्भाऽनुशां वृषध्वजात् । मन्दारपुष्पैः सुकृतो मात्मानावध्य भारत ।

८२४०

पथितो सविशेषान्तो सर्वगन्धोत्तमोत्तमा । सात्त्विकमाकाशमाम्बु तैरेव सुसुप्तैः कृतं ।

तत्र कण्ठे समास्य महागन्धं नराधिप । आचक्षतेभक्तो स च दुरात्मा वक्षदयितः ।

अन्धकस्य तं वृष्ट्वा गन्धमात्राय चोत्तमं । सन्तानकानां सत्प्राणां महागन्धं महाभुजे ।

कुर्वेयं पुष्पजातिर्मां कर्मनोया तपोधन । गन्धान् वर्षीष तांस्तान् हि भोः वृक्षति मुञ्चक्युतः ।

स्वर्गे सन्तानकुसुमान्यतिवर्त्तन्ति सर्वथा । कः प्रभुस्य देशस्य शक्तं वामसितुं भुजे ।

८२४५

आचक्ष्य यद्यनुयात्या वयं ते देवनातिथे । तमुवाच मुनिश्रेष्ठः प्रहसन्निव भारत ।

यथाय दक्षिणे हस्ते महत्तत्पक्षो निधिः । मन्दरः पर्वतश्रेष्ठो वीर काजगमं वनं ।

तत्र सैवविधं पुष्पं भोः सृष्टिः शूलपाणिनः । न तु तत्र वने कसिदंश्चन्द्रेण महात्मनः ।

प्रवेष्टुं सभते तद्दे रक्षन्ति प्रवरोत्तमाः । नानाप्रहरणा वीरा नानावेद्या दुरावदाः ।

अवध्याः सर्वभूतानां महादेवाभिरक्षिताः । नित्यं प्रकीर्तते तत्र सोमः सप्रवरो हरः ।

८२५०

मन्दारद्रुमपत्रेषु सर्वोत्तमा सर्वभावनः । तपोविशेषैराराध्य हरं चिभुजनेश्वरं ।

शक्तं मन्दारपुष्पाणि प्राप्तुं कश्चयवञ्जन । स्तोरजमजिरजानि यानि चान्यानि चाप्यथ ।

काङ्क्षितानि फलानि स ते द्रुमा हरवत्सभाः । न तत्र सूर्यः सोमोऽथ तपत्यतुल्यिकम ।

स्वयम्प्रभं तरुवने तद्भो दुःखविवर्जितं । तत्र गन्धान् स्रवन्त्यन्ये वस्त्राण्यन्ये महाद्रुमाः ।

वामांसि विविधान्यन्ये सुगन्धोनि महाबल । भक्ष्यं भोक्ष्यश्च पेयश्च चोत्तं लोकां तथैव च ।

८२५५

तरुभ्यः स्रवते तेभ्यो विविधं मनसेषितं । पिपासा वा बुभुक्षा वा ग्लानिस्त्रिन्नाऽपि वाऽनघ ।

न मन्दारवने वीर भवतीत्युपधार्यतां । न ते वर्णयितुं शक्या गुणा वर्णशतैरपि ।

गुणः ये तत्र वर्त्तन्ते स्वर्गाद्भृगुणोत्तराः । अतीव विजयोत्तमान् स महेश्वर संश्रयः ।

एकाहमपि यस्तत्र वसेद्दे दितिजोत्तम । स्वर्गस्यापि हि तत् स्वर्गं सुखानामपि तत् सुखं ।

बभूव जगतः सर्वमिति मे धीयते मनः ।

८२६०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अन्धकवधे पञ्चचत्वारिंशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्धको नारदवचः श्रुत्वा तत्तेन भारत । मन्दरं पर्वतं गन्तुं मनो दग्धे महासुरः ।

वोऽसुरान् सुमहातेजाः समानोय महाबलः । जगाम मन्दरं कुट्टो महादेवाकथं तदा ।

तं महाभ्रमप्रतिष्ठां महावधिसमाकुलं । जालाखिद्रुचमाकीर्णं महार्पणसंवेतितं ।
 चन्द्रमागुरुहृत्वा सख्यं प्रमथकुलं । किलरीजोत्तरम्यस्य वज्रमागधमकुलं ।
 वातोद्भूतैर्वैः फुल्लैर्मृत्युमिव च क्वचित् । प्रकृतैर्धातुभिर्विधैर्विहितमिव च क्वचित् । ८२९
 पक्षिणैः सुमधुरैर्नन्दनमिव च क्वचित् । हंसैः शुचिपदैः कीर्णैः प्रपतद्भिरितस्ततः ।
 महाबलैश्च महिषैश्चरद्भिर्हैत्यनाशनैः । चन्द्रांशुकिमैः विधैर्भूषितं ह्रिमयश्चयं ।
 मृगराजशताकीर्णं मृगहृन्दिषेवितं । स मन्दरगिरिं प्राह क्षयिषं वसुधैर्वितः ।
 वेत्ति त्वं हि यथाऽवधो वरदानादहं पितुः । मम चैव त्वं सर्वं वैशोक्यं वक्ष्यामि ।
 प्रतियोक्तुं न मां कश्चिद्विष्णुश्चपि गिरि भवान् । पारिजातवनच्छास्ति तव सानौ महागिरिः । ८३०
 सर्व्वकामप्रदः पुण्यैर्भूषितं रत्नमुत्तमं । तदावच्छोपनोष्यामि त्वत्वं तव सानुजं ।
 किं करिष्यसि कुङ्कुमं मनो हि त्वरते मम । पातारं नात्र पश्यामि यथा खल्वर्ह्यित्यस्य ते ।
 इत्युक्तो मन्दरक्षेत्रं तत्रैवास्तरधीयत । ततोऽन्धकोऽतिरुषितो वरदानेन दर्पितः ।
 मुमोच नादं सुमहदिदं वचनमब्रवीत् । द्वाचक्षमानो मया नाम यस्याञ्च वज्रमन्थे ।
 अहं पुष्पिकरोमि त्वां वलं पर्व्वत पश्य मे । एवमुक्त्वा गिरिः शृङ्गमुत्पाप्य वज्रयोजने । ८३१
 निष्पिपेध गिरिस्तस्य शृङ्गेऽध्याम्य च वीर्य्यवान् । बहून्तैरसुरैः सर्व्वैर्वरदानेन दर्पितः ।
 तं प्रच्छन्ननदीजालं भञ्जमानं महागिरिं । विदित्वा भगवान्द्रुसकारानुपहं गिरिः ।
 भविष्यत्तत्तं वीर मन्त्रदिपस्तुगाधुतं । नदीजालैर्व्यज्रतरैराधुतं चित्रकामने ।
 नभश्चुतैः पुरा यदत्तहृदेव विराजते । अथ देवप्रभावेण शृङ्गाण्युत्पाटितानि तु ।
 क्षिप्तानि चासुरानेव प्रलिप्ता चोराणि भारत । विद्या ये प्रपलायन्ते शृङ्गाणि तु महासुराः । ८३२
 शृङ्गैस्तैस्ते स भयन्ति पर्व्वतस्य जनाधिप । ये स्त्रियास्तस्य मुरास्तत्र तिष्ठन्ति गिरिसानुषु ।
 शृङ्गैस्तै न स भयन्ते मन्दरस्य महागिरिः । ततोऽन्धकस्तदा दृष्ट्वा भेमां तां हृदितां तथा ।
 रुषितः सुमहानादं नदित्वेदं तदाऽब्रवीत् । आह्वये तं वनं यस्य पुद्गार्धमुपतिष्ठतु ।
 किं त्वयाऽक्षय युद्धेन हताः स च्छाप्ता रणे । एवमुक्ते त्वन्धकेन ह्रस्वमेव महेस्वरः ।
 संप्राप्तः शूलमुद्यम्य देवोऽन्धकजिघांसया । प्रमथानां मणैश्चैव दृष्टो वै वज्रलोचनः । ८३३
 तथा भूतगणैश्चैव धोमान् भूतगणेश्वरः । प्रचक्रम्य ततः कस्तनं चैलोक्यं हविते हरे ।
 सिन्धवश्च प्रतिक्षोतमूकः प्रज्जलितोदकाः । जम्बुद्विषोऽग्निदाहंश्च सर्व्वतो हरतेजसा ।
 युयुधुश्च यथाः सर्व्वं विपरीता जनाधिप । चेलुश्च गिरयस्तत्र काले कुहकुलोदह ।
 प्रववर्धय पर्व्वन्यः सधूमाङ्गारहृदयः । उष्णभासश्चमाश्रयीत् सूर्य्यः प्रीतप्रभस्तथा ।
 न ब्रह्मापि विदुस्तत्र मुनयो ब्रह्मवादिनः । वज्रवाः सुषुवर्णा वै गावोऽयानपि चानघ । ८३४
 पेतुर्दृष्ट्वा मेदिन्यामस्त्रिका भञ्जयात्कृताः । वा धन्ते दृष्ट्वा गावस्तस्य हृत्तृषान् ।
 राक्षसा यातुधानाश्च पिशाचाश्चापि बर्ह्यशः । विपरीतं जगद्दृष्ट्वा महादेवस्तथागतं ।

मुमोच भगवाञ्कूलं प्रदीप्ताग्निममप्रभं । ततः पपात हरोत्सृष्टमन्त्रकोरसि दुर्द्धरं ।

भस्मस्य चाकरोद्गैः द्रमन्त्रकं साधुकष्टकं । ततो देवगणाः सर्वे मनुयस्य तपोधनाः ।

शङ्करं तुष्टुवैव जगच्छ्रवा निवर्हिन्ति । देवदुन्दुभयो नेदुः पुण्यवृष्टिः पपात ह ।

८२४

लोकान् निर्दृतश्चासोत्तरं विगतश्वरं । प्रजगद्देवगन्धर्वा ननुतुष्टाप्सरोगणाः ।

जेषु ब्राह्मणा वेदानोक्तुस्तु कृतुभिस्तथा । यद्वाः प्रकृतिमपि दुर्लभं यथा पुरा ।

न जज्वाल जले वह्निराशाः शर्वाः प्रसेद्विरे । मन्दरः पर्वतश्रेष्ठः पुरेव विरराज ह ।

त्रिधा परमया जुष्टः सर्वतजः समुच्छ्रयात् । रेमे सोमस्य भगवान् पारिजातवने हरः ।

मुपचारान् मुरान् कृत्वा शकादीन् धर्षतः प्रभुः ।

८२५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हर्षवर्गे विष्णुपर्वणि अन्धकबधे षट्चत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४६ ॥

॥ जन्मजय उवाच ॥ मुनेऽन्धकबधः श्रव्यः श्रुतोऽयं खलु भो मया । शान्तिस्तथाणां लोकानां कृता देवेन धीमता ।

निकुम्भस्य हन्तं देहं दितोयं चक्रपाणिना । यदर्थस्य यथा चैव तद्भवान् वक्तुमर्हति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रद्धाधानस्य राजर्षे वक्तव्यं भवतोऽनघ । चरितं लोकनाथस्य हरेरमिततेजसः ।

द्वारवत्यां निवसतो विष्णोरतुल्यतेजसः । समुद्रयाचा मंप्राप्ता तोर्ये पिण्डारके नृप ।

उद्यमेनो नरपतिर्वमुदेवस्य भारत । निक्षिप्तौ नगराभ्युपौ शेषाः सर्वे विनिर्गताः ।

८२६

प्रथमबलः प्रथमधीमान् लोकनाथो जनाङ्गनः । गोघ्नः प्रथक् कुमारानां मृदेवामरतेजसां ।

गणिकानां महत्स्राणि निःसृतानि नराधिप । कुमारैः सह वार्ष्णेयरूपवद्भिः स्खलङ्कृतैः ।

दैत्याधिवामं निर्झित्य यदुर्मिर्दृढविक्रमैः । वेष्ट्या निवेशिता वीर द्वारवत्यां महत्स्रजः ।

सामान्यास्ताः कुमारानां क्रीडानार्थो महात्मनां । दृष्ट्वाभोग्या गुणैरेव राजन्या वेशयोषितः ।

स्थितिरपा हि भैमानां कृताः कृष्णेन धीमता । स्त्रीनिमित्तं भवेद्वैरं मा यदूनामिति प्रभो ।

८२७

रेवत्या चैकया सार्द्धं बलौ रेमेऽनुकुलया । चक्रवाकानुरागेण यदुश्रेष्ठः प्रतापवान् ।

कादम्बरपानकलौ भूषितौ वनमालया । चिक्रीड सागरजले रेवत्या सहितौ बलः ।

पोडशस्तोमहत्स्राणि जले जलजलोत्थनः । रामयामास गोविन्दे वैश्वरूपेण सर्वदृक् ।

अहमिष्टा मया सार्द्धं जले वसति केशवः । इति ता मेनिरे सर्वा राजन्मारायणस्त्रियः ।

सर्वाः सुरतबद्धाङ्गुः सर्वाः सुरततपिताः । मानमूङ्क्षुताः सर्वा गोविन्दबहुमानज ।

८२८

अहमिष्टाऽहमिष्टेति स्त्रिये परिजने तदा । नारायणस्त्रियः सर्वा मुदा शस्त्राघिरे शुभाः ।

करजद्विजचिह्नानि कुवाधरगतानि ताः । दृष्ट्वा दृष्ट्वा जह्विरे दर्पणेऽम्बलेश्वराः ।

गोत्रमुद्दिश्य कृष्णस्य जगिरे कृष्णयोषितः । पिवन्त्य दव कृष्णस्य नयनैर्वदन्मान्ज ।

कृष्णोपितमनोदृक्काः कान्ता नारायणस्त्रियः । मनोहरतरा राजन्मभवज्जेकनिश्चयाः ।

एकापितमनोदृक्काः नेष्ट्या ताश्चक्रिरेऽङ्गनाः । नारायणेन देवेन तर्प्यमाणमनोरयाः ।

८२९

शिरांसि गर्वितान्यङ्गः सर्वा निरवशेषतः । वाल्मभ्यं केशवमयं वहन्त्यस्यारुदर्शनाः ।

तामिस्तु सद्यः चिक्रीड सर्वभिर्हरिरात्मवान् । वैश्वरूपेण विधिना समुद्रे विमले जले ।
उवाह सर्वगन्धाढ्यं स्वच्छं वारि महेदधिः । तेषाञ्चालवर्णं वीर वासुदेवस्य शायनात् ।
गुल्फदग्धं जानुदग्धमूददग्धमयापि वा । नार्यैस्ताः स्नानदग्धं वा जलं समभिकाङ्क्षितं ।
मिषिचुः केशवं पत्न्यो धारा इव महेदधिं । मिषेच तास्य गोविन्दो मेघः फुल्लसता इव । ८१२५
अवलम्ब्यापराः कण्ठे हरिं हरिणलोचनाः । उपगूहस्य मां वीर पतामोत्यद्भुजं स्त्रियः ।
काक्षित् काष्ठमयैस्तैः श्रुतैः सर्वान्गशोभनाः । कौस्तुभैर्हणनामानामाकारमदृशैः स्त्रियः ।
मकराकृतिभिस्तस्या मीनाभैरपि चापराः । बज्ररूपाकृतिधरैः पुम्बुद्ध्यापराः स्त्रियः ।
स्नानकुम्भैस्तथा तैः कुम्भैरिव तथाऽपराः । सलिले तु समुद्रस्य हर्षयन्त्यो जनार्दन ।
रराम सद्यः रुक्मिण्या जले तस्मिन्नुदा युतः । येनैव कार्ययोंगेन रमत्यमरसत्तमः । ८१२६
तत्तदेव हितास्यकर्मदा नारायणस्त्रियः । तनुवस्त्रावृतास्तस्यो लीलायन्त्यस्तथाऽपराः ।
चिक्रीडुर्वासुदेवस्य जले जलजलोचनाः । यस्या यस्यास्तु यो भावस्तो तां तेनैव केशवः ।
अनुप्रविश्य भावज्ञो निनायात्मवशं वशी । हृषीकेशोऽपि भगवान् हृषीकेशः सनातनः ।
बभूव देशकालेन कान्तावशगतः प्रभुः । कुलश्रीलसनीऽस्माकं योग्योऽयमिति मेनिरे ।
देशरूपेण वर्तन्तमङ्गनास्ता जनार्दन । दत्ता दालिष्ययुक्तान् स्मितपूर्वाभिभाषिणं । ८१२७
कृष्णं भार्यास्यकमिरे भक्त्या च बज्रमेनिरे । पृथग्योष्यः कुमारानां प्रकाशं स्त्रोगणैः सह ।
अलक्ष्यकुर्जलं वीराः सागरस्य गुणाकराः । गीतमृत्युविधिज्ञानां तासां स्त्रीणां जनेश्वर ।
तेजसा प्याहृतानान्ते दालिष्यास्तस्थिरे वने । प्रदृष्टवन्तश्चानुगतानि तथा स्वाभिनयान्यपि ।
तृष्योत्तमनारीणां मुमुदुर्धदुपज्ज्वाः । पञ्चसूडां ततः कृष्णः कैवैरोस्य बरासराः ।
भाहेन्द्रीस्नानयामास वैश्वरूपेण हेतुना । ताः प्रोवाचाप्रमेयात्मा सान्त्वयित्वा जगत्प्रभुः । ८१२८
उत्पापयित्वा प्रणताः कृताञ्जलिपुटास्तदा । क्रोडायुवत्यो भैमानां प्रविशध्वमर्वाङ्किताः ।
मत्प्रियार्थं बरारोहा रमयध्वञ्च यादवान् । दर्शयध्वं गुणान् सर्वान्मृत्युगोतैरहःसु च ।
तथाऽभिनययोगेषु वाद्येषु विविधेषु च । एवं कृते विधास्यामि श्रेयो वो मनषेप्सिर्न ।
मञ्चः रोरसमा स्तेते सर्वे निरवशेषतः । शिरसाञ्चां तु ताः सर्वाः प्रतिष्ठञ्च हरेस्तदा ।
क्रोडायुवत्यो भैमानां ताः प्रविष्टाऽस्यरोबराः । ताभिः प्रविष्टमात्राभिर्द्यौतितः स महार्णवः । ८१२९
सौदामिनीभिर्नर्मभि घनवृन्द इवानव । ता जले स्थलवत् स्थित्वा जलवाद्यान्यवादयन् ।
चक्रुस्त्यभिनयं सत्यक् स्वर्गावास इवाङ्गनाः । गन्धैर्बाल्यैश्च ता दिव्यैर्वस्त्रैश्चायतलोचनाः ।
हेताभिर्हास्यभाषैश्च अङ्गुर्भैर्ममनांस्तथ । कटाक्षैरिङ्गितैर्हासैः केशिरोवैः प्रसादितैः ।
मनोऽनुकूलैर्भैमानां समाजह्वर्त्तनांसि ताः । उल्लिख्योल्लिख्य चाकाशं वातस्कन्धान् बह्वंश तान् ।
मदिरावशगान् भैमानान्यन्ति बराङ्गनाः । कृष्णोऽपि तेषां प्रीत्यर्थं विजह्रे वियति प्रभुः । ८१३०

सूर्यैः शोडशभिः सार्द्धं स्त्रीषहस्रैर्मुदाऽनितः । प्रभावज्ञासु ते वीराः कृष्णानामितेजसः ।
 न जन्मविमर्शं भैमा गच्छीर्यं परमास्थिताः । केचिद्वैवतकं गत्वा पुनरायानि भारत ।
 गृहस्थान्ये वनान्यन्ये काङ्क्षितान्यरिमर्हन् । अपेयः पेषसलिलः सागरस्याभवत्सदा ।
 बाह्यथा लोकनाथस्य विष्णोरतुल्यतेजसः । अधोवन् स्खलन्वापि जले जलजलोचना ।
 गृह्य हसते तथा नार्यो युक्ता मय्यंशयापि ते । मय्यभोज्यानि पेयाणि पोष्यं लेह्यन्नाथैव च ।
 वज्रप्रकारं मनसा ध्याते तेषां भवत्युत । अस्मानमाख्यधारिण्यस्ताः स्त्रियस्तान्निन्दिताम् ।
 रक्षःसुरमयाक्षकः स्वर्गे देवतानुगाः । नैमिष्येहप्रकाराभिसिक्रीडुरपराजिताः ।
 स्नाताऽनुलिप्ता मुदिताः सायक्रेऽन्धकवृष्णयः । साधताश्चतुरसाश्च दृताश्च स्वसिकास्तथा ।
 प्रासादा नैषु कौरव्य विहिता विश्वकर्षणा । कैलासमन्दरच्छन्दः भेरुच्छन्दास्तथैव च ।
 तथा नाभावयच्छन्दास्तथैवाहन्तकृपिकः । वैदूर्यतीरणेस्त्रिभ्रात्रिभिर्योधिभक्तिभिः ।
 मसारगन्धर्वैश्चिवा भक्तिशतैरपि । प्रक्रीडगच्छच्छन्दाश्चिवाः कनकरोतिभिः ।
 क्रौञ्चच्छन्दाः शुक्रच्छन्दा गजच्छन्दास्तथाऽपरे । कर्णधारैर्दृष्टोतास्ता नावः कांसस्त्रोऽज्यस्ताः ।
 सलिलं शोभयामासुः सागरस्य महोर्ध्वमत् । समुच्छ्रितैः सितैः पोतैर्यागपात्रैस्तथैव च ।
 नैमिष्य शक्तिकाभिश्च शुशुभे वरुणाक्षयः । पुराण्यकाशगामीनि गन्धर्व्याणामितस्ततः ।
 बभूवुः सागरजले भैमयानानि भारत । मन्दनच्छन्दयुक्तेषु यानपात्रेषु भारत ।
 मन्दनप्रतिभं सर्वं विहितं विश्वकर्षणा । उद्यानानि सभा दृक्षा दीर्घिकाः छन्दानि च ।
 निवेशितानि शिल्पानि तादृशान्येव सर्वथा । स्वर्गच्छन्देषु चान्येषु समासात् स्वर्गसन्निभाः ।
 नारायणाज्ञया वीर विहिता विश्वकर्षणा । वनेषु हरवुर्हयं मधुरक्षैव पविणः ।
 मनोहरतरक्षैव भैमानामितेजसां । देवलोकोद्भवाः शेता विलेपुः कोकिलास्तथा ।
 मधुराणि विचित्राणि यदूनां काङ्क्षितानि च । चन्द्रांगुलमरूपेषु हर्म्येष्टेषु वर्हिणः ।
 मनुतुर्धधुरारावाः शिखण्डिगणसंहृताः । पताकायानपात्राणां सर्वप्लिगणायुताः ।
 अमरैरुपगीताश्च स्रग्दामासक्तवाग्भिः । नारायणाज्ञया दृक्षाः पुष्पाणि मुमुचुर्धृशं ।
 श्वेतवयानुरूपाणि विहायसि गतास्तदा । वधौ मनोहरौ वातो रतिखेदहरः सुखः ।
 रजोभिः सर्वपुष्पाणां युक्तश्चन्दनशैत्यधत् । शीतोष्णमिच्छतां तत्र बभूव वसुधापते ।
 वासुदेवप्रसादेन भैमानां शोडशो तदा । न क्षुत्पिपासे न म्लानिर्मे चिन्ता शोक एव च ।
 अद्विष्टतदा भैमान् प्रभावाचक्रपाणिनः । अप्रशान्तमहाहर्षा गीतनृत्योपशोभिताः ।
 बभूव सागरक्रीडा भैमानामितेजसां । वज्रयोजनविस्तीर्णं समुद्रं सलिलाशयं ।
 रुद्धा चिक्रीडुरिन्द्राभा भैमाः कृष्णामिरचिताः । परिच्छदस्यानुरूपं यानपात्रं महात्मनः ।
 नारायणस्य देवस्य विहितं विश्वकर्षणा । रत्नानि धानि चैलोक्यं विशिष्टानि विशान्यते ।
 कृष्णस्य तानि सर्वाणि यानपात्रेऽतितेजसः । पृथक् पृथक्क्रिवासाश्च स्त्रीणां कृष्णस्य भारत ।

८१६

८१७

८१८

८१९

८२०

८२१

मणिवन्द्यं चिवालाः कार्तिकरविभूषिताः । सर्वर्तुसुमाकीर्णाः सर्वगन्धाभिवाहिताः ।

यदुसंधाः शुभैर्भुष्टाः बभूवुः स्वर्गवाचिभिः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि भानुमतीहरणे सप्ततारिन्द्राधिकशतोऽध्यायः ॥ १४७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ रेमे बलस्यन्दनपद्मदिग्धः कादम्बरीपानकक्षः पृथुश्रीः । रत्नेशो रेवतिमाश्रयिन्ना प्रलम्बबाहुः

स्वर्लतः प्रयातः ।

गोलाब्जदाभे वसने वसानसुन्दराशुगौरो मदिराबिलासः । रराज रामोऽमुदमथ्यमेव संपूर्णविम्बो भगवानिवेशुः ।

वामैककर्णामलकुण्डलश्रीः शिरं मनोश्चाजकतावतंभः । तिर्यक्कटाक्षं प्रियया मुमोद रामो मुखं चान्नैर्भिवोचमाणः । २२२

अथाज्ञया कंसनिकुम्भशयोदररूपोऽपरसां गणः सः । द्रष्टुं मुदा रेवतिमाजगाम बलाक्षयं स्वर्गसमानमृदा ।

तां रेवतीं स्यात्पथ वाऽपि रामं सर्व्या नमस्कृत्य वराङ्गयन्तः । वाद्यानुकूले नृतुः सुगाव्यः समन्ततोऽन्या जगिरे च सम्यक् ।

चक्रुस्तथैवाभिनयेन लभं यथावदेयां प्रियमर्थयुक्तं । हृद्यानुकूलस्य बलस्य तस्य तथाज्ञया रेवतराजपुत्र्याः ।

चुक्रुर्दृष्ट्या स तथैव तासां तद्देशभाषाकृतिवेशयुक्ताः । सहस्रतालं कलितं सलीलं वराङ्गनाः सर्व्वरताट्टताञ्जः ।

सङ्कर्षणाधोऽजगन्न्दनानि सङ्कीर्तयन्त्येऽथ च मङ्गलानि । कंसप्रलम्बादिबधस्य रम्यं चापूरघातस्य तथैव रङ्गे । २२३

यशोदयाद्य प्रथितं यत्रोऽथ दामोदरलस्य जनाईलस्य । बधं तथाऽरिहृदयेनकाभ्यां व्रजे च वासं शत्रुनोबधस्य ।

यथा च भग्नौ यमलाङ्गुनि च खट्विं वृकाणामपि कालयुक्तां । स कालियो नागपतिर्हृदे च कृष्णेन दान्तस्य यथा कुरात्मा ।

शङ्खं हृदादुद्धरणस्य वीर पद्मोत्पलानां मधुसूदनस्य । गोवर्द्धनेऽप्येव गवां हृतेऽभूद्यथा च कृष्णेन जनाईनेन ।

कुक्कां यथा गन्धकपेषिकास्य कुक्कलहीनां कृतवांस्य कृष्णः । अवागमनं वामनकक्ष्यं चक्रे कृष्णो यथात्मानमजोऽयनिन्धः ।

सौभ्रमायस्य हस्तायुधस्य बधं परस्याप्यथ देवशत्रोः । गान्धारकन्या वहने नृपाणां रथे तथा योजनमूर्जितानां । २२४

तथा सुभद्राहरणे जयस्य रुद्धे च बालाहकजम्बुमाले । रत्नप्रवेकस्य युधाजितैर्यत् समाहृतं शक्रसमचमासीत् ।

एतानि नान्यानि च चारुकाय जगुः स्तुतयः । ऐतिकराणि राजन् । सङ्कर्षणाधोऽजगन्महर्षणानि चित्राणि शानेककथाश्रयाणि ।

कादम्बरीपानमदोत्कटस्य बलः पृथुश्रीः स चुक्रुर्दं रामः । सहस्रतालं मधुरं समक्षं स भार्यया रेवतराजपुत्र्या ।

तं क्रूईमानं मधुसूदनः स दृष्ट्वा महात्मा हर्षान्वितास्तः । चुक्रुर्दं सत्या सहितो महात्मा बलस्य धीमान् हर्षागमाथै ।

समुद्रयाचार्थमथागतस्य चुक्रुर्दं पार्थो नरलोकाश्रयः । कृष्णेन खट्विं मुदितसुक्रुर्दं समुद्रया चैव वराङ्गयन्तः । २२५

गदस्य धीमानस्य सारणस्य प्रद्युम्नशाल्यै नृप सात्यकस्य । सात्राजितोऽसुनुदरवीर्य्यः स चारुदेवस्य स चारुरूपः ।

वीरौ कुमारौ निशठोऽल्मुकौ च रामात्मजौ वीरतमौ चुक्रुर्दतः । अक्रूसेनापतिशङ्खस्य तथाऽपरे नैमकुलप्रधानाः ।

तद्यानपाचं वटधे तदार्थी कृष्णप्रभावेण जनेशपुत्र । आपूर्णमापूर्णमुदारकोर्त्तं चुक्रुर्दं यद्विजृम्भमैममुखैः ।

तैराप्रसक्तैरतिक्रूईमानैर्वदुप्रवीरैरमरप्रकाशैः । हर्षान्वितं वीर जगत्तथाऽभूच्छेमुख पापानि नरेन्द्रसूतोः ।

देवातिथिलस्य च नारदोऽथ विप्रः प्रियार्थं मधुकेशिशत्रोः । चुक्रुर्दं मध्ये यदुसत्तमानां जटाकलापागलितैकदेशः । २२६

रासप्रणेता धुरि राजपुत्रस्य सव तचामवदप्रमेयः । मथस्य गत्वा स चुक्रुर्दं भूयो देलातिकारैः सविडम्बिताङ्गैः ।

स सत्यभामामथ केशवस्य पार्थ सुभद्रास्य बलस्य देवं । देवीं तथा रेवतराजपुत्रौ सन्दृश्य सन्दृश्य जहास धीमान् ।

ता हासयामास स धैर्य्ययुक्तास्तौ चौरपायैः परिहासशीलः । चैष्टानुकारैर्दक्षितानुकारैर्लीलानुकारैरपरेषु धीमान् ।

आभाषितं किञ्चिदिवापलेच्छ मादाननादान् भगवान्मुमोच । हसन् विहासांश्च चकार हर्षादप्यागमं कृष्णविनोदनार्थं ।
कृष्णाश्चया सतिशयानि तत्र यथानुरूपाणि ददुधुवत्यः । रत्नानि वस्त्राणि च रूपवन्ति जगत्प्रधानानि नृदेव
सूना । ८४१°

मास्त्रानि च खर्गसमुद्भूतानि सन्तानदामान्यथ मुक्तकानि । सर्व्वर्त्तुकान्यप्यन्यथैव दानीं ददुर्हरेरिजितकालतज्ज्ञाः ।
रामावसने त्वय गृह्य हस्ते महामुनिं नारदमप्रमेयं । पपात कृष्णो भगवान् समुद्रे साञ्जाजितोऽञ्जार्जुनमेव चाय ।
खवाच रामेयपराक्रमोऽथ श्रेनेयमोषतप्रहसनं पृथुश्रोः । दिधाकृताः स्त्रः पततां स्त्र भूत्वा कोडाजले नोऽस्तु सहाङ्गनाभिः ।
सरेवतीकोऽस्तु बलोर्द्ध्वेनेता पुत्रा मदोवाय सहार्द्धभैमाः । भैमार्द्धमेवाय बलात्प्राप्तास्तु मत्पत्निः सन्तु समुद्रोये ।
आज्ञापयामास ततः समुद्रे कृष्णः स्मितं प्राञ्जलिर्नम्रप्रतीतः । सुगन्धतोये भव मृष्टतोयस्तथा भव याहविवर्जितस्य । ८४२°
दृष्ट्वा च ते रत्नविभूषिता च सा वेलिका भूरथ पत्सुखा च । मेगानुकूलस्य जनस्य यत्नं प्रयच्छ विज्ञास्यसि मत्प्रभा
वात् ।

भवस्व पेथोऽप्यथ वाऽप्येपेथो ये यस्य सर्व्वस्य मनोमुकुलः । वैदूर्य्यमुक्तामणिहेमचित्रा भवन्तु मत्स्यास्तथि सौम्यरूपाः ।
विष्टस्य रत्नं कमलोत्पलानि मुगन्धिसुसुगंधरससमाणि । षट्पादजुष्टानि मनोहराणि चारुणि कीलालसमन्वितानि ।
मैरेयमाप्नोक्तसुरासवानां कुम्भाश्च पूर्णान् स्त्रपयस्व तोये । जाम्बूनदं पाननिमित्तमेधां पात्रं पृथेषु ददस्व भैमाः ।
पुष्पोदुपैर्वासितश्रीततोयो भवाप्रमत्तः खलु तोयराशे । यया व्यक्तोक्तं न भवेद्यदूनां सत्त्वोजनानां कुलं तत्पयत्रं । ८४३°
दतीदमुक्ता भगवान् समुद्रे ततस्तु चिक्रीड सहाङ्गनेन । सिधेच पूर्व्वं नृप नारदस्तु साञ्जाजितोऽञ्जामुखेज्जितज्ञा ।
ततो मदावर्जितचारुदेहः पपात रामः सलिले सलीलं । साकारमालम्ब्य करं करेण मनोहरां रेवतराजपुत्रीं ।
कृष्णात्पञ्चा ये त्वय भैममुखा रामस्य पत्न्याः पतिताः समुद्रे । विरागवस्त्राभरणा प्रहृष्टाः कोडाभिरामा मदिराविलासाः ।
शेषास्तु भैमा हरिमभ्युपेताः कोडाभिरामा निशठोल्लुकाद्याः । विचित्रवस्त्राभरणास्तु मत्ताः सन्तानमाख्याटतकण्ठदेशाः ।
दीर्घोपपञ्चाः कृतचारुचक्रा विलिप्तगात्रा जलयन्त्रहस्ताः । गीतानि तद्देशमनोहराणि स्त्रोपपन्नान्यथ गायमानाः । ८४४°
ततः प्रचक्रुर्जलवादितानि नानास्तराणि प्रियवाद्यघोषाः । महासरोभित्तिदिवालयामिः कृष्णाश्चयाविश्रवधूतानि ।
आकाशगङ्गाजलवाद्यतज्ज्ञाः सदा युवत्यो मदनैकचित्ताः । आवादथंता जलदहुरांश्च वाद्यानुरूपं जगिरे च हृष्टाः ।
कुशेश्याकोशविशालनेत्राः कुशेश्यापोडविभूषितास्तु । कुशेश्यानां रजिविधितानां जङ्घुः श्रियं ताः मुरवारमुखाः ।
स्त्रीवक्त्रचन्द्रैः शकलेन्दुकल्पैरराज राजन् शतशः समुद्रे । यदृच्छया देवविधानतो वा नभो यथा चन्द्रसहस्रकोर्षं ।
समुद्रमेवः सरराज राजञ्जतद्ददास्त्वोप्रभयाऽभिरामः । सौदामिनोभिन्न इवास्तुनाद्यो देदोयमानी नभसोव मेघः । ८४५°
नारायणश्चैव स नारदस्तु सिधेच पत्ने कृतचारुचक्रः । बलं सपत्ने कृतचारुचक्रं स धैव पत्ने मधुसूदनस्य ।
हस्ताप्रमेकैजलयन्त्रकैश्च प्रहृष्टरूपाः सिधेचुत्तदानीं । रागोद्धृता वाह्णिमण्डमत्ताः संकर्षणाधोवज्रदेवपत्न्यः ।
आरक्तनेत्रा जलमुक्तिसक्ताः स्त्रीणां समचं पुरुषायमाणाः । तेनोपरैस्तु सुचिरस्तु भैमा मानं वहन्तो मदने मदस्य ।
अतिप्रसङ्गस्तु विदित्य कृष्णस्तान् वारयामास रथाङ्गपाणिः । स्त्रियं प्रहृष्टो जलवाद्यशब्दैः स नारदः पार्थेश्वरायवांस्तु ।
कृष्णेज्जितज्ञा जलपुद्गसङ्गं ह्रैमाः निवृत्ता दृढमानिनेऽपि । निधं तथानन्दकराः प्रियाणां प्रियास्तु तेषां मनतुः प्रती
ताः । ८४६°

नृत्पावसाने भगवानुपेन्द्रस्तथाज धीमानथ तोषसङ्गान् । उत्तोर्ध्वं तोषादनुकूललेपं जगद् दत्त्वा मुनिवत्तमाय ।
 उपेन्द्रमुत्तोर्ध्वमथाशु दृष्ट्वा भेमा हि ते तत्पञ्चरेव तोर्ध्वं । विभक्तगात्रास्त्रय पानभूमिं कृष्णाजया ते यथुरप्रमेयाः ।
 यथानुपूर्व्या च यथावयस्य यस्तस्मिन्नेव तदोपदिष्टाः । अन्नानि ते वै बुभुजुः प्रतोताः पपुश्च पेषाणि यथानुकुलं ।
 भोसानि पक्वानि फलान्निष्कानि चुकोत्तरैण्यथ च दाडिमेन । निष्टप्तशूल्यान् शकलान् पशून् च तत्रोपजङ्घुः प्रुचयोऽथ सूदाः ।
 सुस्निग्धशूल्यान्महिषाश्च मालान् मृष्टान् सुनिष्टप्रघृतावसिकान् । ठुलास्त्वैवर्षलचक्रपूर्णान् पौरोगवोक्तानुजङ्घुषां ।
 पौरोगवोक्ता विधिना मृगाणां भोसानि सिद्धानि च पीवरानि । नानाप्रकाराण्युपजङ्घुरेषां मृष्टानि पक्वानि च चुक्रचूतैः ।
 पार्श्वानि चान्ये शकलानि तत्र ददुः पशूनां घृतसन्निधानि । समुद्रचूर्णैर्वरचूर्णितानि चूर्णान् मृष्टेन च मारिचेन ।
 समूलकैर्दाडिममातुल्यैः पर्णाशहृङ्गाद्रकभक्षूणैश्च । तत्रोपदेशैः सुसुखोत्तरैस्ते पानानि हृष्टाः पुनरप्रमेयाः ।
 कट्वाकशूल्हैरपि पवित्रिभ्य घृतास्त्वैवर्षलतैलसिक्तैः । मैरेथमाध्वीकसुरासवांस्ते पपुः प्रियाभिः परिवार्यमाणः ।
 श्वेतेन युक्तानपि शोणितेन भक्ष्यान् मुग्धान् लवणान्वितांश्च आर्द्रान् किलाटान् घृतपूर्णकांश्च नानाप्रकारानपि खण्डका

द्यान् ।

८४५

आपानपायोद्धवभोजमिष्टाः शकेश्च स्तूपैश्च बज्रप्रकारैः । पेषैश्च दत्त्वा पथसाच वीराः स्निग्धानि राजन् बुभुजुः प्रहृष्टाः ।
 तथा रसालाश्च बज्रप्रकाराः पपुः मुग्धानपि पालवीषु । स्तुतं पथः शर्करया च युक्तं फलप्रकारांश्च बह्वंश्च खादन् ।
 तप्तः प्रवृत्ताः पुनरेव वीरास्ते भैरममुखा वनितामहायाः । गीतानि रम्याणि जगुः प्रहृष्टाः कान्ताभिनीतानि मनोहराणि ।
 आश्वापयामास ततः समस्तां निशि प्रहृष्टो भगवानुपेन्द्रः । कालिक्यगानं बज्रध्वनिध्वनं यद्देवगन्धर्वमुदाहरन्ति ।
 जगद् वीणामय नारदस्तु षड्नामरागादिममाधियुक्तां । झङ्गोषकन्तु स्वयमेव कृष्णः सुवेगधोऽपि नरदेवपार्यः ।
 मृदङ्गवाद्यानपरांश्च वाद्यान् बराष्परास्ता जट्टजः प्रतोताः । आसारितान्ते च ततः प्रतोता रम्भोत्थिता स्वाभिनयार्थतज्ज्ञाः ।
 तयाभिनेते बरगात्रयश्चा तुतोष रामश्च जनार्दनश्च । अयोर्व्यशी चारुविशालमेवा हेमा च राजस्त्रय मिश्रकेशी ।
 तिलोत्तमा चाप्यय मेनका च एतास्तथाऽन्याश्च हरिप्रियार्थं । जगुस्तथैवाभिनयश्च चक्रुरिष्टैश्च कामैर्मनमोऽनुकूलैः ।
 ता वासुदेवाप्यनुरक्तचित्तः संमत्यगोताभिनयैरुदारैः । नरेन्द्रसूने परितोषितेन ताम्बू नये गेन बराष्परोभिः ।
 तदागताभिर्नृवराहनास्तु कृष्णप्रा मानमयास्तथैव । फलानि गन्धोत्तमवन्ति वीराश्चास्त्रिक्यगान्धर्वमयास्ततश्च ।
 कृष्णेन्द्रया च त्रिदिवास्त्रदेव अनुयहार्ये नृवि मानुषाणां । स्थितश्च रम्यं हरिनेत्रेभ्यः प्रयोजयामास सरौक्मिणेभ्यः ।
 कालिक्यगान्धर्वमुदारबुद्धिस्तैर्नैव ताम्बूलमथ प्रयुक्तं । प्रयोजितं पञ्चभिरिन्द्रतुल्यैश्च कालिक्यमिष्टं सततं नराणां ।
 शुभावहं वृद्धिकरं प्रशस्तं मङ्गल्यमेवाथ तथा यश्चक्षुः । पुण्यश्च पुण्यमुदयावहश्च नारायणस्त्वैष्टमुदारकीर्तिः ।

जयावहं धर्मधुरावहश्च दुःखप्रणाशं परिकीर्त्तमानं । करोति पापञ्च तथा विहन्ति शृण्वन् सुरावासगतो नरेन्द्रः ।

कालिक्यगान्धर्वमुदारकीर्त्तिर्भवे किलैकं दिवसं सहस्रं । चतुर्युगानां नृपरेवतोऽथ ततः प्रवृत्ता सुकुमारजातिः ।

गान्धर्वजातिश्च तथापराणि दोषाद्यया दीपयन्तानि राजन् । विवेद कृष्णश्च मनारदश्च प्रद्युम्नमुत्तिर्नृभैरममुत्तैः ।

विज्ञातमेतद्धि परे यथावदुद्देशमात्राणि जनाऽस्तु लोके । जानन्ति कालिक्यगुणोदयाणां तोयं नदीनामथ वा समुद्रे ।

ज्ञातुं हि शक्यं हिमवान् गिरिव्यां पलायतो वा गुणतोऽथ वापि । शक्यं न तच्छालिक्यमृते तपोभिस्तानि विधानान्यथ

मूर्च्छनाम् ।

४

३७

वज्रामरागेषु च तत्र कार्यं तस्यैकदेशवधवेन राजन् । लेखाभिधानं सुकुमारजातिं निष्ठां सुदुःखे न मराः प्रयान्ति ।
 कालिक्यगान्धर्व्यगुणोदयेषु ये देवगन्धर्व्यमहर्षिमंघाः । निष्ठां प्रयान्तीत्यवगच्छ बुद्ध्या कालिक्यमेवं मधुसूदनेन । ८४६
 भैमोत्तमानां नरदेवदत्तं लोकस्य चानुग्रहकाम्ययैव । गतं प्रतिष्ठाममोपगोयं बाला युवानश्च तयैव दृष्टाः ।
 क्रीडन्ति भैमाः प्रवरात्मवेषु पूर्ब्बन्तु बालाः समुदाहरन्ति । दृष्ट्वाश्च पश्चात् प्रतिमानयन्ति स्त्रियुनित्यं प्रतिमानयन्ति
 मर्त्येषु मर्त्यान् यदवोऽतिवीराः स्ववंशधर्मं समनुसरन्तः । पुरातनं धर्मविधानतज्ज्ञाः प्रीतिः प्रमाणं न वयः प्रमाणं ।
 प्रीतिप्रमाणानि हि सौहृदानि प्रीतिं पुरस्कृत्य हिते दशाहाः । दृष्यन्त्वका पुत्तमस्त्रा बभूवुर्विमर्जिताः केशिविनाशनेन ।
 स्वर्गं गताश्चाक्षरमां समूहाः कृत्वा प्रणामं मधुकंसशत्रोः । प्रहृष्टरूपस्य प्रहृष्टरूपा त्रिनेदिताः केशिनिसूदनेन । ८४७

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि भानुमतीहरणे अष्टचत्वारिंशदधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तेषां क्रीडाप्रसक्तानां यदूनां पुण्यकर्मणां । किद्रमासाद्य दुर्म्बुद्धिर्देवश्चतुर्दरासदः ।

कण्ठा भानुमतीं नाम भानोर्दुहितरं नृप । जहारात्मबधाकाङ्क्षो निकुम्भे नाम दानवः ।

अन्तर्धितो मोहयित्वा यदूनां प्रमदाजनं । मायावी मायया राजन् पूर्ब्बवैरमनुसरन् ।

भ्रातुर्हि वज्रनाभस्य तस्य कन्या प्रभावती । प्रद्युम्नेन हता वीर वज्रनाभस्तथा हतः ।

भानोरेव तथारण्ये वसत्यवसरेण हि । अस्त्राधीने दुराधर्षे किद्रशो दानवाधमः । ८४८

कन्यापुरं महानादः महमा समुपस्थितः । तस्यां द्वियत्यां कन्यायां रुदत्यां समितिञ्चय ।

वसुदेवाङ्गकौ वीरौ दंशितौ निर्गतावुभौ । आर्तनादमुपश्रुत्य भानोः कन्यापुरे तदा ।

न दृष्टिमोक्षरे तौ तु ददृशतेऽपकारिणं । तयैव दंशितौ यावौ यत्र कृष्णो महाबलः ।

श्रुत्वावमानन्तु महदारुरोह जनार्दनः । पार्थेन सहितस्त्रार्थं नागशत्रुमरिन्दमः ।

रथे त्वमनुगच्छेति संदिश्य मकरध्वजं । त्वरेति गरुडं वीरः संदिदेश च काश्यपं । ८४९

वज्रं नगरमायान्तं निकुम्भं रणदुर्क्यं । पार्थकृष्णौ महात्मानावसेदतुररिन्दमौ ।

प्रद्युम्नस्य महातेजा मायिनां प्रवरो नृप । प्रद्युम्नस्त्वय तं दृष्ट्वा त्रिधात्मानमयाकरोत् ।

तान् सर्वान् योधयामास निकुम्भः प्रहृष्टस्त्रिव । बलकण्टकुर्वीभिर्गैदाभिरमरोपमः ।

सक्रेणालवस्य हस्तेन कन्यां भानुमतीं नृप । दक्षिणेनाथ हस्तेन गदया प्रहरत्युत ।

कन्यायार्थं न कृष्णौ वा कामो वा नृपसत्तम । निर्दयं प्रहरन्ति स्म निकुम्भे च महासुरे । ८५०

समर्थास्ते महात्मानः शत्रुं हन्तुं दुरासदं । निशश्चसुर्नरपतेर्दयाभारावपीडिताः ।

अथै धनुश्चतौ पार्थः सर्वथा कुशलो युधि । नागोऽहविधिना दैत्यं शरपङ्क्त्या जघान ह ।

ते तु वैतस्त्रिकैर्बाणैर्विव्यधुर्दानवं युधि । न कन्या कलया युत्वा श्रिलया च महीपते ।

ततः स कन्यया सार्द्धं तत्रैवान्तरधीयत । आसुरीमाश्रितो मायां न तां वेत्ति हि कश्चन ।

तं कृष्णो रैऋणेयस्य पृष्ठतोऽनुययुस्तदा । हारोतः शकुनो भूत्वा तस्यावय महासुरः । ८५१

तं बाणैः पुनरेवाथ वीरो भूया धनञ्जयः । वैतस्त्रिकैर्बाणैर्भिक्षिः कन्यां रक्षन्ताडयत् ।

स इमां प्रियवीं कृत्वा सप्तदोषां महासुरः । बभ्रामानुगतस्यैव तैवीरेरिमर्दन् ।

गोकर्णस्यापरिष्टान्तु भंशितः स महासुरः । पयात खलुगङ्गायाः पुलिने सह कन्यया ।
न देवा नामुरा वापि लङ्घयन्ति तपोधनाः । गोकर्णं तेजसा युक्तं महादेवस्य भारत ।
एतदन्तरमासाद्य प्रद्युम्नः शीघ्रविक्रमः । कन्यां भानुमतीं भैमा जहार रणदुर्जयः ।
असुरः सोर्द्धितो राजन् कृष्णाभ्यां निशितैः शरैः । त्यक्तायान्तरगोकर्णं निकुम्भो दक्षिणं दिशं ।
जगाम पृष्ठतो यातौ कृष्णौ तार्क्ष्यगतौ तदा । विवेश षट्पुरं चैव ज्ञातीनामालयन्तदा ।
तत्र वीरौ गृहदारि कृष्णौ रात्रिं तदोषतुः । रौक्मिण्येऽपि कृष्णेन सन्दिष्टो दारकां पुरी ।
अनयद्भानुतनयां प्रहृष्टेनान्तरात्मना । नयित्वा चाययौ वीरः षट्पुरं दानवाकुलं ।
ददर्श च गुहादारि कृष्णौ भीमपराक्रमौ । ऊषतुर्दारमाक्रम्य षट्पुरस्य महाबली ।
कृष्णौ प्रद्युम्नसहितौ निकुम्भसधकाङ्क्षिणौ । ततोऽन्तरमेतस्माद्वलादतिबलसदा ।
निर्जगाम बली योद्धुं निकुम्भो भीमविक्रमः । तस्य निर्गच्छतस्तस्य विलात् पार्थो विशास्यते ।
रुरोध सर्वतो मार्गं शरैर्गण्डोवनिःसृतैः । सोऽभिमुख्य गदां घोराभ्युद्यम्य बभ्रुकण्टकां ।
शिरस्थताडयत् पार्थं निकुम्भो बलिनाम्बरः । गदयाभिहते पार्थे रक्तं वमति मुञ्चति ।
हसित्वा सोऽसुरोदृष्टो रौक्मिणेयमताडयत् । तं प्राङ्मुखं वीरं मायावी मायिनाम्बरं ।
अदृष्टेनाहतो वीरः शिरस्यय मुभोह सः । तथा गतौ तु तौ दृष्ट्वा मुह्यमानौ सुताडितौ ।
अभिदृष्ट्वा गोविन्दो निकुम्भं क्रोधमूर्च्छितः । कैमोदकोऽनुद्यम्य गदपूर्णाङ्गो गदां ।
तावन्मन्य दुराधर्षो गर्जन्तावभिपेततुः । रेगवणगतः शक्रः सर्वैर्देवगणैः सह ।
ददर्श तन्महायुद्धं घोरं देवामुरं तदा । दृष्ट्वा देवान् हृषीकेशश्चिन्तयुर्द्वैररिन्दमः ।
दृष्ट्वा दानवं हन्तुं देवानां हितकाम्यया । समण्डलानि चित्राणि दर्शयामास केशवः ।
कैमोदकोऽमहाबाहुर्लालयन् युद्धकोविदः । तथैवामुरमुख्येऽपि गदां तं बभ्रुकण्टकां ।
शिलया भ्रमयाणोऽथ मण्डलानि चकार ह । खड्गमाविव गर्जन्तौ टुहन्ताविव कुञ्जरौ ।
वासितान्तरमासाद्य कुड्मैः शालावृकपिव । आजघान निकुम्भस्तु गदया गदपूर्वजं ।
स्यष्टाष्टषष्टया वीरं नादं मुक्ता तु दारुणं । तत्कालमेव कृष्णोऽपि भ्रामयित्वा महागदां ।
निकुम्भमूर्ध्नि तदा पातयामास भारत । अवष्टभ्य मुहूर्त्तन्तु हरिः कैमोदकोऽतदा ।
तस्यैव जगद्गुरुर्ह्येमांस्त्रिभुजः पतितः क्षितौ । हाहाभूतं जगत् सर्वं तत्कालमभवत्तदा ।
तथागतं वामदेवं नरदेवमहात्मानि । आकाशगङ्गा तोयेन शीतेन समुगन्धिना ।
सिषेचामृतमिषेण कृष्णं देवेशरः स्वयं । नूनमात्मेच्छया कृष्णतया चक्रो सुरोत्तमः ।
कोहि शक्तो महात्मानं युद्धे मोहयितुं हरिं । कृष्णः प्रत्यागतप्राणश्चक्रमुद्यम्य भारत ।
प्रतोच्छेति दुरात्मानमुवाच रिपुनाशनः । निकुम्भोऽप्यतिमायावी उत्पपात दुरासदः ।
शरीरं तत् परित्यज्य न तं वेत्ति च केशवः । समुर्षति ततो वायामिति मत्वा जनाह्वनः ।
ररत् स्रग्माणोऽथ वीरो वीरव्रतं विभो । अथ प्रद्युम्नकोन्तेयावागतौ लब्धसेतवौ ।

८४८

८४९

८५०

८५१

८५२

८५३

स्थितौ नारायणाभ्यामे निकुम्भवधनिश्चितौ । प्रद्युम्नोऽप्यथ मायावी विदितः कृष्णमब्रवीत् ।

निकुम्भस्ततः नान्यत्र गतः कापि सुदुर्धर्तः । प्रद्युम्नेनैवमुक्ते तु तत्रनाश कलेवरं ।

प्रजहासाय भगवानर्जुनेन सह प्रभुः । तथायुतसहस्राणि निकुम्भानां जनाधिप ।

८५२५

ददृशुस्ते तदा वीरं क्षिता दिवि च सर्वतः । सहस्राण्येव कृष्णस्तु तयापार्यमरिन्दम ।

रैः क्लिण्येयं तथा वीरं तदद्भुतमिवाभवत् । पाण्डवस्य धनुः केचित् केचिदस्य महाशरान् ।

अन्येऽस्य जगद्विजृम्भस्तावन्तं पादौ महासुराः । एवं ग्रहाय तं वीरमगमन्ते विहाय सः ।

पार्थानामपि कैश्चिन्मृगहोतानां तदाभवन् । नान्तं ददर्श कृष्णश्च कार्ष्णिंश्च रिपुनाशिनैः ।

विच्छिद्य तौ शरैर्वरैः निकुम्भं पार्थवर्जितौ । एकैकस्तु दिवाच्छिन्नो देधोभवति भारत ।

८५२६

दिव्यज्ञानस्तदा कृष्णो भगवानत्र दृष्टवान् । निकुम्भं तत्त्वतश्चापि ददर्श मधुसूदनः ।

स्वष्टारं सर्वमायानां हर्षारं फाल्गुनस्य च । स चक्रेण शिरस्तस्य चकर्त्तासुरसूदनः ।

पश्यतां सर्वभूतानां भूतभयभवे हरिः । स कृत्वा फाल्गुनं राजंश्चिह्नं शिरसि भारत ।

पपातासुरमुखोऽस्य क्षिप्रमूल इव द्रुमः । अथाकाशगतं पार्थैः पतमानं विहाय सः ।

कृष्णवाक्येन जगद्दृष्ट्वा कार्ष्णिर्वियति मानदः । निकुम्भे पतिते भूतौ समायास्य धनञ्जयं ।

८५२७

जगाम द्वारकां वीरः पार्थकामसमन्वितः । समियाय दशार्होऽस्य द्वारकां मुदितो विभुः ।

नारदस्य महात्मानं वन्दे यदुमन्दनः । नारदोऽस्य महतेजा भानुं यादवमब्रवीत् ।

भानो माकार्षीमन्युं त्वं श्रूयतां भैमनन्दन । क्रोडत्या रैवतेऽद्यमे दुर्वासाः कोपितोऽनया ।

स शशाप ततो रोषान्मृनिर्दुहितरं तव । अनिदुर्लभैः कन्या शत्रुहन्तं गमिष्यति ।

सुतार्थे ते मया सार्द्धं मुनिभिः स प्रमादितः । बालां द्रुतवतीं कन्यामनागमसिमां मुने ।

८५२८

शत्रवानमि धर्मज्ञ कथं धर्मभृताम्बर । अनन्तरं विधत्स्वान वयं विज्ञापयामहे ।

अस्माभिरिवमुक्तस्तु दुर्वासा भैमनन्दन । उवाचाधोमुखो भूत्वा मुहूर्त्तं कृपयान्वितः ।

यद्वोचमहं वाक्यं तत्तथा न तदन्यथा । रिपुहस्तमवश्यं हि गमिष्यति न संशयः ।

अदूषिता तु धर्मो भर्त्तारमुपलस्यते । बज्रपत्न्या बज्रधना सुभगा च भविष्यति ।

सुगन्धिगन्धा च सदा कुमारी च पुनः पुनः । न च शोकमिमं धीरं तत्त्वज्ञो धारयिष्यति ।

८५२९

एवं भानुमती वीर सहदेवाय दीयतां । अर्द्धधानः स शूरेऽयं धर्मशौलस्य पाण्डवः ।

ततो भानुमतीं भानुर्ददौ माद्रीसुताय वै । सहदेवाय धर्मात्मा नारदस्य वचः स्मरन् ।

आनीतः सहदेवस्य प्रेषिते चक्रपाणिना । विवाहे च तदा कृत्ते सभार्यः स्वपुत्रं गतः ।

इमं कृष्णस्य विजयं यः पठेऽर्जुणयादयः । विजयं सर्वकृत्येषु अर्द्धधात्रे लभेत्तरः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि भानुमतीहरणे ऊनपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

॥ जननेजय उवाच ॥ भानुमत्यापहरणं विजयं केशवस्य च । कालिकानयनस्यैव देवलोकात्महामुने ।

८५३०

कीडाश्च सागरे दिव्यां वृष्णीनामतितेजसां । अश्रौषं परमास्त्रार्थं मुने धर्मभृताम्बर ।

वज्रनाभवधं क्षुप्तं निकुम्भवधकीर्णम् । तन्मो कौतूहलं श्रोतुं प्रसादाद्भवतो मुने ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वृत्तं ते वर्णयिष्यामि वज्रनाभवधं कृप । विजयश्चैव कामस्य शम्भुश्चैव च भारत ।
 मेरोः सानौ नरपते तपस्वके महासुरः । वज्रलाभ इति ख्यातो निश्चितः समितिश्च य ।
 तस्य तुष्टो महातेजा ब्रह्मा लोकपितामहः । वरेण ऋन्दयामास तपसा परितोषितः ।
 अवध्यतां स देवेभ्यो वमे दानवसप्तमः । पुरं वज्रपुरश्चैवं सर्व्वरत्नमयं शुभम् ।
 अश्चन्द्रेण प्रवेशश्च न वायोरपि भारत । अचिन्तितेन कामानामुपपत्तिं नराधिप ।
 शाखानगरमुख्याणां संवाहानां प्रतापि च । नगरस्याग्रमेयस्य समन्ताज्जनमेजय ।
 तथा तदभवत्तस्य वरदानेन भारत । उवास वज्रनगरे वज्रनाभो महासुरः ।
 कोटिशा वरलभ्यन्तमसुराः परिवर्धते । ऊर्ध्ववज्रपुरे राजन् सन्नाहेषु तथैव च ।
 शाखानगरमुख्येषु रम्येषु च नराधिप । हृष्टपुष्टप्रमुदिता नृपदेवस्य शत्रवः ।
 वज्रनाभोऽप्य दुष्टात्मा वरदानेन दर्पितः । पुरस्य चात्मनश्चैव जगद्धाधितुमद्यतः ।
 महेन्द्रमब्रवीद्गत्वा देवलोकं विशास्यते । अहमोशितुमिच्छामि त्रैलोक्यं पाकशासन ।
 अथवा मे प्रयच्छस्व युद्धं देवगणेश्वर । सामान्यस्य जगत्कृत्स्नं काश्यपानां महात्मनां ।
 स वृहस्पतिना साङ्गं मन्त्रयित्वा सुरेश्वर । वज्रनाभं सुरश्रेष्ठः प्रोवाच कुरुवंशज ।
 सञ्च स दीक्षितः सौम्य कश्यपो नः पिता मुनिः । तस्मिन् वृत्ते यथान्यायं तथा स हि करिष्यति ।
 ततः स पितरं गत्वा कश्यपं दानवाऽब्रवीत् । यथोक्तं देवराजेन तमुवाचाय कश्यपः ।
 मत्तं वृत्ते करिष्यामि यथान्यायं भविष्यति । तन्तु वज्रपुरे पुत्र वस गच्छ समाहितः ।
 एवमुक्ते वज्रनाभः स्वमेव भवन् गतः । महेन्द्राऽपि ययौ देवो द्वारकां द्वारमालिनीं ।
 गत्वा चान्तर्हिता देवो वः मुदेवमथाब्रवीत् । वज्रनाभस्य वृत्तान्तं तमुवाच जनार्दनः ।
 श्रौररूपस्थितो देव वाजिमित्रो महाकतुः । तस्मिन् वृत्ते वज्रनाभं पातयिष्यामि वामव ।
 तत्रोपायं प्रवेशे तु चिन्तयावः मताङ्गते । नानिच्छया प्रवंशीऽस्ति तच्च वायोरपि प्रभो ।
 ततो गतो देवराजो वामुदेवेन सत्कृतः । वाजिमित्रे च संप्राप्ते वमुदेवस्य भारत ।
 तस्मिन् यज्ञे वर्त्तमाने प्रवेशार्थं सुराक्षभौ । चिन्तयामास तु वीरौ देवराजाच्युतावुभौ ।
 तत्र यज्ञे वर्त्तमाने सुनाय्येन नटस्तदा । महर्षान्तोषयामास भद्रनामेति नामतः ।
 तं वरेण मुनिश्रेष्ठाऽऽनन्दयामासुरात्मवत् । स वमे हि नटो भट्टो वरं देवेश्वरोपसः ।
 देवैश्च कृष्णाऽनन्देन सरस्वत्या प्रचोदितः । प्रणिपत्य मुनिश्रेष्ठानयमेधे समागतान् ।
 ॥ नट उवाच ॥ भोज्यो दिजानां सर्व्वेषां भवेयं मुनिसत्तमाः । सप्तद्वीपाश्च पृथिवीं विचरन्त्यमिमामहं ।
 प्रिषद्भूकाशगमनः सत्कुर्व्वीत्य विशिष्यतः । अवध्यः सर्व्वभूतानां स्यावरा ये च जङ्गमाः ।
 यस्य यस्य च वैशेन प्रावेश्यमहं खलु । मृतस्य जीवतो वापि भावंभोत्यादितस्य च ।
 स त्वय्यस्तादृशः स्या वै जरारोगविवर्जितः । तुल्यैर्गुणैर्नो नित्यमन्ये च मम सर्व्वदा ।

एवमस्त्विति स प्रोक्तो ब्राह्मणैर्नृपते नटः । सप्तद्वीपां वसुमतीं पथ्यटथमरोपमः ।
 पुराणि दानवेन्द्राणामुत्तरांश्च कुरुक्षया । भद्राश्वान् केतुमालांश्च काला सद्योपमेव च ।
 पर्वण्येषु तु सर्वान्सु दारकां यदुमण्डितां । आयाति वरदत्तः स लोकवीर महानटः ।
 ततो हंसान् धार्तराष्ट्रान् देवलोकनिवासिनः । उवाच भगवाञ्जकः सान्वयित्वा सुरेश्वरः ।
 भवन्तो भ्रातरौ ऽस्माकं काश्यपा देवपत्निषः । विमानवाहा देशानां सुकृतीनां तथैव च ।
 देवानामस्ति कर्त्तव्यं कार्यं श्रुचुबधान्वितं । तत् कर्त्तव्यं न मन्त्रस्य भेत्तव्यो वः कथञ्चन ।
 न कर्त्तव्यं देवताह्नामुपो दण्डः पतेदपि । सर्वथाप्रतिषिद्धं वो गमनं हंससत्त माः ।
 गत्वा प्रवेशमन्येषां वज्रनाभपुरोत्तमं । इतोऽन्तःपुरवापीषु चरमुध्वंसितं हि वः ।
 तस्यास्ति कन्यारत्नं हि चैलैक्यातिशयं शुभं । नाम्ना प्रभावतो नाम चन्द्राभेव प्रभावतो ।
 वरदानेन सा लब्धा मात्रा किल वरानना । हैमवत्या महादेव्याः सकाशादिति नः श्रुतं ।
 स्वयम्बरा च सा कन्या बन्धुभिः स्थापिता सती । आत्मेच्छया पतिं हंसा वरयिष्यति शोभना ।
 तद्भवद्भिर्गुणा वाच्या प्रद्युम्नस्य महात्मनः । मद्भूताः कुलरूपस्य शीलस्य वयसस्तथा ।
 यदा मा रक्तभावा तु वज्रनाभमुता सती । तस्याः सकाशात् सन्देहो नयितव्यः समाधिना ।
 प्रद्युम्नस्य पुनस्तस्मादानयध्वं तथैव च । खबुद्ध्या प्राप्तकालञ्च संवेधये हितं मम ।
 नेचवत्प्रसादस्य कर्त्तव्यस्तत्र सर्वथा । तथा तथा गुणा वाच्याः प्रद्युम्नस्य महात्मनः ।
 यथा यथा प्रभावत्या मनस्तत्र भवेत् स्थिरं । वृत्तान्तस्यानुदिवसं प्रदेयो मम सर्वथा ।
 द्वारवत्यान्तु कृष्णस्य भ्रातुर्मम यवीयसः । तावद्यज्ञस्य कर्त्तव्यः प्रद्युम्नो यावदात्मवित् ।
 पथ्यावर्त्तदरारोहां वज्रनाभमुता विभुः । अवध्यास्ते तु देवानां ब्रह्मणो वरदर्पिताः ।
 देवपुत्रैर्हि हन्तव्याः प्रद्युम्नप्रमुखैर्युधि । नटो दत्तवरस्तस्य वेश्मनाभ्याच यादवाः ।
 प्रद्युम्नाद्या गमिष्यन्ति वज्रनाभविनाशनाः । एतच्च सर्वं कर्त्तव्यमन्यच्च स्वयमेव हि ।
 प्राप्तकालं विधातव्यमस्माकं प्रियकाम्यया । प्रवेशस्तत्र देवानां नास्ति हंसाः कथञ्चन ।
 वज्रनाभेष्मि ते तत्र प्रवेशः खलु सर्वथा ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रद्युम्नोत्तरे पञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते वासववचः श्रुत्वा हंसा वज्रपुरं ययुः । पूर्वोचितं हि गमनं तेषां तत्र नराधिप ।
 ते दीर्घिकास रम्यासु निपेतुर्वीर पत्निषः । पद्मोत्पलैरावृतासु काञ्चनैः स्यार्धनखैः ।
 ते वै नन्दन्तो मधुरं संस्कृतापूर्वभाषिणः । पूर्वमप्यागतास्ते तु विस्मयं जनयन्ति हि ।
 अन्तःपुरोपभाग्यासु चेहर्वापोषु ते नृप । इष्टास्ते वज्रनाभस्य त्रिपिष्टपनिवासिनः ।
 आलपन्तः सुमधुरं धार्तराष्ट्रा जनेश्वर । स तानुवाच दैतेयो धार्तराष्ट्रानिदं वचः ।
 त्रिपिष्टपै नित्यरता भवन्त्याहभाषिणः । यदैवहोत्सवो ऽस्माकं भवद्भिरवगम्यते ।
 आगन्तव्यं जानपादाः खनिदं भवतां गृहं । विस्मयञ्च प्रवेष्टव्यं त्रिपिष्टपनिवासिभिः ।

५१२

५१३

५१४

५१५

५१६

५१७

ते तथोक्ताः शकुनयो वज्रनाभेन भारत । तथेत्युक्ता हि त्रिविशुद्धानेन निवेष्टनं ।
 चक्रः परिचयं ते च देवकार्यस्य पेक्षया । मानुषास्त्रापिनस्ते तु कथास्तुक्तः पृथग्निर्भा ।
 वंशे बद्धाः कात्थपानां सुकृतीनां सुभागिनां । स्त्रियो रेतुविशेषेण प्रणयः सङ्गताः कथाः ।
 ततो विचरतो हंसा ददुश्शुद्धाहसिनी । प्रभावतो वरारोहं वज्रनाभेसुतां तदा ।
 हंसाः परिचितां चक्रुस्तं ततस्त्राहसिनी । सखीं शुचिमुखी चक्रे हंसी राजसुतां तदा । ८१५
 सा तां कदाचित् पप्रच्छ वज्रनाभसुतां सखी । विस्मितां पृथक्स्मृतेराख्यानकथनेवरां ।
 तैलोक्त्यमुन्दरीं वेष्टि त्वामहं हि प्रभावति । रूपशीलगुणैर्देवि किञ्चित्त्वां वक्तुमुत्सहे ।
 व्यतिक्रामति ते भोरु यौवनं चारुहासिनि । यदतीतं पुनर्मैति गतं खेत इवाभयः ।
 कामोपभोगतुल्या हि रतिर्देवि न विद्यते । स्त्रीणां जागर्त्ति कल्याणि सत्यमेतद्भवीमि ते ।
 स्वयम्भवे तु न्यस्ता त्वं पित्रा सर्वज्ञशोभनं । न च कांसिदरचसे देवामुरकुलोद्भवान् । ८१६
 मीडिता यान्ति मुञ्चेणि प्रत्याख्यातास्त्वया शुभे । रूपशौर्यगुणैर्युक्ताः सदृशास्त्वत्कुलस्य हि ।
 आगतास्तेष्वसे देवि सदृशान् कुलरूपयोः । इहैव्यनि किमर्थं त्वां प्रद्युम्ने रुक्मिणीसुतः ।
 तैलोक्त्य यस्य रूपेण सदृशोऽय कुलेन वा । गुणैर्वा चारुसर्वाङ्ग शौर्येणाप्यस्ति वा शुभे ।
 देवेषु देवः मुञ्चेणि दानवेषु च दानवः । मानुषेष्वपि धर्मात्मा मानुषः स महाबलः ।
 यं सदा देवि दृष्ट्वा हि स्ववन्ति जघनानि हि । आपीमानीव धेनूनां स्त्रोतांसि सरितामिव । ८१७
 न पूर्णचन्द्रेण मुखं नयने वा कुशेश्वरैः । उत्सहामोपमातुं हि मृगेन्द्रेणाय वा गतिं ।
 जगतः सारमुद्धृत्य पुनः स विहितः शुभे । छत्वनङ्गं वरे साङ्गं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 हतेन शम्भरो बाल्ये येन पापो निवर्तितः । मायायु सर्व्याः संप्राप्ता न च शीलं विनाशितं ।
 यान् यान् गुणान् पृथुश्रोणि मनसा कल्पयिष्यमि । एष्टव्यास्त्रिषु लोकेषु प्रद्युम्ने सर्वे एव ते ।
 रुच्या वज्रप्रतीकाशः समया पृथिवीसमः । तेजसा सूर्यसदृशो गाम्भीर्येण हृदोपमः । ८१८
 प्रभावतो शुचिमुखोभितिहेवाच भाविनो ।
 ॥ प्रभावत्युवाच ॥ विष्णुर्मानुषलोकात्प्रः श्रुतः सुवज्रशो मया । पितुः कथयतः सौम्य नारदस्य च धीमतः ।
 शत्रुः किल स दैत्यानां वर्ज्यनीयः किलानघे । कुलानि किल दैत्यानां तेन दग्धानि भानिनि ।
 प्रदीप्तेन रयाङ्गेन शार्ङ्गेण गदया तथा । शाखानगरदेशेषु वसन्ति किल येसुराः ।
 इत्येते दानवन्द्रेण संदिश्यन्ते हितं प्रति । मनोरथो हि सर्वेषां स्त्रीणामेवं शुचिस्मिने । ८१९
 भवेद्धि मे पतिकुलं श्रेष्ठं पितृकुलादिति । यदिनामाभ्युपायः स्यात्तस्येहागमनं प्रति ।
 महानुग्रहो मे स्यात्कुलं स्यात्पावितञ्च मे । समर्थनां मे पृष्ट्वा त्वं प्रयच्छ शुचिलापिनि ।
 प्रद्युम्नः स्याद्यया भर्त्ता मम वृष्णकुलोद्भवः । अत्यन्तवैरी दैत्यानामद्वेजनकरो हरिः ।
 असुराणां स्त्रियो वृद्धाः कथयन्तो मया श्रुताः । प्रद्युम्नस्य यथा जन्म पुरस्तादपि मे श्रुतं ।
 यथा च तेन निहतो बलवान् कालशम्भरः । इदि मे वर्त्तते नित्यं प्रद्युम्नः खलु सन्तमे । ८२०

हेतुः स नास्ति स्यात्तेन यथा मम समागमः । दासी तवाहं सत्कार्यं दूतिं त्वाञ्च विप्रर्ष्ये ।
 पण्डितामि वदीपायं मम तस्य च सङ्गमे । ततस्तां सान्त्वयित्वा सा प्रहसन्तोदममवीत् ।
 ॥ शुचिमुखवाच ॥ तत्र दूतो गमिष्यामि तवाहं चारुहामिनि । इमां भक्तिं तवोदारां प्रवक्ष्यामि शुचिस्मिते ।
 तथा चैव करिष्यामि यथैव्यति तवान्तिकं । साक्षात् कामेन सुश्रोणि भविव्यसि सक्रान्तिनो ।
 इति मे भाषितं सत्यं स्मरेथाः शुचिलोचने । कथाकुशलतां पितृ कथयस्वाथतेजसे ।
 ममत्वं तत्र मे देवि हितं सम्यक् प्रपतस्वसे । इत्युक्त्वा सा तथा चक्रो वपत् सा तामथाब्रवीत् ।
 दानवेन्द्रश्च तां हंसो पप्रच्छान्तः पुरे तदा । प्रभावत्या समाख्याता कथाकुशलता तव ।
 तत्त्वं शुचिमुखि ब्रूहि कथायोग्यतया वरे । किं त्वया दृष्टमाश्चर्यं जगत्पुत्तमपक्षिणि ।
 अदृष्टपूर्वमन्यैर्वा योग्यायोग्यमनिन्दिते । सोवाच वज्रनाभन्तु हंसो नरवरोत्तम ।
 श्रूयतामिदं यामन्युर्दानवेन्द्रं महाद्युतिं । दृष्ट्वा मे शाण्डिली नाम साध्वी दानवसत्तम ।
 आश्चर्यं कर्म कुर्वन्ती मेरुपार्श्वे मनस्विनी । सुमनाश्चैव कौशल्यासर्वभूतहिते रता ।
 कथञ्चिदरशाण्डित्या शैलपुत्र्याः शुभा सखी । नटश्चैव मया दृष्टो मुनिदत्तवरः शुभः ।
 कामरूपी च भोज्यश्च शैलौक्यं नृत्यसक्तः । कुरुनद्यात्पुत्रान् वीर कालाक्षदोषमेव च ।
 भद्राश्वान् केतुमालांश्च दीपानन्यास्तथानघ । देवगन्धर्वगयानि नृत्यानि विविधानि च ।
 स वेत्ति देवासुरेण विस्माययति सर्वथा ।
 ॥ वज्रनाभ उवाच ॥ श्रुतमेतन्मया हंसि न चिरादिव विस्तरं । चारुणानां कथयतां सिद्धानाञ्च महात्मनां ।
 कुतः हंसं ममाप्यस्ति सर्वथा पत्तिनन्दिनि । नटं दत्तवरे तस्मिन् संस्तवस्तु नविद्यते ।
 ॥ हंसवाच ॥ सप्तदीपान् विचरति नटः स दितिजोत्तम । गुणवन्तं जगं श्रुत्वा गुणहार्यः स सर्वथा ।
 तव च दृष्टुयादौर सभूतं गुणविस्तरं । नटं तदा गतं विद्धि पूरं तव महामुर ।
 ॥ वज्रनाभ उवाच ॥ उपायः सृज्यतां हंसि येन ह स नटः शुभ । आगच्छेन्मम भद्रं ते विषयं पत्तिनन्दिनि ।
 ते हंसा वज्रनाभेन कार्यहेतोर्विपरिजिताः । देवेन्द्रायाश्च कृष्णाश्च शशंसुः सर्वमेव तत् ।
 अत्राक्षजेन प्रद्युम्ना निद्युक्तस्तत्र कर्मणि । प्रभावत्याश्च संसर्गे वज्रनाभश्च तथा ।
 देवी मायां समाश्रित्य संविधाय हरिर्नटः । नटवेशेन भैमानां प्रवद्यानाम भारत ।
 प्रद्युम्नं नायकं कृत्वा शस्त्रं कृत्वा विदूषकं । पारिपार्थ्यं गदं वीरमन्यान् भैमांस्तथैव च ।
 वारमुक्त्वा नटोः कृत्वा तत्तूर्यसदृशं तदा । तथैव भद्रं भद्रस्य महायांश्च तथाविधान् ।
 प्रद्युम्नविहितं रम्यं विमानं ते महारथाः । जम्बुरारुह्य कार्याथ देवानामभितो जग्मा ।
 एकैकस्य समारूपे पुरुषाः पुरुषस्य ते । स्त्रीणाञ्च सदृशाः सर्वे स्वरूपैर्नराधिप ।
 ते वज्रनगरस्याश्च शाखानगरमुत्तमं । जम्बुर्दानवसंकीर्णं स्वपुरं नाम नामतः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रद्युम्नोत्तरे एकपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५१ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स्वपुरवासो नामसुराणां नराधिप । पूर्वमुतो नटः प्राप्तः कौतूहलमजोजनत् ।

नटस्याय ददुर्देयाः सत्कारं परया मुदा । सपर्यायं ददुष्यापि रत्नानि सुवङ्गन्यथ ।
 ततः स ननूते तत्र वरदत्तो नटस्तथा । स्वपुरे पुरवासीनां परं हर्षं समादधत् ।
 रामायणं महाकाव्यमुद्देशं नाटकीकृतं । जम्बा विष्णोरमेयस्य राक्षसेन्द्रबधेस्तथा ।
 सोमपादो दशरथः सत्यशृङ्गं महामूर्तिम् । शान्तामानाद्ययामास गणिकाभिः सहान्वय ।
 रामलक्ष्मणशत्रुघ्ना भरतश्चैव भारत । सत्यशृङ्गश्च शान्ता च तथारूपेणैतैः कृतैः ।
 तत्कालजोविनो वृद्धा दानवा विस्मयं गताः । आचक्षुस्तु तेषां वै रूपतुल्यमन्युत ।
 संस्काराभिनयौ तेषां प्रस्तावानाञ्च धारणं । वृद्धा सर्वे प्रवेशञ्च दानवा विस्मयं गताः ।
 ते रक्षा विस्मयाक्षेदुरसुराः परया मुदा । उत्थाप्योत्थाय नाभ्यस्य विज्ञेयैः पुनः पुनः ।
 ददुर्व्यस्ताणि तुष्टाश्च यैवेयं वल्लयानि च । हाराभ्युपगच्छन्तश्चैव हेमवैदूर्यभूषितान् ।
 प्रथमैर्येषु दत्तेषु लोकेषु तुष्टुवर्गटाः । असुराञ्च मुनीञ्चैव गोचैरभिनयैरपि ।
 प्रेषितं वज्रनाभस्य शाखानगरवासिभिः । नटस्य दिव्यरूपस्य नरेन्द्रागमनं तदा ।
 पुरा श्रुतार्थो दैत्यैः प्रेषयामास भारत । आनीयतां वज्रपुरं नटोऽसाविति हर्षितः ।
 दानवेन्द्रवधः श्रुत्वा शाखानगरवासिभिः । नीता वज्रपुरं रम्यं नटवेशेन आदवाः ।
 आवासस्य ततो दत्तः सुलतो विश्वकर्माणा । सृष्ट्यं यच्च तत् सर्वं दत्तं शतगुणीतरं ।
 अथाकालोत्सवं चक्रे वज्रनाभो महासुरः । कारयामास रम्यञ्च चमूवाटं प्रवृष्टवत् ।
 ततस्तान् परिव्रजन्तान् प्रेक्षार्थाय प्रेषादयत् । दत्त्वा रत्नानि भूरीणि वज्रनाभो महासुरः ।
 उपविष्टश्च तादृष्टुं सह श्रान्तिभिरात्मवान् । कञ्चे चान्तःपुरं स्थाप्य चतुर्दृष्टे जनाधिप ।
 भैमापि बद्धनेपथ्या नटवेशधरास्तथा । कार्यार्थं भोमकर्माणां नृत्यार्थमुपचक्रमुः ।
 ततो घनं सशृङ्गिणं मुरजानकभूषितं । तन्मूर्त्तिं स्वरगुणैर्विद्वामातोद्यानम्बवाद्यनम् ।
 ततस्तु देवगान्धारं कालिकं श्रवणाश्रितं । भैमस्त्रियः प्रजगिरे मनःश्रोत्रसुखावहं ।
 आगान्धारं यामरागे गङ्गावतरणं तदा । विद्वामाश्रितं रम्यं जगिरे स्वरमन्मदा ।
 लयतालसमं श्रुत्वा गङ्गावतरणं श्रुत्वा । असुरान् रामयामासुस्तथायोन्याय भारत ।
 नान्दीञ्च वादयामास प्रद्युम्नो गद एव च । शान्त्वस्य वीर्यसम्पन्नः कार्यार्थं नटताङ्गतः ।
 नान्द्यभे च तदा लोके गङ्गावतरणाश्रितं । रौक्मिणेयसदोवाच सम्यक् स्वभिनयान्वितं ।
 रत्नाभिशारं कौबेरं नाटकं ननृतुस्ततः । शूरो वारणरूपेण रत्नावेशा मनावती ।
 नलकूवरस्तु प्रद्युम्नः शान्त्वस्य विदूषकः । कैलाशो रूपितश्चापि माथया सदुनन्दनैः ।
 शपस्य दत्तः कुट्टेन वारणस्य दुरात्मनः । नलकूवरैणाथ यथा रक्षा वाऽयथ मान्विता ।
 एतत् प्रकरणं वीरा ननृतुर्धदुनन्दनाः । नारदस्य मुनेः कीर्त्तिं सर्वज्ञस्य महात्मनः ।
 पादोद्धारेण नृत्येन तथैवाभिनयेन च । तुष्टुवर्गानवा वीरा भैमानामतितेजसां ।
 ते ददुर्व्यस्तमुखाणि रत्नान्याभरणानि च । हारांस्तरुलविद्वंश्च वैदूर्यमणिभूषितान् ।

८१७०

८१७१

८१७२

८१७३

८१७४

८१७५

विमानानि विचित्राणि रथांश्चाकाशगामिनः । गजानाकाशगंक्ष्वै दिव्यनागकुलोद्भवाः ।
 चन्द्रानि च दिव्यानि ग्रीतानि रसवन्ति च । गुरुष्वगुरुमुख्याणि गन्धाब्जानि च भारत ।
 चिन्तामणौ नृदारांश्च चिन्तिते सर्वकामदान् । प्रेषासु तु सुवक्त्रेषु ददतो दानवास्तदा ।
 धनरत्नैर्विरहिताः कृताः पुरुषसत्तम । स्त्रियो दानवमुख्यानां तथैव च जनेश्वर ।
 ततो हंसो प्रभावत्याः सखो प्राह प्रभावती । गताऽस्मि दारकां रम्यां भैमगुप्तामनिन्दिते ।
 प्रद्युम्नस्य मया दृष्टो विविक्ते चारुलोचनः । भक्तिश्च कथिता तस्य मया तव शुचिस्त्रिते ।
 तेन हृष्टेन काश्यप कृतः कमललोचने । अद्य प्रदोषसमये त्वया सह समागमः ।
 तदद्य हृष्टिरश्रोणि तव प्रियसमागमः । न ह्यात्मवति भावने निष्ठा भैमकुलोद्भवाः ।
 ततः प्रभावतो दृष्टा हंसी तामिदमब्रवीत् । उचिताऽसि समावासे स्त्रपुमर्षेणि सुन्दरि ।
 त्वयाऽहं सहितावासे द्रष्टुमिच्छामि कैशवं । निःसाध्वसा भविष्यामि त्वया सह विहङ्गमे ।
 हंशो तथेति चोवाच सखी कमललोचना । आरुरोह च तद्गन्धै प्रभावत्या विहङ्गमा ।
 विश्वकर्माकृते तस्मिन् दम्येष्टे प्रभावती । संविधानक्षकाराणु प्रद्युम्नागमनचमं ।
 तस्मिन् कृते संविधाने काममानयितुं ययौ । प्रभावतोमनुज्ञाय हंसो वायुसमा गतौ ।
 सा गत्वाऽभ्यागता हंशी प्रभावतीमथान्वीत् । अभ्येति रौक्मिणेयोऽसावाचसायतलोचने ।
 प्रद्युम्नो नोयमानस्तु ददृशे माख्यमात्मवान् । भ्रमरैरावृतं वीरः सुगन्धमरिमर्दनः ।
 निलिख्ये तत्र माल्यं च भुक्त्वा मधुकुसुमादा । प्रभावत्या नोयमाने विदितार्थः प्रतापवान् ।
 प्रवेशितश्च तन्माख्यं स्त्रीभिर्माधुकराद्युतं । उपनीतं प्रभावत्यै स्त्रीभिस्तद्भ्रमरावृतं ।
 अविदूरे च विन्यस्तं प्रभावत्या जनाधिप । भ्रमरास्तो ययुः सौम्य सन्ध्याकाले क्षुपस्त्रिते ।
 स भैमप्रवरो वीरसैः सहायैर्विहीनितः । कर्णोत्पले प्रभावत्या निलिख्ये शनकैरिव ।
 ततः प्रभावतो हंसोमुवाच वदताम्बरा । उद्यच्छृणु पूर्णचन्द्रं समीप्यातिमनोहरं ।
 मयि दृष्टान्ति मेऽङ्गानि मुखस्य परिशुष्यति । शैत्युक्तं यदि चातोव कोऽयं व्याधिरनौषधः ।
 दधद्विगुणमौत्सुक्यममौ पूर्णनिशाकरः । मधोहितः शीतरश्मिः संविहारे ह्यातिप्रियः ।
 न दृष्टपूर्वो हि मया अतिमात्रेण काङ्क्षितः । अहो धूमायतेऽङ्गानि स्वोत्सवावस्य धिक् खलु ।
 कल्पयामि यथा बुद्ध्या यदि नाभ्येति मे प्रियः । कुमुदतीगतं मार्गं हा गमिष्याम्यकिञ्चना ।
 मदनाशो विषेणास्मि दष्टा हाहा मनस्विनी । शीतवीर्याः प्रकृत्यैव जगतो ह्लादनाः सुखाः ।
 दहन्ति मम गात्राणि किं नु चन्द्रगभस्तयः । प्रकृत्या शीतलो वायुर्नानापुष्परजोवहः ।
 दावाग्निमदृशा मेऽद्य दन्दहोति शुभां तनं । तद्वत् संकल्पयत्येतत् सौम्यं कार्यमिवात्मनः ।
 नावतिष्ठति निर्जीर्यं ममः सकल्पधार्ढ्यतः । विमनस्काऽस्मि मुञ्चामि वेपथुर्मे महान् यदि ।
 बभ्रमोति च मे दृष्टिर्हा हा यामि भुवं जयं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि प्रद्युम्नोत्तरे वज्रनाभोद्ये द्विपञ्चादधिकशततोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

८७००

८७०१

८७०२

८७०३

८७०४

८७०५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आविष्टेयं मया बाला सर्वथेत्यवगम्य तु । कार्त्तिकेष्टेन मनसा हंसोमिदमुवाच च ।
 दैत्यैः प्रतनयां प्राप्तमवगच्छस्व मामिह । घटपदेः सह घटपादेः भूत्वा माखे निनीय तु ।
 विधेयाऽस्मि प्रभावत्या यथेष्टं मयि वर्त्ततां । इत्युक्त्वा दह्यामास सुरुपो रूपमात्मनः ।
 तद्भूम्येष्टं प्रभया द्योतितं तस्य धीमतः । अभिभूता प्रभा चैव राजेश्वरोद्गता शुभा ।
 प्रभावत्यास्तु तं दृष्ट्वा वदधे कामसागरः । चन्द्रखेवोदये प्राप्ते पर्येष्टां हरिताम्यतिः ।
 सलज्जाधोमुखो किञ्चित् किञ्चित् भ्रमवेत्तिषी । प्रभावतो तदा तस्यौ निखलेवामलेक्षणा ।
 करेणाधः प्रदेशं तां चारुभूषणभूषिते । स्मृष्टोवाच वरारोहां रोमाञ्चिततनुस्तनूं ।
 मनोरथशतैर्लब्धं किं पुण्येन्दुसमप्रभं । अधोमुखं मुखं कृत्वा न मां किञ्चित् प्रभावधे ।
 प्रभोपमदं माकार्षीर्वदन्स्व वरानन । साध्वं त्वज्ज्यतां भीरु दासः साध्वनुद्वहतां ।
 न कालमिव पश्यामि भीरु भीरुसमुत्सृज । याचाम्येषोऽस्मिन् कृत्वा प्राप्तकालं निबोध मे ।
 गान्धर्व्येण विवाहेन सुरुखानुग्रहं मम । देशकालानुरूपेण रूपेणानुत्तमा सती ।
 उपस्पृश्य ततो भैमा मणिलं जातवेदसं । कुहाव समये वीरः पुण्यैर्मानुदोरधन ।
 जयाहाय करं तस्या वराभरणभूषितं । शके प्रदक्षिण्यैव तं मणिलं ऊताशनं ।
 प्रजन्माल स तेजस्वी मानयक्षच्युतात्मजं । भगवान् जगतः साक्षी शुभस्याद्याशुभस्य च ।
 अद्दिश्य दक्षिणं वीरो विप्राणां सदनन्दनः । उवाच हंसो दारस्वा तिष्ठावां रच पक्षिणि ।
 तस्यां प्रणम्य यातायां कामस्तां चारुलोचनां । यहाय दक्षिणे हस्ते निनाय शयनोत्तमं ।
 उरारवधोपवेश्यैनां सान्त्वयित्वा पुनः पुनः । चुचुम् शनकैर्गण्डे वामयक्षमुखमाहूतैः ।
 ततोऽस्या आपपौ वक्त्रं पद्मं मधुकरो यथा । आलिलिङ्गे च सुश्राणीं क्रमेण रतिकीविदः ।
 अरामयद्रहस्येनां न चोदेजितवांस्तदा । आप कृत्स्नस्य रत्यर्थं रतिकार्यविशारदः ।
 उवाच स तथा साङ्गै रमन् कृष्णमतः प्रभुः । अरुणोदयकाले च ययौ सच नटालयः ।
 अकामया प्रभावत्या कथञ्चित् स विस्मयितः । तामेव मनसा कान्तां कान्तरूपां समुदहन् ।
 त ऊपुर्गटवेशेन कार्यार्थं भैमवेशजाः । प्रतीबन्तस्तदा वाक्यमिन्द्रकेशवयोस्तदा ।
 उद्योगं वज्रनाभस्य त्रैलोक्यविजयं प्रति । प्रतीकन्तो महात्मानो गुह्यसंरक्षणे रताः ।
 कश्यपस्य मुनेः सचं यावत्तावन्नराधिप । देवासुराणां सर्वेषामविरोधो महात्मानां ।
 त्रैलोक्यविजयार्थाय जपतां धर्मचारिणां । एवं कालप्रतीक्षायां वसतां तच्च धीमतां ।
 संप्राप्तः प्रादुषो रम्यः सर्वभूतमनोहरः । अहर्निशश्च वृत्तान्तं प्रयच्छन्ति मनोजवाः ।
 शक्रकेशवयोर्द्वेषाः कुमारानां महात्मानां । रैमे सह प्रभावत्या प्रद्युम्नपारु रूपया ।
 रात्रौ रात्रौ महातेजा धार्तराष्ट्राभिरक्षितः । तैर्हि वज्रपुरे हर्मैर्बभूवुर्वासवाक्षया ।
 व्यासं नृप नटं सांख्यं न विदुः कालमोहिताः । दिवाऽपि रौक्षिण्यस्य प्रभावत्या नृपालये ।
 तिष्ठत्यन्तर्हितो वीरो हंससंघाभिरक्षितः । माययाऽस्य प्रतिज्ज्ञाया दृश्यते हि नटालये ।

८०१०

८०१५

८०२०

८०२५

८०३०

८०३५

देहाङ्गेन तु कौरव्य मिवैव न प्रभावती । सन्नातिं विनयं श्रीलंलीलां दास्यं विलासितां ।

सृष्टयन्मयसुरा दृष्ट्वा विद्वत्पुत्रं महात्मना । रूपं विलासं गन्धश्च स्त्रजां भाषामथाय्यतां ।

८०१

तामां यादवनारीणां सृष्टयन्मयसुरस्त्रियः । वञ्चनाभस्य तु भ्राता सुनाभो नाम विभ्रतः ।

दुहितृद्वयश्च नृपते तस्य रूपगुणान्वितः । एका चन्द्रवती नाम्ना गुणवत्यथ चापरा ।

प्रभावत्यालभ्यते तु व्रजतः खलु नित्यदा । दृष्ट्वाते तु ते तत्र रतिसक्तां प्रभावतीं ।

परिपप्रच्छतुश्चैव विलम्बोपगतां सतीं । सोवाच मम विद्याऽस्ति याऽधीता काङ्क्षितं पतिं ।

रत्यर्थमानयत्याग्रुः सौभाग्यश्च प्रथच्छति । देवं वा दानवं वापि विवशं सद्य एव हि ।

८०२

साऽहं रमामि कान्तेन देवपुत्रेण धीमता । दृष्ट्वातां मत्प्रभावेण प्रसुप्तः सुप्रियो मम ।

ते दृष्ट्वा विस्मयं यान्ते रूपयौवनसम्पदं । पुनरेवात्र बोधे तु भगिन्यौ चारुहासिनी ।

प्रभावती वरारोहा कालप्राप्तमिदं वचः । देवा धर्म्मरता नित्यं दम्भशोला महासुराः ।

देवास्तपसि रक्ता हि मुखे रक्ता महासुराः । देवाः सत्ये रता नित्यमनृते तु महासुराः ।

धर्म्मस्तपस्य सत्यश्च यत्र तत्र जयो भुवं । देवपुत्रौ वरयन्ते पत्नीं विद्यां ददाम्यहं ।

८०३

उचितौ मत्प्रभावेण सद्य एवोपलस्यथः । तां तथेत्युच्यतुर्हृष्टे भगिन्यौ चारुलोचनौ ।

परिपप्रच्छ भैमश्च कार्यं न त् प्रति मानिनौ । स पितृव्यं गर्द वोरं शान्मश्चाप्यत्र बोधदा ।

रूपान्वितौ सुशोभौ च शूरी च रणकर्म्मणि ।

॥ प्रभावत्युवाच ॥ परितुष्टेन दत्ता मे विद्या दुर्धवासमा पुरा । परितुष्टेन सौभाग्यं सदा कन्यात्वेनैव च ।

देवदानवयक्षाणां ये ध्यायन्ति स ते पतिः । भवितेति मया चैव वीरोऽयमभिकाङ्क्षितः ।

८०४

गृह्णीतं तदिमां विद्यां सद्यो वां प्रियवक्त्रमः । ततो जगद्दुर्हृष्टे तां विद्यां भागिनीमुखात् ।

दध्यतुर्गदशाम्बौ च विद्यामभ्यस्य ते शुभे । तौ प्रद्युम्नेन सहितौ प्रविष्टौ भैमनन्दनौ ।

प्रच्छन्ने मायया वीरौ कार्ष्णिना मायिना नृप । गान्धर्व्वेण विवहेन तावत्यरिवलार्हणौ ।

पाणिं जगद्दुर्हृष्टीरौ मन्त्रपूम्भे सतां प्रियौ । चक्षुरव्या गदः शाम्बो गुणवत्या तु कौशविः ।

रेमिरेऽसुरकन्याभिर्वीरालो यदुपप्लवाः । मार्गमाणास्तनूनां ते शक्रकेशवयोस्तदा ।

८०५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि वञ्चनाभोये प्रद्युम्नाक्षरे त्रिपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नभो नभस्तेऽथ निरोक्ष्य मासि कामसादा तोयदठन्दकोर्णं । प्रभावतीश्चारुविशालनेत्रासुवाच पूर्णन्दु

निकाशवक्त्रः ।

तवाननाभो वरगात्रि चक्षुः न दृश्यते सुन्दरि चारुविम्बः । त्वत्केशपात्रप्रतिभैर्निहङ्गो बलाहकैश्चारुनिरन्तरोऽह ।

संदृश्यते सभुः तडिहन्त्या त्वं हेमचाम्बाभरणां न्वितेव । मुद्यन्ति धाराश्च घना नदन्तास्त्रारथष्टेः सदृशा वराङ्गि ।

घनप्रदेशेषु बलाकपतयस्त्रदन्तपङ्क्तिप्रतिमा विभालि । निमग्नपद्मानि सरःसु सभुः न भान्ति तोयानि रवाकुलानि ।

अभौ घना वायुवज्रोपयाता बलाकमालामलसाहदन्ताः । अन्योन्यमभ्याह्नितुं प्रवृत्ता वनेषु नागा इव शृङ्गा

दन्ताः ।

८०६

धनुस्त्रिवर्षं वरगात्रि पञ्च कृतं तवापाङ्गमिवाननसं । विभूषयन्तं गगणं घनं च प्रहर्षणं कामिजनस्य कान्ते ।
घनाब्जदन्तः प्रतिमर्द्दमानाघिरीच्छ सुश्रोणि शिखीन् प्रचष्टान् । समाहृतानुष्कृतपिच्छभारान् प्रियाभिरामानुपमत्वमा
नान् ।

हर्म्येषु चान्ये शशिपाण्डुरेषु राजन्ति सुश्रोणि मयूरसंघाः । मुहूर्तशोभामतिचारुरूपं दत्त्वा पतन्तो बडभोपुटेषु ।
प्रक्षिप्तपलाशरमलकोषु मुहूर्तचूडामणितं विधाय । प्रयान्ति भूमिं नवश्रादक्षानामाश्रयमाना छतचारुदेहाः ।
प्रवाति धारान्तरनिःसृतस्य सुखोऽनिलसन्धनपङ्कजोत्तः । कदम्बधर्म्याङ्गुणपुष्पभूतं समावहन् गन्धमनङ्गवन्धुम् । ८७२
रतिश्रमस्नेदविनाशहेतुर्नवोदभारानयने च हेतुः । न माहृतः स्थाद्यदि चारुनाचि न मेघकालो मम वसभः स्यात् ।
एवंविधेषु प्रियवक्त्रमेषु रतावसाने यदुपैति वायुः । रतिश्रमस्नेदहरः सुगन्धिस्ततः परं किं सुखमस्ति लोके ।
जलाश्रुतानीक्ष्य महानदीनां सुगात्रि हंसाः पुष्पिणानि चष्टाः । गताः श्रमं जानन्ववासकुम्भाः सवारसाः कौञ्चगणानुविह्वलाः ।
न भान्ति नद्योऽथ सरांसि चैव हतलिपिवाद्यतचारुनेत्रे । गतेषु हंसेभ्यश्च सारसेषु रथाङ्गतुल्लाङ्गयनेषु चैव ।
भोगैकदेशेन पुनर्भयानं भुवं जगन्नाथमुपेन्द्रमीशं । निद्राऽभ्युपेता वरकास्ततश्चा म्रियं प्रणम्योत्तमचारुरूपम् । ८७३
निद्रायामणे भगवत्युपेन्द्रे मेघाम्बराक्रान्तनिशाकरोऽथ । पद्मामलाम्बः कमलायताक्षि कृष्णस्य वक्त्रानुवर्तनं करोति ।
कदम्बनीपाङ्गुनकेतकानां स्पर्शो भुवं कृष्णमुपाययन्ति । पुष्पाणि चान्यान्यतवः समस्ताः कृष्णात् प्रसादानभिकाङ्क्षमाणाः ।
जागाद्वरन्तो विषदिग्धवक्त्राः स्फुरन्ति पुष्पाण्य पादपान् यान् । पेयोयमाना भ्रमरैर्जैनानां कौतूहलं ते जनयन्त्यतोय ।
तोयातिभाराम्बुदट्टन्दनद्वं नभः पतिथन्तमिवाभिवोक्ष्य । निपानगम्भीरसमिप्रविष्टं मनोहरं चारुमुखस्तनोव ।
बलाकमालाकुलमाल्यदाद्या निरोक्ष्य रम्यं घनदृन्दमेतत् । सस्यानि भूमवभिवर्धमायं जगद्धितार्थं विमलाङ्गयते । ८७४
जलावलम्बाम्बुदट्टन्दनार्धं घनैर्घनान् योधयतीव वायुः । प्रवृत्तचक्रो नृपतिर्वेगस्त्राम् गजान् गजैः स्त्रैरिव वीर्यदृष्टान् ।
अभौममभौ विस्मजन्ति मेघाः पूतं पवित्रं पवनैः सुगन्धि । हर्षावहं चातकवर्हिणानां वराङ्गजानां जलदप्रियाणां ।
अवक्त्रमः घातशपचशायी विरौति गोष्ठः सद्य कामिनीभिः । अचो दिजातिः प्रियवत्त्वधर्मा यथा स्त्रिभ्यैः परिव्राज्य
माणः ।

गुणो महोत्सोयदकालजोऽयं प्रवृद्धमेघस्त्रमभिविधा यत् । परिष्कजन्तः परिवर्द्धयन्ति विनाऽपि श्रय्यासमयं प्रियाणां ।
दोषोऽयमेकः सलिलागमस्य मां प्रत्युदारान् वयवर्णशोले । न दृश्यते यत्तव वक्त्रतुल्यो जनपदपल्लवतनः शशाङ्कः । ८७५
प्रदृश्यते भीरु यदा शशाङ्को घनान्तरस्थो जगतः प्रदीपः । तदाऽनुपश्यन्ति जनाः प्रचष्टा बन्धुं प्रसादादिव सन्निवृत्तं ।
विलापसाक्षी प्रियचीनितानां संदृश्यते भीरु यदा शशाङ्कः । नेत्रोत्सवः प्रेषितकामुकानां कृष्टैव कान्ते भवतीत्यनेमि ।
नेत्रोत्सवः कान्तसमागतानां दावाप्रितुल्यः प्रियचीनितानां । तेनैव देहेन वराङ्गजानां चन्द्रेऽपि तावत् प्रियविप्रियस्य ।
विनाऽपि चन्द्रेण पुरे पितुस्ते यतः प्रभा चन्द्रमभस्त्रिगौरो । गुणगुणं चन्द्रमसो न वेत्सि यतस्ततोऽहं प्रमुञ्चस्यिष्ये ।
अवाप यो ब्राह्मणराज्यमीदृशो दुरापमन्यैः मुक्तैस्तपोभिः । गायन्ति विप्राः पवमानसंज्ञं यं सामगाः पर्वणि चाप्युद्गरं १८७६
तिता बुधस्तोत्तमवोर्व्यकर्षा पुरुरवा यस्य सुतो नृदेवः । प्राणाघिरीशोऽग्निमजीजनस्यो नष्टं शमीगर्भभवं भवात्मा ।
तथैव पद्माक्षकमे महात्मा पुरोर्व्वशोमस्तरसां वरिष्ठं । पोतः पुरा योऽमृतसर्व्वदेहो मुनिप्रवोरैवैरगात्रि चोरैः ।
नृपः कुशाग्रैः पुनरेव यस्य धीमान् कृतोऽग्निर्दिवि पूज्यते च । आयुस्य वंशे नञ्जस्य यस्य यो देवराजत्वमवाप वीरः ।

देवातिदेवो भगवान् प्रसूतो वंशे हरिर्यस्य जगत्प्रणेता । भैमप्रवीरः सुरकार्यहेतोर्धः सुभु इत्यस्य कृतः सुताभिः ।
बभूव राजा च वसुध यस्य वंशे महात्मा शशिवंशकेतुः । यस्यकवन्तिलमवाप वीरः सैः कर्षाभिः शक्रसमप्रभावः । ८८१५
यदुस्य राजा शशिवंशमुख्यो योऽवाप मङ्गलमधिराजभावं । भोजाः कुले यस्य नराधिपस्य वीराः प्रसूताः सुरराज
तुभ्याः ।

न कूटकृद्यस्य नृपोऽस्ति वंशे न नास्तिको नैहतिकोऽथ वाऽपि । अश्रद्धधानोऽप्यथ वा कदर्थः शौर्येण वा वारिरुहाचिहीनः ।
वंशे वधूस्तं कमलायताचि स्नाय्या गुणानामतिपात्रभूता । कुह प्रणामं शिखरापदन्ति तस्य त्वमीशस्य सतां प्रियस्य ।
नारायणायात्मभवायनाय लोकायनाय त्रिदशायनाय । खगेन्द्रकेतोः पुष्टोक्तमाय कुह प्रणामं मङ्गुराय देवि ।
एति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वज्रनाभीये प्रद्युम्नोत्तरे चतुःपञ्चाशदधिकश्रुताऽध्यायः ॥ १५४ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सत्रावमाने तु मुनेः कश्यपस्यातितेजसः । जम्बुदेवामुराः स्वानि स्थानान्यभिविक्रमाः । ८८२०

वज्रनाभोऽपि निर्वृत्ते सचे कश्यपसमभगात् । त्रैलोक्यविजयाकाङ्क्षो तमुवाचाय कश्यपः ।
वज्रनाभ निषोधस्त श्रोतव्यं यदि चेन्मम । वस वज्रपरे पुत्र स्वजनेन समाकृतः ।
तपसाऽभ्यधिकः शक्रः शक्रैव स्वभावतः । ब्रह्मण्यस्य कृतशस्य ज्येष्ठः श्रेष्ठतमो गुणैः ।
राजा कृतस्तस्य जगतः पात्रभूतः सतां गतिः । संप्राप्ते लोकराज्यं स सर्वभूतहिते रतः ।
नैव शक्यस्त्वया जेतुं वज्रनाभ विहन्यसे । अहिं पदा व्युत्क्रामन् वै न चिराद्दिनश्रियसि । ८८२४
वज्रनाभस्य तदाक्यं नाभिनन्दति भारत । कालपाशपरोताङ्गा मर्त्तुकाम इवौषधं ।
अभिवाद्य मुदुर्बुद्धिः कश्यपं लोकभावनं । त्रैलोक्यविजयारम्भे मतिश्चक्रे दुरासदः ।
ज्ञातिधोधान् समानीय मित्राणि सुबहूनि च । प्रतस्थे स्वर्गमेवाये विजिगीषन् विश्राम्यते ।
एतस्मिन्नन्तरे देवो ह्यप्नोत्रै च महाबलौ । प्रेथयामासतुर्हमान वज्रनाभबन्धं प्रति ।
भमागामास्तु तच्छ्रुत्वा यदुमुखा महाबलाः । मन्त्रयित्वा महात्मानस्मिन्तामापदिरे तदा । ८८२९
वज्रनाभोऽद्य हन्तव्यः प्रद्युम्नेत्यसंशयं । तथोर्दुहितरो भर्त्या भक्त्या ताः सर्वभावनाः ।
मर्त्याः सगर्भान्ताश्चैव किन्तु कार्यमनन्तरं । प्राप्तः प्रसवकालस्य तासां नातिचिरादिव ।
भूमन्त्रयित्वैतदर्थं हंसान् च महाबलः । आख्येयमर्थवत् कृतस्त्वं शक्रकेशवयोस्तदा ।
हंसैर्गत्वा तदाख्यातं देवयोस्तद्यथातथं । ताभ्यां हंसास्तु सन्दिष्टा न भेतव्यमिति प्रभो ।
उत्पत्यन्ति गुणैः स्नाय्याः पुत्रा वः कामरूपिणः । गर्भस्थाः सर्ववेदांस्य साङ्गान् वेत्स्व न्यनिन्दिताः । ८८३४
तया चानागतं सर्वं मन्त्राणि विविधानि च । सद्य एव युवानस्य भविष्यन्ति सुपण्डिताः ।
एवमुक्ता गता हंसाः पुनर्वज्रपुंरं विभो । शशंसुश्चैव भैमानां शक्रकेशवभाषितं ।
प्रभावतो तदा पुत्रं सुषुवे सदृशं पितुः । सद्यैवैवमसंप्राप्तं सर्वज्ञत्वञ्च भारत ।
माममात्रेण सुषुवे देवो चन्द्रवती नृप । चन्द्रप्रभमिति ख्यातं तनयं सदृशं पितुः ।
सद्यस्यैवमसंप्राप्तं सर्वज्ञत्वञ्च भारत । गुणवत्पि पुत्रञ्च गुणवन्तमनिन्दितं । ८८४०
युवानावय सद्यस्तौ सर्वशास्त्रार्थकोविदौ । इन्द्रोऽप्येन्द्रप्रसादेन संवृत्तौ यदुर्वह्नौ ।

हर्म्यष्टे वर्द्धमाना दृष्टास्ते यदुनन्दनाः । इन्द्रोपेन्द्रेच्छया वीर नान्यथेत्यवधार्यतां ।
 निवेदितासु संभ्रान्नेर्हृत्पौराकाशरश्मिभिः । वज्रनाभाय वीराय चिपिष्टपञ्चवैविधे ।
 विधाय्य सर्व्वं गृह्णन्तां ममैते गृहधर्षकाः । इत्युवाचासुरपतिर्ब्रह्मनाभो दुरामदः ।
 ततः सैन्यं समाश्रममसुरेन्द्रेण धीमता । आवारयामास दिशः सर्व्वाः कुत्कुलोदह । ८८४
 गृह्णन्तामाशु बध्यन्तामिति वाचस्ततस्ततः । उषेहरसुरेन्द्रस्य शासनादरिशसिनः ।
 तच्छ्रुत्वा गथितास्तेषां मातरः पुत्रवत्सलाः । रुदुक्षा रुदन्तोऽथ प्रद्युम्नः सहसाऽब्रवीत् ।
 माभैष्ट जीवमानेषु स्थिरेष्वस्मासु सर्व्वथा । किं नो दैत्याः करिष्यन्ति सर्व्वथा भद्रमस्तु वः ।
 प्रभावतोमथोवाच प्रद्युम्नो विष्णुर्वां स्थितां । पिता तव गदापाणिः पित्रव्यास्य स्थितास्तव ।
 भ्रातरश्चैव ते देवि ज्ञातयस्य तथाऽपरे । एते पूज्यास्य मान्यास्य तर्वायै खलु सर्व्वथा । ८८५
 भगिन्यौ पृच्छ भद्रन्ते कालोऽयं खलु दारुणः । मरणं सहमानानां युध्यतां विजयो भुव ।
 दानवेन्द्रादयो ह्येते यातुस्तेऽस्माद्वैविधेः । किमत्र कार्य्यमस्माभिः सर्व्वेषुकान्तरस्थितैः ।
 प्रभावतो रुदन्तो तु प्रद्युम्नमिदमब्रवीत् । शिरस्त्रिजलिमाधाय जानभ्यां पतितां क्षितौ ।
 गृह्णाण शस्त्रमात्मानं रक्ष शत्रुनिवर्हण । जीवन् पुत्रास्य दारांस्य द्रष्टाऽमि यदुनन्दन ।
 आर्या नृवर वेदभीमनिर्द्वन्द्व मानद । सत्येताम्लोचयात्मानं व्यसनादरिमर्हन् । ८८६
 दुर्व्वासमा वरो दत्तो मुनिना मम धीमता । वैधव्यरहिता इद्या जीवपुत्रा भविष्यथि ।
 एष मे हृदयाश्रयो भविता न तदन्यथा । सूर्याग्निजेभ्यो वाक्यं मुनेरिन्द्रानुजात्मज ।
 इत्युक्त्वाऽथासिमादाय स्रपस्पृष्टा मनस्विनी । प्रददौ रौक्मिणेयाय जयस्तेति वरं वरा ।
 स तं जगह धर्मात्मा प्रहृष्टोऽन्तरात्माना । प्रणम्य शिरसा दत्तं प्रियया भक्तियुक्ता ।
 चन्द्रवत्यपि निस्त्रिंशं गदाय प्रददौ मुदा । तदा गुणवती चैव श्राम्मायापि महात्मने । ८८७
 हंसकेतुमथोवाच प्रद्युम्नः प्रणतं प्रभुः । इहैव श्राम्नसहितो युध्यस्व सह दानवैः ।
 आकाशे दिक्षु सर्व्वासु योत्स्याम्यहमरिन्दम । इत्युक्त्वाऽथ रथं चक्रे माघया माघिनाम्बरः ।
 सहस्रशिरसं नागं कृत्वा सारथिमात्मवान् । अनन्तभोगं कौरव्य सर्व्वनागोत्तभोत्तमं ।
 स तेन रथमुख्येन हर्षयन् वै प्रभावतो । चचारासुरसैन्येषु तृणेष्विव कुताशनः ।
 शरैराशीविषप्रक्षैरङ्गुचन्द्रानुकारिभिः । भेदमैर्गोधनैश्चैव ततर्ह दितिसम्भवान् । ८८८
 असुरास्य रणे मत्ताः कार्ष्णिं शस्त्रैरितस्ततः । जघ्नः कमलपत्राक्षं परं निश्रयमास्थिताः ।
 चिच्छेद बाहून् केयाञ्चित् केधूरवल्लयोज्ज्वलान् । सक्नुण्डलानि चान्येषां शिरांस्यपि स चिच्छिदे ।
 क्षुरच्छिन्नैः शिरोभित्तैः कायेषु शकलैरपि । असुराणां मही कीर्णा प्रद्युम्नेनातिनेजसा ।
 देवेश्वरो देवगणैः सहितः समितिक्षयः । ददर्श मुदितो युद्धं भैमानां दितिजैः सह ।
 ये गदश्चैव श्राम्नश्च दैत्याः समभिदुद्रुवुः । ते ययुर्निधनं सर्व्वं यादांसीव महोदधौ । ८८९
 विधमं तत्तदा युद्धं दृष्ट्वा देवपतिर्हरिः । गदाय प्रपथामास स्वं रथं हरिवाहनः ।

दिदेश मातलिमुतं यन्माराश्च सुवर्षं । श्राम्बाधिरावणं नागं प्रेषयामास चेश्वरः ।
 जयन्तं रौक्मिणेयस्य सहायमदददिभुः । ऐरावणमधिष्ठातुं प्रवरं संप्रयुक्तवान् ।
 देवपुत्रद्विजो वीरावप्रमेयपराक्रमौ । अनुज्ञाय सुराध्यक्षं मन्त्राय लोकभावनं ।
 तं मातलिमुतश्चैव गजमैरावतं तदा । देवः प्रेषितवान् शक्रो विधिज्ञो वरकर्त्तृषु । ८८०
 क्षीणमस्य तपो बध्ना यदूनामेव दुर्मतिः । प्रदिशन्ति तु भूतानि सर्वं च तु यथेष्टितं ।
 प्रद्युम्नस्य जयन्तस्य प्राप्तौ हर्म्यं महाबली । असुरान् शरणासौधैर्विष्कामनौ प्रणाश्य तु ।
 गदं कार्ष्णिस्तदोवाच दुर्मत्यै रणदुर्जयः । उपेन्द्रानुज शक्ये रथोऽयं प्रेषितस्तव ।
 हरियुक्तातलिमुतो यन्मा चायं महाबलः । प्रवरमधिष्ठितश्चायं श्राम्बाधिरावणो गजः ।
 अघोपहारी वृद्धस्य हारकायां महाबलः । श्व एष्यति क्षत्रीकेशस्यस्मिन् वृत्तेऽच्युतानुज । ८८१
 तस्याज्ञया बध्निस्यामो वज्रनाभं सवान्धवं । प्रभृत्यानकृतं पापं विपिष्टपजयं प्रति ।
 करिष्यामो विधानन्तु मेव शत्रुं सुतान्वितं । विजयेत्यप्रमादन्तु कर्त्तव्यमिति मे मतिः ।
 कस्तत्ररक्षणं कार्यं सर्वोपायेर्नैर्बुधैः । कस्तत्रधर्षणं लोकैः भरणादतिरिच्यते ।
 एवं सन्दिश्य भैमः स गदशामो महाबलः । प्रद्युम्नकोऽयः सद्यजे मायया दिव्यरूपया ।
 तमस्य नाशयामास दैत्यसृष्टं दुरासदं । जह्ये देवराजस्य तं दृष्ट्वा रिपुमर्दनं । ८८२
 ददृशुः सर्वभूतानि कार्ष्णैः सर्वेषु शत्रुषु । अन्तरात्मनि वर्त्तन्तं जेवह्ममिव तं विदुः ।
 एवं व्यतीता रजनो रौक्मिणेयस्य युध्यतः । असुराणां त्रिभामस्य निहतो नातिमेजसा ।
 यावद्धि योधयामास कार्ष्णिर्दैत्यान् रणजिरे । सन्ध्यापास्ता जयन्तेन तावद्विष्णुपदीजले ।
 अयोधयज्जयन्तस्य यावदैत्यान्महाबलः । तावदाकाशगङ्गायां भैमः सन्ध्यामुपास्तवान् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वज्रनाभबधे प्रद्युम्नोत्तरे पञ्चपञ्चाशदधिकप्रतीऽध्यायः ॥ १५५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगतस्तुषुषि ततस्त्रिमुहूर्त्तौ दिते रवौ । प्रादुरासीद्भूरिर्देवतार्क्ष्येयोरगश्चरुणा । ८८३
 हंसवायुमनोभ्यस्य सुशोन्नतरगः खगः । तस्यैवियति शक्रस्य समीपे कुहगन्धन ।
 समेत्य च यथान्यायं कृष्णा वासवसज्जिधौ । पाञ्चजन्यं विमुहूर्त्तौ दैत्यानां भयवर्द्धनं ।
 तं श्रुत्वाऽभ्यागतस्तत्र प्रद्युम्नः परवीरहा । वज्रनाभं जघीत्युक्तः केशवेन त्वरेति च ।
 तार्क्ष्यमारुह्य गच्छेति पुनरेव प्रचोदितः । चकार स तथा वीरः प्रणिपत्य सुरोत्तमौ ।
 स मनोरंजसा वीरस्तार्क्ष्येणाशु ययौ नृप । अभ्यासं वज्रनाभस्य महादन्तस्य भारत । ८८४
 ततस्तार्क्ष्यगतो वीरस्ततर्हं रणमूर्द्धनि । वज्रनाभं स्मिरो भूत्वा सर्वोत्तमविदनिन्दितः ।
 तेन तार्क्ष्यगतैव गदया कृष्णसूनुना । उरस्यभिहतो वीरो वज्रनाभो महात्मना ।
 स तेनाभिहतो वीरो दैत्यो मोहवज्रजतः । चकार च शृङ्गं रक्तं वभ्राम च गतासुवत् ।
 आश्रयेत्यथ तं कार्ष्णिर्दवाच रणदुर्जयः । सत्यशृङ्गः स वीरस्तु प्रद्युम्नमिदमब्रवीत् ।
 बाधु यादव वीर्येण साधो मम विभुर्भवान् । प्रतिप्रहारकालोऽयं स्मिरो भवमहाबल । ८८५

एवमुक्त्वा महानादं मुक्त्वा मेघशतोपमं । गदां मुमोच वेगेन सघण्टां वज्रकण्टकां ।
 तथा ललाटेऽभिरुतः प्रद्युम्नो गदया नृप । उदमनुधिरं भूरि मुमोच चतुर्भुजः ।
 तं दृष्ट्वा भगवान् कृष्णः पाञ्चजन्यं जलाङ्गवे । दध्नावासासनकरं पुनस्तु रिपुनाशनः ।
 तं पाञ्चजन्यशब्देन प्रत्यामृष्टं महाबलं । दृष्ट्वा प्रमुदिता सोका विशेषेणैकैश्वर्यै ।
 तस्य चक्रं करे यातं कृष्णशब्देन भारत । कुरमेमिसहचारं दैत्यवङ्गकुलान्तकं ।
 तन्मुमोचाच्युतसुतः वज्रनाभाय भारत । नमस्कृत्वा सुरेन्द्राय नमस्कृत्वा महात्मने ।
 वज्रनाभस्य तत्कायादुपकर्तुं शिरसादा । नारायणस्तुतोक्तं दैत्यानामनुपपन्नं ।
 गदः मुनाभमवधीद्युतमानं रणजिरे । हर्म्यदृष्टे जिवांसन् रणदूतं भयानकं ।
 शान्तः समरमध्यस्थानमुरानरिमर्द्दितः । निनाथ निश्चितैर्वाचैः प्रेताधिपपरिचयं ।
 निकुम्भस्तु हते वीरे वज्रनाभे महामुरे । जगाम चटपूरं वीरो नारायणमघाहितः ।
 निर्वहितं रिपौ तस्मिन् वज्रनाभे दुरासदे । अकतोष्णीं महात्मानौ वरी वज्रपूरं तदा ।
 क्षत्प्रशमनश्चैव चक्रतुः सुरसप्तमौ । शान्त्यामासतुश्चैव बालवृद्धं भयाहितं ।
 इन्द्रोपेन्द्रौ महात्मानौ मन्त्रयित्वा महाबलौ । आद्यत्वाच्च तदावे च दृष्टव्यमितमानुगा ।
 वज्रनाभस्य तद्राज्यं चतुर्द्धा चक्रतुर्नृप । विजयस्य चतुर्भागं जयन्ततनयस्य तु ।
 प्रद्युम्नस्य चतुर्भागं रौक्मिण्यस्यसुतस्य च । चन्द्रप्रभस्य ददतुस्तुर्भागं जनेश्वर ।
 कोट्यस्यतस्यो धामाणामभिकास्ता विश्राम्यते । शाखापुरमहस्यस्य स्त्रीतं वज्रपुरोपमं ।
 चतुर्द्धा चक्रतुस्तत्र वंशद्वौ शक्रकेशवौ । कम्बलाजिनवासंसि रत्नानि विविधानि च ।
 चतुर्द्धा चक्रतुर्ध्वरौ वीर वाचकेशवौ । ततोऽभिविक्तास्तौ वीरा राजानो वाचवाङ्मया ।
 देवदुन्दुभिवाद्येन नृप विष्णुपदोज्ज्वलैः । स्वयं शक्रेण देवेन केशवेन च धीमता ।
 अष्टविंशे महात्मानः शक्रमाधवनन्दनाः । विजयस्य प्रसिद्धैव गतिर्वियति धीमतः ।
 मातृजेन गुणेनापि माधवानां महात्मानां । अभिविष्ट जयन्तान्नु वाचको भगवान् ब्रवीत ।
 तथैते वीर संरक्ष्या राजानः समितिञ्जय । मम वंशकरो ऽचैकः केशवस्य चयोऽनघ ।
 अवध्याः सर्वभूतानां भविष्यन्ति ममाश्रया । ममनागमनश्चैव दिवि सिद्धं भविष्यति ।
 त्रिपिटपं दारकाश्च रम्यां नैमाभिरक्षितां । दिशामजसुताश्रयान् हयोस्त्रैःश्वैःश्वैः ।
 दक्षयैषां प्रयच्छस्व रथांस्तुष्टकृतानपि । गजवैरावणसुतौ शत्रुञ्जयरिपुञ्जयौ ।
 प्रयच्छाकाशगौ वीर शान्तस्य च गदस्य च । आकाशेन पुरीं यातुं दारकां भैरवक्षितां ।
 आयातौ च सुतौ द्रष्टुं यथेष्टं भैरवन्द्यौ । इति वन्दिष्य भगवान् देवराजः पुरन्दरः ।
 जगाम भगवान् स्वर्गं दारकामपि केशवः । बल्लवानुषितस्तत्र गदः प्रद्युम्न एव च ।
 शान्तस्य दारकां यातावडे राज्ये महाबलाः । अद्यापि तानि राज्यानि मेरोः पार्श्वे नृपोत्तरे ।
 स्थास्यान्ति च जगदावत् स्थास्यत्यमरचक्रिभ । निरुते मौचसे युद्धे स्वर्गं यातेषु दृष्टिषु ।

८८५

८८६

८८७

८८८

८८९

८९०

गदप्रद्युम्नशाम्बासो गता वज्रपुरं विभो । ततः प्रोक्ष्य पुनर्वाप्ति स्नानं कैः कर्मभिः शुभः ।

प्रसादेन च कृष्णस्य लोकककर्तृर्जनेश्वर । प्रद्युम्नोत्तरमेतत्ते नृदेव कथितं मया ।

धन्यं यश्चक्षमायुष्यं श्रुत्वाश्रममेव च । पुनरपि प्रा विवर्द्धन्ते चारीर्यजनसम्पदा ।

यशो विपुलमाप्नोति द्वैपायनवचो यथा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे प्रद्युम्नोत्तरे कल्याणामवधे षट्पञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ददर्शाथ पुरीं कृष्णे द्वारकां गच्छे स्थितः । देवसम्पत्तीकाशां समन्तात् प्रतिमादितां । ८२४

मणिपर्वतयन्त्राणि तथा क्रीडागृहाणि च । उद्यानवनमुख्यानि वज्रभोजनराणि च ।

संप्राप्ते च तदा कृष्णे वसुदेवात्मजे पुरीं । विश्वकर्माणमाह्वय देवराजाऽनवोद्दिदं ।

प्रियमिच्छसि चेत् कर्तुं मयां शिष्यवताम्बर । कृष्णप्रियार्थं भूयस्त्वं प्रकुर्वन् मनोहरं ।

उद्यानव्रतसम्बाधां द्वारकां स्नर्गसन्नितां । कुर्वन् विबुधश्रेष्ठ यथा मम पुरी तथा ।

यत्किञ्चिन्निषु लोकेषु रत्नभूतं प्रपश्यसि । तेन संयुज्यतां क्षिप्रं पुरीं द्वारवतीं तथा । ८२५

कृष्णा हि मुरकार्येषु सर्वेषु सततोत्थितः । संपामान् चोररूपांश्च विगाहति महाबलः ।

तामिन्द्रवचनाङ्गत्वा विश्वकर्मा पुरीं ततः । अलक्षके समन्ताद् यथेन्द्रस्यामरावती ।

तां ददर्श दशार्हाणामोत्तरः पश्चिवाहनः । विश्वकर्माकृतैर्द्वैरभिप्रायैरलङ्कृतां ।

तां तदा द्वारकां दृष्ट्वा विभूर्नारायणो हरिः । हृष्टः सर्वार्थसम्पन्नः प्रवेष्टुमुपचक्रमे ।

सोऽपश्यद्वृक्षपण्डांश्च रस्यान्दृष्टिमनोहरं । द्वारकां प्रति दशार्हस्यत्रितां विश्वकर्माणां । ८२६

पद्मगण्डाकुलाभिश्च हंससेवितवारिभिः । गङ्गासिन्धुप्रकाशाभिः परिखाभिर्हृतां पुरीं ।

प्राकारेणार्कवर्णेन श्रातकौशलेन राजता । चयमूर्द्ध निविष्टेन चां यथैवाभ्रमालया ।

काननैर्नन्दनप्रख्यैस्तथा चैवरोपमैः । बभौ चारुपरिणिता द्वारका द्यौरिवाम्बुदैः ।

बभौ रैवतकः शैलो रम्यसानुगुहाजिरः । पूर्वस्थां दिशि लक्ष्मोवान् मणिकाञ्चनतोरणः ।

दक्षिणस्थां लतावेष्टः पञ्चवर्णा विराजते । इन्द्रकेतुप्रतीकाशः पश्चिमस्थां तथा लुपः । ८२७

उत्तरां दिशमत्यर्थं विभूषयति वेणुमान् । मन्दराद्रिप्रतीकाशः पाण्डुरः पार्थिववर्धभ ।

चित्रकं पञ्चवर्णैश्च पाञ्चजन्यवर्णं महत् । सर्वकर्तृकयन्त्रैव भाति रैवतकं प्रति ।

लतावेष्टितपर्यन्तं मेरुप्रभवनं महत् । भाति भार्गवमन्त्रैव पुष्करञ्च महदनं ।

अचकैर्वीजकैश्चैव मन्दारैर्योपशोभितं । शतावर्चनमन्त्रैव करवीरकराणि च ।

भाति चैवत्यश्चैव नन्दनञ्च वर्णं महत् । रमणं भावनञ्चैव वेणुमदै समन्ततः । ८२८

वैदूर्यपञ्चैर्जलजैस्तथा मन्दाकिनी नदी । भाति पुष्करिणी रस्या पूर्वस्थां दिशि भारत ।

सानवो भूषितास्तत्र केशवस्तु प्रियैर्विभिः । वज्रभिर्देवगन्धर्वैश्चोदितैर्विश्वकर्माणां ।

महानदी द्वारवतीं पञ्चाशङ्किर्मासुखैः । प्रविष्टा पुण्यमलिला भावयन्तो समन्ततः ।

अप्रमेयां महोत्सेधामगाधपरिखायुतां । प्राकारवरसम्पन्नां सुधापाण्डुरलेपनां ।

तीक्ष्णचक्रगतग्रीभिर्बेमज्जलैश्च भूविता । आचक्षेत् महाचक्रैर्ददं दारकां पुरीं ।
 अष्टौ रथ दस्ताणि नगरे क्लिप्तिक्षीकिनां । समुच्छ्रितपिताकान यथा देवपुरे तथा ।
 अष्टयोजनविस्तीर्णमचक्षां द्वादशायतां । दिगुणोपनिवेशाच्च ददर्श दारकां पुरीं ।
 अष्टमार्गमहारथां महाघोडमचक्षुरां । एकमार्गपरिविभ्रां साक्षाद्ब्रह्मणा कृतां ।
 स्त्रियोऽपि यस्यां युधेरन् किमु दृष्टिमहारथाः । व्युहानामुत्तमा मार्गां सप्त चैव महापथाः ।
 तत्र वै विहिताः साक्षाद्विधा विश्वकर्माणां । तस्मिन् पुरवरभेदे द्वात्राशीषां यत्र क्लिनां ।
 वेद्यानि जह्वे दृष्ट्वा ततो देवकिनन्दनः । काञ्चनैर्धर्मिण्योपानैरुपेतानि नृहर्षणैः ।
 भीमघोषमहाघोषैः प्रासादवरचलरैः । समुच्छ्रितपताकानि पारिप्लवकानि च ।
 काञ्चनायाणि भास्वन्नि प्रासादखिलराणि च । मृदाणि रमणीयानि मेघकूटनिभानि च ।
 पाण्डुपाण्डुरग्रजैश्च शतकुम्भपरिष्कृतैः । रत्नसामुगुहाग्रजैर्ध्वजैश्चैरिव पर्वतैः ।
 पद्मवर्णैः सुवर्णैश्च पुष्पदृष्टिषमप्रभैः । पर्जन्यतुल्यनिर्घोषैर्नागादैर्परिवाट्रिभिः ।
 दावाग्निज्वलितप्रख्यैर्निर्मितैर्विश्वकर्माणां । आलिखद्भिरिवाकाशमतिवज्रार्कभास्वरैः ।
 तैर्द्वाशाहमहाभागैर्धामैस्तद्वनं द्रुमैः । वासुदेवैर्यज्ज्यैर्महामहेश्वरैश्च कृता ।
 ददृशे दारकां चारु मेघैर्धौरिव संवृता । साक्षाद्भगवतो वेद्यां विहितं विश्वकर्माणां ।
 ददृशे वासुदेवस्य चतुर्थोऽयमनाथतं । तावदेव च विस्तीर्णमप्रमेयं महाधनं ।
 प्रासादवरसम्यज्यैर्धुमैर्जगति पर्वतैः । यच्चकार महाभागस्त्वष्टा वासवचोदितः ।
 प्रासादश्चैव हेमाम्बुं सर्वभूतमनोहरं । मेरोरिव गिरेः शृङ्गमुच्छ्रितं काञ्चनं महत् ।
 हस्तिष्णाः प्रवरं वाभं विहितं विश्वकर्माणां । सत्यभामा पुनर्वेद्या यदावसत पाण्डुरं ।
 विचित्रमणिशोषानं तदिदुर्भोगवानिति । विमलादित्यवर्णाभिः पताकाभिरलङ्कृतं ।
 व्यक्तसंजवनोद्देशो यस्यतुर्द्दिग्ब्रह्माब्जजः । स च प्रासादमुखोऽथ जाम्बवत्या विभूषितः ।
 प्रभयाऽभ्यभवत् सर्वोत्तमान्यान् भास्करो यथा । उद्यद्भास्करवर्णाभस्तयोरन्तरमाश्रितः ।
 विश्वकर्माकृतो दिव्यः कैलासशिखरोपमः । जाम्बूनद हवादीप्तः प्रदीप्तज्वलनोपमः ।
 सागरप्रतिमोऽतिष्ठन्नेह रित्यभिविश्रुतः । तस्मिन् गान्धारराजस्य दुहिता कुलशालिनी ।
 गान्धारी भरतश्रेष्ठ केशवेन निवेशिता । पद्मकूटमिति ख्यातं पद्मवर्णं महाप्रभं ।
 सुभीमाद्या महाकूटं वेद्यातिरुचिरप्रभं । सूर्यप्रभञ्च प्रासादः सर्वकामगुणैर्युतः ।
 लक्ष्मणाया नृपश्रेष्ठ निर्दिष्टः शार्ङ्गधन्वना । वैदूर्यमणिरत्नाभः प्रासादो हरितप्रभः ।
 यं विदुः सर्वभूतानि परमित्येव भारत । वासः स मित्रविन्दाया देवार्पणपूजितः ।
 महिष्या वासुदेवस्य भूषणं तेषु वेद्यासु । यस्तु प्रासादमुखो वै विहितो विश्वकर्माणां ।
 अतीव रम्यः सोऽप्यासीद्विहितः पर्वतो यथा । सुनन्दाया निवासोऽसौ प्रशस्तः सर्वदैवतैः ।
 महिष्या वासुदेवस्य केतुमानिति विश्रुतः । तत्र प्रासादमुखो वै यं लष्टा विदधे स्वयं ।

५८१

५८२

५८३

५८४

५८५

५८६

योजनायतविस्मयः सर्वरक्षणमयः शुभः । स भीमान् विरजा नाम वराजस्य सुप्रभः । ८८९
 उपस्थानयद् यत्नं केशवस्य महात्मनः । तस्मिन् सुविहिताः सर्वे ह्यस्मद्व्याः पताकिनः ।
 सद्ने वासुदेवस्य मार्गसंजनध्वजाः । रत्नजालानि तार्वानि धावन्तश्च निवेष्टिताः ।
 आहत्य यदुसिंहेन वैजयन्तो ऽपलो महान् । हंसकूटस्य घञ्जुर्मिन्द्रमुक्चरः प्रति ।
 पट्टितालसमुत्तेधमर्द्धभोजनमायतं । शक्तिरमहानागं तद्व्यमिततेजसा ।
 पश्यतां सर्वनागानमानोर्तं लोकविभुतं । आदित्यपथमं यत्तु मेरोः शिखरमुत्तमं । ८९०
 पुण्डरीकशतैर्जुष्टं विमानैश्च हिरण्यैः । जाम्बूनदमथं दिव्यं चिबु लोकेषु विभुतं ।
 तदप्युत्पास्य कृष्णार्थमानोर्तं विश्वकर्माणां । भ्राजमानमतीवाम्बुं सर्वैषधिचमनितं ।
 तदिन्द्रवचनाच्छृष्टा कार्यहेतोः समानयत् । पारिजातस्य तत्रैव केशवेनाहतः स्तब्धः ।
 नीयमाने हि तत्रासीद्युद्धमहुतकर्माणः । कृष्णस्य ये ऽभ्यरचन्त देवाः पादपमुत्तमं ।
 पुण्डरीकशतैर्जुष्टा विमानैश्च हिरण्यैः । विहिता वासुदेवाद्यै रत्नपुष्पफलद्रुमाः ।
 पद्मपण्डजलोपेता रत्नसौगन्धिकोत्पलाः । मणिहेममयकोणैः पुष्करिण्यः सरांसि च ।
 तासां परमकूलानि शोभयन्ति महाद्रुमाः । सालास्त्रास्त्राः कदम्बाश्च शतश्रास्त्राश्च रौहिणाः ।
 ये च हैमवता वृषा ये च मेहरहाहाद्या । आहत्य सदुर्विहायै विहितं विश्वकर्माणां ।
 रत्नपीताम्बुश्यामाः सेतुपुष्पाश्च पादपाः । सर्वैर्तुफलसम्पन्नास्तु काननवन्धिषु ।
 समकुलजलोपेताः शीतशर्करवालुकाः । तस्मिन् पुरवरे मयः प्रसन्नमलिला द्रुदाः । ८९१
 पुष्पाकुलजलोपेता नानाद्रुमलताकुलाः । अपराङ्गाभवन्त्येव हेमशर्करवालुकाः ।
 मन्तवर्हिणश्चैषेः कोकिलैश्च सदामदैः । बभूवुः परमोपेतास्तथां पुथीन्तु पादपाः ।
 तत्रैव गजयूथानि पुरे गोमहिषास्तथा । निवासस्य कृतस्तत्र वराहस्यगपणिनां ।
 पूथीं तस्मान्नु रम्यायां प्रासादो वै हिरण्यमयः । व्यक्तं किष्कुशतोऽसिधो विहितो विश्वकर्माणां ।
 ते च ते च महेश्विलाः सरितश्च सरांसि च । परिश्रितानि भौमेन वनान्युपवनानि च । ८९२
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि द्वारवतीविभवेनिर्याणि सप्तपञ्चाशदधिकशतैः ऽध्यायः ॥ १५७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाशोककाननः स द्वारकां कृषभेश्वरः । अपश्यत् स्वमूर्धं कृष्णः प्रासादश्चतुर्भित्तं ।
 मणिस्तम्भमहत्तानामयुतैर्विष्टतं सितैः । ते रजैर्जलानप्रखैर्वापि विद्रुमराजतैः ।
 तत्र तत्र प्रभासद्विजिह्विकाश्च नवेदिकैः । प्रासादस्तत्र सुमहान् कृष्णोपस्थानिको ऽभवत् ।
 स्फाटिकस्तम्भविष्टतो विलीनैः सर्वैकाक्षनः । पद्माकुलजलोपेता रत्नसौगन्धिकोत्पलाः ।
 मणिहेमनिभाश्चित्रा रत्नमोपानभूषिताः । मन्तवर्हिणश्चैषेः कोकिलैश्च सदामदैः । ८९३
 बभूवुः परमोपेता वायस्य विकचोत्पलाः । विश्वकर्माकृताः श्वेताः प्रकारास्तस्य वेष्टनः ।
 व्यक्तं किष्कुशतोऽसिधः परिष्ठापरिवेष्टितः । तत्रुहं कृष्णसिंहस्य निर्मितं विश्वकर्माणां ।
 महेश्वरप्रतिमं समन्तादङ्कुर्योजनं । ततस्तं पाण्डुरं शौरिर्कूर्ङ्गं तिष्ठन् गतस्ततः ।

प्रीतः ब्रह्ममुपाशावीह्रितो कोमलवर्चः । तस्य ब्रह्मण्य ज्ञेयं वागरमुद्यमे बभूव ।
 रराव च गमः कल्लं तपिचममवतदा । पाञ्चमव्यस निर्घोषं संशुक्तं कुसुरात्मकाः । ८००
 विशोकाः समपद्यन्त गह्वरं च दर्शनान् । ब्रह्मचर्यमादापाविं गह्वरणीपरि स्मितं ।
 दृष्ट्वा जहघिरे पौरा भास्करोपमतेजसं । ततस्तत्प्रवादाश्च भेरीबाध महास्रगाः ।
 जहघिरे विहगादाश्च सर्वेषां पुरवाणिनां । ततस्ते सर्वदेवतार्हाः सर्वे च कुसुरात्मकाः ।
 प्रीयमाणाः समजम्परासोक्तं मधुसूदनं । वसुदेवं पुरस्तात् ब्रह्महृत्परिवै सव ।
 उपसेना ययौ राजा वासुदेवनिवेदनं । आनन्दिनो पर्यचरन् क्षेपु वेष्मसु देवकी । ८०१
 रोचिषी च ययोद्देशमाकृक्क च याः स्त्रियः । ततः कण्ठः सुपर्णेन कं निवेदयन्मभ्यधात् ।
 चचार च ययोद्देशमीश्वरानुचरो हरिः । चवतीर्त्य गृहहारि कण्ठसु मदुमन्दनः ।
 यथार्हं पूजयामास यादवान् यादववर्धनः । रामाङ्गकगदाक्षूरप्रमुखादिभिरर्चितः ।
 प्रविवेक्ष गृहं शौरिरादाश्च मक्षिपर्मन्तं । तस्य ब्रह्मण्य दयितं पारिजातं महाद्रुमं ।
 प्रवेशयामास गृहं प्रमुखाः क्षिप्रंकीकृतः । तेऽन्वीर्यं दृष्ट्वा शौरा देहवन्मगमानुषान् । ८०२
 पारिजातप्रभावेण ततो मुमुदिरे जनाः । तैः स्तूयमानो गोविन्दः प्रहृष्टैर्वादेवर्धनैः ।
 प्रविवेक्ष गृहं श्रीमान् बिभितं विशकर्षणा । ततोऽन्तःपुरमध्ये तं यद्गृहं मक्षिपर्मन्तं ।
 न्यवेशयदमेयात्मा दृष्ट्वाभिः क्षिप्रंकीकृतः । तस्य दिव्यं द्रुममेकं पारिजातमभिचर्चितं ।
 अर्च्यमर्चितमव्ययमिष्टे देवे न्यवेशयत् । अनुज्ञाय ततो ज्ञातोन् केनचः परवीरचा । ८०३
 ताः स्त्रियः पूजयामास संज्ञता नरकेण याः । वक्षैराभरणैर्भोगैर्दासोभिर्हृन्मसश्चयैः ।
 हारैश्चन्द्रांशुसङ्काशैर्बोणिभिर्य महाप्रभैः । पूर्वमभर्चितस्यैव वसुदेवेन ताः स्त्रियः ।
 देवक्या सह रोहिण्या रेत्या चाङ्गकेन च । सत्यभामोत्तमा स्त्रीणां सौभाग्येनाभवत्तदा ।
 कुटुम्बेयसरो त्वावीद्रुक्षिणी भीष्मकात्मजा । तासां यथार्हं हर्म्येणि प्रासादत्रिखराणि च ।
 आदिदेश गृहान् कण्ठः पारिवर्षाश्च पुष्कलान् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि द्वारकाप्रवेशे अष्टपञ्चाशदधिकतमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः संपूज्य गह्वं वासुदेवोऽनुमान्य च । खलिवक्षोपगृह्यैममनुजस्य गृहं प्रति । ८०४
 सोऽनुज्ञातो हि सत्कृत्य प्रणम्य च जनार्दनं । ऊर्ध्वमाचक्रमे पत्नी यथेष्टं गगनेचरः ।
 स पञ्चवातसंघुम्भं समुद्रं मकराक्षयं । कलावेगेन महता ययौ पूर्व्यं महोदधिं ।
 कथंकास उपस्थास्य दत्युक्ता गह्वरे गते । कण्ठो ददर्श पितरं दृष्टमानकटुन्दुभिं ।
 उपसेनस्य राजानं वलदेवं ससात्यकिं । काश्यं बान्दोपनिक्षेपं ब्रह्मगर्भं तथैव च ।
 अन्धोऽयं दृष्ट्वा दृष्ट्वा तां तस्य भोजान्भकांस्तथा । रजप्रवेकैर्हार्मान् वीर्यलम्बैस्तथार्चयत् । ८०५
 हता ब्रह्मादिषः सर्वे जलनघम्भकदृष्टव्यः । रणान् प्रतिनिवृत्तोऽयमप्यतो मधुसूदनः ।
 इति चत्वरण्यासु द्वारवत्सां सुपूजितः । चाक्रिको सोषयामास पुरुषो गृहकुण्डलाः ।

ततः शान्दीर्षान् पूर्वमभिवाच्य जगार्हन् । ववन्दे दृष्टिमुपतिमाङ्गकं विनयान्वितः ।
 तथाऽनुपरिपूर्णासमानान्दागतचेतसं । ववन्दे सह रामेण पितरं वाचवाचुषः ।
 उपगम्य तथा शेषान् सत्कृत्य च यथार्हतः । सर्वेषां नाम जगत्तदाग्राह्यामभोजयः । ८५०
 ततः सर्वाणि दिव्यानि सर्वरत्नमयानि च । आसन्नाग्राणि विविद्भुक्ष्येष्टममृशास्त्रया ।
 ततस्तद्गुणमस्यं किङ्करैर्यत् समाहृतं । तस्यभामानयामासुः पुरुषाः कृष्णबासनात् ।
 ततः संमानयामास दाग्राह्यं यदुत्तमम् । सर्वान्दुःखभिरवन्देन पूजयित्वन् जगार्हन् ।
 तामासनवतीं रम्यां मणिविद्रुमतोरणां । सभां सर्वदशार्हासौ विविद्भुः कृष्णबासनात् ।
 ततः पुरुषाधिपैः सा यदुभिः सर्वतो दृता । द्रुष्टुमेऽभ्यधिकं द्रुष्ट्वा सिंहेर्निर्गिरा यथा । ८५१
 रामेण सह गोविन्दः काङ्क्षन् महदासनं । उपसेनं पुरस्कृत्य भोजदृष्टिपुरस्कृतः ।
 तत्रोपविष्टस्त्वन वीरान् यथाप्रीतिं यथावयः । समाभास्य यदुन्नेष्टानुवाच पुरुषोत्तमः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिबंधे विष्णुपर्वणि सभाप्रवेशे जनवक्ष्यधिकततोऽध्यायः ॥ १५८ ॥
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ भवतां पुण्यकीर्तीनां तपोबलसमाधिभिः । अपष्यानास पापात्मा भौमः स नरको हतः ।
 मोक्षितुं बन्धनाद्भुतं कन्यान्तःपुरमुत्तमं । मणिपर्वतमुत्पास्य त्रिस्तरं वै तदाहृतं ।
 अयं धनौषः सुमहान् किङ्करैराहृतो मम । ईशा भवन्तो द्रव्यस्य तानुक्ता विरराम ह । ८५०
 तच्छ्रुत्वा वासुदेवस्य भोजदृष्ट्यान्वका वचः । जहपुर्हृष्टरोमाणः पूजयन्तो जगार्हन् ।
 ऊचुस्तेन नृवीरासौ कृतास्त्रलिपुटास्ततः । नैतच्चिन्महाबाहो त्वयि देवकिमन्दन ।
 यत्कृत्वा दुष्करं कर्म देवैरपि सुदुष्करं । साक्ष्यैः सज्जनान् भोगैरज्ञैश्च स्वयमर्ज्यतैः ।
 ततः सर्वदशार्हाणामाङ्गकस्य च याः स्त्रियः । प्रीयमाणाः सभां जम्बुवर्षमुदेदिदृक्षुया ।
 देवकीसप्तमा देव्यो रोहिणी च द्रुमानना । ददृशुः कृष्णमासीनं रामेश्वर महाभुजं । ८५१
 तौ तु पूर्वमभिक्रम्य रोहिणीमभिवाच्य च । अभवाद्यतान्देवीं देवकीं रामकेशवौ ।
 सा ताम्बान्धवभाभ्यां वै पुत्राभ्यां द्रुष्टुमेऽधिकं । अदितिर्देवमातेव भिषेण वरुणेन च ।
 ततः प्राप्तौ नराग्र्यौ तु तस्याः सा दुहिता तदा । एकान्तं गेति यामाङ्गनरा वै कामरूपिणौ ।
 तथा ऋषमुहूर्त्ताभ्यां यया जज्ञे सुरेश्वरः । यत्कृते सगणं कंसं जघान पुरुषोत्तमः ।
 सा कन्या वदधे तत्र दृष्टिसम्पन्नि पूजिता । पुत्रवत् पाश्यामाना वै वासुदेवाज्ञया तदा । ८५२
 एकान्तं गेति यामाङ्गहृत्पक्षां मानवा भुवि । योगकन्यां दुराधर्षीं रक्षार्थं केशवस्य ह ।
 तां वै सर्वे समनसः पूजयन्ति सा यादवाः । देववद्व्यवपुषो कृष्णः संरक्षितो यथा ।
 तासु तत्रोपसङ्गम्य प्रियामिव सखीं सखा । दक्षिणेन करायेण परिजघाह माधवः ।
 तथैव रामोऽतिवक्त्रः संपरिखञ्ज्य भाविनीं । मूर्ध्नुपघ्रास्य मध्येन प्रतिजघाह पाणिना ।
 ददृशुः स्त्रियो मध्ये भगिनीं रामकृष्णयोः । रक्षपक्षयपकरां श्रियं पद्माक्षयामिव । ८५३
 तथाऽक्षतमहादृष्टाः पुण्येऽप्ये विविधैः शुभैः । अवकीर्य च साजैस्तैः स्त्रियो जम्बुवर्षाक्षयं ।

ततस्ते यादवाः सर्वे पूजयन्तो जगद्भ्यः । उद्योपविबिम्बः प्रीताः प्रबन्धनोऽद्भुतं कर्म ।
 पूजयन्तो महाबाहुः पौराणां रतिवर्द्धनः । विनष्टार महाकीर्तिर्द्वैवेरिव स तैः बह ।
 समाधौनेषु सर्वेषु यादवेषु कर्माह्वयः । नियोगान्निद्रेणैव सारदोऽभ्यागमत् सर्वा ।
 सोऽयं संपूजितः पूज्यः शूरेन्दोर्दुपुङ्गवैः । करे वंशकृष्ण गोविन्दं विव्रेण परमाद्यमे । ८०४
 सुखोपविष्टस्यानं कृष्णोपविष्टानुवाच ह । संप्राप्तं ब्रह्मवचनाज्जानीध्वं ज्ञानसर्वभाः ।
 शृणुष्वं राजशार्दूलः कृष्णस्यास्य पराक्रमं । तानि कर्माणि कृतवान् बाष्पात् प्रभृति केनवः ।
 उद्यमेनसुतः कंसः सर्वान्निर्गन्ध-सद्वान् । राज्ञं जयाह दुर्भ्युद्धिर्ब्रह्मा पितरमाज्जकं ।
 समाश्रित्य जरासन्धं शङ्करं कुक्षपांशनः । भोजनद्वन्द्वान्धकान् सर्वानवमन्य सुदुर्कृतिः ।
 ज्ञातिकाव्यं चिकीर्षेत् वसुदेवः प्रतापवान् । उद्यमेन स रक्षार्थं क्षपणं पर्यरक्षत । ८०५
 स गोपैः सह धर्मात्मा मथुरोपवने वसन् । अत्यद्भुतानि कर्माणि कृतवान्धुखदगः ।
 प्रत्यक्षं शूरसेनानां श्रूयतां महद्भुतं । अधोऽग्नेन ज्वालनेन ब्रह्मटान्तरचारिणः ।
 राक्षसी निहता रौद्री बलुनीवेणधारिणी । पूतना नाम चोरा सा महाकाया महाबला ।
 विषदिग्धं क्षणं सुद्रा प्रपञ्चनी जगद्भ्यः । दहृशृङ्गां विनिहतां राक्षसीं ते ववौकसः ।
 बलेः सुतां महाघोरां भीमघ्नां बिलताननां । पुनर्ज्वातोऽप्यमित्याज्जहन्कस्यादधोऽक्षजः । ८०६
 अत्यद्भुतमिदं साधोषश्चिच्छिन्नः पुनर्वीर्यवान् । पादाङ्गुष्ठेन ब्रह्मं कोउमानो व्यासोऽवयत् ।
 दाक्षः चोलूखले बद्धे विप्रकुर्वन् क्षमारकान् । बभ्रुवर्ज्जुनदृष्टौ दौ ख्यतो दामोदरक्षतः ।
 कालियस्य मृगानां दुराधर्षो महाबलः । कीडता वासुदेवेन निर्ज्मिती यमुनाप्रदे ।
 अक्षरस्य समचक्षु यज्ञागभवने प्रभुः । पूज्यमानस्तदा जागैर्द्विषं वपुरधारयत् ।
 शीतवाताहिता गात्र दृष्ट्वा कृष्णेन धीमता । धृतो गोवर्द्धनः भैलः वनराचं महात्मना । ८०७
 शिशुना वासुदेवेन गवां चाणार्थमिच्छता । तथा सुदृष्टोऽतिबली महाकायो नरान्तक ।
 गोपतिर्वासुदेवेन रिष्टको विनिपातितः । धेनुकः सुमहाकायो दानवः सुमहाबलः ।
 निहतो वासुदेवेन गवां चाणार्थं दुर्कृतिः । सुनामानममिषन्नः सर्वथैव्यपूरकृतं ।
 टुकैर्विद्रावयामास यद्यीतं समुपस्थितं । रौहिणेयेन सङ्गम्य वने विचरता पुनः ।
 गोपवेशधरेणैव कंसस्य भयमाहितं । तथा व्रजगतः शौरिर्दृष्टापुधवलं हयं । ८०८
 प्रपद्यं भोजराजस्य जघान पुनर्वीर्यवान् । प्रसन्नस्य महाकायो रौहिणेयेन धीमता ।
 दानवो मुष्टिर्लोकं कंसामात्यो निपातितः । यतो हि वसुदेवस्य यतो देवसुतोपमौ ।
 बलधातो महावीर्यौ ब्रह्मर र्मेण संकृतौ । जगत्प्रभृति चाप्येतौ मार्गेण परमर्विणा ।
 यथा तथ्येन विज्ञाय संस्कारं प्रतिपादितौ । यदा तिमौ नरमेधौ स्मितौ धीवनसंमुखे ।
 सिंहश्रावाविवोदौर्धौ भौतौ चैवतौ यथा । ततो मनांसि गोपीनां हरमापौ महाबलौ । ८०९
 आस्तां गोष्ठचरो वीरौ देवपुत्रोपमसुतौ । शतौ जने वा युद्धे वा क्रीडासु विविधासु च ।

नन्दोपपा गोपाका न मेघः प्रसमीक्षितं । शूरोरस्यै महाबाहू बाणस्तन्मन्त्रिण्युतौ ।
 सुलेमौ व्यथितः कंठो मन्त्रिभिः वरिष्ठोऽभवत् । नात्रकच वदा कंठो पश्येत्तु वल्लभेनवौ ।
 निजपाह ततः कोपादसुदेवं वसान्धवं । यशोपसेन तस्य तारवद्राठवन्धनं ।
 कालं महान्तमवसत् क्षणमात्रकदुःखिभिः । कंसस्य भित्तं बद्धा शूरसेनान् प्रशस्य च । ८११
 जरासन्धं समाश्रित्य तथैवाकूनिभीषणौ । कञ्चनित्य कालम् अचुराणां महोत्सवं ।
 पिनाकिनं समुद्दिश्य चक्रे कंठो नराधिपः । तत्र मन्त्राः समाजमुर्गानादेश्वा विभ्रान्ते ।
 गर्तना गाधनासैव कुग्रहा मृग्यसामसु । ततः कंठो महतिज्ञा रङ्गवाटं महाधनं ।
 कुग्रहैः कारयामास शिष्यिभिः साधुनिहितैः । तत्र मन्त्रवृक्षाणि पीरजानपदैर्जनेः ।
 समाकीर्णान्यदृश्यन् ज्योतीषि गगने यथा । भोवराजः शिष्या जुष्टं रङ्गवाटं महर्द्धिमत् । ८१२
 आदरोह ततः कंठो विमानं सुकृती यथा । रङ्गद्वारि गजे मत्तं प्रभूतासुधकल्पितं ।
 शूरैरधिहितं कंसः स्थापयामास वीर्यवान् । यदा हि स महतिज्ञा रामकृष्णौ समागतौ ।
 शुभ्राव पुत्रपत्न्याञ्चौ सूर्याचन्द्रमसाविव । तदाप्रभृति यत्तोऽभूद्भृशं प्रति नराधिप ।
 न च शिष्ये सुखं रात्रौ रामकृष्णौ विचिन्तयन् । कुत्वा तु रामः कृष्णस्य तं समाजमनुत्तमं ।
 जमौ विविशतुर्वारौ शार्ङ्गौ गोमृजं यथा । ततः प्रथेभ संरन्ध्रौ रश्मिभिः पुद्गवर्धनौ । ८१३
 हत्वा कुवलयापीडं ससादिनमरिन्दमौ । अवमृश दुराधर्षौ रङ्गं विविशतुस्तदा ।
 चाणूराभौ विनिष्पत्य कोशेन बलेन च । औपसेनिः सुदुष्टात्मा शानुजो विनिपातितः ।
 यत् कृतं यदुसिंहेन देवैरपि मुदुष्करं । कर्मा तत् कोशवादन्यः कर्त्तुमर्हति कः पुमान् ।
 यद्वि नाधिगतं पूर्वैः प्रह्लादबलिशम्बरैः । तदिदं प्रापितं वित्तं श्रौरिणा भवता कृते ।
 एतेन मुरुमाकृत्य दैत्यं पञ्चजनं तथा । निष्कृत्य त्रैलोक्यघातास्त्रियुन्दः सगणो हतः । ८१४
 नरकस्य हतो भौमः कुपञ्जले चाहते शुभे । प्राप्तञ्च दिवि देवेषु कोशेन महद्यशः ।
 वीतशोकमयाबाधाः कृष्णबाहुबलाश्रयाः । यजध्वं विविधैर्यज्ञैर्यादवा वीतमत्सराः ।
 देवानां सुमहत् कार्यं कृतं कृष्णेन धीमता । प्रियमावेदयाम्येष भवतां भद्रमस्तु वः ।
 यदिष्टं वो यदुश्रेष्ठाः कर्त्ताऽस्मि तदतद्भितः । भवतामस्मि यूयञ्च मम युष्माकहं स्थितः ।
 इति संबोधयन् कृष्णमब्रवीत् पाकशासनः । स मां प्रैषीत् सुरश्रेष्ठः प्रीतस्तुष्टा यथा वयं । ८१५
 यत्र श्रौः श्रीः स्थिता तत्र यत्र श्रीस्तत्र सन्नतिः । सन्नतिस्त्रीस्तथा श्रीश्च नित्यं कृष्णे महात्मनि ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नारदवाक्ये षष्ठ्यधिकप्रतोलोऽध्यायः ॥ १६० ॥
 ॥ नारद उवाच ॥ सादिता भैरवाः पाश्चात् निमुन्दनरकौ हतौ । कृतः क्षेम्यः पुनः पन्था पुरं प्राञ्ज्येतिषं प्रति ।
 श्रौरिणा प्रथिवीपालास्त्रासिताः स्फूर्तिना रणे । धनुषस्य निनादेन पाञ्चजन्यस्त्रवेन च ।
 मेघप्रस्थैरयानीकैर्दाक्षिण्यैः सुरक्षितं । दक्षिणं युधि निर्जित्य महायज्ञपराक्रमं ।
 दक्षिणीमाजहाराशु कोशवो युष्मिपुङ्गवः । ततः पर्जन्यलोचने रथेनादित्यवर्षाव । ८१६

उवाह मर्षिर्षी भोजां ब्रह्मचक्रगदाविभूतः । आरक्ष्यामाकृतिः कायः शिशुपालश्च निर्व्वितः ।
 वक्रश्च सह सैन्येन व्रतधन्वा च निर्व्वितः । दम्भयुक्तो हतः कोपाद्यवनश्च कवेरमान् ।
 हतः सौभपतिः श्रीमान् ब्रह्मश्च दृढधन्वा । पर्व्वतानां महत्सुक्तं चक्रेण पुरुषोत्तमः ।
 विकीर्त्य पुण्डरीकाक्षो द्रुमसेनमपोययत् । महेन्द्रशिखरे चैव निभेषान्तरचारिणौ ।
 जघान पुरुषव्याघ्रो रावणस्याभितक्षरौ । दराकयां महाभोजावग्निसूर्य्यसमौ युधि ।
 गोपतिस्सारकेतुश्च निहतौ शार्ङ्गधन्वा । अश्वप्रपातने चैव निमिर्हयश्च दानवौ ।
 उभौ तावपि कृष्णेन वानुगौ विनिपातितौ । दग्धा वाराणसी चैव केशवेन महात्मना ।
 शराद्ः सानुबन्धश्च काशीनामधिपो हतः । विजित्य च मयं संख्ये शरैः सन्नतपर्व्वभिः ।
 अथैन्द्रसेनिरानीतः कृष्णेनाद्भुतकर्म्मणा । सहितः सर्व्वयादोभिः सागरेषु महाबलः ।
 प्राप्य लोहितकूटश्च कृष्णेन वरुणो जितः । महेन्द्रभवने जातो देवैर्गुप्तौ महात्मभिः ।
 अविन्त्ययिला देवैर्ऋ पारिजातद्रुमो हतः । पाण्ड्यां पौण्ड्रं कलिङ्गश्च मातृस्यश्चैव जनार्दनः ।
 जघान महितान् सर्व्वान् वज्रराजं तथैव च । एष चैकशतं हत्वा रणे राज्ञां महात्मनां ।
 गात्रारोमावहृद्भीमाश्चरिषीं प्रियदर्शनां । तथा गाण्डोवधन्वानं कोडनं मधुसूदनः ।
 जिगाद्य भरतश्रेष्ठं कुन्याः प्रमुखतो विभुः । द्रोणं द्रौणिं कपं कर्णं भीमश्चैव सुयोधनं ।
 चक्रानयामे महितान् जिगाद्य पुरुषोत्तमः । बभ्रौश्च प्रियमन्त्रिच्छ्वन् शङ्खचक्रगदाविभूतः ।
 सौवीरराजश्च सुतां प्रसह्य हतवान् प्रभुः । पर्य्यन्तां शृचिवीं कृत्स्नां वासां सरथकुञ्जरां ।
 वेणुदरिद्रते यन्नास्मिन्नाय पुरुषोत्तमः । अवाप्य तपसो वीर्य्यं बलमोजश्च माधवः ।
 पूर्व्वदेहे जहारायं बलस्त्रिभुवनं हरिः । वज्राघनिगदाखड्गैस्त्रासयद्विज दानवैः ।
 यस्य नाधिगतो मृत्युः पुरं प्राञ्ज्येतिषं प्रति । अभिभूतश्च कृष्णेन सगणः स महाबलः ।
 बलेः पुत्रो महावीर्य्यो वाणो द्रविणवन्तरः । पोठं तथा महाबाहुं कंसामात्यं जनार्दनः ।
 पैठिकश्चासिलोमानं निजघान महाबलः । जम्बूनैरावतश्चापि विरूपश्च महायशः ।
 जघान पुरुषव्याघ्रो दैत्यं मानुषरूपिणं । तथा नागपतिं तोये कालियश्च महौजसं ।
 निर्व्वित्य पुण्डरीकाक्षः प्रेषयामास सागरं । संजोतयामास स्रुतं पुत्रं बान्दोपनेक्षया ।
 निर्व्वित्य पुरुषव्याघ्रो यमं वैवस्वतं हरिः । एवमेव महाबाहुः शाला सर्व्वदुरात्मनां ।
 देवांश्च ब्रह्मणांश्चैव ये दिवन्ति सदा नृप । निहत्य नरकं भीममाहृत्य मणिकुण्डले ।
 देवमातुर्ददौ चैव प्रीत्यर्थं वज्रपाणिनः । शवं सदैव दैत्यानां सुराणाञ्च महायशः ।
 भयामयकरः कृष्णः सर्व्वलोकेश्वरो विभुः । संस्थाप्य धर्म्यं मर्त्येषु यज्ञैरिवृत्तदक्षिणैः ।
 कृत्वा देवार्थममिदं रुष्टान् प्रतिपत्स्यते । कृष्णो भोगवतीं रम्यामृषिकान्सां महायशः ।
 दारकामात्मसात् कृत्वा समुद्रं गमयिष्यति । बज्ररत्नसमाकीर्णं चैत्यघूपप्रताडिता ।
 दारका वरुणावासं प्रवेक्ष्यति सकानना । तां सूर्य्यमदनप्रस्थां मतस्तः शार्ङ्गधन्वन् ।

८१४०

८१४१

८१४२

८१४३

८१४४

८१४५

निवृष्टं वासुदेवेन सागरः प्रावयिष्यति । सुरासुरमनुष्येषु जावीक्ष भविता कथितम् ।
 य इमामावसेत् कथिदयो वै मधुसूदनात् । एवमेव दवाहंसां विधाय विधिमुत्तमम् ।
 विष्णुर्नारायणः सोमः सूर्यश्च सविता सत्यम् । अचिन्त्यश्च प्रमेयश्च शयाकामचरो वज्रो ।
 मोदत्येष सदा भूतैर्बालकौशलकैरिव । न प्रमातुं महाबाहुः शक्योऽयं मधुसूदनः ।
 परं ह्यपमृतसार्द्धिन्स्वरूपाश्च विवर्त्ते । सुतोऽयमेवं शतशस्त्राणां शतसहस्रशः ।
 अन्तो हि कर्माणामस्य दृष्टपूर्वो न केनचित् । एवमेतानि कर्माणि शिशुर्गोपवचास्तथा ।
 कृतवान् पुण्डरीकाक्षः सर्ववर्णसहायवान् । इत्युवाच पुरा व्यासस्तपोदित्येन शकुना ।
 महायोगो महाबुद्धिः सर्वप्रत्यक्षदर्शिवान् ।

२१००

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इति संसृष्ट गोविन्दं महेन्द्रवचनादबुधैः । यदुभिः पूजितः सर्वैर्नारदस्त्रिदिवं यथै ।

ततस्तदसु गाविन्दो दिदेवान्भक्तवृत्तिषु । ययार्हं पुण्डरीकाक्षो विधिवन्मधुसूदनः ।

२१०१

यादवाश्च धनं प्राप्य विधिवद्भूरिदक्षिणैः । यश्चैरिष्टा महात्मानो दारकामावसन् पुरी ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि नारदवाक्ये एकपञ्चाधिकशतोऽध्यायः ॥ १६१ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ बहूनां स्त्रीसहस्राणामष्टौ भार्याः प्रकीर्त्तिताः । तामामपत्यान्मृष्टानां भगवान् प्रब्रवीतु मे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अष्टौ महिष्यः पुत्तिष्ठ इति प्राधान्यतः स्मृताः । सर्व्या वीरप्रजाश्चैव तास्तपत्यानि मे शृणु ।

रुक्मिणी सत्यभामा च देवी नग्नजितो तथा । सुदत्ता च तथा श्रेया लक्ष्मणा जालदामिनी ।

मित्रविन्दा च कालिन्दी जाम्बवत्या च पौरवी । सुभोमा च तथा माद्रो रुक्मिणीतनयान् शृणु ।

२१०२

प्रसून्नः प्रथमं जज्ञे शम्बरान्तकरः सुतः । द्वितीयस्यारुदेणश्च वृष्णिर्विंशो महारथः ।

चारुभद्रस्यारुगर्भः सुदंष्ट्रो द्रुम एव च । मृषेणस्यारुगुप्तश्च चारुविन्दश्च वीर्यवान् ।

चारुबाहुः कनोयाश्च कन्या चारुमती तथा । जज्ञिरे सत्यभामायां भानुभीमरथः सुपः ।

रौद्रितो दीप्तिमोश्चैव ताम्रजाक्षो जलान्तकः । भानुभीमरिकाश्चैव ताम्रपला जलन्ममा ।

सतस्वः जज्ञिरे तेषां स्वसरो गरुडध्वजात् । जाम्बवत्याः सुतो जज्ञे शम्भः समितिशोभनः ।

२१०३

मित्रवान्मित्रविन्दश्च मित्रवत्यपि चाङ्गना । मित्रबाहुः सुनोयश्च नग्नजित्याः प्रजाः शृणु ।

भद्रकारी भद्रविन्दः कन्या भद्रवती तथा । सुदत्तायाम्नां श्रेयायां संगामजिदजायत ।

सत्यजित् मेनजिश्चैव तथा शूरः सपञ्चजित् । सुभोमायाः सुतो माद्रो वृकासो वृकनिर्हृतिः ।

कुमारो वृकदोमिश्च लक्ष्मणायाः प्रजाः शृणु । गात्रवान् गात्रगुप्तश्च गात्रविन्दश्च वीर्यवान् ।

जज्ञिरे गात्रवत्याऽयं भगिन्याऽनुजया सह । अश्रुतश्च सुतो जज्ञे कालिन्ध्याः सुतसम्मतः ।

२१०४

अश्रुतं श्रुतमेनार्थं प्रददौ मधुसूदनः । तं प्रदाय हृषीकेशसां भार्यां मुदितोऽब्रवीत् ।

एष वामुभयोरस्तु दायादः प्रासनीः समाः । वृक्षत्यान्नु गदस्याहुः श्रेयायामङ्गदं सुतं ।

उत्पत्नं कुमुदश्चैव शेतं श्रेतां तथाऽङ्गनां । अनावहः सुमित्रश्च शूचिश्चित्ररथस्तथा ।

चित्रमेनः सुदेवायाश्चित्रा चित्रवती तथा । वनस्तम्बश्च जज्ञाते स्तम्भः क्षाम्बवतश्च ह ।

निवेशेन वनसत्त्वात् कन्या सत्ववती तथा । उपायकृत् तु सुतो वञ्चातुः क्षिप्र इव च ॥ १६१ ॥
 कौशिक्यां युतसोमायां धौधिष्ठिर्धौ धुधिष्ठिरः । कापासी गरुडश्चैव जज्ञाते चित्रवर्धिनौ ।
 एवमादीनि पुत्राणां वञ्चकाणि निबोध मे । दशावृतं वनाख्याता वासुदेवस्य ते सुताः ।
 अयुतानि तथा चाष्टौ शूरा रणविभारदाः । जगद्गणैः प्रकृतः कीर्तितोऽयं वञ्चा तथा ।
 प्रद्युम्नस्य सुतो जज्ञे वैदर्भी राजसूतम् । अनिरुद्धो रणे धौद्र्वा जज्ञे स मृगकोतयः ।
 रेवत्यां बलदेवस्य जज्ञाते निशठोत्प्लुको । भ्रातरौ देवसङ्गात्राबुधौ पुरुषसत्तमौ ।
 सुतनुश्च मराची च शैरेराणां परिपहः । पौण्ड्रश्च कपिलश्चैव वसुदेवस्य तौ सुतौ ।
 मराच्यां कपिलो जज्ञे पौण्ड्रश्च सुतमसुतः । तयोर्धृपेऽभवत् पौण्ड्रः कपिलश्च वनं वधे ।
 तुल्या समभवद्दुरो वसुदेवात्महावलाः । जरा नाम निषादानां प्रभुः सर्वधनुस्ततः ।
 काश्यां सुवार्धे तनयं लेभे स हि तरस्त्रिनं । मानवञ्चोऽनिरुद्धस्य वञ्चकादावजायत ।
 वञ्चाज्ज्ञे प्रतिरथः सुचारुस्तस्य चात्मजः । अनन्निचाष्किनिर्जज्ञे कनिष्ठादृष्टिनन्दनात् ।
 शिनेस्तु सत्यवाक्जज्ञे सत्यकश्च महारथः । सत्यकस्यात्मजः शूरो युयुधानस्तजायत ।
 असङ्गो युयुधानस्य दृष्टिस्तस्याभवत् सुतः । दृष्टेर्युगम्बरः पुत्र इति वंशः समाप्यते ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि दृष्टिंशानुकीर्तने द्विपञ्चमिच्छतोऽध्यायः ॥ १६२ ॥
 ॥ जलमेजय उवाच ॥ य एव भवता पूर्वं शम्बरप्रेत्युदाहृतः । प्रद्युम्नः स कथं जज्ञे शम्बर तद्बोधि मे ।
 ॥ वैश्यायन उवाच ॥ रुक्मिण्यां वामुदेवस्य लक्ष्म्यां कामो धृतव्रतः । शम्बरान्नकरो जज्ञे प्रद्युम्नः कामदर्शनः ।
 तं सप्ररात्रे संपूर्णं निधीये स्रुतिकाष्ठहातः । जहार कृष्णस्य सुतं शिशुं वै कालशम्बरः ।
 विदितं तच्च कृष्णस्य देवमायानुवर्तिनः । ततो न निरुद्धीतः स दानवो युद्धदुर्धतः ।
 स मृदुना परीतायुर्मोयया प्रजहार तं । दोर्भामुत्तिष्ठ नगरं खं निनाय महासुरः ।
 अनपत्या तु तस्यासौ द्वार्या रूपगुणान्विता । नास्मा मायावती नाम मायेव शुभदर्शना ।
 ददौ तं वामुदेवस्य पुत्रं पुत्रमिवात्मजं । तस्या महिष्या नाथिन्या दानवः कालबोदितः ।
 मायावती तु तं दृष्ट्वा संप्रहृष्टतमूरुहा । हर्षेण महता युक्ता पुनः पुनरुदेवत ।
 अय तस्या निरोवन्धाः स्रुतिः प्रादुर्बभूव ह । अयं स मम कान्ताऽभूत् स्रुत्वेवं वात्सलिन्यतः ।
 अयं स नाथो भर्ता मे यस्यायं हि दिवानिभं । चिन्तामोकहृदे मग्ना न विन्दामि रतिं कवित् ।
 अयं भगवता पूर्वं देवदेन शूलिना । खेदितेन कृतोऽनङ्गो दृष्टो जात्यान्तरे मया ।
 कथमस्य स्नानं दास्ये मातृभावेन जानती । भर्तुर्मायायां त्वहं भूत्वा वक्ष्ये वा पुन इत्युत ।
 एवं सञ्चिन्त्य मनसा धाव्यालं सा समर्पयत् । रसाक्षयप्रयोगैश्च शोचमेवाश्ववर्द्धयत् ।
 धाव्याः सकाशात् स च तां शूलान् रुक्मिणिनन्दनः । मायावतीमविज्ञानाग्नेन स्वाभिव मातरं ।
 सा च तं वर्द्धयामास कर्षिणं कमललोचनं । मायास्यासौ ददौ सर्वा दानवोः काममोहिता ।
 स यदा धौवनस्यस्तु प्रद्युम्नः कामदर्शनः । विकीर्तितो नारोणां सर्वास्तविधिपारगः ।

१६१

१६२

१६३

१६४

१६५

१६६

तं सा मायावती कान्तं कामयामास कामिनी । रङ्गितैश्चापि वीक्षन्ती प्रालोभयत सञ्जिता ।

प्रसज्यन्तीन् तां देवीं बभाषे चारुहासिनीं ।

८२१३

॥ प्रद्युम्न उवाच ॥ मातृभावं व्यतिक्रम्य किमेवं वर्त्तसेऽन्यथा । अहो दुष्टस्वभावाऽसि स्त्रीत्वे चपलमानसा ।

दा पुत्रभावमुत्सृज्य मयि लोभात् प्रवर्त्तसे । ननु तेऽहं सुतः सौम्ये कोऽयं शीलविपर्ययः ।

तत्त्वमिच्छाम्यहं देवि कथितं कौ त्वयं विधिः । विद्युत्सम्पातचपलः स्वभावः खलु योषितां ।

या नरेषु प्रसज्यन्ते मगायेषु जना इव । यदि तेऽहं सुतः सौम्ये यदि वाऽनात्मजः शुभे ।

कथितं तत्त्वमिच्छामि किमिदं ते चिकीर्षितं । एवमुक्ता तु सा भीरुः कामेन व्यथितेन्द्रिया ।

८२१४

प्रियं प्रोवाच वचनं विविक्ते केशवात्मजं । न त्वं मम सुतः कान्त नापि ते शम्बरः पिता ।

रूपवानमि विक्रान्तस्त्रं जात्या तृष्णानन्दनः । पुत्रस्त्रं वासुदेवस्य रुक्मिण्या नन्दिवर्द्धनः ।

दिवसं सप्तमे बालो जातमात्रोऽपवाहितः । सूतिकागारमध्यात्वं शिशुरुत्पन्नश्चाक्षितः ।

मम भर्त्रा जतोऽसि त्वं बलवीर्यप्रवर्तिना । पितुस्ते वासुदेवस्य धर्षयित्वा गृहं महत् ।

पाकशासनकृतस्य हतस्त्रं शम्बरेण ह । सा च ते करुणमाता त्वां बालमनुशोचती ।

८२१५

अत्यर्थं तप्यते वीर विवक्षा शैरभी यथा । स हि शक्रादपि महान् पिता ते गरुडध्वजः ।

इह त्वां नाभिजानाति बालमेवापवाहितं । कान्त तृप्सिकुमारस्त्रं न हि त्वं शम्बरात्मजः ।

वीर नैवंविधान् पुत्रान् दानवा जनयन्ति हि । अतोऽहं कामयामि त्वां न हि त्वं जनितो मया ।

रूपन्ते सौम्य पश्यन्ती मीदामि हृदि दुर्बले । यन्मे व्यवसितं कान्त यच्च मे हृदि वर्त्तते ।

तन्मे मनसि वार्ष्णेय प्रतिसम्भातुमर्हसि । एष ते कथितः सर्व्वः सद्भावस्त्वयि यो मम ।

८२१६

यथा न मम पुत्रस्त्रं न पुत्रः शम्बरस्य च । अलैवमस्त्रिं सर्व्वं मायावत्या प्रभाषितं ।

चक्रायुधात्मजः क्रुद्धः शम्बरं स समाङ्गयत् । सर्व्वमायास्त्रमिहोऽसौ नाम विश्राव्य चात्मनः ।

अहो दानव दुष्टात्मा केशवस्यात्मजं शिशुं । हरते निर्भयस्यैव भयमद्य करेऽन्यथं ।

कथं वै क्रोधमागच्छेद्युध्यते च कथं मया । प्रथमं किं करिष्यामि येन तुष्यति मन्दधीः ।

अस्ति चास्य ध्वजं चित्रं सिंहकेतुविभूषितं । तोरणं गृहमासाद्य उच्छ्रितं मेरुप्रद्वजवत् ।

८२१७

एतदुक्त्य पातित्वे भजेन निशितेन च । ध्वजच्छेदं विदित्वाऽथ शम्बरो निष्कमिष्यति ।

ततो युद्धेन हत्वागौ गन्ताऽस्मि दारकां प्रति । दत्तुक्ता मज्जमाचके सशरश्चापमोजसा ।

चिच्छेद ध्वजरत्नम् शम्बरस्य महाभुजः । तच्छ्रुत्वा तु ध्वजच्छेदं प्रद्युम्नेन महात्मना ।

क्रुद्धस्त्राज्ञापयामास पुत्रान् वै कालशम्बरः । जिघंसेद्य महावीरा रौक्मिण्येवं त्वरान्विताः ।

मेतं वै द्रष्टुमिच्छामि मम विप्रियकारकं । श्रुत्वा तु शम्बरादाक्यं सुतासौ शम्बरस्य ह ।

८२१८

सज्जद्वा निर्य्युद्घाः प्रद्युम्नबधकाङ्क्षया । चित्रमेनोऽतिसेनस्य विष्कम्भेनजितसया ।

श्रुतमेनः सुषेणस्य सोमसेनो मनसया । सेनानोः सैन्यहन्ता च सेनहा धैनिकसया ।

सेनस्कन्धोऽतिसेनस्य शनको जनकसूतः । सकलो विकलः शान्तः स शान्तान्तकरो विभुः ।

कुम्भकेतुः सुदंष्ट्रश्च केधिरित्येवमादयः । चक्रतोमरकुम्भानि पट्टिष्ठाधिपरस्रधान् ।
 मृदोला निर्ययुर्हृष्टा मृत्युना परिचोदिताः । आह्वयलमनिचं वै तस्युः संधाममूर्द्धनि ।
 प्रद्युम्नस्तु महाबाहुरथमादङ्ग सत्वरं । निर्ययौ चापमादाय संधामाभिमुखस्तदा ।
 ततः प्रवृत्तं युद्धं तुमुलं लोमहर्षणं । शम्बरस्य च पुत्राणां केशवस्य तु सुमुना ।
 ततो देवाः सगन्धर्वाः समहोरगचारणाः । देवराजं पुरस्कृत्य विमानायेषु विहिताः ।
 नारदस्तुम्भस्यैव हाहाह्वयस्य गायनाः । आसुरोभिः परिहृताः सर्वे तत्रावतस्त्रिरे ।
 देवराजप्रतोहारो गन्धर्वश्चिचमङ्गुतं । शंसं देवराजाय वज्रिणे चिचमङ्गुतं ।
 शम्बरस्य शतं पुत्रा एकः कृष्णस्य चात्मजः । बह्वर्मा युधतामेव कथं विजयमाप्नुयात् ।
 तच्छ्रुत्वा भाषितं तस्य प्रहस्य बलसूदमः । उवाच वचनश्रेष्ठं शृणु योऽस्य पराक्रमः ।
 कामोऽयं पूर्ववदेहे तु हरकोधाग्निनिर्व्वितः । रत्या प्रसादितो देवः कामपत्न्या त्रिलोचनः ।
 परितुष्टेन देवेन वरमस्याः प्रदोयत । विष्णुर्मानुषदेहस्तु दारकायां भविष्यति ।
 तस्य पुत्रस्तु ते भर्ता भविष्यति न संशयः । अनङ्ग इति विख्यातस्त्रिलोकेषु महायज्ञाः ।
 तत्रोत्पन्ना महतेजाः शम्बरं चातयिष्यति । सप्ताहे जातमात्रन्तु रुक्मिण्याः क्रोडसंस्थितं ।
 आस्थाय शम्बरो मायां प्रद्युम्नमपनेष्यति । तद्गच्छ शम्बरस्तु हं भार्या मायावती भव ।
 मायारूपप्रतिच्छिन्ना शम्बरं मोहयिष्यति । तत्र त्वमात्मनः कान्तं बालरूपं विवर्द्धय ।
 प्राप्तयौवनदेहस्तु शम्बरं निहनिष्यति । ततस्तस्या सहानङ्गे दारकां वै गमिष्यति ।
 रमिष्यते तया साङ्गैः शैलपुत्रा लहं यथा । एवमादिश्य देवेशो जगाम पुरुषोत्तमः ।
 कैलासं मेरुपङ्कजं सिद्धचारणसेवितं । कामपत्नी प्रणम्या देवदेवमुमापतिं ।
 जगाम शम्बरस्तु हं कालस्यान्तं प्रतीकती । एवमेव महाबाहुः शम्बरं निहनिष्यति ।
 सपुत्रस्य च प्रद्युम्नो हन्ता तस्य दुरात्मनः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शम्बरबधे त्रिवन्धधिकशतोऽध्यायः ॥ १६६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रवृत्तं युद्धं तत् तुमुलं लोमहर्षणं । शम्बरस्य तु पुत्राणां रुक्मिण्या नन्दनस्य च ।
 ततः क्रुद्धा महादैत्याः शरशक्तिपरस्रधान् । चक्रतोमरकुम्भानि भृशुण्डोन्मुषलानि च ।
 युगपत्पातयन्ति स्म प्रद्युम्नोपरि वेगिताः । कार्पाथनिस्तु संक्रुद्धः सर्वोत्प्लूङ्गनुवस्युतैः ।
 एकैकं पञ्चभिः क्रुद्धस्त्रिच्छेद रणमूर्द्धनि । ततोऽसुराः क्रुद्धतराः सर्वे ते कृतनिश्चयाः ।
 ववर्षुः शरजालानि प्रद्युम्नबधकाङ्क्षया । ततः प्रकुपितोऽनङ्गो धनुरादाय सत्वरः ।
 शम्बरस्य जघानाशु दंष्ट्र पुत्रान्महोजसः । ततोऽपरेण भस्मेन कुपितः केशवात्मजः ।
 चिच्छेदाशु शिरस्तस्य चित्रसेनस्य धीर्यवान् । ततस्तो वृत्तश्रेष्ठो समेत्य समयुष्यत ।
 शरवर्षं विमुञ्चन्तो अश्वधावन् जिघांसितुं । ततः सान्नाय वाणांते विमुञ्चन्तो रणोत्सुकाः ।
 क्रोडन्निव महतेजाक्षेपां शिरांस्त्यपातयत् । निहत्य समरे सर्वान् शतमुत्तमधन्विना ।

६१६

६१७

६१८

६१९

६२०

६२१

प्रद्युम्नः समराकाङ्क्षो तस्यै संधाममूर्द्धनि । हनं पुत्रशतं मुना शम्बरः क्रोधमादधे ।
 सुते मञ्जोदयामास रथं मे संप्रयोजय । राज्ञा वाक्यं निशम्याथ प्रणम्य शिरसा भुवि ।
 स सैन्यञ्चोदयामास रथस्य सुसमाहितं । युक्तमृतसहस्रेण सर्पयोज्ज्वलं योजितं ।
 शार्ङ्गान्धर्मभेदेन किङ्किणीजालमालिनं । ईशमृगगणाकोणं पङ्क्तिभक्तिविराजितं ।
 ताराचित्रपिनङ्गाङ्गं स्वर्णकूर्वरभूषितं । सुपताकं महीच्छाद्यं मृगराजोपकेतनं ।
 सुविभक्तवस्त्रयुक्तं लोहं प्रावज्ज्वल्यभूरं । मन्दरोदयशिखरं चारुचामरभूषितं ।
 नववमालापिहितं हंसदण्डममाहितं । विराजमानं श्रीमन्ममरोहच्छम्बरलतादा ।
 काक्ष्यं चित्रसन्नाहं धनुर्गङ्गा शरंस्तया । प्रस्थितः समराकाङ्क्षो मृत्युना परिशीदितः ।
 चतुर्भिः सचिवैः सार्द्धं सैन्येन महता वृतः । दुर्द्धरः केतुमालो च ब्रुवन्ना प्रमर्दनः ।
 एतैः परिवृतोऽमात्यैर्युधैः प्रस्थितो रणे । दश नागसहस्राणि रथानां दे श्रुते तथा ।
 हयानाञ्चाष्टसहस्रैः प्रयुतेषु पदातिनां । एतैः परिवृतो बोधैः शम्बरः प्रययौ तदा ।
 प्रयातस्य तु भंगमे उत्पातान्युत्थितानि वै । गृध्रचक्राकुले व्योम्नि सन्ध्याकाराभनदिताः ।
 गर्जन्ति परुषं मेघा निर्घातस्युः शम्बरः स्युः । शिवा विनेदुरश्विं सैन्यं संकालगन्नाहत् ।
 ध्वजशोभं उपतट्टप्रः काङ्क्षन् वै दानवास्तृजं । रथापे पतितस्यास्य कबन्धो भुवि द्रुपयत् ।
 चिचोक्चोति वाशन्ति शम्बरस्य रथोपरि । स्वर्भानुपल आदित्यः परिधेः परिवेष्टितः ।
 स्फुरती नयनध्वास्य मयं भयनिवेदनं । बाहुः प्रकम्पते मयः प्रास्वत्तम यवाजिनः ।
 ध्वजो मूर्द्धनि निपतितः शम्बरस्य सुराणि । ववर् रूधिरं देवः शर्कराङ्गारमिश्रितं ।
 उल्कापातसहस्राणि निपेतुरणमूर्द्धनि । प्रतोदा न्यपतद्भृशान् मरायेर्हयथायिनः ।
 एतान् चिन्तयित्वा तु उत्पातान् समुपस्थितान् । प्रययौ शम्बरः क्रुद्धः प्रद्युम्नबधकाङ्क्षया ।
 मेरोशङ्खमृदङ्गानां पणवानकदुन्दुभेः । युगपत्ताड्यमानानां पृथिवी समकम्पत ।
 तेन शब्देन महता सन्वप्ता मृगपक्षिणः । समन्ताद्द्रुवस्तस्माद्भयविक्रवचेतनाः ।
 रणमध्ये स्थितः कार्णिसिन्धुसिन्धुधनं रिपोः । सैन्यैः परिवृतोऽसंख्यै र्युद्धाय कृतनिश्चयः ।
 क्रुद्धः शरमहस्त्रेण प्रद्युम्नं समताडयत् । अप्राप्तं सैव तान् वाणां सिञ्चेद कृतहस्तवत् ।
 प्रद्युम्नो धनुरायस्य शरवर्षं मुभोष ह । तत्र सैन्ये न स ह्यस्ति यो न विहृः श्रेण वै ।
 प्रद्युम्नशरघातेन तत् सैन्यं विमुखोऽकृतं । शम्बरस्य रथाभ्यामे स्थितं संत्यज्य भोतवत् ।
 स्वयलं विद्रुतं दृष्ट्वा शम्बरः क्रोधमूर्च्छितः । आशापयामास तदा सचिवान्दानवेश्वरः ।
 गच्छध्वं मन्त्रियेगेन प्रहरध्वं रिपोः सुतं । नोपेक्षणीयः शत्रुर्वै बध्यतां क्षिप्रमेव वै ।
 उपेक्षित इव व्याधिः शत्रोरं नाशयेद्भुवं । तदेष दुर्मतिः पापो बध्यतां मन्त्रियेष्टया ।
 ततस्तैः सचिवाः क्रुद्धाः शिरसा गृह्णा शासनं । शरवर्षं प्रमुञ्चन्स्वरिताश्चोदयन्त्यान ।
 तान्द्रुष्ट्वा धावतः सन्धे क्रुद्धो मकरकेतनः । चापमुद्यस्य संभ्रान्तस्तस्यै प्रमुखतो बली ।

८२८

८२९

८३०

८३१

८३२

८३३

दुर्द्धरं पञ्चविंशत्या शरैः सन्नतपर्वभिः । विभेद सुमहातेजाः केतुमालिं विपट्टिभिः ।
सप्तत्या शत्रुहन्तारं द्वाशीत्या तु प्रमर्दनं । विभेद परमार्थी तत्किंवा नन्दिबहुनः ।
ततस्ते सचिवाः कुट्टाः प्रद्युम्नं शरट्टिभिः । निजघ्नः समरे वीरास्तदङ्गतमिवाभवत् ।
एकैकशो विभिदिरे पट्टिभिः पट्टिभिः शरैः । तानप्राप्तान् शरान्वापैश्चिच्छेद मकरध्वजः ।
ततोऽर्द्धचन्द्रमादाय दुर्द्धरस्य स सारथिं । जघान पश्यतां राक्षो सर्वेषां वैनिकस्य वै ।
चतुर्भिरय नाराचैः सुपचैः कङ्कराजितैः । जघान चतुरः सोऽस्मान् दुर्द्धरस्य रथे प्रति ।
एकेन घोत्रं चक्रवच्च ध्वजमेकेन बन्धुरं । पश्चाच्च युगचक्राक्षं चिच्छेद मकरध्वजः ।
ततोऽर्द्धचन्द्रमादाय कङ्कपत्रं सुतेजितं । मुमाच हृदये तस्य दुर्द्धरस्यान्वजीविनः ।
स गतः सर्गतश्चोको गतसन्तो गतप्रभः । निपपात रथोपस्थात् क्षीणपुण्ड्र इव घटः ।
दुर्द्धरे निःशस्ते गृह्णे दानवे दानवेश्वरः । केतुमाली शरघातैर्गभिदुद्राव कृष्णम् ।
प्रद्युम्नमस्मिन्कुट्टे भ्रष्टोभोपणाननः । कृत्वाऽभ्यधावत् सहसा तिष्ठ तिष्ठेति चाग्रवीत् ।
संकुट्टः कृष्णसूनुस्तु शरवैरवा किरत् । पर्वतं वारिधाराभिः प्रादुषीव यथा घनः ।
स विद्धो दानवान्मात्यः प्रद्युम्नेन धनुस्त्रया । चक्रमादाय चिवेर प्रद्युम्नबधकाङ्गया ।
तमप्राप्तं सहस्रं कृष्णचक्रममद्युतिं । निपथेऽप्यय जघाह सर्वेग्रामेव पश्यतां ।
तेनैव तस्य चिच्छेद केतुमालेः शिरसादा । तदृष्ट्वा कर्षा विपुलं रौक्मिण्यस्य देवराट् ।
विस्मये परमं प्राप्तः सर्वैर्देवगणैः सह । गन्धर्वास्परमयैव पुण्यैरवाकिरन् ।
केतुमालिं हतं दृष्ट्वा शत्रुहन्ता प्रमर्दनः । महाबलममूढेन प्रद्युम्नमय द्रुद्रुवे ।
ते गदो मुपलं चक्रं प्राप्तोमरमायकान् । भिन्दिपालान् कुठारांश्च भास्वरान् कूटमुद्गरान् ।
युगपत् संनिपन्ति स्म बधार्थं कृष्णनन्दने । सोऽपि तान्यस्त्रजालानि शस्त्रजालैरनेकधा ।
चिच्छेद बद्धधा वीरो दर्शयन् पाणिस्तापत्रं । गजान् सोऽभ्यहनत् कुट्टो गजाराहान् सहस्रशः ।
रथान् सारथिभिः सार्द्धं हथांश्चैव समर्ह ह । पातयन्तु शरघातैर्नाविद्धः कश्चिदोप्यते ।
एवं सर्वेऽणि नैन्यानि समन्य मकरध्वजः । नदीं प्रावत्तयेद्द्वारां शोणिताम्बुतरङ्गिणीं ।
मुक्ताहारोर्षिवज्रलां मंसमदेस्त्रपङ्क्तिणीं । कृचदीपां शरावर्त्तां रथैः पुलिनमण्डितां ।
केशूरकुण्डलापूर्णां ध्वजमस्यविभूषितां । नागपाहवतीं रौद्राम्बिनकविभूषितां ।
केशशैबनसङ्क्रान्तां शोणिसूत्रमृणालिकां । वराननसपद्माश्च हंसचामरवीजितां ।
शिरस्त्रिनिभमाकीर्णां शोणितौघप्रवर्त्तिनीं । नदीं दुस्तरणीं भीमामनङ्गेन प्रवर्त्तितां ।
दुष्प्रेत्या दूर्मां रौद्रां हीनतेजःसुदुस्तरां । शस्त्रपाहवतीं चोरां यमराजविवर्द्धिनीं ।
तत्र तत्किंमतः श्रीमान् विलोडयति धन्विनः । शत्रुहन्तारमाश्रित्य शरानभ्यकिरन् बद्धन ।
शत्रुहन्ता पुनः कुट्टो मुमाच शरमुत्तमं । प्रद्युम्नस्य समासाद्य हृदये निपपात ह ।
स विद्धोऽनेन वापेन प्रद्युम्नो न व्यकम्पत । शक्तिं जघाह बलवान् शत्रुदम्बं मुमुक्षुवे ।

८११

८१२

८१३

८१४

८१५

८१६

सा क्षिता रौक्मिणेयेन शक्तिर्ज्वालाकुला रणे । पपात हृदयं भित्ता वज्राशनिवमसना ।
 भिन्नहृदयः क्षताङ्गो मुक्तचर्मोऽस्त्रिवन्धनः । पपात हृदिरोद्गारो शत्रुहन्ता महाबलः ।
 पतितं शत्रुहन्तारं दृष्ट्वा तस्यै प्रमर्दनः । जपाह मुषणं सोऽय वचनस्रोदमाददे ।
 तिष्ठ किं प्राकृतैरेभिः करिष्यसि रणप्रिय । मां योधयस्व दुर्मुद्गे ततस्त्वं न भविष्यसि ।
 दृष्टिर्वग्ने कुले जातः शत्रुरस्त्रापिता तव । पुणं हन्ताऽस्त्रयुगं तस्य ततोऽसौ निहतो भवेत् ।
 मृतं न तेन दुर्मुद्गे सर्वदेवकथो भवेत् । दैतेया दाम्पवाः सर्वे मोदन्तां हतशत्रवः ।
 हते त्वयि ममास्त्रेण तत्समुत्थैश्च शोणितैः । शम्बरस्य तु पुत्राणां करोम्युदकसत्क्रियां ।
 अथ भोगभुता मन्दा कर्णं विद्धपिष्यति । निहतं त्वास्त्र मुनेव यौवनस्यं गतायुषं ।
 स ते पिता चक्रधरो विफलाशो भविष्यति । हतं त्वां स विदित्वा तु प्राणं स्खल्यति मन्दधीः ।
 इत्युक्त्वा परिचेष्टाशु ताडयन्नुक्त्वि गोमुते । स ताडितो महातेजा रौक्मिणेयः प्रतापवान् ।
 दोर्भ्यामुज्झित्य तस्यैव रथं मग्ना व्यचूर्णयत् । सोऽवमुक्त्य रथात्तस्मात् पदातिरवतस्त्रिवान् ।
 तां गदां गृह्ण सद्यसा रौक्मिणेयमुपाद्रवत् । तथैव गदया कामः प्रमर्दनमेषाययत् ।
 हतं प्रमर्दनं देत्या दृष्ट्वा सर्वे प्रदुद्रुवुः । न शक्ताः प्रमुखे स्थातुं सिंहनासाङ्गजा इव ।
 सारभेयं यथा दृष्ट्वाऽविगणो विप्रणश्यति । तथा सैन्या निवीदन्ति प्रद्युम्नस्य भयार्हिताः ।
 क्षतजार्दिग्धवस्त्रा वै मुक्तकेशा कृशोभना । रजस्तलेव युवतो सेना समभिगृह्णते ।

८३३५

८३३०

८३३५

मदनशरविभ्रिन्ना सैनिकानभ्युपायाद्युवतिसदृशवेशा साध्वैः पीड्यमाना । रतिसमरमशक्ता वीक्षितुं सोऽष्टमन्त्रो स्मरहगम
 नकामा नेच्छते स्थातुमथ ।

दत्ति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शम्बरसैन्यभङ्गे चतुःषष्ट्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शम्बरस्तु ततः क्रुद्धः सूतमाह विशाम्यते । शत्रुप्रमुखतो वीर रथं मे बाहय द्रुतं ।
 यावदेनं शरैर्हन्ति मम विप्रियकारकं । ततो भर्तुर्वचः श्रुत्वा सूतस्तप्रियकारकः ।
 प्लवान् सञ्चोदयामास चामीकरविभूषितान् । तं दृष्ट्वा रथमायान् प्रद्युम्नः फुल्ललोचनः ।
 मन्दधे चापमादाय शरं कनकभूषणं । तेनाहतं सुसंकुद्धः कोपयन् शम्बरं रणे ।
 हृदये ताडितस्तेन देवशत्रुः सुविह्वलः । रथशक्तिं समाश्रित्य तस्यै सोऽय विचेतनः ।
 स चेतनां पुनः प्राप्य धनुरादाय शम्बरः । विव्याध कार्ष्णिं कुपितः सप्तभिर्मिश्रितैः शरैः ।
 तानप्राप्तान् शरान् सोऽय सप्तभिः सप्तधाऽज्झिनत् । शम्बरस्तु जघानाद्य सप्तत्या निशितैः शरैः ।
 पुनः शरसहस्रेण कर्णवर्षिणशसया । अहमन्कम्बरं क्रोधाद्गाराभिरिव पर्वतं ।
 प्रदिशो विदिशश्चैव शरधाराममावृताः । अन्धकारोक्तं व्योम दिनकर्त्ता न दृश्यते ।
 ततोऽन्धकारमुत्सार्थं वैद्युतास्त्रेण शम्बरः । पद्युम्नस्य रथोपस्थे शरवर्षं मुनोच ह ।
 तदस्त्रजासं प्रद्युम्नः शरेणानतपर्वणा । सिक्केद वज्रश राजन्द्भयम् पाणिनाथः ।
 हने तस्मिन्नाहावर्षं शरेण कार्ष्णिना तदा । द्रुमवर्षं मुनोचाय मायया काञ्चनशम्बरः ।

८३३०

८३३५

८३३०

द्रुमवर्षोत्थितं दृष्ट्वा प्रद्युम्नः क्रोधमूर्च्छितः । आग्नेयास्त्रं मुमोषाद्य तेन वृक्षानघातयत् ।
 भस्मीभूते वृक्षवर्षे शिलासंघातमुत्तजत् । प्रद्युम्नस्तु वाचयैः प्रोत्सारयत् संयुगे ।
 ततो मायां परां चक्रे देवशत्रुः प्रतापवान् । सिंहान् व्याजान् वराहांश्च तरकूनक्ष्वानरान् ।
 वारणान् वारिदप्रस्थान् हयानुग्रान् विशास्यते । मुमोष धनुरायस्य प्रद्युम्नस्य रथोपरि ।
 गान्धर्व्यस्त्रिण चिच्छेद सर्वान्स्थान् खण्डयत्तदा । प्रद्युम्नेन तु तां मायां पातितां वीक्ष्य शम्बरः । ८१७
 अन्यो मायां मुमोषाद्य शम्बरः क्रोधमूर्च्छितः । गजेन्द्रान् भिक्षुरदमान् वष्टिहायनधौवनान् ।
 महामात्रोत्तमारूढान् कल्पितामृतामृतान् । तामापतन्तीं मायाम् कार्ष्णिः कमललोचनः ।
 वैहो मायां समुत्प्लुं चक्रे बुद्धिं महामनाः । सा सृष्टा सिंहमाया तु रौक्मिणेयेन धोमता ।
 माया नागमयी गृष्टा आदिद्येनेव शर्वरो । निहतां हस्तिमायाम् दृष्ट्वाऽभौ दानवेश्वरः ।
 मायां संमोहनीं नाम खोऽसृजहानवोत्तमः । तां सृष्टां मोहनीं नाम मायां मथविनिर्मितां । ८१८
 संज्ञास्त्रेण तु प्रद्युम्नो नाशयामास वीर्यवान् । शम्बरस्तु ततः कुङ्को मायया गृष्टया तथा ।
 वैहो मायां महातेजाः खोऽसृजहानवेश्वरः । सिंहाणापतनीं दृष्ट्वा रौक्मिणेयः प्रतापवान् ।
 अस्त्रं गान्धर्व्यमादाय शरभानसृजत्तदा । तेषांपदा बलोदया नखदंष्ट्राद्युधा रणे ।
 सिंहान् विद्रावयामासुर्वीर्यमूलधराजिव । सिंहान् विद्रावितान्दृष्ट्वा मायया गृष्टापदेन वै ।
 शम्बरश्चिन्तयामास कथमेनं निहन्मि वै । अहो मूर्खस्त्वभावोऽयं यस्याया न हतः शिशुः । ८१९
 प्राप्तयौवनदेहस्तु कृतास्त्रस्यापि दुर्धरः । तत् कथं निहन्मिष्यामि शत्रुं रणशिरःस्त्रितं ।
 माया मे तिष्ठते तोत्रा पाशगी नाम भोषणा । दत्ता मे देवदेवेन हरेणासुरघातिना ।
 तां सृजामि महामायामाग्नीविषममाकुलां । तथा दह्यते दृष्टात्मा श्रेष्ठ मायामयो बली ।
 सा सृष्टा पाशगी माया विषज्वालासमाकुला । तथा पद्मगमया तु वरयः सह वाजिभिः ।
 यस्मृतः सहप्रद्युम्नः संयतः शरबन्धनैः । बध्यमानं तदा दृष्ट्वा आत्मानं दृष्ट्वावैशजः । ८२०
 मायां सञ्चिन्तयामास सौपर्णीं सर्पनाशनीं । सा चिन्तिता महामाया प्रद्युम्नेन महात्मना ।
 सुपर्णा विचरन्ति स्म सर्पा गृष्टा महाविषाः । भग्न्यां सर्पमायायां प्रशंसन्ति सुरासुराः ।
 साधु वीर महाबाहो साधु हस्तिजिनन्दन । यत्नया धर्षिता माया तेन स्म परितोषिताः ।
 हतायां सर्पमायायां शम्बरश्चिन्तयत् पुनः । अस्ति मे काकदण्डाभो मुद्गरो हेमभूषितः ।
 तमप्रतिहतं युद्धे देवदानवमानुषैः । पुरा यो मम पार्ष्वस्था दत्तः परमतुष्टया । ८२१
 गृहाण शम्बरं त्वं मुद्गरं हेमभूषित । मया सृष्टं सदेहे वै तपस्व्या सुदुस्वरं ।
 मायान्तकरणं नाम सर्व्यासुरविनाशनं । अनेन दानवै रौद्रौ बलिनौ नगचारिणौ ।
 शुभ्रश्चैव निशुभ्रश्च सगणौ सृद्धितौ मया । प्राक्कथंशयमापन्ने तया मोक्ष्यः स शत्रवे ।
 इत्युक्त्वा पार्ष्वतो देवो तत्रैवान्तरधीयत । तदहं मुद्गरं श्रेष्ठं मोक्षयिष्यामि शत्रवे ।
 तस्य विज्ञाय चित्तान् देवराजो ऽश्वभावत । गच्छ नारद श्रेष्ठं त्वं प्रद्युम्नस्य रथं प्रति । ८२२

संबोधय महाबाहूँ पूर्वजातिस्तु सारथ । वैष्णवास्तं प्रथञ्ज्वालयै बधार्थं शम्बरस्य च ।
 अभेद्यं कवचञ्चास्मै प्रयञ्ज्वासरुदने । एवमुक्तौ मघवता नारदः प्रथया त्वरन् ।
 आकाशे विष्ठितो वाच मकरध्वजकेतनं । कुमार पश्य मां प्राप्तं देवगन्धर्व्वेनारदं ।
 प्रेषितं देवराजेन तव सम्बोधनाय वै । स्मर त्वं पूर्व्वकं भावं कामदेवोऽसि मानद ।
 हरकोपानलाद्गन्धमेगानज्जस्त्रिहोच्यमे । त्वं वृष्णिभिं जातोऽसि रुक्मिण्या गर्भमभवत् ।
 जातोऽसि केशवेन त्वं प्रद्युम्न इति कोत्सवे । आहृत्य शम्बरेण त्वमिहानोतोऽसि मानद ।
 मत्पराचे त्वमपूर्णे स्तुतिकागारमध्यतः । बधार्थं शम्बरस्य त्वं ह्रियमाणा क्षुपेक्षितः ।
 केशवेन महाबाहो देवकार्यार्थमिदृशे । यैषा मायावती नाम भार्या वै शम्बरस्य तु ।
 रतिं तां विद्धि कल्याणीं तव भार्यां पुरातनीं । तव सा रत्नार्थाय शम्बरस्य गृहेऽवसत् ।
 मायां शरीरजां न्यस्य मोहानार्थं दुरात्मनः । रतेरुत्पादनार्थाय प्रेषयत्यनिशं तदा ।
 एवं प्रद्युम्न बुद्ध्या वै तव भार्या प्रतिष्ठिता । हत्वा तं शम्बरं वीर वैष्णवास्तेषु संयुगे ।
 गृह्य मायावतीं भार्या दारकां गन्तुमर्हसि । गृह्णाण वैष्णवश्चास्त्वं कवचञ्च महाप्रभं ।
 शक्रेण तव संगृह्य प्रेषितं श्चुसूदन । गृह्ण मे ह्यपरां वाचं क्रियतामविशङ्कया ।
 अस्य देवविपोस्तान् मुद्गुरो नित्यमूर्च्छितः । पार्ष्वत्या तुष्टया दन्तः सर्व्वशत्रुनिवर्हणः ।
 अभोधस्यैव संगामे देवदानवमानवैः । तदस्त्रप्रतिघातार्थं देवीं संस्मर्त्तुमर्हसि ।
 क्षत्या चैव नमस्या च महादेवो रणोत्सुकैः । तत्र वै क्रियतां यद्गः संगामे रिपुणा सह ।
 दत्युक्त्वा नारदो वाक्यं प्रथयौ यच्च वासवः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्व्वणि शम्बरबधे नारदवाक्ये पञ्चपञ्चाधिकशतोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शम्बरस्य ततः क्रुद्धो मुद्गुरे तं समाददे । मुद्गुरे गृह्णमाणे तु दादृशाकाः समुत्थिताः ।

पर्व्वतास्त्रलिताः सर्व्वे चलितं वसुधातले । उन्मार्गाः मागरा जाताः संकुम्भाश्चापि देवताः ।

गृध्रचक्राकुलं श्याम उल्कापातो बभूव ह । वर्ष्वरुधिरं देवः पक्षं पवनो ववौ ।

एवं दृष्ट्वा महोत्पातान् प्रद्युम्नः स त्वरान्वितः । श्रवतीर्य रथादोरः कृताञ्जलिपुटः स्थितः ।

देवीं संस्मर मनसा पार्व्वतीं शङ्करप्रियां । प्रणम्य शिरसा देवीं स्तोतुं समपचक्रमे ।

॥ प्रद्युम्न उवाच ॥ श्रीं नमः कात्यायन्यै गृहस्य जनन्यै नमः । नमस्तैलोक्यमायायै कात्यायन्यै नतो नमः ।

नमः शत्रुविनाशिन्यै नमो गौर्यै गिरीशायै । नमस्ते शुम्भहननी निशुम्भहृदि दारणी ।

कालरात्रिं नमस्येऽहं कुमारोऽपि नित्यशः । कान्तारवासिनीं देवीं नमस्यामि कृताञ्जलिः ।

विन्ध्यवासिनीं दुर्गगां रणदुर्गां रणप्रियां । नमस्यामि महादेवीं जयाञ्च विजयान्तया ।

अपराजितां नमस्येऽहमजितां शत्रुनापनीं । चण्डाहस्तां नमस्यामि चण्डामाणाकुलान्तया ।

विशूलिनीं नमस्यामि महिषासुरघातिनीं । सिंहवाह्यां नमस्यामि सिंहप्रवरकेतनां ।

एकान्तगां नमस्यामि गायत्रीं यज्ञसक्ततां । सावित्रीञ्चापि विप्राणां नमस्येऽहं कृताञ्जलिः ।

रत्न भां देवि सततं संगामे विजयं कुरु । इति कामवचः श्रुत्वा दुर्गा सुप्रीतमानसा ।
 उवाच वचनं देवो सुप्रीतेनान्तरात्मना । पश्य पश्य महाबाहो रक्षिणा नन्दिवर्द्धन ।
 वरं वरय वत्स त्वमोघं दर्शनं मम । देव्यास्तु वचनं श्रुत्वा रोमाञ्छोद्धतमानसः ।
 प्रणम्य शिरसा देवीं विष्णां नमोपचक्रमे । यस्मिन् देवि तुष्टाऽसि दीयतां मे यदीप्सितं ।
 वरश्च वरदे याचे सर्वामिच्छेषु मे जयः । यस्त्वया मुद्गरो दत्तः शम्बरस्यात्मसम्भवः ।
 एष मे गात्रमासाद्य माला पद्ममयी भवेत् । तथाऽस्त्विति च माऽप्युक्ता तच्चैवान्तरधीयत ।
 प्रद्युम्नस्तु महातेजाः प्रहृष्टो रथमारुहत् । मुद्गरं तु गृह्णीताऽथ शम्बरः कोधमूर्च्छितः ।
 भामयित्वा स चित्रेण प्रद्युम्नैरसि वीर्यवान् । स गत्वा मदनान्धासं माला भूत्वाऽथ पौष्करौ ।
 प्रद्युम्नस्य तु कण्ठे सा समासक्ता व्यराजत । नलचरणान् मालायां यथा परितोडुराट् ।
 ततो देवाः सगन्धर्व्याः सिद्धाश्च परमर्षयः । साधु साध्विति वावोचुः पूजयन् केशवात्मजं ।
 मुद्गरं पुण्यभूतं तु दृष्ट्वा प्रद्युम्नसन्निधौ । वैष्णवं परमास्त्रं तु नारदेन यदाहृतं ।
 सन्दधे चापमानस्य इदं वचनमब्रवीत् । यद्यहं रक्षिणीपुत्रः केशवस्यात्मजो ह्यहं ।
 तेन सत्येन वापेभं जहि त्वं शम्बरं रणे । इत्युक्त्वा चापमाकृत्य सन्ध्याय च महामनाः ।
 चित्रेण शम्बरस्याय दहनं लोकत्रयं यथा । स त्रिभो टृष्णिविहरेण वाणः क्रव्यादमोदनः ।
 हृदयं शम्बरस्याय भित्त्वा धरणिमागमत् । नैरास्य भांसं न स्थायुर्नास्ति न तद्वन्न शोणितं ।
 सर्वं तदस्त्रमाद्भुतं वैष्णवास्त्रस्य तेजसा । हते दैत्ये महाकाये दानवे शम्बराधने ।
 जहृर्द्वैवगन्धर्वो ननृतुश्चाक्षरगिणः । उज्ज्वलो मेनका रक्षा विप्रचिन्तितिलोत्तमा ।
 ननृतुर्हृष्टमनसो जगत् स्थावरजङ्गमं । देवराजस्तु सुप्रीतः सर्वदेवगणैः सह ।
 प्रद्युम्नं पुण्यवर्षेण सगन्धर्वैश्च प्रहृष्टवत् ।

८५९

८५९५

८५९०

८५९५

अथ समरहते तु दैत्यराजे मधुमयनसुतेन वैष्णवास्त्रैः । विगतरिपुभयाः सुरास्तु जग्मुर्लकरविभूषणकैतनं सुवन्तः ।
 स च समरपरिश्रमे वहन् नै नगरमुखं प्रविशे रौक्मिणेयः । प्रियतम इव कान्तया प्रहृष्टस्वरितपदं रतिर्दृशनं प्रकाशः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि शम्बरबोधे प्रद्युम्नकृतदुर्गास्तवे षट्षष्ठाधिकशतोऽध्यायः ॥ १६६ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ समाप्तमाधो मायाज्ञो विकान्तः समरेऽव्ययः । अष्टमो निहतो युद्धे मायावो कालशम्बरः ।

तमृजवन्तो नगरे निहत्यामरसत्तमं । गृह्य मायावतीं देवीमागच्छन् नगरं प्रितुः ।
 सोऽन्तरोत्तगतो भूत्वा मायया शोचविक्रमः । आजगाम पुरीं रम्यां रवितां तेजसा पितुः ।
 सोऽन्तरोत्तगतो प्रपतितः केशवान्तःपुरं शिशुः । मायात्रया सह तथा रूपवानिव मन्मथः ।
 तस्मिन्सत्त्वावपतिते महिष्यः केशवस्य याः । विस्मिताश्चैव हृष्टाश्च भोताश्चैवाभवन्ततः ।
 ततस्तं कामपङ्कजं कान्तया सह सङ्गतं । प्रेम्ण्यो हृष्टवदनाः पिवन्त्यो नयनासवे ।
 तं विनोतमुलं दृष्ट्वा मञ्जमानं पदे पदे । अभवन् स्निग्धसंकन्याः सर्वास्ताः कृष्णयोषितः ।
 रक्षिणी पौत्रं तं दृष्ट्वा शोकान्तां पुत्रमर्द्धिनी । सपत्नीशतसंकोर्णा सवाय्मा वाक्यमब्रवीत् ।

८५९५

पादुक् क्षप्नो मया दृष्टो निजाया चौवने गते । कंसारिणा समानीय दत्तं साधारपक्षवं ।
 शशिरश्मिप्रतीकात्रं मुक्तादाम च शोभनं । केवलैर्नारुमारोप्य मम कण्ठे न्यबध्यत । ६५६
 श्यामा सुचारुकेशा स्त्री शुक्लाक्षरविभूषिता । पद्मदशा निरोललो प्रविष्टा मम वेषणि ।
 तथा पुनरहं गृह्य क्षाप्तिता रुचिरात्मना । कुशेक्षयमर्षो मालां स्त्री संयुक्ताय पाणिना ।
 मम भूर्जुन्युपाशाय दत्ता खक्वा तथा मम । एवं क्षप्नं कीर्तयन्तो रुक्मिणीं चष्टमानया ।
 सखीजनकृता देवो कुमारं प्रेक्षन्तं मुहुः । धन्यायाः सन्त्ययं पुत्रो दीर्घायुः प्रियदर्शनः ।
 ईदृशः कामसङ्काशो चौवने प्रक्षमे क्षितः । जीवपुत्रा तथा पुत्र का सा भाग्यसमन्विता । ६५७
 किमर्थं शम्भुदश्यामः समार्यस्वमिहागतः । अजिन् वयसि सुव्यक्तं प्रद्युम्नो मम पुत्रकः ।
 भवेद्यदि न नीतः स्यात् कृतान्तेन बलीयसा । व्यक्तं दृष्ट्विकुमारोऽयं न मिथ्या मम तर्कितं ।
 विज्ञातोऽसि मया चित्रैर्विना चकं मनःर्दनः । मुखं नारायणस्यैव केशाः केवान्त एव च ।
 ऊरू वक्षो भ्रूजौ तुच्छौ हस्तिनः शशुरस्य मे । कक्षं दृष्ट्वाकुलं सर्वं द्योतयन् वपुषा स्थितः ।
 अहो नारायणस्यासि दिव्या त्वमपरा तनुः । एतस्मिन्मन्त्रे कृष्णः सहसा प्रविशेष्ट ह । ६५८
 नारदस्य वचः श्रुत्वा शम्बरस्य बधं प्रति । सोऽपश्यन्तं मुतं श्रेष्ठं पिङ्गं मन्मथलक्षणे ।
 क्षुषां मायावतीं चैव दृष्ट्वेतेता मनार्दनः । सोऽब्रवीत् सहसा देवीं रुक्मिणीं देवतामिव ।
 अयं स देवि संप्राप्तः पुत्रस्यापधरस्तव । अनेन शम्बरं हत्वा मायायुद्धविभारदं ।
 हता मायाश्च ताः सर्व्वा याभिर्देवानबाधतः सती चेर्यं शुभा साध्वो भार्याऽपि तनयस्य ते ।
 मायावतीति विख्याता शम्बरस्य गृहोपिता । सा च ते शम्बरस्येयं पत्नीति भवतु व्यथा । ६५९
 मन्मथे तु गते नाशं गते चानङ्गतां पुरा । कामपञ्चो न कान्तैवा शम्बरस्य रतिः प्रिया ।
 मायारूपेण ते दैत्यं मोहयन्त्यसकृच्छुभा । न चैवा तस्य कामारि वशे तिष्ठति शोभना ।
 आत्ममायामयं कृत्वा रूपं शम्बरमाविशत् । पत्न्येया मम पुत्रस्य क्षुषा तव वराङ्गना ।
 लोककान्तस्य साहाय्यं करिष्यति मनोमयं । प्रवेशयेनां भवनं पूज्या ज्येष्ठा क्षुषा मम ।
 चिरात् प्रनष्टं स्वसुतं भजस्व पुनरागतं । ६६०
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा तु वचनं देवो कृष्णेनोदाहृतं तदा । प्रहर्षमनुलं लब्ध्वा रुक्मिणीं वाक्यमब्रवीत् ।
 अहो धन्यतराऽस्मीति वीरपुत्रसमागमात् । अद्य मे सफलः कामः पूर्णस्त्वस्य मनोरथः ।
 चिरप्रनष्टपुत्रस्य दर्शेनान्प्रियया सह । आगच्छ भवनं पुत्र प्रविश प्रियया सह ।
 ततोऽभिवाद्य चरणौ गोविन्दं सातरश्च सः । प्रद्युम्नः पूजयामास हस्तिनश्च महाबलं ।
 उत्थाय तं परित्वज्य मूढोपाशाय वीर्यवान् । प्रद्युम्नं बलिनां श्रेष्ठं केशवः परवीरहा । ६६१
 क्षुषाश्चोत्थाप्य तां देवी रुक्मिणीं रुक्मभूषणां । परित्वज्योपसंगृह्य सह दृढदृढभाषिणी ।
 संमंतं भवनं पत्न्या शशोन्मदितिर्यथा । प्रवेशयामास तदा रुक्मिणी सुतमागतं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेऽष्टमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

॥ वेदम्यायन उवाच ॥ अवाच्यार्थाद्भूतं मन्त्रमाक्रिकं जयताम्बरं । यं जप्त्वा तु नृपश्रेष्ठ सायन्मूनात्मनां व्रजेत् ।

कीर्त्तितं बलदेवेन कृष्णमैवानुकीर्त्तितं । धर्मकामैश्च मुनिभिश्चैषमिवापि कीर्त्तितं ।

सुरासुरगुरुब्रह्मा पातु मां जगतोपतिः । तथोद्धारवषट्कारैः सवित्रो विधयस्त्रयः ।

८४९०

अथैव यजुषि सामानि अर्द्धास्त्रायज्वंशानि च । चत्वारः सखिला वेदाः भरहृदाः सखिलराः ।

पुराणमितिहासश्च खिलान्युपखिलानि च । अङ्गान्युपाङ्गानि तथा व्याख्यानानि च पातु मां ।

पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं । इन्द्रियाणि मनो बुद्धिस्तथा सत्त्वं रजस्तमः ।

ज्योतिदानः समानश्च प्राणोऽपानश्च पञ्चमः । वायवः सप्त सैवान्ये येष्वायत्तमिदं जगत् ।

मनोचिरङ्गिराऽऽत्रिंश पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः । शृगुर्वश्रिष्ठो भगवान् पातु ते मां महर्षयः ।

८४९५

कश्यपाद्याश्च मुनयश्चतुर्दश दिशो दश । नरनारायणौ देवौ सगणौ पातु मां सदा ।

रुद्रासैकादश प्रोक्ता आदित्या द्वादशैव तु । अष्टौ च वमंशो देवा अश्विनौ द्वौ प्रकीर्त्तितौ ।

ह्योः श्रीलक्ष्मोः स्वधा मेधा तुष्टिः पुष्टिः स्वतिर्धृतिः । अदितिर्दितिर्दैन्यश्चैव विंदिका दैत्यमातरः ।

हिमवान् हंसकूटश्च निषधः श्वेतपर्वतः । श्ववभः पारियात्रश्च विन्ध्यो वैदूर्यपर्वतः ।

सह्यादयश्च मलयो मेरुमन्दरदंदुराः । कौस्तुभैलाभमैनाका पातु मां धरणीधराः ।

८४९०

शेषश्च वासुकिश्चैव विशालाक्षश्चतस्रकः । एलापत्रः शुक्तिर्कृष्णः कम्बलाक्षतरावुभौ ।

अलिभद्रः पितरकः कर्कोटकधनञ्जयो । तथा पूरणकश्चैव नागश्च करवोरकः ।

सुमनास्थो दधिमन्वतया शुङ्गारपिण्डकः । मणिनागश्च भगवांस्त्रिपु लोकेषु विश्रुतः ।

नागराडधिकर्णश्च तथा हारिद्रकोऽपरः । एते चान्ये च बहवो ये चान्ये नानुकीर्त्तितः ।

भूधराः सत्यधर्माणः पातु मां भुजंगेश्वराः । समुद्राः पातु चत्वारो गङ्गा च सरिताम्बरा ।

८४९५

सरस्वती चन्द्रभागा शतद्रुर्देविका श्रिवा । इरावती विपाशा च शरयूर्यमुना तथा ।

कल्याणी च रथेष्वा च बाह्रदा च क्षिरण्णदा । प्रवा सेलुमती चैव स्ववन्तो च वृहद्रथा ।

ख्याता चर्मण्यतो चैव पुष्पा चैव बधूमरा । एतास्यान्याश्च सरितो यस्यान्या नानुकीर्त्तितः ।

उत्तरापथगामिन्यः सलिलैः क्षपयन्तु मां । सिन्धो चर्मण्यतो पुष्पा मही शम्भवतो शुभा ।

वेणुः गोदावरी मीता कावेरी कौङ्कणावती । कृष्णवेणा शुक्तिमतो तप्तमा पुष्पवाहिनी ।

८४९०

ताम्रपर्णी ज्योतिरथा उत्पलोलुम्बरावती । नदी वैतरणी पुष्पा विदर्भा नर्मदा शुभा ।

वितस्ता वै भीमरथो एला चैव महानदी । कालिन्दी गोमती पुष्पा नदः श्रेणश्च विश्रुतः ।

एतास्यान्याश्च वै मन्था यास्यान्या नानुकीर्त्तितः । दक्षिणापथवाहिन्यः सलिलैः क्षपयन्तु मां ।

सिन्धुर्वैवती चैव भोजाला वनमालिका । पूर्वभद्राऽपराभद्रा निर्मला च वरद्रुमा ।

ख्याता वेववती चैव चापदासीति विश्रुता । प्रख्यावती लुण्ठनदी पुष्पा रम्या सरस्वती ।

८४९५

मित्रघ्ना चेन्दुमाला च तथा रुधुमती नदी । उमा गुरुनदी चैव वापी च विमलोदका ।

विमला विमलोदा च मत्स्यगङ्गा पयस्विनी । एतास्यान्याश्चैव मन्था यास्यान्या नानुकीर्त्तितः ।

ता मां समन्निपिञ्चन् पश्चिमामाश्रिता दिशं । भागोरथी पुच्छजला प्राच्यां दिशि समाश्रिता ।

सा तु दहतु मे पापं कीर्तिता शब्दुना हता । प्रभासश्च प्रवागश्च नैमिवं पुष्कराणि च ।

गङ्गातीर्थं कुरुक्षेत्रं श्रीक्षेत्रं गौतमाश्रमं । रामहृदं विनश्वरं रामतीर्थं न्तथैव च ।

८५२०

गङ्गाद्वारं कनकलं सोमो वै यत्र चोत्थिनः । कपालमोचनं तीर्थं जम्भूमार्गश्च विभुतं ।

सुवर्णविन्दु विख्यातं तथा कनकपिङ्गलं । दशाश्वमेधिकश्चैव पुष्पाश्रमविभूषितं ।

वदरो चैव विख्याता नरनारायणाश्रमः । विख्यातं फल्गुनोर्थं च तीर्थं भद्रवटं तथा ।

कोकामुखं पुष्पतमं गङ्गासामरमेव च । मगधेषु तपोदश गङ्गाहृदश्च विभुतः ।

तीर्थान्येतानि पुष्पानि सेवितानि महर्षिभिः । मां ज्ञावयन्तु सलिलैः कीर्तिताकीर्तितानि वै ।

८५२१

धर्मार्थकामविषयो यशःप्राप्तिः शमो दमः । वरुणोऽश्वोऽथ पर्जन्यो यमो नियम एव च ।

कौन्ति नयः सन्नतिश्च कोचो मोहः क्षमा हृतिः । विद्युतोऽभ्राणोऽपध्वजः प्रसादोऽन्नादविपत्ताः ।

यक्षाः पिशाचा गन्धर्वाः किन्नराः सिद्धचारणाः । नक्तध्वराः खेचरिणो दंष्ट्रिणः प्रियविपदाः ।

लम्बोदराश्च बलिनः पिङ्गाक्षा विश्वरूपिणः । मरुतः सहपर्जन्या कलाचुटिलचरणाः ।

नक्षत्राणि गद्याश्चैव क्षत्रवः शिशिरादयः । मामाहोरात्रयश्चैव सूर्याचन्द्रमसौ तथा ।

८५२२

आमोदश्च प्रमोदश्च प्रहर्षः शोक एव च । मन्युलमक्षपः सत्यं श्रुतिः सिद्धिः क्षुतिस्रया ।

रुद्राणी भद्रकाली च भद्रपथी च वारुणी । भासी च कालिका चैव शाण्डिली चैव विभुता ।

आर्या कुहूः मिनीबाली भीमा वैवती रतिः । एकानंशा च कुञ्जण्डी देवी कात्यायनी तथा ।

साहित्यायनमाता च देवकन्याश्च या स्मृताः । गोमन्दा देवपत्नी च मां रक्षन्तु सदात्नवः ।

नानाभरणं चैष्टाश्च नानारूपाङ्गिताननाः । नानादेशविचारिणो नानाशब्दोपशोभिताः ।

८५२३

मन्दो मञ्जाप्रियाश्चैव मयमैश्वर्याप्रियाः । मार्ज्यं रदोपिवक्त्राश्च गजसिंहनिभानामाः ।

कङ्कवायमष्टप्राणा क्रौञ्चतुल्याननास्तथा । व्यालयगोपवोताश्च चर्मापारणास्तथा ।

क्षत्रजोक्षितरक्ताश्च खड्गभेरीधमस्तथा । मत्सराः क्रोधनाश्चैव प्रासादरुचिरालयाः ।

मत्तान्मत्तप्रमत्ताश्च प्रहसन्त्यश्च विप्रिताः । पिङ्गाक्ष्यः पिङ्गकेशश्च तथा बालूनमूर्द्धजाः ।

ऊर्ध्वकेश्यः रुष्णकेश्यः श्वेतकेश्यस्तथैव च । नागायुगलश्चैव वायुवेगवनास्तथा ।

८५२४

एकहस्ता एकपादा एकाक्ष्यः कम्पिताननाः । बज्रपुच्छाल्पपुच्छाश्च द्विपुच्छाः प्रियमण्डिकाः ।

मुखमण्डो विडाली च पूतना गन्धपूतना । शीतवातोष्णवेताली रेवती सहर्षक्षिता ।

प्रियहास्याः प्रियक्रोधाः प्रियवासाः प्रियम्बदाः । सुखप्रसादाः सुखदाः सदा विजयप्रियाः ।

नक्तध्वराः सुखोदर्काः सदा पर्वाणि दारुणाः । मातरो मातृवत् पुत्र रक्षन्तु मम नित्यशः ।

पितामहमुखोद्भूता रौद्रा रुद्राङ्गलम्बाः । कुमारस्कन्दजाश्चैव ज्वरा वै वैष्णवादयः ।

८५२५

महावीर्या महाभीमा र्धोद्भूता महाबलाः । क्रोधजाः क्रोधनाः क्रूराः सुरविग्रहकारिणः ।

नक्तध्वराः केशरिणो दंष्ट्रिणः प्रियविपदाः । लम्बोदरा जर्घनिनः पिङ्गाक्षा विश्वरूपिणः ।

शत्रुघ्नपुत्रपरिचयप्रसन्नार्थाभिप्रायः । पिनाकवक्त्रमण्डपमङ्गदण्डाबुधप्रियाः ।
 दण्डिनः कुण्डिनः शूराः अटामकुटधारिणः । वेदवेदाङ्गकुशला नित्यं यज्ञोपवीतिनः ।
 व्यासापीडाः कुण्डलिनी वीराः केयूरधारिणः । नानावसनध्वोताश्विचक्रगनुलेपनाः ।
 गजाश्वोद्भवमार्जारसिंहव्याघ्रनिमाननाः । वराहोलूकगोमायुस्तृगास्तुमहिषाननाः ।
 वामना विकटाः कुन्दाः कराला लूनमूर्धजाः । सहस्रशतशस्त्रान्ये सहस्रजटधारिणः ।
 श्वेतकैलासमङ्गाशाः केचिद्दिनकरप्रभाः । केचिज्जलदवर्णाभा नीलाञ्जनचयोपमाः ।
 एकपादा द्विपादाश्च तथा द्विद्विरसोऽपरे । निर्घासास्त्रालजङ्गाश्च व्यादितास्त्रा भयङ्कराः ।
 बापीट्ठागकूपेषु समद्रेषु सरःसु च । श्मशानशैलवृक्षेषु शून्यागारनिवासिनः ।
 एते गहाश्च सततं रक्तान् मम सर्व्वतः । महा गणपतिर्नन्दी महाकालो महाबलः ।
 माहेश्वरो वैष्णवश्च श्वरो लोकभयावहो । रामणोश्चैव गोपालो भृङ्गरोटिर्गणेश्वरः ।
 देवश्च वामदेवश्च घण्टाकर्णः करन्धमः । श्वेतभद्रः कपालो च जम्बकः शत्रुतापनः ।
 मञ्जुनोन्मज्जनौ चोभौ मन्तापनविशपनौ । निजघामो घमश्चैव स्त्रुणाकर्णः प्रघोषणः ।
 उल्कामाली धमधमो ज्वालाजिह्वः प्रमर्दनः । संघट्टनः संकुचनः काष्ठभूतः शिवङ्करः ।
 कुम्भाण्डः कुम्भमूर्ध्ना च रोचनो वैज्रतो गृहः । अनिकेतः सुरारिपुः शिवश्चाश्वि एव च ।
 चेमकः पिशिताशो च सुरारिर्हरिलोचनः । भीमको ग्राहकश्चैव तथैवैगमथो गृहः ।
 उपपशोऽर्थकैश्च तथा स्कन्दगृहोऽपरे । चपलो लोमवेतालस्तामसः सुमहाकपिः ।
 हृदयोदर्शनशृणुः कुम्भाशो कङ्कणप्रियः । हरिश्चन्द्रश्रृङ्गस्तृप्तान्तो मनोमारुतरंहसः ।
 पार्व्वत्या रोपमंभूताः सहस्राणि शतानि च । शक्तिमन्तो द्युतिमन्तो ब्रह्मण्याः सत्यशूराः ।
 सर्व्वकामोपहर्त्तारा हन्तारो दिव्यतां मृधे । रात्रावहनि दुर्गेषु कौर्त्तिताकौर्त्तिता गुणैः ।
 तेषां गणानां पतयः सगणाः पान्तु नित्यशः । नारदः पर्व्वतश्चैव गन्धर्व्वापरमाङ्गणाः ।
 पितरः कारणं कार्य्यमाधयो व्याधयस्तथा । अगस्त्यो गालवो गार्ग्यः शक्तिर्धाम्नः पराशरः ।
 कृष्णात्रेयश्च भगवानमृतो देवलोऽनलः । वृहस्पतिस्तथैव मार्कण्डेयः श्रुतश्रवाः ।
 दैपायनो विदर्भश्च जैमिनिर्माठरः कठः । विश्वामित्रो वशिष्ठश्च लोमशश्च महानृविः ।
 उत्तङ्कश्चैव रैभ्यश्च पौलोमश्च दितस्त्रिनः । अश्विर्वै कालवृषीयो मुनिर्बोधार्तिघोषिता ।
 मारुततो यवकीतः कुशिको गौतमस्तथा । समर्त्तश्च शत्रुघ्नश्च स्वस्वत्रेयो विभाण्डकः ।
 अश्वीको जमदग्निश्च तथैर्व्विस्तपसां निधः । भरद्वाजः खलुशिराः कश्यपः पुलहः क्रतुः ।
 वृहदग्निर्हरिश्चन्द्रश्चैव कण्व एव च । वैतण्डी च दीर्घतपश्च वेदशांशुमान् शिवः ।
 शूनःशेफः शूनःपञ्चः शूनीलाङ्गूल एव च । अष्टावक्रो दधीचिश्च श्वेतकेतुस्तथैव च ।
 उद्दालकः शारपाणिः शूरी गौरमुखस्तथा । अग्निवेशः शमोकश्च प्रमुचुर्बुमुचस्तथा ।
 एते चान्ये च बहवश्च पथः संश्रितजनाः । मुनयः संश्रितात्मानो यै चान्ये नानुकौर्त्तिताः ।

२१५०

२१५१

२१५२

२१५३

२१५४

२१५५

अजयः साधिनः शान्ताः शान्तिं कुर्वन्तु मे मदा । त्रयोऽश्वत्थयो वेदास्त्रैविध्यं कौस्तुभो मणिः ।

उच्चैः अवा हयः श्रीमान्चैद्यो धन्वन्तरिर्हरिः । अमृतं गौः सुवर्णस्य दधिगौरास्य सर्षपाः ।

शुक्लाः सुमनसः कन्याः श्वेतच्छत्रं यवाचताः । दूर्वा हरिणं गन्धाश्च बालव्यजनमेव च ।

२४८०

तथाऽप्रतिहतं चक्रं महोत्तमन्दनं विधं । श्वेता वृषः करो मत्तः मिहो व्याघ्रा हयो गिरिः ।

पृथिवी चोद्धृता लाजा ब्राह्मणा मधु पायसं । स्वस्तिको वर्द्धमानश्च लब्ध्यावर्त्तः प्रियङ्गवः ।

श्रीफलं गोमयं मतस्या दुन्दुभी पटहस्त्रलः । श्वपिपव्यश्च कन्याश्च श्रीमद्भद्रासनं धनुः ।

रोचना रुचकश्चैव नदीनां मङ्गमोदकं । सुपर्णाः शतपत्राश्च चकोरा जीवजीवकाः ।

नन्दोमुखी मयूरश्च वज्रमुक्ता मणिष्वजाः । आयुष्याणि प्रशस्तानि कार्यमिद्विकराणि च ।

२४८१

पुण्यं वै विगतक्लेशं श्रीमहै मङ्गलाश्वितं । रामिणोदाहृतं पूर्वमायुः श्रीजयकाङ्क्षिणा ।

यश्चेदं आवयेद्विद्वान् यश्चेदं शृणुयाच्चरः । मङ्गलाष्टशतं स्नातो जपेत् पर्वणि पर्वणि ।

बधवन्धपरिक्षेत्रं व्याधिशोकपराभवे । न च प्राप्नोति वैकल्यं परचेह च मन्दति ।

धन्यं यश्चस्मायुष्यं पवित्रं वेदसम्पितं । श्रीमत् स्वर्ग्यं मदा पुण्यमपत्यजननं शुभं ।

शिवं चेमङ्करं नृणां मेधाजननमुत्तमं । सर्वरोगप्रशमनं सुकीर्तिकुलवर्द्धनं ।

२४८२

अद्भुधानो दयाभूतः प्रपठेदात्मवाचरः । सर्वपापविशुद्धात्मा गतिश्च लभते शुभं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि बलदेवाङ्गिके अष्टषष्ठ्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इतो यदैव प्रद्युम्नः शम्भरेणात्माघातिना । मामेऽस्मिन्नेव शान्त्यस्तु जाम्बवत्यामजायत ।

बान्धात् प्रभृति रामेण मोऽस्तेषु विनियोजितः । रामादनन्तरश्चैव मानितः सर्ववृष्णिभिः ।

जातमात्रे ततः कृष्णः शुभं तामावसत् पुरीं । निहतामित्रभामन्तः शक्रोद्यानं यथाऽमराः ।

यादवीञ्च श्रियं दृष्ट्वा स्त्रां श्रियं देष्टुं वासवः । जनार्दनभयाच्चैव न शान्तिं स्त्रेभिरे नृपाः ।

२४८३

कस्यचित्तस्य कालस्य पुरे वारणसाङ्गये । दुर्योधनस्य यज्ञे वै समीयुः सर्वपार्थिवाः ।

तां श्रुत्वा माधवीं लक्ष्मीं सपुत्रश्च जनार्दनं । पुरीं दारवतीञ्चैव निविष्टां सागरान्तरे ।

दृतैस्ते कृतसन्धानाः पृथिव्यां सर्वपार्थिवाः । प्रियं द्रष्टुं हृषीकेशमाजगमुः कृष्णमन्दिरं ।

दुर्योधनमुखाः सर्वे धृतराष्ट्रवशानुगाः । पाण्डवप्रमुखाश्चैव धृष्टद्युम्नादयो नृपाः ।

पाण्डुशैलकलिङ्गेशा वाक्कीका द्रविडाः खशाः । अगौहिणीः प्रकवन्तो दश चाष्टौ च भूमिपाः ।

२४८४

आजगमुर्धादवपुरीं गोविन्दभुजपालितां । ते पर्वतं रैवतकं परिवार्यावजोत्तराः ।

विविशुर्योजनः ख्यासु स्त्रासु स्त्रासु च भूमिषु । ततः श्रीमान् हृषीकेशः सह यादवपुङ्गवैः ।

समीपं भानवेन्द्राणां निर्ययौ कमलेलेणः । स तेषां नरदेवानां मध्यस्थो मधुसूदनः ।

यथागतं यदश्रेष्ठः शरदीव दिवाकरः । स तत्र समुदाचारं यथास्थानं यथावयः ।

कृत्वा भिक्षासने कृष्णः काञ्चने निषसाद ह । राजानोऽपि यथास्थानं निरेदुर्विविधेष्वथ ।

२४८५

भिक्षासनेषु चित्रेषु पोठेषु च नराधिपाः । सथादवनरेन्द्राणां समाजः शुश्रुभे तदा ।

मुराणामसुराणाञ्च सदसि ब्रह्मणो यथा । तेषाञ्चिनाः कथास्तत्र प्रवृत्ताः मत्समागमे ।
 यदूनां पार्थिवानाञ्च केवलस्योपशृण्वतः । एतस्मिन्नन्तरे वायुर्वैधा मेघरवोद्भूतः ।
 तुमुलं दुर्दिनं चासीत्सुविद्युत्सन्निधिमत् । तद्दुर्दिनतलं भित्त्वा नारदः प्रत्यदृश्यत ।
 संवेष्टितजटाभारो वोणासक्तो न बाहुना । स पपात नरेन्द्राणां मध्ये पावकसन्निभः । ८१०
 नारदोऽग्निशिखाकारः श्रीमाञ्चकसखो मुनिः । तस्मिन्निपतिते भूमौ नारदे मुनिपुङ्गवे ।
 तदद्भुतमहामेघं व्यपाक्यत दुर्दिनं । सोऽवगाह्य नरेन्द्राणां मध्यं सागरसन्निभं ।
 आसनस्थं यदुश्रेष्ठमुवाच मुनिरथ्ययं । आश्चर्य्यः खलु देवानामेकस्त्वं पुण्योत्तम ।
 धन्ययामि महाबाहो लोके नान्योऽस्ति कश्चन । एवमुक्तः स्मितं कृत्वा प्रत्युवाच मुनिं प्रभुः ।
 आश्चर्य्यश्चैव धन्यश्च दक्षिणाभिः सहेत्यहं । एवमुक्तो मुनिश्रेष्ठः प्राह मध्ये महोर्वितां । ८११
 कृष्ण पथ्याप्रवाक्योऽस्ति गमिष्यामि यथागतं । तं प्रस्थितमभिप्रेक्ष्य पार्थिवाः प्राङ्गरीश्वरं ।
 गुह्यं मन्त्रमजानन्तो वचनं नारदेरितं । आश्चर्य्यं ह्यत्यभिहिते धन्योऽमीति च साधव ।
 दक्षिणाभिः सहेत्येवं प्रत्युक्तेषु च नारदे । किमेतस्माभिर्जनो मे दिव्यं मन्त्रपदं महत् ।
 यदि श्रव्यमिदं कृष्ण श्रोतुमिच्छामि तत्ततः । तानुवाच ततः कृष्णः सर्वान् पार्थिवपुङ्गवान् ।
 श्रोतव्यं नारदस्त्वं द्विजो वः कथयिष्यति । ब्रूहि नारद तत्त्वार्थं श्रव्यमन्त्रं प्रियवोचिनः । ८१२
 यत्तयाऽभिहितं वा त्वं मया च प्रतिभाषितं । स पीठे काञ्चने शुभे सूर्यविष्टः खलु हूते ।
 प्रभवन्तस्य वाक्यस्य प्रवक्तुमुपसक्रमे ।
 ॥ नारद उवाच ॥ श्रूयतां भो नृपश्रेष्ठा यावन्तः स्य समागताः । अथ प्रश्रव्य महतो यथा पारमहङ्गतः ।
 अहं कदाचिद्भङ्गाय स्तोत्रे विषयणमियिः । चराम्येकः क्षपापाथे दृश्यमाने दिवाकरे ।
 अपश्यं गिरिकूटाभं कपालद्वयदर्शनं । कोशमण्डलविस्तारं तावद्द्विगुणमायतं । ८१३
 चतुश्चरणमुत्थितं स्मितं शैवलगङ्गिलं । मम वोणाकृतिं कूर्ध्वं गजवर्कचयोपमं ।
 सोऽहं तं पाणिना स्पृष्ट्वा प्रोक्तवान्जलचारिणं । त्वमाश्चर्य्यवरीरोऽसि कूर्ध्वं धन्योऽसि मे मतः ।
 यस्तत्त्वमेवमेवाभ्यां कपालाभ्यां समावृतः । तोये चरसि निःशङ्कः कश्चिदन्यजन्तिनयम् ।
 स मामुवाचानुचरः कूर्मो मानुषवत्स्वयं । किमाश्चर्य्यं मयि विभो धन्यश्चाहं कथं मुने ।
 गङ्गेयं निम्नगा धन्या किमाश्चर्य्यमतः परं । यवाहमिव सत्त्वानि चरन्त्यायुतशो द्विज । ८१४
 सोऽहं कुतूहलाविष्टो नदीं गङ्गामुपस्थितः । धन्योऽसि त्वं सरिच्छ्रेष्ठे नित्यमाश्चर्य्यभूषिता ।
 या त्वमेवं महोदहैः स्थापदैरुपशोभिता । हृदिनीं सागरं यामि रक्तान्तो तापसाख्यान ।
 एवमुक्ता तो गङ्गा रूपिणी प्रत्यभाषत । नारदे देवगन्धर्व्वं प्रकृत्य दयितं दिजं ।
 मा नैवं देवगन्धर्व्वं संयामकलहप्रिय । नाहं धन्या द्विजश्रेष्ठ नायाश्चर्य्यपशोभिता ।
 तव सत्यं निविष्टस्य वाक्यं माम्प्रति बाधते । लोकाश्च र्यक्त्रो लोके धन्यश्चैवाणवो द्विज । ८१५
 यवाहमिव विस्तो पाः प्रतशो यान्ति निम्नगाः । सोऽहं विषयगा वाक्यं श्रुत्वाऽर्षेवमुपस्थितः ।

आसुर्यः खलु लोकानां धन्यस्वादि महार्थव । येन खल्वसि योनिस्त्रयमर्था वसिलेश्वर ।
 ज्ञाने त्वा वारिवाहिण्यः हरितो लोकपावनाः । दयाः समभिगच्छन्ति नद्यो लोकजनमहताः ।
 समुद्रस्त्रेवमुक्तस्तु ततो मामब्रवीदृचः । खं जलोपतलं भिन्ना व्युत्थितः पवनैरितः ।
 मा मैवं देवगन्धर्व नासुर्यासुर्यो दिग्वर्धन । वसुधेयं मुने धन्या यन्नाहमुपरि स्थितः ।
 अतस्तु पृथिवीं लोके किमासुर्यमतः परं । सोऽहं यागरवाक्येन चिन्तिं चिन्तितले स्थितः ।
 कौतूहलममाविष्टो ह्यब्रुवं जमतो मतिं । धरिणि देहिनां योनिर्द्वन्वा खल्वसि शोभने ।
 आसुर्यश्चापि भूतेषु महत्या समथा युते । तेन खल्वसि भूतानां धरणी मनुजारविः ।
 समा त्वत्तः प्रसूता च सर्वे साम्बरगामिनां । ततो भूः स्तुतिवाक्येन सा मथोक्तेन तेजिता ।
 विहाय महजं मैर्यमय मामभ्यभाषत । देवगन्धर्व मा मैवं संपामकलहप्रिय ।
 नास्मि धन्या न चासुर्या पारिवेयं प्रतिर्धम । एते धन्या दिजमेष्ठ पर्वता धारयन्ति मां ।
 एखासुर्याणि दृश्यन्ते एते लोकस्य सेतवः । सोऽहं पर्यायवाक्येन पर्वतान् समुपस्थितः ।
 धन्या भवन्तो दृश्यन्ते वज्रासुर्याश्च भूधराः । काश्चनखापरकस्य धातूनाञ्च विज्ञेयतः ।
 तेन खल्वकाराः सर्वे भवन्तो भुवि शाश्वताः । ते ममैतदृचः श्रुत्वा पर्वतास्तुभुवां वराः ।
 ऊर्ध्वस्थां साम्बयुक्तानि वचांसि वनशोभिनः । ब्रह्मर्षे न वयं धन्या नाप्यासुर्याणि सन्ति नः ।
 ब्रह्मा प्रजापतिर्धन्यः स चासुर्यः सुरेश्वरपि । सोऽहं पितामहं गत्वा सर्वप्रभवमवययं ।
 तस्य काक्यस्य पर्यायं पर्यायमिव लक्षये । सोऽहं स्वयम्भुवं देवं लोकयोनिस्तुर्भुवं ।
 पारण्यथादुपायातः प्रणामावन्ताननः । सोऽहं वाक्प्रवृत्त्यायै आरुधे पश्येवानये ।
 आसुर्यं भगवानेको धन्यश्च जमतो मुहः । न किञ्चिदन्यत् पश्यामि भूतं यज्ञवता समं ।
 त्वत्तः सर्व्यतिदं जातं जगत् स्यावरज्जुमं । सदेवदानवा मर्त्या लोके भूतेन्द्रियात्मकाः ।
 भवन्ति सर्व्यदेवेश दृष्ट्यादृष्ट्यमिदं जगत् । तेन खल्वसि देवानां देवदेवः सनातनः ।
 तेषामेवासि यत् सृष्टा लोकानामपि भावनः । ततो मां प्राह भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।
 धन्यासुर्याश्चितैर्वाक्यैः किं मां नारद भाषसे । आसुर्यं परमं वेदा धन्या वेदाश्च नारद ।
 ये लोकान्धारयन्ति स्य वेदास्तत्पार्थदक्षिणः । ज्ञकसामयजुषां सत्यमस्यर्षेण च यन्मत्तं ।
 तन्मयं विद्धिमां विप्र हृतोऽहं तैर्ज्ञेया च ते । पारमेष्ठ्येन वाक्येन चोदिनोऽहं स्वयम्भुवा ।
 वेदोपस्थानिकाश्चके मतिर्बलानविकारां । सोऽहं स्वयम्भुवचनाददौ मै समुपस्थितः ।
 उवाच वेदांस्तुरो मन्त्रप्रवचनार्चितान् । धन्या भवन्तः पुण्याश्च नित्यमासुर्यभूषिताः ।
 आधाराश्चैव विप्राणामेवमाह प्रजापतिः । स्वयम्भुवोऽपीह परंभवस्तु प्रभ्रमागतः ।
 युष्मत्परतरं नास्ति श्रुत्या वा तपसाऽपि वा । प्रत्यूचस्तो तदा वाक्यं वेदा मामभितः स्थिताः ।
 आसुर्याश्चैव धन्याश्च यज्ञाश्चास्तवराचणाः । यज्ञार्थे च वयं सृष्टा धाका येन स्य नारद ।
 तदस्माकं परा यज्ञा न वयं खल्वग्रे स्थिताः । स्वयम्भुवः परं वेदा वेदानाञ्च परं कृतुः ।

२३५

२३६

२३७

२३८

२३९

२४०

ततोऽहमब्रुवं यज्ञान् यदहस्याग्निपुरस्कृतान् । भो यज्ञाः परमं तेजा युष्मासु खलु सङ्गते ।

ब्रह्मणाऽभिरहितं वाक्यं यच्च वेदैरदीरितं । आश्चर्यमन्यलोकेऽस्मिन् भवज्ञो नाधिगच्छते ।

धन्याः खलु भवन्तो ये दिवातीनां स्वर्गजिनः । तेन खल्वग्रथकृतिं युष्माभिर्चान्तिं तर्पिताः ।

भागैश्च विदग्धाः सर्वे ममैवैव महर्षयः । अग्निष्टोमादयो यज्ञा मम वाक्पादनमरं ।

२१७

प्रत्यक्षुर्वा ततो वाक्यं सर्वे धूपध्वजाः स्मिताः । आश्चर्यं ब्रह्मा नास्मासु धन्यब्रह्मेऽपि वा मुने ।

आश्चर्यं परमं विष्णुः स ह्यस्माकं परा गतिः । यदाह्यं त्वमग्नौमो ज्ञतमग्निषु पावन ।

तत् सर्वं पुण्डरीकाक्षो लोकमूर्तिः प्रयच्छति । सोऽहं विष्णुगतिं प्रेषुरिह संपतितो भुवि ।

दृष्ट्वायं मया कृष्णो भवद्भिरिह संवृतः । यन्मयाऽभिरिक्तां ह्येष तमाश्चर्यजनाहं ।

धन्यस्मासीति भवतां मथस्यो ह्यत्र पार्ययाः । प्रत्युक्तोऽहमनेनाद्य वाक्पलाय्य यदुत्तरं ।

२१८

दक्षिणाभिः सहत्येवं पर्याप्तं वचनं मम । यज्ञानाञ्च गतिर्विष्णुः सर्वेषाञ्च सदक्षिणः ।

दक्षिणाभिः सहत्येवं प्रश्नो मम समाप्तवान् । कूर्कोणाभिरहितं पूर्वं पारम्य्यादिहागतं ।

सदक्षिणेऽस्मिन् पुरुषे तदाक्यं प्रतिपादितं । यक्षां भवन्तः पृच्छन्ति वाक्यस्यास्य निर्विण्यं ।

तदन्तत् सर्वमाख्यातं माधु यामि यथागतं । नारदे तु गते स्वर्गे सर्वे ते पृथिवोक्षितः ।

विस्मिता स्थानि रात्राणि अग्न्यः सखलवाहनाः । जनाहंनोऽपि सदितो यदुभिः पावकोपमैः ।

२१९

स्वमेव भवन् वीरो विवेश यदुपकृतः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि आश्चर्यधन्योपाख्याने ऊनमत्तत्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव महाबाहो कृष्णस्य जगतीपतेः । माहात्म्यं श्रोतुमिच्छामि परमं दिजमत्तम ।

न हि मे दक्षिरस्तोह इष्टस्तत्सख्य धीमतः । कर्षणामनुमन्तानं पुराणस्य महात्मनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नानाः शक्वाः प्रभावस्य वक्तुं वर्धतेरपि । गोविन्दस्य महाराज श्रूयतामिदमद्भुतं ।

अरतन्ये श्रयानिन् भीमेषु परिचोदितः । गाण्डीवधन्या वोभस्युर्वाहात्म्यं केवलस्य यत् ।

२२०

राक्षां मध्ये महाराज ज्येष्ठं भातरमब्रवीत् । युधिष्ठिरं जितामित्रमिति तच्छृणु कैरव ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ पुराऽहं दारकां यातः सम्बन्धोन्वसोक्तकः । न्यवसं पूजितस्तत्र भोजेष्ट शयनकोत्तमैः ।

ततः कदाचिदूर्ध्वात्मा दीक्षितो मधुसूदनः । एकाक्षेन महाबाहुः शास्त्रदृष्टेन कर्षण ।

ततो दीक्षितमाधीनमभिगम्य दिजोत्तमः । कृष्णं विज्ञापयामास परिचासोति चाब्रवीत् ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ रक्षाधिकारो भवतः परिरक्षस्व मां विभो । चतुर्थां हि धर्मस्य रक्षिता लभते फलं ।

२२१

॥ वासुदेव उवाच ॥ न मेतद्यं दिजश्रेष्ठ रक्षानि त्वां कुतो भयं । ब्रूहि तस्मै न भद्रं ते यद्यपि स्यात् सुदुष्करं ।

॥ ब्राह्मण उवाच ॥ जातो जातो महाबाहो पुत्रो मे ह्ययं ज्ञेयः । यद्यो हतास्तुर्यं त्वं कृष्ण रक्षितुमर्हसि ।

ब्राह्मण्याः स्मृतिकाशोऽस्य तत्र रक्षा विधीयतां । यथा भिजेदपत्यं मे तथा कुरु जनाहं ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ ततो मामाह गोविन्दो दीक्षितोऽहं कृताविह । रक्षा च ब्राह्मणे कार्य्या सर्व्यावस्त्वगतैरपि ।

मुक्ताऽहमेवं कृष्णस्य ततो वचनमब्रुवं । भो नियोजय गोविन्द रक्षित्यामि दिजं मयात् ।

२२२

इत्युक्तः स स्मिन् कृत्वा ममुवाच जनार्दनः । प्रत्युद्योत्यमकस्तु ब्रोजितोऽस्मि नराधिप ।
 ततो मां ब्रोजितं ज्ञात्वा पुनराह जनार्दनः । गच्छतां कैरवश्रेष्ठ शस्त्रे यदि रक्षितुं ।
 तत्पुरोगाश्व गच्छन्तु वृष्णान्वकमहारथाः । ॥ १७० ॥ ततो रामं महाबाहुं प्रद्युम्नस्य महाबलं ।
 ततोऽहं वृष्णिभैर्येन महता परिवारितः । तमघतो द्विजं कृत्वा प्रयातः सह वैनिकैः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवमाहात्म्ये सप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७० ॥
 ॥ अर्जुन उवाच ॥ मुहूर्त्तैर्न वयं घानं तं प्राप्य भरतर्षभ । विश्राज्जवाहनाः सर्वे निवासयोपसंस्थिताः । ॥ १७१ ॥
 ततो यामस्य मध्ये ऽहं निविष्टः कुरुनन्दन । समन्ताद्वृष्णिभैर्येन महता परिवारितः ।
 ततः शकुनयो दीप्ता स्तगाश्च कूरमापिणः । दीप्तायां दिशि वाग्रन्तो भयमविदयन्ति मे ।
 सन्ध्यारागो जवावर्णो भानुमंश्चैव निष्प्रभः । पयान नहतो शेखरा वृथिवो चाप्यकम्पत ।
 तान् समीक्ष्य महोत्पातान्दारुणान्महर्षणान् । योगमाज्ञापयं तत्र जनस्योत्सुकचेतसः ।
 युधुधानपुरोगाश्व वृष्णान्वकमहारथाः । सर्वे युक्तरथाः स्रज्वाः स्वयञ्चाहन्त्याऽभवं । ॥ १७२ ॥
 गतेऽर्द्धरात्रममये ब्राह्मणो भयद्विह्वलः । उपगम्य भयादस्मानिदं वचनमब्रवीत् ।
 कालोऽयं समनुप्राप्ता ब्राह्मण्याः प्रसवस्य मे । तथा भवन्नास्तिष्ठन्तु न भवेद्दृष्ट्वा यथा ।
 मुहूर्त्तोऽदिव चाभौधं कृपणं रुदितस्वनं । तस्य विरस्य भवने ह्रियते ह्रियतेति च ।
 अथाकांक्षं पुनर्व्याचमश्रयं बालकस्य वै । ऊं हेति ह्रियमाणस्य न च पाश्यामिराजसं ।
 ततोऽस्माभिस्तदा तात शरवर्षैः समन्ततः । विष्टभिता दिशः सर्वा ज्वन एव स बालकः । ॥ १७३ ॥
 ब्राह्मणोऽर्जुनस्वरं कृत्वा हृते तस्मिन् कुमारके । वाचः स पापपत्नीत्राः अवयामास मां तदा ।
 वृष्णयो हतसंकल्पास्तथा ऽहं नष्टचेतनः । मामेव हि विशेषेण ब्रह्मणः प्रत्यभाषत ।
 रक्षिष्यामीति चोक्तं ते न च रक्षितवानसि । प्रष्टुं वाक्यमिदं श्रेष्ठं यत्त्वमर्हसि दुर्धरे ।
 वृथा त्वं स्पृह्यसे नित्यं कृष्णो नामितबुद्धिना । यदि स्यादिरु गोविन्दो नैतदव्याहितं भवेत् ।
 यथा चतुर्थं धर्मस्य रक्षिता लभते फलं । पादस्यापि तथा मुहू भागं प्राप्नोत्यरक्षिता । ॥ १७४ ॥
 रक्षिष्यामीति चोक्तं ते न च रक्षितवानसि । मोघं गाण्डोवमतत्ते मोघं वीर्यं यशस्य ते ।
 न किञ्चिदुक्ता तं विप्रं ततोऽहं प्रक्षितस्तदा । सह वृष्णान्वकैः सर्वैर्धनं कृष्णो महाद्युतिः ।
 ततो दारवतीं गत्वा दृष्ट्वा मधुनिघातिनं । ब्रोजितः शोकसन्तप्तो गोविन्देनापलबितः ।
 स तु मां ब्रोजितं दृष्ट्वा समाश्रय्य च माधवः । सान्त्वयित्वा च तं विप्रमिदम्बचनमब्रवीत् ।
 भूपोवस्यैव श्रेष्ठश्च भेषपुष्पबलाक्षकौ । थोजयाम्भानिति तदा दारुकं प्रत्यभाषत । ॥ १७५ ॥
 आरोप्य ब्राह्मणं कृष्णो ह्यवरोप्य च दारुकं । मामुवाच ततः शौरिः सारथ्यं क्रियतामिति ।
 ततः समाश्रय्य रथं कृष्णोऽहं ब्राह्मणः स च । प्रयाताः स्म दिशं सौम्यामुदीचीं कैरवर्षभ ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवमाहात्म्ये एकवत्सत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७१ ॥
 ॥ अर्जुन उवाच ॥ ततः पर्वतजालानि सरितस्तु वनानि च । अपश्यं समतिक्रम्य सागरं सकराख्यं ।

ततोऽर्धमुदधिः साक्षादुपनिन्ये जनाईने । प्राञ्जलिः समुपास्नाय किं करोमीति चाब्रवीत् ।
 प्रतिगृह्य स तां पूजां तमुवाच जनाईनः । रथपन्थानमिच्छामि तथा दत्तं नदीपते । ८७१
 अयाब्रवीत् समुद्रस्तु प्राञ्जलिर्गह्वरं । प्रसीद भगवन्ममन्योऽप्येवं गमिष्यति ।
 तथैव स्थापितः पूर्वमगाधोऽस्मि जनाईन । तस्या प्रवर्त्तिते मार्गे यास्यामि गमनोद्यता ।
 अन्येऽप्येवं गमिष्यन्ति राजानो दर्पमाहिताः । एवं सञ्चिन्त्य गोविन्द यत्कृतं तत् समाचर ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ ब्राह्मणार्थेऽस्मदर्थे च कुरु सागर मदसः । मदृते न पुमान् कश्चिदन्यस्त्वं धर्षयिष्यति ।
 अयाब्रवीत् समुद्रस्तु पुनरेव जनाईन । अभिज्ञापमयाङ्गीतो वाढमेवं भवति । ८७२
 श्रावयाम्येव मार्गे ते येन त्वं कृष्ण यास्यसि । रथेन सह सूतेन सध्वजेन च केशव ।
 ॥ वासुदेव उवाच ॥ मया दत्तो वरः पूर्वमेव श्रावं यास्यसीति ह । मानुषास्ते न जानीयुर्विधात्मनसश्चयान् ।
 जलं स्तम्भय साधो त्वं ततो यास्यास्यहं रथो । न हि कश्चित् प्रमाणन्ते रत्नानां वेत्स्यते नरः ।
 सागरेण तथेत्युक्ते प्रस्थिताः स्म जलेन वै । सञ्चितेन यथा भूमौ मणिवर्णेन भास्यता ।
 ततोऽर्णवं समुत्तीर्य करुणयुत्तरान् वयं । क्षणेन समतिक्रान्ता गन्धमादनमेव च । ८७३
 ततस्तु पर्वताः सप्त केशवं सम्पस्थिताः । जयन्तो वैजयन्तश्च नीलो रजतपर्वतः ।
 महामेघः सकैलास इन्द्रकूटश्च नामतः । विभ्राणा वर्णरूपाणि विविधान्यहुतानि च ।
 उपस्थाप्य च गोविन्दं किं कुर्म्येत्थमुत्तदा । तांश्चैव प्रतिजयाह विधिवन्मधुसूदनः ।
 तानुवाच हृषीकेशः प्रणामावतान् स्थितान् । विवरं गच्छतो मेऽयं रथमार्गः प्रदोद्यता ।
 ते कृष्णस्य वचः श्रुत्वा प्रतिगृह्य च पर्वताः । प्रददुः कामतो मार्गे गच्छतो भरतर्षभ । ८७४
 तत्रैवान्तर्हितास्तो च तदाश्चर्यतरं मम । अशक्तश्च रथो याति मेघजालेऽप्युग्रमान् ।
 ततः कदाचिदुत्थेन रथमुज्जस्तुरङ्गमाः । पङ्कभूतं हि तिमिरं स्पर्शादिज्ञायतेऽनघ ।
 अथ पर्वतभूतं तत्तिमिरं समपद्यत । तदासाद्य महाराज निघ्नयत्ना हयाः स्थिताः ।
 ततश्चक्रेण गोविन्दः पाटयित्वा तमस्तदा । आकाशं दर्शयामास रथपन्थानमुत्तमं ।
 निष्क्रम्य तमसस्तस्मादाकाशं दर्शितं तदा । भविष्यामीति संज्ञा मे भयञ्च विगतं मम । ८७५
 ततस्तेजः पञ्चलितमपश्यं तत्तदाऽम्बरे । सर्वलोकं समाविश्य स्थितं पुरुषविपदं ।
 तं प्रविष्टो हृषीकेशो दोषं तेजोनिधिं तदा । रथ एव स्थितस्याहं स च ब्राह्मणवत्तमः ।
 स मुहूर्त्तान्ततः कृष्णो निश्चकाम तदा प्रभुः । चतुरो बालकान् गृह्य ब्राह्मणस्यात्मजंस्तदा ।
 प्रददौ ब्राह्मणायां पुत्रान् सर्वान् जनाईनः । त्रयः पूर्वं हुता ये च सद्यो जातश्च बालकः ।
 प्रहृष्टो ब्राह्मणस्तत्र पुत्रान्दृष्ट्वा पुनः प्रभो । अहञ्च परमप्रतो विस्मितश्चाभवं नृप । ८७६
 ततो वयं पुनः सर्वे ब्राह्मणस्य च ते सुताः । यथागता निवृत्ताः स्म तथैव भरतर्षभ ।
 ततः स्म डारकां प्राप्ताः क्षणेन भरतर्षभ । अवमृशतेऽर्द्धदि वसे विस्मिताहं ततः पुनः ।

सपुत्रं भोजयित्वा तं द्विजं कृष्णो महापथाः । धनेन तर्पयित्वा च गृहं प्रास्थापयत्तदा ।

॥ इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवमाहात्म्ये द्विसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७२ ॥

॥ अर्जुन उवाच ॥ ततः कृष्णो भोजयित्वा शतानि सुवक्त्रानि च । विप्राणामृषिकन्यानां कृतकृत्योऽभवत्तदा ।

ततः पञ्चमया भुक्त्वा वृष्णिभोजैश्च सर्वशः । विशिवाश्च कथां दिव्याः कथयामास भारत ।

६७५

ततः कथान्ते तत्राहमभिगन्ध जगार्दनं । अपृच्छन्तद्यथावृत्तं कृतं यदृष्टवानहं ।

कथं समुद्रस्तब्धोदः कृतलो कमलेक्षणः । पर्वतानाञ्च विवरं कृतं ते कथमच्युत ।

तमस्तच्च कथं घोरं धनं चक्रेण पाटितं । तच्च यत् परमं तेजः प्रविष्टोऽसि कथञ्च तत् ।

किमर्थं तेन ते बालास्तदा चापचताः प्रभो । यच्च ते दोर्धमध्वानं सङ्क्षिप्तं तत्कथं पुनः ।

कथञ्चान्येन कालेन कृतं नस्तद्भगवतं । एतत् सर्वं यथावृत्तमाचक्ष्व मम केशव ।

६७६

॥ वासुदेव उवाच ॥ महर्षिगार्थं ते बाला ह्यगस्तेन महात्मना । विप्रार्थमेव्यते कृष्णो नागच्छेदन्ययेति ह ।

ब्रह्मतेजोमयं दिव्यं महद्यदृष्टवानमि । अहं स भरतश्रेष्ठ मत्तेजस्तत् सनातनं ।

प्रकृतिः सा मम परा व्यक्ताव्यक्ता सनातनी । तां प्रविश्य भवन्तीह मुक्ता योगविदुक्तमाः ।

सा साङ्ख्यानां गतिः पार्थ योगिनाञ्च तपस्विनां । तत्पदं परमं ब्रह्म सर्वं त्रिभजते जगत् ।

मामेव तत्परन्तेजो ज्ञातुमर्हसि भारत । समुद्रस्तब्धतेजोऽहमहं स्तस्मयित्वा जलं ।

६७७

अहं ते पर्वताः सप्त ये दृष्ट्वा विविधास्तथा । पङ्कभूतं हि तिमिरं दृष्टवानभि यद्वि तत् ।

अहं तमो घनोभूतमहमेव च पाटकः । अहञ्च कालो भूतानां धर्मश्च अहं प्रकीर्तितः ।

चन्द्रादित्यौ महौ शैलाः सरितश्च सरामि च । चतस्रश्च दिशः सर्वा ममैवात्मा चतुर्विधः ।

चतुर्वर्ण्यं मत्प्रसूतं चातुराश्रममेव च । चातुर्वर्धनश्च कर्त्ताऽहमिति बुध्यस्व भारत ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ भगवन् सर्वभूतेश्च वेत्तुमिच्छामि ते प्रभो । पृच्छामि त्वां प्रपन्नोऽहं नमस्ते पुरुषोत्तम ।

६७८

॥ भगवानुवाच ॥ ब्रह्म च ब्राह्मणाश्चैव तपः सत्यञ्च भारत । उयं दृढदण्डैव मत्तस्तदिद्वि पाण्डव ।

प्रियस्तोऽहं महाबाहो प्रियो मेऽसि धनञ्जय । तेन ते कथयिष्यामि नान्यथा वक्तुमुत्सहे ।

अहं यजुषि सामानि ऋचश्चायुर्वर्णानि च । ऋचयो देवता यज्ञा मत्तेजो भरतर्षभ ।

पृथिवी वायुराकाशमपि ज्योतिश्च पञ्चमं । चन्द्रादित्यौवहोवाचाः पञ्चा मासास्तयर्त्तवः ।

मुहूर्ताश्च कलाश्चैव चणाः समस्तरास्तथा । मन्वाश्च विविधाः पार्थ यानि शाखाणि कानिचित् ।

६७९

विद्याश्च वेदितव्यञ्च मत्तः प्रादुर्भवन्ति वै । मन्मथं विद्वि कौन्तेय कथं खट्वि व भारत ।

मन्वासञ्च ममैवात्मा सदस्यैव तत् परं ।

॥ अर्जुन उवाच ॥ एवमुक्त्वोऽस्मि कृष्णेन प्रीयता भरतर्षभ । तथैव च मनो नित्यमभवन्मो जनार्दन ।

एतच्छ्रुतञ्च दृष्टञ्च माहात्म्यं केशवस्य मे । यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र भूयश्चातो जनार्दन ।

॥ दैवमायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा कुरुश्रेष्ठो धर्मराजो युधिष्ठिरः । पूजयामास मनसा गोविन्दं पुरुषोत्तम ।

६८०

विस्मिताभवाद्वाजा भूय सर्वैः सहोदरैः । राजभिश्च सहायोगैर्धैः तत्राद्यन् समागताः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवमाहात्म्ये चित्रपञ्चदशोऽध्यायः ॥ १७३ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव द्विजश्रेष्ठ यदुर्मिहस्य धीमतः । कर्माणापरिमयाणि श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।
अयने विविधानि स्यान्मृतानि महाद्युतेः । असंख्येयानि गुह्यानि प्राकृतान्यपि सर्वशः ।
यान्यहं विविधान्यस्य अत्र प्रीये महासते । प्रभूयाः सर्वशस्तात तानि मे शृणुतेऽनघ ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बह्वन्याश्चैव भूतानि केशवस्य महात्मनः । कर्माणुकानि वै राजन् भूयश्चैव श्रुतानि ते । ६७८५

कथितानि मया माधो नान्तं श्रव्यं हि कर्मशः । गन्तुं भरतशार्दूलं विस्तराणां महात्मनः ।

श्वपश्यच्च मया वाच्यं लेशमात्रेण भारत । विष्णोरतुल्यबोध्यस्य प्रयितोदारकर्षणः ।

श्रानुपुष्प्या प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप । दारवत्यां निवसता यदुर्मिहेन धीमता ।

राष्ट्राणि नृपमुख्यानां क्षोभितानि महात्मना । यदूनामन्तरप्रेषुष्विचको दानवो हतः ।

पुरं प्राग्ध्यातिषं गत्वा पुनस्तेन महात्मना । समुद्रमध्ये दृष्टात्मा नरको दानवो हतः । ६७८६

वासवश्चरणे जित्वा पारिजतो हतो बलात् । निर्जितैश्चैव भगवान् वरुणा लोहिते हृदे ।

दन्तवक्रश्च काक्यो निहतो दक्षिणापथे । शिशुपालश्च संपूर्णं किल्बिजकृते हतः ।

गत्वा च शोणितपुरं शङ्करेणाभिरक्षितः । बलेः सुतो महाबोर्था वारुणा बाहुमहस्रवान् ।

महास्रधे महाराज जित्वा जोर्वन्विजितः । निर्जिताः पावकाश्चैव गिरिमथे महात्मना ।

शालश्च विजितः सल्लो भौमश्च विनिपातितः । विजित्य मागरश्चैव पाञ्चजन्यो वशोहतः । ६७८७

हृद्योवयश्च निहतो नृपाश्चान्य महाबलाः । जरामन्थस्य निधने मोक्षिताश्च नृपास्तदा ।

रथेन जित्वा नृपतोन्मात्सरतनया हता । अष्टराज्याश्च भोक्तार्याः पाण्डवाः परिरक्षिताः ।

दाक्षितं तु वनं घोरं पुरुहूतस्य खण्डवं । गाण्डीवश्चाग्निना दत्तमर्जुनायोपपादितं ।

दैव्याश्च ततः कृतं घोरं विग्रहे जनमेजय । अनेन यदुमुख्येन यदुवशश्च वर्द्धितः ।

कुन्त्याश्च प्रमुखे भोक्ता प्रतिष्ठा पाण्डवान् प्रति । निवृत्तं भारते युद्धे प्रतिदास्यामि ते सुतान् । ६७८८

मोक्षितश्च महातेजा नृपः श्रयात् सुदारुणात् । यवनश्च हतः सल्लो काल इत्यभिविभ्रुतः ।

वानरौ द्वौ महाबोर्था मैन्दा द्विविद् एव च । विजितौ युद्धदुर्द्धयो जाम्बवांस पराजितः ।

सान्दीपनेक्षया पुत्रतव चैव पिता नृप । गतौ वैश्वतवशं जीवितौ तस्य तेजसा ।

मंथामा बहवः प्राप्ता घोरा नरवरचयाः । निहताश्च नृपाः सर्वे कृत्वा तद्रूपमहुतं ।

जनमेजय युद्धेषु तथा ते वर्णितं मया । ६७८९

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वासुदेवमाहात्म्ये चित्रपञ्चदशोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव महर्षिः यदुर्मिहस्य धीमतः । कर्माणापरिमयाणि श्रुतानि द्विजसत्तन ।

त्वत्तः श्रुतवतां श्रेष्ठ वासुदेवस्य धीमतः । यदेतत् वयितं पूज्यं वारुणं प्रति महासुरं ।

तदहं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन । कथञ्च देवदेवस्य पुत्रत्वमसुरो गतः ।

योऽभिगुप्तः स्वयं ब्रह्मन् शङ्करेण महात्मना । सहवासं गतेनेह सगणेन गुह्येन च ।
 बलेभ्यस्तवतः पुंसो ज्येष्ठा भ्रातृव्रतस्य यः । ततो बाहुमहस्तेण दिव्यास्तत्रतधारिणा ।
 अभ्यस्त्यैव महाकायैर्मायाव्रतसहैभ्यः । वामुदेवेन स कथं सञ्ज्ञे वाणः पराजितः ।
 मेरुश्चो दन्दयुद्धार्थं जीवन्मुक्तः कथञ्च सः ।

६८१०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुष्वारविन्दो राजन् कृष्णस्यामिततेजसः । मन्युल्लोके बाष्पेन यथा ऽभूद्विशेषो महान् ।

वामुदेवेन यत्रासौ रुद्रस्कन्दसहायवान् । बलिपुत्रो रणस्याघो जित्वा जीवनं विमर्जितः ।
 यथा चास्य वरो दत्तः शङ्करेण महात्मना । नित्यं सान्निध्यना चैव गाणपत्यं यथाऽन्यथं ।
 यथा वाणस्य तद्युद्धं जीवन्मुक्तो यथा च सः । यथा च देवदेवस्य पुत्रत्वं सोऽमुरागतः ।
 यदयंश्च महद्युद्धं तत् सत्त्वमखिलं शृणु । दृष्ट्वा वपुः कुमारस्य क्रीडतस्य महात्मनः ।
 बलिपुत्रो महावीर्यो विस्मयं परमं गतः । तस्य बुद्धिस्तदात्यक्षा तपश्चतुर्मुदाहृतं ।
 रुद्रस्याराधनार्थाय यथास्य स्थामहं सुतः । ततो ऽम्बपयदात्मानं तपसा सोऽमुरागतमः ।

६८११

देवस्तस्य परं तोषं जगाम च सहोमया । श्रीकण्ठस्य परां प्रीतिं गत्वा ऽमुरमयाब्रवीत् ।
 वरं वृणोस्व भद्रं ते यत्ते मनमिवर्तते । अथ वाणोऽब्रवीदाक्यं देवदेवं सनातनं ।
 देव्याः पुत्रत्वमिच्छामि त्वया दत्तं त्रिलोचन । शङ्करस्तु तथेत्युक्त्वा रुद्राणोमिदमब्रवीत् ।
 कनीयान् कार्त्तिकेयस्य पुत्रोऽयं प्रतिगृह्यतां । यत्रेत्यितो महाभेनः भोऽग्निगो रुधिरं पुरं ।
 तत्रोद्देशे पुरस्यास्य भविष्यति न संशयः । नास्मा तच्छाणितपुरं भविष्यति पुरोत्तमं ।
 मयाऽभिगुप्तं श्रीमन्तं न कश्चित् प्रसहिष्यति । ततः स निवसन् वाणः पुरे शोणितषाङ्गये ।
 राज्यं प्रशासते दिव्यं लोभयन् सर्वदेवताः । अथ वीर्यमदोस्तिको वाणो बाहुमहस्त्ववान् ।
 अचिन्तयन् देवगणान् युद्धमाकाङ्क्षते सदा । ध्वजस्यास्य ददौ प्रीतः कुमारो अग्नितेजसं ।
 वाहनं चैव वाणस्य मयूरं दीप्ततेजसं । न देवा न च गन्धर्वा न यथा न च पक्षगाः ।

६८१२

तस्य युद्धे व्यतिष्ठन्त देवदेवस्य तेजसा । त्वत्सकेनाभिगुप्तश्च दर्पोस्तिको महासुरः ।
 भूयो मृगयते युद्धं त्रिलोचनमयागमत् । स रुद्रमभिगम्याथ प्रणिपत्याभिवाद्य च ।
 बलिस्तुनुरिदं वाक्यं प्रपञ्चं त्वमध्वजं । असकृजिर्जिता देवाः समाध्याः समरुद्गणाः ।
 मया बलमदोस्तिकोत्तमैर्येन तवाश्रयात् । इमं देशं समागम्य वसन्ति स्म पुरे सुखं ।
 ते पराजयमञ्जस्ता निराशा मत्पराजये । नाकशृष्ठमुपागम्य निवसन्ति यथाः सुखं ।
 भोऽहं निराशो युद्धस्य जीवितं नाद्य कामये । अयुधतो वृथा स्त्रीयां बाह्वनां धारणं मम ।
 तद्बहि मम युद्धस्य कसिदागमनं भवेत् । न मे युद्धं विना देव रतिरस्ति प्रसोद मे ।
 ततः प्रहस्य भगवानब्रवीदुषमध्वजः । भविता वाण युद्धं ते यथा तच्छृणु दानव ।
 ध्वजस्यास्य यदा भङ्गस्तव तात भविष्यति । स्ते स्थाने स्थापितस्थाप्य तदा युद्धं भविष्यति ।
 इत्येवमुक्तः प्रहसन् वाणः सुबहुशो मुदा । प्रसन्नवदनो भूत्वा पादयोः पतितोऽब्रवीत् ।

६८१३

६८१४

दिक्षा बाहुसहस्रस्य न वृथाधारणं मम । दिक्षा सहस्राक्षमहं विजेता पुनराहवे ।
 आनन्दजाशुपूर्णभां नेत्राभ्यामरिमईनः । पञ्चाक्षलिङ्गैर्हैवं पूजयन् पतितो भुवि ।
 ॥ महेश्वर उवाच ॥ उत्तिष्ठोन्निष्ठ बाहूनामात्मनस्य कुलस्य च । सृष्टं प्राप्स्यसे वीर युद्धमप्रतिमं महत् ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्ततो वाणस्त्यम्बकेण महात्मना । हर्षेणाभ्युत्थितः शीघ्रं पूजयन् दृषभध्वजं ।
 शितिकण्ठविस्फुटस्तु वाणः परपरञ्जयः । यथौ स्ममेव भवन् यच्च ध्वजद्वयं महत् ।
 तत्रोपविष्टः प्रहसन् कुम्भाण्डमिदमब्रवीत् । प्रियमावेदयिष्यामि भवता यन्मनोनुगं ।
 इत्येवमुक्तः प्रहसन् वाणमप्रतिमं रणे । प्रोवाच राजन् किन्मेतत् वक्तुकामोऽसि मे प्रियं ।
 विस्मयोत्फुल्लनयनः प्रहर्षाद्दृष्टवत्तम । तत्तत्तच्छ्रोतुमिच्छामि वरं किं सख्यवानसि ।
 देवदेवप्रसादान्तु स्कन्दस्य च महात्मनः । ईप्सितं किं त्वया प्राप्तं तन्मे ब्रूहि महासुर ।
 शितिकण्ठप्रसादेन स्कन्दगोपायनेन च । कश्चित् त्रैलोक्यराज्यं ते व्यादिष्टं शूलपाणिना ।
 कश्चिदिन्द्रस्तव भयात् पातालमुपयास्यति । कश्चिद्विष्णुभवं चासं विमोक्ष्यन्ति दितेः सुताः ।
 यस्य चक्रभयवृक्षा वर्मन्ति सलिलाग्रये । कश्चिच्छार्ङ्गगदापाणेः स्थितस्य परमाहवे ।
 न विष्णोर्भयसंभृताः प्रयास्यन्ति दितेः सुताः । पातालवासमुत्सृज्य कश्चित्तव बलाभयात् ।
 विबुधावासनिरता भविष्यन्ति महासुराः । बलिर्विष्णुबलाक्रान्तो बद्धस्तव पिता नृप ।
 सलिलौघादिनिःसृत्य कश्चिद्राज्यमवाप्स्यति । दिव्यमात्म्यान्तरधरं दिव्यगन्धानुलेपनं ।
 कश्चिदैरोचनिं तात द्रक्ष्यामः पितरं तव । कश्चित्त्रिभिः क्रमैः पूर्व्वं हतालोकाग्निमान् प्रभो ।
 पुनः प्रत्यानयिष्यामो जित्वा सर्वान् दिवीकम् । स्निग्धगम्भीरनिर्घोषं शङ्खस्त्रनपुरोजवं ।
 कश्चिन्मारायणं देवं जेष्यामः समितिञ्जयं । कश्चिद्वृषध्वजस्तात प्रसादमुमुखस्तव ।
 यथा ते हृदयोत्कम्पः सामुविन्दुः प्रवर्त्तते । कश्चिदीश्वरतोषेण कार्त्तिकेयमतेन च ।
 प्राप्तवानसि सर्वेषामस्त्राकं पार्थिवं पदं । इति कुम्भाण्डवचनैश्चोदितः सोऽसुरोत्तमः ।
 बाणो वाणीमसंभक्तं प्रोवाच वदतां वरः ।

॥ वाण उवाच ॥ चिरात् प्रभृति कुम्भाण्ड न युद्धं प्राप्यते यदा । ततो मया मुदा पृष्टः शितिकण्ठः प्रतापवान् ।
 युद्धाभिलाषः सुमहान् देव संजायते मम । अपि प्राप्स्याम्यहं युद्धं मनःशुष्टिविवर्द्धनं ।
 ततोऽहं देवदेवेन हरेणामित्रघातिना । प्रहस्य मुचिरं कालमुक्तोऽस्मि वचने प्रियं ।
 आस्यसे सुमहद्युद्धं वाण त्वं नचिरादिव । मयूरध्वजभङ्गस्तो भविष्यति यदाऽसुर ।
 तदा त्वं प्राप्स्यसे युद्धं सुमहद्विजितमन्दन । ततोऽहं परमप्रोतो भगवन्तं दृषध्वजं ।
 प्रणम्य शिरसा देवं तवान्तिकमुपागता । इत्येवमुक्तः कुम्भाण्डः प्रोवाच नृपतिस्तदा ।
 अहो न शोभनं राक्षसं यदेवं भाषसे वचः । एकं कथयतेरिव तयोरन्योन्यमुच्छ्रितः ।
 ध्वजः पपात वेगेन शक्राश्वनिस्माहतः । तं तथा पतितं दृष्ट्वा सोऽसुरो ध्वजमुत्तमं ।

प्रहर्षमनुलं लेभो मेने चाह्वमागतं । ततश्चकम् वसुधा शक्राग्निममाहता ।
 ननादान्निर्हितो भूभौ वृषदंशो जगर्ज च । देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्धत वासवः ।
 शोणितं शोणितपुरे सर्वतः पुरमन्त्रिकात् । सूर्यं भित्त्वा महात्का च पपात धरणीतले ।
 स्वपक्षे चादितः सूर्यो भरणीं समपीडयत् । चेत्यष्टेषु सहसा धाराः शतसहस्रशः ।
 शोणितस्यास्रवन् घोरा निपेतुस्तारका मृशं । राजरघसदादित्यमपर्वणि विश्राप्यते ।
 लोकत्रयकरे काले निर्घातस्त्रापतन्महान् । दक्षिणं दिग्मास्थाय धूमकेतुस्ततोऽभवत् ।
 अग्निशस्त्राण्यविच्छिन्ना ववर्ज्याताः सुदारुणाः । स्येतलोहितपर्यन्तः कृष्णयोवसजिह्वुतिः ।
 त्रिवर्णपरिघो भानुः सन्ध्यारागमयावृणोत् । वक्रमङ्गारकस्य के छत्तिकासु भयङ्करः ।
 वाणस्य जघनचक्रं भस्मयन्निव सर्वशः । अनेकशस्त्रसैव्यस्य निपपात महीतले ।
 श्रुषितः सर्वकन्याभिर्दानवानां महात्मनां । एवं विविधकृपाणि निमित्तानि निश्रामयन् ।
 वाणो मदबलोन्मत्ता निश्चयं नाध्यगच्छत । विचेतास्त्वभवत् प्राज्ञः कुम्भाण्डस्तत्त्वदर्शिवान् ।
 वाणस्य सच्चिब्रह्म चिन्त्यन् ब्रह्मकिन्निधं । उत्पाता स्त्रान् दृश्यन्ते कथयन्तो न शोभनं ।
 तव राज्यविनाशाय भविष्यन्ति न संशयः । वयस्मान्ते च सचिवा मृश्या ये च तत्रानुगाः ।
 चयं यास्यन्ति न चिरात् सर्वे पार्थिवदर्शयात् । यथा शक्रध्वजतरोः स्मर्यात् पवनं भवेत् ।
 रणमाकाङ्क्षते मोहात् तथा वाणस्य नर्हतः । देवदेवप्रसादेन चैलाक्यविजयं गतं ।
 उत्सेकाह्वयते नाशो युद्धाकाङ्क्षो न नर्ह ह । वाणः प्रीतमनाश्चैव पयौ पानमनुत्तमं ।
 दैत्यदानवनागैभिः सार्द्धमुत्तमविक्रमः । कुम्भाण्डश्चिन्तयाविष्टो राजवेष्माभ्ययात्तदा ।
 अचिन्त्यश्च तत्त्वार्थं तेरुत्पातनिदर्शनैः । राजा प्रमादो दुर्भुद्धिर्ज्ञेयकाशो मदोक्तः ।
 युद्धमेवाभिलषते न दोषान्मन्यते मदात् । महात्पातभयश्चैव न तस्मिन्ना भविष्यति ।
 अपोदानो भवेन्मिथ्या सर्वमुत्पातदर्शनं । इह त्वास्ते विनयनः कान्तिकेयश्च वीर्यवान् ।
 तेनोत्पन्नोऽपि दोषो नः कच्चिद्भुङ्क्ते पराभवं । उत्पन्नदोषप्रभवः चयोऽयं भविता महान् ।
 दोषाणां न भवेन्नाश इति मदीयते मतिः । नियतं दोष एवायं भविष्यति न संशयः ।
 दौरात्म्यामृपतेरस्य दोषभूता हि दासवाः । देवदानवसंघानां यः कर्त्ता भुवनप्रभुः ।
 स भवः कान्तिकेयश्च हतत्राभो हि नः पुरे । प्राणैः प्रियतरो नित्यं भवस्य तु गुहः सदा ।
 तदिशिष्टश्च वाणोऽपि भवस्य सततं प्रियः । दर्पोन्मिक्तान्माशाय वरं याचितवान् भवं ।
 युद्धहेतोः स लब्धस्तु सर्वथा न भविष्यति । यदि विष्णुपुरोगाणामिन्द्रादीनां दिवौकषा ।
 भविता ह्यभयप्राप्तिर्भवहस्तात् क्षतं भवेत् । एतथेस्य हि को युद्धं कुमारभवयोरिह ।
 शक्रो दातुं समागम्य वाणसाहाय्यकारिणोः । न च देवयो मिथ्या भविष्यति कथञ्चन ।
 भविष्यति महयुद्धं सर्वदैत्यविनाशनं । एवं स चिन्तयाविष्टः कुम्भाण्डस्तत्त्वदर्शिवान् ।

६३९

६४०

६४१

६४२

६४३

६४४

स्वस्तिप्रणिहितां बुद्धिं चकार सुमहासुरः । ये हि देवैर्विबुधेन पुण्यकर्मभिराहवे ।

यथा बलिर्निर्यमितस्तथा ते यान्ति सङ्गत्य ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे कुम्भाण्डवाक्ये पञ्चसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ क्रीडाविहारोपगतः कदाचिदभवद्भवः । देव्या सह नदीतीरे रम्ये श्रीमति स प्रभुः ।

शतानि तत्राप्सरसां क्रीडन्ति स्म समन्ततः । सर्व्वर्त्तुक्रवने रम्ये गन्धर्व्वपतयस्तदा ।

८१०

कुसुमैः पारिजातस्य पुष्पैः सन्तानकस्य च । गन्धोद्दाममिवाकाशं नदीतीरस्य सर्व्वशः ।

वेणुवीणासूदत्रैश्च पणवैश्च सहस्रशः । वाद्यमानैः स शृङ्गाव गीतमप्सरसान्तथा ।

सूतमागधकल्पैश्चाप्यस्तुवन्नप्सरोगणाः । देवदेवं सुवपुषं स्वर्ग्विणं रक्तवाससं ।

हरं भस्मेन वरदं रमयन्ति मनोरमाः । ततस्तु देव्या रूपेण चित्रलेखा वराऽपराः ।

भवं प्रसादयामास देवो च प्राहसस्तदा । प्रसादयन्तीभीशानं प्रहसन्त्यपरागणाः ।

८११

भवस्य पार्श्वदा दिव्या नानारूपा महौजसः । देव्या अगुञ्जया सर्व्वे क्रीडन्ते तत्र तत्र वै ।

अयं ते पार्श्वदास्तत्र रहस्येषु विपश्चितः । महादेवस्य रूपेण तच्चिह्नं रूपमास्थिताः ।

ततो देव्यास्तु रूपेण लीलया वदनेन च । देवो प्रहासं मुमुक्षे तासैवाप्सरसस्तदा ।

ततः किलकिलाशब्दः प्रादुर्भूतः समन्ततः । प्रहर्षमतुलञ्चापि लेभे प्रीतमना भवः ।

वाणस्य दुहिता कन्या तत्रोषा नाम भाविनी । देवं प्रक्रीडितं दृष्ट्वा देव्या सह नदीगतं ।

८१२

दीप्यमानं महात्मानं दादशादित्यवर्चसं । नानारूपं वपुः कृत्वा देव्याः प्रियचिकीर्षया ।

ऊषा मनोरथञ्चक्रे पार्व्वत्याः सखिषौ तदा । धन्या हि भर्तृसहिता रमन्त्येवं समागताः ।

मनसा लय संकल्पमुषया भाषितं यथा । विज्ञाय तमभिप्रायमुषायाः पार्व्वतात्मजा ।

प्राह देवो ततो वाक्यमूषां हर्षयतो शनैः । ऊषे शोचं त्वमथैव भर्ता सह रमिष्यसि ।

यथा देवो मया साङ्गैः शङ्करः शत्रुनापनः । एवमुक्ते तदा देव्या वाक्यं चिन्ताविलेखणा ।

८१३

ऊषा भावं तदा चक्रे भर्ता रम्ये कदा सह । तदा हैमवतो वाक्यं सम्प्रहस्येदमब्रवीत् ।

ऊषे शृणुष्व वाक्यं मे यदा संयोगमेव्यसि । वैशाखे मासि हर्म्येस्थां दादश्यां तां दिनचये ।

रमयिष्यति यः स्वप्ने स ते भर्ता भविष्यति । एवमुक्ता दैत्यसुता कन्यागणसमावृता ।

अपाक्रामत हर्षेण रममाणा ययासुखं । ततः सखीभिर्हास्यन्ती हर्षेणोत्फुल्ललोचना ।

नालिकामन्निपातैश्च अन्यैश्च जल्लुर्ज्जिताः । किंवायैश्च चकन्त्याश्च नागदैत्यैश्चकन्यकाः ।

८१४

अप्सरोगणकन्याश्च ऊषायाः सखिनाङ्गताः । उक्ता च तत्र ताभिः सा भर्ता तत्रवराननं ।

भविष्यत्यचिरेणैव देव्या वचनकल्पितः । न हि देव्या वक्षो मिथ्या भविष्यति कदाचन ।

रूपाभजनमग्न्यस्तु पतितो कल्पितस्तथा । ऊषा सखीनां तद्वाक्यं प्रतिपूज्य यथाविधि ।

दत्तं मनोरथं देव्या भावयन्ती व्यतिष्ठत । ततः क्रीडाविहारान्तमनुभूय सहोमया ।

गतेऽहनि ततः सर्व्वास्ता नार्यः परमाहुताः । ययुः स्नानालयान् सर्व्वा देवो चादर्शनं गता ।

८१५

काश्चिदयैलथा यमैर्गजैरन्यास्तथा रथैः । पुनं प्रविविशुद्धंष्टाः काश्चिदाकाशमास्थिताः ।
 ततो हर्म्ये शयानां तु वैशाखे मामि भाविनी । द्वादश्या शुक्लपक्षस्य सखीगणवृता तदा ।
 यद्योक्तः पुरुषः स्वप्ने रमयामास तां तदा । विचेष्टमानां रुदतीं देव्या वचनबोदितः ।
 सा स्वप्ने धर्षिता तेन स्त्रीभावश्चापि लम्बिता । शोणिताक्ता प्ररुदती सहभैवेत्येता निशि ।
 तां तथा रुदतीं दृष्ट्वा सखीभ्यश्चमन्वितां । चित्रलेखा वचः स्निग्धमुवाच परमाहुतं । ६८१
 ऊर्ध्वं मा भैः किमत्रं त्वं रुदती परितप्यसे । बलेः सुतसुता हि त्वं प्रख्याता किं भयान्विता ।
 न भयं विद्यते लोके तव सुभ्रु विशेषतः । अभयन्तव वामोरु पिता देवान्तक्रो रणे ।
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते विषादं मा कृथाः शुभे । नैवविधेषु वासेषु भयमस्ति बरानने ।
 असकृद्वमहितः शचीभर्ता सुरेश्वरः । अप्राप्त एव नगरं पित्रा ते मृदितो रणे ।
 अयं देवसमूहेषु भयदस्ती पिता मखि । महासुरवरः श्रीमान् बलेः पुत्रो महाबलः । ६८२
 एवं मास्तिहिता सख्या वाणपुत्रो यशस्विनो । स्वप्रकर्षं यथा दृष्टं तयासर्व्वान्यवेदयत् ।
 ॥ ऊर्ध्वावाच ॥ एवं संधर्षिता साध्वी कथं जीवितुमुत्सहे । पितरं किञ्चु वक्ष्यामि देवगन्धुमरिन्दमं ।
 एवं भद्रुषणकरी वंशस्थास्य महौजसः । श्रेयो हि मरणं मह्यं न मे श्रेयोऽद्य जीवितं ।
 दंष्ट्रिता वा यथा कश्चित् पुरुषोऽधिगतो हि मे । निशायां जायते वाहं नीता केन दशभिर्मां ।
 कथमेवं कृता नाम कन्या जीवितुमुत्सहं । कुलोपकोशनकरी कुलाङ्गारो निराश्रया । ६८३
 जीवितं स्पृहयेन्मारी साध्वीनामपतः स्थिता । इत्येवं वाष्पपूर्णाली सखीगणवृता तदा ।
 विललाप चिरं कालमूया कमललोचना । अनाथवत्तां रुदतीं सख्यः सर्व्वा विचेतमः ।
 ऊचुरश्रुपरीताक्ष्य ऊर्ध्वं सर्व्वाः समागताः । दुष्टेन मनसा देवि शुभं वा यदि वाऽशुभं ।
 क्रियते न च ते सुभ्रु कश्चिदुष्टं मनः शुभं । प्रसभं देवि संयोगाद्यदि भुक्ताऽसि भाविनि ।
 व्यप्रयोगेन कन्याणि व्रतलोपो न विद्यते । व्यभिचारेण ते देवि नास्ति कश्चिद्व्यतिक्रमः । ६८४
 न च स्वप्नेनो दोषो मर्त्यलोकेऽस्ति सुन्दरि । एवं विप्रर्धभा देवि धर्माज्ञाः कथयन्ति वै ।
 मनसा चैव वाचा च कर्मणा च विशेषतः । दुष्टा या विभिरेतैस्तु पापा सा प्राश्नने बुधैः ।
 न च ते दुष्यते भीरु मनः प्रचलितं सदा । कथं त्वं दोषदुष्टा वै नियता ब्रह्मचारिणी ।
 यदि सुप्ता सती साध्वी शुद्धभावा मनस्विनी । इमामवस्थां नीता त्वं नैव धर्मो विजुष्यते ।
 यस्या दुष्टं मनः पूर्वं कर्मणा चोपपादितं । तामाङ्गरसतीं नाम सती त्वमसि भाविनि । ६८५
 कुलजा रूपसम्पन्ना सर्व्वैः सुमुदिता गुणैः । इमामवस्थां नीताऽसि कालो हि दुरतिक्रमः ।
 इत्येवमुक्त्वा रुदतीं वाष्पेणाकुलितेक्षणां । कुम्भाण्डदुहिता वाक्यं परमन्विदमब्रवीत् ।
 त्यज शोकं शिवालापि श्रयापा त्वं बरानने । स्नानं मे यदिदं वाक्यं याथातथ्येन तच्छृणु ।
 ऊर्ध्वं यदुक्ता देव्याऽसि भर्तारं ध्यायती तदा । समीपे देवदेवस्य स्मरं भाविनि तद्वचः ।
 द्वादश्यां शुक्लपक्षस्य वैशाखे मामसि यो निशि । हर्म्ये शयानां रुदतीं स्त्रीभावमुपनेष्यति । ६८६

भविता स हि ते भर्ता गूरुः शत्रुनिवर्हणः । इत्युवाच ववो हृष्टा देवी तव मनोमगं ।
न हि तद्वचनं मित्या पार्वत्या धृददाहृतं । तत्त्वं किमिदमत्यर्थं रोदिष्योन्निभानने ।
एवमुक्ता तु वचनं श्रुत्वा देवो वचस्तु तत् । अभवन्नष्टशोका सा बाणपुत्री शुभेक्षणा ।
॥ ऊषावाच ॥ स्मरामि भाविनि वचो देव्याक्रोडगते भवे । यथोक्तं सर्वमखिलं प्राप्तं हर्म्यतले मया ।
भर्ता तु मम यद्येव लोकनाथस्य भार्यया । व्यादिष्टः स कथं ज्ञेयस्तत्र कार्यं विधीयतां । ६८१०
इत्येवमुक्ते वचने कुम्भाण्डदुहिता पुनः । व्याजहार यथान्यायमर्थतत्त्वविशारदा ।
न हि तस्य कुलं देवि न कीर्त्तिं नापि पौरुषं । कश्चिज्ज्ञानाति तत्त्वेन किमिदं त्वं विद्वन्मम ।
अदृष्टाश्रुतस्यैव दृष्टः स्वप्ने लया शुभे । कथं ज्ञेयो भवेद्भो सोऽस्माभिरतितत्त्वरः ।
येन लभमितापाङ्गि मत्तकाग्निनि विक्रमात् । रुदनी प्रसभं भुक्ता प्रविश्यान्तःपुरं सखि ।
न ह्यसौ प्राकृतः कश्चिद्यः प्रविष्टः प्रसन्न नः । नगरं लोकविख्यातमेकः शत्रुनिवर्हणः । ६८११
आदित्या वमवो रुद्रा अश्विनौ च महोजसौ । न शक्ताः शोणितपुरं प्रवेष्टुं भोमविक्रमाः ।
सोऽयमेतैः शतगुणैर्विशिष्टशरिस्त्रुद नः । प्रविष्टः शोणितपुरं वाणमाक्रम्य मूर्ध्नि ।
यस्या नैवविधा भर्ता भवेद्युद्धविशारदः । कस्तस्या जिवितेनार्यो भोगेर्वा स्याच्छुभेक्षणे ।
धन्याऽस्य नृगृहीताऽसि यस्यासे पतिरोदृशः । प्राप्तो देव्याः प्रसादिन कन्दर्पमविग्रहः ।
इदं तु यत् कार्यतमं गृह्ण त्वं यन्मयेरितं । विश्रेयो यस्य पुत्रोऽसौ दन्नामा यत्कुलस्य सः । ६८१२
इत्येवमुक्ते वचने तत्रोषा कामभोहिता । उवाच कुम्भाण्डसुतां कथं ज्ञास्याम्यहं सखि ।
त्वमेव चिन्तय सखि नोत्तरं प्रतिभाति मे । स्वकार्ये मृग्यते सर्वो यथा जीवं लभाम्यहं ।
ऊषाया वचनं श्रुत्वा रामा वाक्यमिदं पुनः । उवाच रुदनीस्यैव कुम्भाण्डतनया सखी ।
कुशला ते विशालाक्षि सर्वथा सन्निविष्टे । अप्सरा चित्रलेखा वै चित्रं विज्ञाप्यतां सखि ।
अस्याः सर्वमशेषं वै त्रैलोक्यं विदितं मदा । एवमुक्ता तदैवोषा हर्षणागतविस्मया । ६८१३
तामप्यरममानाय चित्रलेखां सखीं प्रियां । कृताञ्जलिपुटा दीना ऊषा वचनमब्रवीत् ।
चित्रलेखामप्यरमं प्रणयात्तां सखीमिदं । परमं गृह्ण मे वाक्यं यत्त्वा वक्ष्यामि भाविनि ।
भर्तारं यदि मेऽद्य त्वं नागच्छिष्यसि मन्त्रियं । कामं पद्मपलाशाचं मत्समातङ्गविक्रमं ।
त्यज्याम्यहं प्रियान् प्राणास्ततः कमललोचने । चित्रलेखाऽब्रवीदाक्यमूषां हर्षयतो शनैः । ६८१४
नैवोऽर्थः शक्यतेऽस्माभिर्वक्तुं भाविनि सुप्रते । न कुलेन न वर्णेन न शोलेन न रूपतः ।
न देशतश्च विज्ञातः स हि चौरा मया सखि । किन्तु शक्यं यथा कर्तुं बुद्धिपूर्वकं मया सखि ।
प्राप्तञ्च गृह्ण मे वाक्यं यथा काममवाप्स्यसि । देवदानवयक्षाणां गन्धर्वैरगरचमं ।
ये विशिष्टाः प्रभातेण रूपेणाभिजनेन च । यथाप्रधामतः सर्वानाखिलिख्याम्यहं सखि ।
मनुष्यलोके ये चापि प्रवरा लोकविश्रुताः । सप्तरत्नेण ते भोह दर्शयिष्यामि तानहं ।
ततो विज्ञाय पट्टस्थं भर्तारं प्रतिपश्यसि । सा चित्रलेखया प्रोक्ता ऊषा चितचिकीर्षया । ६८१५

क्रियतामेवमित्याह चित्रलेखां सखीं प्रियां । ततः कुशलहस्ताद्यालेख्यं समन्ततः ।
 द्रव्युक्ता सप्रार्थने कृत्वा लेख्यगतांस्तु ताम् । चित्रपट्टगताम्भुशानानयामास शोभना ।
 ततः प्रसीदथ पट्टं मा चित्रलेखा स्वयं कृतं । ऊषाथैर्दर्शयामास सखीनाञ्च विशेषतः ।
 एते देवेषु ये मुख्यास्तथा दानववंशजाः । किञ्चरोरगयक्षाणां राक्षसानां समन्ततः ।
 गन्धर्वासुरदैत्यानां ये चान्ये भोगिनः स्मृताः । मनुष्याणाञ्च सर्वेषां ये विशिष्टतया नराः । १११०
 तदेतान् पश्य सर्वान्स्तु यथाऽभिलिखितान् मया । यत्ते भर्ता यथाहूयो मयाऽभिलिखितः सखि ।
 ते त्वं प्रत्यभिजानोहि स्वप्ने यं दृष्टवत्यसि । ततः क्रमेण सर्वान्त्तान् दृष्ट्वा मा मत्तकाश्रिणी ।
 देवदानवगन्धर्वान् विद्याधरगणानय । अतोऽथ च यदून् सर्वान्दर्शय यदुमन्दनं ।
 तवानिरुद्धं दृष्ट्वा मा विस्मयात्फुल्लोचना । उवाच चित्रलेखां तामयं चोरः मते सखि ।
 येनाहं दूषिता पूर्वम् स्वप्ने हन्यता सती । सोऽयं विज्ञातरूपो मे कुतोऽयं रतितत्कारः । ११११
 चित्रलेखे वदस्वैनं तत्त्वतो मम शोभने । गुणशोलाभिजनतो नाम किञ्चास्य भाविनि ।
 ततः पश्चाद्विधास्यामि कार्यस्यास्य विनिश्चयं ।

॥ चित्रलेखावाच ॥ अयं त्रैलोक्यनायक्य नृपा कृष्णस्य धीमतः । भर्ता तव विशालाक्षि प्रादुर्बिर्भमविक्रमः ।
 न ह्यस्य त्रिषु लोकेषु सदृशोऽस्ति पराक्रमे । उत्पाद्य पर्वतानेषु पर्वतैरेव शतयेत ।
 धन्याऽस्मिन्नुद्योताऽसि यस्यास्ते यदुपप्लवः । व्यक्तपत्न्या समादिष्टः सदृशः सज्जनः पतिः । १११२
 ॥ ऊषावाच ॥ त्वमेवात्र विशालाक्षि योग्या मम वरदाने । अशक्याहि गतिस्त्वान्या अगत्या मे गतिर्भव ।
 अन्तरीचचरो च त्वं योगिनी कामरूपिणी । उपायशिल्पकुशला विप्रमानय मे प्रियं ।
 उपायश्चिन्त्यतां भोक्तुं अतर्क्यं प्रिये मुखं । भिद्धार्या सखिर्वर्त्तस्व येनोपायेन मुन्दरि ।
 भवेदापसु यन्मित्रं तस्मिन् शस्यते बुधैः । कामार्ता चास्मि मुश्रोणि भव मे प्राणधारिणी ।
 यद्येनं मे विशालाक्षि भर्तारममरोपमं । अथ नानयामि त्रिभं प्राणांस्त्ववस्थं शूरे । १११३
 ऊषाया वचनं श्रुत्वा चित्रलेखाऽब्रवीदथः । श्रोतुमर्हसि कन्याणि वचनं मे श्रुचिस्मिन्ते ।
 ॥ चित्रलेखावाच ॥ यथा वाणस्य नगरं रक्ष्यते देवि सर्वतः । दारकाऽपि तथा भोक्तुं दुराधर्षा विशेषतः ।
 अथस्मयप्रतिच्छन्ना गुप्तद्वारा च सापुरी । गुप्ता वृष्णकुमारैश्च तथा दारकवामिभिः ।
 प्रान्ते सलिलमंगुका विहिता विश्वकर्माणा । रक्ष्यते पुरुषव्यष्टैः पद्मनाभस्य शासनात् ।
 शैलप्राकारपरिखा दुर्गमार्गप्रवेशिनी । सप्तप्राकाररचिता पर्वतैर्द्धातुमण्डितैः । १११४
 न च शक्यमविज्ञातैः प्रवेष्टुं दारकां पुरीं । आत्मानं माञ्च रक्षस्व पितरञ्च विशेषतः ।
 ॥ उपोवाच ॥ तव योगप्रभावेण शक्यं तत्र प्रवेशनं । वज्रना किं प्रलापेन प्रतिज्ञा श्रूयतां मम ।
 अनिरुद्धस्य वदनं पूर्णचन्द्रसमप्रभं । यद्यहं तन्न पश्यामि दास्यासि यमपादनं ।
 दूतमासाद्य कार्याणां भिद्भिर्भवति भाविनि । तस्माद्दैत्येन मे गच्छ जीवन्तीं मां यदीच्छसि ।
 यदि त्वं मे विशानामि सख्यं प्रेम्णा च भाषितं । विप्रमानय मे कान्तं तवास्मि शरणं गता । १११५

जीवितस्य हि सन्देहं कथं वै खलजनस्य च । कामार्त्ता हि न पश्यन्ति दूषणं वै कुलस्य च ।
प्रयत्ना युज्यते कार्येऽस्मिन् शाल्वनिदर्शनं । तस्य शक्ता विद्यालाभो दारकायाः प्रवेशने ।
संस्तुताऽसि मया भोरु कुरु मे प्रियदर्शनं ।

॥ चित्रलेखावाच ॥ सर्वतः संस्तुता तेऽहं वाक्यैरमृतकल्पितैः । कारिता च समद्योगं प्रियेः कानैश्च भाषितैः ।

एषा गच्छाम्यहं भोरु चिप्रे तां दारकापुरीं । भर्त्तारमानयाम्यद्य तव दृष्टिबुल्लोदहं ।

१००९

अनिरुद्धं महाबाहुं प्रविश्य दारकां पुरीं । सा वचस्तथ्यमश्रवं दानवानां भयावहं ।

दत्युक्ताऽकृष्टिता चिप्रे चित्रलेखा मनोजवा । सखीभिः सहिता क्षुषा चिन्तयन्तो स्विता तु सा ।

दतीये तु मुहुर्त्तं सा नष्टा वाणपुरात्तदा । सखी प्रियं चिकीर्षन्ती पूजयन्ती तपोधनम् ।

क्षणैः समनुप्राप्ता दारकां कृष्णपालिता । कैलासशिखराकारैः प्रसादैरुपशोभिता ।

ददर्श दारकाक्षैव दिवि तारामिवस्थिता ।

१०१०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे दूतीसंवेपथे षट्सप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ दारवतीम्प्राप्य स्थिता सा भवनान्तिके । प्रवृत्तिहरणार्थाय चित्रलेखा व्यचिन्तयत् ।

अथ चिन्तयती सा तु मुहुर्त्तं बुद्धयर्थं निश्चिता । अपश्यन्नारदं तत्र ध्यायन्तमुदके मुनिं ।

तं दृष्ट्वा चित्रलेखा तु हर्षेणात्फुल्ललोचना । उपसृत्याभिवाद्येनमधोमुखमवस्थिता ।

नारदस्त्वाशिषं दत्त्वा चित्रलेखामयावतीत् । किमर्थमिह संप्राप्ता श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

देवर्षिभ्य तं दिव्यं नारदं लोकपूजितं । कृताञ्जलिपटा भूत्वा चित्रलेखाऽनवोदचः ।

१०११

भगवन् श्रूयतां वाक्यं दैत्येनाहमिहागता । अनिरुद्धं मुने नेतुं यदर्थं शृणुष्व मे ।

नगरे शोणितपुरे वाणे नाम महासुरः । तस्य कन्या वरारोहा नामाश्वेति च विभ्रता ।

भगवन् सा नुरक्ता च प्राद्युक्षिं पुरुषोत्तमं । देव्या वरनिसर्गेऽ तस्या भर्त्ता विनिश्चितः ।

तस्य नेतुमिहायाता तव सिद्धिं विधत्स्व मे । मया नीतेऽनिरुद्धे तु नगरं शोणिताङ्गयं ।

प्रवृत्तिः पुण्डरीकाक्षे तयाखेया महामुने । अवश्यं भविता चैव कृत्स्नेन सह विग्रहः ।

१०१२

वाणस्य सुमहान् संख्ये दिव्यो हि स महासुरः । न च शक्तोऽनिरुद्धस्तं युद्धे जेतुं महासुरं ।

सहस्रबाहुमायान्तं जयेत् कृष्णो महाभुजः । भगवन् मन्त्रिकुर्वन्ति यदर्थमहमागता ।

कथं हि पुण्डरीकाक्षो शोषितस्तदिदं भवेत् । तत्प्रमादाच्च भगवन् मे कृष्णाङ्गयं भवेत् ।

स हि तत्त्वार्थवृत्तिस्तु अनिरुद्धः कथं ह्रियेत् । क्रुद्धो हि स महाबाहुस्तैलोक्यमपि निर्दहति ।

पोतशोकाभिस्तप्तः शोषेन स दहेत मां । तत्रोपायश्च भगवन् विनितुं वै त्वमर्हसि ।

१०१३

यथा क्षुषा लभेत् कान्तं मम चैवाभयं भवेत् । इत्येवमुक्त्वा भगवांश्चित्रलेखां स नारदः ।

तामुवाच शृभं वाक्यं मानैस्त्वं समर्थं शृणु । तया नीतेऽनिरुद्धे तु कन्ये वेगस्य प्रवेशिते ।

यदि युद्धं भवेत्तत्र क्षत्तव्याऽहं तदा तया । एष मे परमः कामो युद्धं द्रष्टुमिहानघे ।

यदृष्ट्वा च भवेत् प्रीतिः प्रवृत्तिश्च दृढा भवेत् । गृह्णातां तामधी विद्या सर्वलोकप्रमोहनी ।

कृतकृत्यस्य ते देवि एष विद्यां ददाम्यहं । एषमुक्ते तु वचने नारदेन महर्षिणा ।
 तथेति वचनं प्राह चित्रलेखा मनोजवा । अभिवाद्य महात्मानमृषीणां नारदं वरं ।
 निर्गलतानिरुद्धस्य गृहस्थैवान्तरिक्षगा । ततो दारवतीमध्ये कामस्य भवनं शुभं ।
 तत्तमीपेऽनिरुद्धस्य भवनं सा स्म पश्यति । सौवर्णवेदिकाकुक्षं रक्तावैदूर्यतीरणं ।
 मान्यदामावसक्तञ्च पूर्णकुम्भोपशोभितं । वर्हिकण्ठनिभवीवं प्रासदैरेकपञ्चयैः ।
 मणिप्रवालसंस्तीर्णं दिव्यगन्धर्वनादितं । ततो दारवतीमध्ये प्रसादंरूपशोभितं ।
 ददर्श भवनं यत्र प्राद्युस्त्रिरवसत् सुखं । ततः प्रविश्य सङ्गसा भवनन्तस्य तस्याहत् ।
 तत्रानिरुद्धं साऽपश्यच्चित्रलेखा वराधराः । मध्ये परमनारीणां तारापतिमिवोदितं ।
 क्रोडाविहारे नारीभिः भेद्यमानभितस्ततः । पिवन्तं मधुमाध्वोक्तं श्रिया परमया युतं ।
 वरासनगतं तत्र यथैत्रैलविलन्तया । वाद्यैः समतालञ्च गीयते मधुरं तथा ।
 न च तस्य मनस्तत्र तमेवार्थमचिन्तयत् । स्त्रियः सर्वगुणोपेता नृत्यन्ते तत्र तत्र वै ।
 न चास्य मनसस्तुष्टिं चित्रलेखा प्रपश्यति । न चाभिरमते भोगैर्न चापि मधु सेवते ।
 व्यक्तमस्य हि स स्वप्नो हृदि संपरिवर्त्तते । इति तत्रैव बुद्ध्या च निश्चिता गतमाध्वमा ।
 सा दृष्ट्वा परमस्त्रीणां मध्ये शकध्वजोपमं । चिन्तयान्निष्ठहृदया चित्रलेखा मनस्विनी ।
 कथं कार्यमिदं कार्यं कथं स्तस्ति भवेदिति । साऽन्तर्हि सा चिन्तयित्वा चित्रलेखा यशस्विनी ।
 तामस्याक्कादयामास विद्यया शुभलोचना । हर्म्ये स्त्रीगणमध्यस्थं दृष्ट्वा चान्तर्हिता तदा ।
 ततोऽन्तरिचादेवागुः प्रामादोपरि विष्ठिता । प्राद्युस्त्रिं वचनं प्राह स्रज्ज्वालं मधुरया गिरा ।
 चलदंत्वा च सा तस्मै कृत्वा चात्मानि दर्शनं । तासाञ्चैवाश्रये देशे सा वाक्यमिदमब्रवीत् ।
 अपि ते कुञ्जलं वीर सर्वत्र यदुनन्दन । अहस्तावत् प्रदोषो वा कश्चिद्भङ्गति ते सुखं ।
 गृणुष्व त्वं महाबाहो विज्ञाप्यं मे रतीमुत । ऊवाथा भम सख्यास्तु वाक्यं वक्ष्यामि तत्त्वतः ।
 क्लृप्ते तु या त्वया दृष्टा स्त्रीभावज्ञापिलम्बिता । विभर्त्ति हृदये या त्वां तथा संप्रेषिता ह्यहं ।
 रुदती जृम्भती चैव निश्चमन्तो मुहुर्मुहुः । लदर्शनपरा भौम्य कामिनी परितप्यते ।
 यदि त्वं यास्यसे वीर धारयिष्यति जीवितं । अदर्शनेन मरणं तस्या नास्त्यत्र संशयः ।
 यदि नारीमहत्सं ते गृहस्थं यदुनन्दन । स्त्रियाः कामयमानायाः कर्त्तव्या हस्तधारणा ।
 लब्ध तस्या वीरिणी देव्या दत्तो मनोरथः । चित्रपटं मया दत्तं त्वच्चिह्नं वोक्ष्य जीवति ।
 तदुत्तरे ममाराय जीवते दर्शनेऽपि सा । सानुक्रोशो यदश्रेष्ठ भव तस्या मनोरथे ।
 ऊवा ते पतते मूर्ध्ना वयञ्च यदुनन्दन । श्रूयताञ्चोद्भवस्तस्याः कुलं शोलेञ्च यादृशं ।
 संस्थानं प्रकृतिश्चास्याः पितरञ्च ब्रवीमि ते । वैरोचनिसुतो वीरो वाणे नाम महासुरः ।
 स राजा शोणितपुरे तस्य त्वामिच्छते सुता । तद्भावागतचिन्ता सा त्वाम्बते न हि जीवति ।
 मनोरथक्षतो भर्ता देव्या दत्तोऽस्यसंशयं । त्वत्सङ्गमात्सा सुभाषी प्राणान्धारयते शुभा ।

१००५५

१००५७

१००५९

१००६०

१००६१

१००६२

चित्रलेखावचः श्रुत्वा सोऽनिरुद्धोऽब्रवीदिदं । दृष्ट्वा स्वप्ने मया सा हि तस्मात्तः शृणु शोभने ।
 रूपं कान्तिं गतिश्चैव संयोगं रुदितं तथा । एवं सर्वमहोरात्रं मुञ्चामि परिचिन्तयन् ।
 यद्यहं ममनृपाहो यदि मयं त्वमिच्छसि । नयस्व चित्रलेखे मां द्रष्टुमिच्छाम्यहं प्रिया ।
 दंष्ट्रितं तस्य विज्ञातु साऽनिरुद्धस्य भाविनी । चित्रलेखा ततस्तुष्टा तथेति च तमब्रवीत् ।
 हर्म्यं स्त्रीगणमध्यस्थं कृत्वा चान्तर्हितं तदा । उत्पपात गृहीत्वा सा प्राशुषिं युद्धदुर्धदं ।
 सा तमध्वानमागम्य सिद्धचारणसेवितं । सहसा शोषितपुरं प्रविवेश मनोजवा ।
 अदर्शनं तमानोय मायया कामरूपिणी । अनिरुद्धममेता सा यत्रोषा तत्र गच्छती ।
 ऊषायादर्शयश्चैनं चित्राभरणभूषितं । चित्रायुधधरं वीरं कन्दर्पसमरूपिणं ।
 तत्रोषा विस्मिता दृष्ट्वा हर्म्यस्था सखिसन्निधौ । प्रवेशयामास च तं सा तदा खण्डहं ततः ।
 प्रहर्षोत्फुल्लनयना प्रियं दृष्ट्वाऽर्थकोविदा । सा हर्म्यस्था तमर्च्येण यादवं समपूजयत् ।
 चित्रलेखां परिव्रज्य प्रियाख्यानैर्नियुज्य च । त्वरितं कान्तिनी प्राह चित्रलेखा भयातुरा ।
 मलोदं वै कथं गुह्यं कार्यं कार्यविशारदे । गुह्ये कृते भवेत् खल्वि प्रकाशे जीवितवधः ।
 चित्रलेखाऽब्रवीद्वाक्यं शृणु त्वं निश्चयं सखि । कृतं पुरुषकारं हि देवं नाश्रयते लणात् ।
 यदि देव्या प्रसादसे अनुकूलो भविष्यति । अप्रमादात् कृतं गुह्यं न कश्चित् ज्ञास्यते नरः ।
 सख्या तथैवमुक्त्वा सा पथ्यं वक्षितचेतसा । एवमेतदिति प्राह साऽनिरुद्धमिदम्वचः ।
 दिश्या स्वप्नगतस्यैरो दृश्यते मुभयो जनः । यत्कृते तु वयं खिन्ना दुर्लभप्रियकाम्यया ।
 कश्चित्तव महाबाहो कुशलं सर्वतो गतं । हृदयं हि मृदु स्त्रीणामेवं पृच्छाम्यहं तव ।
 तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा ऊषायाः स्मृत्तमर्थवत् । सोऽप्याह यदुशाईलः शुभावरतर वचः ।
 हर्षविभ्रुतनेत्रायाः पाणिनाऽश्रु प्रमृज्य च । प्रहस्य सखितं प्राह हृदयपाहकं वचः ।
 कुशलं मे वरारोहे सर्वत्र मितभाषिणि । त्वत्प्रसादात् सन्देहः प्रियमावेदयामि ते ।
 अदृष्टपूर्वञ्च मया देशोऽयं शुभदर्शने । निशि स्वप्ने मया दृष्टं सकृत् कन्यापुरं महत् ।
 एवमेव ह्यहं भीरु त्वत्प्रसादादिहागतः । न च तद्द्रुपत्या वै मिथ्या वाक्यं भविष्यति ।
 देव्याश्च प्रीतिमाज्ञाय त्वत्प्रयार्थञ्च भाविनि । अनुप्राप्तेऽस्मि चाद्यैव प्रसीद शरणकृतः ।
 इत्युक्त्वा त्वरमाणा सा गुह्ये देशे स्खलकृता । कान्तेन सह संयुक्ता स्थिता वै भीतभीतवत् ।
 ततश्चोदाहर्धर्मेण गात्रवर्षेण समेत्य च । अन्यान्यं रेमतुलौ तु चक्रवाकौ यथा हिवा ।
 कान्तेन सह संयुक्ता दिव्यस्रगनुलेपना । रममाणाऽनिरुद्धेन अविज्ञाता तु सा तदा ।
 तस्मिन्नेव क्षणे प्राप्तेऽयदूनामृषभो हि सः । दिव्यमात्र्याम्बरधरो दिव्यस्रगनुलेपनः ।
 ऊषया सह संयुक्तो विज्ञातो वाणरक्षिभिः । ततश्चोदाहरणपुरुषैर्व्याणस्यावेदितं द्रुतं ।
 ययादृष्टमशेषेण कन्यायास्तद्व्यतिक्रमं । ततः किङ्करसैन्यं तत् व्यदितं भीमकर्षणा ।
 बलिपुच्छेण वाणेन वीरेणाभिचर्चातिना । गच्छन् संहिताः सर्वे हन्यतामेव दुर्मतिः ।

१००७

१००८

१००९

१०१०

१०११

१०१२

येन नः कुलधारिण्यं दूषितं दूषितात्मना । ऊषायां धर्षितायां हि कुलं नो धर्षितं महत् । ११०४
 असम्प्रदत्तां योऽस्माभिः स्वयंपाहमधर्षयत् । अहो वीर्यमहो धैर्यमहो धार्म्यञ्च दुर्घतेः ।
 यः पुरं भवनञ्चेदं प्रविष्टो नः सुवासिष्ठः । एवमुक्त्वा पुनस्तान् स किङ्करानभ्यसोदयत् ।
 ते तस्याज्ञामयो गृह्य सुसज्जता विनिर्ययुः । यत्रानिहृद्धो ह्यभवत् तत्रानङ्गवहावलाः ।
 नानाशस्त्राद्यतकरा नानारूपा भयङ्कराः । दानवाः समभिकुट्टाः प्राद्युस्त्रिवधकाङ्क्षिणः ।
 तस्य सैन्यस्य निनदं श्रुत्वाऽभ्यागच्छतस्ततः । सहस्रैवोत्थितः शूररः प्राद्युभिः किमिति ब्रुवन् । ११०५
 अथापश्यत् तत् सैन्यं नानाप्रहरणीयतं । स्थितं समन्ततस्तत्र परिवार्य गृहं महत् ।
 रुदती तद्वत् दृष्ट्वा बाष्पेणावृतलोचना । प्राद्युस्त्रिवधभीता सा वाणपुत्री यशस्विनी ।
 ततस्तु रुदती दृष्ट्वा तामूषां मुगलोचनां । हाहा कान्तेति वेपन्तोमनिहृद्धोऽभ्यभाषत ।
 अभयं तेऽसु सुश्रेणि मा भैस्व हि मयि स्थिते । सम्प्राप्ते हर्षकालस्ते न तेऽस्ति भयकारणं ।
 हृत्प्रेऽयं यदि वाणस्य भूत्यवर्गो यशस्विनि । आगच्छति न मे चिन्ता भीरु पश्यत्य विक्रमं । ११०६
 ततोऽभ्यागच्छत्परितो यत्र तद्विष्ठितं बलं । कुट्टः स्वबलमाश्लाय सन्दृष्टदृष्टनञ्चदं ।
 ततो युद्धं बलोद्योनां बाणेषानां निबन्ध तु । सा चित्रलेखाऽग्नरत नारदं देवदर्शनं ।
 ततो निमेषमात्रेण सम्प्राप्ते मुनिपुत्रवः । स्मृतोऽथ चित्रलेखायाः पुरं ज्ञोणितवाङ्मयं ।
 अन्तरीवे स्थितस्तत्र सोऽनिहृद्धमयात्रवीत् । मा भयं स्वस्ति ते वीर प्राप्तेऽस्यभिमतस्तत्र ।
 ततस्तु नारदं दृष्ट्वा सोऽभिवद्य महाबलः । प्रहृष्टः सुमना भूत्वा युद्धार्थमभ्यवर्त्तत । ११०७
 ततस्तेषां स्वनं श्रुत्वा सर्वेषां भव गर्जतां । सहस्रैवोत्थितः शूरलोचार्हित इव द्विपः ।
 तमापतन्तं दृष्ट्वैव सन्दृष्टौष्ठमहाभुजं । प्रामादात्तावरोहन्तं भयाक्ते विप्रदक्रुवुः ।
 सोऽन्तःपुरद्वारगतं परिघं गृह्य चातुलं । वधाय तेषांस्त्रिषु नानाद्युद्धविशारदः ।
 ते सर्वे वाणवर्षैश्च गदाभिर्मुषलैस्तथा । असिभिः पद्भिः प्रह्वैर्निजग्नूरणगोचराः । ११०८
 स हन्यमानो नाराचैः परिघैश्च समन्ततः । दानवैः समभिकुट्टैः प्राद्युभिः शस्त्रकोविदैः ।
 नाचुभ्यत् सर्वभूतात्मा नदन्नेव इवोष्णगे । आविध्य परिघं घोरं तेषां मध्ये व्यवस्थितः ।
 सूर्या दिवि चरन्त्ये मेघानामिव सर्वतः । दण्डकाष्ठजिनधरो नारदो हृष्टमानसः ।
 साधु साध्विति वै तत्र सोऽनिहृद्धमभाषत । ते हन्यमाना रौद्रेण परिघेणामितोजसा ।
 प्राद्रवन्त भवात् सर्वे मेघा वातेरिता इव । विद्राव्य दानवान् वीरः परिघेणगुर्विक्रमः ।
 अनिरुद्धो रणे हृष्टः सिंहनादं मुमोच ह । घर्षान्ते तोयदा व्योम्नि नदन्निव महास्वनं । ११०९
 तिष्ठध्वमिति चुकोश दानवान् युद्धदुर्घदान् । प्राद्युस्त्रिन्धनचापि सर्वान् शत्रुनिवहणः ।
 तेन ते समरे सर्वे हन्यमाना महात्मना । यतो वाणस्ततो भीता ययुर्द्वपराङ्मुखाः ।
 ततो वाणसमीपस्थाः असन्तो रुधिरोल्लिताः । न शर्षा लेभिरे दैत्या भयविक्षवलोचनाः ।
 मा नैष्ट मा नैष्ट इति राज्ञा तेनाभिभाषिताः । चासमुत्सृज्य चैकस्या युध्वाय दानववर्षभाः ।

तानुवाच पुनर्वाणो भयविचललोचनान् । किंदिं लोकविख्यातं यत्र लुप्तं दूरतः ।
 भवन्तो यान्ति वैक्लव्यं क्लोवा इव विचेतसः । कोऽयं यस्य भयकक्षा भवन्तो यान्त्यनेकशः ।
 कृत्वापदेशिनः सर्व्वे नानाद्युद्धविशारदाः । भवद्भिर्न हि मे कार्य्यं युद्धे साहाय्यमद्य वै ।
 अत्रवीजंमतेत्येवं मत्समीपाच्च नश्यत । अथ तान् वाग्भिर्दयाभिक्षासथन्वज्जुधा बलौ ।
 व्यादिदेश रणे शूरानन्यानयुतशः पुनः । प्रसाद्यगणभूषिष्ठं व्यादिष्टं तस्य निगहे ।
 अनीकं सुमहद्वैद्यं नानाप्रहरणायुधं । अधान्तरीचे बज्रधा सविद्युद्भिरिवाम्बुदैः ।
 वाणानीकैः समभवद्वाप्तं संदीप्तलोचनैः । केचित् क्षितिस्थाः प्राक्रोशन् गजा इव समन्ततः ।
 अन्येऽन्तरीक्षेभ्यनदन् घर्षान् इव तोयदाः । ततस्तत् सुमहत् सैन्यं समेतमभवत् पुनः ।
 तिष्ठ तिष्ठेति च तदा वाचोऽश्रूयन्त सर्व्वशः । अनिरुद्धो रणे वीरः स च तानभ्यवर्त्तत ।
 तदास्यैव समभवद्यदेकैः समागतः । अयुध्यत महावीर्य्यैर्हानवैः सह संयुगे ।
 तेषामेव च जघाह परिधालोमरानपि । तैरेव च तदा युद्धे तान् जघाम महाबलः ।
 पुनः परिधमुत्सृष्टं प्रष्टुं रणमूर्द्धनि । स दैत्यसंघान् समरे निजघान महाबलान् ।
 निक्षिंशं चर्ष्यं चात्सृष्टं प्रष्टुं रणमूर्द्धनि । स तेन विस्तरन्मार्गानेकः शत्रुनिवर्द्धणः ।
 भ्रान्तमुद्भ्रान्तमविद्धमासुतं विद्रुतं सुतं । इति प्रकारान् दार्चिंशदिसरन्महदृश्यत ।
 एकं महत्तशस्तत्र ददृशूरणमूर्द्धनि । क्रीडन्तं बज्रधा युद्धे व्यादितास्यमिवान्कं ।
 तत्सैन्याभिमन्त्रता रुधिरौघपरिभुताः । पुनर्भग्नाः प्राद्रवन्त यत्र वाणो व्यवस्थितः ।
 गजवाजिरथौघैस्ते उद्धमानाः समन्ततः । कृत्वा चार्क्षस्वरं घोरं दिशो जग्मुर्बहौजसः ।
 एवं भयमभून्नेपां दानवानां महारणे । एकैकस्थोपरि तदा तेऽन्योन्यं भयपीडिताः ।
 वमन्तः शोणितं जग्मुर्विषादविमुखा रणे । न बभूव पुरा देवैर्युद्धतां तादृशं भयं ।
 यादृशं युध्यमानानामनिरुद्धेन संयुगे । केचिदमन्तो रुधिरं क्षापतन् वसुधानले ।
 दासवा गिरिगृह्णाभा गदाशूलसिपाणयः । ते त्राणमुत्सृज्य रणे जग्मुर्भयसमाकुलाः ।
 विशालमाकाशतलं दानवा निर्व्विन्तारणे । निःशेषमग्नां महतीं दृष्ट्वा तां वाहिनोन्मदा ।
 वाणः क्रोधात् प्रज्ज्वाल समिद्धोऽग्निरिवाध्वरे । अन्तरोत्तरो भूवा साधुवादी समन्ततः ।
 नारदोऽनृत्यत प्रीत्या अग्निरुद्धस्य संयुगे । एतस्मिन्नन्तरे चैव वाणः परमकोपनः ।
 कृत्वाण्डभंष्टहीनं तु रथमास्थाय वीर्य्यवान् । यथैव यवानिरुद्धो वै उद्यतासोरणे स्थितः ।
 पट्टिशमिगदाशूलानुद्यम्य सपरसधान् । बभौ बाहुसहस्रेण शक्रो ध्वजशतैरिव ।
 बद्धगोधाकुलिवैश्च बाहुभिः स महाभुजः । नानाप्रहरणोपेतैः शुशुभे दानवात्मनः ।
 भिंहमादं नदन् कुट्टो विस्फारितमहाधनुः । अत्रवोत्तिष्ठ तिष्ठेति क्रोधमरक्तलोचनः ।
 वाचन्तान्तस्य संश्रुत्य प्राद्युम्निरपराजितः । वाणस्य वदतः संख्ये तदैवेत तनोऽहसत् ।
 किङ्किणोजालनिर्घोषं रक्तध्वजपताकिनं । अक्षयर्षावनङ्गाङ्गं दशनजं महारथं ।

११०१

११०२

११०३

११०४

११०५

११०६

तस्य वाजिमहसस्तु रथे युक्तं महात्मानः । पुरा देवासुरे युद्धे हिरण्यकशिपोरिव । ११०५
 तमापतन्तं ददृशे दानवं यदुनन्दनः । संप्रहृष्टस्ततो युद्धे तेजसा चाप्यपूर्यत ।
 अमिदन्मधरो वीरः स्वस्थः संधामलालसः । नरसिंहे यथा पूर्व्वनादिदैत्यबधोद्यतः ।
 आपतन्तं ददृशाथ खड्गचर्मधरं तदा । खड्गचर्मधरं तन्तु दृष्ट्वा वाणः पदातिनः ।
 प्रहर्षमतुलं लेभे प्राद्युस्त्रिवधकाङ्क्षया । तनुवेषे विहोतस्य खड्गपाणिश्च मानयः ।
 अजयमिति तं मत्वा युद्धायाभिमुखे स्थितः । अनिरुद्धं रणे वाणो जितकालो महाबलैः । ११०७
 वाचं प्रोवाच संकुद्धो गृह्यतां हन्यतामिति । वाचश्च ब्रुवतस्तस्य श्रुत्वा प्राद्युस्त्रिराहवे ।
 वाणस्य वदनं कोधाद्भ्रममानोऽभ्युदैक्षत । ऊषा भयपरिचक्षा रुदते तत्र भाविनी ।
 अनिरुद्धः प्रहस्याय समाश्रास्य च तां स्थितः । अथ वाणः शरैश्चाणि जुद्धकाणां समन्ततः ।
 सिन्धेप समरे कुद्धो ह्यनिरुद्धबधिस्रया । अनिरुद्धस्तु चिच्छेद काङ्क्षस्तस्य पराजयं ।
 वर्षं शरवर्षाणि जुद्धकाणां समन्ततः । वाणोऽनिरुद्धशिरसि काङ्क्षस्तस्य रणे बधं । ११०९
 तानि वाणसहस्राणि चर्मणा व्यवधूय सः । बभौ प्रमुखतस्तस्य स्थितः सूर्य्य इवोदये ।
 सोऽभिभूय रणे वाणमास्थितो यदुनन्दनः । सिंहः प्रमुखतो दृष्ट्वा गजमेकं यथा वने ।
 ततो वाणसहस्रैश्चैर्मन्मथैर्दिभिराशुगैः । विव्याध निशितैलीक्ष्णैः प्राद्युस्त्रिमपराजितं ।
 समाहतस्ततो वाणैः खड्गचर्मधरोऽपतत् । तमापतन्तं निशितैरभ्यघ्नत् सायकैस्तदा ।
 सोऽतिविद्धो महायाजुर्व्वाणैः सक्तपर्व्वभिः । क्रोधेनाति प्रजञ्जल चिकीर्षुः कर्म दुष्करं । १११०
 रुधिरौघभृतेर्गात्रैर्व्वाणवैर्धः समाहतः । अभिभूतः संकुद्धो ययौ वाणरथम्यति ।
 अमिभिर्युगलैः शुलैः पट्टिशैस्तोमरैस्तथा । सोऽतिविद्धः शरैर्घ्नन् प्राद्युस्त्रिर्नाभ्यकम्पत ।
 आस्रुत्य सहसा कुद्धो रथेशां तस्य सोऽच्छिनत् । जघानाश्वान् स खड्गेन वाणस्य रणमूर्द्धनि ।
 तं पुनः शरवर्षेण तोमरैः पट्टिशैस्तथा । चकारान्तर्हितं वाणो युद्धमार्गेविशारदः ।
 हतोऽयमिति विज्ञाय प्राणदन्दानवा रणे । ततोऽवभूय सहसा रथपार्थिव्यस्थितः । १११५
 शक्तिं वाणस्ततः कुद्धो घोररूपो भयावहं । अथाह ज्वलितां दीप्तां घण्टामालाकुलां रणे ।
 ज्वलनादित्यमङ्गाशां यमदण्डोददर्शनां । प्राहिणोत्तामसङ्गेन महोष्कां ज्वलितामिव ।
 तामापतन्तीं सम्प्रेक्ष्य जीवितान्तकरोत्तदा । सोऽभिभूत्य तदा शक्तिं जयाह पुरुषोत्तमः ।
 निर्बिम्बेद तदा वाणं तथा शक्त्या महाबलः । सा भित्त्वा तस्य देहं तु जगाम वसुधातलं ।
 स गाढविद्धो व्यथितो ध्वजयष्टिं समाश्रितः । ततो मूर्च्छाभिभूतं तं कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत् । १११८
 उपेक्ष्य दानवेन्द्र किमेवं शत्रुमुद्यतं । लम्बलघो ह्ययं वीरो निर्बिम्बकारोऽद्य दृश्यते ।
 मायामाश्रित्य युध्यस्व नायं बध्योऽन्यथा भवेत् । आत्मानं मास्य रजस्य प्रमादात् किमुपेक्ष्ये ।
 बध्यतामयमथैव न नः सर्व्वान्निमाशयेत् । कुम्भाण्डवचनैरेवं दानवेन्द्रः प्रचोदितः ।
 वाचं रुतामभिकुद्धः प्रोवाच वदताम्बरः । एषोऽहमस्य विदधे मृत्युं प्राणहरे रणे ।

आदास्याम्यहेतं हि गरुत्मानिव पन्नगान् । इत्येवमुक्त्वा स रथः सायः सध्वजमारयिः ।
 गन्धर्व्वनगराकारस्तत्रैवान्तर्धीयत । विज्ञायान्तर्हितं वाणं प्राद्युक्षिरपराजितः ।
 पौरुषेण समायुक्तः संप्रैक्षत दिशो दृश । आस्थाय तामसीं विद्यां ततः क्रुद्धो बलेः सुतः ।
 मुमोच निशितान् वाणांश्चक्षो मायाधरो बली । प्राद्युक्षिर्विशिखैर्विद्धः सर्पभूतैः समन्ततः ।
 वेष्टितो बद्धो तस्य देहः पन्नगराग्निभिः । स तु वेष्टितमर्वाङ्गो बद्धः प्राद्युक्षिराहवे ।
 निष्प्रयत्नः कृतस्तस्यौ मेनाक इव पर्वतः । ज्वालावलीढवदनैः सर्पभोगैर्विसेष्टितः ।
 अभ्योतः पर्वताकारः प्राद्युक्षिरभवद्रणे । निष्प्रयत्नगतिश्चापि सर्पवक्त्रमथैः शरैः ।
 न विव्यथे स भूतात्मा सर्वतः परिवेष्टितः । ततस्तं वारिष्मरुगाभिः संरब्धः समतर्जयत् ।
 वाणो ध्वजं समाश्रित्य प्रावाचामर्षितो वचः । कुम्भाण्डं बध्यतां श्रीवमयं वै कुलपांसनः ।
 चारित्रं येन नो लोके दृष्टितं दृष्टितात्मना । इत्येवमुक्ते वचने कुम्भाण्डो वाक्यमब्रवीत् ।
 राजन् वक्ष्याम्यहं किञ्चित् तन्मे शृणु यदीच्छसि । अयं विज्ञायतां कस्य कृतो वाऽयमिहागतः ।
 केन वायमिहानीतः शक्रतुल्यपराक्रमः । मयाऽयं बद्धो यद्यन् दृष्टो राजन्महारणे ।
 क्रोडन्निव च युद्धेषु दृश्यते देवसूनुवत् । बलवान् सत्त्वसम्पन्नः सर्वशस्त्रविशारदः ।
 नायं बध्नातं दोषमर्हद्दै दैत्यसन्तम । गाम्भर्व्वेण विवाहेन कन्येयं तव सङ्गता ।
 अदेया ह्यप्रतिपाद्या अतश्चिन्त्य बधं कुरु । विज्ञाय तु बधं वाऽस्य पूजां वाऽस्य करिष्यमि ।
 बधे ह्यस्य महान्दोषो रक्षणे सुमहान् गुणः । अयं हि पुरुषोत्कर्षः सर्वथा मानमर्हति ।
 सर्वतो वेष्टिततनुर्न व्यत्यये भोगिभिः । कुलशौटोर्यवोऽयं सत्त्वेन च समन्वितः ।
 पश्य राजन् यशोवोर्ध्वैरन्वितं पुरुषोत्तमं । न नो गणयते सर्वान् बधं प्राप्नोऽप्ययं बली ।
 यदि मायाप्रभावेण नात्र बद्धो भवेदयं । सर्वसुरगणान् मञ्जु यो धयेत्ताव मंशयः ।
 सर्वयुद्धेषु मार्गज्ञो भवेदीर्याधिकतव । शोणितौघभ्रुतेर्गात्रैर्नागभोगैश्च वेष्टितः ।
 त्रिशिखां भृकुटीं कृत्वा न चिन्तयति नः स्थितान् । इमामवस्थां नोतेऽपि स्ववाङ्मलमाश्रितः ।
 न चिन्तयति राजस्त्वं वीर्यवान् कोऽप्ययं युवा । सहस्रबाहोः समरे द्विबाहुः प्रमुखे स्थितः ।
 न चिन्तयति ते वीर ज्ञेयो वीर्यबलान्वितः । रुचिरं यदि ते राजन् ज्ञेयो वीर्यबलान्वितः ।
 कन्या च येन च न्यस्य निर्धात्यानेन सङ्गता । यदि चेष्टतमः कश्चिदयं वंशे महात्मनां ।
 ततः पूजामयं त्वत्तः प्राप्स्येवाभुगेत्तम । रक्ष्यतामिति चोक्त्वा वै तथाऽस्त्विति च तस्थिवान् ।
 श्वमुक्ते तु वचने कुम्भाण्डेन महात्मना । तथेत्याह तु कुम्भाण्डं वाणः शक्रनिवर्हणः ।
 संरक्षिणस्ततो दत्त्वा ह्यनिरुद्धस्य धीमतः । ययो स्वमेव भञ्जनं बलिः पुत्रो महाबलः ।
 संयतं मायया दृष्टुः अनिरुद्धं महाबलं । ऋषीणां नारदः श्रेष्ठोऽब्रजद्भारवतीं प्रति ।
 ततो ह्याकाशमार्गेण मुनिर्द्वारवतीकृतः । बद्धं निवेदयामीति प्राद्युक्षिं गरुडध्वजे ।
 गते ऋषीणां प्रवरे सोऽनिरुद्धो व्यचिन्तयत् । नष्टोऽयं दानवः कूर्गं युद्धं प्राप्य न मंशयः ।

स गत्वा नारदस्तत्र शङ्खचक्रगदाधरं । ज्ञापयिष्यति तत्त्वेन दममर्थं यथैव तत् ।

१०२२५

नागैर्बिम्बितं दृष्ट्वा ऊषा प्राद्युक्लिमातुरा । करोद वाष्पयक्ताली तामाह रुदतीं पुनः ।

किमिदं रुदते भीरु मा भैस्व शुभसौचने । पश्य सुश्रोणि सम्प्राप्तं मत्कृते मधुसूदने ।

यस्य शङ्खध्वनिं श्रुत्वा बाहुशब्दं बलस्य च । दानवा नाशमेयानि गर्भास्त्रासुरयाधितां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ताऽनिरुद्धेन ऊषा विस्मयागता । नृशंसं पितरश्चैव शोचते सा सुमध्यमः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे अनिरुद्धबन्धने सप्तमस्त्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यदा वाणपुरे वीरः सोऽनिरुद्धः महोषया । सन्निरुद्धोऽसुरेन्द्रेण वाणेन बलिसूनुनः ।

१०२२६

तदा देवी स कौमारो रत्नार्थं शरणं गतः । यद्गोतमनिरुद्धेन देव्यास्तोत्रमिदं शृणु ।

अनन्तमत्तयं दिव्यमादिदेवं सनातनं । नारायणं नमस्कृत्य प्रवरं प्रथमं विभुं ।

चण्डो कात्यायनो देवीमार्थां लोकनमस्कृतं । वरदां कीर्त्तयिष्यामि नामभिर्हरिसंस्तुते ।

ऋषिभिर्देवैश्चैव वाक्पुष्पैरर्चितां शुभं । तां देवीं सर्वदेवस्थां सर्वलोकनमस्कृतं ।

॥ अनिरुद्ध उवाच ॥ महेन्द्रविष्णुभगिनीं नमाम्यात्महिताय वै । मनसा भावशुद्धेन श्रुतिः स्तोत्रे कृताञ्जलिः ।

१०२२७

गौतमो कंसभयदां यशोदानन्दिवर्द्धिनीं । मेधां गोकुलमभूतां नन्दगोपस्य नन्दिनीं ।

प्राज्ञां दत्तां शिवां पुण्यां दनुपुत्रप्रमर्दिनीं । तां देवीं सर्वदेवस्थां सर्वभूतनमस्कृतं ।

दर्शनां पूरणां मायां शशिवक्त्रां शशिशर्भां । शान्तिं भृशञ्च जनतोमोहनीं तोषणां तथा ।

स्तथां देवैः सर्पिर्गणैः सर्वभूतनमस्कृतं । कालो कात्यायनो देवीं भयदां भयनाग्निनीं ।

कात्यायनीं कामगमां त्रिनेत्रां ब्रह्मचारिणीं । सौदानिनीं देवराजं वेतालं विपुलाननां ।

१०२२८

यूयस्याम्नां महाभागां शकुनीं रेवतीं तथा । तियोनां पद्मिनीं षष्ठीं पौर्णमासीं चतुर्दशीं ।

मन्त्राविंशतिं ऋचाणि नद्यः सर्वा दिशो दश । नगरोपवनोद्यानचयः झालनवासिनीं ।

ह्रीं श्रीं गार्गीञ्च गान्धर्वीं योगिनीं योगदां सदा । कीर्त्तिनाशां दिशं सर्वां नमस्यामि सरस्वतीं ।

वेदानां मातरश्चैव सावित्रीं भक्तवत्सलां । तपस्विनीं शान्तिकरीमेकानां सनातनीं ।

कौटीर्यां मंदिरां चण्डामिलां मलयवासिनीं । भूधारीं भयकरीं कुम्भाण्डो कुसुमप्रियां ।

१०२२९

दारपीं मन्दरावलीं विन्ध्यकैलाषवासिनीं । वराङ्गनां सिंहस्थां बह्वक्षरां वृषध्वजां ।

दुर्लभां दुर्जयां दुर्गां निगुम्भभयदर्शिनीं । सुगप्रियां सुतां देवीं वज्रशस्त्रनुज्ञां शिवां ।

किरातीं शीरोवसनां चारुभेनानमस्कृतं । आञ्जनां सोमपां सौम्यां सर्वपर्वतवासिनीं ।

निगुम्भागुम्भभयनीं गजकुम्भीपमस्तनीं । जननीं सिद्धभेनस्य सिद्धचारणसेवितां ।

बलां कुमारप्रभवां पार्वतीं पर्वतात्मजां । पद्माशेद्वक्यानां पद्म्यां देवगणस्य च ।

१०२३०

कद्रुपुत्रमहस्तस्य पुत्रपौत्रवरस्त्रियः । माता पिता जगन्माया इति देवास्सुरोगणैः ।

ऋषिपद्मोगणानाञ्च यत्नगन्धर्वसेवितां । विद्याधराणां नारीषु साध्वीषु मनुजासु च ।

एवंमतासु नारीषु सर्वभूताश्रया ह्यसि । नमस्कृताऽसि त्रैलोक्ये किञ्चरोद्गोतसेविता ।

अचिन्त्या ह्यप्रमेयाऽसि याऽसि साऽसि नमोऽस्तु ते । एभिर्नामभिरन्यैश्च कीर्तिता ह्यसि गौतमि ।

लक्ष्मणादादविघ्नेन क्षिप्रं मुच्येय बन्धनात् । अवेतल विमालाक्षि पादौ ते शरः प्रजे ।

१०२५

सर्वेषामेव बद्धानां मोक्षार्थं कर्तुमर्हसि । ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च चन्द्रसूर्याग्निमाकृताः ।

अश्विनौ वसवश्चैव विश्वे साध्यास्तथैव च । मरुतः सह पर्जन्या धाता भूमिर्हिषो दश ।

गवि नववंशश्च यथा नद्यो हृदास्तथा । सरितः सागराश्चैव नामाविद्याधराः खगाः ।

तथा नागाः सुपर्णाश्च गन्धर्वाः सारसा गणाः । कृत्स्नं जगदिदं प्रोक्तं देव्या नामानुकीर्तनात् ।

देव्यास्तवमिदं पुण्यं यः पठेत्सुममाहितः । सा तस्मै सप्तमे मासि वरमग्नं प्रयच्छति ।

१०२६

अष्टादशभुजा देवो दिव्याभरणभूषिता । हारभूषितमर्वाङ्गो मुकुटोज्ज्वलभूषणा ।

कात्यायनि स्तुत्यमेवं वरदे वामलोचने । नमोऽस्तु ते महादेवि सुप्रोता वै भजस्व मां ।

प्रयच्छस्व वरं ह्यायुः पुष्टिश्चैव चनां हृतिं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं स्तुता महादेवो दुर्गा दुर्गपराक्रमा । सास्त्रिंश्च कल्पयामास अनिरुद्धस्य बन्धने ।

अनिरुद्धहितार्थाय देवो शरणवत्सला । बद्धं बाणपुरे वीरमनिरुद्धं ह्यभेतयत् ।

१०२७

सान्त्वयामास तं वीरमनिरुद्धममर्षणं । प्रसादं दर्शयामास अनिरुद्धस्य बन्धने ।

पूजयामास तं वीरः सोऽनिरुद्धः प्रतापवान् । नागपाशेन बद्धस्य तत्प्राप्ताङ्गतचेतसः ।

स्फोटयित्वा करायणे पञ्चरं वज्रमग्निभं । बद्धं बाणपुरे वीरं साऽनिरुद्धमभाषत ।

सान्त्वयन्ती वचो देवो प्रसादाभिमुखी तदा ।

॥ देव्युवाच ॥ चक्रायुधो मोक्षयिताऽनिरुद्धः त्वं बन्धनादाग्नौ सहस्र कालं । कृत्वा तु बाणस्य स बाह्वचक्रं पुरे निजां नेयति
दैत्यसूदनः ।

१०२८

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यदाऽनिरुद्धं सप्त बाणपुत्र्या नेतुं खगेन्द्रेण हरिः प्रवृत्तः । महामुरे बाण उदोर्णचक्रे न्यक्कारमासस्य
तरं निशम्य ।

ततोऽनिरुद्धः पुनरेव देवीं तुष्टाव हृष्टा शशिकान्तवक्रः ।

॥ अनिरुद्ध उवाच ॥ नमोऽस्तु ते देवि वरप्रदे शिवे नमोऽस्तु ते देवि मुरारिनाशिनि । नमोऽस्तु ते कामचरे सदाशिवे नमो
ऽस्तु ते सर्वहितैषिणि प्रिये ।

नमोऽस्तु ते महिषमहामुराद्भिनि नमोऽस्तु ते भयकरि विदिषां सदा ।

ब्रह्माणीन्द्राणि रुद्राणि भूतभक्ष्ये यशस्विनि । चाहि मां सर्वदुःखेभ्यो नारायणि नमोऽस्तु ते ।

१०२९

नमोऽस्तु ते जगन्नाथे प्रिये दान्ते महाव्रते । प्रियभक्ते जगन्नातः शैलपुत्रि वसुधारे ।

त्रायस्व मां विशालाक्षि नारायणि नमोऽस्तु ते । नमामि शिरसा देवं बन्धनशो विमोक्षितः ।

रत्नमां सर्वभूतेभ्यो नारायणि नमोऽस्तु ते । त्रायस्व सर्वदुःखेभ्यो दानवानाम्माहुरि ।

रुद्रप्रिये महाभागे भक्तानामार्त्तिनाशिनि । सर्वदुःखभयत्रासात्ताहि मां परमेश्वरि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आर्यान्वमिदं पुण्यं यः पठेत् सुममाहितः । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति । १७८

इति श्रीमहाभारते विलेपे हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे अनिरुद्धकृतार्यास्तवे अष्टमप्रत्यधिकशतौऽध्यायः ॥ १७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽनिरुद्धस्य गृहे रुरुदः सर्व्योपितः । प्रियं नायमपश्यन्त्यः कुर्य्य इव संघशः ।

अहो धिक्किमिदं नाय नाये कृष्णे व्यवस्थिते । अनाया इव संवत्सरा रुदिमो भयपीडिताः ।

यस्यैन्द्रभुखा देवाः सादित्याः समरद्वङ्गाः । बाहुष्कायां समाश्रित्य वसन्ति दिवि निर्वृताः ।

तस्यात्पन्नमिदं लोके भयदस्य महद्भयं । यस्यानिरुद्धः पौत्रः स वीरः केनापि नो हतः ।

अहो नास्ति भयं नूनं तस्य लोके सदुस्मृतेः । वासुदेवस्य यः क्रोधं प्रज्वालयति दुःसहं । १७८५

ष्यादितास्यस्य यां सृत्वाद्दृष्टायै परिवर्तते । स वासुदेवं ममेव मोहन् प्रत्युदियाद्रिपुः ।

इदमेवंविधं कृत्वा विप्रियं यदुपकुर्वे । कथं जीवन् विमुच्येत साक्षादपि शचीपतिः ।

हतनायाः स्म शोच्याः स्म वधमद्य विनाकृताः । विप्रयोगेण नायस्य कृतान्तवशगाः कृताः ।

इत्येवं तां रुदन्यश्च वदन्यश्च पुनः पुनः । नेत्रजं वारि मुमुचुरशिवं परमाङ्गनाः ।

तासां वःष्पास्त्वपूर्णाणि नयनानि चकाशिरै । मल्लिकेन भूतानीव पङ्कजानि जलागमे । १७८६

तासामरालक्ष्मणि राजिमन्ति शुभानि च । रुधिरैर्णाभूतानीव नयनानि चकाशिरै ।

तासां हर्म्यतलस्थानां तूर्णमासोऽम्हास्वनः । कुररीणामिकाशे रुदतीनां महस्वशः ।

तं श्रुत्वा निनदं घोरमपूर्व्वस्त्रयमागतं । उत्पेतुः सहसा स्त्रेभ्यो गृहेभ्यः पुरुषपंभाः ।

कस्मादयोऽनिरुद्धस्य श्रूयते इदितस्वनः । गृहे कृष्णभिगुप्तासां कुतो नो भयमागतं ।

इत्येवमचूतेऽन्योन्यं स्नेहविक्रवगद्गदाः । आधर्षिता यया भिन्हा गुहाभ्य इव निष्प्रताः । १७८७

मन्त्राहमग्रे कृष्णस्य सभायामाहता तदा । तस्याः शब्देन ते सर्व्वे सभामागम्य धिष्ठिताः ।

किमेतदिति तेऽन्योन्यं समप्र कृन्त यादवाः । अन्योन्यस्य हि ते सर्व्वे ययान्यायमवेदयन् ।

ततस्ते वाष्पपूर्णाक्षाः क्रोधाभरं क्लोचनाः । निश्चमन्तो व्यतिष्ठन्त यादवा युद्धदुर्धदाः ।

तूष्णीभूतेषु सर्व्वेषु विष्टयुर्व्वोक्यमब्रवीत् । कृष्णं प्रहरतां श्रेष्ठं निश्चमन्तं मुकुर्बुद्धः ।

किमेवं चिन्तयाविष्टः पुरुषेन्द्र भवानिह । तव बाहुबलप्राणमाश्रिताः सर्व्वयादवाः । १७८८

भवन्तमाश्रिताः कृष्ण संविभक्ताश्च सर्व्वशः । तथैव भगवान् शक्रस्त्वयावश्यं जयाजयौ ।

सुखं स्वर्पति निश्चिन्ताः कथं त्वं चिन्तयाऽन्वितः । शोकमागरमज्ञोभ्यं सर्व्वे ते ज्ञातयो गताः ।

तन्माज्जमानेकस्त्वं समदूर महाभुज । किमेवं चिन्तयाविष्टो न किञ्चिदभिभावमे ।

चिन्तां कर्त्तुं वृथा देव न त्वमर्हसि माधव । इत्येवमुक्तः कृष्णस्तु निःश्वस्य सुचिरं बभूव ।

प्राक् वाक्यं स वाक्यज्ञो वृहस्पतिरिव स्वयं । १७८९

॥ कृष्ण उवाच ॥ विष्टो चिन्तयाविष्ट एतत् कार्यमचिन्तयं । विचिन्तयंस्त्वहं चास्य कार्यस्य न लभे गतिं ।

तयाऽहं भवताऽणुको नोत्तरं विद्धे क्वचित् । दाशार्हगणमध्येऽहं वदाम्यर्थवती गिरं ।

ऋणध्वं यादवाः सर्वे यथा चिन्तान्वितो ह्यहं । अनिरुद्धे हते इहारे प्रथिव्यां सर्वपाथिनाः ।
 अशक्ता इव संसृते सर्वानस्मान् सवान्धवान् । आङ्गकैश्च नो राजा हतः शाल्वेन वै पुरा ।
 प्रत्यानीतः स चास्माभिर्घुङ्कृत् कृत्वा सुरारुणं । प्रद्युम्नस्यापि नो बाल्ये शम्भरेण हतो ह्यभूत् ।
 स तं निहत्य समरे प्राप्नोत रुक्मिणिनन्दनः । इदं तु सुमहत् कष्टं प्राद्युषिः क प्रवासितः ।
 नैव विधमहं दोषं स्मरामि मनुजपथाः । भस्मना गुण्डितः पादो येन मे मूर्ध्नि पातितः ।
 तस्याहं मानुषस्य हरिष्ये जीवितं रणे । इत्येवमुक्ते हृष्येण सात्यकिर्वाक्यमब्रवीत् ।
 चराः तन्मूत्रं प्रयुज्यन्तामनिरुद्धस्य मार्गणे । सपञ्चतवनोद्देशं मार्गन्तु वसुधामिमां ।
 आङ्गकं प्राह कृष्णस्तु स्मितः कृत्वा वचस्तदा । अन्वेषणेऽनिरुद्धस्य चरानादिश मा चिरं ।
 अभ्यन्तराश्च बाह्याश्च व्यादिशन्मां चरा नृप ।

१०२१

१०२५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ केशवस्य वचः श्रुत्वा आङ्गकस्त्वरितोऽभवत् । अन्वेषणेऽनिरुद्धस्य चरान् व्यादिष्टवांस्तदा ।

ततश्चराश्च व्यादिष्टाः पार्थिवेन यशस्विना । हथा रथाश्च व्यादिष्टाः पार्थिवेन महात्मना ।
 अभ्यन्तराश्च मार्गध्वं बाह्याश्च समन्ततः । वेणुमन्तं क्षतावेष्टं तथा रैवतकं गिरि ।
 खल्वन्तं गिरिश्चैव मार्गध्वं त्वरिता हयैः । एकैकं तच्च चोद्यानं मार्गितव्यं समन्ततः ।
 घातव्यस्यापि निःशङ्कमुद्यानेषु समन्ततः । हथानाश्च सहस्राणि रथानाश्चायनेकशः ।
 आरुह्य त्वरिताः सर्वे मार्गध्वं यदुनन्दनं । सेनापतिरनाष्टिरिदं वचनमब्रवीत् ।
 कृष्णमस्त्रिकर्माणमच्युतं भोतभोतवत् । ऋणु कृष्ण वचो मम यदि ते रोचते प्रभो ।
 चिरात् प्रभृति मे वक्तुं भवन्तं जायते मतिः । अभिलोमा पुलोमा च निसुन्दरकौ हतौ ।
 भौमः शाम्भश्च निहतो मेन्द्रो दिविद एव च । हयघोवश्च सुमहान् मानुषस्य हतः ।
 तादृशं विपक्षे हृत्ते देवदेतोः सुरारुणे । सर्वोप्येतानि कर्माणि निःशेषाणि रणे रणे ।
 क्षतवानमि गोविन्द पार्श्वप्राहश्च नास्ति ते । इदं कर्म त्वया कृष्ण मानुषस्य कृतं रणे ।
 पारिजातस्य हरणे यत् कृतं कर्म दुष्करं । तच्च शक्रस्यया कृष्ण ऐरावतशिरोगतः ।
 निर्जितो बाहुवीर्येण स्वयं युद्धविशारदः । तेन वैरं त्वया सार्द्धं कर्त्तव्यं नाच भणयः ।
 वैराणुस्यस्य महान्स्तेन कार्यस्त्वया सह । तच्चानिरुद्धहरणं कृतं मघवता स्वयं ।
 न शून्यस्य भवच्छक्तिर्वैरनिर्धतनमप्यति । इत्येवमुक्ते वचने कृष्णः नाग इव श्वसन् ।
 उवाच वचनं धीमाननाष्टिं महाबलं । सेनानोस्ता मा मेवं न देवाः क्षुद्रकर्माणि ।
 नाकृतज्ञा न च क्लीवा नावलिप्ता न बालिशाः । देवतार्थेभ्य मे यत्नो महान्दानवमन्त्रयं ।
 तेषां प्रियार्थंश्च रणे हन्मि दृष्टान्नाहसुरान् । तत्परस्तस्मिन्नाश्मि तद्भक्तस्तत्परायणः ।
 कथं पापं करिष्यन्ति विज्ञातैर्विविधं हि मां । अलुद्राः सत्यव्रताश्च नित्यं भक्तानुकम्पिनः ।
 न तेभ्यो विद्यते पापं बालिशत्वात् प्रभाषमे । कदाचिदिह पौंश्वन्यादनिरुद्धो हतो भवत् ।
 देवेषु समक्षेऽप्यु नैतत् कर्म विधीयते ।

१०२२

१०२५

१०२९

१०३५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं चिन्तयमानस्य कृष्णस्याद्भुतकर्मणः । कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा तदाऽकूरोऽब्रवीदचः ।

मधुरं सलगाया वाचा सोऽद्य वाक्यविशारदः । यच्छकस्य प्रभो कार्यं तदस्माकं विनिश्चितं ।

अस्माकस्यापि यत्कार्यं तद्वि कार्यं शचीपतेः । शरत्स्याद्य वयं देवैरस्माभिरपि देवताः ।

१०१४०

देवतार्थं भवांस्यापि मानुषत्वमुपागतः । विष्णुर्धुनिहा वीरो देवदेवः सनातनः ।

एवमकूवचनैशोदितो मधुसूदनः । क्षिग्धगम्भीरया वाचा पुनः कृष्णोऽभ्यभाषत ।

नायं देवैर्न गन्धर्व्यैर्न यक्षैर्नापि राक्षसैः । प्रद्युम्नपुत्रोऽपहतः पुंश्रुत्वा तु हतः स्त्रिया ।

मायाविदग्धाः पुंश्रुतो दैत्यदानवघोषितः । ताभिर्हृतो न सन्देहो नान्यतो विद्यते भयं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्ते वचने कृष्णेन तु महात्मना । श्रयावगम्य तत्त्वेन यदृक्तं यदुमण्डले ।

१०१४१

उदतिष्ठत्यहानादत्तादा कृष्णं प्रशंसयन् । चिन्तयन् स तु सर्वेषां सूतमागधवन्दिनां ।

मधुरः प्रश्रुते शब्दो माधवस्य निवेशने । ते शराः सर्वतः सर्वे सभादारमुपागताः ।

भैरवगद्गद्या वाचा इदं वचनमब्रुवन् । उद्यानानि सभाः शैला गुहा नद्याः सरांसि च ।

एकैकं शतशो राजन् मार्गितं न च दृश्यते । अय कृष्णचरः राजनुपागम्य तदाऽब्रुवन् ।

सर्वे संविदिता देशाः प्राद्युक्षिर्न च दृश्यते । यदन्यत् संविधातव्यं विधानं यदुनन्दन ।

तदाज्ञापय नः त्विप्रमनिरुद्धस्य मार्गणे । ततस्ते दोमनतयः सर्वे वाष्पाकुलेक्षणाः ।

अन्यान्यमभ्यभाषन् किमतः कार्यमुत्तरं । सन्दृष्टौष्ठपटाः केचित् केचिद्वाष्पाकुलेक्षणाः ।

केचिद्भुटिमास्थाय चिन्तयन्त्यर्थविद्वधे । एवं चिन्तयतां तेषां वङ्गयमभिभाषतां ।

अनिरुद्धः कुतश्चेति सन्भ्रमः सुमहानभूत । अन्यान्यमभिविद्यन्ते यादवा जातमन्यवः ।

तां निशां विमनस्कास्ते गमयेयुः कथञ्चन । अनिरुद्धो हतश्चेति पुनः पुनरन्दिम ।

१०१४२

एवञ्च ब्रुवतां तेषां प्रभाता रजनी तदा । ततस्त्वर्यनिनादेशं शङ्कानाञ्च महासैनैः ।

प्रबोधने महाबाहोः कृष्णस्याक्रियतालये । ततः प्रभाते विमले प्रादुर्भूते दिवाकरे ।

प्रविवेश सभामेको नारदः प्रहसन्निव । दृष्ट्वा तु यादवान् सर्वान् कृष्णेन सह सङ्गतान् ।

ततः स जयशब्देन माधवं प्रत्यपूजयत् । उपसेनादयस्ते च तस्मै वि प्रत्यपूजयन् ।

अथाभ्युत्थाय विमनाः कृष्णः समितिदुर्जयः । मधुपर्कञ्च गात्रैव नारदाय ददौ प्रभुः ।

१०१४३

सोपविश्यासने शुभे स्पृष्ट्वास्तरणसंवृते । सुखासीनो यथान्यायमुवाचेदं वचोऽर्थवत् ।

॥ नारद उवाच ॥ किमेवं चिन्तयाविष्टा निःसङ्गा गतमानसाः । उत्साहहीनाः सर्वे वै क्षीवा इव समासते ।

एवमुक्ते तु वचने नारदेन महात्मना । वासुदेवोऽब्रवीद्वाक्यं श्रूयतां भगवन्निदं ।

अनिरुद्धो हतो ब्रह्मन् केनापि निशि सुव्रत । तस्यार्थं सर्वं एव स्म चिन्तयाविष्टचेतसः ।

एष ते यदि वृत्तान्तः श्रुतो दृष्टोऽपि वा मुने । भगवन्कथ्यतां साधु प्रियमेतन्ममानघ ।

१०१४४

इत्येवमुक्ते वचने केशवेन महात्मना । प्रहस्य नारदः प्राह श्रूयतां मधुसूदन ।

निर्वृत्तं समहयुद्धं देवायुरसमं महत् । अनिरुद्धस्य चैकस्य वाणस्य च महामृधे ।

- जवा नाम सुता तस्य बाणस्याप्रतिमौजसः । तदर्थं चित्रलेखा वै जहाराशु तमस्यराः ।
 उभयोरपि तचासीन्महद्युद्धं मुदारुणं । प्राद्युक्षिबाणयोः सङ्घे बलिवासवयोर्विव ।
 अस्त्राभिसाधितद्युद्धं दृष्टं मुमहदद्भुतं । अनिरुद्धो भयात्तेन संयुगेऽनिवर्त्तिना । १०७०
 बाणेन मायामास्याय बद्धो नागैर्महाबलः । व्यादिष्टस्य बधस्तस्य बाणेन गरुडध्वजः ।
 तन्निवारितवाङ्मन्त्री कुम्भाण्डो नाम तस्य ह । कुमारस्यानिरुद्धस्य तेनाशक्तेन संयुगे ।
 बाणेन मायामास्याय सैर्नियमनं कृतं । उत्तिष्ठतु भवान् शीघ्रं यत्रसे विजयाय च ।
 नायं संरक्षितुं कालः प्राणांस्तात जयैषिणां । प्राणैः किञ्चिद्धि तैर्वीरो धैर्यमासाम्य तिष्ठति ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमुक्ते वचने वासुदेवः प्रतापवान् । प्रायश्चित्तान् वै संभारानाज्ञापयत वीर्यवान् । १०७१
 ततश्चन्द्रमूर्ध्नेषु साजैषापि समन्ततः । विनिययौ महाबाहुः कीर्यमाणो जनार्दनः ।
 ॥ नारद उवाच ॥ स्मरणं वैजतेयस्य कृष्ण त्वं कर्तुमर्हसि । न ह्यन्येन तदध्वा वै शक्यो गन्तुं महाभुज ।
 श्रूयताञ्च तदध्वानं गन्तव्यमतिदुर्जयं । एकादशमहस्याणि योजनानां जनार्दन ।
 तदितः शोणितपुरं प्राद्युक्षिर्धनं साम्प्रतं । मनोजवो महावीर्यो वैजतेयः प्रतापवान् ।
 एकेन न मुहूर्त्तने वाष्पं संदर्शयिष्यति । तमःकृपस्य गोविन्द सहि त्वां तत्र नेष्यति । १०७२
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्य तदचनं श्रुत्वा प्राध्यायत् गरुडं हरिः । स कृष्णपार्श्वमागत्य प्राञ्चस्त्रिगुण्डः स्मितः ।
 प्रणम्याथ वचः प्राह वैजतेयो महाबलः । वासुदेवे महात्मानं स्रष्टुं मधुरया गिरा ।
 ॥ गरुड उवाच ॥ पद्मनाभ महाबाहो किमर्थं चिन्तितो ह्यहं । कथं ते यदि तचास्त्रि श्रोतुमिच्छामि तत्पतनः ।
 कस्य पक्षपरिच्छेपैर्नाशयामि पुरं विभो । प्रभावात्तव गोविन्द को न विद्यात् बलं मम ।
 गदवेगञ्च ते वीर चक्राग्निञ्च महाभुज । नावबुध्यति मूढात्मा को द्रपौकाशनेत्यति । १०७३
 हलं भिह्रमुत्वं कस्य वनमाली नियोक्ष्यति । कस्य देहं तु निर्भिन्नं मेदिनीं यास्यति प्रभो ।
 कस्य शङ्खरवैः प्राणान्मोहयिष्यसि माधव । कोऽयं सपरिवारोऽयं यास्यते यमसादनं ।
 एवमुक्ते तु वचने वैजतेयेन धीमता । वासुदेवो वचः प्राह शृणुष्व पततां वर ।
 बलेः पुच्छेण बाणेन प्राद्युक्षिरपराजितः । ऊषायाः कारणे बद्धो नगरे शोणिताङ्ग्यः ।
 अनिरुद्धस्तु कामार्त्तो बद्धो नागैर्महाविपैः । तस्य मोक्षार्थमाहृतो मया त्वं पतगेश्वर । १०७४
 तव वेगे सभा नास्ति पक्षिणाम्पुत्रो भवान् । अशक्यञ्च तदध्वानं गन्तुमन्येन वै प्रभो ।
 तत्र प्रापय शीघ्रं मां यत्र प्राद्युक्षिराबमत । वैदर्भी ते क्षुषा वीर रुदते पुच्छगृद्धिनी ।
 तत्प्रमादाद्भवतोषा पुच्छेण सह सङ्गता । अमृतं हि हृतं पूर्णं त्वया पन्नगमाशन ।
 मया सह समागत्य तस्मिन् काले महाभुज । आत्मा मे त्वं ध्वजश्चैव मङ्गकञ्च महाबल ।
 सखित्वं मानयस्वाद्य भक्तिञ्च पतगेश्वर । तत्र वेगसमी नास्ति पक्षिणः न ते समः । १०७५
 मुपार्श्वं मुञ्चतेन त्वां शपे पन्नगमाशन । दासीभावात्त्वया माता मोक्षीकाकिना पुरा ।
 पक्षिवेपथ्यायेण जिता देवास्त्वया रणे । भवान् मुरगणान् सर्वान् पृष्ठमारोप्य विक्रमात् ।

गच्छ मे क्षमामन्देशान् विजयस्य तवाश्रयात् । गुरुत्वाभिरुत्थस्त्वं लघुत्वात् पवनेपमः ।
भूते भव्ये भविष्ये च न ते तुल्योऽस्मि विक्रमे । सत्यसन्ध महाभाग वेनतेय महाद्युते ।
क्षणमद्यानुरुद्धार्य साहाय्यमुपकल्पतां ।

१०४००

॥ गरुड उवाच ॥ अत्यद्भुतमिदं वार्ष्णेय तव कृष्ण महाभुज । त्वत्प्रसादात्तु विजयः सर्वत्र मम केवलम् ।
धन्याऽस्यनुग्रहीतोऽस्मि संस्तवात्प्रधुसूदन । श्रान्तव्यस्त्वं मया कृष्ण स्तौषि मां त्वं महाभुज ।
वेदाध्यक्षः सुराध्यक्षः सर्वकामप्रदो भवान् । अमोघदर्शनस्त्वं हि वरार्य्यं वरप्रदः ।
चतुर्भुजश्चतुर्भूतिस्तुर्होत्रप्रवर्त्तकः । चातुराश्रम्यवेत्ता च चतुर्होता महाकविः ।
धनुर्धरश्चक्रधरो भवान् शङ्खधरो महान् । भवान् पूर्वेषु देहेषु ख्यातो भूमिधरः प्रभो ।
लाङ्गुली मुषली चक्री देवकीतनयो भवान् । गोवर्द्धनधरश्चैव गोप्रियः कंसहा भवान् ।
चानूरमथनश्चैव मल्लादिर्मल्लभावनः । मल्लप्रियो महामल्लो महापुरुषदत्त्यपि ।
विप्रप्रियो विप्रहोता विप्रज्ञो विप्रभावनः । ब्रह्मण्यश्च वरेण्यश्च महान्दानोदरः स्मृतः ।
प्रलम्बमदनश्चैव केशिहा दानवान्तकः । अश्लोचश्च हन्ता वै तथा रावणनाशनः ।
विभीषणस्य भगवाञ्चाज्यदो बालिनाशनः । सुग्रीवराज्यदाता च बलिराज्यापहारकः ।
रत्नहर्त्ता महारत्नः समुद्रोदरसम्भवः । वरुणश्च भवान् ख्यातो भवांश्च सरिदुद्भवः ।
भवान् खड्गधरो धन्यो धनुर्द्धरवरो महान् । दाशार्ह इति विख्यातो महाधन्वा धनुःप्रियः ।
गोविन्द इति विख्यातो जलधिस्त्वश्च सुप्रतः । आकाशश्च तमश्चैव समुद्रमथनो महान् ।
भवान् स्वर्गो बद्धफलो भवान् स्वर्गधरो महो । तमेव च महाभेघो वीजनिप्यन्तिरेव च ।
चैलाकामथनश्चैव क्रोधलोभमनोरथः । भवान् कामप्रदश्चैव कामः सर्वधनुर्द्धरः ।
सम्पन्नो वर्त्तनश्चैव प्रलयो निलयो महान् । हिरण्यगर्भो भूगर्भो रूपवान् पुरुषोत्तमः ।
ईशस्त्वं च महादेवस्त्वमसङ्ख्यगुणान्वितः । स्तोतुमिच्छसि मां देवस्तातव्यस्त्वं सनातनः ।
चतुषा ये त्वया घोराः प्राणिनश्च निरीक्षिताः । हतास्ते यमदण्डेन तिर्यङ् निरयगामिनः ।
ये त्वया परमप्रीत्या प्राणिनो वै निरीक्षिताः । इह च प्रेत्य ते सर्वे सर्वथा स्वर्गगामिनः ।
एष तेऽहं महाबाहो वरुणः शासने स्थितः । जयशब्दं ततः कृत्वा गरुडः प्राह केशवं ।
अयमस्मि स्थितो वीर आरुहस्व महाबल । स कृष्णपार्श्वमागम्य हर्षादेव स्थितोऽभवत् ।
प्राह कण्ठे परिज्वल्य माधवो गरुडं ततः । सखे शत्रुविनाशाय अघोऽयं प्रतिगृह्यतां ।
दत्तार्थं परया प्रीत्या शङ्खचक्रगदाभिभूत । आरुरोह महाबाहुः सुपर्ण पुरुषोत्तमः ।
कृष्णकेशश्च बलवान् जिष्णुः कृष्णश्च बलभः । चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्व्याङ्गश्चतुर्वेदः षडङ्गवित् ।
श्रीवत्साङ्कोऽग्रविन्दाक्ष ऊर्ध्वरोमा मृदुत्वचः । समाङ्गलिः समनखो रक्ताङ्गुलिनखान्तरः ।
स्निग्धगम्भीरनिर्वाणो वृत्तबाहुर्महाभुजः । आजानुबाहुस्ताम्रास्त्यः सिंहविस्मृविक्रमः ।
सहस्रमिव सूर्याणां दीपमानः प्रकाशते । यः प्रभुर्भाति भूतात्मा भूतानां भावनः प्रभुः ।

१०४०१

१०४०२

१०४०३

१०४०४

१०४०५

यस्याष्टगुणमैश्वर्यं ददौ प्रीतः प्रजापतिः । प्रजापतीनां साध्वीनां त्रिदशानाञ्च शाश्वतः ।

स्वयमानः स्वैः शुभैः सूतमागधवन्दिभिः । ऋषिभिश्च महाभागैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ।

संविधानमथान्नाय दारकायां महाभुजः । गमनाय मतिश्चक्रे वासुदेवः प्रतापवान् ।

१८०

आस्थितो गरुडं देवस्य चानु हलायुधः । पृष्ठतोऽपि बलकाय प्रद्युम्नः शत्रुकर्षणः ।

जय वाणं महाबाहो ये चास्यानुचरा रणे । न हि ते प्रमुखे स्थातुं कश्चिच्छनो महामुधे ।

प्रसादान्ते भुवा लक्ष्मोर्विजयस्य पराक्रमे । विजेष्यसे रणे शत्रून् दैत्यान् सहसैनिकं ।

सिद्धचारणसंघानां महर्षीणाञ्च सर्वश्रेष्ठः । शृणुन्वाचोऽन्तरीक्षस्थाः प्रययौ कोशवो रणे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि जनाश्रीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तूर्यनिनादैश्च शृङ्गाणाञ्च महास्वनैः । बन्दिमागधसूतानां स्वैश्चापि सहस्रशः ।

१८१

शत्रून्मुखैर्जयाश्रीभिः स्वयमानोऽय मानवैः । बभार रूपं सोमार्कशकाणां सदृशं तदा ।

अतीव शुशुभे रूपं व्योम तस्योत्पत्तिव्यतः । वैनतेयस्य भद्रं ते दृष्टितं हरितेजसा ।

अथाष्टबाहुः कृष्णस्तु पर्वताकारसन्निभः । विषमौ पुण्डरीकाक्षो विक्राङ्गन्वाणसंघे ।

असिचक्रगदावाणा द्दविर्णि पार्श्वमास्थिताः । चर्मा शार्ङ्गं तथा वक्त्रं शृङ्गश्चैवास्त्र वासनः ।

श्रीर्षाणान्तु सहस्रस्य विहितं शार्ङ्गध्वजा । महस्रश्चापि कायानां वहन् सदूर्ध्वणस्तदा ।

१८२

श्वेतप्रहरणोऽष्टस्यः कैलास इव शृङ्गवान् । आस्थितो गरुडं राम उद्यन्निव निशाकरः ।

मनतकुमारस्य वपुः प्रादुराभीष्ठात्मनः । प्रद्युम्नस्य महाबाहोः संगामे विक्रमिष्यतः ।

म पञ्चबलविद्यैर्ध्विधुम्बन् पर्वतान् बहून् । जगाम मार्गं बलवान् वातस्य प्रतिषेधनम् ।

अथ वायोरतिगतिमास्थाय गरुडस्तदा । सिद्धचारणसंघानां सुखं मार्गमवातरत् ।

अथ रामोऽजवीदाक्षं कृष्णमप्रतिमं रणे । स्वाभिः प्रभाभिर्हिनाः स्म कृष्ण कस्मादपूर्ववत् ।

१८३

सर्वे कनकवर्णाभाः संवृत्ताः स्म न संशयः । किमिदं ब्रूहि नस्तत्त्वं किं मेरोः पार्श्वगा वयं ।

॥ भगवानुवाच ॥ मन्ये वाणस्य नगरमभ्यासस्यमरिन्दम । रक्षार्थं तस्य निर्यातो वज्रिरेष स्थितो ज्वलन् ।

अग्निराहवनीयस्य प्रभया स्मः समाहताः । तेन नो वर्णवैरूप्यमिदं जातं हलायुध ।

॥ राम उवाच ॥ यदि स्मः सन्निकर्षस्था यदि निष्प्रभतां गताः । तद्विधत्स्व स्वयं बुद्ध्या यदत्रानन्तरं हितं ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ कुरुस्व वैनतेय त्वं यस्मै कार्यमनन्तरं । त्वया विधाने विहिते करिष्याम्यहमुत्तरं ।

१८४

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतत् श्रुत्वा तु गरुडो वासुदेवस्य भाषितं । चक्रे मुखसहस्रं हि कामरूपी महाबलः ।

गङ्गामुपागमन्तूर्णं वैनतेयस्ततो बली । आश्रुत्याकाशगङ्गायामापीय सलिलं बद्ध ।

प्रववौपरि गतो वैनतेयः प्रतापवान् । तेनार्घ्यं शमयामास बुद्धिमान् विनतात्मजः ।

अग्निराहवनीयस्तु ततः शान्तिमुपागमत् । तं दृष्ट्वाहवनीयस्तु शान्तमाकाशगङ्गाया ।

परमं विस्मयं गत्वा सुप्रेणा वाक्यमब्रवीत् । अहो वीर्यमथाग्नेस्तु योऽदृष्टुगमं चये ।

१८५

तदेव वर्णवैरूप्यं चक्रे कृष्णस्य धीमतः । त्रयस्तथाणां लोकानां पर्याप्ता इति मे मतिः ।

कृष्णः सङ्कर्षणश्चैव प्रद्युम्नश्च महाबलः । ततः प्रशान्ते दहने संप्रतस्थे स पश्चिराट् ।
 स पञ्चबलविरोधैः कुर्वन् धोरं महास्त्रमं । तान्द्रष्टुं चिन्तयन्तव रुद्रस्यानुचराग्रयः ।
 आस्थिता गरुडं ह्येते नानारूपा भयावहा । किमर्थमिह सम्प्राप्ता के वापोमे नरास्तयः ।
 निश्चयं नाभ्यगच्छन्त ते गिरिजजबुद्धयः । प्रावर्त्तयंश्च संघामं तैस्त्रिभिः सह यादवैः । १७९०
 तेषां युद्धे प्रसक्तानां सन्नादः सुमहानभूत् । तच्च श्रुत्वा महानादं पिहानामिव गर्ज्जतां ।
 अयाङ्गिराः स्वपुरुषं प्रेषयामास बुद्धिमान् । यत्र तदर्शते युद्धं तत्र गच्छस्व माचिरं ।
 अयाङ्गिरसु वाणेन पुरुषोऽतिमनोजवः । दृष्ट्वा तत् सर्वमागच्छ इत्युक्तः प्रस्थितस्वरत्न ।
 तथेत्युक्त्वा स तद्युद्धं वर्त्तमानमुद्वेगत । अग्नौनां वासुदेवेन संभक्तानां महाहृत् ।
 ते जातवेदसः सर्वे कल्पावः कुसुमस्तया । दहनः प्रेषणेश्वर तपनश्च महाबलः । १७९१
 स्वाहाकारस्य विषये प्रख्याताः पञ्च वज्रयः । अथापरे महाभागाः खैरनोकैर्यवस्थिताः ।
 पिठरः पतगः स्वर्णश्यागाधो भ्राज एव च । स्वाहाकाराश्च पञ्च प्रायुङ्क्ष्वेऽपि चाग्रयः ।
 ज्योतिष्टोमविभागौ च वषट्काराश्चैव पुनः । इवग्नी संप्रयज्येते महात्मानो महायुतो ।
 आग्रयं रथमस्थाय गृह्णन्मुनय भास्वरं । तयोर्मध्येऽङ्गिराश्चैव महर्षिर्विवभौ रणे ।
 स्थितमङ्गिरमं दृष्ट्वा विमुञ्चन्तं शिवाञ्करान् । कृष्णः प्रोवाच संकुटः स्रग्विज पुनः पुनः । १७९२
 तिष्ठध्वमग्रयः सर्वे एव वो विदधे भयं । ममास्त्रनेजसा दग्धा दिशो यास्यय विद्रुताः ।
 अयाङ्गिरास्त्रिगुलेन दोष्टेन समधावत । आददान् दव क्रोधान् कृष्णप्राणाग्रहामृध ।
 त्रिगुलं तस्य तदोष्टविच्छेद परमेष्ठिभिः । अर्द्धचद्रेतया तोत्तैर्यमाकंदहनप्रतैः ।
 कृष्णः कर्भेन वाणेन दोष्टेन स महायशः । विद्याधान्तकतुल्येन वज्रास्त्रिभुवनतः ।
 रुधिरौघधुतंगा वैरङ्गिरा विज्जलनिज । विट्श्यागत्रः सदसा पपात धरणीतले । १७९३
 शेषाग्रयस्ततः सर्वे सत्वारो ब्रह्मणः सुताः । अवाहयंस्ततः श्रोत्रं वाणस्य परमन्त्रिकात् ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुर्चरित्रे विष्णुपर्वणि अग्निजये अशीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ वाणपुरं दृष्ट्वा कृष्णं प्रोवाच नारदः । एतत्तच्छोणितपुरं कृष्ण पश्य महाभुज ।
 अत्र रुद्रो महातेजा रुद्राण्या सहितोऽवसन् । गृहस्य वाणमुत्थय सततं चेमकारणात् ।
 नारदस्य वचः श्रुत्वा कृष्णस्त्विदमथाब्रवीत् । सेमं नयिन्मथामव श्रूयताञ्च महामुने ।
 यदि च वतरेद्रुद्रो वाणधरं चणम्यति । शक्तिो वयमप्यत्र सह योतस्वामि तेन वै । १८००
 एवं विवदतोस्तत्र कृष्णनारदयोस्तदा । प्राप्ता निमेषमात्रेण शीघ्रलाङ्गुलस्य ते ।
 ततः शङ्खं ममाधाय वदने पुष्करेक्षणः । वातवेगेन तं दधौ भेषस्यद्रमिगोङ्गिरन् ।
 ततः प्रधाप्य तं शङ्खं भयमुत्पाद्य वोर्ध्ववान् । प्रविशेत् पुरं कृष्णो वाणस्याहृतकर्माणः ।
 ततः शङ्खप्रणः दैव मेरोणाञ्च महास्त्रनैः । वाणानोकानि सहसा समनह्यन्त सर्वशः ।
 ततः किङ्करनैश्च तद्वादिष्टं समरेऽभ्यधात् । कोटिशस्यापि वज्रशो दोष्टप्रहरणोद्यतं । १८०१

तदसङ्ख्यमेकस्य महाभयनवर्त्मनः । नोलाञ्छनचयप्रस्थमप्रमेयमथास्यं ।
 ते प्रदीप्तप्रहरणा दैत्यदानवराक्षसाः । प्रमाथयन्मुखाश्च प्रायुध्यन् कृष्णमस्यं ।
 सर्वतलैः प्रदीप्तास्तै रौचिस्तद्गिरिवाग्निभिः । अभ्युपेत्य तदा तूष्णं यवराक्षसदानवैः ।
 पोयते रुधिरं तेषां चतुर्णामपि संयुगे । तद्वलन्नु समासाद्य बलभद्रे । महाबलः ।
 प्रोवाच वचनं तत्र परस्य बलनाशनः । कृष्ण कृष्ण महाबाहो विधत्स्वैषां महाभयं ।
 इति सञ्ज्ञादितः कृष्णो बलभद्रेण धीमता । तेषां बधार्थमाश्रेयं जयाह पुरुषोत्तमः ।
 अस्त्रमस्त्रविदां श्रेष्ठे यमानकसमप्रभः । प्रविधूयात्सुरगणान् क्रव्यादास्त्येण तेजसा ।
 प्रययौ त्वरया युक्तो यत्रादृश्यत तद्वलं । गृहलपट्टिश्चक्षुःशृष्टिपिनाकपरिघायुधं ।
 प्रमाथयन्भूयिष्ठं बलन्तदभवत् कितौ । शैलमेघप्रतीकाभैर्नामारूपैर्भयावहैः ।
 बाह्वनैः संघशः सर्व्यं योधास्तत्रावतस्थिरैः । वातोद्भूतैरिव घनैर्विप्रकीर्णै रिराचलैः ।
 गृह्णन् तत्र बल्लैरनौकेर्बलधन्विभिः । कुलिशैः पट्टिशैः गृह्णन् गदाभिर्मुषलैस्तथा ।
 आधावत्तदसङ्ख्यं गृह्णन् सर्वतो बलं । वैनतेयगतो रामस्तान्दृष्ट्वा कृष्णमब्रवीत् ।
 कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदेतदृश्यते बलं । एतैः सह रणे योद्धुमिच्छामि पुरुषोत्तम ।
 ॥ कृष्ण उवाच ॥ ममायं पौर्य संज्ञाता बुद्धिरित्यब्रवीत् स तं । एभिः सह रणे योद्धुमिच्छेयं योधसत्तमैः ।
 युध्यतः प्राप्नुवन्त्यास्तु सुपर्णे वै ममायतः । सव्ये पार्श्वे च प्रयुक्ततया मे दक्षिणे भवान् ।
 रक्षितव्यमथान्यान्यमस्मिन् घोरं महाभयं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं ब्रुवन्तस्ते न्योऽन्यमधिकृष्टाः खगेत्तमं । गिरिगृह्णन्निमैर्युद्धे गदामुपललाङ्कितैः ।
 युध्यतो रौहिणेयस्य रौद्रं रूपमभूत्तदा । युगान्ते सर्वभूतानि कालस्येव दिधवतः ।
 आकृष्य लाङ्गलायेण मुषलेनावपोषयत् । चरत्यतिबलौ रामो युद्धमार्गविशारदः ।
 प्रयुधः शरजालैस्तान् समन्तात् पर्यवारयत् । दानवान् पुरुषव्याघ्रैः युध्यमानान्महाबज्रैः ।
 क्षिप्रधाञ्जनचयप्रस्थः शङ्खचक्रगदाधरः । प्रभाप्य बभूवः शङ्खनयुध्यन् जगार्हन् ।
 पक्षप्रहराभिहतान् तुण्डायनखविचिताः । नीता वैवस्वतमुखं वैनतेयेन धीमता ।
 तेर्हन्त्यमानं दैत्यानामनीकं भीमविक्रमं । अभञ्जत तदा सङ्ख्यं वाणवर्धसमाहृतं ।
 भञ्जमानेष्वनीकेषु चातुकामैः समभ्ययात् । ज्वरस्त्रिपादस्त्रिशिराः षडभुजो नवभोचनः ।
 भस्मप्रहरणो रौद्रः कालान्तकयमोपमः । नदन्मेषसहस्रस्य तुल्यो निर्धननिम्बनः ।
 निशमन् जम्भामाणश्च निद्रान्विततनुर्भृशः । नेत्राभ्यामाकुलं वक्त्रं मुक्तः कुर्वन् भ्रतन्मुहुः ।
 संहृष्टोऽसौ स्नानाक्षः क्षिप्रचित्त इव स्वमन् । हलायुधमभिकृद्धः साक्षे मिदमब्रवीत् ।
 किमेवं बलमन्तोऽस्मि न मां परयन्ति संयुगे । तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवनं भोक्ष्यसे रणमूर्ध्नि ।
 इत्येवमुक्त्वा प्रहसन् हलायुधमुपाद्रवत् । युगान्ताग्निनिर्घोरैर्मूर्ध्निभिर्जनयन् मयं ।
 चरतस्तत्र संयामे मण्डलानि सहस्रशः । रौहिणेयस्य श्रेष्ठेण न च स्थानमदृश्यत ।

१०८०

१०८१

१०८२

१०८३

१०८४

१०८५

तस्य भस्म तदाग्निं ज्वरेणाप्रतिभोजसा । श्रेयादसोनिपतितं शरीरे पर्वतोपमे ।
 तद्भस्म वक्ष्यन्मम मेरोः शिखरमागमत् । प्रदीप्तं पतितं तच्च गिरिशृङ्गं व्यदारयत् ।
 श्रेयं चापि जज्वाल भस्मना कृष्णपूर्वजः । निम्बसम् जृम्भमाणस्य निद्रास्मिततनुर्ध्वजं ।
 नेत्रयोगकुलत्पद्म मुहुः कुर्वन् भ्रमस्तथा । संहृष्टरोमा स्नानाच्चः क्षिप्रक्षिप्त इव श्वसन् ।
 ततो जलायुधो मग्नः कृष्णमाह विचेतनः । कृष्ण कृष्ण महाबाहो प्रदीप्तोऽस्यभयङ्कर ।
 दद्यामि सर्वशस्त्रात् कथं शान्तिर्भवेन्मम । इत्येवमुक्ते वचने बलेनामिततेजसा ।
 प्रहस्य वचनं प्राह कृष्णः प्रहरताम्बरः । न भेतव्यमितीत्युक्त्वा परिवृक्तो जलायुधः ।
 कृष्णं परमखोहाक्तो दाहाद्भुमुच्यत । मोक्षयित्वा बलं तच्च दाहात्तु मधुसूदनः ।
 प्रोवाच परमक्रुद्धो वासुदेवो ज्वरं ततः ।

१०५०

॥ भगवानुवाच ॥ एषो हि ज्वर युध्यस्व या ते शक्तिर्षाहास्ये । यच्च ते पौरुषं सर्वं तद्दर्शय यतस्व च ।
 सत्येतराभ्यां पाणिभ्यामेवमुक्त्वा ज्वरस्तदा । क्षिपेपैवं महद्भस्म ज्वालागर्भं महाबलः ।
 ततः प्रदीप्तगात्रस्तु मुहूर्त्तमभवत् प्रभुः । कृष्णः प्रहरतां श्रेष्ठः ब्रमञ्चाग्निर्गतस्तदा ।
 ततस्तैर्भुजगात्राग्नीर्भोजमिः प्रोक्षितैस्तदा । जघान कृष्णं योवायं मृष्टिनेकेन चोरसि ।
 स मंत्रप्रहारस्तुमुल्लस्योः पुरुषसिंहयोः । ज्वरस्तु महायुद्धे कृष्णस्य च महोजसः ।
 पर्वतेषु पतन्तीनामशनीनामिव स्वनः । कृष्णज्वरभुजाघातैर्युद्धे तस्मिन् सुदारणे ।
 जैवमेवं प्रहर्त्तव्यमिति तच्च महास्वनः । मुहूर्त्तमभवद्युद्धमन्योऽन्यं सुमहात्मनोः ।

१०५५

१०५०

ततो ज्वरं कनकविचित्रभूषणं न्यपीडयद्भुजयुगलेन संयुगे । जगत्क्षयं समुपनयन् जगत्पतिः शरीरधृग्गगनचरो महासूधे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि विष्णुज्वरयुद्धे एकाशीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मृत इत्यभिविज्ञाय ज्वरं शर्चनिसूदनः । कृष्णो भुजबलात्तनु क्षिपेपाय महोत्तले ।

भुक्तमात्रस्तु बाहुभ्यां कृष्णदेहं विवेश सः । अमुक्त्वा विपहतस्य कृष्णस्याप्रतिभोजसः ।

महाविष्टस्तदा तेन ज्वरेणाप्रतिभोजसा । कृष्णः स्खलन्निव मुहुः क्षितौ गाढं व्यवर्त्तत ।

१०५५

जृम्भते श्वसते चैव स्खलते च पुनः पुनः । रोमाञ्छेत्यितगात्रस्तु निद्रया चाभिभूयते ।

ततः स्तैर्य्यं समालम्ब्य कृष्णः परपुरश्चयः । विकुम्भते महायोगो जृम्भमाणः पुनः पुनः ।

ज्वराभिभूतमात्मानं विज्ञाय पुरुषोत्तमः । सोऽसृजज्ज्वरमन्यं तु पूर्वज्वरविनाशनं ।

घोरं वैष्णवमत्युषं सर्वपाणिभयङ्करं । स खट्ववांस्तु तेजस्वी बलवान् भीमविक्रमः ।

कृष्णज्वरो ज्वरं पूर्वं गृहीत्वा स्नेन तेजसा । कृष्णाय हृष्टः प्रायच्छत्तं जघाह ततो हरिः ।

१०५०

ततस्तं परमक्रुद्धो वासुदेवो महाबलः । खगात्रात् खज्वरैषैव निष्क्रामयत् वीर्यवान् ।

आविध्य भूतले चैनं त्रतधा कर्त्तुमुद्यतः । व्याघ्रोपयज्ज्वरस्तच्च भोः परिचातुमर्हसि ।

आविध्यमाने तस्मिंस्तु कृष्णेनामिततेजसा । अशरीरोरा ततो वाणी तमुवाचान्तरीक्षगा ।

कृष्ण कृष्ण महाबाहो यदूनां नन्दिर्वर्द्धन । माबधीज्वरमेतं तु रक्षणीयस्त्वयाऽनघ ।

इत्येवमुक्ते वचने तं मुमोष हरिः स्वयं । भूतभव्यभविष्यज्ञ जगतः परमो गुरुः ।

१८४

कृष्णस्य पादयोर्मङ्गा शरणं स गतो ज्वरः । प्रणम्य च हृषीकेशं ज्वरो वाक्प्रमयात्रवेत् ।

ऋणस्य मम गोविन्द विज्ञार्थं यदुनन्दन । यो मे मनोरथो देव तं त्वं कुरु महाभुज ।

अहमेको ज्वरसात नान्यो लोके ज्वरो भवेत् । त्वत्प्रसादाद्भि देवेश वरमेतं वृणोम्यहं ।

॥ देव उवाच ॥ एवम्भवतु भद्रं ते यथा त्वं ज्वर काङ्क्षसे । वरार्थिनां वरो देवो भवांश्च शरणगतः ।

एक एव ज्वरो लोके भवानसु यथा पुरा । योऽयं मया ज्वरः सृष्टो मय्येवैव प्रलोचयतं ।

१८५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ते तु वचने ज्वरं प्रति महापथाः । कृष्णः प्रहरतां श्रेष्ठः पुनर्व्यासमुवाच ह ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ ऋणस्य ज्वर सन्देहं यथा लोके चरिष्यसि । सर्वजातिषु विन्यस्तस्य स्यात्प्रजङ्गमे ।

विधा विभज्य चात्मानं मतप्रियं यदि काङ्क्षसे । चतुष्पदान् भजैकेन द्वितीयेन च स्थावरान् ।

दत्तो यो यस्य ते भागो मानुषेषूपपत्स्यते । त्रिधा भूतं वपुः कृत्वा पक्षिषु त्वं भव ज्वर ।

चतुर्यो यस्तृतीयस्य भविष्यति च ते प्रबं । एकान्ततस्तु भागः खारकश्च चतुर्यकः ।

१८६

मानुष्यैकपादेन वम त्वं प्रविभज्य वै । जातिव्यावशेषासु निवस त्वं ऋणस्य मे ।

उत्तेषु कीटरूपेण तथा सङ्कोचपचकः । पाण्डुपत्रस्य विख्यातः फलेष्वातुर्यमेव च ।

पद्मिनीषु हिमो भूत्वा पृथिव्यामपि चोपरः । अपान्क्तु नीलिकां विद्यात् शिखोद्धेदश्च वर्हिणां ।

गैरिकः पर्वतेष्वेव मत्प्रसादाद्भविष्यसि । गोखपस्मारको भूत्वा खारकश्च भविष्यसि ।

एवं विविधरूपेण भविष्यसि महीतले । दर्शनात् स्वर्गनामैव प्राप्तिनां बधमेत्यसि ।

१८७

श्रुते देवमनुष्यं च नान्यस्त्वं विषद्विष्यति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा ज्वरो हृष्टमना ह्यभूत् । प्रोवाच किञ्चिद्वचनं प्रणतात्मा क्षताञ्जलिः ।

॥ ज्वर उवाच ॥ सर्वजातिप्रभुत्वेन क्षतो धन्योऽस्मि माधव । भूयश्च ते वचः कर्तुमिच्छामि पुरुषर्षभ ।

तदाज्ञापय गोविन्द किं करोमि महाभुज ।

अहमसुरकुलप्रमाथिना विपुलहरेण हरेण निर्मितः । रणशिरसि विनिर्जितस्त्वया प्रभुरसि मेऽथ तवास्मि किङ्करः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ज्वरस्य वचनं श्रुत्वा वासुदेवोऽब्रवीदथः । अभिमर्शं ऋणस्य च यत्नां वक्ष्यामि निश्चयात् ।

॥ ज्वर उवाच ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यत्त्वया सन्निधं कृतं । आज्ञापय प्रियं किं कृत्वायुध करोम्यहं ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ महासृष्टे तव मम च दयोरिमं पराक्रमं भुजबलकेवलास्तयोः । प्रणम्य मामेकमनः पठेत्तु यः स वै भवे

... ज्वर विगतज्वरो नरः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तस्तु कृष्णेन ज्वरः साक्षात्प्रहासतः । प्रोवाच यदुशार्हं नेमेवमेतद्विष्यति ।

१८८

वरं लब्ध्वा ज्वरो हृष्टः कृष्णाच्च समर्थं पुनः । प्रणम्य शिरसा कृष्णमपक्रान्तस्ततो रणान् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणयुक्ते ज्वरापक्रमे द्वाशोऽधिकशतोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तौ त्वरिताः सर्वे त्रयस्तय इवाग्रयः । दैनतेयमयारुह्य युध्यन्ते रणमूर्द्ध्वज ।

ततः सर्वार्णवीकाणि वाणवर्षैरवाकिरन् । अर्द्धयन्तो गुरुशस्या नदन्तोऽतिबला रणे ।

चक्रलाङ्गुलपातैश्च वाणवर्षैश्च पीडितं । सद्युःकोप महानोक्तं दानवानां महात्मनां ।
 कनेऽग्निरिव मन्दह्रः शुष्कैस्त्वनसमीरितः । कृष्णवाणग्निरुद्धतो विट्टिह्नु परमां गतः । १०५०
 दानवानां सहस्राणि तस्मिन् समरमूर्ध्वनि । युगान्ताग्निरिवार्चिमान्दहमानो व्यराजत ।
 तां दीपमानां महतीं नानाप्रहरनान्वितां । सेनां वाणः समामाद्य वारयन् वाक्यमब्रवीत् ।
 लाघवं समुपागम्य किमेवं भयविक्रवाः । दैत्यवंशे समुत्पन्नाः पलायध्वं महाहवात् ।
 कवचास्मिदाशमखड्गचर्मपरस्रधान् । उतसृज्योतसृज्य गच्छन्ति भवन्तोऽन्तरीक्षगाः ।
 स्वजातिक्षैव भावस्य हरसंसर्गमेव च । मानसद्विर्गे गन्तव्यमेवो ह्यहमवस्थितः । १०५१
 यवमुचारितां वाचं शृण्वन्तस्त्रामचिन्तयन् । आपक्रामन्त ते सर्वे दानवा भयमोहिताः ।
 प्रमायगणश्रेष्ठं तु तदनीकमतिष्ठत । भद्रावश्रेष्ठं युद्धाय पुनश्चक्रे मनस्तदा ।
 कुम्भाण्डो नाम वाणस्य सखाऽमात्यस्य वीर्यवान् । भग्नं बलं समालोक्य वचस्त्रेदमथाब्रवीत् ।
 यद्य वाणः स्थितो युद्धे शङ्करोऽयं गृहस्तथा । किमर्थं बलमुत्सृज्य भवन्तो यान्ति मोहिताः ।
 प्राणांस्त्यक्त्वा च युध्यध्वं सर्वे दानवपुङ्गवाः । एवं कुम्भाण्डवाक्येन शृण्वन्तो भयमोहिताः । १०५२
 चक्राग्निभयभविष्ठाः सर्वे यान्ति दिशो दश । भग्नं बलं ततो दृष्ट्वा कृष्णोनामितो जना ।
 मंत्रकनयनः स्याणुर्मुद्राय पर्यवर्त्तत । वाणसंरक्षणं कर्तुं रथमास्थाय सुप्रभं ।
 देवः कुमारस्य तथा रथेनाग्निभेज वै । नन्दोन्मथरसमायुक्तं रथमास्थाय वीर्यवान् ।
 मन्दष्टौष्ठपुंटा रुद्रः प्राधावत यतो हरिः । पिवन्नित्त तदाकाशं सिंहयुक्तो महास्त्रजः ।
 रथो भाति घनोन्मुक्तः पौर्णमास्यां यथा शशी । ततो गणसहस्रेण नानारूपैर्भयावहैः । १०५३
 नदद्विर्बिम्बिधास्तादाशयेऽदवस्य सोऽभ्यधात् । केचित् सिंघमुखास्तत्र तथा व्याघ्रमुखास्तत्र ।
 नागाश्चाङ्गमुखास्तत्र प्रावेपन्नभिपीडिताः । व्यालपञ्चोपवीतास्त केचित्तत्र महानलाः ।
 खरोद्गगजवक्रास्त अश्वपीवास्त संस्थिताः । क्रागगोमायुमार्जारमेववक्रास्तथापरे ।
 चोरिणः शिखिनश्चान्ये जटालोर्द्ध्वशिरोरुहाः । नगाः परिपतन्ति स्म शङ्खदुन्दुभिनिस्स्रवैः ।
 केचित् सौत्समुखास्तत्र दिव्यैरस्त्रैरलङ्कृताः । नानापुष्पकतापीडा नानाप्रहरणायुधाः । १०५४
 वामना विकटश्चैव भिहत्याचपरिष्कृताः । रुधिरार्द्रमहादंष्ट्रा महाभ्रांसबलिप्रियाः ।
 देवं मंपरिवार्याय महाशत्रुपमर्दनं । लोलायमानास्तिष्ठन्ति संग्रामाभिसुखेभ्युक्ताः ।
 ततो दिव्यरथं दृष्ट्वा रुद्रस्याक्लिष्टकर्माणः । कृष्णो गरुडमास्थाय यद्यौ रुद्राय संयुगे ।
 धैर्यतयस्यमस्यन्तमाद्यान्तं चाग्रणीर्हरः । हरिं विव्याध कुपितो नारायणो जनेन च ।
 स शरैर्द्विज्जितेन हरेणामित्रकर्षिणा । हरिर्जपाह कुपितो ह्यस्त्रं पार्श्वेन्यमुत्तमं । १०५५
 प्रथवान् ततो भूमिर्बिम्बुहृद्भ्रमपीडिता । नागाश्चाङ्गमुखास्तत्र विचित्ररभिपीडिताः ।
 पद्भ्यताः प्रसृतास्तत्र जलधाराभिराश्रुताः । केचिन्मुचिरे तत्र शिखराणि समस्ततः ।
 दिशश्च विदिशश्चैव भूमिराकाशमेव च । प्रदीप्तानीव दृश्यन्ते स्थानुकृष्णसमागमे ।

समस्तस्य निर्घाताः पतन्ति धरणीतले । शिवाद्यैवाग्निवाक्पादासदम्भे भीमदर्शनाः ।
 वासवस्यानदहोऽरं रुधिरस्राव्यवर्षत । उक्त्वा च बाणसैन्यस्य मुखाभ्यामुच्य निष्ठति । १९०५
 न ववौ मातृतस्यापि ज्योतीत्याकुलतामियुः । प्रभाहीनास्तयोपथो न चरन्त्यन्तरीक्षमाः ।
 एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा सैर्भेदैवगणैर्दृतः । त्रिपुरान्तकमुच्यन्तं ज्ञात्वा रुद्रमयागमत् ।
 गन्धर्वापरसस्यैव यत्नविद्याधरस्तथा । मिद्वारणस्यैवाप्य पश्यन्तोऽथ दिवि स्थिताः ।
 ततः पार्श्वेभ्यस्तस्मिन् तु क्षिप्तं रुद्राय विष्णुना । यद्यौ ज्वलदद्य तदा यतो रुद्रो रथे स्थितः ।
 ततः शतसहस्राणि शराणां नतपर्वणां । निपेतुः सर्वतो दिग्भ्यो यतो हररथः स्थितः । १९१४
 अथाग्र्येयं महारौद्रमस्तमस्तविदाम्बरः । मुमोच रुधितो रुद्रस्तदङ्गुलमिवाभवत् ।
 ततोऽपि विस्फोटितो चलाऽपि समस्ततः । नावृण्यन्त शरैरुद्धा दह्यमानाः शराग्निना ।
 मिहनादं ततश्चक्रुः सर्वे एवासुरीक्षमाः । हतोऽयमिति विश्वाय ज्ञाप्तिमाक्षेण ते तदा ।
 ततस्तत्तु विषद्याजावस्त्वमस्तविदाम्बरः । जगद् वारुणं सोऽस्त्वं वासुदेवः प्रतापवान् ।
 मुक्ते तु वासुदेवेन वारुणास्ते महात्मना । आग्र्येयं प्रशमं घातं वारुणास्त्वस्य तेजसा । १९२५
 तस्मिन् प्रतिहतं ह्यस्ते वासुदेवेन संयुगे । पैशाचं राक्षसं रौद्रं तथेवाङ्गिरसं भवः ।
 मुमोचास्त्राणि चलारि युगान्ताग्निभाभि वै । वायस्यमथ सावित्रं वासवं सोऽहमस्तथा ।
 अस्त्राणां वारुणायां वासुदेवो मुमोच ह । अस्त्रैस्तुभिश्चलारि वारयित्वा महाबलः ।
 जगद् वैष्णवं सोऽस्त्वं व्यादितास्थानकोपमं । वैष्णवास्ते प्रमुक्ते तु सर्वे एवासुरीक्षमाः ।
 मृतयत्तगणाः सर्वे बाणानीकस्तु सर्वशः । दिशः प्रदुद्रुवुः सर्वे मयमोहितलोचनाः । १९३९
 प्रमायगणभूयिष्ठे भैरवे दोर्ले महाभुरः । निर्जगाम ततो बाणो युद्धायाभिमुखस्वरम् ।
 भीमप्रहरणेघोरदैत्यैः सुमहाबलैः । हतो महारथैर्वैरैर्वैजोऽयं मुरमस्तमैः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जयैष्य मन्त्रैश्च महौषधीभिर्महात्मनः स्वस्त्वथनं प्रचक्रुः । स तत्र वस्त्राणि शुभास्य गा वैफलानि
 पुण्याणि तथैव निष्कान् ।

दैत्याधिपो ब्राह्मणमत्तमेभ्यो ददौ धनान्याशु यथा धनेशः । सहस्रस्रथैर्बभूवकिङ्किणीकः पराङ्गजाम्बूनदहेमचित्रः ।
 सहस्रचन्द्रोऽयुततारकश्च रथो महानग्निरिव प्रभाति । तमास्थितो दानवसंगृहीतं महाभुजः कर्मुकष्टकं स बाणः । १९४५
 उदत्तचिद्यन्त्यदुपकुर्वानामतोव रौद्रं स विभर्त्ति रूपं । स वेगवान् वीररथौघमकुलो विनिर्धयौ तान् प्रति दैत्यसागरः ।
 वातप्रविध्वस्ततरङ्गमकुलो यथाऽर्षेवो लोकविनाशनाथ । भीमानि मन्त्रासकौर्व्यपुर्भिलान्ययती भान्ति बलानि तस्य ।

महारथान्युच्छ्रितकर्मुकाणि सपर्वतानीव वनानि राजन् ।

इति श्रीमहाभारते खिलपु हरिवंशे विष्णुपर्वणि बाणयुद्धे व्यग्रीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अन्धकारीकते लोके प्रदीप्तव्यम्बके तदा । न नन्दो नापि च रथो न रुद्रः प्रत्यवृश्यत ।

दिगुणं दोषदेहस्तु रीतिं च बलेन च । त्रिपुरान्तकरं वारुणं जगद् स चतुर्मुखं । १९५९

शंदधं कर्मुकैश्चैव क्षेप्तुकामस्त्रिलोचनः । विशातो वासुदेवेन चित्तशेन महात्मना ।

जृम्भणं नाम सोऽप्यस्य जगद् पुनरोत्पत्तयः । हरं च जृम्भयामास विप्रकारी महाबलः ।
 सशरः सधनुश्चैव हरस्तेनाशु जृम्भितः । संज्ञां न भेदे भगवान् विजेतासुररक्षसं ।
 बलोल्लसोऽथ बाणोऽथो ब्रह्मस्रोदयतेऽसकृत् । सृष्टिमन्यः सृजतेति तदा दर्पवितुङ्गये ।
 शक्तिमन्यो सृजतेव तदा दर्पवितुङ्गये । सशरं सधनुष्कञ्च दृष्ट्वात्मानं विजृम्भितं ।
 ततो नदन् स भूतात्मा क्षिप्रगभीरनिखलः । प्रभापयामास तदा कृष्णः शङ्खं महाबलः ।
 पाञ्चजन्यस्य घोषेण शार्ङ्गविस्फूर्जितेन च । देवं विजृम्भितं दृष्ट्वा सर्वभूतानि तत्रतः ।
 एतस्मिन्नन्तरे तत्र रुद्रपरिषदा रणे । सायायुद्धं समाश्रित्य प्रद्युम्नं पर्यवारयन् ।
 सर्वैस्तु निद्रावशगान् कृत्वा मकरकेतुमान् । दानवास्त्राशथस्तत्र शरजालेन वीर्यवान् ।
 प्रमाद्यगणभूयिष्ठं तत्र तत्र महाबलः । ततस्तु जृम्भमाणस्य देवस्याक्रियकर्माणः ।
 ज्वाला प्रादुरभूदक्लाद्दहन्तीव दिशो दश । ततस्तु धरणी देवो पीडयमाना महात्मभिः ।
 ब्रह्माणं परभेदारं वेपमानाभ्युपागमत् ।

१८१५

१८१६

॥ पृथिव्या च ॥ देवदेव महाबाहो पीथेम परमौजसा कृष्णरुद्रभराक्रान्ता भविष्यैर्कार्ष्णवा पुनः ।
 अविषन्नमिमं भारं चिन्तयस्व पितामह । लब्धोभूता यथा देवधारयेयं चराचरं ।
 ततस्तु काश्यपो देवो प्रत्युवाच पितामहः । मुहुर्त्तं धारयात्मानमाशु लब्धो भविष्यसि ।
 ॥ वैश्यायन उवाच ॥ दृष्ट्वा तु भगवान् ब्रह्मा रुद्रं वचनमब्रवीत् । सृष्टेः महासुरबधः किं भूयः परिरक्ष्यते ।
 न च युद्धं महाबाहो तव कृष्णेन युज्यते । न च युध्यसि कृष्ण त्वमात्मानं हि दिदाकृतं ।
 ततः शरीरयोगाङ्घ्रि भगवानव्ययः प्रभुः । प्रविश्य पश्यते कृत्स्नांस्तीक्ष्णोऽकान् सचराचरान् ।
 सशरं सधनुष्कञ्च दृष्ट्वात्मानं विजृम्भितं । प्रविश्य योगं योगात्मा वरांस्ताननुचिन्तयन् ।
 द्वारवत्यां यदकं तु तदनुस्मृत्य सर्वशः । जगाद नोत्तरं किञ्चिन्निवृत्तो ह्यभवत्तदा ।
 आत्मानं कृष्णदेहस्य पश्यति ह्येकयोगिजं । ततो निःसृत्य कृष्णस्य न्यस्तवादेऽभवन्मृधे ।
 ब्रह्माणश्चाब्रवीद्रुद्रे न योगस्ये भगवन्निति । कृष्णेन सह संग्रामे लब्धो भवतु मेदिनो ।
 ततः कृष्णोऽय रुद्रश्च परिब्रज्य परस्परं । परं प्रीतिमुपागम्य संग्रामादपजग्यतुः ।
 न च तौ पश्यते कश्चियोगिनौ योगमागतौ । एको ब्रह्मा तत्र कृत्वापश्यन्नोऽकपितामहः ।
 दृष्ट्वा तदद्भुतं ब्रह्मा मार्कण्डेयं महामुनिं । पार्श्वस्थं परिपश्यन् ज्ञात्वा वै दीर्घदर्शिनं ।
 ॥ पितामह उवाच ॥ मन्दरस्य गिरेः पार्श्वे मत्पितृणां भवकेशवो । रात्रौ स्वप्नान्तरे ब्रह्मन् मया दृष्टौ हराश्रुतौ ।
 हरिश्च हररूपेण हरश्च हरिरूपिणं । शङ्खचक्रगदापाणिं पीताम्बरधरं हरं ।
 विशूलपद्मशेखरं व्याघ्रचर्मधरं हरिं । गङ्गुध्वजश्च चण्डहरिश्च दृष्टमभ्यजं ।

१८१७

१८१८

१८१९

विश्रायो मे महान् ब्रह्मन् दृष्ट्वा तत् परमाद्भुतं । एतदाचक्ष भगवन् यथातत्त्वेन सुव्रत ।
 ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ शिवाय विष्णुरूपाय विष्णवे शिवरूपिणे । अथात्तरं न पश्यामि तेन ते दिशतः शिवं ।
 अनादिमध्यनिधनमेतदचरमव्ययं । तदेव ते प्रवक्ष्यामि रूपं हरिहरात्मकं ।

१८२०

यो वै विष्णुः स वै रुद्रो यो रुद्रः स पितामहः । एका मूर्त्तिस्तयो देवा रुद्रविष्णुपितामहाः ।
 वरदा लोककर्त्तारो लोकनाथाः स्वयम्भुवः । अर्द्धनारीश्वरास्तु तु व्रतं तीव्रं समाश्रिताः ।
 यथा जले जलं चिन्तं जलमेव तु तद्भवेत् । रुद्रं विष्णुः प्रविष्टस्तु तथा रुद्रमयो भवेत् ।
 अग्निमग्निः प्रविष्टस्तु अग्निरेव यथा भवेत् । तथा विष्णुं प्रविष्टस्तु रुद्रो विष्णुमयो भवेत् ।
 रुद्रमग्निमयं विधाद्विष्णुः सोमात्मकः स्मृतः । अग्नीषोमात्मकश्चैव जगत् स्थावरजङ्गमं ।
 कर्त्तारौ चापहर्त्तारौ स्थावरस्य चरस्य च । जगतः शुभकर्त्तारौ प्रभू विष्णुमहेश्वरौ ।
 कर्त्तृकारणकर्त्तारौ कर्त्तृकारणकारकौ । भूतभक्ष्यभवौ देवौ नारायणमहेश्वरौ ।
 एतौ तौ च प्रवक्तारौ तौ च प्रभामधौ । जगतः पालकावेतावेतौ सृष्टिकरौ स्मृतौ ।
 एते चैव प्रवर्धन्ति भान्ति वान्ति सृजन्ति च । एतत्परतरं गुणं कथितं ते पितामह ।
 यद्यैनं पठते नित्यं यद्यैनं शृणुयाच्चरः । प्राप्नोति परमं स्थानं रुद्रविष्णुप्रसादजं ।
 देवौ हरिहरौ स्तोत्रे ब्रह्मणा सह यज्जतौ । एतौ च परमौ देवौ जगतः प्रभवाव्ययौ ।
 रुद्रस्य परमो विष्णुर्विष्णोस्तु परमः शिवः । एक एव द्विधाभूतो लोके चरति नित्यशः ।
 न विना शङ्करं विष्णुर्न विना केशवं शिवः । तस्मादेकत्वमायातौ रुद्रोपेन्द्रौ तु तौ पुरा ।
 भो नमो रुद्राय कृष्णाय नमः संहतचारिणे । नमः षडङ्गुलैवाय सदिनेत्राय वै नमः ।
 नमः पिङ्गलनेत्राय पद्मनेत्राय वै नमः । नमः कुमारगुरवे प्रद्युम्नगुरवे नमः ।
 नमो धरणीधराय गङ्गाधराय वै नमः । नमो मयूरपिच्छाय नमः केशूरधारिणे ।
 नमः कपालमालाय वनमालाय वै नमः । नमस्त्रिशूलहस्ताय चक्रहस्ताय वै नमः ।
 नमः कनकदण्डाय नमस्ते व्रतदण्डिने । नमश्चर्मनिवासाय नमस्ते पीतवाससे ।
 नमोऽस्तु लक्ष्मीपतये उमायाः पतये नमः । नमः खड्गाङ्गधाराय नमो मुषलधारिणे ।
 नमो भस्माङ्गरागाय नमः कृष्णाङ्गधारिणे । नमः शम्भानवासाय नमो स्वाश्रमवासिने ।
 नमो वृषभवाहाय नमो गरुडवाहिने । नमोऽस्त्रनेकरूपाय बजरूपाय वै नमः ।
 नमः प्रलयकर्त्रे च नमः सागरशायिने । नमोऽस्तु बजरूपाय नमो भैरवरूपिणे ।
 विरूपाक्षाय देवाय नमः सौम्येक्षणाय च । दक्षयज्ञविनाशाय बलेर्नियमनाय च ।
 नमः पर्वतवासाय नमः सागरशायिने । नमः सुररिपुत्राय त्रिपुरत्राय वै नमः ।
 नमोऽस्तु नरकप्राय नमः कामाङ्गनाशिने । नमोऽस्त्रन्धकनाशाय नमः कैटभघातिने ।
 नमः महस्त्रहस्ताय नमोऽमख्यवाहवे । नमः सहस्त्रशीर्षाय ब्रह्मशीर्षाय वै नमः ।
 दामोदराय देवाय मुञ्जमेखलिने नमः । नमस्ते भगवन् विष्णो नमस्ते भगवन् शिव ।
 नमस्ते भगवन् देव नमो देवपूजित । नमस्ते मामभिर्गति नमस्ते यजुभिः सह ।
 नमस्ते सुरशत्रु नमस्ते सुरपूजित । नमस्ते कर्मिणां कर्म नमोऽमितपराक्रम ।
 हृषीकेश नमस्तेऽस्तु स्वर्णकेश नमोऽस्तु ते । य इमं सर्वं रुद्रस्य विष्णोश्चैव महात्मनः ।

समेत्य ऋषिभिः सर्वैः स्मृतौ स्तौति महात्मभिः । व्यासेन वेदविदुषा नारदेन च धीमता ।
 भारद्वाजेन गर्गेन वशिष्ठेन महात्मना । विश्वामित्रेण वात्स्येन तथा चैव सुमन्तना ।
 अगस्त्येन पुलस्त्येन धौम्येन च महात्मना । यशुदं पठते नित्यं स्तौत्रं हरिहरात्मकं ।
 अरोगो बलवांश्चैव जायते नान्न संशयः । श्रियश्च लभते नित्यं न च स्वर्गान्निवर्त्तते । १८६
 अष्टौ लभते पुत्रं कन्या विन्दति सत्यति । गुर्विणी प्रष्टुते या तु वरं पुत्रं प्रसूयते ।
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च भूतानि च विनायकाः । भयं तत्र न कुर्वन्ति यत्रार्थं पचते स्तवः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे हरिहरात्मकस्तवे चतुरशीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥१८४॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अपघाते तेना देवे कृष्णे चैव महात्मनि । पुनश्चावर्त्तते मृधं परेषां लोमहर्षणं ।
 कुम्भाण्डमंगद्वीताश्वे रथे तिष्ठन् गृहसदा । अभिदुद्राव कृष्णश्च बलं प्रद्युम्नमेव च ।
 ततः शरशतैर्युक्तान् विद्याध रणे गृहः । अमर्षरोषभृङ्गः कुमारः प्रवरो नदन । १८७
 शरभृष्टतगात्राक्षो जयस्त्यय इवाग्रयः । शोणितौघसुतैर्गोत्रैः प्रायुध्यन्त गृहन्ततः ।
 ततस्तौ युद्धमार्गज्ञास्त्रयस्त्रिभिरनुत्तमैः । वायव्याग्नेयपाञ्चन्यैर्बिम्बिभिर्दुर्गतिजसः ।
 तानस्तान् त्रिभिरेवास्त्रैर्विनिवार्य स पावकिः । शैलवारुणमावित्रेस्तान् स विद्याध सायकैः ।
 तस्य दीप्तशरीरस्य दीप्तचापधरस्य वै । शरीरघानस्तमायाभिर्धमन्ति स्म महात्मनः ।
 यदा तदा गृहः क्रुद्धः प्रज्वलन्निव तेजसा । अस्त्रं ब्रह्मशिरौ नाम कालकल्पं दुरासदं । १८८
 मन्दौष्ठपुटः संध्ये जगृहे पावकिः प्रभुः । प्रमुक्तं ब्रह्मशिरसि महस्त्राणुग्रमप्रभे ।
 उधे परमदुर्द्धर्षे लोकवयकरे तथा । हाहाभूतेषु सर्वेषु प्रधावत्सु समन्ततः ।
 अस्ततेजःप्रभूडे तु विधत्ते जगति प्रभुः । केशवः केशिमथनशुक्रं जघाह वीर्यवान् ।
 सर्वेषामस्त्रवीर्याणां वारुणं घातनं तथा । चक्रमप्रतिचक्रस्य लोके ख्यातं महात्मनः ।
 अस्त्रं ब्रह्मशिरस्तेन निष्प्रभं कृतमोजसा । घनौघेनातपापाथे मवितुर्गण्डलं यथा । १८९
 ततो निष्प्रभतो याते नष्टवीर्ये हतौजसि । तस्मिन् ब्रह्मशिरस्यस्त्रे क्रीधसंरक्तलोचनः ।
 गृहः प्रज्ज्वाल रणे हविषेवाग्निरन्वणः । जघाह काञ्चनो शक्तिं शत्रुघ्नो ज्वलितो तथा ।
 अमांशः दयितो धीरां सर्वलोकभयावहं । महेष्कामिव तान्दीप्तां युगान्ताग्निमप्रभां ।
 दण्डागान्तात्तानां दिव्यां चित्तेप रुषितो गृहः । मनाद् बलवचापि नादान् शत्रुभयङ्करान् ।
 मा तु क्षिप्ता तदा शक्तिर्नृणां महात्मना । जृम्भमानेन गगने सम्प्रदीप्तमुखी तदा । १९०
 अधावत महाशक्तिः कृष्णस्य बधकाङ्गुली । मृगं विपणः शक्रोऽपि सर्वामरगणैर्वृतः ।
 शक्तिं प्रज्वलितां दृष्ट्वा दग्धः कृष्णेत्यथाब्रवीत् । अभ्यासमागतां ताञ्च महाशक्तिं महाबलः ।
 ब्रह्मरूपेणैव निर्भक्त्य पातयामास भूतले । पातितायां महाशक्त्या साधुमाध्वति सर्वशः ।
 भिंहनादं तनशुकः सर्वे देवाः मधामवाः । तेना देवेषु नर्दत्सु वामुदेवः प्रतापवान् ।
 पुनश्चक्रं स जघाह दैत्यान्तकरणं रणे । व्याविध्यमाने चक्रे तु कृष्णेनामिततेजसा । १९१

ज्वलद्भिरिव संयुक्तस्मिन् युद्धे सुदारुणे । ततः परिधनिस्त्रिंशैर्गदानोमरशक्तिभिः ।

मुपलैः पट्टिशैश्चैव क्वादयामास केशवं । स तु बाहुसहस्रेण गर्जितो बज्रधा रणे ।
 द्याधयामास समरे दिवाउभय स्त्रीसया । सहस्रबाहुना बाहुर्महबाहुर्गुप्यत ।
 बाणेन सप्त संग्रामे शङ्खचक्रगदाधरः । लाघवं वीक्ष्य कृष्णस्य दानवेन्द्रो रुषान्वितः ।
 यदस्त्रमभवत् पूर्य्य हिरण्यकशिपोः परं । तदस्त्रं परमं दिव्यं तपसा निश्चितं महत् ।
 यथाप्रतिहृतं युद्धे सर्वान्मित्रविनाशनं । ब्रह्मणा विहितं पूर्य्य तन्ममोच बलैः सुतः ।
 तस्मिन्मुक्तो दिशः सर्वास्तमःपिहितमण्डलाः । प्रादुरासन् सहस्राणि सुघोरानि च सर्वशः ।
 तमसा मंलं लोकं न प्राज्ञायत किञ्चन । साधु साध्विति वाणन्तु पूजयन्ति स्म दानवाः ।
 हाहाधिगतिं देवानां चरते बागुदीरिता । ततोऽस्तबलवेगेन सर्षिपत्यः सुदारुणाः ।
 घोररूपा महारिगा निष्पेतुर्वाणवृष्टयः । नैव वाताः प्रवायन्ते न मेघाः सञ्चरन्ति च ।
 अस्त्रे विस्फुटे वाणेन दक्षमाने च केशवे । ततोऽस्त्रं सुमहाविगं जगाम मधुसूदनः ।
 पार्श्वेन्यं नाम भगवान् यमान्तकनिभं रणे । ततो त्रितिमिरं लोके स चाग्निः प्रथमज्जितः ।
 दानवा मोघमङ्गल्पाः सर्वेऽभूवन्सदा भृशं । दानवास्तं प्रशान्तं तत्पार्श्वेन्यास्तेऽभिमानिते ।
 ततो देवगणाः सर्वे प्रणेदुर्जहसुस्तदा । हते तस्त्रे महाराज दैतेयः क्रोधमूर्च्छितः ।
 भूयः सञ्चोदयामास केशवं गर्भे स्थितं । मुपलैः पट्टिशैश्चैव क्वादयामास केशवं ।
 तस्य तां तरसा सर्व्या वाणवृष्टिं समुद्यतां । प्रथमम् वारयामास केशवः शत्रुसूदनः ।
 केशवस्य तु वाणेन वर्त्तमाने महारणे । तस्य शार्ङ्गविनिर्मुक्तैः शरैरशनिसन्निभैः ।
 तिलशस्तद्वयं चक्रे शार्ङ्गध्वजपताकिनं । चिक्रेद कवचं काथान्मुकुटञ्च महाप्रभं ।
 कार्मुकञ्च महातेजा हस्तावापञ्च केशवः । विव्याध चैनमुरसि नाराचैन स्मयन्निव ।
 य मर्माभिहतः शंखे प्रमोहात्पचेतनः । तं दृष्ट्वा मूर्च्छितं बाणं प्रहारपरिपोडितं ।
 प्रासादवरशृङ्गस्थो नारदो मुनिपुङ्गवः । उत्थाय पश्यत तदा कलास्फोटनतत्परः ।
 वादयानो नखांश्चैव दिव्या दिव्येतिचाब्रवीत् । अहो मे सफलं जस्य जीवितञ्च सुजीवितं ।
 दृष्टं मे यदिदस्त्रिचं दामोदरपराक्रमं । जय वाणं महासाहा दैतेयं देवपूजित ।
 यदर्थमवतीर्णोऽसि तत् कर्ष्य सफलं कुरु । एवं स्तुत्वा तदा देवं बाणैः खद्योतयन् शितैः ।
 इतस्ततः संपतद्भिर्नारदो व्यचरद्रणे । केशवस्य तु वाणेन वर्त्तमाने महाभये ।
 प्रायुध्येतां ध्वजो तत्र तावन्त्योऽन्यमभिद्रुतौ । युद्धं त्वभूदाह्नयोदभयोर्दिवदैत्ययोः ।
 गरुडस्य च संग्रामे मयूरस्य च युध्यतः । पक्षतुण्डप्रहारैस्तौ चरणायनखैस्तथा ।
 अन्योऽन्यं जग्रतुः क्रुद्धौ मयूरगरुडाभौ । वैभतेयस्ततः क्रुद्धौ मयूरं दीप्ततेजसं ।
 जगाम शिरसि क्षिप्रं तुण्डेनाभिपतंस्तदा । दक्षिणेन च पक्षेण निजपात महाबलः ।
 पक्षौ पार्श्वेभिघातांश्च कृत्वाघाताननेकशः । आहत्य चैनं तरसा विह्वल्य च महाबलः ।
 त्रिसंशं पातयामास गगनादिव भास्करं । मयूरे पतिते तस्मिन् पपातातिबलो भुवि ।

१०७१

१०७२

१०७३

१०७४

१०७५

१०७६

वाणः परममविग्रश्चित्तयन्कार्यमात्मनः । मयाऽतिबलमत्तेन न कृतं सुहृदा वचः ।
 पश्यतां देवदैत्यानां प्राप्तेऽस्यापदमुत्तमां । तं दीनमनसं ज्ञात्वा रणे वाणं सुविक्रवं ।
 चिन्तयन् भगवानुद्रे वाणरक्षणमातुरः । ततः स नन्दिनं देवः प्राह गम्भीरया गिरा ।
 नन्दिकेश्वर संयाहि यतो वाणो रथे स्थितः । रथेनामेन दिव्येन सिंहयुक्तेन भास्वता ।
 वाणं संयोजयाशु त्वमलं युद्धाय चानघ । प्रमाथगणमध्यऽहं स्थास्यामि न हि मे मनः ।
 योद्धुं प्रभवते ह्यद्य वाणं संरक्ष गम्यतां । तथेत्युक्त्वा गतो नन्दी रथेन रथिनाम्बरः ।
 यतो वाणस्ततो गत्वा वाणमाह शनैरिदं । दैत्येभं रथमातिष्ठ शीघ्रमेहि महाबल ।
 मया सारथिना वीर एहि युध्यस्व माचिरं । आरूरोह रथं वाणो महादेवस्व धीमतः ।
 आरूढः स तु वाणश्च तं रथं ब्रह्मनिर्मितं । तं स्यन्दनमधिष्ठाय भवस्यामिततेजसः ।
 प्रादुश्चक्रे तदा रौद्रमस्तं सर्वस्वघातनं । दीप्तं ब्रह्मशिरोनाम वाणः क्रुद्धेऽतिवीर्यवान् ।
 प्रदीप्ते ब्रह्मगिरिभि लोकाः लोभमुपागमन् । लोकमंरचणार्थं हि तत्सृष्टं पद्मयोनिना ।
 तच्चक्रेण निहत्यास्त्वं प्राह कृष्णस्ततस्त्रिभुम् । लोके प्रस्थातयशसं वाणमप्रतिभं रणे ।
 कल्पितानि कं ते तानि वाण किं न विकल्पसे । अयमस्मि स्थितो युद्धे युध्यस्व पुरुषो भव ।
 कार्त्तवीर्यार्जुनो नाम पूर्वमासीन्महाबलः । सहस्रबाह्वराभेण द्विबाहुः समरे कृतः ।
 तया तवापि दर्पेऽयं बाह्वनां वीर्यनम्भवः । एष ते दर्पशमनं कर्णेमि रणमूर्द्धनि ।
 यावत्ते दर्पजननान् श्रुतयाम्यद्य वै भुजान् । तिष्ठ तिष्ठ न मेऽद्य त्वं मोक्ष्यसे रणमूर्द्धनि ।
 अयं तदुत्तमं दृष्ट्वा युद्धं परमदारुणं । ततो देवासुरममं हर्षास्त्रत्यति नारदः ।
 निर्वृत्ताश्च गणाः सर्वे प्रयुक्तेन महात्मना । निक्षिप्तवाहा युद्धस्य देवदेवं गताः पुनः ।
 ततश्चक्रं सहस्रारं नट्येध द्वौष्णगे । जगद्ग पुरुषस्याग्ने वाणबाहुप्रशान्तये ।
 तेजो यज्ज्यातिपाश्चैव तेजो वज्राशनेलया । सुरेशस्य च यत्तेजसाचक्रं पर्यवस्थितं ।
 जेताग्रैश्चैव यत्तेजो यचाग्नेर्ब्रह्मवारिणः । ऋषीणाञ्च तपोज्ञानं तच्चक्रे पर्यवस्थितं ।
 पतिव्रतानां यत्तेजः प्राणञ्च मृगपक्षिणां । यच्च चक्रधरेस्त्विति तच्चक्रे पर्यवस्थितं ।
 नागराक्षसदक्षाणां गन्धर्वासुरसामपि । त्रैलोक्यस्य च यत् प्राणं सर्वं चक्रे प्रतिष्ठितं ।
 तेजसा तेन भयुक्तं भास्वता प्रज्वलन्मुभं । वपुषा तेज आदत्ते वाणस्य प्रमुखे स्थितं ।
 चक्रोद्यतकरं दृष्ट्वा भगवन्तं रणाजिरे । ज्ञात्वाऽतितेजसं चक्रं कृष्णेनाभ्युद्यतं रणे ।
 अभ्रमेयमवार्थञ्च रुद्राणीमब्रवीच्छिवः । अभ्रमेतयैलोक्यं चक्रं कृष्णेन धार्यते ।
 वाणं त्रायस्व देवि त्वं यावच्चक्रं न मुञ्चति । ततस्त्यक्तवचः श्रुत्वा देवो लम्बामथाब्रवीत् ।
 त्वं गच्छ लम्बे शीघ्रं वै वाणमंरक्षणम्प्रति । ततो योगं समाधाय अदृश्या हिमवत्सुता ।
 कृष्णमैकस्य तद्रूपं दर्शयन् पार्थमागता । अन्तर्द्वानिमुपागम्य त्यक्त्वा सा वामसो पुनः ।
 पतित्राणाय वाणस्य विजयाधिष्ठिता ततः । प्रमुखे वासुदेवस्य विवासा कोट्टवी स्थिता ।

तां दृष्ट्वाऽथ पुनः प्राप्तां देवीं रुद्रस्य सन्धतां । तत्त्वां द्वितीयां तिष्ठन्तीं कृष्णा वचनमब्रवीत् ।

१०८१०

भूयस्त्वममितापाङ्गि विवस्त्राऽवस्थिता रणे । वाणसंरक्षणपरा हस्नि वाणं न संशयः ।

एवमुक्ता तु कृष्णेन वाणसंरक्षणार्थिनी । गिरा मधुरया देवी वाक्यस्येदमुवाच ह ।

जाने त्वां सर्वलोकाणां स्फुटारं पुरुषोत्तमं । महाभागं महादेवमनन्तं नीलमव्ययं ।

पद्मनाभं हृद्योक्तेषां लोकानामादिसम्भवं । नार्हमे देव हन्तुं वै वाणमप्रतिमं रणे ।

प्रयच्छस्वामयं वाणे जीवपुच्छोत्थमेव च । मया दत्तवरो ह्येष भूयश्च परिरक्ष्यते ।

१०८१५

न मे मिथ्या समुद्योगं कर्तुमर्हसि माधव । एवमुक्ते तु वचने देव्या परपुरुस्त्रयः ।

क्रुद्धः प्रभाषते वाक्यं शृणु सत्यं तु भाविनि । वाणे बाहुसहस्रेण नर्दते दर्पमास्थितः ।

एतेषां कृदने त्वद्य कर्त्तव्यं नात्र संशयः । दिवाहुना च वाणेन जीवपुच्छो भविष्यसि ।

आसुरं दर्पमश्रित्य न च मां संश्रयिष्यति । एवमुक्ते तु वचने कृष्णेनाक्रिष्टकर्षणा ।

प्रेवाच देवी वाणोऽयं देवदेव भवेदिति । अयं तां कार्त्तिकेयस्वमातरं शोऽभिभाष्य वै ।

१०८२०

ततः क्रुद्धो महाबाहुः कृष्णः प्रहरताम्बरः । प्रेवाच वाणं समरे वदतां प्रवरः प्रभुः ।

युध्यतां युध्यतां संख्ये भवतां कोट्यो स्थिताः । अशक्तानामिव रणे धिक्वाण तव पौरुषं ।

एवमुक्ता ततः कृष्णस्तच्चक्रं परमात्मवान् । निमोलिताक्षो ह्यसृजदाणं प्रति रणे स्थितः ।

क्षेपणाद्यस्य मुञ्चन्ति लोकाः सन्ध्याणुजङ्गमाः । कव्यादानि च भूतानि तृप्तिं यान्ति महामृधे ।

तमप्रतिमकर्षाणं समानं सूर्यवर्धमा । चक्रमुद्यम्य समरे कोपदीप्ते गदाधरः ।

१०८२५

स मुपान्दानवं तेजः समरे स्वेन तेजसा । चिच्छेद बाहुंश्चक्रेण शोधरः परमौजसा ।

अस्मात्तचक्रवत्तूर्णं भ्रममाणं रणाजिरे । वाणस्य रथमार्गे च द्वितीय इव भास्करः ।

विष्णुचक्रं भ्रमत्याशु भ्रैष्ट्याद्रूपं न दृश्यते । तस्य बाहुसहस्रस्य पर्यायेण पुनः पुनः ।

वाणस्य च्छेदनं चक्रे तच्चक्रं रणमूर्द्धनि । कृत्वा दिवाहुं तं वाणं किञ्चशाखमिव द्रुमं ।

पुनः कराद्ये कृष्णस्य प्राप्तञ्चक्रं सुदर्शनं ।

१०८३०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कृतकृत्ये तु संप्राप्ते चक्रे दैत्यनिपातने । शरीरेण प्रस्रवता रुधिरौघपरिप्लुतः ।

शोऽभवत् पर्वताकारश्चिक्खबाहुर्बाहावत् । असृक्पुलस्तश्च विविधास्त्रादाकुञ्चन् यथा घनः ।

तस्य नादेन महता केशवो रिपुसूदनः । चक्रं भूयः क्षेप्तुकामो वाणनाशार्थमच्युतः ।

तमुपेत्य महादेवः कुमारमहितोऽब्रवीत् ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो जाने त्वां पुरुषोत्तम । मधुकैटभहन्तारं देवदेवं सनातनं ।

१०८३५

लोकाणां त्वं गतिर्देवं त्वत्तः स्रुतमिदं जगत् । अत्रेयस्त्वं विभिर्लोकैः सदेवासुरमानुषैः ।

तस्मात्संहर दिव्यं त्वमिदं चक्रं समुद्यतं । अनिवार्यमसंशयं रणेऽशुभयङ्करं ।

वाणस्यास्याभयं दत्तं मया केचिन्निस्तूदन । तन्मे न स्यान्मृषावाक्यमतस्त्वं क्षमयान्यहं ।

॥ कृष्ण उवाच ॥ जीवतां देव वाणोऽयमेतच्चक्रे निवर्त्तितं । मान्यस्त्वं देवदेवानामसुराणाञ्च सर्वशः ।

नमस्तोऽस्तु गमित्येऽहं यत् कार्यं तन्महेत्तर । न तावत् क्रियते तस्मान्नामनुज्ञातुमर्हसि ।

१८७०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणयुद्धे वाणभुजच्छेदे षडशोत्पथिकशतोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा महादेवं कृष्णस्वर्णं गतृता । जगाम तत्र यत्रास्ते प्राद्युक्षिः संयतः शरैः ।

गते कृष्णे ततो नन्दी वाणमाह शुभं वचः । गच्छ वाण ऊतेनैव देवदेवस्य चायतः ।

तच्छ्रुत्वा नन्दिवाक्यं वाणोऽगच्छत श्रीधरः । क्षिप्रबाहुं ततो वाणं दृष्ट्वा नन्दी प्रतापवान् ।

अपवाह्य रथेनैव धृतो देवस्ततो ययौ । ततो नन्दी पुनर्वाणं प्रोक्तवानुत्तरं वचः ।

१८७१

वाण वाण प्रनृत्यस्व श्रेयस्तव भविष्यति । एष देवो महादेवः प्रसादसुमुखस्तव ।

शोणितौघमुत्तेगैर्वैर्नन्दिवाक्यप्रचोदितः । जीवितार्थी ततो वाणः प्रमुखे शङ्करस्य वै ।

प्रानृत्यद्भयसंविशो दामवः स विचेतनः । अवस्थां कृपणं प्राप्नो भयविक्रवलोचनः ।

तं दृष्ट्वा च प्रनृत्यन्तं भयोदिग्धं पुनः पुनः । नन्दिवाक्यप्रज्वितं भक्तानुग्रहकृद्भवः ।

कृष्णवशमापन्नो महादेवोऽब्रवीद्वचः । वरं वृणोष्व वाण त्वं यस्ते मनसि वर्त्तते ।

प्रसादसुमुखोऽहन्ते प्रेक्षः कालोऽयमागतः ।

१८७२

॥ वाण उवाच ॥ अजरश्चामरयैव भवेयं सततं विभो । एष मे प्रथमो देव वरस्तु यदि मन्यसे ।

॥ हर उवाच ॥ तुल्योऽसि देवैर्वाणं न मृतुस्तव विद्यते । अन्यं वरं वृणोष्व लमनुयाद्वाऽसि मे सदा ।

॥ वाण उवाच ॥ यथोऽहं शोणितः शिरो धौ भृशार्त्तो मृण्योदितः । भक्तानां नृत्यतमिव पुत्तजस्र भवेद्भव ।

॥ हर उवाच ॥ निराहाराः क्षमायुक्ताः सत्यार्ज्यवपरायणाः । भङ्गका येऽपि नृत्यन्ति तेषामेवं भविष्यति ।

॥ भव उवाच ॥ हृतीयं लमयो वाण वरं वरय हृद्गतं । तदिधास्यामि ते पुत्र सफलोऽस्तु भवानिह ।

१८७३

॥ वाण उवाच ॥ चक्रपाटनजा घोरा रुजस्तोत्रा हि या मम । वरेण तास्तृतीयेन शान्तिं गच्छन्तु मे भव ।

॥ हर उवाच ॥ चक्रपाटनजा घोरा रुजस्तोऽसुरसत्तम । न भविष्यन्ति गात्रेषु बलवांश्च भविष्यमि ।

॥ देव उवाच ॥ चतुर्थं ते वरं दक्षि वृणोष्व्यासुर काङ्क्षितं । न तेऽहं विमुखस्तात प्रसादसुमुखो ह्यहं ।

॥ वाण उवाच ॥ प्रमाथगणवंशस्य प्रथमः स्यामहं विभो । महाकाल इति ख्यातिं गच्छेयं शायतो ममः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं भविष्यतीत्याह देवो वाणं महाद्युतिः । दिव्यरूपोऽवतैर्गवैर्नैरुजश्च समाश्रयात् ।

१८७४

ममातिमर्गादाण त्वं भव चैवाकुतोभयः । भूयोऽपि ते वरं दक्षि प्रख्यातबलपौरुष ।

तत्त्वं वृणुष्व भद्रं ते मत्तो यदभिकाङ्क्षितं ।

॥ वाण उवाच ॥ वैरूप्यमङ्गं किञ्चिन्माभूमे देवसत्तम । दिवाह्वलेऽपि मे देहो न विरूपो भवेद्भव ।

॥ हर उवाच ॥ भविता सर्वमेतत्ते यथेच्छसि महासुर । भक्तस्त्वं मे न चादेयं भक्तानां विद्यतेऽनघ ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽब्रवीन्महादेवो बाणं स्थितमयान्तिके । एवं ते भविता वाण यत्तया समुदाहृतं ।

१८७५

एतावद्भगवाणुक्ता चिन्ते गो गणसंतुतः । पश्यतां सर्वभूतानां तच्चैवान्तरधीयत ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि वाणवरलाभे सप्तशोत्पथिकशतोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं वरान् बहून् सन्ध्या वाणः प्रीतमनाभवत् । जगाम सह रुद्रेण महाकालत्वमागतः ।

वासुदेवोऽपि बहुधा नारदं पृथक्कृत । कानिरुद्धस्तु भगवन् संयतो नागवन्धनैः ।
 श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन स्नेहक्रियं हि मे मनः । अनिरुद्धे हते वीरे क्षमिता दारका पुरी ।
 शीघ्रं ते मोक्षयिष्यामि यदर्थं वयमागताः । अद्य ते नष्टशत्रुं वै द्रष्टुमिच्छामहे वयं । १०८०
 स तु देशो हि भगवन् विदितस्तव सुप्रत । एवमुक्तस्तु कृष्णेन नारदः प्रत्यभाषत ।
 कन्यापुरे कुमारोऽसौ बद्धो नागैस्तु माधव । एतस्मिन्नन्तरे शीघ्रं चित्रलेखा क्षुपस्थिता ।
 वाणस्यान्तमसत्त्वस्य दैत्येन्द्रस्य महात्मनः । इदमन्तः पुरं देव प्रविश त्वं ययासुखं ।
 ततः प्रविष्टासौ सर्वे अनिरुद्धस्य मोक्षणे । बलः मुपर्णः कृष्णश्च प्रद्युम्नो नारदस्तथा ।
 ततो दृष्ट्वैव गरुडं येऽनिरुद्धशरीरगाः । शररूपा महासर्पा वेष्टयित्वा तमुं स्थिताः । १०८१
 सर्वे ते महमा देहात्तस्य निःसृत्य भोगिनः । त्रितं समवगाहन्त प्रकृत्यावस्थिताः शराः ।
 दृष्टः स्पृष्टश्च कृष्णन मोऽनिरुद्धो महात्मान । स्थितः प्रीतमना भूत्वा प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ।
 ॥ अनिरुद्ध उवाच ॥ देवदेव मदा युद्धे जिता त्वमभि कलव । शक्तो वै प्रमुखे स्थातुं सात्वादपि शचीपतिः ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ आरोग्यं गरुडं तूर्णं गच्छाम दारकां पुरीं । एवमुक्तोऽनिरुद्धस्तु जवया सह कन्याया ।
 स्थितः प्रीतमना भूत्वा ज्ञात्वा वाणे जितं रणे । ततो महाबले देवं बलभद्रं यशस्विनं । १०८२
 अभिवादयते हृष्टः सोऽनिरुद्धः प्रतापवान् । माधवश्च महात्मानमभिवाद्य कृताञ्जलिः ।
 खगोत्तमं महावीर्यं मुपर्णं ध्याम्य उवाच । ततो मकरकेतुश्च चित्रवाणधरं प्रभुं ।
 पितरं सोऽभ्युपागम्य प्रद्युम्नमभ्यवादयत् । सखोगणवृता चैव सा क्षूरा कुलमन्दिनी ।
 बलश्चातिबलश्चैव वामदेवं चतुर्भुजं । अमंख्यातगतिश्चैव मुपर्णमभिवाद्य च ।
 पुष्यवाणधरश्चैव लज्जमानो भ्यवादयत् । ततः शक्रस्य वचनास्नारदः परमद्युतिः । १०८३
 वासुदेवममोपस्थः प्रहमन् पुनरागतः । वद्धांपयति ते देवं गोविन्दं शत्रुसूदनं ।
 दिष्ट्या वद्धमि गोविन्द अनिरुद्धममागमात् । ततोऽनिरुद्धसहिता नारदं प्रणनास्तदा ।
 आशीर्भर्त्सयित्वा च देवर्षिः कृष्णमब्रवीत् । अनिरुद्धस्य वीर्याख्यो विवाहः कियतां विभो ।
 जम्बूलमालिको द्रष्टुं श्रद्धा हि मम जायते । ततः प्रहसिताः सर्वे नारदस्य वचः श्रुत्वा ।
 कृष्णः प्रोवाच भगवन् क्रियतामाशु माचिरं । एतस्मिन्नन्तरे तत्र कुम्भाण्डः समुपस्थितः । १०८४
 वैवाहिकोस्तु संभारान् गृह्णा कृष्णं नमस्य च ।
 ॥ कुम्भाण्ड उवाच ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो भव त्वमभयप्रदः । शरणागतोऽस्मि ते देव प्रसीदैषोऽञ्जलिस्तव ।
 नारदस्य वचः श्रुत्वा प्रागेव मधुसूदनः । अभयं यच्छेते तस्मै कुम्भाण्डाय महात्मने ।
 कुम्भाण्ड मन्त्रिणां श्रेष्ठ प्रीतोऽस्मि तव सुप्रत । मुहूर्तं ते विजानामि राष्ट्रिकोऽस्तु भवानिह ।
 सञ्जापिष्यः मुखो निर्वृत्तोऽस्तु भवानिह । राज्यञ्च ते मेया दत्तं द्धिं जीव ममाश्रयात् । १०८५
 एतद्वचोऽभयं तस्मै कुम्भाण्डाय महात्मने । विवाहमकरोत्तत्र सोऽनिरुद्धस्य वीर्यवान् ।
 ततस्तु भगवान् वक्रिः स्वयं तत्र उपस्थितः । विवाहे चानिरुद्धस्य नववयस्य शुभं भवेत् ।

ततोऽपरोगणास्तत्र कौतुकं कर्तुमागताः । स्नातः स्नानकृतः सोऽप्यनिरुद्धो भाव्यया सह ।
ततः स्निग्धैः शुभैर्वाक्यैर्गन्धर्वाश्च अगुस्तादा । विद्याधरगणैश्चैव विवाहमुपशोभयन् ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि अनिरुद्धविवाहे अष्टाशोत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो निर्व्वेर्त्तयित्वा तु विवाहं शत्रुसूदन । अनिरुद्धस्य सुप्रभः सर्वैर्देवगणैर्दृतः । १८९

आमन्त्र्य वरदं रुद्रं देवोच्चैव गृह्यन् तं । चकार गमने बुद्धिं लुप्यः परंपरस्त्रयः ।

द्वारकाभिमुखं लुप्यं ज्ञात्वा शत्रुनिवर्हणं । प्रीत्यर्थं वासुदेवस्य कुम्भाण्डा वाक्यमब्रवीत् ।

शृणु मे पुण्डरीकाक्ष विज्ञायं मधुसूदन । वाणस्य गावलिष्ठानि हस्ते तु वरुणस्य वै ।

यासाममृतकल्पं हि क्षीरं चरति माधव । यत् पीत्वातिबलस्यैव नरो भवति दुर्जयः ।

कुम्भाण्डेनैवमाख्याति हरिः प्रीतमनास्तदा । गमनाय मतिश्चक्रे गन्तव्यमिति निश्चितं । १९०

ततस्तु भगवान् ब्रह्मा बद्धाय स तु केशवं । जगाम ब्रह्मलोकं स दृतः स्वभवनालयेः ।

इन्द्रो मरुद्गणैश्चैव द्वारकाभिमुखो ययौ । यतः कृष्णस्ततः सर्वे गच्छन्ति प्रियकाङ्क्षिणः ।

बाहनेन मयूरेण मखोभिः परिवारिता । द्वारकाभिमुखो क्षूषा देव्या प्रस्थापिता ययौ ।

ततो बलस्य लुप्यस्य प्रथुस्य महाबलः । आरुढवन्तो गरुडमनिरुद्धस्य वीर्यवान् ।

प्रस्थितस्य स तेजस्वी गरुडः पक्षिणां वरः । उन्मूलयंस्तद्गणान् कल्पयंश्चापि मेदिनीं । १९१

आकुलास्य दिशः सर्वो रेणुध्वस्तमिवाम्बरं । गरुडे संप्रधाते तु मन्दरगिरिः सास्करः ।

ततस्ते दीर्घमध्वानं प्रययुः पुरुषर्षभाः । आरुह्य गरुडं सर्वे जिवा वाणं महौजसं ।

ततोऽम्बरतलस्यस्ते वारूणि दिशमास्थिताः । अपश्यन्त महात्मानो गास्तु दिव्यपयःप्रदाः ।

बिलावनविचारिणो वाणगाव उपस्थिताः । स विज्ञाय ततो रूपं कुम्भाण्डवचनश्रवात् ।

कृष्णः प्रहरतां श्रेष्ठस्तत्त्वतोऽर्थे विशारदः । निश्चयं वाणगावस्तास्तासु चक्रे मनस्तदा । १९२

आस्थिता गरुडं प्राह सर्वल्लोकादिरक्षयः ।

॥ भगवानुवाच ॥ गरुड त्वं याहि तत्र यत्र वाणस्य गोधनं । आह मां सत्यभामा च वाणगा वै ममानय ।

यासां पीत्वा किल क्षीरं न जीर्यन्ति महासुराः । विज्वराज्वरया त्यक्ता भवन्ति किल जन्तवः ।

तास्त्वमानय भद्रं ते यदि कार्यं न लुप्यते । अथवा कार्यलोपो वै मैव तासु मनः लयाः ।

इति मामवदत् तस्या ताश्चैव विदिता मनः । १९३

॥ गरुड उवाच ॥ दृश्यन्ते गावस्तास्ता दृष्ट्वा मां वरुणालये । विज्ञन्ति सहसा देव कार्यमत्र विधीयतां ।

तथेत्युक्त्वा तु गरुडः पक्षवातेन सागरं । सहसा क्षोभयित्वा च विवेश वरुणालयं ।

दृष्ट्वा ज्वेन गरुडं प्राप्तं वै वरुणालयं । वारूणाश्च गणाः सर्वे संभ्रान्ताः प्राचलस्त्रयः ।

ततस्तु वारूणं भैरवमभियातं मुदुर्जयं । प्रमुखे वासुदेवस्य नामाप्रहरणोद्यतं ।

ततस्तु तस्य प्रमुखे वासुदेवस्य धीमतः । तद्युद्धमभवद्दोरं वारूपैः पञ्चगारिणा । १९४

तेषामापततां संख्ये वारूणानां सहस्रशः । भग्नं बलमनाद्ययं केशवेन महात्मना ।

ततस्तो प्रहृता यान्ति तमेव वरुणाक्षयं । वष्टीरथयश्नाणि वष्टीरथव्रतानि च ।
 वारुणाणि प्रयुङ्क्षानि दीप्तप्रस्त्राणि संधुगे । तद्वत्कृष्णवायोवैर्ह्यमानं समन्ततः ।
 भग्नं तदारुणं सैन्यं नैव चापमविन्दत । ततस्तु बलिभिः प्रहरेर्ष्वलदेवजनाईनैः ।
 सप्रद्युक्कानिहृद्वैश्च गह्वरेण च सर्व्वशः । शरौघैर्विविधैस्तोद्गैर्ष्वधमानं वरुणशः । १०८९
 ततो भग्नं वक्षं दृष्ट्वा कृष्णेनाक्षिष्टकर्षणा । वरुणस्त्वथ संभ्रान्तो निर्वयौ यत्र केशवः ।
 क्षपिभिर्देवगन्धर्वैस्तथैवाश्वरथां गणैः । संख्यमानो बहुधा वरुणः प्रत्यदृश्यत ।
 कृत्वेण प्रियमाणेन पाण्डुरेण वपुशता । बलिलखाविणा श्रेष्ठं चापमुद्यम्य विधितः ।
 अपाण्यतिरतिक्रुद्धः पुण्यपौलवसान्वितः । आक्रयामास युद्धाय विस्फारितमहाधनुः ।
 स तु प्रभापयन् शङ्खं वरुणः समधावत । हरिं हर इव क्रोधादाणजालैः समाट्टेणात् । १०९०
 ततः प्रभाप्य जलजं पाञ्चजन्यं जनाईनः । वाणवर्षाकुलाः सर्व्वे दिशश्चक्रे जनार्दनः ।
 ततः शरौघैर्ष्वमलैर्ष्वरुणः पोडितो रणे । क्षयश्रिव तदा कृष्णं वरुणः प्रत्यधोधयत् ।
 ततोऽस्त्रं वैष्णवं चोरमभिमन्याहवे स्थितः । वामदेवोऽब्रवीदाक्यं प्रमुखे तस्य धीमतः ।
 इदमस्त्रं महाशूरं वैष्णवं शत्रुमईनं । मयोद्यतं वधार्थमेतं तिष्ठेदानीं क्षिरो भव ।
 ततस्तं वरुणो देवो वैष्णवं क्षास्त्रमुत्तमं । वारुणास्त्रेण संयोष्य विननाद महाबलः । १०९१
 तस्यास्त्रवितता क्षापो वरुणस्त विनिःसृताः । वैष्णवास्त्रस्य श्रमने वर्त्तन्ते समितिक्षय ।
 आपस्तु वारुणास्तत्र क्षिप्त्वा ज्वलत वैष्णवं । दहन्ते वारुणास्तत्र ततोऽस्त्रे ज्वलिने पुनः ।
 वैष्णवे तु महावीर्य्ये दिशो भीताः प्रदुःखुः । अस्त्रं प्रज्वलितं दृष्ट्वा वरुणः कृष्णमब्रवीत् ।
 स्मर तां प्रकृतिं पूर्व्वामव्यक्तां व्यकूलवर्णा । तमेव जहि महाभाग तमसा मुह्यसे कथं ।
 मत्तस्त्रे नित्यमाश्रीस्वं योगेश्वर महामते । पञ्चभूताश्रयान्दोषानहङ्कारश्च संयज । १०९२
 येयं ते वैष्णवी मूर्त्तिस्तस्या ज्येष्ठोऽस्य हं विभो । ज्येष्ठभावेन मान्यस्तो किं मां दग्धुमिहैच्छसि ।
 नाग्निर्विक्रमते क्षाप्रौ त्यज कोपं युधाम्नर । त्वयि न प्रभवित्यन्ति जगतः प्रभवो क्षयि ।
 पूर्व्वं हि या त्वया सृष्टा प्रकृतिर्विजतात्मिका । धर्मिणी दीजभावेन पूर्व्वधर्मश्च संश्रिता ।
 आग्नेयश्चैव सौम्यश्च प्रकृत्यैवेदमादितः । त्वया सृष्टं जगत् सर्व्वं स कथं मुह्यसे मयि ।
 अजयः शान्तो देवः स्वयम्भूर्भूतभावनः । अजयस्याजयश्चैव भावाभावौ महाद्युते । १०९३
 रक्ष मां रक्षणीयोऽहं त्वयाऽनघ नमोऽस्तु ते । आदिकर्त्तासि लोकानां त्वयैतद्ब्रह्मलीकृतं ।
 किं क्रीडसि महादेव बालः क्रीडनकैरिव । न ह्यहं प्रकृतिर्देषो नाहं प्रकृतिदूषकः ।
 प्रकृतिर्या विकारेषु वर्त्तते पुरुषर्षभ । तस्या विकारश्रमने वर्त्तन्ते त्वं यथाविधि ।
 विकारो वा विकाराणां विकाराय न तेऽनघ । तानधर्मविदो मन्दान् भवान् विकुरुते सदा ।
 इयं हि प्रकृतिर्होषैस्त्वमसा युज्यते यदा । रजसा चापि संसृष्टा तदा मोहः प्रवर्त्तते । १०९४
 परावरणः सर्व्वज्ञ ऐश्वर्य्यविधिमाश्रितः । किं मोहयसि नः सर्व्वान् प्रज्ञापतिरिव स्थयं ।

वरुणेनैवमुक्तस्तु कृष्णो लोकपरायणः । भावज्ञः सर्वविद्धीरक्षतः प्रीतमना ह्यभूत् ।
 इत्येवमुक्तः प्रहसन् कृष्णो वचनमब्रवीत् । मास्ते प्रथक् मे देव शान्त्यर्थं भीमविक्रम ।
 इत्येवमुक्तः कृष्णो वाक्यं वाक्यविचारदः । वरुणो ह्यमवीक्ष्य यः शृणु मे मधुसूदन ।
 ॥ वरुण उवाच ॥ वाणेन साङ्के समथो मया देव पुरा कृतः । कथञ्च समर्थं कृत्वा कुर्यां वितथमन्वया । १८१
 त्वमेव वेदे सर्वस्य यथासमयभेदतः । चरित्वं दुष्यते तात न च मङ्गिः प्रशस्यते ।
 धर्मभागैर्नरेनिर्णयं वर्ज्यते मधुसूदन । न च लोकानवाप्नोति पापः समयभेदतः ।
 प्रबोद धर्मलोपस्य माभूम्मे मधुसूदन । न भा समयभेदेन योक्तुमर्हसि माधव ।
 जीवन्नाहं प्रदास्यामि गा एता वृषभेक्षण । हत्वा नयस्व मां गास्तु एष मे समयः पुरा ।
 एष मे तव चाख्यातः समयो मधुसूदन । सत्यमेव महाबाहो न मिथ्या च सुरेश्वर । १८२
 यदि तेऽहमनुयायी रक्ष मां मधुसूदन । अथ वा गोषु निर्वन्धो हत्वा नय महाभुज ।
 ॥ वैशम्पयन उवाच ॥ वरुणेनैवमुक्तस्तु यदूनां वंशवर्द्धनः । अभेद्यं समर्थं मत्वा न्यस्तवादे गवां प्रति ।
 स प्रहस्य ततो वाक्यं व्याजहारार्थकोविदः । तस्मात्कुतोऽसि यद्येवं वाणेन समयः कृतः ।
 प्रसूतेर्धूमुरैर्व्याकृत्यैकत्वार्यमनुभाषितैः । कथं पापं करिष्यामि वरुण त्वय्यहं विभो ।
 गच्छ मुक्तोऽसि वरुण सत्यसन्धस्तु नो भवान् । तन्निघार्यं मया मुक्ता वाणगावो न संशयः । १८३
 ततस्त्वर्थनिनादैश्च भेरीणाञ्च महास्वनैः । अघ्नोदाद्य वरुणः केशवं प्रत्यपूजयत् ।
 केशवोऽर्घं तदा गृह्य वरुणाद्यनुन्दनः । बलं पूजयते देवः कुशलो च समाहितः ।
 वरुणायाभयं दत्त्वा वासुदेवः प्रतापवान् । दारकां प्रस्थितः शौरिः शचीपतिमहाययान् ।
 तत्र देवाः समरुतः समाध्याः सिद्धचारणाः । गन्धर्वाश्चरसद्यैव किन्नरास्मान्तरिकमाः ।
 अनुगच्छन्ति भूतेशं सर्वभूतादिमव्ययं । आदित्या वषट्वा रुद्रा अश्विनौ यत्नराक्षसाः । १८४
 विद्याधरगणाश्चैव ये चान्ये सिद्धचारणाः । गच्छन्तमनुगच्छन्ति यशसा विजयेन च ।
 नारदश्च महाभागः प्रस्थितो दारकां प्रति । तुष्टो वाणजयं दृष्ट्वा वरुणश्च कृतप्रियं ।
 कैलासशिखरप्रख्यैः प्रासादैः कन्दरैश्च तैः । दूरादेव च तां दृष्ट्वा दारकां दारमालिनीं ।
 पाञ्चजन्यस्य निर्घोषं चक्रे चक्रगदाधरः । मञ्ज्रां प्रयच्छते देवो दारकापुरवासिना ।
 देवानुयात्रानिर्घोषं पाञ्चजन्यस्य निस्स्रगं । अन्वा दारवती सर्वा प्रहर्षमतुलं गता ।
 पूर्णकुम्भैश्च लाजैश्च पुष्पैश्च बहुविलसैः । दारोपशोभितां सर्वां कृत्वा दारवतीं पुरीं ।
 संमृष्टरथ्यां सुश्रीकां बहुशोभितां । विप्रासार्घ्यं समादाय तथैव कुलनैगमाः ।
 जयशब्दैश्च विविधैः पूजयन्ति स्म माधवं । वेनतेयसमाकूटं नीलाञ्जनचयोपमं ।
 ववन्दिरे तदा कृष्णं श्रिया परमया युतं । चयोनूपूर्णां वर्षांश्च पूजयन्ति महाबलं ।
 अर्चन्ति केशिहन्तारं श्रेष्ठिपूर्णास्तु श्रेष्ठयः । अविभिर्देवगन्धर्वैश्चरपैश्च समन्ततः । १८५
 स्तुष्यते पुण्डरीकाक्षो दारकोपवने स्थितः । तदाश्चर्यमपश्यन्त दाशार्हणसन्तमाः ।

प्रहर्षमनुलं प्राप्ता दृष्ट्वा कृष्णं महाबलं । वाणं जित्वा महादेवमायान्तं पुरुषोत्तमं ।
 द्वारकावासिना वाचश्चरन्ति बभूवुः तदा । प्राप्तिं कृष्णे महाभागे सात्वतानां महारथे ।
 गत्वा च दूरमध्वानं सुपर्णेनागते द्रुतं । धन्याः स्त्रोऽनुगृहीताः स्त्रो येषां नो जगतीपतिः ।
 रजिता चैव गोप्ता च दीर्घबाहुर्माहाबलः । नैनेतथं समारुह्य जित्वा वाणं सुदुर्लभं । १०८०
 प्रप्राऽयं पुण्डरीकाक्षो मनांस्याह्लादयस्त्रिय । एवं कथयतामेव द्वारकावासिनां तदा ।
 वासुदेवगृहं देवा विविशुस्ते महारथाः । अत्रतीर्थं सुपर्णांस्तु वासुदेवो बलस्तथा ।
 प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च गृहान् प्रविशुस्तदा । ततो देवविमानानि दिवि सञ्चरतां तदा ।
 स्थितान्येव व्यदृश्यन्त नानारूपाणि सर्वशः । हर्षभस्त्रुर्गैर्गर्वाजिमारमवर्हिणैः ।
 भास्वन्ति तान्यदृश्यन् विमानानि सहस्रशः । अथ कृष्णोऽजवीढाक्षं कुमारंस्तान् ग्रहस्तशः । १०८१
 प्रद्युम्नादीन् समस्तान् स्रज्जन्तं मधुरया गिरा । एते रुद्रास्तथा दित्या वसवोऽयाश्चिनावपि ।
 माध्या दैवास्तथाचान्ये वन्दध्वञ्च यथाक्रमं । महस्त्रात्वं महाभागं दानवानां भयङ्करं ।
 वन्दध्वं महिताः शक्रं सगणं नागवाहनं । सप्रर्पया महाभागा भृग्वज्जिरसाश्रिताः ।
 ऋषयश्च महात्मानो वन्दध्वञ्च यथाक्रमं । एते चक्रधराश्चैव एतान् वन्दत सर्वशः ।
 भागराश्च रुद्राश्चैव मत्प्रियार्थमिहागताः । दिशश्च विदिशश्चैव वन्दध्वञ्च यथाक्रमं । १०८२
 वासुकिप्रमुखश्चैव नागा वै समहाबलाः । गावश्च मत्प्रियार्थं वै वन्दध्वञ्च यथाक्रमं ।
 ज्योतीषि सह नक्षत्रैश्चराक्षसकिन्नरैः । आगता मत्प्रियार्थं वै वन्दध्वञ्च यथाक्रमं ।
 वासुदेववचः श्रुत्वा कुमाराः प्रणताः स्थिताः । यथाक्रमेण सर्वेषां देवतानां महात्मानां ।
 सर्वान् दिवौकसो दृष्ट्वा पौरा विस्मयमागताः । पूजार्थमय सभारान् प्रगृह्य द्रुतमागताः ।
 अहो सुमहदाश्चर्यं वासुदेवस्य भञ्जयात् । प्राप्यते यदिहास्माभिरिति वाचश्चरन्त्युत । १०८३
 ततश्चन्द्रनचूर्णैश्च पुष्पगन्धैश्च सर्वशः । किरन्ति पौराः सर्वान्स्तान् पूजयन्तो दिवौकसः ।
 लाजैः प्रणामैर्धूपैश्च बाणमुद्भिनिधमैस्तथा । द्वारकावासिनः सर्वे पूजयन्ति दिवौकसः ।
 आहुतं वसुदेवस्य साम्बस्य यदुनन्दनं । सात्यकिं चोत्सुकं चैव विष्टुश्च महाबलं ।
 अक्रूरश्च महाभागं तथा निषठमेव च । एतान्परिख्यन्त तदा मूर्ध्नि चाप्राय वीर्यवान् ।
 ऋकश्च सभामध्ये तदोवाच प्रभुं वचः । वासवः सात्वतान् सर्वानेष वो यदुनन्दनः । १०८४
 योजधिला क्षणेनैव यशसा पौरुषेण च । महादेवस्य निषतो गुह्यस्य च महात्मानः ।
 एष वाणं रणे जित्वा द्वारकां पुनरागतः । सहस्त्रबाहोर्म्बाहूनां कृत्वा व्ययमनुत्तमं ।
 स्थापयित्वा दिवाहुले प्राप्तोऽयं स्वपुर्णो हरिः । यदर्थं जन्म कृष्णस्य मानुषेषु महात्मानः ।
 तदप्यवतिष्ठेत् कृत्स्नं नष्टशोका वयं कृताः । पितृन्तो मधुमाध्वीकं रक्षन् प्रीतिपूर्वकं ।
 कासोयास्त्यविरतं विषयेष्वेव सज्जतां । बाहूनां संश्रयात्सर्वे वयमस्य महात्मानः । १०८५
 प्रणष्टशोका रंस्यामः सर्वे एवाभरासुखं । एवं श्रुत्वा सहस्त्राक्षः केशवं दानवान्त्तकं ।

आपृच्छ तं महाभागं सर्वदेवगणैर्दृतः । ततः पुनः परिव्रज्य कृष्णं लोकनमस्कृतं ।

पुरन्दरे दिवं यातः सहदेवैर्महद्गणैः । श्रवयस्व महात्मानो जयाशोभिर्महोदधः ।

यथागतं पुनर्याता यत्नराजसकिन्नराः । पुरन्दरे दिवं याते पद्मनाभो महाबलः ।

अपृच्छत महाभागः सर्वान् कुशलमव्ययं । ततः किलकिलाशब्दैर्निर्वावन्तः सहस्रशः ।

११०९०

गच्छन्तीं कौमुदीं द्रष्टुं सोऽनघः प्रोयते सदा । द्वारकां प्राप्य कृष्णसु रमे यदुगणैः सह ।

विविधैः सर्वकामार्थैः श्रिया परमया युतः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपर्वणि ऊननवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अयाञ्जको महाबाहुः कृष्णं प्राह महाद्युतिं । हर्षादुत्फुल्लनयनः श्रूयतां यदुनन्दन ।

एव गतेऽनिरुद्धस्य क्रियतां महदुत्सवः । चेनात्मत्यागतं दृष्ट्वा श्रेयमानं सहागैः ।

ऊषाऽपि च महाभागा सखीभिः परिवारिता । रमते परया प्रोत्था अनिरुद्धेन सङ्गता ।

११०९५

कुम्भाण्डदुहिता रामा ऊषायाः सखिमण्डले । प्रवेश्यतां महाभागा वैदर्भी वर्द्धयत्युत ।

साम्नाय दीयतां रामा कुम्भाण्डदुहिता शुभा । श्रेष्ठाश्च कन्या न्यन्यन्तां कुमारानां यथाक्रमं ।

वर्त्तन्तां सोऽन्वसन्तश्च अनिरुद्धस्य वंशनि । गृहे शोधन्वन्त्येव शुभसन्तश्च प्रवर्त्तन्ते ।

वाद्यन्ति पुरे तत्र नार्यो मदवशङ्कताः । नृत्यन्तेऽप्युरसस्तत्र गायन्ति च तथाऽपराः ।

काश्चित्प्रमुदितास्तत्र काश्चिदन्यान्यमनुवन् । नानामान्धाभिरधराः कीडमानास्ततस्ततः ।

११०९०

अभियान्ति ततोऽन्यान्ये काश्चिन्मदवशात्स्थं । कीडन्ति काश्चिदचैस्तु हर्षादुत्फुल्ललोचनाः ।

मायूरं रथमारुह्य सखीभिः परिवारिता । ऊषा संप्रेषिता देव्या रुद्राण्या प्रतिगृह्यन्तां ।

दयं चैव कुलस्नाध्या नास्तेषां लोकसुन्दरो । वाणपुत्री तव बन्धुः प्रतिगृह्णीष्व भामिनि ।

ततः प्रतिगृहीता सा स्त्रीभिराचारमङ्गलैः । प्रवेशिता च सा वेश्य अनिरुद्धस्य शोभना ।

देवकी रेवती चैव रुक्मिण्यय विदर्भजा । दृष्ट्वाऽनिरुद्धं रोदन्यः स्नेहहर्षममन्विताः ।

११०९५

ततस्तथ्यप्रणादैस्ता वरनार्यैः शुभाननाः । क्रियामारेभिरे कर्तुमूषा च गृहसंस्थिता ।

ततो हर्म्यतस्तस्या सा वृष्णिपुङ्गवमंश्रिता । रमते तत्र सदृशैरुपभोगैर्व्वरानना ।

चित्रलेखा च सश्रेणी अक्षरा रूपधारिणी । आपृष्ट्वा च सखीवर्गमूषाञ्च त्रिदिवं गता ।

गतासु तासु सर्व्यासु सखीष्वमरसुन्दरो । मायावत्या गृहं नीता प्रथमं सा निमन्विता ।

सा तु प्रद्युम्नगृहिणी क्षुर्वा दृष्ट्वा सुमध्वमा । वामोभोरश्वपानैश्च पूजयामास सुन्दरीं ।

११०९०

ततः क्रमेण सर्व्वस्ता वधूमूषां यदुस्तितः । आचारमनुगम्यन्त्यः स्तब्धसमपवक्रिरे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतन्ने सर्व्वस्यान्तं मया कुरुकुलोद्दह । यथा वाणो जितः संख्ये जीवस्युक्कस्त विष्णुना ।

द्वारकायां ततः कृष्णो रमे यदुगणैर्दृतः । अश्वशाश्च महर्षी कृत्वा श्रिया परमया युतः ।

एवमेधोऽवतीर्णो वै पृथिवीं पृथिवीपते । विष्णुर्धदु कुलश्रेष्ठो वसुदेवेति विद्युतः ।

एतैश्च कारणैः श्रीमान् वसुदेवकुले प्रभुः । जातो वृष्णिषु देवक्या यन्मा त्वं परिपृच्छसि ।

११०९५

निवृत्ते नारदप्रश्ने यन्मयोक्तं समासतः । श्रुतास्ते विस्तराः सर्वे ये पूर्वमेजय ।
 विष्णोस्तु माधुरे कल्पे यत्र ते संशयो महान् । वासुदेवगतिश्चैव सा मया समदाहता ।
 आश्चर्य्ययैव नान्याऽस्ति आश्चर्य्यं विद्धि केशवं । सर्व्वेष्वाश्चर्य्यकल्पेषु नास्त्याश्चर्य्यमवैष्णव ।
 स एष धन्या धन्यानां धन्यकृद्भूतभावतः । देवेष्वपि सदैवेषु नास्ति धन्यतरोऽच्युतात् ।
 आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ मरुतस्तथा । गगनं भर्द्दिशश्चैव सलिलं ज्योतिरेव च ।
 एष धाता विधाता च संहर्त्ता काल एव च । सत्यं धर्मस्तपश्चैव ब्रह्मा चैव सनातनः ।
 अनन्तश्चैव नागानां रुद्राणां शङ्करः स्मृतः । जङ्गमाजङ्गमश्चैव जगन्मारायणोद्भव ।
 एतस्माच्च जगत् सर्व्वं प्रसूयते जनार्द्दिनात् । जगच्च सर्व्वं देवेशं नमस्कृद् भारत ।
 पूज्यस्व मतं सर्व्वदेवैरय सनातनः । इत्युक्तं वाणयुद्धं ते माहात्म्यं केशवस्य च ।
 वनप्रतिष्ठामतुलं श्रवणदेव लक्ष्मणे । ये चेदंधारयिष्यन्ति वाणयुद्धमनुत्तमं ।
 केशवस्य च माहात्म्यं नाधर्मस्तान् भजिष्यति । एषा ते वैष्णवी चर्या मया कार्त्तव्येन कीर्त्तिता ।
 पृच्छतस्मात् यज्ञोऽस्मिन्निवृत्ते जनमेजय । आश्चर्य्यपूर्व्वमखिलं यो ह्रीदंधारयेन्नरः ।
 सर्व्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकस्तु गच्छति । कल्पमुत्थाय यो नित्यं कीर्त्तयेत्सुममाहितः ।
 न तस्य दुरितं किञ्चिद्विह लोके परत्र च । ब्राह्मणः सर्व्ववेदो स्यात् क्षत्रियो विजयो भवेत् ।
 वैश्यो धनसमृद्धः स्याच्छूद्रो गच्छेच्च सद्गतिं । नाशुभं प्राप्नुयात्किञ्चिद्विदोर्धमायुरवाप्नुयात् ।
 ॥ मीतिरुवाच ॥ इति पारिवर्त्तिना राजा वैशम्पायनभाषितं । श्रुत्वा प्रीतमना जातो हरिवंशं द्विजर्षभः ।
 एवं शौनक संक्षेपाद्विस्तरेण तथैव च । प्रोक्ता वै सर्व्ववंशास्ते किम्भूयः श्रोतुमिच्छसि ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे विष्णुपूर्व्वेण नवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८० ॥ समाप्तश्चेरं विष्णुपूर्व्व ॥

॥ अथ भविष्यपर्व्व ॥

॥ शौनक उवाच ॥ जनमेजयस्य के पुत्राः पश्यन्ते भौमहर्षणे । कस्मिन् प्रतिष्ठितो वंशः पाण्डवानां महात्मनां ।
 एतदिच्छास्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे । तत्त्वः श्रुतवतां श्रेष्ठ सर्व्वविधासि मे मतः ।
 ॥ सौतिरुवाच ॥ पारित्तितस्य काश्यायां द्वौ पुत्रौ सम्भवतुः । चन्द्रापीडस्य नृपतिः सूर्यापीडस्य भोजवित् ।
 चन्द्रापीडस्य पुत्राणां शतमुत्तमधन्विनां । जनमेजय इत्येवं चात्तं भुवि परिश्रुतं ।
 तेषां ज्येष्ठस्तु राजासीत् पुरे वारणमाङ्गये । सत्यकर्षा महाबाहुर्ध्वज्वा विपुलदक्षिणः ।
 सत्यकर्षस्य दाय्यादः श्वेतकर्षः प्रतापवान् । अपुत्रः स तु धर्म्मार्त्ता प्रविवेश तपोवनं ।
 तस्मादमगताङ्गभेयादवी प्रत्यपद्यत । सुचारुर्दुहिता सुभूर्भालिनी भ्रातृमालिनी ।
 स तु जन्मनि गर्भस्य श्वेतकर्षः प्रजेश्वरः । अश्वगच्छद्गतं पूर्व्वर्षहाप्रस्थानमच्युत ।
 सा दृष्ट्वा संप्रयातं तं मालिनी पृष्ठतोऽन्वगात् । पथि सा सुपुत्रे सुभूर्भने राजोवलोकनं ।
 कुमारं ते परित्यज्य भर्त्तारं चान्वगच्छत । पतिव्रता महाभागा त्रैपदीव पुरा पतीन ।

सुकुमारः कुमारोऽसौ गिरिकुक्षे हरोद ह । पुण्यर्थं तस्य मेधासु प्रादुरासन्नहात्मनः ।
 प्रविष्टायाश्च पुत्रौ द्वैपैष्यलादिश्च कौशिकः । दृष्ट्वा हृषान्वितौ गृह्यतौ प्रबालयतां जले ।
 निघृष्टौ तस्य तौ पार्श्वौ शिलायां रुधिरभृतौ । अजश्यामौ तु पार्श्वौ तावुभावपि समाहितौ ।
 तथैव च समारुढावजपार्थस्तौऽभवत् । ततोऽजपार्थ इति तौ चक्राते नाम तस्य ह ।
 स तु वेमकशालायां द्विजाभ्यां परिवर्द्धितः । वेमकस्य तु भार्या तमुदहत् पुत्रकारणात् ।
 वेमक्याः स तु पुत्रोऽभूद्भ्राह्मणौ सचिवौ तु तौ । तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च युगपत्सुखजीविनः ।
 स एष पौरवो वंशः पाण्डवानां प्रतिष्ठितः । श्लोकोऽपि चात्र गीतोऽयं नाङ्गवेण ययातिना ।
 जरासंकमणे पूर्वं गृहं प्रीतेन धीमता । आचन्द्रार्कपद्मा भूमिर्भवेदपि न संशयः ।
 अपौरवा न तु मही भविष्यति कदाचन ।

११०७५

११०७६

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि एकनवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८१ ॥
 ॥ शौनक उवाच ॥ उक्तोऽयं हरिवंशे ते पर्व्याणि निखिलानि च । यथा पुरोक्तानि तथा व्यासशिष्येण धीमता ।
 तत् कथ्यमानमभितमिति हासमन्वितं । प्रीणात्यस्मान्मृतवत्सर्वपापप्रणाशनं ।
 सुखश्रव्यतया वीर मनो ह्लादयतीव नः । जनमेजयस्तु नृपतिः श्रुत्वा चाख्यानमुत्तमं ।
 सौते किमकरोत् पश्यः सर्पसत्रादनन्तरं ।
 ॥ सौतिरुवाच ॥ जनमेजयस्तु स नृपः श्रुत्वाख्यानमुत्तमं । यदारभत्तदाख्यास्ये सर्पसत्रादनन्तरं ।
 तस्मिन् सत्रे समाप्ते तु राजा पारितस्तदा । संययुं वाजिमेधेन सम्भारानुपचक्रमे ।
 खल्विकपुरोहिताचार्यानाङ्गयेदमुवाच ह । यस्येऽहं वाजिमेधेन हय उत्सृज्यतामिति ।

११०७७

ततोऽस्य विज्ञाय चिकीर्षितं तदा कृष्णो महात्मा सहसा जगाम । पारितं द्रुमदीनमत्वं द्वैपायनः सर्वपरावरजः ।

पारितस्तु नृपतिर्दृष्ट्वा तमृषिमागतं । अर्घ्यपाद्यासमं दत्त्वा पूजयामास शास्त्रतः ।
 तौ चोपविष्टावभितः सदस्यास्तस्य शौनक । कथा बह्विधासिन्धुवायुर्बुधार्थसंहिताः ।
 ततः कथान्ते नृपतिस्त्रेदयामास तं मुनिं । पितामहं पाण्डवानामात्मनः प्रपितामहं ।
 महाभारतमाख्यानं बह्वर्थं श्रुतिविदारं । निमेषमात्रमपि मे सुखश्रव्यतयागतं ।
 विभूतिविस्तारकरं सर्वेषां वै यशस्करं । त्वया सुविहितं ब्रह्मन् शङ्खं चौरमिवाहितं ।
 अमृतेन न तृप्तिः स्याद्यया स्वर्गसुखेन वा । तथा तृप्तिं न गच्छामि श्रुत्वां भारती कथां ।
 अनुमान्य तु सर्वज्ञं पृच्छामि भगवन्नहं । हेतुः कुरुणां नाशस्य राजसूयो मतो मम ।
 दुःसहानां यथा ध्वमो राजन्यानामुपपन्नः । राजसूयं तथा मन्ये युद्धार्थमुपकल्पितं ।
 राजसूयस्तु सोमेन श्रूयते पूर्वमाहृतः । तस्यान्ते सुमहद्युद्धमभवत्तारकामयं ।
 आहृतो वरुणेनाथ तस्यास्ते सुमहाकृते । देवासुरमहायुद्धं सर्वभूतवधावहं ।
 हरिश्चन्द्रश्च राजर्षिः क्रतुमेतमुपाहरत् । तत्राप्यादीवकं युद्धमभूत् क्षत्रियनाशनं ।
 ततोऽनन्तरमार्येण पाण्डवेनातिदुस्तरः । महाभारतधम्भारः संश्रुतोऽग्निरिव क्रतुः ।

११०७८

११०७९

११०८०

तदस्य मूलं युद्धस्य लोकव्यकरणस्य च । राजसूयो महायज्ञः किमर्थं न निवारितः ।
 राजसूये ह्यसंहर्यं यज्ञाङ्गैश्च दुरत्ययैः । मिथ्याप्रणीते यज्ञाङ्गे प्रजानां संस्रवो भुवः ।
 भवानपि च सर्वेषां पूर्वेषां नः पितामहः । अतीतानागतज्ञश्च नायसादिकरश्च नः ।
 ते कथं भवता नेत्रा बुद्धिमन्तश्च्युता गतात् । अनाथा ह्यपराधान्ति कुबेतारस्य पार्ष्विवाः । १११५
 ॥ व्यास उवाच ॥ कालेन विपरोतास्ते तव पूर्वपितामहाः । न मां भविष्यं पृच्छन्ति न चाष्टो ब्रवीम्यहं ।
 सामर्थ्यं न पश्यामि भविष्यस्य निवर्त्तने । परिहर्तुं न शक्या हि कालेन विहिता गतिः ।
 तथा त्विदमहं पृष्टो ब्रह्मास्मागन्नुभावि यत् । अतश्च बलवान् कालः सुताऽपि न करिष्यमि ।
 न संरक्ष्यान्चारश्चात्र वै श्यास्वति योद्धवे । खेदा हि काललिखिता सर्व्वया दुरतिक्रमा ।
 अश्वमेधः क्रतुश्रेष्ठः क्षत्रियाणां परिश्रुतः । तेन भविष्यते यज्ञं वासवो धर्षयिष्यति । १११६
 यदि तच्छक्यते राजन् परिहर्तुं कथञ्चन । दैवं पुद्गलकारेण माधजेयाद्य तं क्रतुं ।
 नचापराधः ब्रह्मस्य नोपाध्यायमशक्य ते । न च वा यजमानस्य कालो हि दुरतिक्रमः ।
 तस्य संस्मृतमिदं कालस्य परमेष्ठिनः । यथा दृष्टं प्रजासर्गं गमिष्यति शुभसन्धेयः ।
 तथा यज्ञफलानाञ्च विकेतारो द्विजातयः । तत्प्रशेषं निबोध त्वं चैकोक्ष्यं सचराचरं ।
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ निवृत्तावश्वमेधस्य किं निमित्तं भविष्यति । युवा परिहरिष्यामि भगवन् यदि सन्धेयः । १११७
 ॥ व्यास उवाच ॥ निमित्तं भविता तच्च ब्रह्मकोपकृतं प्रभो । यतेयाः परिहर्तुं त्वमित्येतद्गद्गमस्तु ते ।
 तथा वृत्तं क्रतुश्चैव वाजिमेधं परम्परा । क्षत्रिया माहरिष्यन्ति यावद्भूमिर्दूरिष्यति ।
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ निवृत्तावश्वमेधस्य ब्रह्मज्ञापाप्मिनेजसा । अहं निमित्तमिति मे भवं ब्रीडा च जायते ।
 कथं ह्यकीर्त्या संयुक्तः सुकृती मदिधो जनः । लोकानुसृहते मन्तुं खं सपात्र इव दिजः ।
 यथा ह्यनागतमिदं दृष्टमत्र प्रशाशनं । यद्यस्ति पुनरावृत्तिर्यज्ञस्याश्वसक्त मां । १११८
 ॥ व्यास उवाच ॥ उपात्तयज्ञो देवेषु ब्राह्मणेषूपपन्नते । तेजसाऽभ्याहृतं तेजस्तेजःस्त्रेवावतिष्ठते ।
 औद्भिज्जो भविता कश्चित् सेनानीः काश्यपोऽदिजः । सोऽश्वमेधं कलियुगे पुनः प्रत्याहरिष्यति ।
 तदन्ते तत्कुलीनस्य राजसूयमपि क्रतुं । आहरिष्यति राजेन्द्र श्रेतं सहमिवान्तकः ।
 यथा बलं मनुष्याणां कर्तृणां दास्यते फलं । युगान्तदारमृविभिः संवृतं विचरिष्यति ।
 तदा प्रमृतिं हास्यन्ति नृणां प्राणाः पुराकृतोः । न निवर्त्तयन्ते लोका वृत्तान्तावर्त्तनेष्विह । १११९
 तदा सृज्या महादकौ दुस्तरौ दानमूलवान् । चातुराश्रम्यत्रिचिखो धर्मः प्रविचरिष्यति ।
 तदा ह्यन्येन तपसा सिद्धिं यास्यन्ति मानवाः । धन्या धर्मं चरिष्यन्ति युगान्ते जनमेजय ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि दिनवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८२ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ आसन्नं विप्रकष्टं वा यदि कालं न विश्वरे । तदा दापरपर्यन्तं युगान्ते स्पृहयास्यहं ।
 प्राप्ता वयं तु तत्कालमनया धर्म्यदृष्टया । आदास्यामः परं धर्मं मुखमन्येन कर्मणा ।
 ॥ शौनक उवाच ॥ प्रजाममुदेमकरं युगान्तं समपस्मितं । प्रनष्टधर्मं धर्म्यज्ञ निमित्तैर्वैकुमर्हसि । ११२०

॥ धीतिरुवाच ॥ शृष्ट एवं भविष्यस्य गतिं तत्त्वेन चिन्तयन् । युगान्ते सर्वभूतानां भगवानब्रवीत्तदा ।

॥ व्यास उवाच ॥ अरक्षितारो हर्षारो बलिभागस्य पार्थिवाः । युगान्ते प्रभविष्यन्ति स्मरच्छपरायणाः ।

क्षत्रियास्य राजानो विभ्राः शूद्रेऽपजोविनः । शूद्रास्य ब्राह्मणाचारा भविष्यन्ति युगक्षये ।

काण्डस्यूताः श्रोत्रियास्य निक्षिपाणि हवींश्च यः । एकपङ्क्त्यामश्रियन्ति युगान्ते जनमेजय ।

श्रित्यवन्ताऽनृतपरा नरा मन्त्रामिषप्रियाः । मित्रभार्याश्चश्रियन्ति युगान्ते जनमेजय ।

११११५

राजवृत्ते स्थितासौरा राजानसौरशीलिनः । मृत्या अनिर्दिष्टभुजो भविष्यन्ति युगक्षये ।

धनानि साधनीयानि सता वृत्तमपूजितं । अकुतसना च पतिते भविष्यति युगक्षये ।

प्रमदचेष्टाः पुरुषा मुक्तकेशा विचूलिनः । ऊनयोऽश्ववर्षास्य प्रयास्यन्ति तदा नराः ।

अष्टशूला जनपदाः शिवशूलास्तुष्यथाः । प्रमदाः केशशूलास्य भविष्यन्ति युगक्षये ।

सर्वे ब्रह्म वदित्यन्ति सर्वे वाजसनेधिनः । शूद्रा भोवादिनस्यैव भविष्यन्ति युगक्षये ।

११११७

तपोयज्ञफलानाञ्च विकेतारो दिजातयः । क्षतवस्य भविष्यन्ति विपरोता युगक्षये ।

शूक्तदन्ताऽस्त्रिताक्षस्य मुण्डाः कापायवाससः । शूद्रा धर्मं चरित्यन्ति शाक्यबुद्धोपजोविनः ।

श्यापदप्रचुरत्वञ्च गवाश्चैव परित्यज्यः । स्नादूनां विनिवृत्तस्य ज्ञातव्या तु गते युगे ।

अग्न्या मध्ये निवस्यन्ति मध्याश्वान्निवासिनः । यथानिबन्धं प्रजाः सर्व्या गमिष्यन्ति युगक्षये ।

तथा द्विहायना दम्यास्तथा पल्लकवर्षकाः । चित्रवर्षा च पर्जन्या युगे क्षीणे भविष्यति ।

११११९

सर्वे चौरकुले जातासौरयन्तः परस्परं । स्त्रत्येनाक्या भविष्यन्ति यत्किञ्चित् प्राप्य दुर्गताः ।

न च धर्माश्चरित्यन्ति मानवा निर्गते युगे । ऊषार्कवज्रला भूमिः पन्थानस्तत्करावृताः ।

सर्वे वाणिजकाश्चैव भविष्यन्ति क्लेशा युगे । पिष्टदन्तानि देवानि विभजन्ते सुतास्तदा ।

हरणाय प्रपत्यन्ते लोभादन्तवादिनः । सौकुमार्यं तथा रूपं रत्ने चोपचयङ्कते ।

भविष्यन्ति युगान्ते च नार्यः केशैरलङ्कृताः । निर्विहारस्य भोतस्य गृहस्थस्य भविष्यति ।

१११२०

युगान्ते समनुप्राप्ते नान्या भार्यासमा गतिः । कुशीलानार्थभूयिष्ठं तथारूपसमावृतं ।

पुरुषान्प बद्धस्त्रीकं तद्युगान्तस्य लक्षणं । बद्धयाचनको लोको न दास्यन्ति परस्परं ।

अविचार्य्य शहीर्यन्ति दानं वर्णान्तरान्तथा । राजसौराग्निदण्डार्त्ता जनः क्षयमुपैयति ।

अस्यनिष्यत्तिरफला तरुणा वृद्धशीलिनः । ईहया सुखिनो लोका भविष्यन्ति युगक्षये ।

वर्षासु वाताः पुरुषा नीचैः शर्करकर्षिणः । सन्दिग्धः परलोकस्य भविष्यति युगक्षये ।

१११२३

वैश्या इव च राजन्या धनधान्योपजोविनः । युगापक्रमणे पूर्वं भविष्यन्ति दिजातयः ।

अप्रवृत्ताः प्रपत्यन्ते समयाः प्रपयास्तथा । क्षणं सविनयभ्रंशं युगे क्षीणे भविष्यति ।

भविष्यत्यफलो हर्षः क्षाधस्य सफला नृणां । अजास्यैवोपरोत्स्यन्ते पयसोऽर्थे युगक्षये ।

अशास्त्रविदुषां पुंसामेव स्तम्भवतः । शास्त्रोक्तस्य प्रवक्तारो भविष्यन्ति युगक्षये ।

सर्वः सर्वं विजानाति वृद्धाननुपभेद्य पै । न कश्चिदकथिर्नाम युगान्ते समुपस्थिते ।

१११२६

न चत्वारिणि नियोज्यन्ति विक्रमस्या द्विजातयः । चौरप्रियाश्च राजानो युगान्ते समुपस्थिते ।
 कुण्डोदृषा नैकतिकाः सुरापाः ब्रह्मवादिनः । अश्वमेधेन यज्यन्ति युगान्ते जनमेजय ।
 याजयिष्यन्त्यथो ज्यैष्ठ्यं तथा चाभ्युपनिषिणः । ब्रह्मणा धनदण्डार्त्ता युगान्ते समुपस्थिते ।
 भोग्यमभ्युपस्थितं न च कश्चित् पठिष्यति । एकशङ्खास्तथा नार्यो गवेधुकपिनद्विकाः ।
 नवत्राणि विवर्णानि विपरीता दिशस्तथा । सन्ध्यारागोऽय दिग्दाहो भविष्यद्यधरे युगे ।
 पितृन् पुत्रा नियोज्यन्ति वधः शत्रूश्च कर्षसु । वाक्शरैस्तर्क्षयिष्यन्ति गुरुन् शिष्यास्तथैव च ।
 विद्योनिषु च वतस्यन्ति प्रमदासु नरास्तथा । मुखेषु च प्रयोज्यन्ति प्रमत्ताश्च नरास्तदा ।
 अकृतायाणि भोज्यन्ति नराश्चैवाग्निहोत्रिणः । भिक्षां बलिमदत्त्वा च भोज्यन्ति पुरुषाः स्वयं ।
 एतेन सुप्तान् वञ्चयित्वा गमिष्यन्ति स्त्रियोऽन्यतः । पुरुषाश्च प्रसुप्तासु भार्यासु च परस्त्रियं ।
 नाव्याधितो नाप्यरुजः सर्व एवाभ्यसूयकः । न कृते प्रतिहर्त्ता च युगे लोणे भविष्यति ।
 इति श्रीमद्भारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि विनवत्यधिकशोऽध्यायः ॥ १८३ ॥

१११५

१११७

॥ जनमेजय उवाच ॥ एवं विलुलिते लोके मनुष्याः केन पालिताः । निवत्स्यन्ति किमाचाराः किमाहारविहारिणः ।

किद्राणां किमोहन्तः किंप्रमाणाः किमायुषः । काञ्च काष्ठां समामाद्य प्रपत्स्यन्ते कृतं युगं ।
 ॥ व्यास उवाच ॥ अत ऊर्ध्वं च्युते धर्मे गुणहीनाः प्रजास्ततः । शीलव्यसनमासाद्य प्राप्स्यन्ते ह्यसमायुषः ।
 आयुर्हीन्या बलम्लानिर्व्वलम्लान्या विवर्णता । वैभर्ष्याङ्गाधिभपीडा निर्व्वेदे व्याधिपीडनात् ।
 निर्व्वेदादात्मनोऽपि धर्माधार्द्ध्यगोलता । एवं गत्वा परां काष्ठां प्रपत्स्यन्ते कृतं युगं ।
 उद्देशतो धर्मागोलाः केचिन्मथयतां गताः । विमर्षगोलाः केचित्तु हेतुवादकुतूहलाः ।
 प्रत्यक्षमनुमानस्य प्रमाणमिति निश्चिताः । प्रमाणैक्यं करिष्यन्ति नेति पण्डितमानिनः ।
 अप्रमाणं करिष्यन्ति वेदोक्तमपरे जनाः । तदा मुखभगाश्चैव भविष्यन्ति स्त्रियोऽपराः ।
 नास्तिवपुःपरमाश्चापि केचिद्धर्माविलोपकाः । भविष्यन्ति नरा मन्दा मूढाः पण्डितमानिनः ।
 तदालमात्रश्रद्धेयाः शास्त्रज्ञानवहिष्कृताः । दाक्षिणास्ते भविष्यन्ति वादशीलकुतूहलाः ।
 तथा विलुलिते धर्मे जनाः श्रेयपुङ्गवाः । शुभान्येवाचरिष्यन्ति दानमत्यममन्त्रिताः ।
 सर्व्वभक्षः स्वयंगुप्तो निर्धृणो निरपत्रपः । भविष्यति तदा लोकस्ततः कषायस्य लक्षणं ।
 त्रिप्राणां शाश्वतीं वृत्तिं यदा वर्णावरो जनः । अभिपत्स्यति वृत्त्यर्थं तत्कषायस्य लक्षणं ।
 कषायापस्रवे काले ज्ञानविद्याप्रणाशने । मिद्धिमत्येन कालेन यास्यन्ति निरुपस्कृताः ।
 महायुद्धं महावातं महावर्षं महाभयं । भविष्यति युगे लोणे तत्कषायस्य लक्षणं ।
 विप्रकृशाणि रक्षांसि राजानः कर्षवेदिनः । वृथैवोपमोक्ष्यन्ति युगान्ते समुपस्थिते ।
 निःस्वाध्यायवषट्कारा अनेयाद्याभिमानिनः । क्रयादा ब्रह्मरूपेण सर्व्वभक्षा वृथाव्रताः ।
 मूर्खाः स्वार्थपरा लुब्धाः कुद्राः लुद्रपरिच्छदाः । व्यवहारापवृत्ताश्च च्युता धर्माश्च शाश्वतात् ।
 हर्त्तारः पररदानं परदारप्रधर्षकाः । कामात्मानो दुरात्मानः शोषधाः प्रियसाहसाः ।

१११९

११२०

११२१

तेषु प्रभवमाणेषु तुल्यशीलेषु सर्वशः । अभावितो भविष्यन्ति मुनयो बहुरूपिणः ।
 उत्पन्ना ये कृतयुगे प्रधानपुरुषाश्चयाः । कथायोगिन तान् सर्वान् पूजयिष्यन्ति मानवाः ।
 शस्त्रचारा भविष्यन्ति तथा चेलापहारिणः । भक्ष्यभोज्यहराश्चैव करण्डानाञ्च हारिणः ।
 चौराश्चौरस्य हर्तारो हर्ता हर्तुर्भविष्यति । चौरैश्चौरक्षये चापि कृतं क्षेमं भविष्यति ।
 निःसारे क्षुभिते लोके निष्क्रिये व्यन्तरे स्थिते । नराः अयिष्यन्ति वनं करभारप्रपीडिताः ।
 पितृनाञ्चापयिष्यन्ति पुत्राः कर्मणि सर्वशः । क्षुषाः शश्रूक्षया चैव युगान्ते पर्युपस्थिते ।
 वाक्शरैस्तर्जयिष्यन्ति गुरून् शिष्याः समन्ततः । यज्ञकर्मण्युपरते रक्षांश्चिन्तापदानि च ।
 कीटमूषिकमर्षाश्च धर्षयिष्यन्ति मानवान् । क्षेमं सुभिक्षमारोग्यं सामग्र्यञ्चापि बन्धुषु ।
 उद्देशतो नरश्रेष्ठ भविष्यति युगक्षये । स्वयं पालाः स्वयं चौरा युगमन्धारमन्भृताः ।
 मण्डलैः प्रचरिष्यन्ति देशे देशे प्रथक् प्रथक् । स्वदेशेभ्यः परिभ्रष्टा निःसाराः सह बन्धुभिः ।
 नराः सर्वे भविष्यन्ति तदा कालपरित्याज्याः । ततः स्कन्धैः समादाय कुमारान् विद्रुता भयात् ।
 कौशिकीं प्रतरिष्यन्ति नराः कुल्लयपीडिताः । अज्ञानं वृज्जान् कलिङ्गांश्च काश्मीरान् च मेकलान् ।
 चपिकान्तगिरिद्रोणीः संश्रयिष्यन्ति मानवाः । कृतस्त्रिंशद् दिनवत्पार्श्वं कृच्छ्रं लवणाम्भ्रः ।
 अरण्येषु निवस्यन्ति नराः क्लृप्ताः सह । नैव शून्या न चाशूया भविष्यति वसन्धरा ।
 गोप्ताश्चायगोप्ताः प्रभविष्यन्ति शस्त्रिणः । मृगैर्मत्स्यैर्बृहन्नैश्च आपदैः सर्पकीटकैः ।
 मधुश्राकफलैर्मूलेभ्यस्तर्जयिष्यन्ति मानवाः । चारं पर्णञ्च विविधं वस्त्रलान्धजिनानि च ।
 स्वयंकृतानि वस्यन्ति यथा मुनिजनास्तथा । वीजानामार्कानि निस्त्रयोदशः काष्ठशङ्कुभिः ।
 अजैडः खरोष्ठश्च पालयिष्यन्ति यत्नतः । मदोस्तेतांश्चि रोतस्यन्ति तोयार्थं कूलमाश्रिताः ।
 पक्वान्नव्यवहारेण विपणन्तः परस्परं । तनूरुद्धैर्यथा जातैः समूलान्तरमष्टनैः ।
 बहूपत्या मृजाहीनाः कुललक्षणवर्जिताः । एवं भविष्यन्ति तदा मनुयाः कालकारिताः ।
 हीनाद्धीनं तथा धर्म्मं प्रजा समनुपस्यति । आयुस्तत्र च मर्त्यानां परं त्रिशङ्कविष्यति ।
 दुर्बला विषयग्लाना असा मभिज्ञताः । भविष्यन्ति तदा तेषां रोगैरिन्द्रियसंक्षयः ।
 आयुःप्रसूयसंवेधाङ्गिना च न भविष्यति । शुश्रूषणो भविष्यन्ति साधूनां दर्शने रताः ।
 सत्यञ्च प्रतिपद्यन्ति व्यवहारोपसंक्षयात् । भविष्यन्ति हि कामानामलाभादृद्धशीलिनः ।
 क्रियन्ति च मन्त्रैश्च स्वपञ्चयपीडिताः । एवं शुश्रूषणो दाने सत्ये प्राणाभिरक्षणे ।
 चतुष्पादः प्रवृत्तश्च धर्म्मः श्रेयोऽभिपत्यते । तेषां लब्धानुमानानां गुणेषु परिवर्त्ततां ।
 स्वादु किञ्चित् विज्ञाय धर्म्म एव वदिष्यति । यथा हानिः क्रमप्राप्ता तदा दृष्टिः क्रमागता ।
 प्रसूयते ततो धर्म्मोऽभिपत्यति कृतं युगं । साधुवृत्तिः कृतयुगे कथये हानिरुच्यते ।
 शक्यं तु कालः स हीनवर्णो यथा शशी । कञ्चो हि तमसा भोमो यथा कलिपुगे तथा ।
 पूर्णस्य तमसः हीनो यथा कृतयुगे तथा । अर्थादः परं ब्रह्म वेदार्थ इति तं विदुः ।

११८०

११८१

११८२

११८३

११८४

११८५

अनिर्णीकमविज्ञातं दायाद्यमिव धार्यते । दृष्टवादस्तपो नाम तपो हि स्थावरं कृतं ।
 गुणैः कर्माभिनिर्दृष्टिर्गणस्तथैन कर्मणा । आशोस्तु पुरुषं दृष्ट्वा देशकालानुवर्त्तनो ।
 युगे युगे यथाकालमृषिभिः समुदाहृता । इह धर्मार्थकामानां देवानाञ्च प्रतिक्रिया ।
 आशिषश्च शुभाः पुण्यास्तथा चायुर्गुणे युगे ।

११९२०

तथा युगानां परिवर्त्तनानि चिरप्रवृत्तानि विधिस्वभावात् । जणे न संतिष्ठति जीवलोकः कथोदथाभ्यां परिवर्त्तमानः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि चतुर्नवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

॥ सौतिरुवाच ॥ इत्येवमाश्रमयतो राजानं जनमेजयं । अतोतानागतं वाक्यमृगैः परिषदा श्रुतं ।

११९२५

अमृतस्यैव भवादः प्रभा चन्द्रमसो यथा । अतर्पयत तच्छ्रोत्रं महर्षेर्वाङ्मयो रसः ।

धर्मकामार्थमयुक्तं कर्तुं वीरहर्षणं । रमणीयं तदाख्यानं कृत्स्नं परिषदा श्रुतं ।

केचिदश्रूणि मुमुक्षुः श्रुत्वा दध्युस्तथा परे । इतिहासं तमृषिणा पाराशर्येण दर्शितं ।

सदस्यान् सोऽभ्यनुज्ञाय कृत्वा चापि प्रदर्शितं । पुनर्द्रव्याम इत्युक्त्वा जगाम भगवानृषिः ।

अनुजगमुस्ततः सर्वे ब्रजन्तमृषिसत्तमं । लोके प्रवदतो श्रेष्ठं ये विशिष्टास्तपोधनाः ।

११९२०

याते भगवति व्यासे विप्राः सह महर्षिभिः । श्वत्विजः पार्थिवाश्चैव प्रतिजग्मुर्मथ्यागतं ।

पद्मगानां सुघोराणां कृत्वा तां वैरयातनां । जगाम रोषमुत्सृज्य राजा विषमिवोरगः ।

होत्राग्निदीपशिरमं परिचाय च तत्तर्कं । आत्मोक्तोऽप्याश्रमपदं जगाम सहसा मुनिः ।

राजाऽपि हास्तिनपुरं विवेश स्वजनावृतः । अश्वशासञ्च मुदितस्तदा प्रमुदिताः प्रजाः ।

कस्यचित्त्वय कालस्य स राजा जनमेजयः । दीक्षितो वाजिमेधाय विधिवद्भूरिदर्शितः ।

११९२५

संज्ञप्रमथं तस्याय देवो काश्या वपुष्टमा । संविशेष्टोपसंगस्य विधिदृष्टेन कर्मणा ।

तो तु सर्वानवद्याङ्गीञ्चकमे वामवस्तदा । संज्ञप्रमथमाविश्य तथा मिश्रोबभूव सः ।

तस्मिन् विकारे जनिने विदित्वा तत्त्वतश्च तत् । अमंज्ञोऽथमथस्ते ध्वनेत्यध्वर्युमब्रवीत् ।

अध्वर्युर्ज्ञानमप्यवस्तदिन्द्रस्य विचेष्टितं । कथयामास राजर्षेः शशाप स पुरन्दरं ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ यद्यस्ति मे यज्ञफलं तपो वा रत्नतः प्रजाः । फलेन तेन सर्वेण ब्रवीमि श्रूयतामिदं ।

११९२०

अद्यप्रभृति देवेन्द्रमजितेन्द्रियमस्मिन् । क्षत्विजा वाजिमेधेन न यत्त्यक्तोति शौनक ।

श्वत्विजश्चाब्रवीत् क्रुद्धः स राजा जनमेजयः । दौर्बल्यं भवतामेतद्वचं धर्षितः क्रतुः ।

विपयं मे न वस्तव्यं गच्छ त्वं सह बान्धवैः । इत्युक्त्वास्तव्यजुर्विप्रास्तं नृपं जातमन्यवः ।

अमर्षादश्वशामञ्च पञ्चीशालागताः स्त्रियः । राजा परमधर्मक्षतामनौ जनमेजयः ।

अमर्षो वपुष्टमाश्चैव निर्धातयत मे गृहात् । यथा मे चण्णो भूर्द्धिर्पातितौ रेणुगुण्डितौ ।

११९२५

शोटीर्यं मे यथा भग्नं यथा मानश्च दूषितः । नैतां द्रष्टुमनोऽस्मि पण्डितः किमिदमिदं ।

न स्वादु मोऽश्नाति नरः सुखं स्वपिति वा रहः । अस्वास्ते यः प्रियां भार्यां परेण मृदिनामिह ।

एवमुक्तेः प्रभाषन्ते क्रुद्धं पारिक्षितं नृपं । गन्धर्व्वराजः प्रोवाच विश्वावसुरिदं वचः ।

त्रियज्ञशतयज्जानं वामवस्त्रं न मृष्यति । अक्षरात्तेन पत्नी ते विहितं वपुष्टमा ।
 रश्मा नामाक्षरा देवी काशिराजसुता मतो । सैषा योषिद्वरा राजन्त्रभूताऽनुभूयतां
 यज्ञे विवरमासाद्य विघ्नमिच्छेत्ते कृतं । यज्वा ह्यसि कुप्येष्टमष्टया वामशोपमः ।
 विभेत्यभिभवाच्चक्रस्तव क्रतुफलैर्नृप । तस्मादावर्त्तितश्चैव क्रतुरिच्छेत्ते प्रभो ।
 मायैषा वामवनेष्ट प्रयुक्ता विघ्नमिच्छता । यज्ञे विवरमासाद्य संश्रमं विशाजिनं ।
 कृतमिच्छेत् रश्मायां मन्यसे यां वपुष्टमां । अथ ते गुरवः शशास्त्रियज्ञशतयाजिनः ।
 भंशितस्त्वस्त्र विप्राश्च फलादिन्द्रसमादिह । ततो यथैव दुर्दुर्षास्त्रियज्ञशतयाजिनः ।
 विभेत्यभिभवान्तद्वद्वाङ्मणेभ्यो ऽपि वामवः । एकेन तद्यदुभयं तीर्णं शक्रेण मायया ।
 स एष सुमहातेजा विजिगीषुः पुरन्दरः । कथमन्यैरभावीर्णं न प्रदारागतिक्रमेत् ।
 यथैव हि परा बुद्धिः परो धर्मः परो दमः । यथैव परमैश्वर्यं कीर्तिश्च हरिवाहने ।
 तथैव त्वयि दुर्दुर्षे त्रियज्ञशतयाजिनि । मा वामवं मा च गुरुं मात्मानं मा वपुष्टमां ।
 गच्छ दोषेण राजेन्द्र कालो हि दुरतिक्रमः । ऐश्वर्येणायनं त्रिय देवेन्द्रेणमि रोषितः ।
 आनुकूल्येन दैवस्य वर्त्तितव्यं सुखार्थिना । दुस्तरं प्रतिकूलं हि प्रतिस्तेत इवाक्षयः ।
 स्त्रीरत्नमुपभुञ्क्ष्वेभामपापं विगतज्वरः । अशापास्त्यज्यमाना वै शपेद्यरपि रोषितः ।
 अदुष्टान्तु स्त्रियो राजन्दिव्यास्तु मविशेषतः । भानोः प्रभा शिखा वज्रव्येदी हेमि तथाजितः ।
 परामृष्टाऽप्यभंक्रा नोपदुष्यन्ति रोषितः । याद्या लासयितव्याश्च पूष्याश्च सततं बुधैः ।
 शीलवत्यो नमस्कृत्याः पूष्या श्रिय इव स्त्रियः ।

११९४०

११९४५

११९१०

११९१५

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि विशावमुवाच पञ्चनव्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

॥ भौतिकवाच ॥ एवं हि विशावमुनाऽनुनीतः प्रसादमागम्य वपुष्टमायाः । चकार मिथ्याव्यतिशक्तितायाः शान्तिं परां मान
 वधभञ्जुष्टां ।

अममभिविनिवर्त्तमानं सः समभिलषन् जनमेजयो यशः स्वं । विषयमनुशशास धर्मबुद्धिर्कुदितमना रमयन् वपुष्टमानां ।
 न स विमतिविप्रपूजनाच्च च विनिवर्त्तति शीलयज्ञरागात् । न विषयपरिरक्षणाच्युतोऽसौ न च परिगर्हति तां वपुष्टमाञ्च ।
 विधिविहितमशक्यमन्यथा हि कर्तुं यदृषिर्चिन्त्यतपाः पुराऽब्रवीत् सः । इति नरपतिरात्मवांस्तदाऽसौ तदनुचिन्त्य
 बभूव वीतमन्युः ।

इदं महाकाव्यमष्टिषर्षहात्मनः पठन्मृणां पूज्यतेभो भवेन्नरः । प्रकटमायुः समवाय दुर्लभं लेभत मर्त्यज्ञफलञ्च केवलं । ११९४०
 शतक्रतोः कल्याणविप्रमोक्षणं पठन्निदं मुच्यति किल्बिषाक्षरः । तथैव कामान् त्रिविधान् समश्रुते समप्राप्तकामश्च विराज्य
 नन्दति ।

यथा हि पुण्यप्रभवं फलं दमात्ततः प्रजायन्ति सैन्यं पादपाः । तथा महविप्रमया दमा गिरः प्रवर्द्धयन्ते तमृषिप्रवर्त्तिताः ।
 पुत्रानपुत्रा लभन्ते सुवर्षमश्नुतः पुनर्विन्दति चात्मनः स्थितिं । व्याधिं न चाप्नोति चिरञ्च बन्धनं क्रियाश्च पुण्या लभन्ते
 गुणान्विताः ।

पतिमपि लभते च मत्सु कन्या श्रवणमुपेत्य शुभा मुनेस्तु वाचः । जनयति च सुतं गुणैरूपेण स्वजनहितं दिषतां प्रमर्दनञ्च ।
विजयति वसुधाञ्च राजदृष्टिर्द्धनमनुलं लभते दिषष्णयश्च । विपुलमपि धनं लभते वैद्यः सुगतिमियात् श्रवणाञ्च प्रहृष्ट
जातिः ।

११२७५

पुराणमेतच्चरितं महात्मनामधीत्य बुद्धिं लभते च नैष्ठिकीं । विहाय दुःखानि विमुक्तमंशयः संवीतरागो विचरेदसु
न्धरां ।

इत्येतदाख्यानमुदाहृतं मया प्रतिस्मरन्तो द्विजमण्डलेषु । स्त्रैर्येण धैर्येण पुनः स्मरन्तः सुखं भवन्तो विचरन्तु लोके ।
इति चरितमिदं महात्मनामृषिकृतमद्भुतवीर्यकर्मणां । कथितमिदं हि समासविस्तरैः किमपरमिच्छामि किं ब्रवामि ते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि सप्तवत्यधिकशतेऽध्यायः ॥ १६६ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रभावं पद्मनाभस्य स्त्रपतः सागराभ्रमि । पुष्करे वै यथोद्भूताः देवाः सर्पिण्यः पुरा ।

इतदाख्याहि निखिलं योगं योगविदाभ्यते । शृण्वन्तस्तस्य मे कीर्तिं न हर्षित्पजायते ।

११२८०

किथता चैव कालेन श्रेते स पुरुषोत्तमः । कियन्तश्चैव शयिते कालं कालस्य सम्भवः ।

किथता चैव कालेन सौन्तिष्ठति सुरारिहा । कथञ्चेत्याय भगवानष्टजन्निखिलं जगत् ।

के प्रजापतयस्तत्र पूर्वमासन्महामुने । कथं निर्मितवांश्चैव चित्रं लोकं सनातनः ।

कथमेकार्षे च घोरं नष्टे स्याद्वरजङ्गमे । नष्टे देवासुरगणे प्रमत्तारगराक्षसे ।

नष्टानलानिले लोके नष्टाकाशमहीतले । केवलं गङ्गरीभूते महाभूतविपर्यये ।

११२८५

प्रभुर्माहाभूतपतिर्महोत्तमा महाकृतिः । आस्ते सुरगुरुश्रेष्ठो विधिमादाय कं मुने ।

तस्मै त्वमुपपन्नाय ब्रह्मजितदसंशयं । वक्तुमर्हसि धर्मिष्ठ यशो नारायणात्मकं ।

प्रादुर्भावं पुरस्कृत्य भूतं मय्यं महात्मनः । आद्धानामुपविष्टानां भगवन् वक्तुमर्हसि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारायणयशोज्ञाने या भवेद्भवतः स्पृहा । तद्दर्शनघभूतस्य कार्यं कुरुकुलर्षभ ।

शृणुष्वदिपुराणेभ्यो दैवतेभ्यो यथा श्रुतः । ब्राह्मणानाञ्च वदतां श्रुतोऽस्माभिर्महात्मनां ।

११२८९

यथा च तपसा दृष्ट्वा दृष्टव्यतिसमद्युतिः । पराशरसुतः श्रीमान् कृष्णदैपायनोऽब्रवीत् ।

तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि यथाशक्ति यथाश्रुति । न विज्ञातुं मया शक्यम्विमात्रेण भारत ।

कः समुत्सहते ज्ञातुं परं नागयणात्मकं । विश्वायनोऽयं ब्रह्मऽपि न वेदयति तत्त्वतः ।

श्रुतं मे विप्रदेवानां यद्रहस्यं महर्षिणा । यदिज्यं सर्वयज्ञानां तत्त्वतस्तत्त्ववेदिनां ।

यदव्यात्मविदां चिन्त्यं कारणं चापि कर्मिणां । अधिदैवश्च यदैवं तदैवमिति संज्ञितं ।

११२९५

यद्भूतमधिभूतञ्च यत्परञ्च महर्षिणा । यत्सत्यं वेददृष्टञ्च यत्तत्त्वं यतयो विदुः ।

यः कर्त्ता कारको बुद्धिर्मनः सेवञ्च एव च । प्रधानं पुरुषः शास्ता यः कश्चिदभिग्रव्यते ।

कालः कालं स्वपयति द्रष्टा स्वाधीन एव च । प्राणः पञ्चविधश्चैव प्रवमजरमेव च ।

उच्यते विविधैर्भैरवस्त्यानघ तत्परैः । स एष भगवान् सर्वं करोति विकरोति च ।

योऽस्मान् करयते कर्म तेन स व्याकुलोक्ताः । यजामहे तमेवैशं तमेवैच्छाम निर्वृतिं ।

११३००

यो वक्ता यश्च वक्तव्यो यस्याहं प्रप्रवीमि वः । इदं शृणुत यच्छ्रेयो यच्चान्यत् परिजन्यथ ।
याः कथासैव वर्त्तन्ते अतथो वाऽथ गङ्गरे । विषं विषपतिं देवाः सर्वं नारायणात्मकं ।
यत् सत्यं यदमृतमादिमचरं वै यद्धृतं भवदमितश्च यद्भविव्यं । यत्किञ्चिन्नरमचराव्ययं त्रिलोके तत् सर्वं पुरुषवरः प्रभुर्व्यं
रिष्टः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करप्रादुर्भावे सप्तनवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ चत्वार्य्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत् कृतं युगं । तस्य तावच्छतो मन्व्या दिगुणा जनमेजय ।

तत्र धर्मस्तुष्पादो ह्यधर्मः पादविग्रहः । स्वधर्मनिरताः सन्तो यजन्ते चैव मानवाः ।

११२५

विप्राः स्थिता धर्मपरा राजवृत्ते स्थिता नृपाः । कृष्यामभिरता वैद्याः शूद्राः शूद्रसूयणे रताः ।

मदा सत्यं तपस्यैव धर्मस्यैव विवर्द्धते । सद्गिराचरितं कर्म क्रियते ख्यायते च वै ।

एतत् कृतयुगे वृत्तं सर्वेषामेव भारत । प्राणिनां धर्मशुद्धीनामपि चेन्नीचयोनिनां ।

त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रेतायुगमिहोच्यते । तस्य तावच्छतो मन्व्या दिगुणा परिकीर्त्तिता ।

दाभ्यामधर्मः पादाभ्यां चिभिर्दुर्धर्मा व्यवस्थितः । तत्र सत्यश्च सत्यश्च कृते सर्वं विधीयते ।

११२६

त्रेतायां विकृतिं यान्ति धर्मलौक्येन संयुताः । चातुर्वर्ण्यस्य वैकृत्याद्यान्ति दौर्बल्यमाश्रिताः ।

एष त्रेतायुगविधिर्निहितो देवनिर्मातः । द्वापरस्यापि सा चेष्टा तामपि श्रुतमहर्षि ।

द्वापरं दे सहस्रे तु वर्षाणां कुरुसप्तम । तस्य तावच्छतो मन्व्या दिगुणा परिकीर्त्तिता ।

तत्र ह्ययंपरा विप्रा ज्ञानिनो रजसावृताः । शठा भैरुतिकाः क्षुद्रा जायन्ते क्षुरपुङ्गव ।

दाभ्यां धर्मः स्थितः पद्भ्यामधर्मस्त्वभिर्दुष्कृतः । विपर्ययं यान्ति शनैः कृते ये धर्ममेतवः ।

११२७

ब्राह्मण्यभावा नश्यन्ति तयास्तिक्यं विशीर्यते । अतोपवासास्त्यजन्ते द्वापरे युगपर्य्यये ।

तथा वर्षसहस्रं वर्षाणां दे श्रते तथा । मन्वयाया सह संख्यातं क्रूरं कलिद्युगं स्मृतं ।

तत्राधर्मस्तुष्पादः स्याद्धर्मः पादविग्रहः । कामिनस्तमसाञ्जसा जायन्ते तत्र मानवाः ।

नैवोपवासकृत् कश्चिन्न साधुर्न च सत्यवाक् । आतिका ब्रह्मवक्ता वा नरो भवति वै तदा ।

अरुद्धारगृहीताश्च प्रलीणस्तद्वन्धनाः । विप्राः शूद्रसमाचाराः शूद्राश्चाचारलवणाः ।

११२८

दूषकाश्चाश्रमाणाश्च वर्णानास्यैव शङ्कराः । अगम्येवभिरंस्यन्ते वस्यन्त्येवं कलौ युगे ।

चय्यान्त्यैव सन्देहो युगान्ते जनमेजय । दिव्यं द्वाद्शसाहस्रं घटेतद्युगमुच्यते ।

तदेकसप्ततिगुणं मन्वन्तमिहोच्यते । एतच्चतुर्दशगुणमहर्षः स्मृतिहेत्यते ।

ततोऽहनि गते तस्मिन् सर्वेषामेव देहिनां । शरीरनिर्वृतिस्तु कुरुः शंभारबुद्धिमान् ।

दैवतानाञ्च सर्वेषां ब्राह्मणानां महीपते । दैत्यानां दानवानाञ्च यत्किञ्चनरसमां ।

११२९

देवर्षाणां ब्रह्मर्षीणां तथा राजर्षीणांमपि । गन्धर्व्याणामसुरमां भुजगानां तथैव च ।

पर्वतानां नदीनाञ्च पशूनाञ्चैव भारत । तिर्यग्यानिगतानाञ्च सत्त्वानां किमिणां तथा

महाभूतपतिर्देवः पञ्चभूतानि भूतकृत् । जगत्संहरणार्थाय कुरुते वैशमं महत् ।

भूत्वा सूर्य्यश्चक्षुषी चाददानो भूत्वा वायुः संहरन् प्राणिजालं । भूत्वा वह्निर्निर्दहन् सर्वलोकान् मेघो भूत्वा भूय एवाभ्यवर्धत ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करप्रादुर्भावे अष्टमवत्यधिकशतेऽध्यायः ॥ १६८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ भूत्वा नारायणो योगो सप्तमूर्तिर्धिभावसुः । गभस्तिभिः प्रदोषाभिः संशोषयति सागरान् । ११२२०

पीलाऽण्वांश्च सर्वान्स नदीः कूर्पांश्च सर्वशः । पर्वतानाञ्च सलिलं सर्वमादाय रश्मिभिः ।

मित्रा सहस्रशस्त्रैव महीं गत्वा रसातलं । रसातलगतं कृत्वा पिवते रसमुत्तमं ।

अपु सृजन् क्रौदमन्यद्ददाति प्राणिनां भुवं । तत् सर्वमरविन्दाच्च आदत्ते पुरुषोत्तमः ।

वायुश्च बलवान् भूत्वा स विधूयाखिलं जगत् । प्राणोदयं सुराणाञ्च वायुना कुरुते हरिः ।

ततो देवगणानाञ्च सर्वेषामेव देहिनां । ये चेष्टिगणः सर्वे ये चान्ये च यतोद्भवाः । ११२२१

पूर्यं घ्राणं शरीरञ्च पृथिवीमाश्रिता गुणाः । जिह्वा रसञ्च स्नेहञ्च संश्रिताः सलिलं गुणाः ।

रूपं चक्षुर्विपाकञ्च ज्योतिरेवाश्रिता गुणाः । स्पर्शः प्राणश्च चेष्टा च पवनं संश्रिता गुणाः ।

परमेष्ठिनमेते वै हृषीकेशं समाश्रिताः । ततो भगवता तत्र रश्मिभिः परिवारिताः ।

वायुना ह्ययमाणाश्च रूपाभ्योऽयमाश्रिताः । तेषां संघर्षजोद्भूतः पावकः शतधा ज्वलन् ।

अदहन्निखिलान् लोकानुपः संवर्त्तकोऽनलः । स पर्वतान् द्रुमान् गुल्मान् लतावल्लीसृणानि च ।

विमानानि च दिव्यानि पुराणि विविधानि च । आश्रमांश्च तया पुण्यान् दिव्यानायतनानि च ।

यानि चाश्रयणीयानि तानि सर्वाणि चादहत् । भस्मीभूतांस्ततः सर्वान् लोकान् लोकगुरुर्हरिः ।

भूया निर्व्यापयामास जलयुक्तेन कर्षणा । सहस्रदृष्ट्वाहतेजा भूत्वा कृष्णा महाघनः ।

दिव्यतोयेन हविषा तर्पयामास मेदिनीं । ततः क्षीरनिकाशेन स्वादुना परमाभसा ।

शिवेन पुष्पेन मही निर्व्याप्यमगमत् परं । तेन सा जलसञ्क्रान्ता पयसा सर्वतो धरा । ११२२५

एकार्णवजला भूत्वा सर्वसत्त्वविवर्जिता । महाभूतान्यपि च तं प्रविष्टान्यमितौजसं ।

मृगार्कपवनाकाशेऽसृक्षो जनविवर्जिते । संशोषयित्वा पीत्वा च कल्पयित्वा च देहिने ।

दग्ध्वा सन्तापयित्वा च वसत्येकः सनातनः । पौराणं रूपमास्याद्य किमप्यमितबुद्धिमान् ।

एकार्णवजलावामो योगो योगमुपासते । अयुतानां सहस्राणि शतान्येकार्णवाभ्यसि ।

न चेनं काश्चिदव्यक्तं व्यक्तं वेदितुमर्हति । ११२३१

॥ जनमेजय उवाच ॥ एकार्णवविधिः कोऽयं य एष परिकीर्तितः । क एष पुरुषो नाम किं योगः कश्च योगवान् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतावन्तमसौ कालमेकार्णवविधिं प्रति । करिष्यतीमं भगवानिति कश्चिन् दुष्यंत ।

न दृष्टा नैव गमिता न ज्ञाता नैव पार्श्वतः । न स्म विज्ञायते किञ्चिद्भूते तं देवमुत्तमं ।

कभः विस्ति पवनमय प्रकाशयन् प्रजापतिं भुवनपतिं सुरेश्वरं । पितामहं अतिनिलयं महामुनिं महोदधौ शयनमरोचयत् प्रभुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करप्रादुर्भावे अष्टमवत्यधिकशतेऽध्यायः । १६८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमेकार्णवे भूते श्रुते लोके महाद्युतिः । प्रच्छाद्य सलिलं सर्वं हरिर्नारायणः प्रभुः । ११२३५

महतो रजसो मध्ये महाणवसमस्य वै । विरजस्को महाबाहुरक्षरं ब्राह्मणं विदुः ।
 आत्मरूपप्रकाशेन तपसा संवृतः प्रभुः । विक्रमः कालानु ततः सुष्वाप ससदा ।
 पुरुषो यज्ञ इत्येवं यत् परं परिकीर्तितं । यच्चान्यत् पुरुषाख्यन्तु तत् सर्वं पुरुषोत्तमः ।
 ये च यज्ञपरा विप्राः स्त्रिजिज्ञा इति संज्ञिताः । आत्मदेवपुरा भूता यज्ञेभ्यः श्रूयतां तदा ।
 ब्रह्माणं परमं वक्तादुक्तातारश्च सामगं । होतारमथ चाध्वर्युं वाङ्मयामयजत प्रभुः ।
 ब्रह्मणो ब्राह्मणत्वाच्च सप्रसारश्च सर्वज्ञः । तन्मित्रावरुणं सुहृत् प्रतिष्ठातारमेव च ।
 उदरात् प्रतिहर्तारं होतारश्चैव भारत । अध्यापकमथोक्त्वा नेष्टारश्चैव भारत ।
 पाणिभ्यामथ चाग्नीध्रं ब्रह्मण्यश्चैव याज्ञिकं । पावाणमथ वाङ्मयां सुनेतारश्च याज्ञिकं ।
 एवमेवैव भगवान् षोडशैतान् जगत्पतिः । प्रवक्तुं सर्वयज्ञानामृत्विजोऽसृजदुत्तमान् ।
 तद्देशं वै यज्ञमथः पुरुषो वेदसंज्ञितः । वेदाश्च तन्मथाः सर्वे साङ्गोपनिषदक्रियाः ।
 स्वपत्येकार्णवे चैव यदास्यंमभूत् पुरा । श्रूयते तद्यथावृत्तं मार्कण्डेयोऽनुभूतवान् ।
 जोषो भगवतस्तस्य कुक्षेवैव महामुनिः । ब्रह्मवर्षमहस्तायुस्यैव वरतेजसा ।
 इति तीर्थप्रसङ्गेन पृथिवीतीर्थगोचरः । आश्रमानपि सर्व्याश्च तीर्थान्यायतनानि च ।
 देशात्राष्टाणि चित्राणि पुराणि विविधानि च । अपहोसरतः क्षान्तस्तपो चारमुपाश्रितः ।
 मार्कण्डेयस्ततस्तस्य शनैर्वृक्षादिनिःसृतः । निष्कामन्तं न चात्मानं जानीते देवमाद्यथा ।
 निष्कान्तस्तस्य वरमादेकार्णवमथो गतः । सर्वतस्तमसा ज्झं मार्कण्डेयो निरीकते ।
 तस्योत्पन्नं भयं तीव्रं संशयस्ताम्रजीविते । देवदर्शनं हृष्टो विस्मयश्चागमत परं ।
 स चिन्तयति मध्यस्थाः मार्कण्डेयोऽभिप्रक्षितः । किंस्त्रिद्वेदयं विन्ता मोहः स्त्रिभूभूयते ।
 व्यक्तमन्यतमो भाव एतेषां भविता मम । न होदृशमसंक्रिष्टमयुक्तं मत्पमर्हति ।
 नष्टचन्द्रार्कपवनम्बुपर्वतभूतलः । कतमः स्यादयं लोक इति चिन्तायवस्थितः ।
 अष्टशृङ्गापि पुरुषं शयानं पर्वतोपमं । तोयार्द्रमिव जीमूतं मध्ये मग्नं महाणवे ।
 तपन्तमिव तेजाभिर्भास्वन्तमिव वर्षसा । जायन्तमिव गाम्भीर्याच्छ्रमन्तमिव पञ्चगं ।
 स देवं द्रष्टुमायाति को भवानिति विस्मयात् । तथैव च शनैर्भूयो मुनिः कुचिं प्रवेक्षितः ।
 स प्रविष्टः पुनः कुक्षौ मार्कण्डेयः सुनिश्चितः । तथैव चरते भूयोऽविज्ञानं स्वप्रदर्शनं ।
 स तथैव यथा पूर्वं पृथिवीमटते पुनः । तीर्थस्थानानि पुण्यानि वोचन्नायतनानि च ।
 क्रतुभिर्यजमानांश्च समाप्रवरदक्षिणैः । पश्यते देवकुक्षिन्तान् चास्रजूकान् द्विजोत्तमान् ।
 सदृक्तमाश्रिताः सर्वे वर्णा ब्राह्मणपूर्वकाः । चत्वारश्चाश्रमाः सम्यग्ययाद्विष्टपदानुगाः ।
 वर्षाणां शतमांशं मार्कण्डेयो महामुनिः । विचरन् पृथिवीं क्रतूनां न च कृष्यन्तमैव च ।
 ततः कदाचिदयं वै पुनर्वृक्षादिनिःसृतः । सुप्तं न्यपोधगाखायां बालमेकं निरीकते ।
 यथैत्रैकार्णवजले नो हारणावृत्तान्तरे । अव्यक्तभीषणे लोकं सर्वभूतविवर्जिते ।

११९१

११९२

११९३

११९४

११९५

११९६

स भूयो विस्मयाविष्टः कैटरहस्यमन्वितः । बालमादित्यसङ्काशं न ब्रह्मात्युपसर्पितुं ।

सोऽश्चिन्त्यदयैकान्ते स्थिता सलिलसन्निधौ । पूर्व्वदृष्टमिदं नेति शङ्किता देवमाधया ।

अगाधे सलिले सन्ने मार्कण्डेयः स्रवन्मुनिः । न शान्तिं लभते तत्र अमात् सन्वसविडम्बः ।

तथैव भगवान् हृषी गतो योगेन बासतां । बभाषे मेघतुल्येन स्तरेण पुरुषोत्तमः ।

॥ भगवानुवाच ॥ माभैर्व्यस न भेतथं सम्प्रत्येहि ममान्तिकं । मार्कण्डेय मुने वीर बासस्तं श्रमपीडितः । ११२८०

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ को मां नात्मा कीर्तयति तपः परिभवन्मम । बहुवर्षसहस्राख्यं धर्षयन्निव मे वयः ।

न ह्येष समुदाचारो देवेष्वपि समाहितः । मां ब्रह्माऽपि स विशेशो दीर्घायुरिति भाषते ।

कस्तपोधारशिरसं मामद्य त्यक्तजीवितः । मार्कण्डेयेति मां प्रोक्ता मृत्युमोक्षितुमिच्छति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमाभावते मोहात्मार्कण्डेयो महामुनिः । अथैनं भगवान् भूयो बभाषे तत्परायणं ।

॥ भगवानुवाच ॥ अहं ते जनको वत्स हृषीकेशः पिता गुरुः । आद्युःप्रदाता पौराणः किमर्थं नोपमर्षमि । ११२८१

मां पुत्रकामः प्रथमं पिता ते ह्यङ्गिरा मुनिः । पूर्व्वमाराधयामास तपस्वीब्रमुपाश्रितः ।

ततस्त्वां धारतपसं दह्नोपमतेजसं । दत्तवानहमात्मैष्टं महर्षिममितायुषं ।

तत्र नोत्सहते शान्ध्या येन भूयो ममात्मकं । द्रष्टुमेकार्णवगतं क्रीडन्तं योगधर्म्मिणं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रहृष्टवदनो विस्मयोत्फुल्ललोचनः । मूर्च्छित्वा बद्धाञ्जलिपटो मार्कण्डेयो महातपाः

गोत्रनामादिकं श्रुत्वा दीर्घायुर्लोकपूजितः । अथाकरोन्नमस्कारं प्रणतः शिरसा प्रभुं । ११२८२

॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ दृष्ट्वाऽहं तत्त्वतो मायामिमं ज्ञातुं तवानघ । यदेकार्णवमध्यस्थः शेषे त्वं बासकपवान् ।

किमंशः कथं भगवन् लोके विज्ञायसे प्रभो । तर्कये त्वां महद्भूतं न भूतमिह तिष्ठति ।

॥ भगवानुवाच ॥ अहं नारायणो ब्रह्मा सञ्भवः सर्व्वदेहिनां । सर्व्वभूतोद्भवकरः सर्व्वभूतविनाशनः ।

अहमैष्टं पदे शक्तं चतुर्नामपि वत्सरः । अहं युगे युगाख्यश्च युगस्यावर्त्त एव च ।

अहं सर्व्वानि सत्त्वानि दैवान्यस्त्रिलोकानि च । भुजगानामहं शेषस्तार्क्ष्याऽहं सर्व्वपर्णिणः । ११२८३

अहं सहस्रशीर्षाद्यैर्यः पादैरभिसंस्तुतः । आदित्यो यज्ञपुरुषो देवयज्ञमथो मुखः ।

अहमग्निर्हव्यवाहो धादमी पतिरव्ययः । यत्पृथिव्यां द्विजेन्द्राणां तपसा भावितात्मनां ।

बहुजन्मनिरुद्धानां ब्रह्मणोऽप्यतिरिच्यते । ज्ञानवान् दृष्टविश्वात्मा योगिनां योगवित्तमः ।

छतान्तः सर्व्वभूतानां विश्वेषां कास्यसंज्ञितः । अहं कर्म्मक्रिया जीवः सर्व्वेषां धर्म्ममाधनं ।

निष्क्रियः सर्व्वभूतानामात्माजातिः सनातनः । प्रधानं पुरुषो देवस्त्वनाद्यस्त्ववथोऽव्ययः । ११२८४

अहं धर्म्मस्तपस्याहं सर्व्वोन्ननिवाभिनां । अहं हव्यशिरा देवः क्षीरोदधिमहार्णवे ।

स्यन्तं सत्यश्च परमसहभेकः प्रजापतिः । अहं सांख्यमहं योगः पदं तत्परमं तथा ।

अहमिन्द्रो भवश्चाहमहं विद्याधिपः स्मृतः । अहं ज्योतिरहं वायुरहं भूमिरहं नभः ।

अहमापः समुद्राश्च नचत्राणि दिशो दश । अहं वर्षमहं सोमः पञ्जन्योऽहमहं रविः ।

क्षीरोदः सागराश्चहं समुद्रो वडवामुखः । वह्निः सम्मर्त्तको भूत्वा पिवंस्तोयमयं हविः । ११२८५

अहं पुराणं परमं तथैवाहं पराचक्षं । अहं भूतस्य भवस्य वर्तमानस्य सम्भवः ।

यत्किञ्चित् पश्यसे चैव यच्चृणोषि च किञ्चन । यच्चानुभवसे लोकं तत् सर्वं मामकं स्मृतं ।

विश्वं सृष्टं मया पूर्वं सृजयन्नाद्यं पश्य मां । युगे युगे च सृक्ष्यामि मार्कण्डेयाखिलं जगत् ।

तदेतदखिलं सर्वं मार्कण्डेयावधारय । शुश्रूषूर्ध्वमधर्वेषुः कुलौ चर सुखी भव ।

मम ब्रह्मा शरीरस्यो देवास्य चरिणिः सह । व्यक्तमव्यक्तयोगं मामवगच्छापराजितं ।

११४९

अहमेकाचरो मन्त्रस्त्युत्तरस्यैव सर्वेशः । त्रिपदस्यैव परमस्त्रिवर्गार्थनिदर्शनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमेतत् पुराणेषु ब्रह्मान्तेषु महामुनिः । वक्तुमाह्वतवानाशु मार्कण्डेयं महामुनिं ।

प्रवेशयामास ततो जठरं विश्वरूपधृक् । ततो भगवतः कुर्वं प्रविष्टो मुनिसत्तमः ।

रराम सुखमासाद्य शुश्रूषन् हंसमन्त्रयं ।

तदचरं विविधमपाश्रितो वपुर्गर्हाणवे व्यपगतचक्रभास्करे । शनैश्चरन् प्रभुरस्य हंससंज्ञितः सृजन् जगद्विचरति काल
पर्यये ।

११४९

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे मार्कण्डेयदर्शने दिशततोऽध्यायः ॥ २०० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आपवः स विभुर्भूत्वा कारयामास वै तपः । हादधिलात्मनो देहमात्मना कुम्भसम्भवः ।

ततो महात्माऽतिबली मतिं लोकस्य सज्जने । महतां पञ्चभूतानां विश्वभूतो व्यविन्यत ।

तस्य चिन्तयतस्तत्र तपसा भावितात्मनः । निराकाशे तोयमये सूक्ष्मे जगति गङ्गरे ।

ईषत् सङ्क्षोभयामास सोऽर्णवं रलिले स्थितः । अगन्तरोर्षिणा सूक्ष्ममथ च्छिद्रमभूत्तदा ।

तत्र शब्दमयोऽभूत् स माहूतद्रवसम्भवः । स लब्ध्वाऽन्तरमवोम्भे अवर्द्धत समोरणः ।

११४९

विवर्द्धता बलवता तेन सङ्क्षोभितोऽर्णवः । अन्योन्यवेगाभिहता ममन्युसोर्भयः कुशं ।

महाएवस्य कुम्भस्य तस्मिन्नाभसि मथ्यति । लब्ध्वावर्त्ता समभवत् प्रभुवैशानरोऽर्षिमान् ।

ततः संशोषयामास पावकः रलिलं बद्ध । क्षयाञ्जलिनिधेश्छिद्रमसृजद्विचरति तदा ।

आत्मतेजोभवाः पुण्या आपोऽमृतरोषापमाः । आकाशं छिद्रसंभूतं वायुराकाशसम्भवः ।

आज्यं मध्वर्षणोद्धूतं पावकश्चाज्यसम्भवः । दृष्ट्वा प्रीतमना देवो महात्मा भूतसम्भवः ।

११४९

दृष्ट्वा भूतानि भगवान् लोकसृष्ट्यग्रमव्ययः । ब्रह्मणो जन्मसंहितं बद्धरूपो विचिन्वति ।

चतुर्धुगादिबंध्यते सहस्रयुगपर्यये । यत् पृथिव्यां द्विजेन्द्राणां तपसा भावितात्मनां ।

बृहज्जन्मनिर्द्धात्मा ब्राह्मणो यतिरुत्तमः । ज्ञानवान्दृष्टविद्यात्मा योगिनां योगविन्तमः ।

तमात्मतत्त्वं विज्ञेयं संपूर्णैश्वर्यविक्रमं । देवो ब्रह्माणि विश्वेशो नियोजयति योगवित् ।

ततस्तस्मिन्महातोये हविषो हरिरभ्युतः । स्वपन् क्रीडंश्च विविधं मोदते वै स पावकिः ।

११४९

पद्मं नाभ्युद्धवं चैकं समुत्पादितवांस्तप्तः । सहस्रपणै विरजो भास्कराभं हिरण्मयं ।

ऊताशनज्वलितशिखो ज्वलन्प्रभं सुगन्धिं शरदमलार्कतेजसं । विराजते कमलमुदारवर्चसं महात्मनस्तनुहृत्पाददर्शनं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे महापद्मोत्पत्तौ एकाधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ यांगविदां श्रेष्ठं सर्वभूतमनोमयं । सृष्टारं सर्वभूतानां ब्रह्माणं सर्वतोमुखं ।
तस्मिन् हरिणमये पद्मे बह्मयोजनवस्तुते । सर्वतेजोगुणमये पार्थिवैर्लवैर्युते ।
तस्य पद्मं पुराणज्ञाः पृथिवीरुहमुत्तमं । नारायणात् समुत्पन्नं प्रवदन्ति महर्षयः ।
या तु पद्मासना देवो तां पृथ्वीं परिचक्षते । ये तु गर्भाङ्कुराः सारास्त्रान् दिव्यान् पर्वतान् विदुः ।
हिमवन्तश्च मेरुश्च नीलं निषधमेव च । कैलासं कौशवन्तश्च तथाऽद्रिं गन्धमादनं ।
पुण्यं विशिखरं चैव कान्तं मन्दरमेव च । उदयश्च गिरिश्रेष्ठं विन्ध्यमस्तश्च पर्वतं ।
एते देवगणानाञ्च सिद्धानाञ्च महात्मनां । आश्रयाः सर्वभूतानां पुण्याः कामयुजोऽद्रयः ।
एतेषामन्तरो देशो जम्बूदीप इति स्मृतः । जम्बूदीपस्य संख्यानां याज्ञिका यत्र कुर्वते ।
गर्भाद्यत् स्रवते तोयं देवाभ्युत्तरभोपमं । दिव्यतीर्थशतापाङ्गुला दिव्याः सरितः स्मृताः ।
यान्येतानि तु पद्मस्य केशराणि समन्ततः । असंख्याताः पृथिव्यान्तु सर्वे ते धातुपर्वताः ।
यानि पद्मस्य पत्राणि भूरीण्डुर्द्ध्वं नराधिप । ते दुर्गमाः शैलचिता स्तब्धदेशा विकल्पिताः ।
यान्यथः पद्मपत्राणि निवासार्थं विभागशः । दैत्यानामुरगणाञ्च पातालं तन्महात्मनां ।
तेषामधोगतं यत्तद्ददकेत्यभिर्भञ्जितं । महापातककर्माणां मज्जन्ति यत्र मानवाः ।
पद्मस्यान्ते कुलं यत्तदेकार्णवजलं महत् । प्रोक्तास्ते दिक्षु संघाताश्चत्वारो जलभागराः ।
एष नारायणम्याधः महापुष्करमम्भवः । प्रादुर्भावोऽय्यथस्तस्मान्नाम्ना पुष्करभञ्जितः ।
एतस्मात् कारणात्तज्जैः पुराणैः परमर्षिभिः । याज्ञिकैर्वैदुष्ट्यैर्यज्ञे पद्मविधिः स्मृतः ।
एवं भगवता पद्मविधया परया विधिः । पर्वतानां नदीनाञ्च देशानाञ्च विनिर्भितः ।

विभक्त्या चापत्तिमप्रभावः प्रभाकरे योगिवरोऽमितद्युतिः । स्वयं स्वयम्भूः शयनेऽसृजत्तदा जगन्मपं पद्मनिधिं महर्षिभिः ॥ २०२ ॥

इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे सर्वभूतोत्पत्तौ श्लोकादिशतेऽध्यायः ॥ २०२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ चतुर्थगादिसम्भूतौ महम्मयुगपर्यये । विप्लवमसि संभूतौ मधुर्नाभ महासुरः ।
तस्यैव तु महायोऽन्यो भूतो रजसि कैटभः । तौ रजस्तमसाविष्टौ सम्भूतौ कामरूपिणौ ।
एकार्णवजलं सर्वं लोभयन्तौ महाबलौ । कृष्णरक्ताम्बरधरौ श्वेतदीप्तोद्यदंष्ट्रिणौ ।
किरीटमुकुटोदग्रौ केयूरवलथोज्ज्वलौ । महावृषभताम्राक्षौ पीनोररकौ महाभुजौ ।
महच्छिरःसंहननौ जङ्गमाविव पर्वतौ । नीलमेघाभसङ्काशावादित्यप्रतिमानौ ।
विद्युदम्बोदताम्राब्धां कराभ्यामतिभोषणौ । पादसञ्चारवेगाम्बामुख्यपन्ताविवार्षवं ।
कम्पयन्ताविव हरिं शयानमरिसूदनं । तौ तत्र विचरन्तौ स्य पुष्करं विश्वतोमुखं ।
पश्यतां दीप्तवपुषं योगिनां श्रेष्ठमययं । नारायणसमाश्रितं सृजन्तमखिलाः प्रजाः ।
देवतानि च विश्वानि मानसांश्च सुतामृषीन् । ततस्तावूचतुस्तत्र ब्रह्मणमसुरोत्तमौ ।
दुष्टौ युयुत्सया क्रूरौ कोधमरकजोचनौ । कस्त्वं पुष्करमध्यस्थः सितोष्णीषस्तुमुखः ।
अवां न गणयेन्मोहादास्ते त्वं विगतज्वरः । रक्ष्यावयोर्वाङ्मयुद्धं प्रयच्छ कमलोद्भव ।

आवाभ्यां परमेष्ठाभ्यां न ब्रह्मं ज्ञातुमाहवे । कथं कथोद्भवस्तुभं केन चाधीत चोदितः ।

कः खष्टा कस्य ते गोप्ता केन नास्माभिधोयसे ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ यः क इत्युच्यते लोके ज्ञाविज्ञातः सखस्तत्र । तत्सम्भवं योगवन्तं तं किं मां नाधिगच्छयः ।

॥ मधुकैटभावूचतुः ॥ नावयोः परमं लोके किञ्चिदस्ति महामते । आवाभ्यां द्वाद्यते विन्धं रजसा तमसा तथा । ११५०४

रजसामोमयावावां यतीनां दुःखस्तथैव । कलकौ धर्म्यीक्षानां दुःखरौ सर्वदेहिनां ।

आवाभ्यां मुह्यते लोको व्युत्थिताभ्यां युगे युगे । आवामर्थस्य कामस्य यथाः स्वर्गपरिहराः ।

सुखं यत्र मुदो यत्र यत्र श्रीः सन्नतिर्नयः । एवं यत् काञ्चित् किञ्चित्तदुत्थस्य विचिन्तयन् ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ यत्तद्योगवन्तां श्रेष्ठं यत् पूर्वमवाचितं । तत् समाधाय गुणवान् सत्त्वे चास्ति प्रतिष्ठितः ।

यत् परं योगयुक्तानां योऽक्षरं सत्त्वमेव च । रजस्तमसश्चापि यः खष्टा जीवसम्भवः । ११५०५

यतो भूतानि जायन्ते सान्त्विकानोतराणि च । स एव युद्धा समरे वशी वां प्रमयिष्यति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः शयानं श्रीमन्मं बह्मोपलब्धवित्तुं । पद्मनाभं हृषीकेशं प्रणम्यावोचतामभौ ।

आनोवस्त्रां विश्वयोगिमेकं पुरुषसत्तमं । तवोपासनहेतुर्थमिति नो विद्मि कारणं ।

अमोघदर्शनं सत्यं यतस्त्रां विदुर्दंशरं । ततस्त्रामभितो देव काङ्क्षावः प्रतिवीक्षितुं ।

तदिच्छावो वरं दत्तं त्वया ज्ञावामरिन्दम । अमोघदर्शनस्यैव ममसोऽस्त्वमित्तच्छयः । ११५०६

॥ भगवानुवाच ॥ कानिच्छन्ते द्रुतं द्रुतं वरानसुरसत्तमौ । दत्तायुवौ मया भूयस्त्वेषां जीवितुमिच्छयः ।

तस्माच्चक्षेप वां यत्नस्तत् प्राप्तुं महाबलौ । बभौ भवन्तौ तु ज्ञातां तामित्येवाब्रवीद्भूरिः ।

उभावपि महात्मानावूर्जितौ सत्ततत्परौ ।

॥ मधुकैटभावूचतुः ॥ यस्मिन् कश्चिन्मृतवान् देवे तस्मिन् प्रभो बधं । दृष्ट्वावः पुत्रतस्यैव तव यातुं सुरारिहन् ।

॥ भगवानुवाच ॥ वाढं सुतो मे प्रवरौ भविष्ये कल्पसंभवे । भविष्येता न सन्देहः सत्यमेतद्भुवि वां । ११५०७

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वरं प्रदायाय महासुराभ्यां सनातनो विश्वहरो महाश्रुतिः । रजस्तमोभ्यां भवभावोपमौ समन्व

तावूतको सुरारिहा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे मधुकैटमवधे त्र्यधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ क्षिता तस्मिंस्तु कमले ब्रह्मा ब्रह्मविदात्मरः । ऊर्ध्वबाऊर्ध्वबाऊक्षयो चोरं समानितः ।

ज्वलन्निव स तेजस्वी भाभिः क्षामिस्तमोमुदः । समये सर्वधर्मैश्च सखसांश्रुतिवांश्रुमान् ।

अथान्यद्रूपमास्याथ ब्रह्मर्नाराचसोऽव्ययः । द्विधाक्षताक्षमाक्षानमचिन्तात्मा सनातनः ।

आजगाम महातेजा योगाचार्यो महातपाः । सांख्याचार्यस्य मतिमान् कपिलो ब्रह्मविदात्मरः । ११५०८

देवर्षिभिः स्तुतावेतो युक्तौ ब्रह्मविदात्मरौ । उभावपि महात्मानावूर्जितौ सत्ततत्परौ ।

तौ प्राप्तावूचतुस्तत्र ब्रह्मात्मनितौजसं । परावरविशेषज्ञौ पूजितौ परमर्षिभिः ।

बहुलाहठपादस्य विशाखा जगतः स्थितिः । यामयोः सर्वभूतानां ब्रह्मा लोकगुरुर्धरः ।

तथेः सप्तमं जुला स तिस्रो ज्ञासतीर्जयन् । नोनिमान् सतवान् लोकान् यथाह ब्राह्मणो श्रुतिः ।

पुत्रं भूःशक्रश्चैव समुत्पादितवान्पुत्रः । ततो जनायतस्तत्र ब्रह्मा मानसमन्वयं । ११४०
 सोऽप्यमृत्युये ब्रह्माणमुवाच मानवः सुतः । केरानि किन्ते साहाय्यं ब्रवीतु भगवानिति ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ य एव कपिलो नाम ब्रह्मा नारायणस्तथा । वदते मां वचसा च तत् कुर्वन् भवानने ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ब्रह्मकोर्त्तं तदा सोऽयं भूयःशक्रावपक्षितः । इन्द्रमुपैक्षि सुवयोः किं कुर्वीति क्षमायादिः ।
 ॥ परमेश्वरावुचतुः ॥ धेनुं सत्यमश्वरं ब्रह्म कृष्टादशविधं कृतं । यत्सत्यममृतमेव परमतः समनुसर ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येवमेव निजम्याच यः कथौ दिव्यमुत्तरं । गत्वा च तत्र ब्रह्माम्रममन्त्रान्नपकुवा । ११४१
 ततो ब्रह्मा भुवर्कोऽयं द्वितीयमवजतः प्रभुः । सङ्कल्पयित्वा च पुनर्मानयेव भवानम्याः ।
 ततः सोऽयमब्रवीदायं किं कुर्वीति पितामहं । पितामहस्ततश्चतरो ब्रह्मायं समुपस्थितः ।
 ब्रह्मायां सहितः सोऽपि भूयो भगवतो गतः । प्राप्तश्च वरनं स्थानं च तत्रैव पार्श्वमागतः ।
 तस्मिन्निषि गते पुनै द्वितीयमवजतः प्रभुः । लोकोपपन्निकुञ्जलं भूर्भुवः नाम तं विदुः ।
 आसाद्य सोऽपि तं धर्मोत्तयोरेवानमद्रुधि । एवं पुत्रास्तयोऽप्येतं शोकाः श्लोकोऽर्हात्मकः । ११४२
 तान् गृहीत्वा सुतांस्तस्य प्रधातौ स्थापितो गर्तः । नारायणश्च भगवान् कपिलश्च यतोऽधरः ।
 यं कालं तौ गतौ मुक्तिं ब्रह्मा तं कालमेव तु । तपो चोरतरे भूयः स तेषु संश्रितव्रतः ।
 न रराम ततो ब्रह्मा प्रभुरेकस्यपश्चरन् । प्ररीरद्धात्मनो आर्या समुत्पादितवान् शुभां ।
 तपसा मेजसा चैव वर्षस्य निधमेन च । सङ्ग्रीमस्तप्तो देवीं चमर्षी लोकसर्जने ।
 स तथा सहितस्तत्र रेने ब्रह्मा जहातयाः । सृजन् प्रकाशतीन् सर्म्यन् जगदानि कलसलं । ११४३
 ततोऽसृजदे त्रिपदां गायत्रौ वेदमातरं । अकरोच्चैव चतुरो वेदान् गायत्रिसंज्ञवान् ।
 आत्मार्यं साष्टजन् पुत्रान् लोककर्तृन् पितामहः । विंशे प्रजानं मतको येमेऽलोका विनिःसृताः ।
 विंशे प्रथमं नाम महातपसमात्मनं । चर्माम्रमपद्ं युषं नास्वा धर्मैश्च सृष्टवान् ।
 दशं भरोचिमचिच्च पुत्रस्त्वं पुत्रं कतुं । वज्रिष्ठं गौतमश्चैव शृणुमङ्गिरसं मनं ।
 अथर्वभूता इत्येते ख्याताश्चैव महर्षयः । चयोदश सुता येषां वंशा वै संप्रतिष्ठिताः । ११४४
 अदितिर्हिंतिर्दुः कासा अनायुः सिंघिका खवा । प्राधा क्रोधा च सुरवा विवता कङ्करेव च ।
 दशस्येता दुहितरः कन्या दादश भारत । नक्षत्राणि च भद्रं ते सप्तविंशतिकर्जिताः ।
 मरीचेः कश्यपः पुत्रस्तपसा निर्भीतः किल । तस्मै कन्या दादशेमा दक्षसा अन्वमन्यत ।
 नक्षत्राख्याश्च सोमाश्च सधवे इक्ष्वाकूनि । रोहिण्याश्नीनि पुष्यानि शर्म्यणि जनमेजय ।
 जङ्घीः कीर्त्तिस्तथा साध्या शिखा कामागुगा शुभा । देवी मत्स्यती चैव ब्रह्मणा निर्जिता पुरा । ११४५
 यताः पञ्च वरिष्ठा वै सुनक्ष्त्रेऽथ भारत । दक्षा धर्म्याश्च भद्रन्तो ब्रह्मणा दृष्टधर्मणा ।
 या रूपार्द्धमयो पत्नी ब्रह्मणः कामरूपिणी । सुरभिः सा तु गौर्भूत्वा ब्रह्माणं समुपस्थिता ।
 तत्सामगमद्रुद्धा भैद्युने लोकपूजितः । लोकसर्जनहेतुश्चो गवामर्थाय भारत ।
 जमे पैकादश सुतान् विपुलान् धर्म्यसंहितान् । रक्तसन्ध्याभसदृशान् दक्षस्तप्तोऽवतेजसा ।

ते रुद्रोऽत्र वनात् भगवन् पितृमहं । रोदकाद्वनोऽपि ततो रुद्रः इति स्मृताः ।
 निर्वर्तिष्यैव संपद्यन्तीषो ह्यन एकपात् । मृगयाधः पिनाकी च दृष्टोऽप्येव स वै ।
 अर्धिर्ध्वश्च भगवान् कवाको आपराजितः । वेननीच सहातिना रुद्रः रुद्रादत्र स्मृतः ।
 तस्यामेव सुराभ्यान् जने नोद्वममया । चक्रटाश्च तस्य मायाः विकताः दृष्टोऽस्मृताः ।
 अजाधैवैकब्रह्म तस्यैवामृतममृतं । शीवध्वः प्रवरा चाश्च सुरभ्यां ताः समुत्थिताः ।
 धर्मास्तन्मुद्भवः कामः साध्या साध्यान् व्यवायत । प्रभवं चानवधैव ईशानं सुरभिं तथा ।
 अरथं मरुतश्चैव विश्वावसुवज्रधुवी । अश्विषश्च तनूजश्च विश्वानमनन् तथा ।
 वत्सरश्च विभूतिश्च सर्वान्पुरनिष्ठकर्म । सुपर्णैर्नृपं नृपं नार्गं साध्या लोकममृता ।
 वासवानमता देवी जनयामास वै सुतान् । जहश्च प्रथमं देवं द्वितीयं भुवममयं ।
 विवस्वन्तं तृतीयश्च चतुर्थं भीमममयं । पञ्चमं पर्जन्यश्चैव षोडशं तदमनन् ।
 सप्तमश्च ततो वायुमष्टमं निष्ठति वसुं । धर्मोऽप्यष्टमित्येवं साध्याः वै व्यजायत ।
 विश्वेदेवाश्च विश्वायां धर्मोऽस्मृता इति स्मृतिः । सुधर्मो च महाभाऊः ब्रह्मपाश्च महाबलः ।
 उक्त्यष्टैव महाबाहुर्जपुशांश्च तथैव च । आद्यपश्च मनोरिते तथाऽनन्तमहोरणौ ।
 विश्वावसुमर्ष्याणौ विष्णुश्च महायज्ञाः । रुद्रश्च अविपुषो वै भास्करप्रतिमद्युतिः ।
 विश्वेदेवान् देवमाता विश्वेशान् जनयत् सुतान् । मरुतनी मरुतनी देवान् जनयत् सुतान् ।
 अग्निश्चतुर्धर्विर्व्योतिः सावित्रं मित्रमेव च । अमरं अरुहतिश्च सङ्गवश्च महाभुजं ।
 विरजश्चैव शुक्रश्च विश्वावसुविभावसु । अमन्तश्चिचरश्चिश्च तथा निष्कृतिं नृपं ।
 गङ्गपञ्चाङ्गतिश्चैव चारित्रं ब्रह्मपक्वम् । रुद्रन्तश्च रुद्रद्रूपं तथैव प्ररतापनं ।
 मरुतनी तथा यज्ञे एतं वै मरुतां गणं । अदित्यां जज्ञिरे राजन्नादित्याः कश्यपादय ।
 इन्द्रो विष्णुर्भगस्त्वष्टा वरुणोऽग्नौऽर्थमा रविः । पूषा मित्रश्च वरदो मनुः पर्जन्य एव च ।
 इत्येते दादशादित्या वरिष्ठास्त्रिदिवौकसः । आदित्यश्च सरस्वत्यां जज्ञे पुनर्दयं शुभम् ।
 रूपश्रेष्ठं बलश्रेष्ठं विदिवे कृपिणां वरं । अदित्यां जज्ञिरे देवा इतिर्देव्यान्जायत ।
 दानवास्तु दनोः पुत्राः सुरसायां सरोरुपाः । काला तु कालकेयांश्च खसा वै राक्षसांस्तथा ।
 मिहिका यक्षमाता सा गन्धर्वजननी मुनिः । अनाद्युषासास्त्राणां व्याधयश्चेतयसाया ।
 प्राधा चाक्षरमां माता अक्षरास्त्राण्यजीजनत् । क्रोधात्ताः सर्वभूतानि पिशाचाश्चैव भारत ।
 तथा पविण्णाश्चैव गुह्यकाश्च विश्राण्यते । चतुष्पदानि सर्वाणि स्यते गावस्तु यौरभाः ।
 अरुणो गरुडश्चैव विनतायामजायत । सर्वास्मिहीधरासागान् देवो कद्रुर्धजायत ।
 एवन्तु रुद्रिमग्नं च विश्वे लोकाः परस्परं । तदा पौष्करके राजन् प्रादुर्भवि महात्मनः ।
 पुराणे पुष्करस्यायं मया देपातनाच्छ्रुतः । कथितलोऽनुपूर्व्येण संस्तुतः परमर्षिभिः ।

११४१

११४२

१५०

११४५

११४६

११४७

एष यौष्करको नाम प्रादुर्भावो महात्मनः । सम्यक् ते कीर्तितो राजन् मया द्वैपायनेरितः ।

यथा तथानुपूर्व्येण संस्तुतः परमर्षिभिः ।

११५८

यद्येदमग्रं प्रवरं पुराणं सदाऽप्रमत्तः शृणुयाद्यथोक्तं । अथाथ कामानिह द्योतशोकः परम स खर्गफलानि भुङ्क्ते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि यौष्करे खर्गभूतोत्पत्तौ चतुरधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २०४ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ अतः नः परमं ब्रह्म खर्गं चरितं महत् । दिव्यमन्योन्यसंभूतमर्चितं बह्वभिर्गुणैः ।

कन्दोभिर्दृष्टसञ्जातैः समार्षैश्च सविकारैः । लघुभिर्बभूवुराभयैर्धृतिर्न पदविग्रहैः ।

चिद्वर्गेषाभिरन्यत्र धर्मोपायैर्न योजितं । कामिने बह्वक्षणे शरीरान्तर्गतेन च ।

ब्राह्मणाणां प्रभावैश्च बीधानाञ्च पराक्रमैः । वैरनिर्घातमैश्चैव प्रतिशानाञ्च पारगैः ।

११५९

रिपुस्त्वर्षि संपन्नैर्नानुबन्धः प्रचोदितः । संशयोऽगतिनाञ्चाय नृपेण सह विग्रहात् ।

ये च तस्मिन्महारात्रौ संघाते निहता नृपाः । तेषां बर्ष्वाणि राज्ञाणि पुत्राः सर्वे प्रपेदिरे ।

कौरवः प्रक्षितो राजा भगवच्छासनानुगः । धर्मश्च बह्वधा प्रोक्तस्त्वयाणां वर्णसमृद्धा ।

शूराणामपि विख्यातः खर्गहेतुर्निर्घमः । अनुग्रहायै भूतानां मोक्षेकाय कथञ्चन ।

चतुर्णां वर्णसंज्ञाणां दृष्टक् दृष्टगोत्रकथा । मर्गशर्षं पतनश्च भूतनां संप्रबोधिताः ।

११६०

दृष्टतां देवस्यारे शीघ्रे शीघ्रे च कर्मणि । हानिं यथापि संशयः स चापि बह्वधा हतः ।

हाम्नां संयोगविहिता मधुवाज्यचननयोः । नैतच्छर्षं समाख्यातुं भारताध्ययनं महत् ।

एकाहेन महानृपञ्चपि दिव्येन चतुषा । ब्रह्मणोऽङ्गस्य विकारं संशेषश्च सुसंग्रहं ।

श्रोतुमिच्छामि भगवन् परं कौतूहलं हि मे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि यौष्करे जनमेजयवाक्ये पञ्चाधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २०५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुष्वैकमना राजन् पञ्चेन्द्रियसमाहितः । कथां कथयती राज्ञिर्निष्कारेण चेतसा । ११६०५

ब्रह्मसम्बन्धसम्पदमवर्द्धं कर्माभिर्नृप । पुरस्ताद्ब्रह्म सत्यं ब्रह्मणो यददक्षिणं ।

अथार्कं कारणं यत्प्रमितं यदयदात्मकं । निष्कलः पुरुषकक्षात् संवभूवात्मयोजितः ।

दिव्यो दिव्येन वपुषा खर्गभूतपतिर्विभुः । अविनश्यदाय्ययस्यैव युगानां प्रभवोऽव्ययः ।

अभूतस्याप्यजातश्च सर्वत्र समताङ्गितः । अथक्तात्परतरं यत्तत्पुराणविदो विदुः ।

सर्वतः पाणिपादाग्रे सर्वतोऽक्षिजिरीमुखं । सर्वतः श्रुतिमस्रोक्तं सर्वमावृत्य तिष्ठति ।

११६००

अथतश्च सतस्यैव विज्ञेयं यच्च कारणं । अथको व्यक्तिरूपश्च परमपि न दृश्यते ।

विकारपुरुषोऽथको ह्यरूपी रूपमाश्रितः । परत्यचिन्मः सर्वेषु गूढोऽग्निरिव दाहयुः ।

भूतभयोद्भवो नाथः परमेष्ठो प्रजापतिः । प्रभुः सर्वस्य लोकस्य नाम चास्तेति तन्मतः ।

अपदानु पदो जातस्तस्मात्कारणस्योऽभवत् । अथको व्यक्तिमापन्नो ब्रह्मणेनेन कामतः ।

ब्रह्मभावे च तं विद्धि स ब्रह्मं सत्यवान् प्रभुः । प्रभुः सर्वस्य लोकस्य स्यावरक्षेतरस्य च ।

११६०५

अहन्विति म ह्योवाच प्रजाः खल्वामि भारत । प्रभवः सर्वभूतानां यस्य तन्मुरिमाः प्रजाः ।
 स्वभावाज्जायते सर्वं स्वभावाच्च तथाऽभवत् । अहङ्कारः स्वभावाच्च स च सर्वमिदं जगत् ।
 सर्वव्यापी निरालम्बो अघातोऽय जयो भुवः । एव ब्रह्ममयो ज्योतिर्ब्रह्मयन्त्रेन श्रद्धितः ।
 अयंको व्यक्तिमापन्नः पञ्चभिः कतुलचणैः । धारयन् ब्रह्मणा व्यक्तं विविधं विततश्चरन् ।
 अयं मूर्त्तिं समाधाय स्वभावाद्ब्रह्मचोदितः । ससर्ज सलिलं ब्रह्मा येन सर्वमिदं ततं । ११४८
 वायुं पूर्वमथो सृष्ट्वा यो धातुर्धातुसत्तमः । धारणाद्वातुशब्दश्च लभते लोकधंशितं ।
 तदेतत् वायुमभूत् कृतं जगदभूत् पुरा । एतदेवैरतिक्रान्तं पूर्वमेव सरस्वति ।
 पृथक्त्वं गमितं तेषां पृथिवीशब्दमिच्छता । जलत्वाच्च द्रवत्वाच्च निखिलेनोपलक्ष्यते ।
 फलत्वाच्च मीदमानाच्च सलिले सलिलोद्भवः । व्याजहार शुभां वाणीं समन्तात्पुरयन्निव ।
 ऊर्ध्वं वै स्थातुमिच्छामि संवीदास्यदूरस्थमां । गम्भीरतोषविवरनूर्त्तिविशोभितान्तरं । ११४९
 तेजोमूर्त्तिधरा देवो सर्वभूतप्ररोहिणो । यथायोगेन सम्भूता सर्वत्र विषयैषिणो ।
 श्रुत्वा तु गदितां तस्य गिरं तां सुसुभाषितां । वाराहं रूपमाख्याय निपपात महार्णवे ।
 उद्धृत्य सोऽर्वाङ्गं तोयात् कृत्वा कर्ष्य सुदुष्करं । समाधौ प्रलयं गत्वा प्रलीनो न च दृश्यते ।
 यत्तद्ब्रह्ममयं ज्योतिराकाशमिति संश्रितं । तच्च ब्रह्मा समुद्भूतः सर्वभूतपितामहः ।
 अद्यापि मनसा धात्वा धार्यते ब्रह्मयोनिना । ज्ञानयोगेन सूक्ष्मेण भूतानां हितकाम्यया । ११५०
 भित्त्वा तु पृथिवी मध्यमुपधाति समुद्भवं । तपनसूर्जमातिष्ठद्भस्मभिः प्रदहन्निव ।
 तस्य मण्डलमध्यात् तिस्रस्तं प्रतिमण्डलं । स सनातनजो ब्रह्मा सौम्यं सोमत्वमन्वगात् ।
 सोममण्डलपर्यन्तात् पवनः समजायत । तदक्षरमयं ज्योतिस्तोजस्तोजोविवर्द्धनं ।
 स तु योगमयाज्ञानात् स्वभावाज्ज्योतिरुद्भवात् । सृजते पुरुषं दिव्यं ब्रह्मयोनिं सनातनं ।
 द्रवं यत् सलिलं तस्य घनं यत् पृथिवी भवत् । छिद्रं तत्र तदाकाशं ज्योतिर्येष्वक्षरेव तत् । ११५१
 वायुना स्यन्दते चैव संघाताज्ज्योतिरुद्भवः । पुरुषात् पौरुषो भावः पञ्चभूतमयो महान् ।
 भूतात्मा वै ममे तस्मिन्तस्मिन्देहे सनातनः । गुहायां निहितं ज्ञानं योगाद्यज्ञः सनातनः ।
 तपनस्यैव तद्रूपं योऽग्निर्भवति देहिनां । शरीरे निचयो युक्ते धातुभिः सह सज्जनः ।
 स्वभावात् च यमायाति स्वभावाच्चयमेति च । स्वभावादिन्दते शान्तिं स्वभावाच्च न विन्दति ।
 इन्द्रियैर्व्यतिमूढात्मा मोहितो ब्रह्मणः पदे । सम्भवं निधनञ्चैव कर्ष्यभिः प्रतिपद्यते । ११५२
 यावत्तद्ब्रह्मविषयं नोपजानाति तत्त्वतः । तावत्संसारमाप्नोति सम्भ्रंशं पुनः पुनः ।
 इन्द्रियैर्व्यतिरिक्तो वै यदा भवति योगवित् । तदा ब्रह्मत्वमापन्नः प्रलयाग्रे प्रतिष्ठति ।
 प्रतिपुद्गममुं लोकं ज्वालांश्च भवत्युत । न च रागव्यथैर्याति न च सज्जति कश्चित् ।
 आगतिश्च गतिश्चैव निधनं सम्भवन्तया । भूतेभ्यो वेत्ति सर्वज्ञः परां सिद्धिमुभागतः ।
 आत्मनो गतयश्चैव तथा विषयगोचरं । पुरस्तात् कर्त्तुमिच्छते पदे ब्रह्म प्रतिष्ठितं । ११५३

चित्तगन्धीश्च मनसा चक्षुषा पूर्वांश्च यातनाः । भिद्यमानाः प्रलोभेन वायुभिश्च इवाणवः ।

पश्यते हृदयं नीलं परेभ्यो ज्ञानचक्षुषा । ब्रह्मप्राप्तमिहात्मा वै विमुक्तो देहबन्धनात् ।

सृजदपि परं लोकं संहरदपि विद्यया । तेजोमूर्तिरिवाबिभूषिह लोकश्च संसृजेत् ।

तिर्यग्योगी गतानाञ्च कर्माभिर्निरयोपमैः । तानपि प्रतिमुख्येन ब्रह्मयुक्तेन चेतसा ।

अक्षरञ्च चरैश्चैव योगं कर्माभिर्विन्दति । न चरं विद्यते तत्र यद्ब्रह्म कर्माभिर्भुवं ।

११.१०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यदर्शणि पौष्करे षडधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

॥ पैगम्पायन उवाच ॥ पृथिव्यां यत् कृतं किद्रं तपमेन विवर्द्धता । तस्मिन् न्यतोऽयं मेनाक्तः साभावविहितोऽचलः ।

पर्यभिः पर्यंतत्वं लभते नाम संज्ञितं । अचलादचलत्वं स्वभावः स्मरेव सः ।

तस्य पृष्ठे सुविस्तोर्णे जगस्य समहर्द्धिमान् । तस्मिन्नु पुरुषो व्यक्तो वसति ज्योतिर्मभवः ।

विहृतस्य स्वभावेन तेनैव परमात्मना । यत्तद्ब्रह्ममयं तेजो निहितं शिरसोऽन्तरे ।

तस्य ज्योतिर्मयं रूपं दीप्तं पुरुषविग्रहं । वदनादभिनिक्रान्तं ज्वलन्तमिव तेजसा ।

११.१४

चतुर्भिर्वन्दनैर्युक्तं चतुर्भिश्च भुजोत्तमैः । वक्त्रं ब्रह्मममुद्धृतं ब्रह्मा ब्राह्मणपुङ्गवः ।

तदेवैतन्महाभूतं पुनर्भावत्वमागतं । उद्धृता पृथिवी देवी पुरस्तात् सलिलाग्रयात् ।

ब्रह्मत्वं ब्रह्मणः स्थानादलोको लोकताङ्गतः । पदमन्यौ ब्रह्म लोकेऽष्टाङ्गं मेरोस्तदाऽभवत् ।

उत्क्रुतं योजनशतं सहस्रशतमेव च । एवमेव च विस्तारं चतुर्भिर्गुणितं गुणैः ।

अथवा नैव संख्यातुं शक्यं भूतेन केनचित् । समानहर्षैर्ब्रह्मभिरपि दिव्येन तेजसा ।

११.१८

चतुर्भिः पार्श्वविस्तारैः शिलाभिरभिसंवृतैः । जगस्य तस्य राजेन्द्र विस्तारैः शतयोजनैः ।

कोटिकाटीशतगुणैर्गुणितं ब्रह्मवादिभिः । योगयुक्तैः सदा सिद्धैर्निर्धुं ब्रह्मपरायणैः ।

मरुद्भिः सह देवैर्द्रुहैर्ब्रह्मसुभिरेव च । आदित्यैर्ब्रह्मसहितैररुच वसुधाधिपान् ।

ररुच पृथिवीश्चैव भगवान् विष्णुना सह । विवस्वदरुणाभ्याञ्च संघातं गमितं नृप ।

तेन ब्राह्मण वपुषा ब्रह्मप्राप्तेन भारत । यत्तद्विष्णुमयं तेजः सर्वत्र समतां गतं ।

११.२४

यत्तद्ब्रह्मैति च श्रोतं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः । नियमैर्ब्रह्मभिः प्राप्तैः सत्यव्रतपरायणैः ।

एवमेते त्रयो लोका ब्राह्मेऽहनि प्रतिष्ठिताः । अहनि ब्रह्म चाव्यक्तं व्यक्तं प्राणैः प्रतिष्ठितं ।

ब्रह्मणो नियतं कर्मा प्रभावेण प्रचोदितं । प्रवर्त्तमानं भावेन शश्वदक्कलवादिनां ।

एतद्भुतमिति प्रोक्तं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः । यदेकं ब्रह्मणः पादं विशत्वं गमितं परं ।

वज्रत्वं द्वि प्रभावाणां त्रिद्युग्बद्धः प्रयुज्यते । ब्राह्मणैर्ब्रह्मभूतात्मा सत्यव्रतपरायणैः ।

११.३०

विश्वरूपं मनोरूपं बुद्धिरूपत्वमानयत् । एवं दन्दं स भगवान् प्रथमं मिथुनेऽसृजत् ।

स एव भगवान् विश्वे देव्या सह सनातनः । विधाय विपुलान् भोगान् ब्रह्मा चरति सानुगः ।

स एव भगवान् ब्रह्मा नित्यं ब्रह्मविदाम्बरः । निर्व्याणपयगन्तूणामकिञ्चनपथैषिणां ।

भोमात् भोमः समुत्पन्नो धारासलिलविग्रहात् । ययाऽभिविक्तो भूतानां सेनापत्ये महेश्वरः ।

अभिषिष्य च भूतेशं कृत्वा कर्म स्वभावतः । नदति स तदा नादं तेन सा ह्युच्यते नदी ।
 सा ब्रह्मलोकं सम्भव्यमभिभूय सहस्रशः । गङ्गता गगनाद्देवी सप्तधा प्रसमार च ।
 सहस्रधा वा राजेन्द्र वज्रधा च पुनः पुनः । इमं लोकममुद्भव आवयन् चरस भवं ।
 ततो भूतानि रोहन्ति महाभूतफलानि च । ततः सर्वे क्रियारम्भाः प्रावर्तन्त मनोषिणः ।
 चतुर्भिर्वदनैस्तस्य मुखपद्मादिनिःसृता । तदाऽक्षरमयी सिद्धिर्दिशत्वं समुपागता ।
 तस्य ज्ञानमयं पुष्पं चतुष्पादं सनातनं । पतित्वेनाभवद्देवी ब्रह्मा चापि पितामहः ।
 यादा धर्मस्य सत्त्वरो यैरिदं धार्यते जगत् । ब्रह्मचर्येण व्यक्तेन गार्हस्तेन च पावने ।
 गुरुभावेन वाक्येन गुह्यगामिनगामिना । इत्येते धर्मादादाः स्युः स्वर्गहृतेः प्रचोदिताः ।
 न्यायाद्भूर्भण गुह्येन भोमो वर्द्धति मण्डले । ब्रह्मणो ब्रह्म चरणदिदा वर्तन्ति शाश्वताः ।
 गृहस्थानभिवाक्येन दृष्यन्ति पितरस्तथा । श्रद्धयोऽपि च धर्मेण नगस्य सिरसि स्थिताः ।
 नगस्य तस्य भंस्यस्य भेराः शिखरमुत्तमं । पद्मा संपीड्य दृषणौ चर्षिभिलैर्विचार्यते ।
 शीवां निगृह्य पृष्ठश्च विनाम्य प्रहसन्निव । नाभिदेशे करौ न्यस्य सर्वशोऽङ्गानि सङ्गृह्णन् ।
 मूर्ध्नि ब्रह्म समुत्तिष्ठ्य मनसा स पितामहः । असृजन्ननसा विष्णुं योगाद्योगेश्वरस्य च ।
 व्यतिरिक्तेन्द्रियो विष्णुर्विष्मादिममिवोत्थितः । तेजोमूर्तिधरो देवो नमसोन्दुरिवोत्थितः ।
 रराज ब्रह्मयोगात् स सहस्रांशुरिवापरः । विराजन्नमसो मध्ये प्रभाभिरतुलं प्रभुः ।
 नोपलभ्यति मूढात्मा प्रत्यक्षं ब्रह्म शाश्वतं । ललाटमध्ये तिष्ठन् दिधाभूतं क्रियां प्रति ।
 व्यातिर्यनुषि सम्बद्धं विन्म भास्करभोमयोः । बुद्ध्या पूर्व्वन्तु पश्यन्ति श्रद्धात्मविदये रताः ।
 ब्राह्मणा वेदविदांसः सत्यव्रतपरायणाः । नेतरे यातु पश्यन्ति श्रद्धात्मा नावबुध्यते ।
 हिंसाद्योगैरयोगात्मा सर्वप्राणिचरैर्नृप । भूतयो भुवि भूतेशो मोक्षप्राप्तेन चेतसा ।
 कर्मभिः कुत्सितैरन्यैः सर्वप्राणिबधैषिणः । नराणां योगमास्त्राय स्त्रेषु गात्रेषु भारत ।
 समाहितमना ब्रह्मा मोक्षप्राप्तेन हेतुना । चन्द्रमण्डलसंस्थानाञ्ज्योतिर्भोजो महत्तदा ।
 प्रिष्य हृदयं चिप्रं गायत्र्या न यनान्तरे । गर्भस्य सम्भवे यस्य चतुर्द्धा पुरुषात्मकः ।
 ब्रह्मतेजोमयोऽव्यक्तः शाश्वतोऽथ पुरोऽव्ययः । न चेन्द्रियगुणैर्युक्तो युक्तो जोगुणेन च ।
 चन्द्रः शुक्लमलप्रख्यो भ्राजिष्णुर्वर्णमस्थितः । नेत्राभ्यां जनयद्देवो च्छब्दं यजुषा सह ।
 सामवेदश्च जिह्वायादयर्व्याणश्च मूर्द्धतः । जातमात्रास्तु ते वेदाः चेऽं विन्दन्ति तत्त्वतः ।
 तेन वेदत्वमापन्ना यस्मादिन्दन्ति तत्पदं । ते सृजन्ति तदा वेदा ब्रह्मपूर्व्व सनातनं ।
 पुरुषं दिव्यरूपामं सैः स्वैर्भैर्धर्मनोभैः । अश्वर्वाणस्तु यो भागः शीघ्रं यज्ञस्य तत् सृजते ।
 शीवा बाह्वन्तरे वैव श्वभागाः सम्भित्ततः । हृदयश्चैव पार्श्वश्च सामभागस्तु निर्व्यतः ।
 वस्तिशीर्षकटीदेशाङ्गैरुचरणैः सह । एवमेव दक्षुर्भागः संधातो यज्ञकल्पितः ।
 पुरुषो दिव्यरूपः सम्भूतो ह्यपरात् पदात् । स हि वेदमयो यज्ञः सर्वमन्त्रमुखवहः ।

११८७

११८८

११८९

११९०

११९१

११९२

उभयोर्लोकयोस्तात हिंसावर्ज्यः सनातनः । योगारम्भं कर्ममाध्यं ब्रह्मार्थं सनातनं ।

११८७

प्रभवं सर्वभूतानां यो विन्दति स वेदवित् स सिद्धिः प्रोच्यते लोके सिद्धिरेव न संशयः ।

निर्मुक्तैः सर्वकर्मभ्यो मुनिभिर्वेदपारगैः । वैष्णवं यज्ञमित्येवं ब्रुवते वेदपारगाः ।

ब्राह्मणा नियमश्रान्ताः कृत्योपनिषदे पदे ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ श्वेतशस्त्रपल्लवो हि मनोयाज्ञस्तु कामतः । कारणं श्रोतुमिच्छामि यथातत्त्वं महामुने ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ न ह्यस्य कारणं किञ्चिदाहं भवति भारत । अन्तर्गतं कारणन्तु शरीरं मानसं नृप । ११८८

येन वंद्यं विदुर्मर्त्या ब्राह्मणाः संश्रितव्रताः । श्वेतशस्त्रं वेदशस्त्रं वेत्तुं न कर्मणा ।

ब्राह्मणेन विनीतेन सदा ब्रह्मनिवेदिना । सदा विदिततत्त्वेन सिद्धिहेतोर्माहोपते ।

सदा चैव शुचिर्भूत्वा निश्चिन्ता ब्रह्मकर्षणा । उपतिष्ठेच्च स गुरुं बद्धाञ्जलिपटो द्विजः ।

सायम्प्रातस्तत्त्वज्ञो मोक्षकर्मणि कारयेत् । विनीतो ब्रह्मभावेन समाहितमतिर्मुनिः ।

सम्प्रपद्येत मनसा वैष्णवं पदमुत्तमं । ध्यायन्नेव प्रसीदेत समाहितमर्चिर्द्विजः ।

११८९

गच्छेत् परमं ब्रह्म निर्विकारेण चेतसा । अपुनर्भावतत्त्वज्ञो निश्चिन्तो भावबन्धनात् ।

तदेवाक्षरमित्याज्यर्थस्तद्ब्रह्म सनातनं । न हि तत् कर्मयोगेन विद्यायोगेन दर्शितं ।

ब्राह्मणानां विनीतानां वैष्णवे पदसंज्ञये । सर्वत्र व्यतिरिक्तानां कालयोगविगर्हिणां ।

अपुनर्भाविनां लोकाः कर्मयोगे प्रतिष्ठिताः । अनादानेन मनसा राजन् कर्मणि कर्मणि ।

आदानाद्बध्यते जलुरनादानात् प्रमुच्यते । ब्राह्मणेभ्यः क्रियाप्राप्तिर्जन्तोः पूर्वोऽप्यनाधिप ।

११९०

मुक्तश्चेन्द्रियबन्धेन प्राप्तश्च परमं पदं । न भूयः पुनरायाति मानुषं देहविग्रहं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे सप्ताधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ उपसर्गश्च योगश्च ध्यातव्यश्चैव यत् पदं । सिद्धिं सिद्धिगुणं चैव श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु विस्तरतः सर्वं यथा शृणुषि मेधया । उपपक्षेन मनसा ब्रह्मादीनां तत्त्वकथा ।

पञ्चेन्द्रियगुणास्त्वक्ता पश्यन्तो ब्रह्मणो नृप । योगयुक्तेन मनसा पञ्चेन्द्रियनिवासिनः ।

ब्रह्मणश्चिन्तयानस्य ब्रह्मपदं सनातनं । ब्रह्मरूपमनैः श्रुत्या त्वत्प्रवक्ष्यामि निबोध तत् ।

११९१

पञ्चेन्द्रियस्य यामस्य नवद्वारस्य भारत । कामक्रोधस्य मोहस्य मंनिहृदस्य मेधया ।

तेजसा मूर्ध्नि साधाय धूमा दोधूयते महान् । नोललाहितवर्णाभैः पीतैः श्वेतैश्च धातुभिः ।

सस्त्रिष्टारागवर्णाभैः कपोतसदृशैस्तथा । शुद्धवैदूर्यवर्णाभैः पद्मरागसमप्रभैः ।

स्फाटिकैश्चण्डिवर्णाभैर्नागैश्च सदृशैस्तथा । रत्नगोपकवर्णाभैश्चन्द्रांशुसलिलप्रभैः ।

वज्रवर्णैः स धूम्रैश्चैरिन्द्रायुधसमप्रभैः । समतद्भिश्च युगपक्खैरिव समगमैः ।

११९२

निरुध्यत इवाकाशं पञ्चवह्निरिवान्निभिः । ते धूमवर्णाः संघाता घनाः सलिलधारिणः ।

निर्वैमुद्यैव तापोघाना विविशुर्ज्वसुधातलं । मूर्ध्नि चैव महानग्निर्मनसो धूयते प्रभुः ।

युक्ताः परमयोगेन शतशोऽर्चिर्भिर्गच्छन्तः । तस्याग्नेर्विस्फुलिङ्गानां सहस्राणि शतानि च ।

विसृज्यः सर्वगात्रेभ्यो ज्वलन्तीव युगाग्रयः । यावन्ति वर्षधारास्तावत्याऽर्थाऽनलस्य च ।

श्रमेयुष्मरिधाराभिर्विपुले वसुधातले । वर्षाभ्यां युज्यमानस्य वायुर्दोषयते महान् ।

११०४

दिव्यसिद्धगुणोद्भूतः सृष्ट्याः प्राणविवर्द्धनः । वेगवान् भूमिनिर्घोषो बलवान् घ्राणगोचरः ।

तैरेव चाग्निशंघातैर्धातुभिः सह सङ्गतः । सहस्रशोऽयं शतशो मूर्त्तिं कृत्वा पृथग्विधां ।

अग्निर्भूयुर्जलं भूमिर्ह्यतवो ब्रह्मचोदिताः । समवायत्वमापन्ना वीजभूता महीतले ।

संघातं ब्रह्मवेगेन धातवो गमिता नृप । यद्ब्रह्म चक्षुषोर्बोध्यं स सृष्ट्याः पुरुषो विराट् ।

तथोरन्यान् बहून् सृष्ट्यान् सृजत् पुरुषोत्तमः । स एव भगवान् विष्णुर्व्यक्तीऽव्यक्तः प्रजापतिः ।

११०५

आधारः सर्वभूतानां प्रसथे प्रलयात्मकः । तं मूर्द्ध्नि धातुभिर्वर्द्धं विशन्ति ब्रह्मचोदिताः ।

तेऽन्तरा पुरुषाः सर्वे ज्ञातारः सुखदुःखयोः । अथ चेष्टितुमारब्धा मूर्त्तयो ब्रह्मसन्निताः ।

भित्वा च धरणीं देवीं प्रापद्यन्त दिशो दश । इत्येते पार्थिवाः सर्वे ज्वलन्ति ब्रह्मनिर्बिताः ।

तत्रैव प्रसथं याता भूमिलमुपयान्ति च । कर्मकथादिमुच्यन्ते धातुभिः कर्मवन्धनैः ।

कर्मकथादिमुक्त्वादिन्द्रियाणाञ्च बन्धनात् । तामेव प्रकृतिं यान्ति अज्ञातां कर्मगोचरैः ।

११०६

लराज्जातं चरञ्चैव अग्निगर्भास्तपोमयाः । येन तन्मुरिवाच्छ्रो भावाभावः प्रवर्त्तते ।

धूमादध्वन्तु संभूतमभ्रात्तोषं मुनिर्विलं । जगती जलसम्भूता जगद्येव च यत्फलं ।

फलाद्रसस्य संजज्ञे रसात् प्राणश्च देहिनां । रसस्तु तन्मया जज्ञे यस्तद्ब्रह्म सनातनं ।

ब्रह्मादिष्टं प्रधानन्तु बह्वभिः कारणान्तरैः । ब्राह्मणैस्तपसि आनैः सत्यव्रतपरायणैः ।

अव्यक्ताद्यात्मपञ्चं स्वेन भवेन भारत । अन्तःस्वं सर्वभूतेषु चरन् विद्यया सह ।

११०७

कर्म कर्त्तति राजेन्द्र विषयस्थमनेकधा । नोपलभ्येत चक्षुर्भूया तपसा दग्धकिल्बिषैः ।

उपलभ्येत चक्षुर्भूया यतिभिर्ब्रह्मवादिभिः । निःसृतस्तु भ्रुवोर्बोध्यं मेघमुक्त इवांशुमान् ।

चरद्भिः पक्षिभ्योके निर्दन्दैर्मिष्यरिपदैः । योगधर्मैर्ण कौरव्य भ्रवमासाद्यते फलं ।

प्रादुर्भावं चयञ्चैव भूतस्य निधनं तथा । विधत्ते शतशो ब्रह्मा संचये च भवे तथा ।

कर्मणः कर्मयोगज्ञो भूतेभ्यो नात्र संशयः । अविनाशाय लोकस्य धर्मस्थाप्यायनेन वै ।

११०८

युगं द्वादशसाहस्रं सहस्रयुगसंज्ञितं । एतद्ब्रह्मयुगं नाम युगानां प्रथमं युगं ।

एवं युगसहस्रान्ते संहारः प्रलयोऽन्तर्गतः । सृष्ट्यां भवति लोकानां निर्विकारमचेतनं ।

तथा प्रलयमापन्नं जगत् सर्वं सनातनं । ब्रह्म सम्पद्यते सृष्ट्यां निमित्तं कारणैर्गुणैः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे अष्टाधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्राप्तं वंशं श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण महामुने । आद्ययोर्युगयोर्ब्रह्मन् ब्रह्मप्राप्तस्य सर्वशः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु विस्तरतः सर्वं यस्यां पृच्छसि मेधया । उपपन्नेन मनसा दैवप्रत्ययसाधिना । ११०९

ऋद्धिम्प्राप्तस्तु भगवान् योगात्मा ब्रह्मसम्भवः । भूतानां सृजलत्वस्य चकारेहेश्वरः प्रभुः ।

स्थितो ब्रह्मासने ब्रह्मा विचित्रः सहसा प्रभुः । अचलैर्नैव भवेन स्थाणुभूतेन भारत ।

रक्तस्य मोक्षविषये सर्वज्ञानमये पदे । यस्मात् पदसहस्राणि प्रभवन्मुद्भवन्ति च ।
 ब्रह्मयज्ञानं यजतो योगात् वेदात्मकं सदा । ब्रह्मणो विपुलं ज्ञानमैश्वर्यं प्रवर्तते ।
 ततः प्रथमैश्वर्यं युञ्जानेन प्रवर्तितं । ब्रह्मणा ब्रह्मभूतेन भूतानां हितमिच्छता ।
 तदा त्वाकाशमैश्वर्यं युञ्जानस्य प्रवर्तते । ब्रह्मणो ब्रह्मभूतस्य निर्विकारेण कर्षणा ।
 तदाऽन्तरोचं संप्राप्तं ब्रह्म निर्घलमथयं । संहारः सर्वभूतानां नराणां ब्रह्मवादिनां ।
 भुवमैश्वर्ययोगाणां प्रतिपद्यन्ति देहिनः । आकाशमैश्वर्यभूतेन संयोगे ब्रह्मवादिनां ।
 प्रवर्त्तमानमैश्वर्यं वायुभूतं करोति च । विकारैर्ब्रह्मभिः प्राप्तेः सम्पत्तिर्ब्रह्महावलीः ।
 एतैर्विकारैः संवृत्तैर्निर्गुणैश्चैव सर्वशः । भुवमैश्वर्यमापन्नः सिद्धो भवति ब्राह्मणः ।
 शरीरादभिनिष्कस्य आकाशेन प्रधावति । निरालम्बो निरालम्बानालम्ब्य मनसा ततः ।
 ऐश्वर्यभूतो भूतात्मा चरन् दिवि न दृश्यते । चतुर्भिर्ब्रह्मभिर्लोकैः पुरन्दरमनैरपि ।
 ओङ्कारं ये त्वधीयन्ते मनसा ब्रह्मसत्तमाः । त्रिमुक्ताः सर्वकर्षण्यस्ते तं पश्यन्ति साधवः ।
 एतद्धि परमं ब्रह्म ब्राह्मणानां मनोविषां । अन्तस्सरति भूतानां विद्धि चेतनया सह ।
 एष शब्दो महानादः पुराणो ब्रह्मसम्भवः । वायुभूतोऽक्षरं प्राप्तो वदन्त्येवं विजातयः ।
 अरूपी रूपसम्पन्नो धातुभिः सह सङ्गतः । अन्तस्सरति भूतेषु कामकारकरो वशी ।
 ततः परमनुयाय मनसा पूरयन्निव । वेदात्मकं तदा यज्ञं चिन्तयन्तो मनोविणः ।
 ब्राह्मणाः शुचयो दान्ता यज्ञोऽयुञ्जन्तदन्वधात् । ब्रह्मलोकं कं क्लृप्ताणां वैष्णवं पदमुत्तमं ।
 पदधेतोः क्रियाः सर्वाः कुर्वन्ति विगल्बराः । न ह्येते प्रसवादाने भवमिच्छन्ति भारत ।
 त्रिभिर्ब्राह्म्योपहारैश्च प्रतिभास्य ये दिजाः । यजन्ति परमात्मानं विष्णुं सत्यपराक्रमं ।
 यजनं विक्रमश्चैव ब्रह्माद्याः संप्रचक्रिरे । ब्रह्मा च वैष्णवं तेजो वेदौक्तेर्वचनैर्नृप ।
 ब्राह्मणैर्ब्रह्मविद्भिश्च ब्रह्मगैर्ब्रह्म गार्हिभिः । शुचिभिः कर्षन्निर्मैकैः सत्यव्रतपरायणैः ।
 धातुभिर्ब्रह्मोच्चकाले च महात्मा सम्पदृश्यते । तदेव परमं ब्रह्म वैष्णवं परमाद्भुतं ।
 रसात्मकं तदैश्वर्यं विकारान्ते प्रदृश्यते । घोररूपा विकारास्ते व्यथयन्ति महात्मनः ।
 सञ्ज्ञाद्यातीव तोयेन क्षुभ्यमाणो विचेतनः । ऊर्षिर्भिर्युक्ताद्यते चैव शीतोष्णाभिविकारतः ।
 महार्णवगतश्चैव दह्यते न च सज्जते । भग्नाश्चैव महानद्यः सलिले चैव सीदति ।
 सीदमानस्य सलिले स शीतात्पात्यते बलात् । आसनाच्छादनाच्चैव मुच्यमानो विचेतनः ।
 शम्भे प्रपद्यमानस्य तोयेन परिपिच्यते । शुक्लवर्णेन बज्रधा स्नातमा मूर्द्ध्नि सर्वशः ।
 ऊर्ध्वं व्योतिरवेणश्च शुभेः पोतैश्च काद्यते । वारिपूरैः सुगन्धैर्विष्णुङ्गिरिव भासितैः ।
 एतैर्विकारैः संवृत्तैर्निर्गुणैश्चैव सर्वशः । भुवमैश्वर्यमासाद्य सिद्धो भवति ब्राह्मणः ।
 रसात्मकं तदैश्वर्यं जिज्ञासादभिनिःसृतं । सहस्रधारं विततं मेघवं समुपागतं ।
 रसांश्च विविधान् योगात् संसिद्धः सृजते प्रभुः । धालयं सर्वभूतानां दोगप्राप्तेन हेतुना ।

११०१५

११०१६

११०१७

११०१८

११०१९

११०२०

तेजसो रूपमैश्वर्यं विकारैः सह वर्द्धते । आत्मनो विप्रजननं स्वस्यो ब्राह्मणकारणे ।
 उग्ररूपैर्विकारैश्च हन्यते दण्डपाणिभिः । क्षोररूपैः सुगन्धोरैः पिङ्गाक्षैर्वैरविग्रहैः ।
 नेत्रं समुद्ररन्तोमं जिह्वायश्चास्य विन्दति । नदन्ति युगपन्नादं जम्भमाणाः पुनः पुनः ।
 पुनरेव तदा भूत्वा बहुरूपालदाऽभवन् । नृत्यमानाः प्रगायन्ति तर्पयन्तो विप्रेषतः ।
 स्तोभूताश्च ततः सर्वे युञ्जानाश्चावलम्बिरे । कण्ठेषु बहुरूपत्वात् विप्रैश्चैव प्रलोभयन् ।
 मधुरैरभिधानैश्च व्याहरन्ति नभोतवत् । पतन्ति युगपत् सर्वे पादयोर्मूर्ध्निर्भिताः ।
 प्रमादं कङ्कमाणाश्च योगस्यान्तरविप्रतः । बहुरूपकारं कथयन् नृत्यन्ति च रमन्ति च ।
 रम्भिविकारैर्बहुभिर्निरुद्धैश्चैव सर्वशः । ध्रुवमैश्वर्यमासाद्य सिद्धो भवति ब्राह्मणः ।
 तदर्धं दवाग्रेया आदित्यस्त्रेव रश्मयः । तैजोरूपकमैश्वर्यं जाताभ्यो जलविन्दवः ।
 ज्योतीषि चैव संवृत्ता आकाशे गुणसंवृताः । चरन्ति सततं लोके सूर्याचन्द्रमोर्गतिं ।
 चन्द्रसूर्यात्मकं दिव्यं ज्योतिष्मद्गन्तुमक्षमं । इतद्विराजते लोके कालचक्रं ध्रुवश्चरत ।
 अर्द्धमासाश्च मासाश्च चतुः संवत्सराण्यथ । चण्डास्त्रा बहुरूपैश्च कलाः काष्ठाक्षयैव च ।
 अहोरात्रप्रमाणश्च निमेषोन्मेषणं तथा । ताराणां गतचक्षैश्च यद्वाणाश्च विप्रेषतः ।
 अथ पार्थिवमैश्वर्यं विकारयहसंभवं । योगयुक्तास्त्रभिगताः पात्यन्ते क्षत्रलासनात् ।
 अलोभाच्छिद्यते लोके वेपमानोऽनुकीर्त्यते । सीदते वसुधामध्ये भिद्यमानः पुनः पुनः ।
 भूतानां बहुरूपैश्च अन्यैश्च तलवांसिभिः । विषयेयुज्यते क्षिप्रं संलेपात् संप्रसृज्यते ।
 ततः पार्थिवमैश्वर्यं भवेमानश्च सर्वतः । मूर्त्तिमङ्गिश्च बहुरूपा धातुभिः स च हन्यते ।
 शक्तिमोमरनिस्त्रिगैर्गदाभिस्त्रास्त्रनेक्षुषा । अग्निभिः पात्यते चैव सुरधारैः महस्त्रजः ।
 भिद्यते चैव वाणागैः सुतोद्गैर्धनुर्भेदिभिः । रम्भिविकारैर्निरुद्धैर्निरुद्धैश्चैव सर्वशः ।
 ध्रुवमैश्वर्यमापन्नः सिद्धो भवति ब्राह्मणः । ततः पार्थिवमैश्वर्यं निर्मुक्तश्च विकारतः ।
 प्रादुर्भवति युञ्जाने समाधौ प्रलयङ्गते । दिव्यं तद्गन्धमाघ्राय दिव्याथैस्त्राण् प्रहृणाति च ।
 दिव्यरूपैश्च विविधैश्चिद्यते न च भिद्यते । गच्छन् प्रश्रुतिना चान्तः प्रधातात्मा वरश्चिव ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे नवाधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततोऽन्या धारणां गत्वा मनसा स पितामहः । ब्रह्मकर्मममारम्भनिर्युक्तेनान्तरात्मना ।

सर्वज्ञधारणां कृत्वा मनसा प्रहसन्निव । ब्रह्मयोगेण योगज्ञः सृजते मनसा प्रजाः ।
 चतुष्टो रूपसम्पन्ना क्षुण्डराः सृजते प्रभुः । नाभिकायाश्च गन्धर्वान् सुचित्रास्त्रवाससः ।
 तन्मुरप्रमुखान् सर्वान् शतशोऽप्य सहस्रशः । नृत्यनादिकुशलान् कुशलान् मामगोतिषु ।
 ब्रह्मयोगेण योगज्ञः स्वयम्भुर्भगवान् प्रभुः । चारुनेत्रां सुकेशानां सुभृश्वरनिभाननां ।
 पद्मेन शतपत्रेण चारुणा च विराजितां । धर्म्यां प्रार्चिगिरं वेद्यां ब्राह्मीं मूर्त्तिमतीं श्रियं ।
 असृजन्ननसा ब्रह्मा सम्यक् प्रोक्तेन चेतसा । भावयोगेन भूतात्मा सर्वप्राणमृतां ततः ।

सक्षुपो रूपममन्त्राः सृजन् मोऽप्यरसः प्रभुः । नासिकापाच गन्धर्वान् सुवाचः सुप्रवादितान् ।

गानप्रभासं संचक्रे गन्धर्वानां विशेषतः । अन्येषाञ्चैव विप्राणां गानं ब्रह्मप्रकाशितं ।

पद्भ्यां सृजति भूतानि गतिमन्त्रि भुवाणि च । नरकिन्नरयक्षांश्च पिशाचोरगराक्षसान् ।

गजान् सिंहान् व्याघ्रांश्च मृगांश्चैव सहस्रशः । हणजातीश्च बहुधा भावहेतोस्तुष्यदान् ।

११७२

ये तु हस्तास्त्रिखादन्ति कर्षप्रप्तेन हेतुना । हस्तैः कर्षं सृजते मन्त्रेण मनसा तथा ।

पायुना स विमर्गञ्च भूतानां सुखमिच्छतां । उपस्थानि तथानन्दं पद्मेन्द्रियसमाधिना ।

हृदयादसृजद्वा वै बाहुभ्यां पल्लिणस्तथा । अस्त्रानि चैव सत्त्वानि वैश्वेसैस्तैः पृथग्विधैः ।

अष्टभिं लङ्गिरसञ्चैव मुनिं ज्वलिततेजसं । ब्रह्मवंशकरं दिव्यं व्यतिरिक्तवर्जित्पदं ।

भुवोऽन्तरे जनयते योगायोगेश्वरः प्रभुः । ब्रह्मवंशकरं दिव्यं सृगं परमधार्मिकं ।

११७३

ललाटमध्यादसृजन्नारदं प्रियविग्रहं । सनत्कुमारं मूर्ध्नि महायोगी पितामहः ।

अभिषिच्य तु सोमञ्च यौवराज्ये पितामहः । ब्राह्मणानाञ्च राजानं ग्राम्यतं रजनीश्वरं ।

तपसा महता युक्तो यद्वैः सह निशाकरः । चचार नभसे मध्ये प्रभाभिर्भासयन् जगत् ।

स गात्रैर्भगवान् योगात् मनसा सिद्धिमागतः । सृष्टवान् सर्वभूतानि स्त्वावराणि चराणि च ।

तत्र स्थानानि भूतानां योगाञ्चैव पृथग्विधान् । व्यधत्त त्रतश्चो ब्रह्मा सर्वभूतपितामहः ।

११७४

एष ब्रह्ममयो यज्ञो योगः सांख्यश्च तत्त्वतः । विज्ञानञ्च स्वभावश्च चेत्तं चेत्तञ्च एव च ।

एकत्वञ्च पृथक्त्वञ्च सम्भवं निधनं तथा । कालः काष्ठव्यस्यैव ज्ञेयो विज्ञानमेव च ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे द्वात्रिंशद्विंशोऽध्यायः ॥ २१० ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ श्रुतं ब्रह्मयुगं ब्रह्मन् युगानां प्रथमं युगं । चक्ष्वापि युगं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ।

संबन्धं सवित्सारं नियमैर्व्यञ्जयिष्यते । उपायश्चैव कथितं क्रतुमिश्रोपशोभितं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतत्ते कथयिष्यामि यज्ञकर्म्मभिरर्चितं । दानधर्मैश्च विविधैः प्रजाभिरुपशोभितं ।

११७५

तेऽङ्गुष्ठमात्रा मुनय आदत्ताः सूर्यरश्मिभिः । मोक्षप्राप्तेन विधिना निरावाधेन कर्मणा ।

प्रवृत्ते चाप्रवृत्ते च नित्यं ब्रह्मपरायणाः । परायणस्य सङ्गस्य ब्रह्मणस्तु महीपते ।

श्रोतृताः पावनाश्चैव ब्राह्मणाश्च महीपते । चारितब्रह्मचर्याश्च ब्रह्मज्ञानेन बोधिताः ।

पूर्णे युगमहस्मान्ते प्रभावे प्रलयं गताः । ब्राह्मणा वृत्तसम्पन्ना ज्ञानसिद्धाः समाहिताः ।

व्यतिरिक्तेन्द्रियो विष्णुर्योगात्मा ब्रह्मसम्भवः । दक्षः प्रजापतिर्भूत्वा सृजते विपुलाः प्रजाः ।

११७६

अचराद्ब्राह्मणाः सौम्याः क्षरात् क्षत्रियबान्धवाः । वैश्या विकारतश्चैव शूद्रा धूमविकारतः ।

श्वेतलोहितकैवर्णे, पौनैनीलैश्च ब्राह्मणाः । अभिनिर्व्वर्तिता वर्णास्त्रिन्त्ययनेन विष्णुना ।

ततो वर्णत्वमपन्नाः प्रजा लोके चतुर्विधाः । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैव महीपते ।

एकलिङ्गाः पृथग्धर्मा द्विपादाः परमाहुताः । यातनयाऽभिसम्पन्ना गतिज्ञाः सर्वकर्म्मणु ।

अद्यापि वर्णजातानां वेदप्रोक्ताः क्रियाः स्मृताः । तेन ब्राह्मणयोगेन वैष्णवेन महीपते ।

११७७

प्रक्षयातेजसा योगान्नस्मात् प्राचेतसः प्रभुः । विश्वरेव महायोगो कर्मसामकारं मतः ।
ततो निर्घोषसंभूताः शुद्धाः कर्मविवर्जिताः । तस्मात्कार्त्तन्ति सत्कारं न ह्यत्र ब्रह्म विद्यते ।
यथाऽग्नौ धूमसंघातो ह्यरण्या मन्वमानया । प्रादुर्भूतो विस्पर्धन् वै नोपयुज्यति कर्मणि ।
एवं शुद्धा विस्पर्धन्ते भुवि कार्त्तयेन जन्मना । नासंस्कृतेन धर्मेण वेदभोक्तेन कर्मणा ।
ततोऽन्ये दक्षपुत्रास्तु सन्भूता ब्रह्मयोगिनः । बलवन्तो महासाहा महावीर्या महौजसः ।

११८१

पित्रा प्रोक्ता महात्मानो दक्षेणयश्चकर्मणा । अन्तर्निष्काम्यहं भोतुं धाव्याः पुत्राऽबलो ह्यहं ।
ततो विधास्ये तत्त्वज्ञः प्रजानां विपुलं वलं । चेचाणां विपुलताद्वि ममापि विपुलाः प्रजाः ।
न तेषां दर्शयद्देवो वक्षुषा रूपमात्मनः । प्रजापतिसुतानां वै विपुला मानमिच्छतां ।
आत्मनो भावनिर्घृते भाग्ये कृतसुमे तदा । जनित्रो सर्वभूतानामण्डजानुद्भिर्जास्तथा ।
संवैदजननो धावो चेति मावा प्रचोदिता । अनुतां तनुताश्चैव जन्तूनां कर्मभोगिनां ।

११८२

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशभविष्यपर्वणि पौष्करे एकादशाधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २११ ॥
॥ जनमेजय उवाच ॥ साध्वहं भोतुमिच्छामि चेतायां ब्राह्मणोत्तम । यं ज्ञात्वा सर्वविद्यानां परं पश्चियमव्यय ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दक्षस्तु पुराणसम्यक् स्वीभावं पुरुषोत्तमः । योगाद्योगेऽसुरात्मानं निजज्ञो गिरिमूर्द्धनि ।

सुजातुः पीनजघना सुभ्रूः पद्मनिभानना । रक्तान्तनयना काम्ना सर्वभूतमनोरमा ।

दक्षः प्राचेतसस्तस्यां कन्यायां जनयत् प्रभुः । देहाद्वि योगविधिना कन्याः पद्मनिभाननाः ।

दक्षः पुरुषरूपेण स्त्रीरूपमपहाय च । दर्शने सर्वभूतानां कान्तः कान्ततरोऽभवत् ।

११८३

ताः कन्याः प्रददौ दक्षः स्वयं प्राचेतसः प्रभुः । ब्रह्मदेवेन विधिना ब्रह्मप्राप्तेन भारत ।

प्रददौ दक्ष धर्माय कश्यपाय त्रयोदश । सप्तविंशति सोमाय पत्नीहेतोः समाहितः ।

दक्षो दत्त्वाऽय ताः कन्याः ब्रह्मजन्तं प्रपद्य च । ब्रह्मणाऽध्युषितं पुण्यं समाहितमना मुनिः ।

तथ्यमानो मृगैः साङ्गं चचार वसुधां नृप । दणमूलफलैर्दृष्टो दृष्टश्च तपसा सकृत् ।

मृगास्तु तस्य चरितं फलं मोदन्ति ब्राह्मणाः । दीक्षिताः पुण्यकर्माणस्तपसा दग्धकिन्निशः ।

११८४

संयामकाले कालज्ञः शशिनाद्रियते मुनिः । कर्म यश्चकृतां तात विद्धि पश्यति कलणा ।

दानमानप्रवीरासु निरुदेगा निरामिषाः । मृगैः सह जरां यान्ति खपत्नोकाः सपुत्रिणः ।

ब्राह्मणास्तोचसंविद्धा जनित्रे प्रथमे पदे । ब्राह्मणाऽध्युषितत्वाच्च ब्रह्मसेवमिहोच्यते ।

युतिभिः कर्मभिर्युक्तैर्विस्तक्रोर्धैर्विर्जितैश्चिदैः । चरद्भिर्वसुधां विप्रैरकिञ्चनपथैर्विभिः ।

या प्रजा पूर्वमाकूटा मानवी ब्रह्मचारिणी । भैवेवा व्यक्तमापन्ना स्वभावदुरतिक्रमा ।

११८५

अव्यक्ता व्यक्तमापन्ना स्वभावदुरतिक्रमा । व्यक्ताव्यक्तं गमितैषां कालधर्माग्रहोपते ।

स्थावरा जङ्गमाश्चैव स्थूलाः सूक्ष्माश्च भारत । कालयोगेन कालज्ञा भवन्ति न भवन्ति च ।

एताश्चैताः प्रजाः सर्व्या दक्षकन्यास्तु जज्ञिरे । कश्यपेनाव्ययेनेह संयुक्ताः काक्षधर्माणा ।

आदित्या वसवो रुद्रा विश्वे च समरुद्रणाः । नागास्त्रानेकचिरसः साध्या वै पञ्चगास्तथा ।
 गन्धर्वाः किन्नरा यक्षाः सुपर्णाश्च तथाऽपरे । गरुत्मान्सह पक्षैश्च किन्नराश्च सुवाससः ।
 गावः पशुगणैः साह्यं नराश्च वसुधाधिप । धाराधराश्च वसुधाधातारश्च धराधराः ।
 गजाः सिंहश्च व्याघ्राश्च हयाः पक्षधरास्तथा । खड्गा विषाणिनश्चैव वृषभाश्च मृगास्तथा ।
 चतुर्विधाणा नागेन्द्राः पद्माभा वर्णतः शुभाः । सर्वलक्षणसम्पन्नाः प्राणिनः कामरूपिणः ।
 तथारूपैस्तथागानैस्तैः ग्रीष्मैस्तैः पराक्रमैः । मुनयः पुनरुद्भूता धर्मवेगे सनातने ।
 सेवश्चमनघो लोकै धर्मोपा वेदगोचराः । यथोद्भूताः सुराः सर्वे दिवि लोके प्रतिष्ठिताः ।
 ये चान्ये तपसा सिद्धा मृहस्था मनुजाधिप । ब्रह्मचर्येण संसिद्धाः परिचर्यागता गुरोः ।
 ये च योगमतिं प्राप्ताः सिद्धिहेतोर्महोपते । क्लेशाधिकैः कर्मजनैर्दुर्लभं लप्सन्ति वै दिजाः ।
 शिलोच्छ्रुतस्तथः चान्ताः सपत्नीका बृहन्नताः । सर्वे त्वेते दिवि चरा भवन्ति चरितव्रताः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे द्वादशाधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

११८०

११८१

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पितामहं पुरस्कृत्य मेरुपृष्ठे समाहिताः । जटाजिनधरा विप्रास्त्यक्तकोधा जितेन्द्रियाः ।
 पर्वतान्तरसंसिद्धे वज्रपादपञ्चरते । धातुसंरक्षितशिक्षे समे निक्षुब्धकण्ठके ।
 अयाणां ब्रह्मवेदानां पञ्चस्वरविराजिते । मन्त्रयज्ञपरा नित्यं नित्यं ब्रह्महिते रताः ।
 एकमेवाग्निमाधाय सर्वे ब्राह्मणपुङ्गवाः । विभिदुर्धन्यविषयैः सुसमाहितमानसाः ।
 त्रिधा प्रणीता अवलगे मुनिभिर्वेदपारगैः । अतस्ते तावमापन्ना यदेकस्त्रिविधः क्रतुः ।
 एक एव महानग्निर्हविषा संप्रवर्द्धते । स्वाहाकारेण धर्मज्ञ मन्त्राणां कार्यसिद्धये ।
 स्वयञ्च दत्तः सम्प्राप्नो भगवान् भूतसत्कृतः । ब्रह्मा ब्राह्मणनिर्घाता सर्वभूतपितामहः ।
 दण्डो चर्मा शरो खड्गो शिखी पद्मनिभाननः । अभवश्च सन्नायो जितकंधो जितेन्द्रियः ।
 यजते पुष्करे ब्रह्मा मेधया सह सङ्गतः । इन्द्रोक्ताणि सामानि गोयन्ते ब्रह्मवादिभिः ।
 घृतं क्षीरं यवा ग्रीहिः सर्वं परमकं हविः । वेदप्रोक्तं मखे न्यस्तं कल्पितं ब्रह्मणः पदे ।
 निर्धन्यारणिमाग्नेयीं शमोगर्भसमुत्थितां । स ब्रह्मा प्रथमं तस्मिन्निमन्य प्रवर्त्तयत् ।
 न ह्यन्यदिदितं द्रव्यं यथाऽग्निर्यज्ञकर्षणि । प्रवर्त्तते विभागैश्चा ज्ञतहव्यमयं बलं ।
 फलानि तैः प्रयुक्तानि हवींषि विततेऽध्वरे । प्रयुज्यते विशेषज्ञा मुनयो ब्रह्मवादिनः ।
 पद्माये चतुरो वेदान् संप्रभावदृहस्ततिः । ब्रह्मज्ञो ब्रह्मणो यज्ञे परया ब्रह्मसम्पदा ।
 शिवाचरसमेताया मधुरायाः समन्ततः । सानुस्मरितरागायाः सरस्वत्याः प्रभाषते ।
 तेन ब्राह्मणशब्देन ब्रह्मप्रोक्तेन भारत । विभाति स मखो व्यक्तं ब्रह्मलोक इवापरः ।
 मुखैर्ब्रह्मा मुखोत्तोर्यो ब्रह्मशब्दैरनामयैः । प्रयोगैः सम्प्रयुक्तैश्च जल्पश्चैव प्रवर्त्तते ।
 समिद्धिः सोमकलशैः पात्रैश्च वज्रविस्तारैः । यवैर्ग्रीहिभिराज्यैश्च पूर्णैश्च जलभाजनैः ।

११८२

११८३

११८४

कर्मप्राप्तैश्च पशुभिः कर्मभिश्च परान्वितैः । गोभिः पयस्विनोभिश्च पारिवर्तैश्च कोमलैः ।
 ब्रह्मद्वन्द्वे वयोद्वन्द्वस्तपोद्वन्द्वश्च भारत । ब्रह्मज्ञानमयो देवो विद्यया सह सङ्गतः ।
 मानसैश्च क्रियामूर्त्ता ये च भूताः स्वयं नृप । ब्रह्मा कुर्वति तांस्तस्मान्मरुद्भिः सहितस्तदा ।
 तेजोमूर्त्तिधरैरूपैर्न च तत्कर्मणाऽस्पृशत् । वेदप्रोक्तेन विधिना सर्वप्राणभृतां नृप ।
 निर्णय्यारणिमाग्नेयीं ब्रह्मोर्गर्भसमुत्पत्तं । यजते क्रतुना पूर्वमग्निष्टोत्रेण स प्रभुः ।
 सदस्यैस्तस्य देवो यत्नं शूशुभे यज्ञकर्मणि । जल्पन्ते मधुरा वाचः सानुस्वारक्रियास्ततः ।
 कर्मभिश्च तपोयुक्तैर्वेदवेदाङ्गपारगैः । सुव्येन्दुसङ्घैराजन् विरराज महाक्रतुः ।
 ब्रह्मवेषेण महता ब्रह्मवास इवापरः । वसुधामिह संप्राप्तैः सर्वैरेव दिवौकसैः ।
 वेदवेदाङ्गविक्रिस्व विनोतैर्ब्रह्मवादिभिः । गतागतैस्तपःश्रमैः स्वर्गलोके महीयते ।
 ज्वलद्गिरिव विप्रैस्तैस्त्रिभिरेवाध्वरेऽग्निभिः । ब्रह्मलोक इवाभाति ब्रह्मणः स महाक्रतुः ।
 इन्द्रप्रोक्ताणि सामानि गायन्ति ब्रह्मवादिनः । वचनानि प्रयुक्तानि यजूंषि वितेतऽध्वर ।
 तपःश्रान्ता ब्रह्मपराः सत्यव्रतसमाहिताः । आययुर्कर्मणः सर्वे मनोभिः श्रोत्रवादिभिः ।
 होता चैवाभवद्राजन् ब्रह्मले च दृश्यति । सर्व्वधर्मविदां श्रेष्ठः पुराणो ब्रह्मवन्धवः ।
 यजमानश्च यज्ञान्ते विष्णोः पूजां प्रयुज्य च । अदित्याः पश्चिमे गर्भे तपसा संवृते नृप ।
 पदे विष्णुरजो ब्रह्मा निर्दण्डो निष्परिग्रहः । धृतः पदसहस्राणि भविष्यन्मुकुवन्ति च ।
 अवध्यज्ञाप्रमेयश्च व्यतिरिक्तश्च कर्मभिः । आत्माऽपि यस्य मुनयो भवन्ति निष्परिग्रहाः ।
 परिग्रहाश्च विषया दोषप्राप्ता महीयते । दोषाश्च युगपत् सर्व्वे हृदयानि मनो बलात् ।
 इन्द्रियग्रामविषये चरन्तो निष्परिग्रहाः । परिग्रहं शूभं धर्ममविद्यालक्षणं विदुः ।
 विद्यालक्षणसंयोगाच्च मनश्चाद्यते नृप । यदि चेन्मुनिशब्देन गृह्यते ब्रह्मवादिभिः ।
 वेदविद्याव्रतस्थानैर्निधतैः कुहसप्तम । दिवि लोकः सतां स्थानं लोकानां लोक उच्यते ।
 यत्र देवा इव्ययुक्ता न कथं भान्ति भारत । यजमानश्च भोगैः क्लेशैः कर्मप्राप्ताऽऽवृते पदे ।
 भोदन्ते सह पञ्चोभिर्विष्ण्वरे वसुधाधिप । यज्ञावसाने शैलेन्द्रं द्विजैश्च प्रददा विभुः ।
 दयया सर्व्वभूतानां निर्मलजनान्तरात्मना । ते शैलसर्व्वगाचाणि परस्परविशेषिणः ।
 न श्रेष्ठः प्रविभागायै भक्तं सर्व्वैश्च भैरपि । ततस्तो ब्राह्मणगणा निषेदुर्व्वसुधातले ।
 श्रेष्ठेणाभिहताः सर्व्वे विवर्णवदना नृप । सुपार्श्वो गिरिमुख्यस्तु वाग्मिर्बधुरभाषिताः ।
 श्रवणीत प्रणतः सर्व्वोऽङ्कुरसा तान् द्विजोत्तमान् । न हि श्रेष्ठो बलाङ्गेन युष्माभिरसुवर्ज्जभिः ।
 अपि वर्षशतैर्द्विजैः परस्परविरोधिभिः । एकोभूता यदा सर्व्वे भविष्यय समाहिताः ।
 अविरोधेन युगपद्भिर्ज्येष्ठ्य निवृत्ताः । बलं हि रागदोषाभ्यां वर्द्धन्ते ब्रह्मचरिणः ।
 विमुक्तं रागदोषाभ्यां ब्रह्म वर्द्धति शाश्वतं । यदाऽहं भेदयिष्यामि स्वर्गं भिन्नैः शिलातलैः ।
 धातुभिश्च विस्पर्द्धिः शिखरैश्चावपातितैः । विशोर्णैः पार्श्वविवरैर्नगैश्चागच्छितैर्भुवि ।

११८०

११८१

११८२

११८३

११८४

११८५

वज्रभिर्बाणरूपैश्च चोद्यमानो गुहाग्रयोः । प्रतिपद्य च तदाकांशं शैलेन्द्रस्य सुभाषितं ।

तृण्योन्मभूवसे सर्व्वे तदा ब्राह्मणसन्तमाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे अविष्यपर्व्वणि पौष्करे चतुर्दशाधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २१२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बलिहोमाश्च बहून्को अहम्यहनि भारत । द्विजानां तपसाद्यानां गृहधर्मेषु तिष्ठतां ।

देवताद्याश्च पूज्यन्ते तदाप्रभृति भारत । तेषां ब्रह्मविदां राजन् इत्येवां ब्रह्मादिभिः ।

११८१

तत्रैव ब्रह्मसदने समे निष्कृण्वकष्टके । प्राच्येभ्यस्तृणे ब्रह्मे पुण्ये पर्व्वतरोधधि ।

वासं यच्च प्रकुर्व्वन्ति दृष्ट्वा भगवतः क्रियां । तपोऽर्चिभ्यो महाभामा ब्रह्मचर्य्यव्रते स्मिताः ।

गृहस्थधर्मो निरता दानप्राप्तेन चेतसा । मुनयश्चापि काङ्क्षन्ति धर्मेषु हविकाङ्क्षिणः ।

अन्ये कर्मफले चैव रता ब्राह्मणपुङ्गवाः । अग्निहोत्रव्रतस्थाता जितक्रोधाः समाहिताः ।

दैवयुक्तेन चायुक्ताः कर्मणा ब्रह्मसन्तमाः । चौरवल्कलसंवीता निधता निधतेन्द्रियाः ।

११८२

चरन्तो ब्रह्मचर्य्यश्च यत्नमास्थाद्य दारुणं । अनेन विधिना राजन् क्रमप्राप्तेन सर्व्वतः ।

कमाद्यो वेद संस्कारं पुण्यं प्राप्ताः समातनं । पूर्व्वैराचरितं राजन् मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ।

अवेदविधौ नागच्छेत्तपि रौद्रं व्रतक्षरेत् । न च त्यागेन गच्छेत् गृहधर्मश्च न त्यजेत् ।

एतन्न गच्छेद्दधानमप्राप्तो वेदसंख्यं । अथ च स भक्षयः सर्वाः सामगानश्च भारत ।

ये चापि पुत्रिणो न स्युः सुताऽप्यप्राप्नुयुः फलं । ब्राह्मणस्य तपःश्रान्ता हरिचर्य्यामता गुरोः ।

११८३

यस्य नैवं श्रुतं ब्रह्म न गृह्यते विशास्यते । कामं तं धार्मिको राजा दासकर्मणि कारयेत् ।

अथवा नैव विद्येत यो ब्रह्म नाद्रियेद्विजः । आचारदीनामविषये मनः पूर्व्वं समाहरेत् ।

एवं सर्व्वेन्द्रियारम्भं वेदपूर्व्वं समाचरेत् । ब्राह्मणो भूतिसम्यक्तो य दच्छेद्भूतिमात्मनः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे अविष्यपर्व्वणि पौष्करे चतुर्दशाधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ते तु गोब्राह्मणानाञ्च चन्द्रादित्यपुरस्कृताः । ब्राह्मणान् पूजयन् राजन् वसुभिर्ब्रह्मसम्भवैः

भारदप्रमुखाश्चैव गन्धर्वाश्च ययो मृग । कुर्व्वन्ति सततं यधैः क्रमप्राप्तं पितामहं ।

११८४

वचोभिर्बाधुराभाधैः पञ्चेन्द्रियनिवाणिभिः । सर्व्वभूतप्रियकरैः सर्व्वभूतहितैषिभिः ।

सूयमानश्च यज्ञान्ते पञ्चेन्द्रियसमाहितैः । प्रोवाच भगवान् ब्रह्मा दिक्षा दिश्येति भारत ।

ततः कश्यपमाभाष्य प्रोवाच भगवान् प्रभुः । भवानपि सुतैः सार्द्धं यक्ष्यते वसुधातले ।

क्रतुभिः परमप्राप्तैः संपूर्णवरदक्षिणैः । चक्षुःश्रुत्याश्च ते सर्व्वे यथाप्रतिगुणैः प्रभो ।

वयं यच्छ्यामहे सर्व्वे यूष्यं यच्छ्यामहे वयं । एवमन्योन्यमन्त्रभाङ्गिण्यने वक्ष्यदर्थिताः ।

११८५

दैतयाद्यायदैतयाः परस्परजयैषिणः । युद्धाथैव प्रतिष्ठन्ति प्रपद्यन् विपुलौ भुजौ ।

निवार्य्यमाणा अविभिक्षपणा दग्धकिण्विधैः । अन्यैश्च वज्रभिर्बाणैर्देवदत्तपारगैः ।

निवार्य्यमाणा युध्मन्ते वृषभा इव गोकुले । प्रमुह्यारम्भसंक्रान्ताः सर्व्वप्राणैर्जयैषिणः ।

पश्यतां सर्व्वभूतानां स्रष्टाव्यवधारिताः । ततः शब्देन महता परं कृत्वा महाबलाः ।

हन्मन्ति बाहुभिः क्रुद्धाः सपत्न्या इव पत्निषु । सप्तल वसुधा येव पदाक्रान्ता च रोषिभिः ।
 नौर्यथा पुरुषाक्रान्ता निषीदन्ति महाजले । पर्वतासु विप्रोर्ध्वन्ते नर्दमाना वृषा इव ।
 चुलुभुश्च महानघस्ताडिता मातरिभ्यः । ततः सम्भवयुः संधोर्विष्णोः सुभारत ।
 युगान्तकरणं घोरं सर्वप्राणिभयङ्करं । प्रमत्ताय बलं विष्णुः समघवत्सपौरुषं ।
 वज्रैरिव बलं दोषेण प्रमथत्यम्बुना यथा । तथा प्रघातितं तेन भगवत्पकारिणा ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे पञ्चदशाधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २१५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बलवान् स तु दैतेयो मधुर्भीमपराक्रमः । बभूव पाशैर्विघ्नितैर्ध्वजैर्ध्वं पर्वतान्तरे ।
 वै प्रह्लादवचनाल्लक्षणश्च भारत । ऐश्वर्यमैश्वर्यान् भविष्यं बुद्धिर्बलयात् ।
 बज्रैर्ध्वं सहस्रं मध्ये पाशैर्विघ्नितैर्विघ्नैः । पाशैर्विघ्नितैर्विघ्नैर्विघ्नैर्विघ्नैः ।
 विष्णुमेवाधुना रूपमाकृत्यन् युद्धकोविदः । मध्ये गणानां सर्वेषां कालस्य वज्रमागतः ।
 दैवीभूताः कथयन्त्या मधोर्व्यंशमुपागताः । युद्धार्थमभ्यधावन् प्रवृत्त विपुला गदाः ।
 गन्धर्वाः किन्नराश्चैव वाद्ये गीतं च कोविदाः । प्रमथन्ति प्रागयन्ति प्रहसन्ति च सर्वशः ।
 तन्मोहिः सुप्रयुक्ताभिर्धुरभिः स्तभावतः । मनो मधोर्विधुमन्ति युध्यमानस्य रागिणः ।
 मधोर्विलिलमधुना नियोगात् पद्मयोजिनः । एतान् विकारान् कुर्वन्ति गन्धर्वाः सत्यवादिनः ।
 तत्र शक्ता हि गन्धर्वैः तस्मिन् शब्दे दधुर्मनः । दानवाश्च सुराश्चैव प्रत्यक्षं यान्ति प्राणदन् ।
 मधोश्च मन आस्त्रिय पश्यन् योगेन चक्षुषा । मन्दरं प्रापतद्विष्णुर्गुह्यं हरिव दारुणम् ।
 अष्टयो दोषमनसः किञ्चिद्विचिन्तमानवाः । पितामहं पुरस्कृत्य लक्षणान्तरधायत ।
 विष्णुं बोध्यहन्त क्रुद्धा मधुर्धुनिमेषणः । मुनेन ब्रह्मदेशान्ते न चकन्दे पदात् पदं ।
 विष्णुस्याभ्यहन्त्यै करारोण क्षणान्तरे । स पापत मर्षो हृषीकेशो जगन्नाथः ।
 न चेन पतितं हन्ति विष्णुर्धुद्विजहारदः । बाहुयुद्धे हि समर्थ मत्वाऽचिन्त्यपराक्रमः ।
 इन्द्रध्वज इवोत्तिष्ठज्जगन्नाथं स महीतलात् । मधूरोवपरीतात्मा निर्दहन्निव चक्षुषा ।
 पक्ष्वाभिलतो वाग्धिरन्योन्यमभिगर्जतः । समोच्चतुर्व्याङ्गयुद्धे परस्परजयेष्वपौ ।
 उभौ ता बाहुबलिमावुभौ युद्धविशारदौ । उभौ च तपसा श्रान्तावुभौ सत्यपराक्रमौ ।
 दृढप्रहारिणौ वीरावन्मन्यौ तौ चकधतुः । शैलेन्द्राविव युध्यन्तौ पथेः पाषाणवज्रिभैः ।
 विकर्षन्तौ च मनौ च अन्योन्यं वसुधातले । गजाविव विषाणपेर्मेखायैश्च विचेरतुः ।
 ततो ब्रण्णमुखैश्चैव सुखाव रुधिरं वज्रं । योश्रान्ते धातुसंघट्टं शैलेभ्य इव काञ्चनम् ।
 मंथितौ रुधिरौवैश्च स्रवद्भिः समरञ्जितौ । अयोधतैः पदायैश्च तौ व्यदारयतां मर्षी ।
 अभिहत्य तु तौ वीरौ परस्परमनेकधा । पतद्वाविव युध्येतां पञ्चाभ्यां मांसवट्ठिनौ ।
 शूश्रुवुश्चान्तरीक्षेऽथ सर्वभूतानि पुष्करे । सिङ्गाणां वदनोन्मुक्ताः परया वर्णसम्पदा ।
 स्तुतयो विष्णुसंयुक्ताः सत्याः सत्यपराक्रमे । शरीरं धातुसंयुक्तं संयुक्तं चेतनेन च ।

११८५

११८६

११८७

११८८

११८९

११९०

तद्ब्रह्म रन्दिष्येयं तं ज्योभूतं समातनं । भुवं तिष्ठन्ति भूतानि सूक्ष्मे प्रलयतामृतम् ।
 पुनश्चाद्भवते सूक्ष्मं बहुरूपमनेकधा । प्रबोध भावं भूतानां त्रिषु लोकेषु कामदः ।
 सूरूपो बहुरूपस्तो लोकान् सञ्चरते वशी । मानसीमननुभास्त्राय बह्वभिः कारणान्नरैः ।
 योगात्मा धारयस्वर्गं नागात्मा नन्दिवर्द्धनः । ब्रह्मभूतं परस्मैव सूक्ष्मेनात्मानमीश्वरः ।
 ब्राह्मेण विप्रान् वसति युद्धेनैव च क्षत्रियान् । प्रदानकर्मेणा वैश्यान् शूद्रान् परिचरेण च ।
 गावः क्षीरप्रदानेन अश्वान् यज्ञेषु प्रोक्षणैः । पितरस्योक्षणैर्वेह हविर्भागेषु देवताः ।
 चतुर्भिर्व्यतिरिक्ताङ्गैस्त्रिभिरन्यैश्च धातुभिः । सप्तभिः पितृभिर्नित्यैस्तोलोकान् परिरक्षति ।
 चन्द्रसूर्यात्मकं नित्यं तद्रूपं निहितात्मकं । प्रकाशे चाप्रकाशे च निगूढं स्वेन तेजसा ।
 त्रयस्तु पितरो नित्यं वर्द्धयन्ति दिवाकरं । चतुर्भिः पितृभिस्त्रैश्च वर्द्धन्ति मण्डले ।
 त्रयः पितृगणा नित्यं पिण्डान् चक्ष्वावदन्ति ते । चत्वारोऽन्ये पितृगणाः विद्धाः पञ्च च आददे ।
 तमेव पञ्च तान् धर्मास्त्वमेवापस्यतान्मिभो । सनातनमयो दिव्यः शाश्वतो ब्रह्मसम्भूतः ।
 तस्मात्ते तेज आदत्ते अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च । अतस्त्वं कर्मणा तेन आदित्यः समपद्यथा ।
 यद्यत्राग्निं जगत् सर्वं रश्मिभिः प्रदहन्निव । युगान्तकाले सम्प्राप्ते परां सिद्धिमुपागतः ।
 पर्यसन्धावमावासां लोकश्चरामि मानुषं । ऋषिभिः सह गूढात्मा मृत्युन्दुवसुसप्तभिः ।
 सफलं कर्म कर्माणां यजतां पृष्टिवर्द्धनं । हेतूनामधिकाराय माभूत् कर्मविपर्ययः ।
 वानस्पत्यौषधीश्चैव युगपत् प्रतिपद्यसे । बालभावाय वसुधा पक्षे पक्षे जनिस्त्विव ।
 भूतानां भुवि भूतेश्च भावार्थं वसुधातले । वसु यद्भुवि किञ्चित् तत् सर्वं त्वन्मयं विभो ।
 तमेव दिविधं धर्मां शाश्वते वसुधातले । देवयज्ञं मन्त्रवाक्यमात्मयज्ञं समानुषं ।
 द्विविधः स्वर्गमार्गश्च सूर्यश्चन्द्रश्च निर्धनः । चन्द्रमाः पितृयानश्च देवयानश्च भास्करः ।
 तमेव वसुधायुक्तो विश्वश्चरामि मायया । एकीकृत्य गणान् सर्वान् संविद्यामुच सन्धवः ।
 एकस्त्वमसि संभूतः पुराणः पुरुषो विराट् । अत्रयस्याप्रमेयस्य काराकारकरो वशी ।
 मूर्त्तस्तेजसि संभूतो वायुः पर्येति खेचरः । सप्तभोरूपसंस्तानैर्नित्यमावृत्य तिष्ठसि ।
 साधने ह्यभिनिर्याणे संसारे प्रलये तथा । धाता धारणकाले च दिशश्चतुषि धारिणि ।
 सेव्यमानो मुनिगणैर्नित्यं विगतकल्मषैः । कर्माभिः सत्यमापन्नैः समरार्गेर्जितेन्द्रियैः ।
 सत्यमानश्च विविधैः मिद्वैर्बुधैर्निबरेस्तथा । मस्मार विपुलं देहं हरिर्धन्यशिरो महान् ।
 कृत्वा वेदमथं रूपं सर्वदेवमथं वपुः । शिरोमध्ये महादेवो ब्रह्मा तु हृदयस्थितः ।
 आदित्या रश्मयो बालाश्चतुषो शशिभास्करो । जङ्घा तु वसवः साध्याः सर्वसन्धिषु देवताः ।
 जिह्वा वैशानरो देवः सत्या देवी सरस्वती । मरुतो वरुणश्चैव जानुदेशे व्यवस्थितः ।
 एवं कृत्वा तथा रूपं सुराणामहृतं महत् । असुरं षोडशमास क्रोधरक्तान्तलोचनः ।
 मधुमेदोऽवपूर्णा च शशिवी समदृश्यत । प्रमदेव घनान्ते च रक्तांशुकनिवासिनी ।

११६१

११६०

११६०

११६०

११६०

११६०

मेदिनीत्येव शब्दस्य लब्धः पृथ्वा नरोत्तम । नामासुरसहस्रेण धरण्याः संप्रतिष्ठितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करेणोडग्राधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २१६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ मधोर्निपतनं दृष्ट्वा सर्वभूतानि पौष्करैः । प्रवृष्टानि प्रगाथन्ति प्रमृत्तानि च सर्वशः । ११८५

मुपाश्वीं गिरिमुख्यस्य काञ्चनैः शिखरोत्तमैः । बज्रधातुविचित्रैश्च खिलस्त्रिजिह्वाबभौ ।

गिरयश्चाभिगोभन्ते धातुभिः समरञ्जिताः । प्रांशुभिः शिखराग्रेषु सर्वद्युत इवाम्बुदाः ।

पञ्चवातोद्भूतो रेणुसूर्यैः साक्षमवास्तुकैः । ऋदयन् पर्वतायाणि महामेष इवाबभौ ।

मेघमंजिष्टशिखराः पञ्चविंशत्पादपाः । काञ्चनैस्त्रेदबज्रलाः खे तिष्ठन्तीव पर्वताः ।

पञ्चवन्तः सशिखरा हेमधातुभिरञ्जिताः । पवनेन समुद्रूतास्त्रासयन्ति विहङ्गमान् । ११८६

काञ्चनाः पर्वताः सर्वे स्फाटिकैर्गोणिभिश्चिताः । सूर्यकान्तैश्च बज्रभिस्त्राकान्तैश्च निर्मलैः ।

हिमवांश्च महागैलः श्वेतैर्द्वौतुभिराचितः । काञ्चनैः शिखराग्रेषु सूर्यपादप्रकाशितैः ।

गोणिभिश्च प्रकाशद्भिः पलान्तरविजिनःस्रतैः । तासपुष्पैश्च शिखरैर्द्विजमानैः स्तनेजसा ।

मन्दरश्चोपशिखरः स्फाटिकैर्गोणिभिश्चितः । वज्रगर्भैर्निरालम्बैः स्वर्गोपम इवाबभौ ।

सह शृङ्गैश्च कैलासः शिलाधातुविभूषितः । तोरणैश्चैव निविडैः प्रांशुभिश्चैव पादपैः । ११८७

प्रवादयद्भिर्गन्धर्वैः किन्नरैश्च प्रगाथिभिः । देवकन्याङ्गरावैश्च प्रकोडित इवाबभौ ।

मधुरैर्वाद्यगीतैश्च नृद्यैश्चाभिनयोद्गतैः । शृङ्गारैः सुप्रहारैश्च कैलासो मदनायतः ।

आदित्याभामिभिः शृङ्गैर्भिलाञ्जनचयप्रभैः । विन्ध्यो नीलाम्बुदग्याभो विभिन्न इव तोयदः ।

धान्यायै सर्वभूतानां भेरुष्टे महाचले । गिर्वैमुनिर्गन्धर्वं तोयं मेघजालैरिवोत्तमैः ।

शिलाभिर्बज्रचित्राभिर्द्वौतुभिर्बज्रचित्रितैः । प्रस्रवद्भिर्गुहादारैः सलिलं स्फाटिकप्रभं । ११८८

पोशान्ते वायुसंमूढा घना दृढ सविद्युतः । विनैः पुष्पैस्तदगणाः शोभन्त इव भूषिताः ।

नगाः कनकसंभूतैर्विचित्रैरिव भूषणैः । विहङ्गमाभिलोनाश्च स्रवास्तमवाञ्जिताः ।

विलम्बन्त्यः सपुष्पाश्च नृत्यन्ते वायुघटिताः । पवनेन समुद्रूता महता माधवोद्दिता ।

ममृचुः पुष्पसंघातं तोयवेलेव वर्षति । फलवद्भिश्च विपुलैः शाखास्तथावरोहिभिः ।

पादपैः पर्णवज्रलैर्भ्रियते च वसुन्धरा । मधुप्रिया मधुकरा मधुमत्तविहङ्गमाः । ११८९

घोषयन्तीव गायन्तः कामस्यागमसम्भवं । विष्णुर्धनुनिहन्ता च चकार मधुवाहिनीं ।

उर्ध्वं प्रस्रवन्निर्भेदां सुतीर्थी वज्रलोदकां । अङ्गारवर्णसिकतां मधुतीर्थी मनोरमां ।

विमलैरम्बुभिः पूर्णं पुष्पसञ्चयवाहिनीं । विवेश पुष्करं सा तु ब्रह्मणो वाक्यवोदिता ।

सर्वविभिनानुचरिता ब्रह्मन्तस्य निवेर्दिभिः । धात्री कपिलरूपेण गौर्भूला कर्तते पथः ।

मधुरं वितते यत्र ब्रह्मणि वाक्यवोदिता । सरस्य प्रथिवोभूतं मन्वातुं प्राप्तवान्मही । ११९०

शृङ्गश्च भजते लोकं शान्तं परमाद्भुतं । सरस्वत्याः समुद्रूतं ब्रह्मवेत्त तभोमुदं ।

महातीर्थमतिक्रम्य पुष्करेषु विस्पति । सुचारुरूपा धर्मज्ञा अजारूपेण ऋदयत् ।

रूपं कनकवर्णं तपोयुक्तेन वर्षसा । अजगन्महतामुक्तः संभूतः पर्वतो मवान् ।
 गुरुद्वारगुणप्राणः शश्वतः सिद्धसेवितः । वेदिकाभिः सुचिवाभिः काञ्चनीभिर्विराजितः ।
 पुष्कराणि परोत्थैव स्निता विपुलदक्षिणः । महामेरोयया रूपं पञ्चभिर्धातुभिर्दत्तं । १९०२५
 चेतनयाऽभिसम्पन्ना रूपेणाहुतदर्शनः । एवं रूपं करिष्यामि मनसा धर्मचारिणा ।
 रूपं वज्रविधं लोके पार्थिवीं चेतनां तथा । त्रींशु लोकां प्रपद्येयं पञ्चभिर्धातुलवैः ।
 घटेन च स सर्वैयं मनसा धर्मचारिणी । वज्रेषु भावमोहाभ्यां पश्यन्नापि समुद्रयः ।
 विमुक्तः सर्वसङ्गेष्वेवा धारयन्निष्परिवहः । न च विन्देत्तं मां कश्चिन्नमसा कामकारिणो ।
 पञ्चधातुनिबद्धास्तु नानाभाषितचैष्टितां । ये च विष्णुमधोयन्ते वज्रधा पादविधैः । १९०२६
 ते मां पर्येयुरव्यक्तां तपसा दग्धकिष्किवाः । ये च मामभिरोहेयुर्नरा धर्मपथे स्निताः ।
 तेऽपि स्वर्गजितः स्वर्गे पर्येयुर्मां गतकृमाः । यद्येव पर्वतः प्रांशुर्मुखोऽपि प्रतिष्ठितः ।
 एतमाह्वय युध्यतुः प्राणत्यागेषु निर्मलाः । अप्सरोभिः समागन्त्य विचरेयुर्मनोजवाः ।
 नन्दनं वनमासाद्य कात्स्निकञ्च महद्वनं । दमा विद्याः समाख्याय मङ्गलाः पुष्करैश्चिह्न ।
 शरीरं क्षपयिष्यन्ति प्रतैर्बलविधैः कृशाः । सिद्धिं प्राप्य क्रमेणुक्ते कामैर्बलविधैर्नराः । १९०२७
 इमं लोकममुञ्चैव सम्यतेयुर्थयासुखं । गौरी बिभ्रति विख्याता त्रिषु लोकेषु विद्यया ।
 प्रभावं तपसा तृप्तं दर्शयन्ति समाहिताः । वर्षा ज्ञानाभिसन्धीनामभिज्ञानात् ससंघाः ।
 भवेयुस्ते निरारम्भा धातुभिर्भुक्तवन्धनाः । सहस्रगुणमयत्र दत्त्वा दानफलानि च ।
 अविमानेन विप्राणां मनःशुद्धेन कर्मणा । सर्वैवेवाप्रमेयेण अत्यर्थं फलमाप्नुयुः ।
 अमुष्मिन् लोके धर्मज्ञाः सह सर्वकुलाद्भवैः । येषामिह च सान्निध्यं यज्ञे ब्राह्मणसंकुले । १९०२८
 ते भूया यजमानाद्या अभिविष्य पुनः पुनः । तथा तां मन्यसे गौरीं मनसा धर्मचारिणीं ।
 अनुगृहाय भूतानां मामजञ्च तपोधने । सत्य एष वरो विद्ये भविता नात्र संशयः ।
 नाफलो विद्यते धर्मेश्वरितो ब्रह्मचारिणा ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे सप्तदशाधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २१७ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दिशं जिगमिषुर्दिव्यामुत्तरां सत्यसाधनः । तथा स धातुनिचये पुण्ये पर्वतरोधसि ।
 विष्णुः परमधर्मात्मा एकपादेन तस्मिन्वान् । दशवर्षसहस्राणि पुष्करे पुष्करेणः । १९०२९
 आत्मन्यात्मनमाधाद्य तपसा ब्रह्मसम्भवः । घटते कर्मणोयेण लोकमुत्त्वानकारणात् ।
 भास्वरो भस्मनाच्छाद्य गात्राणि स्वयमात्मनः । अष्टौ वर्षसहस्राणि सहस्रञ्च तपोधनः ।
 तेजसा तेन ज्योतीषि विभाव्य ब्राह्मणर्षभः । तिष्ठते मनसो मध्ये योगात्मा भावयन् जगत् ।
 सोमो विषयमाचिष्य मनसा धारयन्मनः । मुक्तः परमधर्मात्मा ब्राह्मो सिद्धिमुपागतः ।
 सम्पृदृश्यति सर्वत्र दिवि भूयन्मरे तथा । ज्योतिष्यः कर्म कुर्वन्लो वज्ररूपः स्वसम्पदा । १९०३०
 महेश्वरो निगूढात्मा वृषरूपेण तिष्ठति । उद्धृत्य दक्षिणं पादं वायुभवः समाहितः ।

अष्टौ वर्षसहस्राणि सहस्रं शतमेव च । महायोगी महादेवो नियमाद्ब्रह्मसम्भवः ।
 अथ वायुर्धनीभूतो अन्ते हरति गोपतेः । फेनोभूतं समुद्रारैः पवनं निर्गन्तुखात् ।
 स निष्कान्तस्ततो वज्रात् प्राप्तेन परमाप्तवान् । निर्वासभूतः पतितो नैवार्द्रो नैव पार्थिवः ।
 स फेनो वारिमाविश्य चचार वसुधातले । नैवार्द्रो नैव शुष्काङ्गो वायुः संघातमागतः । १९५५
 तत्काले फेनमुत्क्षिप्य पवनः सह वारिणा । निरालम्बे निरालम्बस्त्वभाणि समपद्यत ।
 ते क्षिपन्ति पयो भूमावात्मानं स्नेन घट्टिताः । नोलभेष्वाहणप्रख्या नैवार्द्रो नैव पार्थिवाः ।
 ब्राह्मी मूर्त्तिं समाधाय वायुः सर्व्वत्रगो वज्रो । समाः सहस्रं संपूर्णं चचार विपुलं तपः ।
 वज्रिर्ब्रह्मजटो भूत्वा शीरवत्कलवासधृक् । तपसायदनाहारे मौनमास्त्राय पुष्करे ।
 वर्षाणाञ्च सहस्राणि त्रीणि शैकश्च यत्नतः । तस्याग्नेस्तेजःसंभूतो महानग्निः प्रवर्त्तते । १९५०
 स्वर्गप्रकाशश्चैव स्वर्गवासी तमोनुदः । दिव्यो भूतप्रकाशाख्यस्तपसा ब्रह्मसम्भवः ।
 तपश्चरति धूमाग्निर्लोकानां भूतभावनः । तप्तमो भुवि राजेन्द्र मानुषेषु प्रतिष्ठितः ।
 भास्करस्तेजसंहारो यतो भवति सत्तम । मर्त्यानां सर्व्वभूतानां तेज आक्षिप्य वर्त्तते ।
 न तु योगबले राजन् ब्राह्मणस्य विवेषतः । तप्तमो नाशयेद्भ्रातृ नायहो भविता दयं ।
 पुष्पमित्रो महातेजा यवः सर्व्वत्रगो वज्रो । तपश्चरति धर्मात्मा पुष्करेणु समाहितः । १९५५
 महेन्द्रशिखराङ्कुरा यावद्यो यान्ति मेदिनीं । तावत्स्वरूपमास्थाय तिष्ठते निखिलाः समाः ।
 जानुभ्यां पतितो भूमौ ज्योतिर्नभसि पश्यति । समाः सहस्रं निखिलं नेत्रैर्निर्मपैर्जगतः ।
 नेत्राणि बद्ध्वा तस्य नेत्रान्नैरभिनिःसृताः । मध्यं दिनकरे प्राप्ते रश्मिवान् स परिपद्ये ।
 ते रश्मयः प्रभानैः शतशोऽथ सहस्रशः । राज तेजःसंयोगाज्ज्वलद्भिरिव पावकः ।
 सविस्फुलिग्नैर्नेत्रान्नैरादित्यमनुवर्त्तते । कर्मणोऽन्ते युगान्ते वा जगतो बज्ररूपिणः । १९५०
 बद्ध्वा तु पुनर्भूत्वा निषण्णो वसुधातले । समाः सहस्रं संपूर्णं तपक्षेपे सुदारुणं ।
 निगृहीतेन्द्रियो भूत्वा नाष्टरोभिर्ललाम ह । भरोः शिखरमासाद्य कामं कामेन पीडयन् ।
 तपःकामः स यत्तप्त कुबेरो नरवाहनः । विष्णुरिव तपोऽध्यस्तेजसोऽन्तेन जृम्भते ।
 न हि कश्चित् पुमानस्ति य एतत्तप आचरेत् । त्रिषु लोकेषु राजेन्द्र श्वते विष्णुं समातनं ।
 वासुकिर्ब्रह्मजटोर्धस्य नागेन्द्रो मौनमाश्रितः । तप आचरते सम्यक् निधाय मनसा मनः । १९५५
 शेषः सत्यधृतिर्नागो बलवान् ब्रह्मसम्भवः । वृत्तमारुह्य धर्मात्मा अवाकशीर्षोऽवलम्बने ।
 जिह्वं भिल्लिलिहानाभिर्गात्रजं विषमुत्सृजन् । समासहस्रं संपूर्णं निराहारस्तपोधनः ।
 कालकूटं विभं तद्भि सुमहत् समपद्यत । येन लोकौ ह्यभिगच्छो न सुखं विन्दते नृप ।
 सर्व्ववानगतं तीर्त्स्नं भुजगेषु महोत्तमं । जङ्गमं स्वावरक्षेव सर्व्वत्रानुगतं विधं ।
 परस्परं विवृद्धेन हिंसायुक्तेन भारत । नाशयत्यात्मनोऽङ्गानि तेन तीर्त्स्नेन भारत । १९५०
 अथ प्रह्ला महाभागो भूतानां हितकाम्यया । मन्त्रं विद्वज्जते राजन् ब्रह्माक्षरमथं हितं ।

गरुडान् विततैः पदैर्नखायैः सखिषं महौ । समामहसं संपूर्णं वक्रायेषावकाशते ।
 पर्णभारैश्च विकषैर्विशोर्षैश्चमुधातसे । रराज वसुधा चैव तैः पदैर्नखचिचितैः ।
 येन वित्तेन जीवेद्युः सर्वभूतानि भारत । इह खोके मनोमेष्टु देवलोके च भारत ।
 द्यौरिवाचितनक्षत्रा महोत्तमविवर्षिभिः । अथवाग्निमसंयति तपस्विकचरो वज्रो । ११०५
 पुष्कराभमि धर्मात्मा मत्स्वोक्तिस्त्रिभूर्जनः । अथ स्वतसमाकस्य पृथिवीं प्राञ्जदेहिनी ।
 तपस्वरति धर्मात्मा प्राञ्जमुद्यम्य दक्षिणं । सायं वर्षमहसं ज्ञातमेकस्य सुमता ।
 तपस्वरति संयोगादायुभञ्ज समारिता । समाधियोगात् सङ्गादा ब्रह्मयोगस्य भारत ।
 येनेयं पृथिवी राजन् धार्थी ब्रह्मयोगिना । यनाद्यन्मनित्येन सर्व्वेव विषयैविषा ।
 योऽवै विष्णुरगाधात्मा परमात्मा निराकृतिः । दिनेऽग्नियसो भवति रात्रौ भवति वै स्थिरः । ११०६
 सत्यमन्यः स धर्मात्मा कामकारकरोऽभवत् । तस्य वः सोद्यतः पाणिः पृथिव्यां पृथिवीचमः ।
 रात्रौ तपसो भवति मण्डलं विपुलं नभः । स पद्मविषयं रराजःकमयाभास इत्यति ।
 ग्रहाणां गतयश्चैव ताराणाञ्च विज्ञेयतः । तां क्रात्याभाश्चिरत् सोमात् स्रवस्त्रिषष्ट्येन वै ।
 पृथिव्यां दक्षिणे हस्तो महायोगी महामनाः । सैषा आशा ब्रह्मभूताः शक्तिमण्डलमविशत् ।
 अलिङ्गा पृथिवील्लङ्गादहतादक्षया दिवि । अत्रैरङ्गान्युपगुह्य तपस्वरति दुस्तरं । ११०७
 निश्चयात् प्रोक्ष्य पादैः तु पृथ्वीं वाचस्पतयानता । सूर्य्यार्चिभिः पोषमानादाविष्यति महोत्तमात् ।
 महोव चामुवमनाद्युगाने जिष्णुनेजसा । रराज सूर्य्यरश्मिभिर्व्यतिपक्वा महोनदी ।
 स्फाटिकेव शुभा यैषा काञ्चनैर्धरातुभिर्हता । अदित्येन समादत्ता रश्मिर्गोऽभिर्भवंभैः ।
 मण्डलान्तर्गता देवो चक्षुषा नोपलभ्यते । रश्मिभिः पुनरुत्तीर्णा ततो योगेन आवति ।
 आकाशगङ्गा संवृता विपुलैरम्बुविपदैः । श्रोतव्यरथैश्च तद्भिर्नताभिश्च सुमन्त्रिभिः । ११०८
 पद्मपण्डैश्च विविधैः शुशुभे दिव्यगन्धिभिः । काञ्चनापोऽजघना स्फाटिकाकारमेखला ।
 पद्मरेणुभिरापीता चक्रवाकावतंसिका । नीलगर्भसुकेशान्ता पुण्यवज्रयसंकुला ।
 शोभते विप्रमर्षन्ती प्रमदेव विभूयिता । यैषा गङ्गाफलं स्नेहे पुष्करेण समागता ।
 सुतपाश्चन्द्रविहिता लोकानां धारणे रता । सरस्वती स्मरैर्व्यक्तमधीते ब्रह्मवादिनी ।
 पृष्ठाग्रयाता शैलेन्द्रे मन्दरे मन्दरामिनी । अक्षयं वासुतरो वेदान् पादैस्तुभिरावृतात् । ११०९
 यजुर्भिः सामभिश्चैव पथिताऽङ्गुलया तथा । अग्निर्भस्मैकनप्रखौक्षपसां दग्धकल्पाभिः ।
 सुपार्थस्य गिरेः पादैः परिदायैः सुपारथैः । निखनन् सर्व्वभूतानि नियमेन च शुश्रूते ।
 मन्दरायै त्रिपथ्यन्तं जगत्कृत्स्नमतीन्द्रियं । विरामनियमे प्राप्ते तूष्णींभूताः सभुव ह ।
 न वाचमीरधेदेवी नियामत् सत्यवादिनी । अथ भूतानि सर्वाणि तूष्णींभूतानि सर्व्वशः ।
 न श्रेकुरभिधानार्थं व्याहर्तुं वदन्त्येकान् । विभज्य यानं मनसा सर्व्वभूतैश्चनृपहं । १११०
 सरस्वती स्वरयुता व्यालहार महास्वनं । सरस्वत्या समायुक्तां शिखीं गृह्णन्ति देहिनिः ।

अस्त्रिजेवाथ ते सर्वे गाने गावन्ति शिलसा । आदित्वा बहवो रुद्रा मरुतस्याग्निभिः सह ।

अटिलाश्वोरवसना मुञ्जमेखलधारिणः । गन्धर्वाः किन्नराश्चैव सनागाः सह चाश्वयः ।

तपस्यरन्ति सहिताः पुष्करेषु मनीषिणः । अपि कोटपतत्रैश्च सह सैवैः सरोक्षपैः ।

शोषयन्ति शरीराणि तपस्येष्टैश्च सज्जतः । विष्णुर्भिष्णुममापन्नो देवान्मरविष्टुवान् ।

१२११५

संरचति महायोगो सर्वान्स्थान् सङ्गचारिणः । पुष्करे रमते विष्णुः पुनरेव द्विधाकृतः ।

दीप्यमानः स्वेजेभिर्विधूम इव पावकः । सोऽग्निर्मनःसमुद्भूतः इथिवीं तापयन्निव ।

प्रधावति समं तेन मण्डलं द्रव्योजनं । विरराजार्चिभिर्हृत्तिः पृष्ठतस्यावकाश्विभिः ।

विशोषणार्थविभवेर्धैर्यस्यैव दोषितः । तस्याग्नेर्भिस्कुक्षिज्जानां न श्रेणुर्धृष्टाने रताः ।

विप्रकीर्णस्य वासुधामर्थ्याहामिव भास्करः । सोऽग्निर्दीपति सङ्गाद्भूविधूम इव पावकः ।

१२११६

अलिग्निर्ज्वलनप्रख्यैर्भिर्हता वा महाध्वरे । सोऽग्निर्धूमगतस्तत्र तिष्ठते त्रिपुल्लसादा ।

यावद्विष्णुः कमप्राप्नो निषमस्य समापनात् । रक्षां कृत्वा न तं विद्याद्विष्णुर्विष्णुपराक्रमः ।

भूत्वा शतशरीरो वै नागो बालाहकोऽभवत् । तमग्निमात्मसंस्तुष्टं खलिवानं महामतिः ।

प्रतिप्रवृद्धं तेजोभिर्भूतानां हितकाम्यया । वारिणा सुलघोतेन प्राणिनां प्राणवर्द्धनः ।

न्यमिच्छद्दहनं तत्र नागो बालाहकसदा । ततः सिद्धगणैर्मुष्टः पुष्करे तपते तपः ।

१२११७

संहृत्य मनसात्मानं महायोगी महाबलः । संहृत्य पादगानाणि मनो मूर्द्ध्नि विधारयन् ।

अचलं स्थानमावाह्य तृणोन्मूलो बभूव ह । एष धर्मो हि धर्माणां गोपधानविकल्पितः ।

हितः सर्वेषु भूतेषु दह चामुत्र चोभयाः । अथ दैत्या हतास्तत्र समागमोद्यतायुधाः ।

मायाप्राप्तेर्ब्रह्मविधेर्नगरैरभिसंयुताः । अग्निं दैत्याः पर्यतायैरभिप्रन्ति परन्तप ।

ज्वलन्ते ज्वलनप्रख्या महाकाया महाबलाः । मेघोभूतास्त मायाभिर्व्यर्पन्ति बलदर्पिताः ।

१२११८

तस्मिन्नेवाग्निं संघाते संघातं तं महाबलाः । ते प्रैलास्तर्चिषा दग्धाः शतशोऽव महस्त्रजः ।

युगान्ते प्रभुरादित्या जनानिव दिधरति । न श्रेकुरग्निं दैत्यास्त मायाभिमुखमुद्यतं ।

आदित्यमिव दोषयन्तं नभः सूर्योदधे यथा । विहतेरुद्यमैः सर्वैर्दैत्या भग्नपराक्रमाः ।

गन्धमादनमासाय निषला नगमूर्द्धनि । स चाग्निर्वैष्णवेर्लोकैर्विद्युद्भिः सह सज्जतः ।

अन्तरीक्षचरान्दैत्यार्विहृष्टन् विचरन्दिवि । नागो बालाहकश्चैव मेघैः संघातमागतः ।

१२११९

मुमेच सलिलं भूमौ पर्यन्त्य दह दृष्टिमान् । मन्त्रैः सञ्जोदितो नागो दिग्भ्या बद्वनोद्धतैः ।

मुमेच तोयसंघातं मानयन्निप्रणं जलं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भवव्यपर्वणि पौष्करे अष्टादशाधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २१८ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ संधुज्य तपसा देवाः किं कुर्वन्त ततः परं । न हि तदिद्यते लोके तपसा यत्र लभ्यते ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ दीक्षां समाख्याय सर्वे विष्णुमया गणाः । पुष्करादग्निमुद्धृत्य प्रणोय च यथाविधि ।

जुहुतुर्गन्धर्वविधना नाक्ष्मिणा मन्त्रचोदिताः । हविषा मन्त्रपुतेन यथा वै विधिरेव च ।

१२१२०

১২১৬৬

समुद्रमभिसंरम्भा मथीमः सोमजं जलं । पोता च सहिताः सर्वे प्रस्थिताः कामरूपिणः ।

२२१००

विष्णुरेवाधणोऽसौ भविष्यति महाबलः । दिवश्च वसुधाश्चैव भोक्ष्यामः सह शत्रुभिः ।

समूलपत्रशाखाश्च सपुष्पाः सफलाग्निनः । सर्वगृहांश्च गृहोभो वसुधां वतुधातले ।

उद्धृत्य गिरिपादभ्यां गन्धमादनसानुजान् । प्रभास्य वचनं दैत्या मन्दरस्य प्रकल्पने ।

समुद्धर्तुं प्रधावन्तः कम्पयन्ति स्म मेदिनीं । निश्चयेन महावीर्या बाहुभिः परिणह्निभिः ।

न श्रेकुप्ते समुद्धर्तुं शैलेन्द्रं दनुर्वंशजाः । निपेतुर्गानुभिर्घृष्टा विपुले पर्वतान्तरे ।

२२१०५

समाधायात्मानात्मानं तपसा दग्धकिंजिषाः । पितामहं प्रपद्यन्ति शिरोभिः कामरूपिणः ।

तेषां मनोऽभिलषितं ब्रह्मा सर्वत्रगो वज्रो । ज्ञात्वा बह्विधैर्ब्रह्मैकैर्याजहार सरस्वती ।

अगरीरां शरीरस्यः परया वर्णममदा । सर्वलोकपतिर्ब्रह्मा लोकानां हितकाम्यथा ।

आदित्यैर्बलमिषैव रुद्रैश्च समरुद्रणैः । देवैर्यवैः सगन्धर्वैः किन्नरैश्च प्रगाधिभिः ।

समेत्य सहितैः सर्वैरुद्धर्तुं शक्यते गिरिः । अमृतार्थे महातेजा धातुभिः समरञ्जितः ।

२२१०८

सुरासुरगणाः सर्वे समुत्पास्य महागिरिं । हस्ताकूटाः प्रपश्यन्ति वीरुधौ हि नवं रथं ।

एतच्छ्रुत्वा तु वचनं सर्वेषामन्तिके तदा । दैतेया बाहुबलिना मनोभिर्वाग्भिरेव च ।

विक्रीडभूता बह्वधा वभूवुर्लवणाम्भसः । यत्र पुष्करविन्यस्तं सहितैर्देवानवैः ।

सुरासुरगणाः सर्वे सहिता लवणाम्भसः । मन्दरं पुष्करं कृत्वा नेत्रं वामुकिमेव च ।

समाः सहस्रं मथितं जलमोषधिभिः सह । लीरभूतं समायोगादमृतं समपद्यत ।

२२११५

तज्जहुरसुराः पूर्वमाक्रान्ता लोभमन्युना । तदा पश्यान्नुद्धृष्टाः कामनेजाबलान्विताः ।

धन्वन्तरिस्तथा मयं ओर्द्ध्वो कौस्तुभो मणिः । शशाङ्को विमलस्यापि समुत्पद्युः समन्ततः ।

उच्चैः श्रवा हथोरम्यः पीयूषं तदनन्तरं । पश्याद्देवास्तदा पातुमुद्यता राज्ञमब्रुवन् ।

न च केचित्पिवन्त्यन्ये दैत्या नैव च दानवाः । चिच्छेदाय हरिः संख्यं राक्षसकणं कं मृधे ।

अभियुक्तं पितृगणैर्मुनिभिश्च सनातनैः । तदिन्द्रहस्तादमृतं जहार प्रथिवी स्वयं ।

२२११८

जगामान्तर्गता देवी ब्रह्मवाक्यप्रचोदिता ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे विंशत्यधिकद्विंशतेऽध्यायः ॥ २२० ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ निहते दैत्यसंघाते विष्णोश्चातिपराक्रमे । दैतेया दानवेयाश्च किमिच्छन्ति पराक्रमात् ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दानवा राज्यमिच्छन्ति पराक्रम्य महाबलाः । तप इच्छन्ति सहिता देवाः सत्यपराक्रमाः ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ कथं कालस्य महतो हिरण्यकशिपुलदा । यजते ब्रह्मणः क्षेत्रे प्रात्रैश्वर्यं स कामदः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यजेद्ब्रह्मवर्णेन राजसूयेन पार्थिवः । क्रतुना दानवश्रेष्ठो वसुधायां महाबलः ।

२२१२५

गङ्गायमुजयोर्ध्वे यदभूद्विपुलं तपः । समेयस्तत्र सहिता यजमाने महासुरे ।

वाष्पान्ना वेदविदामो महाव्रतपरायणाः । यतथस्यापरे सिद्धा योगधर्मेण भारत ।

मुनयो वासिखिलाश्च नानाधर्मेण शोषिताः । बहवो हि दिजा मुन्या नित्यं धर्मपरायणाः ।

सद्ययस्य महाभागा विप्रैः पूज्याः सहस्रशः । विपुले रत्नविभवे द्विधमाद्य दत्तस्ततः ।

प्रदुक्स्तु सह पुत्रेण दैत्यं धाजयते प्रभुः । हिरण्यकशिपुं मध्ये गणानां ज्वलनप्रभः ।

१२२०

हिरण्यकशिपुश्चैव व्याजहार सरस्वतीं । कामादरं ददामोति तदैव सम्प्रतिपद्यतां ।

विष्णुर्धामनरूपेण भिलां तां प्रतिगृह्णाति । हिरण्यकशिपोर्हस्ताद्रे पदे पदमेव च ।

ततः क्रमितुमारभे विष्णुः सत्यपराक्रमः । चीन् लोकांस्त्रिपदैः क्रानौर्द्विधं वपुरधारयत् ।

हतराज्याश्च दैतेयाः पातालविवरं ययुः । सर्वैर्न्यगणसकङ्काः सप्रामाः साक्षितो मराः ।

मयन्त्रलगुडाश्चैव सपताकरध्वजाः । ससर्पावर्षकोपाश्च सायुधाः सपरशधाः ।

१२२५

तथेन्द्रं विष्णुसहिताः सद्यस्तेऽभ्युत्थिता गणाः । अभ्यविष्टुन् प्रमुदिता लोकानामधिपं सुराः ।

स तान् स्वप्राप्तमृतेनाशु पितृन्वै समतपयत् । ब्रह्मा तदमृतं दिव्यं महेन्द्राय प्रयच्छति ।

अत्ययस्यायस्यैव संतृप्तत्वेन कर्माणां । ततः शङ्खमुपाधासीत् दिवतां लोमहर्षणं ।

पितामहकरोद्भूतं जनिवे प्रथमे पदे । तं श्रुत्वा शङ्खशब्दस्तु चयो लोकाः समाहिताः ।

निर्वृतिं परमां प्राप्ता इन्द्रं नाथमवाप्य च । सर्वैः प्रहरणैश्चैव संयुक्ता वक्रिसम्भवैः ।

१२२९

मन्दराद्ये सुविहितैश्चलङ्घिरिव पावकैः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिःश भविष्यपर्वणि पौष्करे एकविंशत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २२१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो मरुति वृत्तान्ते स्थिते राज्ये महेदादेयैः । देवानां मानुषाणाञ्च सहवासोऽभवत्तदा ।

एकतः समधोयन्त सहिताः प्रवृद्धन्ति च । स्वयञ्च भागं गृह्णन्ति यज्ञकर्षणि भारत ।

प्राचेतमं ततो दत्तं दीक्षित्वा वै वृहस्पतिः । वाजिमेधाय भगवानृषिभिः परिवारितः ।

तस्मिन्प्रातामहे यज्ञे दक्षस्य विदितात्मनः । शाभित्वमकरोद्भुद्रो भागार्थं सह गन्दिना ।

१२३४

रुद्रश्चैव क्षि तद्रूपं द्विधाभूतं तदीक्षया । जातः परमधर्मात्मा नन्दी पुरुषविग्रहः ।

तेन योगेन राजेन्द्र यत्तद्वृद्ध्य सनातनं । विहितं सत्यवचनैस्तेनैव परमात्मना ।

स्वरूपेसायकूपैश्च विरूपाक्षैर्घटोदरैः । ऊर्द्धनेत्रैश्चकाकायैर्विकटैश्चामनैस्तथा ।

शिखिभिर्जटिभिश्चैव व्यवेक्ष्य शङ्खकर्णभिः । चौरिभिश्चार्थभिश्चैव कूटमुद्ररपाणिभिः ।

सद्यष्टाचोरिभिश्चैव मुञ्जमेखलधरिभिः । मरुत्तकटकैश्चैव खर्णकुण्डजधरिभिः ।

१२३९

मर्दिण्डिमैः सभेरीकैः मष्टदण्डैः सवेणुभिः । एतैः परितृतो देवो मखं तं समुपारुहत् ।

सशङ्खमुरजैसापि सतालतलपाणिभिः । उपायुधधरो देवः सपिनाक इवान्तकः ।

विरराजार्धभिर्द्विर्निर्मखे मखवतां वरः । कालाग्निरिव दीप्ताग्निर्जगद्गन्धुमिशोऽसतः ।

नन्दी पिनाकपाणिश्च जघ्नतुर्ध्वजमुत्तमं । युगान्त इव कालाग्निः क्षिप्रं दग्धुमिवोद्यतः ।

यूपमुत्थित्य धावन्ति निशाचरगणस्ततः । चासयन्मानिभंघांश्च चौरचर्चनिवाभिः ।

१२४४

हवीर्यन्ये पिवन्त्येवं जिह्वाभिस्तास्रलोचनाः । भवयन्ति पशून्नन्ये रमनायैः प्रसन्निभिः ।

मुमुचुश्चापरे यूपान् प्रसभं प्रहरन्ति च । वक्रिमन्ये प्रसिञ्चन्ति वारिभिः प्रहरन्ति च ।

सोममन्ये जघुः केचिन्नेवैसाखजपोषमैः । दर्भान् कंचित् प्रकुम्भानि वसैः पद्मदक्षप्रभैः ।
 बभक्षिरे च यूपायान् कलसांश्चैव चिचिपुः । चिचिदुः काक्षमान् वृषान् शोभार्यं संप्रकल्पितान् ।
 विभिदुश्चैव वाणेश्च मुमुक्षुश्चिरपमयान् । लुलुपुश्चैव पात्राणि ममन्युश्चारणोमय । १११९०
 अरुजंश्चैव प्राग्भ्रं लुलुपुश्च समाहिताः । चखादिरे पुरोडाशान्नखाद्यैश्चावकर्त्तिरे ।
 एवं दिवा च रात्रौ च भिद्यमानो महामखः । लुकोश्च च महानादं भिद्यमान इवार्णवः ।
 धनुः सशरमादाय पूर्व्वदत्तं खयभुवा । कृतं कीचकवेणुन्यां समरेषु महाबलं ।
 प्रतिगृह्य मह्यदेवः स शरैः समयोजयत् । धनुर्विगृह्य जानुभ्यां जघनं सुमहाकृतं ।
 स विद्वत्सेन वाणेन खं समुत्पतितः कृतः । मृगो भूत्वा नर्दमानो ब्रह्माण्मुपधावति । १११९१
 शरेणाभिहतस्ताणं न लेभे प्रशमं भुवि । शरणार्थी ह्यथ प्राप्तः शरेणान्तर्गतेन च ।
 तमुवाच मृगं ब्रह्मा शूभं सामुनयं वचः । शरेणोत्तमवीर्येण गम्भीरेण सुभाषिणा ।
 एवं ह्येव नभसि त्वं भविष्यसि मह्यमृग । विजितस्य चिपर्व्वेण शरेणानतपर्व्वणा ।
 तिष्ठ न च शिग्रहि सह रुद्रेण नित्यशः । सोमेन सह संयुक्तो ह्यलयेणाव्ययेन च ।
 दिवि सञ्चारभूताभिताराभिः सह सङ्गतः । ज्योतिषां ज्योतिर्भूतस्त्वं ध्रुवस्त्वं शाश्वतो भव । १११९२
 यच्चैतद्रुधिरं दिव्यं चतात् समभिनिःसृतं । नभस्युत्पतितश्चैव प्रवेगेण प्रधावतः ।
 क्षतजं बद्धवर्णंश्च केतुमण्डलसंस्थितं । निमित्तभूतं भूतानां वर्षं वर्षप्रदं तथा ।
 सुखं दुःखञ्च भूतानां दर्शनात् संप्रवर्त्तते । हस्त्रियश्रवणाच्चैव नभसीन्द्राद्युद्योऽभवत् ।
 चक्षुषी मानुषे राजन् विश्वाद्यात् समैवचतां । अद्भुतं बद्धचिचञ्च मनसा संप्रकल्पितं ।
 न तु रात्रौ प्रदृश्येत खे तु सञ्चलसंज्ञितं । दिनस्यैव मदा लघे महत् कार्य्यं प्रदृश्यते । १११९३
 भूमावेव समुत्तिष्ठेदाकाशे प्रविलीयते । शतशस्य समं सर्व्वे प्रधावन्ति प्रपेतसः ।
 भयाद्रुद्रस्य महतो धन्विनो वाणपाणयः । नन्दी रुद्रगणैः सार्द्धं पिनाकी समतिष्ठत ।
 युगान्तकाले ज्वलितो ब्रह्मादण्ड इवोद्यतः । विष्णुः शूङ्गायसंभूतं प्रगृह्य विपुलं धनुः ।
 प्रातिष्ठत महाबाहुः पाणिना चक्रमादधत् । गदां सघण्टामन्येन खड्गमन्येन पाणिना । १११९४
 प्रगृह्य सोऽयतोऽतिष्ठद्रुद्राद्योद्यतपाणये । ततः शूङ्गायसंभूतं प्रगृह्य विपुलं धनुः ।
 ब्रह्मज्ञापतिमं लोकं शरांश्चानतपर्व्वण । विष्णुरये स्थितो भाति सबलः संहताञ्जलिः ।
 पुद्गलाधाङ्गुलिवाणः सचक्र इव तोयदः । आदित्या वसवश्चैव दिव्यैः प्रहरणैः सह ।
 विष्णुमेवाभिमतः सर्व्वे अतिष्ठन् ज्वलनप्रभाः । महत्तश्चैव विसे च रुद्रमेवाभियद्यत ।
 गन्धर्वाः किन्नराश्चैव नागा यक्षाः सपत्न्याः । ऋषयो न्यस्रदण्डाश्च उभयोः पक्षयोर्द्विताः ।
 जपन्ति श्रान्तये नित्यं लोकानां हितकाम्यया । रुद्रः शरेणाभ्यहनद्विष्णुमेवाधणी रणे । १११९५
 हृदि सर्व्वाङ्गमन्त्रेषु तीक्ष्णारणे च पचिषा । न चकर्म्यं तदा विष्णुः सर्व्वे त्मा ब्रह्मासंभवः ।
 न च रोषमना देहं हृतं विभ्रत् षड्विज्रियैः । विष्णुश्च धनुरादाय शरेण समयोजयत् ।

जनुदेशे ममो च शुभं ब्रह्मदण्डमिवाद्यते । स विदुस्तेन वाणेन महादेवो न कथ्यते ।
 वज्रेणैव महामन्त्रिर्ब्रह्मन्दरस्य न चाक्यते । ततः प्रसभमाभुत्य रुद्रं विष्णुः सनातनः ।
 जघाह कण्ठे भगवान्नीलकण्ठस्ततोऽभवत् । अनादिनिधनो देवः सम्यक्ता भगवान्मम । १२२८
 सर्वभूतागमाचार्यः कर्मणा च न चाक्यते । कर्मणाञ्चैव कर्त्ता च विकर्त्ता चैव भारत ।
 श्रोतृपत्न्या भूतानां सर्वभूतेषु चोत्तमः । स्वयमेव हि यत् कर्म विधत्ते कर्मयोगिनिषु ।
 तयोः शुभनमो राजन् स्वयमेव तयाऽकरोत् । अन्तरोवाङ्मुखा वाचः श्रूयन्ते मधुराक्षराः ।
 सिद्धानां वदनोन्मुक्ताः सनातन नमोऽस्तु ते । नन्दो पिनाकमुद्यम्य बलवान् रुद्रसम्भवः ।
 मूर्धन्यभिजघानाजौ विष्णुं क्रोधेन मूर्च्छितः । ततः प्रहसितो विष्णुर्नन्दिं दृष्ट्वा सुरोत्तमः । १२२९
 स्तम्भयामास भगवान् सर्वभूतपतिर्हरिः । विष्णुर्ब्रह्मपरो भूत्वा तेजसा प्रज्वलन्निव ।
 चमया च समयुक्तः स्थितः स्थाणुरिवाचलः । अचिन्त्यस्याप्रमेयस्य अजेयस्यापरिन्दमः ।
 युगान्ताग्निममो भूत्वा ज्ञानात्मा हरिरव्ययः । प्रसन्नः कल्पयामास भागं रुद्राय धीमते ।
 विष्णुर्दुर्लभो नित्यं त्यक्तकामः सुरर्षभः । विष्णुना चैव राजेन्द्र स यज्ञः सन्धितः पुनः ।
 यथापलञ्च ते सर्वं गणा आसन्महीपते । तस्मिन् युद्धे महाघोरे विष्णोरुद्रस्य चैव ह । १२३०
 यथापलं भवेद्युद्धं दलयन्निनामने । विनश्यस्यैव यज्ञस्य तदा लोके प्रतिष्ठितः ।
 सर्वभूतेषु राजेन्द्र हितो यज्ञः सनातनः । ददौ यज्ञफलञ्चैव प्राप्तवान् स प्रजापतिः ।
 एष पौष्करको नाम प्रादुर्भावो महात्मनः । पुराणे पुष्करे चैव यथा दैपायनेरितः ।
 यथावदनुपूर्व्येण संस्तुतः परमर्षिभिः ।

यथैनमग्रं प्रवरं पुराणं सदाऽप्रमत्तः प्रष्टुयाद्यद्योक्तं । अवाप्य कामानिह वीतशोकः परच स स्वर्गफलानि भुङ्क्ते । १२३१

इमास्तोदाहृता दिव्या कथाममितवृद्धिमान् । आवयेद्यस्तु विप्रभ्यः शुचिः प्रयतमानसः ।
 अधीत्य सर्वमध्यात्मं देवलोके महीयते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौष्करे द्वाविंशत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २२२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ प्रादुर्भावः पुराणेषु विष्णोरमिततेजसः । सतां कथयतां विप्रवाराह इति नः श्रुतं ।

न जाने तस्य चरितं न विधिं न च विस्तरं । न कर्मगुणसम्मानं न हेतुं न मनोषितं ।

किमात्मको वराहोऽयौ का मूर्त्तिः काऽस्य देवता । किमाचारः किम्प्रभावः किं वा तेन पुरा कृतं । १२३२

एतन्मे संशं तत्त्वेन वाराहं श्रुतिविस्तरं । यज्ञार्थान् समेतानां दिजातीनां महात्मनां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हन्त ते कथयिष्यामि पुराणं ब्रह्मसन्धितं । नानाश्रुतिसमायुक्तं कृष्णदैपायनेरितं ।

महावाराहचरितं कृष्णस्याद्भुतकर्मणः । यथा नारायणो राजन् वाराहं वपुरास्थितः ।

दंष्टया गो समुद्रस्यामुज्जहारिच्छदनः । हान्दम्भोभिहृदाराभिः श्रुतिभिः समलङ्कृतः ।

शुचिः प्रयतवाग्भूत्वा निबोध जगमेजय । इदं पुराणं परमं पुण्यं वेदैश्च सन्धितं । १२३३

नानाश्रुतिसमायुक्तं नास्तिकाय न कीर्त्तयेत् । पुराणमेतदखिलं संख्यं योगं तथैव च ।

कार्त्तव्येन विधिना प्रोक्तं सोऽस्याथं वेदयिष्यति । विन्नेदेवास्तथा साक्षाद् दद्रादित्यास्तथाऽचिने ।

प्रजानां पतयत्येव सप्त चैव महर्षयः । ममःसंकल्पजास्यैव पूर्वजासु महर्षयः ।

वसवोऽप्सरसश्चैव गन्धर्वा यक्षराक्षसाः । दैत्याः पिशाचा नागाश्च भूतानि विविधानि च ।

ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चेच्छादयो भुवि । चतुष्पदानि सत्त्वानि तिर्यग्योनिगतानि च ।

११८०

जङ्गमानि च सत्त्वानि यक्षान्यज्जोवसंश्चितं । पूर्णं युगसहस्रान्ते ब्राह्मोऽहनि तथा गते ।

निर्व्याधे सर्वभूतानां सर्वोत्पातसमुद्भवे । हिरण्यरेतास्त्रिशिखस्ततो भूत्वा दृषाकपिः ।

त्रिस्वार्भिर्विधमस्रोक्तान् संशोषयति देहिनः । दक्षमानास्ततस्तस्य तेजोरश्मिभिरयतः ।

विवर्णवर्णा दग्धाङ्गा हतार्चं बह्मिरानजैः । साङ्गोपनिषदा वेदा इतिहासपुरोगमाः ।

सर्व्वविद्याः क्रियाश्चैव सत्याधर्मपरायणाः । ब्रह्माणमयतः कृत्वा प्रभवं विश्वतोमुखं ।

११८१

सर्व्वं देवगणाश्चैव चयस्त्रिंशच्च रुन्दजाः । तस्मिन्नहनि संप्राप्ते तं हंसं महदक्षरं ।

प्रविशन्ति महायोगं हरिं नारायणं प्रभुं । तेषां तच्च प्रविष्टानां प्रसूयोत्पत्तिरुच्यते ।

यथा सूर्यस्य सततमुदयास्तमने प्रभो । पूर्णं युगसहस्रान्ते कल्पो निःशेष उच्यते ।

यस्मिन् जीवततं सर्व्वं निःशेषं नावतिष्ठते । संहृत्य लोकास्त्रिखिलान् ससुरासुरपञ्चगान् ।

हत्वात्मगर्भे भगवानास्त एको जगद्गुरुः । स खष्टा सर्व्वभूतानां कल्पान्तेषु पुनः पुनः ।

११८२

अथैकः शासते देवस्तस्मिन् सर्व्वमिदं जगत् । नष्टार्ककिरणेऽन्तोऽन्ते चन्द्ररश्मिविवर्षितं ।

त्यक्तधूमाग्निपवने क्षीणयज्ञतपःक्रिये । अपस्विगणसंपाते सर्व्वप्राण्यचरे पथि ।

अमर्यादाकुले रौद्रे सर्व्वतस्तमसा दृते । अदृश्ये सर्व्वलोकेऽस्मिन्नभवे सर्व्वकर्मणा ।

प्रशान्ते सर्व्वसंयाने नष्टवैरपरिग्रहे । गतोऽस्वभावसंस्थानं लोकं नारायणात्मके ।

परमेष्ठोऽहोकेशः शयनायोपवक्रमे । धीतवासा लोहितः कः कृष्णजोमूतवस्त्रिभः ।

११८३

शिशिरासहस्रविकचं जटाभारं समुदहन् । शीतलकलिलं पुष्पं रक्तवन्दनरूपितं ।

वज्रो विभ्रन्महाबाहुः सविद्युदिव तोयदः । पुण्डरीकसहस्रस्य मालाऽस्य शूद्रशूत्रे तदा ।

पद्मो चैव स्वयं सत्त्वोद्देशमादृत्य तिष्ठति । ततः स्फुरति धर्मात्मा सर्व्वलोकपितामहः ।

कमप्यमितविक्रान्तो निद्रायोगमुपागतः । ततो वर्षसहस्रे तु पूर्णं स पुरुषोत्तमः ।

स्वयमेव विभुर्भूत्वा बुध्यते विबुधाधिपः । ततश्चिन्तयते भूयः सृष्टिं लोकस्य लोककृत् ।

११८४

प्लिष्टदेशासुरनरान् पारमेष्ठ्येन कर्मणा । ततश्चिन्तयते कार्य्यं देवेषु समितिष्ठयः ।

सम्भवं सर्व्वलोकस्य विदधाति स वाक्पतिः । कर्त्ता चैव विकर्त्ता च संहर्त्ता च प्रजापतिः ।

धाता विधाता च तथा संयमो नियमोऽयमः । नारायणपरा वेदा नारायणपराः क्रियाः ।

नारायणपरो षष्ठो नारायणपरा श्रुतिः । नारायणपरो मेघो नारायणपरा गतिः ।

नारायणपरो धर्मो नारायणपरः क्रतुः । नारायणपरं ज्ञानं नारायणपरं तपः ।

११८५

नारायणपरं सत्यं नारायणपरं परं । नारायणात् परो देवो न भूतो न भविष्यति ।

स स्वयम्भूरिति श्रेयः स मग्ना भवनाधिपः । स वावुरिति विशेष एव यश्चः प्रजापतिः ।

सदसश्च स विशेषः सर्वज्ञः स प्रजाकारः । यदेदित्यं चिद्वैश्वदेव परिविन्दति ।

यश्च वेद्यं भगवतो देवा अपि न तद्विदुः । प्रजानां पतयः सप्त ऋषयश्च सहामरैः ।

नाश्वान्तमधिगच्छन्ति तेनानन्त इति श्रुतिः । यदस्य परमं रूपं तच्च पश्यन्ति देवताः ।

१९२९

प्रादुर्भाविषु संभूतं यत्तदस्मिन्नि देवताः । दर्शितं यदनेनैव तद्वेत्सन्ति देवताः ।

यच्च दर्शितवानेष कलदम्बेष्टुमर्हति । यामणोः सर्वभूतानामग्निमारुतयोगीतिः ।

तेजसस्तपसश्चैव निधानममृतस्य च । चातुरात्रस्यधर्मेशश्चातुर्होत्रफलज्ञानः ।

चतुःसागरपर्यन्तस्तुत्युगनिवर्त्तकः । तदेव संहृत्य जगत् कृत्वा गर्भस्थमात्मनः ।

मुमोचाण्डं महायोगो धृत्वा वर्षसहस्रकं ।

१९३०

सुरासुरद्विजभृगापसुरोगणैर्द्रुमौषधिलितिधरयत्नगुह्यकैः । प्रजापतिः श्रुतिधररक्षसां कुलं तदाऽसृजज्जगदिदमात्मना प्रभुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे प्रादुर्भावे चयोविंशत्यधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २२३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जगदण्डमिदं पूर्व्वमासीत् सर्व्वं हिरण्यम् । प्रजापतेर्कूर्त्तमयमितोद्यं वैदिको श्रुतिः ।

तदै वर्षसहस्रान्ते विभेदोर्द्धमुखं त्रिभुः । लोकोद्भवमहेतोषो विभेदाधोमुखं पुनः ।

भूयोऽष्टधा विभेदाण्डं विभुर्वै लोकयोनिकृत् । चकार जगतस्यात्र विभागं सर्व्वभागवित् ।

थष्किद्र्मूर्द्धमाकाशं परा सुश्रुतिनां गतिः । विहितं विश्वेयेन यदधस्तद्रसातलं ।

१९३१

यदण्डमकरोत् पूर्व्वं देवलोकमिष्टतया । समन्तादष्टधा योगो ष्किद्राणि क्षतवांश्च सः ।

दिशश्च विदिशः सर्वा मनसैवाकरोद्विधा । नानारागविरागाणि यान्यण्डशकलानि वै ।

बह्वर्णधराश्चित्रा बभूवुर्ते सलाहकाः । यदण्डमध्ये स्फुल्लन्तु द्रवमासीत् समाहितं ।

जातरूपं समभवत्तत् सर्व्वं पृथिवीतले । तस्य क्लेदावैधेन प्राक्कायत समन्ततः ।

पृथिवी निखिला राजन् युगान्ते सागरैरिव । यथाण्डमकरोदूर्द्धं देवलोकचिकीर्षधा ।

१९३२

तत्र यत् सलिलं स्फुल्लं सोऽभवत् काञ्चनो गिरिः । तेनाश्रया सुताः सर्वा दिशश्चापदिशश्च ह ।

अन्तरीचञ्च नाकञ्च यथान्यत् किञ्चिदन्तरं । यत्र यत्र जलं स्फुल्लं तत्र तत्रोत्थिता गिरिः ।

सहस्रशैलगहना विषमा मेदिनी त्वभूत् । तैः सा पर्व्वतजालौघैर्व्वज्जुयोजनवितृणैः ।

पीडिता गुरुभिर्देवी पृथिवी व्यथिताऽभवत् । महीतले भूरिजलं दिव्यं नारायणात्मकं ।

हिरण्यं सममृज्य तेजश्च जलरूपि तत् । अशक्ता वै धरायितुमधस्तात् प्राविशन्तया ।

१९३३

पीड्यमाना भगवतस्तेजसा तेन सा चितिः । पृथिवीं विशतो दृष्ट्वा तामधो मधुसूदनः ।

उद्धारय मनश्चक्रे लोकानां हितकाम्यया ।

॥ भगवानुवाच ॥ एषा मत्तेजसो दीव्यं समासाद्य तपस्विनी । रसातलं प्रविशते पक्षे गौरिव दुर्ध्वला ।

॥ पृथिव्या च ॥ त्रिविक्रमायामितविक्रमाय महानृसिंहाय चतुर्भुजाय । ओशाङ्गचक्रासिगदाधराय नमोऽस्तु ते काम

वरप्रदाय ।

त्वयात्मा धार्यते देव त्वया संधार्यते जगत् । त्वं धारयसि भूतानि भुवनं त्वं विमर्षि च ।
 यत्त्वया धार्यते किञ्चित्तेजसा च बलेन च । ततस्त्वव प्रसादेन मया पश्चात् धार्यते ।
 त्वया धृतं धारयामि नाधृतं धारयाम्यहं । न हि तदिद्यते भूतं यत्त्वया नेह धार्यते ।
 तमेव कुरुषे वीर नारायण युगे युगे । मम भारवत्तरणं जगतो हितकाम्यया ।
 दानवैस्तेजसा क्रान्ता रसातलतं गता । चयास्त मां सुरश्रेष्ठ त्वामेव शरणं गता ।
 दानवैः पीड्यमानाऽहं राक्षसैश्च दुरात्मभिः । त्वामेव शरणं नित्यमुपयामि सनातनम् ।
 तावन्मेऽस्ति भयं भूयो यावन्न त्वं ककुप्सि न । शरणं मनसा यामि शतशोऽप्युपलक्ष्ये ।
 ॥ भगवानुवाच ॥ माभैर्हृदरणि कक्ष्याणि शान्तिं व्रज समाहिता । एष त्वामुचितं स्नानमानयामि मनोपितम् ।
 । वैशम्पायन उवाच ॥ ततो महात्मा मनसा दिव्यं रूपमचिन्तयत् । किं नु रूपमहं कृत्वा उद्धरेयं वसुन्धरा ।
 जले निमग्नः धरणीं घेनाहं वै समुद्धरे । इति सञ्चिन्त्य मनसा हरिर्नारायणः प्रभुः ।
 जलकोडाक्षचित्ताक्ष्मादाराहं वपुरस्सरत् । हरिरुद्धरणे युक्तस्तदाऽभूदस्य भूमिष्ठकम् ।
 अध्वं सर्वभूतानां वाक्प्रयं ब्रह्मसंज्ञितं । दशयोजनविस्तारमुच्छ्रितं शतयोजनम् ।
 नीलजीमूतसङ्काशं मेघस्तनितनिष्पन्नं । गिरिसंहननं भीमं श्वेतदीप्तिपदं द्विषं ।
 विद्युदग्निप्रकाशाचक्षुःशालित्यसमतेजसं । पीनदन्तायतस्तम्बं दृप्तबाहुं लविकम् ।
 पीनोन्नतकटोदेशं दृष्टवल्लणललितं । रूपमास्त्राय विपुलं वाराहममिनं हरिः ।
 प्रथिव्युद्धरणायैव प्रविवेश रसातलं । वेदयादो धूपदंष्ट्रः कतुहस्तश्चितो मुखः ।
 अग्निजिह्वो दर्भरोमा ब्रह्मशीर्षो महातपाः । अक्षोराक्षेयधरो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ।
 आज्यनासः श्रुवतुण्डः सामबोधस्त्रेणो महान् । सत्यधर्ममयः क्षीमान् कस्यचित्कमवल्लतः ।
 क्रियास्रजमहाघोणः पशुजानुर्गन्धर्वाकृतिः । उद्गात्रन्तो ह्यमलितो वीरौघप्रमहाकनः ।
 वाय्वन्तरात्मा सत्रस्त्रिक् विरुतः सोमशोणितः । वेदिस्कन्धो हविर्गन्धो ह्यव्यक्त्यतिवेगवान् ।
 प्राग्वेशक्रापो द्युतिमास्त्रानादौकाभिरन्वितः । दक्षिणाङ्गदधो योगो महास्रजमयो महान् ।
 उपाकर्षेष्ठश्चक्रः प्रवर्ग्यावर्तभूषणः । नानाच्छन्दोगतिपथो गुह्योपनिषदासनः ।
 कायापलोमहायो वै मणिशृङ्ग इवोच्छ्रितः । भूत्वा यज्ञवराहोऽधौ द्वागधः प्राविशद्गुरुः ।
 अङ्घ्रिः सञ्क्रादितामुर्ध्वं स तामार्कत् प्रजापतिः । रसातलतले मग्नः रसातलतलं गतः ।
 प्रमुर्लोकहितार्थाय दंष्ट्राघेणोष्णहारणां । ततः स्वस्नानमानीय प्रथिगै प्रथिवीधरः ।
 मुमोच पूर्व्वं सहसा धारयित्वा धराधरः । ततो जगाम निर्वाणं मेदिनी तस्य धारणात् ।
 चकार च नमस्कारं तस्मै देवाय विष्णवे । एवं यज्ञवराहेण भूत्वा लोकहितार्थिना ।
 उद्धृता प्रथिवी देवो सागरान्मुधरा पुरा । अथोद्धृत्य क्षितिं देवो जगतः स्थापनेष्टया ।
 प्रथिवीप्रविभागाय मनश्चक्रेऽम्बोजेक्षणः । रसातलगतानि वै विचिन्त्य स सुरात्मजः ।

१२२४

१२२५

१२२६

१२२७

१२२८

१२२९

ततो विभुः प्रवरवराहरूपेष्टकं वृषाकपिः प्रथममयैकदंष्ट्रया । समुद्धरद्धरणिमतुष्यविक्रमो महायशो लोकाहितार्थमच्युतः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे पृथिव्यद्वारे चतुर्विंशत्यधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २२४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्योपरि जलौघस्य सहस्रो नौविर स्थिता । विततवान्नु देहस्य न यत्नैः संश्रवं मही । १२२०५

ततः स चिन्तयामास प्रविभागं विनेर्विभुः । समुच्छ्रयस्य सर्वेषां पर्वतानां समन्ततः ।

विलेखनं प्रमाणञ्च गतिं प्रभवमेव च । माहात्म्यञ्च विशेषञ्च नदीनामन्वचिन्तयत् ।

चतुरस्रां धरां कृत्वा कृत्वा चैव महार्णवान् । मध्ये पृथिव्याः सौवर्णमकरोत्प्लवपर्वतं ।

शतयोजनविस्तारं सहस्रञ्च समुच्छ्रितं । जातरूपमयैः शृङ्गैस्तद्वत्तदित्यसन्निभैः ।

आत्मतेजोगुणमयं वेदिकाभोगकल्पितं । विविधांश्च महास्कन्धान् काञ्चनान् पुष्करेक्षणाः । १२२०६

नित्यपुष्पफलान् वृष्टान् कृतवांस्तत्र पर्वते । प्राचीं दिशमथो गत्वा चकारोदयपर्वतं ।

शतयोजनविस्तारं तावद्विगुणमुच्छ्रितं । चकार स महादेवः पुनः सौमनसं गिरिं ।

नानारत्नसहस्राणां कृत्वा तत्र तु सञ्चयान् । वेदिकां बहुवर्णाञ्च सन्ध्याभ्राभासकल्पयत् ।

सहस्रशृङ्गञ्च गिरिं नानामणिश्रिताचितं । कृतवान् वृक्षगहनं शतयोजनमुच्छ्रितं ।

आसनं तत्र परमं सर्वभूतनमस्कृतं । कृतवान् आत्मनः स्थानं विश्वकर्मा प्रजापतिः । १२२०७

शिशिरञ्च महाशैलं तुषारचयसन्निभं । चकार दुर्गगहनं कन्दरान्तरमण्डितं ।

शिशिरप्रभवाच्चैव नदीं दिङ्गणकुलं । चकार पुलिनोपेतं वसुधाराभिति श्रुतिः ।

सा दिशं निखिलां प्राचीं पुण्यैर्लङ्घयैर्युता । शोभयत्यमृतप्रस्रवैर्लङ्काशङ्कुभिर्मणितैः ।

नित्यपुष्पफलोपेतैश्चन्द्रादयद्भिः सुन्दरैः । भूविताऽभ्यधिकं कान्तैः सा नदी तोरजैर्द्रुमैः ।

कृत्वा प्राचीविभागान् दक्षिणाधामयो दिशि । चकार पर्वतं रम्यमर्द्धकाञ्चनराजतं । १२२०८

एकतः सूर्य्यसंकाशमकतः शशिशिखरं । स विभक्तश्चन्द्रमोऽतोव दैः वर्णैः पर्वतोत्तमः ।

तेजसा युगपद्भ्रातं सूर्याचन्द्रमसोरिव । वपुस्तन्मयो तत्र भानुमन्तं महागिरिं ।

सर्वकामफलैर्लङ्घयैर्युतं दिव्यैर्लङ्कारैः । चकार कुञ्जरक्षैः कुञ्जरप्रतिमाकृतं ।

सर्वतः काञ्चनगृहं बहुयोजनविस्तृतं । अथभतिमस्यैव अथभं नाम पर्वतं ।

हेमचन्दनवृक्षाद्यं पुष्पहासं च स्रष्टवान् । महेन्द्रमयं शैलेन्द्रं शतयोजनमुच्छ्रितं । १२२०९

जातरूपमयैः शृङ्गैः सुपुष्पितमहाद्रुमं । भेदिन्यां कृतवान्देवः प्रतिचोभमिशचलं ।

नानारत्नसमाकीर्णं सुख्यैर्लङ्घयैर्लङ्काशङ्कुभिः । चकार मलयच्छात्रिं चित्रपुष्पितपादपं ।

मेनाकञ्च महाशैलं शिलाजालसमाकुलं । दक्षिणस्यां दिशि शृङ्गं चकाराचलमायतं ।

सहस्रशिखरं विन्ध्यं नानाद्रुमसलतावृतं । नदीञ्च विपुलावर्त्ता पुलिनश्रोणिभूषितां ।

चौरमंकाग्रमलिनं पयोधाराभिति श्रुतिः । सुरम्यां तोयकलिलां विचित्रां दक्षिणां दिशं । १२२१०

दिव्यतीर्थशतापाङ्गीं सावयन्तीं शुभाश्रया । दिशं यस्यां प्रतिष्ठाय प्रतीचीं दिशमागतम् ।

अकरोत्तत्र शैलेन्द्रं शतयोजनमुत्कृतं । शोभितं शिखरैस्त्रिभिः सुप्रवृद्धैर्हरिणमयैः ।
काञ्चनोभिः शिलाभिश्च गुहाभिश्च विभूषितं । समकुलं सूर्यनिभैः सारैस्तानैश्च भास्वरैः ।
सुश्रुभैर्जातरूपैश्च श्रीमद्भिस्त्रिचवेदिकैः । षष्टिं गिरिषदृशाणि तथासौ संन्यवेशयत् ।
मेघप्रतिमरूपाणि वपुषा प्रमथ्या च ह । सहस्रजलधारश्च पर्वतं मेरुवनिभं ।

१२०५

पुष्पातीर्थगुणोपेतं भगवान् संन्यवेशयत् । षष्टियोजनविस्तारं तावदेव समुत्कृतं ।
आत्मरूपोपमं तत्र वाराहं नाम नामतः । निवेशयामास विभुर्दिव्यं वैदूर्यपर्वतं ।
राजताः काञ्चनाश्चैव यत्र दिव्याः शिलाश्चयाः । तत्रैव वक्रसदृशं चक्रवर्त्तं महाचलं ।

सहस्रकूटं विपुलं भगवान् संन्यवेशयत् । शङ्खप्रतिमरूपश्च राजतं पर्वतोत्तमं ।

नितद्रुमशतकीर्णं शङ्खं नाम्ना न्यवेशयत् । सुवर्णरत्नसंभूतं पारिजातं महाद्रुमं ।

१२०६

महतः पर्वतस्याग्रे पुष्पहासं न्यवेशयत् । शुभाभतिरसाक्षैव धृतधारेति विभुतां ।

वराहः सरितं पुष्पां प्रतीच्यामकरोत् प्रभुः । प्रतीच्यां स विधिं कृत्वा पर्वतं काञ्चनोज्ज्वलं ।

गुणोत्तरश्रोतृरस्यां संन्यवेशयदद्यतः । ततः सौम्यगिरिं सौम्यमन्मरीचप्रमाणतः ।

हस्ताधातुप्रतिच्छन्नमकरोद्भास्वरप्रभं । स च देशो विस्तृत्योऽपि तस्य भासा प्रकाशते ।

तस्य सत्प्रशार्द्धिकं भाति तपता रविणा यथा । स्रज्जलचणविश्लेषस्तपतीव दिवाकरः ।

१२०७

सहस्रशिखरश्चैव जानातीर्थसमाकुलं । चकार रत्नसंकीर्णं भूयोत्सां नाम पर्वतं ।

मनोहरगुणोपेतं मन्दरश्चाचलोत्तमं । उद्दामपुष्पगन्धश्च पर्वतं गन्धमादनं ।

चकार तस्य षट्क्षेत्रेषु सुवर्णरत्नसम्भवां । जम्बू जम्बूनदमयोमत्यन्ताहुतदर्शनां ।

गिरिं त्रिशिखरश्चैव तथा पुष्करपर्वतं । शुभं पाण्डुरमेघाभं कैलासश्च नगोत्तमं ।

हिमवन्तश्च शैलेन्द्रं दिव्यधातुविभूषितं । निवेशयामास हरिर्बाराक्षीं तनुमास्थितः ।

१२०८

नदीं सर्वगुणोपेतामुत्तरस्यां दिशि प्रभुः । सधुधारां च कृतवान् दिव्यां मुखशताकुलां ।

सर्व्यं चैव चितिधराः सपत्नाः कामचारिणः । तदा कृता भगवता विधाया परमेष्ठिना ।

स कृत्वा प्रविभागान् पृथिव्या लोकभावनः । देवासुराणामुत्पत्तौ कृतवान् बुद्धिमत्तयां ।

सर्व्यासु दिक्षु क्षतशोपमाचक्षुकार शैलान् विविधाभिरामान् । हिताय लोकस्य स लोकनाथः पुष्पा नदीद्यापि जलोपगूढाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे पञ्चविंशत्यधिकोऽष्टमोऽध्यायः ॥ २२५ ॥

॥ वैशम्पयन उवाच ॥ जगत्सद्युमना देवस्त्रिजगामास पूर्वतः । तस्य चिन्तयतो वक्रान्निःसृतः पुरुषः किल ।

१२०९

ततः स पुरुषो देवं किं करोमीत्युपस्थितः । प्रत्युवाच स्मितं कृत्वा देवदेवो जगत्पतिः ।

विभजात्मानमित्युक्त्वा गतोऽन्तर्द्धानमीश्वरः । अन्तर्हितस्य देवस्य सशरीरस्य भासतः ।

प्रदोषस्तेव ज्ञानस्य गतिस्तस्य न विद्यते । तत्तत्तेनेरितो वाणीं सोऽन्वचिन्तयत प्रभुः ।

हरिण्यगर्भो भगवान् एव च्छन्दसा स्तुतः । एकः प्रजापतिः पूर्वमभवद्भुवनाधिपः ।

तदाप्रभृति तस्याद्यो यश्चभागो विधीयते ।

१२१०

॥ प्रजापतिस्त्वाच ॥ विभजात्मानमित्युक्तलोकास्त्रि सुमहात्मना । कथमात्म विभज्यः स्थात् संशयो ह्यत्र मे महान् ॥

दति चित्तयतस्तस्य सोमित्येकोत्थितः स्वरः । स भूमावतारो ये च साके च कृतवान् स्मरं ।

तस्यैवाभ्यसतस्तस्य मनःसारमर्चं पुनः । इदं ब्रह्मैव देवस्य वषट्कारः समुत्थितः ।

भूत्यन्तरीक्षनाकानां भूयः स्वरमर्चिताः पराः । महासन्निभयाः पुण्या महाबाह्वयोऽभवन् ।

कन्दर्पां प्रवरा देवो चतुर्विंशत्कराऽभवत् । तत्पदं संस्कारं विध्यं सवित्रीकरोत् प्रभुः ।

१२७६

अक्षधामाथर्वयजुषस्तुरी भगवान् प्रभुः । चकार सिद्धिकामं वेदान् ब्रह्मयुक्तेन कर्मणा ।

ततो मनसि तस्यैव सनः सनक एव च । सनातनस्य भगवान् वरदस्य सनन्दकः ।

सनतकुमारस्य विभुस्तत्र जज्ञे सनातनः । मानसा रुद्रपूर्णा वै इत्येते वक्ष्यन्मर्थयः ।

ब्रह्माणं कपिलस्यैव वदेतान् ब्रह्मयोगिनः । यतयो योगतन्त्रेषु यान् स्तुवन्ति दिजातयः ।

ततो मरीचिमिच्छ पुनस्त्वं पुनश्च कतुं । भगुमङ्गिरसस्यैव मनस्यैव प्रजापतिं ।

१२८०

पितृंस्य सर्वभूतानां महेश्वररक्षसां । अक्षर्षीमस्तुतं शम्भुरष्टावेतांस्य मानवान् ।

एते युगसहस्रान्ते धास्यैवासमभवन् प्रजाः । अक्षे निःशेषभूते वै ततो गच्छन्ति निर्धृतिं ।

ततो वर्षसहस्रान्ते उत्पत्तिस्तु विधीयते । एतेषामेव देवानां प्रजाकारणयोगिनां ।

किन्तु कर्मविशेषेण देवतानां युगे युगे । नामन्यस्य विशेषास्तथा युगविपर्ययः ।

अङ्गुष्ठाद्विष्ठाद्वच उत्पन्नो भगवानृषिः । तस्यैव तु पुनर्भार्या वामाङ्गुष्ठादजायत ।

१२

तत्र तस्याभवन् कन्या विभुता लोकमातरः । आभिर्धामास्तयो लोकाः प्रजाभिर्बभूवुः ।

अदितिश्च दितिश्चैव दनुं प्राधां मुनिं तथा । खशाभगायुषां कर्तुं विवतां सुरभीं तथा ।

इरां कोधवशास्यैव मरुताश्च तथोदृश । एतास्यैव तु वृक्षितः प्रदहौ कश्यपाश्च तु ।

प्रजाः सन्निव्य मनसा गतिश्चेन्नान्तरात्मना । अन्वयतीं वसुं धामीं क्षमां भार्गुं मरुततीं ।

संकल्पाश्च मुहूर्त्ताश्च साक्षां विस्थाश्च भारत । मन्वे ब्रह्मपुत्राश्च इव एता इदौ दश ।

१२८४

ततः सर्वानवद्याङ्गीः कन्याः कमललोचनाः । पूर्णचन्द्राभगा द्विष्या गन्धकयो मनोरमाः ।

कीर्त्तिं लक्ष्मीं धृतिं तुष्टिं बुद्धिं मेधां क्रियां तथा । मतिं पुष्टिश्च लज्जाश्च दशो धर्माश्च वै इदौ ।

आत्रेयस्यैव यो भूतस्तस्य तोषात्मकः प्रभुः । पुत्तो महाजामधिपः सरस्वात्पुत्रास्त्रिभिर्ब्रह्मा ।

तस्यैव लक्ष्मणयोगिन्यः सप्तविंशतिरुत्तमाः । रोहिणीप्रमुखाः कन्या दशः प्राचेतसो इदौ ।

एतासां पुत्रपौत्रांश्च प्रोक्ष्यमानाम्रथा प्रष्टुः । कश्यपस्य मनोस्यैव धर्मस्य त्रिजिनस्तथा ।

१२८८

अर्यमा वरुणो मित्रः पूषा धाता पुरन्दरः । त्वष्टा भगो ऽग्निः सविता पर्जन्यश्चेति विभुताः ।

अदित्यां जज्ञिरे देवाः कश्यपास्त्रैकभावनाः । दित्यां पुनर्दयं जज्ञे कश्यपादिति नः स्मृतं ।

हिरण्यकशिपुस्यैव हिरण्यकश्च वीर्यवान् । दावयमितविक्रान्तौ तपसा कश्यपोपमौ ।

हिरण्यकशिपोः पुत्राः पञ्चैव सुमहाबलाः । प्रह्लादस्यैव संह्लादस्तथाऽनुह्लाद एव च ।

इदस्यैव तु विक्रान्तः पद्मोऽनुह्लादस्तथा । प्रह्लादस्य त्रयः पुत्रा विक्रान्ताश्च महाबलाः ।

१२९०

विरोचनस्य जम्भस्य कुजस्येति विमुक्ताः । वलिर्विरोचनसुतो बाण एको वलीः सुतः ।
 बाणस्य चेन्द्रमनः पुत्रः परपुत्रस्तथा । इमोऽस्य पुत्रो बह्वो वंशे ख्याता महावक्त्राः ।
 विप्रचित्तिः प्रथमजस्येवं राजा बभूव च । मणः प्रजस्ये कोभात्राः पुत्रपौत्रमनमकं ।
 रौद्राः क्रोधवशा नाम क्रूरकर्माण एव ते । चिंचिका सुपुत्रे राजं पतं चन्द्रार्कमर्दनं ।
 पक्षारश्चैव चन्द्रस्य सूर्यस्य च मन्त्राग्रभं । काष्ठायाः कासकस्यसु मणः परमशूर्यः ।
 अभवद्दीप्तसूर्योऽथो नीलमेघममममः । सहस्रवीर्यः श्रेष्ठस्तु वासुकिसत्त्वकस्तथा ।
 बह्वन्ता कद्रुपुत्राणामेति प्राधान्यमागताः । धर्मात्मानो वेदविद्ः सदा प्राणिहिते रताः ।
 लोकतन्त्रधराश्चैव वरदाः कामरूपिणः । तार्क्ष्यसारित्ठनेमिस्य गह्वरस्य महाबलः ।
 अरुणस्यारुणस्यैव विनतायः सुताः स्यताः । इमाश्चाक्षरयः पुण्या विविधाः सुखस्तवशाः ।
 सुपुत्रेऽष्टौ महाभागाः प्राधा देवधिपूजिताः । अनवद्याममूकाश्च अनूनामरुणप्रिया ।
 अनूना सुभगाश्चैव स्त्रियः प्राधा व्यजायत । अलम्बुषा मिमिकेवो पुण्डरीका तिलोत्तमा ।
 सूरूपा लक्ष्मणा चेमा तथा रक्षा मनोरमा । अविता च सुवाङ्मस्य सुहृता सुमुखो तथा ।
 सुप्रिया च सुगन्धा च सुरसा च प्रमाथिनी । काम्या भारद्वाजी चैव मौनेयाऽक्षरयः स्यताः ।
 विश्वावसुर्भरणस्य गन्धर्वाश्चैव विमुक्ताः । मेनका सहजन्त्या च पर्णिनी पुष्टिकस्तथा ।
 घृतस्तस्ता घृताची च विश्वाची चोर्म्यवी तथा । अनुष्मोऽपेति विख्याता प्रक्षोऽपेति च ता दम् ।
 मनोवती चापि तथा वैदिक्याऽक्षरयः स्यताः । प्रजापतेस्तु संकल्पात् संभूता भुवनप्रियाः ।
 अमृतं ब्राह्मणा गावो रुद्राश्चेति चतुष्टयं । सुरभ्यपत्यमित्येवं पुराणे निश्चयं गतं ।
 एतदे कश्यपापत्यं मनोर्व्यं निबोधत । संलेपस्यैव तत् सर्वं कौर्त्तयिष्यामि तेऽनघ ।
 विश्वदेवास्तु विप्रयाः साध्या साध्यान् व्यजायत । मरुत्वत्या मरुत्वन्तो वसोस्तु वसवस्तथा ।
 भानोस्तु भानवस्तात मुहूर्त्तास्तु मुहूर्त्तजाः । लम्बा चोर्ध्वं विजस्येऽथ नागवीरो च जामिना ।
 पृथिवीविषयं सर्वमरुत्वन्त्या व्यजायत । संकल्पायास्तु कौरव्य जस्य संकल्प एव च ।
 धर्मस्य पुत्रो लक्ष्म्यास्तु जस्य कामो जगन्मित्रः । इवो यशस्य कामस्य रत्याः पुत्र इयं स्मरं ।
 सोमस्य पुत्रो रोहिण्यां जस्य वर्षा महाप्रभः । छदस्येव भगवान् वर्षस्त्रो येन जायते ।
 एवं पञ्चवहस्याणि स्त्रीणाञ्चैव परस्परं । एतावन्तु जगन्मूलं यत्र लोकाः प्रतिष्ठिताः ।
 प्रज्जपतिस्तु भगवान् गुणतः प्रेक्ष्य देहिजः । आधिपत्येषु युक्तेषु न्ययोजयत योगवित् ।

२२४३

२२४४

२२४५

२२४६

२२४७

दिशा दक्ष तितिसृषयोऽर्षवान् खगान् द्रुमौषधीरुगरसरित्सुरासुरान् । प्रजापतीन् भुवनद्यो नभो भुवः क्रिया मखानय
 कृतवान् गिरींश्च यः ।

इति श्रीमहानारत खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे जगत्सर्गे षड्विंशधिकदिक्षतेऽध्यायः ॥ २२६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अद्याप्यमथ लोकाणामादित्यानाञ्च भारत । चकार शक्रं राजानमादित्यसमतेजसं ।

स वज्रो कवचो जिष्णुरदित्यामथ जज्ञिवान् । स्मृतः सहायो भगवान् यथा सोऽध्वर्युभिः स्तुतः ।

जातमात्रस्तु भगवानदित्यां स कुत्रैतः । तदा प्रभृति देवेशः कौशिकत्वमुपागतः ।
 अभिषिच्याधिराज्ये तु सहस्राक्षं पुरन्दरं । ब्रह्मा क्रमेण राज्यानि व्यादेष्टुमुपचक्रमे । १९४८०
 यज्ञानां तपमाञ्चैव नक्षत्रगृहयोक्तया । दिजानामोषधीनाञ्च सोमं राज्येऽभ्यषेचयत् ।
 इत्वं प्रजानाम् पतिमन्त्र्यां वरुणं पतिं । पितॄणां सर्वनिधनं कालं वैश्वानरं प्रभुं ।
 गन्धानाञ्चैव सर्वेषां भूतानाञ्चाशरीरिणां । शब्दाकाशवस्त्वानाञ्च वायुरीशस्तदा कृतः ।
 सर्वभूतपिशाचानां मातृणाञ्च तथा गवां । उत्पातयहरोगाणां व्याधीनामीतिना तथा ।
 प्रेतानाञ्चैव सर्वेषां महादेवः कृतः प्रभुः । यक्षाणां राक्षसानाञ्च गुह्यकानां धनस्य च । १९४८१
 रत्नानाञ्चैव सर्वेषां कृतो वैश्रवणः प्रभुः । सर्वेषां दंष्ट्रिणां श्रेष्ठो नागानामथ वासुकिः ।
 सरीसृपाणां सर्वेषां प्रभुर्ले तक्षकः कृतः । सागराणां नदीनाञ्च मेघानां वर्धितस्य च ।
 आदित्यानामवरजः पर्जन्याऽधिपतिः कृतः । गन्धर्वाणामधिपतिस्तथा चित्ररथः कृतः ।
 सर्वाक्षुरागणानाञ्च कामदेवः कृतः प्रभुः । चतुष्पदानां सर्वेषां वाहनानाञ्च सर्वशः ।
 महेश्वरध्वजः श्रीमान् गोतृष्टोऽधिपतिः कृतः । दैत्यानाञ्च महातेजा हिरण्यक्षः कृतः प्रभुः । १९४८२
 हिरण्यकशिपुश्चैव यौवराज्येऽभिषेचिनः । दानवानाञ्च सर्वेषां मसुराणां महाबलः ।
 विप्रचित्तिः प्रथमजक्षेपां राज्येऽभिषेचिनः । गणानां कालकेयानां महाकालः कृतः प्रभुः ।
 अनायुषायाः पुत्राणां तृते राजा तदा कृतः । सिंहिकातनयो यस्य राज्ञर्नाम महापटुः ।
 उत्पातानामनेकेषामशुभानां पतिः कृतः । ऋतूनामथ मासानां युगावाञ्चैव भारत ।
 पक्षाणाञ्च लपाणाञ्च तथाऽऽहतिथिपर्वणां । कलाकाष्ठामुङ्गानां गतेरथनयोक्तया । १९४८३
 कृतः संवत्सरो राजा योगस्य गणितस्य च । पक्षिणामथ सर्वेषां चक्षुषाञ्च महाबलः ।
 सुपर्णा भोगिनाञ्चैव गरुडोऽधिपतिः कृतः । अरुणो गरुडभ्राता जत्रापुष्यसमप्रभः ।
 योगानाञ्चैव सर्वेषां साध्यानामधिपः कृतः । पुच्छोऽस्य विरथो नाम कश्यपस्य प्रजापतेः ।
 राजा प्राच्यां दिशि तथा वासवेनाभिषेचिनः । आदित्यस्य विभोः पुच्छो धर्मा राजो महायज्ञाः ।
 दक्षिणस्यां दिशि यमो महेश्वरेणाभिषेचिनः । कश्यपस्यौरसः पुत्रः सलिलान्तर्गतः पुरा । १९४८४
 अम्बुराज इति ख्यातः प्रतीच्यां दिशि पार्थिवः । पुलस्त्यपुच्छो ह्युतिमान् महेश्वरप्रतिमः प्रभुः ।
 एकान्तः पित्रुजो नाम शैम्यायां दिशि पार्थिवः । एवं विभज्य राज्यानि स्वयम्भूर्लोकभावनः ।
 लोकांश्च त्रिदिवे दिव्यामददत् स पृथक् पृथक् । कस्यचित् सूर्यसङ्काशान् कस्यचिदङ्गिरसप्रभान् ।
 कस्यचिदद्युदहोतान् कस्यचिच्चन्द्रनिर्वासान् । नामावर्णान् कामगमाननेककथयोजनान् ।
 यतो सुकृतिनां लोकान् पापदुष्कृतिदुर्लभान् । ये च भाषा विभक्त्यपे सौम्यास्तारागणा इव । १९४८५
 एते सुकृतिनां लोका यत्र पुण्यकृतो गताः । ये यजन्ते मखैः पुष्टैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
 खदारनिरता दान्ता ऋजवः सत्यवादिनः । दीनानुग्रहकर्तारो ब्रह्मण्या लोभवर्जिताः ।
 ते त्यक्तजसः सन्तो यान्ति तत्र तपोऽन्विताः । एवं निधोव्य तमयान् ब्रह्मा लोकपितामहः ।

पुष्करं ब्रह्मसदनमारोह प्रजापतिः । सर्वे स्त्रियभूदनेषु पाकनेषु दिवौकसः ।

रेमिरे स्त्रेषु लोकेषु महेन्द्रेणामिपालिताः ।

१५१०

स्त्रियभवा ब्रह्मपुरःसराः सुराः कृता यद्याहं प्रतिपालनेषु ते । यत्रो दिवश्च प्रतिपदिरे शुभं मुदश्च जम्मुर्लभभागभोजिनः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे अधिपतिस्थापने सप्तविंशत्यधिकदिशोऽध्यायः ॥ २२७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ कदाचित् सपत्न्यो पर्वता धरणीधराः । प्रक्षिता धरणो त्यक्ता मूने तस्यैव मायया ।

ततोऽसुराणां निलयं हरिण्याक्षेण पालितं । दिशं प्रतोषोमागम्य हृदोऽमञ्जन्यया गजाः ।

तत्रासुरेभ्यः शंसन्त आधिपत्यं सुरालये । तच्छुलाऽयासुराः सर्वे चक्रुश्चोगमुत्तमं ।

क्रूराश्च बुद्धिमत्तुलां पृथिवीहरणे रताः । आधुधानि च दिव्यानि जगद्भूमिविक्रमाः ।

१५११

चक्राशनी तथा खड्गान् भुषण्डीश धनूंषि च । प्राप्तान् पाशांश्च शक्तोश्च मुषलानि गदास्तथा ।

केचित् कवचिनः सज्जा मत्तास्त्रागान् समास्त्रिताः । केचिदश्वरथास्त्रागानपरेऽश्वान्महासुराः ।

केचिदुद्गान् तृषान्ये मरिचान् गर्दभानपि । स्त्रवाज्जबलमास्थाय केचिचैव पदातयः ।

परिवार्य हरिण्याक्षं तल्लवङ्गाः पताकिनः । इतस्तेतस्य निखेहहृष्टाः सर्वे युयुत्सवः ।

ततो देवगणाः सर्वे पुरन्दरपुरोगमाः । दैत्यानां विदितोद्योगाश्चक्रुस्तेजोगमुत्तमं ।

१५१२

महता चतुरङ्गेण बल्लेन सुसमाहिताः । बह्व्योधाङ्गुलिबाणास्त्रयवलाः समार्मणाः ।

उपायुधधरा देवाः स्त्रेष्मणीकैश्चवस्त्रिताः । ऐरावतगतं ब्रह्ममण्यगच्छन्तां प्रवृत्तः ।

ततस्त्रैर्यनिनादैश्च भेरीणाञ्च महास्त्रैः । अभ्यद्रवद्विरण्यासो देवराजं पुरन्दरं ।

तोत्तलः परशुनिस्त्रिंशैर्गदातोमरशक्तिभिः । मुषलैर्मिन्दपालैश्च कादयामास वासवं ।

ततोऽस्त्रबलवर्गेण श्रिंशैश्चत्यः सुदारुणाः । शोररूपा महावेगा निपेतुर्ध्वाणवृष्टयः ।

१५१३

शिष्टाश्च दैत्या बलिनः क्षिप्रधारैः परस्वधैः । परिचैरायधैः खड्गैः क्षेपणोद्यैश्च मुद्गरैः ।

गण्डशैलैश्च विपुलैरश्वभिस्त्राङ्गसक्तिभैः । घातनीभिश्च गुर्वीभिः शतघ्नोभिस्तथैव च ।

युगैर्यन्त्रैश्च निर्युक्तैरगैश्च विदारणैः । सर्वान्देवगणान्दैत्याः संनिजघ्नुः सवासवान् ।

धूसकेशं हरिश्मशुं नागाप्रहरणायुतं । रक्तवन्ध्याभ्यर्षकांश्च किरीटोत्तमधारिणं ।

नीलपीताम्बरधरं सितोदुत्तार्द्धदंष्ट्रिणं । आजानुबाहुं हय्यं च वैदूर्याभरणोज्ज्वलं ।

१५१४

समुद्यतायुधं दृष्ट्वा सर्वतस्तो महासुरं । हरिण्याक्षं महावीर्यं दैत्यानामभयप्रदं ।

युगाभ्ताग्निममं भीमं स्त्रितं स्त्रुत्युमिवायतः । प्रविश्यथुः सुराः सर्वे तदा ब्रह्मपुरोगमाः ।

दृष्ट्वायान्तं हरिण्याक्षं महाद्रिस्त्रिभजं जङ्गमं । ततः संविशन्मनसः प्रयत्नोत्तमशरणाः ।

सहस्राक्षं पुरस्ताद्य तस्युक्तो रणमूर्धनि । सा तु दैत्यचमू रेजे हरिण्यकवचोऽज्ज्वला ।

प्रवृद्धनखचक्षणा तरदी सौरिबामखा । तेज्योन्यप्रभिशेपेतुः पातयन्तः परस्परं ।

१५१५

बभञ्जुर्वाङ्मभिर्बाहुन दन्दमन्ये सुयुत्सवः । गदानिपातैर्मग्नान्ना वाणैश्च मयितोरसः ।

विनिपेतुः पृथक्केचित्ताऽन्ये विजुघूर्णरे । बभञ्जिरे रथान् केचित् केचित् संस्रदिता रथैः ।

सम्बाधमन्यं संप्राप्ता न श्रेकुञ्चलितुं रथाः । दानवौघमहामेघं देवाद्युधतज्जिह्वुति ।
 अन्योन्यवाणवर्षणं युद्धदुर्द्दिनमावभौ । हिरण्याक्षश्च बलवान् कुट्टः स दितिमन्दनः ।
 अयद्वृतं महातेजाः समुद्र इव पर्वणि । तस्य कुट्टस्य सहसा मुखानि खरैरधिषः ।
 शङ्खधूमश्च पक्वो ववौ तस्य समीपतः । सोऽस्त्रजालैर्मैत्रविभैर्दुर्भुभिः परिवैरपि ।
 सर्वमाकाशमावभे पर्वतैश्चिह्नैरिव । बह्विभिः शितनिखिभैर्मैत्रजभिश्चिह्नैरोरसः ।
 न श्रेकुञ्चलितुं देवा हिरण्याक्षार्हता युधि । तेन विद्राविता देवा हिरण्याक्षेण संयुगे ।
 न श्रेकुर्व्यत्नवन्तोऽपि यत्नं कर्तुमचेतसः । सर्वे विवाचिता देवा हिरण्याक्षेण संयुगे ।
 तेन शक्रः सहस्राक्षसन्निभोऽस्त्रेण धीमता । हेरावतगतः सङ्घो नाशकञ्चलितुं भयात् ।
 सर्वैश्च निखिलादेवान् पराजित्य स दानवः । सस्रयिष्वा च देवेभ्यमात्मस्वं मन्यते जगत् ।

१२५५०

१२५५५

यतोऽयमेव प्रतिमोऽयनिस्त्रयं प्रभिक्रमात्तज्जविलासविक्रमं । धनुर्विधुन्वन्ममदारवर्षं तदा ऽसुरेन्द्र ददृशुः सुराः स्थितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि शक्रसन्निभे अष्टाविंशत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २२८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निग्रधमे सुरपतौ निर्वृतिषु सुरेषु च । हिरण्याक्षवधे मुहूर्तिं चक्रे चक्रगदाधरः ।

वाराहः पर्वतो नास्मा पूर्वं यः स्मृदाहृतः । स एव भूमा भगवानाजगतासुरान्तकृत् ।

ततश्चन्द्रप्रतीकाशमदृष्ट्वा शङ्खमुत्तमं । सहस्रारश्च तप्तकं चक्रपर्वतसन्निभं ।

१२५५०

महादेवो महाबुद्धिर्ब्रह्मयोगी महेश्वरः । पश्यते योऽमरैः सर्वैर्भूतैर्नामभिरव्ययः ।

सदा सर्वोत्तमि अष्टः सङ्घिर्गः सेव्यते सदा । दृश्यते च पुराणैश्च यो लोकैः लोकभावनः ।

यो वैकुण्ठः सुरेन्द्राणामनन्तो भोगिनामपि । विष्णुर्वीर्ययोगविदुषां यो यज्ञो यज्ञकर्माणं ।

मखे यस्य प्रसादेन भुवनस्था दिवौकसः । आष्वं महर्षिभिर्हन्तमनुवन्ति चिदाकृतं ।

यो नैधनोऽग्निर्देत्यानां यः सुराणां परा गतिः । यः पवित्रं पवित्राणां स्वयम्भोरपि यो विभुः ।

१२५५५

यस्य चक्रं प्रविष्टानि दानवाणां युगे युगे । कुसान्वाकुलतां यान्ति यानि वृप्तानि शीर्यन्तः ।

ततो दैत्यद्रवकरं पौराणं शङ्खमुत्तमं । दधौ प्राक्तेन वलवानाशिपन्दैस्तज्जोवितं ।

श्रुत्वा शङ्खस्त्रयं घोरमसुराणां भयावहं । सुभिता दानवाः सर्वे दिशो द्रष्टुं श्लोककयन् ।

ततः संरक्तनयनो हिरण्याक्षो महाबुरः । कोऽर्षं स्थितिं त्रुवनेषां सारयत्नमद्वैतम् ।

वराहरूपिणं देवं स्थितं पुरुषविग्रहं । शङ्खचक्रोच्चतकरं देवानामार्त्तिनाशनं ।

१२५५०

रराज शङ्खचक्राभ्यां ताभ्यामसुरसूदनः । सूर्याचन्द्रमसोर्बन्धे यथा नीलपयोधरः ।

ततोऽसुरगणाः सर्वे हिरण्याक्षपुरोगमाः । उद्यतायुधनिस्त्रिंशो वृष्ट्वा देवमुपाद्रवन् ।

पीडयन्तिऽतिबलिभिर्देवैः सर्वोयुधोद्यतैः । न च वास हरिर्बुद्धि कम्पमान इवाचलः ।

ततः प्रज्वलितां शक्तिं वराहोरसि दानवः । हिरण्याक्षो महातेजाः पातयामास बोधैवान् ।

तस्याः शक्त्याः प्रहारेण ब्रह्मा विस्मयमानतः । समोपमागतां वृष्ट्वा महाशक्तिं महाबलः ।

१२५५५

हृद्धारणैव निर्भयं पातयामास भूतले । तस्यां प्रतिहतायान् ब्रह्मा साध्विति चाब्रवीत् ।

यः प्रभुः सर्वदेवानां वराहसेनताडितः । ततो भगवता चक्रमाविध्यादित्यसन्निभं ।
पातितं दानवेन्द्रस्य शिरस्युत्तमकर्णका । ततः स्मितस्त्रैव शिरसस्य भूमौ पपात ह ।
दैत्येन्द्रस्याग्रनिहतं मेरोः शृङ्गमिवोत्तमं । शिरसावे हते दैत्ये ये शेषास्तत्र दानवाः ।
सर्वे तस्य भयचक्ता जम्बूराशु दिशो दश ।

१२४८०

स सर्वलोकाप्रतिपक्षकजो महाहवेव्यप्रतिभोपक्षकः । बभौ वराहो युधि चक्रपाणिः कालो युगान्तेष्विव दण्डपाणिः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे जनविंशदधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २२८ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ विद्वाश्च तु रणे सर्वानसुरान् पुरुषोत्तमः । भूमौ च तत्र बद्धास्तान् पुरन्दरमुखान् सुरान् ।
ततः प्रकृतिमापन्नाः सर्वे देवगणास्तदा । पुरन्दरं पुरस्कृत्य नारायणमुपस्थिताः ।
॥ देवा ऊचुः ॥ तव प्रसादाद्भगवंस्तत्र बाह्वसेन च । जीवाभोऽद्य महाबाहो विमुक्तास्त्वान्तकाननात् ।
त्वच्छासनाद्धि भगवन् किं कुर्वन्वदितेः सुताः । इच्छामः पादशृङ्गं तव कर्तुं मनातन ।
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तेषां पुण्डरीकनिभेक्षणः । उवाच वचनं देवास्तदा युक्तो हतदिष्यः ।
॥ भगवानुवाच ॥ यो जस्य भवतां लोको मथैव विहितः पुरा । पात्यतां स तु यत्नेन नियोगश्च कश्चित् कश्चित् ।
ऐश्वर्यं प्रतिपन्नाः स्य क्रतुभागपुरस्कृतं । मथैव पूर्वं निर्दिष्टो नियोगः प्रतिपात्यतां ।
शक्रस्यैवाद्य भगवान् वचनं दुन्दुभिस्त्रयः । इदं यथावत्कर्त्तव्यं सत्तु चामत्सु च तया ।
गच्छन्तु तपसा स्वर्गं मुनयः संश्रितव्रताः । यज्ञैरिष्टा पायणूकाः फलमे प्राप्नुवन्तु च ।
भावः सद्गुरुश्रीलानामभावः पापकर्षणं । सन्तः स्वर्गजितः सन्तु सर्वोत्तमनिवासिनः ।
मत्पशूरा दानपशूरा रणपशूराश्च ये नराः । ते स्वर्गफलमश्रन्तु सदा ये चानसूयवः ।
अश्रद्धाणाः पुरुषाः कालिनोऽर्थपराः शठाः । अग्रदक्ष्या नास्तिकाश्च नरकं यान्ति मानवाः ।
एतावत् क्रियतां वाक्यं मया कं चिदशेषराः । ततो मयि स्मिते सर्वे वो बाधियन्ति नारयः ।
इत्युक्त्वाऽन्तर्हिता देवः शङ्खचक्रमदाधरः । देवतानाञ्च सर्वेषामभवद्विष्णो महात्मा ।
एतदत्यहुतं दुष्टा वराहचरितं सुराः । नमस्कृत्य वराहाय ना प्रष्टमिती गताः ।
ततः स्वान्याधिपत्यानि प्रतिपन्नानि देवतैः । सर्वलोकाधिपत्ये च प्रतिष्ठां वासवो गतः ।
विमुक्ता दानवगणैः प्रकृतिं धरणी गता । स्वैर्यहेतोर्द्धरण्यास्तु ज्ञात्वा चागच्छन्तान् गिरीन् ।
स्त्रेषु स्थानेषु संस्थाप्य पर्वतानां पुरन्दरः । चिच्छेद भगवान् पन्नान् वज्रेण शतपर्वणा ।
सर्वेषामेव पञ्चान्तु शिखाः शक्रेण धीमता । शकः सपत्नो मैत्राकः सुरैस्तामयः हतः ।
एष नारायणस्याद्यः प्रादुर्भावो महात्मनः । वाराह इति विप्रैश्चैः पुराणे परिकीर्तितः ।
कृष्णवैपायनमतं नामाश्रुतिसमाहितं । नाशुचये न पापाय न मृगंसाय कीर्त्तयेत् ।
न जुष्टाय न मोक्षाय न गुरुद्वेषकारिणे । नाश्विनाय तथा राजञ्च कृतघ्नाय चैव हि ।
आयुष्काभैर्बहीकामैर्धन्व्यामैश्च मानवैः । नथैविभश्च योतव्यो देवानामेव वै जयः ।
पुराणो वेदममङ्गः शिवः स्रस्वयनो महात्मा । पावनः सर्वभूतानां सान्त्विको विजयप्रदः ।

१२४८१

१२४८२

१२४८३

१२४८४

१२४८५

एष कौरव्य तत्त्वेन कथितस्तु पुण्यश्रुः । वराहस्य नरश्रेष्ठ प्रादुर्भावो महात्मनः ।
 ये यजन्ति मयैः पुण्यैर्देवतानि पितृनपि । आत्मानमात्मना नित्यं विष्णुमेव यजन्ति ते ।
 लोकायनाय त्रिदशायनाय ब्रह्मायणायात्मभवायनाय । नारायणायात्महितायनाय महावराहाय नमस्तुतव्य ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वाराहे प्रादुर्भावे चिह्नदधिकहिताऽध्यायः ॥ २३० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वाराह एष कथितो नारसिंहमतः प्रवृत्तः । यत्र भूमा मृगेन्द्रेण हिरण्यकशिपुर्हतः ।

पुरा कृतयुगे राजन् हिरण्यकशिपुः प्रभुः । दैत्यानामादिपुरुषश्चकार सुमहत्तपः ।

१२८१

दशवर्षसहस्राणि शतानि दश पञ्च च । जलवासी समभवत् स्थानमौनदृढव्रतः ।

ततः शमदमाभ्यासु ब्रह्मचर्येण चैव ह । ब्रह्मा प्रीतोऽभवत्तस्य तपसा नित्यमेव च ।

ततः स्वयम्भूर्भगवान् स्वयमागत्य तत्र ह । विमानेनार्कवर्णेन हंसयुक्तेन भास्वता ।

आदित्यैर्व्योमभिः सार्धैर्कहस्तिर्देवतैस्तथा । रुद्रेर्विससहायैश्च यक्षराक्षसकिन्नरैः ।

१२८२

दिग्गिम्थापि विदिग्गिस्त नदीभिः सागरैस्तथा । नक्षत्रैश्च मुहूर्तैश्च खचरैश्च महाघदैः ।

देवैर्ब्रह्मर्षिभिः सार्द्धं सिद्धैः सप्तर्षिभिस्तथा । राजर्षिभिः पुण्यहस्तिर्गन्धर्वैरप्सरोगणैः ।

चराचरगुरुः श्रीमान् वृतः सर्वैः सुरैस्तथा । ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठा दैत्यं वचनमब्रवीत् ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ प्रीतोऽस्मि तव भक्तस्य तपसाग्नेन सुव्रत । वरं वरय भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ।

ततो हिरण्यकशिपुः प्रीतात्मा दानवोत्तमः । कृताञ्जलिपुटः श्रीमान् वचनमुदमब्रवीत् ।

॥ हिरण्यकशिपुर्वाच ॥ न देवासुरगन्धर्वा न यक्षोरगराक्षसाः । न मानवाः पिशाचा वा निहन्त्युर्मां कथञ्चन ।

१२८३

अथ येनैव मां क्रुद्धाः सर्वलोकपितामह । शपेयुस्तपसा युक्ता वर एष वृत्तो मया ।

न शस्त्रेण न चास्त्रेण गिरिणा पादपेन वा । न शुष्केण न चार्द्धेण स्थात्र चान्येन मे बधः ।

न स्तूर्गोऽप्यथ पाताले नाकाशे नावनिस्थले । न चान्यन्तराव्यक्तानं चाप्यन्येन मे बधः ।

पाणिप्रहारैर्नैकैर्न सम्भृत्यवलवाहनं । यो मां नाशयितुं शक्तः स मे मृत्युर्भविष्यति ।

भवेद्यमहमेवाकः सोमो वायुर्ज्ज्वालाश्वः । सलिलश्चान्तरीक्षश्च नक्षत्राणि दिशो दश ।

१२८४

अहं कामस्य क्रोधस्य वरुणा वासवो यमः । धनदस्य धनाध्यक्षो यक्षः किम्पुरुषाधिपः ।

भूर्भूमिन्ति च दिव्यानि तथाऽस्त्राणि महाहवे । उपतिष्ठन्तु मां देव सर्वलोकपितामह ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ एते दिव्या वरास्ताव मया दत्तास्तवाङ्मुताः । सर्वान् कामान् मत्प्रभावात् प्राप्स्यसि त्वं न शंशयः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा स भगवान् जगामाकाशमेव तु । वैराजं ब्रह्मसदनं ब्रह्मर्षिगणसेवितं ।

ततो देवास्य नागाश्च गन्धर्वाश्चर्षिभिः सह । वरप्रदानं श्रुत्वा पितामहमुपस्थिताः ।

१२८५

॥ देवा ऊचुः ॥ वरं णामेन भगवन् बाधियति स मोऽसुरः । तत्प्रमीदस्व भगवन् बधोऽप्यस्य विचिन्त्यतां ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो लोकाहितं वाक्यं श्रुत्वा देवः प्रजापतिः । भगवान् सर्वलोकानामादिकर्त्ता स्वयं प्रभुः ।

स्तष्टा च ह्येकक्यानामयक्षः प्रकृतिर्भुवः । आश्वासयामास सुरान् सुशीतैर्व्यसनान्भुभिः ।

अवश्यं त्रिदशास्तेन प्राप्तव्यं तपसः फलं । तपसोऽन्तेऽस्य भगवान् बधं विष्णुः करिष्यति ।

एतच्छ्रुत्वा सुराः सर्वे वाक्यं पश्यन्जयन् । स्वानि स्वानानि दिव्यानि प्रतिजग्मुर्मुखा युताः ।
 लब्धमात्रे वरे तस्मिन् सर्व्याः सोऽवाधत प्रजाः । हिरण्यकशिपुर्देव्यो वरदानेन दर्पितः ।
 आश्रमेषु मुनीन् सर्वान् ब्राह्मणान् संश्रितव्रताम् । सत्यधर्मरतान् दान्तान् धर्मयामास वीर्यवान् ।
 देवांस्त्रिभुवनस्थांश्च पराजित्य महासुरः । नैकोक्तं वशमानोय स्वर्गं वसति दैत्यराट् ।
 यदा वरमदोन्मत्तस्योदितः कालधर्मणा । यज्ञियानकरोद्देत्यान् देवतास्त्राययज्ञियाः ।
 तदादित्यास्य साध्याश्च विश्वे च वसवस्तथा । इन्द्रा देवगणा यथा देवद्विजमहर्षयः ।
 शरणं शरणं विष्णुमुपतस्थुर्गोहाबलं । देवं देवमयं यज्ञं ब्रह्मादेवं सनातनं ।
 भूतं भवं भविव्यञ्च प्रजालोकनमहर्तम् ।
 ॥ देवा ऊचुः ॥ नारायण महाभाग देवास्त्वां शरणं मताः । चायस्य जहि दैत्यैर्हिरण्यकशिपुं प्रभो ।
 त्वं हि नः परमो धाता त्वं हि नः परमो गुरुः । त्वं हि नः परमो देवो ब्रह्मादोनां सुरोत्तम ।
 त्वं पद्मामलपत्राच्च शत्रुपक्षक्षयावह । क्षयाय दितिवंशस्य शरणं भव नः प्रभो ।
 ॥ विष्णुस्त्वाच ॥ भयं त्यजध्वममरा अभयं वो ददाम्यहं । तथैव त्रिदिवं यूथमप्तिरात् प्रतिपत्स्यथ ।
 एषोऽहं शरणं दैत्यं वरदानेन दर्पितं । अबध्यममरेन्नाणां दानवेन्द्रं निहन्मि वै ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु भगवान् विस्मज्ज त्रिदिवौकमः । बध्मं संकल्पयामास हिरण्यकशिपोः प्रभुः ।
 सोऽप्तिरेणैव कालेन हिमवत्पार्श्वमागतः । किं न रूपं समाख्याय निहन्त्येनं महासुरं ।
 यत्सिद्धिकरमाशु स्यादधस्य विबुधद्विषः । अनुत्पन्नस्तस्यको मोक्षोऽस्मात् रूपमोदृशं ।
 नारसिंहमनाष्टयं दैत्यदानवरक्षसं । सहायकान् महाबाह्वर्ज्याहोह्वारमेव च ।
 अथोह्वारमहायो वै भगवान् विष्णुरच्युतः । हिरण्यकशिपोः स्वानं जगाम प्रभुरीश्वरः ।
 तेजसा भास्कराकारः कान्ध्या चन्द्र इवापरः । नरस्य कृत्वाऽर्द्धेतनुं सिंहस्यार्द्धेतनुं तथा ।
 नारसिंहेन वपुषा पाणिं संस्पृश्य पाणिना । ततोऽपश्यत विसीर्षो दिव्यां रम्यां मनोरमां ।
 सर्व्वकामयुतां शुभ्रां हिरण्यकशिपोः रमां । विसीर्षो योजनव्रतं पञ्चयोजनमुच्छ्रितां ।
 वैहायसीं कामगम्यां शतमध्यर्द्धमायतां । जराशोककृतमव्यक्तां निष्प्रकम्पां शिवां शुभ्रां ।
 शुभ्रासनवतीं रम्यां ज्वलन्तीमिव तेजसा । अन्तः सलिलसंयुक्तां विहितां विश्वकर्माणा ।
 दिव्यरत्नमयैर्दृष्टैः फलपुष्पप्रदैर्युतां । नीलपीतामिताग्न्यामैः स्यैर्लोहितकैरपि ।
 अवतानैस्तथा गुल्फैर्भस्मरीशतधारिभिः । सिताभ्रजनसंकाशा ज्वलन्तीवापु दृश्यते ।
 धन्यासनवतीं हृद्यां द्योतमानां च सा शुभ्रा । प्रभावती भास्करा च दिव्यगन्ध्या मनोरमा ।
 सुसुखा न च दुःखा सा न शीता न च चर्मादा । न क्षुत्पिपासे ग्लानिं वा प्राप्य तां प्राप्नुवन्ति हि ।
 नानारूपैर्विचरिता विचिचैरतिभास्वरैः । सौमैर्वाणिमवैर्द्विभैः शाश्वती चाव्यया च सा ।
 अतिचन्द्रश्च सूर्यश्च पावकश्च लघुम्पुष्पा । दीप्यते नाकपृष्ठस्या भर्षयन्तीव भास्करा ।
 सर्व्वे च कामाः प्रचुरा ये दिव्या ये च मानुषाः । रसवन्तः प्रभूताश्च भक्ष्यतेऽन्वां तयाऽल्यं ।

१२२५

१२२५

१२२५

१२२५

१२२५

१२२५

पुण्यगन्धाः सजसत्र नित्यपुष्पफला द्रुमाः । उष्णे शीतानि तोयानि शीते शोष्णानि सन्ति वै ।

१२९६

पुष्पितायाम्महाशाखान् प्रवासादुरधारिणः । सतावतानसंख्यमान् सरःसु च नदीषु च ।

द्रुमान् वक्रविधांस्तत्र मृगेन्द्रो ददृशे प्रभुः । गन्धवन्ति च पुष्पाश्चिरसवन्ति फलानि च ।

तानि शीतानि तोयानि तत्र तत्र सरांश्चि च । अपश्यत् सर्वतोद्योनि सभायां तस्य स प्रभुः ।

नलिनैः पुण्डरीकैश्च शतपत्रैः मृगन्धिभिः । रमैः कुवलयैर्नीलैः कुमुदैः सन्ततानि च ।

स कान्तैर्धान्तरादैश्च राजसंघैः सरःप्रियैः । कारण्यवैद्यकवाकैः सारधैः कुररैरपि ।

१२९७

विमलस्फटिकाभाणि पाण्डुरच्छदमानि च । कलहंसोपगीतानि सारसःभिस्तानि च ।

गन्धयुक्तः शुभाक्षत्र पुष्पमञ्जरिधारिणीः । दृष्टवान् पादपात्रेषु नानापुष्पधरा सताः ।

केतकाशोकवज्रलाः पुष्पाणितिलकार्जुनाः । चूतनोपकदम्बाश्च नामपुष्पाः प्रियङ्गवः ।

शास्त्रम्यः पाटलीवृक्षा वज्रकुलाः शहरिद्रवः । सालासालाः पिप्पलाश्च वन्यकाश्च मनोहराः ।

नैवेद्ये व्यराजन्त सभायां पुष्पिता द्रुमाः । वैद्रुमाश्च द्रुमा दिव्या ज्वलिताग्निवमप्रभाः ।

१२९८

स्कन्धवन्तः सुशाखाश्च वक्रताम्रमुष्कृताः । अश्वनाशोकपर्णाश्च भास्वि वज्रकुलद्रुमाः ।

वरुणा वत्सनाभाश्च पद्मसासन्दनैः सह । नीलाः सुमनसश्चैव पीताश्यायत्प्रतिद्रुकाः ।

प्राचीनामल्लका लोभा मल्लिका मद्गदारवः । आजातकास्तथा जम्बू लङ्कुचाः भ्रैलवानुकाः ।

सर्म्भरसाः कुन्दुरवः पुष्पाणाः सुटजास्तथा । रक्ताः कुम्भकाश्चैव नीपाश्चागुहभिः सह ।

कदम्बाश्चैव भव्याश्च दाडिमा वीजपूरकाः । कासीयका दृक्कुलाश्च द्विज्वलैल्लपर्णिकाः ।

१२९९

खड्गूरा नारिकेलश्च चर्मवृक्षा हरीतकी । मधूकाः सप्तपर्णाश्च विष्वाः पारावतास्तथा ।

पद्मसाश्च तमालाश्च नानागुणलतावृताः । सताश्च विविधाकाराः पञ्चपुष्पफलोपगाः ।

एते चान्ये च बहवस्तत्र कामनजा द्रुमाः । नानापुष्पफलोपेता व्यराजन्त समन्ततः ।

चकोराः शतपत्राश्च मन्तकोकिलसारिकाः । पुष्पितान् फलितांस्तैस्तान् संपतन्ति महाद्रुमान् ।

रक्तपीतारुणास्तत्र पादपाण्डिता हिजाः । परस्परमवैयम्न प्रहृष्टा जीवजीवकाः ।

१३००

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारविंशे हिरण्यकशिपुसभावर्धने स्कन्धिर्नन्दधिकद्विजितोऽध्यायः ॥ २३१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्यां सभायां दैत्येन्द्रो हिरण्यकशिपुः प्रभुः । आसोन आसने रम्ये नन्दमात्रे प्रमाणतः ।

दिवाकरनिभे दोर्ध्रे दिव्यास्तरणभेदते । रराज सुचिरं राजन् ज्वलन्ताश्चनकुण्डलः ।

तस्य दैत्यपतेर्नन्दं विरजस्कः समन्ततः । दिव्यगन्धबहस्तत्र मारुतः सुखो बभौ ।

तत्र देवाः सगन्धर्वा गौरीसुरसा वृताः । दिव्यतालेन दिव्यानि जगुर्गातानि गायनाः ।

विद्यात्तो सहजन्था च प्रक्षिपन्ति च विभ्रता । दिव्या च सौरभेयो च समीची पुञ्जिकस्तथा ।

१३०१

मिश्रकण्ठी च रम्भा च चित्रकेना शुचिस्मिता । चारुनेत्रा वृताची च मेनका चोर्वशी तथा ।

एताः सहस्रशस्यान्या मृत्युपीतविहारदाः । उषातिष्ठन् राजानं हिरण्यकशिपुं तदा ।

हिरण्यकशिपुस्तत्र विचित्राभरणाम्बरः । लीलसहचैर्हतः शूरकस्यौ ज्वलितकुण्डलः ।

तथासीनं महाबाहुं हिरण्यकशिपुं प्रभुं । उपासन्ति दिनेः पुनः सर्वे लज्जवराः पुरा ।

बलिर्वैरोचनित्यं नरकः शिवीकृतः । प्रह्लादो विप्रचिन्तितं गविष्ठं महाबुरः ।

१२.८३

चन्द्रकन्ता क्रोधकन्ता सुनामा मुनितल्लवा । घटोदरो महापार्थः कथनः पिठरत्नाया ।

विश्वरूपः सुरूपश्च विश्वरूपश्च महाबलः । दशघोषश्च बाहो च मेघवावा महाबलः ।

घटामो विकटाम्बु संव्रादक्षेप्रतापनः । दैत्यदानवेष्वेवास्य सर्वे ज्वलितकुक्षलाः ।

सन्निषो वाग्मिनः सर्वे सर्वे सुचरितमताः । सर्वे लज्जवराः शूराः सर्वे विगतमृत्यवः ।

एते चान्ये च बहवो हिरण्यकशिपुं प्रभुं । उपासन् महात्मानं सर्वे दिव्यपरिच्छदाः ।

१२.८४

विमानैर्विविधाकारैर्भ्रजमानैरिवाग्निभिः । सन्निषो भूषिताः सर्वे गमनानमने रताः ।

विचित्राभरणोपेता विचित्रवसनाक्षया । विचित्रशस्त्रकवचा विचित्रध्वजवाहनाः ।

महोदृष्टापसदृशैर्विचित्रैरङ्गदैर्घ्यैः । भूषिताङ्गा दिनेः पुनस्तमुपासन् नित्यशः ।

तस्यां सभायां दिव्यायामसुराः बन्धनोपमाः । हिरण्यमुकुटाः सर्वे दिवाकरकरप्रभाः ।

कनकमणिविचित्रवेदिकायामुपहितनिर्गन्धवस्त्रवोयिकायां । स तु मृगपतिरोचिः सभायां सुरचिरदन्तगवाक्ष

संयुतायां ।

१२.८५

कनकविमलहारभूषिताङ्गं दितितनयं मृगाधिपो ददर्श । दिवसकरकरप्रभं ज्वलन्तं दितिजवहस्रगणैर्निर्जयेत्तयाणं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारद्विंशे द्वाविंशदधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २३२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो दृष्ट्वा महाबाहुं कालचक्रमिवानतं । नारद्विंशतपुच्छं भस्म श्छन्निवानसं ।

विकुञ्चितसटन्त्य नरमिहस्य भारत । रूपौदार्यं बभौ तत्र ममसं शशिसन्निभं ।

अहो रूपमिदं चित्रं शङ्खकुन्देन्दुसन्निभं । अम्रवन्दानवाः सर्वे हिरण्यकशिपुश्च सः ।

एवं हि ब्रुवतां तेषां निर्दृष्टानां महात्मानां । नरमिहस्य चतुर्धा योदिता कालधर्मणा ।

१२.८६

हिरण्यकशिपोः पुनः प्रह्लादो नाम वीर्यवान् । दिव्येन चक्षुषा निहमपश्यदेवमागतं ।

तं दृष्ट्वा हृत्क्षणैलाभमपूज्यं तनुमास्त्रितं । विस्मिता दानवाः सर्वे हिरण्यकशिपुश्च सः ।

॥ प्रह्लाद उवाच ॥ महाराज महाबाहो दैत्यानामादिसम्भव । न श्रुतं नैव मेो दृष्टं नारद्विंशमिदं वपुः ।

अथाकप्रभवं दिव्यं किमिदं रूपमद्भुतं । दैत्यान्तकरणं घोरं शंसन्तोऽव मनांसि नः ।

अथ देवाः शरीरस्थाः सागराः सरितस्तथा । हिमवान् पारिणतश्च ये चान्ये कुलपर्वताः ।

१२.८७

चन्द्रमाः सह नक्षत्रैरादित्याश्चाग्निना सह । जगदी वरुणस्यैव यमः शक्रः शचीपतिः ।

महता देवगन्धर्वाश्च वधस्य तपोधनाः । नागा यक्षाः पिशाचाश्च राक्षसा भीमविक्रमाः ।

ब्रह्मा देवः पशुपतिर्लज्जाटस्थो विभाति त्रै । स्त्रावराणि च भूतानि जङ्गमानि तथैव च ।

भवांस्य सहितोऽस्माभिः सर्वैर्दैत्यगणैर्दृष्टः । विमानव्रतसंकीर्णो तथैवाभ्यन्तरा दभा ।

सर्वं चिभुवनं राजन् लोकधर्मस्य शान्ततः । दृश्यते नरभिर्देऽस्मिन् यथेन्द्रो विमले जगत् ।

१२.८८

प्रजापतिश्चात्र मनुर्देहात्मा यथाश्च योगाश्च महो नभस्य । उत्पातकालस्य धृतिः स्वतिस्र रजस्य सत्त्वस्य तपो दमस्य ।

सप्तकुमारस्य महानुभावो विसे च देवा वसवश्च सर्वे । क्रोधश्च कामश्च तथैव हर्षो दर्पश्च मोहः पितरश्च सर्वे ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे अविष्टपर्वणि नारसिंहे प्रह्लादवाक्ये त्रयस्त्रिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २३३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रह्लादस्य वचः श्रुत्वा हिरण्यकशिपुर्वचः । उवाच दानवान् सर्वान् सगणान्दनुजाधिपः ।

रुगेन्द्रो गृह्णातां शीघ्रमपूर्वा तनुमाश्रितः । यदि वा संशयः कश्चिद्व्यतां वनगोचरः ।

तच्छ्रुत्वा दानवाः सर्वे मृगेन्द्रं भीमविक्रमं । परिशिष्यन्तो मुदितास्त्रासयामासुरीजसा ।

१२०७४

सिंहनादं विमुञ्चाथ नरसिंहो महाबलः । बभञ्ज तां सर्वां दिव्यां व्यादितास्य इवात्मकः ।

सभायां भव्यमानायां हिरण्यकशिपुः स्तब्धः । चित्तेमास्त्राणि घोरानि सिंहायाहुतविक्रमः ।

सर्वास्त्राणामथ श्रेष्ठं दण्डमस्त्रं सुभैरवं । कालचक्रं तथाऽत्युग्रं विष्णुचक्रं तथाऽपरं ।

धर्माचक्रं महाचक्रमजितं नाम नामतः । चक्रमैत्रं तथा घोरमृषिचक्रं तथैव च ।

पैतामहं महचक्रं तथा त्रैलोक्यसंहतं । विचित्रामशनिश्चैव शुष्कार्द्रं चाशनिद्वयं ।

१२०७५

रौद्रं तदुग्रं शूलस्य कङ्कालं मुषलं तथा । अस्त्रं ब्रह्माशिरस्यैव ब्राह्ममस्त्रं तथैव च ।

ऐषीकमस्त्रमैन्द्रस्य आग्नेयं त्रैशिरन्तथा । वायव्यं मथनं नाम कापालमथ किङ्करं ।

तथाऽप्रतिहतां शक्तिं क्रौञ्चमस्त्रं तथैव च । अस्त्रं हयगिरी नाम सोममस्त्रं शिशिरप्रभं ।

पैशाचमस्त्रमजितं सर्पमस्त्रं तथाऽहुतं । मोहनं श्रावणश्चैव सम्पापनविलापनं ।

जृम्भणं पातनश्चैव त्वाङ्मस्यपि सुदारुणं । कालमुद्गरमचोभ्यं लोभणञ्च महाप्रभं ।

१२०७६

भवर्त्तं मोहनश्चैव तथा मायाधरं परं । गान्धर्व्यमस्त्रं दयितमसिरदञ्च गन्धकं ।

प्रस्तापनं प्रमथनं वारुणञ्चास्त्रमुत्तमं । अस्त्रं पाशुपतश्चैव यस्याप्रतिहता गतिः ।

एतान्यस्त्राणि सर्वाणि हिरण्यकशिपुस्तदा । चित्तेप नरसिंहस्य दीप्तस्याग्नेरिवाज्जतिः ।

असैवः प्रज्वलितैः सिंहमाटुणोदसुराधिपः । विवस्त्रान् चर्षावमये हिमवन्तमिवांशुभिः ।

स ह्यमर्षानिलोद्भूतो दैत्यानां सैन्यसागरः । कण्ठेनाग्रावयत् सिंहं मेनाकमिव सागरः ।

१२०७७

प्रभैः पाशैश्च खड्गैश्च गदाभिर्भुवलेखाया । वज्रैरशनिभिश्चैव शिलाभिश्च महाद्रुमैः ।

मुद्गरैः कूटपाशैश्च शूलोलूखलपर्वतैः । शतत्रोभिश्च दीप्ताभिर्हृत्खैरपि सुदारुणैः ।

परिवार्य समन्तात्तु निजशस्त्रैर्हरिं तदा । स्तब्धमप्यस्य न लुप्तमूर्त्तितस्य महात्मनः ।

तं दानवाः पाशगृहीतहस्ता महेन्द्रवज्राग्रनितुल्यवेगाः । समन्ततोऽभ्युद्यतबाहुदण्डाः स्वितास्त्रिशोर्षा इव नागयोताः ।

सुवर्णमालाकुलभूषिताङ्गास्त्रीणांशुका भूषितभोगभाजः । मुक्तावलीदामविभूषिताङ्गा हंसा इवाभान्निविशालपक्षाः । १२०७८

तेषां वायुप्रतिभौजसां वै केधूरमालावलयोत्कटानां । तान्युत्तमाङ्गान्यभितो विभान्नि प्रभातसूर्याशुसमप्रभाणि ।

चित्रैः समधज्जलितामलप्रभैर्षांहाक्षपूगैः स समावृता बभौ । गिरिर्धया सन्ततवर्षिभिर्वनैः कृतान्धकारोन्मकन्दरद्रुमः ।

तैर्हन्यमानाऽपि महास्तजालैर्षांहावलेहैर्त्यगणैः समेतैः । नाकमृताजौ भगवान् प्रतापवान् स्थितः प्रकृत्या हिमवानिवाचलः ।

सन्नासितास्ते नरसिंहकपिणा दितेः मुताः पावकतुल्यवर्षसः । भयाद्भिचेलुः पवनोद्भुता यथा महोर्षेयः सागरवारि

सम्भवाः ।

शतैर्दुर्गभिः सुमहातिवेगा युगान्ताद्यन्तिसिन्धुव् श्रैस्ताम् । एकानवन्वा मुमुक्षुर्भविष्ये महाभूराः कोपविदोपिताः ॥ १९७० ॥

इति श्रीमहाभारते शिवोपनिषद्परिवर्तने भविस्यत्पर्वणि सारविंशे षष्ठ्यधिकविंशोऽध्यायः ॥ २५४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ खराः खरमुखाश्चैव मकराः प्रविवाहनाः । रंशाश्चगमुखाश्चान्ये वराश्चमुखाश्चिन्ताः ।

नालस्यार्थमुखासैव धूमकेतुमुखासया । चन्द्रार्द्रचन्द्रसाय प्रदोशाग्निमुखासया ।

हंसकुटुम्बकाय आदिनाम्ना भयानकाः । एतेषां लोकाणां च कश्चिद्भयानकाः ।

विद्युज्जिह्वास्त्रिषोर्षां तयोस्तामुद्यमंशिताः । महाबाह्विभ्यामन्य दामवा वसुदर्शिताः ।

कैलासवपुष्पास्य शरीरेऽप्रवृत्तिभिः । सवपुष्पस्य यतोऽस्य न यथाऽनुराहवे ।

2. 2. 2. 2. 2.

एवं भूयोऽपरान् धोरानसञ्ज्यावयाः प्ररान्। मृगेन्द्रैरपि संकुटा विनयवन् दशोरगाः।

ते दामवज्ररा घोरा भृगुनेन्द्रास्य स्मरितः । विषयं जयपुराकाशे खडोता इव पर्यते ।

ततश्चक्राणि घोरानि दैत्याः क्रोधममनिताः । नृगेन्द्रायाधिपत्रास्तु मन्त्रवृत्ति समन्ततः ।

तैरासीद्गनस्यैः संपतद्भिः समावृतं । युगान्ते संप्रकाशद्विषयादित्यपहेरिव ।

तानि सर्वाणि चक्राणि मूर्गेन्द्रस्य महात्मना । निगोर्णानि प्रदोभानि पावकार्चिःसमानि वै ।

4,701*

तानि चक्राणि वदनं प्रविशन्ति विभान्ति वै । मेघोदरदरो घोरां चन्द्रसूर्यपहा इव ।

हिरण्यकशिपुर्हेत्यो भूयः प्रासृजदूर्जितां । प्रकिं प्रव्यसितां घोरं उताग्रनतचित्तभा ।

तामापतन्तीं संप्रेक्ष्य मृगेन्द्रः शक्तिमुत्तमां । अक्षरेणैव रौद्रेण बभूव भगवांस्तदा ।

रराज भद्रा सा शक्तिर्मुग्धेन सहितले । सविष्कलिङ्गाः अलिता भद्रोत्पे नमस्कृता ।

नाराचपंक्तिः सिंहस्य चित्रा रंजे विदुरतः। वीक्षोत्पलपक्ष्माणां भाषेवोज्ज्वलदर्शना।

११०:५

गर्जिता स यथाकाशं विकस्य च यथासखं । तमेवमक्षरितवांसुषायाणीव भारतः ।

ततोऽप्यवधं दैत्येन्द्रा व्यसृजन्त बभौवताः । नगमाभैः प्रिक्ताखण्डैर्गिरिकुटैर्वाहामैः ।

तदयमवधं सिंहस्य गात्रे निपतितं महत । दिव्यो दश प्रकीर्णं हि खद्योतप्रकरो यथा ।

तमयौघैर्दितमतास्तदा सिद्धमरिन्दमं । प्राञ्जदधन यथा मेघा धाराभोरौष्यपर्वतम् ।

न च तस्माल्लयामासौर्ध्वोऽथ । देवमास्थितं । भोमवेणाचक्षुःश्रेष्ठं समः । एवं मन्दरं ।

५५०००

ततोऽथर्वोषे विदते जलवर्षमनन्तरं । धराभिरक्षमावाभिः प्रादरासीत समन्ततः ।

नभसः प्रणता धारासिन्धवेगाः सहस्रशः । भावस्वन सर्मतो योम दिङ्मोपदिङ्मया ।

धाराणाञ्जलिपातेन वायोर्विस्मर्त्तव्येन च । वर्जिताः शैव वर्षेण न प्राप्तास्त किञ्चन ।

ध्यातुः दिवि च संयुक्तः तस्य ध्यातुः सः सः । न स्यात्तुः सः तं तच्च नियतस्योऽभिधं भवि ।

वाङ्मयो भवधर्मैर्नोपविशन्नोऽपराधः । समोऽप्यतिक्रमस्तथा यथि साधया ।

9500

अने अमर्षे अमर्षे अमर्षे । समस्तार्थावा साक्षात्सिद्धात्सिद्धात् ।

बभ्रुः पञ्चमस्यैव तिस्रस्येवः समस्ततः । आत्मासी मन्त्रादौ दोषतेश्च इति श्रुतः ।

ममसः प्रायस्समेव तैयोद्योगं महाशाला । न शशाकं महाशुभा इत्युपपत्तिमौलम् ।

तमिन्द्रस्योददेः सार्द्धं सहस्रांशो महायुनिः । महाता तोषवर्षेण समयाभासवाचकं ।
 तस्यां प्रतिहतायानु मायायां युधि हानवाः । सप्तयुधैरसह्यैः तन्महीर्षं समन्ततः । ११७८
 तमसा संहृते लोके दैत्येभ्यस्तपुधेभ्यु वै । स्ततेजसा परिहृते दिवाकर इवावभौ ।
 निशिखां भुक्तुष्टिषास इदृष्टदृष्टान्मा रणे । सखादृष्टां विद्वदृष्टां गङ्गा विद्वदृष्टानिव ।
 इति श्रीमहाभारते विष्णुसुखरिचंभे भविष्यपर्वणि वारविदेयस्य त्रिदशिकसिद्धितोऽध्यायः ॥ २२५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सर्वाश्च मायासु हतासु दितिनन्दनाः । हिरण्यकशिपुर्देव्या विवशाः शरवै गताः ।
 ततः प्रज्वलितः क्रोधात् प्रदहन्निव चक्रवा । हिरण्यकशिपुर्देव्यालयाभास भेदिनी ।
 ततः प्रभुमिताः सर्वे बागराः सलिलाकराः । सलितः गिरयः सर्वे कामनानि च सर्वशः । ११७९
 तस्मिन्कुङ्के तु दैत्येभ्यो तनोभूतममूञ्जगत् । तमसा समवच्छाजं न प्राश्नायत किञ्चन ।
 आवहः प्रवहन्वैव विवहस्य समीरणः । परावहः संवहस्य उदहस्य महावहः ।
 तथा परिवहः श्रीमानुत्पातभयभंसिनः । हत्येते सुमिताः सप्त माहता गगनेचराः ।
 ये यहाः सर्वलोकस्य कथे प्रादुर्भवन्ति वै । ते यहा गगने दृष्टा व्यचरन्त्ये यथायुखं ।
 अथोगतस्यात्यचरयोगं दिवि निशाकरः । सपहं सहनचरं प्रज्ज्वाल नभो निशि । ११८०
 विवर्णलश्च भगवान् गतो दिवि दिवाकरः । कृष्णः कवचश्च महान् लक्ष्यते स्म नभसले ।
 अमुञ्चसासितां सूर्या धूमवर्त्तं महाभयां । गगनस्थस्य भगवान् सततं परिविश्यते ।
 सप्त धूमनिभा चोराः सूर्या दिवि समुत्थिताः । सोमस्य गगनस्थस्य पहाक्षिष्ठानि शृङ्गागाः ।
 वामे च दक्षिणे चैव क्षितौ शृङ्गकृत्स्नयो । जनैश्चरो लोहितान्ना लोहितार्कसमद्युतिः ।
 समं समभिराहन्ति दुर्गाणि गगनेचराः । शृङ्गाणि कनकैर्धोरा युगान्तावर्त्तका यहाः । ११८१
 चन्द्रमास्य सनचो यहाः सप्तभिरावृतः । पराचरविनाशाय रोहिणीं नाभ्यवर्त्तत ।
 शृङ्गीतो राज्ञा सूर्य उल्काभिरभिहन्यते । उल्काः प्रज्वलितस्यैव प्रचलुर्धोरदृशनाः ।
 देवानामपि यो देवः सोऽप्यवर्धत शोणितं । अपतद्गगनादुल्का विद्युद्रूपाश्च निखला ।
 अकाशे स्म क्रुमाः सर्वे पुष्पयन्ति च फलन्ति च । सतासु सफलाः सर्वा या आजर्हन्त्यनाशनं ।
 फले फलान्यजायन्त पुष्पे पुष्पं तथैव च । उन्मीलन्ति निमीलन्ति हसन्ति च रुदन्ति च । ११८२
 विक्रीणन्ति च गम्भीरं धूमयन्ते ज्वलन्ति च । प्रतिमाः सर्वदेवानां कथयन्त्या युगचयं ।
 आरथैः सह संसृष्टा शान्ताश्च मृगपक्षिणः । पुङ्गवैर्भरवं तच्च मृगेभ्यो समुपस्थिते ।
 मद्यस्य प्रतिशोभं वै वहन्ति कलुषोदकाः । न प्रकाशन्ति च दिशो रक्तरणुसमाकुलाः ।
 वानस्याया न पूज्यन्ते पूजनार्हाः कथञ्चन । वायवेगेन हन्यन्ते भव्येन प्रवहन्ति च ।
 यदा च सर्वभूतानां श्लाघा न परिवर्त्तते । अपराह्णगते सूर्ये लोकानां लयकारके । ११८३
 तदा हिरण्यकशिपुर्देव्योपरि बेष्मनः । भाष्मानारायुधधारि निविष्टमभवन्नाधु ।
 तथैव चायुधधारि धूमराजिरदृश्यत । स तान्दृष्ट्वा भवोत्पातान् हिरण्यकशिपुस्तदा ।

पुरोहितं तदा शुकं वचनमुदजम्बवीम् । किमर्थं भगवन्नेते महात्पाताः समुत्थिताः ॥

भ्रातृमित्राणि कार्त्तव्येन परं कौतूहलं हि मे ।

॥ शुक उवाच ॥ शृणु राजसबहितो बभूवो मे महासुर । यदर्थमेते दृष्टान्ते महात्पाता महाभयाः ॥ ११८९ ॥

यस्यैते सम्प्रदृश्यन्ते राज्ञो राज्ञे महासुर । देवो वा द्वियते तस्य राजा वा बधमश्नुति ।

तत्र बुद्ध्या समीक्ष्य यथा सर्वं पश्यीष्यति । मरुद्भवं हि नचिराद्भवति न संशयः ।

एतावदुक्ता शुकस्तु चिरण्यकशिपुं तदा । सप्तोत्पुङ्गाश्च दैत्यैश्च जगत्सं निवेशनम् ।

तस्मिन् गते तु दैत्यैश्चैव स्यात्सुचिरं तदा । आशास्यते सुदीनात्मा ब्रह्मवाक्यमनुसरन् ।

असुराणां विनाशाय सुराणां विजयाय च । दृष्टान्ते विविधोत्पाता क्षीरा क्षीरनिर्द्वन्द्वतः ॥ ११९० ॥

एते चान्ये च बहवो क्षीरा क्षुत्पातसंभवाः । दैत्यैश्च विनाशाय दृष्टान्ते काकावर्णिताः ।

ततो हिरण्यकशिपुर्गदामादाय सत्वरं । अभ्यद्रुत वेगेन धरणीमनुकम्पयन् ।

हिरण्यकशिपुर्द्वैत्यः पदा संस्पृष्टवान्महो । सन्दहौष्ठपुटः क्रोधादाराह इव पूर्वजः ।

मेदिन्यां कम्प्यमानायां दैत्यैश्च महात्मना । महीधरेभ्यो नगैश्च निम्पेयुर्भयविक्रताः ।

विपञ्चालाकुलैर्वैविमुक्षन्तो जताग्रनः । चतुर्गोर्धाः पञ्चगोर्धाः सप्तगोर्धाश्च पञ्चगाः ॥ ११९१ ॥

वासुकिस्तुतकश्चैव कर्कोटकधनञ्जयो । शलापचः कालियश्च महापद्मश्च वीर्यवान् ।

सहस्रगोर्षष्टङ्गागो हेमतालध्वजः प्रभुः । श्रवोऽनन्तो महीपालो दुष्प्रकम्पः प्रकम्पितः ।

दीप्तान्तर्जलस्थानि पृथिवीधरणानि वै । कुङ्केन सप्त दैत्येन कम्पितानि समन्ततः ।

पातालतलवामिन्यो नागतेजोधराः शिवाः । आपश्च सहस्रं क्षुभा दुष्प्रकम्परमाः शृङ्गाः ।

नदी भागीरथी चैव सरयूः कौशिकी तथा । यमुना चैव कावेरी कृष्णवेणा तथैव च ॥ ११९२ ॥

तुङ्गवेणा महाभागा नदी गोदावरी तथा । चर्मण्वती च सिन्धुश्च तथा नर्मदीपतिः ।

मेकलप्रभवश्चैव शोणो मणिनिभेदकः । सुलोता नर्मदा चैव तथा वेचवती नदी ।

गोमती गोकुलाकीर्णा तथा पूष्पा सरस्वती । महो कालमहो चैव तमसा पुष्पवाहिनी ।

सोता चेक्षुमती चैव देविका च महानदी । जाम्बूनदी रत्नवितः सर्व्वरक्षोपशोभितः ।

सुरर्णकुशकश्चैव सुवर्णकरमण्डितः । महानदश्च लौहित्यः शैलकाननभूषितः ॥ ११९३ ॥

पत्तनं कौशिकाराणां द्रविडा रजताकराः । मगधाश्च महायामा पीण्डा वज्राक्षयैव च ।

सुह्राः पल्हा विदेहाश्च मासवाः काशिकोमलाः । भवनं वैनतेयश्च सुपर्णश्च च कम्पितः ।

केलाशशिखराकारं यत्कृतं विशकर्षणा । रक्ततोया भीमज्जो लौहित्यो नाम सागरः ।

शृङ्गः पाण्डुरमेघाभः क्षीरोदश्चैव सागरः । उदयश्चैव शैलेन्द्र उज्जितः शतयोजनम् ।

सुवर्णवेदिकः श्रीमान्मघर्षकिनिधेवितः । आजमानोऽर्कश्चदृशैर्जातकपमधैर्द्रुमैः ॥ ११९४ ॥

सालैश्चालैश्चालैश्च कर्षिकारैः सुपुष्पितैः । अथोमुखश्च विपुलः पर्व्वतो धातुमण्डितः ।

तमः खवनगन्धश्च पर्व्वतो मलयः शृङ्गः । सुराष्ट्राश्चैव वाङ्गीका मद्राभीराक्षयैव च ।

भोजाः पाण्ड्याश्च अङ्गाश्च कश्चित्पञ्चाङ्गप्रियकाः । मथैव यैश्च । प्रोक्ताश्च समन्तुषाः सकेरसाः ।

लोभितास्तेन दैत्येन सदेवाः सप्तरोमकाः । अमरस्यममनश्चैव सप्तगन्धर्वान् कुर ।

विदुषारण्यं चैव वेविंशं सुमनोरमं । विविचयानां विदुषं सुपुष्पितकलाद्भुतं ।

१२७४

जातरूपमयैः शृङ्गैरसरोमण्यवेविंशं । विरिः पुष्पितकश्चैव सप्तोक्तान् मिमिक्षन् ।

उत्थितः सागरं भिक्षां नक्षत्रसम्पत्त्ययोः । रराज सुमहाशृङ्गैर्गङ्गं विलिखन्निव ।

च द्रुमैश्चाशुसंकाशैः स्वयत्तुल्यसाधुतः । क्षिप्तुत्तान् पर्वतान् श्रीमान् यतः प्रतपोजनं ।

विद्युतां यत्र सन्धाता निपात्यन्ते नगोनमे । स्वयमः पर्वतश्चैव श्रीमान् हवमयश्चितः ।

कुञ्जरः पर्वतश्चैव यत्रागच्छत्यश्वं शृङ्गं । विशालरथा दुर्दृशां सपोषामाकथा पुरी ।

१२७५

तथा भोगवती चापि दैत्येभ्यश्च प्रकल्पिता । महाभैरवगिरिश्चैव पारियात्रश्च पर्वतः ।

चक्रवांश्च गिरिश्रेष्ठो वराहश्चैव पर्वतः । प्राण्योत्तिमपुरश्चैव जातरूपमयं शृङ्गं ।

यस्मिन्नुवाच दुष्टात्मा नरको काम दानवः । मेघश्च पर्वतश्चैव मेघगर्भोरनिखनः ।

यत्र घटिः सहस्राणि पर्वतानां विश्रान्ते । तद्वणादित्यसंकाशो मेरुश्चैव महागिरिः ।

देवावासः शृङ्गः पुण्डो गिरिराजो हिरण्ययः । हेमशृङ्गो महाभैरवश्चैव मेघसंको गिरिः ।

१२७६

कैलासश्चापि शैलेभ्यो दानवेभ्यश्च कल्पितः । यत्रावस्यन्त्यर्धैर्निर्गन्धैर्वेवितकन्दरः ।

श्रीमान्नगोहरश्चैव नित्यं पुष्पितपादयः । हेमपुष्करसङ्कलं तेन वैवाणसं वरः ।

कल्पितं मानसश्चैव राजहंसनिवेवितं । चिद्वज्रः पर्वतश्चैव कुमारी च हरिद्वरा ।

तुषारचयसंकाशो मन्दरश्चैव पर्वतः । समीरवीजश्च गिरीश्वरोपलक्ष्यश्चाद्रिराट् ।

प्रजापतेश्च निलयस्तथा पुष्करपर्वतः । देवाहृतपर्वतश्चैव तथा वैवाणको गिरिः ।

१२७७

क्रौञ्चः सप्तशिखैश्च धूमवणैश्च पर्वतः । एते चान्ये च गिरयो देशा जनपदास्तथा ।

नद्यश्च सागराः सर्वे दानवेभ्यश्च कल्पिताः । कर्मिणश्च महीपुत्रो व्याघ्राश्चैव कल्पितः ।

खेचराश्च निशापुङ्गाः पातालात्तलवायिनः । गणस्यथाऽपरो रौद्रे मेघनामाऽङ्गुष्ठावुधः ।

कर्कशो भोमवेगश्च सर्वे श्वामिकल्पिताः ।

इति श्रीमहाभारते पञ्चमे पुराणस्य अथर्वपर्वण्ये नारदस्य वदन्तिश्रुतदधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २२६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्रादित्याश्च साध्याश्च विष्टे च वसवस्तथा । इन्द्रा देवा महात्मानो मरुतश्च महाबलाः ।

१२७८

आगन्त्य ते ज्येष्ठश्च शक्राश्च सूर्यश्चैव । ऊचुः संवत्समन्वयो देवा लोकत्रयादिताः ।

जहि देव दितेः पुत्रं दानवं लोकनाशनं । दुर्दन्तमसदाचारं सप्त सर्वैर्केशासुरैः ।

तं ह्येषामन्नको नाभ्यो दैत्यानां दैत्यानाञ्चन । तन्नाशय हितार्थाय लोकानां स्वस्ति वै कुतः ।

संगुरुः सर्वलोकानां तमिच्छन् पितृमहः । शते तदन्त्यच्छरणं न भूतं न भविष्यति ।

तच्छ्रुत्वा वचनं देवो देवानामादिसम्भवः । नवाह सुमहानादसतिगर्भोरनिखनः ।

१२७९

पाटितान्सुरेन्द्राणां शृङ्गेभ्यश्च महात्मा । विह्वलादेन महता हृदयानि मर्माणि च ।

गणः क्रोधवशे नाम काशकेयसाऽपरः । वेगस्यैगलेवस्य वैचिकेयस्य वीर्यवान् ।

संक्रादोयो महानादो विदेवस्य तथा गणः । कपिलस्य नदीपुत्रो व्याघ्राणः सितिकण्ठः ।

खेचराश्च निशापुत्राः पातासतस्रवासिनः । गणसायाऽपरो रौद्रो मेघनादोऽङ्गुष्ठाशुभः ।

ऊर्जंगो भीमवेगस्य भीमकर्माऽर्कलोचनः । वज्रो शूलो करालस्य हिरण्यकशिपुसुतः ।

१९००

जीमूतघनसंकाशो जीमूतघनवेगवान् । जीमूतघननिर्घोषो जीमूतसदृशसुतः ।

देवारिर्दन्तिजो द्रुमो नृसिंहं समुपाद्रवत् । समुत्पत्य ततस्त्रोत्तैर्हृन्नेन महानखैः ।

तदोद्धारसहायेन विदार्य निहतो युधि ।

महो च लोकस्य शशो नभस्य गहास्य सूर्यस्य दिशस्य सर्वथाः । नक्षत्रं शैलास्य महार्णवाच्च गताः प्रसादं दितिपुत्रनाशात् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यदर्शने नारसिंहे हिरण्यकशिपुसुतस्य सप्तविंशदधिकतृदशोऽध्यायः ॥ २१७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रमुदिता देवा स्ववचस्य तपोधनाः । तुष्टुर्बुर्विविधैस्तैश्चैरादिदेवं मनःतनं ।

१९०१

॥ देवा ऊचुः ॥ यत्तथा विहितं देव नारसिंहमिदं वयुः । एतदेवार्चयिष्यन्ति परावरविशो जनाः ।

मृगेन्द्रवत्स्य लोकेषु सर्ववत्स्येषु वा विभो । गच्छन्ति च त्वां मुमयो मृगेन्द्र इति नित्यशः ।

त्वत्प्रसादात् स्वर्गं स्थानं प्रतिपन्नाः स्म वै विभो । इत्युक्तवत्सु देवेषु नृसिंहस्य महात्मनः ।

ब्रह्मा च परमप्रीतो विष्णोः स्तोत्रमदैरयत् ।

॥ ब्रह्मोवाच ॥ भवान्वरमयकमचिन्त्यं गुह्यमुत्तमं । कूटस्थमन्त्रं कर्हन्मातममनामयं ।

१९०२

संख्ये योगे च या बुद्धिस्तत्त्वार्थपरिनिष्ठिता । तां भवान् वेदं विद्यात्मा पुरुषः प्राश्रयते भुवः ।

व्यक्ताव्यक्तस्य भगवांस्त्वत्तः सर्वमिदं जगत् । भवानेव वयं देवा भवानात्मा भवान् प्रभुः ।

चतुर्विभक्तमूर्तिस्त्वं सर्वलोकगुह्यविभुः । चतुर्थ्यगसहस्रेशः सर्वलोकान्तकान्तकः ।

चतुर्वेदस्तुष्टौ च चतुरात्मा समातनः । प्रतिष्ठा सर्वलोकानामनन्तबलपौरुषः ।

कपिलप्रसूतीनाञ्च त्वं यतोनां परा गतिः । अनादिमध्यनिधनः सर्वोत्पा पुरुषोत्तमः ।

१९०३

स्रष्टा त्वं त्वस्य संहन्ता त्वमेको लोकभावनः । भवान् ब्रह्मा च रुद्रस्य महेश्चैव वरुणो यमः ।

भवान् कर्त्ता विकृता च लोकानां प्रभवोऽव्ययः ।

पराञ्च विद्धि परमञ्च देवं परञ्च मन्त्रं परमं तपस्य । परञ्च धर्मं परमं यशस्य त्वानाङ्गरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।

परञ्च सत्यं परमं हविष्य परं पवित्रं परमञ्च मार्गं । परञ्च यज्ञं परमञ्च सौत्रं त्वामाङ्गरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।

परं शरीरं परमञ्च धाम परञ्च योगं परमाञ्च वाणीं । परं रहस्यं परमां गतिञ्च त्वामाङ्गरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।

१९०४

परं परस्थापि परं पदं यत् परं परस्थापि परञ्च देवं । परं परस्थापि परं प्रभुञ्च त्वामाङ्गरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।

परं परस्थापि परं प्रधानं परं परस्थापि परञ्च तन्त्रं । परं परस्थापि परञ्च धातु त्वामाङ्गरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।

परं परस्थापि परं यज्ञो यत् परं परस्थापि परं परं यत् । परं परस्थापि परं पवित्रं त्वामाङ्गरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।

परं परस्थापि परं पुराणं परञ्च गुह्यं परमञ्च मन्त्रं । परञ्च योगेन परं सुगुप्तं त्वामाङ्गरग्र्यं पुरुषं पुराणं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु भगवान् सर्वलोकपितामहः । स्तुत्वा नारायणं देवं ब्रह्मेशोक्तं गतः प्रभुः ।

१९०५

ततो महत्सु त्वर्येषु मृत्युन्तोऽन्तरः स च । श्रीरोदस्योत्तरं कूर्चं जगाम हरिरीश्वरः ।

नारसिंहं वपुस्त्वक्ता स्थापयित्वा च तदपुः । योराचं रूपमास्त्राय प्रथयो महदध्वजः ।

अष्टचक्रेण यानेन भूतयुक्तेन भासता । अव्यक्तप्रकृतिर्देवः स्तस्मानमगमत् प्रभुः ।

एवं महात्मना तेन नृसिंहवपुषा तथा । देवारिनिहतो राजन् हिरण्यकशिपुः पुरा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि नारसिंहवपुस्तोत्रे अष्टविंशदधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥२२८॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारसिंहे मया प्रोक्तो भूयोऽयं वामनोऽपरः । यत्र वामनमास्त्राय रूपं रूपवताम्बरः । १२८०

बलेभ्यस्तुतो यशे विष्णुना प्रभविष्णुना । विक्रमैस्त्रिभिराकृत्य त्रैलोक्यमखिलं हतं ।

समुद्ररसना चोर्न्वी नानानगविभूषिता । हत्वा दत्ता सुरेन्द्राय प्रकाश प्रभविष्णुना ।

॥ जनमेजय उवाच ॥ अत्र मे संशयो ब्रह्मज्ञच मे विस्मयो महान् । कथं नारायणो देवो वामनत्वमुपागतः ।

यः पुराणे पुराणात्मा भूत्वा नारायणो विभुः । पद्मनाभो महाबाहुर्लोकानां प्रकृतिर्भुवः ।

अनादिमध्यनिधनस्त्रैलोक्यादिः सनातनः । देवदेवः सुराध्यक्षः कृष्णो लोकनमस्कृतः । १२८१

हव्यकथ्यवहः श्रीमान् हव्यकथ्यभुगव्ययः । अदित्या देवमातुस्तु कथं गर्भेऽभवत् प्रभुः ।

स्तृष्टा यो वासवस्यापि स कथं वासवानुजः । प्रसूतो दिवि देवेशो विष्णुत्वं प्राप्तवान् कथं ।

एतदाचक्ष मे ब्रह्मन् प्रादुर्भावं महात्मनः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजन् कथां दिव्यामर्षितान्द्विपुङ्गवैः । पुराणैः कविभिः प्रोक्तां ब्रह्मोक्तां ब्राह्मणैरितां ।

मारीचस्तु सुरेशस्तु कश्यपस्तु प्रजापतेः । अदितिर्दितिर्दे भार्ये भगिन्यौ जनमेजय । १२८२

अदित्या जज्ञिरे देवाः कश्यपस्तु महात्मनः । धाताऽर्यमा च मित्रस्तु वरुणोऽंशो भगस्तथा ।

इन्द्रे विवस्वान् पूषा च पर्जन्यो दक्षमः सप्ततः । ततस्त्रैकादशस्तृष्टा द्वादशो विष्णुरुच्यते ।

दित्या प्रसूतो बलवान् हिरण्यकशिपुः प्रभुः । तस्यानुजस्तु दैत्येन्द्रो हिरण्याक्षो महाबलः ।

हिरण्यकशिपोः पुत्राः पञ्च घोरपराक्रमाः । प्रह्लादश्चादौ संज्ञादो जम्बाऽनुज्ञाद एव च ।

विरोचनस्तु प्राज्ञादिस्तस्तु पुत्रो बलिः स्मृतः । पुत्रपौत्रं बलवतां तेषामक्षयमव्ययं । १२८३

तेजस्विनां सुरारीणां दैत्येन्द्राणां महात्मनां । गणाः सुवज्रशो राजन् देशे देशे सहस्रशः ।

ते दृष्ट्वा नरसिंहेन हिरण्यकशिपुं हतं । दैत्या देववधार्थाय बलिमिन्द्रं प्रचक्रिरे ।

दृष्ट्वा धर्मपरं नित्यं सत्यवाक्यं जितेन्द्रियं । शौर्याध्ययनव्यासं सर्वज्ञानविशारदं ।

परावरगृहीतार्थं तत्त्वदर्शिनमव्ययं । तेजस्विनं कृतघ्नस्तु हिरण्यकशिपुं यथा ।

अभिषेकेण दिव्येन बलिं वैरोचनिं प्रभुः । दैत्याधिपत्ये दितिजास्तदा सर्वेऽभ्यपूजयन् । १२८४

अभिषिक्तस्तु दैत्यैर्बलिर्बलवतां वरः । ब्रह्मणा चैव तुष्टेन हिरण्यकशिपोः पदे ।

अभिषिक्तोऽसुरैः सार्द्धं बलिर्वैरोचनिस्तदा । काश्यपैः कलशैः स्क्रुतैः सर्वतीर्थान्मुसंभृतैः ।

अयश्चन्द्रं ततश्चक्रुर्भविष्यस्तु दानवाः । बलोरतुलवीर्यस्तु सिंहासनगतस्तु च ।

कृत्स्नं दानवाः सर्वे बलिं बलवताम्बरं । ततो विज्ञापयामासुः शिरोभिः पतिताः क्षितौ ।

॥ देवः जघ्नुः ॥ विदितं तव दैत्यैश्च हिरण्यकशिपोर्यथा । चैलोक्यमासीदखिलं सह खावरजङ्गमं ।

१२८१५

पितामहन्तु ते हन्ता सुरैः सुरनिघ्नदन् । हन्तं तदेव चैलोक्यं शक्तयैवाभिषेचितः ।

तत्त्वं पैतामहं राज्यं प्रत्याहर्षुमिहाहंवि । अस्त्राभिः संहिता माय चैलोक्यमिदमख्यं ।

प्रत्यानयस्व भद्रं ते राज्यं पैतामहं विभो ।

असुरगणसहस्रसंघतस्त्वं जय दिवि देवपतिं सहायुगं तं । अमितवक्त्रपराक्रमोऽसि राजसूतियशसे स्वगुणैः पितामहं स्वं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने बहोरभिषेके जनचकारिन्द्रधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २३८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निम्नस्य तेषां वचनं महामतिर्विखिखदा प्रीतमना महाबलः । आह्वापयामास स दैत्यकोटीस्त्रैलोक्य

मयैव जघ्मेन सर्वैः ।

१२८१६

तस्य तदचनं श्रुत्वा बलैर्वैरीचनेखादा । उद्योगं परमशुर्दुर्दानवा युद्धदुर्धदाः ।

महापद्मो निकुम्भस्य पूर्णकुम्भस्य वीर्यवान् । काशनाथः कपिस्कन्धो व्याघ्राचः कृतिकम्पनः ।

सितकेशोऽर्धवक्त्रस्य वज्रनाभः शिखो जटी । सहस्रबाहुर्विक्रमो मोनाचः प्रियदर्शनः ।

एकाक्ष एकपाशुपङ्को विद्युदक्षस्तुभङ्गः । गजोदरो गजघ्निरा गजस्कन्धो गजेक्षणः ।

अष्टदंष्ट्रस्तुर्दंष्ट्रो मेषनादी जलन्धमः । करालो ज्वालजिह्वस्य शताङ्गः शतलोचनः ।

१२८१७

सहस्रपात् कृष्णमुखः कृष्णस्यैव महासुरः । रणोत्कटो दानपतिः शैलकम्पो कुलाकुलः ।

समुद्रो रभसस्रण्डो धूम्रश्चैव प्रियङ्करः । गोम्रजो गोखुरो रौद्रो गोदन्तः खलिको भुवः ।

भोमपो भोमभवस्य वेगवान् केतुमान् शिविः । पद्मदिग्धशरीरस्य वृहत्कोर्निर्मोहाह्वयः ।

समप्रभो विदुष्पाण्डो विक्रपाक्षो हराहरौ । श्वेतश्रीर्षस्रङ्गहनुस्रङ्गा चन्द्रतापनः ।

विचरो दीर्घवण्डश्च मद्यपो मास्तान्ननः । कालकक्षो महाक्रोधः शलभः कुलभः कयः ।

१२८१८

समुद्रमथनो नादी विदर्भस्य महाबलः । प्रलम्भो नरको बालो खलुमः काललोचनः ।

वरिष्ठस्य गविष्ठस्य भूतलोन्मथनो विभुः । सुप्रसादः किरीटी च सुचीवक्त्रो महासुरः ।

सुबाहुः खल्वबाहुस्य वरुणः कलसोदरः । भोमपो देवयात्रो च प्रवरो वीरमर्दनः ।

शुश्रूषुष्यण्डशक्तिश्च कुम्भनेत्रः शशिध्वजः । यथास्मृतिनया प्रोक्ता मारोचेः कोर्निवर्तुनाः ।

एते चान्ये च बहवो नानाभूषणभूषिताः । रथैर्घैर्भुजसाहसैर्युधैर्गुह्याद्य दंष्ट्रिणः ।

१२८१९

दिव्यमात्म्याम्बरधरा दिव्यस्त्रगनुलेपनाः । दिव्यैश्च कवचैर्बद्धा दिव्यैश्चैवास्त्रितैर्ध्वजैः ।

क्रियाम्बरधरा दैत्या गर्जमाना इवामुदाः । वृहद्भिः स्रन्दनाघोषैसाक्षयन्तो वसुन्धरा ।

महाबला दिव्यबलास्त्रधारिणो भुजङ्गभोगप्रतिमैर्बहाभुजैः । सुदुर्भया दैत्यवृषाः सुरारथो दितिप्रिया आहितलोचि

तेजणाः ।

ते जगद्गर्जन्मनन्दुर्वीर्या मेहेन्द्रवक्त्राश्चनितुष्यवेगाः । विटलदंष्ट्रा हरिधूस्रकेशा विनर्दमानाः शरदीव मेषाः ।

सहस्रबाहुर्वाणस्तु बलैः पुङ्गो महाबलः । रथातिरथकोव्याऽसौ संनद्धत स वीर्यवान् ।

१२८२०

सर्वे मायाधराः प्रहाराः सर्वे दिव्यास्त्रयोधिनः । सर्वे बलमदोत्सिक्ताः सर्वे शस्त्रवराक्षयाः ।

सर्वे काङ्क्षन्त्येसाभाः सर्वे कौशेयवाससः । किरोटोऽप्योषमुकुटा दिव्यभूषणभूषिताः ।
 हिरण्यकवचाः सर्वे हिरण्यवज्रकेतवः । स्यन्दनस्य स्वराजस्य शारदा इव खेयसाः ।
 तापनीयैर्ध्वरैर्नैकैः काष्ठाग्निस्त्रितमैः । हेमपर्वतप्रदङ्गुलाः पुष्पिता इव किंशुकाः ।
 तेषां मध्यगता वाणः प्रावृषीवोत्थितो घनः । स्थितः शक्तिगदापाणिस्त्रिनयनप्रतिमे रथे । १२८४
 चित्राक्षेशाध्वजयुगे चित्रभक्तिविराजिते । गदापरिघसंपूर्णे हेमजास्रविभूषिते ।
 शन्योयमानो दितिचैर्वास्त्रिभिश्चैरिवांशुमान् । नानामहर्षैर्घोरैस्त्रैश्चदंष्ट्रैरिवोरगैः ।
 पद्म तथा महावीर्या दानवा युद्धदुर्भदाः । रत्नचूरसमन्वया आदितास्त्रा भयानकाः ।
 सुबाहुर्धैरवानस्य भीमवेगस्य वीर्यवान् । तथा गगनमुद्धा च वेगवान् केतुमानपि ।
 कनकरजतभक्तिचित्रपार्श्वे पतगपतिप्रतिमे रथे स्थितोऽभूत् । असद्विनदतुल्यनेमिघोषे सुरगणधैर्यवधाय दानवेन्द्र ॥ १२८५
 श्रमायुषायाः पुष्पस्तु वक्षो नाम सङ्घासुरः । दृढः शतसहस्रेण रथानां भीमवर्धनः ।
 युगमृतसहस्रेण रथनाहङ्ग वीर्यवान् । नीलाश्वसमयं घोरं वायसाङ्गं सुदुर्जयं ।
 नीलाम्बरधरः श्रीमान् वैदूर्याचलसन्निभः । महता रथद्वन्द्वेन प्रययौ दानवसङ्घा ।
 तत्रैकार्णवसंकाशे धैर्यमध्ये व्यराजत । प्रभातसमये श्रीमान् समुद्रस्य द्वांशुमान् ।
 स तत्र गाम्बूनदतुल्यवर्चसा निशाकराकारतडिङ्गरूपः । किरोटमुखेन विभाति शोभिना यथा गिरिः शुक्लवरेण भासता ॥ १२८६
 पथीरथसहस्राणि नमुचैरसुरस्य वै । खरयुक्ताणि सर्वाणि भेद्यतुल्यरवाणि च ।
 नानाप्रहरणाः सर्वे सर्वे ते चित्रयोधिनः । महाभयनसंकाशा वेगवन्तो महाबलाः ।
 रथो व्याघ्रसहस्रेण युक्तः परमवीर्यवान् । नमुचैरसुरैश्च सर्वैरन्नविभूषितः ।
 शार्ङ्गैर्लङ्घ्यः शूशुभे तस्य केतुर्हिरण्यमयः । रथमध्येऽसुरेशस्य दिनमध्ये रविर्यथा ।
 स भीमवेगस्य महाबलस्य प्रमत्तश्चापं हिमवानिव स्थितः । नीलाम्बरः काञ्चनपङ्कजद्वे दिशामगो यददुःसंक्रुतः ॥ १२८७
 किङ्किणोजालनिर्घोषं तपनीयपरिष्कृतं । सपताकध्वजोपेतं ससन्ध्यमिव तोयदं ।
 चक्रेद्युतुर्भिः संयुक्तमष्टनल्लासतान्तरं । हेमजालाकुलं दीप्तं कालचक्रमिवोद्यतं ।
 नानायुधधरं दिवं व्याघ्रचर्मपरिष्कृतं । ईशान्यगगणाकीर्णं चित्रभक्तिविराजितं ।
 तूष्णीरशतसंपूर्णं शक्तितोमरमुकुलं । गदामुद्गरसम्भाधमाहरोह मथो रथं ।
 युगमृतसहस्रेण लम्बकेशरवर्चसा । राजतेनेव शैलेन शोभितं सिंहकेतुना । १२८८
 स तदा शूशुभे दैत्या विषकर्षकृते वक्षो । रथरत्ने स्थितः श्रीमान् दयसा द्वांशुमान् ।
 विमलरजतविन्दुशोभिताङ्गं मणिकनकोज्ज्वलचारुभक्तिचित्रं । अयतशतसहस्रमूर्त्तिजानां मयमनुष्मति महाहवे रथानां ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने चत्वारिंशदधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २४० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुलोमा तु महादैत्यस्त्रिमिराकारसन्निभः । अहरोहायसं घोरं रथं पररथाहजं ।
 पर्वतोत्करसंकाशं सौहजालान्तरान्तरं । नेमिघोषेण महता लुब्धन्तमिव सागरं ।
 गदापरिघनिस्त्रिंशतोमरैः सपरन्धैः । शक्तिमुद्गरसम्पूर्णं सतोयमिव तोयदं । १२८९

रथमुद्रसहस्रेण संयुक्तं वायुवेणिना । पुलोमास्तु यद्वाय प्रखितो युद्धदुर्बदः ।
 षष्टीरथसहस्राणि पुलोमानं महाबलं । अस्यः सूर्यवर्षाणि धाजमानानि तेजसा ।
 खड्गध्वजेन महता तप्तकाष्ठमवर्षसा । ३३३३भे रथमव्यस्यः पर्वतस्य दवांशुमान् ।
 सुचारुचामीकरपट्टनद्धा महागदां कालनिभां महात्मा । प्रष्टुं बभ्राज स सैन्यमध्ये कार्ष्णाक्षसो केतुरिवोष्किताऽयः ।
 हयघोवस्तु बलवान् हयघोवैर्षहासुरैः । वृतः शतसहस्रेण रथानां रथवत्तमः । १२८५
 धराधरनिभाकारं सपत्नीनीकमईने । सन्दर्भं भीममास्ताय युद्धायाभिमुखः स्थितः ।
 श्वेतशैलप्रतीकाशः श्वेतकुण्डलभूषणः । ३३३३भे रथमव्यस्यः श्वेतशट्ङ्ग इवाचलः ।
 महता सप्तशोषेण राजता नागकेतुना । वैदूर्यमणिचिषेण प्रवासाक्षुरशोभिना ।
 अभितलपरक्रामद्युतोनां वररश्मिनामनुजमुख्यैतानां । असुरगणप्रतानि नष्टमानि विदग्धगणा इव वायवं प्रयान्ते ।
 प्रह्लादस्तु महाप्रज्ञः सर्वेषांस्त्वविशारदः । सर्वमाघाधरः श्रीमान् यथा क्रतुशतैः प्रभुः । १२८६
 समनद्धत तेजसो पावकाशिःसमप्रभः । रथानीकेन महता दुर्दिनाभोदनादिना ।
 प्रहरेणामितवीर्येण हेमकुण्डलधारिणा । वृतो दैत्यसहस्रेण देवैरिव पितामहः ।
 खलोर्व्यादयणीर्दृष्टो मत्तवारणविक्रमः । सुरसैन्यस्य सर्वस्य प्रतिशोः इव स्थितः ।
 स धैर्येणादधेस्तुलो वपुषाऽग्निरिव ज्वलन् । तेजसा भास्कराकारः कमया श्रुतिवीर्यमः ।
 तालध्वजेन दोष्टेन रथेनातिविराजता । धाम्नं तमनयानि स्या दानवाः शतसंघशः । १२८७
 हिरण्यकवचाः सर्वे सर्वे रत्नविभूषिताः । दिव्याङ्गरागामरणाः समरेष्वनिवर्त्तिनः ।
 जाम्बूनदर्विचित्राङ्गा वैदूर्यरश्मिताङ्गदाः । दिव्यसन्दनमध्यस्थाः खस्ता इव महापद्माः ।
 आचारवांश्चैव जितेन्द्रियस्य धर्मो रतः सत्यपरोऽनसूयः । स्थितोऽग्नितापामुदवायुकन्यो रूपो यथा सर्वहरः क्षतान्तः ।
 शम्बरस्तु महामायो दैत्यानां रथयूयपः । आसुरो ह रथं दिव्यं सर्वयुद्धविशारदः ।
 लोहितलो महाबाहुः प्रतप्तोत्तमकुण्डलः । जीमूतघनसंकाशो दिव्यसगनलेपनः । १२८८
 विद्युद्योतनिकाशेन मुकुटेनाकवर्षसा । मणिरत्नविचिषेण वैदूर्यान्तरशोभिना ।
 तपनीयेन महता कवचेन विराजता । सन्ध्याभ्रेणैव सञ्क्रमः श्रीमानस्तशिलोत्थयः ।
 त्रिशङ्कृतमहस्राणि दैत्यानां चित्रयोधिना । बलिनां कालकल्पानामन्वयः शम्बरं तदा ।
 युक्तं हयसहस्रेण शुक्रवर्णेन राजता । कौशध्वजेन दोष्टेन रथेनाहवशोभिना ।
 व्यासकवैदूर्यसुवर्णजालं जालविहङ्गोच्चलमक्षिचिर्षं । विद्युत्प्रभं भीमरवं सुवेगं रथं समारुह्य रराज दैत्यः । १२८९
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने प्रदुर्भावे दैत्यसहस्रेण एकसत्वारिंशदधिकदिशतेऽध्यायः ॥२४१॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अमह्लादस्तु तत्रैव दैत्यः परपुञ्जयः । हिरण्यकशिपोः पुत्रः प्रययौ युद्धक्षालनः
 चतुश्चक्रे धाम्नेन । वनलप्रतिमेन च । युक्तेनैर्धहावीर्यैः सिंहवक्रैरजिह्वैः ।
 भीमगम्भीरघोषेण नेमिघोषेण वल्गुना । चालयन् वसुधां सथैः सशैलवनकामनां ।
 विनर्द्धमाना दैत्यास्तं समन्नात् पथ्यवारयन् । शतं शतसहस्राणां रथानां हेममालिनां ।

परिधैर्भिन्दिपालैश्च प्रायैः पाशैः परस्यधैः । विविधायुधहस्तासोऽङ्गुलमुङ्गरपाणयः ।

१२००

सुवर्णजालनिर्युक्तैर्वज्रैश्च समलङ्कृताः । रथैश्च कवचैश्चान्ये शोभमाना महासुराः ।

ततो विशालोच्छ्रितशैलरूपे बभौ रथे काञ्चनरत्नचित्रे । देव्याधिपः सत्त्वबलानुरूपः समास्थितस्त्वप्रतिमेयरूपे ।

विरोचनश्च बलवान् वैश्वानरसमस्रुतिः । महता रथवंशेन सर्व्वस्त्रकुशलः शुचिः ।

व्यूहार्ता विनियोगज्ञो ज्ञानविज्ञानतत्त्ववित् । बलेः पिताऽमुरवरः सुराणामिव वासवः ।

सर्वायुधधरोपेतं किङ्किणीजालभूषितं । मुयुक्तं वाजिमुख्यानां सहस्रेणाङ्गुगामिना ।

१२०१

रथमारुह्य दैत्येन्द्रे बभौ मेरुनिवापरः । किङ्किणीजालपर्य्यन्तं गजेन्द्रध्वजशोभितं ।

सन्ध्याभ्रममवर्णाभिः पताकाभिरलङ्कृतं ।

प्रवालजालमन्दभक्तिचित्रं व्यालम्बिमृत्नाफलशोभितञ्च । रथं समारुह्य किरीटमालो ययौ स युद्धाभिमुखाऽमुरेन्द्रः ।

विरोचनानुजश्चैव कुजश्चो नाम वीर्यवान् । खन्दनैर्बहुसाहसैर्बलिणकाञ्चनभूषितैः ।

वृत्तो मदसोत्सिक्तैर्देवारिभिररिन्दमः । प्रासपाशनदारुसैर्दानवैर्युद्धकाङ्क्षिभिः ।

१२०२

स पर्य्येतनिभाकारो भिन्नाञ्जनचयप्रभः । महता भ्राजमानेन किरीटेनार्कवर्षसा ।

सर्व्वरत्नविचित्रेण कवचेन सुसंवृतः । महता दीप्तवपुषा खगद्गार इवाङ्गुमान् ।

ज्ञातकौशेन महता तालवृष्टेण केतुवा । रराज रथमध्यस्थो मेरुस्त इव भास्करः ।

रथपटुरतिवीर्यसम्बुद्धिः सुरसमराभिमुखः प्रयाति तूर्णैः । अमुरगणसमावृतः कुजश्चस्त्रिदशगणैरिव वृचहाऽमरेन्द्रः ।

असिलोमा च तनैव दानवः पर्य्यतायुधैः । दारुणं वपुर्ग्राह्य दारुणी दारुणाननः ।

१२०३

रौद्रः शकटचक्रालो महाकायो महाबलः । लज्जावासा महादंष्ट्रः किरीटो लोहिताननः ।

वृत्तो दैत्यसहस्रोवैर्गिरिपादपयोधिभिः । गानाकपधरेर्द्विर्द्विर्द्विस्त्रिदशगणैः ।

ते शूलहस्ता गगने चरन्त इतस्ततस्त्रोषदभीमनादाः । खं क्रादयन्तस्तपनोयनिष्ठा यथोत्थिता प्रावृषि कालमेघाः ।

अनायुषायाः पुञ्जस्तु वृत्रो नाम महासुरः । देवशत्रुर्गहाकायस्ताम्रासो निर्मेतादरः ।

दीप्तजिह्वो हरिश्चक्रकुङ्जरोमा महाबलः । नीलोज्जा लोहितघोवः किरीटो लोहिताम्बरः ।

१२०४

आजानुबाहुर्विकृतः श्वेतदंष्ट्रो विभीषणः । महामायाधरो भीमो हेमकेयूरभूषणः ।

महता मणिचित्रेण कवचेन सुसंवृतः । हेममालाधरो रौद्रश्चक्रकेतुरमर्षणः ।

किङ्किणीशतधंघुष्टं तपनीयपरिष्कृतं । युक्तं हयसहस्रेण रक्तध्वजपताकिना ।

रयानीकेन महता युद्धाद्याभिमुखो ययौ । दिव्यं खन्दनमाल्पाय देव्यानां नन्दिबद्धनः ।

तपितकनकविन्दुपिङ्गलासो दितिवृषभाऽमुरसैन्ययुद्धनेता । विकसितकमलाम्बुसारवक्त्रः श्वितदशनः शुशुभे तदा

रथस्थः ।

१२०५

एक चक्रस्तु तत्रैव सूर्य्यचक्र इवोदितः । कालचक्रोपमो रौद्रश्चक्रायुध इवोद्यतः ।

सर्वायुधमयं दिव्यं रथमाख्याय भास्वरं । वृत्तो दैत्यगणैर्द्वैतैः कालायसशिलायुधैः ।

तस्याग्नीतिसहस्राणि रथिनां चित्रयोधिनां । आचयैः काञ्चनैश्चैव सज्जुग्वरवर्ष्मिणः ।

व्यराजन्तामरोचस्त्रा नीला इव पथोधराः । सर्वे काष्ठात्मकप्रस्त्रा दधिरात्रा महाबलाः ।

सन्दष्टौष्ठपटा घोरा महाकाया महासुराः । बधाय सुरसैन्यस्य संगच्छन्तेति वीर्यवान् ।

१२७०

सर्वे काष्ठात्मकप्रस्त्रा घोराः समरदुर्जयाः । सानरोदरगम्भीरा नीलवक्त्रा दुरासदाः ।

नेदुर्यान्तोऽमरवरा वेलानोता इवार्धवाः ।

ते भूरिमाथाः सुविहङ्गकायाः किरोटिनः काञ्चनभूषिताङ्गाः । ययुस्तदा स्त्रायुधदोषहस्ता नभः सपत्ना इव पर्वतेन्द्राः ।

संदिष्टौ बलिपुत्रेण वृत्रभ्राताः वलोऽमरः । बधाय सुरसैन्यस्य संगच्छन्तेति वीर्यवान् ।

हेममाक्षी महादंष्ट्रः स्वामी दक्षिरकुण्डलः । रक्तमात्रास्मरधरश्चण्डः समरदुर्जयः ।

१२७१

सुमहावृत्तनयनः सकिरोटी धनुर्धरः । प्रमित्र इव मातङ्गः शार्ङ्गसमविक्रमः ।

महातालनिभश्चापं महादक्षिणसायकं । विस्फारयन्नादावेगं वज्रनिष्पेषनिखनं ।

रथेन खरयुगेन ध्वजेन भुजगेन च । शुशुभे खन्दनस्य स सन्ध्यागत इवांशुमान् ।

रथैस्तु वज्रबाह्वैर्हेमपट्टविभूषितैः । शूलमुद्गरसंकीर्णैर्लोचपूणैरिवाम्बुदैः ।

स दैत्येन्द्रोऽभिरुक्ताम युद्धकाल उपस्थिते ।

१२७२

पवनसमगतिविशालवक्त्रा विकसितपङ्कजचन्द्रगम्भीरैः । प्रवररथगतो ययौ स तूर्णं त्रिदशमणैरभिलक्षितप्रभावः ।

सिंहिकातनयश्चैव राज्ञर्नाम महासुरः । विकटः पर्वताकारः शतशीर्षः शतोदरः ।

पीतमात्रास्मरधरो जाम्बूनदविभूषितः । शिखरवैदूर्यसङ्काशः सप्तपत्रनिभेषणः ।

सर्वकाञ्चनसंयुक्तं मणिजातपरिष्कृतं । पताकाशतसम्बाधं युक्तं परमवाग्भिः ।

आरुरोह रथं तूर्णं दैत्यः परमवीर्यवान् । ननाद च महाघोरं कम्पयन् ववुधातलं ।

१२७३

मथेन विहितो दिव्यस्तस्य केतुर्धिरण्मयः । मयूरपक्षसङ्काशं कवचच्छाद्यं महत् ।

मीमवेगवैस्त्रायैरयैर्द्वैत्यैः सुभास्वरैः । नानाप्रहरणाकीर्णैः सेव्यमानो महाबलः ।

अमरगणपतिर्गजेन्द्रगामी गतिरभवत् सुगतिर्कोहासुराणां । अरिगणमभितो विभुः प्रयातो गिरिवरमस्त्रमिवांशुमान्

सुदोषः ।

विप्रचितिस्तु तत्रैव दनोर्विश्वविहङ्गनः । कम्पयन्नात्मजः श्रीमान् मङ्गलसौजसा समः ।

यष्टा क्रतुसहस्राणां वेदविस्तपसाऽश्रितः । स्त्रायस्त्रा दन्तवरो वरदस्य स्वयं प्रभुः ।

१२७४

ईश्वरश्च वशितश्च महत्त्वश्च महाशुभे । ऐश्वर्यगुणसम्पन्नो मङ्गलैव स्वयमूर्जितः ।

• सार्द्धं पुनश्च पौनश्च समनङ्गावहाबलाः । सर्वे मायाधराः शूराः कृतास्त्रा रणदुर्जयाः ।

सर्वे कम्पलगम्भीरा मेरुशृङ्गाङ्गयोष्णिताः । सर्वे रजतसङ्काशाः कैलासशिखरोपमाः ।

मयेन निर्मितास्यैव रथाः पररथाङ्गाः । विचरन्तो व्यराजन्त शारदा इव तोयदाः ।

सर्वे हंसध्वजाः श्वेताः श्वेतदण्डसमुच्छ्रयाः । श्वेतास्मरधरा दैत्याः श्वेतमात्राविभूषिताः ।

१२७५

श्वेतातपत्राः सर्वे वै श्वेतकुण्डलसंस्थिताः । मुक्ताहारावृतोरस्त्रा भान्ति नाकेश्वरा इव ।

महापद्मनिभकाराः श्रृङ्गाः सोमवर्धकाः । रक्तचित्रास्मरधराश्चित्राभरणभूषिताः ।

त्रैलोक्यविजयं नाम रथमास्थय वीर्यवान् । कौलाग्रशिखराकारमष्टमन्त्राद्यतानरं ।
 युक्तं वाजिसहस्रेण सितेन शशिवर्षसा । पताकाशतमञ्जुकं गानाद्युधमिहृन्मयम् ।
 ईमेन्दुकुन्दप्रतिमं विशालं श्वेतातपत्रं दम्बजेश्वरस्य । विभाति तस्योपरि धार्यमाणं श्वेताद्रिभूर्ध्वीव गतः शशाङ्कः । १२००
 केशो दानवमुख्यस्य दीप्रतावविशोचनः । नीलमेघचयप्रस्थः कालः परमवृषिपदः ।
 महाघर्हनिभाकारः शूलं लोमवर्षणः । चित्रमास्याम्बरधरो रक्ताभरणभूषितः ।
 शताक्षः शतबाहुश्च हरिश्चक्रमुद्यमलः । शक्रुर्केशो महागदो वपुषाऽथैव दर्शनः ।
 संयुक्तैर्दिव्यमहिषैश्चेष्टाकोटिकृतस्त्रयम् । महाबाग्धिगाकागमाख्याय रथमुत्तमम् ।
 ध्वजेनोद्रेण महता नीलकेशरवर्चसा । नानारागविचित्राभिः पताकाभिर्विभूषितम् । १२०१
 द्वापञ्चाशत्सहस्राणि रथानामुपतेजसा । ययुस्तस्यासुरेन्द्रस्य प्रयातस्य सुगन् प्रति ।
 भान्ति भिस्त्रास्त्रनलभाः प्रयातस्य महात्मनः । इन्द्राङ्गुलचक्रवदमाः सवलाका इवाम्बुदाः ।
 तप्तस्य वैदूर्यसुवर्णचित्रं विद्युत्प्रभं भास्करसन्निकाशं । किरोटमाभात्यसुरेश्वरस्य दावाग्निदीप्तं शिखरं यथाऽद्रेः ।
 वृषपर्व्याऽसुरश्चैव श्रीमान् सुरनिस्तनूतः । आरुरोह रथं दोमं मेरुशृङ्गमिवांशुमान् ।
 प्रतप्तजाल्मन्दचित्रकृवरं महारथं भारसहं महार्हम् । स्त्रलङ्कृतं रत्नजनेमिमण्डलं गमस्तिनवतडिप्रकाशम् । १२०२
 केशूरमुक्ताङ्गदन्तद्विबाहुः सहस्रतारेण च वर्षणा सः । सांघाभिकैराभरणैश्च चित्रैश्चैष्टाङ्गस्युत्थप्रतिमो बभूव ।
 महाबलौ बद्धतस्त्राङ्गुलिचो बलोत्कटः किंशुकलोहिताक्षः । विक्रय्य चामोकरचारुचित्रं चापं स्थितो वृत्तविद्यालनेव ।
 महासुरेन्द्रस्य महासुरैर्दृष्टो बलिस्तदा स्यान्नन्दमाहरोह । वैदूर्यहोमोपवितं विशालं विद्युत्प्रभं धोडश्चमलमात्रं ।
 युक्तं सहस्रेण दितेः सुतानां गजावतानां विकृताकृतीनां । चामोकरोरम्बदभूषितामां विनर्दतां प्राट्टिदिवाम्बुदानां ।
 महारथं देववरप्रकाशं सहस्रमाथेन मथेन खट्वम् । इन्द्राङ्गुलीकृतभक्तिचित्रं दिव्यं रथं वोररथानुयातम् । १२०३
 सकिङ्किणीकां विमलां मुचिचां हिरण्यथैः पद्मशतैरनूहतां । अम्बाददे वैजयिणीं कषायः स्रजं बलिर्हेमविचित्रपुष्पां ।
 आमृन्ध मासां प्रभया विचित्रां बलिस्तदा भाति भुजैर्विशालैः । रराज तैः सर्वसमृद्धियुक्तैर्धार्ष्ट्या सुख्यं दवान्तरथः ।
 स्रजं तदा बध्यति चारुभुजां सर्वसुराणामिव हारभूतां । वैरोचनिः सर्वश्रियाऽभिमुखो विश्वजनेऽसौ शरदोव चन्द्रः ।
 मेरोस्तटेः काञ्चनरागरत्नैरादित्यसंसक्तमिवाभ्रजाशं । प्रासाद्य प्रासाद्य हिरण्यनङ्गासर्पाणि खड्गास्य परयथास्य ।
 धनं पि चेन्म्रायुधसप्रभाणि रथ्या गदा वज्रमुखाश्च शक्राः । दिव्याश्च शूला विशिखाश्च दोष्ता नाराचपूर्णा विविधाश्च
 तूणाः । १२०४
 धृता रथे दैत्यवृषस्य तस्य सकाग्रिरे प्रज्वलिता सथोत्काः । तस्मान्नरापीडधराः सुदंष्ट्राः सुवर्णमुक्तामणिहेमपित्राः ।
 वीजन्ति बालव्यजनैर्विनीताः स्त्रलङ्कृताः स्यान्नवेदिकाशाः । अयःशिरा वाक्शिरा दुराणः श्रिविषयन्त्रो विकचः
 शताक्षः ।
 जघो निकुम्भः कुपयस्य दानवो ररुचरेते दश दानवाधिपं । पुरःसराश्चैव सहस्रशोऽसुराः पदातयो दानवराजराक्षिणः ।
 शतप्रिचकाश्चनिशक्तिपाणयः भञ्जमुरेतेऽनिलतुल्यवेगिनः । घण्टाः सशङ्खः सपनोयनङ्गाः साडम्बरा सशरडिण्डिमाश्च ।
 महारथा दुन्दुभयस्य नेदुः प्रयाणकाले दितिजेश्वरस्य । तस्योन्मूलतः काञ्चनवेदिकाकोऽहिरण्यमयोदिव्यमहापताकः । १२०५

महाध्वजो वै तपनीयमद्वे रराज वीरस्य यथा विवस्वान् । समुष्कृतं काञ्चनमातपचं सक् काञ्चनी वक्षसि पास्य भाति ।
समन्ततयैलमुपाचरन्ति दैत्यवर्षयः प्राञ्जल्यो जपन्तः । पुरीहिताः शत्रुवधे समाहितास्तथैव चान्ये श्रुतशीलतुङ्गाः ।
जैयस्य मन्त्रस्य महौषधीभिर्कौहात्मनः स्तस्ययनं प्रथमः । स तत्र वक्ष्साणि भुञ्जस्य गावै शामांस्य रत्नानि तथैव भिष्कान् ।
मलिहिजेभ्यः प्रयतः प्रयच्छन् विराजतेऽतीव यथा धनेशः । सहस्रसूक्ष्मैः सज्जकिङ्किणैकः पराङ्गं जाम्बूदहेमचित्रः ।
सहस्रचन्द्रेऽद्युततारकस्य रथो बलैरग्निरिवाविभाति । तमास्त्रिनो दानवसेष्टहोतं महाबलः कार्यं कष्टं वञ्चणः । २४१
उदन्तयिच्छिदमेकमेनामतीव रौद्रं स विभर्त्ति रूपं । स वेगवान् वीररथौघसंकुलः प्रयाति देवान् प्रति दैत्यमागरः ।
महानिलोद्भूततरङ्गसङ्कुलो यथाऽर्धो लोकाविनाशनाथ । त्रैलोक्यविनाशकरैर्वपुर्भस्मान्वेषतो भाति बलैरयस्य ।

महाबलान्युष्कृतकाङ्काणि सपथ्येतानोव वनानि राजन् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने दैत्यसमूहने द्वापत्पारिव्रजदधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २४२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुतस्ते दैत्यसैन्यस्य विसरो जगमेजय । भूयस्त्रिदशसैन्यस्य शृणु विल्लरमादितः ।

सुराधिपस्य भगवानाज्ञापयद्वै सुरान् । मरुद्गणस्तथादिद्यान् विमान् सार्धं वासवः । २४२

वस्तुजटो दृष्टं सर्वान् यत्तरेषामहोरगान् । विद्याधरगणान् सर्वान् गन्धर्वान् महारथान् ।

महाशर्वांस्य ग्रीवांस्य तथा रुद्रान्महौजसः । यमवैश्रवणौ चोभौ वरुणश्च जलाधिपं ।

ये च मित्रा महात्मानः पितरस्य मनस्विनः । राजर्वयश्च शतशो योगविद्वान्स्तथैव च ।

त्रिदशाज्ञापकः शक्र आज्ञापयति वीर्यवान् । भवन्तो दैत्यनाशाय वनजानामिति प्रभुः ।

शक्रस्य वचनं श्रुत्वा ततः सर्वे दिवौकसः । सज्जन्त महात्मानः शक्रस्य समविक्रमाः । २४३

नानाकवचिनः सर्वे विशिचक्रवधधजाः । नानाद्युधोद्यतकरा मत्स्य इव महागजाः ।

केषिदाहृज्यव्रान् केषिदाहृज्जगजान् । रथानाहृजः केषित् केषिदाहृज्जटव्रान् ।

हरिश्मश्रुर्हरिनेत्रो द्विरदेरावतध्वजं । रथं हरिहथैर्युक्ता स प्राधात् समरं प्रति ।

आदित्यवर्षे विपुलं सुनाभं स्रजध्रुवा निक्षिप्तमौसरार्थं । जालैश्च जाम्बूनदभक्तिचिचैरलङ्कृतं काञ्चनदामभिस्र ।

सकृवरोपस्करबभ्रुरेवं विद्युप्रभाभिः कृतमाभितामं । कैलासशृङ्गोपमनिष्ठयान् सुचारुचारु प्रतियकचक्रं । २४४

तारासहस्रैः खचितं ज्वलद्भिर्देवाहैमाख्याचितसर्वदेहं । समुष्कृतस्रग्ध्वजमस्ययाचं जाञ्जल्यमानं वपुषोऽसमेन ।

आख्याय तं भासुरमाशुर्वेगं शचीपतिलोकपतिः सुरेशः । वज्रस्य भर्त्ता भुवनस्य गोप्ता यथै महात्मा भगवान्महेष्टः ।

आमुच्य वर्षाद्य सहस्रतारं कृताशनादित्यसमप्रभावं । सूर्यप्रभश्चामुमुचे किरीटं मालाञ्च जाम्बूनदवैजयन्तीं ।

लज्जा कृतं भोस्कररश्मिदीप्तं सुतीक्ष्णघोरामलैकधारं । महासुराणां रुधिराश्रमुषं प्रष्टुञ्च वज्रं शतपद्मभोमं ।

महाशक्ती दे च महायत्नानि दोष्टानमौषाश्च स ज्जतिमुपां । चक्रं तथैष्टं सुमहच्च चापं प्रष्टुञ्च शक्रः प्रयथौ रणाय । २४५

सहस्रदृग्भूतपतिः समातनः समातनानामपि यः समातनः । सज्जश्च देवाधिपतिर्कहात्मा वैद्याप्रमादाय च चर्ष्य चित्रं ।

घोरोदविशोभसमुत्थितानि पुराऽष्टनादुत्तमभूषणानि । देवासुराणां श्रमनिष्कृतानि योमार्केनक्षतडितप्रभाणि ।

दत्तान्यदिद्या मणिकुण्डलानि युद्धं प्रधातुञ्च कुरेश्वरस्य । तेभूषिता याति सरसचक्रुद्धोतपनं वै विदिशो दिशश्च ।

हरिः प्रभुर्नेचसहस्रचित्रो विभाति युद्धाभिमुखः सुरेशः । यथा चितं शारदमभ्रतुन्दं नभसालं स्रजसहस्रचित्रं ।

स्तवन्ति यानां विपुलैर्वेदमिर्जयात्रिणा चैर्विजितसत्त्ववीर्यैः । अचिर्विषिष्टो जमदग्निरीर्षीः । दृष्टस्ततिभारदपुत्र्यैतौ च । १२१२५
 समन्वयुर्देवगणा महेष्टः प्रयान्तमादित्यकनप्रभावं । विश्वे च देवा मरुतस्य सर्वे माध्यास्तथादित्यगणास्य सर्वे ।
 ते देवराजस्य पुरन्दरस्य हयास्य ते मातस्त्रिवंशहोताः । प्रयान्ति देवेश्वरमुदहन्तो नभस्तलं पद्मिरिवाचिपनः ।
 ब्रह्मार्थयज्ञैव सर्वेष्वस्य राजर्षयस्त्यागवृक्षलोकाः । सर्वेऽनुजग्मुः सहसा जलानं तेजोऽन्वितं शक्रमभिचराहं ।
 प्रयत्ना प्रूलानि परश्वधंश्च दीप्तानि चापानि तथाऽग्नौश्च । वर्ध्याणि चामुच्य हिरण्ययानि प्रयान्ति सूर्य्योऽग्रसमप्रभाणि ।
 तथा कुबेरोऽस्यसहस्रयुक्तं श्रेष्ठं रथं सर्वैश्च महार्हं । दिव्यं समारुह्य रणाय यातो धनेश्वरो दीप्तगदापहस्तः । १२१२६
 निशाचराः पावकधूसकाया रथोदृष्टा रुद्रसहस्रस्तस्य । विशालगानायुधदीप्तहस्ता यानवप्रतो वैश्रवणस्य राज्ञः ।
 ते लोहिताक्षाः परिपार्य देवं व्रजन्ति भिन्नाञ्जनपूर्णवर्णाः । यतोऽन्तमा यक्षपतिं धनेशं रक्षारिवै प्रासगदासिहस्ताः ।
 पुष्पः प्रभुः प्राणपतिर्यन्तात्मः वैवस्वतो धर्मश्रुताम्बरिष्ठः । तडिङ्गपाशं शतवानियुक्तं रथं समारोहत सूर्य्यकल्पं ।
 तं लोकपालं पितरोऽनुजग्मुर्मिर्निक्तपापा जलितस्तपोभिः । सर्वे च भूता भुवनप्रधाना नानायुधय्यकराः सुभीमाः ।
 दण्डं महास्तं प्रतिगृह्य देवो लोकानुभवं विपहन्निस्त्रिताय । हिरण्ययानां कमलोत्पलानां मालां मनोज्ञामवस्रज्य कण्ठे । १२१२७
 स्थितोऽस्मिन्नामिषलोहिताद्रै सर्वैःसुराणां निधनं विकाङ्क्षन् । तेजोमयं मुद्गरमुपकृपं विकर्षमाणोऽरुणधूसनेवः ।
 समन्वितो व्याधिगणैरनेकैर्यथै हरिश्चक्रमुदहारसत्त्वः । महासुराणां निधनाय बुद्धिं चक्रे तथा व्याधिपतिः कृतान्तः ।
 ततस्त्रिशोर्ध्वमर्जुनैर्वैदित्युक्तं रथं हेमचिर्न महात्मा । आस्त्राय कुन्देन्दुनिभं जलेशो यथै रणायामुरदर्पहन्ता ।
 वैदूर्य्यमुक्तामणिभूषिताङ्गस्तेजोमयः पाशगृहीतहस्तः । महासुराणां निधनाय देवः प्रयाति कप्याङ्गदण्डबाहुः ।
 अश्वीयमानो जलदेवताभिर्निषेध्यमाणो जलजैश्च सत्त्वैः । संस्त्रयमानस्य महर्षिदृष्टैः संपूज्यमानस्य महाभुजैः । १२१२८
 कैलासगृहप्रतिमोऽप्रमेयः समुद्रनाथोऽमृतपो महात्मा । महोरगैः स्तैस्तनयैश्च गुप्तो यथौ रथेनार्कममप्रभेण ।
 युद्धाय ते यान्तमदोनसत्त्वं नभस्तले सङ्क्रमिवातिकान्तं । पश्यन्ति भूतानि महानुभावं संहृष्टरोमाणि कृताञ्जलानि ।
 धाता ऽर्य्यमां ऽग्रोऽस्य भगो विवस्वान् पर्जन्यमिषौ च शशी च देवः । त्वष्टा तथैवोर्जितविश्वकर्मा पूषा च साधः ।
 देवराजः ।

सोरस्कदेः सध्वजकिङ्किणीकैर्वैदूर्य्यनिष्काक्षितहेमकण्ठैः । हयोत्तमैः शक्रहयप्रकाशैर्युक्ताश्चानाहृष्टः सुरास्त ।
 दिवाकराकारनिभानि केचिद्भुताग्रनार्षिःप्रतिमानि केचित् । निशाकरांश्चप्रतिमानि केचित्तडिङ्गुणोद्घातनिभानि
 केचित् ।

१२१२९

नीलांशुमेघप्रतिमानि केचित् कार्ष्णायसाकारनिभानि केचित् । वर्ध्याणि दैव्यानि महाप्रभाणि तद्वा कृतान्युत्तमभानुमन्ति ।
 अमुच्य मालास्य सुवर्णपद्माः प्रयान्ति तोयानिलतुल्यवेगाः । हावयिनी चापि महानुभावा रुक्मसभौ धर्मश्रुतां परितो ।
 रथं समारुह्य सुवर्णचक्रं रथं गतौ काञ्चनगौरवर्षी । मनोः सुता वै वसवस्य सर्वे बलोत्कटा दैत्यवधाच देवाः ।
 रथास्य नागास्य महाप्रमाणानास्त्राय जग्मुः सुश्रितासिहस्ताः । रुद्रास्य सर्वेऽरुणधूसकायाः सैतैर्युगैरपतिभिर्दृष्टद्विः ।
 महौजसः सत्त्वगुणोपपन्ना दीप्तास्ततेजोभिर्भिज्जलन्तः । नानायुधय्यकराः सुरास्ते लोकान् समस्तानिव निर्दहन्तः । १२१३०
 ययुः ससैन्यास्तपनोयकण्ठाः सविद्युत्सौयधरा यथैव । विश्वे च देवास्तपसा जलन्तो वोर्ध्वासमाः सूर्य्यमरोचिर्वर्णाः ।
 ययुः ससैन्या युधि दुर्निवार्या बलोत्कटाः पुष्करमालिनस्य । रथैः युक्तैस्तपनोयवर्षैर्वैदूर्य्यमुक्तामणिहामचिचैः ।

नानायुधाकारममाकुलासो पारिप्लवैशैव शितानपत्रैः । तेजोमयेः काञ्चनजालचित्रैः शुनिर्गलैः पावकसकिमैले ।
 उरन्मन्दैः सध्वजकिङ्किणीकैर्येषु वायोः समवेगवद्भिः । दिग्भागजैश्च महाबलैस्तैः केलापट्टप्रतिमैर्दृष्टभिः ।
 प्रजगद्गुणयुधदीप्तहस्तास्तुर्धुगान्ते ज्वलिता इवोक्ताः । साध्याश्च देवाः सुमहाप्रभावाः स्वाधीनचकाः प्रतिदीप्तवक्त्राः ॥ १९१ ॥
 ययुः सजाम्बूनदभूषिताङ्गा गङ्गाधमाचैर्गमैर्वैलोचैः । विद्योतयन्तो विदिमो दिग्भ्यो महाबलास्तै जयतां वरिडाः ।
 वरिष्ठपृष्ठावृभजाः सुदृप्ता वैशानरार्कप्रतिमप्रभावाः । ते ब्रह्मविद्भिश्च नमस्तमानाः संपूज्यमानाश्च सुरैः सन्नतैः ।
 गन्धर्वसंघैरनुगम्यमाना बधाय तेषामसुराधिपानां । वैदूर्यरत्नस्रष्टिकायचिचैर्द्ध्रुवैः सुवर्णैश्च परिष्कृतानां ।
 रूपं बभूवोत्कटभूषणानां दैत्यन्मनाग्राय विभूषितानां । आत्मप्रभामिश्च बलोत्कटाभिर्व्यर्णप्रभामिश्च तमोनदाभिः ।
 ध्वजोत्तमाभिः खड्गरीरभाभिर्होहाप्रभामिश्च महोज्ज्वलाभिः । विभान्ति ते देववराः ससाध्याः प्रघातशङ्खस्रजस्रिंह
 नादाः । १९१०

महारथस्थास्तु दिवौकसस्तै महाबलाः श्रजुषस्तै प्रशान्ति । महास्त्रहस्ता ययुस्वरूपा महासुराणां निधनाय देवाः ।
 तथैव सन्त्यै मरुतोऽतिवीर्या बलोत्कटास्तै समरं प्रतीताः । ययुर्हामेचममानवर्णा बह्मयुधासोयदनादनादाः ।
 महन्मकेतुप्रतिमा महाबला गदां प्रष्टव्यासुरस्रदनां युधि । रणोत्कटा लोहितचन्द्रनाक्ताः सुगन्धिमालाम्बरभूषिताङ्गाः ।
 तं युद्धश्रेष्ठः सुभजाः सुदृप्ता वीर्योत्कटाः कोधविलोहिताद्याः । ययुः सजाम्बूनदपद्ममात्रा यथेष्टनानायुधकामकराः ।
 खड्गप्रभाश्यामलितसपीठाः पुरन्दरं वै परिवार्य देवाः । वैदूर्यचामीकरचापचिचाख्यावध गात्रेषु महाप्रभाणि । १९१५
 वर्ष्माणि दैत्यास्तनिवारणानि प्रयान्ति युद्धाय सपत्नसाहाः । तैश्चिह्नितैः काञ्चनवेदिकाद्यैर्ध्वजैर्भास्कररश्मिवर्णैः ।
 ययौ सुराणां प्रतनोयतेजाः समुन्नतान्तो युधि शिंहनादान् । इत्येतदयं त्रिदशेश्वरस्य सैन्यं तदासीत् सुमहाप्रभावं ।
 युद्धं प्रयातस्य जयावहस्य बधाय तेषामसुराधिपानां ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यवर्षणि वामने देवसन्नहने त्रिचलारिण्डधिक्विद्विशतोऽध्यायः ॥ २४३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रतप्तोऽमुरदेवविग्रहस्तदाऽद्भुतो वै चिदंशसुराकुलः । विलामतिक्रम्य युगान्तकाले महार्णवाना
 मिव सङ्गमो महान् ।

नानायुधाहोतविदोपिताङ्गा महाबला व्याघतकार्मुकास्तै । मर्दोत्कटा वारणहस्तहस्ताः सुदुर्गन्धासोयदनादनादाः । १९१०
 विस्फारयन्तः सहसा धनूंषि चक्राणि चादित्यसमप्रभाणि । समुत्क्षिपन्तो ह्यन्ननोश्च घोराः खड्गांश्च ते वज्रमुखाश्च शक्तोः ।
 महागदाः काञ्चनपट्टनङ्गास्तथायथान् कार्मुकमुद्गरांश्च । शूलानि तृणांश्च विष्टव्य दीप्तान्द्रदन्ति शूराः शतशो रणस्थाः ।

एतस्मिन्नन्तरे तेषामन्योन्यमभिनिघ्नतां । हन्त्युद्धान्यवर्त्तन्त देवानां दानवैः सह ।

•मशतां पञ्चमो यस्तु वाणं सोऽयुध्यतासुरं । महाबलः सुरवरः सावित्र इति यं विदुः ।

अनायुधाद्याः पुत्रस्तु बलो नाम महासुरः । सोऽयुध्यत रणेऽत्युपो प्रवेण वसुना सह । १९१०

पुलोमा तु मधुदैत्यो बलिना वायुना सह । सधेन्यः पर्वताकारो रणेऽयुध्यत दंष्ट्रितः ।

नमुचिस्त्रासुरगणो धरेण समयुध्यत । सार्द्धं सर्वेषु सैन्येन व्यादितास्त इवान्तकः ।

विश्वकर्मा सुरश्रेष्ठो मथेन समयुध्यत । प्रवरौ विश्वकर्माणौ ख्यातौ देवासुरेभ्योरौ ।

इयप्रोवश्च दितिजः सह पूष्णा मयुष्यत । शूरेषामितवीर्येण भास्कराकारतेजसा ।

अम्बरस्तु महावीर्यो महाभायो महासुरः । भजेवायुधस्तदा कश्चितो बुद्धदुर्मदः । १२१००

अरमः ब्रह्मस्यैव दैत्यानां चक्रमाश्रयो । प्रयुक्तो स ह कोमेन विजिरास्तेष धोमता ।

विरोचनस्तु बलवान् कर्मेर्बलवान् पिता । विष्णुर्बलेन साधेन तदाऽयुधस्त दानवः ।

कुवम्बस्तु महातेजा हिरण्यकशिपोः सुतः । शंखेनायुधस्त स ह प्राकप्रहरणेन वै ।

असिलोमा तु बलिता माहतेन महासुते । तदाऽयुधस्त दीप्तास्यो विह्वतः पर्यन्तायुधः ।

अनायुवायाः पुत्रस्तु वृषो नाम महासुरः । अश्विभ्यां देववैद्याभ्यां सहायुधस्त संयुगे । १२१०२

एकचक्रस्तु दितिजसकहस्रो दुरासदः । सहायुधस्त देवेन साधेन दितिजारिका ।

बलस्तु मधुपित्रासो वृत्रधाता महासुरः । खगव्याधेन वज्रेण सहायुधस्त वीर्यवान् ।

राजस्तु विह्वताकारः शतशीर्षो महोदरः । अजेकपादेन रणे सहायुधस्त वीर्यवान् ।

केशी तु दानवश्रेष्ठः प्रावृट्कालाम्बुदप्रभः । धनेश्वरेण महता सहायुधस्त संयुगे ।

बलिमा वृषपर्मा तु स ह निष्क्रमुना रणे । विश्वदेवेन देवेन सहायुधस्त वीर्यवान् । १२१०४

प्रह्लादस्तु महावीर्यो वीरैः स्नेहमयैर्हृतः । युयुधे स ह कालेन रणे काल इव स्थितः ।

अनुव्राट् कुबेरेण धनदेन महाबलः । गदाहस्तेन युयुधे सोभयन् देववाहिनीं ।

विप्रचित्तिस्तु दैत्येष्टे वरुणेन महात्मना । प्रकृप्तो वै रणं कर्तुं दैत्यानां नन्दिवर्द्धनः ।

बलिस्तु स ह शक्रेण सुरेशेन महात्मना । युयुधे देवराजेन बलिना बलवाणेन ।

शेषा देवास्य दैत्याश्च जप्तरन्योन्यमाहवे । विमदन्तो महाभादान् प्राणाक्षिप्रशक्तिभिः । १२१०६

अदृश्यन्त महात्पाता ये प्रोक्ता जगतः क्षये । मरुतः सप्त ते क्षुब्धा व्यशीर्यन्त च पर्यन्ताः ।

सप्त धैवान्यिताः सूर्याः शाश्वतो महावर्णवान् । ब्रह्मधाऽभिद्यत धरा मथ्यमानेव वायुना ।

स्थुत्यिताश्च महाभेषाः शक्रचापाङ्कितोदराः । प्रणेदुः सर्वभूतानि सर्वाः सतिमिरा दिशः ।

देवानामनयः क्रूरो दृश्यन्ते कालनिर्धितः । घोरौत्पातः समुद्भूतो युगान्तधमये यदा ।

न चान्तरोक्षं न दिशो न भूमिर्न भास्करोऽदृश्यते रणशालैः । ववुस्व वातास्तमुलाः सधूमा दिशश्च सर्व्वाक्षिमिरोप

गृह्णाः । १२१०८

एते चान्ये च बरवो दृश्यन्ते देवनिर्णिताः । भूमौ तथाऽन्तरोक्षे च घोरौत्पाताः समन्ततः ।

तद्यद्देवं देवदैत्यानां भीमानां भीमदर्शनं । अपश्यत मुहूर्त्तज्ञा सर्व्वरेव सुरैः सह ।

वेदैस्तुर्भिः साज्ञैश्च विद्याभिश्च सनातनः । पश्ययानिर्हृतः श्रीमान् चिद्वैश्च परमर्षिभिः ।

नागार्माणस्तथसहस्रचित्रमाह्वयं धाम ददृशे स्वयम्भूः । सुभास्वरं भूतसहस्रयुक्तं प्रदीपमाणं वपुषा परेण ।

प्रतप्रजाम्बूनददामचित्रमानन्दभरोन्नतचन्द्रप्रणादं । गच्छच्चन्द्रांशुभिर्गुणमन्तं वैदूर्यसोमार्कविभूषिताङ्गं । १२११०

तमात्मजो वै पुलहः पुलस्त्यक्षया मरीचिर्धृगुरज्जिराश्च । ऋक्षामभिः सन्ध्याभिस्तुल्यः सेवन्ति देवं वरदं विमाने ।

ते पावका देवगुरुं दिवीशं साज्ञाश्च वेदा मखदेवताश्च । सेवन्ति सेव्यं भुवनेश्वरेण भूतानि चान्यानि महानुभावं ।

एते च भूयश्च महर्षिमुख्या वैखानसाः पावकयोनयश्च । सर्व्वे यद्युर्देवपुरीधसश्च सुहृत्सुकाः सर्व्वसुरासुराणां ।

योगेश्वराः पट् च दिवाकराभा वाक्पुष्पैर्भूषितवर्जदेहाः । अन्तर्हिता वै हृद्गुणैर्महता नारायणस्यैव नरस्य देवः ।
वक्रैस्तुर्ध्वधरैस्तुभिर्युग्मैः संपूर्णचक्रप्रतिमैः सुकान्तैः । कान्तो ह्यगो निखिमिरासकार नवोदितोऽसौ शरदीव चक्रः । १११*
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवाक्षरयुक्ते चतुस्त्वारिंशदधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २४४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उभयोः सेनयोरान्न भूयो युद्धमवर्त्तत । यस्या लयन्योर्नादेन चैलाक्षमिदमव्ययं ।

गोमुखाजम्बराणाञ्च भेरीणां मुरजैः सह । झञ्जरीभिश्चिन्मनाञ्च व्यसूयन्त महास्रवाः ।

प्रवृत्ता युद्धयुक्तास्तु तुमुलो लोमहर्षणः । रणभूमे महानादः क्षर्गोवः शूरवक्त्रतः ।

युद्धयुक्तास्तु नेताऽभूत् प्रह्लादो नाम दानवः । विरोचनस्तथाऽध्वर्युर्युद्धयुक्ताप्रवर्त्तकः ।

ज्ञाता चैवात्र नमुचिर्दक्षोपकल्पकः । मन्वाश्च देव्याः प्रथिता यज्ञकर्त्र्यणि तत्र वै ।

११२*

अनुयातान् पितरमधिका वा पराक्रमैः । यष्टां वै तत्र बाणस्तु सत्यगेवावतिष्ठते ।

रुद्रं पाशुपतं बाह्यं स्फूपाकणं सुदुर्जयं । मन्वास्तत्राभ्यवर्त्तन्त बाधन्नुद्वाद्योजिताः ।

उद्गाता च मयः श्रीमान् स्थितः शचुभयङ्करः । विमदन् दितिजश्रेष्ठो देवानोक्तान्यवारयत् ।

बलिस्तु बलवाद्याञ्च वैश्वानरसमद्युतिः । जयैर्लोभैश्च संयुक्तो ब्रह्मात्मकरोत् प्रभुः ।

रणशिखिलितो घोरो वैरेभ्यनसमोरितः । ह्वयते त्वशुरैस्तत्र रथवेद्यं सुसंस्तुतः ।

११२*

शङ्खशब्दः सुविपुलो भेरीणाञ्च महास्रवः । उद्गृह्यं तुमुलस्यैव मुमह्मन्त्यं प्रयुज्यते ।

बलस्य बलकस्यैव पुलोमा च महासुरः । प्रशस्तं चमसं कृत्वा सचं सत्यक प्रचक्रिरे ।

कल्पापदण्डा विमला विपुला रथपङ्क्तयः । यूपाश्च समकल्पन्त युद्धयुक्ते महाफले ।

कर्णनालीकनाराचवत्सदन्तोपट्टशकाः । तोमराः सोमकलसा विचित्राणि धनुषि च ।

अस्थीन्दन्तकपालानि पुरोडाशाः शिरांसि च । आज्यश्च रुधिरं रौद्रं तस्मिन् युद्धेऽभिह्वयते ।

११२*

इभाः परिधयस्तत्र प्रसारा विपुला गदाः । हयघोवोऽसिलोमा च राज्ञः केशो च दानवः ।

विरोचनश्च जम्बश्च कुजश्च महाबलः । सदस्यास्तत्र तु मखे विप्रचित्तिसु वीर्यवान् ।

इववस्तु स्रवस्तत्र रथात्मदृशाः शुभाः । धनुष्कोष्णे धनुर्ग्राह्यस्तत्र महामखे ।

प्रतिप्रास्थानिकं कर्षं वृषपर्वाऽकरोत्तदा । बलिसु दीक्षितस्तत्र तस्य पत्नी महाचमू ।

जम्बरस्तत्र शामित्रमकरोद्वितिनन्दनः । अतिरात्रे महाबाहुर्जिते यज्ञकर्त्र्यणि ।

११२*

दक्षिणा तस्य यज्ञस्य कालमेभिः प्रतापवान् । वैताने कर्ष्यणि तते यः ख्यातो हयवाडिव ।

त्रिदशामान् भैरवस्य शरैरैर्गतजोवितैः । तस्मिन् यज्ञे तु सवनं वर्द्धने दैत्यनिर्मितं ।

देवानां रुधिरं संख्ये पपुरुषाः दितेः सुताः । नर्हमानाः प्रमुदिताः सोमपानं रणाधरे ।

यदा बलिर्ह्यहो दैत्यो विजेता ममरे मुरान् । तदा ह्यवमथो यज्ञे भविता वै न संशयः ।

महामुरेरुपतथो यज्ञः सो मूरिदक्षिणाः । वेदवक्तो युक्तवन्तः शूराः सर्वे तनुयजः ।

११२*

चैलाक्षहरणे मन्वा युद्धयुक्ताश्च दीक्षिताः । बहूकृष्णाजिनाः सर्वे त्रितिनो मुञ्जधरिणः ।

एकनिशयकार्याश्च चैलाक्षयक्षाक्षिणः । सुरदानवभैरवानां शब्दः समभवत्स्रवान् ।

नाकायुधैः शूलानां त्वरितानां प्रधावतां । छेदितोत्प्लुष्टनिर्देगजहंतिनिखनैः ।
 शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषैर्हृदयैः पितनिखनैः । रथमेसिखनेर्घोरैः सुमुलः सर्वतोऽभवत् ।
 दधानां देवभाषाणां दानवानाञ्च गर्जतां । छेदितोत्प्लुष्टसंगादैः पाण्डिपदरवैस्तथा । १२२१
 दानवानां परेषाञ्च शस्त्रवन्निमग्नानि च । समरे भीमकर्षाणि सैन्यानि प्रसक्तानिरे ।
 ततो नागा रथाद्यैव जाल्मनद्विभूषिताः । आत्ममाणा व्यकुञ्चन्त मेघा इव खविद्युतः ।
 स्रष्टुशक्तिगदा दीप्ताः प्रुक्तखड्गपरशवाः । चाद कश्चजिरेतत्र खेसनीकेषु सर्व्वजैः ।
 रथा वज्रविधाकाराः शतशोऽथ सहस्रजः । हेमसञ्जकशिरा जलन्ता इव पर्जताः ।
 दानवानां मुराणाञ्च समासोक्त्य तु सैनिकाः । काञ्चनैः कवचैः सर्व्वे ज्वलितप्रकोकमप्रभैः । १२२४
 मसङ्काः समदृश्यन्त ज्योतीषि नमने धया । उच्चतैरायुधैश्चिचैस्तत्तवद्भूः पतन्निनः ।
 चपमाचा मुरगणाश्चमूलाङ्गता बभूवुः । नाकावर्णाः पताकाश्च ध्वजमास्ताश्च संघर्षे ।
 युधतां रणशोषणामोरयामास मादतः । ध्वजालङ्कारवस्तापि सर्वाणि कवचानि च ।
 रश्मिभिर्भासयामास रश्मिष्वपि रश्मिवान् । सर्व्वेभामप्रमेखणां वस्त्राणां पादकारिणां ।
 रजः सञ्कादयामास पनोर्णावाण्डरं दिशः । दीप्ताम्बरधराः सर्व्वे दीप्ता बुद्धयश्च स्थिताः । २५
 प्रतिनस्तम्भिरेऽन्योन्यमनीकं प्रत्खनीकतः । निरिच्छुटोच्छ्रयाः सर्व्वे तदा ते देवदानवाः ।
 अन्योन्यमभिनिल्लन्तो रणस्त्रासि चयोधिनिः । मुद्गरैर्कोवलेः प्रुक्तैरयस्तुलैश्चकूटलैः ।
 वज्रैश्चनिभिश्चैव खड्गवृक्षादिभिस्तथा । उच्चतैरायुधैश्चिचैस्तत्तवद्भूः पतन्निनः ।
 वाणैः मुत्तचिरैस्तीक्ष्णैः पञ्चबाजैर्दुरासदैः । तथाप्रवर्तन्ते तेषां विमर्द्देऽप्लुतचक्रिणे ।
 सावित्रस्य बन्धं प्रेषुर्व्यथो जपाच्च कार्पुर्कैः । शरकासेन दिव्येन च्छादयामः सुरोत्तमं । १२२४
 ममैर्द्धत दवर्धिष्वान् संप्रजज्ज्वाला तेजसा । सागराणां महासेनां देवानां वैद्यपुङ्गवः ।
 अशोचयत् वाणौचैर्कोऽग्नभिरिवार्णवं । मादतः स महावेगः सावित्रः शक्तिमुत्तमां ।
 चित्तेप बलिपुत्राय शर्कोऽग्निमिवाद्रये । आपतन्ती च सा शक्तिर्बोष्णा ज्वलिता यथा ।
 दिधा च्छिन्ना क्षुरप्रेष वाणिनाहुतकर्षणा । इतायामथ शत्रूणां सवित्रो देवसत्तमः ।
 विश्वकर्माकृतं दिव्यं मुतीर्ह्य दानवाह्नयं । मुषीतधारं विपुलं विमलं चन्द्रवर्षभं । १२२५
 अग्न्याग्निशितं खड्गमाग्नीविषविषोपमं । तं गृह्णीत्या रणमुत्से प्रज्ज्वलन्तं महाप्रभं ।
 वाणाभ्यामे महतेजाः खड्गपाण्डिरवस्थितः । तत्र स्थितं समाकृत्वा सावित्रं बलिमन्दनः ।
 सोहिताक्षो महाकाबन्धिलेप च ननाद च । ततोऽर्ककिरणकाराक्षानिप्रतिमाञ्चक्रान् ।
 सन्दधे चाग्रु वाणोघानाग्नीविषसमान् वली । रुक्मपुङ्गवान् प्रदीप्ताद्यानुषेगाकलकृतान् ।
 प्राकर्णपूर्णैश्चिलेप शरानग्र्यान् समन्ततः । दृष्ट्वापप्रयुक्ताक्षो भ्रातृवैद्यानरप्रभः । १२२६
 सावित्रे कादयामासुः कैलासमिव तोयदाः । न च्छाद्यमानः प्रक्षौचैर्व्यथेन बलिदुग्धना ।
 पराङ्मुखः सुरवरः प्रयातः सरथव्यजः । तं पराजित्य सावित्रं वाक्चः परमवर्धितः ।

प्रष्टस्य कार्मुकं घोरं मतः प्रकरचं प्रति । कलसायुधुरमेष्टः प्रष्टस्य महतीं गदां ।
ध्रुवाय वसवे मूर्ध्नि रौद्रोच्छिषेप दानवः । तस्या निर्वीजितस्त्रांसो धेमचिपक्ष वक्ष्ये वै ।
गदावेगेन भीमेन ध्रुवस्य समरे तदा । त्रैषासु वसवः कर्मे हिष्यासैवैरवर्जनाः ।
प्राच्यादयश्च देव्यामादित्यमिव तोयदाः । ततः सौऽमर्षितो वायुर्मेघो दानववत्तमः ।

१११०

अवातरद्रव्यान्तस्त्राद्भुतसम्भवेनवान् । शिरःसु पातयामास शत्रूणां तां गदां तदा ।
दिशः प्राद्रावयत्कर्मास्त्रिदशान् सा महावहा । दक्षाग्निरिक्नेष्य प्रहृष्टा सुमहास्रना ।
तस्याः सविद्युद्दोषायास्त्रेण ब्रह्मेण वेजिताः । व्यक्रवन्त परितस्ता रथेभ्यो रथिनस्तदा ।
तदुदोषं रथानीकं सूर्याभं मेघनिस्पृशं । देवानां शरधाराभिरभ्यवर्षत्युमगततः ।

११११

सुरप्रेर्विशिखैर्भस्मैर्बलदमैः शिलोलुब्धैः । मुञ्जर्जुज्ज्वलदन्तैः प्राक्ष्यविश्वम्भवाकुरं ।
बलकस्य महाबाहुर्व्यादितस्तत्र हनन्तान् । तच्छिद्रुणाभैश्च दृष्टैः वैशानरसमप्रभः ।
पिवन्निव शरैश्चाक्षान् देवकायकमुत्पितान् । अभ्यद्रवत दैत्येभ्यो महावीर्य दवावरः ।
अवस्फुर्जन् दिशः सर्वाः स्त्रेण वीर्येण दानवः । आहर्षेस्त्रिदशान् देवैः विभ्रुमेघो नमानिव ।
अन्वद्रात्तरसा देवान् वायुर्दृष्टानिवैजया । समवेक्ष्य सहेत्यस्त्रान् वसुभ्यो समवज्जत ।

१११२

आपस्ववानिलस्यैव ववर्षतुररिन्दमैः । शरवर्षाणि दोक्षानि मेघाविक कलकौ ।
चित्रांस्तान् विशिखान्दोषांश्चिच्छेद स नभस्रले । अमृतमाणस्यन् कर्मे ध्रुवकायभिक्षुभुवे ।
तौ समं शरवर्षाभ्यामन्योन्यमभिजग्नतुः । जलमाभिजमौ शूरी देवदैव्या यशस्करो ।
तौ नखैरिव शार्दूलौ दन्तैरिव महादिपौ । रथशक्तिभिर्न्योन्यं विशिखैश्चावज्जनातां ।
निर्भिन्दन्तौ च गात्राणि विलिखन्तौ च सायकैः । सन्मथन्तौ च वलिनो प्रतुदन्तौ रथे स्थितौ ।

१११३

चरन्तौ विविधान्मार्गान्मण्डलानि च भागद्वयः । मुञ्जराजग्नतुः कुट्टावन्योन्यमभिमाजिनौ ।
अभिभ्यां चर्षणी दिव्ये विपुले च शरासने । निहत्याऽचलसङ्काशौ बाहुयुक्ते प्रचक्रतुः ।
व्यूढारस्तौ दीर्घभुजौ नियुङ्क्तुश्चक्रतावुभौ । बाहुभिः समसंज्जेतामाचभ्यैः परिघैरिव ।
तयोराभीहुग्राघातनिघहः प्रघट्टकया । अतोव भीमः संहृदा वज्ररज्ज्वन्तधोरिव ।
द्विपाविव विषाणायैः शूद्रैरिव महाहृषौ । अन्योन्यमभिघ्नन्तौ मुञ्जर्षं पर्थक्यतां ।

१११४

ततः पराजितो देवो बलकेन तदा ध्रुवः । रथं त्यक्त्वा भयात्तस्य प्रनष्टः प्राप्नुवो वसुः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामनप्रादुर्भावे देवासुरयुद्धे पञ्चचत्वारिंशदधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २७५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पुनरेव तु तत्रासीद्यक्षयुक्त्वं सुदारुणं । कुट्टस्य नमुचैव धरक्ष च महात्मनः ।
संरम्भे च महाबाहू महेष्वासावरिन्दभौ । परस्परमुदो गतां दहन्ताविव ज्ञोचनैः ।
विष्कार्णं च गृह्णापं केनष्टं दुराचरं । संरक्षात् स वसुमेधस्रज्जा प्राणानयुध्यत ।
स सद्यकमदैक्षालैर्धरो दैत्यरथं प्रति । आनुमङ्गिः शिखाधौतैर्नानैः प्राच्यादयन् प्रभो ।
ततः प्रहस्य नमुचिर्धरक्षस्तु शिखाश्रितान् । अस्त्रजालायाकान्दीप्तान् भीमवेमान्दुरासदान् ।

१११५

महातेजा महावाज्यवावेगो महारथः । विव्याधतिरथो दैत्यो नमभिर्निमित्तैः शरैः ।

स तां चैरिव मातङ्गो वार्यमाणः पतन्निभिः । अभ्यधावत संकुटो नमुचिं वसुसत्तमः ।

तमापतन्तं वेगेन नमुचीरभयाद्रथे । दैत्यः प्रत्यशरद्देवं मनो मत्तमिव दिपं ।

ततः प्राप्तापयच्छङ्खं भेरोद्धतविनादितं । विषोभ्य तद्वत्सं हर्षादुद्धूतार्थवसप्रभं ।

११९०

अश्वानृथसवर्णाश्च हंसवर्णैः स वाजिभिः । मित्रसन् समरे दैत्यो वसुं प्राप्त्वा दशधरैः ।

समास्त्रिष्टौ तथाऽन्योन्यं वसुदानवधोरथौ । दृष्ट्वा प्राकम्पत मुञ्जस्त्रिदशानां महद्वह्निं ।

क्रोधधरं शरणाथैः प्रेक्षमाणा परस्परं । गर्जन्ताविव शार्दूलौ अभिन्नाविव वारणौ ।

यमराट्प्रोपमं रौद्रमासीदायोधनं तथोः । नराश्वरथसम्पाधं मत्तवारणसंकुलं ।

समाजमिव तं दृष्ट्वा प्रेक्षमाणा महारथाः । आशंसन्तो जयं ताभ्यां योधासो गणशः स्त्रिताः ।

११९१

तथोः प्रेक्षन् समरं सज्जितं महास्त्रयोः । विद्वग्मन्त्र्यभुनयो देवदानवयोः क्षदा ।

तौ द्वादशान्नावन्योन्यं समरे निमित्तैः शरैः । शरजालावृतं व्योम चक्रतुश्च महाबला ।

तावन्त्योन्यं जिघ्रसन्तौ शरैः क्षौद्रैश्चैव हारथौ । प्रेक्षणीयतरावासां दृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ ।

सुवर्णविकृतान् वाणान् प्रमुञ्चन्तावरिन्दनौ । मत्स्फुराभं तदाकाशमुल्काभिरिव चक्रतुः ।

तथोः शराः प्रकाशन्ते देवदानवयोः क्षदा । पंक्तयः शरदि मत्तानां सारसानामिवाम्बरे ।

११९२

त्रिदशान्मृगजानां हि शरैरेतैर्गतजीवितैः । क्षणेन संवृता भूमिर्धौघैरिव नभस्तलं ।

ततः सुधारं ज्वलितं सूर्यमण्डलसन्निभं । धराय वसवे कृतं चक्रं नमुचिना रणे ।

पतता तेन चक्रेण धरस्व खन्दनोत्तमः । सध्वजः सायुधः साशो दग्धोऽर्ककिरणप्रभः ।

स त्प्राक्ता तं रथं देवः प्रदीप्तं चक्रेतेजसा । भयान्तस्त्रासुरेन्द्रस्य गतः खं वसुसत्तमः ।

पराजित्यासुरो देवं नमुचिर्व्यस्रगर्वितः । प्रयातः स्वेन सैन्येन भूयः सुरचक्रं प्रति ।

११९३

अथ लष्टा मयसैव देवदैत्यौ सुविभ्रतौ । प्रवरौ विश्वकर्माणौ माघाघ्नतविशारदौ ।

तथोः प्राणहरस्यासीत् संप्रहारो महात्मनोः । अन्योन्यस्पर्द्धिनोस्तत्र चिरात्प्रवृत्ति दीप्तयोः ।

लष्टा तु निमित्तैर्व्याणैर्दैत्यं तं बलगर्वितं । पराक्रान्तं पराक्रम्य विव्याध वज्रभिः शरैः ।

मयस्तु प्रतिविव्याध लष्टारं निमित्तैः शरैः । महावेगैः प्रसन्नाथैः शतकुम्भविभूषितैः ।

ननाद दितिजश्रेष्ठं हला लष्टा शरैर्बधं । संकुटो दैत्यसैन्यस्य विचिन्त्यजिव जीवितं ।

११९४

शक्तिं कनकवैदूर्यचित्रदण्डा महाप्रभा । देवो यद्वह्नी समरे दैत्येन्द्रे प्रत्यवाञ्जयत् ।

भोमां सव्यायधीं लष्टा पुरन्दर इवाश्रमि । तां लघुर्भुजनिर्भुक्तानर्कवैशाल्यप्रभा ।

मयश्चिच्छेद तीक्ष्णायैः शीघ्रं सप्तभिराश्रुगैः । ततः क्षिप्तमिव प्राणांस्त्रष्टुः कोपात्पुनरासुरः ।

प्रेषयामास मरुतः शरान् वर्हिणवाससः । चिच्छेद वाणांस्त्रष्टा तान् ज्वलितैर्मतपर्वभिः ।

दैत्यस्य समहावेगैः सुवर्णविकृतैः शरैः । तौ दृष्टाविव नर्दनौ बलिभौ बाधिताम्बरैः ।

११९५

शार्दूलाविव चान्योन्यं प्रसक्तावमिजप्रतुः । अन्योन्यं प्रतिविध्यन्तावन्योन्यस्थान्तरैषिणौ ।

अन्योन्यमभिवोचतां क्रुद्धाश्चोविषाविष । मन्त्रायजाविषासाद्य विषापायैः परस्परं ।
 शरैः पूर्णाघतोत्सृष्टैरन्योन्यमभिजगृहुः । ततः सुविषुला दीप्ता मयो रुक्माङ्गदां गदां ।
 लहरि प्राहिणोत् क्रुद्धः सर्वप्राणहरा रणे । तथा ज्ञानातिरथस्त्रुहन्मवाजिनः ।
 गदया दानवः क्रुद्धो वज्रोनेत्र इवाचक्षान् । अथ क्रुद्धो महादह्यैः सुराभ्यां तस्य संयुगे ।
 पुनर्दाभ्यां शराभ्यान्तु निशिताभ्यां महारणे । ध्वंजं लहरश्च प्लित्वा स्रुतं प्रेष्य यमकथं ।
 महाकायाश्चावेगान् मदयान् गदयाऽहनत् । दृष्ट्वा लष्टा तु समरे ध्वंजं स्रुतश्च पातितं ।
 हतास्रस्रुतमुत्सृज्य रथं भूना व्यपस्थितः । विषकार्यं युमहचापं युद्धाय कृतनिश्चयः ।
 हतास्रस्रुतं विरथं कृत्वा रिपुमवस्थितः । अथत्रिधा सेव्यमानो दीप्यमान इवावजः ।
 मयः कालान्तकप्रख्यश्चापपाणिरदृश्यत । निर्दहन्देवधैर्यानि दावाग्निरिव कालनं ।
 लघुः सोऽधिपतात्युयो नाराचांस्त्रिगुणतेजसः । चतुर्हंशं शिलाभौतान् साधकान् विविधाकृतीन् ।
 ते पपुसस्य देवस्य शोणितं रुक्मभूषणाः । आशीविषा इव क्रुद्धा भुजगाः कालचोदिताः ।
 ते तु चित्तिं समासाद्य शोभन्ते स्माद्युक्षिताः । अर्द्धप्रविष्टाः शरं विस्त्राणीव महोरगाः ।
 तं प्रत्यव्यत्त्वष्टा तु जाम्बूनदविभूषितैः । चतुर्हंशभिरत्युद्योगैराचरन्मिदमारयन् ।
 ते तस्य दैत्यस्य भुजं स्वयं निर्भिद्य पचिणः । विदार्य प्राविशन् भूक्षं भुजङ्गा इव वेगिताः ।
 ते व्यकाशन्त नाराचाः प्रविशन्तो वसुधरां । अस्त्रं गच्छन्तमादित्यं प्रविशन्त इवाश्रवः ।
 मयस्य विभिरत्युधैस्त्रहारन्तु पतचिभिः । अर्द्धयामास दैत्यैश्चो ज्वलितैः शोणिताशनैः ।
 लष्टाऽय मयनिर्भुक्तैः सायकैरर्दितो भृशं । अपाधाद्भयमुत्सृज्य श्रीडयाऽभिसमन्वितः ।
 तं तत्र हतसूतायं भुजङ्गमिव निविष्टं । लष्टारं विरथं कृत्वा मुदितः स तु दानवः ।
 विस्फारयन् सुरचिरं चापं रुक्माङ्गदं दृढं । रणे क्षतिष्ठदैत्यैश्चो ज्वलन्निव ज्ञताशनः ।
 पुलोमा तु बलश्लाघी दृष्टो दानवसत्तमः । रणे श्रुताद्युक्तेन रथेन प्रत्यदृश्यत ।
 ततो वै सर्वभूताभ्यां शरीरान्तरचारिणा । बलिना कालकल्पेन महायुध्यत वायुना ।
 पुलोमस्तत्र पवनः श्रुत्वा ज्वातलनिखनं । नास्त्वस्य यथा मन्तो गजः प्रतिगजखनं ।
 दैत्यचापच्युतैर्व्याणैः प्राञ्ज्वाद्यन् दिशो दश । रश्मिजालैरिवार्कस्य विततं साम्बरं जगत् ।
 स तास्रनयनः क्रुद्धः अशस्त्रिव महोरगः । बभौ दैत्यशरैर्व्यायूरश्मिवानिव भास्करः ।
 दैत्यचापभुजोत्सृष्टाः शरा वह्निष्वाससः । रुक्मपुङ्खा व्यकाशन्त रंसाः ज्वलीकृता इव ।
 चापध्वजपताकाभ्यश्चन्द्रादोश्चामुखासुगात् । प्रपतन्तः स्रु दृश्यन्ते दैत्यसायतशः शराः ।
 एवं सुतोत्थानं खचराञ्जलभानिव पावके । सुवर्णविक्रतोऽस्त्रान्ममोक्ष दितिजः शरान् ।
 तमन्तकमिव क्रुद्धमापतन्तं स माहृतः । त्यक्त्वा प्राणानतिक्रम्य विद्याध नवभिः शरैः ।
 तस्य वेगमभंहाय दृष्ट्वा वायुः सवातनः । उत्तमं जवमास्त्राय व्यधमस्यायकव्रजान् ।
 ततो विधम्य बलवान् शरजालानि माहृतः । निव्याध दैत्यं विंशत्या विविधैर्नतपर्वभिः ।

१२२०

१२२१

१२२२

१२२३

१२२४

१२२५

महद्गणानां प्रवरा दश दिव्या महीजयः । बाधु बाधिति वेगेन विद्वन्नादं प्रचकिरे ।
 तस्मिन् समुत्थिते शब्दे तुमुषे सोमहर्षणे । अभधावन्त दितिजाः पौलोमाः क्रोधमूर्खिताः ।
 ततः प्रच्छादयामासुः पवनं शरदृष्टिभिः । पर्णतं वारिधाराभिः प्रादृषीव वल्गाः काः ।
 ते पीडयन्तः पवनं क्रुद्धाः सप्त महारथाः । प्रजासंहरणे घोराः सोमं सप्तपदा इव । १२६१
 ततो दक्षिणमोभ्ये नानारत्नविभूषितं । करं करिकराकारमुद्यस्य युधि मारुतः ।
 तेषां मूर्खसु दैत्यानां पातयामास वीर्यवान् । निहता वायुवेगेन तेन सप्त महारथाः ।
 त्यक्त्वा प्राणान् पुरोमा तु विव्याध नवभिः शरैः । तस्यापि तमसं हार्यं दृष्ट्वा वायुः सनातनः ।
 अयस्त्रिन्धु शरैर्घास्तान् ज्वलितान् वै पुरोमतः । तेषां विदार्य तेजसि दानवानां महात्मनां ।
 शोणितक्लिन्नमुकुटा गैरिकाका इवाद्रयः । ते क्लिन्नमर्मास्त्रिभुजाः पतन्तो भान्ति दानवाः । १२६२
 मातङ्गयूयपा रुग्णाः पुष्पिता इव पादपाः । तेषां विदारितैर्दंष्ट्रैर्दानवानां महात्मनां ।
 ततः प्रावर्तन्त नदी रौद्ररूपा भयावहा । प्रसवन्तो रणे रक्तं भीरुणां भयवर्द्धनम् ।
 देवदैत्यगजास्थानां रुधिरौघपरिभुता । रणभूमिरभूद्रोद्रा तत्र तत्र सहस्रगः ।
 संवृता गतमथैस्य यत्तराजसखैरैः । सानुषङ्गपताकैश्च पातितैश्च ध्वजैरथैः ।
 शोणिकुम्भैस्तथा नागैर्घण्टाभिः सुविभूषितैः । सुवर्णपुष्पैर्ज्वलितैर्नाराचैस्त्रिगुणैर्जितैः । १२६३
 देवदानवनिष्पन्नैः सविषैश्च गैरिव । प्राप्तोत्तमरभसैश्च शक्तिखड्गपरशुधैः ।
 सुवर्णकिरितैश्चापैर्गदामुषलपट्टिधैः । कनकाङ्गदकेयूरैर्भुक्तैः कुण्डलैः प्रभुधैः ।
 तनुधैः सतलत्रैश्च शरैर्निष्कैश्च शोभनैः । हतैश्च दितिजैर्भिषैः शस्त्रस्यन्दनवर्जितैः ।
 पातितैरपविद्धैश्च प्रबभौ घोरिव घरैः । निपातितध्वजरथो हतवाजिरथद्विपः ।
 विमर्द्दो देवदैत्यानां सदृशः कर्माणा बभौ । अय दैत्यसहस्रेण पौलोमेन महारथः । १२६४
 संवृतः पवनः श्रीमान् गदामुषलपाणिना । ते जघ्नः शतसाहस्राः पवनं दानवोत्तमाः ।
 तैर्बध्यमानस्य बभौ तोत्रार्हित इव द्विपः । हलाऽष्टौ तत्र दैत्यानां प्रतापिनः पवनः प्रभुः ।
 कृत्वा मार्गं महाबाहुः प्रयातः स महारथः । अद्यापि च सुविस्तीर्णः पन्थाः संदृश्यते दिवि ।
 नास्त्रा वायुपथो नाम सिद्धाः पश्यन्ति तं सदा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हयग्रीवस्तु दितिजः पूष्णमासाद्य वीर्यवान् । ननाद सुमहानादं सिंहवत्सुमहाबलः । १२६५

विस्फार्य सुमहाबाह्यं क्षेमजालविभूषितं । पूषणं दितिजोऽपश्यत् क्रुद्धो घोरेण चक्षुषा ।

भुजाभ्यामाददानस्य सन्दधानस्य सायकान् । मुञ्चतः कर्षतो वाऽपि ददृशे तत्र नान्तरं ।

अग्निचक्रोपमं दीप्तं मण्डलीकृतकार्मुकं । तत्रासीद्दानवेन्द्रस्य सख्यदक्षिणमस्यतः ।

रक्तापुष्पैस्ततस्तस्य चापमुक्तैः श्रितैः शरैः । प्राञ्ज्यायन्त शिलाघातैर्हिंस्रः सूर्यस्य च प्रभाः ।

ततः काञ्चनपुङ्गवानां शराणां नतपर्वणां । नभश्चराणां नभसि दृश्यन्ते बहवो वज्राः । १२६६

गिरिशृङ्गनिभाचापाप्रभवन्तः शरोत्तमाः । अणीकृताः प्रकाशन्ते सान्तः क्रौञ्चा इवाम्बरे ।

गाङ्गपवान् शिलाघातान् कार्पण्यस्त्रविभूषितान् । प्रसन्नायाश्चहावेगान्ममोच दितिजः शरान् ।
 ततश्चापबलोद्भूताः शतकुक्कुविभूषिताः । देहे समवकीर्त्यन्त पूष्णः सुनिशिताः शराः ।
 ते व्योम्नि रुक्माविक्रताः संप्रकाशन्त सर्वशः । खद्योता इव चर्मान्ते खे चरन्तः सहस्रशः ।
 शिलाघाताः प्रसन्नायाः पूष्णं विबुधुः शराः । दैत्यः प्रच्छादयामास पूष्णं शरवृष्टिभिः । १२२८०
 पर्वतं वारिधाराभिम्ब्यादयन्निव तोयदः । ततस्तु पूष्णो देवस्य बलवीर्यपराक्रमं ।
 व्यवसायश्च सत्त्वश्च ददृग्दृष्टिदशाऽद्भुतं । तां समुद्रादिवोद्भूतां शरवृष्टिं समुत्थितां ।
 नास्तिनयत्तदा पूषा दैत्यश्चापद्रवद्रुषा । हेमपट्टं महानादं पूष्ण आसीन्महद्भुतः ।
 विकटं मण्डलोभूतं शक्रायुधमिवापरं । ततः शराः प्रादुरासन् पूर्यन्त इवाम्बरं ।
 सुवर्णपुष्पाः पूष्णस्ते प्रभवन्तः शरासनात् । मास्तिव रुक्मापुष्पानां वितता व्योम्नि पत्रिणां । १२२८१
 प्रादुर्गामीन्महाघोरा वृहती पूषकार्मुकात् । ततो व्योम्नि विमुक्तानि शरजालानि सर्वशः ।
 आहतानि व्यशीर्व्यन्त शरैः सञ्जतपर्वभिः । ततः कनकपुष्पानां शराणां कङ्कवाससां ।
 पततां पात्यमानानां स्त्रमासीत् संवृतं व्रजैः । पूषा त्वच्छादयदाणैर्हयगोवं शिलाशितैः ।
 नामाङ्गैरर्कसदृशैर्दिव्यैर्हमपरिष्कृतैः । ततो व्यसृजदुष्पाणि शरवर्षाणि दानवः ।
 अमर्षा बलवान् क्रद्धो दिधक्षन्निव पावकः । पूष्णस्त्वानौ ध्वजश्चैव पताकां धनुरेव च । १२२८२
 रश्मोन् योक्ताणि चाग्रानां हयगोवो रणेऽज्जितम् । अथास्यामान् पुनर्भित्ता चतुर्भिः माघकोत्तमैः ।
 मारुतिं सुमहातेजा रथोपस्थादपातयत् । कृतस्तु विरथः पूषा हयगोवेष संयुगे ।
 समकम्पत भीतोऽभौ सिन्धोरिव महोत्थयः । गतः शक्रयाभ्यासं मुक्तो मृत्युमुखादिव ।
 तत्राद्भुतमिदं भूये युद्धमासीत् सुदारुणं । कृतप्रतिकृतं घोरं शम्बरस्य भगस्य च ।
 सप्तकिष्कुपरीणाहं द्वादशारत्निकार्मुकं । वासवाशनिनिर्घोषं दृढज्यं भारसाधनं । १२२८३
 कर्षन्वयाचमदृशान् व्यसृजत् सायकान् बहून् । क्रोधशरकनयनः शम्बरः सर्वयोगवित् ।
 तेन विचास्यमानानि देवसैन्यानि सर्वशः । समकम्पन्त भीतानि सिन्धोरिव महोत्थयः ।
 तमापतन्तं संप्रेक्ष्य विरूपाक्षं विभीषणं । भगः प्रस्फुरमाणौष्ठस्त्ररमाणो न्यवारयत् ।
 ततो भगो महेश्वामो दिव्यं विस्फारयन्धनुः । अवाकिरद्दिशः सर्वान् व्यविक्षेपेण नादयन् ।
 तमभ्यधाङ्गो दैत्यं तूष्णमस्यन्तमन्तिकात् । मातङ्गानिव मातङ्गा वृषं प्रतिवृषो यथा । १२२८४
 तैः प्रवृद्ध महोवेगौ धनुषौ भारसाधनौ । प्रच्छादयेतामन्यान्यं तत्तमाणौ महेषुभिः ।
 तयोः सुतुमुलं युद्धमासीद्घोरं महारणे । भगशम्बरयोर्भीममप्रमेयं महात्मनोः ।
 अथ पूर्णायनोत्पृष्टैः शरैः सञ्जतपर्वभिः । व्यदारयेतामन्यान्यं कांक्षे निर्भिद्य शशणी ।
 तौ तु विचतश्चर्माङ्गौ शोणितौषपरिभुतौ । संप्रेक्षमाणौ रथिनावुभौ परमदुर्धमौ ।
 तत्तमाणौ शितैर्वाणैर्न वीरितुमशक्नुतां । ततो विद्याध सन्ने त्वरमाणोऽसुरो भगं । १२२८५
 नाराचैः क्रोधतासाचः कालान्तकथमोपमः । गरुत्मानिव चाकाशे पोषयानो महोरगान् ।

युमान्कोपमः श्रीमान् दैत्येषु व्यथरहसो । आचार्य महतो सेनां प्राद्ववर्त्ता पुनः पुनः ।
 चन्द्रं मृत्युमिवायान्तं दृष्ट्वा बोधा विविक्लिपुः । यतो यतः प्रविपति शिग्रिरास्त्रं तमोनुदः ।
 ततस्ततो व्यग्रोर्ध्वं दैत्यसैन्यानि सर्वशः । व्यदारयत सैन्यानि खलसेनाभिसेवतः ।
 प्रमत्तमरिसैन्यानि व्याहितारुमिबान्तकं । तं तथा भीमकर्षाणं गृहीतास्त्रं महाहवे । २२५*
 दृष्ट्वा शशाङ्कमायान्तं दैत्यानां चन्द्रभास्करौ । ताक्षमाचाणि चापानि कर्षमापौ महाबलौ ।
 कादधेतां शरैश्चन्द्रं वृष्टिमन्ताविवाङ्मुदौ । अथ निस्कार्यमाणानां कार्मुकाणां सुरामुरैः ।
 अभवन्मुलः शब्दो दिशः संनादयन्निव । विगदन्निर्वाणानैर्ह्रस्वमापैश्च वाजिभिः ।
 नेरीशङ्खमृदङ्गैश्च वाद्यमानैर्भस्मले । घुघुक्ष्वले संकुट्वा ज्वल्यन्तु यन्निखिनः ।
 अन्यान्यनभिगर्ज्यन्ते गोष्ठेष्विव महाहृषाः । शिरसां पात्यमानानां समरे निशितैः शरैः । २२५*
 अस्मदृष्टिरिवाकाशे ह्यभवत् सेनयोस्तयोः । कुण्डलोष्णोपधारीणि जालरूपस्रजंश्च च ।
 यतितानि स्म दृश्यन्ते शिरांश्चि रणमूर्ध्वनि । विशिखोन्मथितैर्गोर्ध्वैर्ऋभिश्च सकार्मुकैः ।
 सहस्रभरणैश्चान्यैः प्रच्छिन्नैर्वाधरोचितैः । कवचैरावृतैर्गोर्ध्वैरुहभिश्चापि भास्करैः ।
 मुखैश्च चन्द्रसङ्काशैस्तप्तकुण्डलभूषणैः । गजवाजिमनुष्याणां सर्वगात्रैः समन्ततः ।
 आसीत्सर्वा समकीर्णा मुहूर्त्तैर्न वसुन्धरा । चार्पभेद्यः स विपुलः शस्त्रविद्युत्प्रकाशिनः । २२५*
 वाहननाश निर्धोषः सगद्यिजुसमोऽभवत् । स संप्रहारस्तुलः कटुकः शोणितोदकः ।
 प्रावर्त्तत सुराणाञ्च दानवानाञ्च संयुगे ।

इति श्रीमहाभाते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे पट्टचत्वारिंशदधिकद्विंशतेऽध्यायः ॥ २४६ ॥

॥ दैत्यशायन उवाच ॥ तस्मिन्महाहवे रौद्रे तुमुक्ते लोमहर्षणे । ववर्षुः शत्रवर्षणि संख्या देवदानवाः ।
 व्यक्रोशन्त गजान् च शरवर्षप्रपोडिताः । अशास पर्यधावन्त हतारोहा दिभ्यो दश ।
 उत्पत्य निपतन्त्यन्ते शरवर्षप्रपोडिताः । देवानां दानवानाञ्च गजाश्चरथिनां तदा । २२५*
 समरे तव शूराणां प्रवराणां तरस्त्रिणां । धनुर्व्यातलशब्देन न प्राज्ञायत किञ्चन ।
 शरशक्तिगदाभिस्तु खड्गैश्चास्मिततजसः । निजजुर्महतो सेनामन्योन्यस्य परन्तपाः ।
 बाहूनामुत्तमाङ्गानां कार्मुकाणाञ्च संयुगे । राशयः समदृश्यन्त देवदैत्यसमागमे ।
 अस्यानां कुञ्जराणाञ्च रथाणाञ्च वक्त्रिणां । अन्तं स्म नाधिगच्छन्ति निहतानां सुरामुरैः ।
 गदाभिररिभिः प्रसैर्वापैः संगतपर्वभिः । बोधास्तत्राभ्यहन्यन्त हस्य प्रष्टापि तददृष्ट । २२५*
 प्रावर्त्तत ततो घोरा शोणितौघतरङ्गिणी । गदो मध्येन सैन्यानां केवलैश्चलाह्वया ।
 हाहाकारमहाशब्दे बोधानामभवन्तदा । दानवैर्धन्यमः नानां दिशामां महारथैः ।
 एकं तदभवद्युद्धं देवानामसुरैः सह । निभीषणं महारौद्रं विभ्रं भीमदंष्ट्रं ।
 विरोचनस्तु तत्रैव विव्यकुर्वन् महारथैः । जघान हृदि राभाचं सार्धं परमप्रपिन्नं ।
 तमायान्तमभिप्रेक्ष्य विव्यकुर्वन् शरैस्त्रिभिः । अमेयात्मा सुरप्रेष्ठः प्रत्यविध्यन् स्रगान्तरैः । २२५*

साध्यस्य वाणाभिहतस्रोतार्हित इव दिपः । विरोचनः प्रज्ज्वाल कोधेनाग्निरिवाधरे ।
 स कार्मुकनिर्घुनैर्निग्नन्दानवसत्तमः । विष्वक्सेन विभेदाजौ दीप्तैः सप्तभिराशुगैः ।
 सोऽतिविद्धो बलवता दानवेन सुरोत्तमः । मूर्च्छामभिमगमाशु ध्वजस्त्रापाश्रयत्तदा ।
 ततः स पुनरास्य साध्यो युद्धे मनो दधे । विस्मयार्थं समहृत्पापं दैत्यमध्ये व्यवस्थितः ।
 विरोचनस्तु बलवानभ्ययुध्यत सर्वशः । सोमसन् सुरसैन्यानि समन्ताक्षिप्रैः शरैः । १२५०
 ततस्तस्यासुरेन्द्रस्य युध्यमानस्य संयुगे । म्रूयते तुमुलः शब्दे जीमूतस्येव गर्जतः ।
 स अगर्ज्य महाघोरो विनिग्नन्देववाहिनीं । चण्डमेघोऽप्यवर्षाव सविद्यत्क्षानविक्षुमान् ।
 दिग्भो विद्रावयामास शरवर्षेण दानवः । सर्वसैन्यानि देवानामुद्यतास्तौ महाहवे ।
 ते प्राद्ववन् विजस्ता रथेभ्यो रथिनस्तदा । सादिनस्याश्वष्टेभ्यो भूजौ चापि पदातयः ।
 श्रुत्वा कार्मुकनिर्घोषं विस्फुर्जितमिवाग्रजैः । सर्वसैन्यामि भीतानि व्यवसोद्यन् संयुगे । १२५१
 विरोचनभयवत्सा रथेभ्यो रथिनस्तदा । पदातीनां ययुः संघा यत्र देवः शचीपतिः ।
 विष्वक्सेनस्य साध्यस्य सर्वतः सुमहाबलः । पादरक्षसहस्राणि निजघान चतुर्हस्त ।
 अश्वटुन्देषु नागेषु रथानोकेषु वा विभुः । पदातीनाञ्च संघेषु विनिग्नन् प्रत्यदृश्यत ।
 वितत्य श्येनवत् पचौ सर्वतः स वरूथिनीं । भित्त्वा भित्त्वा महाबाहुः शिरांस्त्राजावकृन्तत ।
 सादिनस्य पदाताश्च हतशेषास्तथा रथाः । विष्वक्सेनेन सहिता विरोचनमभिद्रवन् । १२५२
 तेष्विचर्मणदाशक्तिपरिघप्रासतोमरैः । तमेवानुप्रधावन्तः शिङ्घनादं विनेदिरे ।
 अथ सोऽभिं समुद्यम्य जवमास्थाय दानवः । चकर्त्त रथिनामाजौ शिरांसि च धनूषि च ।
 रथनागाश्वटुन्देषु बलवानरिमर्हन् । विरोचनस्वरन् मार्गान् प्रकारानेकैर्विश्रितं ।
 भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाश्रुतं प्रसृतं भुतं । सन्पातं समुदीर्णञ्च दर्शयामास दानवः ।
 केचिद्भ्रासिना रुग्णा दानवेन महात्मना । विनेदुर्भ्रंशमर्थाणो निपेतुश्च गतासवः । १२५३
 किञ्चष्टा हतारोहा दानवेन महात्मना । विद्रुताः स्नान्यनीकानि जघ्नस्त्रिदशवारणाः ।
 निपेतुर्बुद्ध्यामाकाशान्निहन्ता दृढधन्वना । विविधासोमराश्चापा महामाचशिरांसि च ।
 प्रतीपमाहरन्नागानश्वंश्च भृशविवलान् । चकर्त्त रथिनामाजौ शिरांसि च धनूषि च ।
 आश्रुत्य रथिनः कांसित् परामृष्य महाबलः । सूतांसि च्छेद खड्गेन ध्वजानपि च दानवः ।
 मुहुर्हृत्पततो दिक्षु धावतश्च यशस्विनः । मार्गैश्च चरतश्चिन्वान व्यसथन्त ततोऽसुराः । १२५४
 निजघान पदा कांसिदाक्षिणान्यानपोययत् । खड्गैर्नान्याश्च चिच्छेद नादेनान्यानभोवथत् ।
 ऊरुस्तस्मिन्हीताश्च प्रपतन्त्यपरे भुवि । अपरे चैनमाशोक्य भयात् प्राणानवाहजन् ।
 तस्मिन्नु वर्त्ममाने वै युद्धे महति दारुणे । रथौघवाजिनागानां सुराणाञ्च महाहवे ।
 कुजम्भो दितिश्रेष्ठो ह्यंशमादित्यमाहवे । योषयामास समरेष्टवः प्रतिवृषं तथा ।
 जघानाचक्षुषकाशो मन्तवारणविक्रमः । स्फुरद्भिर्निशितैस्तीक्ष्णैः शरैर्ध्वजभिराशुगैः । १२५५

देवसेनासहस्राणि सरयानि महाहवे । तस्य वाणपथं प्राप्य नाभ्यवर्त्तन् सर्वशः ।
 प्रणेदुः सर्वभूतानि बभूवुस्त्रिमिरा दिशः । देवानामजयलाच प्रत्यदृश्यत दारुणः ।
 अंशस्तु दानवेन्द्रस्य जघानोत्तमविक्रमः । अगोकं दशसाचकं कुक्षराणां तरङ्गिणां ।
 आपतन्तं गजानोकं कुजम्भो वोष्ण दानवः । गदापाणिरवारोहद्रथोपस्थादरिन्दमः ।
 अद्रिमारमयो गुर्वी प्रगृह्य महतीं गदां । अभद्रवङ्गजानोकं व्यादितास्य हवान्मकः ।
 स गजान् गदया निग्नन व्यचरत् समरे बली । कुजम्भो दानवमेधो दण्डपाणिरिवान्मकः ।
 विशोषेदन्तांश्च वङ्गन् भिन्नकुम्भाश्च वारणान् । अकरोद्दानवमेध उद्दिश्याद्दिश्य तान् बली ।
 विशोषेदन्तां बहवो भिन्नकुम्भास्तथाऽपरे । कुजम्भेनाहिता नागा व्यद्रवन्त दिशो दश ।
 कुजम्भस्य च येऽमात्या दानवा पौरदर्शनाः । नाराचैर्विमलैस्त्रीस्तैरभ्यग्नं गजयोधिनः ।
 तुरैः तुरप्रेभैश्च दानैरस्त्रलैश्च यथा । चिच्छेद पोतमाङ्गानि कुजम्भो दानवोत्तमः ।
 शिरोभिः प्रपतद्भिस्त्रय गगनं समपूर्यत । अस्त्रवृष्टिरिवाभाति बाहुभिश्च सहाङ्गुभैः ।
 कृत्तान्तमाङ्गाः स्कन्धेषु गजानां गजयोधिनः । अदृश्यन्त महाराज ताला विभिरथो यथा ।
 आपतन्तं महानागमेघस्यासुरस्तमः । विव्याधैकेषुणा कुङ्कुमतः स विमृष्टोऽभवत् ।
 विगाह्यैवं गजानोकं कुजम्भो दानवोत्तमः । विनिग्नन् प्रवरान् सैन्यान् गदया गदितान्मरः ।
 एकप्रहारमिहतान् कुजम्भेन महागजान् । अपश्यन्त सुराः सर्वे पर्वतानिव पातितान् ।
 कुजम्भस्य च मार्गेषु विशोषोक्ते महागजाः । वज्राहता हवेन्द्रेण विशोषां हव पर्वताः ।
 अमन्यन्त सुरास्तस्य मूर्त्तिमन्तमिवान्तकं । गन्धादेव यशोर्थ्यन्त सिंहस्थेतिरे नृगाः ।
 स ह्यायमीं गादां विशदुर्वितां जगशोषितैः । व्यादितास्तो नदन् कुङ्को रौद्रं रूपमधारयत् ।
 यथा हि भगवान् कुङ्कः प्रजानां संलये पुरा । प्रकीडमानो गदया रणमध्ये महासुरः ।
 गोपाल इव दण्डेन कालयत् स महागजान् । कुङ्कं कालमिवाकाशे दण्डमुद्यम्य दानवं ।
 अपश्यन्त सुराः सर्वे कुजम्भं भीमविक्रमं । हतारोहस्तु तत्रान्ये प्रभिन्ना वारणोत्तमाः ।
 गदया हन्यमानाश्च वाणैश्च सृष्टविलिताः । असहन्तः कुजम्भस्य गदावेगं महाहवे ।
 स्वान्यनीकानि सृष्टन्तः प्राद्रवन्त महागजाः । महावात इवाभ्राणि विधम्य गदया गजान् ।
 अतिष्ठत् समरे दैत्यः कालः संवर्त्तको यथा ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे सप्तचत्वारिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥२४७॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सर्वाणि सैन्यानि देवराजस्य शासनात् । अभद्रवन्त इतिजावदतो भिरवाचवान् ।

तं बलीघमपथ्यन्तं देवानां सुदुरासदं । रथनागाश्चकलिलं शङ्खदुन्दुभिनादितं ।

आपतन्तं मुदप्यारं रजसा सर्वतो हृतं । दैत्यसागरमबोध्य समुद्रमिव पर्वणि ।

तदासुर्यमपथ्यन्तमश्रुत्यमिवाहुतं । रथनागाश्चकलिलं समुदीर्णं महाबलं ।

आवाय्यं तरसा सर्वं कुजम्भो बलितान्मरः । अतिष्ठत् समरे दैत्यो गिरिर्बेहरिवाचसः ।

अनोकानि कुजभक्त गदया संन्यवारयत् । अनोकानि कुजभक्त वारिताऽभून्निहयमा ।

१२६११

तस्मिंस्तयावर्त्तमाने संप्रहरि सुदाहये । तेषाम् संप्रहारे वै वर्त्तमाने महात्मना ।

असिलोमा हरिश्चैव जगत्तुल्यं परस्परं । असिलोमा तु बलवान् संकुटो दानवाधिपः ।

देवमैन्यस्य सर्वस्य धूमकेतुरिवोत्थितः । तमोऽस्मै दवापोहत् मुरसेन्यानि संयुगे ।

सहस्ररश्मि रतिमो दानवस्य रथोत्तमः । शरैर्कोष इवावधत् देवानोके प्रतापवान् ।

शरैर्घोरशभिर्दत्तैः प्रतपन् घोरदर्शनः । रौद्रः क्रूरो दुराधर्षो दुर्व्याघ्रो ध्वजिनीमुखे ।

१२६१२

युध्यते हरिणा साङ्गं यत्नमान इव प्रभुः । उद्येयुरुयवदन्तो मृद्यमानो महायजान् ।

सुराणामुत्तमाङ्गानि प्राचिनेत् समुद्रावलः । यत्नमानः स सेन्यानि शरदंष्ट्रः प्रतापवान् ।

अभिजिज्ञे दुराधर्षस्यापस्माननोऽसुरः । परश्वधधरः क्षोमान् मृदङ्गापूरितध्वनिः ।

अतिष्ठ दानवव्याघ्रः संयुगे व्याघ्रवद्वहो । मौर्वीधिषक्त्तनयितुः पृथक्पृथक्तो महान् ।

धनुर्विशुद्रणाटोपि महाभेष इवापरः । बलौघसगरो घोरि बाहुपादो दुरासदः ।

१२६१३

कार्ष्णिकोर्षितरङ्गायो बाणावर्त्तमहाब्रह्मः । गदासिमकरो रौद्रे व्योमलः शिख्योद्धतः ।

नाराचभीनः समहान् गर्जितोत्क्रुष्टोद्यवान् । हयान् गजान् पदांतांश्च रथांश्च तरसा बद्धन् ।

न्यमज्जयत शंभामे परवीरान्महारथान् । अज्ञावयस्य देवैषान् दारुणो दानवेश्वरः ।

प्रामद्वत् युधि श्रीमान्दैत्यश्रेष्ठो महाबलः । अपश्यत्स्त्रिदशाः सर्वे शुद्धजाम्भूनदप्रभे ।

सम्रङ्गं तच्च युध्यन्तं ज्वलन्तमिव पावकं । मध्यन्दिनगतं सूर्यं तपन्तमिव तेजसा ।

१२६१४

न श्रेष्ठः सर्वसेन्यानि दानवं प्रसमीलितुं । यथा प्रहृष्टो घर्षांते दहेत्कलं कुताशनः ।

तथा सुरबरान्देत्यो ददति सा स्वतेजसा । देवानां दानवानाञ्च बलं नर्दति दारुणं ।

विमूढमभवत्सर्वमाकुलश्च समन्ततः । ततः शूरा वलोदया हस्तशरथभृगताः ।

आर्या बद्धिं समास्थाय न त्यज्यन्ति महाहवं । तदुत्पिच्छलकं युद्धमभवत्त्रैमहर्षिणं ।

देवदानवयोर्घोरं तृधिरस्त्रावकर्हमं । न दिशः संप्रजानन्ति भययाह्नियोडिताः ।

१२६१५

शस्त्रघातांश्च विविधान्दानवानां महारथे । अन्योन्यं मूढचित्तलो निबध्नुर्याकुलोऽनुताः ।

स्नान् परास्त्राभ्यजानन् विमूढाः शस्त्रतेजसा । शिरोरुहेषु संगृह्य कश्चिज्जूरस्य संयुगे ।

शूरश्चिन्तति मूर्खानं सन्दृष्टौष्ठपटामनः । बाहुभिर्मुष्टिभिश्चैव वज्रकलैः सुदारुणैः ।

प्रहरन्ति रणे वीरा न्यस्तः परस्परं । योधप्राणहरे रौद्रे स्वर्गहारविघ्नने ।

मकुले तुमुले लुट्टे वर्त्तमाने भयावहे । हयो हयं गजो नागं वीरो वीरं महाहवे ॥

१२६१६

अभिदुद्राव वेगेन न्यहनन्निवमलिकात् । असुराश्च सुराश्चैव यिकमाख्या महारथयाः ।

उत्सृजन्तो रणे प्रणान्निजगुरितरेतरं । मुक्तकेशा विक्रवा विरथाऽम्बुजकार्ष्णकाः ।

हस्तैः पादैर्युध्यन्त दानवास्त्रिदशैः सह । हरिस्तु निशितं भक्तं प्रेषयामास संयुगे ।

स तस्य धनुषः कोटिं कृत्वा भूमावपातयत् । पुनर्यापि वृषत्कानां शतानि नतपर्व्याणां ।

प्राहिणोत्सहसा तस्य दानवैन्द्रस्य संयुगे । तस्य देहे विमुक्तास्ते माहतेन समीरिताः ।
 मग्नःकुकाया विषभुः पञ्चगा इव पर्वते । स तैर्निपातितैर्गात्रैः शरद्विरसृगव्यथं ।
 बभौ दैवो मरु बाहुर्भूतद्वानुमिवोत्तृजन् । ततोऽखिलोमा संक्रुद्धः प्रमृष्टान्यन्मरुद्वज्जुः ।
 हृक्पुङ्खंश्च निशितान् प्रेषयामास सायकान् । तैस्तैर्मर्षसु विव्याध सर्पानलविषोपमैः ।
 गात्रं मञ्जुःदयामास महाभैरिव पर्वतं । भूयः सन्धाय च शरं मुमोचान्तकमन्त्रिभं ।
 सुपुङ्खं सूर्यमङ्गाशं वाणमप्रतिमं रणे । तेन विद्धः स वाणेन संयुगे भीमकर्षणा ।
 मुमोह सहसा देवो भूमौ च निपपात ह । ततो हाहाकृतं सर्वं देवे भूतलमास्थिते ।
 जगत्सदेवमविष्टं यथाऽर्कपतने तथा । परिवारांस्तु समरे जघामास्य महासुरः ।
 एकविंशत्यहस्त्राणि योधानां दानवोत्तमः । जयश्रिया सेव्यमानो दीप्यमान इवानलः ।
 प्रमृष्टा कर्ष्मकं घोरं गतः शक्ररथं प्रति । तत्रैव तु महायुद्धे समैन्यावस्थिनावुभौ ।
 प्रयुद्धौ सह तृत्रेण बलिना देवतारिणा । वणखड्गधनुष्याणि समरे त्यक्तजीवितः ।
 आसाद्य सोऽश्विनौ तृत्रः स्थितो गिरिरिवाचलः । ततः शङ्खमुपाभाय दिपतां सोमहर्षणं ।
 व्याघोषतलनिर्घोषैः सर्वभूतान्यमोहयत् । ततः संवृष्टरोमाणः शङ्खशब्दं विप्रमुमुवुः ।
 यत्तराक्षदेवौघःस्तस्याणवसमस्त्रनं । गदापरिघनिस्त्रिंशशक्तिशूलपरयधः ।
 प्रमृष्टो वायराजन् यत्तराक्षसबाहुभिः । तैः प्रमुक्तास्महाकायैः शूलशक्तिपरयधान् ।
 भस्मैर्तृत्रः प्रचिच्छेद भीमवेगरवैस्त्रयाः । सोऽन्तरोक्षचराणां भूमिष्ठानाञ्च गर्भंतां ।
 शरैर्विव्याध गात्राणि देवानां प्रियदर्शनः । तृत्रासुरभुजोत्सृष्टैर्बहुभिर्यत्तरक्षसां ।
 निरुक्तान्येव दृश्यन्ते शरीराणि शिरांसि च । अथ रक्तमहातृष्टिरभ्यवर्धत भेदिनीं ।
 गदापरिघभिन्नानां देवानां गात्रसम्भवा । प्रच्छाद्यमानं देवौघैर्तृत्रं भीमपराक्रमं ।
 ददृशुः सर्वभूतानि सूर्यमभ्रगणैरिव । सरश्मिभिरिवादित्यः प्रतपन् सर्वदेवताः ।
 अविध्यदलवान् क्रुद्धः सायकैर्भस्मभेदिभिः । नदतो विविधास्त्रादानर्द्दितस्यापि भायकैः ।
 न मोहममुरेन्द्रस्य ददृशुस्त्रिदश रणे । तेऽमिशक्तिगदाभिस्तु परिघप्राप्तोमरैः ।
 परयधैस्त्रिशूलैस्तु प्रववर्षुर्भहारथाः । ततो तृत्रः सुसंक्रुद्धस्तदाऽभ्यर्द्धितो बली ।
 अभ्यवर्षच्छतैर्वाणैस्तान् सर्वान् सत्यविक्रमः । ते वै विप्रकृता देवा विप्रकोर्णमहायुधाः ।
 घोरमार्त्तस्त्रं चक्रुर्वृत्रासुरभयार्द्धिताः । उत्सृज्य ते गदाशक्तिशूलासिपरशून् रणे ।
 उत्तरा दिशमजम्बुत्वामिता दृढधन्वना । ततः शूलगदापाणिर्व्यूढोरस्को महाभुजः ।
 प्रावल्गान् रणे दैत्यस्त्रामयन् सचराचरं । तत्रैकस्तु महाबाहुरथो शूलधरः प्रभुः ।
 अभ्यधात दैत्यैश्च तृत्रमप्रतिमं रणे । गृहीतचापो वेगेन प्रभिज्ज इव वारणः ।
 वत्सदन्तैस्त्रिभिः पार्श्वे विव्याधासुरसत्तमं । सोऽतिविद्धो महेष्वाभो तृत्रः परमकोपनः ।
 गदां जघाह बलवान् गदायुद्धविशारदः । तां प्रमृष्ट गदां भीमामद्विसारमयीं दृढां ।

११५६

११५७

११५८

११५९

११६०

११६१

ऋश्मिन् महासागम्य ताडयामास वीर्यवान् । दीप्यमानं ततः शूलमश्वी सुविपुलं दृढं ।

१२४६५

प्रक्षिप्तोद्धृतदैत्याय समरे लोमहर्षणं । भङ्गा शूलं गदाग्रेण गदायुद्धविशारदः ।

अश्विनं महासाभ्यर्क्षं ऋक्षत्मानिव पञ्चगं । सोऽन्तरोक्षं समुत्पत्य विधूय महतीं गदां ।

नामत्यारमि चित्तेप गिरिशूद्रोपमां बली । गदयाऽभिहतोऽयाश्वी त्यक्त्वा शूलमनुत्तमं ।

प्रययौ महासा तत्र यत्रायुधत वासवः । पराजित्य तु संपाप्ते सोऽश्विनं निभीमविक्रमं ।

जयश्रिया सेव्यमानो दृष्टो युद्धे क्ववस्थितः ।

१२४६६

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे अविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे अष्टचत्वारिंशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २४८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्रैव सुमहायुद्धे रणाजिर्ह्वयसन्तमः । युध्यते सद्य दैत्येन एकचक्रेण धीमता ।

प्रच्छाद्य रथपन्याममुत्क्रान्तं महारथं । एकचक्रेण सैन्यन्तु शरवर्षैरवाकिरत् ।

महासुरा महावीर्या महापट्विशयोधिनाः । शूलानि च भुषण्डोश्च लिपन्ति स्म महारथे ।

तच्छूलवर्षं सुमहद्गदाशक्तिसमाकुलं । अश्विं दितिजैर्मुक्तं दुर्निवार्यं चराचरैः ।

अन्यान्यभयवर्त्तन् देवासुरगणा युधि । महाद्रिशिखराकारा वीर्यवन्तो महारथाः ।

१२४६७

शतं शतास्य तुरगास्तस्य युक्ता महारथे । महासुरवरखेव क्षिरप्लवकशिपोर्युधि ।

तेषां चरणपातेन सक्तनेमिस्तनेन च । तस्य बाणनिपातैश्च क्षता वै शतशः सुराः ।

ततः स लघुभिस्त्रैः शरैः सज्जतपर्वभिः । आयुधान्यङ्घ्रिगतं क्रुद्धः शतशोऽय सद्यस्ततः ।

बध्यमानाः शरैस्तोत्तैरथक्षिरदवाजिनः । गमिताः प्रचयं केचिद्विद्वैर्हानवा रणे ।

ततः प्रक्षीयमाणान्तामुपलभ्य दितेः सुताः । त्यक्त्वा प्राणान् न्यवर्त्तन्ते प्रष्टुहीतशरासनाः ।

१२४६८

ते दिव्यो विद्विष्यैव प्रतिहृष्ट्य प्रहारिणः । अभ्यग्नश्चिन्तितैः शस्त्रैर्देवान्दितिसुता रणे ।

रणाजिर्ज्वलितं घोरं परमं तिग्मतेजसं । मुमोक्षास्तं महाबाह्वर्षयनं नाम संयुगे ।

ततः शस्त्राणि शूलानि निशितानि सद्यस्ततः । अस्त्रवीर्येण महता दितिजः संप्रचिच्छिदे ।

क्लिप्ता शूलानां तान् सर्वानेकचक्रो महामुरः । प्रत्यविध्यत तं साध्यं दशभिर्निशितैः शरैः ।

अस्त्रवेगं निहत्यैव सोऽस्त्रैस्तान् सैनिकान् । ज्वलितैरपरैः शोषैस्तानविध्यत् सद्यस्ततः ।

१२४६९

तेषां क्लिप्तानि गात्राणि विस्त्रजन्ति स्म शोणितं । पादुषीवालिवृष्टानि शूद्राणि धरणीमृतां ।

हृन्नाशनिमस्यैर्वेगवद्भिरजिह्वगैः । दितिजैर्बध्यमानाश्च विचेसुः सुरसन्तमाः ।

एकचक्रो रणे तिष्ठन्नपश्यद्भजयूथपान् । बराभरणनिर्झादान् समुद्रस्तननिस्त्रजान् ।

मत्तान् सुकल्पितान् दृष्ट्वा नृशमामाभैरधिष्ठितान् । कुलीनान् वीर्यसम्पन्नान् प्रतिक्षिरदधातिनः ।

शिक्षितान् गजशिलायामैरावणसमान् युधि । न्यहनत् परसैन्यस्य गजान् गज इवासुरः ।

१२४७०

विशरन्तो महानागान् भीमकृपांस्त्रिधा मदं । मेघतनितनिर्घोषान् महाद्रीनिव पोष्कितान् ।

सद्यस्तमस्मितान् दिव्यान् जाम्बूनदपरिष्कृतान् । सुवर्णजालैर्विततांस्तद्विषादित्य वक्ष्ये ।

एकचक्रो गदापाणिर्बलवान् गदिनाम्बरः । उत्सारयामास गजान् महाभ्राष्टीव माहतः ।

निहत्य गदया सर्वोत्तान् गजान् गजमर्दनः । भूयोऽश्वसंघान् स बली निरैवत महामुरः ।
 शुकवर्णानृचवर्णान्मयूरसदृशांस्तथा । पारावतववर्णान् हंसवर्णान्स्तथैव च ।
 मल्लिकार्जुनं विरूपाक्षं शौचवर्णान्मनोजवान् । अश्वधेन्यं महाबाहुस्तदप्रतिमपौरुषः ।
 निस्तूदयामास बली गदया भीमविक्रमः । रणाजिह्वास्त समरे कर्णं दृष्ट्वा सुरदिपः ।
 अचिन्त्यविक्रमः श्रीमान् स युद्धादिरराम ह । गदायुद्धेषु कुशलो रथेन रथययुषः ।
 बृष्टसेन्यो महाबाहुः प्रस्थितः शक्रसन्निधौ । चिंशकृतसहस्राणि प्राणिनां विनिहत्य च ।
 रणेऽतिष्ठत् स दैत्यैश्चो विधूम इव पावकः । तस्मिन्नेव तु संयाने बली नाम महासुरः ।
 मृगव्याधं महात्मानं योधयत्यजितं रणे । मृगव्याधस्त रुद्रस्य महापारिषदास्ततः ।
 समुत्पेतुर्वलं दृष्ट्वा ऊताग्रिधमतेजसः । गजैर्धनैरथैर्हृद्यैर्वाग्निभिश्च महाजवैः ।
 अश्वैश्च निशितेक्षीकृत्तैर्भस्त्रैश्चोपचिता रणे । ततस्तो ददृशुर्वीरा द्रोणमानं महासुरं ।
 रश्मिवन्तमिवोद्यन्तं मुतेजोरश्मिप्रालिनं । संयामस्यं महावेगं महाघनं महाबलं ।
 महामतिं महोत्साहं महाकायं महारथं । तं समीक्ष्य महायोधं दिक्षु सर्वोत्सवस्थितं ।
 ततः प्रहरणैर्घोरैरभिपेतुः समन्ततः । तस्य सर्वोपायाः पीताः शरास्त्रीकृत्तमुखाः शिताः ।
 शिरस्यद्रिप्रतीकाश्च मृगव्याधेन पातिताः । तैरर्पितैरथाविष्टः शरैः शिरसि दानवः ।
 उत्पपात तदा व्याम दिशो दक्ष विनादयन् । ततस्तं निदधौ वीरः शरणः सव्यकार्मुकः ।
 अनुवव्राज संहृष्टः खे तदा समहाबलः । असुरं क्रादयामास तं व्योम्नि शरदृष्टिभिः ।
 दृष्टिमानिव जीमूतो निदाघानी धराधरं । अर्धमानस्ततस्तेन मृगव्याधेन दानवः ।
 चकार निनदं चारमन्वरे जलदो यथा । स दूरं सहस्रोत्पत्य मृगव्याधरथेऽसुरः ।
 निपपात महावेगः पञ्चवानिव पर्वतः । बभञ्च च ततो दैत्यो भग्नेश्चाकूवरं रथं ।
 मृगव्याधः परित्यज्य स्थितो भूमौ महाबलः । विरथं प्रेक्ष्य रुद्रस्तु तस्य पारिषदाः शुभाः ।
 उत्थिता रोषतासाक्षा व्योम्नि मुद्गरपाणयः । स तु तैः सहस्रोत्पाद्य विहितो विमलोऽम्बरे ।
 मुद्गरैर्हृदितो भीमैर्दृष्टः परशुभिर्धया । तेषां वेगवतां वेगान्निहत्य समहासुरः ।
 निपपात पुनर्भूमौ सुपर्णसमविक्रमः । स बालवृक्षमुत्पाप्य महाशार्खं महाबलः ।
 सर्वान् पारिषदान् संख्ये स्तूदयामास दानवः । स तैर्विततदेहस्त रुधिरौघपरिभुजः ।
 शूद्रशूभे दानवश्रेष्ठो बालसूख्यं हवोदितः । अयोत्पाप्य गिरेः शृङ्गं स मृगव्यालपादपं ।
 जघान तान् पारिषदान् समरे दानवेश्वरः । ततस्तोव्यवशश्रेषु महापारिषदेषु वै ।
 बलं तवदशेषं स नाशशमास वीर्यवान् । अश्वैरश्वान् गजैर्गजान् योधैर्योधान्यैरथान् ।
 दानवः स्तूदयामास युगान्तेऽन्तकवत् प्रजाः । हतैरश्वैश्च नागैश्च भग्नेश्च महारथैः ।
 चिदश्वैश्चामवहूमी रुद्रमार्गा समन्ततः । एवं बलस्य दैत्यैश्च मृगव्याधस्त वीर्यवान् ।
 युधि प्रयुद्धो बलिनौ प्रभिक्षाविष वारणौ । तथैव युज्यते रुद्रो दितोयो राज्ञश्च सह ।

२४६५

२४६६

२४६७

२४६८

२४६९

२४७०

विश्रुतास्त्वष्टु लोकेषु क्रोधात्मा अज एकपात् । तत्तयोस्तुमुलं युद्धं समहस्रोमहर्षणं ।
 आसीत् प्रतिभयं रौद्रं वीराणां जयमिच्छतां । देवदानवदेहैस्तु दुस्तराः केशशादलाः । १२१५
 शरीरसंघातवहा प्रसृता लोहितापगा । निजघानामुरं कुट्टो रूद्रो रौद्राकृतिः प्रभुः ।
 गाढं शतमुखं युद्धे शत्रुसैन्यविदारणं । तस्य काञ्चनचित्राङ्गं रथं सायं ससारथिं ।
 जघान समरे श्रीमान् कुट्टो दैत्यस्य सायकैः । तस्य पारिषदा लोको रयशक्त्या महाबलः ।
 विभेद समरे हृष्टो दानवं तं खगान्तरे । विभिन्नगात्रो रूद्रेण तथा पारिषदैरपि ।
 रूद्रस्य रथमायान्तं राजर्हानवसत्तमः । प्रममाय तलेनाशु सहसा क्रोधमूर्च्छितः । १२१६
 भिन्नगात्रः शरैस्कोट्यैः स रूद्रममितीजयं । रूद्रपारिषदांश्चापि जघानाशु पराक्रमी ।
 स्रजन्ते शरवर्षाणि दानवं घोरदर्शनं । विभेद समरे रूद्रो वाणैः सन्नतपर्व्वभिः ।
 वर्त्तमाने तथा रौद्रे संधामे लोमहर्षणे । रुधिरौघप्रवाहिन्या महानयः प्रसुखवुः ।
 दानवः समरे रूद्रं नीलास्त्रजयोपमः । निर्विभेद शरैस्कोट्यैर्बलं सूर्यं इवांशुभिः ।
 हतैर्हानवमुखैस्तु प्रूलशक्तिपरश्वधैः । पतितैः पर्व्वताभ्यैश्च दानवैः कामरूपिभिः । १२१७
 वर्त्तमाने महाघोरे संधामे लोमहर्षणे । महाभेरीमृदङ्गाणां पणवानां तथैव च ।
 शङ्खानां पटङ्गानाञ्च ध्वजभूव महास्त्रजः । हतानां खनतां तत्र दैत्यानाञ्चापि निस्त्रजः ।
 देवानाञ्च तथा तत्र शूश्रुवे दारुणा महान् । तुरङ्गमखुरोत्कीर्णं रथमेमिसमुद्धतं ।
 रुरोध मार्गं योधानां सचूषि च धरारजः । शस्त्रपुष्पोपहारा सा तत्रासीद्युद्धनेदिनी ।
 दुर्दर्शा दुर्विगाह्या च मांसशोणितकर्दमा । भस्मैः खड्गैर्गदाभिश्च शक्तिमरपङ्क्तिभैः । १२१८
 अपविद्धैश्च शतशो रथैः सायामिकैर्हतैः । निहतैः कुस्त्रैर्भस्मैस्तथा चिदशदानवैः ।
 चक्राचयुगशस्त्रैश्च भस्मैरवनिमाश्रितैः । बभूवायोधनं चोरं पिशिताशनसकुलं ।
 उत्पेतुश्च कबन्धानि दिक्षु सर्वास्तु संयुगे । अन्योन्यबद्धवैराणां प्रहाराणां जयमिच्छतां ।
 संप्रहारस्तदा युद्धे वर्त्तते स्म भयङ्करः । सैन्यानां संप्रयुद्धानां प्रहाराणामनिवर्त्तिनां ।
 अजस्य चैकपादस्य राहोश्चैव महात्मनः । तेषाल्लु तत्रापततां सैन्यानामतिनिस्त्रजः । १२१९
 उदत्ततामस्तकाले समुद्राणामिव स्त्रजः । तत्रैकस्तु स ध्रुवालो भीमो रूद्रो महाबलः ।
 विभेद केशिर्न शक्त्या गदापङ्क्तिप्रूलभृत् । घोरा गानाप्रहरणा भीमाका भीमदर्शनाः ।
 निष्पेतुरुद्धदयिता महापारिषदास्तथा । रथमास्त्राय स श्रीमांस्तप्तकाञ्चनकुण्डलः ।
 दानवैः संवृतः केशो युध्यते युधि दुर्जयः । तस्य संधामशौण्डस्य संधामपि युयुत्सतः ।
 निष्पेतुरुद्यवोर्यस्य ज्वालाः प्रवितता मुखात् । स तु सिंहाक्षितस्कन्धः शार्दूलममविक्रमः । १२२०
 महाजलदंकाशो मृदङ्गममनिस्त्रजः । तस्य निष्पतमानस्य दानवैः संवृतस्य वै ।
 बभूव समहानादः सोमसंस्त्रिदिवं तथा । तेन शब्देन विचला चिदशनां महाचमूः ।
 द्रुमशैलप्रहरणा योद्धुमेवाभ्यवर्त्तत । तेषाञ्च देवदैत्यानां युयुत्सूनां परस्परं ।

सन्निपातः सुतमुलो रौद्रो लोकभयावहः । तेषां युद्धं महाघोरं संजज्ञे लोमहर्षणं ।
 देवदानवसंघानां प्राणास्त्रक्ता महाहवे । सर्वे अतिबलाः शूराः सर्वे पर्वतसन्निभाः ।
 सर्वे सर्वास्त्रविदासः सर्वे सर्वयुधोद्यताः । त्रिदशा दानवाश्चैव परस्परजघांसवः ।
 तेषां विनदतां शब्दः संयुगे मेघनिखलः । शुश्रुवेऽतिमहाघोरसुरस्यावरकम्पनः ।
 रेणुस्फाटणसङ्काशः सुभीमः समपद्यत । उद्धूतो देवदेवोद्यैः संरोध दिशो दश ।
 अन्योन्यं रजसा तेन कौशेयारुणपाण्डुना । संवृता वज्ररूपेण ददृशुर्नैव संयुगे ।
 न ध्वजे वा पताका वा न वर्षा तुरगोऽपि वा । आयुधं सन्दधो वाऽपि ददृशे नैव सारथिः ।
 शब्दस्तुमुललोषामन्योन्यमभिधावतां । श्रूयते तुमुले युद्धे न रूपाणि चकाशिरै ।
 दानवा एव संख्या दानवान् जगुराहवे । त्रिदशास्त्रिदशाश्चापि निजग्नस्तुमुले तदा ।
 ते परांश्च विमिन्नन्तः स्वांश्च युद्धे सुरासुराः । रुधिरार्द्रां तथा चक्षुर्दोदिनोत्ते सुरासुराः ।
 ततस्तु रुधिरौघेण संमिक्तं स्रुदितं रजः । शरीरगतसंकोर्षो बभूव स महारणः ।
 शूलशक्तिगदाखट्वापरिचप्रासतोमरैः । त्रिदशा दानवाश्चैव जगुरन्योन्यमाहवे ।
 बाहुभिः परिघाकारैर्निम्रन्तः पर्वतैस्तथा । रुद्रपारिषदाः सर्वे स्रुदयन्ति स्म दानवान् ।
 रुद्रपारिषदाश्चैव महाद्रुममहाश्लभिः । निजग्नः समतिक्रम्य शरैस्त्रासाद्य दानवाः ।
 एतस्मिन्नन्तरे कुहुः केशो दानवसत्तमः । संपमहर्षी घोरः स खान्यनीकानि हर्षयन् ।
 तेषां परमसंकुद्धो वज्रमस्त्रमुदैरयत् । वज्रेणास्त्रेण दिव्येन दैव्येन सुमहात्मना ।
 महापारिषदाः सर्वे हता युधि सुदुर्जयाः । वज्रास्त्रपोडिता भ्रान्ता रुद्रपारिषदा युधि ।
 विप्रकीर्णद्रुमाः पेतुः शैला वज्रहता इव । एवं तत्तुमुलं युद्धमभवद्गोमदर्शनं ।
 केशिनः सह रुद्रेण तदहृतमिबामवत् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामनप्रादुर्भावे देवासुरयुद्धे जनपद्माशदधिकदिशतेऽध्यायः । २४८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वृषपर्वः तु दैत्येभ्यो विषमहृतविक्रमः । निष्कम्बुं योधयामास लाहिताकर्ममद्युति ।

क्रोधमूर्च्छितवक्त्रस्तु धुम्बन् परमकार्मुकं । ध्वजिनीं प्रेक्ष्य शत्रूणां सारथ्यं त्वरितोऽभवत् ।

अथैव तावत्त्वरितं नय मे सारथे रथं । एते हि देवाः सहिता व्रन्ति नः समरे बलं ।

एतास्मिहन्तुमिच्छामि समरस्त्राधिना रणे । एतैर्हि दानवानोक्ते कृतं श्चिद्रमिदं महत् ।

ततः प्रजवित्स्थेन रथेन रथिनाम्बरः । शरीरभ्यक्तनत् कुहुः शरजालैर्कहासुरः ।

न स्यातुं देवताः शक्ताः किं पुनर्थोद्धुमाहवे । वृषपर्वेषुभिभिः सर्वे एवामिदुद्रुवुः ।

तामृत्युवशमापन्नान् वैवस्वतवशकृतान् । समीक्ष्य ज्ञातोन्निष्कम्बुरवतस्ते महाबलः ।

दृष्ट्वा तं तत्र निष्कम्बुं सर्वशस्त्रिदशालम्बाः । समेत्य सहिताः सर्वे तं द्रुतं पथ्यवारयन् ।

व्यवस्थितश्च निष्कम्बुं दृष्ट्वा ते त्रिदशोत्तमाः । बभूवुर्बलवन्मो वै तस्यास्त्रबलतेजसा ।

वृषपर्वः तु शैलाभं निष्कम्बुं समरे स्थितं । महत् इव धाराभिः शरवर्षैरवाकिरत् ।

अचिन्तयित्वा वापांस्तान् शरीरे पतितान् बह्वन् । स्मितसम्मुखे श्रीमान् सख्यैः च महाबलः ।

संप्रहस्य महातेजा वृषपर्वाणमाहवे । अभिदुष्टाव वनेन कम्पयन्निव मेदिनी ।

तस्य त्वाधावमानस्य दीपमानस्य तेजसा । बभूव ह्यपं दुर्द्धभं दीप्तस्यैव विभावसोः ।

१२०१४

रथं त्यक्त्वा स तु श्रीमान् सजोषः कमलेश्वरः । वृषमुत्पाटयामास महाबाहूस्त्रं मेघच्छदं ।

तत्सिन्धवेप तं वृचं निष्कम्पुर्दृषपर्वणः । तं गृहीत्वा महावृचं पाणिनैकेन दानवः ।

विनश्य सुमहानादं भ्रामयित्वा च वीर्यवान् । सगर्जांश्च गजारोहान् सरयान् रथि । क्षदा ।

जघान दानवलोके शास्त्रिणा चिदंशस्तथा । तमन्तकमिव क्रुद्धं समरे प्राणहारिणं ।

वृषपर्वाणमासाद्य त्रिदंश विप्रदुद्रुवः । तमापतन्तं संक्रुद्धं चिदंशानां भयावहं ।

१२०१५

ददर्श वीरो निष्कम्पुश्चोप च ननाद च । स तत्र निश्चितैर्वाणैस्त्रिंशता मर्त्यभेदिभिः ।

निर्विभेद महावीर्यो निष्कम्पुर्दानवाधिपं । दैत्यानामथ निष्कम्पुः शरशक्तिभिरर्दितः ।

विद्वः समरमूर्द्धस्यो रुधिरं प्रास्त्वहङ्ग । उद्दिग्वा मुक्तकेशाश्च भग्नदर्पाः पराजिताः ।

स्यमनो दुद्रुवः सर्वे भयादै वृषपर्वाणः । अन्योन्यं प्रसमन्युक्ते चासिता वृषपर्वाणा ।

पृष्ठतस्त्राससंभूटाः प्रेतमाणा मुज्ज्व्यङ्गः । त्यक्तप्रहरणः सर्वे कृतास्ते वृषपर्वाणा ।

१२०१६

संघाने युद्धश्रेष्ठेन तदा निष्कम्पुर्धनिकाः । तत्रैव तु महावीर्यः प्रह्लादः कालमाहवे ।

योधायामास रक्ताक्षो हिरण्यकशिपोः सुतः । तस्य दानववीरस्य युद्धकाले जयक्रियाः ।

चकार त्वरया युक्तो भार्गवो विजयावहाः । कृताशनं तर्पयतो ब्राह्मणांश्च नमस्यतः ।

आज्यगन्धं प्रतिवहन् माहतः सुरभिर्वी । स्वजस्रं विविधाकारा जयार्थमभिमण्डिताः ।

प्रह्लादस्य शुभे भूर्द्धिं श्रावयन्वाशना स्वयं । कालेन सह संघाने प्रयुद्धस्य महात्मनः ।

१२०१७

प्रह्लादस्यातिवीर्यस्य शान्तिस्तुक्ते स भार्गवः । दश शिष्यसहस्राणि भार्गवस्य महात्मनः ।

यानि दानवमुखानां जेषुः शान्तिमनुत्तमां । अथर्व्याणमथो दिव्यं ब्रह्मसंज्ञवैद्यदितं ।

रणप्रवेशसदृशं कर्म वैजयिकं कृतं । ततः सर्वस्वविदांसः समरेष्वनिवर्त्तिनः ।

विद्याव्रतसमायुक्ताः कृतस्वस्वयमक्रियाः । धनुर्हस्ताः कवचिनो धेगेनामुष्य दानवाः ।

बलिमभ्यर्च्य राजानं प्रह्लादं पर्यवारयन् । आस्थाद्य दिव्यं विपुलं रथं पररथाहजं ।

१२०१८

नानाप्रहरणाकोष्ठीं सचक्रमिव पर्वतं । तद्बभूव मुक्कतेन खेडितास्त्राटिताकुलं ।

भेरोः शिखरमापूर्णं धैरित्वान्धरागमे । स्वजः पद्मपलाशानामामुष्य सुविभूषिताः ।

बान्धवान् संपरिख्यञ्च संपतन्ति रणप्रियाः । महायुधधरः श्रीमान् शुभवस्त्रधरः प्रभुः ।

सतनुवश्चित्ररत्ना धन्यो परमदुर्जयः । सिंहशार्ङ्गसदृशानां मदतां किङ्किणीकिनां ।

तस्य भैरवसहस्राणि प्रयान्त्यपि महारणे । भैरवपक्षगतास्तस्य रथाः परमदुर्जयाः ।

१२०१९

सप्ततिर्य्य महाभाग गलास्तावन्त एव च । मध्ये व्यूहादरस्तस्य काष्ठनेमिर्वाहासुरः ।

धनुर्विस्फारयन् धारं ननाद प्रजहास च । तस्मिन् व्रतवत्पलाणि पुरो यानि महायुते ।

दानवानां बलवशां ब्रह्मप्रतिमतेजसां । स समं वर्द्धमानसु पक्षाभ्यां विस्तृता महान् ।
 अभवद्दानवसूहो दुर्मयः सर्वदैवतैः । ततः प्रतसहस्राणि दानवानां धनुर्भृतां ।
 नामाप्रहरणानाञ्च परिमाणं न विद्यते । गदापरिचनिस्त्रिशूलपङ्क्तिशमूहैः ।
 प्रयुज्यतेऽन्यैराजन्त दानवाः पर्वता इव । गर्जनो विषदन्तसु विक्रोत्रस्तसु दानवाः ।
 अयुध्यन्त महावीर्याः समरेष्वनिर्गन्तिनः । ततस्त्वर्षसहस्राणां संजज्ञे निस्त्रिनो महान् ।
 हयानाञ्च गजानाञ्च गर्ज्यतामतिवेगिनां । दुन्दुभीनाञ्च निर्घोषः पर्वत्यनिनदोपमः ।
 शुश्रुवे शङ्खगन्धसु पट्टहानाञ्च निस्त्रिनः । तेन शङ्खनिनादेन भेरोत्तुर्धरवेण च ।
 निर्घोषेण रथानाञ्च क्रोशतीव नभस्तलं । वागरप्रतिमौघेन बलेन महता दृतः ।
 प्रह्लादोऽयुध्यत क्रुद्धः कालान्तकथमोरमः । तस्य नादेन रौद्रेण घोरैणाप्रतिमौजसः ।
 विनेदुः सर्वभूतानि चैलोक्षविह्वलैः खरैः । अन्तरोक्तात्पपातोत्का वायुश्च पक्षो ववौ ।
 वमन्त्यः पावकं घोरं शिवशैव ववाशिरैः । प्रह्लादस्तु महावीर्यः प्रहसन्युद्धदुर्मदः ।
 उवाच वचनं श्रीमांस्तात्कालकममुत्तमं । अद्याहं दर्शयिष्यामि स्वबाहुबलमूर्च्छितं ।
 अथ महापणनिहतान् देवान् ब्रूय्यथ संयुगे । बान्धवा निहता येनां चिदग्नैरिह सङ्गरे ।
 अथ ते निर्व्विपयानि शत्रुमांसानि दानवाः । दममय समुद्धूतं रेणुं सनरमूर्द्धनि ।
 अहं संशमयिष्यामि शत्रुशोणितत्रिस्तवैः । तिमिरौघहताकंश्च सैन्यरेणुदण्डकृतं ।
 आकाशं संपतियन्ति खद्योता इव मे शराः । जृष्टाः संपरिमोदध्वं देवेभ्यस्त्यज्यतां भयं ।
 अद्याहं निहतयिष्यामि कालेभ्यं धनुषा रणे । तोषयिष्यामि राजानं बलिं बालवतां वरं ।
 चिदशान् समरे जिता वापैरन्तकसन्निभैः । अवयाः सन्ति मे तूणाः शरास्त्राशीविषोपमाः ।
 स्थातुं मे पुरतः शक्ताः के रणे जीवितेषुवः । हत्वा रिपुगणान्स्तुष्टिरनुरागश्च राजसु ।
 हतस्य त्रिदिवे वामो नास्ति युद्धममा गतिः । ते भयं पृष्ठतः कृत्वा रणे दानवसत्तमाः ।
 निहत्यमानरीन् सर्वान् मोदध्वं नन्दने वने । एवमुक्त्वा महासैन्यं प्रह्लादो दानवोक्तमः ।
 कालस्य समरे सैन्यं तरसा ऽमर्द्दतासुरः । सर्व्यास्त्रविष प्रहूरस्य नित्यस्त्रायपरजितः ।
 युद्धेभ्यभिमुखो नित्यं स्वबाहुबलदर्पितः । षष्टीरथसहस्राणि विविधायुधधारिणः ।
 प्रह्लादस्यातिवीर्यस्य ये तस्य तनया निजाः । तैस्तु क्रतुशनैरिष्टं विपुलैराप्तदक्षिणैः ।
 लान्ता धर्षपरा नित्यं नित्यं प्रतपरायणाः । दातारः प्रियवक्तारो वक्तारः शास्त्रवस्तुषु ।
 स्वदारनिरता दान्ता प्रह्वणाः सत्यमङ्गराः । यष्टारः क्रतुभिर्नित्यं नित्यस्त्राध्ययने रताः ।
 हव्यस्त्रकुशलाः सर्वे बद्धां दृढविक्रमाः । मत्तवारणविक्रान्ताः शत्रुभैर्यविमर्द्दकाः ।
 रंरयन्तः पटाक्षपैः सुघोरान् वातरचकान् । युद्धोत्सुकधियो नित्यं क्रोधरस्त्रितलोचनाः ।
 सन्दष्टौष्ठपटा दैत्या विनेदुर्भोमविक्रमाः । स्फुडितास्फाटितरवैर्हपयन्तः परस्परं ।
 रेणुशङ्खवैशैव हि हनौदस्य पुष्कलैः । आश्रुत्याश्रुत्य सहस्रारणे वव्रनेकशः ।

१२७४

१२७५

१२७६

१२७७

१२७८

१२७९

तालमात्राणि चापानि विहाय सुमहाभुजाः । अमृत्यमाणाः सहसा दानवा वापपाणयः ।
 सुरासुरैरप्यजितं योधधन्तं रणेऽन्तकं । प्रतप्तहेमाभरणाः सर्व्ये ते श्वेतवासवः ।
 दानवा मानिनः सर्व्ये सर्व्ये स्वर्गाभिकाङ्क्षिणः । सर्व्ये जयैषिणो वीराः सर्व्ये शत्रुबोधयताः । १२०५
 शूशुभे वा समुद्रं पताकाध्वजमालिनी । गजाश्वरथसम्माधा स्वर्गमार्गाभिकाङ्क्षिणी ।
 ततः कालस्तु निर्धातो भीमो भीमपराक्रमः । विनदन् सुमहाकायो व्याधिभिर्बहुभिर्हतः ।
 ददर्श महर्तो येनां दानवानां बलीयसां । अभिसंजातहर्षाणां कालं समभिगच्छतां ।
 आपतन्तं तदाऽनीकं दानवानां तरस्त्रिणां । प्रतिलोमं चकाराशु व्याधिभिः सहितोऽन्तकः ।
 प्रविश्य ध्वजिनोद्यैषां घातयामास वीर्यवान् । कालो हृधिररक्ताक्षः स्त्रेणानोकेन संवृतः । १२०६
 प्रह्लादबलमत्युग्रं प्रह्लादश्च महासुरं । आजघान रणे कालो दण्डमुद्गरपट्टिशैः ।
 शरशल्पट्टिखट्वाश्च शूलानि मुषलानि च । गदाश्च परिघाश्चैव विचित्राश्च परश्वधाः ।
 धनुषि च विचित्राणि शतघ्न्यश्च स्थिरायमाः । पात्यन्ते व्याधिभिर्युद्धे दानवानां समूमुखे ।
 बहवो व्याधयो युद्धे बह्वन्सुरपुङ्गवान् । व्याधीनपि च दैत्यैश्च निजघ्न्यैर्बहो बहून् ।
 शूलेन मथिताः केचित् केचिच्छिन्नाः परश्वधैः । परिघैराहताः केचित् केचिच्च परमायुधैः । १२०७
 केचिद्विधाकृताः खड्गैः स्फुरन्तः पतिता भुवि । व्याधयो दानवैरेवं नानाशस्त्रैर्विदारिताः ।
 ते चापि व्याधिभिः सर्व्ये विविधैरायुधोत्तमैः । खड्गैश्च विमलैस्तोत्त्रैः प्रामतीमरमुद्गरैः ।
 विभिन्ना दानवाः शूलैर्निहन्ताश्च परश्वधैः । मुद्गरैः पट्टिशैश्चैव व्याधिभिश्च हता मृगं ।
 क्षताः शस्त्रैरेनेकैश्च मुष्टिभिश्च हता मृगं । वेमः शोणितमचोभ्यं विष्टम्बदशनैश्च ।
 आर्त्तस्त्ररश्च नदतां सिंहादश्च गर्ज्यतां । बभूव तुमुलः शब्दः संगमे लोमहर्षणः । १२०८
 मुष्टिभिश्चात्तमाङ्गानि तलैर्गात्राणि चासकृत् । सादितानि महौ जम्मुस्त्रिष्ठतामेव संयुगे ।
 वस्त्रफेना ध्वजावर्त्ता किन्नबाहुमहोरगा । शूलशक्तिमहामक्या चापग्राहसमाकुला ।
 रथेष्ठापलसम्माधा ध्वजद्रुमसमावृता । सशब्दघोरविस्तारा लोहितोदाऽभवन्नदी ।
 स्वधनुःशक्रधनुषौ काञ्चनाङ्गदविद्युतौ । तौ दैत्यकालजलदौ शरधारां ववर्षतुः । १२०९
 तौ महामेघसङ्काशौ रथनागगतौ तदा । बभूवतुरतिकुद्धौ साम्बगर्भाविबाम्बदौ ।
 तप्तकाञ्चनसन्नाहौ दिव्यहारविभूषितौ । तौ विरेजतुराचक्षौ सूर्यवैश्वानराविव ।
 तौ महाचलसंकाशावन्योन्यस्य चमू तदा । वज्राग्निमसम्पृष्टैर्वीर्यैर्बभूवतुराहवौ ।
 परस्परं समासाद्य तयोर्युधि दुरासदे । नाशंसन्त तदा योधा जीवितान्यपि संयुगे ।
 शरनिर्भिन्नमर्वाङ्गा युधि प्रचीणजीविताः । निपेतुर्योधमुख्यास्तु हृधिरौहितवचसः ।
 पतितैर्निपतङ्गिश्च पात्यमानैश्च संयुगे । बभूव भूः समाकोणां योधैरुद्धतजोवितैः । १२१०
 न गृह्यताः शरान् घोरान् न च सन्दधतोस्तथो । अन्तरं ददृशे कश्चित् प्रयत्नादपि संयुगे ।
 लघुत्वाच्च महाबाहू युद्धशौण्डौ महाबलौ । मण्डलीकतचापौ तु सकृदेव बभूवतुः ।

प्रह्लादस्य तु वाणौघैर्दुद्रावान्कवाहिनी । तुद्यमाना बलवता वायुनेवाभ्रमण्डले ।
 हतदर्पन्तु विज्ञाय प्रह्लादः कालमाहवे । अपयातश्च समरादिवर्षं संप्रतर्क्य तं ।
 मत्तं वज्रगतञ्चैव प्रह्लादो युद्धदुर्मदः । तस्मैवाभ्यां समं भूयः प्रामर्शत महासुरः । १२८५
 कालप्रह्लादयोर्युद्धमभवद्यादृशं तदा । तादृशं सर्वभूतेषु न भूतं न भविष्यति ।
 एवमद्भुतवीर्यैश्च महारणकतम्रणः । प्रह्लादः परिच्छेदोऽथ कालस्त्वपस्ततो रणतः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे पञ्चाशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २५० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अनुह्लादो धनाध्यक्षं प्रह्लादस्मानुजो बली । सर्वेभ्यो योधयामास कोभयन् यत्वाहिनीं ।
 महता च बलौघेन अनुह्लादः सुरोत्तमं । चर्हयामास संक्रुद्धो धनाध्यक्षं प्रतापवान् ।
 अमृत्यमाणस्त्रिंशान्नाहवस्मानुदायुधान् । चकार कदम्बं चोरं धनुष्याणिर्माहासुरः । १२८६
 आवर्त्तं देव मंजुं बलस्य महतो महान् । क्षुभितस्याप्रमेयस्य सागरस्यैव संभवः ।
 त्रिदशानां शरोऽसौ दानवानाञ्च मेदिनी । बभूव निषिता सर्वा पर्वतैरिव संहृता ।
 मेरुपृष्ठन्तु रक्तेन रञ्जितं संप्रकाशते । सर्वतो माधवे मासि पुष्पितैरिव किंशुकैः ।
 हृतेर्वागैरश्वैः प्रावर्त्तत महानदी । शोणितोदा महाघोरा यमराश्रिविवर्द्धिनी ।
 शक्रमेदोमहापङ्का विप्रकीर्णान्मेवला । किन्नकायशिरोमोना ह्यङ्गावयवशर्करा । १२८७
 गृध्रहंसगणाकीर्णा कङ्कसारसनादिनी । वशाफेनसमाकीर्णा प्रोतकृष्टलानितखना ।
 तां कापुरुषदुर्द्वैपा युद्धभूमिमहानदी । नदीमिवातपापाये हंससारमशोभितां ।
 त्रिदश दानवासैव तेरुक्ता दुस्तरा तदा । यथा पद्मरजोध्वला नन्दिनी गजयूथपाः ।
 ततः सृजन्तं वाणौघाननुह्लादं रथे स्थितं । ददर्श तरसा देवा निपन्नं यत्वाहिनीं ।
 क्रुद्धस्ततो दैत्यबलं सूदयामास वित्तपः । विक्षिपन्निव खे वायुर्मेहाभ्रपटलं बलात् । १२८८
 समीक्ष्य तुमुलं युद्धमनुह्लादस्यमूपतिः । रथेनादित्यवर्णेन कुवेरमभिदुद्रुवे ।
 स धनुर्धन्विनो श्रेष्ठा विक्रय्य रणमूर्द्धनि । उत्समर्ज्य शितान् वाणान् वित्तेशस्य महात्मनः ।
 कुवेरं प्राप्य ते वाणा निर्भिद्य सुसमाहिताः । अपरान् पृष्ठतो जघ्नुर्यासकान् यत्तराक्षमान् ।
 देवः शरैरभिहतो निशितैर्ज्वलनोपमैः । अनुह्लादं प्रत्युदियात्संक्रुद्धः परमाहवे ।
 ततो वैश्रवणो राजा क्रुद्धो यत्तगणैः सह । वर्षं शरवर्षाणि दानवान् प्रति वीर्यवान् । १२८९
 तद्यथा शारदं वर्षं गोवृषः शीघ्रमागतं । अपारयन् वारयितुं प्रतिगृह्णाति मौलितः ।
 एवमेव कुवेरस्य शरवर्षं महासुरः । निमीलितान्नः सहसा दैत्याऽसह्यत दारुणं ।
 रोषितः शरवर्षेण धनदेन महाबलः । इन्द्रकेतुप्रतीकाशमभितोऽपश्यत द्रुतं ।
 प्रवृद्धशाखाविटपं तरुणाङ्कुरपङ्कवं । उदयस्य कुपितो दैत्यस्तर्हं फलममाकुलं ।
 निजघान ५५श्रेष्ठान् कुवेरस्य महाजवान् । तस्य कर्षं महाघोरं दृष्ट्वा सर्वे महासुराः । १२९०
 सिंहनादं नदन्ति स्म ह्यनुह्लादप्रहर्षिताः । तयोः सुतुमुलं युद्धं मंजुं देवदैत्ययोः ।

ततस्तो क्रोधरक्ताचावन्योन्यबधकाङ्क्षिणौ । अन्योन्यं विविधैः शस्त्रैर्घोरैर्जगत्पुराह्वे ।
 चिदशेर्दानवा युद्धं मथिताः प्राणवन्तरैः । दानवैस्त्रिदशास्तपि कुट्टैर्भुवि निपातिताः ।
 दानवास्तथ संकुट्टास्त्रिदशास्त्रिशितैः शरैः । विष्यधुर्बलसंकाशैः कङ्कपवैरजिह्वागैः ।
 विदार्यमाणा दैत्यैस्त्रिदशास्तु महाबलैः । अमर्षिततरा भूयशुकः कर्माण्यभोतवत् । १९८४
 ते गदाभिः सुभोमाभिः पट्टिशैः शूलमुद्गरैः । परिघैश्च सुतोत्तण्यैर्दानवाः पोडिताः शरैः ।
 शरनिभिश्चगात्राश्च खड्गविच्छिन्नवचसः । जम्बुजलो शिलासैव द्रुमांश्चासुरसक्तमाः ।
 ते भीमवगा दितिजा नर्दमानाः पुनः पुनः । ममन्युस्त्रिदशान् वीर्याच्छतशोऽय सहस्रशः ।
 ततः सुतमुल्लं युद्धं तेषां तत्समवर्त्तत । शिलाभिर्विपुलाभिश्च बज्रशस्त्रैश्च पादपैः ।
 परिघैः पट्टिशैश्चैव भिन्दिपालैः परश्वधैः । केचिन्निलकण्ठशिरसः केचिच्च विदलीकृताः । १९८५
 केचिदिनिहता भूतौ रुधिरार्द्राः सुरासुराः । केचिद्विद्राविता गृष्टाः परस्परवधाद्दिताः ।
 विभिन्नहृदयाः केचिच्छिन्नपादाश्च शरैरे । विदारितास्तिशूलैश्च केचित्तच्च गतासवः ।
 तद्युद्धं समहङ्गमं देवदानवसंकुलं । बभूव शस्त्रतुमुलं शिलापादपसंकुलं ।
 धनुर्ध्यातस्त्रिमधुरं दृक्कातालसमन्वितं । आर्त्तस्त्रनिननिर्घोषं युद्धगान्धर्व्यमावभौ ।
 कुवेरस्तु धनुर्ध्याणिर्दानवाश्चणमूर्द्धनि । दिशो विद्रावयामास संकुट्टः शरवृष्टिभिः । १९८६
 कुवेरेणाद्दितं सैन्यं विद्रुतं प्रेक्ष्य दानवः । अभ्यद्रवदनुष्ठादः प्रमृष्टा विपुलां शिलां ।
 क्रोधाद्गुणरक्ताचः पितृस्तुल्यपराक्रमः । शिलां तां पातयामास कुवेरस्य रथोत्तमे ।
 आपतन्तीं शिलां दृष्ट्वा गदापाणिर्द्धनाधिपः । रथादाभुत्य वेगेन वसुधायां व्यतिष्ठत ।
 सचक्रकुवेरहृद्यं मध्वजं सशरासनं । भङ्गा रथोत्तमं तस्य निपपात शिला भुवि ।
 प्रमथ्य तु कुवेरस्य प्रह्लादस्यानुजो रथं । सुराणां कदनं चक्रे मस्कन्धविटपैर्द्रुमैः । १९८७
 प्रभिस्रशिरशो भग्नास्त्रिदशाः शोणितोत्तिताः । द्रुमैः प्रमथिताङ्गाश्च निपेतुर्हरेणोत्तले ।
 विद्राव्य विपुलं सैन्यमनुष्ठादो महासुरः । गिरिशृङ्गं महद्गुह्यं कुवेरमभिदुद्रुव ।
 तमापतन्तं धनदो गदामुद्यम्य वीर्यवान् । विनर्हन्नाङ्गयामास दानवैर्ब्रह्म महाबलः ।
 तस्य कुट्टस्य संकुट्टो गदां तां बज्रकण्टकां । न्यपातयत वित्तेशो दानवस्त्यारवि प्रभुः ।
 दैत्यस्तु क्रोधरक्ताचस्तं प्रहारमचिन्तयन् । वित्तेशश्चोपरि तदा गिरिशृङ्गमपातयत् । १९८८
 स विह्वलितसर्व्वाङ्गो गिरिशृङ्गेण ताडितः । पपात सहस्रा भूमौ स पिङ्गलाक्षो महाबलः ।
 रराज पतितो भूमौ त्रिकीर्ण इव पर्वतः । वित्तेशं विह्वलं दृष्ट्वा सर्वे ते यत्नराचक्षुः ।
 परिवार्य महात्मानं ररसुभौमविक्रमाः । मुहूर्त्तं विह्वलो भूत्वा प्रभुर्विश्रवसः सुतः ।
 उत्थितः सहसा देवः पिङ्गलाक्षो महाबलः । गनाद च महानादं त्रैलोक्यमभिनादयन् ।
 जनयश्चैव निर्घोषं विधमन्निव पर्वतान् । तमवध्यन्तु विश्वाय निहतं पुनरुत्थितं । १९८९
 प्रेक्ष्य पिङ्गलाक्षमायान्तं दानवा विप्रदुद्रुवुः । तांस्तु विद्रुवतो दृष्ट्वा अमुष्ठादोऽसुरोऽमवोत् ।

भ्रामयामास तं क्रुद्धो महाशक्रध्वजोपमं । दिननाद निवृत्तास्त्रा विप्रचित्तिर्गहासुरः ।
 स कण्ठस्थेन निष्केण भुजस्रैरपि चाङ्गदैः । कुण्डलाभ्यां विविचाभ्यां स्रजा चैव विचित्रया ।
 दानवो भूषणैर्भाति परिषेणायसेन च । अयेन्द्रधनुषा मेघः सविद्युत्तप्तनयिकुमान् ।
 प्रसंकाश्य परिघायेण वायुस्कन्धं महास्वनः । प्रज्ज्वाल सधूमार्धिः सङ्घर्षजनितो ऽनलः ।
 विद्याधरगणैः सङ्घं गन्धर्व्वेनगरैरपि । सह चैवामरावत्या सिद्धलोकैस्तथा सह । १४८४
 यहनचक्रचितं मार्कचन्द्रविभूषितं । दैत्यैश्चपरिघोद्धूतं भ्रमतीव नभस्तलं ।
 दुरासदः स संजज्ञे परिघाभरणः प्रभुः । सुरेन्धनोऽसुरेन्द्राग्रिर्धुगान्ताग्रिरिवोत्थितः ।
 त्रिदशा वरुणस्यैव न श्रेकुः स्थन्वितुं भयात् । तचासीन्निर्भयस्त्वैकः कौशिको वामवः प्रभुः ।
 भास्करप्रतिमं घोरं परिघं रौद्रदर्शनं । पातयामास मेनायां जलेऽस्य स दानवः ।
 पतता तेन संपामे जलेऽस्य महात्मनः । भूतानां दशसाहस्रं परिषेण समाहृतं । १४८५
 तेषां गात्राणि चासाद्य व्यशोर्व्येत सहस्रधा । विशोर्व्यमाणा विवभावुक्ताशतमिवाम्बरे ।
 भूयस्यैवं तदा भ्राम्य वरुणायाम्भपातयत् । पात्यमाने तदा तस्मिन् शरीरे वरुणस्य च ।
 स भिन्नः परिघो घोरो देवगजे व्यशोर्व्येत । गोर्व्यमाणस्य चूर्णानि खद्योता इव चाम्बरे ।
 स तु तेन प्रहारेण न चचास्र जलाधिपः । परिषेणाहतः संख्ये यथा भूमिचलेऽचलः ।
 स्वधेन्येव्यथ भग्नेषु भिन्नदेहेषु चाहवे । मुहूर्त्तमगमत् सोभमपात्यतिरमर्षणः । १४८६
 सोऽमर्षवशमापन्नो वरुणोऽमितविक्रमः । सर्व्वमंहारमकरोत् स्वपक्षेऽरिर्मर्दनः ।
 स सागरैस्तुर्भिन्नेषु वृता दीप्तैश्च पन्नगैः । शङ्खमुक्तामणिनिभो विभ्रन्तोऽयमयं वपुः ।
 पाण्डुरोद्धूतवमनो नानारत्नचिताङ्गदः । वरुणः पाशधृक्श्रीमान् कूर्कभोगसमाकुलः ।
 वरुणस्तु तदा क्रुद्धस्तान्निरौत्स्य स्वधैनिकान् । उवाच हृष्टा युध्यस्व दानवानां जिघांसया ।
 अहमेनं हनिष्यामि भयं मुक्ता तु युध्यत । ततस्तैः पन्नगाः सर्व्वे महार्णवसमाश्रयाः । १४८७
 जम्बुद्वीपावर्णमुखे नर्दन्तो जयगृह्णिनः । ते तु नालोकनाराचैर्गदाभिर्मुषलैस्तथा ।
 अभ्यघ्नन्दानवान्दीप्तास्तुदिता वरुणानुगाः । विप्रचित्तिस्तु संक्रुद्धो महाबलपराक्रमः ।
 पन्नगाणां शरीराणि व्यधमद्रणमूर्द्धनि । गारुडेन च सोऽस्त्रेण पन्नगान्दानवोत्तमः ।
 घातयामास समरे गारुडैः पन्नगाग्रैः । स शरैः सूर्य्यवैकाग्रैः शातकुम्भविभूषितैः ।
 पन्नगान् समरे वीरः प्रमत्ताय सुदुर्व्वयः । ते भिन्नगात्राः समरे पन्नगाः शरपीडिताः । १४८८
 पेतुर्ध्वयितमर्वाङ्गा गजा इव महागजैः । तं तपन्तमिवादित्यं दीप्तैर्व्वाणगभस्तिभिः ।
 अभ्यधावत संक्रुद्धः समरे वरुणः चभुः । ततस्तो दानवश्चैव भिन्नदेहाः सहस्रशः ।
 व्यथिता विद्रवन्ति स्म दिशो दश विचेतसः । दन्द्रस्यार्थे पराक्रम्य वरुणस्यक्रजोवितः ।
 विनर्दमानो युयुधे समरे पाशधृद्वरः । वारुणाः पर्व्वताधैश्च मुष्टिभिश्च बलोत्कटाः ।
 अभ्यवर्त्तन्त समरे विप्रचित्तिं महासुरं । ताञ्छस्वैश्च शिखाभिश्च प्रहरन्तो बलोत्कटान् । १४८९

व्योहत महातेजा विप्रचिन्तितोऽसुरः । ततः पावकसङ्घातैः प्रयुतैः शीघ्रगामिभिः ।
वक्षस्य महावेगान् विभेद समरे हयान् । कर्षणा तेन महता विप्रचिन्तितोऽसुरः ।
अग्रेराख्यातस्तथेव तेजः समभिर्वर्जित । य शरैः सूर्यसङ्घातैः सुयुतैः शीघ्रगामिभिः ।
वाहूनां ता महासेनां निर्धमस्य महाबलः । शीघ्रास्त्रा सायकाक्रान्तां शरजासेन मोहितां ।
शूलशङ्खदृष्टिभिश्चाञ्च चकार हविरोहितां । अभिद्रुतस्तु दैत्येन सवेन्यः सलिलाधिपः ।
महेश्वरं शरणं प्राप्नो विप्रचिन्तितोऽसुरः ।

१२२५

इति श्रीमहाभारते खिलेव हरिवंशे अथिष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे द्विपञ्चाशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २५२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ पराजयन्तु दैत्यानां दृष्ट्वाऽग्निस्त्रिदशोत्तमः । चकार बुद्धिं दैत्यानां वधे ब्रह्मार्पितः सुतः ।

स्वयम्पभायाः शार्ङ्गिण्या यः युक्तो हयवाहनः । हरिश्चरेताः पित्रासौ देवदूतो ज्ञातयनः ।

लोहितो लोहितग्रीवो हर्षो दाता हविः कविः । पावको त्रिशभुजैः सर्वदेवाननः प्रभुः ।

सुमह्नात्मा सुवर्चस्कः महस्त्रार्चिर्भावसुः । कृष्णवर्मा चित्रभानुर्हवाग्रस्थश्च यकराट् ।

१२२६

लोकसाक्षीऽदिजज्ञतप्रियोऽर्चिश्चान् वषट्कृतः । हव्यभक्तः शमीगर्भः स्वयोनः सर्वकर्षकः ।

पावनः सर्वभूतानां त्रिदशानां तपोनिधिः । शमनः सर्वपापानां खलिहानस्तनूपात् ।

प्रदक्षिणावर्त्तश्चिः शुचिरोमा मखालतिः । हव्यभुभूतभयेशो हव्यभागहरो हरिः ।

शोमपः स महातेजा भूतेशः सर्वभूतपात् । अष्टव्यः पावको भूतिभूनात्मा वै स्वधाधिपः ।

स्वाहापतिः सामगोतः सामपूनाग्रोऽर्चिष्टक् । देवदेवो महाक्रोधो रुद्रात्मा ब्रह्मर्ष्यसुतः ।

१२२७

लोहितान्ध्रं वायुचक्रं रथमास्थाय भूतहृत् । धूमकेतुर्धूमशिशो मोलवाचाः सुरोत्तमः ।

उद्यम्य दिव्यमाग्नेयमस्तं देवो रणे महत् । दानवानां सहस्राणि प्रयुतान्यवेदानि च ।

समरे विजयाकाङ्क्षो ददाहानिलसारथिः । प्राणो यः सर्वभूतानां देहे तिष्ठति पञ्चधा ।

यन्ता यस्य ज्ञाताश्च सखा च प्रभुरीश्वरः । प्रभञ्जनो यो लोकानां युगान्ते सर्वनाशनः ।

सप्तस्वरगता यस्य यानिर्गीर्भिरुदीर्यते । यो ह्याकाशमयो देवो दूरगः शब्दसंभवः ।

१२२८

यः कर्त्ता च विकर्त्ता च गतिर्गतिमता प्रभुः । वेदकर्त्ता समो लोको ब्रह्मणा यः सनातनः ।

अमूर्त्तिमन्ते यं प्राङ्मुखोऽहमूर्त्तमहत्तरं । सोऽग्निं समोरयामास शमीगर्भं समोरणः ।

विदिवारोहिभिर्ज्वलैर्जम्भमाणो दिशो दृष्टः । दानवानामभावाय युगान्ताग्निरिवभवत् ।

मेदोमज्जामहापदां केशशैवलशादलां । योधग्रीवोपलवहां स्तुतिपतटोत्कटा ।

शार्ङ्गिणीदां रणे दृष्ट्वा संपामसरितं विभुः । वक्रिः प्रस्कन्दयामास दैत्यानां भयवर्द्धनः ।

१२२९

ततोऽग्निरहितान् सर्वान् प्रह्लादप्रमुखांशदा । पराजयामास विभुः कोशमनाम्हा हवे ।

केचित्प्रदीप्तैर्धूमैः केचिद्ग्रीवैः शिरोरुहैः । केचिद्ग्रीवैः प्रदीप्तैश्च केचिद्ग्रीवैर्भुजाननैः ।

केचिन् प्रदीप्तैर्हस्तैः केचित्त्वर्ध्वजैर्यैः । असुरास्तत्र दृश्यन्ते प्रदीप्तेनाग्निना यताः ।

अमरा भयविवस्ता विद्रुताश्च दिशो दृष्टः । त्यक्तायुधानि सर्वान् विप्रकीर्णरथध्वजाः ।

तद्वृष्टा खे समागच्छन् प्रलयागस्तस्मिन् । श्रमयामास दैत्यैश्च वारुणास्तेषु बुद्धिमान् ।
 संक्रुद्धो मघवान् वज्रमघहोत् पर्वतोपमं । हन्तुकामो रणस्त्राघो बलिं दैत्याधिपं रणे ।
 ततः शुश्राव देवेन्द्रः कौशिको हरिवाहनः । अशरीरं तदा वाणीं तस्मिन्महति वैश्वसे ।
 निवर्त्तस्व महाबाहो मुराणां मन्दिवर्द्धन । पुरन्दर सुरश्रेष्ठ न जयसि बलिं रणे ।
 तपसा ह्युत्तमो दैत्यो वरदानेन चाधिकः । ह्ययम्भूपरितोषाच्च सत्याद्भुताच्च वासव ।
 नैव शक्यस्त्वया जेतुं चिदश्रैर्वा सुरेश्वर । यो ह्यस्य भगवान् जेता ते शृणुष्व सनातनं ।
 ब्रह्मणो यो हि सर्वस्वं देवानां वै परा गतिः । परं रहस्यं धर्मस्य परस्य च परा गतिः ।
 परात्परतरः श्रीमान् परावरगतिः प्रभुः । व्यक्तायुक्तो महाभूता भूतमयभवत्प्रभुः ।
 सहस्रशीर्षः पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । शङ्खचक्रगदापाणिः पीतवासाः सुरारिहा ।
 जेताऽज्यो जयः श्रीमान् सोऽस्य जेता भविष्यति । श्रुत्वा दिव्यान्मु परमां वाणीं तामशरीरिणीं ।
 अपथातो रणाच्छक्रः सह सर्वैर्मातङ्गैः । अपथाते तु देवेन्द्रे कौशिके हरिवाहने ।
 मिथुनादो महाबाहो हानवानां महामुध । ततः किलकिलाशब्दः श्लेडितास्फोटनिस्स्रजः ।
 शङ्खानां निनदस्त्राच्च योधानां बलिगतस्त्रजः । वादित्राणाञ्च निर्वोषस्तुमुल्लासभवत्सदा ।
 जयशब्दरवैश्चैव देवानाम् पराजये । सधैर्या दैत्यराजस्तु प्रयातः समुहङ्गैः ।
 बलीन्ने विबभौ दैत्यो हिरण्यकशिपुर्पथा ।

१४०५

१४०६

१४०७

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे शक्रापयाने पञ्चपञ्चाशदधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥२५५॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निष्पत्यमेषु देवेषु नैलोक्त्यै दैत्यपालिते । जये बलेर्वलवतो मयश्चमरघोषिते ।

१४०८

शृङ्गासु दिक्षु सर्व्वासु प्रष्टसे धर्मकर्माणि । अघाष्टते धर्मपथे ह्ययनस्य दिवाकरे ।

प्रह्लादश्चमरमधैरमुक्तादेन चैव ह । दिक्षु सर्व्वासु गुप्तः सुगगने दैत्यपालिते ।

दैत्येषु मखशोभायै स्पर्शार्थं दर्शयतु च । प्रकृतिस्थे तदा लोको वर्त्तमाने च सत्ये ।

अभावे सर्वपापानां भावे चैव तदा स्थिरे । भावे तपसि सिद्धानामभावे पापकर्माणां ।

चतुष्पादे स्थिते धर्मो अधर्मो पादविग्रहे । प्रजापालनयुक्तेषु भ्राजमानेषु राजसु ।

१४०९

स्वधर्मसंप्रयुक्तेषु सर्व्वाश्रमनिवासिषु । अभिषिक्तोऽसुरैः सर्वैर्देवराज्ये बलिस्तदा ।

हृष्टस्वसुरध्वेषु नदतु मुदितेषु च । अथाभ्युपगता लक्ष्मीर्बलिं पद्मासने स्थिता ।

पद्माद्यतकरा देवो वरदा शूरसेविनी ।

॥ श्रीरुवाच ॥ बले बलवतां श्रेष्ठ दैत्यराज महाद्युते । प्रीताऽस्मि तव भद्रं ते देवतानां पराजये ।

यत्त्वया युधि विक्रम्य देवराजः पराजितः । दृष्ट्वा ते परमं सत्त्वं ततोऽहं स्वयमागता ।

१४१०

नास्यथ दानवश्रेष्ठ हिरण्यकशिपोः कुले । प्रकृतस्यासुरेन्द्रस्य तव कर्णैर्दमोदृशं ।

विशेषितस्त्वया राजन्दैत्येन्द्रः स पितामहः । येन भुक्तं हि निखिलं नैलोक्यमिदमव्ययं ।

विशेषितस्तव विभो सर्व्वा धर्माः स्थितः पथि । तेन नैलोक्यमव्ययं भोक्ष्यस्मिन्तविक्रम ।

एवमुक्त्वा तु सा देवी लक्ष्मीर्देव्यष्टयं वक्षि । प्रविष्टा वरदा सौम्या सर्वभूतमनोरमा ।
 शिष्टाश्च देव्यः प्रवरा ह्योः कोर्निर्द्युतिरेव च । प्रभा हृतिः क्षमा भूतिर्नीतिर्दिक्षा दया मतिः । १४०४
 स्मृतिर्भेदा तथा तुष्टिः पुष्टिर्भुक्तिस्तथैव च । श्रुतिः प्रीतिरिडा कान्तिः प्रान्तिः पुष्टिः क्रिया तथा ।
 सर्वस्याप्सरसो दिव्या नृत्यगोतविशारदाः । उपतस्तुर्ध्वहासत्वं वलिमिन्द्रं महारथे ।
 प्रतिपन्नन्तु दैतयैस्ते लोकां सचराचरं । प्राप्तश्चैश्वर्यमस्तुलं वलिना ब्रह्मवादिना ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने देवासुरयुद्धे षट्षण्णाशदधिकद्विजतोऽध्यायः ॥ २५६ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ पराजिताः सुरा दैत्यैः किमकुर्वन्त वै मुने । कथञ्च चिदिवं लब्धं भूयो देवैर्दिशन्ततः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ श्रुत्वा वाणीन्तु तां दिव्यैश्च देवैः सुराधिपः । प्राग्दिशं प्रस्थितः श्रीमानदित्यालयमुत्तमं । १४०५
 प्राप्यादित्यालयं शक्रः कथयामास तां गिरं । अदित्या या तदा युद्धे तेन दिव्या पुरा श्रुता ।
 ॥ अदितिरूवाच ॥ यथेवं पुत्र सुप्रभाभिर्न शक्यो हन्तुमाहवे । वलिर्विरोचनसुतः सर्वैश्चैव मरुद्गणैः ।
 सहस्रशिरसा हन्तुं केवलं शक्यतेऽसुरः । तेनैकेन सहस्राक्षेन ह्यन्येन व्रतकृतो ।
 ततः पृथ्वाग्नि पितरं कश्यपं ब्रह्मवादिनं । पराजयार्थं दैत्यस्य बलेनैव मन्त्रात्मनः ।
 ततोऽदित्या सह सुराः सम्प्राप्ताः कश्यपान्तिकं । अपश्यन् कश्यपं तत्र मुनिं दीप्ततपोनिधिं । १४०६
 आद्यं देवगुहं दिव्यं क्रियं विषयवासुभिः । तेजसा भास्कराक्षारं गौरमग्निशिखाप्रभं ।
 न्यस्तदण्डं तपोयुक्तं बहुकृष्णाजिनोत्तरं । वस्त्रलाजिनसंवीतं जटामण्डलभूषितं ।
 जटाशमिव दीप्यन्तं साज्जमन्त्रपुरस्कृतं । स्नाध्यायनिरतं गित्यं वपुश्चलमिवानलं ।
 तं ब्रह्मवादिनां श्रेष्ठं सुरासुरगुहं पभुं । प्रतपन्मनिर्वादिनं मारीचं दीप्ततज्जवं ।
 यः स्रष्टा सर्वभूतानां प्रजानां पतिरन्तमः । आत्मभावविशेषेण ततोऽप्यो यः प्रजापतिः । १४०७
 ततः प्रणम्य ते वीराः सहदित्या सुरर्षभाः । ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे ब्रह्माणमिव मानसाः ।
 यच्छ्रुतं युधि शक्रेण सरस्वत्या समीरितं । अजेयस्त्रिदशैः सर्वैर्बलवान् इत्युत ।
 श्रुत्वा तु वचनं तेषां पुत्राणां कश्यपस्तदा । चकार बुद्धिं गमने ब्रह्मलोकाय लोककृत् ।
 ॥ कश्यप उवाच ॥ पुत्रा गच्छाम सदनं ब्रह्मणः परमाहुतं । यथाश्रुतञ्च तत्रैव ब्रह्मणे वदतामघाः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो दित्या सह सुरा यान्तं कश्यपमन्वयुः । प्रस्थितं ब्रह्मसदनं देवर्षिगणमेवितं । १४०८
 ते मुहूर्त्तेन संप्राप्ता ब्रह्मलोकं दिवौकसः । दिव्यैः कामगमैर्धानैर्यथाहं समहावलाः ।
 ब्रह्मणा द्रष्टुमिच्छन्तस्तपसा राशिमन्वयं । अभ्यगच्छन्त विसीषीा ब्रह्मणः परमां सभां ।
 षट्षण्णाशदधिकद्विजतोऽध्यायः । श्रेष्ठस्फुरीममिवज्जो दृष्ट्वा संजहपुष्पादा ।
 ब्राह्मणैश्च महाभागैर्वेदवेदाङ्गपारगैः । श्रुत्वा बहुचमस्त्वैश्च प्रेर्यमाणपदाकराः ।
 शुश्रुवुस्तोऽसुराणां विततेषु च कर्मसु । यज्ञवेदाङ्गदिदुषां पदक्रमविदा तथा । १४०९
 ब्रह्मर्षीणाञ्च बोधेण सा बभूव जिनादिता । यज्ञसंस्तवविद्विश्च शिवावह्निस्तया द्विजैः ।
 शब्दनिर्वचनार्थज्ञैः सर्वविद्याविशारदैः । मीमांसार्णतुवाक्यज्ञैः सर्ववादविशारदैः ।

दृष्टपुष्टस्त्रैस्तत्र दिजैर्ध्वंलुमापितैः । नादितं ब्रह्मभदनं प्रवरं देवसद्यवत् ।
 ते तत्र समनुप्राप्ताः पृष्ठन्तो वै ध्वनिं सुराः । पूतान्यात्मशरीराणि मेनिरे तु न संशयः ।
 तृष्णीभूता एकचिन्ता ब्रह्मणे गतमानसाः । विद्याद्योत्पुन्नचला निरैल्लन परस्परं ।
 नमस्कुर्वन्ति च पुनर्ब्रह्माणं परमं प्रभुं । मनसैव सुरश्रेष्ठाः पुरस्कृत्य तु कथ्यपं ।
 पुनः संघट्टपरमं वेदोद्भरणनिष्ठम् । गम्भीरोदारमधुरं मुखरं हंसगद्गदं ।
 ऐक्यमानात्संयोगसमवायविशारदैः । लोकाद्यतिकमुल्लेखं शुभ्रवुः स्वनमोरितं ।
 तत्र तत्र च विप्रेक्षान् नियतान् संश्रितव्रतान् । जपहोमपराभ्याख्यानं ददृशुः कथ्यपात्मजाः ।
 तस्यां सभायामासौ वै ब्रह्मा लोकापितामहः । सुरासुरगुरुः श्रीमान् विदधेवमायया ।
 उपासते च तत्रैनं प्रजानां पतयः प्रभुं । दत्तः प्रचेताः पुलहो मरुचिश्च दिजोत्तमः ।
 मृगुरत्रिर्विशिष्टश्च गौतमो नारदस्तथा । विद्या मनोऽन्तरोक्षश्च वायुलेजो जलं महो ।
 शब्दः स्यार्धश्च रूपश्च रसो गन्धस्तथैव च । प्रकृतिश्च विकारश्च यच्चान्यत् कारणं भुवः ।
 साङ्गोपाङ्गास्तुर्वेदाः सरहस्यपदक्रमाः । क्रियाश्च कृतवस्तैव संकल्पः प्राण एव च ।
 एते चान्ये च बहवः स्तयन्भुवमुपस्थिताः । अर्थो धर्मश्च कामश्च द्वेषो हर्षश्च सर्वदा ।
 शुक्रो वृहस्पतिश्चैव संवर्तो बुध एव च । शनैश्चरश्च राजस्य राहाः सर्वे तथैव च ।
 मरुतो विश्वकर्मा च नचत्राणि च भारत । दिवाकरश्च सोमश्च ब्रह्माणं समुपासते ।
 सवित्री दुर्गतरणो वाणी सप्तविधा तथा । सर्व्याणि स्युतिष्ठास्त्राणि गाथाश्च निगमास्तथा ।
 भाष्याणि सर्वशास्त्राणि देहवन्ति विशास्यते । चणा लवा मुहूर्ताश्च दिवा रात्रिश्च भारत ।
 अर्द्धकामाश्च मासाश्च क्षतवः षट् तथैव च । संवत्सरास्तुर्गुणं सन्ध्या रात्रिस्तुविधा ।
 कालचक्रश्च यद्विद्यं नित्यं गं भुवमव्ययं । एते चान्ये च बहवः स्तयन्भुवमुपस्थिताः ।
 तां प्रविष्टः सभां दिव्यां ब्रह्मणः सर्वकामदां । कथ्यपस्त्रिदशैः सार्द्धं पुत्रैर्दूर्ध्वविदाम्बरः ।
 सर्व्वतर्जोमयं दिव्यं ब्रह्मार्धिगणसेवितं । ब्राह्म्यं त्रिषा दीप्यमानमचिन्तं विगतकलमं ।
 ब्रह्माणं वीक्ष्य ते सर्व्वे परमासनमास्थितं । शिरोभिः प्रणता दूरं परमेष्ठिनमव्ययं ।
 शिरोभिः स्पृश्य चरणौ नियताः परमात्मानः । विमुक्ताः सर्व्वपापेभ्यः शान्ता विगतकल्मशाः ।
 दृष्ट्वा तु तान् सुरान् सर्व्वान् कथ्यपेन सहागतान् । आह ब्रह्मा महातेजा देवानां प्रभुरोत्तरः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने ब्रह्मलोकागमने सप्तपञ्चाशदधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २५७ ॥

॥ ब्रह्मोवाच ॥ यदर्थमिह संप्राप्ता भवन्तः सर्व्व एव हि । विज्ञानाव्यहमव्ययमेतमर्थं महाबलाः ।

भविष्यति च वः सोऽर्थः कांचितो यः सुरोत्तमाः । बलेर्दानवमुत्प्लव्य यो विजेता भविष्यति ।

न केवलं सुराशीषामेको जेता स विश्वकृत् । त्रैलोक्यस्यापि जेताऽसौ देवानामपि च प्रभुः ।

यो धाता सर्व्वभूतानां विश्वं यस्य सनातनः । पूर्व्वजं यं सदा प्राजुह्वैर्भगर्भनिर्दशनं ।

आत्मा वै येन विभुना कृतोऽजियो महात्मना । बलेरतुलनीर्य्यस्य विश्वस्य जगतस्तथा ।

प्रभवः स हि सर्वेषामस्माकमपि पूर्वजः । अचिन्त्यः स हि विशात्मा योगयुक्तः परन्तपः ।

तं देवापि महात्मानं न विदुः कोऽप्यसाविति । देवानस्मांश्च विश्वं स वेत्ति पुरुषोत्तमः ।

तस्यैव तु प्रसादेन प्रवक्ष्ये परमां गतिं । यच्च योगे समास्थाय तपस्वरति दुश्चरं ।

क्षीरोदस्त्रोत्तरे कूले उदीच्यां दिशि देवताः । अमृतं नाम परमं स्नानमाहुर्भूतोषिणः ।

१४१८

भवन्तस्तत्र वै गत्वा तपसा संश्रितव्रताः । अमृतं स्नानमासाद्य तपस्वरत दुश्चरं ।

ततः श्रोत्र्यश्च विष्णुष्टां स्निग्धगन्धोर्निस्सनां । उष्णगेतोयपूर्णस्थ तोयदस्य समस्तनां ।

दिव्यां स्पष्टाचरपदां रम्यामभयदां शिवां । वाणीं परमसंस्कारां वरदां ब्रह्मवादिनीं ।

दिव्यां सरस्वतीं सत्यां सर्व्वकल्याणप्रदां । सर्व्वदेवातिदेवस्य भाषितां भावितात्मना ।

तस्य व्रतसमाप्ता तु यावद्भूतविसर्जनं । अमोघस्य तु देवस्य विश्वरूपां महात्मना ।

१४१९

स्वागतं वः सुरश्रेष्ठा मत्सकाशमिहागताः । कस्य वा कं वरं देवा ददानि वरदः स्थितः ।

तं दितिः कश्यपश्चैव गृह्णीयातां वरं ततः । प्रणम्य शिरसा पादौ तक्षौ योगात्मने तदा ।

भगवानेव नः पुष्टौ भवत्विति न संश्रयः । उक्तञ्च परया भक्त्या तथाऽस्त्विति स वक्ष्यति ।

देवा ब्रुवन्तु ते सर्व्वे भ्राता गच्छं भवेति च । तथाऽस्त्विति च स श्रीमान् वक्ष्ये सर्व्वलोककृत् ।

तस्मादेवं गृहीत्वा तु वरं चिद्व्रतसत्तमाः । कृतकृत्याः पुनः सर्व्वे गच्छन्स्वं स्वमालयं ।

१४२०

तथाऽस्त्विति सुराः सर्व्वे कश्यपोऽदितिरेव च । ब्रह्मणि वन्द्य चरणौ गताः सौम्या दिशं प्रति ।

तेऽचिरंणैव संप्राप्ताः क्षीरोदं सरितां पतिं । यथोद्दिष्टं भगवता ब्रह्मणा ब्रह्मवादिना ।

तेऽतीत्य सागरान् सर्व्वान् पर्व्वतांश्च भूकाननान् । नदीश्च विविधा दिव्याः पृथिव्यां सुरसत्तमाः ।

अपश्यन्ते सुधाराञ्च सर्व्वसत्त्वविवर्ज्जितां । अभास्कराममर्यादां तमसा संवृतां दिशं ।

अमृतं स्नानमासाद्य कश्यपेन सुराः सह । दीक्षिताः कामदं दिव्यं व्रतं वर्षं सहस्रिकं ।

१४२१

प्रसादार्थं सुरेशाय तक्षौ योगाय धीमते । नारायणाय देवाय सहस्राक्षाय भूतये ।

ब्रह्मचर्य्येण भौनेन स्नानक्षीराघनेन च । दमेन च सुराः सर्व्वे तपो दुश्चरमाश्रिताः ।

कश्यपस्तत्र भगवान् प्रसादार्थं महात्मनः । उदैरयत वेदोक्तं यमाहुः परमं त्वं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि वामने अष्टपञ्चाशदधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २५८ ॥

॥ कश्यप उवाच ॥ नमोऽस्तु ते देवदेवेश एकः प्रकृत्य वराहः तृषार्षिणः सिन्धुतृषः तृषाकपे मुरतृषः मुरनिर्मितः अजि
र्यमितभद्रः कपिलः विष्णुर्कृष्णः भुवः धर्मा धर्मारजः वैकुण्ठः चैतावर्तः अनादिमध्यनिधनः धनञ्जयः प्रह्लादः अग्निः कृष्णः
जः अजः अजयः अमृतेशयः सनातनः विधातस्त्रिकामः त्रिधामः त्रिककुत्सकुन्तिदुन्दुभे महानाभः लोकनाभः पद्मनाभः लोकना
थं विरिञ्चिः बरिष्ठः बहुरूपः लयः अलयः विरूपः त्रिरूपः सत्याचरः हंसाचरः हयभुक् खड्गपरशोः शूकः मुनिर्केशः सभः महाहंसः
महदत्तरः ह्योकेः सृष्टः परमसृष्टः तुरापाटः विश्वमूर्तेः सुरायजः नीलः निखिलोः विरजस्तमोः रजः सत्त्वः सत्त्वधामः सर्व्वलो
कः सर्व्वलोकप्रतिष्ठः शिपिविष्टः सुतपस्तपोपः अथः अजः धर्मानाभः गमक्षिनाभः धर्मानेनः सत्त्वधामः सत्याचरः गमक्षिनेनः

चन्द्रश्च विपाद्यन् तमेव समुद्रवाय अजेकपात्सहस्रशीर्षं सहस्रवर्णित महाशीर्षं सहस्रदृक् सहस्रपात् अधोमुखं महामुखं
महापुरुषं पुरुषोत्तमं सहस्रबाहो सहस्रमूर्ते सहस्राक्षं सहस्रभुजं सहस्राक्षं सहस्रप्रभं सहस्रगङ्गां मातृवैदाः ।

विश्वदेव विश्वसम्भव सर्वेषामेव देवानां सौमन आदौ गतिः विश्वं तमाप्स्ययन् विश्वं तामाहुः पुष्पहास परमं वरदं
स्वमेव वपटकारं वीपटं शोकारं तामेकमाहुः शम्भुं मन्त्रभागप्राप्तिनं ॥ १५१५ ॥

शतधारं सहस्रधारं भूर्धुं भुवर्धुं स्वर्धुं तमेव भूतभुवनं स्वधा तमेव ब्रह्मण्यं ब्रह्ममयं ब्रह्मादिसर्वमेव ॥

द्यौरसि पृथिव्यसि पूषाऽसि मातरिषाऽसि धर्मोऽसि भववाऽसि होता पोता इन्ता मेता मन्ता होम्यहोता पर
स्परस्वं होम्यहोता तमेव ॥

आपाऽसि विश्ववाक् धात्रा परमेष्ठ धात्रा तमेव दिग्भ्यः सुक् कुम्भाण्ड इत्योऽसि वष्टा तमसि समिद्धस्वं गतिर्गतिमताम
सि मेलोऽसि धाताऽसि गुह्याऽसि सिद्धोऽसि धन्योऽसि योगोऽसि परमोऽसि ब्रह्मोऽसि सोमोऽसि द्यूषोऽसि दीक्षाऽसि दक्षि
णाऽसि विश्वमसि ।

स्वविष्टं स्वविरं विश्वतुराषाट् हिरण्यमर्भं हिरण्यनाभं हिरण्यनारायणं नारायणान्तरं नृशामयनं आदित्यवर्षं आ
दित्यं तेजो महापुरुषं सुरोत्तमं । आदिदेव पद्मभास पद्मत्रय पद्माक्ष पद्मगर्भं हिरण्याय केचिद्भुक्तं विश्वदेव विश्वतोमुखं
विश्वान् विश्वसम्भव विश्वभुक् तमेव ॥

भूक्तिम भुवर्विक्रमं स्वविक्रमं कर्मावभुक्तमाक्रमं सुविभुः प्रभाकरश्चन्द्रः स्वयम्भूय भूतादिः । भूतात्मन् शुश्रूवुर्वाहा
भूत विश्वभूत विश्वं तमेव विश्वगोप्ताऽसि विश्वसम्भव । पवित्रमसि होचमसि सत्यमसि तेजोऽसि सर्व्वमसि हविर्विश्वभुक् ऊर्ध्वं
कर्षन् अमृतं तन्मम अमृतं तन्मम दिवस्यते आतप्रोत विश्वलूकं विश्वपते घृताचिः अग्ने रोहिणं सुरासुरगुरो महादेवं नृदेवदेवं ।
तं द्रुहिन् अमन्तकर्मणं वंशं प्राज्यं विश्वपालं तमेव विश्वं विभर्षि वरार्थिनो नस्त्रायस्तेति ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने महापुरुषस्तवे ऊनपञ्चदशिकादिश्रुतोऽध्यायः ॥ २५६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ नारायणस्तु भगवान् श्रुतेतत्परमं स्तवं । ब्रह्मज्ञेन हि जेनेन कश्यपेन समोरितं ।

स्निग्धगम्भीरविर्घोषं जीमूतचननिल्लनं । भगवन् प्रीतियुक्तेन सिद्धधानां महात्मानां ।

उवाच वचनं सम्यक् ब्रह्मपुष्टपदाक्षरं । अकाशात् शुश्रुवे शब्दे दर्शनं नोपलभ्यते ।

श्रीमान् प्रीतमना देवः प्रोवाच प्रभुरोत्तरः ।

॥ विष्णुत्वाच ॥ प्रीतोऽस्मि वः सुरश्रेष्ठाः सर्व्वेषामेव निष्पन्नात् । वरं वृणुत भद्रं वो वरदोऽस्मि सुरोत्तमाः । १५१६ ॥

॥ कश्यप उवाच ॥ यदैव भगवान् प्रीतः सर्व्वेषाममरोत्तम । तदैव कृत्यकृत्याः स्वस्वं हि नः परमा गतिः ।

यदि प्रसन्नो भगवान् दातव्यश्च वरो यदि । वासवस्थानुजो भ्राता ज्ञातीनां नन्दिवर्द्धनः ।

अदित्यामेव वै श्रीमान् भगवानस्तु मे सुतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अदितिर्हैवमाता च एतमेवार्थमुत्तमं । पुनर्यै वरदं प्राह भगवन् वरार्थिनी ।

थाचे तां पुत्रकामा वै भवान् पुत्रो भवत्विति ।

॥ देवा ऊचुः ॥ निश्रेयसार्थं सर्व्वेषां देवानां हि महातपाः । भ्राता भर्ता च धाता च वरदं तं भजन् नः । १५१७ ॥

अदित्याः पुत्रतां याते त्वष्टि देवाः स्वासवाः । देवशब्दं वदित्वन्ति कश्यपस्यात्मजे भव ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तत्तत्तानप्रकीर्तित्वान् कश्यपमेव च । एवं भवतु भर्तृ वो यथेष्टं काममाप्नुत ।
 सर्वेषामेव पुत्राकं ये भविष्यन्ति शक्रवः । मुञ्चन्तमपि ते सर्वे न स्नास्यन्ति ममाद्यतः ।
 हत्वाऽमुरगणान् सर्वाण् ये चान्ये देवशक्रवः । करिष्ये देवताः सर्वा यज्ञभगायभोजनाः ।
 हत्वादांश्च सुरान् सर्वान् कथादांश्च पितृनपि । करिष्ये विबुधश्रेष्ठाः पारमेध्येन कर्मणा ।
 यथागतेन मार्गेण निवर्त्तन्तं सुरोत्तमाः । देवमातृकायाऽदित्याः कश्यपस्नामितात्मनः ।
 यथामनोषितं कर्त्ता गच्छन्तं स्वं समासाधं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ते तु वचने विष्णुना प्रमविष्णुना । देवाः प्रसृष्टमनसः पूजयन्ति स्म सर्वशः ।
 विष्टेदेवा महात्मानः कश्यपोऽदितिरिव च । कथा मरुद्गणाश्चैव शक्रश्चैव महाबलः ।
 नमस्कृत्य सुरशाय तस्मै देवाश्च रक्षसे । प्रयाताः प्रान्दिदं पुष्टां विपुलं कश्यपाश्रमं ।
 ते कश्यपाश्रमं गत्वा ब्रह्मर्षिगणवेष्टितं । चेदः स्नाप्याद्यनिरता अदित्या गर्भमोषुवः ।
 अदितिर्हवमाता च गर्भं दध्रेऽतितेजसं । भूमात्मानं महात्मानं दिव्यं वर्षवह्निकं ।
 पूर्णं वर्षमहस्ते तु प्रसृता गर्भमुत्तमं । सुराणां शरणं देवमसुराणां विनाशनं ।
 गर्भस्थेन तु तेनैव परिचितास्तदा सुराः । आदत्तानि तेनापि चैलाकण्ड महात्माना ।
 तस्मिन् जाते तु देवेशे चैलाकण्ड सुखावहे । भयदे दैत्यसंघानां सुराणां नन्दिवर्द्धने ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने वामनप्रसूतौ पञ्चविक्रद्विंशतोऽध्यायः ॥ २६० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रजानां पतयः सप्त सप्त चैव महर्षयः । तस्य देवस्य जातस्तु नमस्कारं प्रचक्रिरे ।

भरद्वाजः कश्यपो गौतमश्च विश्वामित्रो जमदग्निर्वशिष्ठः । यज्ञादितो मास्करेऽभूत् प्रणष्टे सोऽप्यवाचिर्भगवानाजगाम ।

मरोच्चिरज्जिराश्चैव पुलस्त्यः पुत्रहः क्रतुः । दक्षः प्रजापतिश्चैव नमस्कारं प्रचक्रिरे ।
 श्रौतृणां वशिष्ठपुत्रस्तु स्यात् कश्यप एव च । कपोवानकपोवांश्च दत्तोत्तिष्ठत्यनलाया ।
 वशिष्ठपुत्राः सप्तासन् वाशिष्ठा इति विभ्रुताः । हिरण्यगर्भस्य सुता श्रौतृजाताः सुतेजसः ।
 गार्ग्यः पृथुस्तथैवाग्रे जातो वामन एव च । देवनाज्ज्यैदुमश्च पर्जन्यश्चैव सोमजः ।
 हिरण्यरोमा वेदशिराः सत्यनेकस्तथैव च । विष्टेऽतिविश्रब्धवनः बुधामा विरजास्तथा ।
 अतिनामा सहिष्णुश्च नमस्कारमकुर्वीत । विद्योतमानवपुषः सर्वाभरणभूषिताः ।
 उपानृत्यन्त देवेशं विष्णुमस्तरसां गणाः । ततो गन्धर्व्यैर्त्येषु प्रणदत्सु विहायसि ।
 बज्रभिः सह गन्धर्व्यैः प्रागायत च तुम्बुहः । महाश्रुतिश्चिन्विशिरा ऊर्जायुरनघसाया ।
 गोमायुः सूर्यवर्चाश्च सोमवर्चाश्च सप्तमः । युगपक्ष्णपः कार्ष्णिर्नन्दिश्चिरयलाया ।
 चयोदश शार्ङ्गशिराः पर्जन्यश्च चतुर्दशः । कलिः पञ्चदशश्च नारदश्चैव षोडशः ।
 हाहाह्रस्त्रश्च गन्धर्व्यैः संघश्चैव महाश्रुतिः । दत्येते देवगन्धर्व्या उपगायन्त केनवं ।
 तथैवास्तरसां दृष्टाः सर्वास्तस्मै भूषिताः । उपानृत्यन्त देवेशं सर्वाङ्गदभर्तृनाः ।

नन्दुस्य महाभागा जगुसायतलोचनाः । सुमध्या चादमध्या च प्रियमुखा वरानना ।
 अमूका च तथा यामी मिश्रकेशी अलम्बुवा । मरीचिः शुचिका चैव विद्युत्परी तिलोत्तमा ।
 अद्रिका लक्ष्मणा चैव रत्ना तदन्मनोरमा । अक्षिता च सुवाङ्मस्य अविष्टा सुभगा तथा ।
 उर्वशी चित्रलेखा च मुयीवी च मुलोचना । पुण्डरीकसुगन्धा च सुरया च प्रमाथिनी ।
 काम्या शारदती चैव तथाऽन्यास्तत्र संघशः । मेनका सहजन्धा च पर्शिका पुञ्जिकखला । १४१.१
 एताश्च सारमोऽन्याश्च प्रनृत्यन्ति सहस्रशः । धाताऽर्धमा च मित्रस्य वरुणोऽर्धो भगलया ।
 इन्द्रः पूषा विवस्वाश्च त्वष्टा च मविता तथा । कथितो विष्णुरित्येव काश्यपेयो गणतया ।
 आदित्या द्वादशैते तु ज्वलन्तो वज्रिवर्चसः । चक्रुस्तस्य सुरेशस्य नमस्कारं महात्मनः ।
 मृगव्याधस्य मर्षस्य निर्वर्त्तितस्य महायशः । अजैकपादचिर्मधुः पिनाकी चापरजितः ।
 हवमोऽथेश्वरश्चैव कपाली च विशाम्पते । स्वाणुर्भवस्य भगवानुद्गानयाऽवन्निभे । १४१.२
 अग्निर्नो वसवश्चाष्टौ मरुतस्य महाबलाः । विश्वेदेवास्य साध्याश्च तस्य प्राञ्जलयः स्त्रिताः ।
 शेषामुक्ता महाभागा वासुकिप्रमखास्तथा । कच्छपश्चापकुञ्जस्य छतराद्रवलाहकौ ।
 अष्टव्यासेजसा दीप्ता महाकोष्ठा महाबलाः । एते नागा महात्मानः सर्वे प्राञ्जलयः स्त्रिताः ।
 एते चान्ये च बहवो नागास्तस्य महात्मनः । तस्य प्राञ्जलयः सर्वे नमस्कारं प्रचक्रिरे ।
 तार्क्ष्यश्चरित्यनेमिस्य गरुडस्य महाबलः । अन्तर्यामिणश्चैव तस्य प्राञ्जलयः स्त्रिताः । १४१.३
 पितामहस्य भगवान् स्वयमागम्य लोकाकृतः । प्राह देवगुरुः श्रीमान् सह सर्वैर्षहात्मभिः ।
 ॥ ब्रह्मोवाच ॥ यस्मात् प्रसूयते लोकः प्रभविष्णुः सनातनः । तस्मात्लोकेश्वरः श्रीमान् विष्णुरेव भवत्यथ ।
 एवमुक्ता तु भगवान् साङ्ख्यं देवर्षिभिः प्रभुः । नमस्कृत्य सुरेशाय जगाम चिदिवं पुनः ।
 स तु जातः सुरेशानः कश्यपस्यात्मजः प्रभुः । अवदुर्द्दिनभेषाभो रक्ताक्षो वामनाकृतिः ।
 श्रीवत्सेनोरसि श्रीमान् रोमजातेन राजता । उत्प्लुङ्गनयनाः सर्व्याः पश्यन्वसुरसत्तदा । १४१.४
 दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता । यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ।
 सुरार्पितमिदं श्रीमान् भूर्भुवोभूतभावनः । शुचिरोमा महोरस्कः सर्वतेजोमयः प्रभुः ।
 यो गतिः पुण्यशीलानामगतिः पापकर्षणं । योगयुक्ता महात्मानो यं विदुर्योगवित्तमं ।
 यस्याद्युगुणैश्चैव यमाहुर्देवसत्तमं । यं प्राप्य शान्तं विप्रा निचिता मोक्षकाङ्क्षिणः ।
 जन्मतो मरणाच्चैव मुच्यन्ते योगभाविताः । यदेतत्तप इत्याहुः सर्व्यात्मनिवासिनः । १४१.५
 केवन्ते यं यताहारा दुस्तरं व्रतमास्थिताः । योऽनन्त इति नागेषु सेव्यते सर्व्यभोगिभिः ।
 सहस्रमूर्द्धा रक्ताक्षः शेषादिभिरनुत्तमैः । यो यज्ञ इति विभेदैरिज्यते स्वर्गलिप्तुभिः ।
 नानास्थानगतः श्रीमानेकः कविरनुत्तमः । यं वेदा गान्ति वेत्तारं यज्ञभागप्रदायिनं ।
 दृष्टार्थिद्युम्नसूर्याक्षं देवमाकाशविपक्षं । स उवाच सुरान् सर्व्यान् वाचा वै परया विभुः ।
 जामघपि महातेजा गतो योगेन बालतां । किं करोमि सुरश्रेष्ठा वरं कञ्च ददामि वः । १४१.६

यत् काङ्क्षितं वः सर्वेषां तदै ब्रूत मुदा युताः । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वामनस्य महात्मनः ।
 सर्वे ते हृष्टमनसो देवाः कश्यपमन्दनं । ऊचुः प्राञ्जल्यो विष्णुं सुराः शक्रपुरोगमाः ।
 ब्रह्मणो वरदानेन हृतं नो निखिलं जगत् । तपसा महता चैव विक्रमेण बलेन च ।
 बलिना दैत्यमुखेन सर्वज्ञेन महात्मना । श्रवणः किल सोऽस्माकं सर्वेषां देवसत्तम ।
 भवान् प्रभवते तस्य नान्यः कश्चन सुमत । तत् प्रपद्यामहे सर्वे भवन्तं प्ररणार्थिनः ।
 शरणं वरदं देवं सर्वभूतभयापहं । श्रवोणाञ्च हितार्थाय लोकानाञ्च सुरेश्वर ।
 प्रियार्थञ्च तथाऽदित्याः कश्यपस्य तथैव च । कथं पितृणामुचितं सुराणां हव्यमुत्तमं ।
 प्रवर्त्ततां महाबाहो यथा पूर्वं सुरोत्तम । आनृण्यार्थं सुरेभ्यः वासवस्य महात्मनः ।
 प्रत्यानय सुरेभ्यः चैलोत्तमिदमव्ययं । कतुना वाजिमेधेन जयते स हि दानवः ।
 दत्तप्रत्यानयने युक्तं लोकानां तद्विचिन्त्य ।

१४९४

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यर्ष्यणि वामने ब्रह्मशास्त्रे एकत्रयश्रिकदिगताऽध्यायः ॥ २६१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्ते तदा देवैर्विष्णुर्वागमनरूपधृक् । प्रहृष्यस्त्रयाचार्य सर्वान्देवानिदं वचः ।

॥ वामन उवाच ॥ तस्य यज्ञसकाशं मां महर्षिर्वेदपारगः । दृष्टव्यतिष्ठं हस्तेजा नयत्किरवः सुतः ।

तस्याहं सभनुप्राप्ता यज्ञवाटं सुरोत्तमाः । निचरिष्वे यथायुक्तं चैलोत्तमहरणाय वै ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो दृष्टव्यतिः श्रीमानयज्ञदामनं प्रभुः । यज्ञवाटं महातेजा दानवेभ्यः धीमतः ।

मौञ्जो यज्ञोपवीतो च ऋचो दत्ताजिनी तथा । वामनो धूर्तराजो भगवान् बालरूपधृक् ।

१४९५

लोकेश्वरेश्वरः श्रीमान् सुरैर्ब्रह्मपुरोगमैः । अन्वास्मानो भगवान् दृष्ट्वाऽप्यय दृष्टवान् ।

दानवाधिपतेस्तस्य बलेर्वैरोचनस्य ह । यज्ञवाटमचिन्त्यात्मा जगाम सुरसत्तमः ।

पालितेऽपि हि दैतेयैः साधामिकपरिच्छदैः । दारे दानवसम्बन्धे सहैव विवेश ह ।

अलिग्निशैव मन्त्राढ्यैः सर्वतः परिवारितं । दैत्यदानवराजैश्चमुपतप्तं वै बली ।

तं गत्वा यज्ञवाटान् ब्रह्मार्पणशंकुलं । आत्मानमेव भगवान् वर्णयामास तं कर्तुं ।

१४९६

वर्णयित्वा यथान्यायं यज्ञं यज्ञः सनातनः । विस्तरणामरश्रेष्ठः प्रयोगैर्विविधैस्तथा ।

शुक्रादीनृत्विजस्यापि यज्ञकर्त्तव्यवचनम् । सर्वानेव निजयाह चकार च निहत्तरान् ।

आरादय बलेस्तस्य अलिजामभितस्तथा । यज्ञमात्मानमेवाहौ हेतुभिः कारणं विभुः ।

वैदिकैरप्रकाशैश्च पुनरप्यथ भारत । प्रत्यक्षमृषिमेषानां दक्षयामास चित्रगुः ।

ततो निहत्तरान् दृष्ट्वा सोपाध्यायानृषीन् कृतान् । अट्टद्वेनापि दृष्ट्वास्तान् वामनेन महैजया ।

१४९७

अद्वैतस्यापि भजे स त्रैलोक्यसुतो बलिः । मूर्द्धा कृताञ्जलिश्चेदममवोदिति तो वचः ।

कुतस्ते कोऽपि कल्पसि किञ्चिद्वास्तु प्रयोजनं । नैवविधपरिज्ञानो दृष्टपूर्वो मया दिगः ।

बालो मतिमतां श्रेष्ठो ज्ञानविज्ञानकोविदः । शिष्टवाचूपसम्पन्नो मनोज्ञः प्रियदर्शनः ।

नेदृशाः सन्ति देवानामृषीणाञ्चापि सुनवः । न नामानां न यक्षाणां नासुराणां न रक्षसां ।

न पितृणां न मित्राणां न गन्धर्वाणां च । कोऽसि कोऽसि नमस्तेऽस्तु नृषि किं करवाणि ते ।

१४२९०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उक्त एवमचिन्त्यात्मा बलिना वामनस्तदा । प्रोवाचोपायतस्तदाः स्मितपूर्वमिदं वचः ।

॥ विष्णुरुवाच ॥ अहो यज्ञोऽसुरेन्द्रस्य बहुभक्ष्यः सुसंस्कृतः । पितामहस्यैव पुरा यजतः परमेष्ठिनः ।

सुरेश्वरस्य शक्रस्य यमस्य वरुणस्य च । विभेदितास्त्वया यज्ञा दानवेन्द्र महाबल ।

यजता वाजिमेधेन क्रतूनां प्रवरेण तु । सर्वेषांपविनाशाय स्वर्गमार्गप्रदर्शना ।

सर्वकाममर्थो ह्येष सत्यतो ब्रह्मवादिनां । क्रतूनां प्रवरः श्रीमानयमेध इति खतः ।

१४२९१

सर्वर्णशृङ्गा हि महानुभावो सौहृदुरो वायुजो महात्मा । इत्येकस्यः काष्ठजनभर्गौरः स विन्धोनिः परभो हि मेधः ।

आस्थाय वै वाजिनमयमेधमिष्टा नरा दुष्कृतमुत्तरन्ति । आञ्जस्यं वेदविदो द्विजेन्द्रा वैश्वानरं वाजिनमयमेधं ।

यथाश्रमाणां प्रवरो गृहाश्रमो यथा नराणां प्रवरा द्विजातयः । यथाऽसुराणां प्रवरो भवानिह तथा क्रतूनां प्रवरोऽयमे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु दैत्येन्द्रा वामनेन समीरितं । मुदा परमथा युक्तः प्राह दैत्यपतिर्म्मलि

॥ बलिर्वाच ॥ कस्यापि ब्राह्मणश्रेष्ठ किमिच्छसि इदमिति । वरं वरस्य भद्रं ते यथेष्टं काममाप्नुहि ।

१४२९२

॥ वामन उवाच ॥ न राक्षसं न च यानानि न रत्नानि न च स्त्रियः । कामये यदि तुष्टोऽसि धर्मं च यदि ते मतिः ।

गुरुर्थं मे प्रयच्छस्व पदानि चोषि दानव । त्वमग्निशरणार्थाय एष मे परमो वरः ।

॥ बलिर्वाच ॥ त्रिभिः किं तव विम्रेन्द्र पदैः प्रवृत्ताम्बर । व्रतं व्रतसहस्राणां पदानां मार्गतो भवान् ।

॥ शुक उवाच ॥ मा ददस्व महाबाहो न त्वं वेत्सि महासुर । एष मायाप्रतिच्छजो भगवान् प्रवरो हरिः ।

वामनं रूपमाख्याय ब्रह्मप्रियहितेसुया । त्वां वक्ष्यन्तिमुखायातो वटुरूपधरो हरिः ।

१४२९३

एवमुक्तः स शुकोऽपि चिरं संशुण्व्य वै बलिः । प्रवर्षेण समाकृतः किमतः पाचमियते ।

गृह्य हस्तेन संभ्रान्तो भृङ्गारं कनकोद्भवं ।

॥ बलिर्वाच ॥ विम्रेन्द्र प्राप्नुवन्तिष्ठ स्मिताऽसि कमलेश्वर । प्रतोक्स्व देहि किं भूमिं का मात्रा भोः पदत्रयं ।

दत्तं वः पातय जलं नैव मिथ्या भवेद्गुरुः ।

॥ शुक उवाच ॥ भो न देयं कुतो दैत्य विज्ञातोऽयं मया भुवं । कोऽयं विष्णुरहो प्रीतिर्विद्वितस्त्वं न वद्वितः ।

१४२९४

कथं स नाथो यदिष्णुर्यज्ञे स्वयमुपस्थितः । दास्यामि देवदेवाय यद्यदिच्छत्ययं प्रभुः ।

को वाऽन्यः पाचभूतोऽस्मात् विष्णोः परतरं भवेत् । एवमुक्त्वा बलिः शीघ्रं पातयामास वै जलं ।

॥ वामन उवाच ॥ पदानि चोषि दैत्येन्द्र पर्याप्तासि ममानघ । यन्मया पूर्वमुक्तं हि तत्तथा न तदन्यथा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्येतद्वचनं श्रुत्वा वामनस्य महैजमः । कृष्णाजिनोऽसुरीयं स कृत्वा वैरोचनिसुहृदः ।

एवमस्त्विति दैत्येणो वाक्त्रमुक्त्वाऽरिसुहृदमः । ततो वारिसमापूर्णं भृङ्गारं स पराभृङ्गत ।

१४२९५

वामनो ह्यसुरेन्द्रस्य चिकीर्षुः कदमं मरुत् । क्षिप्रं प्रसारयामास दैत्यचक्रं करं ।

प्राप्नुवन्वापि दैत्येण स्वैः समनसा जलं । दातुकामः करे यावन्नावसं प्रत्येषधयत् ।

तस्य तद्रूपमालोक्य अचिन्त्यामितीजयः । अभूतपूर्वं देवारेर्जिहोषोः प्रियमासुरी ।

इज्जितज्ञो महाप्राज्ञः प्रह्लादस्याबबोधयः ।

॥ प्रह्लाद उवाच ॥ मा ददस्व जलं हस्तो वटोऽर्जुनमरुविशः । स ह्यग्नौ घेन ते पूज्यं निहतः प्रपितामहः । १४२०

विष्णुरेव महाप्राज्ञर्क्षो बह्वर्षितुमागतः ।

॥ बलिहवाच ॥ इत्ता तस्यै प्रदास्यामी देवधेर्म प्रतिपद्ये । अमण्यकरं देवप्रोदृष्टम् कुतः प्रभुः ।

ब्रह्माणोऽपि गरीयांसं पात्रं लप्सामहे कथं । अवश्यश्चासुरमेष्ट दातव्यं दातुमेव वै ।

दत्तुक्ताऽसुरसंघानां मध्ये वैरोचनिसदृशः । देवाश्च प्रददौ तस्यै पदानि श्रीणि विष्णवे ।

॥ प्रह्लाद उवाच ॥ दानवेष्वपि मादार्क्ष्यं विप्राबाहौ प्रतिपद्ये । मेवं विप्रशिशुं मन्ये नन्दुगो भवति दिशः । १४२१

रूपेणानेन दैत्यैश्च सत्यमेतद्ब्रवीमि ते । नरर्षिचमसं मन्ये तमेव पुनरागतं ।

यवमुक्तस्तदा तेन प्रह्लादेकामितौजसा । प्रह्लादममबोधात्मनिर्दं निर्भर्त्सयन्निव ।

॥ बलिहवाच ॥ देहीति चाचने यो हि प्रत्याख्याति च योऽसुरः । उभयोरप्यलक्ष्म्या वै भागस्तं विप्रते नरं ।

प्रतिज्ञाय तु यो विप्रेन ददामि प्रतिपद्ये । स चाति नरकं पाशो मिश्रगोचसमन्वितः ।

अलक्ष्मीभयभीतोऽहं ददास्यासौ वसुधारां । प्रतिपद्योता वाऽप्यन्यः कश्चित्तस्माद्विबोऽय वै । १४२२

नाधिको विद्यते यस्मान्नहं दामि वसुधारां । इदमस्य च मे दृष्टिः परा भवति दानवः ।

दृष्ट्वा वामनरूपेण याचकं दिग्जन्तुवत् । एव तस्मात् प्रदास्यामि न स्त्रास्यामि निवारितः ।

भूयश्च प्राप्तवोदेनं वामनं वटुरूपिणं । क्षुब्धैः क्षणमन्ते किन्ते पादैस्त्रिभिरनुत्तम ।

छात्रां ददामि ते विप्रश्चरिषीं सगरैर्दृष्टां ।

॥ वामन उवाच ॥ न पृथ्वीं कामये छात्रां सन्तुष्टोऽस्मि प्रदैक्षिभिः । एव एव हयिष्यो मे वरो दानवसत्तम । १४२३

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तथाऽस्मिन्ति बलिः प्रोक्ता सार्धं चामास दानवः । पदानि श्रीणि देवाश्च विष्णवेऽमिततेजसे ।

तोये तु पतिते हस्तो वामनोऽभूद्वामनः । सर्वदेवमयं रूपं दर्शयामास वै प्रभुः ।

भूः पादौ यौः शिरसाश्च चन्द्रादित्यौ च चक्षुषौ । पदाङ्गुलाः विशाखाश्च यक्षाङ्गुलस्य मुष्णकाः ।

विश्वेदेवाश्च जानुस्त्रा जंघे शङ्खाः सरोत्तमाः । यथा नखेषु संमत्तं क्षेत्राद्यास्तरुस्रस्रया ।

विद्युतो विपुला दृष्टिः केवलः सूर्यश्च वसुधया । तारका रोमकृपाणि रोमाणि च महर्षयः । १४२४

बाहवो विदिशस्तस्य दिशः क्षेत्रे तत्रैव च । चक्षिणौ श्रवणे चाक्ष नासा वासुधैर्हस्तकः ।

प्रमादसुम्भमाद्यैव मनो धर्मैश्च यैव च । सत्यमस्मानवहाणी जिह्वा देवो सरस्वती ।

घोवाऽदितिर्यहादेवो तालुः सूर्यश्च हीतिमान् । दारं स्वर्गस्य नाभिवैमिषस्तथा च वै भुवौ ।

मुक्षं वैशानरस्यास्य वृषणौ तु प्रजापतिः । इदं भगवान् ब्रह्मा पुंस्त्वं वै कश्यपो मुनिः ।

पृष्ठस्य वसवो देवा महतः सर्वसन्निभुः । सर्वस्येन्द्रादि दक्षणा ज्योतीषि विपुलाः प्रभाः । १४२५

उरो रूद्रे महादेः धैर्यश्चरस्य महार्कवः । उद्गच्छास्य गन्धर्व्या अजन्ताश्च महाबलाः ।

लक्ष्म्योर्षधा धृतिः कामिः सर्वविद्याश्च वै कटिः । ललाटमस्य परम धन् क्षानं परमात्मनः ।

सर्वज्योतीषि यानो ह तपः शक्रश्च देवराट् । तस्य देवातिदेवस्य तस्यै स्वाङ्गैर्हस्तात्मनः ।

स्तनौ कवौ च वेदाश्च श्रीर्षौ चास्य अस्त्रास्तथा । दृष्टयः पश्यमानश्च दिजानां सेवितानि च ।

तस्य देवमयं रूपं दृष्ट्वा विष्णोर्ब्रह्मासुराः । उपासयन्तं संकुङ्काः पतन्ना इव पावतं ।

१४२८०

इति श्रीमहाभारते विलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने विसृष्टप्रकाशे दिव्यधनुर्धरितोऽध्यायः ॥ २६२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रष्टुं नामानि सर्वेषां रूपान्नाभरणानि च । आयुधानि च मुखानि दानवानां महात्मनां ।

विप्रचिन्तिः शिविः शङ्कुरयः शङ्कुस्तथैव च । अथःशिरा चक्षुःशिरा हयघोवश्च वीर्यवान् ।

वेगवान् केतुमानुयः सोधय्यो महासुरः । पुष्करः पुष्कलश्चैव साधोऽश्वपतिरेव च ।

प्रह्लादो ऽस्यशिराः कुम्भः संप्लादो गगनप्रियः । अनुप्लादो हरिहरौ वराहः संहरोऽहजः ।

वृषपर्वा विरूपाक्षो मुनीन्द्रश्चन्द्रलोचनः । निग्रभः सुप्रभः श्रीमांस्तथैव च निरुद्धरः ।

१४२८१

एकवक्त्रो महावक्त्रो दिवक्त्रः कालवन्निभः । दृढकोर्निर्बोहाजिह्वः शङ्कुर्धौ महाध्वनिः ।

शरभः शलभश्चैव कुपयः कापयः क्रथः । दीर्घजिह्वोऽर्कनयनो मृदुपापो मृदुप्रियः ।

वायुर्गविष्ठो नमुचिः शम्भरो विसरो महान् । चन्द्रहन्ता क्रोधहन्ता क्रोधवर्द्धन एव च ।

कालकः कालकाक्षश्च वृषः क्रोधो विमोक्षणः । गरिष्ठश्च हविष्ठश्च प्रसन्नो नरकः पृथुः ।

इन्द्रतापनवातापी केतुमान् बलदर्पितः । असिलोमा पुलोमा च वाक्कलः प्रमदो मदः ।

१४२८२

खलुमः कालवदनः करालः केशिरेव च । एकाक्षश्चैव राज्ञश्च तुङ्गश्चः समलः स्रपः ।

एते चान्ये च बहवः क्रममाणं चिविक्रमं । उपतस्थुर्ब्रह्मात्मानं विष्णुं दैत्यगणाक्षदा ।

पाशोद्यतकराः केचिद्वादितास्याः खरस्त्रनाः । शतप्रोचकहस्ताश्च परशुधरास्तथा ।

प्रासमुद्गरहस्ताश्च तथा परिघपाणयः । महाशिलाव्ययकराः शूलहस्ता महाबलाः ।

महावृक्षोद्यतकरास्तथैव च धनुर्धराः । महापट्टिशहस्ताश्च तथा मधुलपाणयः ।

१४२८३

गदाभुषण्डोहस्ताश्च वज्रहस्तास्तथाऽपरे । असिकम्पनहस्ताश्च दानवा युद्धदुर्मदाः ।

नानाप्रहरणा घोरा नानाविधा महाबलाः । कूर्मकुङ्कुटवक्त्राश्च हंसवक्त्रास्तथाऽपरे ।

खरोद्भवदनाश्चैव वराहवदनास्तथा । भीमा मकरवक्त्राश्च शिशुपारमुखास्तथा ।

मार्जारशृङ्गवक्त्राश्च अश्ववक्त्राश्च दानवाः । गोवक्त्रा बभ्रुवक्त्राश्च घोरा मृगमुखास्तथा ।

उद्ग्रश्न्यकिं वक्त्राश्च गजवक्त्राश्च दानवाः । नकुलश्रेणवक्त्राश्च पारावतमुखास्तथा ।

१४२८४

श्राव्यामृगाननाः शूराश्चः गाविमहिषाननाः । सारभेयमुखा रौद्राः क्रौञ्चवक्त्राश्च दानवाः ।

चक्रवाकमुखश्चैव गोधावक्त्रास्तथाऽपरे । नकघोराननाः क्रूरा चक्षुर्बाहूस्तवक्त्राः ।

खड्गभिर्हमुखाश्चैव मयूरवदनास्तथा । गजेन्द्रचर्मवसनास्तथा कृष्णाजिनाम्बराः ।

चीरमेतृतगात्राश्च तथा फलकवामसः । उष्णोषिणो मुकुटिनस्तथा कुण्डलिनोऽपरे ।

किरीटिनो लम्बशिखाः कम्पुगीवाः सुवर्चसः । नानाविधधरा दैत्या नानामाख्यानुलेपनाः ।

१४२८५

स्नान्यायुधानि दीप्तानि प्रष्टव्यासुरसत्तमाः । क्रममाणं हृषीकेशमुपातिष्ठन् दानवाः ।

प्रमथ्य सर्वान् दैतेयान् पादहस्तातलैः प्रभुः । जहार चिदिवं देवस्त्रिभिर्विक्रमैर्हरिः ।

रूपं कृत्वा महाकायं जहाराशु स मेदिनी । त्रैलोक्यं क्रममाणश्च श्रुतिरादित्यसन्निभ ।

तस्य विक्रमतो भूमिं चन्द्रादित्यौ क्षमात्करे । नमः प्रकममाणस्य सविदेवे महात्मनः ।

परं विक्रममाणस्य पादभूले व्यवस्थितौ । विष्णोरमितवीर्यस्य वदन्त्येवं दिजातयः ।

१४२१०

जित्वा लोकोक्ततः कृत्स्नान् हत्वा चामुरपुङ्गवान् । ददौ शक्राय वसुधां हरिलोकममङ्गलः ।

सुतलं नाम पातालमधस्तादमुधातले । बलेर्हन्तं निवासाय विष्णुना प्रभविष्णुना ।

तदवाप्यासुरश्रेष्ठश्चकार मतिमुत्तमं । रसातलतले वायमकरोदसुराधिपः ।

तत्रस्थस्य महातेजा ध्याने परममास्थितः । उवाच वचनं धीमान् विष्णुं लोकममङ्गतं ।

किं मया देव कर्तव्यं ब्रूहि सर्वमज्ञेवतः । ततो देव्याधिपं प्राह देवो विष्णुः सुरोत्तमः ।

१४२११

॥ विष्णुस्त्वाच ॥ ददानि ते महाभाग वरं कथं मुन्नत । परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते वषेष्टं काममाप्नुहि ।

मा च शक्रस्य वचनं पर्युहासीः कथञ्चन । अहमाज्ञापयामि त्वां सैवसैवमवाणस्तसि ।

एवमुक्त्वा ततो विष्णुरथ भूयोऽसुराधिपं । वाचा परमया प्राह सान्त्वयन् सर्वलोककृत् ।

यत्नया खलिलं दत्तं गृहीतं पाणिना मया । तस्मान्ने दत्तं देवेभ्यो नास्ति जीवितमङ्गदयः ।

सुतलं नाम पातालं तत्र त्वं सामगो वस । सर्वदेव्यगणैः सार्द्धं मत्प्रसादान्महासुर ।

१४२१२

न च ते देवदेवस्य शक्रस्यामितनेजसः । शासनं प्रतिहन्तव्यं स्मरता मम शासनं ।

देवतास्यापि ते सर्व्याः पूज्या एव महासुर । प्राप्स्यस्येवं महाभाग दिव्यान् कामान् वषेष्टितान् ।

इह चामुत्र च सुखं विविधांश्च परिष्कृदान् । दैत्याधिपत्यञ्च पुनर्वाप्रसादादवाप्स्यसि ।

भोगांश्च विविधान् ममैव यश्चासौव सदल्लिखान् । यदा चैतां मया प्रोक्तां मर्यादां लङ्घयिष्यसि ।

बन्धियन्ति तदा हि त्वां नागा भोगैर्बभौजसः । नमस्कृत्यैव ते नित्यं मदेन्द्रस्त्रिदशाधिरः ।

१४२१३

मम ज्येष्ठः सुरश्रेष्ठः शासनं प्रतिगृह्णातां ।

॥ बलिहवाच ॥ देवदेव महाभाग शङ्खचक्रगदाधर । सुरासुरगुरुश्रेष्ठ सर्वलोकमवेश्वर ।

तवाप्तो मे पाताले भागं ब्रूहि सुरोत्तम । कथं तत्र मया स्थाप्यं विबुधानां मचेत्वर ।

मम किं त्रिदशश्रेष्ठ प्राश्नार्थं भविष्यति । तददत्तं सुरश्रेष्ठ त्रिप्रियेन ममात्मया ।

॥ त्रिविक्रम उवाच ॥ अश्रोत्रिणं आहूतमभितममदक्षिणं यज्ञमनूतिजाड्यतं । अश्रद्धया दत्तममङ्गतं हविर्भगाः पठेते

तव दैत्यसत्तम ।

१४२१४

पुण्यं भद्रं देविणा यच्च मङ्गलदेविणा तथा । कथं त्रिकयसम्मानं पुण्यं यच्चाग्निहोत्रिणां ।

अश्रद्धया यच्च दानं ददतां यजतां तथा । तत्सर्वं तव दैत्येन्द्र मत्प्रसादाद्भविव्यति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं बलिविष्णोर्ब्रह्मात्मनः । एवमस्त्विति तं प्रोक्त्वा पातालमसुरोत्तमः ।

प्रविवेश महाभागो देवाणां प्रतिपालयन् । एतस्मिन्नन्तरे चापि विष्णुस्त्रिदशपूजितः ।

भगवानपि राजानो प्रविभागं चकार ह । ददौ चैत्रीं दिशं पूर्व्यां शक्रायामितनेजसे ।

१४२१५

याम्यां यमाय देवाय पितृराज्ञे महात्मने । पश्चिमाञ्च दिशं देवा वरुणाय ददौ प्रभुः ।

उत्तरान्तु कुबेराय यक्षाधिपतये दिशं । अधस्तात्तागराजाय सोमाथोर्द्धं दिशं ददौ ।

एवं विभज्य चैलोक्यं विष्णुर्ब्रह्मवताम्बरः । श्रीकाचमघनं चक्रे देवानामजितः प्रभुः ।
 वामनः सर्वभूतेषु प्रतिष्ठाप्य च वासवं । जगाम त्रिदिशं देवः पूज्यमानो महावर्चसि ।
 तस्मिन् प्रयाते दुर्द्धर्षे वासुदेवमिति मेधि । सर्वे मुमुक्षुरे देवाः पुरस्कृत्य प्रतप्तमु । १४२०
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गते तु त्रिदिशं ह्यथै वक्ष्या वैरोचनिं वलिं । जामैः सप्तशिरोभिश्च कल्पसाधनरादिभिः ।
 नागवन्धनदुःखार्त्तं वलिं वैरोचनिं सतः । कङ्कणचण्डरी दीर्घनिर्गारदः प्रत्नकृष्णतः ।
 स तं कल्पगतं दृष्ट्वा कल्पवांसिपरिभुजः । उवाच दत्तवन्धेभ्यो पापं ददामि ते ।
 स्तवं देवार्तिदेश्य वासुदेवस्य धीमताः । जनादिभिश्च मन्त्रास्य अक्षयशालां च य ।
 तमधीव्याद्य दैत्यैश्च विद्महेनाम्नरात्मना । तद्गतस्तान्मना भूत्वा क्रुतं भोजनमाचक्ष्य । १४२१
 ततो विरोचनसुतः प्रयतः प्राञ्जलिः इति । नीचविशेषमन्त्रेण नारदस्य समधीतवान् ।
 तमधीत्य स्तवं दिव्यं नारदस्य वन्द्यीरितं । इक्ष्विणी योद्धता येन तं जम्भय महासुरः ।
 जमोऽस्त्वनन्तपतये शङ्कया च महात्मने । कलेशयाद्य देवाश्च बध्नाभाय विप्रवे ।
 सप्त सूर्यैः वपुः कृत्वा चीनं लोकांश्चात्मजानपि । भगवान् कालकाशस्यै तेन सत्येन भोजय । १४२२
 महत्सर्गार्कगमनं चोणयश्चतपःप्रिये । पुनर्दिक्षयर्षे लोकांश्चैव सत्येन भोजय । १४२३
 ब्रह्मरद्रेऽश्वत्थवृक्षपरिभुजगपर्वताः । ततस्त्वा दृष्ट्वा धिमेक्ष्य तेन सत्येन भोजय ।
 मार्कण्डेय पुराकल्पे प्रविश्य जठरं तव । चराचरगतं दृष्टं तेन सत्येन भोजय ।
 एको विद्यामहायज्ञस्य धोमी योगमुपागतः । पुनस्तैलोलप्यमुमुक्षु तेन सत्येन भोजय ।
 जलशय्यामुपासीनो योगनिद्रामुपागतः । लोकांश्चिन्तयन् भूधरीन सत्येन भोजय । १४२४
 वाराहं रूपमाख्याय वेदयज्ञपुरस्कृतं । धरा जलोद्धृता येन तेन सत्येन भोजय । १४२५
 उद्धृत्य दंष्ट्रया यद्वा नीनं पिच्छात् कृतवानसि । त्वे पितृभ्यामपि हरि तेन सत्येन भोजय ।
 प्रदुद्रुवुः सुराः सर्वे हिरण्यकम्भवादिताः । परिक्रान्तास्तथा देव तेन सत्येन भोजय ।
 दीर्घवक्त्रेण रूपेण हिरण्याक्षस्य संयुगे । त्रिसे जहार सत्येन तेन सत्येन भोजय ।
 भग्नमूर्ध्नास्त्रिर्भुजैश्चो हिरण्यकम्भिपुः पुरा । हृत्कारेण कृता दैत्यस्येन सत्येन भोजय । १४२६
 दानवाभ्यां कृता देवा ब्रह्मणः पश्यतः पुरा । परिचातास्तथा देव तेन सत्येन भोजय । १४२७
 कृत्वा हयशिरोरूपं कृत्वा तु मधुकैटभौ । ब्रह्मणे नैऽर्पिता वेदास्तेन सत्येन भोजय ।
 देवदानवगन्धर्वाः सप्तविभ्रुमंशरीरभाः । अन्तं तव न पश्यन्ति तेन सत्येन भोजय ।
 अपान्तरतमा नाम जानी देवस्य ये सुतः । कृताश्च तेन वेदार्थस्येन सत्येन भोजय ।
 वेदयज्ञाग्निहोत्राणि पितृयज्ञस्तर्पणं च । रक्ष्यं तव देवस्य तेन सत्येन भोजय । १४२८
 अग्निर्दीर्घतपा नाम जातस्मिन् भुक्तपातः । तत्रावाद्याश्च चक्षुर्भ्रांसीन सत्येन भोजय । १४२९
 पादयस्तं गजेन्द्रस्य दोनं कृत्युर्वक्षि क्षितं । मेतं जीवितवांशे हि तेन सत्येन भोजय ।
 अक्षयस्याव्ययस्य त्वं ब्रह्मणो जन्मसंस्थः । उच्छिन्नाग्नी निहन्ताऽपि तेन सत्येन भोजय ।

शंखचक्रगदाद्वयं शार्ङ्गं गरुडमेव च । प्रसादयामि शिरसा ते बन्धान्मोक्षयन्मु मां ।
 ततः प्रसक्तो भगवानादिदेश खगोत्तमं । गरुडं नागहन्तारं बलिं मोक्षय बन्धनात् ।
 ततो मिक्षिप्य गरुडः पलावतुलविक्रमः । जगाम वसुधामूर्त्तं यवासे संयतो बलिः ।
 आगमं तस्य विज्ञाय नागा मुक्ता महासुरं । ययुः पुरीं भोगवतीं वैजतेयभयार्हिताः ।
 मुक्तं विष्णुप्रसादेन चिन्तयानमधोमुखं । भ्रष्टमिदमवाचेदं गरुत्मानपपन्नं ।
 ॥ गरुड उवाच ॥ दानवेन्द्र महाबाहो विष्णुस्त्वामब्रवीत् प्रभुः । मुक्तो निवस पाताले सपुत्रजनवाञ्छवः ।
 इतस्तथा न गन्तव्यं गव्यं तिमपि दानव । समर्थं यदि भिक्षास्त्रं मूर्द्धां ते शतधा भवेत् ।
 पक्षीन्द्रवचनं श्रुत्वा दानवेन्द्रोऽब्रवीदिदं । स्त्रितोऽस्मि समये तस्य अगस्त्यस्य महात्मनः ।
 जीव्योपायन्तु भगवान्मम किञ्चित् करोतु सः । इहस्थोऽहं सुखासीनो येनाप्याये खगेश्वर ।
 बलेन वचनं श्रुत्वा गरुत्मानिदमब्रवीत् । पूर्वमेव कृतस्तेन जीव्योपायो महात्मना ।
 वर्त्तयिष्यन्ति ये यज्ञं विधिहोना ह्यनृत्विजः । प्रायश्चित्तमजानन्तो यज्ञभागं ततस्तव ।
 मैतेयो यज्ञभागं वै प्रतिगृह्णन्ति देवताः । अनेनाप्यायित बले सुखमत्र निवस्यसि ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ सन्देहमेतं भगवान्दत्तवान् कश्यपात्मजः । दानवेन्द्रे महाबाहो विष्णुस्तेलोक्यभावनः ।

इमं स्ववसनस्तस्य सर्वपापप्रमोचनं । यः पठेत् नरो भक्ता तस्य नश्यति किल्बिषं ।
 गोहत्यायाः प्रमुच्येत ब्रह्मघ्नो ब्रह्महत्यया । अपुत्रो लभते पुत्रं कन्या सैवेप्सितं पतिं ।
 लग्नगर्भं प्रमुच्येत गुर्विणी जनयेत् सुतं । ये च भोलैषिणो लोके योगिनः सांख्यकापिप्साः ।
 स्तवेनानेन गच्छन्ति श्वेतवीपमकल्पवाः । सर्वकामप्रदो ह्येष स्तवोऽनन्तस्य कीर्त्यते ।
 यः पठेत् प्रातस्तथाय शुचिः प्रयतमानसः । सर्वकामवाप्नोति मानवो नात्र संशयः ।
 एष वै वामनो नाम प्रादुर्भावो महात्मनः । वेदविद्विर्दिजेरेतत् पयते वैष्णवं यशः ।
 यश्चेमं वामनं दिवं प्रादुर्भावं महात्मनः । शृणुयाद्विधितो भक्त्या नरः पर्वसु पर्वसु ।
 परान् विजयते राजा यथा विष्णुर्भीमावलः । यशस्य महदाप्नोति प्रेत्य मद्गतिमाप्नुयात् ।
 प्रियो भवति भूतानां सर्वेषां नात्र संशयः । पुत्राश्च लभते धन्यान् मेधागुणसमन्वितान् ।
 प्रीयते पठतस्तस्य देवदेवो जनार्दनः । सर्वकामयुतश्चैव कृष्णदैपायनोऽब्रवीत् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि वामने प्रादुर्भावे त्रिविध्यधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २६३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ किमर्थं भगवान् विष्णुर्देवदेवो जनार्दनः । गतः कैलाःशशिखरमालयं शङ्करस्य च ।

नारदाद्यैस्तपोद्वैर्मुनिभिस्तत्त्वदर्शभिः । तत्र दृष्टो महादेवः शङ्करो नीललोहितः ।
 केशवेन पुरा विप्र कुर्वता तप उत्तमं । अर्चितां देवदेवेन शङ्करेति नः श्रुतं ।
 देवौ तत्र जगद्ग यौ दृष्टवन्मौ पुरातनौ । अर्चयामासुः देवा इन्द्राद्याः शङ्करं हरिं ।
 तौ हि देवौ महादेवावेकीभूतौ विधातौ । एकात्मनौ जगद्योनी सृष्टिर्गृह्यारकारकौ ।
 परस्परसमावेशाज्जगतः पालने स्त्रितौ । तयोस्तत्र यथा दृष्टं कैलासे पर्वतोत्तमे ।

अथः किमचेष्टन् दृष्ट्वा तौ पुरुषोत्तमौ । एतत् सर्वमब्रवीत् वक्तुमर्हसि वत्सम् ।
यथा गतो हरिर्विष्णुः कृष्णो जिष्णुः पुरातनः । यथा च ब्रह्मरः साक्षात्कृतवाङ्मागभूषणः ।
एतत् सर्वं विप्रसर्व्यं ब्रूहि तत्त्वेन यत्नतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणुस्वावहितो राजन् यथा कृष्णो गतो नमः । यथा च दृष्टो देवेशः ब्रह्मरो वृषवाहनः ।

१४४००

यथा च चारु स तपो यथा ते मुनयो गताः । एवं तथोर्यथा वृत्तं तथा शृणु नरोत्तम ।
दैपायनोऽथ भगवान् यथा मोवाच मां तथा । नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि केशवं खगवाहनं ।
यथाशक्ति यथायुक्तं शृणु यत्नेन सुव्रत । न चाशुश्रूषवे वार्थं नृशंसायातपस्त्रिने ।
नामधीताय वक्तव्यं पुण्यं पुण्यवतां सदा । स्वर्ग्यं यशस्यं धन्यञ्च बुद्धिशुद्धिकरं सदा ।
ध्येयं पुण्यात्मनां नित्यमिदं वेदार्थनिश्चितं । अनेकारण्यसंयुक्तं सेवन्ते नित्यमोदुर्गम् ।
मुनयो वेदनिरता नारदाद्यास्तपोधनाः । अत्यद्भुतं महापुण्यं वृत्तं कैलासपर्वते ।

१४४०५

शिवयोर्देवयोस्तत्र हरेस्त्वेव भवत्य च । हतेस्त्वसुरसंघेषु नरकादिषु भूमिषु ।
हतेस्त्वथ नृपेस्त्वेवं किञ्चिच्छिष्टेषु शत्रुषु । शासति स्म सदा विष्णुः पृथिवीं पुरुषोत्तमः ।
दारवत्यां जगन्नाथो वसन् वृष्णिभिरीश्वरः । रुक्मिण्या सङ्गतो देवो वसन्तत्र पुरे हरिः ।
कदाचिच्च तथा सार्द्धं ज्ञेते रात्रौ जगत्पतिः । विहरंश्च यथायोगं प्रीतः प्रीतियुजा तथा ।
अथोवाच तदा देवो रुक्मिणी रुक्मभूषणं । पुत्रमिच्छामि देवेश त्वत्तो माधव नन्दनं ।
वत्सिनं रूपसम्पन्नं त्वयैव सदृशं प्रभो । वृष्णीनामपि नेतारं वीर्यवन्तं तपोनिधिं ।

१४४१०

सर्व्वशास्त्रार्थकुशलं राजविद्यापुरस्कृतं । एवमादिगुणैर्युक्तं दातुमर्हसि वत्सम् ।
त्वयि सर्व्वस्य दातृत्वं नित्यमेव प्रतिष्ठितं । त्वं हि सर्व्वस्य कर्त्ता च दाता भोक्ता जगत्पतिः ।
विशेषतस्तु श्रुत्यानां श्रुश्रूयानियतात्मनां । वक्तव्यं किमु देवेश यदि भक्तोऽस्मि केशव ।
अनुग्रहे यदि स्यान्मे देवदेव जगत्पते । दातुमर्हसि पुत्रं त्वं वीर्यवन्तं जनाह्वनं ।

१४४१५

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तो देवदेवेशः प्रियया प्रीयमाणया । तथा महिष्या रुक्मिण्या रुक्मिशत्रुर्धदूदहः ।
प्रावाच वचनं काले रुक्मिणीं यादवेश्वरः । दाताऽस्मि तादृशं पुत्रं त्वं त्वमिच्छामि मानिनि ।
नित्यभक्ताऽसि मे देवि नात्र कार्या विचारणा । अवश्यं तव दास्यामि पुत्रं शत्रुनिवर्हणं ।
पुत्रेण लोकान् जयति सतां कामदुषा हि ये । नरकं पुद्गतिख्यातं दुःखञ्च नरकं विदुः ।
पुद्गलाणाञ्चतः पुत्रमिहेच्छन्ति परत्र च । अनन्ताः पुत्रिणो लोकाः पुरुषस्य प्रिये शुभाः ।
पतिर्ज्जायां प्रविशति गर्भो भूत्वा स मातरं । तस्यां पुनर्नवो भूत्वा दशमे मासि जायते ।
पुत्रवन्तं विभेतोद्भूः किन्तु तेनाजितं भवेत् । मापुत्रो विन्दते लोकान् कुपुत्राद्वन्धता वरा ।
कुपुत्रो नरके यस्मात् सुपुत्रात् स्वर्ग एव हि । तस्मादिमो न सत्पुत्रं श्रुतवन्तं दयापरं ।
विद्यया विनयो यस्माद्विद्यायुक्तं सुधार्मिकं । दत्तेत् पुत्रं पुत्रकामः पुरुषो यत्नवान् बुधः ।
तस्मादास्यामि ते पुत्रं विद्यावन्तं सुधार्मिकं । एष गच्छामि पुत्रार्थं कैलासं पर्व्वतोत्तमं ।

१४४२०

१४४२५

तत्रोपास्य महादेवं शङ्करं नीललोहितं । ततो जम्बाऽस्मि पुत्तनो भवाद्भूतहिते रतात् ।
 तपसा ब्रह्मचर्येण भवं शङ्करमव्ययं । तोषयित्वा विरूपाक्षमादिदेवमजं विभुं ।
 गमिष्याम्यहमद्यैव द्रष्टुं शङ्करमव्ययं । स च मे दास्यते पुत्रं तोषितस्तपसा मया ।
 तत्र गत्वा महादेवं नमस्कृत्य सहोमया । प्रविश्य वदरं पुण्यां मुनिजुष्टा तपोमयी ।
 अग्निहोत्राकुलां दिव्यां गङ्गाम्भ्रवितां सदा । स्वगपत्सिमायुक्तां सिद्धिपन्नताकुलां ।
 वदरोफलधूपणीं वानरलोभितद्रुमां । वैशारूढमहावृक्षां कदलीखण्डमण्डितां ।
 मुनिभिर्वेदतत्त्वार्थविचारनिपुणैः सदा । वेदनिक्षिततत्त्वार्थैः प्रमाणकुशलोद्युतां ।
 इदमेकमिदं तत्त्वमिति निश्चितमानसैः । उपास्यमानामन्यत्र सिद्धैः सिद्धार्थतत्परैः ।
 इतिहासपुराणज्ञैः सेव्यमानां महर्षिभिः । गच्छद्भिः स्वर्गनिलयं परित्यज्य कलेवरं ।
 प्रसिद्धां महतीं देवीं यास्यामि सुकृतालयां । इत्युक्त्वा विररामैव देवदेवी जनाईनः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां चतुःपञ्चदशोऽध्यायः ॥ २६४ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रभातायान्तु शर्व्वर्या गन्तुमेच्छन्नाद्देनः । ऊताग्निः कृतकच्छाणः समाप्तवरदक्षिणः ।
 गच्छ दत्ताज्य विप्रेभ्यो नमस्कृत्य द्विजोत्तमान् । आस्थानमण्डपं कृष्णः प्रविशेज्जगत्पतिः ।
 आसनं महादास्याय वृष्णीनाङ्गय सर्व्वशः । बलभद्रं शिनेः पुत्रं हार्दिकं शटमारणौ ।
 उद्यमेन महाबुद्धिमुद्धवं नीतिमत्तरं । यस्य बुद्धिं समाश्रित्य जीवन्ते यादवाः सुखं ।
 नेता च यदुवृष्णीनां स तु धर्मपरः सदा । यस्य विभ्यति देवाश्च नीतेस्तस्य महात्मनः ।
 यस्य बुद्धिब्रह्मादिष्णुः शशास पृथिवीं तदा । तच्च वृष्णिवरं वीरमुद्धवं देवप्रभं ।
 अन्यानपि यदूनं सर्व्वानुवाच भगवान् हरिः । प्रहृष्टन्तु मम वाक्यानि यादवाः सर्व्व एव हि ।
 प्रहृणु चापि वचा मद्वा पितुरुद्धवमे सखे । बाल्यात् प्रभृति यो यत्रो मम दुष्टनिवर्हणे ।
 प्रत्यक्षं भवता दृष्टं पूतनानिधनं नृप । केशो च निहतो बाल्ये मया बालेन यादवाः ।
 गोवर्द्धनो धृतः शैलो गावस्य परिपालिताः । अभिषिक्तोऽस्मि शक्रेण देवानामगतः स्थितः ।
 कंसोऽपि निधनं नीतो मया चाणूरमुष्टिकौ । उद्यमेनोऽभिषिक्तश्च कृता दारवती मया ।
 अन्ये चापि नृपा राजन् बलिनो निहता मया । योऽपि वीरो जरासन्धो निगृहीतो बलान्नमया ।
 भीमेन बलिना राजन्नेयम मम यादवाः । प्रहृष्टा लो निहतः संख्ये गोमन्ताङ्गच्छता मया ।
 योऽपि वीरो दुरात्माऽसौ दानवो नरको हतः । निष्कण्डकमिमं लोकं कृतवान् राजसत्तमाः ।
 किन्तु वीरो नृपो जज्ञे सखा भौमस्य यादवाः । पौण्ड्रो वीर्यवतं नेता द्रष्टा चासौ सदा मम ।
 शिथो द्रोणस्य राजेन्द्रे बली ब्रह्मास्त्रवित् कृती । शास्त्रज्ञो नीतिमान् सावान्निता सर्व्वस्य यज्ञवान् ।
 योद्धा यद्वप्रियो राजा जामदग्न्य हवापरः । एकान्तशत्रुरस्माकं किद्रान्वेषी सदा मम ।
 बाधयन्ते पुरीं योद्धा च्छिद्रं यदि लनेत सः । न ह्यस्य बाधो बलवान् पुण्ड्रस्येशो नृलोत्तमाः ।
 यत्ता भवन्तस्त्रिष्टन्तु प्रगृहीतशरासनाः । यथा न बाधते राजा पुरीं यदुकुलाश्रयां ।

१४४२०

१४४२१

१४४२०

१४४२१

१४४२०

१४४२१

अहन्तु यास्ये कैलसं कुतश्चित् कारणाश्रयाः । शङ्करं द्रष्टुकामोऽस्मि भूतभावनाभावनं ।
 यावदागमनं मम्यं तावद्यत्ना भवन्तिवह । मया विरहितां चेमां यदि जानाति पुण्ड्रकः ।
 आगमिष्यति राजेन्द्रा योस्थते च पुरोमिमां । इमां निर्यादवां कर्तुं शक्नोतीति च मे मतिः ।
 यत्ता भवत राजेन्द्राः खड्गैः पाशैः परश्वधैः । पाषाणैः कर्षणोपैश्च सन्नद्धा भवत खकैः ।
 पिधाय च कपाटानि महाद्वाराणि यत्नतः । एक एव महाद्वारो गमनागमने सदा ।
 मुद्रया सह गच्छन्तु राज्ञो ये गन्तुमीश्वरः । न चामुद्रः प्रवेष्टव्यो द्वारपालस्य पश्यतः ।
 यावदागमनं मम्यं तावदेवं भविष्यति । मृगया नात्र कर्त्तव्या न च क्रीडा वह्निः पुरात् ।
 ज्ञातव्याश्च परे स्त्रे च गमनागमने सदा । एवमादिक्रिया कार्या यावदागमनं मम ।
 इत्युक्त्वा यादवान् सर्वान् सात्यकिं पुनराह च ।

१४४०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां पञ्चषष्ट्यधिकं द्विशतोऽध्यायः ॥ २६५ ॥

॥ भगवानुवाच ॥ सात्यके शृणु मदाकथं यत्तो भव युधाम्बर । लन्तु खड्गो गदो भूला चापी वाणो तल्लव्वान् ।
 तिष्ठ यत्नेन रत्नस्य पुरीं बभ्रुनृपाश्रयां । न च निद्रा त्वया कार्या रात्रौ यदुदृष प्रभो ।
 न च व्याख्या त्वया कार्या शास्त्राणां शास्त्रनन्तर । न च वादस्त्वया कार्या वादिभिः सह वृष्णिप ।
 त्वं हि योद्धा बलौ चैव धनुर्वेदस्य वेदवित् । तथा कुरु यथा वीर नोपहास्या भवेमहि ।
 ॥ सात्यकिरुवाच ॥ करिष्यामि वचस्तुभ्यं यथाशक्ति जनार्दन । आज्ञा तव जगन्नाथ धार्या यत्नेन मे सदा ।
 श्रुत्यवत् प्रचरिष्यामि कामपालस्य माधव । यावदागमनं तुभ्यं तावत् स्थास्यामि यत्नतः ।
 प्रसादस्तव गोविन्द यदि स्थास्यामि माधव । किं नात्र मम दुःसाध्यं शत्रूणां निग्रहे रणे ।
 यदि शक्नोमि वाऽपि कुर्वेमपि पाशिनं । सर्वानेतान् विजेष्यामि किमुपेक्ष नृपोत्तमं ।
 गच्छ कार्यं कुरुष्वेदं यत्तोऽहं सततं हरे । उद्धवं पुनराहेदं कृष्णः पद्मनिभेक्षणः ।
 शृणुद्वय त्वं वाक्यं मे कुर्यास्त्वितत् प्रयत्नवान् । रक्ष्या नयेन राजेन्द्र पुरीं द्वारवतीं त्वया ।
 यत्तो भव सदा तात कुरु साहाय्यमत्र नः । लज्जा मम समुत्पन्ना वदतस्तव साम्प्रतं ।
 त्वं हि नेता समस्तस्य विद्यापारस्य सर्वतः । को नु शक्यति मेधावी वक्तुं विद्यावतः पुरः ।
 यत्कार्यं तद्ववान् वेत्ति ह्यकार्यं चापि सर्वतः । अतोऽहं विरमे तात वक्तुं सम्प्रति वृष्णिप ।
 ॥ उद्धव उवाच ॥ किमदं तव गोविन्द वर्त्तते माम्प्रति प्रभो । अहो प्रसन्नता मम्यं किन्तु प्रीतिरियं तव ।
 जानाम्यहं जगन्नाथ प्रसादस्यैव विस्तरः । यस्य प्रसन्नो भवसि तस्य किं नास्ति केशव ।
 त्वं हि सर्वस्य जगतः कर्त्ता हर्त्ता प्रधानतः । प्रभवः सर्वकार्याणां वक्ता श्रोता प्रमाणवित् ।
 ध्याता ध्यानमयो ध्येय इति ब्रह्मविदो विदुः । जेता देवरिपूणाञ्च गोप्ता नाकसदां भवान् ।
 तन्नाया वयमेवेति जीवामो निहतद्विषः । इयं नीतिरता मन्ये नेता नीतेर्यतो भवान् ।
 को नु नाम नयं वेद लास्यते साम्प्रतं वद । नीतिस्त्वं सर्वकार्याणामिति मे निश्चिता मतिः ।
 दुर्गाढो नयमार्गोऽयमित्याहुस्तद्विदो जनाः । चतुर्द्धा प्रोच्यते नीतिः सामदाने जनार्दन ।

१४४१

१४४०

१४४१

१४४०

दण्डो भेदो मनुष्याणां निपहायये सदा । दण्डेषु दण्डमिच्छन्ति सामान्यन् नये हरे ।
 बलवत्स्य दानन्तु चयाणामप्यगोचरे । प्रयोक्तव्यो महभिद् इति नोतिमतां मतं ।
 तेषु तेभ्यः सर्वेषु प्रमाणं त्वां विदुर्बुधाः । किमत्र वक्तुमोक्तेन सर्वे त्वयि समर्पितं ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उत्पुङ्गा विररामैव उद्धवो नोतिमन्तरः । ततः स भगवान् विष्णुरेवमेव नृपोत्तम ।
 कामपाशं महाबाहुमुवाच यदुसंसदि । उपसेनं नृपं राजंस्तया हार्दिकमेव च ।
 कामपाशं पुनर्विष्णुरिदं प्रोवाच तत्त्ववित् । न प्रमादस्त्वया कार्यः सर्वदा यत्नवान् भव ।
 श्वितं त्वयि महाबाहो का पीडा जगतो भवेत् । गदो भव सदा त्वार्यं न क्रोडा सर्वदा भवेत् ।
 रक्ष त्वं सर्वदा यत्नात् पुरीं दारवतीं प्रभो । नोपहास्या यथा स्वाम तथा कुरु गदो भव ।
 उत्साहः सर्वदा कार्यो निरुत्साहो न यत्नतः । वाढमित्यब्रवीद्रामः कृष्णं दृष्ट्वाकुलोद्भव ।
 दृष्ट्वायः सर्वं एवैतं स्वं स्वं सद्यः समाययुः । गन्तुमैच्छन्गन्नायः कैलासं पर्वतोत्तम ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां षट्षष्ट्यधिकद्विशतोऽध्यायः ॥ २६६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः सस्त्रिन्तयामास गरुडं पक्षिपुङ्गवं । आगच्छ त्वरितं तार्क्ष्य इति विष्णुर्जगत्पतिः ।

ततः स भगवांस्तार्क्ष्यो वेदराशिरिति स्मृतः । बलवान् विक्रमी योगशास्त्रनेता कुरुदह ।
 यज्ञमूर्तिः पुराणात्मा साममूर्द्धा च पावनः । शस्त्रेदपक्षवान् पक्षी पिङ्गलो जटिलाकृतिः ।
 ताम्रतुण्डः सोमहरः शत्रुजेता महाशिरः । पञ्चगारिः पद्मनेत्रः सालादिष्णुरिवापरः ।
 वाहने देवदेवस्य दानवीगर्भकन्तनः । राक्षसासुरसंघानां जेता पञ्चवक्त्रेण यः ।
 प्रादुरामीन्हावीर्यः केशवस्यायतस्तदा । जानुभ्यामपतद्भूमौ नमो विष्णो जगत्पते ।
 नमस्ते देवदेवेश हरे स्वात्मिन्निति ब्रुवन् । पश्यार्थं पाणिना कृष्णः स्वागतं तार्क्ष्यं पुङ्गव ।
 दत्तुवाच तदा तार्क्ष्यं त्वाम्ये कैलासपर्वतं । शूलनिभं द्रष्टुमिच्छामि शङ्करं शान्तं शिवं ।
 वाढमित्यब्रवीत्तार्क्ष्य आरुद्धैनं जनार्दनः । तिष्ठध्वमिति होवाच यादवाम् पार्श्ववर्त्तिनः ।
 ततो यथै जगन्नाथो दिशं प्रागुत्तरं हरिः । रवेण मद्धता तार्क्ष्यैस्त्रैलोक्यं समकम्पयत् ।
 सागरं क्षोभयामास पञ्चा पक्षी ब्रजंस्तदा । पक्षेण पर्वतान् सर्वान् वहन् देवं जनार्दनं ।
 ततो देवाः सगन्धर्व्या आकाशेऽधिष्ठितास्तदा । तुष्टुः पुण्डरीकाक्षं वाग्मिरिष्टाभिरिश्वरं ।
 जय देव जगन्नाथ जय विष्णो जगत्पते । जयाजय नमो देव भूतभावन भावन ।
 नमः परमर्षिंहाय दैत्यदानवनाशन । जयाजेय हरे देव योगिष्ठेय परागते ।
 नारायण नमो देव कृष्ण कृष्ण हरे हर । आदिकर्त्तः पुराणात्मन् ब्रह्मयोगी सनातन ।
 नमस्ते सकलेशाय निर्गुणाय गुणात्मने । भक्तिप्रियाय भक्ताय नमो दानवनाशन ।
 अचिन्तमूर्त्तये तुभ्यं नमस्तु सकलेश्वर । इत्यादिभिस्तदा देवं वाग्मिं शानमन्त्रयं ।
 तुष्टुर्वेदगन्धर्व्या श्रवयः सिद्धचारणाः । शृणुष्वेव जगन्नाथः स्तुतिवाक्यानि तानि च ।
 यथै मां सुखं सुरगैर्भुजिभिर्यदपारगैः । यत्र पूर्वं स्वयं विष्णुस्तपक्षेपे सुदारुणं ।

लोकवृद्धिकरं श्रीमान् लोकानां हितकायया । वर्धायुतं तपस्तप्तं विष्णुना प्रभविष्णुना ।

यत्र विष्णुर्जगत्पायस्तपस्तप्ता सुदारुणं । विधाऽकरोत् स्वमात्मानं वरनारायणाख्यया ।

१७५१३

गङ्गा यत्र हरिश्छेष्टा मध्ये धावति पावनी । यत्र शक्रः स्वयं सत्वा वृचं वेदार्थतत्त्वनं ।

अद्वाहत्याविनाशार्थं तपो वर्धायुतं चरत् । यत्र सिद्धाश्च सिद्धाः स्युर्ध्यात्वा देवं जनार्दनं ।

यत्र हत्वा रणे रामो रावणं लोकरावणं । एतच्छासनमिच्छंश्च तपो धीरमतयत् ।

देवाश्च मुनयश्चैव सिद्धिं यान्ति श्रुचिप्रताः । यत्र नित्यं जगत्पायः साक्षादसति केचन ।

यत्र यक्षाः प्रवर्तन्ते नित्यं मुनिगणैः सह । यस्याः स्मरणमात्रेण नरः स्वर्गं गमिष्यति ।

१७५१०

स्वर्गसोपानमिच्छन्ति चां पुण्यां मुनिसत्तमाः । श्रवणो मित्रतां यान्ति यत्र नित्यं नृपोत्तम ।

यामाहुः पुण्यशीलानां स्थानमुत्तमधर्माणां । यत्र विष्णुं समाराध्य देवाः स्वर्गं समायुः ।

सिद्धयेनमिदं प्राङ्मुख्येनो वीतमत्सराः । विद्यालां वदरीं विष्णुस्त्रां द्रष्टुं स किलेश्वरः ।

साक्षात्ते चामरगणैर्मुनिभिस्तत्तद्दर्शभिः । प्रविवेश महापुण्याद्विजुष्टं तपोवनं ।

अग्निहोत्राकुले काले पवित्राश्चरन्कुले । नीलसेषु विहङ्गेषु दुस्समानासु गोषु च ।

१७५१२

वृषीध्वजपतिष्ठत्सु मुनिशरेषु सर्वतः । समाधिष्वेषु सिद्धेषु चिन्तयत्सु जनार्दनं ।

अधिष्ठितेषु हविषु ज्वालयमानेषु चाग्निषु । ब्रह्मयमानेषु तत्रैव पावकेषु समन्ततः ।

अतिथौ पूज्यमाने च सन्ध्याप्रिष्टे जगन्मये । स तस्यामय वेलायां देवैः सह जनार्दनः ।

विवेश वदरीं विष्णुर्भुविजुष्टां तपोमयीं । आश्रमस्थाय मध्यन्तु प्रविश्य हरिरोत्तरः ।

गरुडादवरुद्धाय दीपिकादीपिते तदा । प्रदेशे पुण्डरीकाक्षः स्थितस्तावत् सवामरैः ।

१७५१०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासधाजायां सप्तपञ्चदशोऽध्यायः ॥ २६७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो मुनिगणा वृष्ट्वा देवदेवमवस्थितं । समाप्य चाग्निहोत्राणि सन्त्यज्यातिथिषत्तमान् ।

मुनयो दीर्घतपसः समाधौ हतनिश्चयाः । जटिनो मुण्डिनः केचित् शिराधमनिवन्तताः ।

निर्झञ्जा नोरसाः केचिदेतासा इव केचन । अम्भकुङ्दाशनपराः पराभिचास्तथा परैः ।

वेदविद्याव्रतस्त्राता निराहारा महातपाः । स्मरन्तः सर्वदा विष्णुं तद्गङ्गास्तत्परायणाः ।

आसन्नमुक्तयः केचित् केचिद्भानैकतत्पराः । ध्यानेन मनसा विष्णुं वृष्टवन्तस्तपोधनाः ।

१७५१४

संवत्सराग्निनः केचित् केचिज्जलविचारिणः । शक्रस्य भयदातारः श्रुतिस्मृतिपरायणाः ।

वशिष्ठो वामदेवश्च रैभ्यो धूसस्तथैव च । आजलिः काश्यपः कण्वो भरद्वाजोऽथ गौतमः ।

अचिरश्चशिराश्चैव शङ्खः शङ्खनिधिः कुण्डिः । पाराशर्यः पवित्राक्षो याज्ञवल्क्यो महामनाः ।

कबीवान्निर्गुराश्चैव मुनिर्दीक्षितपास्तथा । अमिता देवस्तता वास्त्वैकिकस्य महातपाः ।

एते चान्ये च मुनयो द्रष्टुमीश्वरमवयं । आदायार्थं यथायोगमुदजात् स्नात् समाययुः ।

१७५१०

ते च गत्वा हरिं कृष्णं द्रष्टुमीशं जनार्दनं । भक्तिनसास्तदा देवं प्रथेर्भुर्भक्तवत्सलं ।

नमोऽस्तु कृष्ण कृष्णेति देवदेवेति केचन । प्रणवात्मन् जगत्पाय नताः स शिरसा हरे ।

कृष्ण विष्णो हृषीकेश केशवेति च सर्व्वदा । प्रणामप्रवणा विप्राः प्राकुरित्यं जगत्पतिं ।
 ददमर्थमिदं पादमिदं बिहिरमेव च । कृतार्थाः सर्व्वया देव प्रसन्नो नो जगत्पतिः ।
 किं कुर्यः किं नु नः कृत्यं कश्चिदोषः प्रभो हरि । इति प्राञ्जलयः सर्व्वे प्राञ्जद्वैवस्य पश्यतः ।
 कृष्णोऽपि तद्यथायोगमुपयुज्य सहामरैः । कृतं सर्व्वं मुनिवरा बहून्तां तप उत्तमं ।
 इति भुवनपुराणात्मा प्रीतस्तेन गदत्प्रता । आसनं लब्धयामास रात्रौ देवो जनार्दनः ।
 कुशलं वृष्टवान् भूयो मुनीनां भवितात्मनां । अग्निहोत्रेषु तपसि तथा सृष्ट्येषु सर्व्वतः ।
 एवमादि जगन्नाथः वृष्टवानोत्तरसादा । सर्व्वत्र कुशलं तत्र ब्रूयुः कृष्णस्य सर्व्वतः ।
 आतिथ्यं चक्रिरे ते तु नोवारैः फलमूलकैः । देवानामथ सर्व्वेषां विष्णोः कृष्णस्य यक्षतः ।
 आतिथ्यमुपयुञ्जानस्ततः प्रीतो ऽभवद्हरिः ।

२७५५

२७५६

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां अष्टपञ्चदशोऽध्यायः ॥ २६८ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुर्दुर्विज्ञेयगतिः प्रभुः । यत्र पूर्व्वं तपस्तप्तमात्मना आदवेशरः ।
 गङ्गायास्योत्तरे तीरे देशं द्रष्टुमुपागतः । स्वयमेव हरिः साक्षात् प्रविशेत् तपोवनं ।
 प्रविश्य सुचिरं देशं ददर्श च मनोरमं । निवसाद् ततस्तस्मिन्नाश्रमे पूज्यवर्द्धने ।
 समाधौ योजयामास मनः पद्मनिभेक्षणः । किमप्येष जगन्नाथो भ्यात्वा देवेशरः स्थितः ।
 स्थिते देवगुरौ तत्र समाधौ दोषवद्गुरौ । तत्र शब्दो महाघोरः प्रादुरासीत् समन्ततः ।
 खाद् खादत मोदेत यात यात मृगानिमान् । प्रेषयेद् शृङ्गः सर्व्वान् प्रसादाच्छार्ङ्गधन्वनः ।
 एष विष्णुरयं कृष्णो हरिरोग्र इतोऽच्युतः । नमोऽस्तु विष्णो देवेश स्नामिन्नाधव केशव ।
 इत्यादि शब्दः सुमहान् मृगाननुविनर्हतां । मृगाणां भीतियुक्तानामृगाणां दीपिनां तथा ।
 गजानां नर्हतां राजन् वृंहितश्च ततस्ततः । महावातसमुद्भूतकुम्भितस्त्रेव वारिधेः ।
 नादस्त्रैलोक्यविचासः प्रादुरासीत्तदा निशि । श्रुत्वा शब्दं हरिर्देवतादृशं तत्र धिष्ठितः ।
 समाधौ भवमासाद्य निश्चस्य च जगत्पतिः । ततः सञ्चिन्तयामास कोऽयमेव महाखनः ।
 कस्यायमोदृशः शब्दः स्तुतियुक्तो मम मिति । अहोऽस्मिन्मृगयाशब्दः शृङ्गा सञ्चरतां वने ।
 मृगाणामथ सर्व्वेषां नादश्च सुमहानयं । व्यामिश्रः स्तुतियुक्ताभिर्गग्मिर्गम समन्ततः ।
 इति सञ्चिन्तय मनसा दिशो विप्रेक्ष्य सर्व्वतः । तत आसौ हरिस्तत्र ज्ञातुं तस्य समुद्भवं ।
 ततो मृगाः समाधावन् यत्र तिष्ठति केशवः । तांश्चैवानुचरो राजन् शृगणः समपद्यत ।
 अथ वै दीपिका राजन् शतशोऽथ सहस्रशः । ततस्तमोऽपि व्यनशद्विवेक समपद्यत ।
 ततोऽनु भूतशेषाश्च समदृश्यन्त तत्र ह । पिशाचाश्च महाघोराः नदनो बह्विस्त्रनं ।
 भक्षयन्तोऽस्य पितृ पितृणां रुधिरं बद्ध । प्रादुरासन् महाघोराः पिशाचा विकृतात्मनाः ।
 हन्यमाना हता राजन् पतन्तः पतिता मृगाः । इतश्चेतस्य धावन्तो बाणैर्विहता मृगदिशः ।
 ततो मृगसहस्राणि समुदोर्णानि भारत । यत्रासौ तिष्ठते देवस्तत्र यातानि भारत ।

२७५७

२७५८

२७५९

अन्तरीक्ष्य देवेशं स्थितानीत्यनुशुश्रुम । पिशाचो विहताकाराः कराला लोमहर्षणाः ।
 पुत्रवत्यः समापेतुर्धनं तिष्ठति केशवः । शृगणास्तत्र राजेन्द्र चरन्त्येव ततस्ततः ।
 ततः स भगवान् विष्णुः सर्वमात्मिकां विधितः । विष्णुं परमं गत्वा पश्यन्नास्ते स्म केशवः ।
 कस्यैव विस्तृता नादः कस्य वाऽयं जनोऽपतत् । को नु मां लौति भक्त्या तु भविष्ये प्रीतिमानहं ।
 कस्य मुक्तिः समायाता प्रीते मधि सुदुर्लभा । इति सञ्चिन्त्य भगवानास्ते प्राकृतवद्भूरिः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां ऊनवसतत्यधिकदिशितोऽध्यायः ॥ २६८ ॥
 ॥ वैश्यायन उवाच ॥ तेषामनु महाघोरौ पिशाचौ विहताङ्गौ । प्रांशू पिङ्गलरोमाणौ दीर्घजिह्वौ महाहनु ।
 सम्बकौ विकृपाचौ हीहीहाहेति वादिनौ । खादन्तौ मांसपिष्टं पिवन्तौ हरिं बज्र ।
 आन्तवेष्टितसर्वाङ्गौ दीर्घौ ह्यङ्गुलीदरौ । सम्बमानमहाप्रान्तशूलोपगतशिरोधरौ ।
 कर्षन्तौ शवयूयानि बाज्रभ्यां तत्र तत्र ह । हसन्तौ विविधं हासं स्वजातिसदृशं नृप ।
 वदन्तौ बज्ररूपाणि वचांसि प्राकृतानि च । कम्पयन्तौ महावृक्षानुरूपादपचद्रुनैः ।
 सृक्किणिलेखिनौ च दन्तान् कटकटाग्रिनौ । अस्त्रिस्त्रायुसमाकीर्णौ धमनोरज्जुसन्तौ ।
 वदन्तौ कृष्ण कृष्णोति माधवंति च सन्ततं । कदा नु द्रक्ष्यते विष्णुः स ददानीं क तिष्ठति ।
 स्वामी नः कुत्र वसति कुतो द्रष्टुं यतामहे । अत्र वा कुत्र देवेशः कुतो नु स्थास्यते हरिः ।
 कुतः पद्मपलाशाचः साक्षादिन्द्रानुजो हरिः । यमाङ्गः पुण्डरीकाक्षं ब्रह्म ब्रह्मविरो जनाः ।
 तमजं पुरुषं विष्णुं द्रष्टुमभ्युद्यता वयं । अन्तकाले जगन्नाथं प्रविवेश जगत्त्रयं ।
 तमजं विश्वकर्त्तारं कुतो द्रक्ष्याम साम्प्रतं । यस्य विस्तार एवैष लोकः प्राणिनिवामितः ।
 तं द्रष्टुं देवमीशानं यतामः सांप्रतं हरिं । दशा घोरतमा लोके विदिष्टा सर्वजन्तुभिः ।
 पैशाचीयं समुत्पन्ना कथं नौ प्राविशद्भलात् । नरभोसास्त्रिकलुषा सर्व्यभीतिप्रदायिनौ ।
 अहो नौ दुष्कृतं कर्म प्राक्तने कर्मसञ्चये । अत्रैव महती प्रीतिर्वर्त्तते सर्वदा तथा ।
 यावन्नौ दुष्कृतं कर्म तावत् स्थास्यति तादृशी । दशा सा सर्वविदिष्टा प्राणिपोडनकारिणी ।
 सर्वथा दुष्कृतं कर्म बज्रभिर्ज्ज्वलसञ्चयैः । तथाहि तत् फलं घोरमद्यापि न निवर्त्तते ।
 यताः स्म प्राणिनो हन्तुं शृगणैः सह साम्प्रतं । तथाहि प्राणिनो लोके बाह्यमादौ समास्थिताः ।
 अज्ञानावृत्तचित्ताश्च कृत्याकृत्यं न जानते । तथा यौवनिनो मत्ता विषयैर्बन्धजलोक्ताः ।
 यतस्ते अयमेव नैव ततो विषयमंस्थिताः । विषयाकृष्टचित्ता हि मनुष्या न विजानते ।
 तथा च दृढभावे तु व्याधिभिर्बन्धजभिर्हृताः । ज्वरादिभिर्माहाघोरैर्नानादुःखविधायिभिः ।
 यतस्ते न हि वै श्रेयो विनष्टेन्द्रियगोचराः । ततो मृता गर्भवासे वसन्ति सततं नराः ।
 विण्मूत्रकलिले घारे दुःखैर्बन्धभिराचिताः । अथन्ते तु ततो घोराद्गर्भात् संसारमण्डले ।
 परस्परं विहंसन्तः कुर्वन्तः कर्मसञ्चयं । महत्येवं सदा घारे संसारे दुःखनक्षुले ।
 पापानि बज्ररूपाणि कुर्वन्ते ज्ञानतस्तदा । संसारस्यैव महिमा विस्तृतः सर्वजन्तुषु ।

१५५०

१५५०

१५५५

१५५५

१५५५

१५५५

अच्छेद्यः शस्त्रसंपातैरुपायैर्बहुभिः सदा । एतस्मान्न निवर्तन्ते मर्त्याः प्राकृताबुद्धयः ।
 इमं हत्वा मन्येन्द्रमिदमस्माद्धराम्यहं । चोरयित्वा धनमिदं हरिष्येऽभ्याददास्यहं ।
 निर्भर्त्यैनमिमं शान्तं हरियामि धनं बली । इत्यादिव्याकुला मूर्खा यतन्ते प्राणिपोडनं ।
 अस्यैव दुःखमूलस्य संसारस्य सदा हरिः । भेषजं सर्व्वया देवः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 आग्निदेवः पुराणात्मा आत्मा ब्रह्मविदां सदा । ते वयं सर्व्वयज्ञेन द्रव्यामः सर्व्वया हरिं ।
 इत्थं पिशाचौ भाषन्तौ प्रादुरास्तां हरिः पुरः ।

२४१०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां सप्तत्यविकदिशतोऽध्यायः ॥ २७० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुः पिशाचौ मांसभक्षकौ । दर्शय महाघोरौ दोषिकाधारिणौ हरिः ।

विलोकयाच्चक्रतुस्तौ पिशाचौ देवतोमुत । म्रियंतं सुखामने विष्णुं दृष्ट्वा लोकेश्वरेश्वरं ।
 तौ च गत्वा समुद्देशं पिशाचौ केशवस्य ह । ततस्तावूचतुर्विंशमन्तरोक्तस्य केशवं ।
 कौ भवान् कस्य वा मर्त्यं कुतश्चागम्यते त्वया । किमर्थमिह संप्राप्नो वने घोरं मृगाकुले ।
 निर्धन्युष्ये दीपितृते पिशाचगणमेविते । श्यापदैः भेष्यमाने च विपिने व्याघ्रमकुले ।
 सुकुमारोऽनवद्याङ्गः भालादिष्णुरिवापरः । पद्मपत्रेक्षणः श्यामः पद्माभः श्रोपतिः स्वयं ।
 अस्मत्प्रोतिकरः साक्षात् प्राप्नो विष्णुस्त्रिवापरः । देवो वा यदि वा यज्ञः गन्धर्वः किन्नरोऽपि वा ।
 इन्द्रो वा धनदो वाऽपि यमोऽपि वरुणोऽपि वा । एकाको विपिने चे मे श्वाचारिणमना इव ।
 ब्रूहि मर्त्यं यथातत्त्वं ज्ञातुमिच्छामि मानव । एवं पृष्ठः तिशाचाभ्यामहं विष्णुः प्रक्रमः ।
 चत्त्रियोऽस्मीति मामाहुर्धनुष्याः प्रहतिस्थिताः । यदुवंशे समुत्पन्नः क्षात्रवृत्तमनुष्ठितः ।
 लोकानामय पाताऽस्मि शास्ता दृष्टस्य सर्व्वदा । कैलासे गन्तुकामोऽस्मि द्रष्टुं देवमुमापतिं ।
 इत्येवं सप्त वृत्तान्तः कथ्यतां कौ युवामिति । युवामिह समायातौ किमर्थं ब्राह्मणाश्रमे ।
 एषा हि महती पुण्या नानाविप्रनिषेविता । वरुणोऽयं समाख्याता न कुद्रेराश्रिता कश्चित् ।
 तपस्विभिक्षपोयुक्तैर्जुष्टा मिद्वनिषेविता । श्रगणा नात्र दृश्यन्ते पिशाचा मांसभोजनाः ।
 न हन्तव्या मृगाश्चात्र मृगया नात्र वर्त्तते । न तु कुद्रेः प्रवेष्टव्या न क्षतभ्रेण नास्त्रिकैः ।
 अहमस्य तु देशस्य रक्षिता नात्र संशयः । व्यतिक्रमो यदि भवेत्तस्य शास्ताऽस्मि यजतः ।
 कौ भवन्तौ क न युवां कस्येयं महती चमूः । नातः परं प्रवेष्टव्यमृगयतश्च संन्यिताः ।
 विप्रस्तत्र प्रवर्त्तंत तपःसु च तपस्विनां । इहैव स्थीयतां तावदकथयच्च ततः सुखं ।
 अन्यथाऽहं निषेद्धास्यां बलादाकौस्त्यैव च ।

२४११

२४१२

२४१३

२४१४

२४१५

२४१६

२४१७

२४१८

२४१९

२४२०

२४२१

२४२२

२४२३

२४२४

२४२५

२४२६

२४२७

२४२८

२४२९

२४३०

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं पृष्ट्वा पिशाचौ तु वक्रमेवोपचक्रतुः । तयोरेकौ महाघोरः पिशाचो दीर्घशाङ्गकः ।
 उवाच वचनं तत्र यथा हृदि समर्पितं ।

॥ पिशाच उवाच ॥ अयतामभिधास्यामि ममाहितमना भव । न प्रकृत्य जगन्नाथं हरिं कृप्यं जगत्पतिं ।
 आग्निदेवस्य विष्णुं वरेण्यमनघं शूचिं । वक्ष्यामि सकलं यद्वत्तया शृणु यदोच्छसि ।

अष्टाकर्णोऽस्मि नास्माऽहं पिशाचो घोरदर्शनः । मांसादो विकृतो घोरः साक्षान्मृत्युरिवापरः ।

१४३९

धनदस्यानुगन्ताऽहं साक्षाद्द्रुमसखस्य च । समायमनुजः साक्षादन्तकस्यान्तकोऽहं ।

मृगयेयं सुमहती विष्णोः पूजार्थमित्युत । ममेयं वृत्तं मेना शृणोषि ममैव तु ।

आगतोऽहं महाशैलात् कैलासाद्भूतसेवितात् । अहं पिशाचवेगेन संविष्टः पापकर्षणतः ।

सततं दूषयन् विष्णुं घण्टामावध्य कर्णयोः । मम न प्रविशेन्नाम विष्णोरिति विचिन्तयन् ।

अहं कैलासनिलयमासाद्य लुप्तभध्वजं । आराध्य तं महादेवमस्तुवं सततं शिवं ।

१४४०

ततः प्रभञ्जो मामाह लुण्ठोऽप्येति वरं हरिः । ततो मुक्तिर्भया तत्र प्रार्थिता देवसन्निधौ ।

मुक्तिं प्रार्थयमानं मां पुनराह त्रिलोचनः । मुक्तिप्रदाता सर्वेषां विष्णुरेव न श्रेष्ठः ।

तस्माद्भुत्वा च वदरीं तच्चारोह्य जनार्दनं । मुक्तिं प्राप्नुहि गोविन्दान्नरनारायणाश्रमे ।

इत्युक्त्वा देवदेवेन शूलिलना ज्ञातवानहं । तमेव परमं मत्वा गोविन्दं गरुडध्वजं ।

तस्मात् प्रार्थयमानः सन्मुक्तिं देशमिमं गतः । अन्यच्च शृणु मे कार्यं यदि कौतूहलं तव ।

१४४१

पुरो द्वारवती नाम पश्चिमस्येदधेल्लटे । यदुल्लिख्यमाकीर्णो सागरोऽस्मिन्समाकुला ।

अध्यासे स हरिर्विष्णुनां पुरो पुरुषोत्तमः । द्रष्टुं लोकहितार्थाय वमन्तं द्वारकापुरे ।

निर्गताः साम्प्रतं मर्त्यं वयमेतैः सहानुगैः । विष्णुः सर्वेश्वरः साक्षाद्दृष्टव्योऽस्माभिरथ वै ।

लोकाणां प्रभवः पाता कर्त्ता हर्त्ता जगत्पतिः । आदेरादिः समस्तस्य प्रभवः कारणं हरिः ।

कर्त्ता समस्तस्य हरिः पुरातनः प्रभुः प्रभूणामपि यः सदात्मकः । तमादिदेवं वरदं वरेण्यं द्रष्टुं हरिं संप्रति संयताः स्मः । १४४२

यस्य प्रसादाज्जगदेवमासीत् सप्राणिगन्धर्वमन्त्रहारगौघं । देवं जगद्ये निमग्नं जनार्दनं द्रष्टुं हरिं संप्रति संयताः स्मः ।

यस्यादरादित्यमिदं प्रभूतं लयश्च यस्मिन् समुपैति कथे । यस्यैव साक्षादग्रर्त्तिं विश्वं द्रष्टव्यं देवं पुरुषोत्तमं हरिं ।

स्रष्टा च योऽसौ सकलस्य देवः पाता च हर्त्ता च हरिः स एव । द्रष्टव्यमिति भुवनेश्वरं हरिं पुराणमाद्यं प्रभविष्णुं मय्यथं ।

अजस्य कर्त्ता भुवनस्य गोप्ता भुवश्च कर्त्ता हरिरेक एव । संयोगिते योगविशुद्धबुद्धिं लभेम तेनैव मतिः समाकुला ।

निगोर्त्य विश्वं सकलं जगत्पतिः श्रेते शिशुत्वं समवाप्य साक्षात् । वटस्य पत्रे जगतां निवासः पादो च विक्षिप्य करो निधुमन् ।

१४४३

यस्योदरे देवमुनिः पुरातनो ददर्श लोकानखिलान् स्वमायया । प्रविश्य विश्वं सकलं यथावद्विद्यार्थाभूतमभूदिदं महत् ।

निगोर्त्य विश्वं जगदादिकाले श्रेते महात्मा जलधेर्जलौघे । देव्या श्रिया चामरलोहहस्तया निवध्यमाणः पुरुषोत्तमस्तदा ।

नाभस्य यस्याविरभूत् सपत्रं पश्यं महत् काञ्चनचप्रभं प्रभोः । अन्नाख्यं लोकगुरोर्धदासीदित्थारि पश्यं जगदादिस्रष्टौ ।

दधार यो भूतपतिर्धृष्टामर्षी दंष्ट्रायसंस्थापितरूढमूला । नदन्महाभेष दवादिकाले कुर्वन् वराहो मुनिगीतमूर्तिः ।

हरिः पुराणः पुरुषोत्तमः प्रभुः कर्त्ता समस्तस्य समस्तस्यो । यज्ञात्माको यज्ञपतिर्जगत्पतिर्द्रष्टुं तमीशं वयमुद्यताः स्मः । १४४४

कचिद्भुत्वेन वदन्ति देवमेकात्मना केचिदिदं पुराणं । वेदान्तसंस्थापितमन्युत्तं द्रष्टुं तमीशं वयमुद्यताः स्मः ।

अनेकमेके बद्धधा वदन्ति श्रुतिस्मृतिन्यायनिविष्टचित्ताः । आहार्यमात्मानमजं पुराविदो ब्रह्मं तमोश्च वयमुद्यताः स्मः ।

यं प्राञ्जराद्यं वरदं वरेण्यमेकान्ततत्त्वं मुनयः पुरातनाः । यं सर्व्वेण देवमजं जनार्दनं ब्रह्मं हरिं संप्रति संयताः स्मः ।

यस्मिन् विश्वमिदं प्रोतमादिकाले जगत्पतौ । तं ब्रह्मण्यं संवृत्ताः किं नु वक्ष्याम सांस्पृतं ।

गच्छामो वयमन्यत्र गच्छ त्वं काममन्यतः । यदि ते रोचते मर्त्यं यथेष्टं गच्छ संप्रतं ।

१५१०

रात्रिमध्यमनुप्राप्तं नात्र कार्या विचारणा । इत्युक्त्वा घोररूपोऽसौ पिशाचो विकृताननः ।

तस्मिन्नेव समे देशे पीत्वा च रुधिरं बद्ध । मलयिला यथाकामं मांसराशिं विचक्षणः ।

अपः संपृश्य तत्रैव पार्श्वे संस्थाप्य साधनं । आन्वपाशं महाघोरं संस्थाप्य विपुलं महत् ।

आसनं कुशसंयुक्तं कृत्वा चाभ्युक्ष्य वारिणा । उत्सार्य्य शृगणान् सर्व्वान् यत्नेन महता तदा ।

सुखामनं समाप्ताय समाधौ यतते श्वपः । एकचित्तस्तदा भूत्वा नमस्कृत्य च केशवं ।

१५१५

इमं मन्त्रं पठन् घोरः पिशाचो भक्तवत्सलं । नमो भगवते तस्मै वासुदेवाय चक्रिणे ।

नमस्तो गदिने तुभ्यं वासुदेवाय धोमते । नमो नारायणायास्तु विष्णवे प्रभविष्णवे ।

मम भूयान्नमः शुद्धिः कीर्त्तनात्तव केशव । जम्भेदमीदृशं घोरं माभून्नम दुरामदं ।

देवदूतं भविष्यामि स्मरणात्तव गोपते । तव चक्रप्रहारेण काथो नश्यतु मामकः ।

मम भूयो भवो माभूद्देवा मे प्रार्थना विभो । अर्थिनां कल्पवृक्षाऽसि दाता सर्व्वस्य सर्व्वदा ।

१५२०

यत्र यत्र मत्प्रेक्षन् तत्र तत्र भवान् यदि । वर्त्ततां मम देवेश प्रार्थनैषा मम । परा ।

नमस्तुभ्यं नमस्तुभ्यं भवत्वेव सदा मम । निर्व्विघ्ना प्रार्थना देव नमस्तोऽस्तु सदा मम ।

यदा मे मरणं भूयान्तदा माभूत् स्मृतिभ्रमः । दिने दिने त्वेण चित्तं लयि संख्यं भवत्विति ।

एवं प्रेरय मां देव माभूत्ते चित्तमोदृशं । नृशंखोऽयं पिशाचोऽयं दद्याऽस्मिन् का भवेदिति ।

एवं चित्तय मां देव अथो मङ्गलमिति प्रभो । परपीडा न मत्सोऽस्तु नमोऽस्तु भगवन् प्रभो ।

१५२५

इन्द्रियाणोन्द्रियार्थेषु माभवन् संप्रतं हि मे । जलकाले समर्थितं प्रसादान्तव केशव ।

पृथिवी पातु मे घ्राणं रसनां पातु मे पयः । सूक्ष्मं पातु मे चक्षुः स्पर्शं पातु च मातुतः ।

श्रोत्रमाकाशमथेतु मनः । णञ्च गच्छतु । जलं मां रक्षतां गित्यं पृथिवी रक्षतां हरि ।

सूर्या मां रक्षतां विष्णो नमस्तो सूर्य्यतेजसे । वायुर्मां रक्षतां दुःखादाकाशञ्च जनार्दन ।

न मनः सर्व्वेण देव रक्षतां त्रिविधान्तरे । मनो विपर्य्यये घोरं पुरुषान् इन्ति नित्यशः ।

१५३०

। पापेषु योजयेत् पुंसः परपीडात्मकेषु च । मनसाद्रक्षतां देव भूयो भूयो जनार्दन ।

माभून्नमसि कालुष्यं मनो मे निर्मलं भवेत् । कलुषं यस्य तच्चित्तं नरके पातयत्यमुं ।

वाङ्मानि निर्मलाऽयं मिन्द्रियाणि भवन्त्युत । न तानि कार्य्यवन्तो ह मनसोत् कलुषं भवेत् ।

नाङ्गानि मुष्टिनाऽमेधं गृहीत्वा यो व्यवस्थितः । यद्भिः प्राञ्जलानं कुर्व्वेण किं भवेत्तस्य केशव ।

यथैवा हि केवलं तस्य प्रपद्ये वाङ्मनोहरः । तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन चित्तं रक्ष जनार्दन ।

१५३५

सप्तवागिन्द्रिययो वा रथेन जनार्दन । परिवादाज्जगत्वाच वाचं रक्ष दुरुद्धव ।

परदृष्ट्यान्मनो रत्न परदारान्मनाह्वन । सर्व्वत्र मे दद्या भूयात् प्रसादात्तव केशव ।
 त्वय्येव भक्तिरचला भूयाद्भूतेषु मे दद्या । वज्रनाऽच किमुक्तेन शृणुष्वेदं वचो मम ।
 सुखे दुःखे च रागे च भोजने गमने तथा । जायत्स्वप्रेषु सर्व्वत्र त्वय्येव रमतां मनः ।
 मामकं देवदेवेश नमस्तोऽस्तु जगार्हण । इति ब्रुवन् घोरतमो जात्या ह्रीनोऽन्यचित्तकः ।

१७१०

पिशाचो भगवद्भक्तः समार्धिं समपद्यत । दृढं बद्धात्मनः कायमात्मपाशेन मांसपः ।
 निश्चलेनैव मनसा सुखमसौ स्म संयतः । ध्यायन् हरिं जगद्योनिं विष्णुं पीताम्बरं शिवं ।
 मुकुन्दमादिपुरुषमेकाकारमनामयं । नित्यशुद्धं ज्ञानगम्यं कारणं सर्व्वदेहिनां ।
 नासिकायं समालोक्य पठन् ब्रह्म सनातनं । निर्वातस्थो यथा दीपः प्रोक्षरत् प्रणवं सदा ।
 प्रणवं वाचकं मत्वा वाच्यं ब्रह्मेति निश्चितः । एकाग्रं सततं कृत्वा चित्तं विश्रुत् समर्पितं ।
 विकल्परहितं चित्तं हृदि मध्ये न्यवेशयत् । पुण्डरीके शुभदले समावेश्य जगत्पतिं ।
 आसौ सुखं महायोगो पिशिताशस्तदा महान् । त्रिधामानं जपंस्तत्र स्मरन् विष्णुं सनातनं ।

१७११

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां घण्टाकर्णमनाधौ एकमसत्यधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुः पिशाचं दृष्ट्वांस्तदा । चिन्तयन्तं स्वमात्मानं शुद्धं शुद्धिधमन्वितं

आत्मान्येव स्थितं साक्षात् पठन्तं प्रणवं सकृत् । प्रार्थयन्तं स्वमात्मानमेकान्तं नित्यं हरिः ।

अचिन्त्यजगन्नाथः कारणं पुण्यसञ्चयं । ध्यात्वा तु सुचिरं विष्णुः कारणं पुण्यकर्मणः ।

१७१२

धनदस्योपदेशेन पठन् सुबहुशः क्षितौ । वासुदेवेति कृष्णेति माधवेति च मां सदा ।

जगार्हण हरे विष्णो भूतभावन भावन । नरकारे जगन्नाथ नारायण परायण ।

इति मां नामभिर्नित्यं पठत्येव दिवानिशं । स्वपन् जाग्रत्तथा तिष्ठन् भुञ्जन् गच्छंस्तथा वदन् ।

भक्षयन्नासपिटकं पिवन् शोणितमेव च । बाधमानश्च सुचिरं हत्वा चापि मृगान् बहून् ।

हनने भोजने चैव जगत्स्वप्ने तथैव च । सर्व्वेष्वपि च कार्य्येषु कर्त्ताऽहमिति मन्यते ।

१७१३

एतस्य कर्मणः पाक एष घोरस्य कर्मणः । निश्चित्यैवं जगन्नाथः प्रीतस्तस्य बभूव ह ।

अदर्शयत् स्वमात्मानमनन्यस्य जगत्पतिः । शुद्धेऽन्तःकरणे तस्य पिशाचस्याय भूमिप ।

स च घोरः पिशाचोऽपि ददर्शात्मनि केशवं । पीतकौशेयवसनं पद्माच्चं श्यामलं हरिं ।

शंखिनं चक्रिणं विष्णुं स्रग्विणं गदिनं विभुं । किरोटिनं कौस्तुभिनं श्रीवत्साश्चादितारसं ।

नीलमेघनिभं कान्तं गरुडस्थं प्रभञ्जनं । चतुर्भुजं शुभगिरं निश्चलं सर्व्वगं शिवं ।

१७१४

अनादिनिधनं नित्यं माद्याविनममायिनं । सत्ययुक्तं सदा शुद्धं बृह्दिगम्यं सदाऽमलं ।

मनस्येव जगन्नाथं दृष्ट्वा विष्णुमनेकधा । अनुमोन्यैव नयन् कृताधीः स्त्रीत्यमन्यत ।

अथ दृष्ट्वा हरिविष्णुः साक्षात् सर्व्वत्रयः शुभः । प्रसन्नो हि हरिर्भक्तं तेनाहं दृष्टवान् हरिं ।

षिद्धं मे जन्मनः कृत्यं किमतः कृत्यमस्ति मे । यन्मयो मम निर्भिन्ना वश्यान्येवेन्द्रियाणि मे ।

प्रायेण जितभिद्येव मनो मन्ये स्मृते हरे । ईर्ष्या च निरस्ता मे प्रसक्तोऽहं तथाऽभवम् ।

१७१५

इतेभ्योऽपि पिशाचेभ्यो निर्मुक्तः संप्रतं तथा । सोऽसौ ममानुशः साक्षात् स च भक्तस्तथा हरौ ।

कालेन चैव निर्मुक्तो विष्णोः सायुज्यमाप्नुयात् । इत्थेवं चिन्तयित्वा स आत्मपाशं विभिक्ष च ।

क्रमेण प्राणानुश्वस्य विलोक्य च दिशस्तथा । शरीरं सुममं कृत्वा प्राविशत् सुसुखेन च ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासवाचां चण्डाकर्णस्य विश्वनासात्कारे दिवसप्रत्यधिकदिशतोऽ

ध्यायः ॥ २७२ ॥

॥ वेष्टमायन उवाच ॥ पिशिताशो जगन्नाथं ददर्शाथ जगद्गुरुं । समाधौ च यथा दृष्टं भूमौ चापि तथा हरिं ।

अयं विष्णुरथं विष्णुरित्युच्ये पिशिताशनः । समाधौ च यथा दृष्टः सोऽयमनापि दृश्यते ।

१४०२०

इत्युवाच पुनर्ब्रूते नृत्यन्निव हसन्निव ।

अयं स चक्रो शरशार्ङ्गधन्वा गदीरथो सध्वजस्तथापि । सहस्रमूर्ध्ना सकञ्जामरेभ्यो जगत्प्रभृतिर्जगतां निवासः ।

विष्णुर्जिष्णुर्गन्नाथः पुराणः पुरुषोत्तमः । विश्वेशो विश्वकर्त्ता च सोऽयमेव सनातनः ।

अस्यैव देवस्य हरः सनात्तरे विराजते कैलाशपद्मदीपः । यस्य प्रसादाज्जगदेतदादौ विराजते चन्द्रमधेव रात्रिः ।

योऽसौ पृथ्वीं दधाराशु दृष्ट्वा जलसङ्घपातिः । सोऽयमेव हरिः साक्षादाराहं वपुरास्थितः ।

१४०२१

वद्धा तदा दानवमुग्रपौरुषं ददौ च शक्राय ततोऽनु राज्यं । बलिं बलादेव हरिः स वामनस्तस्य भक्त्या मुनिभिः पुरातनैः ।

दंष्ट्राकरालः सुमहान् हत्वा यो दानवान् रथो । निःशोकमखिलं लोकं चकारासौ जनाईनः ।

आदौ दधारैकभुजेन मन्दरं निर्मित्य सर्वानसुरास्यहार्णवे । ददौ च शक्राय सुधामयं महान् स एव साक्षाद्देव मामवस्थितः ।

यः श्रुते जलधौ नागे देव्या लक्ष्म्या सुखावहं । हत्वा तौ दानवौ घोरौ मधुकैटभसंज्ञितौ ।

यमाङ्गराद्यं विपुलं जगत्पतिं सर्वस्य धातारमशं जनिवं । अणोरणोयांसमतिप्रमाणं सूक्तात् खडिगं हरिमेव विष्णुं ।

१४०२२

यत्र स्थितमिदं सर्वं प्राप्ते लोकस्य नाशने । आदौ यस्मात् समुत्पन्ने सोऽयं विष्णुरितः स्मितः ।

यस्यैव देवस्य सर्वमिदं प्रवर्त्तते निवर्त्तते चापि जनाईनस्य । अयं स विष्णुः पुरुषोत्तमः शिवः प्रवर्त्तते मामिह यदावेश्वरः ।

भृगोर्विश्वे समुत्पन्ने जामदग्न्य दत्ति कुतः । शिष्यत्वं समवाप्यैव शृंगव्याधस्य यः स्थितः ।

जघान वोर्धादलिनं महारणे कुठारशस्त्रेण गिरीशशिश्यः । सहस्रबाहुं कृतवोर्यसम्भवं हृद्यैश्च नागैश्च रथैश्च निर्गतं ।

कुरुक्षेत्रं समासाद्य ययुकार पितृक्रियां । निःशत्रियमिमं लोकं कृतवानेकविंशतिं ।

१४०२३

रघोरथ कुले जातो राजा नाम जनाईनः । सोतया च श्रिया युक्तो लक्ष्मणानुचरः कृतो ।

कृत्वा च सेतुं जलधौ जनाईनो हत्वा च रघुः पतिमाशुगैः शरैः । हत्वा च राज्यं स विभोषणाय दाशान्यमधैरयजस्य योऽसौ ।

वसुदेवकुले जातो वासुदेवेति शब्धितः । गोकुले क्रीडते योऽसौ सङ्कर्षणमहायवान् ।

उत्तानशायी शिशुरूपधः तौ पोला स्नानं पूजनिकाप्रदत्तं । व्यसुं चकारशु जनाईनस्तदा दनोः सुनो तामवधत् सुख हरिः ।

पयःपानं तथा कुर्वन् भक्त्यन्दधिपपण्डितं । दाक्षा वद्धादरो विष्णुर्धात्रा स्मृतिया दृढं ।

१४०२४

ततश्च दाक्षा सुदृढेन बद्धो जघान योऽसौ यमसाङ्गुनौ च । क्रीडन् हरिर्गोकुलवासवासे गोपोभिराङ्गाद्य मुखं स्नानञ्च ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् विष्णुर्मुनिभ्यस्तत्प्रमादितः । कथयामास यद्वृत्तं पिशाचस्य महात्मनः ।

तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे विस्मयं परमं गताः । अहोऽस्य कर्णवः पाकस्तव सन्दर्शनादिति ।

अर्चिता मुनिभिः सर्वैः प्रोतः प्रीतिमतां प्रियः । ततः प्रभाते विमले सूर्ये चाभ्युदिते सति ।

आरुह्य गरुडं विष्णुर्यथैव कैलासमुत्तमं । भवद्भिक्षुव गन्तव्यमित्यक्ता मुनिवत्समान् ।

यत्र विश्वेश्वराः सिद्धास्तपस्वन्त यतव्रताः । यत्र वैश्रवणः साक्षादुपास्ते शङ्करं सदा ।

१४८०

यत्र तन्मनसं नाम सरो हंवास्तथं महत् । यत्र भृङ्गिरिटिर्द्वैवमुपास्ते शङ्करं शिरः ।

गणपत्यमवाप्याथ हरपार्श्वेश्वरः सदा । यत्र सिंहा वराहाश्च द्विपदोपि सृगैः सह ।

क्रोडन्ति वन्यरतयः परस्पररहिते रताः । यत्र नद्यः समुत्पन्ना गङ्गाद्याः सागरज्जमाः ।

यत्र विश्वेश्वरः शम्भुरस्मिन् द्रुह्यणः शिरः । यत्रोत्पन्ना महावेवा भूतानां दण्डतां ययुः ।

उमया यत्र सहितः शङ्करो नीललोहितः । अग्निभिः प्रार्थितः पूर्णं ददौ यत्र गिरिः सुतां ।

१४८०५

शङ्कराथ जगद्भावे शिवाय जगतीपते । यत्र लेभे हरिश्चक्रमुपास्य ब्रह्मभिर्हिमैः ।

पुष्करैः शतपद्मैश्च नेत्रेण च जगत्पतिं । गुहां यत्र समाश्रित्य क्रोडन्ते सिद्धकिन्नराः ।

प्रियाभिः सह मोदन्ते पिवन्ते मधु चीत्तमं । यमुद्भृत्य भुजैः सर्वैः पौलस्त्या विरराम ह ।

तमारुह्य महाशैलं देवकीनन्दनो हरिः । मानवलोत्तरं तोरं जगाम यदुमन्दनः ।

तपश्चर्तुं किल हरिविष्णुः सर्वेश्वरः शिवः । जटो चोरो जगन्नाथो मानुषं वपराश्रितः ।

१४८१०

तपसे धृतचित्तस्तु शुचौ भूमावुपाविशत् । अवरुह्य ततो बानाद्गरुडादेदसश्मितात् ।

द्वादशाब्दे तपश्चर्तुं मनो दध्रे ततो हरिः । फाल्गुनेन तु मासेन समारम्भे जगत्पतिः ।

शाकम्बलः कृतजपो वेदाध्ययनतत्परः । किमुद्दिश्य जगत्पादपश्यति मानवः ।

तं न विद्मो यथाकामं दुर्ज्ञेयेश्वरचिन्तनात् । तपस्यति तदा ब्रह्मो पर्वते भूतसेविते ।

गरुडः कश्यपसुत इन्ध्रनाभि समाचिनोत् । हेमार्थं वासुदेवस्य चरतस्तप उत्तमं ।

१४८१५

चक्राजोऽयं पुष्पाणि सञ्चिनोति तदा हरिः । दिव्य सर्वासु सर्वत्र ररन् जलजस्तदा ।

खड्ग आहत्य यत्नेन कुशान् सुवज्रस्तदा । गदा कैमोदको चैव परिचर्यौ स्कार च ।

धनुःप्रबरमत्युग्रं शङ्खं दानवभोषणं । स्मितं हि पुरतस्तस्य यथेष्टं भृत्यवत् स्वयं ।

जुहोति भगवान् विष्णुरेधोभिर्भृङ्गभिः सदा । आज्यादिभिस्तदा हवैरग्निं घण्ट्य माधवः ।

सप्तार्षिषः समाग्निञ्च समस्तव्यस्ततः कति । एकस्मिन्नकदा मासे भुञ्जानो निधतात्मवान् ।

१४८२०

द्वितीये त्वय एषामसे भुञ्जन्ते केन केशवः । एकस्मिन् वत्सरे भुञ्जन्त्यैवैकेन केनचित् ।

समाप्य तु ततः सर्वमेवमेव जगत्पतिः । द्वादशाब्दे तथा पूर्णं जलमासे जगत्पतिः ।

जुह्वन् वज्रं समाध्यायन् पठन्मन्त्रं जगद्गणः । आरण्यकं पठन् विष्णुः साक्षात् सर्वेश्वरो हरिः ।

आसे ध्यानपरस्तत्र पठन् प्रणवमुत्तमं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयानायां पञ्चएतस्य विकदिशतोऽध्यायः ॥ २७५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः इन्द्रः स्वयं तच्च आरुह्य गजमुत्तमं । द्रुपुं सर्वेश्वरं विष्णुं तपस्वामं समाययौ । १४८५

ततो यमस्तु भगवानारुह्य महिषं वरं । किङ्करैश्च स्वयं साचादाययौ नगमुत्तमं ।

प्रचेता हंसमारुह्य वारुणैश्च समन्वितः । श्वेतच्छत्रसमायुक्तः श्वेतश्चक्रवर्जितः ।

ययौ कैलासशिखरं द्रुपुं केशवमञ्जसा । अन्ये चापि तथा देवा आदित्या वसवस्तथा ।

रुद्राश्चैव तथा राजन् द्रुपुं केशवमाययुः । सिद्धाश्च मुनयश्चैव तथाऽन्ये मुनिसत्तमाः ।

सर्वाश्चाप्सरसा राजन् नृत्यगीतविशारदाः । ततो देवगणः सर्व्यः कैलामं समपद्यत । १४८६

पर्वतो नारदश्चैव तथाऽन्ये ऋषिसत्तमाः । विष्णयस्थितैलालाचाः सर्व्ये देवगणास्तथा ।

आश्चर्यं खलु पश्यध्वं न भूतं न भविष्यति । योगिध्येयः स्वयं कृष्णो यत्तप्यति गुरुः स्वयं ।

को सन्नमय्यो भूयादिति ते मेनिरे गणाः ।

ततः समाप्ते सकले जगत्पतेर्व्रते समूले सकलेश्वरः शिवः । द्रुपुं हरिं लोकहितैषिणं प्रभुं ययौ भवान्या सह भूतसंघैः ।

माङ्ग कुबेरेण मगधकेन सख्या प्रियेण प्रभुरीश्वरः शिवः । स्वयं जटो भूतपिशाचमर्तुतः शरो च खड्गो ग्रन्थिखण्डशेखरः । १४८७

करेण विभ्रत सह दर्भकुण्डिकां करेण साचादपरेण दीपिकां । अन्येन विभ्रन्महतीं स डिण्डिमां शूलश्च विभ्रन्मपरेण बाहुना ।

गुणान् स रुद्राचकृतान् समुदहन् जटाभिरापिङ्गलतामूर्त्तिः । विराजमानः प्रभुरिन्दुशेखरो दृषेण युक्तः सुसितेन शङ्करः ।

उमास्तनूदन्धसमर्पितानमस्तया समास्त्रिय निपीडिताधरः । गङ्गास्तुविचालितचन्द्रशेखरस्ताश्चापि वीचन् वज्रशस्तदा शिवः ।

भस्माङ्गरागैरनुलेपितानने मशोरगैर्बद्धजटः सनातनः । शिरःकपालैः परिगोभितस्तदा द्रुपुं हरिं केशवमभ्ययाक्चिवः ।

यमाङ्गरग्रं पुरुषं महान्तं पुरातनं सांख्यनिबद्धदृष्टयः । यस्यापि देवस्य गुणान् समपांस्तत्वास्तुविशतिमाङ्गरेके । १४८८

यमाङ्गरेके पुरुषं पुरातनं कणादनामानमग्रं महेश्वरं । दत्तस्य यज्ञं विनिहत्य यो वै विनाश्य देवानमुरान् सनातनः ।

यं विदुर्भूतत्वज्ञं भूगर्भं भूतभावनं । वामदेवं विरूपाक्षमाङ्गस्तत्त्वविदो जनाः ।

महादेवं महस्माक्षं कालमूर्त्तिं चतुर्भुजं । रुद्रं रोदननामानमाङ्गविशेश्वरं शिवं ।

अप्रमेयमनाधारमाङ्गर्क्षाक्षेश्वरा जनाः । नम्रं नागोपवीतन्तु नागिनं अश्विवर्धनं ।

आङ्गविशेश्वरं शान्तं शिवमार्दिं सनातनं । यस्य मूर्त्तिर्गिमाः सर्व्यः धराद्याः सकला नृपः । १४८९

भूमिरापोऽनलौ वायुः खं सूर्यश्च तथा शशी । तथैव यजमानश्च प्रकृतिश्चैवमष्टधा ।

महादेवो महायोगो गिरिशो नीललेहितः । आदिकर्त्ता महोभर्त्ता शूलपाणिरुमापतिः ।

द्रुपुं विश्वेश्वरं विष्णुं भूतसंघैः समाययौ ।

इति श्रीमहा शरते खिलेषु हरिवंशे अविश्यपर्वणि कैलासयात्रायां पट्टमप्रत्यधिकदिशनेऽध्यायः ॥ २७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ तस्यायं समपद्यन्त भूतसंघाः सहस्रशः । घण्टाकर्णो विरूपाक्षः कुण्डधारः कुमुदहः ।

दोर्धरात्मा दोर्ध्रभुजा दोर्ध्रबाहुर्निर्ऋतः । उरुवक्त्राः शतमुखः शतयीवः शतोदरः । १४९०

कुण्डादगो महापीवः स्थूलजिह्वा डिबाह्वकः । पार्श्ववक्त्रः सिंहमुख उन्नतांशो महाहनुः ।
 त्रिबाहुः पञ्चबाहुश्च व्याघ्रवक्त्रः सिताननः । एते चान्ये च बहवो दीर्घास्या दीर्घलोचनाः
 नृत्यन्तः प्रहमन्तश्च स्फोटयन्तः परस्परं । तथाऽन्ये घोररूपाश्च तथाऽन्ये विकृताननाः ।
 प्रेतभक्षाः प्रेतवाहा मांसशोणितभोजनाः । शवानि सुवह्न्याग्नु भक्षयन्तस्ततस्ततः ।
 पिवन्तो रुधिरं घोरं खण्डयन्तः शवान् बह्वन् । कराला वितता दीर्घा धमनिस्त्रायुमन्तताः ।
 नानाविधाः सुवीराश्च शूलपायप्रोतमानुषाः । शिरोमालावृताः केचिदान्त्रपाशावपाशिताः ।
 डिण्डिमैरदृष्टाभैश्च नादयन्तो वसुन्धरां । कपालिनो भैरवाश्च जटिला मुण्डिनस्तथा ।
 एवं बहुविधा घोराः पिशाचा विकृताननाः । तथाऽन्ये मुनिवोराश्च ध्यायन्तः परमेश्वरं ।
 पठन्तो वेदवाक्यानि साङ्गानि विविधानि च । कुण्डिकास्तकराः केचिन् केचित् कुशविद्यारिणः ।
 कैपोनवमनाः केचित् केचित् काषयसंवृताः । सुवन्तः शङ्करं भक्त्या स्तोत्रैर्वादेश्वरैस्तथा ।
 एकत्र ते मुनिगणा अपरत्र गणास्तथा । अन्यत्र सिद्धगन्धर्वाः प्रियाभिः प्रियसङ्गताः ।
 नृत्येऽपि कुशलाः सर्वे गायन्ति स्म च कन्यकाः । विद्याधरास्तथाऽन्यत्र सुवन्तः शङ्करं शिवं ।
 ननृतुस्तस्य पुरतो गच्छतोऽस्परमां गणाः । एवमेतैर्कहाघोरैः पिशाचैर्भूतकिन्नरैः ।
 मुनिभिश्चाप्यगोभिश्च समं शर्वः सभायदौ । यत्र विश्वेश्वरो विष्णुस्तपस्तेषु सदाहणं ।
 यत्र ते लोकपालाश्च तिष्ठन्ति स्म दिदृश्या । उमया लोकभाविन्या गङ्गया चन्द्रशेखरः ।

१५८५५

१५८५६

१५८५७

स सर्व्वलोकप्रभवो हरिः शिवो जटो च साचात् प्रणवात्मकः कृतो । द्रष्टुं हरिं विष्णुमुदारविक्रमो यथैवाययेष्टं पि ॥
 नैर्हतः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कैलासयात्रायां महादेवागमने यत्प्रसन्नत्यधिकदिशतोऽध्यायः ॥२७७॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवं बहुविधैर्भूतैः पिशाचैरुग्रैः सह । आगत्य भगवान् रुद्रः शङ्करो वृषवाहनः ।

ददर्श विष्णुं देवेशं तपस्ते तप उत्तमं । जुह्वानमग्निं विधिवद्ब्रह्मैर्ष्यैर्जगत्पतिं ।

गरुडाहनकाष्ठन्तु जटिलं चोरवाससं । चक्रेणानीतकुसुमं खड्गानीतकुशं तथा ।

गदाकृतममाचारं देवदेवं जनार्दनं । दन्द्राद्यैर्देवमघैश्च वृतं मुनिगणैः सह ।

१५८६०

अचिन्त्यं सर्व्वभूतानां ध्यायन्तं किमपि प्रभुं । अवरोह्य वृषात् शर्व्वी भगवान् भूतभावनः ।

ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा ललाटाच्च उमापतिः । ततो भूताः पिशाचाश्च राक्षसां गुह्यकास्तथा ।

मुनयो विप्रवर्याश्च जयशब्दं प्रचक्रिरे । जय देव जगन्नाथ जय रुद्र जनार्दन ।

जय विष्णो जयोकेश मारायण परायण । जय रुद्र पुराणात्मन् जय देव हरेश्वर ।

आदिदेव जगन्नाथ जय शङ्कर भावन । जय कौस्तुभदीप्ताङ्ग जय भस्त्राविराजित ।

१५८६५

जय चक्रगदापाणे जय शूलिन् विलोचन । जय मौक्तिकदीप्ताङ्ग जय नागविभूषण ।

इति ते मुनयः सर्व्वे प्रणामं चक्रिरे हरिं । तत उच्यते भगवान् दृष्ट्वा देवमवस्थितं ।

वृषध्वजं विहृपाञ्च शङ्करं नोललोहितं । ततो वृष्टमना विष्णुस्तथा वरमीश्वरं ।

॥ भगवानुवाच ॥ नमस्ते शितिकण्ठाय नीलपोषाय वेधमे । नमस्ते शशिरे अस्तु नमस्ते उपवासिने ।

नमस्ते भीतुषे अस्तु नमस्ते गर्दिने हर । नमस्ते विश्वतनये वृषाय वृषरूपिणे ।

२५८०

अमूर्त्ताय च देवाय नमस्तेऽस्तु पिनाकिने । नमः कुञ्जाय कृष्याय शिवाय शिवरूपिणे ।

नमस्तुण्डाय तुष्याय नमस्तटितुटाय च । नमः शिवाय शान्ताय गिरिनाथ च ते नमः ।

नमो हराय हिरण्य नमो हरिहराय च । नमोऽघोराय घोराय घोरघोरप्रियाय च ।

नमोऽघण्टाय घण्टाय नमो घटिघटाय च । नमः शर्वाय शान्ताय भूनाधिपतये नमः ।

नमो विरूपरूपाय पुण्ड्राय पुण्ड्रारिणे । नम आद्याय विष्णवे शुचयेऽष्टरूपिणे ।

२५८१

नमः पिनाकहस्ताय नमः शूलनाथारिणे । नमः खट्वाङ्गहस्ताय नमस्ते छत्तिनामने ।

नमस्ते देवदेवाय नम आकाशमूर्त्तये । हराय हरिरूपाय नमस्ते त्रिगुणेश्वरे ।

भक्तप्रियाय भक्ताय भक्तानां वरदायिने । नमोऽभ्रमूर्त्तये देव जगन्मूर्त्तधराय च ।

नमस्तुभ्य देवाय सूर्याय च नमो नमः । नमः प्रधानदेवाय भूतानां पतये नमः ।

करालाय च मुण्डाय विजृम्भाय कपर्दिने । अत्राय च नमस्तुभ्य भूतभावन भावन ।

२५८२

नमोऽस्तु हरिकेशाय पिङ्गलाय नमो नमः । नमस्तेऽभीषुहस्ताय तीक्ष्णरूपाय च ।

हराय भीतिरूपाय घोराणां भीतिदायिने । नमो दत्तेमखप्राय भगनेवाय हारिणे ।

उमापते नमस्तुभ्य कैलासनिलयाय च । आदिदेवाय देवाय भवाय भवरूपिणे ।

नमः कपालहस्ताय नमो यमयनाय च । त्र्यम्बकाय नमस्तुभ्य त्र्यम्बाय च शिवाय च ।

वरदाय वरेण्याय नमस्ते चन्द्रशेखर । नम दध्नाय हविषे ध्रुवाय च ज्ञायाय च ।

२५८३

नमस्ते शक्तिरूपाय नागपाशप्रियाय च । विरूपाय सुरूपाय भद्रपानप्रियाय च ।

श्लेशनरतये नित्यं जयशब्दप्रियाय च । खरप्रियाय सर्वाय खराय खररूपिणे ।

भद्रप्रियाय भद्राय भद्ररूपधराय च । विरूपाय सुरूपाय महाघोराय ते नमः ।

घण्टाय घटभूषाय घण्टाभूषणभूषिणे । तीत्राय तीक्ष्णरूपाय तीक्ष्णरूपप्रियाय च ।

नम्राय नम्ररूपाय नम्ररूपप्रियाय च । भूतवास नमस्तुभ्य सर्वायाम नमो नमः ।

२५८४

नमः सर्वात्मने तुभ्यं नमस्ते भूतिदायक । नमस्ते वामदेवाय महादेवाय ते नमः ।

का नु वाक् स्तुतिरूपा ते को नु स्तोतुं प्रशक्यात् । कस्य वा स्फुटते जिह्वा स्तुतौ स्तुतिमता वर ।

समस्त भगवन्देव भक्तोऽहं त्राहि मां हर । सर्वात्मन् सर्वभूतेश त्राहि मां सततं हर ।

रज देव जगन्नाय लोकान् सर्वात्मना हर । त्राहि भक्तान्महादेव भक्तप्रिय सदा हर ।

इति श्रीमहाभारते खिलहरिवंश भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां द्वादशस्तोत्रे अष्टमस्तोत्रे अदिष्टोऽध्यायः ॥ २७८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो वृषभक्षो देवः शूलो सावा दमापतिः । करं करेण संस्पृश्य विष्णोश्चक्रधरस्य ह । २७९ ॥

प्रेताश्च भगवान्पुनः केशवं गच्छन् । प्रपन्नानां सर्वदेवानां मुनिनां भाविनात्मना ।

किमिदं देवदेवेश चक्रपाणे जनार्दन । तपस्यर्था किमर्थं ते प्रार्थना तव का विभो ।

स्त्रयं विष्णुर्भवान्निव्यं तपस्त्रं तपतां हरः । पुत्तार्थं प्रति ते देव तपस्त्र्या जनाईन ।
 पुत्तो दत्तो मया देव पूर्वमेव जगत्पते । शृणु तत्रापि भगवान् कारणं कारणात्मक ।
 तपस्त्रुं प्रष्टोऽहं कृतस्त्रि कर्णाद्वरे । वर्षायुतं महाघोरं पुरा कृतयुगे तदा । १७६१
 भवानो तत्र मे देव परिचर्तुं तदाऽभवत् । पित्रा नियुक्ता देवेश उभैषा वरवर्णिनी ।
 भीत इन्द्रस्तदा देव मारं मां प्रेषयत्तदा । मधुना सह संयुक्तो मारो मामागतस्तदा ।
 लक्ष्यं मामकरेत्तत्र वाणस्य प्रेषितस्य ह । एषा मां संवेते तत्र दानात् पुष्पादीनां हरः ।
 ततः कुट्टोऽहमभवं दृष्ट्वा मारं तथाविधं । कुध्यतो मम देवेश नेत्रादग्निः पपात ह ।
 सोऽयमग्निस्तदा मारं भस्ममात् कृतवान् हरः । अचिन्त्यं तदा विष्णो शक्रस्यैतत् चिकोर्षितं । १७६२
 ततः प्रभृति देवेश दया तं प्रति वर्त्तते । ब्रह्मणा च नियुक्तोऽस्मि प्रोतस्तत्र जनाईन ।
 नियुक्तः पुत्ररूपेण स तं देव जगत्पते । ज्येष्ठस्तत्र सुतो देवः प्रकुञ्चत्यभिविश्रुतः ।
 स्मरं तं विद्धि देवेश नात्र कार्या विचारणा । इत्युक्त्वा पुनराहं दयायात्स्यं दर्शयन्निव ।
 मुनीनां श्रातुकामानां यायात्स्यं तत्र सत्तम । अञ्जलिं संपुटं कृत्वा विष्णुमुद्दिश्य शङ्करः ।
 उमया सार्द्धमीशानो यायात्स्यं वक्रुमैहत । हरे कुर्वति तत्रैवमञ्जलीं कुरुसत्तम । १७६३
 मुनयो देवगन्धर्वाः सिद्धाश्च सहकिस्रराः । अञ्जलिं चक्रिरे विष्णौ देवदेवेश्वरे हरौ ।
 ॥ महेश्वर उवाच ॥ यत्तत् कारणमाहुस्तत् सांख्याः प्रकृतिभङ्गकं । त्रिधाभूतं जगद्योनि प्रधानं कारणात्मकं ।
 सत्त्वं रजस्तनो विष्णो जगदण्ड जनाईन । तस्य कारणमाहुस्त्वां सांख्यास्तत्त्वविदो हरः ।
 ततो महान् समुत्पन्नः प्रकृतिर्यत्र कारणं । तद्रूपेण भवान् विष्णो परिणम्याधितिष्ठति ।
 तस्मात्तु महतो घोरदहङ्कारो महानभूत् । सत्त्वमादौ जगन्नाथ परिणामस्तथा वहिः । १७६४
 अहङ्कारात् प्रभो देव कारणानि महान्ति च । तस्माच्चणि तथा पञ्च भूतानि प्रभवन्त्युत ।
 तानि त्वमाहुरीशानं भूतानीह जगत्पते । पृथिवी वायुराकाशमापो ज्योतिश्च पञ्चमं ।
 चतुर्धाणं तथा स्पर्शा रसना श्रोत्रमेव च । मनः षष्ठं तथा देव प्रेरकं तत्र तत्र ह ।
 कर्मेन्द्रियाणि चान्यानि वागादीनि जनाईन । त्वमेव तानि सर्व्वाणि करोषि नियतात्मवान् ।
 स्त्रेषु स्त्रेषु जगन्नाथ विषयेषु तथा हरः । निवेशयसि देवेश योग्यमिन्द्रियपद्धतिं । १७६५
 यदा त्वं रजसा युक्तस्तदा भूतानि सृष्टवान् । यदा च सत्त्वयुक्तोऽसि तदा पाता जगत्त्रयं ।
 यदा त्वं तमसाकृष्टस्तदा संहरसे जगत् । त्रिभिरेव गुणैर्युक्तः सृष्टिरचाविनाशनं ।
 वर्त्तसे त्रिविधा भूतिमामादाय नियतात्मवान् । इन्द्रियाणोन्द्रियार्थेषु नियोजयसि माधव ।
 प्राणिनामुपभोगार्थमन्नं सृष्ट्वा जगद्गुरो । तस्मात् सर्वत्र भूतेषु वर्त्तसे सर्वभोगवान् । १७६६
 ब्रह्मा त्वं सृष्टिकालेषु स्थितौ विष्णुरसि प्रभो । संहरि रेन्द्रनामाऽसि त्रिधामा त्वमसि प्रभो ।
 भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च । एताः प्रकृतयो देव भिन्नाः सर्वत्र ते हरः ।
 सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । सहस्रधा सहस्राक्ष सहस्रात्मा दिवस्पतिः ।

भूमिं सर्वामिमां व्याप्य सप्तदीपां सप्ताग्रं । अणुः सर्वचगो भूत्वा अत्यतिष्ठद्वाङ्गुलं ।
 तमेवैदं जगत् सर्वं यद्भूतं यद्भविष्यति । ततो विराट् प्रादुरभूत् सप्ताट् चैव जनाईन ।
 तव वक्त्राज्जगन्नाथ त्राक्षणा लोकरजकः । प्रादुरासीत् पुराणात्मन् षट्कर्णनिरतः सदा । १५६४०
 राजन्यस्तु तथा बाहोरासीत् संरक्षणे रतः । ऊर्वोर्वैश्यस्तथा विष्णो पादाच्छूद्र उदाहृतः ।
 एवं वर्णा जगन्नाथ तव देहाज्जनाईन । मनसस्तव देवेश चन्द्रमाः समपद्यत ।
 सुखकृत् सर्वभूतानां श्रोतांशुरमृतप्रभः । अक्ष्णः सूर्यः समुत्पन्नः सर्वप्राणिविलोचनः ।
 तस्य भासा जगत्सर्वं भासते भानुमानसौ । मुखादपञ्च अग्निश्च चाणाद्यायुरज्जायत ।
 पद्भ्यां भूमिः समुत्पन्ना दिशः श्रोत्रात् जगत्पते । एवं सृष्ट्वा जगत् सर्वं व्याप्य चैवमवस्थितः । १५६४१
 व्याप्य सर्वानिमान् लोकान् स्थितः सर्वत्र केशव । ततश्च विष्णुनामाऽसि भ्रातार्यामिश्र दर्शनात् ।
 नारा आपः समाख्यातास्त्रासामयनमादितः । यतस्त्वं भूतनय्ये तन्नारायणशब्दितः ।
 हरमि प्राणिनां देव ततो हरिरिति स्मृतः । शं करोषि सदा देव ततः शङ्करताङ्गतः ।
 वृहत्वाद्देहणत्वाच्च तस्माद्ब्रह्मति शब्दितः । मधुरिन्द्रियनामेति ततो मधुनिपूदनः ।
 हृषीकाणोन्द्रियाणाञ्जसोभामो गो यतो भवान् । हृषीकेशस्ततो विष्णो ख्यातो देवेषु केशव । १५६४२
 क इति ब्रह्मणो नाम ईशोऽहं सर्वदेहिनां । आवां तवाङ्गसम्भूतौ तस्मात्किंश्वनामवान् ।
 मा विद्या च हरे प्रेक्षा तस्या ईशो यतो भवान् । तस्मान्माधवनामाऽसि धवः स्वामीति शब्दितः ।
 गौरिषा श्रूयते वाणो ताश्च वेद यतो भवान् । गोविन्दस्तु ततो देव मुनिभिः कथ्यते भवान् ।
 त्रिरित्वेव च यो वेदाः कीर्त्तिता मुनिमत्तमैः । क्रमते तांस्तथा सर्वान् त्रिविक्रम इति स्मृतः ।
 अणुर्वांमननामाऽसि यतस्त्वं वामनाख्यया । मनमाकुनिरेवामि यमनात् यतिरुच्यमे । १५६४३
 तपश्चरामि तस्मात्त्वं तपस्वोति च शब्दितः । वसन्ति त्वयि भूतानि भूतावासस्ततो हरे ।
 ईशस्त्वं सर्वभूतानामोश्वरोऽसि ततो हरे । प्रणवः सर्ववेदानां गायत्री च्छन्दसां प्रभो ।
 अक्षराणामकारस्त्वं स्फोटस्त्वं वर्णमेश्वरः । रुद्राणामहर्मेवामि वसुनां पावको भवान् ।
 अयत्यो वृक्षजातीनां ब्रह्मा लोकगुरुर्भवान् । मेरुस्त्वं पर्वतेन्द्राणां देवर्षीणाञ्च नारदः ।
 ज्ञानवान् दैत्यमध्ये तु प्रह्लादो भक्तवत्सलः । सर्पाणामेव सर्वेषां भवान् वामुकिर्मजितः । १५६४४
 गुह्यकानाञ्च सर्वेषां भवान् धनद एव च । वरुणो द्यादसां राजा गङ्गा त्रिपयगा भवान् ।
 आदिस्त्वं सर्वभूतानां मध्यमन्तस्तथा भवान् । तत्तः समभवद्विश्वे त्वयि सर्वं प्रलीयते ।
 अहं त्वं सर्वेशो देव तमेवाहं जनाईन । आवधोरन्तरं नास्ति शब्दैरर्थैर्जगत्पते ।
 नामानि तव गोविन्द यानि लोके महानि च । तान्येव मम नामानि नात्र कार्या विचारणा ।
 तदपामा जगन्नाथ सैवासु मम गोपते । यश्च त्वं देष्टि देवेश म मां देष्टि न संशयः । १५६४५
 तद्विस्तारो यतो देव अहं भूतपतिस्ततः । न तदस्ति विना देव यत्ने विरहिते हरे ।
 यदासीदूर्जते यच्च यच्च भावि जगत्पते । सर्वं तमेव देवग विना किञ्चित्त्वया न हि ।

स्तुवन्ति देवाः सततं भवन्तं स्त्रैर्गुणैः प्रभो । चक्षुः च त्वं यजुरेवामि समाप्ति सततं प्रभो ।

किमुच्यते मया देव सर्व्यं त्वं भूतभावन । नमः सर्व्यात्मना देव विष्णो माधव केशव ।

नमस्करोमि सर्व्यात्मनमस्तु सदा हरि । नमः पुष्करनाभाय वन्दे त्वामहमेश्वर ।

१४१७

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां विष्णुत्तरे ऊनाशो यधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २७६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा देवदेवेशं मुनीनाह पुनः शिवः । एवं जानीत हे विप्रा ये भक्ता द्रष्टुमागताः ।

एतदेव परं वस्तु नैतस्मात् परमस्ति वः । एतदेव विजानीध्वमेतद्दः परमं तपः ।

एतदेव सदा विप्रा ध्येयं सततमानसैः । एतद्दः परमं श्रेय एतद्दः परमं धनं ।

एतद्देो जन्मनः कृत्यमेतद्दक्षपसः फलं । एष वः पुण्यनिलयः एष धर्मः समातनः ।

एष वो मोक्षदाता च एष मोक्ष उदाहृतः । एष पुण्यप्रदः साक्षादेतद्दः कर्मणां फलं ।

१४१८

एतदेव प्रशंसन्ति विदांसो ब्रह्मवादिनः । एष त्रयीगतिर्विप्रा प्रार्थ्या ब्रह्मविदां सदा ।

एतदेव प्रशंसन्ति संख्ययोगसमाश्रिताः । एष ब्रह्मविदां मार्गः कथितो वेदवादिभिः ।

एवमेव विजानीत नात्र कार्या विचारणा । हरिरेकः सदा ध्येयो भवद्भिः सत्त्वमास्थितैः ।

नान्यो जगति देवोऽस्मिन् विष्णोर्नारायणात् परः । श्रामित्येव सदा विप्राः पठत ध्यात तेश्वरं ।

ततो निःश्रेयसप्राप्तिर्भविष्यति न संशयः । एवं ध्यात्वा हरिः साक्षात् प्रसन्नो वो भविष्यति ।

१४१९

भवनाशमयं देवः करिष्यति दृढं हरिः । सदा ध्यात हरिं विप्रा यदीच्छा प्राप्तुमच्युतं ।

एष संसारविभं विनाशयति वो गुरुः । स्मरध्वं सततं विष्णुं पठध्वं त्रिशरोरिणं ।

मनःसंयमनं विप्राः कुरुध्वं यत्नतः सदा । शुद्धेऽन्तःकरणे विष्णुः प्रसोदति तपोधनाः ।

ध्यात्वा मां सर्व्ययत्नेन ततो जानीत केशवं । उपास्योऽहं सदा विप्रा उपास्योऽस्मिन् हरौ स्तुतः ।

उपायोऽद्य मया प्रोक्तो नात्र सन्देह इत्यपि । श्रयं मायो सदा विप्रा यतध्वमघनाशने ।

१४२०

यथा वो बुद्धिरखिला शुद्धा भवति यत्नतः । तथा कुरुत विप्रेन्द्रा यथा देवः प्रसोदति ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमुक्तास्ततः सर्व्ये मुनयः पुण्यशीलिनः । यथावदुपगच्छन्ना निरसन् संशयं नृप ।

एवमेवेति तं विप्राः प्राञ्जः प्राञ्जलयो हरं । क्षिन्वा नः संशयः सर्व्यो गृहीतोऽर्थः स तादृशः ।

एतदर्थं ममायाता वयमद्य तवालयं । सङ्गमाद्युवयोः सर्व्यो नष्टो मोक्षो महानिह ।

यथा वदमि देवेश तया नः श्रेयसं परं । यथाह भगवान् रुद्रो यतामः सततं हरौ ।

१४२१

इति ते मुनयः प्रोताः प्रणेमुः केशवं हरिं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां खट्वपदेशे श्रुतौ यधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २८० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः स भगवान् रुद्रः सर्वान् विस्मापयन्निव । स्तुत्या प्रचक्रमे स्तोतुं विष्णुं विश्वेश्वरं हरिं ।

अर्थ्याभिः श्रुतियुक्ताभिर्मुनीनां शृण्वतां तदा ।

॥ महेश्वर उवाच ॥ नमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय धीमते । यस्माभासा जगत् सर्व्यं भासते नित्यमच्युत ।

नमो भगवते देव नित्यं सूर्यात्मने नमः । यः श्रोतयति श्रोतांशुर्लोकान् सर्व्यानिमान् प्रभुः ।

१४२२

नमस्ते विष्णवे देव नित्यं भोमात्मने नमः । यः प्रजाः प्राणयत्येको विश्वात्मा भूतभावनः ।
 नमः सर्व्वात्मने देव नमो वाय्वात्मने हरे । यो दधार करेणासौ कुशचीरादि यत् सदा ।
 दधार वेदान् सर्व्वास्त तस्मै ब्रह्मात्मने नमः । सर्वान् संहरते यस्तु संहारे विश्वदुक् सदा ।
 क्रोधात्माऽमि विरूपोऽसि तुभ्यं रुद्रात्मने नमः । सृष्टौ सृष्टा समस्तानां प्राणिनां प्राणदायिने ।
 अजाय विष्णवे तुभ्यं रुद्रे विश्वरूपे नमः । आदौ प्रकृतिमूलाय भूतानां प्रभवाय च । २५०
 नमस्ते देवदेवेश प्रधानाय नमो नमः । पृथिव्यां गन्धरूपेण संस्थितः प्राणिनां हरे ।
 दृढाय दृढरूपाय तुभ्यं गन्धात्मने नमः । अपां रसाय सर्व्वत्र प्राणिनां सुखहेतवे ।
 नमस्ते विश्वरूपाय रसाय च नमो नमः । तेजसा भास्वरो यस्तु घृणे जन्तुहितः सदा ।
 तस्मै देव जगन्नाय नमो भास्वरूपिणे । वायौ स्थितो गुणो यत्र शीतोष्णसुखदुःखदः ।
 नमस्ते वायुरूपाय नमः स्थिरात्मने हरे । आकाशेऽवस्थितः शब्दः सर्व्वश्रोत्रनिवेशनः । २५१
 नमस्ते भगवन् विष्णो तुभ्यं शब्दात्मने नमः । यो दधार जगत् सर्व्वं मा चामानुषदेहवान् ।
 नमस्तुभ्यं जगन्नाय मायिने ऽमायदायिने । नम आद्याय बीजाय निर्गुणाय गुणात्मने ।
 अचिन्त्याय सुचिन्त्याय तस्मै चिन्तात्मने नमः । हराय हरिरूपाय ब्रह्मणे ब्रह्मदायिने ।
 नमो ब्रह्माविदे तुभ्यं तुभ्यं ब्रह्मात्मने नमः । ममः सहस्रशिरसे सहस्रकिरणाय च ।
 नमः सहस्रवक्त्राय सहस्रनयनाय च । विश्वाय विश्वरूपाय विश्वकर्त्रे नमो नमः । २५२
 विश्ववक्त्रे नमो नित्यं भूतावाम नमो नमः । इन्द्रियायैद्यूरूपाय विवयाय सदा हरे ।
 नमोऽश्वशिरसे तुभ्यं वेदाभरणरूपिणे । अग्नये ऽग्निपते तुभ्यं ज्योतिषां पथये नमः ।
 सूर्याय सूर्य्यवपुषे तेजसा पतये नमः । नमः सोमाय भोम्याय नमः शीतात्मने हरे ।
 नमो वषट्कृते तुभ्यं स्वहास्वधास्वरूपिणे । नमो यज्ञाय इन्द्राय हविषे हव्यमंस्कृते ।
 नमः सुवाय पावाय यज्ञाङ्गाय पराय च । नमः प्रणवदेहाय लग्नायान्वराय च । २५३
 वेदरूपाय वेदाय शास्त्राय शास्त्ररूपिणे । गदिने खड्गिने तुभ्यं शङ्खिने चक्रिणे नमः ।
 शूलिने चर्म्मिणे नित्यं वरदाय नमो नमः । बुद्धप्रियाय बुद्धाय प्रबुद्धाय सुखाय च ।
 हरये विष्णवे तुभ्यं नमः सर्व्वात्मने गुरो । नमस्तो सर्व्वलोकेश सर्व्ववक्त्रे नमो नमः ।
 नमः स्वभावशुद्धाय नमस्ते यज्ञशूकर । नमो विष्णो नमो विष्णो नमो विष्णो नमो हरे । २५४
 नमस्ते चास्तु देवाय वासुदेवाय धीमते । नमः कृष्णाय सर्व्वाय सर्व्वावाम नमो नमः ।
 नमो भूयो नमस्तेऽस्तु पाहि लोकान् जनार्दन । इति सुत्वा जगन्नायमवाच मुनिवचमान् ।
 इमं स्तोत्रमधीयाना नित्यं व्रजत केशवं । शरण्यं सर्व्वभूतानां स वः श्रेयो विधास्यति ।
 ये चेमं धारयिष्यन्ति क्त्वं पापविमोचनं । तेषां प्रीतः प्रसन्नात्मा पठतां प्रणवतां हरिः ।
 श्रेयो दास्यति धर्म्मात्मा नात्र कार्या विचारणा । अत्रभ्यं मनसा ध्यात केशवं भक्तवत्सलं ।
 श्रेयः प्राप्तुं यदीच्छन्त भवन्तः शंसितव्रताः । इत्युक्त्वा भगवान् रुद्रस्तत्रैवान्तरधीयत । २५५

सगणः शङ्करः साक्षादुभया भूतभावनः । ततस्ते मुनयः सर्वे परां निवृत्तिमाययुः ।
 तमेव परमं तत्त्वं मत्वा नारायणं हरिं । विस्मयं परमं गत्वा मेनिरे स्मृतता र्थात् ।
 लोकपालास्तदा विष्णुं नमस्कृत्य हरिं तदा । जय्युः स्वान्यथ वेष्टानि गवैः सर्वैर्नृपोत्तम ।
 आरुह्य भगवान् विष्णुर्गह्वरं पञ्चिपुङ्गवं । शङ्खो चक्रो गदो खड्गो शार्ङ्गो दृणो तलववान् ।
 यथागतं जगन्नाथो यथौ वदिरिकामनु । साधाम्ने पुण्डरीकाक्षो नित्यं मुनिनिवेदितं ।
 तच्च गत्वा यथायोगं विनम्य हरिरीश्वरः । अर्चितो मुनिभिः सर्वैर्निषसाद सुखासने ।

१५००

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि कैलासयात्रायां कृष्णप्रत्यागमने एकश्रोत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नेव काले तु पौण्ड्रो नृपवरोत्तमः । बलवान् सत्त्वमय्यो योद्धा विपुलविक्रमः ।

वृष्णिशत्रुस्तदा राजा कृष्णदेवो बलात् सदा । नृपान् सर्वान् समाह्वय भोवाच नृपसंसदि ।
 जिता च पृथिवी सर्वा जिताश्च नृपसत्तमाः । वृष्णयस्ते बलान्मत्ताः कृष्णमाश्रित्य गर्विताः ।
 दास्यन्ति मे करं सर्वे न हि ते मम शत्रवः । कृष्णश्चकवलात्मनो मामवज्ञाय तिष्ठति ।

१५०१

अहं चक्रोति गर्वोऽभूत्तस्य गोपस्य सर्वदा । शङ्खो चक्रो गदो शार्ङ्गो शरी दृणो सहायवान् ।

एवमादिर्ब्रह्मागर्वस्तस्य संप्रति वर्त्तते । लोके च मम यन्माम वासुदेवेति विस्तृतं ।

अष्टङ्गान्मम तन्माम गोपो मदबलान्वितः । तस्य चक्रस्य यच्चक्रं ममापि निशितं महत् ।

गर्वदन्तु सदा तस्य नास्मा चापि सुदर्शनं । सहस्रारं महाघोरं तस्य चक्रस्य नाशनं ।

अनेकप्रहृतं चक्रं गोपजस्य नृपोत्तमाः । ममाप्येतद्गुह्यं दिव्यं शार्ङ्गं नाम महारवं ।

१५०२

गदा कौमोदकी नास्मा ममेयं महती दृढा । कालाथससहस्रस्य मारेण सुकृता मया ।

खड्गो नन्दकनामाऽसौ ममायं विपुलो दृढः । अन्तकस्यान्तको घोरस्तस्य खड्गस्य नाशकः ।

ततश्चापं गदो खड्गो शार्ङ्गो शङ्खो तनुत्रवान् । युधि जेता च कृष्णस्य नात्र कार्या विचारणा ।

मास्य ब्रूत नृपास्यैनं गदिनं चक्रिणं तथा । शंखिनं शार्ङ्गिणं वीरं ब्रूत नित्यं नृपोत्तमाः ।

वासुदेवेति मां ब्रूत न तु गोपं यदूत्तमं । एकोऽहं वासुदेवो हि ह्यत्वा तं गोपदारकं ।

१५०३

सख्युत्थम बलाद्धन्ता नरकस्य महात्मनः । मां तथा यदि न ब्रूत दृष्ट्वा भारवतैः शतं ।

सुवर्णस्य च निष्कस्य धान्यस्य बहुशस्तथा । तथा ब्रुवति राजेन्द्रे मनसा दुःसहं यथा ।

केचिच्छाप्ताममायुक्ता आसते वीर्यवत्तराः । रमन्ता बलवीर्यस्य केशवस्य सदा नृपाः ।

अपरे तु नृपा राजस्यैवमेवेति चुक्रुशुः । अन्ये बलमदोस्तिका जेथामः केशवं रणे ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकवधे द्वाश्रोत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कैलासशिखरान्निर्गतो मुनिमत्तमः । नारदः सर्वलोककृष्णः पौण्ड्रस्य नगरं प्रति ।

१५०४

अवतीर्य नमोभागात् प्रत्यागम्य नरोत्तमं । दास्येन च समाश्रितः प्रविवेश मृदोत्तमं ।

अर्धादिसमदाचारं नृपाः कृत्वा महामुनिः । निषमादासने शुभे स्वास्तृते शुभवाससा ।

कुशलेऽष्टवान् भूयो नृपः स मुनिमत्तमं । उवाच नारदं भूयः पौण्ड्रको बलगर्वितः ।

भवान् सर्वत्र कुशलः सर्वकार्येषु पण्डितः । पृथितो देवचिह्नेषु गन्धर्वेषु महात्मसु ।

सर्वत्रगो निराबाधो गन्ता सर्वत्र सर्वदा । अगन्तं तव विप्रं ब्रह्माण्डेऽन किञ्चन ।

११५५

नारदं वद त्वं हि यच्च यच्च गतो भवान् । तच्च तच्च तपःविद्धो लोकप्रथितबोध्यवान् ।

पौण्ड्र एव च त्रिस्थातो वासुदेवेति श्रुतः । ब्रह्मो चको गदो ब्रह्मो खादो दृष्टो तक्षकवान् ।

विजेता राजर्षिहाना दाता सर्वस्य सर्वदा । भोक्ता राज्यस्य सर्वत्र भ्राता राजा ब्रह्महर्षी ।

अजेयः शत्रुभैर्यानां रक्षिता स्त्रजमस्य ह । सोऽद्य गोपकनामाऽसौ वासुदेवेति श्रुतः ।

तस्य वीर्यबले न सो नास्ति हि मम धारणे । स हि गोपी दृष्टा बाष्पाद्वारचत्येव नाम मे ।

११५६

इदं निश्चिनु विप्रं एक एव भवान्यहं । वासुदेवो जगत्प्रसिद्धिर्जित्य बलिनं यदुं ।

दृष्टोऽन् सर्वान् बलात् त्रिधा निर्देष्टुं च तां पुरीं । दारकां दृष्टिनिक्षयां षोडशं सहस्रमाते ।

एते च बलिनः सर्वे नृपा मम समागताः । अश्वस्य वेगिनः सन्ति तथा वायुजवा मम ।

उद्ग्रा मत्ताः सहस्रस्य गजा नियुतमेव च । एतेनैव बलेनाजौ हनिष्ये केशवं रणे ।

तस्मादेवं सदा विप्र वद ब्रह्मन् पुरे मम । इन्द्रस्यापि सदा विप्र वद नारद सांप्रतं ।

११५७

प्रार्थनैषा मम विभो नमस्ये त्वां तपोधन ।

॥ नारद उवाच ॥ सर्वत्रगः सदा चास्मि यावद्ब्रह्माण्डभंक्षितः । अवार्यः सर्वकार्येषु गमने केनचित्कृप ।

किन्तु वक्तुं तथा राज्ञोऽस्महे नृपसत्तम । मर्हो ब्रह्मसि देवेभ्ये चक्रपाणौ जनार्दने ।

विष्णो सर्वत्रगो देवे दृष्टान् हन्ता सवान्धवान् । वासुदेवेति को नाम तिष्ठत्यस्मिन् हरविति ।

को नाम वक्तुमेवं कथं ब्रह्मसि गोमती । अज्ञानादकुमेवस्य समर्थाः प्रकृता नराः ।

११५८

हरिः सर्वत्रगो तिष्ठदूर्ध्वं ते व्यपनेत्यति । अचिन्त्यविभवो विष्णुः शार्ङ्गध्वजा गदाधरः ।

आदिदेवः पुराणात्मा दर्पणे व्यपनेत्यति । हास्यमेतन्महाराज यच्च वै तत्र भंक्षितं ।

शार्ङ्गं खड्गं तथा राजन् महाघोरं न दाप्यते । अतोऽव हासकालोऽयं तव संप्रति वर्तते ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकनारदभवादे व्यग्रोद्यविकदिशतेऽध्यायः ॥ २८३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कुट्टो महाराज पौण्ड्रो मदबलान्वितः । नारदं विप्रवर्धं तं प्रोवाच नृपभंभि ।

किमिदं विप्र विप्रर्षे राजाऽहं वो द्विजैः सह । गच्छ त्वं काममथवा मुने प्रापप्रदः सदा ।

११५९

भीतस्त्वत्ता महाबुद्धे गच्छ त्वं काममद्य हि । इत्युक्तो नृपवर्धेण तुष्णामिव स नारदः ।

जगामाकाशगमनो यच्च तिष्ठति केशवः । स गत्वा विष्णुमङ्गां विष्णोः सर्वं शशं स ह ।

तच्छ्रुत्वा भगवान् विष्णुर्धृष्टं वदतामिति । दर्पं तस्यापनेयामि शोभूने दिजमत्तम ।

इत्युक्त्वा विरराभैव तस्मिन् वदरिकाश्रमे । ततः पौण्ड्रो महाबलः सर्वलैः स्वजभिरीयरः ।

अथैरनेकमाहस्यैर्गजैर्बभ्रुभिरन्वितः । शस्त्रैर्कोटिसंवायुक्तः स राजा मत्स्यभूषणः ।

११६०

अनेकशतमादृक्षैः पत्तिभिः स समन्वितः । एकलव्यप्रभृतिभिराजभिश्च समन्ततः ।

अथैव यमदस्ताणि नागानामयुतं तथा । अर्जुनं पत्तिभंघातां तद्वत् समपयय ।

एतेन तु बलेनाजं प्रस्फुरन्नुपसत्तमः । विरराज महाराजन्नुद्यस्या यया रविः ।
 स ययौ मध्वरात्रेण नगरो दारकाभनः । सथो दीपिकाहस्ता राजा तमर्मि दारुणे ।
 ययुर्व्यविधशस्ताब्ध्याः संपतन्तो महाबलाः । दारकां वीर्यसम्पन्नां महाघोरां नृपोत्तमाः । ११०८
 रथमहान्तमारुह्य शस्त्रैश्चैव समावृत्तः । पट्टिग्रासिसमाकोर्णं गदापरिधमं कुलं ।
 शक्तिमोमरसंकाणं ध्वजमालासमाचितं । किङ्किणोजालसंयुक्तं शरासिग्रामसंयुतं ।
 महाघोरं महाघोरं युगान्तजलदोपनं । धनुर्गदासमाकोर्णं महामेघापमं महत् ।
 अन्यैर्महृशकारं ययौ दारवतीमनु । गृहीतदीपिका राजा वीर्यवान् बलवान्नृप ।
 हन्तुमैच्छन्महायुधं वृष्णीश्वैव समन्ततः । आकर्षन् बलमुत्थास्तान् राज्ञः सर्वान्महाद्युतिः । ११०९
 पुरदार समासाद्य बलं संस्थाप्य यन्नतः । इदं प्रोवाच राजा तु नृपान् सर्वानवस्थितान् ।
 ताद्यतामत्र भेरो तु नाम विश्राव्य मामकं । युध्यतां युध्यतामत्र देवं वा प्रतिदीयतां ।
 आगतः पौण्ड्रको राजा युद्धार्थो वीर्यवत्तरः । हन्तुकामः समग्रान् वः कृष्णबाहुवलाश्रयान् ।
 इति ते प्रेषिताः सर्वे समीयुः सूचका यदूनः । दीपिकाश्च प्रदीयन्ते बह्वः शतसहस्रशः ।
 इतश्चेतश्च राजानो युध्यन्ते युद्धलालसाः । पुरो ते पुरतस्तत्र शस्त्रिणः क्षत्रियास्तथा । १११०
 सिंघनदं प्रकुर्वन्तः शस्त्रधारसमाकुलाः । कुतोऽयं वृष्णिप्रवरः कुतो राजा जगत्पतिः ।
 कुतोऽयं सात्यकिर्वीरः कुतो हार्दिक्य एव च । कुतो नु बलभद्रश्च सर्वथादवसत्तमः ।
 इत्येवं कथयन्तो वै राजानः सर्वे एव ते ।

आदाय शस्त्राणि बह्वनि सर्वतः शरांश्च चापानि बह्वनि सर्वे । युद्धाय सन्नाहनिबद्धो ययुर्हरेः पुरो दारवतीं नृपोत्तमाः ।
 इति श्रीमहाभारते खिले नु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकस्य दारकागमने चतुरश्रोत्यधिकद्विंशतीऽध्यायः ॥ २८४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततश्च यादवाः सर्वे दृष्ट्वा भैनिकसमर्थः । राजौ च ययमनं प्राप्तं महाशस्त्रसनाकुलं । १

महावातसमुद्भूतकल्पान्तसागरोपमं । सन्नद्धाः समपद्यन्त शस्त्रिणा युद्धलालसाः ।

गृहीतदीपिकाः सर्वे यादवाः शस्त्रयोधिनः । सात्यकिर्विलभद्रश्च हार्दिक्यैः निगूढस्तथा ।

उद्धृष्टोऽयं महाबुद्धिरुग्रमेनो महाबलः । अन्ये च यादवाः सर्वे कवचप्रयुह रताः ।

समस्तयुद्धकुशला राजौ सन्नाहयोधिनः । शस्त्रिणः खड्गिनश्चैव सर्वे शस्त्रसमाकुलाः ।

युद्धाय समपद्यन्त बहवो बाहुशालिनः । रथिना गजिनश्चैव सादिनः सायुधास्तथा । ११११

नित्ययुक्ता महात्मना धन्विनः पुरुषोत्तमाः । निर्यगुर्भगरात्सूँ दीपिकाभिः समन्ततः ।

कुतः पौण्ड्रक इत्येवं वदन्तः सर्वसत्त्वताः । दीपिकादीपितो देशो निस्तमाः समपद्यत ।

ततो वितिमिरो देशः समन्तात् प्रत्यपद्यत । युद्धं समभवद्गौरं वृष्णिभिः शत्रुभिः सह ।

ततो महान् समभवत्स नादो रोमघर्षणः । हया हयैः समायुक्ता गजाश्च गजयूयपैः ।

रथा रथैः समायुक्ताः सादिभिः भारिनिमग्नयः । खड्गिनः खड्गिभिः सार्द्धं गदिभिर्गदिनस्तथा । १११२

परस्परव्यतीकारो रणे आसीत् सुदारुणः । महाप्रलयसंज्ञोभः शब्दस्तोभो महात्मनां ।

धावन्तः प्रहरन्त्येतान् सर्वतो नृप हन्ति नः । अयमेव महाबाहुः खड्गो पतति वीर्यवान् ।
 अयमेव शरो धारो वत्ततेऽतिसुदारुणः । गदो चार्थं महावीर्यः सर्वतो बाधो नृप ।
 अयं रथो शरी चापी गदो दूषो तनुवन् । पट्टिशो सर्वतो याति कुन्तपाणिरथं बली ।
 अयमत्र महाशूली संस्थितः सर्वतो दिशं । गजोऽयं सविपाणयो वत्तते सर्वतः प्रति । १५११
 अयं सर्वतः शूरो त्रिगवान्वातमस्त्रिभः । शरान् शरैः समाहन्ति दण्डान् दण्डैश्च मत्पते ।
 कुन्तान् कुन्तैः सनाजधुर्गदाभिश्च गदास्तथा । परिचान् परिधौ सार्द्धं शूलान् शूलैः समन्ततः ।
 एव तेषां न हाराज कुर्वता रणमुत्तमं । संयामः सुमहानामोच्छ्वस्यपि महानभूत् ।
 भूतानि सुबह्व्याजो शब्दवन्ति महान्ति च । प्रादुरासन् सशस्त्राणि शङ्खानाञ्चैव निखनः ।
 रात्रौ प्रादुरभूच्छब्दः संयामे लोभार्धणः । प्रावर्तत महायुद्धं दृष्णोनाञ्चैव तैः सह । १५१२
 केचिद्धृतः समापेतुः पृथिव्यां पृथिवोलितः । केचित् पतितमश्मिष्टा विप्रकोर्णमिगेधराः ।
 पेतुर्गच्छन् महावीर्या राजानः शस्त्रपाणयः । केचित् भिन्नमर्माणः समापेतुः सहस्रशः ।
 परस्परं समाश्रित्य परस्परबधैषिणः । न्यस्तशस्त्रा महात्मानः समन्तात् चतविधहाः ।
 पेतुर्गतासवः केचित् समराद्रविद्धनाः । एवमे निहता राजन् पोथिताः सर्वे एव तु ।
 एतस्मिन्नन्तरे शूर एकलव्या निपादपः । धनुर्गच्छ महाधैर्यं कालान्तकामोपनः । १५१३
 शरैरेकमाहसैरदंशमास यादवान् । पराशतैः शराणान् निशितैर्बाणैर्दिभिः ।
 दृष्णोनाञ्च बलं सर्वं पोथयामास सर्वतः । युध्यतः शस्त्रपाणीश्च क्षिप्यान् वीर्यवत्तरान् ।
 निशतं पञ्चभिश्च शराणां नतपर्वणः । सारणं दशभिर्विद्धः सार्द्धं पञ्चभिः शरैः ।
 जगमेनं नवत्या तु वसुदेवश्च शतभिः । उद्धवे दशभिश्चैव ह्यकुं पञ्चभिः शरैः ।
 एवमेवेदुशः सर्वे निहता निशितैः शरैः । विद्राव्य यादवो सेनां नाम विद्राव्य वीर्यवान् । १५१४
 एकलव्या यदुद्धान् वीर्यवान् बलवान् । इदानीं सात्यकिरिः कथाम्बुनि महाबलः ।
 भद्रमन्तो हन्तो सावात कथातोह गदाधरः । इत्याह भिहनादेन भिहन् विस्मापयसि ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हनिवन् भविष्यत्वेण पाण्डुत्वधौ रात्रियुद्धे पञ्चाशोऽधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २८५ ॥
 । वैशम्पायन उवाच ॥ निवृत्तैस्त्वयैवेत्येषु दृष्टिबोरेषु चैव हि । भीतैस्त्वय महाराज हतेषु युधि सर्वतः ।
 दीपिकासु प्रशान्तासु निःशब्द सति सर्वतः । जितनिश्चय तन्मत्वा दृष्णानां बलमुत्तमं ।
 ततः पौण्ड्रो महावीर्यो बभाषे सैनिकान् स्वकान् । शीघ्रं गच्छत राजेन्द्राष्टकैः कुतैः पुराभिनां । १५१५
 कुठारैः कुन्तलैश्चैव पाषाणैः सर्वतो दिशं । कर्णस्थैः सुघोरैस्तान् सर्वतो यात भूमिपाः ।
 भिद्यन्ता प्राकारचथाः प्राधादाश्च समन्ततः । गृह्णन्ता कन्यकाः सर्व्वा दःस्थैश्च समन्ततः ।
 गृह्णन्ता रत्नमुखाश्च धनानि सुबह्व्याश्च । ते तथेति महात्मानो राजानः सर्वे एव तु ।
 कुठारैः सर्वतश्चैव चिच्छिदुः पौण्ड्रकाश्चथाः । प्राकाराञ्चैव सर्वत्र प्राप्तवान् वरमद्वयान् ।
 अयं तव महान् शब्दः प्रादुरासीत् समन्ततः । दृष्टेषु पात्यमानेषु प्राकारेषु महाबलैः । १५१६

पूर्वद्वारं महाराज भिक्षाः प्राकारसञ्चयाः । भुक्त्वा ब्रह्मं महाघोरं सात्यकिः क्रोधमूर्च्छितः ।
 मयि सर्वं समारोप्य केशवो यादवेश्वरः । गतः कैलासशिखरं द्रष्टुं शङ्करमव्ययं ।
 अवश्यं हि मया रक्ष्या पुरी द्वारवती स्थिः । इति सञ्चिन्त्य मनसा धनुरादाय सत्वरं ।
 रथं महान्तमारुह्य दारुकस्य महात्मनः । पुल्लेण संकृतं घोरं यन्ता च स्वयमेव हि ।
 धनुर्भक्तदादाय शरांश्चाशोविषोपमान् । आमुष्य कवचं घोरं दृढं धपातदुःसहं । १४१४
 अङ्गदी कुण्डली तूष्णीं शरी चापो गदासिमान् । ययौ युद्धाय भैनेयः संस्मरन् कैशवं वचः ।
 दीपिकादीपिते देशे ययौ सात्यकिस्तमः । तथैव बलदेवोऽपि रथमारुह्य भास्वरं ।
 गदो शरी महावीर्यः प्रासाद्रणचिकीर्षया । सिंहनादं प्रकुर्वन् व मुञ्चन् वै भैरवं रवं ।
 उद्ध्रुवोऽपि बलो मालाङ्गमारुह्य सक्तं । कृत्वा महावरं घोरं सर्वथाद्वयमन्तमः ।
 ययौ नीतिं विचिन्वानः परां प्रीतिं महाबलः । अन्ये च वृष्णयः सर्वे ययुः संघामलालसाः । १४१५
 रथान् गजान् समारुह्य हार्दिकप्रमुखास्तदा । दीपिकाभिस्तु सर्वे च पुरोवृत्ताभिरौश्वराः ।
 सिंहनादं प्रकुर्वन्तः स्मरन्तः कैशवं वचः । पूर्वद्वारं समागम्य वृष्णयो युद्धलालसाः ।
 ते समेत्य यथायोगं स्नितास्तत्र महाबलाः । स्थिते सैन्ये महाघोरे दीपिकादीपिते तथा ।
 शिनिर्वीरः शरी चापो गदो तूष्णीरवान् विभो । वाद्यव्यास्त्रं समादाय योजयित्वा महाशरं ।
 आकर्णपूर्णमारुह्य धनुःप्रवरमुत्तमं । मुभोच परमैन्धेषु शिनिर्वीरः प्रतापवान् । १४१६
 वाद्यव्यास्त्रेण ते सर्वे तत्रस्था नरसत्तमाः । विजिताः शस्त्रवीर्येण यत्र तिष्ठति पाण्डुकः ।
 तत्र गत्वा स्थिताः सर्वे निर्हृता वातरंक्षया । यत्र पूर्वं स्थिताः सर्वे विद्रुता राजसत्तमाः ।
 तत्र स्थित्वा च भैनेयः शरमादाय सत्वरः । निशिते सर्पभोगामं बभार्व सात्यकिस्तदा ।
 क इदानीं महाबुद्धिः पाण्डुको राजसत्तमः । स्थितोऽस्मि व्यवसायेन शरी चापो महाबलः ।
 यदि द्रष्टा दुरात्मानं ततो हन्ता नृपाधमं । श्रुत्योऽस्मि केशवस्याहं जिधानुः पौण्ड्रकं स्थितः । १४१७
 हित्वा शिरस्तु तस्याथ सर्वैरक्षस्तु पश्यतः । बलिं दास्यामि मृगभ्यः शम्भयैव दुरात्मनः ।
 को नाम ईदृशं कर्म धैरवच समाचरेत् । सुप्तेषु निशि सर्वेषु यादवेषु महात्मसु ।
 यैरोऽयं सर्वया राजा न हि राजसत्तान्वितः । यदि शक्तो न कुर्याच्च सौम्यमेव नृपाधमः ।
 अहोऽस्य बलिता राजशैथिल्यकार्यं प्रकुर्वतः । सर्वया गमनं तस्य न हि पश्यामि भोप्रतं ।
 इत्युक्त्वा सात्यकिर्वीरः प्रजहाम महाबलः । विस्कार्य सुदृढं चापं सन्दधे कार्ष्णिकं शरं । १४१८
 आकर्ण्य वचनं वीरः सात्यकेस्तस्य धीमतः । क नु कृष्णः क गोपालः कृतः सोऽयं प्रवर्तते ।
 यतो हन्ता पशुहन्ता च क च स्त्रामोति भवितः । स इदानीं क वर्त्तते मृहोत्वा मम नाम तत् ।
 हन्ता मयुर्भहवीर्यो नरकस्य महात्मनः । ममेव तात युद्धेऽस्मिन् हते तस्मिन् दुरात्मनि ।
 गच्छ त्वं क मतो वीर योद्धुं न चमते भवान् । अथवा तिष्ठ किञ्चित् ततो द्रष्टाऽसि मे बलं ।
 शिरस्ते पातयिष्यामि शरैर्घोरैर्दुरासदैः । हतस्य तव वीरस्य भूमिः पात्यति शोणितं । १४१९

श्रोत्यते स तथा गोपौ हतः सात्यकिरित्यपि । यो गर्व्यस्तस्य गोपस्य सर्व्वदा वर्त्तते महान् ।
विमथ्यतु स तु क्षिप्रं हते त्वयि यदुत्तम । त्वयि रक्षां समादिश्य गोपः कौलाः सपर्व्वतम् ।
गत इत्येवमस्माभिः श्रुतं पूर्व्वं महामते । शरं गृह्णाण निशितं यदि शक्नोऽसि सात्यके ।
इत्युक्त्वा वाणमादाय ययौ योद्धुं व्यवस्थितः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि पौण्ड्रकपथे रात्रियुद्धे षडशोत्यधिकदिशतोऽध्यायः ॥ २८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धो महाराज सात्यकिर्दृष्ट्वा पुङ्गवः । उवाच वचनं राजन् वासुदेवं क्षरन्निव । १४१७७

श्रोत्रोत्तरीयं वाक्यं वासुदेवं नृपाधमः । को नाम जगतां नाथमित्यं नृपाम्निजोविषुः ।
मृत्युस्त्रं सर्व्वथा याति वदन्तं तादृशं वचः । जिह्वा ते शतधा दीर्याद्ददत्तसादृशं वचः ।
एष ते पातयिष्यामि शिरः कायाच्च पौण्ड्रक । यन्नाम वासुदेवेति तव संप्रति वर्त्तते ।
यावत् पतति कायात्ते शिरसावत् प्रवर्त्तते । स एव शो नु भगवान् वासुदेवो भविष्यति ।

एक एव जगन्नाथः कर्त्ता सर्व्वस्य सर्व्वगः । दुरात्मान् सर्व्वथा देवो भविष्यति न संशयः । १४१८०
एष तेऽहं शिरः कायात् पातयिष्यामि राजक । यद्यभौ भगवान् विष्णुर्नागमिष्यति संप्रते ।
अमृतवीर्य्यं बलस्यैव सर्व्वं दर्शय साम्प्रतम् । नातः परतरं राजन् वीर्य्यं तव च वर्त्तते ।
सर्व्वं दर्शय यत्नेन स्थितोऽस्मि व्यवसायवान् । शरी चापी गदो खड्गो सर्व्वथाऽहमुपस्थितः ।

नैतन्नगरमायासोः सत्येनैतद्भवीत्यहं । सर्व्वथा कृतकृत्योऽस्मि दृष्ट्वा त्वां वासुदेवकः ।
तवाङ्गं तिलशः कृत्वा शय्यो दास्यामि राजक । इत्युक्त्वा वाणमादाय वासुदेवं महाबलः । १४१८३
आकर्णपूर्णमाकृत्य विव्याध निशितं शरं । स तेन विद्धो यदुना वासुदेवः प्रतापवान् ।
नवभिर्दृशमिष्यैव शरैः सन्नतपर्व्वभिः । विव्याध सात्यकिं राजा नदंस्तु वज्रधा किल ।
ततो नाराचमादाय निशितं धमसज्जिमं । धनुराकृत्य भगवान् वासुदेवो नृपोत्तम ।
विव्याध सात्यकिं भूयो निशि प्रह्लादयन् स्वकान् । नाराचैर्न समाविद्धः सात्यकिः सत्यमङ्गुरः ।

सलाटे सुदृढं वीरो वृष्णीनामघणोत्सदा । निषसाद् रथोपस्थे निश्चेष्ट दत्त सक्तम् । १४१८६
ततः स पौण्ड्रको राजाऽविध्यद्दृशमिराशुगैः । सारथिं पञ्चविंशत्या हयैश्च चतुरो नृप ।
ते हया रुधिराक्ताङ्गाः सारथिस्तु समन्ततः । विह्वलाः समपद्यन्त वासुदेवस्य पश्यतः ।
वासुदेवो रथे चापि सिंहादं समाददे । तेन नादेन तत्राभ्युदितः सात्यकिर्नृप ।

विद्वान् हयैस्तथा दृष्ट्वा सारथिस्तु तथा गतं । शैलेषोऽथ महावीर्य्यो रुधितो नृपसत्तम । १४१८९
अलं द्रव्यामि ते वीर्य्यमित्युक्त्वा वाणमाददे । विव्याध तेन वाणेन वक्ष्येनं महाबलं ।

ततस्तु चाल तेनाजौ वासुदेवः शरेण ह । मुसुवे रुधिरं क्षीरमत्युष्णं वक्षसा नृप ।
रथोपस्थे पथा राशु मिश्रसज्जुरगो यथा । कृत्यञ्चापि न जानाति केवलं निषसाद् ह ।
सात्यकिस्तु रथं विह्वला दृशभिः सायकैस्तथा । ध्वजं चिच्छेद भजेन वासुदेवस्य वृष्णिपः ।
हयैश्च चतुरो सत्त्वा वाणैः सारथिमेव च । युयुधानोऽथ राजेन्द्र वाणैः सारथिमेव च ।

सारथ्ये शिरः कायादाहरत् स रथात्तदा । रथपत्न्यञ्च चिच्छेद हयास्य व्यस्रोऽभवत् ।

१५२०

चक्रञ्च निलशः कृत्वा वायैर्दंशभिरञ्जसा । जहास विपुलं राजन् वामदेवं महाबलः ।

ततः परं महत्प्रायं सात्यकिर्दृष्टिगन्धनः । शब्दं कृत्वा बली साक्षात् सर्ववपस्त्र पश्यतः ।

शरैः सप्ततिभंस्थानैर्दंशयामास सत्वरं । ते शराः शलभाकारा निपेतुः सर्वतस्तदा ।

शिरसः पार्श्वतश्चैव पृष्ठतः पुरतस्तथा । केवलं धैर्यमिषयस्तृषार्त्तः शरावन् यथा ।

यथा मनस्वी रिकृञ्च तथा तिष्ठति पौण्ड्रकः । ततस्तुकोध बलवान् वासुदेवः प्रतापवान् ।

१५२१

अर्द्धचन्द्रं समादाय विव्याध युधि सात्यकिं । विद्धाः सप्तभिरायानं क्रोधेन प्रस्फुरन्निव ।

विद्धोऽयं सात्यकिर्तेन शरैः पञ्चभिराशुगैः । चापं निच्छेद पौण्ड्रस्य सिंहनादं तथाऽनदत् ।

वामदेवो गदां गृह्णन् भ्रामयित्वा पदात् पदं । त्वरितं पातयामास सात्यकैर्वलमि प्रभो ।

सख्येन तां समाकृष्य करेण यदुगन्धनः । शरं प्रगृह्णन् विव्याध सात्यकिर्युधि पौण्ड्रकं ।

ततन्तरे गृहीत्वाशु वामदेवः प्रतापवान् । शक्तिभिर्दंशभिश्चैव सात्यकिं निजघान ह ।

१५२२

ताभिर्विद्धो रणे वीरः सात्यकिः सत्यसङ्गरः । अपास्य धनुरन्यस्तद्धनुरगदाय सत्वरं ।

आजघान गदापाणिर्दृष्ट्वा नामघणोर्नृप ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकसात्यकियुद्धे सप्ताशीत्यधिकद्विंशोऽध्यायः ॥ २८७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धो गदापाणिः सात्यकिर्दृष्टिगन्धनः । वामदेवं जघानाशु गदया तीक्ष्णया नृप ।

सात्यकिं वामदेवस्तु गदयाऽभ्यहनद्वली । तावुद्यतगदौ वीरौ शुशुभाते मुदाहृणौ ।

वृष्टौ वने यथा सिंहौ परस्परबधैषिणौ । ततः स सात्यकिः क्रुद्धः सर्वं मण्डलमागमत् ।

१५२३

दक्षिणं वामदेवस्तु तं जघान स्तनान्तरे । युयुधानोऽयं वीरस्तु बाह्वीर्भ्यमताडयत् ।

दृढं स ताडितो वीरो जानुभ्यामपतद्भुवि । तत उत्थाय वीरस्तु सलाहोऽभ्यहनत् गदां ।

विषणः किञ्चिदायस्तस्तत उत्थाय सत्वरं । गदयाऽभ्यहनद्वीरः सात्यकिः पौण्ड्रकस्तमं ।

वामदेवो बली वीरः साक्षात्पुत्रिरिवापरः । जघान गदया दृष्टिं निर्दहन्निव चुलुषा ।

स तथा ताडितो दृष्टिर्गदया बाह्वमकृषा । आलम्ब्य भूमिं सहसा मृत्यो रन्तगतो यथा ।

१५२४

सञ्ज्ञां पुनः समालम्ब्य पाणिभ्यां दृढमेव च । गदां तस्य महाराज गृहीत्वा प्रयत्नेण ह ।

द्विधा कृत्वा महागुर्वीं गदां कालायसीं शुभ्रां । उत्सृज्य सहसा वीरः सिंहनादं व्यनोतदत् ।

तत उत्सृज्य राजा तु वामदेवो महाबलः । सख्येन सात्यकिं गृह्णन् दक्षिणेन करेण ह ।

मुष्टिं कृत्वा महाघोरं वामदेवः प्रतापवान् । ताडयामास मध्ये तु स्तनयोः सात्यकैर्नृप ।

भ्रैनेयो दृष्टिर्वीरस्तु गदामुत्सृज्य सत्वरं । तलेनाभ्याहनद्वीरो वामदेवं रणजिरे ।

१५२५

तलेन वामदेवोऽपि सात्यकिं सत्यसङ्गरं । तयोरेवं महाघोरं तलयुद्धं प्रवर्त्तत ।

जानुभ्यां मुष्टिभिश्चैव बाहुभ्यां शिरसा तदा । उरसीरः समाहृत्य जानुभ्यां जानुनो तथा ।

कराभ्यां करमाहृत्य तौ युद्धं संप्रचक्रतुः । तल्लयोस्तत्र राजेन्द्र वृत्तयोः सज्जिकर्ययोः ।

वने यथाऽग्रित्यसक्तयैवभूमहास्त्रनः । तावज्जा प्रयितौ वीरावभौ पौण्ड्रकमात्यकी ।
 निशि स्तिमितमूकायां शस्त्रं त्यक्ता महाबलौ । युयुधाते महारुक्ते मल्लो दाविव विभ्रुतौ ।
 उभे मने महाराज संशयं जगमतुस्तदा । किमु स्यात् सात्यकिर्वीरे हतस्तेन भविष्यति ।
 आहोस्त्रिदामुदेवस्तु हतस्तेन महात्मना । अथवा तौ महावीरौ परस्परवधैविणो ।
 युध्यमानौ महावीरौ नरौ स्वर्गे गमिष्यतः । अन्यथा नोपरम्येतां युद्धादीरौ मुनिश्चितौ ।
 अहो वीर्यमहो धैर्यमेतयोर्बलशालिनाः । एतौ महाबलौ लोके एतौ प्रकृतिसमौता ।
 नै । युद्धं महाघोरमासीद्देवासुरेष्वपि । न श्रुतो न च वा दृष्टः मंगामोऽयं कदाचन ।
 एवंते सैनिका ब्रूयुः सेनयोरुभयोरपि । रात्रौ निशोथे मेघेघे दृष्ट्वा युद्धं मुदारुणं ।
 अथ तौ बाहुभिर्वीरे मल्लिपेततुरच्छसा । दशभिर्भुष्टिभिर्भुष्टि सात्यकिः पौण्ड्रकं तदा ।
 पञ्चभिः सात्याकिं पौण्ड्रः समाजग्रे महाबलः । तयोश्चटस्यटाशब्दे । ब्रह्माण्डलोभणो महान् ।
 प्रादुरासीत्तु सर्व्वेन सर्व्वान् विस्मापयन्निव ।

१४९

१५०

१५१

१५२

१५३

१५४

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे मन्त्रिव्यसर्ष्वणि पौण्ड्रकमात्यक्रियुद्धे अष्टाशोत्यविकदिशतोऽध्यायः ॥ २८८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे कुट्टु एकलव्यो निषादपः । बलभद्रमभिप्रेत्य धनुरादाय सत्वरं ।
 नाराचैर्दशभिर्विद्धा वाणैश्च दशभिः परैः । चिच्छेद धनुरर्द्धं तत् सर्व्वजन्तस्य पश्यतः ।
 सूतं दशभिराहत्य रथं त्रिशङ्गिरेव च । ध्वजं चिच्छेद भजेन निषादस्य जगत्पतिः ।
 ततोऽपरं महत्पापं निषादो वीर्य्यमस्यतः । दृढमौर्व्विममायुक्तं दशतालप्रमाणतः ।
 कामपालं श्रेणाशु जघान जनमध्यतः । बलदेवो महावीर्य्यः श्रेयसर्प इव श्वमन् ।
 दशभिस्तदुनुर्द्विष्यं शरैः सर्व्वमेहर्ष्व्वलेः । चिच्छेद मुष्टिदेशे तु माधवो माधवायजः ।
 एकलव्यो निषादेशः खड्गमादाय सत्वरः । प्राहिणोद्धतदेवाय निशितं घोरविग्रहं ।
 तमन्तरे यदुर्वीरे वृष्णिवीरः प्रतापवान् । तिलशः पञ्चभिर्व्याणैश्चकार यदुनन्दनः ।
 ततो महत् परं खड्गं सर्व्वकालाद्यधं शुभं । प्राहिणात् सारयेः कायमालोक्याय निषादपः ।
 तच्चापि दशभिर्वीरो माधवो यदुनन्दनः । बाह्णेनान्तरोधायैव निखिभिद महारणे ।
 ततः शक्तिं समादाय घण्टामालाकुलां नृप । निषादो बलदेवाय प्रेषयित्वा महाबलः ।
 मिहनादं महाघोरमकरोत्स निषादपः । सा शक्तिः प्रेषिता तेन बलदेवमुयागमत् ।
 उन्मत्तन्ती महाघोरा बलभद्रः प्रतापवान् । आदायाय निषादेशं सर्व्वान् विस्मापयन्निव ।
 तथैव तं जघाकोशु वलोदेशे स माधवः । स तथा ताडितो वीरः स्वशस्त्रेण निषादपः ।
 विह्वलः सर्व्वगात्रेषु निपपात महीतले । प्राणसंशयनापन्नो निषादो रामर्षाडितः ।
 निषादास्तस्य ताजेन्द्र शतशोऽय सहस्रशः । अष्टाशोतिमहस्त्राणि निषादान्तस्य बोधिनः ।
 गदिनः खड्गि नयैव महेश्वामा महाबलाः । शरैरनेकमाहसैः शक्तिभिश्च परश्वधैः ।
 गदाभिः पट्टिशैः शूलैः परिधैः प्रासतोमरैः । कुलैरथ कुठारैश्च यादवानां भक्षैर्जभैः ।

शलभा इव राजेन्द्र दीपमानं ऊताशनं । ते शतं पातयाञ्चक्रुरामं राममिवापरे ।
 केचित् कुठारैराजघ्नः केचित् कुन्तैः परश्वधैः । गदाभिः केचिदान्नि शक्तिभिश्च तथाऽपरे ।
 निजघ्नः सहस्रारामं प्रस्फुरन्तं यथा यथा । ततः क्रुद्धो हलो साक्षात् हलमुद्यम्य सत्वरं । २८२०
 सर्वानाकर्षयामास मुषलेन हि पीडयन् । ते हन्यमाना राजेन्द्र निषादाः पर्वताश्रयाः ।
 निपतुर्द्वरेणीपृष्ठे शतशोऽप्य सहस्रशः । शरेण ताम्रहाराज हत्वा सर्वान्महाबलान् ।
 सिंहवद्भगदन्तच तस्मै रामो महाबलः । ततो राज्ञो महाघोराः पिशाचाः पिशिताशनाः ।
 आहत्य संसयूयामि भक्षयन्तः समासते । पिवन्तः शोणितं कोष्ठान् संश्लिष्य च शवं बद्ध ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि एकलव्यधैव्यवधे जननवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ क्रव्यादाः सर्वे एवागुः भक्षयन्मस्तदा शवं । हसन्तो विविधं घोरं नादरन्तो वसुन्धरा । २८२१
 राक्षसाः पिशिताशाश्च पिवन्तः शोणितं बद्ध । आश्लिष्यं भुङ्क्ते राजन् शवस्य पिशिताशनाः ।
 नृत्यन्ति स्म तदा राजश्रगर्थ्या रणतोषिणः । काका बलाका गृध्राश्च श्येना गोमायवहाया ।
 भक्षयन्तः प्रवर्त्तन्ते राक्षसाश्चैव दारुणाः । एतस्मिन्नन्तरे वीरो निषादो लब्धसंज्ञकः ।
 हतान् सर्वान् समालोक्य निषादास्त्रगचारिणः । गदामादाय कुपितो राममेव जगाम ह ।
 जघान गदया राजन् जनुदेशे निषादपः । ततो रामो द्रुढं राजस्त्रिषादं बाहुशालिनं । २८२२
 आजघ्ने गदया क्रूरं मदमत्तो हलायुधः । तथोऽस्य तुमुलं युद्धं गदाभ्यां समवर्त्तत ।
 आकाशे शब्द आसीत् तथोर्ध्वे महाभुज । समुद्राणां यथा घोषः सर्वेषां सन्निगच्छन्तं ।
 कल्पलये महाराज शब्दः सुतुमुलोऽभवत् । शोभितो नागराजश्च नागाः शोभं समाययुः ।
 पृथिवी चान्तरीक्ष्य सर्वं शब्दमयं बभौ । ततः स पौण्ड्रको राजा सात्त्विकं दृष्ट्वानन्दनं ।
 गदयैव जघामागुः सत्वरं रणकोविदः । युयुधानो बली राजन्वासुदेवं जघान ह ।
 तथोऽस्य तुमुलः शब्दः प्रादुरासीन्महारणे । चतुर्णां युध्यतां राजन् परस्परबधैषिणः ।
 ब्रह्माण्डलोभणो राजन् शब्द आसीत् सुदारुणः । ततो रजः प्रादुरभूत्तस्मिन् संधाममूर्द्धनि ।
 तारका निघ्नभा राजस्तमस्त्वेवं लयं गते । उपसि प्रतिबुद्धायां तमो निःशेषतां ययौ ।
 उदितो भगवान् सूर्यश्चन्द्रश्च जयमाययौ । तथोर्ध्वं प्रादुरभूच्चतुर्णां बाहुशालिनां ।
 देवासुरसमं राजश्रुदिते भास्करे महत् । २८२३
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकवधे नवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २८० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रभाते विमले भगवान् देवकोसुतः । गन्तुमैच्छज्जगन्नाथः पुरीं वदरिकाश्रमात् ।
 नमस्कृत्य मुनीन् सर्वान् ययौ द्वारवतीं नृप । आरुह्य गच्छं विष्णुर्वेगेन महता प्रभुः ।
 समहान् गृध्रान् शब्दलोभां युद्धं प्रकुर्वन्तं । गच्छन्ना देवदेवेन पुरीं द्वारवतीं नृप ।
 अचिन्तयज्जगन्नाथः को न्धं शब्द उत्थितः । संधामसन्धो घोर आर्यशैनेयसंघतः ।
 व्यक्तमागतवान् पौण्ड्रो नगरीं द्वारकामनु । तेन युद्धं समभवत् पौण्ड्रकेण महात्मना । २८२४

यदूनां दृष्टिवीराणां युध्दतामित्ररेतरं । शब्देऽयं सुमहान् व्यक्तो नात्र कार्या विचारणा ।
 इत्येवं चिन्तयित्वा तु दधौ शङ्खं महारवं । पाञ्चजन्यं हरिः साक्षात् प्रीणयन् दृष्टिपुङ्गवाम् ।
 रोदसी पूरयामास तेन शब्देन केशवः । यादवा दृष्टायस्यैः श्रुत्वा शङ्खस्य तं रवं ।
 व्यक्तमायाति भगवान् पाञ्चजन्यरवो ह्यसौ । इति ते मेनिरे राजन् दृष्टयो यादवास्तथा ।
 निर्भयाः समपद्यन्त दृष्टयो यादवास्तु ते । तस्मिन्नेव क्षणे दृष्टस्त्रात्स्य पतताम्बरः । १४२४
 ततश्च देवकीसुनुर्दृष्टौघादवेशरः । सुताश्च मागधाश्चैव पुरा यान्ति जगत्पतेः ।
 १४२५ स्तुतं हरिं विष्णुमीश्वरं कमलेक्षणं । ततश्च यादवाः सर्वे परिव्रज्यन्मार्दनं ।
 कृष्णस्तु गच्छन् भूयो नच्छ त्वं नाकमुत्तमं । इत्युक्त्वा गच्छन् विष्णुर्विद्वज्जयद्युजन्दनः ।
 दारुकं पुनराहेदं रथमानय मे प्रभो । स तथेति प्रतिज्ञाय रथमादाय सत्वरं ।
 रथोऽयं भगवन् देव किमतः कृत्यमस्मि मे । इत्युक्त्वा रथमादाय प्रणम्योपे स्थितो हरिः । १४२६
 गते च गच्छन् विष्णुरथमारुह्य सत्वरं । यत्र युद्धं समभवत्तत्र याति स्म केशवः ।
 तत्र गत्वा महाराज युध्दताश्च महात्मनां । पाञ्चजन्यं महाशङ्खं दधौ यदुदघोत्तमः ।
 पौण्ड्रोऽय वासुदेवस्तु कृष्णं दृष्ट्वा रणेऽस्तुकं । सात्यकिं दृष्टतः कृत्वा वासुदेवमुपागमत ।
 क्रुद्धोऽय सात्यकीराजन् वारयामास पौण्ड्रकं । न गन्तव्यमिति राजन् नैव धर्मः सनातनः ।
 जित्वा मां गच्छ राजन् परं योद्धुं महारणे । चतुर्योऽसि महावीर स्थिते मयि रणेऽस्तुके । १४२७
 एष ते गर्वमखिलं नाशयिष्यामि संयुगे । इत्युक्त्वा शायतस्तस्यै गच्छतो यादवेश्वरः ।
 पौण्ड्रकस्य शिर्षेणैव पश्यतः केशवस्य ह । श्वश्राय शिनेः पौत्रं कृष्णमेव जगाम ह ।
 निर्भर्त्य महाभा भूयः सात्यकिः क्रोधमूर्च्छितः । गदया प्राहरत् पौण्ड्रं वासुदेवस्य पश्यतः ।
 यथाप्राणं यथायोगं सात्यकिः सात्यविक्रमः । दृष्ट्वाऽय भगवानिव सात्यकिं प्रशमय ह ।
 निवार्य सात्यकिं कृष्णो यद्येष्टं क्रियतामसौ । उपारमयथायोगं सात्यकिः कृष्णवारितः । १४२८
 स ततः पौण्ड्रको राजा वासुदेवमुवाच ह । भो भो यादव गोपाल इदानीं क गतो भवान् ।
 त्वां द्रष्टुमद्य संप्राप्ते वासुदेवाऽस्मि सम्पृतं । हत्वा त्वां सवलं कृष्ण बलैर्व्यज्जभिरन्वितः ।
 अहमेका भविष्यामि वासुदेवो महीतले । यश्चक्रं तव गोविन्द प्रयितं मुपभं महत् ।
 अनेन मम चक्रेण पीडितोऽस्मि च तद्रणे । चक्रमस्तीति यद्वीर्यं तव माधव संप्रते ।
 नाशयिष्यामि तत् सर्वं सर्ववृत्तस्य पश्यतः । शार्ङ्गीति मे विज्ञानीहि न त्वं शार्ङ्गीति शिष्यते । १४२९
 शङ्खो चाहं गदी चाहं चक्रो चाहं जनार्दन । मामेव हि सदा ब्रूयान्मनो वीर्यशालिनः ।
 आदौ त्वत्पल्लवज्ञानं हत्वा स्त्रीबालकमन्वहन् । गात्रं हत्वा महागर्भस्तव संप्रति वर्त्तते ।
 ततोऽयं व्यथेऽय्यामि यदि तिष्ठसि मत्पुत्रः । शस्त्रं दृष्ट्वाण गोविन्द यदि योद्धुं व्यवस्थितः ।
 इत्युक्त्वा वाणगादाय तस्यै पार्श्वे जगत्पतेः । एतद्वचनमाकर्ण्य वासुदेवस्य भाषितं ।
 स्मितं कृत्वा हरिः कृष्णो बभाषे पौण्ड्रकं नृप । कामं वद नृप त्वं हि पातक्यसि सदा नृप । १४३०

गोघातो बालघातो च स्त्रीहन्ता सर्व्वया नृप । चक्री भव गदी राजन् शार्ङ्गो च सततं भव ।
 नामधेयं वृथा मन्त्रं वामुदेवेति च प्रभो । शार्ङ्गो चक्री गदी शङ्खीत्येवमादि यथा मम ।
 किन्तु वक्ष्यामि किञ्चित्तु घृणस्व यदि मन्यसे । चत्त्रिया बलिना ये तु स्थितं मयि जगत्पते ।
 तयाऽनुब्रूते त्वां हि जीवत्येव मयि प्रभो । यत्ते चक्रं महाघोरममुरान्तकरं महत् ।
 तत्तुल्यं मम चक्रस्य वृत्ततो न तु वीर्य्यतः । आयुधेष्वयि सर्व्वत्र शब्दसादृश्यमस्ति ते । १४१०
 गोपीऽहं सर्व्वदा राजन् प्राणिनां प्राणदः सदा । गोप्ता सर्व्वेषु लोकेषु शास्ता दुष्टस्य सर्व्वदा ।
 कथ्यनं सर्व्वदा कार्य्यं जित्वा राजन्प्राधम । अजित्वा किं भवान् ब्रूते स्थिते मयि च शस्त्रिणि ।
 हत्वा मां ब्रूहि राजेन्द्र यदि शक्नोऽमि पौण्ड्रक । स्थितोऽहं चक्रमाश्रित्य रथो चापो गदासिमान् ।
 रथमारुह्य युद्धेऽस्मिन् मन्त्रेण भव मानद । इत्युक्त्वा भगवान् विष्णुः सिंहनादं व्यनीनदत् ।
 दत्ति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि कृष्णपौण्ड्रकयुद्धे एकनवत्यधिकद्विशतोऽध्यायः ॥ २८१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः शरं समादाय वामुदेवः प्रतापवान् । पौण्ड्रं जघान सहसा निशितेन शरेण ह ।

१४११

पौण्ड्राऽयं वामुदेवस्तु शरैर्दृशभिराशुगैः । वामुदेवं जघानाशु वर्ष्णयं वृष्णानन्दनं ।
 दारुकं पञ्चविंशत्या हयान् दशभिरेव च । सप्तत्या वामुदेवन्तु यादवं वामुदेवकः ।
 ततः प्रहस्य मुचिरं केशवः केशिसूदनः । हृष्टोऽसाविनि मनसा संपूज्य यदुनन्दनः ।
 आकृष्य शार्ङ्गं बलवान् मन्त्राय रिपुसूदनः । नाराचेन सुतीक्ष्णेन ध्वजं चिच्छेद केशवः ।
 सारथेयश्च शिरः कायादाहत्य यदुनन्दनः । अश्वस्थं चतुरो हत्वा चतुर्भिः सायकोत्तमैः । १४१२
 रथं गच्छः समाहत्य तयोर्भौ प्रार्थिसारथी । चक्रञ्च तिलशः हत्वा हसन् किञ्चिदवस्थितः ।
 पौण्ड्रको वामुदेवस्तु रथादाभ्रुत्य सत्वरः । आदाय निशितं खड्गं प्राहिणोत् केशवाय सः ।
 स खड्गं शतधा हत्वा तूष्णीमामोच केशवः । ततोऽपरं महाघोरं परिघं कालमश्रिभं ।
 गृहीत्वा वामुदेवाय वामुदेवः प्रतापवान् । प्राहिणोदृष्णिवोराय सर्व्वलक्ष्यं पश्यतः ।
 तद्विधा जगतां नाथशुकार यदुनन्दनः । ततश्चक्रं महाघोरं सहस्रारं महाप्रभं । १४१३
 विंशद्भारसमायुक्तमायसस्यममिचहा । आदायाय महाराज केशवं वाक्यमब्रवीत् ।
 पश्येदं निशितं घोरं तव चक्रविनाशनं । अनेन तव गोविन्द दर्पं दर्पवताम्बर ।
 अपनेष्यामि वर्ष्णयं सर्व्वलक्ष्यं पश्यतः । त्वामुदिश्य महाघोरं हतमन्यदुरासदं ।
 यदि शक्नो हरिं कृष्ण दारुपेदं महास्पदं । इत्युक्त्वा तच्छतगुणं भ्रामयित्वा महाबलः ।
 चिक्षेपाय महावीर्य्यः पौण्ड्रको नृपसत्तमः । अवभृत् ततो देशान्तदुत्सृज्य महाबलः । १४१४
 सिंहनादं महाघोरं व्यनदद्दोर्घ्यवांसदा । ततो विस्मयमापन्नो भगवान् देवकीसुतः ।
 अहो वीर्य्यमहो धैर्य्यमस्य पौण्ड्रस्य दुःमहं । इति मत्वा जगन्नाथ उत्थितश्च रथोत्तमात् ।
 ततः शिलां समादाय प्रेषयामास केशवे । तां शिलां प्रेषयामास तस्यै यदुत्कुलोदहः ।
 पौण्ड्रेण मुचिरं कालं विकीर्य्य भगवान् हरिः । ततश्च चक्रमादाय निशितं रक्तभोजनं ।

दैत्यभामप्रदिग्दाङ्गं नारीगर्भविमोचनं । शातकुक्षमयं चारं दैत्यदानवनाशनं ।

२४२४

महस्वारं शतारन्तदङ्गं दैत्यभोषणं । ऐश्वर्यवच्च परमं नित्यं सुरगणार्चनं ।

विष्णुः कृष्णस्तथा शार्ङ्गं नित्यं युक्तः सदा हरिः । जघान तेन गोविन्दः पौण्ड्रं नृपवत्तमं ।

तस्य देहं विदार्याशु चक्रे पिशितभोजनं । कृष्णस्याय करं भूयः प्राप सञ्जयस्य ह ।

ततः स पौण्ड्रको राजा गतासुः प्रापतद्भुवि । निहत्य भगवान् विष्णुर्विशेष्यगतिः प्रभुः ।

प्रतिपेदे सुधम्भान्तु आदयैः पूजितो हरिः ।

२४२५

दति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकथने दिनवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २६२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ निषादेशं ततो रामः श्रुत्वा वीर्यवताम्बरः । अजघान स्तनद्वन्द्वे सिंहमादे तथाऽनदत् ।

ततः कुट्टो निषादेशो रामं मत्तं महाबलं । गदया लोकादिभ्यामो जघान स्तनवचमि ।

आहतः स तु तेनाशु बलभद्रो महाबलः । उभाभ्याञ्चैव रामस्तु कराभ्यां वृष्णिपङ्कजः ।

गदां गृह्य महाघोरामायान्तो प्राणहारिणीं । दुद्रावाय निषादेशः समुद्रं मकरालयं ।

धावत्येवं तदा राशिं एकलक्ष्ये निषादयै । धावत्येव च रामोऽपि यच्च यातो निषादपः ।

२४२६

सागरं स प्रविश्याशु गत्वा योजनपञ्चकं । भीत एव तदा राजवैकनयो निषादपः ।

कश्चिद्रोषान्तरं राजन् प्रविश्य न्यवसत्तदा । ततो रामो निषादेशं जिगाय यदुनन्दतः ।

तो मभो मणिश्चाक्षुः प्रविशे हलायुधः । सात्यकिर्युद्धसंपरुत्तां सर्भां प्रविशे ह ।

अन्ये च यादवा राजन् यथाप्रागमुपस्थिताः । आमोनेषु च सर्वेषु वृष्णिशरेषु सञ्चतः ।

अभिवाद्य ययायोमं वृष्णोन् सर्वैश्च केशवः । उवाच वचनं काले भगवान् देवकोमुतः ।

२४२७

दृष्टं कैलासशिखरं शङ्करो नीललोहितः । स तु सङ्घं यदुधरा प्रीतिमांश्च ददौ वरं ।

तच्च देवाः समायाता मुनयश्च तपोधनाः । दृष्ट्वा मां शङ्करश्चैव प्रीतः स्तुत्वा समाययौ ।

अत्यहुतं मया दृष्टं रात्रौ यादवमत्तमाः । पिशाचौ द्वौ महाघोरौ वदन्तौ मामिदं कथं ।

मृगयां चकतुमौ तु चिन्तयन्तौ तु मां सदा । दृष्ट्वा मां तौ तु राजेन्द्राः प्रीतिमन्तौ तपस्विनौ ।

भक्तिनक्षौ महात्मनौ प्रणामं चकतुस्तदा । ततोऽहं सर्वया प्रीततौ नतौ खर्गमुत्तमं ।

२४२८

तोषयित्वा महादेवं मया चाद्य समागतं ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तौ वृष्णयः सर्वे देवदेवं शशं विरे । सर्वया कृतकृत्यास्तौ वृष्णयः केशवाश्रयाः ।

यादवाः सर्वे एवात्र खं खं जग्मुर्यथालयं । अभ्यन्तरं जगन्नाथः प्रविश्य हरिरीश्वरः ।

रुक्मिणीसत्यभामाभ्यामाचचक्षे यथाऽभवत् । ते प्रीते प्रीतियुक्तेन केशवेन समस्थिते ।

एतत्ते सर्वमाख्यातं केशवस्य च चेष्टितं । अशास पृथिवीं कृत्स्नां दुष्टान् हत्वा महाबलान् ।

२४२९

नरकं धारवं क्षाणं पौण्ड्रं नृपमत्तमं । हयगोवं निशुम्भश्च तथा मुन्दोपमुन्दकौ ।

रत्न विप्रान् देवेशो मुनीन् मुनिवरार्चितः । विप्रेभ्यश्च ददौ वित्तं गाय दत्त्वा स केशवः ।

अग्निहोत्रे प्रयुञ्जानो ब्राह्मणांश्च सुतपेयान् । मुनींश्च ब्रह्मचर्येण देवान् यशस्वरनेकधा ।

स्वधया च पितृन् सर्वान् प्रीणयन्नेव सर्वदा । तस्मिन् श्रवति देवेशे राज्यं निष्कण्टकं प्रभो ।

सुखमेव प्रजाः सर्वा जीवन्ति ब्राह्मणादयः ।

१५२७

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि पौण्ड्रकपथे चिनवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २६३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भूय एव द्विजश्रेष्ठ ब्रह्मचक्रगदाभृतः । चरितं आतुमिच्छामि विस्तरेण तपोधन ।

न हि मे दक्षिरस्त्रीह शृणुतः कैशवी कथां । को नु नाम हरिवंशाद्देवदेवस्य चक्रिणः ।

शृणुमन्तुवं स्मरन् वाऽपि त्वं प्रति दिवानिब्रं । पुरुषार्थोऽयमेवैको यत्कथाश्रवणं हरेः ।

कथमासीष्मगङ्गेतो हंसस्य डिम्बकस्य च । समितिः सर्वभूतानां सदा विस्मयदायिनी ।

विचक्रस्य कथं युद्धं दानवस्य महात्मनः । स तथोर्ध्ववतां यात इत्येवमनुश्रुमुम ।

१५२८

तौ सुतौ वीर्यसम्पन्नौ श्रियौ शृगमुतस्य ह । सर्वास्तकुशलौ वीरौ हरास्तभवरौ किल ।

संयामः सुमहानासीदित्युक्तं भवता पुरा । तथोस्य नृपयोर्विप्रं केशवस्य जगत्पतेः ।

कस्य पुत्रौ ममत्पत्न्यौ यथाऽभूद्विपक्षौ महान् । अष्टाशीतिसहस्राणि दानवानां तरङ्गिनां ।

बलान्यथ विचक्रस्य श्रितशूलधराणि च । आसन् युद्धे महाराज दानवस्य जयैषिणः ।

यदूनामन्तरिक्षे सुदूनां युद्धकाङ्क्षया । देवासुरे महायुद्धे देवान् जयति दुर्धरः ।

१५२९

तद्वधार्थं सदा यत्नमकरोच्चैव केशवः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने जनमेजयवाक्ये चतुनवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः

॥ २६४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ आसीत् शाल्वेषु राजेन्द्र ब्रह्मादत्तो नृपोत्तमः । नास्मा राजन् स पूतात्मा सर्वभूतदयापरः ।

पञ्चयज्ञपरो नित्यं जितात्मा विजितेन्द्रियः । ब्रह्मविदेदविचैव सदा यज्ञपरः शिवः ।

तस्य भार्ये महोपासकूपौदार्यगुणान्विते । बभूवतुः सुभयमे अनपत्ये नृपोत्तम ।

स ताभ्यां मुमुदे राजा शय्यां शक द्रवाम्बरे । नास्मा मित्रस्यो नाम सखा चासीत्प्रहामते ।

१५३०

तस्य राज्ञो महायोगो वेदवेदान्ततत्परः । अनपत्यः स विप्रेन्द्रो यथा राजा बभूव ह ।

स राजा सहितस्त्राभ्यामर्चयामास शङ्करं । पुत्रार्थं शूलिनं शर्व्यं दशवर्षाण्यनन्यधीः ।

स विप्रो वैष्णवं सत्रं पुत्रार्थं समयोजयत् । अर्चितस्तेन राजेन्द्र शङ्करो नोल्लोहितः ।

आत्मानं दर्शयामास स्वप्ने राजानमब्रवीत् । प्रीतोऽस्मि तव भद्रन्ते वरं वरय मुव्रत ।

अथ राजा जगन्नाथमुवाचेदं स्मयन्निव । पुत्रौ मम भवेतां हि तथेत्युक्त्वा तृणध्वजः ।

१५३१

अन्तर्द्वानं गतः शम्भुः प्रतिबुद्धस्तो नृपः । सोऽपि मित्रसहो विद्वान् देवं केशवमव्ययं ।

पञ्चवर्षं जगन्नाथमर्चयामास भक्तिः । अर्चितस्तेन विप्रेण देवदेवो जनार्दनः ।

पुत्रमेकं ददौ तस्मै स्वात्माना सहृदं हरिः । ते भार्ये गर्भमाधत्ता तेजसा शङ्करस्य ह ।

विप्रभार्या महाराज वैष्णवं तेज आदधत् । महिष्ये ते महावीर्यौ पुत्रौ शङ्करनिर्मितौ ।

असृथतः महोपासकमेवैव नृपस्य ह । स तथोस्य महाराज नामकर्मादिकाः क्रियाः ।

१५३२

चकार विधिवत् सर्वं विप्रोऽप्युपस्थितः । स च विप्रो विनीतात्मा पुनर्मन्त्रं हि श्रुत्वा ॥
 साक्षादिव जगन्नाथं स्थितं पुष्पात्मना नृप । जातकर्म्यादिकं सर्वं ब्रह्मणः स चकार ॥
 तौ कुमारवयं चैव त्रयः सुवपुषोऽभवन् । वेदानधीत्य ते सर्वान् भूमा चान्योऽपि ॥
 धनुर्वेदे तथाऽस्त्रे च निपुणास्त्वभवंसदा । हंसोऽप्येष्टो नृपसुतो दिव्यकोऽनन्तरोऽभवत् ॥
 स च विप्रसुतो राजन् जनार्दन इति स्मृतः । अन्योन्यमित्रतां याताः सर्वे चैव कुमारकाः ॥

१८७

इति श्रीमहाभारते श्लोकेषु हरिवंशे अविष्कृतोऽप्युपस्थितः पञ्चवक्त्राधिकविंशतोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

॥ वैष्णवायन उवाच ॥ ईदृशं दिव्यकर्मैव तपश्चक्रे महामते । मनसकतुरात्मनो ब्रह्मरूपं नृपोत्तम ।
 गत्वा तु दिव्यवत्पार्थ तपश्चकतुरक्षसा । उद्दिश्य ब्रह्मरं ब्रह्मं नीलपीवमुमापतिं ।
 वीर्यास्त्रे चैव नौ स्थातामिच्छाधाय तु मानसे । शकायौ प्रयतौ भूमा वाचस्पतिप्रसिद्धौ नृप ।
 नमस्ते देवदेवेति ब्रह्मरेति दिवानिग्रं । हरं ब्रह्मं शिवानन्दं नीलपीव उमापते ।
 लृपध्वजं विरूपाक्षं हर्यक्षं जगतां पते । भक्तिप्रियं गिरीशं वामदेवं शिवायुत ।
 सद्योजातं महादेवं देवदेवं गुहास्रय । भूतभावनं भूतेशं प्रणवात्मन सदृशिव ।
 इत्यादिनामभिर्नित्यं सुवन्द्यौ ब्रह्मरं भवं । इति क्त्वा विरूपाक्षं तपस्तेपतुरक्षसा ।
 निर्धनौ निरहङ्कारौ भौतव्रतसमाख्यौ । वर्षाणि च तदा राजन् पञ्च चकतुरो जया ।
 ततः प्रोतोऽभवत्कृत्याभ्यां संयमनेन च । स ददौ दर्शनं भैरवाय चर्मात्मनो हरः ।
 त्रिदशः ब्रह्मरं ब्रह्मः प्रह्लादाग्निरुमापतिः । अपतः संस्थितं ब्रह्मं चन्द्रार्द्धकृतमेखरं ।
 तौ दृष्ट्वा प्रीतमनसौ मनसकतुरक्षसा ।

१८८

१८९

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वरं वरय भद्रं नौ यथेच्छा वां तथाऽस्तु वै । तावच्चतुस्तदा राजन् प्रीतस्त्वं भगवन् यदि ।

देवासुरचमूख्यैरलोकगर्भ्यैर्दानवैः । आवामजय्यौ सर्वोत्तमौ नौ प्रथमौ वरः ।
 दितोऽथौ नौ विरूपाक्षं रौद्रास्त्राणाञ्च संघः । माहेश्वरं तथा रौद्रमखं ब्रह्मगिरीं महत् ।
 अभयं कवचं दिव्यमश्वत्थायै कार्मुकं । परशुश्च तथा ब्रह्मं सदा रत्नार्थमेव च ।
 सहायौ दौ महादेव भूतौ युद्धे हि मङ्गलाः । एवमस्ति देवेभ्य आह भद्रिरिटो हरः ।
 कुण्डादरं विरूपाक्षं सर्वप्राणिहिते रतं । सुवामय च भूतेशौ सहायौ सततं रणे ।
 सयामं गच्छतां घोरमेतयोर्भक्तबालिनोः । इत्युक्त्वा भगवान् ब्रह्मसन्निवेशान्तरधीयत ।
 तनसौ वीर्यसम्पन्नौ हंसो दिव्यक एव च । कृतास्त्रौ ब्रह्मसम्पन्नौ चापिनौ वीर्यवन्तौ ।
 आमुक्तकवचौ वीरावजय्यौ देवदानवैः । अत्यन्तभक्तौ देवेभ्य ब्रह्मरे नीललोहितौ ।
 नित्योत्सवकौ देव भक्तोऽङ्गुलमभिनौ । कृतनिपुण्यौ गित्यं जटायुकविरोधौ ।
 रुद्राक्षार्पितसर्पाङ्गौ व्याघ्रचर्मोद्यताम्बरौ । नमः शिवाय ज्ञानाच्च महादेवाय धीमते ।
 इत्यादिभिर्ब्रह्मदेवं सुवन्द्यौ नामभिः शिवं । साक्षादिव महादेवो रजतुर्लक्षधारिणौ ।
 ततः स्वभवं गत्वा पितुः पादावष्टकतां । पितुश्च वक्ष्यन्मन्त्रिनो मातुश्च चरणौ तदा ।

१९०

१९१

जनाह्नेनोऽपि धर्मात्मा कालेन महता नृप । विद्यापारं महाबुद्धियोगेनासावपेक्षिवान् ।

१६७२०

स च विष्णुं हृषीकेशं पीतकौशेयवाससं । ब्रह्मतत्त्वपरो नित्यमुपास्ते विजितेन्द्रियः ।

हंसस्य डिम्बकस्यैव कृतदारो बभूवतुः । जनाह्नेनोऽपि धर्मात्मा कृतदारो बभूव ह ।

सर्वे ते यज्ञनिरताः पशुयज्ञपरास्तथा । स्तुतारनिरताः सर्वे गुरुशुश्रूषणे रताः ।

धर्म एव परं श्रेय इति ते मेनिरे नृप ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने सप्तमवत्यधिकद्विदशोऽध्यायः ॥ २६६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कदाचिन्नौ वीरौ मृगयामाटतुः किल । जनाह्नेन सहितौ रथैरश्वैर्गजैरपि । १६७२५

वनं गत्वा तु तौ वीरौ सिंहव्याघ्रांस्य जग्नतुः । श्रितैर्वीर्यैर्महाराज वराहानय सर्व्वशः ।

व्याख्यानन्यामृगान् हिंस्रान् श्वभिक्ष सहितौ नृप । एष आयाति विपुलो वराहो दीर्घलोचनः ।

एनं वाणेन सञ्चिन्धि याति चायं मृगाधिपः । अयमन्योऽयं महिजः प्रहृष्टप्रोतसरोरुपः ।

एते खलु मृगाः साङ्गैः शवैर्धावन्ति सर्व्वशः । एतद्भूमति सर्व्वत्र सितं शशकुलं महत् ।

शवैस्तान् पिवत् साङ्गैः न हन्मव्यमिदं शृभं । यहीतव्यमिदं सर्व्वैर्निरुध्य श्वगणैरिह । १६७३०

इत्यादिशब्दः सुमहान् मृगयां कुर्व्वतां नृप । क्षत्रियाणां नृपश्रेष्ठ व्याधानां चैव धावतां ।

इत्या मृगान् सुवज्रशो व्याघ्रान् सिंहान्मृपोक्तमौ । अमश्च जग्मतुर्वीरौ मयं याते दिवाकरे ।

अलं हि मृगयाऽस्माकं श्रमः समुपजायते । इत्युच्यतुर्महाराज पुष्करं जग्मतुः सरः ।

सरःसमीपमगम्य मुनिसिङ्गनिषवितं । वीजन्मरुतभानूपं अमात्तत्र सुखं स्थितौ ।

ततो जनाः सरः सर्व्वे विगाह्य अमर्कषिताः । विसान् प्रवालान् पद्मानां भक्त्यामासुरार्चवत् । १६७३५

जनाह्नेन सहितौ हंसो डिम्बक एव च । सरः कश्चित् समश्रित्य श्रमं संत्यज्य तिष्ठतः ।

विश्रम्य सरसस्योरे तदासाते सुखं नृपौ । अष्टाण्यतां परं ब्रह्म मुनिमुख्यैः समीरितं ।

माथ्यन्दिनं तदा सर्व्वैः सवनं सुखरं नृपौ । ततः प्रीतौ नृपौ भूत्वा श्रुत्वा वेदध्वनौस्तदा ।

रेच्छतां तौ तदा द्रष्टुं यच्च मुनिकृतं तदा । स्नापयित्वा ततः सेनां सर्व्व्यां मृगसमन्वितं ।

आदाय च महारोव्याः शरान् कतिचिदेव च । जनाह्नेनस्तदा वीरौ हंसो डिम्बक एव च । १६७४०

पदातिनो महाराजजग्मुस्त्रैवाश्रमं किल । महर्षेः कस्यपस्याय सत्रं वैष्णवसंज्ञितं ।

यजतो मुनिभिः साङ्गैः जपशोमपरायणैः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने सप्तमवत्यधिकद्विदशोऽध्यायः ॥ २६७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ जनाह्नेनस्य धर्मात्मा हंसो डिम्बक एव च । सदः प्रविश्य सत्रस्य नमस्तुर्मुनीश्वरान् ।

तानागतान् महात्मानो मुनयः शिष्यसंयुताः । अर्घ्यपाद्यामनादीनि चक्रुः पूजाञ्च यजतः ।

तौ नृपौ स च विप्रेन्द्रः सपथ्यां प्रतिष्ठञ्च । प्रीतात्मानो महात्मान् आसते सुसुखं नृप । १६७४५

ततो हंसो बभौ तावन्मूनीन् संयतवानृप । पिता हि नौ मुनिश्रेष्ठा यष्टुमैच्छत् ससाधनं ।

गन्तव्यं तत्र युष्माभिः सत्रान्ते मुनिवत्तमाः । राजसूयेन यज्ञेन कृत्वा दिग्विजयं वयं ।

याजयिष्यामहे विप्राः पितरं धार्मिकं नृप । आयाक्य तत्र विप्रेन्द्राः सन्निध्याः सपरिव्वदाः ।

वयमद्यैव सहिता दिवो जेष्यामहे ध्रुवं । शक्तावहयमेवैतत् कर्तुं सैनिकसङ्घैः ।

आवधेः पुरतः स्थातुं न शक्ता देवदानवाः । कैलासनिलयाद्देवादरं लब्ध्वा सा यत्नतः ।

११५१

अत्रैव्या अचुम्भानामस्त्राणि विविधानि च । इत्युक्त्वा विरराभैव हंसो मदनलाम्बितः ।

॥ मुनय ऊचुः ॥ यदि स्यात्तत्र गच्छामि वयं श्रियैर्नृपात्मनः । आस्यहे चान्यथा राजनित्युचुः किल तापसाः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततो देशान्तराज गन्तुं निश्चितमानसो । पुष्करस्योत्तरं तोरे दुर्व्यासा यत्र तिष्ठति ।

यतयो नियता भूत्वा मन्त्रब्रह्मनिवेदिणः । ब्रह्मसूत्रपदे सक्तास्तर्थालोकतत्पराः ।

निर्झमा निरहङ्काराः कौपीनाच्छादनव्रताः । तमात्मानं जगद्योनिं विष्णुं विश्वेश्वरं विभुं ।

११५२

ब्रह्मरूपं शुभं ज्ञानमन्तरं सर्वतोमुखं । वेदान्तमूर्तिमयश्रमननं प्राप्यते शिवं ।

नित्ययुक्तं विरूपाक्षं भूताधारमनामयं । ध्यायन्तः सर्वदा देवं मनसा सर्वतोमुखं ।

दुर्व्यासमा सद्गोपास्यं वेदान्तैकरसं प्रभुं । तर्कनिश्चिततत्त्वार्थाः सुविनिर्गम्यतेततः ।

हंसाः परमहंसाश्च शिष्या दुर्व्यासमः प्रभो । तत्र गत्वा महात्मानौ तौ बृहदा तर्ज्जुरेतथं ।

दुर्व्याससं महाबुद्धं विचिन्तानं परं पदं । कुट्टो यदि स दुर्व्यासा दग्धं लोकानिमान् व्रतः ।

११५३

देवा अपि च यं द्रष्टुं कुट्टं वै न व्रताः सदा । रोषमूर्तिः सदा यस्तु दद्रात्मा विश्वरूपवृक्षः ।

रक्तकौपीनवसनो हंसः परम एव च । बृहन्नश्च तयोरेवं बुद्धिराभोन्महाभते ।

को नामासौ महाभूतः काषासो वर्णवित्तमः । कश्चायमाश्रमो नाम विहाय च गृहाश्रमं ।

गृहस्थ एव धर्मात्मा गृहस्थो धर्मवित्तमः । गृहस्थो धर्मरूपस्तु गृहस्थो वर्ण एव च ।

गृहस्थश्च सदा माता प्राणिनां जीवने सदा । तं विनाऽन्येन रूपेण वर्तते यो हि मूर्खवत् ।

११५४

उत्पन्नोऽयं विरूपोऽयमय वा मूर्ख एव च । ध्यायन्निव सदा चायमासौ वञ्चयिताऽपि वा ।

किमेते प्राकृतज्ञाना ध्यायन्त इव किञ्चन । वयमेतान् दुरारोहानाश्रमान्तरकल्पकान् ।

स्थापयिष्यामहे सर्वान्मन्दबुद्धीनिमान् गृहे । बलादेव विजानेतामूढविज्ञानतत्पराः ।

अमदूहगृहीतांश्च बालिशान्दुर्बलात्मनः । एषां ज्ञाना च को मूढो न विशो वयमव ह ।

धर्मवर्तमानि संस्थाप्य पुनर्थास्याव निर्दृता । इति सञ्चिन्त्य तौ वीरौ विप्रेण सहितौ नृप ।

११५५

जनाईनेन राजानौ मोहाद्भाग्यलयावृण । समोपं तस्य राजेन्द्र यतेर्जगत्पुरजसा ।

गत्वा च प्रोचतुर्भौ दुर्व्याससमतोऽश्रियं । यतींश्च नियतान् कुट्टो राजानौ राजवत्तम ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसवर्द्धिकोपाख्याने अष्टमवत्सधिकद्विंशतोऽध्याये ॥ २६८ ॥

॥ हंसवर्द्धिकावचतुः ॥ ज्ञानलेखादिहीनात्मन् क्लृप्ते व्यर्जिते दिज । कश्चायमाश्रमो विप्र भवता यः समाश्रितः ।

गृहमेधं परित्यज्य क्लृप्तवा साधिनं पदं । दम्भ एव भवान् व्यक्तं शोके नास्त्वत्र कारणं ।

लोकानिमान् सदा मूढ नाश्रयिष्यसि निर्दृतः । एतान् सर्वान् विनेताऽमि नरकं पातयिष्यसि ।

११५६

स्त्वयं नष्टः पराभ्यूखं नाश्रयिष्यसि यत्नतः । अशो ज्ञाना कथं नाश्रित तव मन्दमतेर्दिज ।

सर्वथा तद्दिनेता च पापं नास्त्वच संशयः । त्वत्कीममाश्रमं विप्रं गृही भव यतात्मवान् ।
 पञ्चयज्ञान् सदा विप्रं कुरु यज्ञपरो भव । ततः स्वर्गं परं गन्ता स्वर्गे हि सुमहसुखं ।
 एव श्रेयः परो विप्र जीवति चेत् स्पृहा तव । इत्युक्तवन्तौ धर्मात्मा सुता विप्रो जनार्दनः ।
 उवाच च यतिं ब्रूया प्रणम्यासौ सुभीतवत् । मा ब्रूतामीदृशं वाक्यं राजानो मन्दचेतसौ । १४५०
 अश्राव्यमीदृशं घोरं लोकाद्योदमघोरपि । को वक्तुमीशो मन्दात्मा यदि जीवेत् सवान्धवः ।
 सर्वथा काल एवायं युवधोर्ध्वचेतसोः । समाप्त आयुवः श्रेयो ब्रह्मदण्डहतौ युवां ।
 एते हि यतयः शूद्रा ज्ञानदीपितचेतसः । ज्ञानाग्निदग्धकर्माणि प्राणान् प्राणेषु जुह्वति ।
 ज्ञाते वामोदृशं वाक्यं कः समर्थो ज्ञानुग्रवन् । सर्वथा ज्ञातमस्माभिः समाप्तमिह जीवितं ।
 चत्वार आश्रमाः पूर्वमृषिभिर्विहिता नृपौ । ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थश्च भिक्षुकः । १४५१
 तेषामग्र्यस्तुतर्थोऽयमाश्रमो भिक्षुकः स्मृतः । आसौ तस्मिन्नाहवुद्धिः स हि पुण्यतमः स्मृतः ।
 नोपाशिता भवद्वाञ्छा वृद्धाः सम्यग्विनीतवत् । ज्ञानं नाप्तं ततस्तोभ्यस्तथा चेवं वदेत कः ।
 अश्राव्यमीदृशं घोरं मया प्राणभृता नृप । किं करिष्यामि मन्दात्मन् मित्रत्वाद्भवतो नृप ।
 ज्ञानं यदाप्तं भवता गुरुभ्यस्तदत्र दुःखाय हि केवलं नृप । ज्ञानं हि धर्मप्रभवं यद्येष्टं बलाद्धि पापस्य विधादृक्पं ।
 युवां विहाय यास्ये वा पतेयं वा शिलातले । पिवे वाऽपि विषं घोरं पतेयं वा महोर्षिषु । १४५२
 आत्मानं वाऽत्र संत्यज्ये पश्यतां शृण्वतां पुनः । इत्युक्ता विललापैव मा ब्रूतामिति तौ वदन् ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने नवनवत्यधिकद्विंशतोऽध्यायः ॥ २० ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः क्रुद्धोऽय दुर्वासा धूर्त्तस्त्रिव तथोरसून् । एकैनात्तणाऽय दुर्वासा गौद्रेणाम्रियुजा सदा ।
 पश्यन्तौ च दुरात्मानौ रोषव्याकुलितेन्द्रियः । कुर्वन्निव तदा लोकान् भस्मभूतानिमान्नृप ।
 मातृगणं चक्षुषा पश्यन् भौम्येनाव्यन केवलां । उवाच वचनं राजन् ध्वंसत ध्वंसतेति च ।
 इतो गच्छत राजानौ किं विलम्बत माचिरं । न वा वचनभूतं रोषं धारयितुं शने । १४५३
 अन्यथा वो महीपालान् सर्वान्दग्धमहं समः । किमतः साहसं वक्तुं कश्च शक्नोति मत्पुत्रः ।
 दर्पं वो लोकविख्यातः शङ्खचक्रगदाधरः । व्यपनेत्यति मन्दभौ किं वा वक्ष्यामि साम्प्रतं ।
 तत उत्थाय धर्मात्मा गन्तुमैच्छद्यतीश्वरः । तस्य बाहुं समादाय हंसो नृपवरोत्तमः ।
 कौपीनं चिच्छिदे धूरः क्षतान्त इव सत्तम । यतयोऽन्योऽपस्त्रासक्त दिशो दश विचेतसः ।
 कष्टं हेति वदन् विप्रो मित्रभावाज्जनार्दनः । न्यवारायद्यथाशक्ति किमिदं साहसमिति । १४५४
 दुर्वासा सत्यधर्मस्तु हन्तुमीशोऽपि तं ततः । मन्दं मन्दमुवाचेदं हंसं डिम्बकमेव च ।
 शोपेनाहं समर्थोऽपि हन्तुं राजकुलाधमौ । तयाऽपि न करोम्यक्तं यतयो ज्ञान ते वयं ।
 यो हि देवो जगन्नायः केशवो यादवेश्वरः । शङ्खचक्रगदापाणिर्गर्भं ते व्यपनेत्यति ।
 लोको तस्मिन् यदुद्गृष्टे रक्षेत्येव जगत्पतौ । युवयोः सर्वथा जीवः सुजीव इति मे मतिः ।
 जरामन्ये पि धां बन्धुः स च वक्तुं न शक्नोति । रंद्दुशं लोकविदिष्टं स हि धर्मपथे सदा । १४५५

एतावता स वां बन्धुर्न हि भूयो भविष्यति । विदेवोऽप्यसु वां तस्य मागधस्य महीपतेः ।
शुलेदं धोरूपम् स हि बन्धुः सहेत चेत् । धर्मनाशो भवेत्तस्य नात्र कार्या विचारणा ।
इत्युक्त्वा गच्छ गच्छेति हंसं प्राह पुनः पुनः । जनार्दनमुवाचेदं दुर्व्यासा यतिसत्तमः ।
स्वस्थस्य तव विप्रेन्द्र भक्तिरस्तु जनार्दने । सङ्गतिस्तव तस्यास्तु शङ्खचक्रगदाभ्यतः ।
अथ श्वो वा परश्वो वा साधुरेव सदा भवान् । न हि साधोर्विनाशोऽस्ति लोकयोः भयोरपि ।
गच्छ सर्व्वं पितुर्ब्रूहि ज्ञात्वा वृत्तं यथाखिलं ।

१९५९०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकौपाख्याने विंशततमोऽध्यायः ॥ ३०० ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततस्तौ हंसडिम्भकौ क्रुद्धौ कालेन चोदितौ । शिख्यं कमण्डलुञ्चैव द्विदलं दारुमेव च ।
दण्डान् पात्रविशेषांश्च जित्वा भित्त्वा च सर्व्वशः । तस्मिन् देशे महाराज व्याधेर्षीसान्यदोदहन् ।
सञ्चयित्वा च तद्देशात् स्वपुत्रीं तौ प्रजग्मुः । जनार्दनश्च धर्मात्मा स्नेहादन्यथौ तयोः ।
नष्टाविमाविति तदां स मेने दुःखितः परं । गतेषु तेषु सर्व्वेषु दुर्व्यासा यतिसत्तमः ।
पलायनपरान् सर्व्वानिदमाह यतोश्वरान् । दत्तो देशादिनिर्गत्य पुष्करात् पुष्पसंयुतात् ।
मन्दं मन्दं समाश्रय्य विश्रय्य च ततस्ततः । प्रविश्य द्वारकां देवं शङ्खचक्रगदाधरं ।
दृष्ट्वा च तस्मै प्रभवे वक्ष्यामि यतिसत्तमाः । स हि रत्नजगदिदं धर्मवर्त्मनि संस्थितः ।
आद्यो लोकगुरुर्विष्णुर्यतात्मा तत्त्वविप्रियः । उद्धृत्य कण्टकान् सर्व्वान् शशांश्च दृष्टिमीमं ।
स च पापान्महाघोरान् पापकर्माकृतान् प्रभुः । रचेन्नः सकलान् सर्व्वान् ज्ञानेषु नियतात्मनः ।
इदमद्य क्षमं विप्रान् यानमद्य विधीयतां । साहसं यत् कृतं ताभ्यां पात्रभेदादि सत्तमाः ।
एतत् सर्व्वमशेषेण दर्शयामो जनार्दन । तथेति ते प्रतिज्ञाय यतयो ज्ञानचक्षुषः ।
क्षिप्तोस्ताभ्यां समादाय शिख्यं दारुमयं तथा । द्विदलं कर्पटञ्चैव कौपीनमथ वस्त्रले ।
कमण्डलुं तथा राजशङ्खं भ्रातृकपालकं । एतानन्यान् समादाय द्रष्टुं केशवमाययुः ।
पञ्च चैव महत्प्राणि पुरस्कृत्य महामुनिं । दुर्व्याससं तपोयोगिनीश्वरस्यात्मसम्भवं ।
अहोरात्रेण ते सर्व्वे द्वारकां कृष्णपालितां । ययुर्दाम्ना महात्मानो सोमशाः केशवर्षिताः ।
प्रातः प्रविश्य राजेन्द्र वापिकायां यतोश्वराः । स्नात्वापस्पृश्य ते सर्व्वे यत्नेन महता तदा ।
द्रष्टुमभ्युद्यता विष्णुं कण्टकोद्धृतितत्परं । एकरूपं समाश्रय्य सुधर्म्यायामवस्थितं ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि हंसडिम्भकौपाख्याने एकविंशततमोऽध्यायः ॥ ३०१ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ सर्व्वेश्वरो विष्णुः पद्मकिञ्चल्कलोचनः । श्यामः पीताम्बरः श्रीमान् प्रलम्बाम्बरभूषणः ।
किरीटी श्रोपतिः कृष्णो नीलकुक्षितमूर्द्धशः । अव्यक्तः शायतो देवः सकलो निष्कलः शिवः ।
क्रोडाविहरोऽपगतः कदाचिदभवद्भूरिः । कुमारैरपरैः सार्द्धं सात्यकिप्रभुवैर्नृपैः ।
गोलकोडां सुधर्म्यायां मध्ये यादवसत्तमः । चकार प्रियकृष्णोऽपि युयुधानेन केशवः ।
भमायं प्रयमो गोलस्तः पश्चाद्भविष्यति । इति ब्रुवंस्तदा विष्णुः सात्यकं मनेकेणः ।

१९५९०

पार्थस्या यादवास्तस्य वसुदेवपुरोगमाः । उद्धवप्रमुखा राजन्नाभेदुः कचिदत्र वै ।
 अन्यस्यापारगृहीतो भूतात्मा भूतभावनः । विजहार यथा रामः सुयोधेण पुरा नृप । १५५५
 मध्वन्दिने महप्रियाः श्वेनेयेन सहाच्युतः । विक्रीड्य सुचिरं कृष्ण उपारंभीत् स यादवः ।
 द्वाभ्यन वारिताः पूर्व्वं द्वाभ्येव च समास्थिताः । इदमन्तरमित्येवं विविशुक्ता सभा नृप ।
 यतथो दीर्घतपसः पुरस्कृत्य तपोधनं । दुर्व्वासमं सुमनसो ददृशुर्थादवेश्वरं ।
 गोलक्रीडासमायुक्तं करमं स्थितगोलकं । पद्मपत्रविशालाचं विष्णुं तं सात्यकिं हरिं ।
 एकैवात्क्षणं ह्लादयन्तं परेणान्येन गोलकं । यतयश्च महाराज प्रत्यदृश्यन्त तत्पुरः । १५५६
 वृष्णयः पुण्डरीकचः सात्यकिर्बलभद्रकः । वसुदेवस्तथाऽक्रूर उग्रसेनस्तथा नृपः ।
 अथे च यादवाः सर्व्वे संभ्रनं प्रतिपेदिरे । इदं किमिदमित्येवं व्यासकमनसो ऽभवन् ।
 पृष्ठनोऽयनगच्छन्तं दिधत्तं जगत्त्रयं । अर्द्धकौपोनवमनं स्मरन्तं कमपि द्विजं ।
 अन्तस्तापममायुक्तं किन्नदण्डधरं यतिं । अन्तर्ज्वलन्तं रोषेण हंसमादितकल्मषं ।
 नेत्रास्थितमहावर्ज्जं प्रेक्षन्तं यादवेश्वरं । दुर्व्वासमं ते ददृशुर्भूति यादवसत्तमाः । १५५७
 किं करिष्यथ्यभौ क्रुद्धः किं वा वक्ष्यति नः प्रभुः । इति प्राञ्जलयः सर्व्वे यादवाः प्रतिपेदिरे ।
 इदमासनमित्येवं किञ्चिदृष्य वृष्णयः । ततः कृष्णो हृषीकेशः किञ्चिदुभ्रुय तत्पुरः ।
 इदमासनमित्येवं स्थीयतामिह निर्दृतः । अहमह स्थितो विप्र किङ्करोऽस्मीति चान्वीत ।
 ततः किञ्चिदिवासीत आसने यतिविग्रहः । आसने संस्थिते तस्मिन् यतथो वीतमत्सराः ।
 असनानि यथायोगं भेजिरे निर्दृताः किल । अर्थादिममुदाचारं चक्रे कृष्णः किरोटभृत् । १५५८
 आह भूयो हृषीकेशो यतिं दुर्व्वासमं प्रभुं । किमर्थं ब्रूहि विप्रेन्द्र अस्मिन् प्रत्यागमो हि वः ।
 दृष्टं वाऽप्यय वा किञ्चित् कारणं वोऽस्ति वा महत् । मन्यामिनो द्विजश्रेष्ठा यूयं विगतकल्मषाः ।
 निस्पृहास्तु मदा यूयमस्मत्तो द्विजपुङ्गवाः । प्रार्थ्यं नाम न चैवास्ति स्पृहा नैवास्ति वो यतः ।
 स्पृहाप्रेरितकर्माणः उत्तिथान् यान्ति सुत्रताः । निरुप्यमाणमस्माभिर्विप्र किञ्चित् दृश्यते ।
 न जाने कारणं ब्रह्मन् युष्मदागमनं प्रति । एतावता चानुमेयं किञ्चित् कारणमस्ति वै । १५५९
 तद्वृत्तिर्यदि विद्येत त्वत्तो ज्ञास्यामहे वयं । इत्युक्त्वति देवेशे चक्रपाणौ जनार्दने ।
 तस्यापि राजन् विप्रस्य भूयः कोपो महानभूत् । तस्मादभ्यधिकः पूर्व्वान् कोपः कोपायते महान् ।
 दिधत्तस्त्रिव लोकांस्त्रिभुवनं भवयन्त्रिव पश्यतः । रोषरक्तैरणः क्रुद्धो हसन्त्रिव दंष्ट्रन्त्रिव ।
 उवाच वचनं विष्णुर्दुर्ज्जसाः क्रोधमूर्च्छितः । न जाने इति कस्मात्त्वं ब्रूये नो यादवेश्वर ।
 जानामि त्वां महादेवं वक्ष्यन्त्रिव भाषसे । पुरातना वयं विष्णो पूर्व्ववृत्तान्तवेदिनः । १५६०
 तथाहि देवं वोऽमि मायामानुषदेहवान् । निगूहमे प्रभुरतः कस्मैश्चो जगतोपते ।
 वोऽग्निः ब्रह्मविदः मूर्त्तिलोदितत्परमं पदं । यदभावं पुरा ब्रह्म यसं ज्ञाता वयं पुरा ।
 यत्तो विश्वमिदं भुतं तदेतत् परमं पदं । यसं स्थूलं विज्ञानन्ति पुरातत्त्वेन चेतसा ।

पुराविदोऽयं विश्वेभ्यः तदेतत् परमं वपुः । कर्मणा प्राप्यो यत्तु यत् स्मृत्वा निवृत्ता वयं ।
 प्रत्यक्षमपि यद्रूपं नैव जानन्ति मानुषाः । न हि मूढधियो देव न वयं तादृशा हरे ।
 न जाने इति यद्रूपे किमतः साहसं वचः । ये हि मूलं विजानन्ति तेषाम्नु प्रविचेतनं ।
 कुर्वन्तः किं फलं देव तव केशिनिषूदन । वेदान्ते प्रयितं तेजस्तव चेदं विचार्यते ।
 ये च विज्ञानतप्तास्तु योगिनी वीतकल्मषाः । पश्यन्ति ह्यसुराजं हि तदेवेदं वपुः प्रभो ।
 वेदैर्यच्छ्रूयते तेजो ब्रह्मेति प्रतिपाद्य वै । तदेवेदं विजानेऽहं रूपमैश्वरमेव च ।
 वैष्णवं परमं तेज इति वेदेषु पश्ये । श्रवणञ्छ्राम्यहं विष्णो तदेवेदं वपुस्तव ।
 य आभित्युच्यते शब्देऽयस्य वागिति गोचते । स एवासि प्रभो विष्णो न जाने इति मा वद ।
 परोक्षे यदि किञ्चित् स्या तव वक्तुं प्रयुज्यते । न जाने इति गोविन्द मा वदोः साहसं हरे ।
 विश्वं यदा प्रादुरासीद्यस्मिन्लोकं जये मति । इदं तदैश्वरं तेजस्त्वगच्छामि केशव ।
 कर्त्ता त्वं भूतभूतेश प्रतिभासि सदा हृदि । यद्यद्रूपं स्मरे नित्यं तत्तदेवामि मे हृदि ।
 वायुरेव यदा विष्णुरिति मे धोयते मतिः । तदा तद्रूप एवासि ह्यस्ये संस्थितो विभो ।
 आकाशो विष्णुरित्येव कदाचिद्धोयते मतिः । तदा तद्रूप एवासि ह्यस्ये संस्थितो विभो ।
 पृथिवी विष्णुरित्येव कदाचिद्धोयते मतिः । तदा पार्थिवरूपस्त्वं प्रतिभासि सदा मम ।
 रसाऽयं देव इत्येव कदाचिच्चिन्त्यते मया । तदा रसात्मना विष्णो ह्यस्ये संस्थितो विभो ।
 यदा त्वं तेज इत्येव स्मर्त्ता स्यां पुरुषोत्तम । तदा तद्रूपमस्यन्नः प्रतिभासि सदा हृदि ।
 चन्द्रमा हरितित्येव तदा चान्द्रमसं वपुः । निरीक्ष्य चक्षुषा देव ततः प्रीतोऽस्मि केशव ।
 यदा भौरं वपुर्गति स्मर्त्ता स्यां जगतोपते । तदा तद्भावनायोगात् सूर्य एव विराजामे ।
 तस्मात् सर्वं त्वमेवामि निश्चिता मतिरोद्गता । अतो न जानेऽहमिति वक्तुं नेशो जनार्दन ।
 इत्यर्थे संस्थितो विष्णो पीडां नो नैव चिन्त्यमे । अत्यन्तदुःखिता विष्णो वयं त्वामनुसंस्थिताः ।
 ददृशीथमवस्था नो नैतां स्मरामि केशव । तत्पुनर्भागधेयं नो नष्टमित्येव चिन्त्ये ।
 मन्दभाग्या वयं विष्णो यतो नो न स्मरेः प्रभो । कैचित् क्षत्त्रियदायादौ निरीश्वरगर्भ्येनौ ।
 नाम्ना च हंसदिम्भकौ बाधेतां नो जनार्दन । गार्हस्थ्यं हि सदा श्रेयो वदन्नाविति केशव ।
 इतस्मात्तस्य धावनौ वदन्तौ वज्रकिल्बिषं । अयुक्तं वज्रभाषणौ धर्षयन्तौ च नः सदा ।
 ददमन्यन् कृतं देव अमञ्जं पापमुच्यते । पश्येदं वज्रधा देव भिन्नं भिन्नं महत्तमः ।
 शिक्छेद्य दारवं पात्रं द्विदलान् वेणुकान् वज्रम् । ददमन्यपरं पश्य तयोः साहसं वेष्टितं ।
 कौपीनं वज्रधा श्चिन्नं तदस्माकं सहज्जुगं । कृतं कपालमावेण कमण्डलुं जगत्प्रभो ।
 त्वन्तो न रक्ष्यन् नित्यं चा त्वं वै व्रतमार्त्तितः । चित्रं चित्रमिदं देव रविद्यमि सदानिशं ।
 किं करिष्यामि मन्दात्मा मन्दभाग्या वयं विभो । किन्नः शरणमथैव तद्दूहि जगतां पते ।

१११५५

१११५०

१११५५

१११५०

१११५५

१११५०

जीवन्मौ तौ यदि स्थातां नष्टा लोका इमे त्रयः । न विप्रा न च राजानो न वैश्या न च पादजाः ।
 अत्यन्तबलिनौ मत्सौ तीक्ष्णदण्डधरौ नृप । न तयोः पुरतः स्थातुं शक्ता देवाः समासवाः ।
 न च भीष्मो न वा राजा वाङ्मोको भीमविक्रमः । यो हि वीरो जरासन्धः क्षत्रियाणां भयङ्करः । १४६५
 नैव च प्रायशः स्थातुं गिरीश्वरदर्पिणोः । तयोः कृष्ण हरे शक्रो नित्यमप्रतिषङ्गिनोः ।
 तस्मान्न जहि तौ वीरौ रक्ष लोकाणिमान् प्रभो । अन्यथा रक्षसोऽप्येवं व्यर्थः शब्देऽत्र जायते ।
 बहूनाऽत्र किमक्तेन रक्ष रक्ष जगत्त्रयं । इत्युक्त्वा विररामैव दुर्व्यासा क्रोधमूर्च्छितः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने द्वाधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३०२ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यत्तत्त्वचनमाकर्ण्य मन्दमुच्छ्वस्य केशवः । दुर्व्याससं समालोक्य बभाषे यादवेश्वरः ।
 क्षन्तव्यं भवता सर्वं दोष एवं ममैव हि । शृणु वाक्यं ममैतत्तु श्रुत्वा त्मापरो भव । १४६६
 जेष्यामि तौ रणे विप्र हंसं डिम्भकमेव च । गिरीशो वा वरं दद्यात् शक्रो वा धनदोऽपि वा ।
 यमो वा वरुणो वाऽपि ब्रह्मा चाथ चतुर्मुखः । सबलौ सानुजौ हत्वा पुनर्दास्यामि वो रतिं ।
 सत्यमेव श्रपाम्यस्य मा रोषवशगो भव । रत्नां वोऽहं करिष्यामि हत्वा तौ च नृपाधमौ ।
 जानामि तौ दुरात्मानौ युष्मद्दोषकरो हि तौ । श्रुत्वा पूर्वं मत्सामिस्तीक्ष्णदण्डधराविति ।
 अत्यन्तबलिनौ मत्सौ गिरीश्वरदर्पितौ । नात्पप्रयत्नसंसाधौ जरासन्धहितैषिणौ । १४६७
 प्राणानपि तयो राजा दास्यत्येव न संशयः । जरासन्धो महीपालो विना तेन यत्तेम हि ।
 जये तयोर्विप्रवर्त्य तत्र श्रेयो भवेत्तु नः । यत्र यत्र च तौ गत्वा स्थितावित्यनुशुश्रुम ।
 तत्र तत्र च हन्ताऽहं नात्र कार्यो विचारणा । गच्छेयं यतयः स्त्रैरं निजकार्यपरायणाः ।
 अचिरेणैव कालेन जेष्यामि रणपुङ्गवौ । ततः प्रीतः प्रसन्नात्मा यादवेश्वरमाह यः ।
 स्वस्वस्तु भवते कृष्ण जगतां स्वस्तिकुर्वते । किन्तु नाम जगन्नाथ दुःसाध्यं तव केशव । १४६८
 त्रिलोकेश त्रिधामाऽसि सर्गसंहारकारक । देवानामपि देवेश सर्व्वत्र समदर्शन ।
 विष्णो देव हरे कृष्ण नमस्ते चक्रपाणये । नमः स्वभावशुद्धाय शुद्धाय नियताय च ।
 शब्दगोचर देवेश नमस्ते भक्तवत्सल । अज्ञानादय वा ज्ञानाद्यस्मयोक्तं त्वमस्मि तत् ।
 त्वमेवाह जगन्नाथ नावयोरन्तरं पृथक् । अतः त्वमस्मि भगवन् त्मासारा हि साधवः ।
 ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ क्षन्तव्यं भवता विप्र त्मासारा वयं सदा । संन्यासिनः त्मासाराः त्मा तेषां परं बलं । १४६९
 त्मा मोलकरो नित्यं तत्त्वज्ञानमिव डिज । त्मा धर्मः त्मा कर्म त्मा सत्यं त्मा यशः ।
 त्मा स्वर्गस्य सोपानमिति वेदेविदे विदुः । तस्मात् सर्व्वप्रयत्नेन त्मां पालयत स्वकां ।
 प्रत्यक्षं ज्ञानसंयुक्ता यूयं सर्व्वे यतीश्वराः । न एते यतयो विप्राः पूजनीया मयाऽद्य वै ।
 नाक्तव्या यतयो विप्रा भिक्षुकाः सर्व्वे एव हि । तथेति ते प्रतिज्ञाय भोक्तुमैच्छन् हरेर्गृहे ।
 ततः स्वभवनं विष्णुः प्रविश्य हरिरीश्वरः । चतुर्विधं तथाहारं कारयित्वा यथाविधि । १४७०

भोजयामास तान् सर्वान् यतीन् यतिवरारिभतः । किन्वा च देवेशो दुःकृत्स्नानि मृदूनि मः ।
 ददौ तेभ्यस्तदा विष्णुः सर्वेभ्यो जनमेजय । ते च प्रीता यथायोगं यतः पूर्वं ततो गताः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेपु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्यानं यतिभाजने व्यधिकचिञ्चतोऽध्यायः ॥ ३०३ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दुर्व्यासास्त्वथ तत्रैव नारदेन महात्मना । चिन्तयन् ब्रह्मणस्तत्त्वं विजहार यथासुखं ।
 भगवानपि गोविन्दस्तयोर्व्यासममन्यत । ततस्तौ हंसडिम्भकौ तस्मिन् काले महोपते ।
 ब्रह्मदत्तं महोपालं पितरं वीर्यशालिनं । प्रविचितामिदं वाक्यं समन्ताज्जनसंसदि । १४६५
 राजसूयं महायज्ञं पितः कुरु सुयज्ञतः । अस्मिन्नामि नृपश्रेष्ठ यथावो यज्ञसिद्धये ।
 आवां तेऽद्य महाराज दिशो विजयतत्परैः । यतिस्थावो बलैः सार्द्धं गजैरश्वैरथैरपि ।
 सम्भारा यज्ञसिद्धयर्थमानेतव्या नृपोत्तम । तथेति स महाबाहो ब्रह्मदत्तोऽत्रवोक्तदा ।
 जनार्दनस्तु विप्रेन्द्रो दृष्ट्वा साहमतत्परैः । अशक्यमिति मन्यानि वयस्यं हंसमब्रवीत् ।
 प्रष्टुं हंस वचो मया श्रुत्वा निश्चित्य वीर्यवान् । आयुष्मन् साहसं कर्तुमुद्यतोऽमि नृपोत्तम । १४६६
 स्थितं भीष्मे जरासन्धे वाङ्मोके च नृपोत्तमे । किञ्च वीरेषु सर्वेषु यादवेषु नृपोत्तम ।
 भीष्मो हि बलवान् दृढः सत्यमन्धो जितेन्द्रियः । विभक्तुः प्रयित्रो यो जिगाय मृगूत्तमः ।
 तं युद्धे जितवान् भीष्मः सर्ववत्सल्य पश्यतः । जरासन्धस्य यदीदृशं तद्वान् वेत्ति संयुगे ।
 दृष्ट्वावीर्यास्तु ते सर्वे कृतास्ता युद्धदुर्धदाः । तत्र कृष्णो ह्यीकोऽयं जितशत्रुः कृतो सदा । १४६७
 जरासन्धेन सहितः सदा युद्धे जितश्रमः । प्रमुखे तस्य न स्यातुं शक्नो जीवन्मृपोत्तम ।
 बलमद्रस्ताया मत्तः कुट्टः यदि भवेद्बलः । लोकाभिमानं समाहर्तुं शक्नोतीति मतिर्धम ।
 तथा च सात्यकिर्वीरः शक्नो जेतुं रणे गिन् । तथाऽप्ये यादवाः सर्वे कृष्णमाश्रित्य गर्विताः ।
 अस्माभिस्तु कृतः पूर्वं विरोधो यतिभिः सह । दुर्व्यासा यतिभिः सार्द्धं गतो द्रष्टुं स केशवं ।
 इति श्रुत्वा नृपश्रेष्ठ ब्राह्मणाहोक्रुमागतात् । तथा सति यथा भिद्ये तया चिन्त्यच्च भक्तिभिः । १४६८
 ततः पश्चाद्विधास्यामो राजसूयं महाकृतं ।
 ॥ हंस उवाच ॥ को नाम भीष्मो मन्दात्मा दृष्ट्वा होनबलः सदा । आवयोः पुरतः स्यातुं शक्नोः स किं न दृष्टुं कः ।
 यादवा इति चित्रं नः शक्नोः स्यातुं रणे द्विज । कश्च कृष्णः पुरः स्यातुं बलदेवश्च भक्तकः ।
 शैनेयश्चापि विप्रेन्द्र स्यातुं न इति चिन्तय । जरासन्धस्तु धर्मात्मा बन्धुर्देव सदा मम ।
 गच्छ विप्र यदुश्रेष्ठं ब्रूहि मद्वचनात् त्वरन् । दीयतां कर्मव्यस्यं यज्ञार्थं सुन्दरं वज्र । १४६९
 लवणानि बह्वन्याशु गृह्य केशव माचिरं । आगच्छ त्वरितं कृष्ण न ते कार्यं विनम्रनं ।
 इति ब्रूहि यदुश्रेष्ठं याहि त्वरितविक्रमः । न ब्रूयाद्योत्तरं विप्र श्रुपथं त्वां प्रियोऽमि मे ।
 मित्रभावादित्दं ब्रूहि शपामि त्वां पुनः पुनः । इति सस्योदितो विप्रो नोत्तरं प्रत्यभाषत ।
 मित्रभावात्तथा राजन् स्नेहाच्च जनमेजय । जनार्दनस्तु धर्मात्मा नित्यं गन्तुं समुद्यतः ।
 अथ श्रेया वा परशो वा गच्छामीति यतेतमः । देवं द्रष्टुं जगदीनि शङ्कन् चक्रगदाधरं ।

एक एव च धर्मात्मा हयमारुह्य सत्वरं । प्रातरैव जगामाशु द्रष्टुं द्वारवतीं द्विजः ।

१२५६

हरिं कृष्णं हृषीकेशं मनसा संस्मरन् द्विजः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने द्वारकायां दूतप्रवर्णे चतुरधिकविंशोऽध्यायः

॥ ३०४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ ततः प्रायाद्धरिं विष्णुं ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तमः । हयैकैकं राजेन्द्र त्वरितं स यथौ नृपः ।

यथा निदाघसमये सूर्यौशुपरिपीडितः । पान्थो याति जलं दृष्ट्वा त्वरितं तत् पिपामया ।

धावत्येव तथा विप्रो हरिं द्रष्टुं जनार्दनं । गच्छन् स चिन्तयामास चोदयन् हयमुत्तमं ।

हंस एव प्रियो मल्लं कुर्यात् प्रियहितं मम । तथा हि प्रेषितस्तेन हरिं पश्याम्यहं प्रभुं ।

१२५७

अहमेव मदा धन्या मत्तो ह्यभ्यधिको नहि । यतो द्रष्टव्यम्यहं विष्णुं वसन्तं द्वारकापुरे ।

सा हि मे जननी धन्या हरिं दृष्ट्वा पुनर्गतं । कृतार्थं सर्वदा देवो द्रष्टव्येषा मनस्विनी ।

मुखमुत्तिष्ठ हेमाङ्गकिञ्चल्कसदृशप्रभं । द्रष्टव्यमि देवदेवस्य चक्रिणः शार्ङ्गधन्वनः ।

वपुर्द्रष्टव्यम्यहं विष्णोर्नीलोत्पलदलच्छवि । शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गवनमान्नादिभूषितं ।

नेत्रे ते देवदेवस्य पद्मकिञ्चल्कसप्रभे । पश्याम्यहमदीनात्मा नष्टदुःखोऽस्मि निवृत्तः ।

१२५८

अपि द्रष्टव्यं योगात्मा मैत्र्येनैव स्वचक्षुषा । अपि वा मत्प्रियं ब्रूयात् स्वस्ति चेति च वा वदेत् ।

द्रष्टव्यमि चक्रिणे वर्षा ततस्त्रैलोक्यमन्त्रिभे । पादाङ्गं चक्रिणे द्रष्टुं त्वरत्येव च मे मनः ।

वक्ष्यन्मम मदा विष्णोः स्फुरद्भस्ममायुतं । पश्यन्निव च गच्छामि स्मरंश्चानिगमोत्तरं ।

पीतकौशेयवसनं लम्बहारविभूषितं । ईषत्स्मिताधरं विष्णुं पश्यामि च पुनः पुनः ।

स्मरतश्च हरिरूपं रोमहर्षोऽयमोदृशः । गच्छतश्च पुरो भाति शङ्खचक्रगदाभिमान् ।

१२५९

यातीव च पुरो भाति मल्लं देवो जगद्गुहः । एषोऽयमिति मे वक्तुं जिह्वा प्रस्फुरतीव तं ।

इदं दुःखतरं मन्ये करं देहीति मदचः । इदं तत् माहमं मन्ये यदवसास्य भूपतेः ।

हंसस्य करदो विष्णुस्तदाज्ञापरिचारकः । तस्य सर्वं पुरो गत्वा वक्ताऽहं किल निर्दयः ।

भूढानामयणीरग्निं निक्षिञ्ज्य तथा वदन् । करं देहि हरे विष्णो हंसस्य यदुपप्लव ।

लवणानि बह्वन्याशु दातव्यानि करात्मना । इति वक्तुं न मे युक्तं पुरतस्तस्य शार्ङ्गिणः ।

१२६०

तथाऽपि मित्रभावात्तु वक्तव्यं घोरमोदृशं । कष्टा ह्ययं मित्रभावो मनुष्याणां कृतात्मनां ।

अथवा सर्वविदिषुः सर्वस्य हृदि संस्थितं । जानात्येव मदा भावं प्राणिनां श्रेष्ठमेव रतः ।

तथा मति न मे दोषो मित्रभायो यतो ह्ययं । सर्वथा रक्ष्यतां विष्णुर्धरं वक्तुं यतस्य मे ।

द्रष्टव्यम्यहं जगन्नाथं नीलकुञ्जितमूर्द्धजं । लम्बुघ्रीवाधरं विष्णुं श्रीवत्साच्छादितोरमं ।

स्फुरत्पद्ममहाबाहुं रत्नच्छायाविराजितं । द्रष्टव्यमि केशवं विष्णुं चक्रिणं बादवेधरं ।

१२६१

अचिन्त्यविग्रहं देवं भूतस्य भवत्प्रभुं । आत्मोद्दया जगद्भवं द्रष्टव्यमि जलशायिनं ।

कृतार्थं सर्वथा पादं भवामि विगतज्वरः । अथ मे सफलं जन्म साक्षात् दृष्टवतो हरिं ।

अथ मे सफला यज्ञाः साचाकृतवतो हरिं । नञ्च मे सफले विष्णुं पश्यतश्च जगन्नाथं ।
 प्रीतिमानस्तु मे विष्णुर्बहुर्धोरस्य कर्मणः । उन्मिषन्नेत्रयुग्मेन द्रक्ष्यामि सखदोऽपरं ।
 आमूलमसकृद्विष्णुं पश्यामि च पुनः पुनः । पिबामि नेत्रयुग्मेन वपुः कृष्णस्य केवलं । १४८०
 धारयिष्याम्यहं पांशुं तत्पादप्रभवं शिवं । ततः कृतार्थतो यास्य स्वर्गमार्गो हि तद्रजः ।
 मेषगम्भीरनिर्घोषं श्रोष्यामि च हरेः स्वरं । पादाब्जं चक्रिणो विष्णोः पश्यामि च जगत्पतेः ।
 पश्यामोव हरेर्वक्त्रं पूर्णन्दुमदृशप्रभं । हरेरिदं जगद्रूपं पश्यामोव च सर्वतः ।
 प्रसोदतु मदा विष्णुरयुक्तं वक्तुमिच्छतः । आलोलकुण्डलयुतं हरिचन्दनवर्षितं ।
 स्फुरत्केयूररत्नार्चिर्बाहुद्वयविराजितं । मध्ये द्यातमहाशङ्खं रस्मिजालविराजितं । १४८१
 प्रोद्यद्वाक्स्वरवर्णानां वक्त्रज्वालाविराजितं । प्रोज्ज्वलत्कङ्कणयुतं तन्मज्जाम्बूनदाङ्गदं ।
 पीतकौशेयवसनं विस्तीर्णैरस्कमयुतं । कदा द्रक्ष्यामि देवेशमिदानीमथ वाऽन्यदा ।
 सर्वथा कृतकृत्याऽहं यदपुत्रं द्रष्टुमद्यतः । नमो मह्यं नमो मह्यं यतो द्रष्टुमहं हरिं ।
 उद्यतोऽस्मि जगन्नाथं बलमद्रकृतास्पदं । द्रक्ष्याम्यवश्यमेव विष्णुं जिष्णुं जगद्गुरुं ।
 श्रीकौस्तुभाद्भक्तस्फुरितोत्सवः पीताम्बरं मकरकुण्डलपद्मजाचं । कृष्णं किरीटभरचक्रगदाजहस्तं तेजोमयं मम हरेर्वपुः
 रस्तु भव्ये । १४८२
 वेदोदघो विषदद्यात्स्वमहाह्रियोगे निष्णातशुद्धमतिमन्दरमथ्यमाने । उद्घोतमानमनरैरनिशं निषेवं नारायणाख्यममृतं
 प्रपिबामि चाद्य ।
 अथ मुमुक्षुभिरमेयमनाद्यतन्तं स्थूलं सुसूक्ष्मतरमेकमनेकमाद्यं । ज्योतिर्विलोक्य नने विदशैकवन्धुमन्त्राणां मास्तु मततं हृद
 येऽच्युताख्यं ।
 चिन्तयन्निति विभ्रेन्द्रा यथैव द्वारवतीं पुनीं । स वा कृतार्थमात्मानं चोदयन् हयमुत्तमं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलपु हरिवंशे भविष्य खणि ऐमडिभक्तोपाख्याने जनार्दनस्य द्वारकागमने पञ्चाधिकविंशतोऽध्यायः
 ॥ ३०५ ॥
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ स निवेदितसर्वस्वा द्वाः स्थानं हि जनार्दनः । अथ प्रविश्य धर्मात्मा सुधर्मा वै दिजोत्तमः ।
 अपश्यद्देवदेवं सुधर्माकृतिसंस्थितं । बलभेण संयुक्तमथाशितमहामनः । १४८३
 अग्रतः स्थितैरनेयं पार्श्वतः स्थितनारदं । दत्त्वासमा कृतकयन्त्रपुनेनपुनरुत्तमं ।
 गायद्बन्धुर्बन्धुस्यैव दृष्ट्यदस्यासौ गणैः । भव्यमानं महाराज सुतमागधवन्दिभिः ।
 उद्घोषमानयज्ञां माधवं मधुच्छदनं । उद्घोषमानं त्रिपैश्वर्यमामभिः सामगैर्हरिं ।
 दृष्ट्वा प्रीतमना विष्णुं प्रोद्धुःपुलकञ्जिविः । नास्मा जनार्दनेऽस्मानि ननाम चापे हरे ।
 बलमद्रं ततो देवं त्वन्दे शिरसा विजः । दृतोऽस्मि देवदेवेश हंसस्य विश्वकस्य च । १४८४
 इति भवतो विभ्रेन्द्रमिदमाह स माधवः । आस्त्रिदं विष्टुं दूर्बलं पञ्चादूर्कं प्रयत्नतः ।
 तथेति चात्र प्रीतिप्रो महादामनमास्थितः । वाचा भंपूज्य विभ्रेन्द्रमत्र उत कुण्ठं हरिः ।

ब्रह्मदत्तस्य राजेन्द्र हंसस्य डिभ्रकस्य च । श्रुतस्यापि तयोर्वीर्यं प्रयोजनमगो द्विज ।

अपि वा कुशलं विप्र पितुस्तव जनार्दन ।

॥ जनार्दन उवाच ॥ कुशलं ब्रह्मदत्तस्य पितुस्तव मम केशव । तयोरेव अगस्त्यस्य हंसस्य डिभ्रकस्य च । १४७१

॥ श्रीभगवानुवाच ॥ किमाहर्तुमर्होपासौ तौ हंसडिभ्रकौ नृपौ । ब्रूहि सर्व्वमभेदेण नात्र शङ्का दिजोत्तम ।

वाच्यं वाऽप्यथवाऽवाच्यं कर्त्तव्यमथ चेतरत् । श्रुत्वा तस्य विधास्याभो युक्तरूपं दिजोत्तम ।

दूतोऽसि सर्व्वथा विप्र न वाच्यावाच्यकल्पना । यत्कर्म्म राज्ञा निर्दिष्टं तदाच्यं दूतजन्यमा ।

नात्र शङ्का त्वया कार्या वक्तव्येतरस्य च । अतो वद यथाप्रोक्तं ताभ्यामिह जनार्दन ।

केशवेनैवमुक्तस्य प्रोवाच स जनार्दनः । अजानन्निव किं ब्रूषे सर्व्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् । १४७२

न चास्ति ते परोक्षस्तु जगद्गुप्तात्मनश्च्युत । सर्व्वं हि मनसा पश्यन् किं त्वमात्य वदेति मां ।

विदङ्गिर्गीयसे विष्णो त्वमेव अगतोपते । इच्छया सर्व्वमाप्नोषि दृष्टादृष्टविवेचनं ।

त्वमेवेदं जगत् सर्व्वं जगच्च त्वयि तिष्ठति । न त्वया रहितो लोकाः पदार्थः सत्पराचरः ।

नास्ति किञ्चिदवेद्यमेतं सर्व्वगाऽपि जगत्पते । त्वमिन्द्रः सर्व्वभूतानां रुद्रः संहारकर्म्मकृत ।

रक्षिताऽसि मदा विष्णुः सर्व्वलोकस्य माधव । संसारस्य भवान् स्वष्टा किं त्वमात्य वदेति मां । १४७३

विदङ्गिर्गीयसे नित्यं ज्ञानात्मोति च माधव । प्राणं प्राणविदः प्राज्ञस्त्वाभेव पुरुषोत्तम ।

शब्दं शब्दविदः प्राज्ञस्त्वाभेव पुरुषोत्तम । तथा सति हृषीकेश किं त्वमात्य वदेति मां ।

तथापि शृणु देवेश चादितोऽस्मि यतस्त्वया । वदेत्यसकृदेवैतत्तस्माद्वक्ष्यामि माधव ।

राजसूयेन यागेन ब्रह्मदत्तोऽस्य यक्ष्यते । तदर्थं प्रेषितस्त्वाभ्यां हंसन डिभ्रकेन च ।

कारार्थं यदुमुखेभ्यस्तव चामन्त्रणाय हि । लवणं बहुदेयं ते यज्ञार्थं तस्य केशव । १४७४

इत्यर्थं प्रेषितस्त्वाभ्यां करं देहि तदाज्ञया । इदं त्वमपरं ताभ्यामुक्तं शृणु जगत्पते ।

लवणानि बहून्वाशु प्रगृह्य त्वरितं भवान् । आगच्छतु तयोराज्ञा मेयं केशव वा विभो ।

इत्युक्त्वति विप्रेभ्ये दूते तत्र तयोनृप । ग्रहस्य सुचिरं कृष्णेन बभाषे दूतमोक्षरः ।

शृणु दूत वचो मम युक्तमुक्तं दिजोत्तम । करं ददामि ताभ्यान्तु करदोऽस्मि यतो नृपः ।

धार्ष्ण्यमेतत्तयोर्विप्र मत्तो यन्तु करग्रहः । अहो धार्ष्ण्यमहो धार्ष्ण्यं तयोः क्षत्रियवीरयोः । १४७५

इदमश्रुतपूर्व्वं मे मत्तो वस्तु करग्रहः । इत्युक्त्वा केशवो दूतमिदमाह स्तु यादवः ।

हास्यमेतद्यदुश्रष्टा मत्तो यन्तु करग्रहः । यष्टाऽभौ राजसूयस्य ब्रह्मदत्तो महीपतिः ।

तां तं थाजयितारौ हि हंसे डिभ्रक एव च । वोढा किल यदुश्रष्टो लवणस्य दुरात्मनोः ।

करदो वासुदेवो हि जितोऽस्मि यदुसन्तमाः । हास्यं हास्यमिदं भूयः शृणुष्व यादवा वचः ।

इत्युक्त्वति देवेशे बलभद्रपुरोगमाः । यादवाः सर्व्व एवैते हासाय समर्वाश्चिताः । १४७६

करदः कृष्ण इत्येवं ब्रुवन्तः सर्व्वमात्मताः । हासं मुमुचुरत्यर्थं तलं दत्त्वा परस्परं ।

तल्लग्नौ हासशब्दे रोदसो पर्य्यपूरयत् । स च विप्रो नृपश्रेष्ठ निन्दयन्निब्रमात्मनः ।

भविष्य प० । अध्याय २०६ । २०७ । २०८ ।] ॥ खिलहरिवंशपर्व ॥

५४१

अहो कष्टमहो कष्टं दौत्यं यत् कृतवानहं । इति लज्जासमाविष्टस्त्वणोमाखीदवाक्पुनः ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने लक्ष्मणाक्षे षडधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २०६ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हासं कुर्वन्तु तेत्वेवं कोशवः केशिस्तदनः । उवाच वचनं दूतं गच्छ मदचनादद ।
तावित्यं हंसडिम्भकौ ब्रूहि त्वरितविक्रमः । बाणैर्हास्यामि निमित्तैः शार्ङ्गमुनैः शिलाश्रितैः । ११०५१
अमिना वाऽथ दास्यामि निमित्तेन महात्मनोः । शिरो वञ्छेत्यते चकं मत्करप्रहितं बली ।
यो वरं दत्तवान् रुद्रे युवयोर्धार्म्यकारणं । स एव रक्षिता वां स्थासं जिला वां निहन्महं ।
देशोऽयं स विधातव्यो यत् नः सङ्गतिर्भवेत् । तत्र गन्ता तथा चास्मि सबलः सहवाहनः ।
भवन्तौ निर्भया भूत्वा गच्छेतां सबलौ नृपौ । पुष्करे वा प्रयागे वा मथुराग्रामयापि वा ।
तत्राहं सबलो याता नात्र कार्या विचारणा । अथवा मित्रभावाच्च वक्तुमेवं न ते चमं । ११०५२
न शक्यं यत्नया वक्तुं तच्च वक्ष्यति सात्यकिः । त्वया सह ततो गत्वा साक्षिभूतो भव दिज ।
इदञ्च जाने विप्रेन्द्र खेहो मम सदा त्वयि । तेन त्वं विजयी भूत्वा संसार दुःखमुकुले ।
भक्त्यापरमो नित्यं सदा भव जनार्दन ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने लक्ष्मणाक्षे सप्तधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २०७ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्त्वा ब्राह्मणं लक्ष्मः सात्यकिं पुनराह सः । गत्वा शैलेय विप्रेण ब्रूहि मदचनात्तयोः ।
यन्मयोक्तमशेषेण वद गत्वा तथोः पुरः । यथा नः सङ्गतिर्युद्धे तथा वद बलात्तदा । ११०५३
धनुरादाय गच्छ त्वं बद्धगोधाङ्गुलित्रवान् । एकनाम्नेन गच्छ त्वममहायो यदूत्तम ।
सात्यकिस्तं तथेत्युक्त्वा हयमारुह्य शीघ्रगं । गन्तुमैच्छन्ततो राजन्नसहायः स सात्यकिः ।
जनार्दनं विष्टज्याश्रुः दूतं तं यादवेश्वरः । अहो धार्म्यमहो धार्म्यमित्युवाच जनार्दनः ।
नमस्तु तदा दूतो माधवं यादवेश्वरं । स यथैवा शाल्वनगरं शैलेयेन समन्वितः ।
ततः प्रविश्य धर्मात्मा ब्राह्मणो ब्रह्मवित्तमः । आत्मनं महदाख्याय विष्टज्य यादवे पुनः । ११०५४
आसौ सुखं सदा विप्रः शैलेयेन समन्वितः । अथ तं हंसडिम्भयोर्दृशयामास सात्यकिः ।
दूतोऽयं सात्यकिः प्राप्तः सख्ये बाहुरयं हरेः । तस्य तदचनं श्रुत्वा हंसः प्राह वचस्तदा ।
श्रुतः समागतः पूर्वमद्य दृष्टो मया त्वमौ । धनुर्वेदे च वेदे च शास्त्रे शस्त्रे तथैव च ।
निपुणो यः सदा शूर इत्येवमनुशुश्रुम । ततो दृष्टिपथं प्राप्तः प्रीतिं मे विदधात्ययौ ।
कुशलं वासुदेवस्य बलदेवस्य चापि वा । कुशलाः सात्वताः सर्वे उपधेनुरोगमाः । ११०५५
तथेति सात्यकिः प्राह मन्दमुन्मिषिताननः । ततो जनार्दनं प्राह हंसो वाक्यविशारदः ।
अपि दृष्टस्त्वया चक्रो सिद्धं नः कार्यमोहितं । वद सर्वमशेषेण मा एतथा कालमत्यगाः ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने हंसवाक्षे अष्टाधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २०८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ इत्युक्तवति हंसे च धर्मात्माऽयं जनार्दनः । उवाच प्रहसनं वीरः स्तुवन्पारायणं तदा ।

॥ जगार्हण उवाच ॥ अद्राक्षमद्राक्षमहं जनार्दनं करस्यचक्रं वरशङ्खधारिणं । आतप्तजाम्बूनभूषिताङ्गं स्फुटपाद्यैः तितरङ्गधारिणं ।

अद्राक्षमेनं यभिभिः पुरातनैः संसेधमानं मुनिवृन्दमुख्यैः । संसेधमानं वरवन्दिमागधैः स्निग्धप्रवालारुणपल्लवाधरैः । ११००
अद्राक्षमेनं कविभिः पुरातनैर्विविच्य वेद्यं विधिवत् सहास्रैः । प्रफुल्लनोलोत्पलशोभितं त्रिधा विनिद्रहेमाब्जविराजितोदरं ।
भूयोऽहमद्राक्षमजं जगद्गुरुं प्रसादयन्तं वचनेन यादवान् । निरूपयन्तं विधिदम्बुनीश्वरैः प्रवृद्धवेदार्थनिधिं पुरातनैः ।
अद्राक्षमद्राक्षमहं पुनः पुनः समस्तलोकैकहितं प्रभुं हरिं । वसन्तमस्मिन् जगते हिताय जगन्नाथं तं परिभूय शत्रून् ।
भूयोऽप्यपश्यं सरसीरुहेक्षणं सार्द्धं तथा भीष्मतनूजया हरिं । वसन्तमश्वोनिधिशायिनं त्रिभुं भक्तप्रियं भक्तजनास्पदं हरिं ।
भूयोऽप्यपश्यं सह यादवेश्वरैर्विक्रीड्य विक्रीड्य विहारकाले । रमन्तमोक्षं रमयन्तमोश्वरान् यदूत्तमान् यादवमुख्यमोश्वरं । ११०१

अद्राक्षमद्राक्षमहं सुनिर्दृतः पिवन् पिवंस्तस्य वपुः पुनः पुनः । नेत्रेण भीलद्विवरेण केवलं धन्योऽहमेवेति तदा व्यचिन्तयं ।

अद्राक्षमश्वोजयुगं दधानं प्रभुं विभुं भूतभवं प्रभावन् । आद्यं ककुद्धानमरुतं विभावसुं संस्पृश्य संस्पृश्य तमेव निर्दृतः ।

अद्राक्षं जगतामीशं वचोराजितकौस्तुभं । वीज्यमानं हरिं कृष्णं चामराणां शतैः सदा ।

युवां विद्वेषयुक्तेन चेतसा यादवेश्वरं । स्मरन्तं सर्वदा विष्णुं कवा तौ क च वेति वा ।

कुतो द्रव्यामि तौ मन्दौ कुतो वा मत्पुत्रो गतौ । ध्यायन्तमित्यं देवेशं करमंश्रवणात्तदा । ११०२

हंसं तमेवमद्राक्षं करं देहीत्यतः परं । वदन्तं नारदे वाचं दुर्वाससि यतीश्वर ।

ब्रह्मसूत्रपदं वाणीं दापयन्तं मुनीश्वरं । दृष्ट्वा दृष्ट्वा हरिं देवं पुनः पुनरचिन्तयं ।

असाध्यमिदमारब्धं ताभ्यामिति नृपोत्तम । नारद्व्यमिदं कार्यमिति प्रष्टति भूमिप ।

निवृत्ता सा कथा हंसं यत्कथायाह्वयं तव । एष ते सर्वमखिलं ब्रह्मैव हि सात्यकिः ।

एतद्वचनमाकर्ण्य हंसः क्रुद्धोऽब्रवीद्वचः । ११०३

॥ हंस उवाच ॥ अरे ब्राह्मणदायाद का नाम तव बागियं । आवयोः पुरतो वक्तुं त्रैलोक्यं जेतुमिच्छतेः ।

भायया त्वां भ्रामयति कृष्णा लोलाविधानवित् । तदृष्ट्वा भ्रम एवैष तव संजायते महान् ।

शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गवर्णमालाविभूषितं । वृष्णिवीरसमावेशं समुद्धृतयशोधनं ।

सूतमागधसंस्त्वावप्रकटदीराबाहुकं । अत्यद्भुतयशोराशिखिलमल्लोकाभण्डलं ।

चतुर्भुजबलाक्रान्तवृष्णिदादवसंसदं । अहोऽद्य भ्रम एवैष दर्शनात्तस्य चक्रिणः । ११०४

इदानीञ्च महात्माऽसौ भ्रामयत्येव केशवः । त्वामेव विप्र मन्दात्मजैर्द्रजालीकृता हि या ।

चापस्यमिदमेतैस्त्वं तव विप्र समुद्धवं । अहो न खलु सादृश्यं कर्त्तव्यं भवता मम ।

अहमेव त्वया विप्र मर्षये प्रोदितं वचः । सखिभावाद्विजश्रेष्ठ अन्यथा कः सहेदिदं ।

गच्छ मन्दमते विप्र यथेष्टं सांप्रते द्विज । गच्छ गच्छ यथेष्टं त्वं पृथिवीं पृथिवीं तव ।

जित्वा गोपालदायाद जित्वा यादवकान् बहून् । एष नः प्रथमः कल्पो जेष्याम इति यादवान् । ११०५

गच्छ गच्छेति विप्रं तं दृष्टः पुरुषादिनां । शत्रुपक्षमुनिपरः सह भुक्ता सदा मया ।
 न मे विप्रबधः कार्यः कष्टादपि हि सर्वतः । इत्युक्त्वा ब्राह्मणं हंसो भूयः सात्यकिमब्रवीत् ।
 अरे यादवदायाद किमर्थं प्राप्तवानिह । किमब्रवीन्नन्दसुतः किं वा मे नादिशत् करं ।
 ॥ सात्यकिरुवाच ॥ इदं तस्य वचो हंसं शङ्खचक्रगदाभूतः । शरैर्निर्गन्धधारणैः शार्ङ्गमुक्तैः शिलाश्रितैः ।
 दास्यामि करमर्धस्वममिना वा श्रितेन ते । शिरश्चेत्स्यामि वै हंसं करदानस्य संग्रहः । ११८०
 धार्ष्ट्यं धार्ष्ट्यं तव महम्मन्दात्मन् किमतोऽपि वा । नृपाधनं जगन्नाथान् करमिच्छति यो नरः ।
 तस्यैव करमंसेपो जिह्वाहिंसा नराधम । तस्य शार्ङ्गं श्रुत्वा शङ्खस्य च हरेः पुरः ।
 को नाम जीवने काङ्क्षन्तिष्ठेदानीं त्वमद्य वै । गिरीशवरदर्पेण को ब्रूयादीदृशं वचः ।
 सहाया वयमेवैते बलभद्रपुरोगमाः । प्रथमो बलभद्रोऽसौ द्वितीयोऽहं स सात्यकिः ।
 कृतवर्णा हतोयस्य चतुर्यो निशठा बली । पञ्चमोऽयं च बभूव पष्ठमैवात्कनः स्मृतः । ११८१
 पञ्चमस्तारणो धीमानस्त्वशस्त्रविशारदः । अष्टमस्तस्य सारङ्गो नवमो विप्रयुतथा ।
 दशमस्तोऽब्रवीत् धीमान् वयमेते बलान्विताः । त एते पुरतो गोप्तुः शङ्खचक्रगदाभूतः ।
 देवदेवस्य युद्धेषु निष्ठान्येव दिवानिशं । तावत्वं जैनो युद्धे हन्तुं मदबलान्वितौ ।
 यो गिरीशो गिरावेव वरं दात्वाऽधिनिष्ठति । युवां हि केवलं युद्धे निष्ठतः सगरंधनः ।
 गृहीत्वा शत्रुभिः भार्दं युद्धं कर्तुं समावृतौ । ईदृशेष्वयं मय्येषु युद्धं हर्षस्य शत्रुभिः । ११८२
 जैलाक्षं रचनस्तस्मात् करमिच्छन् व्रजेन कः । हनिष्यत्येव वा युद्धे जैलाक्षं योऽभिरुचति ।
 शरणे निशितेनैव शार्ङ्गमुक्तेन केवलं । को नः संगम इत्येव पुनरेव जगत्पतिः ।
 पुष्करे पुण्ये नित्यमुत गोवर्द्धने गिरौ । मथुरायां प्रयागे वा दर्शयेतां बलानि मे ।
 शङ्खचक्रधरे देवे जगत्पालनतत्परे । राजसूयं महायज्ञं यष्टुमिच्छति कः स्वधं ।
 वदन् वा स्वस्तिमान् मर्त्यस्तं विना को व्रजेत् सुखं । इदं जायमिदं मोक्षमिदमत्यहुतं वचः । ११८३
 इदमिच्छमि चेष्टूढ हास्यतां यामि भूतले । इत्युक्त्वा सात्यकिर्वीरं हसन्निव भुवि स्थितः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकापाख्यानं सात्यकिगोक्षं नवोदिकविशतोऽध्यायः ॥ ३०८ ॥
 । वैशम्पायन उवाच ॥ ततः कुड्मै महाराज हंसो डिम्बर एव च । इदं वै प्रोचतुर्वाक्यं रोषव्याकुलितेव मे ।
 दिधत्तनौ दिशः सर्वाः सर्वाण्यवीक्ष्य नृपोत्तमान् । करं करेण निष्पाद्य स्मरन्तौ तद्वचो महत् ।
 क नै क वा नन्दसुतः क च रामो बलात्कटः । इति ब्रुवाणौ साचेपौ सात्यकिं मत्पमङ्गरं ।
 अरे यादवदायाद किं ब्रूषे नः पुरोगतः । इतो निर्गच्छ मन्दात्मन् दूतस्त्वमसि सांप्रतं । ११८४
 अन्यथा बध्य एव त्वं लपन् पुरुषं वचः । सत्यं निर्लेप्स एवामि यद्वया ईदृशं वचः ।
 आवामिदं जगत्सर्वं गमितुं भंयतौ नृपौ । को नाम मानुष लोके कदा नैव जीवति ।
 हत्वा गोपालकान् सर्वान् बद्ध्वा यादवकान् बहून् । गृहीतः करमर्धस्वं ततो गच्छ नराधम ।
 अवधेः दूतां प्राप्नो बह्वर्द्धं प्रभाषमे । ईश्वरो नौ वरं दाता ह्यस्त्राणामपि च प्रभुः ।

रक्षितारौ महाभूतौ संयामं गच्छतोश्च नौ । पितरं याजयिष्यावे हत्वा गोपालकान् रणे ।

१५८५

एते प्रोक्ता मृद्वे युद्धे कातराः सर्वे एव ये । हत्वा तान् सबलान् युद्धे पुनर्जैष्याव केशवं ।

संहर्त्तव्या महासेना प्रगृहीतशरासना । गृहीतप्रासमुसला गृहीतकवचा सदा ।

आरूढरथसाहस्रगदापरिघसंकुला । सुप्रभूतेन्धनवती प्रभूतबलसाधना ।

प्रभूतबलमयुक्ता सकुटीका सतोमरा । सच्छत्रा सध्वजा चैव सघण्टा सायुधाम्बरा ।

कल्पतां बाहिनी घोरा बलाधक्षाः समन्ततः । अबध्य एव गच्छन्तं न ते मरणतो भयं ।

१५८६

संयामः पुष्करेऽस्त्राकं श्वः परशोऽपि वा नृप । ततो ब्राह्म्यावहे वीर्यं केशवस्य बलस्य च ।

ये त्वयोक्ता नृपाः संस्थ्य तेषां मयि च यद्वलं ।

॥ सात्यकिस्त्वाच ॥ एष गच्छमि वां हन्तुं श्वः परशोऽपि वा नृपौ । अद्यैव हि मया बभौ न संहृतो भवान्यहं ।

न हि श्वो वा परशो वा युवां कटुकभाषिणौ । दौत्यं हि दुःखमखिलं भवत्येव सदा नृपां ।

अन्यथाऽहं युवां हत्वा ततो यास्यामि निर्दृतिं । स्ववीर्यं बाहुदर्पश्च दर्शयंश्च नृपाधमौ ।

१५८७

शङ्खचक्रगदापाणिः शार्ङ्गधन्वा किरीटभृत् । नीलकुक्षितकेशाक्षोः लम्बबाहुः श्रिया वृतः ।

स सर्वलोकाप्रभवो विश्वरूपः सूरूपवान् । दैत्यदानवहन्ताऽसौ योगिष्ठेयः पुरातनः ।

पद्मकिञ्चल्कावदनः श्यामलः सत्यविक्रमः । सृष्टिस्थितिलयस्यैककर्त्ता त्रिजगतां पतिः ।

शरेण निशितेनाजौ दर्पं वा व्यपनेष्यति । इत्युक्त्वा हयमारुह्य प्रतस्थे सात्यकिः किल ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशभविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने सात्यकिप्रतिप्रयाणे दशाधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३१० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रविश्य च परं विष्णोः सात्यकिः शनिपुङ्गवः । आचचचेऽथ कृष्णाय यथावृत्तं तयोस्तथा ।

१५८८

ततः प्रभाते विमले केशवः केशिसूदनः । बलाध्यक्षानुवाचेदं कृतमङ्गलतत्परः ।

सन्नद्धतां बलं सर्व्वं रथकुञ्जरवाजिमत् । अनेकभेरोपणवप्रासासिपरिघाकुलं ।

सध्वजं सपताकश्च सालङ्कारपरिच्छदं । तथेति ते प्रतिश्रुत्य सर्व्वं चक्रुरदीनगाः ।

वनमालो हली रामो नीलवासाः सितप्रभः । बभौ सैन्याग्रतो राजन् जगामेन्दुसमप्रभः ।

सात्यकिस्य तथा राजन् प्रगृहीतशरासनः । बभौ कोधसमायुक्तो जगामापे महाबलः ।

१५८९

अन्ये च यादवाः शूराः प्रगृहीतमहायुधाः । सिंहनादं प्रकुर्व्वन्तो गम्गुरत्यर्थमुत्तमाः ।

आदाय सृष्टं चापं रथमारुह्य दंशिताः । अग्रतो जम्गुरत्यर्थं सेनायाः पुरुषोत्तमाः ।

हरिस्तु रथमारुह्य सन्नद्धं दारुकेण च । शार्ङ्गं भारसहं घोरं गृहीत्वा सशरं धनुः ।

चक्रपाणिस्तदा शङ्खो गदाशूलशरासिमान् । बहुगोधाङ्गुलित्राणः पीतवामा जनार्दनः ।

पद्ममालावृत्तोरस्त्रे नवजीमूतसन्निभः । यथै रथगतो विप्रैः स्तूयमानो मुदाऽन्वितैः ।

१५९०

सूतैर्भागधपुण्ड्रैश्च गीयमानस्ततस्ततः । आनीय सेनां सकलां ययौ काष्ठामयोत्तरं ।

पाञ्चजन्यं मुखे न्यस्य सर्व्वप्राणेन केशवः । दधौ महारवं कुर्व्वन् शत्रूणां भयवर्द्धनं ।

आभ्रातस्तेन हरिणा स चक्रे शंखराट रवं । रवः स रोदसी राजन् पुरयानास सर्व्वतः ।

तस्मिन् शङ्खे तथाभाते दधुः शङ्खान् महस्तशः । भेर्यस्यापि समाभाता वृद्धा बहवो नृप ।
 नेदुरत्यर्थमतुलं घर्मान्ते जलदा यथा । अथाययुर्महाराज पुष्करं पुण्यवर्द्धनं । ११८५
 सरमस्तस्य तीरे तु पुष्करस्य नृपोत्तमाः । प्रतीक्षन् हंसडिम्बकौ युद्धाय समवस्थिताः ।
 निवेशं कारयामासुर्यादवाः सर्वे एव हि । खं खं यथासुखं राजन् प्रगृहीतकुटीमठं ।
 भगवानपि गोविन्दः संरा दृष्ट्वा सुशोभनं । उपस्पृश्य जले तस्मिन् प्रणम्य यतिपुङ्गवान् ।
 तथारागमनं लिप्युरास्ते तीरे यथासुखं । प्रदृष्ट्वा वेदध्वनिं विष्णुर्बाह्याणां समन्ततः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने दृष्टव्यस्य पुष्करप्रवेशे एकादशाधिकविंशतः अध्यायः
 ॥ ३११ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ तौ हंसडिम्बकौ जग्मतुः पुष्करं प्रति । प्रगृहीतमहाचापौ सरयौ सध्वजौ नृप । ११८६
 पुरःसरमहाभूतौ संहरन्ताविवोत्सवौ । प्रकुर्वन्तौ च वसुधां भस्मना परिवेष्टितौ ।
 त्रिपुण्ड्रकलसाटानौ रुद्राक्षपरिशोभितौ । अन्यौ दाविव रुद्रौ तौ लोकमंहारकारकौ ।
 ततोऽनुजग्मुः शतशः सैन्यानि नृपसन्तम । अचौहिण्यो दशैवासंस्तयोरथ समागताः ।
 विचक्रसु महाराज दानवो नगसन्निभः । तथारेव सखा पूर्वमामोच बलशालिनोः ।
 शक्रोऽपि तत्पुंरसरः स्थातुं शक्रो न वञ्चयत् । यो हि वीरो महाबाहुर्देवदैत्यसमागमे । ११८७
 देवान्निघ्नन्तथा राजन् देवेन्द्रमजयन्महान् । अकरोच पुरा युद्धं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 यो हि द्वागवतीं प्राप्य बबाधे यदुपपुङ्गवान् । स तदानीं महाराज श्रुत्वा युद्धमवस्थितः ।
 अनेकशतमाहमेतान्वैः परिघायुधैः । वृतः समभवदैत्या वृष्णिर्देषाक्षपौतमः ।
 हंसस्य डिम्बकस्याथ बाहाय्यं कर्तुमुद्यतः । विचक्रस्याथ दैत्यस्य हिडिम्बा राक्षसेश्वरः ।
 अतीव मित्रतां यातो दद्यात् प्राणस्य संप्रति । राक्षसैरपरैः सार्द्धं शिलाशूलामिपाणिभिः । ११८८
 ययौ तस्य सहायार्थं हिडिम्बः पुरुषादपः । अष्टाशोतिमहस्त्राणि तस्य रक्षोसि चामवन् ।
 अनुयाता महाराज शिलापरिघपाणयः । तथोक्तव महासैन्यं गच्छतोः केशवं प्रति ।
 मिश्रितं दैत्यमष्टैश्च राक्षसैश्च समन्ततः । अत्यद्भुतं महारौद्रं वैलाक्यभयदायि च ।
 दैत्येन तेन महितौ जग्मतुः पुष्करं प्रति । तावेतौ हंसडिम्बकौ हन्तुं केशवमञ्जसा ।
 ततः श्रुत्वा जरासन्धो विग्रहं यदुपपुङ्गवैः । नाकरोक्षुप साहाय्यं शपो मे भवितेति ह । ११८९
 गच्छतोः संयुगं राजन् हंसस्य डिम्बकस्य च । अतिस्वरितविक्रान्तास्ते युधुः पुष्करं नृपः ।
 सिंहनादं विमुञ्चन्तः कथयन्तः परस्परं । अहमेव नृपो युद्धं करोमि प्रथमं हरेः ।
 इत्यब्रुवन्तुप्रा राजन् गच्छन्तः केशवं प्रति । संप्राप्तास्ते नृपश्रेष्ठाः पुष्करं पुण्यवर्द्धनं ।
 मुनिजुष्टं तपोवृत्तैर्घृषिभिश्च निषेवितं । अत्यन्तभद्रं लोकेषु पुष्करं प्रथमं नृप ।
 पुष्करं पुण्डरीकाक्षो दावेव जगतोपते । दर्शनात् स्पृशनादाऽपि किञ्चिच्छङ्कदैनौ नृप । ११९०
 पुष्करं पुण्डरीकाक्षो दावेव नृपसन्तम । सेव्यमानौ मुनिश्रेष्ठैः सामघोषैर्महात्मभिः ।

दावेव हि नरश्रेष्ठ किल्बिषाणाञ्च नाशकौ । तावमौ यच्च सहितौ तच्च ते संस्थिता नृपाः ।

दृष्ट्वा तौ च हरिं विष्णुं विष्टरस्त्रवसं परं । पुष्करं पुण्यनिलयं तीर्थं ब्रह्मनिधेयितं ।

ताभ्यां कुरु नमस्कारं मनसा नृपसन्तम । अश्वे निःशेषमभवत्तव भूप न संग्रहः ।

सैन्यं तच्च च मंप्राप्तं दैत्यरक्षःसमाकुलं । अनेकभेरीपणवस्त्रैरुडिण्डिमाकुलं ।

१५८८

जातसंमिश्रपणवं रक्षोनादसमाकुलं । प्रविश्य सरसस्तोरं पुष्करस्य विशास्यते ।

दर्शयामास देवेशं युद्धाय समुपस्थितं ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने युद्धार्थं हंसडिम्भक सैन्यानां पुष्करागमने द्वादशा

धिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३१२ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ दे सेने सङ्गते राजन् मध्वजे मपरिच्छदे । महापरिघभंकीर्णे गदाशक्तिसमाकुले ।

भेरीघण्टारंभपूर्णं डिण्डिमारावसंकुले । प्रगृहीतमहाशस्त्रे शूलासिबरकार्मुके ।

परस्परकृतोत्साहे चक्राते युद्धमल्लणं । ते शराः कार्मुकैकामृष्टा निर्भिद्याथ शरीरिणो ।

१५८९

शरीरारिणो महाराज जग्मुर्दूरं सहस्रशः । भटबाहुर्विनिर्मुक्ताः खड्गा निर्भिद्य ववसि ।

स्फुटिताश्च तदा राजन् शिरास्याहत्य संययुः । परिघाश्च तदा राज्ञा बाहुभिः परिचोदिताः ।

तिलशय्यकुरतुल्यं शरीरं नृपसदृशं । दैत्यानां कुर्वतां नादमन्योन्यबधकाङ्गिणो ।

दैत्यरक्षोभि राजेन्द्र राजानश्च समन्ततः । अन्योन्यं परिघैर्जघ्नुश्चापमुक्तैर्महाशरैः ।

नागा नागैर्षाहाराज हृद्याश्चाश्वैः समन्ततः । रथा रथैः समाजघ्नः साग्निः सादिभिस्रया ।

१५९०

पट्टिशामिश्रश्रमातैः कुन्तमायककर्षणैः । सशक्तिपरिघप्रासपरशुधसमाकुलैः ।

भिन्दिपाक्षैर्महागैर्द्रैर्जघ्नरन्योन्यमाहवे । राक्षसा दानवा राजन् वलियाश्च समन्ततः ।

शरैश्च भोगभोगभैलीक्षणमन्ये महाबलाः । राक्षसा दानवाश्चान्ये मत्समातङ्गविक्रमाः ।

अन्योन्यं जघ्नरे राजंश्चापमुक्तैः शिलाश्रितैः । दतश्चेतश्च धावन्तः कुर्वन्तो विस्तरं रवं ।

हताः केचिन्महाराज पेतुर्बुद्ध्या महामिभिः । केचिन्मथितमत्तिस्त्रा गदाभिर्वीर्यवत्समाः ।

१५९१

भग्नपीवा महाराज पट्टिशैः परिघैस्तथा । यमराष्ट्रं गताः केचित् केचित् स्वयं समाययुः ।

अशरीरभिः समासेदुः पश्यन्तः स्वकलेवरं । केचित् स्वांश्च परांश्चैव हत्वा भ्रान्ता इवाभवन् ।

एतस्मिन्नन्तरे राजन् शङ्क्या भेर्यः सहस्रशः । मखनः सर्वतः सैन्यं खड्गा बहवस्तथा ।

मध्यन्दिनगते सूर्ये तापं दधति घोरवत् । ततः पिशाचा विकृताः कराला निर्णीता दराः ।

राक्षसाश्च महाघोराः पिवन्तः केशशादलं । मुदिता भवयामासुः पिवन्तः शोणितं वज्र ।

१५९२

सस्त्रितानि शवान्यासन् कवचाः खड्गपाणयः । विभज्य देशं वज्रशो युद्धभूमौ शवार्यिनः ।

अथ श्येना बलाश्वैव कङ्का गटप्रासथाऽपरे । तुण्डैः शवानि निष्कृत्य भवयन्ति ततस्ततः ।

सप्ताशोतिसहस्राणि हता नागा नृपोत्तम । त्रिशस्रहस्रमयुतं निहता हयसन्तमाः ।

हतं लक्षं महाराज रथानां रथिभिः सह । त्रिशत्कोट्यो हतास्तु च सादिनः सायुधा शृगं ।

मध्यन्दिनगते सूर्ये हताः केचिन्न निर्गताः । केचिन्न निहता राजन् पुष्करं प्राविशन् वरः ।
केचिद्भूमिं समालिङ्ग्य हता इत्यब्रुवन् रणे । मुक्तकेशाः पतन्ति स्म रथं सन्धय्य केचन ।
मन्दष्टाष्टपटाः केचित् सादिनः पुरतो हताः । अत्यद्भुतं महायुद्धमासीत् पुष्करतीर्थके ।
यथा देवासुरं युद्धं पूर्वमासीन्नृपोत्तम ।

२१८९

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने महायुद्धे त्रयोदशाधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २१३ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एतस्मिन्नन्तरे राजन् इन्द्रयुद्धमवर्त्तत । विचक्रं योधयामास शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ।

बलभद्रोऽथ हंसेन डिम्भकेन च सात्यकिः । वसुदेवोऽपमेनाभ्यां हिडिम्बः पुनर्षादकः ।

२१९०

शेषाश्च श्रेष्ठैराजेन्द्र चकुर्युद्धमदीनगाः । वासुदेवस्त्रिमप्रत्या दैत्यं वचस्यताडयत् ।

शरैर्निशितधारापैर्विस्मयं दर्शयन् रणे । दानवा देवदेवेशं दृढेन निशितेन च ।

शरेणाकर्णमाकृष्य धनुःप्रबरमोक्षरं । जघान स्तनयोर्मध्ये पश्यन्तस्तु शचीपतेः ।

तेन विद्धोऽथ भगवान् वक्रोदशे जनार्दनः । आवमच्छेदणितं विष्णुरादिकाले यथा प्रजाः ।

ततः क्रुद्धो हृषीकेशः क्षुरप्रेणाहरद्भुजं । अश्वोस्तु चतुरो हत्वा मारयिञ्च शरैस्त्रिभिः ।

२१९१

ततो दक्षो शङ्खवरं यथा तारामथे रणे । रथादुत्थृत्य सहसा दानवः क्रोधमूर्च्छितः ।

गदां गृह्य महाघोरां दुर्बुध्नां वीर्यशालिनीं । तथा जघान दैत्येन्द्रः किरीटे केशवस्य ह ।

ललाटे च पुनर्विष्णुं सिंहनादं तथाऽनदत् । ततः शिलाञ्च महतीं प्रगृह्य दनुजः किन ।

भ्रामयित्वा शतगुणं प्राहरत् केशवोरभि । तामापतन्तो मंथेज्य हस्तेनादाय केशवः ।

जघान च तदा दैत्यं ताडितः स तदा चितौ । गतामुरिव मंजुं श्वमन्त्रिव पपात ह ।

२१९२

प्राप्य भञ्जां तदा दैत्यः क्रोधाद्रिगुणमावभौ । आदाय परिघं चारुमिदमाह जनार्दनं ।

अनेन तव गोविन्द दर्पं जातं निहन्त्यहं । विक्रममस्तदा चाभि मम देवासुरे रणे ।

तावेव पिप्लौ बाहू स एवास्मि जनार्दन । तथापि युध्यसे वीर न ज्ञात्वा मम केवलं ।

वारयैनं महाबाहो परिघं बाहुनिःसृतं । इत्युक्त्वा देवदेवेशं शङ्खचक्रगदाधरं ।

चिचिप दैत्या लोकेशं सर्वलोकस्य पश्यतः । तं गृह्य बाहुना कृष्णो दृष्टोऽसीति वदन् हरिः ।

२१९३

खण्डशः कारयामास खड्गं निशितेन च । उत्पात्य वृवं दैत्येन्द्रः शतशखं महाशिखं ।

तेन ते पोथयामास विष्टरस्त्रवभं प्रभं । गृह्य तच्चापि खड्गेन तिलशय्य चकार ह ।

विक्रीड्य सचिरं कृष्णस्तेन दैत्येन साधवः । हन्तुमैच्छन्तदा दैत्यमादाय निशितं शरं ।

आग्नेयास्त्रेण मंथेज्य जघानैनं स तेन ह । स मन्दस्य शरो दैत्यं सर्वलोकस्य पश्यतः ।

यथा पूर्वं जामातुः करं भगवतः पुनः । हतशिलास्तदा दैत्याः पलायन्त दिशो दश ।

२१९४

अद्यापि न निवर्त्तन्ते ते गच्छन्तो महेदधि ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्भकोपाख्याने विचक्रवधे चतुर्दशाधिकविंशतोऽध्यायः ॥ २१४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ बलदेवस्तु धर्मात्मा धनुरादाय सत्वरं । जघान हंसं दशभिर्वाणैर्वानमृतो वरः ।

ते प्रत्यविध्यन्माराचैर्हंसः पद्मभिराश्रुगैः । खनान्तरे हली च्छित्त्वा नाराचैर्दृशभिः पुनः ।
 नाराचेनाश्रु विव्याध ललाटे हंसमोजसा । दृढं पतन् स नाराचस्तत्र संशं समाददे ।
 रथोपस्थे चिरं स्थित्वा तूष्णाद्वारं समाददे । लम्बा हंसः स संशान्नु विद्धा तेन यदूत्तमं ।
 सिंहवज्रानदङ्गमो देवान् विस्मापयन् रणे । ततः क्रुद्धो हली विद्वस्तेन वाणेन माधवः ।
 वमन् शोणितमत्यर्थं निश्वस्य रणाजिरे । लोहिताविष्टगात्रस्तु कुङ्कुमाद्रं हवाभवत् ।
 नाराचैः सप्तमाहसैर्द्वारयामास माधवः । हंसं हंसगतिं वीरं नीलवासा हलायुधः ।
 ते मुक्ता निशिता घोरा नाराचाश्च सुवाजिनः । रथे ध्वजे तथा चापे च्छ्वे च तूष्णोदये नृप ।
 पतिताः सर्वतो राजन् व्यथाञ्चैव तथा दधुः । ततः क्रुद्धो महाराज हंसो वीर्यमदान्वितः ।
 शरेण हस्तिनं विद्धा ध्वजं चिच्छेद केनचित् । शरैस्तुर्भिरस्याश्च स्रुतं प्रताधिपे ददौ ।
 ततः क्रुद्धो हली तस्माद्गदां गृह्य महारणे । अपातयन्महाबाहुर्हंसं शेष इव श्वसन् ।
 तथा ध्वजं रथं चक्रमीषां स्रुतं हलायुधः । बभञ्ज तिलशः सर्वं ननाद च पुनः पुनः ।
 भूयश्च गदया हंसं चित्तेप च बलः किल । सोऽपि हंसो गदां गृह्य रथात्तस्मादवापतत् ।
 ततस्तौ हंसबलिनौ युयुधाते महारणे । महारथौ महाबाहू लोके प्रथिततेजयौ ।
 अत्यङ्गुतौ सुविक्रान्तौ परस्परबधेषिणौ । कृतश्रमौ महायुद्धे सिंहविक्रान्तगामिनौ ।
 यथा देवासुरे युद्धे शक्रवृत्रौ पुराऽम्बरे । उभौ संसिक्तसर्वाङ्गौ शोणितेन महारणे ।
 अत्यन्तखेदितौ युद्धे परस्परबलेन ह । ततश्च दक्षिणं मार्गं बलभद्रेऽन्वगच्छत ।
 सव्यन्तु हंसो राजेन्द्र प्राग्गृह्णात् स्वयमेव हि । पोथयाश्चक्रतुर्गुद्धे गदाभ्यां गजविक्रमौ ।
 यथाप्राणं महाबाहू जघ्नतुर्भरणाथ वै । अतिप्रवृत्तं संग्रामं देवासुररणापमं ।
 विदधाते महारङ्गे पश्यतां त्रिदिवौकसां । देवाश्च मुनयश्चैव विस्मयं परिजग्मरे ।
 अहो खल्वीदृशं युद्धं दृष्टपूर्वं न च श्रुतं । इत्युचुर्विस्मयवशाद्देवगन्धर्वकिन्नराः ।
 परस्परकृतात्माहौ कृतं युद्धं तथाऽद्भुतं । अथ हंसो महारङ्गे दक्षिणं दक्षिणेत्तमः ।
 व्यचरन्मार्गमत्यर्थं सव्यन्तु बलवान्बली । निकुञ्ज्य जानुनी पूर्वं चक्रतुर्गदया भृशं ।
 रणं रणविदां श्रेष्ठौ पश्यतां त्रिदिवौकसां ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसविजयकोषाख्याने हंसबलदेवयुद्धे पञ्चदशाधिकविंशतोऽध्यायः

॥ ३१५ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ युद्धं चक्रतुरत्यन्तं ततो डिम्भकसात्यकी । ताबुभौ बलिनौ वीरौ प्रख्यातौ क्षत्रियेषु वै ।
 कृतश्रमौ महायुद्धे सततं दृढमैविनौ । सात्यकिर्दृशभिर्वीरो डिम्भकः सत्यविक्रमः ।
 अविध्यन्निशितैर्व्याणैस्तनमध्ये तयोरपि । स तेन विद्धो बलिना डिम्भकः क्षत्रियोत्तमः ।
 नाराचैः पद्मसाहसैर्विव्याध युधि गर्वितः । तानन्तरे दृष्ट्वावीरो निषिद्धश्चिदमब्रवीत् ।
 अयं क्रुद्धो नृपवरो विद्धा सप्तभिराश्रुगैः । पुनः शतमहस्तेन प्रत्यविध्यत् स सात्यकिं ।

सात्यकिस्त्वय विकान्तो धनुस्त्रिज्जेद तस्य तत् । अर्द्धचन्द्रेण तीक्ष्णेन डिम्बकस्य च यादवः ।
 आजग्रे डिम्बको राजन् युधुधानं युधामन्युः । क्षुरप्रेषाय रौद्रेण तैलधोतेन विक्रमो ।
 स तेन विद्धो वाणेन वसन् शोणितकं नृप । अतीव शूशुभे राजन् वसने किंशुको यथा ।
 धनुस्त्रिज्जेद भूयस्तु मृदोर्ध्वं घत् पुनश्च हत् । ततोऽन्यद्दुरादाय डिम्बको बादवेश्वरः ।
 अधान निशितैर्ज्यैः सर्वैश्चक्षुः पश्यतः । स धनुः पुनरत्यर्थं चिच्छेद युधि सात्यकिः । ११८७
 श्रेण तीक्ष्णपुष्पेन डिम्बकस्य दुरात्मनः । ततोऽन्यद्दुरादाय सत्वरं स नृपोत्तमः ।
 धनुषा तेन राजेन्द्र सात्यकिं विवधे पुनः । एवं धनुषि राजेन्द्र शतं पञ्च च पञ्च च ।
 कित्वा ननाद शैनेयः सर्वैश्चक्षुः पश्यतः । धनुषो तौ परित्यज्य वीरौ डिम्बकसात्यकी ।
 खड्गौ प्रगृह्य चात्युधौ युद्धाय समुपस्थितौ । तौ हि खड्गविदां श्रेष्ठौ वीरौ डिम्बकसात्यकी ।
 दौःशासनिर्महाराज सोमदत्तस्तथैव च । अभिमन्युश्च विकान्तो नकुलस्य तथैव च । ११८८
 एते खड्गविदां श्रेष्ठाः कीर्तिता युधि सत्तमाः । एतेष्वेतौ नृप श्रेष्ठौ षट्सु वै नृपसत्तमौ ।
 तत्र तावमिना युद्धं चकतुर्युद्धलालसौ । भ्राम्यमान्भान्भाविद्धं प्रविद्धं बज्रनिःसृतं ।
 आकरं विकरं भिन्नं निर्भय्यादममानुवं । संकोषितं कुलचितं सव्यं जानुविजानु च ।
 आहितं चित्रकं चित्तं कुट्टवं लवणं छतं । सर्वैर्बाहुर्विनिर्म्माजः सद्येतरमयोत्तरं ।
 त्रिबाहुस्तुक्ताङ्गश्च स स्योन्नतमुदासि च । पृष्ठतः प्रथितश्चैव यौधिकं प्रथितं तथा । ११८९
 इति प्रकारा द्वाविंशच्चकतुः खड्गयोधिनौ । पुनश्च प्रहरन्तौ तौ न च असमुपेयतुः ।
 पुष्करस्थौ महाराज युद्धाय क्षतनिख्यौ । ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धास्त परमर्षयः ।
 तुष्टुवस्तौ महाराज जये क्षतपरिश्रमौ । अश्वे वीर्यमश्वे वीर्यमनयोर्ध्वलशालिनोः ।
 एतावेव रणे शनौ खड्गे धनुषि पारगौ । एकः शिख्यो गिरीशस्य द्रोणस्यान्यो हि धोमतः ।
 अर्जुनः सात्यकिश्चैव वासुदेवो जगत्पतिः । त्रय एते महाराज प्रथिताः सङ्गरे तथा । ११९०
 डिम्बकः शक्तिभ्यस्त्वैस्त्वय एते महारथाः । प्रविद्धाः सर्वे एवैते वीर्येषु च बलेषु च ।
 इति ते देवगन्धर्वाः सिद्धा यवा महारथाः । दिवि स्थिताः समं ब्रूयुर्युद्धदर्शनलालसाः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंश भव्यपर्यन्ते हिमडिम्बकोपाख्यानं सात्यकिडिम्बकयोर्युद्धे षोडशाधिकविंशतोऽध्यायः

॥ ३१६ ॥

• ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ वसुदेवोपसेनौ च दृष्ट्वा युद्धेषु निहतौ । जराजरितसर्वाङ्गौ पलिताङ्गशिरोधरौ ।

ज्ञानविज्ञानसंयुतौ च मार्गविशारदौ । युधुधाते महारुक्ते रावणसेन दुरात्मना ।

शैरनेकमाहलैरर्द्धयाभासतुरणौ । राक्षसेन्द्र महात्मानं हिडिम्बं पुरुषादकं । ११९१

हिडिम्बे राक्षसेन्द्रस्य भयघ्नं सर्वतोऽनुरागं । अतिप्रदृष्ट्वा दुष्टात्मा लम्बाङ्गर्भहाहनुः ।

लम्बादरो विरूपाक्षः पिङ्गकेशो विलोचनः । श्येननाथो महारौद्र ऊर्ध्वरोमा महाभुजः ।

पर्यन्तकाङ्गावयव दीर्घदंष्ट्रः शिवाननः । लम्बादरो दीर्घदन्तो गजपादकरः सदा ।

उन्नुक्तास्यो महोरस्का दीर्घयोवो गजोपमः । भक्षयन् मांसपिटकं पिवन् शोणितसञ्चयं ।

गजान् गजैः समाहत्य जघान यैर्नृपोत्तम । रथान् रथैः समाहत्य सादिनः सादिभिक्षया ।

११८८९

मनुष्यान् स्वपुरीं दृष्ट्वा नास्ययासं चकार सः । कांसिद्वत्वा महाराजं दृष्ट्वा पालान् समन्ततः ।

भक्षयामास सहसा हिडिम्बः पुत्षादकः । यानपश्यन् पुरीं रक्षस्तान् जघान विरूपपृक् ।

भक्षयन्नपरान् दृष्ट्वा नृपादातान् राक्षसेश्वरः । चित्तेप सहसा कांसित् हिडिम्बः पुत्षादकः ।

अन्नकाशे यथा क्रुद्धो हृद्रः प्राणभृतो नृप । क्षणेनैकेन सर्वैस्तान् भक्षयामास राक्षसः ।

केचिद्वीता दिशः प्रापुर्दृष्ट्वा यो रथैश्चालिनः । केचित्कुम्भितान् रथमा दृष्ट्वा पुङ्गवाः ।

११८९०

कुम्भकर्णो यथा राजन् हरिमैत्र्यमभक्षयत् । निःश्रेष्ठं दृष्ट्वा मैत्र्यन्तु स्थितं चित्रपटे यथा ।

एतस्मिन्नन्तरे क्रुद्धो दृष्ट्वा धादवपुङ्गवौ । धनुर्दृष्ट्वा महाघोरं राक्षसस्य पुरः स्थितौ ।

यथा क्रुद्धस्य सिंहस्य भेषो क्रुद्धतमाविव । व्यादायास्यं महारक्षसौ दृष्ट्वाऽयं ह्यधावत ।

चिखादिषु विरूपाक्षं पातासतलमस्त्रिभं । पर्यधावन्ततो रक्षः खादत् खादत् कलेवरं ।

पूरयामास तु वीरैः शरैर्यदुदृष्टौ नृप । हिडिम्बाख्यं महाघोरं व्यादितास्यमिवान्तकं ।

१

सम्भास्तान् खादयामास देवशुर्विरूपपृक् । धावति स्म ततो रक्षो व्यादितास्यं भयानकं ।

तथोर्ध्वमिता धनुषी बभञ्ज युधि सत्वरं । प्रसार्य बाहुं दृष्ट्वा तस्मात् राक्षसो विक्रतात्मनः ।

वसुदेवं महोपासं राजानं दृष्ट्वासेविनं । गृहीतुं रक्षसां श्रेष्ठो यतते नृपसंभदि ।

॥ हिडिम्ब उवाच ॥ एष वां भक्षयिष्यामि वसुदेवं नृपाधम । उद्यमेन किमर्थं त्वं तिष्ठसे मत्पुरोऽधम ।

आगत्य प्रविशाम्य मे घासभूतो युवां मम । विधिना निर्मितौ दृष्ट्वा वसुदेवं हरैः पितः ।

११८९०

बुभुक्षितः अमार्सस्य युद्धे त्वरितविक्रमः । मन्थुषाक्षैव गच्छेतां प्रविशन्तो त्वरान्वितौ ।

युवयोः शोणितं पीत्वा तस्मिं घास्यामि निवृतः । खादामि च पुनस्मांसं युवयोर्दृष्ट्वा योः सुखं ।

इति भुवंसदा क्रुद्धो व्यादितास्यो महाहनुः । धावति स्म तदा चित्रं हिडिम्बो राक्षसेश्वरः ।

वसुदेवोऽयमैनौ च भीतौ विप्रेक्ष्य सर्वतः । दिशोऽभ्यभजतां राजन्निःशस्त्रौ दृष्ट्वा पुङ्गवौ ।

एतस्मिन्नन्तरे दृष्ट्वा बलभद्रः प्रतापवान् । दृष्ट्वा च तौ तयाभूतौ वसुदेवोऽयमेनौ ।

११८९१

वासुदेवे समादिश्य हंसं युध्यन्तमोश्वरं । निर्गत्य चाक्षरं तस्य राक्षसस्य दुरात्मनः ।

मा कृथाः साहसं रक्षो मुञ्च्येतां राजसक्तमौ । स्थितौऽस्मि युध्यतां रक्षो मया शूचन् जिघांसता ।

अहमेव हनिष्ये त्वां केयं तव विभीषिका । इति भुवाणं हस्तिनं विस्मज्य तौ महारथे ।

महानयमसौ दृष्ट्वा भक्षयाम्नेमगतः । विदार्य पूर्ववदङ्गं बलभद्रमुपाद्रवत् ।

विस्मज्य मशरं चापं राक्षसस्य पुरः स्थितः । मुष्टिं प्रगृह्य बलवान् स्फोटयन् बाहुमुत्तम ।

११८९२

हिडिम्बस्त्वयं दृष्ट्वा तस्मात् मुष्टिं कृत्वा भयानकं । जघान वक्षो रामस्य व्यादितास्यं हवान्तकः ।

क्रुद्धोऽयं बलभद्रस्तु मुष्टिना तेन ताडितः । जघान मुष्टिना रामो राक्षसेन्द्रमनिन्दितः ।

मुष्टियुद्धं समभवन्नरराक्षसवीरयोः । युध्यतोर्युद्धरङ्गेषु नरराक्षससिंहयोः ।

तयोऽष्टचटाशब्दः प्रादुरासीद्भयानकः । अथ राक्षसराजस्तु मुष्टिना राममाहवे ।
जघान वज्रोद्रेष्टे तु वज्रोणेव पुरन्दरः । अथ रामो बली साक्षाच्छुष्टिं संवर्त्य यत्नतः ।
हिडिम्ने ताडयामास वचस्त्रेवं महाहिंसे । तस्माभ्यामथ रामस्तु वल्ले हत्वा स राक्षसं ।
हा हतसलघातेन हिडिम्नो राक्षसेश्वरः । जानुभ्यामपतद्भूमौ गतासुरिव राक्षसः ।
तत उत्पात्य रामस्तु दोर्भां संयच्छ राक्षसं । आदाय बाहुभेगेन भ्रामयित्वा पदात्पदं ।
व्याविध्य सुविरं रामो दर्शयन्मात्मनो बलं । उल्लिख्य राक्षसेन्द्रं सर्वलोकस्तु पश्यतः ।
गवृत्तिमानं चित्तेप ततो देशाङ्गलायुधः । गतासुराक्षसेष्टकृतो देशाक्षिराकमतः ।
ये केचिद्राक्षमास्तान् हतश्रेया महारणे । बलभद्राक्षतो भीता जग्मुश्चैव दिशो दृष्ट ।

१८५५

१८५६

अथांशुमालो भगवान् दिनेशः संभृत्य तेजांसि सहस्ररश्मिः । अस्त्रं यथौ चक्षुरपि प्रजानामोषणमद्यापि समाविवेश ।
तस्मिन् प्रविष्टेऽथ समुद्रतोयं प्रजापतौ विष्णुमुखे जगद्गुरौ । नचचनाथः समुपाजगाम सन्ध्यातमोऽपि व्यग्नश्चुपोत्तम ।
प्रभातकाले नृप सन्तमो रणे गोवर्द्धने किन्नरगीतनादिने । इति ब्रुवन्मो नृपसप्तमाक्षदा व्युपारसंस्तव रणोत्सवं नृप ।
इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणे हंसडिम्भकोपाख्याने हिडिम्बवधे सप्तदशाधिकनिशतोऽध्यायः ॥ ३१७ ॥
॥ वैशम्पायन उवाच ॥ उभौ तौ हंसडिम्भकौ राजावेव महागिरिं । जग्मतुः संहितौ राजन् गोवर्द्धनमथो नृप ।

१८५७

अथ प्रभाते विमले सूर्ये चाम्बुदिते सति । गोवर्द्धनं जगामाशु केशवः केशिस्तदनः ।
शैलेयो बलभद्रश्च यादवाः सारणादयः । गन्धर्वैरसुरोभिश्च नादिनं वज्रधा गिरिं ।
तस्येतरं नृपश्रेष्ठ पार्थि संप्राप्य यादवाः । निकषा यमुनां राजंस्ततो युद्धमवर्त्तत ।
हंसं डिम्भकेनाथ यादवैश्च समन्ततः । उग्रमेनस्त्रिसप्तत्या शराणां नतपर्वणां ।
विश्याध हंसडिम्भकौ वसुदेवश्च सप्तभिः । सारणः पञ्चविंशत्या दशभिः कङ्क एव च ।
निशठस्तु त्रिसप्तत्या सात्यकिश्चापि सप्तभिः । अशोत्या विष्टयूराजकुटुबो दशभिः शरैः ।
प्रशुम्भस्त्रिंशता राजन् साम्बश्चापि च सप्तभिः । अनाष्टष्टिस्त्रैकपञ्चा शराणां नतपर्वणां ।
एवं ते संहिता राजंश्चक्रुर्धूमदीनवत् । अत्यहुतं महाघोरं यादवाः सर्वे एव च ।
चक्रुस्ताभ्यां महायुद्धं वासुदेवस्य पश्यतः । सर्वानपि महाराज यादवान् बलदर्पितान् ।
तावुभौ हंसडिम्भकौ नृपास्तान् प्रत्यविधत्तौ । प्रत्येकं दशभिर्विद्धः वाणैर्निश्चितसक्तभिः ।
जग्मतुश्च शरैस्तौ क्षौरतथैव यादवेश्वरान् । व्यथिताः सर्वे एवैते वमन्तः शोणितं बद्ध ।

१८५८

१८५९

आधवे किंशुका राजन् पुष्पिता इव ते बभूवुः । भीताश्च यादवा राजन् पलायनपरायणाः ।
शतैस्त्रिचक्रैर् राजन् वसुदेवात्मजो नृप । वासुदेवो हलो युद्धे प्रमुखे धन्विनौ तयोः ।
चक्रतुर्धूमतुलं स्कन्दशकाविवाह्यरैः । ततो देवाः सगन्धर्वाः मिथ्वा यत्ना महर्षयः ।
विमानस्थैश्च ददृशुर्धुक् देवासुरोपमं । ततः प्रादुरभूतां तौ दूतौ भूतेश्वरौ नृप ।
शूलैर्ना प्रेषितौ युद्धे रक्षां बलिनौ तयोः । हंसाऽथ वासुदेवश्च युद्धं चक्रतुरोश्वरौ ।
रामश्च डिम्भकश्चैव भंयुनौ युद्धकाङ्क्षया । विकान्ताः सर्वे एवैते शस्त्रे शस्त्रे तथा बले ।

१८६०

ब्रह्मणं दधुः पृथयाजन् स्त्रे स्त्रे सर्वे रथे स्थिताः । ततः कृष्णो हवीर्केतुः पाञ्चजन्यं महारवं ।

दधौ पद्मपलाशाखः सर्वान् विष्णोपचक्षिव । अथ भूतो महाघोरौ लम्बोदरशरीरिणौ ।

दुद्रुवतुर्भरारज गृहलमादाय केतव । गृहलेन पोषयौ राजन् चक्रतुर्थाद्विश्वरं ।

१८१५

ताभ्यां समाहृतो विष्णुर्देवगन्धर्वरक्षिणौ । ईषत्स्थिताधरो देवः किञ्चिदुत्प्लुत्य सत्वरं ।

रथाद्रयिवरभेष्टसौ प्रभृष्टा जगत्पतिः । आभयित्वा व्रतगुणमलातमिव केतवः ।

कैलासस्य समुद्दिश्य प्रचिषेप ततो हरिः । तवित्य तु गिरेः प्रुङ्गं कैलासस्य महीधृतः ।

दृष्ट्वा तत् कर्म देवस्य विस्मयं जगत्तुः परं । हंसस्य दृष्ट्वा तत् कर्म रोषतामायतेक्षणः ।

उवाच वचनं विष्णुं पश्यतां चिद्वैकस्यां । किमर्थं राजसूयस्य विघ्नं शरसि केतव ।

१८१६

ब्रह्मदत्तो महीपासो यष्टा तस्य महाकतोः । करं दिश यथायोगं यदि प्राणान् प्रकाङ्क्षसे ।

अथ वा त्वं क्षणं तिष्ठ ततो ज्ञात्वा करं वज्र । ददामि नन्दपुत्र त्वं ततो यष्टा स मे गुरुः ।

ईश्वरोऽहं सदा राज्ञो देवानामिव गृहलष्टक् । एवमेव बौर्व्यविभवं नाशयिष्यामि संयुगे ।

रत्नयुक्ता शररं चापं शालतालोपमं नृप । आकृष्य च यथाप्राणं नारायणं स केतव ।

ललाटे चिचिपे हंसो ललाम रव सोऽभवत् । उवाच सत्यकिं कृष्णो रथं बाहय मे प्रभो ।

१८१७

दारुकं पृष्ठवाहन्तु कृत्वा केतव ईश्वरः । आग्नेयमस्तं संयाज्य शरं कक्षिंस्त्रिदीश्वरः ।

अनेन त्वां दहाम्यथ यदि शक्नोऽसि वारय । अस्तं ते वज्रयुद्धेन लक्ष्मियोऽसि सदा श्रुत ।

मन्त्रेणैतं करमिच्छेस्त्वं दर्शयाद्य पराक्रमं । पत्नयो बाधिता हंसपुष्करे संस्थितास्तथा ।

शास्ता त्वं खलु विप्राणां स्थिते मयि नराधम । स्थिते मयि जगन्नाथे हत्वा लक्ष्मिकण्टकान् ।

शास्ताऽस्ययथ सतां लोके दुष्टानां ब्रह्मविद्धिवां । शापेन यतिमुख्यानां हत एव नराधम ।

१८१८

मृत्यवे त्वां निवेद्यास्य रक्षिता ब्राह्मणानहं । दत्ति भुवंसदस्त्रान् मुमोच युधि केतवः ।

तदस्त्रं वारुणेनाथ हंसोऽपि प्रत्यपेधयत् । वायव्यमथ गोविन्दो मुमोच युधि हंसके ।

तदस्त्रं वारयामास माहेन्द्रेण नृपात्तमः । अथ माहेश्वरं कृष्णो मुमोचास्त्रं महाहवे ।

रोद्रेण तत्ततो हंसो वारयामास तत्क्षणं । गान्धर्व्यं राक्षसस्यैव पैशाचमथ केतवः ।

ब्रह्मास्त्रमथ कौबेरमासुरं धाम्यमेव च । प्लित्वाऽस्त्येतामि हंसस्तु मुमोच युधि सत्वरं ।

१८१९

वारुणार्थं तदस्त्राणां चतुर्थी माधवस्य ह । अथ ब्रह्मशिरो नाम भोरमस्तविनाशनं ।

मुमोच हंसमुद्दिश्य केतवः क्रोधमूर्च्छितः । हंसोऽपि तेन राजेन्द्र वारयामास तं शरं ।

यमुनाप उपस्पृश्य देवदेवो जनार्दनः । अस्त्रं वैष्णवमादाय शरं सन्निहिते हरिः ।

योजयामास भूतात्मा भूतभावनभावनः । येन देवा रणे हत्वा राज्यमापुः पुरासुरान् ।

तदस्त्रं योजयामास नधार्थं तस्य भूपते ।

१८२०

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हंसडिम्बकोपाख्याने कृष्णस्य वैष्णवास्त्रत्यागे अष्टादशाधिकनिशतोऽ

ध्यायः ॥ ३१८ ॥

भविष्य प० । अध्याय ३१८ । ३२० । ३२१] ॥ खिलहरिवंशपर्यन्त ॥

५५३

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथ भीतो महारौरुमस्तं दृष्ट्वा नृपोत्तमः । हंसो राजा महाराज निक्षेष्ट इव संवभो ।

उत्सृत्य च रथात्तस्माद्यमुनामभ्यधावत । यत्र कृष्णो हृषीकेशः कालीयाहिं समई ह ।

महाहृदं महारौरुं यावत्पातालमस्थितं । तावद्दीर्घं महानोलं कालाञ्जननिभं हि यत् ।

तस्मिन् हृदे महाघोरे पपाताय स हंसकः । हंसं पतति तस्मिन् महान् रावो बभूव ह ।

गिरीणां पात्यमानानां समुद्र इव वज्रिणा । रथादुत्सृत्य कृष्णोऽपि तयोपरि पपात ह ।

११०८

देवदेवो जगन्नाथो जगदिन्द्रापवन्निव । प्राहरत्तं महाबाहुः पदाभ्यामय केशवः ।

पादक्षेपं नृपस्तस्मात्तस्मा हंसो नृपोत्तम । नमार च नृपश्चेत् केचिदेवं वदन्ति हि ।

अन्ये पातालमायातो भजितः पन्नगैरिति । अयं नैव राजेन्द्र दृष्ट इत्यनुशुश्रुम ।

यथापूर्वं जगन्नाथो रथं समुपजग्मिमाह । हते तस्मिन् महाराज धर्मपत्नो युधिष्ठिरः ।

अकरोद्राजसूयञ्च तव पूर्वंपितामहः । यदि जीवेदमौ हंसः को नमस्यति तं क्रतुं ।

११०९

स च सर्वस्वविक्रित्यं रुद्रास्त्रधरः प्रभो । क्षणादेव महाराज वान्तैश्च गामगाहत ।

हतो हंसो हृदं दैत्यः कृष्णेन रिपुमर्दिना । जगुर्नैवर्त्तत यो देवलोके दिवानिजं ।

इति श्रीमहाभारते खिलपु हरिवंशे भविष्यपर्यन्ते हंसवधे ऊनविंशत्यधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३१८ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ अथा निहतमृत्युं भ्रातरं वीर्यशालिनं । वचदेवं परित्यज्य युध्यमानं महारणे ।

डिम्भको वीर्यसम्पन्नो यमुनामनुजगमिवान् । तमन्वयाय हंसेन वनभट्टो हलायुधः ।

हंसोऽपि यत्र पतितस्तत्रानौ निपपात ह । यमुनायां महाराज पिबेद्य जलसमुत्थं ।

१११०

अथ क्रुद्धोऽयं डिम्भको भ्रामयित्वा जलं बह । उन्मज्ये न्मज्य महमा निमज्य च पुनः पुनः ।

न ददर्श तदा राजन् भ्रातरं वीर्यशालिनं । उन्मज्याय महाबाहुर्वासुदेवं विलास्य च ।

उवाच वचनं राजन् डिम्भको वीर्यवत्तमः । अरे गोपालदायाद कानौ हंस इति स्थितः ।

वासुदेवोऽपि धर्मात्मा यमुनां प्र क राजक । इत्यब्रवीत् प्रसन्नात्मा वासुदेवः प्रतापवान् ।

तच्छ्रुत्वा यमुनां भूयः प्रविश्य डिम्भकः किल । बहूपकारमुद्रोऽयं सर्वतो आटवत्सलः ।

११११

विललाप ततो राजा डिम्भको भ्रान्तमानसः । क न गच्छमि राजेन्द्र विहायैकमवाश्वं ।

कुतो भ्रातरितो गच्छेः परित्यज्यैव ममिह । विलथेवं नृपश्चेत् डिम्भको आटवत्सलः ।

आत्मात्यगो मनः कुर्वन् यमुनायां महाहृदे । निमज्योन्मज्य महना मरणं कृतनिश्चयः ।

इत्येन जिह्मामाकृत्य भूधो भूधो विलप्य च । ततः समूलमाकृत्य जिह्मं स ह सकृन् स्वयं ।

ममार स जले राजन् डिम्भको नरकाय वै । तस्मिन्मराधमे हंस डिम्भके च तथा हते ।

१११२

आममत् पुण्ड्रिकां भूतान् विष्ठापयन्निव । नतः प्रीतः प्रसन्नात्मा वासुदेवः प्रतापवान् ।

गोवर्द्धनेऽथ विश्रम्य बलमद्रव्यं हृदयवान् । किञ्चित्कालं महाराज पूर्वभक्तमुवास ह ।

इति श्रीमहाभारते खिलपु हरिवंशे भविष्यपर्यन्ते डिम्भकमरणे विंशत्यधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३२० ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ यशोदा नन्दगोपसु हृष्टादर्शनलालसौ । गोवर्द्धनगतं अथा वासुदेवञ्च शरणं ।

नवनीतस्य दधि च पायसं कृशरं तथा । परिगृह्य महाराज मयूराङ्गदेवैश्च ।

बलवैरपरैः सार्द्धं गोपीभिश्च समन्ततः । जग्मतुः सहसा प्रीतिं तत्र दृष्ट्वा महाबलौ ।

१८१९

दर्शयामासुर्देवं पायसानि महानि च । नन्दगोपं यशोदाञ्च दृष्ट्वा प्रीतोऽभवद्वरिः ।

अत्रोचच्च ततो वाक्यं नन्दगोपं सखत्नवं । यशोदां मातरं पश्चाद्वासुदेवः परन्तपः ।

तात मातर्ब्रजे कोशे कुशलं वाङ्मगोधने । अपि गावः क्षीरवत्या वत्सा वत्सतराः पितः ।

अपि वा सुगुहं क्षीरमपि गावः सुगोभनः । अपि वा दारका मातर्वत्सजालः पितृन्ति च ।

बहूनि चापि दामानि कोलका अपि वा बहू । तृणानि बह्वृत्पाणि किं वा सन्ति पितः सदा ।

१८१९४

शकटानि सुगन्धानि किं वा सन्ति पितर्भूवं । अपि गोप्यः पुत्रवत्ये दारकान् किमजीजनन् ।

घाटाः किं बहवो मातरभिन्नाः सर्व्वतो ब्रजे । किं गावः क्षीरमतुलं सखन्त्यहरहः पितः ।

हैयङ्गवीनं क्षीराणि दधि वा किमजीजनन् । गोधनं सर्व्वमेवेदं नीरोगं प्रतिपद्यते ।

॥ नन्द उवाच ॥ सर्व्वमेतद्यद्येष्ट नो रोगं बहूशः प्रभो । कुशलं गोधनयैव सर्व्वकालेषु केशव ।

रक्षणान्तव देवेश सदा कुशलिनो वधे । मगोधनाः सवत्साश्च नीरोगा इव केशव ।

१८१९५

एकमेव सदा दुःखं न त्वं द्रष्टुमि केशव । यदेतत् केवलं दुःखमिति धीः शीर्यते सदा ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ एवमादि विनयान्तं गच्छत्याह म केशवः । यशोदां पुनरावेदं मातर्गच्छ गृहं प्रति ।

ये च त्वां कीर्त्तयिष्यन्ति ते च स्वर्गमवाप्नुयुः । ये केचित्त्वां नमस्यन्ति ते मे प्रियतराः सदा ।

मङ्गलाः सर्व्वदा सन्तु गच्छत्याह च तं हरिः । इत्युक्त्वा पितरौ देवो वासुदेवः सनातनः ।

गाढमालिङ्ग्य तौ प्रीतो प्रेयथामास केशवः । यशोदा नन्दगोपश्च जग्मतुः स्वगृहं प्रति ।

१८१९६

ततः कृष्णा हृषीकेशो यादवैः सह वृष्णिभिः । गन्तुमैच्छन्तः सा विष्णुः पुरीं दारवतीं किल ।

य एतच्छृणुयान्नित्यं पठेदाऽपि समाहितः । पुत्रवान् धनवान्चैव अन्ते नोचक्षु गच्छति ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि यशोदानन्दगोपबलभद्र कृष्णसमागमे एकविंशत्यधिरुचिः । अध्यायः

॥ २२१ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ गच्छन्त्य महाविष्णुः पुष्करं प्राप्य यादवैः । अपश्यन्मुनिमुख्यास्तु पुष्करस्थानुपेतम ।

ते समेता महादेवं क्षययो वीतमत्सराः । अर्घ्यादिममुदाचारं कृत्य न यादवोत्तम ।

प्राचुरिष्येयुरं विष्णुं भूतभव्यभवत्प्रभुं । अत्यद्भुतमिदं विष्णोः तव वीर्य्यं जनार्दन ।

१८१९७

येन तौ निहतौ युद्धे रमेऽस्मिन्नक एव च । यो विचक्रो दुग्धधर्मो देवैरपि सुदुःसहः ।

सङ्करं निहतो देवदुःसाध्य इति नो मतिः । क्षमा नः सर्व्वकार्य्येषु चरतां तप उत्तम ।

निष्कल्पा भविष्यामस्तव संस्मरणादुरे । त्वं हि सर्व्वस्य दुःखस्य हर्त्ता त्वं ध्ययतां सदा ।

त्वदनुस्मरणे जन्तोः सदा पुण्यप्रदं प्रभो । त्वं हि नः सततं धाता विधाता तपसा हरि ।

रुमोऽङ्गाणि वपुःकारस्वं दशस्वं पितामहः । त्वं ज्योतिर्ब्रह्मणो मूर्त्तिस्त्वं ब्रह्मा रुद्र एव च ।

१८१९८

प्राणस्त्वं सर्व्वानामानागत्येति कथ्यते । उपास्य सर्व्वभूतानां यदैर्हानिर्जगत्पते ।

नमो विश्वरूपे देव नमस्ते विश्वमूर्तये । पाहि लोकमिमं देव हत्वा ब्रह्मदिवः सदा ।

स तथेति हरिविष्णुयथैा दारवो पुनः । अवसदृष्णिभिः साङ्गे स्त्रियमानः स मागधः ।

इयं हि देवदेवस्य चेष्टा हि जनमेजय । प्रोक्ता ते पृच्छते राजन् किमन्यच्छातुमिच्छसि ।

इति श्रीमहाभारते खिलेऽथ हरिवंशे भविष्यपर्वणि कृष्णस्य दारकाप्रत्यागमने द्वाविंशत्यधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३२२ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ भगवन् केन विधिना श्रोतव्यं भारतं बुधैः । फले किं के च देवाश्च पूज्या वै पारणेऽपि ह । ३२३ ॥

देयं कृमः भगवन् किञ्च पर्वणि पर्वणि । वाचकः कीदृशश्चात्र पृथग्यस्तद्वचोहि मे ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ शृणु राजन् विधिमिमं फले यद्यपि भारतात् । श्रुताद्भवति राजेन्द्र यत्ने मामनुपृच्छसि ।

दिवि देवा महीपाल कीडार्थमवनिं गताः । कृत्वा कार्यमिदञ्चैव ततश्च दिवमागताः ।

हन्त यत्ने प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व समाहितः । श्रुत्वा देवतानाञ्च मन्त्रं वसुधातले ।

अत्र ब्रह्मालया साध्या विवेदेवाश्च शाश्वताः । आदित्याद्यायिनौ देवौ लोकपाला महर्षयः । ३२४ ॥

गुह्यकाश्च सगन्धर्वानां विद्याधरास्तथा । मिद्धा धर्मः स्वयम्भूश्च मुनिः कात्यायनो वरः ।

गिरयः सागरा नद्यस्तथैव प्लग्नो गणाः । ग्रहाः संवत्सराश्चैव अयनान्युत्तवक्ष्यामि ।

स्वावरं जङ्गमश्चैव जगत् सर्वं सुरासुरं । भारते भरतश्रेष्ठ एकस्मिन् ह दृश्यते ।

तेषां श्रुत्वा प्रतिष्ठाने नमस्कर्त्तुं नुकीर्त्तनात् । कृत्वाऽपि पातकं धीरं मथो मुच्यते मानवः ।

इतिहामिमं श्रुत्वा दयावद्गुणैर्बुधैः । संयतात्मा शुचिर्भूत्वा पारं गत्वा च भारते । ३२५ ॥

तेषां श्रुत्वा नि देवानि श्रुत्वा भारतं भारतं । ब्रह्मणेभ्यो यथाश्रुत्वा भक्त्वा च भरतर्षभ ।

महादानानि देवानि त्वानि विविधानि च । गावः कौश्यापदीहाश्च कन्याश्चैव स्वनङ्गताः ।

सर्वकामगुणोपेता यानि नि विविधानि च । भवनानि विश्विवाणि भूमिदासांसि काञ्चनं ।

वाहनानि च देवानि हया मत्ताश्च पारणाः । प्रयत्नं श्रिविक्रान्तैव स्वन्दनाश्च स्वनङ्गताः ।

यद्यद्गुरुवरं किञ्चिद्यद्यदस्ति महद्गुणं । तत्तदेयं दिजानिभ्य आत्मा दाराश्च सुनवः । ३२६ ॥

श्रुत्वा परया दत्तं क्रमशस्तस्य पारगः । शक्तिः समना हृष्टः प्रश्रुत्युरतिक्रमनः ।

मत्तार्जवरतैः दान्तः शुचिः शौचसमन्वितः । श्रुत्वा यानो जितक्रोधा यथा मिथ्यति तद्गुणः ।

शुचिः शीलान्विताचारः शुक्रगामा जितेन्द्रियः । संस्तुतः सर्वज्ञास्त्वज्ञः श्रुत्वा यानोऽनसुयकः ।

रूपवान् सुभगो दान्तः सत्यवादी जितेन्द्रियः । दान्तानमृहीतय कार्या भवति वाचकः ।

• श्रुत्वा विष्णुमनादस्तामद्रुतं धीरमूर्च्छितं । अनसक्तवस्तरं समभावसमन्वितं । ३२७ ॥

त्रिपटिवर्णभेदकमष्टपानमनीरितं । वाचयेदापकः स्वस्थः स्वामिनः सुप्रमादितः ।

नारायणं नमस्कृत्य नरश्चैव नरोत्तमः । देवीं परस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ।

ईदृशश्चाचक्रा राजन् श्रुत्वा भारतं भारतं । नियम्य शुचिः श्रोता शृण्वन् स फलमश्नुते ।

पारणं प्रयत्नं प्राप्य दिजान् कामैश्च तर्पयन् । श्रुतिं तस्य यागय फले वै लभते नरः ।

ऋषिरोगणधर्कीर्णं विमानं लभते मदत् । प्रशुष्टः स तु देवैश्च दिवं याति समाहितः । ३२८ ॥

द्वितीयं पारणं प्राप्य अतिराजफलं लभेत् । सर्वरत्नमयं दिव्यं विमानमधिरोहति ।

दिव्यमान्याम्बरधरो दिव्यगन्धर्वभूषितः । दिव्याङ्गदधरो नित्यं देवल्लोके महीयते ।

तृतीयं पारणं प्राप्य द्वादशाङ्गफलं लभेत् । वसत्यमरमङ्गाशा वर्षाण्युत्तमो दिवि ।

चतुर्थं वाजपेयस्य पद्मे दिगुणं फलं । उदितादित्यमङ्गाश्रं ज्वलन्तमनलोपमं ।

विमानं विबुधैः सार्द्धमारुह्य दिवि गच्छति । वर्षायुतानि भवने शक्रस्य दिवि मोदते ।

१११०

पष्ठे दिगुणमस्मीन मन्त्रे चिगुणं फलं । कैलामणिखराकारं वैदूर्यमथवेदिकं ।

परिचित्रञ्च वज्रधा मणिविद्रुमभूषितं । विमानं समधिष्ठाय कामगं सः पुरोगणं ।

सर्वान् लोकान् विचरो द्वितीय इव भास्करः । अष्टमे राजसूयस्य परणे लभते फलं ।

चन्द्रोदयनिभं रत्नं विमानमधिरोहति । चन्द्रगम्भिप्रतीकाभैर्हयैर्युक्तं मनोजयैः ।

मेखमानो वरस्त्रोणां चन्द्रात्कान्तरैस्सुखैः । मेखमानो निनादेन नूपुराणाञ्च निखनैः ।

११११

अष्टमे परमनारीणां सुखसुप्तिं विबुध्यते । नवमे क्रतुराजस्य वाजिमेघस्य भारत ।

काञ्चनस्तम्भनिर्युहं वैदूर्यकृतवेदिकं । जाम्बूनदमयैर्द्विवैर्गवाजैः सर्वतो वृतं ।

मेखने चापाराः संधैर्गन्धर्वैर्दिव्यचारिभिः । विमानं समधिष्ठाय श्रिया परमया ज्वलन् ।

दिव्यमान्याम्बरधरो दिव्यचन्दनरूपितः । मोदते देवैः सार्द्धं दिवि देव इवापरः ।

दशमं पारणं प्राप्य दिजातीनभिवन्ध च । किङ्किणीजालनिर्घोषं पताकाध्वजशोभितं ।

१११२

वसुवेदिकसंकाशं वैदूर्यमणितारणं । हेमजालपरिचित्रं प्रबालवडभोमुखं ।

रत्नवैर्गतीकुशलैरपारोभिश्च शोभितं । विमानं सुकृतावासं सुखेनैवापपद्यते ।

मुकुटेनार्कवर्णेन जाम्बूनदविभूषणा । दिव्यचन्दनदिग्धाङ्गा दिव्यमान्यविभूषितः ।

दिव्यान् लोकान् विचरति दिव्यैर्नैगैः समन्वितः । विबुधानां प्रसादेन श्रिया परमया युतः ।

अथ वर्षगणानेवं स्वर्गलोके महीयते । ततो गन्धर्वभूषितः सहस्राण्येकविंशतिं ।

(११३)

पुरन्दरपुरे रम्ये शक्रेण सह मोदते । दिव्ययानविमानेषु लोकेषु विविधेषु च ।

दिव्यनारीगणाकीर्णं निवसत्यमरो यथा । ततः सूर्यस्य भवने चन्द्रस्य भवने तथा ।

शिवस्य भवने राजन् विष्णोर्थाति सलोकाता । एवमेतन्महाराज नात्र कार्या विचारणा ।

शुद्धधानेन यै भाव्यमवमाह गुरुर्धम । लेखकस्य तु दातव्यं मनसा यद्यश्चिच्छति ।

हस्त्यश्वरथयानानि बाह्वनञ्च विशेषतः । कटककुण्डले चैव ब्रह्मसूत्रं तथाऽपरं ।

१११३

वस्त्रञ्चैव विचित्रञ्च गन्धञ्चैव विशेषतः । देववत्पूजयेत्तन्त्रं त्रिणलोकमवाप्नुयात् ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि यानि देशानि भारते । वाच्यमानं तु विप्रैर्यो राजन् पर्वणि पर्वणि ।

जातिं देशञ्च सत्त्वञ्च साहाय्यं भरतर्षभ । धर्मवृत्तिञ्च विज्ञाय चर्त्तियाणां नराधिप ।

भक्तिवाच्यं दिजान्दो ततः कार्यं प्रवर्त्तते । समाप्ते पर्वणि ततः स्वशक्त्या पूजयेद्भुजान् ।

आदौ तु वाच्यं तत्र वस्तुगन्धसमन्विनं । विधिवद्भोजयेद्भुजान् मधुपायसमुत्तमं ।

१११४

ततो मूलफलप्रायं पायमं मधुसर्पिषा । आसोके भोजयेद्वाजन् दद्याच्चैव गुडौदनं ।
 अपूपैश्चैव पूषेभ्यो भोदकैश्च समन्वितं । सभापर्वणि राजेन्द्र हविष्यं भोजयेद्द्विजान् ।
 आरण्यके मूलफलैस्तर्पयेत्तु द्विजोत्तमान् । अरण्योपर्व्य चासाद्य जलकुम्भान् प्रदापयेत् ।
 तर्पणानि च मुख्यानि वन्यमूलफलानि च । सर्वकामगुणोपेतं विप्रेभ्योऽन्नं प्रदापयेत् ।
 विराटपर्वणि तथा वासंसि विविधानि च । उद्योगे भरतश्रेष्ठ सर्वकामगुणान्वितं ।
 भोजनं भोजयेद्विप्रान् गन्धमाक्षैरलङ्कृतान् । भोजपर्वणि राजेन्द्र दत्त्वा यानमनुत्तमं ।
 ततः सर्वगुणोपेतमन्नं दद्यात् सुसंस्कृतं । द्रोणपर्वणि विप्रेभ्यो भोजनं परमाच्युतं ।
 अराक्ष्य देया राजेन्द्र चापान्यसिन्धुरास्तथा । कर्णपर्वण्यपि तथा भोजनं सार्वकामिकं ।
 विप्रेभ्यः संस्कृतं सम्यक् दद्यात् संयतमानसः । शन्यपर्वणि राजेन्द्र मोदकैः समुडौदनैः ।
 अपूपैस्तर्पणैश्चैव सर्वमन्नं प्रदापयेत् । गदापर्वण्यपि तथा मुद्गमिश्रं प्रदापयेत् ।
 स्त्रीपर्वणि तथा रत्नैस्तर्पयेत्तु द्विजोत्तमान् । घृतौदनं पुरस्ताच्च ऐषीके दापयेत् पुनः ।
 ततः सर्वगुणोपेतमन्नं दद्यात् सुसंस्कृतं । शान्तिपर्वण्यपि तथा हविष्यं भोजयेद्द्विजान् ।
 आश्वमेधिकमासाद्य भोजनं सार्वकामिकं । तयः अमनिरामे तु हविष्यं भोजयेद्द्विजान् ।
 मीषले सार्वगुणिकं गन्धमाख्यानलेपनं । महाप्रास्थानिके तद्वत् सर्वकामगुणान्वितं ।
 स्वर्गपर्वण्यपि तथा हविष्यं भोजयेद्द्विजान् । हरिवंशसमाप्तौ तु सहस्रं भोजयेद्द्विजान् ।
 गामिकां निष्कभंगुक्तां ब्राह्मणाय निवेदयेत् । तदर्द्धेनापि दातव्याः दरिद्रेणापि पार्थिव ।
 प्रतिपर्वसमाप्तौ तु पुस्तकं वै विरचयः । सुवर्णेन च संयुक्तं वाचकाय निवेदयेत् ।
 हरिवंश पर्वणि च पाटम तत्र भोजयेत् । पारणे पारणे राजन् यथावद्वरतर्षभ ।
 समाप्य सर्वाः प्रयतः मंदिनाः शास्त्रकोविदः । शुभे देशे निवेद्याय चौमवस्त्राभिसंवृताः ।
 शुक्लाभ्यरधराः सखी शुचिर्भूत्वा स्वजङ्गनाः । अर्चयेन् यथा न्यायं गन्धमाख्यैः पृथक् पृथक् ।
 मंहितापुस्तकाञ्चाजन् प्रयतः सुसमाहितः । भक्ष्यैर्वाग्यैश्च पेषैश्च कामैश्च विविचैः शुभैः ।
 हरिण्यं गाक्षं वस्त्रं दक्षिणामय दापयेत् । सर्वत्र विपलं स्वर्णं दातव्यं प्रणतात्मना ।
 तदर्द्धं पादशेषं वा चित्तशायविचर्जितं । यशस्वात्मनेऽभीष्टं तत्तद्दत्तं दिशतये ।
 सर्वथा तोषयेद्ब्रह्मा वाचकं गुणभात्मनः । देवताः कोत्तयेत् सर्वा नरनारायणौ तथा ।
 ततो गन्धैश्च मातृशैश्च खलङ्कृत्य द्विजोत्तमान् । तर्पयेद्विचैः कामैर्दैनैश्चासावपैस्तथा ।
 अतिरीक्ष्य यज्ञस्य फलं प्राप्तेति मानवः । प्रातुयाच्च कृत्वा फलं तथा पर्वणि पर्वणि ।
 वाचका भरतश्रेष्ठ व्यक्तावरपदस्वरः । भविष्यं अवयेद्विद्वान् भारं । भरतर्षभ ।
 भुक्तवत्सु खिजेष्टपुत्रं यावत् संपूजयेत् । वाचकं भरतश्रेष्ठ भोजयित्वा खलङ्कृतं ।
 वाचके परिगुहे तु शुभा प्रीतिरनुत्तमा । ब्राह्मणेषु तु तृष्टेषु प्रसन्नाः सर्वदेवताः ।
 ततो हि वरणं कार्यं द्विजानां भरतर्षभ । सर्वकामैर्धन्यान् यं साधुभिश्च यथाकृतं ।

१६९०

१६९१

१६९२

१६९३

१६९४

१६९५

इत्येष विधिरुद्धिष्टो मया ते द्विपदाम्बर । अद्धानेन वै भाव्यं यन्मां तं परिपृच्छसि ।

भारतश्रवणे राजन् पारणे च नृपोत्तम । सदा यत्नवता भाव्यं श्रेयस्तु परमिच्छता ।

भारतं प्रणुयान्नित्यं भारतं परिकीर्त्तयेत् । भारतं भवने यस्य तस्य हस्तगतो जयः ।

भारतं परमं पुण्यं भारते विविधाः कथाः । भारतं सेव्यते दैवैर्भारतं परमं पदं ।

भारतं सर्वशास्त्राणामुत्तमं भरतर्षभ । भारतात् प्राप्यते मोक्षसत्त्वमेतद्व्रजोमि ते ।

१६१९

महाभारतमाख्यानं नित्यं गाय्य सरस्वतीं । ब्राह्मणान् केशवश्चैव कीर्त्तयन्नावधीदति ।

वेदे रामायणे पुण्ये भारते भरतर्षभ । आदौ चान्ते च मध्ये च हरिः सर्वत्र गीयते ।

यत्र विष्णुकथा दिव्याः श्रुतयश्च सनातनाः । तच्छ्रोतव्यं मनुष्येण परं पदमिच्छता ।

एतत् पवित्रं परममेतदुर्ध्वनिदर्शनं । एतत् सर्वगुणोपेतं श्रोतव्यं भूतिमिच्छता ।

क्रियतेऽसारसंसारे वाञ्छितस्यैककारणं । हरिवंशस्य श्रवणमिति द्वैयायनोऽब्रवीत् ।

१६२०

अश्वमेधमहस्तेन वाजपेयशतैस्तथा । यत्फलं प्राप्यते पुंसां तद्वरेवंशपारणात् ।

अजरममरमेकं ध्येयमाद्यन्तग्रन्थं मगुणमगुणमाद्यं स्थूलमत्यन्तसूक्ष्मं । निरुपममनुमेयं योगिनां ज्ञानगम्यं त्रिभुवनगुरुमी
शं त्वां प्रपन्नोऽस्मि विष्णो ।

सर्वस्तरतु दुर्गाणि सर्व्या भद्राणि पश्यतु । सर्वेषां वाञ्छिता श्रुत्या भवन्वस्य च पारणात् ।

इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि सर्वपर्वानुकीर्त्तने त्रयोविंशत्यधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३२३ ॥

॥ जनमेजय उवाच ॥ व्यवाहृधमहं ब्रह्मन् श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः । त्रयाणां पुरभञ्जानां खेचराणां समासतः ।

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ प्रणु विस्तरतः सर्वं यन्मां पृच्छसि नैधनं । दैत्यानां बाहुबलिनां सर्वप्राणिविरोधिनां ।

१६२१

शङ्करेण बध्ने राजा शरैस्त्रिभिरजिह्वैः । कृतं पुराऽसुरेन्द्राणां सर्वभूतबधैषिणा ।

त्रिपुरं पुरुषव्याघ्रवृहद्भ्रातृसमीरितं । विक्रामति नभोमध्ये मेघवृन्दमिवोत्थितं ।

प्राकारेण प्रवृद्धेन काशनेन विराजता । मणिभिश्च प्रकाशद्भिः सर्व्वरत्नैश्च तोरणैः ।

बभासे नभसो मध्ये श्रिया परमया ज्वलत् । गन्धर्व्वाणामिवोदयं कर्माणां साधितं पुरं ।

वाजिनः पक्षभंगुक्ता वहन्ति बलदर्पिताः । पुरं प्रभाकरं श्रेष्ठं मनोभिः कामचारिणः ।

१६२२

धावन्तो हेषमाणश्च विक्रमैः प्राणसंभृतैः । आकलयन्त दवाकाशं खुरैः शण्डदलप्रभैः ।

वायुवेगसमैर्वगैः कम्पयन्त दवाम्बरं । सर्व्वतः समदृश्यन्त चक्षुर्भिविदितात्मभिः ।

अपिभिर्ज्वलनप्रख्यैस्तपसा दग्धकिल्बिषैः । गोतवादिबभ्रुलं गन्धर्व्वनगरापमं ।

त्रिचायुधसमाकीर्णैः प्रतप्तकनकप्रभैः । भवनेर्बभ्रुवर्णैश्च प्रोशुभिः समलङ्कृतैः ।

देवेन्द्रभवनाकारैः शुशुभे तन्महाद्युति । प्रासादाद्यैः प्रवृद्धैश्च केलामश्विखरप्रभैः ।

१६२३

शुशुभे दैत्यनगरं बभ्रुसूर्यमिवाम्बरं । चयाट्टालकमम्पन्नं तप्तकाञ्चनसम्पन्नं ।

खण्डितोत्कुटबभ्रुलं सिंहनादविनदितं । बभौ दलजनाकाणं वनं चैत्ररथं यथा ।

समुद्भूतपताकं तदसिभिश्च विराजितं । रराज त्रिपुरं राजन् महाविद्युदिवाम्बरं ।

सूर्यनाभश्च विक्रान्तसुक्त्रनाभश्च भारत । तयाऽन्ये च महावीर्या दानवा बलदर्पिताः ।

मष्टदुश्च बभञ्चुश्च मोहिताः परमेष्ठिना । पन्थानं देवगमनं पितृयानञ्च भारत ।

१८५३

तैरेवमसुराग्रस्त प्रष्टुहोतशरासनैः । दानवैर्नरशार्दूल देवयाने महापथे ।

पितृवञ्जितलोपेते हते भरतसत्तम । ब्रह्माणमभ्यधावन् सर्वे सुरगणास्तथा ।

विवर्णवदना दीनान्किन्ने च गतिकर्मणि । अश्रुंश्यायतः स्थित्वा खरेणान्निनादिना ।

हन्यामहे शत्रुगणैर्भागोच्छेदेन भागद । तेषाञ्चैव बधोपायं वदस्व वदताम्बर ।

यं ज्ञात्वा बाहुबलिनो बधेम समरे पुरान् । सान्त्वयित्वाऽथ वरदो ब्रह्मा प्रोवाच देवताः ।

१८५०

शृणुध्वं देवताः सर्वाः शत्रुप्रतिहतिं परां । अबध्या दानवाः सर्वे ज्ञते शङ्करमयथं ।

प्रतिशृणु च तदाकथं मनोभिर्वाग्मिरेव च । भूना प्रपदिरे सर्वे सहस्रैश्च भारत ।

विन्ध्यपादे च मेरौ च मध्ये च पृथिवीतले । तपसोपेण योगज्ञाः सर्वे ते मुनयो नृप ।

काश्यपेया हरं प्राप्ता अपन्तेः ब्रह्मसंहिता । तेषां परमनारीणामभवद्वन्ध्यता जने ।

विन्ध्यस्तदर्भनिचये ताक्षं लोहस्र भूषणं । परिधानानि चर्मणि सृदूनि च शृभानि च ।

१८५४

रूप्यस्मृतानां कृष्णानां सृग्णाणां कृत्स्नसत्तम । गृहोतानि विमुक्तानि देहेभ्यो वनचारिणः ।

अन्तरीलमयेपित्य विविशुष्मावया वृताः । हगालयं सुराः सर्वे व्याघ्रचर्मनिवासिनः ।

प्रणिपत्याथ ते दीना भगवन्तं जगत्पतिं । सुयुक्तेनाभिधानेन प्रभाषन्ते हरं ततः ।

हविर्दत्तमिवाज्ञानाङ्गस्रच्छ्रेणु वज्रिणु । वरदानं दृष्ट्वाऽस्मासु भगवन् विमंखे तथि ।

यथादेशं यथाकालं क्रियतां ब्रह्मणो वचः । यदुक्तं देवदेवेन खेचराणां समीपतः ।

१८५०

एवं देवयोभिश्च भविर्नोऽर्थस्य वै बलात् । समनक्ष्णमहादेवो देवैः सह सवासनैः ।

आदित्या रयमास्थाय सन्नद्धाः समलङ्कताः । सर्वे काञ्चनवर्णाभा बभुर्दीप्ता इवाग्रयः ।

रुद्रेण सहिता रुद्रा दहन्त इव तेजसा । सन्नद्धाश्चक्रमुकुटाः प्रांशवः पर्वता इव ।

विश्वे विश्वेन वपुषा बलिनः कामरूपिणः । समनक्ष्णमहात्मानो दानवान् विधित्सवः ।

शभिः सह बलाध्ययैः समन्तात् परिवारितः । त्रिपुरं योधयन्त्यत्रः प्रष्टुञ्च सशरं धनुः ।

१८५३

अथ दैत्या भिन्नदेहाः पुराट्कालगता इव । न्यपतन् भुवि देहेभ्यो विशोर्णा इव पर्वताः ।

अतिविद्धाः सुविद्धाश्च च्याट्कालगता नृप । न्यपतन् दैत्यसंघाश्च वज्रैरेव हता नगाः ।

अश्विभिश्च हता देवैः शक्तिचक्रपरश्वधैः । वाणैश्च भिन्नमर्भाणां दैत्येन्द्रा युद्धगोचरे ।

प्रपेतुः सहितं उर्व्यां क्लिन्नपला इवाचलाः । तत्र संघां व्यमुञ्चन् तेन दीप्तेन तेजसा ।

एवं तेऽन्योन्यमवाधे लीयन्ते जयकर्मणा । नोपालभ्यन्त चतुर्न्धामपि दिव्येन चतुषा ।

१८५०

अस्तं फलं दिनकरे सुरेन्द्रास्ते निशामुखे । क्लिन्नभिन्नलतमुखा निपेतुर्वसुधातले ।

अथ दैत्या जयं प्राप्ता निशायां निशितैः शरैः । त्रिनेदुर्विपुलेनादैर्भीषा इव महारवाः ।

जयं प्राप्त्वासुराश्चैव तेऽन्योन्यमभिजल्पिरे । चासितास्त्रिदशाः सर्वे संघान्ते जयकाङ्क्षिणः ।

अस्माभिर्बलसम्यगैः सह प्रासासितोमरैः । विरेजुषु जयं प्राप्ता उग्रनोदयबोधिताः ।
 समरे बलसम्यग्नाः सायुधा दैत्यसत्तमाः । सुरैश्च सहितः रुक्मैरयमाख्याय शङ्करः । १८९५
 दर्पितानभिनदैत्याम्प्रभिन्दस्त्रिव वै दिशः । युगान्तकाले विततो रस्मिवागिव निर्दहन् ।
 सर्वभूतानि भूताग्र्यः प्रलये समुपस्थिते । स रथे वाजिभिः शोघैरुद्धामानो मनोजयैः ।
 विवर्भा नभसो मध्ये सविद्युदिव तोयदः । वृषभेण ध्वजायेण गर्जमानेन भारत ।
 भाति स्म स रथो राजन् सेन्द्रायुध इवाम्बुदः । ततोऽम्बरगताः भिद्वास्तुष्टुवृषभध्वजं ।
 कर्माभिः पूर्वजं पूर्वैः शुचिभिरुत्सृज्य तदा । अथयश्च तपःश्रान्ताः सत्यव्रतपरायणाः । १८९६
 अमृतप्राग्निश्चैव सुरसंघाः सहस्रशः । गन्धर्व्याश्चोपगायन्ति गान्धर्व्येण खरेण वै ।
 प्रहृष्टवदनाः सौम्याः पथे स्यान्मन्त्रे नृप । चयाद्वालकसंपन्ने शतघ्नोऽशतसंकुले ।
 तस्मिंस्तु दैत्यनगरे सर्वभूतभयावहे । ततस्तु शरवर्षाणि मुमुक्षुर्दैत्यदानवाः ।
 सुराणामरयो मध्ये तोत्तृणायाणि समन्ततः । शतघ्नोभिश्च निघ्नन्तो भक्षैः शूलैश्च भारत ।
 ते चक्रिरे महत् कर्मा दानवा युद्धकोविदाः । गदाभिश्च गदा जघ्नुर्भक्षैर्मन्त्रांश्च चिच्छिदुः । १८९७
 अस्त्रैरस्त्राण्यबाधन्त मायां मायाभिरेव च । ततोऽपरे समुद्यम्य शरशक्तिपरमधान ।
 अशनीश्च तथा घोरान् मुक्तान् शतसहस्रशः । अभिभिर्भ्रायाविहितैर्मृत्योर्गर्वजगोचरैः ।
 ते बध्यमाना विबुधाः शरवर्षैरवस्थिताः । गन्धर्व्वनगराकारः सोऽसीदत् सहरो रथः ।
 हन्यमानोऽसुरगणैः भार्द्वं प्रासासितोमरैः । दैत्यप्रहरणैस्तैश्च गुह्यभिर्भारमाधिभिः ।
 चित्रैश्च बज्रभिः शस्त्रैरतिष्ठत शचीर्पतिः । ततो मध्ये दिव्यशब्दः प्रादुरासीन्महीपते । १८९८
 अघोषां ब्रह्मपुत्राणां मरुतामपि भारत । स एष शङ्करस्याये रथो भूमिं प्रतिष्ठितः ।
 अजयो जयतो प्राप्नः सर्वलोकस्य पश्यतः । तस्मिन्निपतिते राजन् रथानां प्रबरे रथे ।
 निपेतुः सर्वभूतानि वसुधां वसुधाधिप । विचेलुः पर्वतायाणि चेलुश्चैव महाद्रुमाः ।
 विचुलुभुः समुद्राश्च न रेजुश्च दिशो दश । वृद्धाश्च ब्राह्मणास्तत्र जजपुः परमं जपं ।
 यत्तद्ब्रह्ममयं तेजः सर्वत्र विजयैविणां । शान्त्यर्थं सर्वभूतानामिह लोके परत्र च । १८९९
 समाधायात्मनात्मानं योगप्राप्तेन हेतुना । रथन्तरेण सास्त्राऽय ब्रह्मभूतेन भारत ।
 तंजसा ज्वलयन् विष्णोस्त्यजत्य च महात्मनः । सर्वैराश्वैश्च देवानां बलिनां कामरूपिणां ।
 अघोषां तपसाद्यानां वसतां विजने वने । अथ विष्णुर्ब्रह्मायोगो सर्वतोदृश्यतत्त्वतः ।
 वृषरूपं समाख्याय प्रोज्जहार रथोत्तमं । समाक्रान्तं देवगणैः समयबलपौरुषैः ।
 बलवात्सोलघिला तु विप्राणाम्बो महाबलः । ननाद प्राणयोगेन मृष्यमान इवार्णवः । १९००
 ततोयं वायुविषयं समाकृष्य विषाणवान् । ननाद बलवन्नादं समुद्रं देव पर्वणि ।
 ततो नादेन विचस्ता दैतेया युद्धदुर्भदाः । पुनस्तो हतसन्नाहा युयुधुः सुमहाबलाः ।
 सर्वे वै बाहुबलिनः समर्थबलौरुषाः । सुरनैन्यं प्रमर्दन्तः प्रमृहीतशरासनाः ।

अग्निमन्त्राय धनुषि तस्य वाणं सुपचितं । ब्रह्मास्त्रेणाभिसंयोज्य ब्रह्मदण्डं शिवोऽव्ययः ।
 मुमुचे दैत्यनगरे त्रिधा शब्देन संश्रितं । तं वाणं त्रिविधं बोध्यात् सन्धाय मन्त्रा प्रभुः ।
 सत्यं ब्रह्मयोगिन तपसोपेण भारत । मुमुचे दैत्यनगरे सर्वप्राणहरान् शरान् ।
 दीप्तान् कनकवर्णाभान् सुपर्णांश्च मुनिर्षालान् । मुक्ता शरवरान् घोरान् स विवानिव पद्मगान् ।
 सुप्रदीप्तैस्त्रिभिर्वर्णैर्वैगिभिस्तदिदारितं । शतघातप्रदीप्तानि विन्ध्याघाणीव भारत ।
 गोपुराणि पुरैः सार्द्धं दह्यमानानि भारत । विशोऽर्थ्यन्त दवाभान्ति मनुजैश्च धराधराः ।
 अग्निना संप्रदीप्तानि वज्रगर्भाणि भारत । धरणीं संप्रपद्यन्त पुराणि वसुधाधिप ।
 तानि वैदूर्यवर्णानि शिखराणि गिरेरिव । शङ्करेण प्रदग्धानि ब्रह्मास्त्रेणापतस्रप ।
 हते च त्रिपुरे देवैर्वैचा हर्षात् किलेरिताः । सर्वान् जहोति शत्रूंस्त्वं प्रवृद्धान् पुरुषोत्तम ।
 दिष्णुरेव महायोगो योगेन प्रस्मयन्निव । स्त्रपते ब्रह्मसदृशैश्चैषिभिः शङ्करेण च ।
 ब्रह्मणा सहितैर्देवैः सम्यक्प्रबलपौरुषैः ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भवशपर्वणि त्रिपुरवधे चतुर्विंशत्यधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३२४ ॥

॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हरिवंशेऽत्र वृत्तान्ताः कीर्त्यन्ते क्रमशोदिताः । तत्राद्यमादिसर्गस्तु भूतसर्गस्ततः परः ।

पृथोर्वैष्णवस्य चाख्यानं ममूनं कीर्त्तनं तथा । वैखतकुलोत्पत्तिर्द्धुम्भमारकया तथा ।
 गालवोत्पत्तिरिव्वाकुवंशस्यायनकीर्त्तनं । पितृकल्पस्तयोत्पत्तिः सोमस्य च बुधस्य च ।
 अमावसोरन्वयस्य कीर्त्तनं कीर्त्तिवर्द्धनं । द्युतिप्रतिष्ठे शक्रस्य प्रभवः चक्षुष्टद्विजः ।
 दिवोदासप्रतिष्ठा च त्रिशङ्कोः क्षत्रियस्य च । यथातिचरितश्चैव पुरुवंशस्य कीर्त्तनं ।
 कीर्त्तनं कृष्णसम्भूतेः स्यमन्तकमणेशया । सङ्क्षेपात् कीर्त्तिता विष्णोः प्रादुर्भावास्ततः परं ।
 तारकामययुद्धञ्च ब्रह्मनोक्तस्य वर्णनं । योगनिद्रासमुत्थानं विष्णोर्वाक्यञ्च वेधसः ।
 पृथ्वीवासस्य देवानामंशवतरणं तथा । ततो नारदवाक्यञ्च सप्तगर्भविधिस्तथा ।
 आर्यास्तवः पुनः कृष्णसमुत्पत्तिः प्रपञ्चतः । गोब्रजे गमनं विष्णोः शकटस्य निवर्त्तनं ।
 पूतनाया बधो भङ्गो यमलार्जुनघोरपि । वृक्रमन्दर्शनश्चैव वृन्दावननिवेशनं ।
 प्राष्टुषो वर्णनञ्चापि यमुनाद्वन्दर्शनं । कालियस्यापि दमनं धनुकस्य बधस्तथा ।
 प्रलम्बनिधनश्चैव शरदर्शनश्चैव च । गिरियज्ञप्रवृत्तिश्च गोवर्द्धनविधारणं ।

• गोविन्दस्याभिषेकश्च गोपोमंकीडनं तथा । रिष्टासुरस्य निधनमकूरप्रपणं तथा ।
 अन्वकस्य च वाक्यानि कौशलो निधनं तथा । अकूरागमनश्चैव नागलोकस्य दर्शनं ।
 धनुर्भङ्गस्य कथनं कंसवाक्यमतः परं । कुवलयापीडबधश्चाणूराश्वबधस्तथा ।
 कंसस्य निधनञ्चापि विलापः कंसयोधिनौ । उग्रसेनाभिषेकश्च यादवाश्वसनन्तथा ।
 प्रत्यागतिर्गुरुकुलादयोक्ता रामहृष्ययोः । मथुरायासोपरोधो जरासन्धनिवर्त्तनं ।
 त्रिकद्वयवाक्यं रामस्य दर्शनं भाषणं तथा । गोमन्तारोहणञ्चापि जरासन्धगतस्तथा ।

गोमन्तस्य गिरेर्दीहः करवीरपुरे गतिः । शृङ्गालस्य बधस्तत्र मथुरागमने ततः ।
 यमुनाकर्षणश्चैव मथुरापकर्म तथा । उपायेन बधः कालप्रवनस्य प्रकीर्तितः ।
 निर्भाणं द्वारवत्यास्तु रुक्मिणीहरणं तथा । विवाहश्चैव रुक्मिण्यः रुक्मिणो निधनं तथा । ३२४१
 बलदेवाङ्गिकं पुण्यं बलमाहात्म्यमेव च । नरकस्य बधः पारिजातस्य हरणं तथा ।
 निकुम्भस्य बधाख्यानं प्रपञ्चेनैव कीर्तितं । प्रभावत्यास्य हरणं वज्रनाभबधस्तथा ।
 द्वारवत्या विशेपेण पुनर्निर्भाणकीर्तनं । द्वारकायां प्रवेशस्य सभायाश्च प्रवेशनं ।
 नारदस्य च वाक्यानि वृष्णिवंशानुकीर्तनं । षट्पुरस्य बधाख्यानमन्धकस्य निवर्हणं ।
 समुद्रयात्रा कृष्णस्य जलक्रोडाकुतूहलं । तथा भैमप्रवीराणां मधुपानप्रवर्तनं । ३२४२
 ततश्चालिकागान्धर्वसमुदाहरणं हरेः । भानोश्च दुहितुर्भानुमत्या हरणकीर्तनं ।
 शम्बरस्य बधश्चैव धन्यापाख्यानमेव च । वानुदेवस्य माहात्म्यं वाणयुद्धं प्रपञ्चितं ।
 भविष्यं पुष्करश्चैव प्रपञ्चेनैव कीर्तितं । वाराहं नारसिंहश्च वामनं बज्रविलसं ।
 कैलासयात्रा कृष्णस्य पौण्ड्रकस्य बधस्ततः । हंसस्य डिम्भकस्यैव बधश्चैव प्रकीर्तितः ।
 पुरत्रयस्य भंडार इति वृत्तान्तसंग्रहः । कथितो नृपशार्ङ्गल सर्वपापप्रणाशनः ।
 वृत्तान्तं शृणुयाद्यस्तु सायम्प्रातः समाहितः । स याति वैष्णवं धाम लब्धकामः कुरुद्वह ।
 धन्यं यशस्यमायुष्यं भुक्तिभुक्तिफलप्रदं ।
 इति श्रीमहाभारते खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हरिवंशवृत्तान्तसंग्रहे पञ्चांगित्यधिकविंशतोऽध्यायः ॥ ३२५ ॥
 ॥ जनमेजय उवाच ॥ हरिवंशे पुराणे तु श्रुते मुनिबरोत्तम । किं फलं किञ्च देयं वै तद्ब्रूहि त्वं ममायतः ।
 ॥ वैशम्पायन उवाच ॥ हरिवंशे पुराणे तु श्रुते च भरतोत्तम । कायिकं वाचिकं चैव मनसा यदुपास्मितं ।
 तत्सर्वं नाशमायाति हिमं सूर्योदये यथा । अष्टादशपुराणानां श्रवणाद्यत् फलं लभेत् । ३२४३
 तत्फलं समवाप्नोति वैष्णवो नात्र संशयः । श्लोकाङ्गैः श्लोकपादं वा हरिवंशसमुद्धवं ।
 शृण्वन्ति श्रद्धया युक्ता वैष्णवं पदमाप्नुयुः । जम्बूदीपं समाश्रित्य श्रोतारो दुर्लभाः कैला ।
 भविष्यन्ति नरा राजन् सत्यं सत्यं वदाम्यहं । स्त्रीभिश्च पुत्रकामाभिः श्रोतव्यं वैष्णवं यथा ।
 दक्षिणा चात्र देया वै निष्कत्रयसुवर्णकं । वाचकाय यथाशक्त्या ययोक्तफलमिच्छता ।
 स्वर्णशृङ्गीश्च कपिलां सवत्सां वस्त्रसयुतां । वाचकाय प्रदद्याद्वा आत्मनः श्रेयकाङ्क्षया । ३२४४
 अलङ्कारं प्रदद्याच्च पारणे भरतर्षभ । कर्णस्थामरणं दद्याद्यानस्य सर्वशेषतः ।
 भूमिदानं समादद्याद्वाङ्मनाय नराधिप । भूमिदानममं दानं न भूतं न भविष्यति ।
 शृणोति आवेद्येदापि हरिवंशस्तु यो नरः । सर्वपापविनिर्मुक्ता वैष्णवं पदमाप्नुयात् ।
 पितृनुद्धरते सर्वानेकादश समुद्धवान् । आत्मानं ममृत्यैव स्त्रियश्चैव भरतर्षभ ।
 दशाश्वश्च होमो वै कार्यः श्रोत्रा नराधिप । इदं मया तवाग्रे च सर्वं प्रोक्तं वरर्षभ । ३२४५
 स्य श्रवणमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते । अपुत्रः पुत्रमाप्नोति अधनो धनमाप्नुयात् ।

नरमेधाश्चमेधाभ्यां यत्फलं प्राप्यते नरैः । तत् फलं लभते नूनं पुराणश्रवणाद्वरे ।

ब्रह्महा भ्रूणहा गोघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः । सङ्कतपुराणश्रवणात् पूतो भवति नान्यथा ।

इदं मया ते परिकीर्तितं महत् श्रोतृणां महात्म्यमपरमद्भुतं । प्रत्येन पठन्नाशु समाप्नुयात् फलं यथापि लोकेषु सुदु-
र्लभं महत् ।

इति श्रीमहाभारते शतसाहस्र्यां भंहितायां वैयासिक्यां खिलेषु हरिवंशे भविष्यपर्वणि हरिवंशश्रवणफलकोत्तमे षड्विंश-
त्यधिकत्रिंशतोऽध्यायः ॥ ३२६ ॥

॥ समाप्तेऽयं खिलसंज्ञको हरिवंशभट्टारकः ॥

॥ समाप्ता चेयं महाभारतभंहिता ॥

अत्र व्यासोक्ताध्यायसौकम्यं न्यूनाधिक्यं चोत्सर्पिकरप्रमादात्तदोषं ॥
